

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

MAHTUMKULU'NUN ŞİİR ÜSLUBU

Doktora Tezi

Yaghoob RAHIMIDASHLIBOROON

Ankara 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

MAHTUMKULU'NUN ŞİİR ÜSLUBU

Doktora Tezi

Yaghoob RAHIMIDASHLIBOROON

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Melek ERDEM

ANKARA 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI

Yaghoob RAHIMIDASHLIBOROON

MAHTUMKULU'NUN ŞİİR ÜSLÜBU

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Melek ERDEM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Melek ERDEM

.....

Prof. Dr. M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU

.....

Prof. Dr. Naciye YILDIZ

.....

Prof. Dr. İbrahim MARAŞ

.....

Doç. Dr. Berdi SARİYEV

.....

Tez Sınav Tarihi: 03.01.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (03.01.2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
Yaghoob RAHIMIDASHLIBOROON

ÖN SÖZ

Tez çalışmamın konusunun belirlenmesi aşamasında beni üslupbilimi çalışmaya yönlendiren ve elyazmalara dayalı olarak günümüze kadar Mahtumkulu'nun şiir üslubu üzerine durulmamış bir konuyu önerdikleri için sayın Prof. Dr. F. Sema Barutcu ÖZÖNDER'e, çalışmamın süresince yol gösteren, her konuda destekleyen danışmanım değerli Prof. Dr. Melek ERDEM'e ve hocalarım Prof. Dr. Önal KAYA'ya, Prof. Dr. İbrahim MARAŞ'a, Doç. Dr. Berdi SARIYEV'e, Dr. Yusuf AZEMOUN'a, Abdulcebbar Ahun NİKNİHAD'a şükranlarımı sunar; çalışma sırasında her türlü yardımlarını esirgemeyen Araş. Gör. İbrahim ARIKAN'a, Araş. Gör. Ümit ŞAHİN'a, Araş. Gör. Derya ERBİRSİN'e Shahruz AGHATABAİ'ye, Dr. Öğr. Ü. Zeynep YILDIRIM'a, Dr. Sara BEHZAD'a ve çocukluğumdan itibaren Mahtumkulu'nun şiirleriyle ve Türkmen sözlü edebiyatıyla ilgilenmemi sağlayan rahmetli babam Nurkılıç'ı şükranla anmakla, hikayeler, masallar ve destanlar analtan annem Oğultağan AKATABAY'a, eşim Ayşebibi'ye, aile fertlerim Abdulhamid'e, Omid'e gelinim Mahnâz'a, torunum İlay'a ve kızkardeşim Sonagül'e elyazmalara ulaşmakta yazmaları bulmakta, kendi maddi ve manevi imkanlarını esirgemeyen sayın Hacı Veli Muhammed HOCA'ya, Türkmensahra Mahtumkulu Bünyâd'ının müdürü sayın Hacı Muhammed GOCUGI'ya, Gurbansahet BEDAHŞAN'a, Annadurdı ONSORI'ya, Geldi NAZARİ'ye, Hekim MAHTUMI'ya, Nurkılıç FEDAKAR'a, Hocaseyid SEYDMUHAMMEDİ'ye, Hekim KUÇEKİ'ye, Baymuhammed KILIÇI'ya, Mahmud ATAGÖZLİ'ye ve araştırmamız konusunda düşüncelerini benimle paylaşan herkese teşekkürü borç bilirim.

İçindekiler

ÖN SÖZ	i
İçindekiler	ii
Kısaltmalar ve İşaretler	xvi
Yazı Çeviri Alfabetesi	xviii
0. Giriş	1
0.1. Üslupbilim ve Ekolleri	5
0.1.1. Üslubun Tanımı	5
0.1.2. Üslupbilim	7
0.1.3. Edebî Üslupbilim ve Dil bilimsel Üslupbilim	7
0.1.4. Yeni Üslupbilimin İki Önemli Akımı	10
0.1.5. Üslupbilimin Okulları	12
0.1.5.1. Oluşumlu Üslupbilim	12
0.1.5.2. Tasvirî Üslupbilim	13
0.1.5.3. Genetik Üslupbilimi	14
0.1.5.4. İşlevsel Üslupbilim	17
0.1.5. 5. Betimleyici Üslupbilimi	18
0.1.5. 6. Yapısal Üslupbilimi	19
0.1.5.7. Etkilenimli Üslupbilimi	21
0.1.5.8. Riffaterre'nin Üslupbilimi	22
0.1.5.9. Rus Formalismi ve Terimleri	24
0.1.5.9.1. Edebîlik ve Kuraldan Sapma	26
0.1.5.9.2. Yabancılaştırma	28
0.1.5.9.3. Baskın Öge	28
0.1.5.9.4. Tek Soslilik/Çok Soslilik	29
0.2. Yöntem	30

0.2.1. Metinlerin Üslupbilimsel İnceleme Yöntemi	30
0.2.2. Dilsel Düzey	31
0.2.2.1. Ses Düzeyi / Ses Üslupbilimi	31
0.2.2.2 Kelime Düzeyi	32
0.2. 2.3. Sözdizimsel Düzey	32
0.2.3. Düşünce Düzeyi	33
0.2.4. Edebî Düzey	35
0.2.5. Seçtiğimiz Yöntem	35
0.3. Mahtumkulu Firâki'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem	40
0.3.1. Matumkulu'nun Yaşadığı Dönem	41
0.3.1.1. Siyasî Şartlar	41
0.3.1.1.1. Safeviler ve Türkistan	42
0.3.1.1.2. Nadir Şah ve Türkistan	45
0.3.1.1.3. Ahmed Han Dürrâni	50
0.3.1.1.4. Kaçarlar ve Türkistan	54
0.3.1.1.5. Kazaklar	58
0.3.1.1.6. Doğu Türkistan	60
0.3.1.2. Mahtumkulu Firâki'nin Yaşadığı Döneminde Türkistan	61
0.3.2. Mahtumkulu Firâki'nin Hayatı	66
0.3.2.1. Mahtumkulu Firâki'nin Yaşadığı Coğrafya	67
0.3.2.2. Doğumu ve Vefatı	70
0.3.2.2.1. Doğum Yeri Olarak Hacıgavşan ve Gîngcay	78
0.3.2.3. Aile	82
0.3.2.3.1. Babası Azâdi	87
0.3.2.4. Okul Hayatı	95
0.3.2.5. Meŋgli veya Yangıbeg	96
0.3.2.6. Eserleri	103
0.3.2.7. Mahtumkulu Firâki'nin Mahlası	103

0.3.2.8. Mahtumkulu Firâki'nin Çağdaşları	109
1. BÖLÜM: Mahtumkulu Firâki'nin Şiirlerinin Elyazmaları	117
1.1. Yazmaların Tespiti ve Seçimi	120
1.1.1. Mangışlak Yazması	123
1.1.2. Karabebek Yazması	125
1.1.3. Molla Nefes Yazması	127
1.2. Metin Oluşturma Yöntemi	128
1.2.1. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında Dikkat Edilecek Hususlar	129
1.2.2. Aşırpur'un Yayımladığı Metnin Özellikleri	131
1.2.3. Aşırpur'un Tenkitli Metnine Bakış	166
2. BÖLÜM: Elyazmadaki İmla Özellikleri ile Kullanılan Dilin İlişkisi	175
2.1. Alıntı Kelimelerin İmlası	180
2.2. Türkçe Kelimelerin İmlası	190
2.2.1. /p/ , /f/ Fonemlerinin İmlası	190
2.2.2. Apikal ve Dorsal /s/ , /z/ fonemleri	192
2.3. Uzun Ünlülerin İmlası	194
2.4. Aruz Vezinli Şiirlerde Uzun Ünlü Tespiti	212
2.5. Çağatay Türkçesi Unsurlar	213
3. BÖLÜM: Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu	219
3.1. Edebî Düzey	221
3.1.1. Şekil	221
3.1.1.1. Nazım Birimi	223
3.1.1.1.1. Dörtlük	223
3.1.1.1.1.1. Yedekli koşma	227
3.1.1.1.2.. Beşlik	229
3.1.1.1.3.. Altılık	230
2.1.1.1.4. Yedilik	230
2.1.1.1.5. Dokuzluk	230

2.1.1.1.6. Onluk	230
3.1.1.1.7. Gazel	231
3.1.1.2. Nazım Birimlerinin Oranı	231
3.1.1.3. Nazım Birimlerinin Çağatay Edebiyatı ile Karşılaştırması	233
3.1.2. Vezin	234
3.1.2.1. Hece Vezinli Şiirler	234
3.1.2.1.1. Türkistan’da Hece Vezinli Şiir	236
3.1.2.1.2. Bütün Bentlerde Hece Sayısı eşit şiirler	243
3.1.2.1.2.1. Yedi Heceli Ölçü	243
3.1.2.1.1.2. Sekiz Heceli Ölçü	245
3.1.2.1.1.3. On Bir Heceli Ölçü	246
3.1.2.1.1.3.1. Hece sayısı 11 ve 7’li yedekli koşma	248
3.1.2.1.1.4. On dört heceli ölçü	251
3.1.2.2. Aruz Vezinli Şiirler	251
3.1.2.2.1. Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Mehzûf	256
3.1.2.2.2. Bahr-i Recez-i Müsemmen-i Sâlim	256
3.1.2.2.3. Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim	257
3.1.2.3. Veznin Çağatay Edebiyatı ile Karşılaştırması	260
3.1.3. Ahenk	261
3.1.3.1. Yapı Bakımından Ahenk	270
3.1.3.1.1. Yarım Kafiye	270
3.1.3.1.1.1. Yarım Kafiye + Ek Redif:	271
3.1.3.1.1.2. Yarım Kafiye + Kelime Redif:	272
3.1.3.1.1.3. Yarım Kafiye + Ek Redif + Kelime Redif:	272
3.1.3.1.2. Tam Kafiye	278
3.1.3.1.2.1. Sadece Tam Kafiye ile Oluşturulan Ahenk	278
3.1.3.1.2.2. Tam Kafiye + Kelime Redif:	281
3.1.3.1.2.3. Tam Kafiye + Ek Redif + Kelime Redif:	283

3.1.3.1.1.4. Eksiz ve Redifsiz Tam Kafiye:	283
3.1.3.1.3. Zengin Kafiye	286
3.1.3.1.4. Cinaslı Kafiye	286
3.1.3.1.5. Görsel Kafiyenin Uygulanmaması	290
3.1.3.1.6. Kafiye ve Redifle oluşturulan Ahenk	292
3.1.3.1.6.1. Kafiye ile Ek Redifli Şiirler	292
3.1.3.1.6.2. Kafiye ile Kelime Redifli Şiirler	293
3.1.3.1.6.3. Kafiye ile Ek ve Kelime Redifli Şiirler	296
3.1.3.1.6.4. Kavuştaklı veya Nakaratlı Şiirler	298
3.1.3.2. Şekil Bakımından Ahenk	299
3.1.3.2.1. Koşma Kafiye Şiirler	301
3.1.3.2.2. Musammat	306
3.1.3.2.3. Gazel Kafiye Şiirler	310
3.1.3. 2.4. Birleşik Kafiye	310
3.1.3. 2.5. Alıntı Kelimenin Türkmençe Okunuşu	313
3.1.3. 2.6. Kafiye Tekrarlanması	314
3.1.5. Edebî Sanatlar	315
3.1.5.1. Anlambilimi	315
3.1.5.1.1. Mecaz “Metonymy”	317
3.1.5.1.2. Benzetme (Teşbih)	319
3.1.5.1.2.1. Mürsel Teşbih (Ayrıntılı benzetme)	320
3.1.5.1.2.2. Mücmel Teşbih (Kısaltılmış Benzetme)	321
3.1.5.1.2.3. Belîğ Teşbih (Açık benzetme)	321
3.1.5.1.2. 3.1. İsnadlı Belîğ Teşbih	321
3.1.5.1.2.3.2. Tamlamalı Belîğ Teşbih	321
3.1.5.1.2.4. Tefzil Teşbih (Üstün Benzetme)	322
3.1.5.1.2. 5. Mükkeret Teşbih (Pekiştirilmiş Benzetme)	323
3.1.5.1.2.6. Mürrekkep Teşbih	323

3.1.5.1.2.7. Teşbih-i Müzmer (Gizli Benzetme)	324
3.1.5.1.3. Üslub-i Muadele (Denklem Sanatı)	324
3.1.5.1.4. Sembol	327
3.1.5.1.4.1. Sembolik Denklem	329
3.1.5.1.5. Metafor (İstiare ve Türleri)	333
3.1.5.1.5.1. Musarraḥ İstiare (Açık İstiare)	334
3.1.5.1.5.2. Meknî İstiâre (Kapalı İstiâre)	335
3.1.5.1.5.3. Teşhis (Personifikasyon)	336
3.1.5.1.6. Temsil / İrsal-i Mesel (Ata Sözlere)	337
3.1.5.1.7. Kinaye	355
3.1.5.2. Anlamsal Sanatlar	357
3.1.5.2.1. Tezat “Karşıtlık”	357
3.1.5.2.2. Telmih	359
3.1.5.2.3. Duyu karışımı (Hissâmizi)	362
3.1.5.2.4. Abartma “Mübalaga”	363
3.1.5.2.5. Tenasüp (Müraat-i Nazir)	364
3.1.5.2.6. Tenakuz (Paradox)	366
3.1.5.2.7. İham “Tevriye”	367
3.1.5.2.8. Münazara “İntak”	367
3.1.5.2.9. Bilmece	369
3.1.5.3. Sözel Sanatlar	373
3.1.5.3.1. Cinas	373
3.1.5.3.2. Tekrar	374
3.1.5.3.3. Tersî	374
3.1.5.3.4. İnât	374
3.1.5.3.5. Ünlü Tekrarları (Assonans)	375
3.1.5.3.6. Ünsüz Tekrarları (Alliterasyon)	376
3.1.6. Edebî Etkilenme “Metinlerarasılık”	376

3.1.6.1. Fars Edebiyatı	387
3.1.6.2. Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı	396
3.1.6.2.1. Nevâî	397
3.1.6.2.2. Gayibî	402
3.1.6.3. Osmanlı ve Azerbaycan Sahası Batı Edebiyatı	404
3.1.6.3.1. Nesimî	407
3.1.6.3.2. Fuzûlî	410
3.1.6.3.3. Şah İsmâîl Hatâyî	413
3.1.6.3.4. Yunus Emre	415
3.1.6.3.5. Pir Sultan Abdal	430
3.1.7. Edebî Düzeye Genel Bakış	439
3.2. Düşünce düzeyi	439
3.2.1. Din	441
3.2.1.1. İman	444
2.2.1.1.1. Allah’a İman	444
3.2.1.1.2. Meleklerle İman	447
3.2.1.1.3. Kitaplara İman	448
3.2.1.1.4. Peygamberlere İman	449
3.2.1.1.5. Kıyâmete İman	453
3.2.1.2. Şeriat	455
3.2.1.3. Rivayet ve Hikaye Kaynakları	459
3.2.1.4. Dinî Bilgi Konulu Soru-Cevaplar	475
3.2.1.5. Muhâtabı Bilinmeyen Sorular	482
3.2.1.6. Dünyâ “Ölüm” ve Ahiret “Ebedîlik”	485
3.2.1.7. Tasavvuf	490
3.2.1.7.1. Nakışbendîlik ve Yesevîlik	492
3.2.1.7.2. Alevilik ve Bektaşilik	498
3.2.1.7.3. Tasavvuf Terminolojisi ve Aşk	504

3.2.1.7.4. Tasavvuf Öğretilerinden Şiirler	505
3.2.1.7.5. Tasavvufun Aşk Konulu Şiirleri	510
3.2.1.7.6. Tasavvufta Türkçe Terimler	513
3.2.1.7.7. Evliyalar ve Pîrler	515
3.2.1.8. Öğüt	521
3.2.2. İnsan	530
3.2.2.1. Siyaset	530
3.2.2.2. Kahraman	546
3.2.2.3. Korkaklık	549
3.2.2.4. Mecazî Aşk	550
3.2.2.5. İktizâyı Hâl ve Makâm	555
3.2.3. Coğrafya	558
3.2.4. Düşünce Düzeyine Genel Bakış	563
3.3. Dilsel Düzey	564
3.3.1. Ses Düzeyi ve Ses Üslupbilimi	573
3.3.1.1. Ünlüler	573
3.3.1.1.1. Uzun Ünlüler	577
3.3.1.1.1.1. İkincil Uzunluklar	582
3.3.1.1.1.1.1. Şiirde Vezin Gereği Uzun/Kısa Okuma Tercihi	594
3.3.1.1.1.1.2. Morfofonolojik Anlam Farkı	596
3.3.1.1.1.1.3. Alıntı Kelimelerde Uzunluk	598
3.3.1.1.1.2. Birincil Uzunluklar	599
3.3.1.1.1.2.1. Aruz Veznindeki Siirlerin İncelenmesi	600
3.3.1.1.1.2.2. Aruz Vezinli Şiirlerde Uzunluklar	604
3.3.1.1.1.2.3. Türkmen Türkçesi'nde Uzun Ünlü Örnekleri	605
3.3.1.1.2. Kısa Ünlüler	608
3.3.1.1.2.1. Çağatay Türkçesi /ë/ Sesi	608
3.3.1.1.2.2. Kalınlık İncelik Uyumu	609

3.3.1.1.2.3. Alıntı Kelimelerin Ses Uyumu	609
3.3.1.2. Ünsüzler	612
3.3.1.2.1. Ek Sonu /ğ/ Ünsüzünün Erimesi	612
3.3.1.2.2. Söz Başı /t-/ > /d-/ Değişmesi veya Korunması	613
3.3.1.2.3. Söz Başında /k-/ > /g-/ Değişmesi	614
3.3.1.2.4. Bol-/ol- Fiili	616
3.3.1.2.5. Kelime Başı /b-/ > /v-/ Değişmesi	617
3.3.1.2.6. Hece Başı ve Sonu /-ğ/, /-g/ Düşmesi	618
3.3.1.2.6.1. Yönelme Hâli Ekinde -ğ/-g Düşmesi	618
3.3.1.2.6.2. /gAn/ sıfat-fiili ekinde ğ/g Düşmesi	619
3.3.1.3. Hece	620
3.3.1.3.1. Hece Düşmesi	620
3.3.1.3.2. Hece Korunması	622
3.3.1.3. Seslerin Üslûbilimsel Yönü	622
3.3.2. Biçim Düzeyi ve Biçimbilimsel Üslup	624
3.3.2.1. Hâl Eklerinin Biçimi	624
3.3.2.1.1. Yalın Hâli	626
3.3.2.1.2. İlgi Hâli	627
3.3.2.1.2.1. -nîng/-nîng Biçimi	628
3.3.2.1.2.2. -Inğ biçimi	629
3.3.2.1.2.3. -ünğ/-unğ Biçimi	630
3.3.2.1.2.4. -nğ Biçimi	630
3.3.2.1.3. Belirtme Hâli	631
3.3.2.1.3.1. Ünsüz + -ı/-i Biçimi	631
3.3.2.1.3.2. Ünsüz “+nı/+ni”	632
3.3.2.1.3.3. ünlü + -nı/-ni	632
3.3.2.1.3.4. -ın/-in Belirtme Hâli	633
3.3.2.1.3.5. -sın/-sin Belirtme Hâli	633

3.3.2.1.4. Yönelme Hâli Eki	634
3.3.2.1.4.1. Yönelme Eklerinin Oranı	634
3.3.2.1.5. Bulunma Hâli	635
3.3.2.1.6. Ayrılma Hâli	635
3.3.2.1.7. Vasıta Hâli Eki	636
3.3.2.1.8. Eşitlik Eki	636
3.3.2.1.9. Yön Gösterme Eki	638
3.3.2.1.10. Hâl Eklerine Genel Bakış	638
3.3.2.2. Yapım Ekleri	642
3.3.2.2.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	643
3.3.2.2.1.1. -aç/-eç	643
3.3.2.2.1.2. -ak/-ek	643
3.3.2.2.1.3. -ça/-çe	644
3.3.2.2.1.4. -çak/-çek	644
3.3.2.2.1.5. -çı/-çi	644
2.3.1.2.1.6. -çılık/-çilik, -lık/-lik	644
3.3.2.2.1.7. -ğı/-kı/-ki	644
3.3.2.2.1.8. -lak/-lek	644
3.3.2.2.1.9. -lğ/-lig/-luğ/-lüg	645
3.3.2.2.1.11. -sız/-siz	645
3.3.2.2.1.12. -ğusuz/-güsüz	645
3.3.2.2.1.13. Eckmann'ın eserinde bulunmayan ekler	646
3.3.2.2.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri	646
3.3.2.2.2.1. -a/-e/, -ı/-i, -u/-ü	646
3.3.2.2.2.2. -ğ/-g, -ığ/-ig, -uğ/-üg	646
3.3.2.2.2.3. -ğ/-қа/-ge	647
3.3.2.2.2.4. -ğak/-қак/-gek/-kek	647
3.3.2.2.2.5. -ğun/-қun/-gün/-kün	647

3.3.2.2.2.6. -ğur/-kür/-gür/kür	647
3.3.2.2.2.7. -mur	648
3.3.2.2.2.8. -n(-An/-In/-Un)	648
3.3.2.2.2.9. -nç/-anç/-Inç/-Unç	648
3.3.2.2.2.10. -k(-Ak/-Uk)	648
3.3.2.2.2.11. -ş/-Iş/-Uş	648
3.3.2.2.2.12. -t	649
3.3.2.2.2.13. -tu	649
3.3.2.2.2.14. -v/-av/-ev (ağv/-egü'den)	649
3.3.2.2.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri	650
3.3.2.2.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	651
3.3.2.2.5. Birleşik Fiiller	653
3.3.2.3. İyelik Çekimi	654
3.3.2.3.1. Farsça Çekim Unsurları	657
3.3.2.4. Zamirler	658
3.3.2.4.1. Dönüşlülük Zamirleri	659
3.3.2.4.2. Birliktelik Zamirleri	660
3.3.2.4.3. Belirsizlik Zamirleri	662
3.3.2.4.4. Bağlama Zamirleri	662
3.3.2.4.5. Olumlu ve Olumsuz Belirsiz Zamir	663
3.3.2.4.6. Kim "kimisi"	663
3.3.2.4.7. Kim... kim: "bazıları... bazıları"	664
3.3.2.4.8. Soru Zamiri	664
3.3.2.5. Gerundiumlar 'Zarf-Fiiler'	664
3.3.2.5.1. -a	664
3.3.2.5.2. -e	665
3.3.2.5.3. -y	666
3.3.2.5.4. -ğaç/-geç, -kaç/-keç	666

3.3.2.5.5. -kalı/-keli, -galı/-geli	666
3.3.2.5.6. -p, -ban/-ben	667
3.3.2.6. Partisiplerden Yapılan Fiil Kipleri	669
3.3.2.6.1. -ğan Kipleri	669
3.3.2.6.2. -maқта Kipleri	671
3.3.2.7. Grundium Kipler	671
3.3.2.7.1. -p Kipleri	671
3.3.2.8. Yardımcı fiiler	672
3.3.2.9. Edatlar	676
3.3.2.9.1. Çekim Edatları	677
3.3.2.10. Partisipler ‘Sıfat-Fiiller’	677
3.3.2.10.1. Geniş Zaman Partisibi	678
3.3.2.10.2. /+GAn/ Sıfat-fiil eki	679
3.3.2.10.3. /+IIG/ Sıfat eki	680
3.3.2.10.4. /+dlkçA/ Zarf-fiil eki	681
3.3.2.10.5. Zamir /-n/’si	681
3.3.2.11. -A bil- Yeterlilik Fiili	682
3.3.2.12. Fiil Çekimleri	682
3.3.2.12.1. Emir: -ğıl/-gil	682
3.3.2.12.2. İstek	683
2.3.1.12.3. Gelecek Zaman	684
2.3.1.12.4 Çağatay Türkçesi Gelecek Zaman -ğAy eki	684
3.3.3. Sentakik Düzey ve Cümle Üslupbilimi	685
3.3.3.1. Yüklemin Türüne Göre Cümleler	685
3.3.3.1.1. Fiil Cümlesi	685
3.3.3.1.2. İsim Cümlesi	686
3.3.3.2. Ögelerin Dizilişine Göre Cümleler	686
3.3.3.2.1. Kurallı (Düz) Cümle	686

3.3.3.2.2. Devrik Cümle	686
3.3.3.2.3. Eksiltili (Kesik) Cümle	687
3.3.3.3. Anlam Yönünden Cümleler	687
3.3.3.3.1. Olumlu Cümle	687
3.3.3.3.2. Olumsuz Cümle	688
3.3.3.3.3. Soru Cümlesi	688
3.3.3.3.4. Ünlem Cümlesi	688
3.3.3.3.5. Şart Cümlesi	689
3.3.3.4. Yapı Bakımından Cümleler	689
3.3.3.4.1. Basit Cümle	689
3.3.3.4.2. Birleşik Cümle	689
3.3.3.4.2.1.. Girişik Birleşik Cümle	690
3.3.3.4.2.2.. İç İçe Birleşik Cümle	690
3.3.3.4.2.3. Şartlı Birleşik Cümle	691
3.3.3.3. Sıralı Cümleler	691
3.3.3.4. Bağlı Cümle	692
3.3.4. Kelime Düzeyi ve Kelime üslupbilimi	692
3.3.4.1. Söz Varlığı	693
3.3.4.1.1. Arapça Söz Varlığı	694
3.3.4.1.2. Farsça Söz Varlığı	700
3.3.4.1.3. Türkçe Söz Varlığı	706
3.3.4.1.3.1. Eklerdeki Ses Değişimleri	712
3.3.4.1.3.2. Kök ve Gövdelerdeki Ses Değişimleri	713
3.3.4.1.3.3. Oğuzca Unsurlar	714
3.3.4.1.3.3.1. Oğuzca Fiiller	718
3.3.4.1.3.4. Çağatay Türkçesi Unsurlar	721
3.3.4.1.3.5. Türkmen Türkçesi ve Ağızlarına Ait Unsurlar	724
3.3.5. Dilsel Düzeye Genel Bakış	735

3.3.6. Kişisel ve Dönemsel Üslup	738
3.3.6.1. Kişisel Üslup	738
3.3.6.2. Dönemsel Üslup	744
3.3.6.3. Çağdaş Türkmen Şiirinde Dönemsel Üslubun Devamı	758
4. BÖLÜM: Mahtumkulu'na Ait Olduğu Düşünülen Şiirlerin Üslup İncelemesi	767
4.1. Gılıç Mülliyev'in Latin-Kiril Elyazması	771
4.2. Metinbilimsel ve Üslupbilimsel İnceleme	800
4.2.1. Elyazmalardaki Farklı Nispetler	800
4.2.2. Latin-Kiril Elyazmalı Şiirlerin Üslupbilimsel İncelenmesi	820
4.2.3. Bahşılının Terennüm Ettiği Şiirlerin İncelenmesi	844
5. BÖLÜM: Sonuç	871
6. BÖLÜM: Metin	879
Kaynaklar	1289
A. Elyazmalar ve Eski Baskılar	1289
B. Kitaplar ve Makaleler	1289
DİZİN	1312
ÖZET	1670
ABSTRACT	1671

Kısaltmalar ve İşaretler

A.E.G.	: Adı Geçen Eser
A.G.M.	: Adı Geçen Makale
Ağ.	: Ağız
Ap.	: Aşırpur Meredov'un Tenkitli Metni
Ar.	: Arapça
Az. T.	: Azerbaycan Türkçesi
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
DLT	: ERCİLASUN, A. B., Ziyat AKKOYUNLU (2015) <i>Divan'ü Lugat'it-Türk Giriş-Çeviri-Metin-Notlar-Dizin</i> . 2. Baskı, Ankara: TDK
ET.	: Eski Türkçe
EUTS	: Ahmet Caferoğlu (2011) <i>Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü</i> . 2. Baskı, Ankara: TDK
Far.	: Farsça
Kb.	: Karabebek Elyazması
Mg.	: Mangışlak Elyazması
Mn.	: Mollanefes Elyazması
Moğ.	: Moğolca
Özb. T.	: Özbek Türkçesi
S.	: Sayfa
{sayı/sayı}	: sağdaki sayı Kur'an suresi No. ve soldaki Ayet No.'sudur.

T.	: Türkçe
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Tm. T.	: Türkmen Türkçesi
TMGİ	: Türkmenistan Millî Golyazmalar İnstitutı
Tr. T.	: Türkiye Türkçesi
Tr.	: Türkçe
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TYADEI	:Türkmenistanıñ ılımlar Akademyasınıñ Magtımğulı Adındakı Dil ve Edebiyat İnstitutı
vd.	: ve diğlerleri
vs.	: ve saire
Yun.	: Yunanca
yy.	: Yüzyıl
()	: Yazı ve imla şeklini gösterir.
(?,...)	: Yazarı belli olmayan kaynak
.	: (Sayı sonrası nokta) –ıncı/inci
//	: Harflerin okunuşunu gösterir.
/	: Çizginin solu şiir No.'su, sağı satır sayısı: 45/24
[]	: Düşen kısımların onarımını gösterir
>	: Eskiden yeniye dilsel değışimi gösterir.
<	: Yeninin eski dilsel şeklini gösterir.

Yazı Çeviri Alfabeti

آ	a, ā		
ا	a, ā, e, è, ā		
ب	b, p		
پ	p		
ت	t	ض	z
ث	s	ط	ṭ
ج	c, ç	ظ	ẓ
چ	ç, c	ع	‘
ح	ḥ	غ	ġ
خ	ḫ	ف	f
د	d	ق	ḳ
ذ	ẓ	ک	g, k
ر	r	گ	g, k
ز	z	ل	l
ژ	j	م	m
س	s	ن	n
ش	ş	نگ	ng
ص	ş	و	o, u, ū, ū
		ه	h, a, e
		ی	y, i, ı, ī, ī
		ء	’

0. Giriş

Bu bölüm üslupbilimin okulları, seçtiğimiz yöntem, Mahtumkulu döneminin tarihî ve siyasî şartları ve şairin hayatı ile ilgilidir. Ancak bu konulara değinmeden önce Mahtumkulu'nun şiirleri üzerine üslupbilimsel çalışmanın geçmişini ve yapacağımız işin zaruretinin özetlemek yerinde olacaktır.

Mahtumkulu'nun şiirleri üzerine günümüze kadar elyazmalarına dayanan üslupbilimsel bir çalışma yapılmamıştır. 18. yy.'da Mahtumkulu'nun babası Devletmuhammed Azâdi, Gayibî ve Nurm Muhammed Andalîp gibi çok sayıda eserleri mirâs kalan şairler ve bilginler yetişmesine rağmen neden bunlar arasında Mahtumkulu çok sevilmiş ve şiirleri Türkmenler ve birçok Türk soylu topluluklar arasında Çağatay Türkçesi'nin yaygın olduğu bir dönemde Türkmen şairi diye bilinerek ezberlenmiş ve dilden dile söylenerek destanlaşmıştır? Neden Mahtumkulu Türkmen klasik edebiyatının başlangıç noktası sayılmaktadır ve neden önceki ya da onun dönemindeki Türkmen şair ve yazarları bu mertebeye erişememişlerdir? Onun şiirlerinin dil, düşünce ve edebî özelliklerinin diğer Türkmen şairlerinin eserlerinden farkları nelerdir? Söz konusu soruların yanıtları üslupbilimsel bir nedene bağlı olduğunu düşünerek bu çalışmamızı elyazmalar esasında sürdürmeyi mantıklı bulup bilimsel yöntemlerle bu soruları cevaplamaya çalışmaktayız.

Dil bilimsel açıdan yazmaların eskiliğine önem verilerek esas nüsha seçilmemesi güvenilir bir tenkitli metnin bulunmaması, çalışmamızın başlıca sorunudur. F. Köprülü Türkoğluların yaptığı çalışmaları şöyle anlatmaktadır:

“Türkmen şâiri Mahdum Kulı'dan, önce Vambery meşhûr seyâhatnâmesinde söz etmiştir. Çağatay Lisanı Tedkikleri adlı eserinde de, bu Türkmen şâirinin şiirlerinden biraz bahseden Vambery, daha sonra, onun bâzı seçilmiş parçalarını Almanca tercümeleri ile birlikte yayınladı. Rus alimlerinden Ostromof, onun bâzı şiirlerini

yayımladığı gibi, Prof. Samoyloviç de, ayrıca onların fihristini tanzim etmiştir. Zeki Velidi Togan, Prof. Samoyloviç'in, onun Divanını tam olarak neşre hazırlandığını Birinci Cihân Harbi'nden önce bana bildirmişti. Herhâlde, bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Mahtum Kulu, şarkiyatçılar âleminde eskiden beri tanınmış bir kimsedir.“ (1976: 177-8).

N. Aşırpur Meredov, 2009 yılında yayımladığı iki ciltlik tenkitli metninde Türkmenistan ve İran'daki yayınların sorunlarını detaylı şekilde örneklerle ele almıştır (2009: 43-55). Aşırpur'un yayını şiirlerinin Mahtumkulu'na ait olması açısından güvenilir ve tümüyle elyazmalara dayalıdır. Ancak farklı senelerde istinsah edilmiş nüshaların imla farklılıklarının açıklanmaması itibariyle eş değer karşılanması, şiirin hangi yazmadan alındığına dair bilgi verilmemesi ve metnin imlasının Azâdi'nin elyazmasındaki kurallara uygun hâle getirilmesi ve ayrıca kendi deyişiyle Tm. T. özelliklerine göre kaydedilmesi (bkz. Aşırpur, 2009: 8), bu yayın esasında dil bilimsel bir üslup çalışması yapmamızı kuşkulu hâle getirmiş ve bizi elyazmalarına sevk etmiştir. Tek bir elyazmadaki farklılıklar dahi dil bilimsel açıdan önemli olup dönemin yaygın üslubunun devamı olduğunu veya yeni bir üsluba geçiş merhalesini anlatmaktadır. Bu geçiş merhaleyi batı Türkçesi'nde olga-bolga terimiyle anılan karışık dilli eserlerde görmekteyiz. Aşırpur'un oluşturduğu metni şiirlerin Mahtumkulu'na ait olma ve dipnotlardaki nüsha farklılıklarının kaydedilmesi itibariyle kuşkularımızdan dolayı üslup inceleme malzemesi etmesek de, günümüze kadar yayınlanan en sağlam metin olduğunu düşünmekteyiz.

Güvenilir bir metin olmayınca, yapılan üslup çalışmalarının da farklı sonuçlara kayması mümkündür. Mahtumkulu'nun şiirlerinin tümü üzerine makro-metin hükmünde dil, edebiyat ve düşünce açılarından üslupbilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu

bakımdan onun şiir üslubunun tüm yönlerinin bilimsel bir yöntemle açıklanması önem arz etmektedir.

Mahtumkulu Firaki'nin şiirleri üzerine üslup çalışmasına gelince, güvenilir metnin olmamasına rağmen eserlerinin tümüne veya çoğuna dayalı olmasa da, örnek şiirler esasında bazı çalışmalar yapılmıştır. R. Recebov, 1995 yılında Aşgabat, ilim neşriyatında *XVIII-XIX Asırlar Türkmen Edebiyatının Döredicilik Stili* başlığıyla bir edebî tenkit içerikli eser yayınlamıştır. Bu çalışmanın girişinde belirtildiği üzere, iki yüzyıllık klasik dönemin edebiyatını içermektedir ve dilbilimsel yönüne baş vurulmamış olup Sovyetler döneminin ideolojik öğretilerini taşımaktadır. Yazar, Türkmen klasik edebiyatının yaratıcılık prensiplerinde kendine özgü ayrı dönemleri olmadığı için *döredicilik stili* 'yaratıcılık üslubu' adını vermiş ve materyalist bir yaklaşımla klasik dönemin saray medeniyetinin üstünlüğünü, toplulukların düşük halklar sayıldığını belirtmiştir (1995: 3). Bu kitabın içeriği Romantizm, Realizm, Kritisizm ve Tradisizm olmak üzere dört bölümden ibarettir. Kaynakça; K. Marx, F. Engels'in eserleriyle başlamakta olup bazı Avrupa edebî akımlarına dayalı kaynaklar olmakla birlikte, Rus edebiyatı eleştirmenlerinin de çalışmaları yer almaktadır. Eserin son kısmında mistisizm ve sufizm altbaşlığıyla yazar Recebov'un görüşleri yer almaktadır. O, Türkmen klasik edebiyatında bu konunun önemine dikkat çeker ve tasavvuf eserlerini dönemin düşüncesinin yansımaları olarak kabul eder ve yine onu materyalist bir bakışla anlatmaktadır (Recebov, 1995: 222). Recebov, dönemin düşünce özelliklerini üslupbilimsel bir özellik olarak değer vermemektedir.

Ancak bir edebî eleştiride ve üslupbilimsel çalışmada, araştırmacı kendi dönemine ve çevresine ait ideolojik ve siyasî bakışları yürütmeden şair ve yazarın dil, düşünce ve edebî özelliklerini olduğu gibi inceleyerek aktarmak ve onu sanatçının çevresinde oluşan diğer kişiler veya dönemlerin eserlerinin özellikleriyle karşılaştırmak

durumundadır. Avrupa edebiyatı ve sanatı, kendi çevresindeki felsefi, siyasal ve sanatsal düşüncelerden ve akımlardan etkilenecek oluşmuştur ve onun sanatını Klasisizm, Romantizm, Realizm, Modernizm vs. akımların tarihsel sırasını doğu edebiyatına uygulamak elverişli değildir. Bu akımlarla doğu ve batı medeniyetlerinin arasındaki farklılıkları açıklamak mümkün değildir. Nitekim Bertels gibi sosyalist rejimde yaşamış bilginler, Arap, Fars ve Türk edebiyatını tenkit ederken, edebî eserleri konunun kendi medeniyet ve kültürlerinin geleneklerine göre değerlendirmişlerdir. Bunun doğrultusunda Bertels'in "*Tasavvuf ve Edebiyat*" kitabına bakmak yeterlidir (Bertels "İzedi" 1977: 5-54).

Aman Şıyhnepesov, 2010 yılında yayınlanan *XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı (Tekstiň çeperçilik derňevi)* adlı kitabının, Mahtumkulu'na ilişkin bölümünde, şairin ömrü, yaşadığı dönem, dünyaya bakış açısı, şiirlerindeki birlik, alegorik-sembolik yansımalar konularını incelediği alt bölümlerde, yapısalcılık eğilimli bir yaklaşımı benimsemiştir. Araştırmacı, Sovyetler Birliği dönemindeki tenkitlerde, dinî kavramların materyalist bir bakış açısıyla eleştirildiğini ve metnin esas mesajından uzaklaştırıldığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, yapısalcıların edebî metin tenkidinde kullandıkları, *en az çiftler (twin pairs)* yöntemine dayanarak bir şiirde en az kavramsal çifti bulmak suretiyle yaptığı tahlil ile daha doğru bir sonuca ulaşmayı amaçlamaktadır (Şıyhnepesov, 2010: 148-212).

Yöntem başlığı altında detaylı şekilde belirtildiği üzere, bu çalışmada, Firaki'nin en eski el yazmalarda bulunan 246 şiirinin edebî sanatlar, şekil, aruz ve hece vezni, sözlü edebiyat özellikleri, dil, düşünce, metinlerarasılık ilişkileri ve tüm edebî yönleri kapsamlı bir yöntemle açıklanmaya çalışılacaktır.

0.1. Üslupbilim ve Ekolleri

0.1.1. Üslubun Tanımı

Üslup sözcüğü, Arapça bir kelimedir; çoğul şekli esâlîp olup Latince karşılığı Stylus'tur. İngilizcede style ve Farsça'da ise sebk kelimesi kullanılır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Türkiye, Azerbaycan, Özbek ve Uygur Türkleri arasında üslup, Türkmenlerde tär ve stil, Başkurlarda alım, Tatarlarda alım ve stil, Kazak ve Kırgızlarda ise stil kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi'nde "biçem" terimi de kullanılmakta olup ondan bir metnin dilsel özellikleri anlaşılmaktadır (Çoban 2004: 14). Her kes kendi anlayışı ve alanına göre üslupla ilgili tanım yapmıştır. Edebiyatçılar ve sanatçılar genel tanımlama yapmışlardır. Buffon'un meşhur cümlesi, "Le style, c'est l'homme-meme" üslup sanatçının kendisidir anlamına gelmektedir (Şemîsâ, 2014: 20). Aytmatov: "üslup ruhun ifâdesidir." demiştir. Mehmet Kaplan: üslup kavramını "şahsiyetin ta kendisi" olarak nitelemiş ve "üslup, bir sanatkârın bütün eserlerine hâkim olan bir şahsiyet damgasıdır." demiştir (Çoban, 2004: 15).

İran'da modern şiir veya yeni şiirin babası olarak tanınan Nimâ Yûşic kendisinin şiire kattığı yenilikleri genel bir açıklama ile şöyle anlatır:

"Yeni fikri olan şairin anlatımda yeni yaratıcılıkları vardır. Bunları, Hâfiz'de, Nizâmî'de ve sonralar Hindî üslupta iyi şekilde görmüşüzdür. Her kesin düşünce boyutları genişliğine göre kelime hazinesi vardır ve yeni kelime peşinde olabilir. Ancak, yeni düşüncesi olmayan şairlerin ise yeni beyanı yoktur." (Şemîsâ 2014: 21)

Dil bilimciler ise kendi bakış açısından konuya yaklaşmaktadırlar. Seçim (choice), üslup tanımının dil bilimsel yaklaşımlarında önemli bir sözcüktür. Şair ve yazarın dilin

paradigmatik ekseninden kendi tuttuğu hedefine göre bir sürü kelime seçme imkanı vardır. Bu yüzden seçilmiş kelimelerdeki duygu, anlam ve ifade farklılıkları, üslup farklılıklarını meydana getirmektedir. “Üslupbilimcilerin çoğu bu kelime seçiminin tesadüfi yapılmasını vurgular ve bilinçle kelime seçme, üslubun hakiki olmamasına yol açar demektirler.” (Şemîsâ, 2014: 29). A. J. Greimas, “Üslup her şeyden önce dil bilime has bir yapıdır.” derken, ona bir dar çerçeve çizdiğinin farkındadır. Mustafa Uslu’ya göre üslup “dile hâkim olmak ve onu iyi kullanmaktan başka bir şey değildir.” Dil bilimi açısından biçim terimi bir birey ya da topluluğun dil kullanım alışkanlıklarını betimlemek için kullanılmaktadır. O hâlde biçimbilimin amacı dil öğelerinin (features) nasıl, neye bağlı olarak kullanıldığını göstermek ve bunun nedenlerini açıklamak olarak tanımlanabilir (Çoban 2004: 15).

Bizce üslupla ilgili farklı tanımlamalar, bakış ve kavrayış açısının farklılıklarından ortaya çıkmıştır. Bazıları genel bakışla “ruh”, “şahsiyet” ve “kendisi” gibi sözcüklerden yararlanmışlarsa, diğerleri “dil” kullanımına bakarak üslûbu tanımlamak için çaba göstermişlerdir. Her insanın dil, ruh, ahlak, düşünce, şahsiyet vs. açısından çeşitli ve farklı özellikleri olduğundan şairin, yazarın ve sanatkârın da bu tür değişik özellikleri kendinde bulundurarak bir “insani birlik” arzetmektedir. Yapısalcılar bu durumu genel anlamda “birlik” terimi ile karşılamaktadırlar (Şihnepesov 2010: 211). Sanatçının o birliği eserine yansıtmasına üslup diyebiliriz ancak onu araştırmak için eserine yansıyan dil, düşünce, âdet, ahlak, kişisel ve sosyal hayatın kavrayışı, ve dil unsurlarının tümünün incelenmesi gerekir. Bunların tümünün edebî üslup araştırmasında “dil”, “edebiyat kullanımı” ve “düşünce” olarak üç düzeyin bir birlik oluşturduğu kanaatindeyiz. Bu birlik söz sanatçısının kişisel eserlerinde veya bir dönemin şairlerinin ve yazarlarının eserlerinde de ortak özelliklerle bir araya gelerek üslup araştırmacısı onları irdelemelidir.

Sonuçta, *“Edebî üslup, kişisel veya dönemsel eserleri diğer dönemlerden veya eserlerden ayıran dil, edebiyat ve düşünce özelliklerinin oluşturduğu bir birliktir.”* diye tanımlamak mümkündür ve bu tez çalışmamızda üsluptan maksat, bir edebî metindeki dil, düşünce ve edebî özelliklerinin birbiriyle örtüşmesinin keşfedilmesi ve bu hususta, kişilerin ya da dönemlerin dil, düşünce ve edebî özelliklerinin ayrılma noktalarının belirlenmesidir.

0.1.2. Üslupbilim

Üslupbilimi (İng. Stylistics, Far. Sebksînâsi), 20. yüzyılda belâgat ya da retorikin konularından olan beyan tarzının (Elocution) yerini almıştır. 1909’da Charlse Bally’nin iki ciltlik üslupbilim (Stylistique) eseri yayınlandıktan sonra Avrupa’da yeni üslupbilim ortaya konulup diğer araştırmacıların kitapları özellikle Spitzer’in eserleri 1928 ve 1948’de yayınlandıktan sonra tümüyle tanınmıştır. Ancak onun olgunlaşması İngiltere ve Amerika’da 1960’lı yıllarda gerçekleşmiştir. 1960’lı yılların sonuna doğru üretimsel gramer meydana gelmiş ve 70’li ve 80’li yıllarda Söylem Analizi ve Uygulanımlı Dil Bilim ”Discourse Analysis and Applied Linguistics” yaygınlaşmıştır. 1970’li yıllarda okurlardan yana olan teoriler metinden koparak mesaj alana ilgi gösterilmeye başladı. Üslupbilim bunların tümünden faydalandı. Günümüzde üslupbilimin amacı üslubun sadece yüzeysel şekillerini göstermek değildir; belki çoğunlukla bu özelliklerin edebî metnin yorumlaması ve açıklamasındaki önemini ve rolünü amaç edinmektedir veya edebî etkileşim ile dil öğelerinin arasındaki ilişki ve bağlantıyı açıklamaya çaba göstermektedir (Şemîsâ, 2014: 143).

0.1.3. Edebî Üslupbilim ve Dil bilimsel Üslupbilim

Üslupbilimin sınıflandırması konusu, Katie Wales’in “Dictionary of Stylistics” sözlüğünde “Edebî üslupbilimi” yada “Dil bilimsel üslupbilim” olarak adlandırılmıştır.

Edebî metinlere odaklanması yönünden ona edebî üslupbilimi ve onun deseni ve inceleme yöntemi dil biliminden kaynaklandığı için dil bilimsel üslupbilimi denilmektedir (Dominique Costa, 2009:1).

Ferdinand de Sussure'den sonra onun öğrencisi Charlse Balley üslupbilimi dil bilimin bir kolu olarak anlatmaya ve bu yüzden ona bir bilimsel konum vermeye çaba göstermiştir. Cressot gibi öğrencileri onu izlediler ve üslupbilim zaman içinde eski edebî eleştiri yöntemlerinden ayrılarak dil bilime doğru yöneldi. Öyle ki günümüzde dil bilimin rolüne önem vermeyen bir üslupbilimci yoktur. En azından üslupbilimi dil bilim ve yeni edebî eleştirinin arasında bir düzen olarak kabul edilir; zira o, hem statistik, değerlendirme ve edebî tenkidin konularına hem de dil bilimin ortaya koyduğu bilimsel araştırmalara dayanmaktadır.

Dil bilimciler edebiyatı bir bilimsel konu olarak ele almayı denemişler ve ona somut (nesnel) ölçütler bulmaya çalışmışlardır ve edebiyatı bir düzen ve kural altında yorumlamak istemişlerdir. Ancak edebiyatçılar bu konuda iyimser değildir. Elgin adlı bir dil bilimci “üslupbilim dil bilimi kurallarının edebî dilde kullanımına denir.”¹ demektedir. Ancak bu tanımın ne derecede doğru olup olmadığı belli değil; zira dil bilimciler kendi eserlerinde edebî dil ve edebiyattan söz ettiklerinde kendi görüşlerini üslupbilimi olarak değerlendirirler. Hâlbuki onların anlattıkları çoğunlukla edebî üslubun özellikleridir ve kişisel yada dönemsel üslupla ilgisi yoktur ya da çalışmaların bazıları sadece dil bilimi ile ilgili olup onlara üslupbilim denilemez. M. R. Riffaterre bu konuda şöyle der: “Yazarlar Charles Pierre Baudelaire’in şiirindeki tüm hususiyetleri stilistik özellik saymışlardır; hâlbuki onların birçoğu dilsel özelliktir.” Sadece, mesaj alana cazibeli olan ve onu etkileyebilen özelliklerin stilistik değeri vardır. Üslupbilimini, dil bilimi ve edebî eleştiriden ayırarak kendine özgü bir düzen olarak değer

¹ Suzet Hiden Elgin, Dilbilimi nedir?, çeviri: Dr. Seyid muhammed Ziya Hüseyini, Daneşgah-e Azad-e İran, 1359/1980 s.87

vermemiz daha mantıklı olacaktır, bunların üslupbilimi ile olan farklarını gözardı edemeyiz; bazı dil bilimciler anlambilime çok ilgi göstermemektedirler, özellikle Leonard Bloomfield okullarında anlambilimi reddedilmiştir.¹ Hâlbuki, anlambilimi edebî eleştiri çalışmalarında en önemli konuyu teşkil etmektedir. Aynı şekilde edebî eleştiri de eserin değerlendirilmesi için son derece önemlidir. Buna karşın bu husus dil bilimi kapsamında ele alınmamakta, üslupbilim temelinde bu konuyu ele alan sınırlı sayıdaki örnekte ise eser, yaratıcısı şair ve yazardan ayrı bir şekilde incelenmektedir (Şemîsâ, 2014: 144-5).

Genelde dil bilimsel üslupbiliminde cümle incelemesi önemli olup dil asli ve ilkel materyaldır. Edebî üslupbiliminde ise metnin tümü dikkate alınır ve dilin kullanım tarzı -mesela imajların ve tasvirî hayallerin kullanımı- önemlidir. Üslupbilimi edebî metinle ilgilendiğine göre edebî bir inceleme olup araştırmada da dil biliminden faydalandığı için dil bilimsel bir ilimdir.

Aristo, Plato, İbn-i Sina, Birûni ve Fârâbi de çok yönlü olup edebiyat, tarih, felsefe, tıp, astronomi gibi birçok ilimlere ilgi göstererek eserlerinde bunların hepsinden faydalanmışlardır. Çağımızdaki düşünürler de edebiyat, felsefe, sosyoloji ve psikoloji ilimlerinden bir arada yararlanmış ve her hangi birine odaklandıklarında edebî eleştirinin yeni bir akımı oluşturulmuştur. Jacobson, Barrett, Drida, Rikor gibi âlimler bunun örnekleridir. Bu yüzden edebiyatta tarihî eleştiri, psikolojik eleştiri, sosyolojik eleştiri gibi yeni terimler ortaya çıkmıştır. İyi eleştirmen bunların hepsinden faydalanarak edebî eseri inceler; çünkü insanın kişiliği çok yönlü olup yarattığı eserde de farklı izler bulunmaktadır.

Bunun gibi üslupbiliminde de araştırma yapmak için edebî eseri, şairi, yazarı, yaşadığı dönemini siyasî ve sosyolojik şartlarını, eserin dilini, edebî yönünü ve

¹ Elbette bazı dilbilimciler anlama özen göstermektedirler, Firth'in anlam teorisi meşhurdur.

yaratıcının hayat felsefesini, fikrini ve düşüncesini hepsini inceleyerek sonuca varmak daha bilimsel ve mantıklı olup insanın tüm etkilendiği ve etkilediği yönler ele alınmalıdır. Neticede edebî üslupbilimi ve dil bilimsel üslupbilimi aynı şeyin farklı bakış açıları olup birisi edebî özelliklere ve diğeri dil bilimsel özelliklere önem vermektedir. Düşünce özelliği ile birlikte ikisinin de üslup incelemesinde zarurî olduğu kanaatindeyiz.

0.1.4. Yeni Üslupbilimin İki Önemli Akımı

“Yeni üslupbiliminde iki ana akım gözlemlenmektedir:

1. Üslubun Fransa okulu; Charles Bally’nin görüşlerinden alınmıştır.
2. Üslubun Almanya okulu; Karl Vossler ve Leo Spitzer’in fikirlerine dayalı olup kökeni İtalyan filozof Benedetto Croce’nin (1866-1952) estetik teorilerinden meydana gelmiştir.

Bally’nin edebiyatla ilgilenmemesine rağmen B. Croce’ye göre şiir ve onun dili aynı şeydir. Bunlar için edebî eserin tüm ögeleri önemlidir, ancak Fransa okulunda ise duygusal ögeler dikkate alınmaktadır.

Sussure açısından bakılırsa Fransa okulu La Langue’yi (Dil potansiyelini) ve Almanya okulu Parole’yi (dilin uygulanan yönünü) yani bir eseri, bir dönemi ya da bir milleti göz önünde bulundurmaktadır.

Üslubun ne olduğu konusunda farklı görüşler olduğu gibi yöntemler ve amacı da tartışılmaktadır. Dilin hangi unsuru üslupbilimin birimi kabul edilir? Sesbilgisel üslupbilimi (Phonetic Stylistics) çoğunlukla şiir incelemesinde kullanılır. Ancak Ulmann nesir uslûbu incelemelerinde cümle ve kelime ile birlikte fonemlerin de kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Üslupbiliminde dilin hem yapısal hem de anlam açısından dikkate alınan en önemli ögesi kelimedir. Kelime üslupbilimsel incelemenin ve retorik araştırmalarının

birimidir. Ulmann'a göre dildeki ses ve cümle seçenekleri sınırlı olup sözcüksel seçenekler sınırsızdır; bu yüzden kişisel üslup araştırmasında daha değerli ve verimlidir. Ancak Ohmann, üslubu özellikle dönüşümsel gramer yöntemiyle cümleye odaklı incelemekten yanadır. Ohmann'ın esas aldığı öge Katz ve Postal'ın ortaya koyduğu dönüşümsel gramerdeki yapılanan anlamsal birimi ve parçacıdır. İngiltere'nin birçok üslupbilimcileri mesela Firth ve Halliday üslupbiliminde sadece dilsel birimleri değil, anlamsal birimleri de dikkate alırlar." (Şemîsâ, 2014: 146).

Yine Şemîsâ üslupbilimin amacının farklı bakış açılarını şöyle açıklamaktadır:

Üslupbilimin sadece yöntemler ve araçlarında değil amacında da farklı görüşler vardır. Duygusal ögeler, üslubu teşhis edebilmeye yardımcı olan konular sayılmıştır; öyle ise bu ögeler dikkatle tanınmalıdır. Ancak, bunlar farklı öge olarak yorumlanır. Riffaterre beklenilmeyenleri ya da gerçekleşmedik beklentileri üslup özelliği olarak kabul eder. Wellek anında tanımlana bilinen ögeleri üslup özelliği olarak belirtir. Ancak McIntosh der ki üslup özellikleri devamlı aşikâr değildir. Üslup özelliğinin açığa çıkmadığı yerde üslupbilimsel inceleme ısrak ya da içten gelme teşhise (illumination) dayalıdır veya istatistik incelemekten faydalanmalıdır. İsrak (İllumination) yönteminin en iyi örneği Leo Spitzer'in sözcük anlama çemberi adlı yöntemidir. Bu yöntemde üslupbilimcinin edebî eser karşısında ön kavrayışa (Preconception) dayalı olarak metin özelliklerini tanımlar ve bunların içindeki üslup yaratıcı ögeleri bulmaya özen gösterir. Sonra bulgularını onaylamak için başka dikkat edilecek hususlarla ilgilenir. Spencer de eleştiricinin ısrak duyusunu (critic's intuition) başlangıç noktası olarak kabul eder (Şemîsâ 2014: 147).

Üslupbilimsel araştırmanın geleneksel amacı değer verme (evaluation) olmuştur ve birçok yeni üslupbilimciler de bu amacı benimsemişlerdir. Riffater, Syce ve Wellek estetik değerlendirmeyi üslupbilimcinin en son yapacağı şey olarak kabul ederler.

Ulmann’a göre anlatım gücünü araştıran üslupbilimcinin görevi sadece nitelendirmek ve vasıftır. Ancak edebiyatı araştıran üslupbilimci değerlendirme yapmak zorundadır. Spencer der: karşılaştırma, değerlendirmenin esas dayanağı olabilir (Şemîsâ 2014: 147).

Üslup genel anlamda metin karşısında gösterilen tavidir. Bally’nin his ve duygunun yüzeye çıkması ya da Riffaterre’in gerçekleşmemiş beklentilerin oluşması görüşleri üslup özelliği olmayıp belki metni kavrayışımızın neticesidir. Bu kavrayışın sonucunda görülen davranışların, felsefî, mantıksal ya da duygusal, hatta hicivli olabilmesi mümkündür. Hafız’ın sufi, şeyh ve dindar kişiler karşısındaki tutumu onun üslubudur. Ömer Hayyam’ın üslubu ise yaşam ve ölüme bakış açısıdır. Bu durumda üslup şairin yorumlama ve savunma yönündeki stratejisidir. Genellikle bu tür stilistik davranışların edebî metinde yinelenen biçiminin istatistik değeri fazladır. Davranış, görüşten farklıdır. Şartların ve altyapının etkisi ile değişebilen davranış görüşlerin gerçekleşen yönüdür (Şemîsâ, 2014: 147).

0.1.5. Üslupbilimin Okulları

Üslupbilimcinin odaklandığı yöne göre farklı okullar meydana gelmiştir. Dil, edebiyat, sosyoloji, psikoloji vs. bilimsel araştırmaların farklı bakışlarla farklı algılamalarına göre çeşitli okullar ortaya çıkmıştır.

0.1.5.1. Oluşumlu Üslupbilim

Bu üslupbilimi dalı için “tekevvüni, genez” terimleri de kullanılır ve bu üç terim edebî eserin kaynaklarını, yazarını, nasıl oluştuğunu ve bitene kadar ne gibi değişimler geçirdiğini araştırır. Yani stilistik, “ferdiyetle ifâde arasındaki ilişkileri incelemeyi hedef alır.” Diyen Aktaş’a göre “sanat eserinin temelinde insan vardır. Ferdiyet ve şahsiyet vardır.” (Çoban 2004: 103)

Eserin psikolojik ve sosyokültürel anahatlarını arayan bu inceleme yöntemi, “eserden yazara ait husûsîliklere gider” (Mitterand 82b: 31); “mânâ kaynaklarının dökümü, edebî tarih verilerinin doğruluğunu, şekillerin tasvirin mutlak karakterini ve açıklamaların tekevvünî cihetini” araştırır” (Mitterand 82b: 28). Edebî eser, yazarından ve toplumdan büsbütün kopmamıştır, kopamaz. (Çoban 2004: 105). İsimleri ve sınırları tamamen siyasî ve sosyal olarak çizilen Türk edebiyatı için bu metodun geçerliliği, kanaatimizce kuvvetlilik kazanmaktadır. Edebî eserin coğrafyası kim tarafından ve ne zaman yazıldığıнын tepiti ile yola çıkan bu tenkit metodu, eseri ddaha ziyade çağına ışık tutan bir elge olarak görmektedir” (Bilkan 1989: 44). Öyleyse “tekevvünî (oluşuma ait) üslup incelemesi, tematik edebî tenkitten pek de ayrı düşünülemez (Aktaş 1986: 62 > Çoban 2004: 106).

0.1.5.2. Tasvirî Üslupbilim

Doğrudan doğru metinden ve metni anlama çabalarından kaynaklanan bu üslup incelemesinin başlangıcı, “batı dünyasında retorik, bizde ise belâgattır.” Belâgata göre, “sözün belîğ olabilmesi için delâletin açıklığı, söz yerinin gözetilmesi, uygun işaret seçimi şarttır” (Aktaş 1986: 63). Edebî üslupbilim için asgarî malzeme, yer yer dilin en küçük birimine kadar uzanan edebi ifâde, -Şerif Aktaş’ın söyleyişiyle – üslubun üzerinde gerçekleştiği “ibâre (enonce)”dir. Başka bir deyişle, tasvirî üslup incelemesi, ifadeyi esas alır (1986: 12-61). Çünkü edebîliğin normu (ölçütü) “tabîî” dilin imkanları içersinde gerçekleşebilecek en basit ifade”dir (Çoban 2004: 106).

İsviçreli Charles Bally (1865-1946) Ferdinand de Saussur’un (1857-1913) öğrencisidir. O, yeni üslupbilimin kurucusu olduğu gibi Tasvirî üslupbilimin (descriptive stylistics) de meydana gelmesini sağlamıştır. Onun yöntemi kelime, tamlama ve cümleleri eş anlamlı karşılaştırarak metin içinde his ve duygu açısından birbirinden farklı olduklarını ortaya koymaktır. Bally bu his ve duyguların üslupbilimsel değerinin var olduğunu düşünerek dil öğelerine eklendiğini söyler (Ghiyâsî, 1989: 58). Bu açıdan

onun yöntemi İslam dünyası edebiyatındaki yaygın olan belâgat'ın beyan yani “anlamsal birimini farklı biçimlerle iletmek” dalına yakındır. Bally aynı anlamda olan çeşitli sözler için “*unité de pensée*” (thought unit) der. Bunun Türkçe karşılığı “en az içerik” veya “düşünce birimi” olabilmektedir.

“Hakkın rahmetine kavuştu, dünyadan gitti, bekâya göçtü, kayıp oldu, ahirete azmetti” gibi deyişlerde “öldü” anlamını kastetmekteyiz. Ancak bunların hepsi his ve duygu açısından hem de duyguyu aktarabilme ve beyan kuvveti “*expressiveness*” açısından birbirinden farklıdır. Bu yüzden bu üslupbilim dalına tasvîrî üslupbilimi (*expressive stylistics*) de denir.

Sonuçta, her en az düşünce birimine ikincil etkenler eklenir ve ona üslup denir ve üslupbilimcinin görevi bu ikincil etkenleri veya duygusal eklentileri keşfederek incelemektir. Demek ki üslup yenilerin yinelenenlere eklenmesidir (Şemîsâ 2014: 149).

Üslup hakikatte, beyan şeklinde görünür ve Bally'ye göre üslup, sözün duygusal içeriğinin incelenmesidir. Bally'nin gerçekleştirdiği işin eksik yanı edebî dili incelemekten genelde dile yönelmesidir. Ancak onun yöntemi edebî eserleri incelemekte kullanılır ve onların duygusal içeriğini ve his aktarımındaki kuvvetini ve zaafını irdeleyebiliriz. Bu okulun diğer kişilerinden, Marouzeau (Sorbonne Üniversitesinin hocası), dilin olanaklardan bir liste oluşturduğunu ve bu sermayenin, kullanıcıların hepsinin elinde bulunduğunu, onların da kendi retorik ihtiyaçlarına göre bundan faydalandıklarını, dilin kurallarına göre mümkün oldukça, seçeneklerden sözcüklerini seçip kendi üsluplarını oluşturduklarını söyler (Ghiyâs, 1989: 23).

0.1.5.3. Genetik Üslupbilimi

Genetik üslupbiliminde edebî eserin oluşumuna üslupbilimsel açıdan bakılır. Üslubun esas kaynağı nedir? Genetik üslupbilimi Bally'nin yöntemine karşı, mesaj verenin ruhundaki üslup yaratan etkenlere ve sebeplere dikkat eder. Bu okula kişisel

slubu ortaya koyma iddiası olduğu için *kişisel üslupbilimi* okulu da denmektedir. Bu okul Leo Spitzer’e nispet edilmektedir. Spitzer, 1933’te Nazi Almanyasından kaçarak Türkiye’de yerleşmiş ve üniversitelerde ders vermiştir. 1936 yılında Amerika’da John Hapkinz nivesitesinde de ders veren Spitzer; Froyd, Benedetto Croce ve Karl Vossler’in düşüncelerinden etkilenmiştir. Croce ve Vossler’e göre dilin sanatsal ve yaratıcı yönü estetik ve üslupla i ie birleşmiştir. Çağdaş slupbilimci H. F. Plett, Etkileşimli slupbilimini “Expressive Stylistics” Croce, Vossler ve Spitzer’in yöntemi için kullanır ve bu yöntemin yazarın kişiliğini ve ruhunu gösterdiği kanaatindedir (Şemîsâ, 2014: 150-151).

Spitzer’in meşhur Dil bilimi ve Edebiyat Tarihî adlı kitabındaki düşünceleri üslupbilimciler arasında yayılmıştır: “slupbilim yetenek, tecrübe ve imanın neticesidir. slupbilimi dil bilimi ve edebiyat tarihî arasında bir köprüdür. Dil bilimin binlerce dehlizinden geçtim ve edebiyat tarihinin sihirli bahçesine ulaştım.” (Tadiye. 1998: 95).

Şemîsâ Spitzer’in metodunun edebî metin incelemekte yürütülmesini şöyle açıklamaktadır:

“Spitzer’in metodu kişisel üslup incelemesi olup “sözcük tanıma çemberi” adındadır ve üç basamaktan oluşmaktadır:

1. Edebî eserdeki düşüncelerle birlikte yzeyssel özelliklerine de dikkat edilmelidir.

2. O zellikleri sınıflandırmalı ve sanatçının ruhu ve özellikleri arasındaki ilişkiyi yani yaratıcılık özelliğini keşfetmelidir.

3. Sonuçta slupbilimci eserin iinden dışına yönelmekle iddiasını ispatlamak için özelliklere yeniden odaklanmalıdır. Snnunda slupbilimcinin “Acaba zannedilen özelliklerle asıl eserdeki sanatsal detayları açıklayabilir miyim?” sorusuna yanıt bulabilmelidir.

Bu yöntemde her şey üslupbilimcinin yaptığı başlangıç noktasına bağlıdır. Birinci etapta eserle o kadar birleşmelidir ki beyinde üslup özelliği bir odak nokta oluştursun; ikincide ise üslupbilimci sanatçının kendi ruhu ile olan ilgisini keşfetmelidir. Üçüncü etapta, zihnimize oluşan görüşü mesela aşk, milliyetçilik vs. gibi oluşan tıklamayı sağlamlaştırmak için metindeki bu konuda olan diğer kanıtları bulmamaya çalışmalıdır. Bu yöntemde her şey başlangıçtaki mekanizmaya bağlı olup zevk ve duygu ile alakalı bir metottur. Bu yüzden Spitzer onu üslupbilimcinin yeteneği, tecrübesi ve imanına bağlı olarak göstermektedir. Ohmann üslupbilimini ilim adamının sanatsal zevk ile bilgisinin birleşmesinden meydana gelen bir bilgisayar olarak niteler ve Spitzer'in dediği aniden üslup özellik keşfetmenin (click) asla gerçekleşmeyebileceğini de öne sürer. Ancak Spitzer, o aniden keşfetmenin (click) hatta edebî metni okumaya başlamadan önce beyinde var olduğunu savunur (Şemîsâ, 2014: 154).

Bu yöntem dil bilimin esas iddiası olan bilimsel araştırmadan farklı olup zevk ile işraka dayandığı için üslup araştırmacıları ona yönelmemişlerdir. Hâlbuki üslupbilimin esas amacı Spitzer'in yöntemiyle yani kişisel üslubu keşfetme ile örtüşmektedir. Bu yöntemdeki diğer sorun, üslup özelliği ile yazarın ruhu arasındaki bağlantıyı kurmaktır. Spitzer 1948 dil bilimi ve edebiyat tarihi eserinin yayınlandığından beri gitgide ruhsal ve psikolojik yaklaşımdan uzaklaşmıştır ve bu yöntemi yazarın düşüncesinden kavranılan bir nevi yanlışlık ve safsata bulmuştur. Bu yüzden o, üslup araştırmasında biyografiye dayalı açıklamayı kabul etmez (Şemîsâ, 2014: 155).

Bu yöntemin diğer bir eksik yönü, Spitzer'in genellikle üslup özelliklerine değinmeden eserin dil incelemesini yapmasıdır. Bu nedenle söz konusu yöntem kullanılarak sadece dilin kuralları etrafında kişisel anlatım benzerlikleri ve farklılıkları açıklanabilmektedir. Bu durumu fark eden Spitzer de bu yöntemi bırakarak yapısalcı

yöneteme yönelir. Ona göre bu yöntemde üslup inceleme, edebî eserin tasvirine ve bilimsel açıklanmasına tabidir.

Çoban Spitzer'in bu yöntemi bıraktığı konusunda şöyle der: “Karl Vossler'in üslup incelemeleri hakkında yazılar yazmaya başladığını işaret eden Spitzer, “duygu merkezli” vasıtasıyla yazarların üsluplarını izahtan vazgeçtiğini, 1920'den itibaren “structuralists” diyebileceği bir metodu tatbik ederek psikanalist metottan yapısalcılığa geçtiğini vurgular (2004: 93).

Şemîsâ bu okul konusunda şöyle fikir yürütmektedir: “Ben Spitzer'in yöntemini kişisel üslup incelemede az çok kabul eder ve onu bir az değişikliklerle bu yolda en pratik yaklaşım bulurum. Eseri o kadar okumalıdır ki sonuçta istatistik açıdan değerli olan bir ya iki özellik keşfedilmeli ve sonra bunların kanıtları toplanarak dikkate alınmalıdır. Ancak eser dışında mesela edebiyat tarihinde belirgin kanıt olmayınca, bu özelliklerin psikolojik yorumlanmasında ısrar etmemelidir.” (Şemîsâ, 2014: 156).

Şemîsâ bu bakışla psikolojik yoruma karşı çıkmasını anlatırken eleştirmenin metnin bağımsızlığını korumadan kendi düşünce, duygu ve ruhsal niteliğini de yorumlamasına karşı olduğunu anlatmaktadır. Esasen bu yöntemin bazı yönleri Spitzer'e özel bir yaklaşım olmayıp doğal olarak herkesin zihninde vardır. Eskiden bazı âlimler Kur'anı kavramanın yolu onunla iç içe yaşamak demişlerdir ve hadis ilminin üslupbilimi olan Dirâye'de hadisi nakledenlerin beyan tarzına alışmış olmanın hadisleri çok okumakla ilişkili olduğu söylenir (Şemîsâ 2014: 157).

0.1.5.4. İşlevsel Üslupbilim

“Andre Martinet (1908-1999), Firth ve Holliday gibi bilim adamlarının görüşlerine paralel olarak fonksiyonel dil biliminde dilin işlevinin üçe ayrıldığını belirtmektedir:

1. Tasvirî işlev (descriptive): Dilin bilgilendirme işlevidir.

2. İfadeli işlev (expressive): Konuşurun hâlini ifade eder ve dilin estetik işlevi bu çerçeveye girer.

3. Sosyal ve toplumsal işlev: Dilin bu işlevi kişiler arasında ilişki kurmaktır.

Bu konuların üslupbiliminde ve özellikle edebî metinlerde ele alınmasına işlevsel üslupbilimi (functional stylistics) denir. Bunların üçünde de metindeki özelliklerin istatistik oranı önemlidir. Bazı yazar ve şairlerin anlatım ve ifade yönü ağırlıklı olup bazılarında, sosyal yön yüksektir ve bazılarında ise detaylı anlatım ağırlıklı olabilir.

Edebî dilde çoğunlukla benzetme, mecaz, metafor ve söz sanatlarından faydalandığına göre işlevsel üslupbiliminde retorik ve beyan araçlarının rolüne daha çok odaklanılmaktadır (Şemîsâ 2014: 157).

0.1.5. 5. Betimleyici Üslupbilimi

Betimleyici üslupbilim (Descriptive stylistics): Bu tabire, onları değerlendirmeye girilmeksizin metinlerdeki dilbilimsel ögeyi betimlemeye teşebbüs etmek için başvurulabilir. Bu, öncelikle vezin, kafiye, tonlama, perde –kısacası, fonetik öge (yine, teorik üslûpbilime ait olan vezin teorisi) gibi konularla ilgilenen vezinsel betimleyici üslûpbilim, hem matematiksel, hem istatistiksel hem de matematiksel olmayan (özellikle sözdizimsel) olan yapısal betimleyici üslupbilim, içinde kelime hazinesinin incelendiği ve betimlendiği sözlüksel betimleyici üslupbilim diye bölümlenebilir. Üslup etkinliğinin bu tipi, yaygın bir biçimde kullanılır ve öbür üslup araştırması veya edebiyat eleştirisi tiplerine bir başlangıç niteliğindedir. Bazı bakımlardan, betimleyici üslupbilim, üsluba ilişkin yorumların temeli olarak en çok üslupbilimsel incelemede kullanılmalıdır (Çalışkan 2015: 52)

0.1.5. 6. Yapısal Üslupbilimi

“Yapısalcılık, bir edebiyat teorisi olarak edebî eleştirinin bilim dışı karışıklığa uğradığı dönemde ve akıllıca bir yönetime bağlanması gerektiği zaman ortaya çıkmıştır. Yapısalcılık 20. yy.’da Formalizm ve Prague ekolünün etkisi altında ortaya çıkmış; 2. Dünya savaşıdan sonra Claude Levi-Strauss, Roland Barths ve Michel Foucault gibi Fransız yazarlar onu zirveye ulaştırmışlardır. Yapısalcılara göre yapı (form) ve anlam arasında anlaşma vardır. Bu yöntemde tahlil ve inceleme sınırı cümle olup Bloomfield, Rapier, Chomsky gibi yapısalcılar insan diline bir genel ve evrensel kural bulmaya çalışmışlardır. Ancak, edebiyattaki yapısalcılıkta cümlelerin yapı modellerine dikkat ederler ve metin değerlendirme ile uğraşmazlar.

Yapısal üslupbiliminde (structural stylistics) esas alınan konu, dilde hiçbir ögenin tek başına anlamlı olmaması ve her ögenin diğer öğelerle ilgili olduğunu düşünerek ögenin sistemin tümündeki yerine dikkat edilmesidir. Mesela bir şiir incelemesinde vezin ve kafiye tek başına değil, genel olarak şiirin müzikal düzeni altında irdelenmelidir ve bu müzikalite ile şiirin mesajı arasındaki ilişki ispat edilmelidir. Böylece, seci ve kafiye bir yerde, müzikalite ve belagatin iyileşmesine hizmet eder; başka yerde ise genel olarak şiirin tümüne bakıldığında musiki ve belagati bozucu ve yıkıcı olabilir. Öyle ise belagat ve retorik konularından bir liste oluşturmanın yerine söz sanatlarının üslupbilimsel işlevi önemlidir. Bir dilsel sanat ürününü ses, kelime ve cümle olarak üç düzeyde inceleyebiliriz (Şemîsâ, 2014: 162-163). Ses incelemesinde, vezin, kafiye, seci, redif ve benzeri konular, şiirin harmonisi ve anlamına ilişkin yönleri göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela, hangi vezin şiirin mesajıyla ilgili ve ona uygundur?

Kelime incelemesinde, dilin sentagmatik “yatay” ve paradigmatic “dikey” eksenlerine göre kelime seçeneklerine odaklanılır. Sanatçının bu kelime seçiminin

diğerlerine göre ne tür bir üstünlüğü ya da diğerlerinin seçtiği kelimelerle ne tür bir benzerliği ve farklılığı olduğuna dikkat edilir.

Son olarak seslerin ve kelimelerin söz diziminde kendi aralarındaki ilişkileri nasıldır? Nasıl bir “ses, kelime ve söz dizimi” bir dilsel üslubun meydana gelmesinde göze çarpan etkenlerden olmuştur? Elbette ki bu konu, eserin mesajı ve anlamıyla da içten içe ilişkilidir.

Bazı üslupbilimciler, bir eseri inceledikten sonra şair ve yazarının başka eserleriyle olan ilgisini belirlemeye odaklanmaktadırlar. Böylece, yapısalcılık geniş bir konu olup çalışma sınırı üslupbilimcinin bilgi sahasına bağlıdır. Yapısalcılığı ilk defa Rus Formalistlerinden olan Mukarovski ortaya koymuştur. O, özellikle metne özen göstererek ona odaklanılmasını öne sürer ve metindeki simgelerin bizi metnin dışına yönlendirmesinin yani dış etkenlerinin esas alınmasının metin incelenmede doğru olmadığını söyler.

Yapısalcılıkta, bilgi ve iletişim kuramının terimlerinden faydalanılır: Mesaj veren, mesajını muhâtaba gönderir ve mesaj kodlu olup özel bir şekli (form) vardır. Mesajın iletilme sırasında genelde parazitler (kural dışına çıkmalar, metaforlar ve mecazlar vs.) ortaya çıkar. Mesajı alan da onu keşfetmeye çaba gösterir.” (Şemîsâ, 2014: 163-5)

Tasvirî üslupbilimin dil bilimsel iddiası olsa da, edebî eserin içeriğine odaklandığı için çoğunlukla edebî yönü vardır. Üslubu yazarın ruhunda gözlemleyen Spitzer’in üslupbilimi de edebî ve psikolojik bir yöntemdir. Ancak yapısal üslupbilimi, dilin işlevine dikkat eden işlevsel üslupbilimin olgunlaşan şeklidir ve dil bilimi çerçevesi içindedir.

0.1.5.7. Etkilenimli Üslupbilimi

Çağdaş okuyucu odaklı eleştirmen Stanley Fish, stratejisini etkilenimli üslupbilimi “*affective stylistics*” veya okuucuya odaklı üslupbilimi “*reception aesthetics*” terimleriyle açıklamaktadır. Diğer teorisyenler gibi, Fish’in de metne olan yaklaşımı zaman içerisinde gelişerek teorik ve uygulamalı düşüncelerinin genişlemesini sağlamıştır. Son yıllarda Fish anlamın metin değil, okuyucu odaklı olduğunu savunmaktadır (M. Burke, 2006:1).

Üslup, hermenötikçilerin (metinciler) de edebî kuramında odak noktası olmuştur. Hermenötikçiler özellikle Stanley Fish, Robert Yass ve Riffaterre gibi okuyucuya odaklanan (reader response) düşünürler, alıcı kuramından (reception theory) yanadırlar. Bu kuramın temsilcilerine göre edebî eserin ne maksatla yazıldığı önemli olmayıp, tarih boyunca okuyucuların kavrayış ve anlayışına nispeten var olması önemlidir. Stanley Fish’in üslupbilimsel teorisi etkilenimli üslupbilim (affective stylistics) adıyla tanınmış olup onun bu konudaki önemli eseri *Literature in the Reader: Affective Stylistics*’dir. Fish’e göre edebiyat, dilin normal kaynaklarının bilinçli kullanımudur. Edebî eser okuyucunun anlayışı ve yorumlaması sırasında varlığını gösterir. Normal dil ile edebî dil arasında fark olmayıp edebî dili kural dışı dil olarak tanımlamak doğru değildir. Bu olay az çok normal dilde de görülmektedir. Bu kuramda, kelime ve cümlelerin anlamı ve mesajı, okuyucuyu nasıl doğrudan etkilediği ve onunla nasıl ilişki kurduğu önemlidir (M. Burke, 2006:1 ve Şemîsâ, 2014: 166).

Okuyucu kendi etkilenimine göre metinden mesaj alır. Yani edebî eser okuyucunun kavrayışı ve yorumlaması sırasında kendi varlığını gösterir.

Anlam aslında edebî eserin etkisi ve işlevidir. Bir cümlelerin anlamıyla onun kelimelerinin teker teker anlamı arasında doğrudan ilişki yoktur. Anlam kağıt yüzünde

yayımlanan metinde değil de okuyucunun beyninde yaratılır. Metnin kesin anlamlı olması bir hayaldir ve kesinlik okunma sırasında yüze çıkar.

0.1.5.8. Riffaterre'nin Üslupbilimi

Michael Riffaterre'nin ilk teorisine metinsel üslupbilimi denilmiştir. O, 1971'de ilk eseri olan “Yapısal Üslupbiliminde Makaleler”inde üslubu şöyle tanımlar: “Üslup sırf bilgilendirmeye bir nevi öncelemeyi ekler.” O, günümüzde okuyucudan yana olan hermenötiklerden olup şiirin okunurken şeklini ve varlığını yüze çıkardığını söyler. Öyle ise edebî eser sadece metin değildir. Okuyucunun tepkisi ve reaksiyonu da metnin bir parçasıdır. Bu yüzden “okuyucunun rolü yazardan az değildir.” Elbette metnin okuyucunun ilişkisini metnin kendisi belli eder. Yazar metnin içinde bir dilsel varlıktır; ancak okuyucu metni okurken onu bir zihinsel varlığa çevirir. Genelde gerçek yazar ve okuyucunun yarattığı zihinsel yazar arasında hiç alaka yoktur ya da çok mesafe vardır. Asla onların ikisini birleştirmeye kalkmamalıyız; zira bu davranış metnin yok olmasına neden olur (Şemîsâ, 2014: 168).

Edebiyat araştırmalarındaki göstergebilimin etkisi, öncelikle metnin yapısının araştırılmasına odaklıdır. Bu yüzden, metnin anlamını incelemekten daha ziyâde edebiyat teorisini, öğelerinin ilişkilerini incelemeye yönlendirir ve daha düzenli ve dikkatli yapılmasına zemin hazırlar. (Bereket ve İftihari, 2010: 110).

Riffaterre, 1978'de yayımladığı *Şiirin Göstergebilimi* (Semiotics of Poetry) adlı eserinde, şiirin anlaşılmasının okuyucunun dil potansiyeline bağlı olduğunu söyler; ancak şiirin açıklanması ve yorumlanması konusunda edebî potansiyelin gerektiğini vurgular. Edebî inceleme ve tahlil sonucunda belki de şiirde var olmayan bir “*ana içerik*” (matris) bulunmalıdır. Bu, metnin tüm içeriğini kendinde bulunduran bir merkezî cümledir. Şiir bunun çeşitli şekillere değişen anlatılarıdır. Riffaterre bu anlatılara

hipogram (aynı mesajın farklı biçimlerdeki anlatımı) der. Bu hipogramlar yani farklı cümleler, farklı kelimeler ve anlaşımlar, şiiri “*ana içeriğe*” (matrise) bağlar. Matris (Matrix: kalıp, rahim) dil biliminde bir asli ve bağımsız cümledir (Bu bir birleşik cümle de olabilir). Ancak Riffaterre onu “kaynak cümle” (kernel) anlamında kullanır. Kernel her metinde, kuralların uygulanması sonucunda bir *ana içeriği* (matrisi) barındıran cümlelerin oluşmasına denir. Mesela şiirin başlığı ve gazetenin manşeti bir matris olabilir. Üretimsel gramerde merkezâ cümle, cümlelerin tüm çeşitlerinin kendisinden üretildiği esas cümledir. Bu terim üslupbiliminde bir az muğlak ve belirsizdir. Riffaterre’ye göre ana içerik (matris) şiirin tüm yerlerinde dağılmış olup ona birlik verir ve hipogramlar ne olursa olsun, sıradan kelimeler bile bir türlü ana içerikle (matrisle) ilgilidir. *Ana içeriğin* tek bir konusu olup farklı kelimeler ve cümleler onun temalarını oluşturur. Anlaşıldığına göre edebî cümlelerdeki sapmaların yarattığı anlamlar hipogram olmalıdır.

Riffaterre *Şiirin Göstergebilimi* kitabının sonuç bölümünde, şöyle anlatır:

“Bu çalışmayı okuyucu ve mesaj alana odaklanarak bitirmek istiyorum. Çünkü, metnin yorumunu ve metin arası ilişkileri sadece o meydana getirir ve bir göstergeden diğer göstergenin anlamına geçmek sadece onun beyininde ortaya çıkar.” (Şemîsâ, 2014: 169).

Riffaterre’nin teorisinin diğer özelliği, edebî dilin evrensel özelliklerine dayalı olmasıdır, bu yüzden İngilizce ve Fransızca dışındaki dillerin edebiyatında da yürütülebime imkanı vardır (Bereket, B. ve İftihari, T., 2010: 111).

Solden ve Vidson’un görüşleri de Riffaterre’nin üslupbilim yöntemini açıklamaya yararlı olabilir:

1. Normal anlamını keşfetme amacıyla metni okuyun.
2. Normal kavramayı önleyen ve kuraldışı gözüken öğeleri işaretleyin.

3. Metnin içinde geniş ölçüde yayılan ve anlamı garip gözüken hipogramları ‘betimleme öbeği’ keşfedin.

4. Hipogramlar aracılığıyla matrisi bulun. Yani hipogramları ve metni üretebilecek bir kelime yada cümle bulun (Şemîsâ, 2014: 169).

0.1.5.9. Rus Formalismi ve Terimleri

Formalismın ilk belirtileri 1914’te Rusya’da ortaya çıkarak 1915-17 yılları arasında yaygınlaşmıştır. Ülkedeki sosyalist devrimden sonra, her alanda olduğu gibi, edebiyatta da büyük çapta geleneklerden kopma meydana geldi. Elbette, Avrupa’daki vuku bulan sanayi devrimin ve hümanizm felsefesinin etkisi de bu konuda unutulmamalıdır (Alevi Moghaddam 1998: 8).

Formalism Rusya’nın iki dil ve edebiyat araştırmaları derneğinin tartışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunlar Moskova’daki R. Jakobson ve iş arkadaşları tarafından 1915’te St. Petersburg’da kurulan The Moscow Linguistic Circle Derneği ve Victor Shklovskii başta olmak üzere edebiyat araştırmacıları tarafından Petrograd’da kurulan OPOIAZ (Society for the Study of Poetic Language) Derneği.

Formalistlerin çoğu, sanatsal eserin parçalarını onun tümüyle ilişkili olarak göz önünde bulundururlar. Bu ilişkide Eikhenbaum’a göre bir cümle bile önemlidir; zira metnin yapısı parçaların ilişkisinden oluşur. (Bu konu sonralar yapısalcıların yönteminin temelini atmıştır). Yuri Tynianov bir edebî metnin öğelerinin ve parçalarının birbiriyle ilişkili olduğunu söyler. Bu parçaların bazıları diğerlerine baskın ve hâkimdir. Ona göre formalistler sesler, kelimeler, cümleler, vezin, kafiye ve edebî tür olmak üzere metnin parçalarının tümüne odaklanırlar. Bu parçaların ne derecede diğer metinlerinkine benzer ya da farklı olduğuna dikkat edilmelidir (Şemîsâ, 2014: 174).

Tynianov’a göre her bir edebî eser kendi edebî düzeniyle ilgilidir ve o düzenle benzerlikleri ve farklılıkları vardır. Önemli olan edebî eserin kendi döneminin edebî

düzenine nispeten fark gösterdiğinde üslubun meydana gelmesidir. Volflin (vefat: 1945) edebî metnin kendi düzen ve modelinden sapmasının üslup açısından değerli olduğunu, bu yüzden formalistlerin edebî eserlerin ortak yönünü ve genel kurallarını bulmak yerine, farklılaşma ve ayrılmalarından yana olduklarını bu yüzden de edebiyat tarihini peş peşe devrimler tarihi yani farklılaşmalar ve ayrılmalar tarihi olarak nitelendirdiklerini belirtir (Şemîsâ, 2014: 175). Formalistlere göre konu ve içerik edebiyatın asıl meselesi olmadan edebî eserlerin bir ögesidir. Onlar form ve şekle önem vererek onun sonucunda içeriğin ortaya çıktığını savunurlar. Şeklovski, her bir yeni formun yeni bir içerik ortaya koyduğunu, sanatın, konunun sanatsal olduğunu ve kendisinin önemli olmadığını anlatan bir yöntem olduğunu vurgular. Form meselesinde dil önceliklidir. Victor Vinogradov önce her bir edebî eserde dili inceler ve yazarın diğer eserleriyle karşılaştırır ve sonra onu dönemin başka eserlerinin dili ile karşılaştırır.

Rus formalismi, Prague Dil Bilimi Derneğinin üyeleri Roman Jakobson, Petr Bogatyrev, Vilem Mathesius, Jan Mukarovsky ile yurt dışında etkisini devam ettirmiştir (Huenen 2006: 3). Özellikle, Sovyetler'in Marksist hükümetleri gerçekçilerin (realist) yanında olup formalistleri dışladıktan sonra, R. Jacobson, R. Volek'le birlikte 1928'de ilk Prag'a ve oradan Amerika'ya giderek bu konudaki düşüncelerini ve çalışmalarını sürdürdüler (Alevi Moghaddam 1998: 26). Formalism, Romantistlerin ve siyaset adamlarının karşı çıkmasına rağmen, 20. yy.'da birçok edebî tepkilerin meydana gelmesinde oldukça etkili olmuştur. Onların yöntemi günümüz edebiyat eleştirilerinde hâlâ yaygın yöntemlerden biridir. Günümüzde, formalism ve yapısalcılığın arasında ayrılmaz bir bağ oluşmuştur. Yapısalcılığın yöntembilimi, formalistlerin bakış açısının sonucudur (Alevi Moghaddam 1998: 27).

Rus formalistlerinin üslupbilimine getirdiği kavramlara değinmek yerinde olacaktır:

0.1.5.9.1. Edebîlik ve Kuraldan Sapma

Edebîlik (literariness), formalistlerin bir anahtar kavramı olup edebiyat bilimi için zemin hazırlamıştır. Eikhenbaum diğer tüm kültürel ve sanatsal ürünlerin karşısında edebî eserin kendine özgü ve belirli özelliklerinin var olduğunu önemle vurgularken Shklovskii, edebîliğin yabancılaştırmadan (defamiliarization) kaynaklanan bir özellik olduğunu belirtmektedir. Shklovskiy, sanatın bir nesnedeki sanatsallığı kavramak olduğunu iddia ederek nesne ve konunun önemli olmadığını sanatın amacının, zorluğu ve algısal etkinin sürecini artırarak konuyu (object) yabancılaştırmak olduğunu ve böylece, okuyucunun yeteneğinin, tanıdık ve otomatik bir yöntemle konuyla, durumlarla ve metinle bağlantı kurmasının engellenmesi gerektiği sonucuna varmıştır (R, Le Huenen 2006: 703).

Roman Jacobson, edebîliği bir bildiriye sanat yapıtıma dönüştüren şey olarak tanımlar (İnce 1992:37). Çünkü edebîliğin ölçülerinden biri, b estetik değer taşımasıdır. Bakhtine ise edebîliği yalnızca yapıya dayandırır ve organik bütünlüğe bağlar. Wellek-Warren ikilisine göre, bir metnin edebîliğini belirleyen şey, “onda hangi öğelerin bulunduğu değil, bunların nasıl düzenlendiği ve ne gibi işlev yüklendikleridir” (İnce 1993:30-31). Edebîlik, böyle bir bütünün boyutlarını niteleyen bir kavram olarak belirir (Güzelşen 1977:103). Yani kendiliğinden edebî bir içerik ve konu yok; edebî dil, söylem yahut ifade ve yapı vardır. (İnce 1993:21). Bu da ifade ve kurgudan kaynaklanır (Çoban 2004:37-38).

Victor Shklovskiy, “Edebiyat normal ve pratik dilden sapmadır” der. Pratik dil haberleşme ve ilişki kurmada kullanılır, ancak kimse edebî dilden, yani pratikten sapmış olan dilden, sadece böyle bir işlev beklemez. Ahen Bam bir araştırmasında normal dil ile edebî dilin farklarını sayarak bu kural dışında olan özelliklere sapma (deviation)

demektedir. Shklovsky onlara üslup teknikleri der ve edebiyatı normal dil üzerine işlenilen teknikler dizisi olarak anlatır (Şemîsâ, 2014: 175).

Eski edebiyatçıların, söz sanatları cümle içinde hissedilmeyecek kadar doğal olmalı demesine rağmen, Shklovsky'nin ilginç bir sözü şudur: “Söz sanatı ne kadar ilgi çekici ve cazibeli olursa güzel olur.” Bu konuyu R. Jakobson Edebîlik “Litrariness” terimi ile anlatır. Eseri edebî kılan etkenlere edebîlik denir. Ona göre edebiyat ilminin konusu edebiyat değildir; belki onun edebîliğidir. Kuraldan sapmalar saptanabilir. Ancak edebîlik onların tümünden oluşan bir kavramdır ve söz sanatlarından ve gramer kurallarından sapmadan daha üstün bir konumu vardır. Olağanüstü mantıksal (Extra Logical) öğeler de bu çerçeveye girer.

Araştırmacılar, gündelik dille şiir dili arasındaki sapmayı şöyle tanımlarlar: Birincisi, tanımlar ve kurallara buyun eğerken; öteki, dilsel normdan değişik derecelerde sapma gösterir (Stankiewicz 1880:12). İsmail Çeşitli, sapmanın nasıl geliştiğini şöyle anlatır: “Sapmanı temelinde ferdîlik ve orijinallik yatar. Sanatkâr, anlatmak istediklerinin ifadesinde tabîî dilin yetersiz kaldığını hissettiği anda onu zorlar ve birtakım yeni söyleyişler bulmaya; bunlarla yeni imajlar yaratmaya çalışır. Üstelik o, konuşma, yazı ve ilim dilinin ötesinde bir dil yaratmak zorundadır. Bunun için edebî dildeki “sapma”ya herhangi bir sınır getirmek mümkün değildir (Çeşitli 2001: 122 > Çoban 2004:46).

Edebîliği açıklama konusunda formalistler, edebî dil ve günlük yaşam dili arasında açık bir mesafe koydular ve böylece sanatın zarurî özelliklerine ulaştılar. Şiirin “ses dokusunu” analiz etmeye odaklanarak şiirde anlamdan sesin daha üstünlüğünü savundular. Yine Tomashevskii'ye göre ölçüt ve ritim, şiir teorisinin temelidir ve klasik ölçütler veya herhangi bir ritim olsun, şiirsel söylemin kalıbındaki diğer öğelere düzen verebilir (Huenen, 2006:2).

0.1.5.9.2. Yabancılaştırma

Yabancılaştırma (defamiliarization, Rusça ostanenniye) kavramı ilk olarak formalistler tarafından kullanıldı. Shklovsky 1917’de sanat konusundaki bir makalede bu kelimeyi terim hâline getirdi ve sonra Jakobson ve Tynianov da bu teoriden faydalandılar (Alevi, M. 1998: 105).

Shklovsky, edebiyatın temel işlevini yabancılaştırma yoluyla açıklar. Ona göre sanat ve edebiyat, duyu anlayışımıza yeniden düzen verir ve yeni bir yapı oluşturur. Biz insanların günlük hayatı çoğunlukla alışılan hareketler, işler ve düşüncelerle geçer. Formalistlere göre sanat, göreneklerimizi ve âdetlerimizi değiştirir ve çevremizdeki tanıdık nesneler ve konuların tümünü yabancılaştırır. Aslında sanat ve edebiyatın görevi, eşyaların ve nesnelerin varlığını yeniden keşfetmektir. Edebî unsurların yardımıyla çevremizden farklı ve yeni anlayış kavrayabiliriz.

Teodorov, sanatın işlevinin, her türlü alışkanlığı bıraktırmak olduğunu söyler. Sanat bize nesneleri bilindiği ve incelendiği gibi değil, görüldüğü gibi hissettirmek için vardır. Sanatın yöntemi tüm eşyayı bizim için yabancı ve müphem kılar (Alevi, M. 1998: 1057).

Shklovsky’ye göre tanıdık normal dilimiz, otomatik ve akıcıdır. Bildiğimiz normal işler, düşüncemizi de otomatikleştirmiştir. Ancak sanat bu otomatikliği sakınmaya ve durgunluğa dönüştürür. Bu anormallik, sanatı anlamaya ve ondan lezzet almaya neden olur (Şemîsâ, 2014: 176).

0.1.5.9.3. Baskın Öge

Baskın öge Jakobson’a göre merkez öge olup diğer ögeler onun baskısı altındadır. Bu öge metne göre farklı olur. Bazılarında vezin ise bazı yerlerde arkaik kelimeler olabilir. Baskın ögenin mesela dinî yada sosyal bir düşünce gibi edebiyatla da ilgisi

olmaması mümkündür. Bu öge değiştiğinde bir önceki üslubun baskın ögesi öncelemeden (foregrounding) arka plana (backgrounding) geçer (Şemîsâ, 2014: 176).

0.1.5.9.4. Tek Sesslilik/Çok Sesslilik

Mikhail Bakhtin, Rusların son formalistlerinden, Dostoyevski ve Tolstoy'un eserlerini incelediğinde Tolstoy'un tek sesli (monophony), romanının baş rollü şahsiyetlerinin görüşünün, yazarın kendi görüşü ile aynı olduğu, ve Dostoyevsky'nin çok sesli (multivocal) eserlerinde çeşitli görüşlerin var olduğu ve yazarın kendi görüşü altında olmadıkları kanaatine varmıştır (Şemîsâ, 2014: 177).

Rus formalismi 20. yy.'ın en büyük edebî olayıdır. Günümüzde edebî eleştirmenlerin, dil bilimcilerin ve üslupbilimcilerin görüşlerinin tümü bir şekilde formalistlerin görüşlerinden ve düşüncelerinden alınmıştır. Mesela dil biliminde şiiri önceleme ve arka plan terimlerinden faydalanarak inceleme, formalistlerin bakış açısıdır. Şiir normal dilden belirgin şekilde sapmadır. Şeklovsky ve Mokarovsky'nin ortaya koyduğu dilin otomatik olması ve incelemeler gibi konular, Liç'in çalışmalarında daha geniş ve detaylı şekilde ortaya konulmuştur. Liç'e göre önceleme iki şekilde gerçekleşir: dil kuralından sapma ve yeni kural ekleme. Sapma, anlamsal sanatlarda ve yeni kural getirme sözlü sanatta olur ve şiire düzen getirir. Mesela vezin, kafiye, sesdeşlik, seci' gibi örnekler normal dile kural eklemedir. İyi şiirlerde sapmalar ve eklemeler güzel söz sanatları şeklinde bir araya gelirler (Şemîsâ, 2014: 177).

0.2. Yöntem

0.2.1. Metinlerin Üslupbilimsel İnceleme Yöntemi

“Edebî bir metin dil, düşünce ve edebiyat açısından dikkate alınarak onu bütünleştiren parçalarının birbirleriyle olan bağlantısı da dikkat edilmeli ve kavramaya çalışılmalıdır. Böylece üslup açısından metnin yapısı anlaşılabilir.

Üslup araştırmacılarının çoğu sadece dil özelliklerine odaklanırlar ve ara sıra edebî özelliği de bir dilsel ürün olarak göz önünde bulundururlar. Mesela Kaden’e göre üslup kelime seçimi, söz sanatları, hayalî tasvirler, kelime ve cümle çeşitleri, paragrafların durumu ve bunun gibi konuların incelenmesidir. Üslupbilimi ise sesbilgisi, aruz, cümlelerin şekil ve yapı incelemesi, tamlama ve sözcüklerin incelenmesi gibi dilin anlatım ve beyan yönlerinin incelenmesidir.

Abramz da üslup özelliklerini ses, cümle, kelime ve belagat incelemesi olarak değerlendirir.

Anlaşıldığı üzere hiç birinde düşünce özellikleri söz konusu değildir. Hâlbuki bana “Şemîsâ” göre ilk derece önemli olan düşüncedir. Elbette düşünce özellikleri dil aracılığıyla ortaya çıkar ve dil öğelerinin birleşmesi düşünceyi yansıtır (Şemîsâ, 2014: 214).

Bir açıdan, her kesin düşüncesine göre dil özellikleri, ses, kelime, cümle ve edebî sanatlar kullanımı değişir. Şair ve yazarın dünya görüşüne göre kelime hazinesi vardır. Bu açıdan düşünce dilden öncelikli olup onu üslup araştırmada dil ve edebiyattan ayrı olarak özel bir konumda değerlendirmemiz gerekir.

Abramz’ın vurguladığı önemli bir nokta da şudur; dil özelliklerinin tümünün üslup değeri var mıdır? Üslup araştırmanın bir sorunu da bir metnin dil bilimsel inceleme ile bulunan özellikleri ile üslup değeri olan dilsel özellikler arasında farklı olmasıdır.

John Peck ve Martin Coyle, Edebiyat Terimleri ve Edebî Tenkit “Literary Terms and Criticism” eserlerinde şöyle derler: “Dil incelemeden üslup inceleme yapılmak daha önemlidir. Yani bir metinde hangi kelimeler ve niçin kullandığı açıklanmalıdır. Eserin üslubu onun konusuna uygundur ve ikisinin arasında mantıklı bir ilişki vardır. Üslup inceleme becerisi dil inceleme kabiliyetine bağlıdır; ancak dilin de nasıl uygun bir his ve hava yarattığını bilmek için eserin konusunu önceden bilmemiz gerekir (Şemîsâ, 2014: 216).

0.2.2. Dilsel Düzey

Dilsel düzey (literary level) geniş bir konu olduğu için onu ses, kelime ve cümle olarak üç alt düzeye ayırmamız yerinde olacaktır:

0.2.2.1. Ses Düzeyi / Ses Üslupbilimi

Ses düzeyi veya ses üslupbilimine (phonostylistics) musiki düzeyi de diyebiliriz, çünkü bu aşamada metin, musiki yaratan bir araç olarak incelenir. Dış (kenar) musikisinde vezin, kafiye ve redif incelenir. Metnin iç musikisi ise cinas, ses ya kelime tekrarlanması, iç kafiye, çeşitleriyle seci’ ve tersî’ gibi güzel söz sanatlarından oluşur. Arkaik unsurların seste olan etkisi ve hece çeşitleri de göz ardı edilmemelidir.

Aruz ve hece veznini musiki açısından inceleme ilginç bir çalışmadır. Rus formalistleri mesela Jakobson buna değer vermiştir (Şemîsâ, 2014: 217).

Türk şiirindeki aruz vezinlerinden en çok behr-i remel “fâilâtün” vezninin kullanılması stilistik bir ipucu olabilir. Mesela Sultan Hüseyin Baykara’nın gazellerinin tümü bu vezindedir ve onun şiirinin üslup özelliği olabilmektedir (Cevzcanî, Baykara divanı, 1967). Şairin yarattığı şiirin musiki bestesiyle söylemeye uygun olup olmaması ve içerik ile veznin münasebetinin derecesi de üslup açısından önemlidir.

0.2.2.2 Kelime Düzeyi

Kelime düzeyinde (lexical level) veya kelime üslubunda Türkçe, Farsça, Arapça, Moğolca ve alıntı kelimelerin incelenmesi, arkaik özelliğin gözlemlenmesi, kelime yapımında eklerin kullanım tarzı ve şairin ne derece yeni kelime üretimine katkılı olduğu, dil potansiyelinden hangi kelimeleri seçip kullandığı vsb.nin üslup oluşumunu etkilediğini bilerek incelenmelidir.

Bazı şairlerin eserlerinde birkaç kelimenin istatistik değeri yüksektir; bu durum kişisel üslubu anlamakta önemlidir ya da söz sanatçısının bazı kelimeler karşısında özel bir hissi, duygusu veya zihinsel davranışı vardır. Genelde bazı yazar ve şairlerin belli kelimelere özel eğilimi olduğunu ve çeşitli bahanelerle onları tekrarladıklarını söylemek mümkündür. Ancak bu kelimeler metnin anahtar sözcüğü değildir. Her durumda stilistik açıdan bu yinelemeler önem arz etmektedir.

Şairin kendine özel olan kelime seçiminin de nedeni vardır; mesela eğer deve yerine ibil kullanıyorsa, Kur'an'la çok ilgilendiği anlaşılabılır. Bazı şairlerin Türkçe metin içinde Arapça ve Farsça kelime ve cümleyi üst düzeyde kullanması onların bu dilleri üst seviyede öğrendiğini anlatır. Kullandığı şiir vezinlerinden de Arap ve Fars şiirinin aruzıyla ne derecede ilişkide olduğu anlaşılır.

Bazı şairler ve yazarlar kendilerine özgü bakış açıları ve dünya görüşleri olduğu için yeni kelimeler ve tamlamalar yaratırlar. Üslupbilimi terimlerinde buna *para darbetme* “*coinage*” denir (Şemîsâ, 2014: 218-9).

0.2. 2.3. Sözdizimsel Düzey

Dizge “syntagmatic” eksenini açısından cümlelerin incelenmesi dil üslubunun belirlenmesinde önemlidir. Sözdizimsel düzeyde veya cümle üslupbiliminde (syntactical stylistics) umulmadık yapıların kullanımı, cümlelerin uzun ya kısa olması, arkaik gramer

unsurlarının kullanılması, kişinin özel cümle dizgesinin olması, dikkat edilmesi gereken hususların içindedir. Üslupbilimci kendi deneyimi ve zekasıyla metinde üslup değeri olan hususları gözlemlemelidir. Ancak dönemsel üslupta özelliklerin tümüne dikkat edilmelidir.

0.2.3. Düşünce Düzeyi

Düşünce düzeyinde (philosophical level) metnin sanatçının iç dünyasına kapanık, öznel ve sübjektif bir eser mi ya da dışa yansıyan nesnel ve objektif mi olduğu, sevinç ve mutluluğa mı odaklı ya da hüznü bir eser mi, rasyonel ve akılcı mı yoksa aşka odaklı romantik ve duygusal mı, materyalist, milliyetçi, eşarî veya mutezile gibi hangi düşünceyi savunduğu, milliyetçilik ve mezhepsel düşünceye özel duygusunun olup olmadığı, iyimser mi ya da kötümser mi olduğu, ölüm, yaşam, aşk, savaş ve barış gibi konulara nasıl bakış açısı olduğu, felsefe ve tasavvuf akımlarından hangisini ve terimlerini nasıl kullandığı gibi konular ele alınır.

Anlatıldığı üzere dil bilimciler ve üslupbilimcilerin çoğu sadece dil düzeyini incelerler. Ancak düşünce düzeyini araştırmak rahatlıkla dönem üslubunu ve bazen kişisel üslubu ortaya koymakta önemlidir. Üstelik bu yönden üslup incelemesi yapmak cazibeli ve daha faydalıdır (Şemîsâ, 2014: 223).

Dar üslubiliminde (micro-stylistics) çoğunlukla düşünce düzeyi söz konusu olmasa da geniş üslupbiliminde (macro-stylistics) yeterli cümle sıralaması bulunduğunda düşünce özellikleri de gözlemlenebilir yani bir şiir ya da kısa hikaye incelendiğinde yazar ve şairin düşüncesine de özen gösterilmesi gerekir. Geniş bağlamda “macro-context” demek bir kişinin, dönemin ya edebî türün tümünde düşünce özelliklerinin bulunması doğaldır (Şemîsâ, 2014: 223). Mesela Harezmi Türkçesi ile Çağatay Türkçesi dönemini ya da Çağatay Türkçesi şiirinde ilk ve son yüzyılı karşılaştırıldığında önemli

farklılıkların dil özelliklerinde olmadığı hâlde düşünce ve edebî özellikler göze çarpması mümkündür.

Wimsatt ve Beardslay'ın ortaya koyduğu kasıtlı yanlış (intentional fallacy) gözden kaçırılmamalıdır. Bazen şair ve yazar yarattığı eserde kendi hedefini ve maksadını açıklar. Ancak o eserde böyle bir kasıt bulunmamaktadır. Özellikle eski edebiyatta bu husus önem taşımaktadır. Bazı eserlerde metnin başlığı ve konusu önemli değil de, açılan içerik ve tem “theme” daha önemlidir. Şair tasavvufu ya da milliyetçiliği vurgularken metnin içeriğinde ve detaylarında bu konulara ilişkin sadakat bulunmamaktadır ve tasavvuf ya da milliyetçilik sadece onun iş malzemesi olmuştur. Malzemesi tasavvuf olup da ölümden korkan şeyh ve sufi ve evrenin en iyi düzende yaratıldığına itiraz eden kimse irfan ve tasavvufa yönelmemiştir. Böylece, şair kasten bir düşünceyi öne sürdüğü hâlde, eserin hakiki anlamı ve mesajı öyle olmayabilir. Bu husûs da formalistler açısından çok önemlidir (Şemîsâ, 2014: 223).

İsrail radyosunun sunucularından biri programı mantıklı ve tarafsız sunmaya çaba gösterirken, kendi ırkçılığını, etnik gururunu ve Filistinlilere olan nefretini gizleyemeyerek İsraillilerin Filistinlilere gösterdiği merhametten söz ederken bilinçsizce “Filistinlilerin düzgün davranışlı olmak şartıyla!” şeklinde bir cümle kurması gibi. Mesela, kadın haklarını savunan bazı erkeklerin de savunduğu konuyu bazı cümlelerle tam aksine çevirmeleri gibi. Bu yüzden üslupbilimci beyaz satırları da okumalı ve cümlelerin arkasını görmeye özen göstererek sessizce yansıyan sesleri de duymalıdır (Şemîsâ, 2014: 224).

Eserin düşünce düzeyinde araştırılacak diğer konu, edebiyat tarihindeki söylemlere dikkat edilmesidir. Söylem, belli bir dönemde söz konusu olan siyasal, sosyolojik ve kültürel tartışmalara denir. Mesela İslam dünyası edebiyatında kelim ve

akide ile ilgili cebir ve ihtiyar (insan eyleminde mecbur mu ya da özgür mü) şairler ve yazarlar tarafından çok tartışılan konudur.

0.2.4. Edebî Düzey

İkincil anlamda kullanılan kelimelerin istatistiği önemlidir. Bu hususta retoriğin konuları olan benzetme, metafor, sembol, deyim, kinaye gibi mecaza dayalı ve iham, tenasüp gibi anlama dayalı edebî sanatların tespitine, edebî dile, sanatsal sapmalara, edebî yaratıcılığın kullanılmasına özellikle dikkat edilmelidir. Formalistlere göre edebiyatta asıl olan edebîliktir. Yani beyan tarzı ve konunun edebî bir şekilde sunulma tarzı önemlidir. Ayrıca edebî eserin epik, didaktik ve lirik gibi türleri, yazar ve şairin edebiyat kurallarına bağımlılık derecesi, şiirin kalıpları ve şekilleri de üslup açısından belirleyici noktalardandır.

0.2.5. Seçtiğimiz Yöntem

Dil biliminin hangi ekolu ve inceleme metodu üslubilimsel yaklaşım için daha uygundur? Mesela, 1950'li yıllarda yapısalcılığın dil bilimi okulunda odaklanma noktası olduğunda, bir çok edebî tenkitçi, dil ve edebiyat araştırmalarını metnin sesbilgisel parçalar üstü unsuru olan vurguyu tespit ederek incelemeye yöneldiler. 1960'lı yılların sonlarında ise edebî metnin cümle düzeyini ele aldılar.

İngilizce profesörü Archibald Hill, Amerikan yapısalcılığının yükselişi sırasında yazdığı *Dilsel Yapılara Giriş* (1958) adlı ders kitabında üslupbiliminin metodolojisini de çalışma içine dahil ederek analizin belirli seviyelerinde ilerlemiş ve şiirin terimlerini, ana çizgilerini, içerdiği konular ve işgal ettiği pozisyonları açısından ele almıştır.

Benzer şekilde, Samuel Levin'in birleştirme kavramı, şiirsel hatlardaki pozisyonların düşüncesine bağlanır ve yapısalcıların dilsel analizdeki belirgin seviyelerini açıklar (Carson 1972: 2). Ama *Şairlikte Dil bilimsel Yapılar* (1962) adlı

çalışmasında Levin üretimsel gramerin, şiir yorumlamada sergilediği olanaklarını açıklarken yapısal metodolojinin sıkı gereksiniminden uzaklaşmıştır. Ona göre metin analizi için şairin dil öğeleriyle doğrudan sağladığı biçimden başka hiç bir tahmin ve seçenek yoktur. Levin “üslupbilimsel analizlerde, eğer yapısalcılıklı eğilim ile üretimsel gramere dayanan analizler ayrı ayrı yapılırsa da onların birleştirilmesi imkansız iş değildir” (Carson 1972: 3-5) sonucuna varmıştır.

Görüldüğü üzere, üslupbilimciler, metnin analizinde farklı yaklaşımlar ve teorileri birleştirmeden çekinmemişlerdir. Aslında bu teorilerin farkı her insanda olduğu gibi, sanatçının çok yönlü düşünce, dil potansiyeli ve ruhundan belirli bir yönüne odaklanmaktan kaynaklanmaktadır. Üslupbilimsel eleştiride bu teorilerin metin incelemede uygulanması sonucunda eserdeki birliği keşfetme ve şairin ya da yazarın üslubunun ana hatlarını belirlemek mantıklı olacaktır.

Yukarıda “*Edebî üslup, kişisel veya dönemsel eserleri diğer dönemlerden veya eserlerden ayıran dil, edebiyat ve düşünce özelliklerinin oluşturduğu bir birliktir.*” demiştik. Bundan yola çıkarak çalışmamız için belirlediğimiz yöntem şöyle olacaktır:

Bu tanımlamada “kişisel, dönemsel, ayrılma nokta, dilsel özellik, edebî özellik, düşünce özellik ve birlik oluşturma “terimleri kullanılmıştır. Şair ve yazarın dönemindeki dil, edebiyat ve düşünce özellikleri nelerdir ve üslubu incelenen eserin hangi özellikleri onu dönemin yaygın üslubundan ayırmaktadır? Söz sanatçısı kendi dönemindeki ve sonradan gelen edebî şahsiyetlerde etkili olmuş mudur ve onun üslubu yeni bir üslup dönemini yaratmış mıdır? Onun eserlerinin tümünde sonuç olarak belirleyebileceğimiz birlik nedir?

Bu soruları yanıtlamak için dilsel incelemede eş zamanlı ve art zamanlı yöntemden yola çıkarak Mahtumkulu’nun şiirlerindeki özellikleri dönemin Çağatay

Türkçesi edebî dilinden lingoistatistik açıdan ayıran özelliklerini tespit etmeye çalışacağız.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin edebî ve düşünce düzeyini incelemekte, Spitzer'in click (ana içeriğin aniden bulunması) metodundan faydalanmak mantıklı olacaktır. Ancak bu tek başına metot sonuçlar elde etmek için yeterli değildir. Onun metnimizdeki lingoistatistik verilere dayandırılması gerekmektedir. Edebî özellikler ve düşünsel kavramlar niteliksel olduğundan üslupbilimci kendi kavrayış ve keşfetme yeteneğinden faydalanmalıdır. Düşünce daimâ niteliksel, edebî özellikler ise yeniliğe eğilimlidir; dolayısıyla düşünce muhteva bakımından incelenmesi gerekir. Rifaterre'nin teorisine göre bu metot, eserdeki kanak cümle (kernel) ve ana içerik (matris) keşfedilerek hipogramların (aynı mesajın farklı biçimlerdeki anlatımı) nasıl kaynak cümleye (kernele) bağlandığını gözlemlemekle ilgilidir. Yani edebî metni okurken click (ana içeriğin aniden bulunması) metoduyla kaynak cümleyi keşfetmek önemlidir. click de o ana içeriği keşfetmeye yönelmelidir. Formalistlerin baskın öge dediği bir metnin anahtar kelimesi de bizim düşüncemize göre kernelin “ana içeriğin” diğer bir açıklamasıdır. Bu farklı ekollerin üç farklı açıklaması, aslında makro-metinde bir anahat ve odak nokta aramak niteliğindedir ve bizce dilsel incelemenin en büyük ögesi olan cümlede ve şiirin dikey ekseninde ana içeriği keşfetmek maksadıyla gözlemlenebilmektedir. Makro-metinde edebî ve düşünce özelliklerinin tespiti, nitelikli ve soyut bir kavram alanına sahip olduğundan ana içeriğin aniden bulunması (click), kaynak cümle (kernel) ve ana içerik (matris) yöntemleri uygulanabilmektedir. Ancak bu metotta da olabileceği kadar sanatsal ve düşünsel istatistikler de konumuz olan Mahtumkulu'nun şiir üslubunda Çağatay edebiyatındaki özellikleri taşıyorsa veya onlardan farklı ve yeni bir üslup oluşturabilme niteliğindeki özelliklere sahipse, dikkate alınması gerekir. Böylece

farklılıklar ve ortaklıklar ortaya konularak üslubun edebî ve düşünce yönleri tespit edilebilir.

Düşüncenin ve edebî özelliklerin ana hatlarının tekrarlanması, onu niceliksel bir boyuta da taşıyabilmektedir ve makro-metindeki odak noktaların niteliği açıklandıktan sonra konunun istatistik verilerinin irdelenmesi önemlidir.

Edebî sanatların ve düşüncenin üslubu, şiirlerdeki belirgin özelliklerden yola çıkarak değerlendirilmesi, Spitzer'in yöntemine göre eserleri defalarca okuyarak yüzeysel özelliklerin taranıp sınıflandırılması sonucunda dönemin yaygın üslubunun özellikleriyle karşılaştırılarak Mahtumkulu'nun kendine özgü özelliklerinin elde edilmesi mümkündür.

Neticede, dilsel, edebî ve düşünsel özelliklerin şiirlerde oluşturduğu birliği tespit etmeye gayret etmek önemlidir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde bu birliğin, Çağatay edebiyatından ayrılma noktası olursa, şairin kendine özgü kişisel üslup yarattığı sonucuna varmak mümkün olup kendinden sonraki eserlerde ne derecede iz bıraktığını gözlemleyebiliriz ve bu izin ne zamana kadar devam ettiğini tespit etmeye çalışmalıyız.

Neticede metodumuzun ana çizgileri şöyle özetlenebilmektedir:

- Dilsel öğelerde eş zamanlı ve art zamanlı yöntemin yürütülmesi ve istatistik verilerinin değerlendirilmesi.
- Düşünsel ve edebî düzeyin yeniliklerinde en az çift kavram, üslup özelliğinin aniden bulunması (click), baskın öge veya kaynak cümle (kernel) ile ilgili hususların niteliksel bir yöntemle keşfedilmesi. Bu uygulamada makro-metni defalaca okuyup üzerinde düşünmek şarttır.
- Edebî ve düşünsel unsurların da tekrarlanmalarının sayılması ve istatistik verilerin toplanması. Sayıca çok tekrarlanmadık ancak yeni olan özellikler

Üslubun yartıcılıklı bir yönünü göstermekte olup belirleyci özellik olabilmektedir.

- Nehayet, tüm sonuçların karşılaştıırılması ve üslubun dil, düşünce ve edebî düzeylerinin açıklanması ve aĖĖatay edebiyatı özellikleriyle örtüşüp örtüşmemesinin belirlenmesi ve sonraki dönemlere olan etkisinin beyan edilmesi.

0.3. Mahtumkulu Firâki'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Bu çalışmada Türkmen sözcüğüyle Hazar ötesinde denizin güney-doğu kıyısından başlayarak Türkmenistan, İran ve Afganistan başta olmak üzere dünyanın her yerinde yaşayan Oğuzların tarih sürecinde batıya göç ettikten sonra, doğuda kalan ve göç sonrasındaki tarihî olaylar vs. nedenlerle kökeni Oğuz boylarından olup Stavropol gibi farklı yerlerde yaşayan Oğuz boyları kastedilmektedir. Bu sebeple Mahtumkulu'nun yaşadığı döneme kadar Türkmenlerin tarihini özetlememiz yerinde olacaktır.

Oğuzların adı ilk olarak milâdi 8. yy.'da kaydedilen Moğolistan'da bulunan orhon yazıtlarında geçer: tokuz Oğuz meniñ bodunum erti. "Dokuz Oğuzlar benim halkım idi." (Talat Tekin, 2010: 60). Tokuz Oğuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid. "Dokuz Oğuz beyleri ve halkı bu sözlerimi iyice işitin ve dinleyin." (Talat Tekin, 2010: 20). Arapların fetihleri 9. yy.'ın ikinci yarısında Talas'a kadar uzanmış, bazı Türk boyları İslam dininden etkilenerek müslüman olmuşlardır (Saray 1999/1378: 18).

"Türkmen" adına ilk olarak 10. yüzyılın sonlarında rastlanır. Kelimenin kökeni ve anlamı şunu anlatır ki müslüman olmayan Oğuzlar, müslüman Oğuzlara Türkmen demişlerdir. El-Biruni doğrultusunda Kitabü'l-Cemahir'de şöyle der: "Bir Oğuz müslüman olduğunda onlar, (Oğuzlar) onu Türkmen adlandırırlar ve onu kendilerinden biri saymaktadırlar." (Saray 1999/1378: 18). -man/-men eki Türk dilinde Ligetti, J. Denny, G. Nemeth, V. Minorsky, V. Pritsak gibi Türkologlar tarafından çokluk, büyüklük, abartma ve asıllı anlamlarında yorumlansa da Türkmen kelimesindeki bu ek, Fars ve Arap kaynaklarında تورکمان elif harfiyle yazıldığına göre El-Biruni'nin düşüncesi bu konuda ilgi çekicidir ve Türk-iman'ın kısaltması olarak

değerlendirilmektedir ve bunun yanı sıra yukarıdaki zikrettiğimiz diğer anlamlarla da karşılanabilmesi bu toplumun kimliğine uygundur.

Bregel'e göre Türkmenlerin 16. yüzyılın sonunda Mangışlak'tan göç etmelerinin kabul görülen nedenleri, hava şartlarının değişimi, nüfus yoğunlaşması, Özbek hanlıklarının özellikle Buhara ve Hive'de zayıflaması ve bölünmesi, Türkmenlerin onların hanlık mücadelelerinde askerî destek için kaydolması ve İranlılara karşı yapılan savaşlar için kampanyaların yürütülmesidir. Sonuç olarak birçok Türkmen aşiretleri hanlıkların şehir merkezlerine yakın bölgelere göç ettiler. Çünkü hanlıkların askerî güçleri Türkmenlere çok ağır şekilde bağlı idiler. Kalmukların ve daha sonra Kazakların Mangışlak'ın kuzey sınırlarından aşarak Türkmenleri sıkıştırdığını hem de Kuzeyden Junggar ve Rus yerleşimciler tarafından itildiklerini zikreder. İçki Salır, Daşkı Salır, Sayınhanı ve Esen İli adlı dört birlikten oluşan Mangışlak Türkmenleri, bu sıkıntılar nedeniyle şimdiki yaşadıkları bölgelere yerleşmişlerdir (<http://www.turkoteke.com/salon-00132/salon.html>).

0.3.1. Matumkulu'nun Yaşadığı Dönem

0.3.1.1. Siyasî Şartlar

Her bir sanatçının, şairin ve düşünürün miras bıraktığı eser, onun yaşadığı siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitim gördüğü şartlarla birlikte, okuldan, aileden, toplumdan ve hayat olaylarından kavradığı kendi düşünceleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden araştırmacılar edebî tenkitte sosyal tenkit, psikolojik tenkit ve tarihsel tenkide odaklanarak eserleri değerlendirmeye çalışmışlardır. Biz bu etkenlerin genel şekilde sanatçının ruhu ve düşüncesi ile birleşerek onun sanatsal kişiliğinin oluşumu ve gelişiminde etkili olduğu kanaatindeyiz. Bunları ayrıca birer edebî tenkit dalı olarak

bakmadan hepsi bir araya gelerek eserlerde bir birlik oluşturduğunu düşünmekteyiz. Bu yüzden bir şairin eserlerini üslup açısından incelemede de onun yaşadığı siyasî ve sosyal ortamını da öğrenmemiz ve üslup inceleme bölümünde bu ortam ile onun eserleri arasındaki ilişkiyi keşfetmek yerinde olacaktır. Ancak üslup incelemede eserin dilsel parçalarından yola çıkarak onun siyasî, sosyal ve kültürel hayatla olan ilgisi ele alınabilir ve metin dışı etkenler dilin yatay eksenine yansımakça dönemin tarihinden şairin üslup özelliği olarak algılanması bilimsel açıdan doğru olmayacaktır. Yani bu kısımda konumuz olan siyasî şartlar, sadece Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde siyasî birliğin bulunup bulunmamasının araştırılması ve üslup değişiminde etkili olduğunu kanıtlamaktır. Neticede bu koşulları göz önünde tutarak Mahtumkulu'nun şiirlerinde bıraktığı izleri keşfetmek hedefiyle yaşadığı dönemini öğrenmek ve bilmek çalışmamızda gerekli duyulmuştur.

Tarihî kaynaklara göre Mahtumkulu'nun yaşadığı coğrafya, yani Türkistan, İran, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Çin tarihi ile ilgilidir ve bunların ilişkilerinin Türkistan'daki yarattığı siyasî ortamı görmek, bu ortamın şairin eserlerinde yansıyıp yansımadığı ve üslubun değişip değişmediği açısından önemlidir.

0.3.1.1.1. Safeviler ve Türkistan

İran'ın merkezi devleti Mahtumkulu'nun doğumundan yaklaşık iki asır önce Türkistan'ı fethetme amacıyla olduğu tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır ve Sefeviler hanedanının kurucusu Şah İsmail'in bu girişimlerde bulunduğu tarihte kaydedilmiştir. Şokri'nin kaydına göre Şah İsmail'in Türkistan'ı zaptetme niyetinin var olduğu, Muhammed Timur Han'a ve Ubeydullah Han'a ulaştı. Onlar bir kişiyi Otrar'a göndererek Cani Bey sultanı istediler ve kızılbaşlarla savaş konusunu ele aldılar (Şokri 1981: 342).

Deşt-i Kıpçak'ın doğusundaki Ok ordu'da Şeybânilerden olan Ebü'l-Hayır Han (1428-1468), küçük hanlıkları birleştirerek Şeybâniler devletini kurmuş oldu. Kazak uruğları 15. asırda Çu ve Yedisu bölgelerine göçmüş oldular ve 1465'te Keyinçalık Kazak devletini kurdular (Bababekov vd., 2007: 127).

Timurlu Türk İmparatorluğundan sonra Türkistan'da saltanat Kur'an Şeybânîler hanedanı ile İran'daki Safevi Türk devleti arasında bir süre siyasî olaylar yaşanmıştır. Bunun nedeni Şah İsmail'in Türkistan'ı elde etmesi çabasından kaynaklanmaktadır.

Muhammed Şeybânî Buhara'da meşhur âlim Mevlâna Muhammed Hitayi'nin öğrencisi olmuş; ilme ve şiire ilgisi çekilmişti. O, Timurluların zayıflığını görünce saltanat arzu etmeye başladı ve Kazak hanı Burunduk'u (1480-1511) bir savaşta yenerek Yassa (şimdiki Türkistan) şehrinin hanı oldu. Semerkand'ı ve Herat'ı fethettikten sonra, zamanın imamı ve rahman olan Allah'ın halifesi ilan edildi.

Hazar Denizi'nden Doğu Türkistan'a, Sîr Derya'dan Merkezî Afganistan'a kadar uzanan yeni bir Özbek İmparatorluğu kuran Muhammed Şeybânî'nin Şah İsmail'e karşı yaptığı savaşta hayatını kaybetmesinin (Hayit, 2004: 7-8) ardından sırasıyla Köçkuncü Han ve Ubeydullah Han tahta çıkar. Bu süreçte Safevi hanedanı ile olan mücadeleler mezhep çatışmasına dönüşür. Ubeydullah Han'ın halefi Abdullah zamanında taht kavgaları başlar. 1588 yılına kadar hanlar sık sık değişir. Ancak, 1588'de tahta çıkan II. Abdullah Han İmparatorluğun tekrar toprak birliğini sağlamayı başardı ve Hindistan hükümdarı Ekber ile diplomatik ve ticârî münâsebetler kurdu. II. Abdullah Han'ın ölümünden sonra, 1579 yılında oğlu Abdu'l-Mü'min tahta geçti. O, üvey kardeşi tarafından öldürüldü (Hayit, 2004: 10).

Abdu'l-Mü'min'den sonra Buhara hanlığı tahtına çıkan Pirmuhammad ibn Süleyman Sultan zamanında merkezi hükümet zayıflamıştı ve o, 1601 yılında Semerkand hâkimi Bâkî Muhammed'den bir savaşta yenildi. Şeybânilerin bir asırlık

hâkimiyeti sona ermiş oldu (Farhod Sultonov, Farruh Bozorboyev, 2007: 46) ve Astrahanlılar dönemi başlamış oldu.

Safevi hanedanının 250 senelik hükümetinin sarsması, İran'ın çeşitli yerlerinde ayaklanmalara neden olmuştur. Bu zayıflama sadece hanedanın yıkılması değil belki isyancıların her köşedan iddia etmesine yol açmıştır (Şabâni, 1986 : 13). Ruslar da bu fırsattan yararlanarak yurdu parçalamaya başlamışlardır. Rus tezarı büyük Petro Lezgilerin Rus tüccarlarını Şemahı'da yağmalamasını behane ederek Derbend ve İran'ın kuzey kıyılarını tasarruf etmiştir (Şabâni, 1986: 39).

Şah Tahmasp, Safevilerin son padişahı, danışmanlarının onaylamasıyla Muhammed Ali Han kullar ağasıyı bir ordu komutanıyla birlikte Esterabad'ın kuzey doğusunda yaşayan Türkmen boylarına gönderdi ve onlardan yardım istedi. Kaçar, Gereyli, Mudanlu, Hacilu, Fendersklı, Ketul ve Türkmenlerin Teke ve Yomut boyları birleşerek 1800 atlı ve yaya asker topladılar (Şabâni 1986: 42).

Özbek İmparatorluğunda kargaşalık baş gösterdi. İran Şah'ı Şah Abbas, Harezmi işgâl etti. Kazakların hanı Tevekkal Semerkand'ı işgâl etti ve Buhara'ya başarısız bir saldırıda bulundu. Astrahanlı hanedanı (1597-1753) döneminin son 20 yılı Mahtumkulu'nun çocukluk ve gençlik zamanına denk gelmektedir. Mahtumkulu ilim öğrendiği sırada Türkistan'ın siyasî ve sosyal durumundan da ders alarak kendi kişiliğini oturtma çabasında iken, “Astrahanlılar dokuz hanın hükümet etmesiyle Şeybânî Hanedanı'nın toprak birliğini muhafaza etme çabasında olsalar da, beylerin bencilliği yüzünden başarısız oldular.” (Hayit, 2004: 10-11).

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde daha önce Safevi şahlarının yürüyüşleri başlayarak Türkistan'ın güney-batısı İran devletleri saldırısına hedef olmuştu. Şairin gençlik döneminde Avşar Türkmenlerinden olan Nadir, Şah Tahmasp Safevi'ye yardım etmek suretiyle İran'ın siyasî birliğini sağlamış oldu. Şöyle ki, Afganlar şah Sülطان

Hüseyin Safevi zamanında İsfahan'ı altı ay boyunca kuşattılar. 22 Ekim 1722'de İsfahan'da her gün açlıktan yüzlerce kişi öldü. Sultan Hüseyin şehirden çıkarak Fereh Abâd köyünde Mir Mahmut Afganla görüştü ve padişahlık tacını rakibin başına gidirerek saltanattan istifa etti ve kendi eliyle Safevi hanedanına son vermiş oldu (Mehdevi, 1985: 141). Bu olaydan sonra Tahmasp Mirza 22 Kasım 1722'de kendini ikinci Tahmasp ilan ederek İran'ın kânûnî padişahı oldu ve kendi adına para darp etti. Mir Mahmut Afgan onu Tebriz'e kadar takip etti. Ruslar, Lezgilerin isyanını ve Türkistan'da Hive hanının emriyle bir Rus kervânının yağmalanmasını behane ederek Mir Mahmut Afgan'dan tazminat istedi. Mir Mahmut, onlar bizim elimizde değil; eğer Kafkas ve Türkistan'da kendi tebaalarınızı kendiniz korursanız iyi olur diye cevap verdikten sonra Büyük Petro, Osmanlı devletiyle İran'ı kendi aralarında bölmek için anlaşma yaptılar (Mehdevi, 1985: 146-7).

0.3.1.1.2. Nadir Şah ve Türkistan

Nadir Safevilerin zaafı döneminde on yıllık bir süreçte iç ve dış düşmanları yenerek Afganistan, Hindistan ve Türkistan'ı feth ederek Rusları savaşmadan İran sınırlarından kovmayı başarsa da, bu geniş ülkeyi yönetmek için gereken siyaset ve tedbir onda yoktu. Bu yüzden ülkenin her köşesinden yeni isyanlar ortaya çıktı ve o zaptettiği toprakları korumak için şiddet ve zorbalık siyasetine yüz tuttu (Mehdevi, 1985: 168).

Nadir Şah 20 Haziran 1747'de Gûçan'ın Feth Abad'ında katledildi (Mehdevi, 1985: 176) ve yeniden karmaşıklık ve düzensizlik yıllarca devam ederek ülkenin çeşitli yerlerinde saltanat iddiaları baş göstermeye başladı.

Şahrüh Horasan'da ve Ahmet Şah Dürrâni Afganistan'da hükümet ederken, Nadir Şahın iktidarlı komutanlarından Azâd Han Afgan, Azerbaycan'da, Muhammed Hasan

han Kaçar Esterabâd ve Mazenderân'da, Ali Merdan Han Bahtıyar elinin başkanı Güneyde ve Lor hanlarından biri Kerim han Zend'de Fars ve Loristan'da İran'ın genel iktidârını elde etmek için birbiriyle ve küçük bölgelerdeki isyancılarla savaşmakta idiler (Mehdevi 1985: 178-9).

Nadir Kuli Mirza 5000 ve Feth Ali Han Kaçar 3000 askerle şah Tahmasp'a yardımcı olarak Afganları yedi yıl sonra İran'dan kovmayı başardılar. Nadir sene 1730'da Şah Tahmasp'ın padişahlık törenine katıldı. Şah, Nadir'i eden hizmetleri nedeniyle Horasan, Sistan ve Mazenderân'ın hâkimi ve bu yetkiyi onun ailesine kalıcı miras olarak tayin etti (Mehdevi, 1985: 152-4).

Nadir Şah Aralık 1729'da Afgan Eşref ve yardımcılarının isyanını bastırdıktan sonra dinlendi. O, Mazenderan yolundan Meşhed'e yönlendi ve yolda Yomut Türkmenlerini cezalandırarak Esterabad'da biraz kalıp, Semelgan yolundan Meşhed'e ulaştı (Şabani 1986: 73).

İlbars Han Harezmi'nin Özbek hâkimi Nadir'in isteğini yerine getirmeyerek düşmanca davrandı. Kasım 1740'ta Nadir Çarcu'ya gelen yağmacıları yenerek Hezar Esb'e ordu çekti ve şiddetli bir savaşta İlbars hanı yendikten sonra Hive'yi ele geçirdi. İlbars'tan Nadir'in elçilerini öldürmesi nedeniyle öç alındı ve yerine Veli Muhammed Çengizi'nin torunlarından olan Tahir Han adlı bir kişi Harezmi hükümetine seçildi (Şabani 1986: 99).

Bu ayaklanmalar ve iç savaşlar Nadir Şahın hükümetinin sonuna kadar özellikle Türkistan bölgesinde sürmüştür.

Bu dönemde İran'da iç karmaşa kendini göstermeye başladı ve sonuçta ülkenin çoğu topraklarının kaybına neden olmuştur (Şabani 1986: 107).

Nadir Şah dönemindeki isyanların çoğu Esterabad ve Mahtumkulu'nun hayatı zamanında Yomut-Göklen bölgelerinde olmuştur ve bu olayların bazıları onun şiirine yansımıştır.

Nadir Şah Bagdat'tan dönerken, Gasr-i Şirin'e gelince, çaparlar¹ ona ulaştılar ve Harezmi'de vuku bulan isyanı ve şahın belirlediği hâkiminin gevşek durumunu haber verdiler. Ebü'l-Gazi, İlbars Hanın oğlu Salır Türkmenlerini ve Özbekleri tahrik etmekle Hive, Hanigah, Hezar Esp ve yeni Ürgenç'te bozukluklara neden olduğunu anlattılar. Nadir, kendi kardeşinin oğlu Aligulı Hanı bu isyanı bastırmaya gönderdi ve sonraki sene 1158/1745'te bölgeyi huzura kavuşturmayı başardı (Şabani 1986: 109).

Şiraz'da Muhammed Tagî Han'ın isyanı sırasında Esterabad'da bir isyan daha ortaya çıktı; bunun önderliğinde Nadir'in eski rakibi Feth Ali Han Kaçar'ın oğlu Muhammedhasan Han vardı. O, bir grup Yomut Türkmenleri ve Kaçarların aşağı baş eli ile birlikte Esterabad'ı ele geçirdi (Şabani 1986: 112).

Bazı araştırmacılar Mahtumkulu'nun da bu isyana katıldığını savunurlar ve şairin:

182/1 Sür Fath Ali serdâr oğlu geldi vaqt

182/2 Yene bu devrânı ‘âlî sizinîdür

182/3 Köhne ağır devlet tâze eder baht

182/4 Beyüklük serdârlık yôlı sizinîdür

dörtlüğüyle başlayan şiirinin bu münâsebetle kaleme aldığını söylerler (Kaynak kişi: Nazari, Geldi²). Bu şiirde Feth Ali serdarın oğlu, Muhammed Hasan Han kaçarın zaferi kutlanmaktadır.

Safeviler ve Nadir Şah döneminde, Türkmenler Hazar Denizi'nin doğu kıyısında köylerde akraba boylar komşuluğu şeklinde yaşıyorlardı. Böylece akraba boylardan yeni

¹ . Dönemin Postacıları.

² Geldi Nazari İran'ın Gülistan eyaletinde radiyo Gorgan'ın Türkmen bölümünün sunucusu ve araştırmacısıdır. O, Mahtumkulu'nun hayatı ve döneminin tarihî olayları ile ilgili araştırma yapmaktadır.

dallar oluşup, uruğ adını almıştır. Uruğların ve boyların başına beğ, bahşı, bâtır ve onbeği deniyordu (Goli 1987:99).

Türkmenler bu dönemde ikili zülm altında kalmış olup hem kendi Beğlerine hem de Hive ve Safevi hâkimlerine vergi veriyorlardı. Hive hanı Şir Gâzi zamanında, Hazar Denizi kıyısındaki Türkmenler bu hanlığa Etrek, Gürgen ve Köpet Dağ Türkmenleri Safevilere vergi vermek zorunda idiler. Safevi devleti yıkıldığında Nadir Şah, Şir Gazi Han'la birleşerek Etrek'in güneyindeki Türkmenleri yağmalamaya kalkmışlardı.

Bir yandan Ruslar da bölgeyi kontrol altına almak çabasında idiler. Büyük Petro sene 1725'te Türkistan'a elçi ile birlikte ordu gönderdi ve Hazar Denizi bölgelerinde kaleler yaptırdı. O, şimdiki Türkmensahra'daki Aşır Ada ve Şah Kadem'de (Türkmenistan'ın Krasnovodsk / Türkmenbaşı şehri) askerî tesisat yaptırdı. Şir Gazi Han'ın Rus askerlerini katletmesiyle Petro, Türkistan'ı fethetmek için ordu sevketti (Goli 1987:99).

Nadir Şah, Hindistan'a ordu sevk etme masraflarını gidermek için İran halkından ağır vergiler topluyordu ve Türkmenlerden vergi ile birlikte savaşçı da alıyordu. Bu zulüm karşısında Yomut ve Göklen Türkmenleri isyan ettiler ve 1730 yılı isyanında Teke, Yomut ve Sârik boyları katılmışlardı. Türkmen rivayetlerinde Nadir'in aleyhine Keymir Kör liderliğindeki isyandan bahsedilmektedir (Goli 1987:101).

Bu dönemde, Mahtumkulu'nun babası Devlet Muhammed Azâdi, şahın insanlara ettiği zulmünden bahseder:

Pâdişah kim zülm ü cebr etse biliñg,

Berketi gitgey bu âlem ehliniñg

Yerler-u sular, ağaçlar ey emin,

Nâlîş etgey hemmeyi rûy-i zemin

Üşbü zülm ü cebriden ey biri bar,

Kuruduk biz barçalarmız hâksâr.

Azâdi şiirinde Nadir'in adını zikretmese de şiirin muhtevâsından Nadir'in cinâyet ve zulümleri aşikârdır.

Ya:

Yırtgucı kaplan bil anı ey fakîr,

Halk ere zûlm etguci şâh-u emîr.

(Sarlı, 2006: 36)

ve:

Padişahlar ger adalet etmese

Tañrı ve peygamber emrin tutmasa,

Padişahga ol ziyân eylär ziyân,

Her du ' âlemde aňga bolgay yaman...

Kim yaman a' mâl turur kendur adâb,

Devzah içre nâr anı eyler kebâb. (Sarlı, 2006: 41).

Azâdi, Va' z-i Azâd isimli eserinde kendi döneminde devlet birliğinin yokluğundan ve ülkede tek bir padişah olmalılığı konusunda söz etmiştir. Devlet olmadığı hâlde ülkede güven kalmayacağını vurgulayarak Türkmenler arasındaki boy savaşlarını ve yağmacıların ortaya çıktığını hatırlatmaktadır:

Padişası bolmasa bir ülkeniň,

bolmaz ermiş hayr-u ihsânı anıň

Zûlm ü cebr ile bolur halk pîşesi,

Ahiretten bolmagay endîşesi

Birbire cebr eylegen dek kurt kuş,

Halk ederler birbiri birle uruş. (Sarlı, 2006: 22).

Mahtumkulu Firâki, şiirlerinde Türkmenlere birlik çağırısını bu çelişkili dönemin tanığı olarak toplumun siyasî şartlarını kavrayarak yapsa da şüphesiz, babası Azâdi'nin görüşlerinden ve eserlerinden de ders almıştır.

Nadir Şah'ın ölmünden sonra Türkmenlerin 30.000 askerî onun ordusundan çıkararak Hive hanlığının sınırlarını korumaya başladılar. Ülkenin siyasî bozukluğu nedeniyle iç savaşlar devam etti. 18. yüzyılda Tekeler, Al İli ve Yemreli boylarını Ahal'dan kovarak verimli topraklara sahip oldular. Bu dönemde İran ve Buhara devletlerinin zayıflaması nedeniyle, Türkmenlerin birleşmesi için özel bir durum ortaya çıkmıştı. Azâdi ve oğlu Mahtumkulu onu anlayarak onları birliğe çağırıyorlardı. Ancak İran ve Buhara'da yeni hükümetler meydana geldi.

Aga Muhammed Han hükümeti ele geçirdikten sonra Türkmen coğrafyasına saldırı düzenledi. Türkmen boyların bazı başkanları onunla dostluk girişiminde bulundular. Amu Derya'nın Türkmenleri, Buhara emiri ile birleşerek Merv'e saldırdılar. Yomutların başkanı Hocam Berdi Han, Aga Muhammed Han'la birleşerek onun Türkmenlere saldırı düzenlemesinde yardımcı oldu. 1767'de Mangışlak Türkmenlerinin başkanı Pir Ali Han'la Kazakların başkanı Nur Ali Han arasında çatışmalar vuku buldu ve 1755/1168 ile 1770/1184 yılları arasında Yomutlar ve Hive Özbekleri arasında verimli ve yeşillik toprakları elde etme mücadelesi baş göstermiş; sonuçta, Begenç Ali Beg, Mengli, Geldi, Saku ve Dönmez adlı başkanlar özbek görevlilerini öldürerek Hive devletini ele geçirdiler (Sarlı 2006: 105).

0.3.1.1.3. Ahmed Han Dürrâni

Nadir Şahın ordu komutanlarından olan Ahmed Han Dürrâni, Nadir'in ölümü sonrasında, güç toplayarak Afganistan devletini kurmak niyetiyle ordu düzenledi. Meşhed başta olmak üzere Horasan'ı fethederek Afganistan ve İran arasında bir güvenli

bölge oluşturmak niyetinde idi (Kâtib, 152: 13-15). Goli'nin Matla'u-ş-Şems kitabından verdiği bilgilere göre Ahmed Dürrâni Horasan'ı fethetme konusunda Türkmenleri mezhepten görerek onlardan yardım istemiştir. O, Yomut ve Göklen boylarının başkanlarına mektup yazarak şöyle söz açmıştır: “İran'ın durumu şimdi şöyledir ki sünni bir kimseyi kendi aralarına sokmazlar; Safevi Kızılbaşları sizin ve biz Afganların canına kastetmişlerdir. Şimdi biz Meşhed kalesini kuşatmış iken, onu fethettiğimizde İran'ın tümü fethedildi sayılır. Eğer din için gayret göstererek gelerseniz, dünya ve ahiret için faydalı olacaktır. El-Hamdü lillâh-i te'âlâ bizim kullarımız orduya ihtiyaç duymaz. Sadece dinî görev olarak birleşmemiz yerinde olacaktır” (Goli, 1987: 106).

Türkmenler özellikle Göklen boyu, yaşadıkları topraklarda komşu şah ve hanlar tarafından defalarca baskı altında kaldıklarını tecrübe ettikleri için Ahmed Dürrâni'nin dâvetini kendi törelerine göre istişare ederek günümüzde devam eden “Yaş Ulılar” gençliği ve kurultayı yapılmıştır. Mahtumkulu'nun “Çovdır Han için” şiirindeki kahraman “Çovdır Han” bu kurultayın sonucunda Han ve serdar “savaş komutanı” olarak tayin edilmesi muhtemeldir. Zira, Devlet Ali ve Devletmuhammed Azâdi gibi Göklenlerin yöneticisi denilebilecek kişilerin adları Ahmed Dürrâni'nin mektubunda geçmiştir, örneğin bu iki kişi babası Azâdi ve Devlet Ali, Firaki'nin şiirlerinde anılmaktadır.

Göklenlerin coğrafi konumu da Nadir Şah'ın toprakları sayılmakta idi, Yomut ve Teke boyları Türkistan'ın daha içinde oldukları için o dönemde İran'la çok mücadelesi yoktu ve olduğu halde de Karakum çölüne veya Balhan dağlarına sığınarak kendilerini koruyabilmekte idiler. İran'ın güneyden yaptığı baskısı yanı sıra, Türkmen boylarının iç çatışmalarını göz önünde bulundurursak, Teke boyu kuzeyden ve Yomutlar batıdan Göklenleri her taraftan kuşatmış olup onlar bir sığınak arayışı içersinde idiler.

Ahmed Dürrâni'nin Türkmenlerden 60 kişinin adını zikrederek Hanefi fikhına dayalı bir devlet kurma içerikli yazdığı mektup Tahran'ın Belgeler Müzesinde tutulmaktadır. Mahtumkulu Türkmen topraklarına bir sahip özlediğini şiirlerinde getirmiştir:

مخدومقلی بودور دردینگ صاحبی گرك هر يوردینگ

183/13 Maḥdumḳulı budur derdiṅg şāḥibi gerek her yurdiṅg

Mahtumkulu ve diğer Türkmen düşünürlerin, sünnilerin mağdurluğu konusunda Ahmed Dürrâni ile hemfikir oldukları onun şiirlerinden anlaşılmaktadır.

218/1 Sünniye sûtündür kâfirğa seddür

218/2 Şöḥbet içre sözi Devlet ‘Aliniṅ

218/3 ‘Älemde destândur illerde ḥaṭdur

218/4 Çalsa tiḡ-ı tizi Devlet ‘Aliniṅ

34/13 Ehli sünni nâmus edip gelerler

34/14 Qalâ yıqıp bâḡiṅg berbâd kılarlar

34/15 Du çekip İsfihân şehrin alarlar

34/16 Bu kendleriṅg üçi tördi bilinmez

Aşağıdaki şiirin de ilk kelimesi elyazmalarda „Sünniya” veya ”Türkiyâ” şeklinde geçer ve günümüzde yaygın olan ”Türkmenler bağlasa bir yere bili” şeklinde elyazmalarımızda bulunmamaktadır.

25/13 Türkiyâ bağlasa bir yere bîli

25/14 Qūrıdur ḳulzumı deryâ-yı Nîli

25/15 Teke Yomut Göklenḡ Yazır Älîli

25/16 Bir padişah ḳulluḡ etse(k) beşimiz

Özetle, Mahtumkulu dönemi Türkmenlerin Ahmed Dürrâni ile ilişkisi, İran şahlarından zülüm görmek, mezhep birliği ve mektuplardan anlaşıldığı üzere bazı ekonomik şartlara bağlantılıdır.

Mahtumkulu, Dürrâni'nin Afganiştan'ın iç isyanlarını bastırarak birleştirdiğini, Meşhed fethini, İran'a hâkim olma iddiasını ve diğer ordu ve askerî başarılarını görerek ondan Türkmenleri toparlamayı ve birleştirmeyi ummuş ve onu şiirlerinde övmüştür. "Arşî âlâya" kafiyeyle 184. şiirde şahım hitap etmesi ve kılıç vurarak İran'ı fethetme içeriği Mahtumkulu'dan Ahmed Dürrâni'ye övgü olduğu anlaşılmaktadır:

184/1 Şâhım yer yüzine yayılup çavıñg

184/2 Adıñg asmân gider 'arş-ı a' lāya

184/3 Gelen nökeriñgdür gelmeyen āvıñg

184/4 Beyüklük zinesin qal pāya pāya

184/5 İrāna kılıç ur yörit sipāhı

184/6 Başıñgda berk olsun devlet külāhı

184/7 Humāyun dāğında şirleriñg şāhı

184/8 Güyā bir neheñg sen mevc-i deryāya

184/9 Māşeleriñg āv añgdayan şiri sen

184/10 Zemistān beynisi deviñg biri sen

184/11 Zāl oğlıñg peykānı sen tiri sen

184/12 Güştāsp oğlı dek belli belāya

184/13 Pişiñg irān bolsa puştıñg Tūrāndur

184/14 Dōst işiñge hoşvaqt duşmān hayrāndur

184/15 İqbālimiñg hayrı külde revāndur

184/16 Merhamet nazarıñg salsa bir sāye

184/17 Firağī dır revāc bīr sen sen dīni

184/18 Şāhlariṅg sālārī Īslāmiṅg zeyni

184/19 Emriṅg muṭī^c eder Īrān zemīni

184/20 Rūz-ı şeb nālışım budur Hudāya

Matla'ı'ş-Şems'te Türkmenlerin Ahmed Dürrâni ile ilişkisi konusunda iki yazı kaydedilmiş olup on yedi Türkmen beyinin adı geçmektedir. Göklen boyunun komutanı Çovdur Han Dürrâni'ye yardıma koşar. Ancak onlar geri gelmez ve Mahtumkulu aşağıdaki dizelerle başlayan ağıtı yazar:

244/1 Ahmed padişahdın haber tutmāğa

244/2 Ümīd etdi ĩller Çovdur hān için

Rivayetlere göre Mahtumkulu'nun kardeşleri Abdullah ve Muhammedsefâ da, Çovdur Han'la beraber gitmişlerdir. Ancak bu durum şüphelidir ve “Bular gelmedi” redifli şiirinde ise kendi kardeşlerini zikreder ve Çovdur Han söz konusu değildir:

225/1 Göçi kını bilen gitdi ‘Abdullāh

225/2 Hemme giden geldi bular gelmedi

225/3 Māmmet-Şefā gitdi kömek bermāge

225/4 Uzadanlar geldi bular gelmedi

Böylece Mahtumkulu şiirlerinde kendi dönemindeki siyasî ve askerî şartlarını, Türkmenlerin birlik oluşturma arzusunu zikretmiştir ve bu eserlerden babasıâdi'nin devlet kurma teorisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

0.3.1.1.4. Kaçarlar ve Türkistan

Şunu belirtmemiz gerekir ki Nadir Şah'ın ölümünden sonra Türkistan Hanlıkları siyasî açıdan özgür bir durumda olup İran devletine boyun eğmemekte idiler.

Ağa Muhammed Han Kaçar, İran yönetimini elde ettikten sonra bu duruma son vermek ve Türkistan'da kendi iktidarını yürütmek için ilk olarak Buhara emiri Şah Sait Han'dan Merv'deki İranlı tutsaklarının bırakılmasını istedi. Sait Han buna olumlu

bakmayınca, Begi Can Özbeke Buhara emiri aleyhine bir ortak yürüş yapmasını önerdi. Özbek hanı korkusundan dolayı kabul etti ve Ağa Muhammed Han Horasan valisi Muhammed Veli Han'a ordunun komutanlığını verdi; ancak Rusların Kafkas'a saldırdığını duyunca bu işi yarı bırakarak Tahran'a döndü. Ağa Muhammed Han Gürcistan'ı fethetmeye giderken, 18 Mayıs 1797'de kendi muhafız komutanlarının komplosuna kurban oldu. Bu olaydan sonra altı ay ara ile ikinci Katerina'nın ölümü, İran ve Rus savaşını bir müddet ertelemiş oldu (Mehdevi, 1985: 200).

Kerim Han Zend'in hükümetinin çoğu zamanı ülkede siyasî birlik gerçekleştirmek için iç savaşlarla geçmiştir. Nadir Şahın vefatı sonrası İran'da siyasî güven olmaması nedeniyle, Kerim Han ülkenin her köşesinden başlayan ayaklanmaları bastırmaya harekete geçti. Azad Han Afgan Nadir Şah'ın Kabul'u fethettiği sırada onun hizmetinde idi; sonra Gazvin ve Sâvecbulag'da gizlice yaşamını devam ettirdi ve Kerim Han'ın devlet kurmasının başlarında Azerbaycan bölgesinde özgürlük iddiasında bulundu. Sene 1753'de Kerim Han ve Azad Han arasında bir çatışma yaşandı ve bu çatışmalar sonra da defalarca tekrarlanmıştır (Verehram 1987: 46-47).

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde Kaçarların da Kerim Han'la anlaşmazlıkları olmuştur. 1771 de Muhammed Hasan Han Kaçar Kerim Han'ın başkenti olan Şiraz'a saldırıyı hedefleyip ordusunu şehrin yakınında tutmuş ve Şiraz'ı kuşatmıştır (Verehram 1987: 50).

Göklenler, Ahmed Şah ile irtibatla iken ve onlara yardım ederek kendi menfaatlerini düşünürken, Yomutlar, Feth Ali Han Kaçar'ın oğlu, Muhammed Hasan Han'ın Kerim Han Zend'in aleyhine olan isyanından yana idiler. Muhtemelen Göklenlerin Ahmed Dürrâni ile olan ilişkileri, Çovdur Han ve onun arkadaşlarının çabası beklenen sonucu vermeyip, Çovdur Han ve askerlerinden haber gelmeyince, Göklenler, Muhammed Hasan Han'a yardım etmişlerdir. Rüstümü't-Tevarih'te

Türkmenlerin tümünün Muhammed Hasan Han'ın emri altında olduğu belirtilmiştir (Goli, 1987: 107).

Kerim Han Zend ve Muhammed Hasan Han'ın Mazenderân'da vuku bulan savaşında Zend ordusundan 12000 kişi, Yomut ve Göklen Türkmenlerinin esiri olarak kolu bağlı, Kubbetü'l-İslam Buhara, Semerkand, Ürgenç, Hokand ve Türkistan'ın saire şehirlerine götürülerek kul gibi satıldıkları tarihte kaydedilmiştir (Goli, 1987: 107).

Mahtumkulu da bu olayın tanığı olmuş ve “sizingdür” redifli şiiri bu olaya özel yaratmıştır:

182/1 Sür Fath-‘ali serdâr oğlu geldi vaqt

182/2 Yene bu devrânı ‘âlî sizingdür

182/3 Köhne ağır devlet tâze eder baht

182/4 Beyüklük serdârlık yôlî sizingdür

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde, Aga Muhammed Han Kaçar'ın Kardeşi Hüsyin Gulı Han, Zend padişahının tehdidine karşılık Türkmenler tarafından öldürülmesi; Hive hanı Muhammed Rahim'in Türkmenlere saldırısı ve oluşan kıtlık sonucunda, Türkmenlerin yabancı bitkilerle beslenmesi; Aga Muhammed Han Kaçar'ın Türkmenler onun devlet kurmasında yardımcı olmalarına rağmen, erkek, kadın ve çocuk demeden katletmesi gibi; Türkmemler, bir çok zor günler ve sıkıntılar yaşamışlardır. Bu ve benzeri olaylardan ayrıntılı bilgi için Goli'nin eserine bakmak yerinde olacaktır.

Aga Muhammed Han Kaçar'ın komutanlarının biri Hocamberdi Han Yomut Türkmenlerinin Daz tiresindendir. Abdullah Şabende, (18. yy. Türkmen şairi ve yazarı) onun hayatını destan şeklinde anlatmıştır. Hocamberdi Han Lütf Ali Han Zendi yenerek Kaçarların İran hükümetini ele geçirmesine büyük katkıda bulunmuştur. Şabende destanında onu şahın veziri olarak anlatır:

“Emma râviler andağ rivayet kıılır kim, İran yurdunda Ak Muhammed Şah ‘Aga Muhammed Han adlı padişah bar erdi. Aslı Kaçar erdi. Onuñ bir yaşı veziri bar erdi. Hocamberdi Han diyer erdiler. Aslı Türkmen Yomut tayfasından, şanıñ görür gözi, mahremi erdi. Her ne geñgeş maşlahat onuñ birle ederdi. Bir gün Hocamberdi Han şahdın ruşsat alıp, Tahran’dan öyüne kayıtdı, gelip altı ay bīmār yatdı, şah hizmetine barabilmedi, bir gün şahdan kişi geldi “ Geñgeşdārim, yakın serdārım Hocamberdi Han tizden tiz yetsin. Men sefere baryarın, gelsin. Yaşsırağ bolur.” didi. (Aşırov 1993: 16)

Bu davet üzerine Hocamberdi Han Tahran’a giderek şah ile seferde bulunur ve Azerbaycan’ın Deşt-i Muğan’ında hastalığının devamıyla vefat ettikten sonra şahın emriyle Tahran’a getirilerek defnedilir.

Tarihten anlaşıldığına göre Türkistan’ın güney batısı olan, Mahtumkulu’nun doğup büyüdüğü ve yaşadığı topraklarda yeni İran Türkmensahra’sında da siyasî şartlar istikrarlı değildi ve Türkmenler kendi boyları arasındaki iç çatışmalarının yanı sıra, hükümet tarafından da kullanılarak gereken hedefi elde etmelerinden sonra unutuluyorlardı. Mahtumkulu böyle iç ve dış çatışmalardan etkilenererek babasının Va‘z-i Azâd’da arzu ettiği gibi Türkmenlerin birlik oluşturmalarını hedeflemiş ve bunu şiirlerinde yansıtmıştır:

25/13 Türkiyâ bağlasa bir yere bîli

25/14 Kûridur kılzumı deryâ-yı Nîli

25/15 Teke Yomut Göklenğ Yazır Âlîli

25/16 Bir padişah kulluk etse(k) beşimiz

Bu dörtlüğün ilk sözcüğünün Mangışlak gibi bazı nüshalarda “Sünniyâ” kaydedilmesi, Safevi Türk devletinden sonra oluşan mezhep çatışmalarını göstermektedir. Yukarıda Ahmed Dürrâni’nin Göklenlere gönderdiği mektuba bakılırsa, padişahların kendi çıkarlarını için mezhepbi nasıl kullandıkları apaçıktır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinden istinsah edilen elyazmalara göre onun şiirinde Türkmen sözcüğü kullanılmamıştır, Türkiler, Türkane, Türki kelimeleri vardır ve bunlarla çoğunlukla Türkmen kelimesini kastetmiştir. Bu kullanım eski edebî akımların kullanışıyla örtüşmekte ve Türkmenlerin diğer Türk boylarından olduğunu göstermektedir. Günümüz Türkmen ihtiyarlarının “Türki ayıtyarın düşünmeyän̈gmî?: “Türki söylüyorum anlamıyormusun?” cümlesini kurduklarına göre Türkmence kastedilmesi anlaşılmaktadır. Azâdî'nin eserlerinde de Türkmen yerine “Türki” kelimesi kullanılmıştır. Bu durum diğer yandan Çağatay Türkçesi'nin edebî dilinin etkisi olabilir. Mahtumkulu sonrası 19. yy. klasik edebiyatta “Türkmen” sözcüğü kullanılmıştır.

0.3.1.1.5. Kazaklar

Türkistan'ın parçalanmasının bir yönü da Kazaklarla ilgilidir. “Burunduk Han (1480-1511), Özbek-Kazaklarını kendi hâkimiyeti altında birleştirmeye çalışmışsa da, amacına ulaşamamıştır. O, kendi düşmanları olan Buhara Özbeklerine sığınarak orada vefat etmiştir. Kazaklar, 1502'den beri, her hangi bir han seçmeden boy birlikleri içinde yaşar, kabile prensleri olan sultanları, müstakil olarak hareket ediyorlardı. Ancak kudretli Kâzım Han (1445-1518 veya 1523), Kazakları kendi hâkimiyeti altında birleştirmeyi başardı. Onun yerine geçen oğlu, Tahir Han'ın devri, Kazakların parçalanmasıyla mâruftur. Yaklaşık 1000.000 Kazak'tan 1529 yılında ona sadece 20.000 kadar Kazak bağlı kalmıştı. Tâhir Han kendisine bağlı olanlarla Moğolistan'a göç edip orada ölmüştür. 16. yüzyılın sonları, Tevekkel (1581-1599) döneminde Kazaklar üç cüz'e (Ulu-Cüz, Orta-Cüz, küçük-Cüz) ayrıldıkları tahmin edilmektedir (Hayit, 2004: 13).

Sonraki yüzyıllarda Kazak orduları Kalmuk saldırıları karşısında dağılmış, toplu dirençleri kırılmıştır. Kah Çin ile, kah Rus çarları ile işbirliği yaparak ayakta durmaya

çalışmışlardır. Kalmuklarla yüz yıla yakın süren savaşlarda Kazaklar, Hokand, Buhara ve Hive hanlıkları ile anlaşıp ortak mücadeleye girmezler (Kösoğlu c.14 2000: 18). Rusya, 1580'den beri Kazak Türklerinin dip komşusu olmuştu. Ural (Yayık), ırmağı Kazakların Küçük Cüz devleti ile Rusya arasında sınır teşkil ediyordu. Kazakların Kalmuk korkusu, Rusya ile yakınlaşmaya yol açıyordu. Ebu'l-Hayır Han, 1731'de Rus himâyesini kabul etti (Hayit 2004: 27).

Ruslar Mahtumkulu döneminde güneydeki sıcak denizlere ulaşma pılanlarını Türkistan'ın güneyine doğru yürütmeye başladılar. 1723'ten beri Kalmuk hâkimiyetinde olan Taşkent, 1747'de Özbek vali Hâkim Beğ'in eline geçer ve Taşkent hanlığı kurulur. Ancak 1760'ta Yunus Hoca bütün Taşkent'e hâkim olur. Şehir içinde bile birlik sağlanmadan bu han 1794'te öldürülür. Taşkent Çin nüfuzuna girmeye başlar. 1795'te Taşkent, Buhara emiri tarafından işgal edilirse de, ertesi yıl Yunus Hoca yeniden hâkim olur ve Ruslarla ilişkiler kurmaya başlar. Bu dönemden sonra Rusya Türkistan'ın içlerine doğru planını fevkalade iradeli yürütürken, Türkistan çevresi bütün gerilimini yitirmiş, parçalanmış ve direncini kaybetmiş durumdadır (Kösoğlu c.14 2000: 19).

Daha önce başlamış olan parçalanmalar on 17. yy.'da artarak devam etmiş ve Türkistan'da birlik kurulamamıştır. Moğolistan'dan çıkan :Kalmuklar sert darbeler vurarak batıya doğru ilerler; Rus yayılmasına zemin hazırlarlar. Küçük hanlar da birbirleri ile çekişme hâlinde dirler (Kösoğlu c.14 2000: 18). Rusya başlangıçta Küçük Cüz meselesini dışişleri bakanlığı aracılığı ile ele alıyordu. Ancak, 22 Haziran 1854'te Rusya tek taraflı olarak Aral Gölü ile Balkaş Gölü kuzeyindeki bölgeleri, Rus İmparatorluğunun eyâletleri olarak ilan etti (Hayit, 2004: 27).

Anlaşıldığına göre Türkistan'ın parçalanması Şeybânî Hanedanının hâkimiyetinde ilk padişahın birlik sağlama başarısı devam etmeden başlayarak Kazaklar'da Ulu, Orta ve Küçük Cüz, Harezmi (Hive) hanlığı, Buhara Emirliği, Fergana hanlığı (Hokand),

Taşkent hanlığının başlangıcı ve sonu olarak küçük devletlere ayrılmıştır. Doğu Türkistan'da belirttiğimiz gibi Timurlulardan sonra Türk boyları arasında bölünmüş olup Kuzeyden Rusların ve doğudan da Kalmukların saldırıları yanı sıra Çin devletinin de taaruzuna maruz kalmışlardı.

0.3.1.1.6. Doğu Türkistan

Doğu Türkistan'da da durum farklı değildi. Çağatay Ulusu hükümdarları 16. yy.ın başlarında Moğolistan'ın batı kısmını, Muhammed Şeybânî idaresindeki Özbeklere terketmeye mecbur kaldılar. 1508 yılında ise ellerinde sadece İli'nin doğusu ile Tien-Şan'ın güneyindeki bölge kaldı. Çağatay Ulusun son temsilcisi Ahmed Han, bir savaşta Özbeklere yenilerek tutuklandı ve idam edildi. Onun ölümü ile doğu Türkistan'da parçalanma başladı. Sultan Ebu-Bekir Duğlat güney bölgelerinde bağımsızlığını ilân etti. Muzaffer Han da kendi bölgeleri olan Kuça, Kumul (Hâmi) ve Gulca (Kulca)'da bağımsızlık ilân etti. Sonra 1516'da Hocalardan olan Sa'id Han siyasî birliği yeniden kurarak Saidiye veya Hocalar devrini başlatmış oldu. Ancak onun oğlu 1585'te tahta geçen Abdü'r-Reşid Han bu birliği koruyamadı (Hayit, 2004: 16).

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde, Doğu Türkistan'da Türklerin Kalmuk mücadelesi vardır. *“On sekizinci yüz yılın başlarında Şahrüh Fergana hanlığını kurar. Kendisinden sonraki dördüncü han olan Ebu Rahim Muhammed Han Hokant şehrini kurar. Bu şehir asrın ortalarına doğru hanlığın merkezi olur. Ebu Rahim Han Semerkand ve Kurgan'ı kendi hâkimiyeti altına alır; ancak 1740'ta muhtemelen Buharalılar tarafından öldürülür. Fergana tahtına geçen kardeşi Abdülkerim Kalmuklarla savaşır ve 1760'ta onları yener. Ardından Çinlilerle mücadele başlar. Türkistan'daki diğer hanların birliğini ve desteğini sağlayamaz. Onun vefatından sonrası Çinliler begler arasında fitne ve nifak sokarak birbirine düşürürler. Abdülkerim Han'ın oğlu Sultan Han öldürülür.”* (Kösoğlu, c.14 2000: 19)

Bu dönemde Doğu Türkistan liderleri ve Kazak Türkleri Cunganlar'la (Türk yazılarında Kalmak, buna mukabil Avrupa edebiyatında Kalmuklar olarak geçer) 16. Yüzyıldan 18.yüzyılın ortalarına kadar savaşta olup Türkistan'daki Buhara, Kokand ve Hive gibi bağımsız devletlerle de anlaşamıyorlardı (Hayit, 2004: 26).

0.3.1.2. Mahtumkulu Firâki'nin Yaşadığı Döneminde Türkistan

Mahtumkulu'nun yaşadığı dönem Türkistan'ın durumunu şöyle özetlemek mümkündür: 16. yüzyıldan itibaren Türkistan, Rusya, İran ve daha sonra Doğu Türkistan Çin devletlerinin hedefi olmuştur ve Timurlular yıkıldıktan sonra Muhammed Şibani'nin Hazar Denizi'nden doğu Türkistan'a ve Sîr Derya'dan Merkezî Afganistan'a kadar uzanan yeni bir Özbek İmparatorluğunu kurarak Şah İsmail'e karşı yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi sonucunda bu birliğin korunamaması nedeniyle Türk kuvvetleri dağınık hâle gelmiştir. Boylar ve aşiretler bağımsızlık çabalarını başlatmıştır. Kazaklar'ın Ulu, Orta ve Küçük Cüz olarak üç parçaya ayrıldıkları gibi, Türk boyları kendi içlerinde parçalanma sürecini yaşamışlardır. Buhara, Hive, Hokand ve az süreli Semerkand hanlıkları tarihteki bu parçalanmanın belirgin tanıklarıdır. İran'daki Safeviler hanedanının son yıllarından başlayarak Nadir Şah, Kerim Han Zend, Ahmed Dürrâni ve Kaçarlar Türkmenlerin Yomut, Göklen, Teke ve diğer boylarının anlaşmazlıklarından faydalanarak onları daha zor ve sıkıntılı günlere sokmuşlardır.

Bu tarihî ve siyasî olaylar, Türkistan'ın birliğinin bozulmasına neden olup dil ve edebiyat açısından da Eckmann'e göre bir mahallîleşme sürecini başlatmıştır. Bunun doğrultusunda Sufi Allahyar, Ebul-Gazi Bahadır, Meşrep, Mukîmî gibi şairler de Nevâyî dilinin dikkatli bir taklidinin yanı sıra, şiirde Özbek unsurlarının da etkisi gözlemlenebilir (Eckmann 1988: XIV).

Bu döneme ait şairlerden, Turdi, Ferâğiy, Babarâhim, Hüveyda, Nadir, Revnak, Râkîm, Andelip, Mücrim Abid, Nişâtî, Mûnis, Emîrî, Gülhânî, Mahmûr, Nadire, Uveysi. Âgehi gibi çok sayıda şairi zikretmek mümkündür.

Mahtumkulu'dan bir asır önce, Özbek şairi Turdi Farsça şiirlerinde Feragi mahlasını kullanmıştır (Kösoğlu 2000: 30). Arap alfabesiyle فراغی yazıldığına göre Mahtumkulu'nun mahlasıyla aynı olup bu şair de mahallîleşme döneminin önemli isimlerindendir.

Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisinde, Türkmen şairi, Nur Muhammed Andelip de hem Türkmen hem Özbek edebiyatı bölümünde yer almıştır. Bunun gibi birçok şair Özbek ve Türkmen Türkçelerinin mahallîleşme sürecinin ilk yüzyılı (17.yy.) olduğuna göre şairler genelde ortak dil kullanmış olup giderek Özbek ve Türkmen Türkçesi dil özellikleri birbirinden ayrılmış olmalıdır ve 18. yy.'da daha kuvvetlenerek Babası Azâdi'nin eğitimi ve toplumun yaşam şartlarının verdiği dersle Mahtumkulu Oğuzca'nın doğu kolu olan Türkmen toplumunun düşünce, dil ve edebî özelliklerini ne derecede kullandığı çalışmamızın konusudur.

Timurlular ve Şeybânîler sonrasında Türk boylarının iç çekişmeleri ve Rus, İran ve Çin saldırıları ya da siyasî planları, Türkistan'ın parçalanmasına yol açmıştır. Bu olaylar ekonomik ve sosyal hayatı değiştirmekle birlikte, sanat ve edebiyatı da derinden etkilemiştir. Buhara, Hokand ve Hive hanlıkların her üçünde kendine mahsus bir edebî muhit teşekkül ettirmiştir (Kösoğlu 2000: 30).

Bu dönemin edebiyatını öğrenmek için tarihten bilgi almak, Türkistan'ın siyasî, sosyal ve kültürel şartları ile edebî dili ve muhtevası arasında bağ kurabilmek gayet önemlidir ve dönemin kendine özgü özelliklerini ortaya koyar.

Nevâî ve Baykara dönemindeki edebiyatı teşvik etmek, hanlıklar döneminde de devam etti. Hokand hanlığında Emir Ömer Han, Nadire Begüm ve Muhammed Ali Han,

Hive ‘de Firuz Muhammed Rahim Han, hem klasik tarzda şiirler yazdılar, hem de edebî muhitleri himaye ettiler (Kösoğlu 2000: 30).

Mahtumkulu’nun yaşadığı dönemin siyasî olayları, özellikle Türkistan’ın dış ilişkileri, Türkmenlerde bir millî birlik ve uyanış hareketini başlatmıştır. Mahtumkulu’nun babası Garrı Molla¹, Türkmenlere bir padişah ve emirin gerektiğini Va‘z-ı Azad adlı eserinde vurgularken, oğlu Türkmen boylarını birliğe çağırmıştır. Sonuçta bu sosyal ve siyasî şartların etkisi altında Türkmenler de kendi dillerini yazılı edebiyatta kullanmaya başlamışlardır. Bu başlangıcın kesin bir tarihî sınırı yoktur. Andalip, Azâdi, Gayibi, Şahbende, Şeydayi ve bölgedeki diğer Türk şairlerde dil ve edebiyat açısından mahallileşmenin belirtileri gözlemlenebilir. Ancak, Mahtumkulu’nun şiirlerinde dil, edebiyat ve düşünce açısından özel bir duruma karşılaştığımız. Bu çalışma, 18. yüzyıl Türkmen hayatının sosyal ve siyasî şartlarından meydana gelen bu durumu ele alarak bilimsel bir araştırma yöntemiyle sonuçlandırma çabasıdır.

On dördüncü yüzyılda değişik bölgelerde birden çok yazı dili ile var olan Türkçe, on beşinci yüzyıldan sonra Türk yazı dili olarak iki ana kol hâlinde varlığını sürdürmüştür: Batıda, Anadolu’daki Türk yazı dili ile çağdaşı Doğu Türk yazı dili Çağatayca (Abik 2007: 53).

Çağatay Türkçesi’nin bugün yaygın şekilde kullanılan klasik öncesi, klasik dönem ve klasik sonrası olmak üzere üç dönemde sınıflandırması Eckmann’ın ayrımına dayanır. Eckmann, İslâmî Orta Asya edebî Türk dilinin son halkası Çağatayca’yı 20. yüzyılın başlangıcına kadar getirirken dilik ölçütlere dayanmaktadır. Eckmann, 1600 ile 1921 yılları arasını Klasik sonrası devir olarak tanımlarken bu dönemde, bir yandan Nevâyî dilinin dikkatli bir taklidinin, diğer yandan Özbek unsurlarının etkisinin olduğunu belirtir. Bu dönemin temsilcileri olarak Ebulgazi Bahadır Han, Meşreb,

¹ . Azâdi’nin kendi çevresindeki lakabı.

Saykalî, Sûfî Allahyâr, Turdi, Hüveydâ, Munis Harezmi, Muhammed Riza Agâhî, Ömer Han, Nadire, Mahzune, Üveysi, Külhanî, Mahmur, Mukîmî, Nemenganlı Sevkî gibi isimleri saymaktadır (Eckmann, 2012: 16).

Eckmann, “Şeybâniler devrinde yeniden moda hâline gelen ve 18. yy.’da Buharalı şair Sûfî Allahyâr’ın divanı ve mesnevileri yoluyla Orta Asya şehirli, hatta göçebe Türkleri arasında büyük rağbet gören tasavvuf şiiri 19. yy.’da hemen hemen sönmüştü” derken (1964: 122), Zeki Velidi Toğan’ın *Hatıralar*’ındaki bazı cümleler, Sûfî Allahyâr’ın 19. yüzyılda Doğu Türk dünyasındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir:

“Onun (annemin) bana öğrettiği Farsça ve Türkçe şiirler yalnız ahlakî parçalardan ibaret değildi. Bunların arasında edebî estetik şiirler de vardı... Öte yandan öğrettiği ahlakî şiir ve hikayeler de bir hrestomatiya (antoloji) şeklinde bir araya toplanmış şeylerdi. Onların çoğu annemin hafızasında idi. Bunlar başlıca Attar’dan, Celaleddin Rumî’den, Nevâî’den, Yesevî’den, Sûfî Allahyâr’dan derlenmiş parçalardı. 1957 senesi başında Pakistan’ın Lahor Üniversitesinin misafiri idim. Burada Fars edebiyatı profesörü olan dostum Muhammed Bakir’in evinde 19. yüzyılda Haydarabad Nizamî’nin ordu kumandanlarından aslen Buharalı Özbek olan birisinin de oğluna aynı annemin bana okuttuğu kitapları ve şiirleri bizzat okutmuş olduğunu görünce bu talim programının 19. yüzyıl Türkleri arasında dahi ne kadar yaygın olduğunu görerek hayret ettim” (Toğan, 1999: 20 < Abik, 2007: 54).

Müsterek Orta Asya Türkçesi ile yazılan *Sebâtü’l-Âcizîn* isimdeki eseri Orta Asya, İran, Afganistan Türkleri arasında çok yaygın olarak sevilip okunmaktadır. Arap harfli yazıların okunuştaki esnekliğinin de tesiri ile ayrı lehçeler konuşan bu insanların hepsi belki de *Sebâtü’l-Âcizîn*’in kendi şivelerinde yazıldığını zannetmektedirler. Bu kitap bu bölgelerde Kur’an-i Kerim’i bitiren bir talebenin ilk okuyacağı eser

durumundadır. Nitekim İran’da neşredilen *Sebâtü’l-Âcizîn*’in girişinde Türkmençe olarak şu cümle yazılmıştır.

“Ama ba’d bütün Türkistan ve bilhass bu aralarda ata baba arka be arka Kur’an-ı Kerimi tamam edenden songra okudulan dersi meşhur kitaplarımızdan biri Revnakül-İslam-i Vefai ve biri Sebâtü’l-Âcizîn-i Sûfî Allahyâr’dur” bilgisini vermekte haklıdır “
(Mahdum, 1993: 3 ve Abik, 2007: 56).

Abdulcebbar Ahun Niknihad 2001 yılında İran Türkmensahrâ’sında neşrettiği Mahtumkulu divanında şu bilgiler verilir:

“Mahdumkulu işan bu divanında Arabi, Farsi, Türkmani, Cuğatayi, Özbeki yalı üytgeşik lugatlardan faydalanıbdur veli bu lugatlarınġ edebî yağdayından haberdar üstat Halidkurban Ahun Kesalha, bu divanı göz öngünden geçirende ve Mahdumkulu işanınġ devrinde dersi ve muţâlia’i, nâme (ne) kitablar barlığını bilenseġ ve haysı âyetden ya hadisden iktibas edib baryanına yetik bolansaġ, ve mevkiyyet-i tarihî ve coğrafisini nazara alıb ... ve “uçarda gaçarda”nınġ yerine “uçarda kaçara”nı makul bildi. Ve başga da şular yalı zadlar köb hemmesini mukabele edib oturmakdan kalemimiz âcizdür (Niknihad 2001: 7-8).

Bu satırlarda Ahun Niknihad, Mahtumkulu’nun şiirlerde Arapça, Farsça, Çağatay Türkçesi, Özbekçe ve Türkmençe sözcüklerden faydalandığını, Kuran Ayetleri ve peygamber hadislerinden yararlandığını ve Ahun Kesalha’nın sözcüklerin kullanımı ve doğru şeklini bulmaya özen gösterdiğini belirtir.

Hicri kameriniġ on ikinci ıarnında Göklenġ Türkmenlerniġ Gerkez tiresinden bir sahib kemal üstat Garrı Molla, Devlet Muhammed Azâdi Hive medreselerniġ birinde okıyb bir ulı dânişmend bolıb yetişyâr. Ve işi ılım öğredmek bolyâr. Oniġ 1158’nci hicri kameri yılında öz mubarek eli bile ... Muhteserü’l-vekâye kitabına eden kâmil ta’liki şu mahal Aşgabad’da mahfûzdur. Oniġ elmidâm aladası Türkmen

doğanlarım ağızları âla bolmânı, hemme tîreler birleşib bir ağıza bakıb bir âdil başdağing aydanı bilen bolsalar ve zırâ‘at ve ticâret doğru usulî sûratda bolıb mekteb medreseler açılıb mâhır ustâdlarınġ vesilesi bile dürli ulûm ve funûn, ânġ, ılım, bilim terbiye berilse, yollar köprüler becerlib gariyb gasar goldanıb siyasî ictimâġi, ferhengi, ıktısâdi meseleler düzginleşdirilse diyib, 1167 kameride Va’ġzı Azâdi diyen kitabını yazıbdur ve başġa da hekâyet-i Câbir ensârı, Munâcât yalı kitablari yazıbdur (Niknihad, 2001: 9).

Niknihad yukarıdaki metinde Azâdi’nin Türkmen düşünürü olduğunu ve halkın birliğini sağlamaya çaba gösterdiğini. Tarım ve ticarete düzen verilmesinin gerekli olduğunu ve Muhteserü’l-vekâye kitabının Aşkabat’taki elyazmalar enstitüsünde bulunduğunu, Va’ġzı Azâdi, hekâyet-i Câbir ensârı ve Munâcât adında eserlerinin olduğunu belirtmektedir.

J. Eckmann Çağatay Türkçesi el kitabını Klasik öncesi ve klasik devir kaynaklarına dayalı olarak yazdığını belirtir ve üç asır devam eden mahallîleşme süreci konusunda elyazmalara dayalı dil bilimsel çalışmalar ortaya konulması bir zarurettir. Doġu Türkçesi’nin mahallîleşme sürecinden bahsedilirken sadece Özbek Türkçesi unsurlarını ve bazı Oġuzca özellikler elyazmalarda gözlemlenmiş “Acaba Kırgız, Kazak, Uygur ve Oġuzcanın doġu kolu olan Türkmen Türkçelerine özgün kullanımlar ne derecede yazmalara yansımıştır?” sorusuna cevap bulmaya gereğince çaba gösterilmemiştir.

0.3.2. Mahtumkulu Firâki’nin Hayatı

Mahtumkulu Firaki’nin hayatının hiç bir konusunda tarihî belge bulunmamaktadır. Bu doġal bir şeydir; zira onun yaşadığı devrie (daha doğrusu Sovyetler zamanına kadar) Türkmenlerin devlet kurma şansı olmamıştır. Sadece kültürel ve medeni deġil, Türkmen yaşamının hiç bir yönünü saptayan imkan olmamıştır. Bu

yüzden Türkmenlerin tarihini öğrenmek için Arap, Fars ve başka dillerdeki kaynaklardan faydalanmak yararlı olacaktır. Mahtumkulu'nun biyografisini çözmeye sadece sözlü rivayetlere dayanılıyordu ve bu rivayetlerde farklı görüşler ve fikirler öne sürüldüğü için çözülmeyecek kadar çelişkiler var. Onlara dayanan bilimsel araştırmalarada da bilgi karışıklıkları ortaya çıkmıştır.

Görüşlerimizi ispatlamak için sırasıyla üç yöntemi kullanmak mantıklı ve önemli olacaktır:

- Kendi şiirlerindeki bilgiler: Bu konuda onun yaşadığı dönemde istinsah edilmiş olan esas aldığımız sadece iki elyazmadan faydalanmaktayız.

- Tarihî belgeler: Burada 18. yy. ve sonrasında yazılan tarihî kitaplar, seyahetnameler ve bunlara dayalı olarak yapılan bilimsel araştırmalar kastedilmektedir.

- Rivayerler: Mahtumkulu'nun şiirleri ve tarihî belgelerin içeriğiyle örtüşen rivayetler esastır. Ancak, Devlet Muhammed Azâdi'nin kuşaklarından aktarılan ve tekrar tekrar Türkmenler arasında yayılan rivayetler de gözardı edilmeyecektir. İlk olarak onun şiirlerine dayalı olarak yaşadığı topraklar konusunda bilgi vermeye çalışacağız.

0.3.2.1. Mahtumkulu Firâki'nin Yaşadığı Coğrafya

Mahtumkulu'nun yaşadığı coğrafyaya genel olarak bakıldığında onun eserlerinde söz konusu olan bölge Türkistandır. Onun şiirinde kendi hayat sürdürdüğü bölge günümüz İran coğrafyasının kuzey doğusundaki Türkmensahra bölgesi olduğunu aşağıdaki beyitten yola çıkarak anlamak mümkündür:

91/9 *Yuğarda Hindistânı arğada Türkistânı*

91/10 *Evliyâlar 'ummânı ol Rûmistânı görsem*

Bu şiir tasavvufla ilgili olup İran'da Safevi hanedanından sonra, Fars edebiyatı tarihindeki kayıtlara göre şairler, bilim adamları, sufiler, kendilerinin karşılaştıkları

sıkıntılardan dolayı Hindistan, Türkistan ve Rumistanı “Osmanlı topraklarını” sığınak olarak seçmişler ve bu bölgelere göç etmişlerdir. Mahtumkulu bu beyitte kendinin bulunduğu coğrafyaya nispeten yukarı ve arka olarak iki yönü zikrederek batıdaki Osmanlı yurdunu da sünniler için güvenli olduğunu bilerek oralarda gezmeyi ve ruhânî havasından faydalanmayı arzu eder. Yukarı Türkmen Türkçesi’nde doğu anlamında iken, arka da, Türkmen çadırlarının ve onun etkisiyle günümüzdeki binalar da güneye doğru bakmakta olduğuna göre kuzey anlamını taşımaktadır. Mahtumkulu bu beyitte Türkistan’nın en güney kesimi olan günümüz İran Türkmensahra’sına işaret etmektedir. Zira ilim aldığı yer Türkistan, yaşadığı İran’daki Türkmensahra coğrafyasının arkasında ‘kuzeyinde’ ve Hindistan’da Türkmensahra’ya nispeten doğu anlamındaki yukarıda bulunmaktadır.

Abdulcepbâr Ahun Niknihad Günbed-i Kavus şehrindeki Hanefiyye adlı dinî medresenin hocası Firaki’nin bu şiiri esasında harita çizmiş ve şairin yaşadığı yeri Hindistan, Türkistan ve Rumistan’la ilgili konumunu göstermiştir (Niknihad 2001: 14).

Bu doğrultuda Yuri Bergel’in “Türkistan’nın Tarihsel Atlas’ından yararlanarak Pierre Galafassi’nin Türkmen boylarının Mangışlak’tan gerçekleştirdiği göç konusunda

yazadığı makalede Yomut boyunun yaptığı sıkıştırma sonucunda Göklenlerin Türkmensahra'ya göç ettikleri de dikkate değer konudur.

Galafassi'ye göre Türkmenler, Esen Eli, İçki Salır, Daşk Salır ve Sayınhanı olarak dört birlik şeklinde Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki kuzeyden güneye uzanan bölgede yaşamakta idiler. Hava şartları, Hive ve Buhara hanlarının askerlere iyi imkanlar sağlaması, Kalmuklar ve Kazakların onları sıkıştırması gibi çeşitli nedenler sonucunda günümüz Türkmenistan, Afganistan ve İran'daki bölgelere taşınmışlardır. Göklen ve Yemreli boylarından oluşan Sayınhanı birliği Hazar doğusunun en güney kesimi yani şimdiki Yomutların bulunduğu yerde idiler ve Salır, Sarık, Ersarı, Teke ve Yomut'tan oluşan Daşk Salır birliği de onların kuzey komşusu idiler. Göklenler Safevi devletinin şiddetli yenilgisine maruz kalmaları neticesinde 17. yüzyılın ortasında Yomutların yayılmasına yer vermeye mecbur olup Gürgen ırmağının gür ağaçlı doğu yerlerine ve Köpet dağın güneyindeki Sumbar vadisine göçmüşlerdir. Bu vesile ile onlar göçebe hayatı bitirerek Türkmenlerin ilk yerleşimci boylarından olmuşlardır (Galafassi 2010: web).

Türkmensahra'daki yaşlıların rivayetine göre Göklenler yüz ilâ yüz yirmi yıl önceye kadar Günbed-i Kâvûs civarlarında ve Daşlıburun ilçesinin doğusundaki yani şimdiki Mahtumkulu ve babasının türbesi bulunan Aktokay ve Maravatepe'de sükûnet etmişlerdir. Bunu, Galafassi'nin Türkmen boylarının 1885 yılındaki bulunduğu yerlerle ilişkin yaptığı harıttan da anlamak mümkündür (Galafassi 2010: web).

Göklenlerin Gürgen ırmağı civarında yaşamış olması ve sonradan Etrek ırmağının Aktokay bölgesine göçmüş olmaları muhtemeldir:

212/5 ilhâm etdi Mevlâm maŋga nazar düşdi sendin yaŋgâ

212/6 yök bolur ıaşd etgen saŋga kaydıp dōn Gürgene Gōkleŋg

Anlaşıldığına göre Mahtumkulu'nun doğumundan yaklaşık 80 yıl önce Göklenler İran'ın şimdiki Gülistan bölgesi ve Türkmenistan'ın Garrı Gala ilçesine göçmüşlerdir ve Mahtumkulu'nun Gerkez adlı tiresinin mensupları, Azâdi ve Firaki'nin mezarlarının bulunduğu Günbed-i Kâvûs şehrinin kuzy doğusundaki Maravatepe'ye bağlı Ak Tokay köyünün civarında yerleşmişlerdir.

0.3.2.2. Doğumu ve Vefatı

Mahtumkulu Firâki'nin doğum ve vefat yılı konusunda bilim adamları tarafından farklı görüşler ortaya konulmuştur. A. Vambery vefatını 1780 yılı kaydederken, A. Ahundov Gürgenli onun doğumunu 1731 vefatını ise 1780 kaydetmiştir. B. A. Garriyev 1733-1782, M. Köseyev, 1733 doğum yılı kaydederek vefatını 1790-1812 yılları arasında olduğunu tahmin eder. G. A. Çarıyev 1732/1733 -1782 olarak vermiştir (Aşırpur 2009: 16). A. Khodzco'nun Mahtumkulu hayatı ile ilgili verdiği bilgiler Nerdeyn Türklerinin rivayetine dayalı olup mensup olduğu boyun ve mezhebinin gerçeğini yansıtmaktadır. O, Firaki Türkmenlerin Teke boyundan bir zengin tüccarın oğlu olduğunu ve Hz. Ali sevgisi sayesinde şair olduğunu yazarak üç şiirini neşretmiştir ve Firaki'nin doğumu ve vefatı konusunda hiç bir bilgi vermemiştir.

Garriyev Mahtumkulu'nun hayatı konusunda neşrettiği makalede tarihî belge bulunmadığından onun doğum ve vefat yılı kesin olarak belli değildir; demektedir. Abdurrahman Niyazi 1912'de Astrahan'da neşrettiği kitapta Mahtumkulu tahminen 100 yıl önce dünyadan geçtiğini zikreder. R. Recebov Mahtumkulu'nun 225. doğum yılı hatırasına düzenlenen konferansa yazdığı bildiride, onun doğum yılını kesinleştirmek için Firaki'nin tarihî olaylarla ilgili şiirlerinden yola çıkmış ve şairin doğumu olarak kabul görülen 1733 miladi yılından daha erken doğmuş olduğunu öne sürer. Afganistan devletinin kurucusu Ahmet şah Dürrâni Mahtumkulu'nun ünlü bir şair olduğu yıllarda 1751-1755 arası Horasan savaşlarını sürdürmüştür. Eğer Mahtumkulu'nun doğumunu

1733 olarak kabul edersek bu dönemde 20 yaş civarında olması gerekir ve bu da ün kazanmış bir kimseinin hayatıyla örtüşmesi zor gözükmetedir (Aşırov 2011: 162-165).

N. Aşırpur da iki ciltlik tenkitli metnin girişinde bu konuya şüpheli bakarak Firaki'nin 1733 yılından daha erken dünyaya geldiğini söyler ve şöyle der: “Mahtumkulu konusunda yazılan eserlerde, onu Azâdi'nin üçüncü oğlu olarak kabul ederler; iki nedenle bu iddia doğru olmayabilir. İlk olarak onun büyük babası yani Devlet Muhammed Azâdi'nin babası, Mahtumkulu Yonaçı'nın 1720 yılında vefat ettiği kabul edilmiştir. Türkmenlerin geleneğine göre büyüğün vefatından sonra ilk torun onun adını taşıyabilir. Bu yüzden Mahtumkulu'nun Çovdır Han ve Dürrâni macerasında kaybolan kardeşleri Abdullah ve Muhammedsefa'dan büyük olması mantıklıdır. Eğer onlar büyük baba Yonaçı'nın vefatından önce doğmuş olsalar Mahtumkulu'dan 12-13 yaş büyük olmaları gerekmektedir. Halbuki Firaki “Bular gelmedi” redifli şiirinde onların küçük olduğuna işaret eder. “Anasından ayrı yatmaz oğlanlar”; bu mısırda Türkmen Türkçesi'ndeki oğlan sözcüğünün kullanımı onların Firaki'nin küçük kardeşleri olduğunu göstermektedir. Bu şiirin diğer dördlüğünde de onların küçük olduğuna dair bilgi vardır:

225/17 Darıydı bir dolı yoluğdı bārān

225/18 Birin yurdu bilen eyledi veyrān

225/19 Birisiniñ yarı izinde hayrān

225/20 Gözleri yoldadur bular gelmedi

Anlaşıldığı üzere, ikinci satırda şairin bir kardeşinin vefat ederek yurdunun yıkıldığını yani nesil kalmadığını söyler. Üçüncü satırda, başka bir kardeşinin arkasında gelininin kaldığını beyan eder (Aşırpur 2009: 17).

Türkmen Türkçesi'nde yurt kelimesinin bir anlamı Türkmen çadırının kurulduğu ve bir ailenin yerleştiği yerdir. “yurdu yok olmak” ve “yurdu veyrān olmak” deyimlerin

evlenmeden vefat etmek ya evlendiyse de nesil kalmadan gitmek anlamında kullanışı vardır. Mahtumkulu'nun bir kardeşinin yurdu veyran olması ve diğerinin eşinin dul kalması onların genç yaşta olduklarını göstermektedir.

Ahmed Şah Dürrâni ile Göklen hanlarının iyi derecede olan ilişkisi Mahtumkulu'nun Çovdır Han redifli şiirinden anlaşılmaktadır:

244/1 Ahmed pâdişâhdan haber almâğa,

244/2 Ümîtdedi iller çovdır Han için

Aşırpura göre Çovdır Han, Mahtumkulu'nun kardeşleri Abdullah ve Muhammedsefa dahil olmak üzere, Göklen boyunun askerleri 1750-1754 yılları arası Dürrâni'nin yardımına gitmişlerdir ve geri dönemedikleri Mahtumkulu'nun “Bular gelmedi” ve “Çovdır Han için” redifli şiirlerinden anlaşılmaktadır. Bunların vefatının bu yıllar arası vukû bulduğunu düşünürsek, yukarıda Aşırpur'un verdiği bilgilere göre Mahtumkulu'nun onlardan büyük olduğunu farz edersek sonuçta, Abdullah ve Muhammedsefa bu yıllarda 19-22 arası ömür sürdürdükleri belirlenir ve tahminen 1730 yılı civarında dünyaya gelmiş olmaları gerekmektedir. Mahtumkulu da onlardan önce doğmuş olmalıdır; 1733 doğum yılı olması kabul edilemez. Neticede Aşırpur'a göre Mahtumkulu'nun doğumu 18. yy.'ın 20'li yıllarında ve vefatı da 1796 ile 1800 yılları arasında olmalıdır. O tahminen 75-80 arası bir yaş görmüştür. Böylece A. Vambery'nin Kızıl Ahun'dan rivayet ettiği, Mahtumkulu'nun 1783 civarında Göklenler ve Yomutlar arasındaki bir savaşta vefat etmiş olması açıkça reddedilir (Aşırpur 2009: 21).

Matumkulu Firaki'nin doğumu ve vefatı konusunda değerlendirme yapan bir başka araştırmacı üstat Y. Azemoun olmuştur. O, bu konuda şöyle bilgi vermektedir: “M. Köseyev ve A Garriyev, 1796-1797 yılları arasında Mahtumkulu ile Zunûbi şairin karşılıklı bir şiir yazışma gerçekleştirdiklerini öne sürdümüşlerdir. Ayrıca, M. Köseyev, A. Ahundov'un kütüphanesinden Mahtumkulu'nun torunlarından olan Anna Gurban

(Mahtumkulu'dan nesil kalmadığına göre onun kardeşinin torunu olması gerekir ve bu Anna Gurban Gızılarbat'ta benim babamın öğretmeni olmuştur (Y. Azemoun). 1913 miladi yılında Mahtumkulu'nun 100. yıl vefatını onun mezarı başında törenle andığını söyler. Prof. Annanepesov da bu konuyu teyit etmiştir. Annanepesov, 1956-1957 yılında Anna Gurban Ahun'un 1913 tarihli Garrı Gala şehrinin kaymakamına bu konuda verdiği mektubu görmüştür. Kaymakam yazının sonucunu Aşgabat'tan takip edilmesini söylemiştir. Dilekçenin İçeriği Anna Gurban Ahun'un İran'a giderek Mahtumkulu'nun 100. yıl vefatı münâse- betiyle onun türbesinde bulunması ile ilgilidir. Bu belge Aşgabad'ın eski arşiv binasında mevcut iken yeni devlet arşivi binasına taşındıklarından sonra bulunamamıştır.”

Mahtumkulu'nun doğum ve vefat günü konusunda yaygın olan 1733-1782 Vambéry'nin verdiği yanlış bilgilerden kaynaklanmaktadır. A. Ahundov Gürgenli'nin, N. Aşırpur, A. Aşırov ve Y. Azemoun'un şairin eserlerine ve ailesinden gelen rivayetlere dayalı görüşleri daha mantıklıdır. Ancak, kesin tarih belirlemek mümkün değildir ve araştırmacıların tümü 1720 ile 1813 arasındaki bir süreçte yaşadığını tahmin etmişlerdir. Şairin büyük babası Mahtumkulu Yonaçı 1720'de vefat ettiğine göre Türkmen geleneğinde bu tarihten sonra dünyaya gelen ilk oğulun onun adını taşıyacağı kesindir. Bölece Firaki, Muhammad Sefâ ve Abdullah'tan büyük olduğu yada onların 1720. yılından önce doğmuş oldukları bir gerçektir. Ancak bu kardeşlerin “bular gelmedi” şiirin içeriğine bakıldığında gençlikte kaybolması kesindir neticede 1720 öncesi dünyaya gelmeleri mümkün değildir ve Mahtumkulu'nun küçük kardeşleri olma olasılığı daha mantıklıdır. N. Aşırpur, Mahtumkulu'nun doğum tarihini 1720'li yılları sonucuna varırken, A. Aşırov 1733'ten en az 8-9 yıl önce doğmuş olmasını ihtimal vermiş olup 1724. yılını önermiştir.

Firakin'in vefatı konusunda Aşırpur onun şiirlerinden yola çıkarak 80 yaş civarı yaşadığını söyler. “Göklen” redifli şiirde Tahran şehrinin adı geçer. Bu şehir Aga Muhammed Han tarafından Kaçarların başkenti ilân edilmiştir. Bu şiir Aşırpur’a göre 1796 yılları civarında Türkmenlere yapılan saldırı ile ilgilidir.

212/18 Firâği dir қоşун tartıp барур сен Тahrāna Göklenġ

Diğer şiirinde ise 1789-1807 yıllar arası Osmanlı padişâhı 3. Selim’i anar ve ona Mekke hanı ibn-i Sultân der:

226/12 ol Selīm šāh Mekke ħānı ibn-i Sultān onda бар

Abdurrahman Niyâzi 1912’de Astrahan’da neşrettiği Mahtumkulu divanında tahminen 100 yıl önce vefat ettiğini zikreder ve şairin aile mensuplarından Annagurban Ahun da 1913’te onun vefatının 100. yılında İrân’a giderek mezarı başında anmayı istediğine göre 1800 yılından sonra vefat ettiğini anlamak mümkündür.

Mahtumkulu’nun tarihî dönemi ve hayatı ile ilgilenen Türkmensahra araştırmacısı ve İran’ın Gülistan eyaletinde radyo Gorgan’ın Türkmençe bölümünde çalışmakta olan Geldi Nazari, Firaki’nin doğum yılı konusunda şöyle sonuca varmıştır:

“Oğlum-Azâdim şiiri 1749-1750 yıllarda yaratılmış olup Ahmed Dürrâni 1747 yılda Göklen hanları ile irtibata geçmiştir.

223/13 Gidenmiz yōķ altı bile bēş bile

223/14 Seyrān etsek niķe denġi dūş bile

223/15 Meger şonda ġamġin kōnġül ħoş bola

223/16 Kōnġül qalkar qarār etmez Āzādım

mısraları, Firaki’nin bu şiiri Çovdır Han’ın Ahmed Dürrâni’yi desteklemek için gittiğinden kaç sene önce kaleme alındığını anlatmaktadır. “Gidenimiz yok” cümlesi Mahtumkulu’nun akrabalarından kimsenin bu şiirin yaratıldığı zamanda Afganistan’a veya genel anlamda uzun yolculuğa gitmediğini göstermektedir. Niticede bu dönemde

Abdullah ile Muhammedsefa yaşam sürdürmekte olmalılardır. Bu şiirin sonunda Azâdi Mahtumkulu'na Afganistan yolculuğu için izin vermektedir. Halbuki eğer diğer oğulları Afganistan yolculuğu neticesinde vefat etmiş olsalardı, Mahtumkulu'na izin vermez idi ve hatta Mahtumkulu'nun kendisinin izin isteme durumu da olamazdı.”¹

G. Nazari'nin bu görüşünü “Oğlum-Azâdim” şiirinde teyit eden bilgiler de vardır. Şair, Yazır Han pîrin başkanlığında gideceğini söyler ve halkın para ve mal için yola konulduğunu zikrederken kendisinin nedeninin “İslam hevesi” olduğunu beyan eder. Bu dinî yolculuk Yazır Han Şeyh'in Afganistan'daki şeyhlerle görüşme amaçlı olduğunu öne sürer. Bu yolculuk gibi dervişlerin yolculuğunu tasavvuf edebiyatı tarihinde kaydedilen örnekleri vardır.

223/17 –Cilevdârı bolam Yazır hân pîriñg

223/18 Könğül kuşı pervâz urar faķiriñg

223/19 Bu gün yedi gündür Elhamd oķırın

223/20 Şâd eyle könğlimi koyber Āzâdim!

“Eğer “Oğlum-Azâdim” şiiri 1749-50 yıllarında kaleme alınmış olsaydı ve Mahtumkulu'nun doğum yılını 1733 kabul edersek, şair 16 veya 17 yaşında yolculuk izni istemiştir ve bu mantıklı değildir. Bizce bu şiirdeki Yazır Han Şeyhin başkanlığındaki bu yolculuk Firaki 16 yaşında iken değil de en azından 22 yaşında gerçekleşen yolculuk olmalıdır.

Firaki'nin Abdullah ile Muhammedsefa'nın kaybolmaları ve geri gelmemeleri konusundaki “Bular Gelmedi” şiirinin içeriği “Çovdır Han üçün” şiirinin içeriği ile örtüşmemektedir.

225/1 Göçi qonı bilen gitdi Abdullah

¹ G. Nazari, radyo Gorgan, Türkmençe bölümü, Mahtumkulu'nun gözleğinde programı.

demesi tüm aile ve eşyaları toplayarak gitmek anlamına gelip Çovdır Han'ın komutanlığındaki bir savaş seferine uyan gidiş olmadığını göstermektedir ve Muhammedsefa onun peşinden yardım etmeye gider. Bu iki kişinin birbirinden ayrı yolculuğu da Çovdır Han ve arkadaşlarının topluca gittiklerinden başka bir yolculuk olduğunu anlatmaktadır.

225/3 Muhammedsefā gitdi kömek bermege

225/4 Uzadanlar geldi bular gelmedi

Çovdır Han konusundaki şiirde onun vefatını “Hağ rahmet etsün dip duâ kılsunlar” cümlesiyle anlatmakta olup “Bular Gelmedi” şiirinde Abdullah ile Muhammedsefa'nın kayıp olmalarından söz etse de, onların vefatı söz konusu değildir.

Bizce Çovdır Han için şiiri 1755 yılı civarında ve “Bular Gelmedi” şiiri kardeşlerinin kayıp olmasından iki yıl sonra 1751-2 yıllarında türemiştir. 1123 No.'lu elyazmadaki “Kardaş Abdullah” redifli Mülliyev'in teslim ettiği şiiri Mahtumkulu'nun sayarsak, onun da içeriği bu bilgilerimizle örtüşmektedir. Şiirde siz gideli 9 yıl oldu demesi ve anne babasız nasıl dinlenebilirsin demesi, Azâdi'nin hayatta olduğunu göstermektedir. Azâdi'nin vefatı 1760 yılı olarak kabul edilirse 9 yıl önce Mahtumkulu bu şiiri 1751 yılında yazmıştır ve şiirin içeriği 17-18 yaşındaki ergenlik döneminden daha olgun ve derindir.

Mahtumkulu'nun “Ali siziñdür” şiiri Feth Ali Han kaçır'ın oğlu Muhammed Hasan Han'ın Esterabad'da Yomut ve Göklenler'in yardımıyla bağımsızlık ilânı ve Kerim Han Zend'in onu yenmek için Esterabad'a gelerek Türkmenlere yenilmesinin sonucunda yaratılan eserdir.

182/1 Sür Fatḥ-‘ ali serdār oğlı geldi vakt

182/2 Yene bu devrānı ‘ālī siziñdür

182/35 Dāğ kimīn derfenmez deryā tek dōnmez

182/36 Bu Yomut Göklenġing̃ ĩli siziġdūr

Bu şiirin içeriğinden Mahtumkulu'nun kendisinin bizzat savaşa tanıklık ettiğini ve sevinçle Muhammed Hasan Han'ı kutladığını anlamak zor değildir. Olay 1752 yılında gerçekleşmiş olup bu şiirin de içeriği 1733 doğumlu yani 17-18 yaşındaki şairden daha derindir.

Ahmed Dürrâni'nin 1755 yılında Göklen hanlarına yazdığı mektuptan sonra Mahtumkulu'nun:

244/1 Aĥmed padişāhdın ĥaber tutmaġa

244/2 Ümītdedi ĩller Çovdır ĥān üçün

şiirini Çovdır Han'ın ona yardım etmek amacıyla askerleriyle yola konulduktan sonra vefat ettiği için kaleme aldığını bilmekteyiz. Bu şiirin içeriği de 1733 doğumlu yani 1755 yılında 22 yaş civarında olmaktan derin ve anlamlı olabilmektedir.”¹

Sonuçta G. Nazari, Mahtumkulu'nun birisi yazmalarımızda bulunmayan iki şiirindeki 34 yaşa yetdiġ cümlesinden yola çıkarak müslüman dünyasında 40 yaş olgunluğun başlangıcı anlamına geldiği ve çoğu sūfîlerin bu yaşta rüyâ gördüklerini zikreder. Mahtumkulu neden 34 yaş özel olarak kaydetmiş? Bunun cevabında G. Nazari, “Nazar eyle” şiirinin içeriğine bakarak bunu şairin 34 yaşında iken Azâdi'nin vefatı ile ilgili bulur ve “Oġlum-Azâdim” gibi diğer şiirlerdeki gençlik dönemine işaret eden şiirlerle karşılaştırdığında, 1760 yılında Azâdi'nin vefat senesinden bu şiirdeki 34 yaş ayırarak Firaki'nin 1726 yılında dünyaya geldiğini savunmaktadır.

168/15 Ölmez men dīp düşmegin köġliġ bu gümān içre

168/16 ‘Ömre yokdur i‘tibār geçer sen zamān içre

168/17 Ecel kıymış oġ gezin kirişe kemān içre

¹ Kaynak kişi: Nazari, Geldi, Radyo Gürġen'in Mahtumkulu'nun gözleğinde adlı Türkmençe yayını. Nisan 2018

168/18 Bendede ne armândur cân barsa imân içre

168/19 Sözle söziñg yayılsun bu yahşı yaman içre

168/20 Az ‘ömre ağır işler qurıp sen cihân içre

168/21 Muķim işini tutan mehmāna nazar eyle

168/33 Bildiñg ki bivefādur beķası yōķ bu yurdiñg

168/34 **Otuz dört yaşı yetdiñg** bu cihānda ne gördiñg

168/35 Gur’āna ķulaķ berip fermāna nazar eyle

Neticede Mahtumkulu’nun doğum yılı 1733’ten daha erken olduğu kesinleşmiş durumdadır ve araştırmacıların farklı bakışlarını biraraya getirerek onun doğumu 1724 ile 1726 yılları arasında olması muhtemeldir. Vefatını da Aşırov’un önerdiği 1807 ve Azâdi’nin kuşagındam olan Anna Gurban Ahun’un Mahtumkulu’nun 100. yıl vefatı için 1913’te İran’a gitme dilekçesine dayanan 1813 yılları arasında bir tahmin olarak kabul edilebilir ve kesin tarih belirlemek mümkün gözükmemektedir.

0.3.2.2.1. Doğum Yeri Olarak Hacıgavşan ve Giñgcay

Mahtumkulu’nun doğum yeri konusunda şimdiki mezarı bulunan Aktokay köyüne yakın Etrek ırmağının civarı Giñgcây veya Günbed-i Kavus şehrine yakın Hacıgavşan başka bir deyişle Acıgavşan¹ köyü beyan edilir.

Şairin kendisi:

211/13 bilmeyin sōrānlara aydiñg bu ğarib ādımız

211/14 aşlı Gerkez yūrdı Etrek adı Maḥdumķulıdur

Gerkez tiresinden ve büyüyüp yaşadığı yurt da Etrek olduğunu söyler. Bu beyitte şair ad, boy ve bölge olarak üç konuya değinmiştir. Gerkez ili ve boyunu ad tutmak kendi

¹ Köyün adı suyu acı olan ırmağın Gürgen ırmağına kavuştuğu yerde yerleşmesinden alınmıştır ve muhtemel acı > hacı Fars dilindeki bazı Türkçe sözcüklerinin resmî belgelerde Farsçaya uyumlu kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Gülistan bölgesi ve Türkmenistan'ın Garrı Gala ilçesine göçmüşlerdir ve Mahtumkulu'nun Gerkez adlı tiresinin mensupları, Azâdi ve Firâgi'nin mezarlarının bulunduğu yer olan Günbed-i Kâvûs şehrinin kuzey doğusunda ve şimdiki Meravetepe şehrine bağlı Aktokay köyünün civarında yerleşmişlerdir. Gerkezlerin hem Türkmenistan'da ve hem İran'da kalarak Ahal antlaşmasından sonra ikiye bölünmesi, Aktokay'ın Gîngcay kırını Firaki'nin doğum yeri olarak göstermemize neden olur. Zira Gîngcay'ın coğrafi konumu Türkmenistan Gerkezlerinin bulunduğu Garrıgala ilçesine yakındır ve Türkmen yerleşim geleneklerine göre tireler ve boylar özellikle aynı tirenin insanları bir köyde veya birbirine yakın yerlerde yaşamaktadırlar. Diğer yandan Mahtumkulu divanının eski yayınlarında B .Kerbabayev, M. Köseyev onun doğum yerini Aktokay'ın yakınında olan Gîngcay'ı göstermişlerdir.

Acıgavşan köyü Mahtumkulu'nun doğum yeri olarak ilk defa Gılıç Kuliyev'in Mahtumkulu isimli romanında geçmiştir. Yazar Sovyetler Birliği'nin Tahran'daki büyük elçiliğinden dönerken Türkmensahra'dan Aşkabat'a doğru geçmiştir ve yolda Acıgavşan köyüne geldiğinde köy adamları ona Mahtumkulu'nun doğduğu yere hoş geldiniz demişlerdir. İran'ın İslami devriminden sonra Türkmensahra'nın kültür, edebiyat ve sosyal alanında çalışan bilginlerimizden Kurbansehet Bedehşan, Acıgavşan köyünde bu konuda araştırma yapmış ve köyün yaşlılarından sormuştur. Onlar Kuliyev'e Rusya'dan gelen kişi olduğu için ne maksatla bu cümleyi kurduğumuzu ve Mahtumkulu'nun doğum yeri burası olduğunu bilmiyoruz demişler.

Cergelan'da yaşamış Devlet Muhammed Azâdi'nin altıncı kuşak torunu Gara İşân Muhammedi Radyo Gorgan'da yaptığı konuşmada Gılıç Kuliyev'in görüşüne dayalı olarak Firaki'nin doğum yeri konusunda Acıgavşan'ı belirtmişse de, sonra kendisi adı geçen köye giderek yaşlılardan konuyu şöyle sormuştur:

“Siz hangi nedenle Kuliyyev’e Mahtumkulu Acıgavşan’da dünyaya gelmiş dediniz? Onlar gülerek “Biz Mahtumkulu’nun nerede doğduğunu bilemeyiz. Ruslardan bize zarar gelmesin diye böyle bir söylemde bulunduk.” (Fedâkar, 2000: 49)

Tarihî belgelere göre İran’ın kuzey Horasan’ındaki Cergelan bölgesinde yaşamakta olan Nohurlı ve Göklen boylarının bolşevistlerin zulümlerinden kaçarak bu bölgede yerleştikleri bilinmektedir (Yusefi 2014: 1). Şimdiki Gerkez köyü de Cergelan’da bulunmaktadır. Cergelan’da bulunan Teke, Göklen ve Nohurluların Türkmenistan’daki şimdiki konumları da bunların kuzeyden direkt güneye göç ettikleri ve köylerdeki yaşlıların rivayetleri ile şimdiki akrabalık bağları bunu doğrulamaktadır.

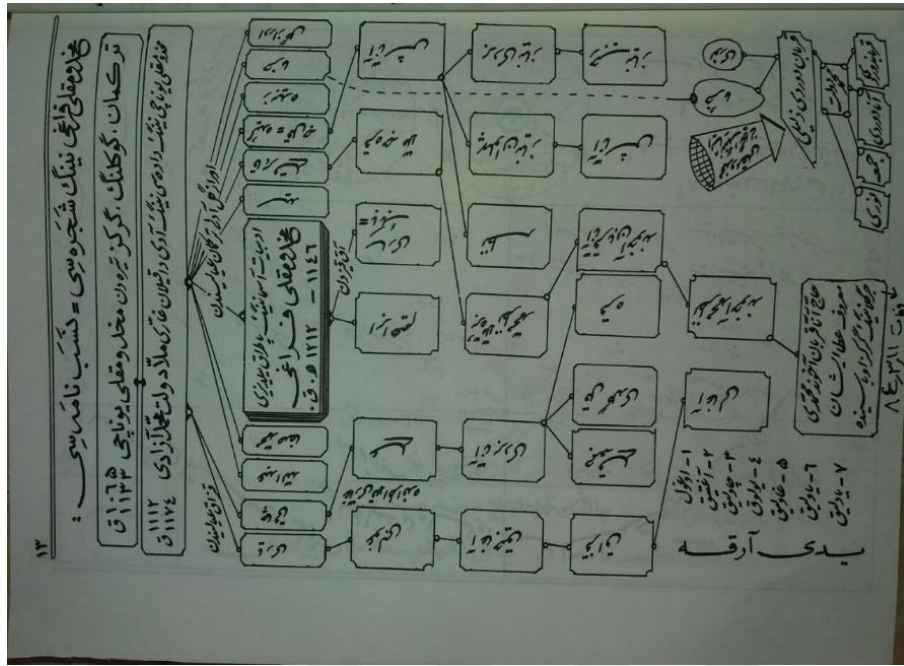
Netice de Mahtumkulu’nun şiirinde “Aslı Gerkez yurdu Etrek” olduğuna göre Etrek’in Aktokay köyünde şairin mezarı olduğu gibi, eskiden kaydedilmiş o civardaki Giŋcay’ın doğum yeri olarak kabul edilmesi daha mantıklıdır.

James Baillie Fraser (1783-1856) 19. asrın 20’li yıllarının başındaki İran’ın güneyinden başlayarak Tahran’a ve diğer bölgelere yaptığı gezisinde Türkmensahra’daki Göklen yerleşimcili olan Muhammed Hoca Han’ın köyünde misafir olmuştur. Köyde birisinin vefat ettiğini gördüğünü ve onu deveye yükleyerek Etrek ırmağının kenarında olan 80 kilometre kuzeydeki mezarlıklarına doğru defnetmeye götürdüklerini rivayet eder. Fraser bu mezarlıkta bir mukaddes rûhâninin mezarının bulunduğunu ve Göklenlerin onu peygamber gibi irşâd eden kişi olarak kabul ettiklerini söyler ve köylülerin hâlâ o topraklara olan manevi bağlarının kopmadığını zikreder. Sonra bu cenaze yolculuğunun 2-3 gün sürdüğünü, şimdi düşmanlarının hâkimiyetinde olan bölgeden geçtiklerini ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını da anlatmaktadır. Bu gezgin, “Düşmanlar sizi cenaze ile görünce nasıl davranırlar?” diye sorduğunda, “Kesinlikle bizi öldürürler.” diye cevap vermişler (Fraser “Emiri”, 1985: 451 ve Kerimi 2012: 12-13).

Anlaşıldığına göre Göklenler 19. yy.'ın başlarında cenazelerini rûhâni liderlerinin defnedildiği Etrek ırmağının kenarına götürürlermiş. Mahtumkulu'nun vefat tarihi konusundaki görüşler 1813 yılına kadar sürdürülmektedir. Fraser de 1821'de seyahat etmiş ve Mahtumkulu'nun vefatından çok zaman geçmemiştir. Etrek ırmağı kenarındaki mezarlığın Mahtumkulu ve babası Azâdi'nin defnedildiği şimdiki Aktokay'daki mezarlık olduğu anlaşılmaktadır. Gallafasi'nin verdiği bilgiler ve haritalardan da anlattığımız gibi, Göklenler, iç çatışmalar sonucunda Yomutlar tarafından Etrek'ten güneye itilmişler ve Fraser'in tanıklık ettiği cenaze töreni Mahtumkulu'nun vefatından yaklaşık 8-20 sene sonra olmalı ve Göklenler, Mahtumkulu'nun türbesinin bulunması nedeniyle dinî lider olan –Vambery de Türkmenler, Kur'an'dan sonra Mahtumkulu'nun şiirlerinin kutsal saydıklarını zikretmiştir ve bu, dinî liderliğin anlamına gelmektedir.- mukaddes kişinin orada defnedildiğini ve eski toprakları olan Etrek'ten gönüllerinin kopmadığını anlatmıştır. Bu da Mahtumkulu'nun doğup yaşadığı ve vefat ettiği yerin Etrek ırmağı yakınındaki Giŋgcây olduğunu gösterebilmektedir.

0.3.2.3. Aile

Mahtumkulu'nun büyük babasının adı Mahtumkulu ve at eyerini yapmak sebebiyle Yonaçı lakabı (1654-1720) olmuştur. O, 40 yaşında iken evlenebilmiştir ve 46 yaşında oğlu dünyaya gelmiş ve babasının adı Devletmuhammed'i ona vermiştir. Babasının yaşlı adam olması nedeniyle bu çocuğa okula gitdikten sonra Garrı Mola lakabını vermişlerdir (Köseşev 1960: 26).

Devletmuhammed bilim adamı olup yetiştikten sonra şiirlerinde Azâdi mahlasını kullanır. O, 1695’de doğmuş ve 1760’da vefat etmiştir.

Altmış beşde nevrüz günü lu yılı

Turdı ecel yolın tusdı atamıñg 55/1-2

Yazmada kapalı é diyebileceğimiz **بیشده** Arapça elif harfi yerine [ی] ile Altmış yaşda değil altmış beşde okunması doğru olacaktır. Yaş kelimesi yeni tarihli veya günümüze yakın tarihsiz yazmalarda elif harfiyle **باش** yazılmış olup baş söcüğü elifle **باش** şeklindedir. Mangışlak yazmasında sayı olarak beş kelimesi **بیش** olarak kaydedilmiştir:

9/19 Bîdin elifdin bihaber

9/20 Bêş demde bir Qur’ân çıkar **بیش دمده**

31/25 Maḥdumḳulı bêş gün ‘eşret sūrmāge **بیش گون**

31/26 Cāy imesdür eglenmāga durmağa

Baş **باش**:

8/27 Yā baş berür yā baş alur

8/28 Qoçaqlar yoldaş üstinde

35/1 Sipā bolup ata çıkan her yerdin

35/2 ‘ Aklı kãndin kesen başı gerekdür

Lu veya balık yılı 1760’a ve Nevruz günü de 22 Mart’a denk geldiğine göre Azâdi’nin doğum yılının 1700 değil 1695 olması gerekir.

Azâdi’nin Arazgül adlı ilk eşinden Abdullah, Muhammedsefa, Mahtumkulu, Kahirkulu, Kulça adlı beş oğlu ve Zübeyde adlı bir kızı olmuştur. Kazak kökenli sonraki eşinden Çakı ile Yarı adlarında iki oğlu dünyaya gelmiştir (AGHATABAİ 2012: 33).

Araştırmacılar Mahtumkulu’nun biyografisinde genellikle o, ailenin üçüncü oğlu olduğunu söylemişlerdir. Ancak Aşırpur onun doğum yılının 1733’ten erken olduğunu ispat etmek için bu konuyu şöyle tartışmaktadır:

“Şairi, genellikle Devlet Muhammed Azâdi’nin üçüncü oğlu saymaktadırlar. Ancak bunun doğru olmadığını gösteren iki sebep vardır. Birincisi, bu tahminin yazarlarına göre Azâdi’nin babası Mahtumkulu Yonaçı 1720 yılında vefat etmiştir. Türkmen geleneğine göre Firaki’ye de onun adı verilerek Mahtumkulu denir. Bu geleneğe göre 1720 yılından sonra dünyaya gelen çocuğun adı Mahtumkulu olmalıdır. Eğer ailenin üçüncü erkek çocuğu olacaksa Mahtumkulu’nun iki abisi Abdullah ile Muhammedsefa 1720 yılından önce anadan doğmuş olmaları gerekir. Demek, Firaki ile abilerinin arasında 13-15 yaş fark olmalıdır.

Bu mantık doğru sayılamaz, çünkü Mahtumkulu kaybolan kardeşleri hakkında şöyle der:

“Anasından ayrı yatmaz oğlanlar” 225/5

Mahtumkulu iki kardeşinden büyük olduğu için onları oğlanlar sözcüğü ile anmaktadır. Onların anneden ayrı yatmadıklarını beyan etmesi de bu fikrimizi teyit eder. Abdullah ile Muhammedsefa’nın genç olduklarını açıkça ispat eden dörtlüğü ele alalım:

“Başladı sağanak geldi bir baran
 Birin yurdu ile eyledi veyran
 Birisinin yarı peşinde hayran
 Gözleri yoldadır bunlar gelmedi”

225/17-20

Anlaşıldığı üzere, ikinci satırda şairin bir kardeşinin ölerek yurdunun yıkıldığını yani ondan nesil kalmadığını söyler. Üçüncü mısırda, başka bir kardeşinin arkasında eşinin kaldığını beyan eder. Bu dörtlük onların çok genç olduğunu ifade eder. Bence Abdullah ve Muhammedsefa'nın kaybolduğu yıllar Nadir Şahtan sonra gelen Ahmed şahın hükümet kurduğu zamanda olmalıdır (Aşırpur 2009: 17).

Ancak, Mahtumkulu ve babası Azâdi'nin Münazara ya konuşma şeklinde yazdıkları şiir Mangışlak yazmasında kaydedilmiştir. Bu şiirde Mahtumkulu'nun din için Afganistan'a gitmek hevesinde olduğunu söyler. Yazır Han pîrin cilevdârı olup adı geçen şeyhle beraber gitmek ister. Yukarıda belirtildiği üzere, halk ticaret ve mal için sefer etse, Mahtumkulu'nun nedeni dindir. Tasavvuf geleneğinde olan şeyhlerin ve müritlerin görüşme amaçlı seferleri bir dinî sefer telakki edilebilir ve muhtemel Mahtumkulu gençken böyle bir sefer için izin almak istemiştir. Azâdi ise “Oğlum sen gençsin ve yolda harâmiler var ve Afganlar bir acımasız millettir.” diyerek onu gitmekten vazgeçirmeye çalışır. Bizce Mahtumkulu'nun bu isteği Göklenlerin kurultay yapmadan veya yardım gönderme sonucuna varmadan önce gerçekleştirilmiştir. “Bular gelmedi” şiirinde de açıkladığımız üzere, Abdullah ve Muhammedsefa beraber değil, ilk olarak Abdullah ailesiyle birlikte, “Göçi konı birle gitdi Abdullah”, gitmiş ve sonradan Muhammedsefa ona yardım etmeye yola çıkmıştır. Mahtumkulu'nun Afganistan'a yolculuk izni, Abdullah ve Muhammedsefa'nın beraber gitmedikleri yolculukları,

tamamen Çovdır Han'ın yaptığı Afganistan seferinden ayrı konular olmalıdır ve bu yolculuklardan kardeşlerin hangisinin büyük olduğu anlaşılmamaktadır.

Azâdi:

223/25 Verdişîng yōķ yāş sen gide bilmez sen

223/26 Şevir bār şovhın bār çıdā bilmez sen

223/27 Her işe baş koşup ede bilmez sen

223/28 Gitmeklik yağdayın etmegil oğlım

Mahtumkulu:

223/29 Kişi sözlemeyen sırı fāş olmaz

223/30 Yahşıdın yamandın āṅgan yāş olmaz

223/31 Şu gez i̇bermesenḡ kōṅglim ḡoş olmaz

223/32 Rāyımız kaytarma koyber Āzād

Azâdi:

223/33 Bizler beyle niçük terk edesinḡ bār

223/34 Bu çöl bihüdedür bir gidesinḡ bār

223/35 Gel gitmegil oğlım çoḡ terḡōsım bār

223/36 Qayḡā kara caddā batmaḡıl oğlım

Mahtumkulu:

223/37 Qalbıma giripdür İslām hevesi

223/38 Tenḡṅgedür dirhemdür ḡalkınḡ ṭamāsı

223/39 Kōṅglim nārvā etme kıılma terḡōsı

223/40 Bir sefer işidür koyber Āzādım

Seferin harbi, siyasî veya ticari bir gezi değil de dinî bir yolculuk olduğu ve sonunda Azâdi'den gitme iznini aldığı bellidir.

Aşırpur Meredov, Yazır Han Pîr konusunda “Magtımğulınıñ düşündirişli sözlüğü”nde şöyle açıklama vermiştir:

Yazır Han Oğuz-Türkmen boylarının biri olan Yazırların başkanıdır, ol büyük bir Şeyh sayılmaktadır. (Aşırpur 1997:742). Eğer Aşırpur Oğuzların 24 boyundan biri olan Yazır’ı kastediyorsa Mahtumkulu’nun yaşadığı dönemle örtüşmemektedir. Zira,

223/17 –Cilevdârı bolam Yazır ħân pîriñg

223/18 Kõñgûl kuşı pervâz urar faķiriñg

beytinde kendi çağdaşı olan şeyhden bahseder ve cilevdâr sözcüğü bir harbi terim değil, yolculuk terimi olarak kullanılmıştır. Konu dinî yoculuktur. Eski yolculuk kervanlarında genellikle bekçi, cilevdâr ve diğer yardımcıları olmuştur ve anlaşıldığına göre şiirde askerî işaret yoktur. Dönemin dinî ve sosyo-kültürel durumuna bakıldığında, medreselerde Nakşibendiliğin yaygın olduğu bellidir ve Firaki de eğitimini sürdürürken babasıyla mektuplaşmış ve Yazır Han adında olan şeyhin hizmetinde Afganistan’a gitmek istemiştir.

0.3.2.3.1. Babası Azâdi

Mahtumkulu’nun şiir üslubunu incelemek sırasında babası Azâdi mahlaslı Devletmuhammed Molladan söz etmeden geçmek, doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira O, Firaki’nin üzerinde en derin etkiler bırakan bir baba, öğretmen, düşünür ve şairdir.

Onun eserleri, yaklaşık 6000 satırdan oluşan Mefâilün Mefâilün Feulün, “Behr-i hezec-i Müsemmen-i Mehzuf” vezninde yaratılan Va‘z-ı Azâd mesnevisi, Hikayet-i Câbir ve Ensâr, Münâcât ve birçok gazelleri, rubâileri ve kasideleridir (Köseşev 1960: 28).

Çoğu kaynaklarda Azâdi'nin 1700 doğum ve 1760 vefat yılı olarak tahmin edilmiştir (M. Köseyev, 196: 28, Gazi, 2000: , Sarlı, 2008: 13) ve araştırmacılar Firaki'nin babasının vefatı konusundaki “Atamıñg” redifli yarattığı şiiri kanıt göstermişlerdir. Bu şiiri ilk M. Köseyev'in 1960 yıl Arap harfli Aşgabat-Bakû neşrinden alalım:

Altmış başte Nevruz günü Lu yılı

Turdı ecel yolun tUSDı atamıñg (Köseyev 1960: 131).

Bilim adamı altyazıda **آتمیش بیشده** olarak kaydedilen nüsha da vardır demiştir; Araştırmamızın imla özellikleri bölümünde açıkladığımız gibi, bu **بیش** “bêş” imlası Çağatay Türkçesi'nin özelliklerinden olup elifli beş anlamındaki **باش** tek bir örnek dışında 14 kere **بیش** “bêş” yazılmıştır.

Neticede bu yazmaya binaen Azâdi 65 yıl hayat sürdürmüştür.

Mahtumkulu'nun üzerinde derin izler bırakan babası, yazdığı „Va'z-ı Azad“ adlı kitabında ilk kez olarak Türkmenlerin özgür bir devlet kurması gerektiğiyle ilgili düşüncesini ileri sürmüştür. Burada, Mahtumkulu'nun siyasal, toplumsal düşüncelerinin de büyük ölçüde Azâdi'nin etkisi altında olduğunu belirtmek gerekir. Bunu Mahtumkulu ve babasının adalet arayışı ve devlet kurma gibi ortak düşüncelerinden anlıyoruz. Şiirlerde Firaki babasından öğrenim gördüğüne dair bilgi bulunmasa da, aile ferdinin ebeveyinden ilim aldığı doğal olarak kesin bir durumdur. Firaki kendisinin mektep gördüğünü de söyler:

یدی ده مکتب گوردینگ اوقیدینگ یولینگ بیلدینگ

88/9 Yedide mekteb gördiñg okıdınğ yölinğ bildinğ

Ancak aşağıdaki beyitte babasının öğrencisi olduğu kesin söylene ve araştırmacılar buna istinat etse de, daha sonra özel olarak açıklayacağımız Gılıç Mülleyev'in Latin ve Kiril yazıyla verdiği şiirlerden olması nedeniyle şüpheli bir bilgi

olduğundan yanayız. Bu beyitle ilgili Firaki'nin sözcük kullanımı açısından şunu söyleyebiliriz ki elyazmalarda Ka'be ve Kible **كعبه، قبله** sözcükleri sadece dinî anlamda kullanılmış olup günümüz Tm. T.'de kullanıldığı gibi “kâbām enem, kıblam atam” deyimini ile örtüşen bir kullanım bulunmamaktadır. 297 şiiri içeren Aşırpur Meredov'un tenkitli metninde de durum böyledir. Acaba bu deyim Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde var mıdır? Şairin kendi şiirlerinden anlaşıldığına göre babanın kible olma deyimini o dönemde bulunmamaktadır:

Du'a kılısam cebr u cefa ekserdir

İlm övreden ustad kıblam pederdir (Orazov: 17/13, 14).

Aşırpur, Mahtumkulu ve Azâdi'nin edebî ilişkilerini şöyle anlatmaktadır:

“Gördüğünüz üzere, № 546 No.lu elyazmasıya göre Azâdi ve Mahtumkulu'nun arasında edebî ilişkiler olmuştur. Bu ilişkilere onların eserlerinde de rastlanmaktadır. Konuyla ilgili örnek verelim:

Tenkitli metnimizde 136. şiir olan «Oğlum-Azâdim» adlı şiir, baba ve oğlun arasındaki sevgi ve saygıyı ispat etmektedir.

Azâdi ve Mahtumkulu'nun benzer konuda yazılmış şiirleri de çoktur. Azâdi «Behişname» adlı eserinde sudan ot türemeyi şöyle beyan eder:

يغار باران بولوت اوينار اوسار يل آقار سولار چيقار اوت تكماين ال

(1 sah.)

“yağmur yağar, bulut oynuyor, yel eser

Kimse dokunmadan akan sular ot çıkarır”.

Mahtumkulu ise bu meseleyi belagata ilgili soru ile daha etkili yaratmıştır:

مخدومقلی حیران هر يانه باقر بو نه قدرت ايش دور سودين اوت چيقر

234 (17, 18).

“Mahtumkulu hayran her yana bakar

Bu ne kudret iştir sudan ot çıkır”.

Devletmuhammet Azâdi kendinin «Va‘z-i-Azad» kitabında¹ Ali’den sorulan soruları beyan etmiştir. Mahtumkulu da şu konuyla ilgili bir şiir yazmıştır (214. şiir). Azâdi şiirin başından soru verdiyse, Firaki onu ilham ile ilgilendirir. Biz Mahtumkulu’nun ilhamı ve rüyaları konusunda Y. E. Bertels’in düşüncelerinden² hiç bir şey silip ya ona ilave edecek durumda değiliz, bu yüzden bu konuya değinmeden geçmek zorundayız.

Firaki rüyâda rastladık adamlarına yüz tutup şöyle der:

كونگليمه یدی تورليک سوال گچیلدی دیدیم رخصت بولسه گلسون بیانه

“Gönlüme yedi türlü soal geldi

Dedim izin varsa beyan ederim”

Adamlar şiirin 23-24 satırlarında şaire izin vererek şöyle derler:

سوزینگ بولسه سورا دیورلار رخصت دور کونگله گلان سوزینگ گتیر بیانه

“Sözün varsa sor, izin derler

Gönlüne gelen sözü getir beyana”

Bundan sonra sorular başlıyor. Şiir yazmakta baba-oğlun arasındaki farkı göz önüne getirmek için ilk Azâdi’nin ikinci olarak da Firaki’nin şiirini getiriyoruz:

Saçyp älemde sen yagşı-yamandan

Agyrrak nä bolar bu asmandan?

Taky giñräk bu yerden nä turar bu?

Ganırak bahrdan gel sözle, hoş-hu.

¹-Dövlətməmmet-Azady, Vagzy-Azat, Aşgabat, 1962, s. 95

²- Е. Э. Бертельс, Махтумкули о художественном творчестве, «Совет эдебияты», № 4-5, 1945.

Habar bergil nedir daşdan gatıgrak?

Yene nedir bu otdan yakgycırak?

Nedir aygıl sovukdan sovugırak?

Zäherden cıy nedir? Ey şehi-tak?

“Alemde yaymıssın yahşı-yamandan,

Daha ağır nedir ki bu asumandan:

Yine bu yerden geniş ne olur,

Denizden zengini söyle ey kibar

Haber ver ne var ki taştan daha sert,

Yine ottan yakıcı nedir güzel mert

Nedir söyle sıvıdan daha sıvı

Zehirden acı nedir ey şahı tek”

Azâdi’nin dört beyitte sorduğu soruları Mahtumkulu iki beytte beyan eder:

دیدیڭ گوڭدن آغیر یردین مرد نادور دریادین بای نادور داشدین سخت نادور

اوتدین یاقغوجی راق بوزدین سرد نادور زهردین آجی راق نادور بو جانه

“Dedim göyden ağır yerden mert nedir,

Denizden zengin ve taştan sert nedir,

Ottan yakıcı buzdan sert (soğuk) nedir,

Zehirden acı şey nedir bu cana?”

Gördüğümüz gibi, Azâdi nesneleri sayarak geçer, onun sözlerinde ne duygu, ne de kendi fikrini yürütmek var. Firaki ise «bu cana» söz dizimi ve «dedim» eylemiyle

kendini de sorumlu tutar, kısa cümlelerle kattığı his onun şiirini babasınınkine göre daha etkili olmuştur.

Azâdi soruları böyle yanıtlar:

Diydi: yağşığa böhtan eylemek bil

Ağırdır asmandan, yarı-hoş hu.

‘Dedi: Ey yar, iyilere iftira etmek gökten ağırdır.’

Cahandan giñ bolar yağşı söz aymak,

Huda üçin yaman sözlerni goymak.

‘İyi sözü söylemek dünyadan geniş, Allah için kötü sözü bırakmak da iyidir.’

Munafık könlüdür daşdan gatıtrak.

Kanagat ähli deryadan ganırak.

‘Münafığın gönlü taştan daha sert, kanaat eden denizden zengin olur.’

Ki soltan kim eger jebr etgicidir,

Yanar otdan, şeki yok, yangıcıdır.

‘Zülüm eden padişah, şüphe yoktur ki cehennem ateşine yanar.’

Leyim baydan dilemek hacatını,

Sovugrakdır sovuk buzdan, bil onı!

‘Zengin cimriden ihtiyacını dilenmek, bilesin ki buzdan daha soğuktur.’

Sabır hem acırak ermiş zäherden,

Eger cebr-u sütem yetse birevden

‘Eğer bir kişiden zülüm gelirse, sabretmek zehirden acı imiş,’

Bu 12 satırdaki fikri Mahtumkulu sekiz satırda beyan eder:

يالان تهمت آغر يردين آسماندين قهرسيز يخشى سوز گينگدور جهاندين

منافقينگ کونگلی سخت سنگستاندين اهل قانع منگزار در بحر عمانه

جبر ايتگوچي سلطان ياقغوچي کوزدين بخيلدين ديلاک ايتماک سويق دور بوزدين

جفايه صبر ايتماك آجی زهردين اوگوت دور بو سوزلار بزدين نشانه

“Yalan iftira yerden gökten ağırdır. Öfkesiz güzel söz dünyadan geni.

Münafıkın gönlü taştan sert olur. Kanaat eden benzer Umman denizine

Zalim sultan közden yakıcı. Cimriden dilenmek, buzdan soğuktur

Zulüme sabretmek zehirden acı. Sözlerim öğüttür bizden anıttır.”

«Vâz-i Azad»’da şiirin içeriğine dinî renk çok verilmiştir. Mahtumkulu onu hayata daha iyi yaklaştırmıştır. Azâdi burada da sözü uzatmış, ancak Firaki kısa şekilde daha etkili beyan eder. Babası «yagşa böhtan eylemek» dese, o sadece: yalan töhmet söz dizimiyle onun kime ait olduğunu gösterir. Azâdi çok sözün yardımıyla iftiranın gökten ağır olduğunu söylerse Mahtumkulu kısaca yerden gökten ağır olduğunu canlandırır ve iyi sözün dünyadan geniş olduğunu beyan ettiğinde قهرسيز “öfkesiz” kelimesini kullanarak sanatsal ve anlamsal açıdan zenginleştirir. Verdiğimiz iki örnekte de Firaki’nin şiirinin cümle yapısı basittir ve müzikal şekilde kolayca okunabilir. Azâdi ise son cevabını da öncekiler gibi çok kelime kullanır ve okunması kolay olmaz; yani cazibesi yoktur.

Bu kısa araştırma, Azâdi ile Firaki’nin yakın yaratıcılık ilişkisinin olduğunu gösterir. Bu yüzden Azâdi’nin okuduğu kitapları Firaki’nin de okuduğunu çıkarmak zor olmasa gerek.

Bilindiği gibi Azâdi’nin Vâz-i Azad kitabında doğudaki insanların arasında genişlikle yankılanan hikayeler, efsaneler rastlanır. Onların ikisini belli etmek mümkün oldu. Onların biri Bahram Gür’ün bahçivana narın suyunu sıktırması ile ilgilidir¹. Bu hikâye مرزبان نامه «Merzbannâme»’de rastlanır. O biri ise Hz. Ömer’in köprülerin

1- Dövlətməmmet –Azadi, «Vagzi-Azat», Aşgabat, 1962, s. 58

2-Seret: 20-21 صفحه مرزبان نامه، تأليف مرزبان بن رستم به شروين، تهران،

sağlam ve gelişmiş tutulması ile ilgili sözleridir¹. Bu konu Nizam-ul Mülk'ün Siyasetnâme'sinde de geçer².

Bu hikayeler sadece o kaynaklardan alındığına dair kanıt yoktur. Ancak Azâdi'nin bunun gibi kitaplardan faydalandığından şüphe edilmemelidir. Azâdi'nin ailesinde «Merzbannâme», «Siyasetnâme» gibi eserlerin bulunması doğaldır ve onların ilim ve edebiyatta olan üstünlüğüne kanıttır.

Bu ailede hem Sadi'nin, Hafız'ın, Mevlana'nın ve Nevâî'nin kitapları hem de «Merzbannâme», «Siyasetnâme» gibi eserlerin mevcut olması, Mahtumkulu ve Azâdi'nin sadece dinî kitaplarla ilgilenmeyerek edebiyatı da öğrenmek uğraştıklarını gösterir.” (Aşırpur 2009: 24-26)

Mahtumkulu'nun hece vezindeki şiirlere ağırlık vermesi bir yandan dönemin sözlü edebiyatındaki kalıplar ve bahşışların aydımları olsa, diğer yandan babasının ve diğer çağdaş şairlerinin bu vezindeki şiir denemeleri de etkili olmuştur ve onun hece vezinli şiirlerinden bazı örnekler bize ulaşmıştır. Örneğin:

Azâdi özüñg tanı

Dâim aygıl Subhânı

Hağdın dile imânı

Rehm edip yoldaş kılar (Azâdi 2006: 177-8)

‘Azâdi kendinin tanı. Her daim Allah'ı zirket. Allah'tan iman dilersen merhwmetle verir.’

Araz M. Sarli'nin Divan-i Devletmuhammed Azâdi adında yayımladığı şiirler genellikle aruz vezninde olup onda bazı hece vezinli şiirler de bulunmaktadır ve bu tür eserler Mahtumkulu'nun seçeceği üsluba ışık tutmuştur.

¹- Dövlətməmmet –Azadı, «Vagzi-Azat», Aşgabat, 1962, s. 40

4-Seret: 13-14 صفحه به شروین، تهران،

0.3.2.4. Okul Hayatı

Mahtumkulu'nun yedi yaşında okul hayatına başladığı ve çocukluk döneminde kendi tiresi Gerkez halkının arasında yaşadığını anlaşılmaktadır:

یدی ده مکتب گوردینگ اوقیدینگ یولینگ بیلدینگ

88/9 yedide mekteb görđiň okıdınđ yölünđ bildiň

Aile dışındaki ilk öğretmeni Niyaz Salih adlı kişidir. Onun Gerkez köyü dışında ilk gittiği okul, Türkmenistan'ın Lebap ilindeki Kızıl Ayak köyünde İdrisbaba adlı medrese olmuştur. Sonra Buhara'daki Göğüldaş mektebinde ders almıştır (Köseşev 1960: 300).

Nuri Kâzim bin Bahir adlı kişi ile arkadaşlığı ve onunla birlikte Hive'deki Şirgâzi okuluna gelerek ders alması ve hocası Hazret-i Pehlivan, işi gereği okula gelemediğinde onun yerine Mahtumkulu'nun ders vermesi, araştırmacıların tartışma konusu olmuştur. N. Aşırpur ve A. Gürşenli bu konuyu eleştirenlerdendir:

“Mahtumkulu'nun başka bir çağdaşı da Nuri Kâzim bin Bahir denmektedir. Bu ad ilk defa B. A. Garrişev'in «Mahtumkulu ve onun Vatançılığı » adlı eserinde ortaya konuldu¹. Sonra M. Köşev'in çalışmalarına rastlandı². D. Amanekov, K. Veyisov da «Mahtumkulu'nun seyahatları³» adlı eserlerinde Nuri Kâzim'in adını zikrederler. Bence, bu adın yaygınlaşmasının kaynağı Türkmenistan İlimler Akademisinin Elyazmalar Bölümünde bulunan (inw. № 863) makale olmalıdır.

1. B. A. Garrişev, Magtımğulı ve onuň vatançılığı, Aşgabat, 1943 , s. 44

2. Magtımğulı, Saylanan eserler, Aşgabat, 1959, s. 19.

3. Magtımğulı (Beyik şahırnı 225 yıllığına bağışlanan makalalar yığındısı), TGU, 1959, s. 239.

Bu makaleyi 1941’de P. Agaliyev yazmıştır. Büyük araştırmacı A. Gürgenli bu ona eleştiri yazmıştır: «Arkadaş Agaliyev’in derlediği malzemelerin içinde değerli ve yeni bilgiler çoktur. Ancak Türkmen edebiyatının mevcut durumunda faktların çoğu tarihî değilde sözlü kaynaklara esaslanır». Bu tenkide maruz kalan makale A. Ahundov Gürgenli’nin tetkikinden sonra yayınlanmamıştır.

P. Agaliyev, makalesinde Nuri Kâzim bin Bahir’in, dünyaya gelip büyüdüğü yerler Arabistan, Irak, Bağdad’ın çevresi olarak sayılsa, B. A. Garriyev Suriye diye belirtir. M. Köseyev, D. Amanekov, K. Veyisov da onu Suriyeli sayar. Onun adını ise M. Köseyev Nuri Kâzim Bin Bahr ve D. Amanekov, K. Veyisov da Nuri Kâzim bin Bahir şeklinde verirler.

B. A. Garriyev, Nuri Kâzim bin Bahir’i Mahtumkulu ile Hive’de, diğer yazarlar ise Buhara’da buluştururlar. Ancak rivayetlerin hakiki yazarı olan P. Agaliyev de Nuri Kâzim’i bulmak için Mahtumkulu’nu İran’a gönderir ve onları adı belli olmayan bir Sünni ovasında buluşturur.

P. Agaliyev, M. Köseyev, D. Amanekov, K. Veyisov ile K. Veyisev, Firaki ile Nuri Kâzim’i Afganistan, Hindistan, Orta Asiya, Türkistan şehirlerinde seyahat ettiriyorlar. Bu konunun detayları bitmeyecek kadar uzun hikaye olduğu için biz burada Mahtumkulu’nun seyahat edip etmediğini araştıracağız ve cevabı bulunursa bu konu kapanmış olacaktır.” (Aşırpur 2009: 28)

0.3.2.5. Menğli veya Yangıbeg

Metnimizdeki şiirlerden Mahtumkulu’nun bir sevdiği kızın olduğu anlaşılmaktadır. 204 No.lu şiirdeki kelimelerin ilişkisi bunun kanıtı olabilmektedir:

بولمدی بزگا نصیبینگ استهدیم گوزدین سنی

دیدینگ اوتسون قیش تافر من تازه نوروزدین سنی

سایلادیم سجدیم سونام بر بولاك قیزدین سنی

نى اوچون بىلىنگنى قوچمادىم تافب دوزدىن سنى

استرم حقدىن قاوشتىرغاي منگا تيزدىن سنى

204/1 bolmadı bizge naşibiňg istedin güyzdin seni

204/2 didiňg ötsin kış tatar men taze nevrüzdin seni

204/3 sayladım seçdim sonām bir bōle(cı)k kīzdın seni

204/4 ne üçün bilinġni kuçmadım tafip düzdin seni

204/5 isterem Haxdın kavuştırgay maŋga tizdin seni

Türkmenistan'da ve ondan kaynaklanan İran'da yayınlanan divanlardaki Meŋgli'nin adı geçen şiirler itibariyle genelde Meŋgli onun sevdiği kız olarak kabul edilmiştir.

Mahtumkulu'nun çağdaşı şairlerden olan Şabende'nin eşinin adının da Meŋgli olduğu bilinmektedir. Şabende'nin eserlerinde onun adının geçtiği şiirler yer almaktadır:

Göze inmez dünya mali

Perişandır 'âşık hâli

Hazan urdı sen gideli

Soldı bağçe bârım Meŋgli (Şâdmehr, 2011: 179)

İran'ın Türkmensahra bölgesindeki Gerkez köyünde ikamet eden Devlet Muhammed Azâdi'nin torunu Gara İşan tarafından derlenen rivayetlere göre, Yaŋgıbeg Mahtumkulu'nun sevdiği kızın adıdır. Bunu Gerkez köyünde Berkeli ağa adında bir ihtiyar, Mahtumkulu'nun sevdiği kızın adı Meŋgli değil, Yaŋgıbeg olduğunu vurgulayarak Gara İşan'a söylemiştir (Azemoun, 2012-2: 22).

Arap harfli yazmalarımızda Meŋli'nin adı geçen şiir bulunmamaktadır. Yaklaşık 300 şiiri 16 elyazmaya dayalı olarak neşreden Aşırpur Meredov'un iki ciltlik tenkitli metninde de durum böyledir.

Ancak G. Mülliyev'in teslim ettiği Latin-kiril yazmada toplam 19 şiirde 38 kere Meñli'nin adı geçer. Bu 19 şiirin dördü özel olarak Meñli konusundadır:

102: Armânım galdı, 51: Meñli yârımdan, 141: zebâna Meñli, 142: uyat eyleyir,

Aşağıdaki 15 şiirde ise aşk hasretiyle Meñli'nin adı geçer:

5: bu dehâna, 159: Hâr kıldı, 160: gelip düşdi, 175: zâra döndi, 197: bara bilmey boldum, 201: bizge rovâna, 11: Hindistanda hıyâlüm, 32: nâmis bilen âr, 37: tapar boldum, 43: terk eyleme bu mekânı, 49: neyleyin bî-câreyem, 68: yalan barmı, 84: bagtım garadır, 116: dukân görüner, 122: Meñzemez.

XIX. yüzyilin sonunda kaleme alınan, Arap harfli iki el yazmalarının sadece bir tek şiirinde Meñli'nin adı geçer. Bu şiirdeki kelimeler şairin mecazî aşkı konu alan diğer şiirleriyle karşılaştırıldığında bir uyumsuzluk dikkat çeker. Ancak Mülliyev'in TMGİ'na teslim ettiği Latin-Kiril harfli yazmada ise 36 yerde Meñli'nin adı yer alır. Yazmalar arasındaki bu farkın Şâbende'nin (1720-1800) sevgilisinin adının Meñli olması ve iki şairin aynı dönemde yaşamaları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Zira konuyla ilgili kayıtlı belge olmadığından böyle bir karışıklık ortaya çıkmış olabilir. Aşırpur, Şâbende ile Meñli konusunu şöyle anlatmaktadır:

“Şabendäniñ edebî lakamı (mahlası) onuñ ayalınıñ (eşinin) adına diyer ekenler. Munuñ şeylediğini halk arasından toplanan maglumatlar bar ve Şabendäniñ liriki eserleri açık görkezyär. Şâbende bilen Meñli bir obada önüp (dünyaya gelip) ösüpdür (büyümüşler), kemala gelipdir (olgunlaşmışlar), söyüşipdir (sevişmişler), durmuş gurupdır (evlenmişler). Şahıyrıñ Meñli bilen durmuş gurmazından öñ ve durmuş guranından soñ yazan üç şıgrı (şiiri) bize gelip yetipdir.: söver yarım Meñli, cefa eyledim, Meñli hanı nätidin?” (A. Meredov, 1978: 6).

Gara İşân'ın rivayetinde Berkeli aĝa adlı bir ihtiya'ın Mahtumkulu'nun sevdiği kızın adının Meñli değil Yañıbeg diyerek vurgulaması, bu Meñli'nin halk rivayetlerinde Şabende ile Mahtumkulu'nun hayat hikayelerinin karışıklıĝa marûz kalmasını gösterebilmektedir. Arap harfli elyazmalarda Mahtumkulu'nun birisini sevdiğini “dullukdur meniĝ de bağrım dilenim” dizesinden evlenip sonraları dul kaldığını anlamaktayız.

Konuyu Gılıç Mülliye'ın Latin-Kiril harfli elyazmasından kaynaklı Meñgli ve Şabende'nin Meñgli adlı sevdiği eşiyle ilgili olma ihtimali düşündürücüdür. Büyük olasılıkla bir ihtiya'ın rivayetine göre Mahtumkulu'nun sevdiği kızın adı Yañıbeg olmuştur .

Sonuçta Meñli, Mahtumkulu'nun şiirlerinde kaydedilmiş olsa da onun bir sembolik değeri olmalı ve sevdiği kızın adının Yañıbeg olduğu kanaatindeyiz. Latin-Kiril yazmada çok sayıda Meñli adının geçmesi de şüpheli bir durumdur ve Şabende ile ilgili rivayetler Mahtumkulu'na da nispet edilmesi muhtemeldir.

Gılıç Mülliye'ın teslim ettiği şiirlerden olmayan ve A. Aşırov'un verdiği bilgilere göre “Gülzârdan ayrıldım” kafiye ve redifli şiir 19. yy. sonlarında istinsah edilmiş iki elyazmada bulunmaktadır (Aşırov, 2014: 320). Aşırov'un bu kitapta aktardığı ve kendi araştırmalarında ulaştığı bilgilere göre Meñgli'nin Mahtumkulu'nun hayatında olup olmadığı sorusu değil de, onu sevdikten sonra onunla evlenip evlenemediği ve genç yaşımda bir gelin vefat edip etmediği konusundadır.

Bu şiirin:

İli Gökleñ adı Meñli nazlı dildârdan ayrıldım

Beytinde Meñgli'nin adı geçer. Bu şiir dilsel ve düşünce açısından Mahtumkulu'nun şiirleriyle örtüşmemekte olup 19. yy.'ın sonlarında kaydedilmesi da şüphemiz

güçlendirmektedir ve yazmaları görmeden teyit veya reddetmek eğiliminde bulunmak mantıklı değildir.

Firaki'nin 80 civarı elyazması divan şeklinde bize ulaşmış ve toplam 350 yazmada onun şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirlerin her şairin eserlerinde görüldüğü gibi, tümünün Mahtumkulu'ya ait olduğu belli değildir. Birçoğu diğer şairlerin yazmalarında da bulunuyorsa, bazıları da üslupbilimsel açıdan onun şiirlerinin özellikleriyle örtüşmeyebilir. Bu durumda bu şiirleri dil, düşünce ve edebî değerler açısından şaire ait olduğu ispatlanmış şiirlerden yola çıkarak karşılaştırmamız yerinde olacaktır.

Burada “Gülzârdan ayrıldım” şiirini üslupbilimsel inceleme yapmamızın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Örnek şiir A. Aşirov'un 19. yy. sonlarında istinsah edildiğini savunan elyazmadaki “Gülzardan Ayrıldım” kafiye ve redifli eserdir. Aşirov bu şiirin 1926 yılında Mahtumkulu divanına alındığını söylerken 350 civarı elyazmanın sadece ikisinde bulunduğunu anlatmakta ve şöyle bilgi vermektedir:

“Şu gözlegleriň neticesinde, «Gülzardan ayrıldım» atlı goşgıniň Millî golyazmalar institutında saklanyan 2 bukcada duşyandığı anıklandı. Ine, olar: 307-nci bukca. Şahırıň divanı. Golyazmanıň 1-300-nci sahıplar aralığı Gündogar kagızına yazılıpdir. Goşgularıň daşı cäheklenipdir ve dürli reňkler bilen bezelipdir. Galan bölegi 301-674-nci sahıplar aralığı rus fabrik kagızına yazılıpdir. Kätip Molla Şerip bin Abdırahman sopı oğlu. Golyazmada sene duş gelmese-de, paleografik alamatlarına esaslanıp XIX asırıň ahırında göçürilendigini çaklamak bolyar.

6443-nci bukca. Bu hem şahırıň divanı. Hatı nestalık. Sene duş gelmeyär. Golyazma Allanazar Muhammetcan bay ogluň tabşırığı boyunça yazılan. Kätip Muhammetşerip Abdırahman sopı oğlu. Başgaça edip aydılanda bolsa, iki divanı hem bir adam Muhammetşerip göçüripdir.

6443-nci bukca Daşoguz velayatınıň Daşoguz rayonınıň «Moskva» kolhozınıň «Sovet Türkmenistanı» uçastogında yaşayan Cuma Annamämmedovdan alnıpdır. Divanda derňeyän setirimiz şeýle görnüşde duş gelyär:

ياره يارشير سرمه چه

yara yaraşar sürmeçe.

Derňelyän goşgı MGI-däki 413 ve 1759-ncı bukcalarda hem duş gelyär. yöne 413 bukca 307-bukcadan göçürilendigi, 1759-ncı bukcanıň bolsa Magtımgulınıň 1926-ncı yıldakı nusgasından göçürilendigi sebäpli oları hasaba almadık ve ayratın nusga hökmünde seretmedik.” (Aşırov, 2014: 323-324)

Aşırov yaklaşık 350 elyazmayı araştırarak 19. yy. Sonunda istinsah edilen iki yazmada “Gülzârdan ayrıldım” şiirinin var olduğuna dair bilgi vermektedir. No. 307 No.lu elyazma Molla Şerif bin Abdırâhman Sufi oğlu tarafından kaydedilmiştir ve 6443 No.lu elyazma ise Allah Nazar’ın isteğiyle Muhammed Serif tarafından bir önceki 307 No.lu yazmadan istinsah edilmiştir. Aşırov’a göre iki yazmanın da müstensihî aynı kişidir.

Ancak özetle Mahtumkulu’nun eserlerindeki mecazî aşkla ilgili şunu zikredebîliriz ki, şair, Leyla ile Mecnun, Arzu ile kanber, Yusuf ile Züleyhâ gibi destanlaşan mecazî aşkları getirdiğinde kişilerin adını şiirlerinde getirmiştir ve kendi döneminin kültürü ve kendi dinî şahsiyeti gereği şiirlerinde çağdaşlarından kız ve gelinlerin adını kaydetmemiş ve ad zikretmeden ima ve işaretle aşkın hak olduğunu savunmuştur. Neticede bu şiirin Mahtumkulu’ya âit olması üslupbilimsel açıdan tartışmalı bir konudur.

Şimdilik Gara İşan'ın rivayetine göre Mahtumkulu'nun sevdiği kızın adı Yaŋgıbeg olduğunu ve Arap harfli yazmalardaki tek bir şiirde sevgilisine Menġli diye sembolik bir ad vermiş olması muhtemeldir. İnsanın yüzündeki ben anlamında olan Tm. T. menġ sözcüğü çalışmamızın mecazî ve hakiki aşk bölümünde açıklandığı üzere tasavvuf eğilimli sembolik bir sözcük olabilmektedir.

Tasavvuf açısından mecazî aşk içerikli, özellikle sevgilisi Menġli hakkında yarattığı eserler, sufilerin mecaz hakikatın köprüsüdür söyleminin Firaki'de mazhar olduğunu düşünmekteyiz. Y. Azemoun bu konuda şöyle açıklama yapmıştır:

“Onun gerçek mâşuku Menġli'dir. Aslında adı Yaŋgıbeg olup Göklenlerin Gıyışıklar tiresinden olan siyah saçlı güzel bir kızmış. O güzel ve okur-yazar bir kişiydi. Mahtumkulu onun güzelliğinden ve zekâsından etkilendi. Onunla evlenecekti; ama eğitim için köyden uzakta iken onu zorla başkasıyla evlendirdiler. Mahtumkulu asla iyileşmeyecek kırık bir kalple hicran oduna düştü. Gara İşan'ın rivayetine göre Menġli bu mâceradan sonra vefat etmiştir. Menġli'den ayrılmasıyla ilgili şiirlerin birinde umutsuzluğunu kendini çiçekten ayrı kalan bülbül olarak ifâde eder. Bu lirik şiir, en popüler Türkmen şarkılarından biri hâline geldi.

Bilbilem âhı zâr çekip

Tâze gülzardan ayrıldım

Gözden ganlı yaşım döküp,

Ol sever yârdan ayrıldım.” (Azemoun, 2000:8)

Dr. Pervindokht Meşhûr, Türkmensahra Günbed-i Kavus şehrindeki Peyâm-i Nur Üniversitesinin 2000 yılında düzenlediği uluslararası Mahtumkulu konferansında, Menġli nemûdi ez eşghe Hagh ”Menġli Hak aşkının bir tecellisi” başlığıyla bildiri sunmuştur. Bu bildiride Mahtumkulu'nun nasıl Menġli aşkından hakiki aşka yöneldiği anlatılmaktadır (Meşhur 2000: 29-31).

0.3.2.6. Eserleri

Şairin eserleri ailesinden gelen rivayetlere göre günümüzdeki bilinen divandan fazladır. Çocukluktan ilim öğrenmeye ve şiir yazmaya başlayan bir kişinin eseri tek bir divanla sınırlı kalmayabilir. Dönemin şairleri Nurmammed Andelip, babası Azâdi ve sonraki yüzyılda yaşamış Molla Nefes gibi şair ve yazarların mirâsı sadece derlenen şiirlerinden ibaret değildir ve farklı başlıklı ve ünvanlı kitapları bize kavuşmuştur. Mahtumkulu'nun tüm yazdığı eserleri içeren bir külliyyatı olduğunu Azâdi'nin torunlarından olan Gara İşan söylemiştir. Bu eserlerin İran ordusunun Gerkez köyüne gerçekleştirdiği saldırıda, Etrek ırmağına düşerek hebâ olduğunu ve Mahtumkulu'nun çok üzümlere acı çektiğini söylemişlerdir. A. Aşırov Mahtumkulu'nun elyazmalarından bahsettiği eserinde külliyyatın var olduğunu ancak günümüze kadar şimdilik açığa çıkmadığını ve bu konuda olan farklı rivayetleri anlatan kişilerin adıyla kaydetmiştir.

0.3.2.7. Mahtumkulu Firâki'nin Mahlası

Firagi, Firağ, Aşık Firâğ gibi mahlasların Türk şairleri tarafından kullanılması, Mahtumkulu'nun şiirlerinin diğerlerine ve genellikle diğer şairlerin eserlerinin Mahtumkulu'na karıştırılmasına sebep olmuştur.

Aşırov “Firaki'nin 1994 yılından önceki divan yayınlarında Magtımğulı adı ve Pırâğı mahlası ile bulunan şiirler Mahtumkulu'nun eserleri sayılmıştır.” diyerek onun 1994 yılı neşrinde Gul Magtım, Magtım, Magtım mahlaslı şiirler de divana eklenmiş olduğunu belirtir (Aşırov 2014: 28). Bu mahlaslar TMGİ'deki 131SN No.'lu elyazmadan alınmıştır.

Araştırdığımız Taşkent, Buhara, Astrahan, Lahur, Tahran, Günbed, Meşhed ve İstanbul yayınlarında, elimizde bulunan elyazmada ve Aşırov'un

Mahtumkulu'nun şiirlerinin elyazmalarının araştırılması konusundaki eserinde işaret ettiği 300'den fazla elyazmada genellikle فراغی Firâği ve Mahtumkulu'dan başka ad ve mahlas kullanılmamıştır. Aşırov'a göre Daşoğuz vilayeti Gubadağ ilçesinin Abadan Dayhan birleşğinde yaşayan Tirkeş Nurcanov'daki tek bir yazmada Gul Magtım, Magtım, Magtımı Mahlasları ile yazılmış şiirler bulunmuştur. Aşırov, bunları Mahtumkulu'nun şiirlerine eklerken acaba doğu edebiyatında imza niteliğini taşıyan mahlas ve adın şairin ve şiirinin tespitindeki önemine dikkat etmiş midir? Acaba bu araştırmanın devamında değineceğimiz klasik dönemdeki aynı veya eş kökenli mahlaslı şairlerin olduğunu tetkik etmiş midir? Acaba onları Mahtumkulu'nun diğer bulunan ve ispatlanan yazmalarındaki şiirlerin içeriği ve muhtevası ve üslubuyla karşılaştırmış mıdır? Ya da araştırmacı bu konulara değinmeden ve bilgi vermeden bu eserleri Mahtumkulu'nun diğer mahlaslarıyla bulunan şiirleri olarak mı neşretmiştir?

Eski elyazmalara ait şiirlerin tümünde Mahtumkulu adı ve Firağı mahlası bulunurken, Aşırov bazısı sonrdan istinsah edilmiş yazmalarda Kul Mahdum, Mahdumı olmasını mahlas çeşitliliği olarak belirtmektedir. Özellikle bu konu Horasan Dergez boyları arasında bulunan yazmalarla ilgili bahsedilmektedir.

“Elbetde, Gul Magtım, Misgin Magtım, Magtımı, Magtım tahalluslarını ulanıp yazılan şıgırların her biri hakkında giňişleyin gürrün etmegiň zerurlygy yok. Çünki bu alnan mısallar Magtımguľınıň Magtım, Magtımı, Misgin Magtım, Gul Magtım yalı tahallusları ulanandıgyny belli derecede subut edyär. Bellemeli tarapy hem, şu tahallus bilen gabat gelyän şıgırlaryň aglabası ozal okıcılar köpçüligine ya-da ılmı cemgiyetçilige mälüm şıgırlar. Yöne ol goşgular şahırnıň öňki neşirlerinde Magtımguľı ya-da Pıragı tahallusı bilen berlipdir “(Aşırov 2014: 45-46).

Aşırov yukarıda *mısallar Mahtumkulu'nun Magtım, Magtımı, Misgin Magtım, Gul Magtım mahlaslarının olduğunu zikreder. Bu mahlaslar genellikle şiirleri daha önce yayınlanmış eserlerde var olduğunu ve Magtımğulı veya Firagi mahlasıyla geçtiğini vurgulamaktadır.*

Halbuki, bilimsel tenkitli metin hazırlamasında eserlerin en eski yazması güvenilir olup şairin şiirlerinin tespitinde bu eski yazmalara önem verilmesi gerekmektedir. Aşırov, “Anda bâr”, “İstärin” ve “Diş gitmek” redif ve kafiyeli şiirleri bu yeni mahlaslara örnek göstermekte olup Mangışlak, Karabebek ve bir çok elyazmada bu şiirler Maḥdumḡulı مخدومقلى veya Firāḡi فراغى mahlası yazılmıştır.

Aşağıdaki beyit:

نا مرادنك قولدين يباركيل مخدومى شوریده كه

اولى آخرنى قلسنك وقت محشرده سوال

Nämyradyň goldan ibergil Magtymy şuride ki,

Ovvaly-ahırı kylsaň, vagtı-mağşarda soval

TMGİ 131N No’lu yazmasında Mahzumi مخدومى imla ile yazılan bir şiiri de delil sunmuştur. Bu beyitin transkripsyonu şöyledir:

Nâmurâdıñg ƣoldın yibergil Maḥzumi şūrīde ki

Evveli âhırni ƣılsañg vaƣt-ı maḥşerde soâl

Bu şiirin tümünün üslup açıdan incelenmesi gerekir. Şiir fâilâtün aruz vezniyle yazılmış ve bu açıdan Mahtumkulu’nun aruz vezinli şiirlerinin üslubu ile örtüşmektedir. Ancak kelimelerin yan yana gelme şekli ve mahşer günü soru sormak Firaki’nin diğer yazmalarındaki “iberme” ‘göndermek’ yerine “yebermek” gelmesi ve beyitin genel anlam eksikliği Mahtumkulu’nun üslubu ile örtüşmemektedir.

Aşırov elyazmalarını eleştirmeden Mâruf, Gurtoglı mahlaslarını da Mahtumkulu'nun mahlası olasılığını söylemiş, ancak yeterince delil olmadığından kesinleştirmeden sonraki araştırmalara bırakmıştır.

Mahlas değiştirmenin İslam dünyası Arap, Fars ve Türk edebiyatında şair, kendini bir padişaha nispet edildikten sonra, derin anlamlı bir sözcük seçtikten veya şairin hayatındaki bir tarihî ve önemli olayın sonucunda gerçekleşmesinin örnekleri daha çoktur. Örneğin Mevlânâ'nın Hâmûş mahlası var iken Şems-i Tebriz'in kaybolması olayından sonra Şems mahlasını kullanmıştır. Ebiverdli Enveri, Haveran ovasında yaşadığı için Hâveri mahlasını kullanırken sonra büyüklerin önerisi ile Enveri mahlasını seçmiştir. Mahtumkulu kendi şiirlerinde adını ve mahlasını net olarak söylemiştir.

38/29 Maḥdumḳulı adıñg döndi Firāḡā

38/30 fāriḡ olup çek öziñg bir kıraḡa

Arapça فرغ kökünden fi'âl vezninde artı “î” nispet eki فراغی kelimesine yön eki vererek kendi mahlasının Firāḡiya > Firaḡā olduğunu söylemiştir ve beytin ikinci mısrasında ise sözün fâ'il veznini de فارغ şeklinde, bu anlamı vurgulamak için getirmiştir. Kelimenin bu şekildeki anlamı, “halvet etmek, dünyadan bir köşeye çekilmek ve ruhânî ortamda ağıyardan dış olmak” tır. Ancak Aşırov'un farklı bir bakışı vardır ve Arapça فرق ‘ten Firaḡ ve ondan da Türk dillerinin özelliği olan ünlü eklendiğinde /k/, /p/, /t/ seslerin tonlularak /g/, /b/, /d/’ye dönüşmesinden kaynaklandığını ve kelimenin anlamının ayrılık ve yardan uzak düşmek olduğunu beyan etmektedir (Aşırov 2014: 31-40). Neticede Firaḡ + î > Firaḡî olduğu kanaatindedir. TMGİ No 5529 yazmasındaki aşağıdaki bendi bu konuda kanıt göstermektedir: (Aşırov 2014: 32)

مخدومقلی خوش خواب ایچره یتوردیم

امرينکه اوغرادیم ایمان گتوردیم

اوزومنى اونوتدیم اوزیم یتوردیم

فراق دیب چرلاب سن منینگ نامیم

Magtımghı hoş hap içre yatırdım,

Emriñe ugradım, iman getirdim,

Özümnı unutdım, özüm yitirdim,

«Pırak» diyp çırlap sen meniñ namım.

TMGİ'daki şiirleriyle örtüşen 1779 yılına denk gelen Mangışlak yazmasında da şairin mahlası **فراق** olarak kaydedilmiştir bu şekil onbir heceli olduğundan şiirin hece sayısıyla örtüşmemekte ve bir hece eksik olmaktadır. Ancak **دیپ** şeklindeki “demek” fiili “diyip” okunursa hece eksikliğini doldurur. Nitekim yazmalarımızda “diyip” okunma 16 kere ve ikincil uzunluklu “dip” okunma ise 51 kere bulunmaktadır. Yazmalarımızdaki diğer şiirlerin tümünde Firağî, bu şiirde de böyle okunmasına ve “di-” fiilinin de tek heceli olmasına kanıttır. Diğer yandan yukarıdaki dördlüğün üçüncü mısrasındaki kendini unutmak ve yitirmek anlamı da kendini dünya işinden ve hevesinden ayrı tuttuğu anlamına gelir ve bu konu da adın döndü Firağâ “Fariğ bolup çek özünğni kırağa” anlamıyla örtüşmektedir. Neticede bu yerde Firagi şeklinde düzeltilmesi mantıklıdır. Mahlasın anlamının esas dayanağı olan “fâriğ olup çek öziñg bir kırağa” mısrasında eğer kelime sonu kapalı heceli “fâriğ” kelimesi, **فرق** “farq” fiilinin fâ‘il vezniyse, yazmalarda ayırt eden ve farkında olan anlamındaki **فارق** “fârık” kaydedilmesi gerekmektedir. Yukarıda söylediğimiz üzere **فرغ**’den **فارغ** “fârıg:” kaydedilmiştir.

Neticede, bu görüş şairin mahlasına kendi verdiği yorumla örtüşmemektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, şairin adı kendi deyişiyle yazmaların eskisinde **مخدومقلی** ve sonradan gelen bazı yazmalarda **مختومقلی** olarak geçer:

211/13 bilmeyin sörânlara aydıñg bu ğarib âdımız

211/14 aşlı gerkez yürdi Etrek adı Maḥdumkūlıdur.

Türk-İslam edebiyatı geleneğinde şairin kendi adını farklı şekillerde yazması rastlanan mevzu değildir. Bunu Nesimî, Nevai, Fuzuli vd. şairlerden miras kalan elyazmalar kanıtlamaktadır ve araştırmacılar bu şairlere farklı mahlaslar nispet edildiğini zikretmemiştir. Zira mahlas şairin imzası niteliğinde olup şiirde imza değiştirmek olağan bir tavır değildir. Bu yüzden Kul Maḥdum, Maḥdumı ve Maḥdum gibi adlar eski tarihli kayıt olmadığından müstensihlerin hatası veya müstensihin kendi düşüncesine göre uydurma şekilleri olması muhtemeldir. Diğer şairlerin de bu farklı mahlaslarla olması bir olasılıktır ve araştırılması gerekmektedir.

Yazmalardan aktardığımız şiirlerde iki yerde **فراق** sözcüğü gelmektedir. Ancak bunların ayrılık anlamı yukarıda 38. No’lu şiirdeki şairin mahlasına kendi verdiği anlamla örtüşmemektedir ve her şairin eserlerinde olduğu gibi mahlas ve terim olmadan normal şekilde kullanan sözcüklerinden biridir:

128/10 kân edipdür felek bağırim **firākda**

128/11 müdām gezerin yar dīp sōraḳda

172/7 hicrân meni ḳovdı şabır dāğındın

172/8 **firāk** boḡun boḡun sōkip baradur

Firāk **فراق** imlası ile Mangışlak yazmasının 1193 senede kaydedilen son sayfasında bir şiir bulunmakta olup bu şiir de Aşırpur Meredov’un tenkitli metninde **فراغی** Firāḡî olarak kaydedilmiştir. Bu metin 16 elyazmaya dayandığı için metnimizde Firāḡî olarak alınmıştır. Zaten metin oluşturma yönteminde eski elyazmanın diğer şiirlerindeki kayıtlara bakarak düzeltmeler yapmak da bilimsel bir eğilimdir.

Elyazmamızın eski olması nedeniyle, bu şiirin Firaki’nin eseri olmadığına dair diğer şairlerin yazmalarından kanıt bulunmadıkça metnin içine almayı mantıklı bulduk:

222/13 ‘ aşık Firāḡı dīr ‘ arzın **عاشق فراغی دیر عرضین**

222/14 rûze namâz diyen farzın روزہ نماز دین فرضین

222/15 boyunmızda uşbu qarzın بویونمزہ اوشبو فرضین

222/16 cân çıkmân berip geçeli جان چیقمان بریب گچالی

Prof. Dr. N. Yıldız mahlas teriminin Türkçe karşılığını kullanarak Firaki'nin tapşırma kullanımına üslupbilimin istatistik yaklaşımıyla ayrıntılı bilgi sunmuştur ve en çok kullanılan tapşırma kendi adı Mahdumkulu olduğunu ve mahlas beyitleri veya bentlerinde kendisiyle ilgili çok bilgi vermediğini zikreder (Yıldız. 2015: 22-30). Bu istatistik veriler de üslupbilimi açısından şairin mahlasının Firâği olduğunu ispat edebilmektedir.

0.3.2.8. Mahtumkulu Firâki'nin Çağdaşları

Türkmen klasik edebiyatında şairlerin karşılıklı bilgi ölçme amacıyla münâzırâları veya “aydışıkları” olmuştur. Bu şiirler genelde soru-cevap şeklinde düzenlenmiştir. Bu tür münâzırâ ve karşılıklı konuşma Osmanlı ve Fars edebiyatında ilim ve bilgi deneme amacıyla değil, bir konu mesela aşkıta, karşı tarafın derinlik seviyesini öğrenmek maksadıyla veya beng ve bâde, Şem^c ve Pervâne gibi iki nesnenin şair tarafından yaratılan hayalî konuşmaları şeklinde olmuştur. Örneğin, Genceli Nizâmî Hüsrev ve Ferhadı konuşturur ve Ferhad'ın Şirin'e olan aşk seviyesini anlatmak ister. Bu tür şiir şairin kendi yaratıcılığından kaynaklanıp ikinci bir kişinin şiiri ortada bulunmamaktadır. Şairin iki kişi ya nesneyi kendi konuşturduğu için ona “konuşturma veya intak” sanatı denir. Ancak Türkmen edebiyatında bu konuşma ve soru-cevap geçek hayatta yapılmış olup iki şairin şiirleri bir araya gelmiştir. Ebette ki Türk, Arap ve Fars edebiyatında bununda örnekleri vardır.

Mahtumkulu'nun farklı yazmalarında bu şairlerle aydışıkları kaydedilmiştir ve metni hazırladığımız yazmalarda aşağıdaki soru-cevap şiirleri vardır. Burada şiirlerin ilk dörtlüklerini örnek veriyoruz:

Mahtumkulu ve Orazmeŋgli şair:

67/1 Bizdin selām Orazmeŋgli şā' ire

67/2 Müselmān kāfiriŋg farkı kimdedür

67/3 Ol ne kuşdur konar ādem başına

67/4 Anıŋg konar konmaz erki kimdedür

Mahtumkulu ve Durdı Şair:

98/1 Bizdin selām bolsun Durdı şā' ire

98/2 Ne mihrābdur sözlāp çıkan ōt nedür

98/3 Kimdir ölüp bir yıldın soŋg bilindi

98/4 Toğuz yüzdin doğan nīm zūryāt nedür

Durdı Şair:

237/1 Bizdin selām Maḥdumkulı üstāda

237/2 Atāmız Ādemiŋg tōnı kim biçdi

237/3 Dumānlı serine kullar bolayın

237/4 Bilmeli melā'ik meyin kim içdi

237/5 Durdı şā'ir bizdin ḥaber sōrasaŋg

237/6 Cebra'ıl getürdi ırızvān biçdi

237/7 Kudret bilen şol şeytāniŋg şerbetin

237/8 Ādem ata birlen Havva ene içdi

Mahtumkulu ve babası Azādi:

223/1 Fāş eyle sırıŋgı saklama pinhān

223/2 Emma ki sözimdin çıkmagıl oğlım

223/3 Her gün yüz küy gelür geçer bu başa

223/4 Ācıtma sözimi gitmegil oğlım

223/5 Utanurdım sırim fâş eylemezdim

223/6 Fâş eder men haber alsanġ Āzādīm

223/7 Yüz küy gelür geçer her gün bu baş

223/8 İstāri bār sefer kılsaġ Āzādīm

Aşırpur, yayınladığı tenkitli metninin sözbaşında Mahtumkulu'nun çağdaşları konusunda şöyle der:

“Mahtumkulu'nun çağdaşlarının çoğunun kim olduğu ve ne iş yaptıklarını öğrenmek için tarihî belge yoktur. Onlardan bir kaçı şair olmuştur. Durdı şair ve Mahtumkulu'nun karşılıklı şiir yazdıkları bellidir. Mahtumkulu ona saygı göstererek kendi hocası saymakta olup böyle değer verir:

دومانلی سرینه قربان بولالی

223 (3).

‘Sevdaı başına kurban olayım’

Mahtumkulu, bu şairin Türkmenlerin Ata kabilesinden olduğunu hatırlamaktadır:

سن گوزلی آتا بولسنگ بز گرکز ایلی

‘Sen Gözli Ata olsan biz Gerkez elindeniz’

Sonuçta, Durdı Şair Gızırbat-Garrıgala çevresindeki yaşayan Ata kabilesinden olduğunu ispat etmek mümkündür.

Firaki'nin başka bir çağdaşı Orazmengli Şair, o da Durdı şair gibi Mahtumkulu ile karşılıklı şiir yazışmıştır. Onun yaşamı konusunda bilgi yoktur ancak “Şura” dergisinin 14. Sayısının 425. sayfasında yayımlanan:

بزدین سلام بولسون اوراض میگلی شاعره

مسلمان کافرینگ فرقی کیمده دور

“Bizden selam olsun Orazmenli şaire

Müslüman kafirin farkı kimdedir”

Şiirin sonunda şöyle gelmiştir:

بو قصیده مختوم قلى نك مشهور خيوا شاعرى اوراض مينگلى كه جواب ايتوب يازغان مكتوبىندىن
عبارتدور .

“Bu kaside Mahtumkulu’nun meşhur Hive şairi Orazmenli’ye yazdığı mektuptur.”

Bu belgeden Orazmengli şairin Hiveli olduğu bellidir. Ancak bu yazının hangi kaynağa dayalı olduğu açıklanmamıştır.

Firaki bir şiirini kendine yaşça eşit çağdaşlarıyla ilgili yazmıştır. Şair burada kendinin başka dostlarından ayrı kaldığını ve onların her biri başka yerde olduklarını beyan eder:

دنگيم دوشيم قوچ يگيتلار هر كيم بير ايشه اولاشدى
حق هر كيمه بير يول بردى هر كيم بير بورجه دالاشدى

228 (1, 2, 3, 4).

“Eşitlerim koç yiğitler / Her kes bir işe ulaştı

Hak her kime bir yol verdi / Her kes bir köşeye girişti”

Firaki arkadaşlarının nerelere gittiklerini, bu şiirin başka bir dörtlüğünde şöyle ifade eder:

بىز ايسلاردىك اولاق ياران نصيب بىزى سالىدى حيران
كىمى گيتدى ايران توران كىمى اصفهان تبريز آشدى

228 (13, 14, 15,)

“Biz isterdik ulağ yaren Nasip bizi koydu hayran

Kimler gitti İran, Turan Kim İsfahan Tebriz aştı”

Mahtumkulu’nun derleme neşirlerinde “ulug yaran” şeklinde okunması onun anlamını yetersiz kılar. Uluğ “olmak” fiilinden şimdiki-gelecek zamanın 1. şahıs

çokluğudur. (ol+an).¹ Bu satırlarda evvela Türkmen yiğitlerinin İran’a, Turan’a dağıldıkları sonra da onların Tebriz’e İsfahan’a gittikleri haber verilir.

Türkmenler Nadir Şah’ın zamanında da İsfahan ile Tebriz’e gitmişlerdir. Ancak bu zamanda Firaki’nin küçük olduğunu nazara alırsak, bu şiir Nadir Şah dönemiyle ilgili olmadığı bellidir. Bence bu şiir Muhammethasan Han Kaçar’ın zamanına aittir.

Firaki şiirini bu satırlarla bitirir:

مخدومقلی مننگ یولیم

اول دوستلاردین آیره دوشدی

228 (19, 20).

“Mahtumkulu benim yolum o dostlardan ayrı düştü”

Şair burada arkadaşlarının ayrı yerlere dağıldığını ve kendinin köyde kalmata olduğunu vurgulamaktadır.

Firaki başka bir şiirinin sonunda şöyle der:

مخدومقلی سویمز جدالی جنگی آخرت عزم ایتدی کوب دوستی دنگی

192 (17, 18).

“Mahtumkulu sevmez cidalı cengi ahiret azmetti çok dostu dengi”

Bu beyitte Mahtumkulu dostlarının kendinden önce öldüklerini beyan eder ve böylece kendisinin ihtiyarlığa ulaştığını anlatmaktadır.” (Aşırpur 2009: 21-23)

Mahtumkulu’nun bir diğer çağdaşı olduğu iddia edilen ve yeterli kanıtın bulunmadığı şahıs Nuri Kâzim bin Bahir konusunda, yukarıda okul hayatı bölümünde bilgi vermiştik.

Mahtumkulu’nun 290 doğum yılı münasebetiyle 2014 Aşkabat’ta Türkmen Ruhunıñ baş täci” adıyla yayınlanan makaleler kitabında Oraznepes Mämmetcum-

¹ Bizce Aşırpur’un bu beyanı doğru görüş değildir. اولاق “ulak” kaydi Tm. T.’nde ‘binek hayvan ve günümüzde araç’ anlamında olup ulan- ‘kullan-’ fiilinden türetilmiştir. Şair, “biz de yolculuk için araç ve beraber yolculuk yapan arkadaş istiyoruz” demektedir.

ayev'in "Magtımğulı Pıragı bilen edebî Gatnaşıkda Bolan Şahıyrlar" makalesi yer almaktadır. Yazar, Firaki'nin Durdı şairle karşılıklı başka şiirlerinin de var olduğunu söyler:

Magtımğulı:

– O nämedir, yaşıl-gızıl övüsyän?

O nämedir, ayagı yok, tovusyan?

O nämedir, yedi derya bövüsyän?

Şahır bolsañ, şondan bize habar ber!

Durdı şahır:

– Ol ekindir, yaşıl-gızıl övüsyän,

Ol yılandır, ayagı yok, tovusyan.

Ol balıkdır, yedi derya bövüsyän,

Bizden salam bolsun, cogap şeyledir

"Magtımğulı Durdı şahır bilen yene-de bir aydışık goşğusı «Yaşı nädendir? » adı bilen bellidir (4, 125 sah.). Bu aydışıkda-da diñe Magtımğulıñ sovalları getirilyär. Bize belli bolan golyazmalarda Durdı şahırñ Magtımğula cogabı duşmayar. Soñkı iki aydışığñ Magtımğulıñ kämil çıkan ussat şahır bolup yetişen dövrüne değışli bolmagı mümkün."(Mämmetcumayev, 2014: 116).

Yukarıda Firaki'nin doğum ve vefatı konusunda belirttiğimiz üzere, Onun, Zunubî mahlaslı bir şairle 18. yy.'ın sonunda münâzırası olmuştur. Mämmetcumayev, metnimizde bulunmayan bu münazaranın ilk bentlerini şöyle getirmiştir:

Magtımğulı:

Ol ne gövher, bolsun anıñ beyanı,

Ýa mugallım, bize mundan habar ber!

Ne sandıkdır anıñ menzil-mekani?

Ussat bolsañ, bize mundan habar ber!

Zunubı:

İman gövher, boldı anıñ beyanı,

Ustat kılsañ, bizden habar beyledir.

Köñül bir sandıkdır, menzil-mekanı,

Bizi ussat bilseñ, habar beyledir! (Mämmetcumayev 2014: 117).

Annagurban Aşırov, Mahtumkulu ile Kurban Ali Marufi'nin münazarasını elyazmalardan aktarmıştır. Bu şiirler 2014 yılında Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır ve iki şiirin ilk bentleri T. T.'sş yayınında şöyledir: (Güzel, Sarıyev vd. 2014: 118)

Mağrubi:

- Kamil isen senden haber alayım,

Bize yedi ile beşten haber ver,

Üç başlı, bir gözlü elli ayaklı,

Kudretten işlenen kuştan haber ver.

Mahtumkulu:

Mağrubi sen bizden cevap sorarsın,

Yedi iman, İslam beşi böyledir,

Üç başlı, bir gözlü elli ayaklı,

Ceset içre canın kuşu böyledir (Güzel, Sarıyev vd. 2014: 115).

Mahtumkulu:

- Gel Mağrubi cevap ver, o nedir divanı dört?

Melayığa kurulan o nedir eyvanı dört?

O ne yaydır çekilir o güzel okları dört?

Kimdir ki geçmiştir ahd ü peymanı dört?

Ver cevabın bu sözün hafta u kurbanı dört?

Mağrubi.

- Buldum cevabın şair, ömründür, divanı dört,

Melayığa kurulan meclisin eyvanı dört,

İman oktur, atılır, o güzel peykanı dört,

Şahı Merdan Ali'nin ahd – peymanı dört,

Dört haftası, Cumadır kurbanı dört (Güzel, Sarıyev vd. 2014: 118).

Rivayetlere göre Mahtumkulu'nun diğer çağdaş şairi Abdullah Şabende'dir. O, Firaki'nin dostu sayılır ve Köne Ürgenç şehrinde yaşamıştır. Firaki onun misafiri iken “Ayrılma” redifli şiirini yaratmıştır. Bunların karşılıklı münazarası olup olmadığı konusunda bilgi yoktur (Mämmetcumayev 2014: 124).

Orazhan adlı şair de rivayetlere göre Mahtumkulu'nun çağdaşlarındandır ve Firaki'nin “Revaç oturmuş” şiiri onların edebî ilişkisinin göstergesidir. Bu şiirin de ilk bendi şöyle dir:

Mahtumkulu:

- Bizden selam olsun, o Oraz Han'a!

Taht üstünde kimse revaç oturmuş?

Kırk kese mey koyup altından cama,

O kimse, varını başa kaldırmış?

Oraz Han:

- Bizden selam olsun üstat Firakı'ya,

- Süleyman erk tahta revaç oturmuş,

- Belkıs koyup, kırk kâse mey o cama,

- Erenler yığılıp başa kaldırmış (Güzel, Sarıyev vd. 2014: 121).

1. BÖLÜM: Mahtumkulu Firâki'nin Şiirlerinin Elyazmaları

Azâdi'nin oğlu Gâhircûlî'nin torunlarından olan İran Türkmensahra'sında yaşamış Gara İşân Muhammedî'nin açıklamasına göre Mahtumkulu'nun tüm eserlerini içinde barındıran bir külliyyatı bulunmaktadır (Azemoun, 2000: 7). Dr. A. Aşırov da *Magtymgulyň Golyazmalaryň Derňevi* adlı kitabında, Mahtumkulu'nun tüm eserlerini içeren böyle bir külliyyatın var olduğunu, tarihî kanıtlar ve rivayetlere dayanarak vurgulamakta ve Türkmenistan'ın Magtymguly (Garrıgalâ) şehrinin, Çandır köyünde yaşayan 51 yaşındaki İlamân Nuriöğlî'nden rivayetle (1940) Mahtumkulu'nun en büyük kitabına *Külliyyatı Magtymguly* dendiğini bu kitabın Orazmämmet İşan'ın elinde olduğunu belirterek böyle bir külliyyatın mevcudiyetini Belyayev'in teyit ettiğini, Rejep Muham usta ve Toylı Cäcekoğlî'nin de bulmaya çalıştığını vurgulamaktadır. Bu külliyyatın Mahtumkulu'nun halihazırda bulunup yaygın olan elyazmalarının 2 veya 3 katı kadar olduğu söylenmiştir (Aşırov 2014: 54-57). Ancak tarihî olaylar ve sosyo-kültürel şartlar nedeniyle bu külliyyat ve şairin kendi yazısıyla istinsah edilmiş eser günümüze kadar bulunamamıştır.

Mahtumkulu'nun divan şeklinde istinsah edilen elyazmaları A. Aşırov'a göre 80 civarında olup (Aşırov 2014: 45) onların tümü bize ulaşmamıştır. Bu elyazmaların birçoğu tarih kayıtlı değildir. Birçoğunda da müstensihin adı geçmemiştir. Tümüne yakınında ise istinsah edildiği yer zikredilmemiştir. Bu sebepten dolayı, Etrek-Gürgen, Ahal, Marı, Lebap ve Harezmi nüshası denildiğinde yazmanın nereden bulunup getirildiği kastedilmektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından Mahtumkulu Firaki'nin kendi elyazması olan nüshadan söz edilse de, bu konuda günümüze kadar bir nüsha ulaşmamıştır. Ancak 18. yy.'da istinsah edilmiş, Mahtumkulu'nun yaşadığı döneme ait yazmalar, bazı ailelerde kuşaktan kuşağa miras kalan nüsha ya da 18. yy. tarih kayıtlı yazma mevcuttur. Ne var

ki bu konuda tenkitli metin neşretmeye çalışan bilim adamları bunları elde edememişler veya eklektik yöntemle metin oluşturmaya çalışarak eskiliğe dikkat etmemişlerdir. Şimdiye kadar en güvenilir tenkitli metin saydığımız N. Aşırpur Meredov'un 2009'da Türkmensahra'da yayımladığı iki ciltlik Mahtumkulu divanının tenkitli metninde 16 elyazmadan faydalanmışsa da divanın sözbaşında yazmaların yazılış tarihi ve özellikleri konusunda yeterli bilgi verilmemektedir.

Kısacası, ekseriyetle Türkmen Türkçesi klasik edebiyatının özellikle Mahtumkulu'nun şiirlerinin tenkitli metninin neşrinde elyazmaların tespiti, kullanılacak nüshaların seçimi ve özellikleri konusuna pek rastlanmamaktadır; üstelik, neşredilen metinlerin sözbaşında esas nüsha mı ya da çoklu elyazmaya dayalı eklektik yöntemle mi metin oluşturulduğuna dair bilgi yer almadığı için Türkmen klasik edebiyatının her bir şair ve yazarı konusunda yeni metin inceleme ve neşretmenin gerekliliği hissedilmektedir.

Bu yüzden araştırmamızda Mahtumkulu divanının elyazmalarını inceleyerek istinsah tarihine veya rivayetlere göre en eski yazma olduğuna dikkat ederek şairin üslubunu elyazmalara dayalı bir araştırma yapmayı tercih ettik. Hazar ötesi Türkmen sahasında, 20. yy.'a kadar Türkmenlere özgü yönetim ve tarihî, edebî, sosyal ve kültürel olayları kaydeden bir kurum olmadığından ihtiyaç duyulan yerlerde sözlü edebiyata, folklor ve rivayetlere dayalı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu yüzden elyazma kaynaklarımızın birisi şairin köyüne ve boyuna ait güvenilir bir rivayete dayalı olup nüshadaki yazı tarzı ve imla geleneği de bu güveni ispat etmektedir.

Çalışmamızda öncelikle, rahmetli N. Aşırpur Meredov tarafından Mahtumkulu'nun günümüze kadar en bilimsel şekilde yayınlanan tenkitli metnin elyazma nüshalarının bilgilerini vereceğiz ve sonra kendi araştırmamızda güvendiğimiz nüshaları tanıtmaya çalışacağız.

N. Aşırpur Meredov'un tenkitli metninde esas aldığı elyazma nüshaları şunlardır; sadece 14 şiiri içeren 5E kısaltma işaretli Env.. № 377 a adlı Elyazma, Türkmenistan'ın İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı Dil ve Edebiyat Elyazmaları Enstitüsü'nde bulunan 18.yy.'ın son yıllarına ait olduğu kaydedilen nüshadır:

Sıra	Kıs.	Yazmanın bulunduğu yer	No.
1	1E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 250 Elyazma
2	2E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 400 Elyazma
3	3E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 76 a Elyazma
4	4E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 297 a Elyazma
5	5E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 377 a Elyazma
6	6E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 297 b Elyazma
7	7E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 297 w Elyazma
8	8E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env.. № 281 Elyazma
9	9E	Türkmenistan,İlimler Akademisi, Mahtumkulu adlı dil ve edebiyat elyazmalar enstitüsü	Env..№.895 Elyazma
10	ب م	Britanya müzesindeki elyazmasının sureti	
11	1ت	Özbekistan İlimler Akademisi, Oryentalizm enstitüsü	№ 3330/1 kopya
12	1J	Leningrad, M. E. Saltikov Şedrin adlı elyazması	№ 2-IV-69 kopya
13	2J	Leningrad coğrafya derneğinin ilmi arşivindeki Astrabat adlı elyazmasının sureti	?
14	3J	SSSR İlimler Akademisi'nin Leningrad'daki Asya Halkları Enstitüsü	B-22319 No.lu kopya
15	4J	SSSR İlimler Akademisinin Leningrad'daki Asya Halkları Enstitüsü	W-3654 No.lu kopya

16	ک ب	Azerbaycan Elyazmaları Fondu	A170 No.lu kopya
----	-----	------------------------------	------------------

Söz konusu yazmalarda bulunan farklılıklar Aşırpur Meredov'un tenkitli metninde teker teker ele alınarak dipnotlarda verilmiştir.

1.1. Yazmaların Tespiti ve Seçimi

Elimizde Aşırpur Meredov'un yararlandığı yazmalardan daha eski tarih kaydı olan ve Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde istinsah edilmiş iki elyazma örneği bulunmaktadır. Biz bu çalışmada bu iki elyazmayı esas alarak onun şiir üslubunu incelemeye ve üslup özelliklerini tespit etmeye çalışacağız. Çünkü rahmetli Aşırpur Meredov güvenilir ve eski elyazmaları seçmişse de, İran'ın Türkmensahra'sında bulunan Karabebek nüshası ve Kazakistan'da bulunan 1779 tarih kayıtlı Mangışlak nüshasından haberi olmamış ve onlardan yararlanmamıştır. Eğer bu nüshalar araştırmacının elinde var olup kullanılmışsa da eskiliğine, tarih kaydına ve eskiliğinin ispatına çok dikkat edilmemiş ve eskicillğe metin oluşturma yöntemi olarak değer verilmemiştir. Neticede onun tenkitli metin hazırlama yöntemi eklektik olup buna da metnin sözbaşında işaret etmemektedir.

Diğer yandan N. Aşırpur Meredov elyazmalarının kendi imla geleneğini korumadığını ve onları Mahtumkulu'nun babası Devlet Muhammed Azâdi'nin kendi yazısı sayılan bir yazmaya esaslanarak ona göre tenkitli metne aktardığını beyan eder. Bu elyazmanın bazı sayfaları Mahtumkulu'nun hattı denilmiştir (Aşırpur Meredov 2009: 52). Bu durumun yani kelimelerin imlasının değiştirilmesi ve başka nüshanın imla üslubuna uydurulmasının, üslubun dilsel özelliklerinin korunmamasına neden olabileceğini ve bundan dolayı, bilimsel açıdan değerlendirilemeyeceğini düşünmekteyiz. Özellikle konu Arap alfabesi ile Türk dilinin yazılması olunca, ünlü fonemler ayrı

birer harf ile gösterilmediği için kelimelerin anlamsal açıdan değişmesine ve başka türlü okunmasına neden olabilir.

Mahtumkulu'nun kendi yazısının bulunmadığına göre biz elyazmaların en eskisini seçerek onun yaşadığı döneme ait yazmaları esas almaktayız. Üslupbilimsel araştırmada bu yazmaların şekli değiştirilmeden ele alınacaktır. N. Aşırpur Meredov, Mahtumkulu'na ait şiirlerin ispat edilmesi ve ona ait olmayan şiirlerin elenmesi konusunda güvenilir metin olup Samoyloviç, Garriyev ve diğer araştırmacıların görüşlerinden yararlanarak kendisi de bu konuda yıllar boyu emek vermiştir. Onun neşrettiği tenkitli metni Mahtumkulu'na ait şiir sayısı açısından en güvenli metin olduğu kanaatindeyiz. Ancak bu, Mahtumkulu'na ait yeni şiirlerin diğer elyazmalarda bulunmaması anlamına gelmez. Esas aldığımız Mangışlak yazmasındaki tek mısrası bulunan ve onu M. Gazi'nin 2000 yılı yayınından tamamladığımız *-dın ğayrı* redifli 203. şiir Aşırpur Meredov'un yazmalarında yoktur ve hazırladığı tenkitli metnine alınmamıştır.

Bu çalışmada esas aldığımız iki nüshanın Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde istinsah edildiği konusunda bilgiler bulunmaktadır. Bütün Türkmen coğrafyasında Mahtumkulu'nun birçok elyazma şiirleri vardır. Bunların bazıları Türkmenistan, Rusya, Özbekistan, Azerbaycan ve diğer ülkelerin bilimsel araştırma merkezlerinde bulunmaktadır ve bazıları ise hâlâ sahiplerinin elinde tutulmaktadır. Genelde Türkmensahra'daki dinî medreselerde okuyan molla ve ahunlar, Firaki'nin şiirlerini istinsah ederek kendi kuşaklarına miras bırakmışlardır. Mahtumkulu'nun doğup büyüdüğü Türkmensahra'da onun şiirlerinin çok sayıda elyazmalarının bulunması doğaldır ve mümkün olduğunca bilim adamlarının onları elde ederek araştırmaları gerekmektedir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinden günümüze kadar güvenilir bir metnin yayımlanmamasından dolayı, araştırmamızda aruz vezni, hece vezni, edebî sanatlar, anlambilimi, gramer, Kur'an âyetleri, Peygamber hadisleri, Arap ve Fars Edebiyatı gelenekleri gibi bilgilere dayalı tenkitli metnin oluşturulması için özellikle üslup özelliklerini araştırmada filoloji ilminin kuralları gereği yazmaların en eskisinin tespit edilmesi ve tenkitli metnin oluşturulması ve elde ettiğimiz metni esas alarak üslupbilimsel çalışma yapmamız mantıklı olacaktır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin sayısının, diğer yazmalara ve neşirlere bakıldığında ele aldığımız 246 şiirden daha fazla olduğu açıkça bellidir. Ancak konumuz üslupbilimi olduğundan diğer yazmaların Mahtumkulu'nun yaşadığı döneme ait olduğu anlaşılmamaktadır ve bunların sonraki tarihlerde istinsah edildiğini düşünülerek Arap, Fars ve Türk edebiyatı yazmalarında olduğu gibi müstensihlerin zamanla bilmeden ya da bilerek değişiklikler yapmış olabileceklerini düşünüyoruz. Örneğin Prof. Dr. Fatih Kirişcioğlu ve Savaş Şahin Afganistan'da bulunan ve Hicri 1352 (M. 1933) yılında Muhammed Emin'in istinsah ettiği divanda yer yer Ersarı ağzından kelimelere ve şekillere yer verilmiş olduğunu beyan etmişlerdir. (Kirişcioğlu ve Şahin. 2015: 52).

Yayınlanan Mahtumkulu divanlarında eski ve yeni yazmaları esas aldıklarını düşünürsek onların da üslup özelliklerinde değişiklikler olabileceği kesindir. Ayrıca Hazar ötesi Türkmenlerinin tarihteki siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarından dolayı Mahtumkulu'nun birçok şiiri de sözlü edebiyat ve bahşılık geleneğiyle günümüze ulaşmıştır. Sözlü edebiyat dilden dile ve lehçeden lehçeye birçok değişikliklere maruz kaldığına göre bu eserlerin yazılı edebiyat üslubunun incelenmesine dâhil edilmesi, bilimsel açıdan mantıklı görülmemektedir. A. Hodsko'nun, Türkmensahra'nın güneyindeki Nerdeyn Türklerinden derlediği üç şiir bunun kanıtıdır. Araştırmacının, Mahtumkulu'nun bu şiirlerini Nerdeyn bahşılarında kaydetmesi nedeniyle, bu şiirlerin

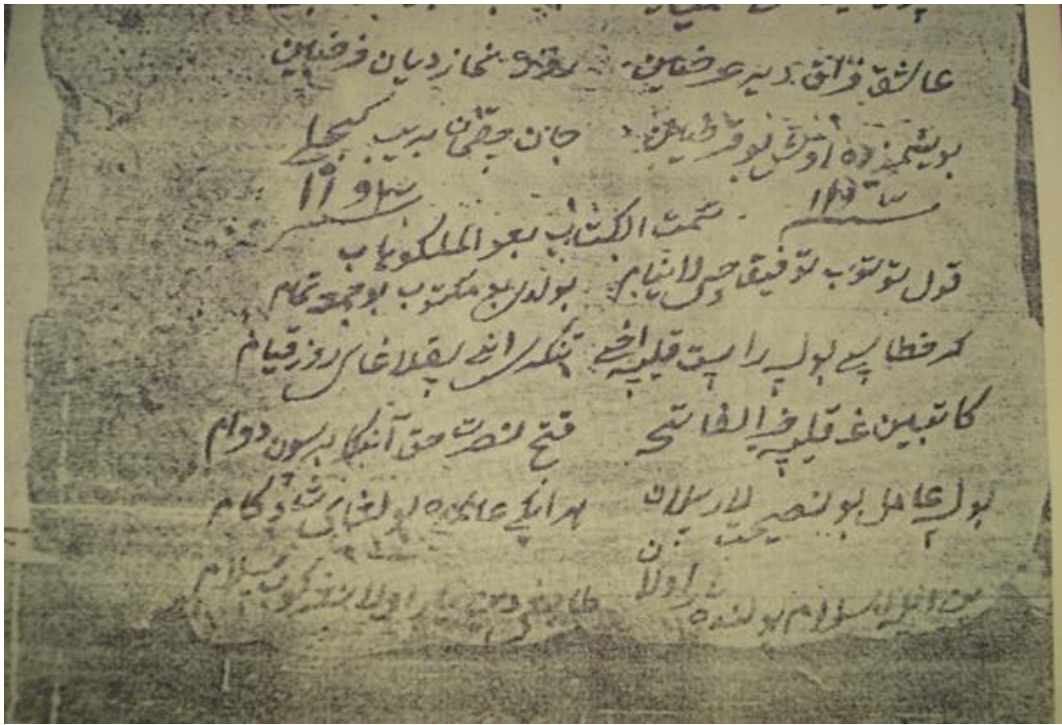
elyazmalarındaki kayıtlardan farklı olduğunu bilmekteyiz. Bu yüzden Mangışlak elyazması, sene kaydı olduğu için çalışmamızda birinci güvenilir yazma olup okunamayan ya da bu nüshada bulunmayan şiirler için Karabebek elyazmasından faydalanılmıştır. Aşkabat'ta Molla Nefes yazması adıyla bilinen nüsha 19. yy.'a ait olduğundan esas alınmamıştır. Ancak bir şair ve bilgin tarafından istinsah edilmiş olması nedeniyle Mangışlak ve Karabebek yazmalarının ikisinde de okunamayan yerleri bu eserden tamamlamayı mantıklı bulmaktayız ve son olarak bu üç elyazma ile metin oluşturma sorununuz çözülmediği takdirde az sayıda bazı kelimeleri Aşırpur'un tenkitli metninden okumayı ve dipnotlarda verdiği nüsha farklılıklarından yararlanmayı da gözardı etmediğimizi belirtmeliyiz.

1.1.1. Mangışlak Yazması

Bu nüshanın istinsahı Hicri Kameri tarih ile 1193 olarak kaydedilmiş olup 1779 Miladi yılına denk gelmektedir. Elyazma, Kazakistan'ın Karaçekmen adlı bir Türkmen köyündeki tarih hocası Rahimebibi'ye aittir. Karaçekmen, Kazakistan'ın kuzeyinde Rusya sınırları yakınında, Oğuz boylarının tarihte Türkmen adını aldıktan sonra dört konfederasyon oluşturarak yaşadığı Mangışlak bölgesinde bulunan köy olup şimdiki Kazakistan'ın Aktav şehrinin 170 kilometre kuzeyindedir. Türkmen edebiyatıyla ilgilenen emekli tarih hocası Rahimebibi bu nüshayı Çakmak Ata köyünden bulmuştur. Türkmensahralı Veli Muhammed Hoca¹, Kazakistan'a gittiğinde Rahimebibi'ye Hoca Ahmet Yesevî'nin eseriyle birlikte bir kaç kitap hediye etmiş, o da karşılık olarak Mahtumkulu'nun elyazmasının kopyasını Veli Muhammed'e sunmuştur (Kaynak kişi: Veli Muhammed Hoca).

¹ . Hoca: Hem adı geçen kişinin mensup olduğu boyun hemde onun soyadıdır. Hazret-i Muhammed'in dört halifesi kuşağından gelen Türkmenler arasında Ata, Şıyğ, Mahtum ve Hoca adlarındaki dört kutsal boyun biridir. Hoca boyu Hazret-i Ali neslindendir. Bkz. Y. Rahimi, İran'da Oğuz-Türkmen boyları, Hacettepe Üniversitesi Oğuzlar Sempozyumu 2014.

Yazmanın sonundaki tarih kayıtlı sayfasından sonra da aynı kişinin yazısıyla “ve Lehü Eyzen” diyerek birkaç sayfa daha eklenmiştir. Demek ki istinsah eden kişi kitabın yazmasını bitirdikten sonra Mahtumkulu’ya ait şiirleri bulup eklemiştir. Sene 1193 Hicri kameri tarih kayıtlı sayfada eski yazmalarda olan geleneksel şekilde yazmanın bitirildiği günün kaydı, dua, Allah’tan af dileme ve şiirlerin içeriğine amel etme dileği konusunda, müstensihin kendisine ait olan aşağıdaki resmini verdiğimiz beş beyitlik şiir vardır:

Mangışlak. 1193 tarih kayıtlı sayfa

ol tutup tevfiı ayyı lāyenām
 Boldı bu mektup bu cum’a tamam
 Ger hatāsı bolsa rast ılsa eı
 Taır anı salaay rūz-i ıyām
 Katibina ılsa ayr-ül Fātia
 Fethi nuret Ha aa bersūn devām
 Bolsa ‘āmil bu naihatlar bilen

Her iki ‘âlemde bolğay şâdkâm

Din ile İslâm yolında bār olan

Ṭālīgīdın yār olanğa köp selâm

1.1.2. Karabebek Yazması

Bu elyazma, Mahtumkulu ile Türkmenşahra'nın Gerkez köyünde beraber yaşayan Karabebek'e ait kuşaktan kuşağa miras kalan bir nüshadır. Dr. Yusuf Azemoun İngiltere'de yayımlanan *Mahtumkulu Araştırmaları Dergisi*'nin 2. cildinde Mahtumkulu'nun babası Devlet Muhammed Azâdi'nin altıncı kuşak torunu olan Gara İşân¹'la yapılan görüşmeyi 2000 yılında yayımlamış ve Karabebek nüshasının eski olduğunu belirtmiştir. 1992'de 52 yaşında vefat eden Gara İşân, Mahtumkulu'nun babası Devlet Muhammed Azâdi'nin altıncı kuşaktan torunu olup ömrünün çoğunu Mahtumkulu ile ilgili belge toplama ve onun şiirlerine ait elyazmalarını bulmaya adanmıştır. O, çeşitli rivayetleri inceleyerek Mahtumkulu hakkında bilgiler derlemiştir. 3 Kasım 1987 tarihinde Hacı Murat, kendisiyle İran'ın Cergelan'a bağlı Gerkez köyünde bir görüşme gerçekleştirerek sesini kaydetmiştir. Gara İşân, burada, Mahtumkulu'nun şiirlerinin Karabebek adlı elyazmasına işaret ederek Karabebek adlı kişinin Mahtumkulu'nun şiirlerinden oluşan bir kitabı olduğunu, bu şiirleri Mahtumkulu'yu gören bir kişinin istinsah ettiğini, yani şair hayatta iken yazıya aktarıldığını anlatmıştır. Bu nedenle, Mahtumkulu'nun kendisinin bu yazmayı görmesi muhtemeldir. Gara İşân Kara Bebek'in babasının Torum ve onun babasının adının da Kara Bebek olduğunu ve bu Mahtumkulu divanının o dedeye ait olduğunu beyan eder. Bu dönemlerde düşmanlıklar yüzünden Mahtumkulu'nun köyüne saldırıldığı sırada Mahtumkulu'nun

¹ . İşân: din ile ilgilenen Türkmen boylarından olan kutsal ailenin kuşaklarıdır. Ata, Hoca, Şeyh ve Mağtım dört halifeden gelen kutsal boylar olup, İşân ise genel addır ve Oğuz-Türkmen boylarından da olabilmektedir.

tek olan kendi elyazmasını da bir devenin üstüne yükleyerek götürdüklerini, devenin Etrek ırmağından geçerken onun tek nüsha olan elyazmasının da suya düştüğünü ve Mahtumkulu'nun o sırada umutsuzluk ve gözyaşları içerisinde “Elyazmalarım beni terk etti gitti” dediği şeklinde bir rivayet de anlatıldığını belirtmektedir (Azemoun, 2000: 7).

Türkmenlerin, Çovdur Han'ın başkanlığında Ahemed Dürrâni'ye yardım olarak gönderdiği kişiler geri dönmeyince, bu konu Mahtumkulu'nun bazı mersiye ve ağıtlarının konusu olmuştur. Bu şiirlerin biri şu şekildedir:

244/1 Ahmed pâdişâhdın haber tutmâğa

244/2 Ümîtdedi iller Çovdır hân için

Bununla başlayan şiirde Gerkez köyünden Atanazar isminde bir kişinin adı geçer:

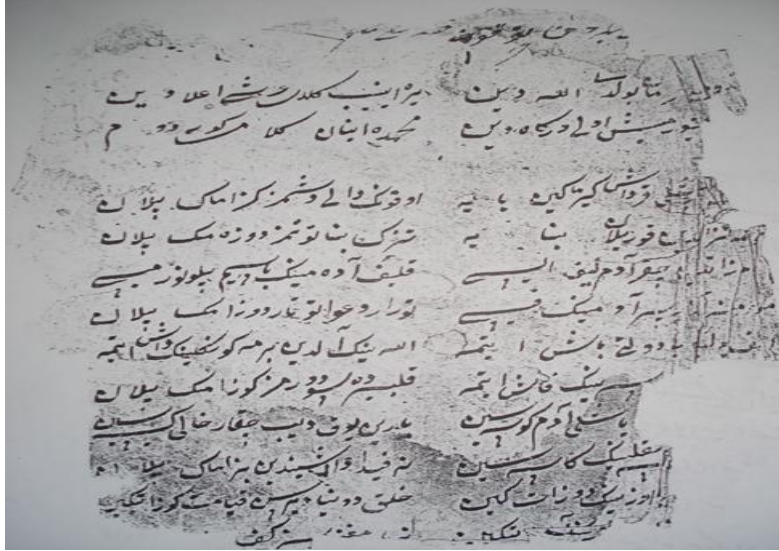
244/9 İyzîñde kaldılar il intizârîñg

244/10 Ümîd birle gezdi Adnañâl yârîñg

244/11 Atanazar oldur çekerge zârîñg

244/12 Gözley gözley yollar Çovdır hân için

Atanazar Berzin, Türkmensahra'nın Kelâle şehrinin yerleşimcisi ve emekli öğretmen olup Türkmen edebiyatı ve kültürü araştırmacısıdır. O, Karabebek yazmasının kopyasını bizimle paylaşmıştır ve elyazmanın eski olduğunun bilirkişilerinden biri olup kendisi Mahtumkulu'nun bu ağıtına konu olan Çovdır Han'ın kuşaklarından ve aynı zamanda elyazmanın bulunduğu ve Mahtumkulu'nun yaşadığı köydendir.

Kara Bebek. İlk sayfa

1.1.3. Molla Nefes Yazması

Molla Nefes yazması TMGI' 5529 No. ile arşivlenmiştir. Bu yazma 2013 yılında Aşgabat'ta tıpkıbasım şeklinde yayımlanmıştır ve 245 sayfalık 215 şiirden oluşmaktadır. İlk sayfada Hz. Peygamberden iki hadis ve dağınık şekilde bazı Türkçe beyitler vardır. İkinci sayfada “Amel-i Mollanefes bu turur” cümlesiyle Mahtumkulu'nun divanı “Şaylamayınmı” kafiyeli şiirle başlar. A. Aşırov Magtymgulynyň Golyazmalarynyň derňevi” adlı kitabında bu yazma konusunda şöyle bilgi vermektedir.

“5529-ncı bukcadaki divanın XIX asır Türkmen klassığı şahırı

Mollanefes tarafından göçürilen bolmagı mümkin. Çünki bu golyazmanın başında «Amalı Mollanefes bu turur. Gazalı Magtımguılı.

Elkıssa Magtımguılı bu turar» diylip yazılıpdyr” (Aşırov: 2014: 118).

Aşırov ilk sayfada bulunan aşağıdaki beyitleri, müstensihin edebiyatla ilginen bir kişi ve bilim adamı olduğunun kanıtı olarak belirtir ve harflerle kelime anlatma tarzının Mollanefes'in üslubunda olduğunu savunur. Bu yazmanın ilk sayfasında “cû”

ve “Ayndın” yazısıyla açlık anlamındaki Arapça (cû) جو sözcüğünü kastderek 19. yy. Şairi Mollanefes’e ait olabilir, demektedir (Aşırov 2014: 119).

جو عیندین لشکر گلیب تن ملکنی قیلدی خراب

دفع اترکا بر الیف شیندین اونکا درمان کراک

“cû ‘ayndın leşker gelib ten mülkini etdi ħarāp

Def‘ eterge bir elif şindin aṅga dermān gerek”

حال دیلم سوزلا شور کا مهربان سرداش کراک

جرعه نوش ایله شورغه مهربان قرداش کراک

“Ḥāl-i dilim dözleşürge mihribān sırdaş gerek

Cur‘ e-i nūş eyleşürge mihribān ħardaş gerek”

Bu yazmayı tanınan bir şairin istinsah ettiği düşünülse de, Mahtumkulu’nun yaşamından bir asır sonra kaydedilmesi ve 19. yy.’a ait olması itibariyle üslup incelemesi için esas alınmamıştır. Ancak iki esas yazmamızda silinmiş, bozuk veya okunamayacak yerler olması hâlinde metin düzeltme amacıyla bu nüshadan yararlanılmıştır.

1.2. Metin Oluşturma Yöntemi

Oluşturduğumuz metin Mangışlak yazmasıyla birlikte, Türkmensahra’da bulunan Karabebek elyazması, Mahtumkulu’nun yaşadığı döneme ait en eski elyazma olarak tespit edildiği için esas nüshalarımız olacaktır. Bu iki yazma ile çözülmeyen bazı sorunlar karşımıza çıktığında ikinci etapta esas nüshalarımızın dışında fazla şiirin bulunmadığı Molla Nefes yazması metin düzeltmede dikkate alınacaktır. Ancak bu yazma 19. yy.’a ait olduğundan sadece kelime okuma ve düzeltme amaçlı kullanılacaktır.

Mangışlak ve Karabebek yazmalarında bulunan 246 şiir araştırma konumuz olan “Mahtumkulu’nun şiir üslubu” için bir giriş mahiyetinde olup asıl çalışmamız dil,

edebiyat ve düşünce bakımından üslupbilimsel inceleme ve Mahtumkulu'nun şiir üslubunun açıklanmasıdır.

Aşırpur Meredov'un iki ciltlik tenkitli metni, yukarıda anlatıldığı üzere, elyazmaların önemli farklılıklarını dipnotta vermesi itibarıyla önemli olup hatası daha az bir metin hazırlamakta güvenilir kaynaklardan biridir. Y. Azemoun'da Belleten 2012-1 sayısında bunun üzerine şöyle durmuştur:

“N. Aşırpur Meredov'un bütün kayda değer yazmalar esasında hazırladığı divanın araştırmacılar için yararlı olacağına inanıyorum.” (Azemoun, 2012-1: 86). “Bu kitap İran’da, Arap alfabesiyle ve Farsça açıklamalarla “on-line” basıldı. Bu da bugün elimizde bulunan en güvenilir metin. Bu müellifin Mağtımghulınıñ Düşündürilişli Sözlüğü adlı kitabı da İran’da basılmıştır.” (Azemoun, 2012-2: 10)

Neticede, metin oluşturmadaki ortaya çıkacak sorunlarda elyazmaların hiç birinde çözüme yardımcı olacak varyant bulunmadığı takdirde, son çare olarak nadir yerlerde Aşırpur Meredov'un tenkitli metnin şiirlerine ve dipnotlarına başvurulmuştur.

1.2.1. Tenkitli Metnin Oluşturulmasında Dikkat Edilecek Hususlar

Eski elyazmalar esasında oluşturduğumuz metnin üslupbilimsel araştırmamızda güvenilir olduğuna dikkat çekmek amacıyla günümüze kadar en güvenilir tenkitli metin sayılmakta olan Aşırpur'un İran neşrini karşılaştırmak yerinde olacaktır.

Metin oluşturmakta özen gösterilmesi gereken hususları verdikten sonra önce Aşırpur'un sarf ettiği emeği beyan ederek rahmetli hocanın çok sayıda müphem noktaları aydınlığa kavuşturduğunu söylemeliyiz. Bu çalışmada biz hem onun tenkitli metnindeki soru işaretlerini çözmeye hem de metindeki bazı diğer sorunlara ve yapılması gereken konulara değineceğiz.

Mahtumkulu'nun şiirleri sadece müstensihlerin bazı şiirleri diğer şairlere nispet etmesiyle sınırlı kalmayıp sözlü edebiyat ve ilâve şiirlerdeki karışıklar da başlıca sorunlardandır. Bu nedenle aşağıdaki hususlara dikkat etmemiz gerekmektedir:

- En eski elyazmaların esas alınması ve şiirin hangi yazmada kaydedildiğinin bildirilmesi.

- Şairin vefatından sonra istinsah edilmiş yazmaların diğer şairlerin yazmalardaki eserleriyle karşılaştırılması ve doğru tespit için özen gösterilmesi.

- Eski yazmalardaki kelimelerin anlamı bilinmediği takdirde değiştirilmemesi ve anlamaya çalışılması.

- Dizelerin hece ve aruz veznine dikkat edilmesi.

- Edebî sanatlar bakımından dizelerdeki sözcüklerin korunmasına özen gösterilmesi.

- Gerektiği yerlerde Nevai, Fuzuli, Nesimî, Babası Azâdi, Attâr, Şîrâzlı Sa' di ve tasavvuf edebiyatıyla ilgili eserlerle metinler arasılık bağlamında karşılaştırması.

- Etkilendiği kitaplar, olaylar ve deneyimlerinin keşfedilmesi ve gerektiği yerlerde âyet, Hadis, rivayet, eski coğrafya kitapları, Kısas'ül-Enbiyâ ve Acâyib'ül-Mahlûkât gibi dinî kaynaklarla karşılaştırılması.

- Son dönem yazmalardaki şiirlerin dil, düşünce ve edebî üslup özelliklerinin eski yazmaların üslubuyla örtüşüp örtüşmemesine dikkat edilmesi.

- Bahşılardan derlenen şiirlerde, Kuşaktan kuşağa aktarılan aydım olmasına ve düşünce ve edebî özelliklerinin Mahtumkulu'nun eserleriyle örtüşmesine dikkat edilmesi.

- Arap harfli yazmalar dışındaki yazmalara bir derleme olarak bakılması veya Mülliyev'e ilişkin kanıtlarda görüldüğü gibi, diğer şairlerin eseri olduğunun tespit edilmesi.

- Kuvvetli şiirlerin eski yazmalarda diğer şairlere ait olması durumunda, Mahtumkulu'na maledilmesi de ayrı bir konudur. Bu tür tespitlerin de tenkitli metin oluşturmada gözardı edilmemelidir.

Bütün bunlar dikkate alınarak bir tenkitli metin oluşturulursa, şiirlerin içeriği, edebî güzellikleri ve sözcükleri birbiriyle örtüşecektir. Sağlam bir metnin ortaya konulması, Mahtumkulu'nun İnsânî, milli, ahlâki, tasavvufî ve dinî yönlerini daha da aydınlatacaktır ve ona farklı özellikler taşıyan eserlerin nispet edilsini önleyecektir.

Bu bağlamda yapılan çalışmalarda şunların dikkate alınması önemlidir:

- Aşırpur Meredov'un yayınladığı tenkitli metni ve sözbaşı.
- Gılıç Mülliyev'in şiirlerinin üslubu
- Y. Azemoun'un TDK 2012-1 ve 2 Belletendeki düşünceleri.

Aşırpur'un görüşleri doğrudan metin oluşturmakla ilgili olduğu için burada vererek devamında kendi izlenimlerimizi ve görüşlerimizi sunacağız. Azemoun'un görüşleri, elyazmaların karışıklıkları, bahşîların nispet ettikleri ve ilave şiirler metnimizdeki üslup tespitlerimizle bağlantılı olduğu için araştırmanın son bölümlerinde yer alacaktır.

1.2.2. Aşırpur'un Yayımladığı Metnin Özellikleri

“Fırakî'nin şiirleri günümüze kadar defalarca yayınlandı¹. Bu neşirlerin tümü olmaksızın, sadece 1957 yılındaki bir cilt, 1959 yılındaki iki cilt, Arap alfabeli 1960 yayını, Buhara ve Türkmenşahra'nın Günbed-i Kavus neşirlerine değineceğiz.

Buhara neşiri:

B. A. Garriyev bu konuda sözü geçen eserinde hiç bilgi vermemiştir. A. K. Barovkov onun sadece Buhara'da yayımlandığını belirtiyor.

¹-1950 yılından önceki yayınları incelemek için bkz.. B. A. Garriyev, Magtımguşi ve onuñ vatançılığı Aşgabat 1943 yıl , s.

Bu yayını kimi ve ne zaman yapmış olduğunu Mahtumkulu'nun en güvenilir elyazmalarından biri olan inw. № 76a elyazmayı yazan Abdullah Ahundov (Meşhur edebiyatçı Ahundov Gürgenli'nin abisi) bize haber verdi. Neticede Esengulı'da bulunan parti yayınları personeli Hacımemmet Aşırov'un yardımıyla Buhara neşrinin tarihini açıklamaya imkan bulduk.

Bu konuda H. Aşırov bölgenin yaşlılarından, özellikle de Firaki'nin şiirini neşre hazırlayan Hocageldi oğlu Gurbanberdi Ahunun yeğeni (kız kardeşi Bahtı'nın oğlu, şair Anna Kovusov'un abisi) Gurbanyaz Kovusov'dan şu bilgileri aktarmaktadır¹:

Gurbanberdi Ahun ilk olarak Esengulı'da Amangeldi Ahun'dan, sonra Buhara'da bilim alıyor. 1912-13'te köye geri geldiğinde, yaklaşık 1000 tirajlı Mahtumkulu'nun divanını ayrı liste şeklinde bastırıp getiriyor. Bu listeleri kitap şekline getirerek Buhara'da hazırlanan kapakları onlara ciltliyor ve halka dağıtıyor.

Sonra, Gurbanberdi Ahun Gürgen'in Gıngcay (Marava) denen köye göçüyor. O, mazlumları ve zaifleri destekliyor, bu yüzden halkın arasında çok saygı duyulan kişi oluyor. Ömrünün sonuna kadar orada yaşıyor. İran'ın ordusu Gürgen'i elde ettikten sonra, 1926 yılında vefat ediyor.

Gurbanyaz Kovusov'un dediğine göre Gurbanberdi Ahun Buhara'da tahsil ederken Firaki hakkında şiir yazmıştır. Ancak kuşaklarında o şiirlerden kalan eser yoktur.

Yeni bulunan bilgilerle² yukarıda söylediklerimiz onaylandı. Devletmuhammed Azâdi'nin بهشتنامه "Behiştnâme" adlı eseri hicri 1333'te (Milâdi 1914-15) neşredilmiştir. Onun son sayfasında (24. sayfa) şöyle satırlar var:

کاتبین گه قیلسه خیر الفاتحه فتح نصرت حق آنگا برسون دوام

2-Hacımämmet Aşıroviñ 6. X. 62-de bize yazan hatı Magtımğulı adındaki Dil ve edebiyat institutınıñ golyazmalar fondunda saklanar.

²-A. Meredov 1967-nji yılñ sentyabrınıñ soñunda Esengulı rayonında komandirovkada bolanda Döwletmämmet Azadınıñ بهشتنامه adlı eserini tapıp getirdi.

کاتب این نسخه ملاقربان گورگانی یازبردی برله بولموش اسم تمام

“Katibinge kılsa hayru’l-Fatiha Feth-i Hak aṅga brsün devām

kātib-i in nusḥa Molla Ḳurbanberdi Gurgāni yazıberdi birle bolmuş tamam.”

Bu satırlar «Behiştname»’yi neşir etmek için yazan kişinin adının Molla Gurbanberdi Gürgenli olduğunu belirtir. Onun seçtiği edebî mahlasının, yaşadığı yer Türkmenistan’ın güney-batısı olduğu anlaşılıyor. Azâdi’nin, «Behiştname’si» ile «Divan-i Hazret-i Mahtumkulu»’nu bir kişinin yazdığı aşikârdır. Sonuçta Mahtumkulu divanını da neşir etmek için yazan kişinin Molla Gurbanberdi Gürgeni olduğu açıkça bellidir.

Bu divanın 189 şiiri var. Bu yayını hazırlamak için faydalanılan kaynakların birisi Buhara neşridir.

Garriyev’in Tek ve İki Ciltlik Yayını:

Bu yayınların ikisini de hazırlayan M. Köseyev ve B. Garriyev’dir. Şiirleri hazırlamak için çok çaba gösterildiğini hatırlatmalıyız. Bu iki eser kalite açısından birbirinden farklı değildir. Tek ciltlikte 379, iki ciltlikte ise 424 şiir vardır. Biz kendi görüşümüzü, iki ciltlik yayını esas alarak paylaşmaktayız.

Bu neşrin şiirlerinin 133 sayfası Gılıç Mülliye’v’in Elyazmalar Enstitüsüne teslim ettiği (inw. № 1123. dan 131 şiir, inw. № 1016. dan «Gitseñ - baraman», «Kayda sen» (2 şiir), şiirlerden alınmıştır. 2. ciltte yerleştirilen aşağıdaki şiirleri M. Övezgeldiyev, Mahtumkulu’nun çağdaşı Şabende’nin eseri olduğunu açığa çıkarmıştır: «Dagı beş» (II, s. 382.), «Kaydadığı bilinmez» (s. II, 360.), «Nebilsin» (II, s. 119.), «Ugraşsa» (II, s. 109)¹.

1-M. Övezgeldiyev, «Şabendânî’nin edebî mirası» (kandidatlık dissertasiya), Aşgabat, 1966 y. , s. 34

Bazı derleme şiirler tetkik edilmeden mecmu'alarda neşir edilmiştir. Mesela, 1954 yılında B. Ahundov «yekenî» (II, 10) adlı şiiri Daşhovuz'da derlemiştir. Düşünce, mazmun ve tarz açısından Mahtumkulu'nun şiirine bağlantısı yoksa da neşredilmiştir.

Firaki'nin adı geçen «Reygan eyledi» (I, 141) adlı şiiri de bir örnektir. O sadece inw. № 752a (16. s.) elyazmada vardır ki Molla Püri Abam'ın yazısıdır. Bence iki nedenle bu şiir Mahtumkulu'nun değildir. Bizi bu kaniya götüren gerekçe ise öncelikle Mahtumkulu'nun şiirlerinde bulunmayan «kitap» ya «Golyazma» kelimesi: «yazan kitaplarım sile aldırıp», «Golyazma kitabım sile aldırdı», «Bâş yılda bir kitap eden işimiz» günümüz Tm. T. sözcükler veya terimlerdir. Bu şiir özellikle Nurmurat Sarıhanov'un yazdığı hikayede aradığı elyazmayı hatırlatıyor ve Mahtumkulu'nun tarzına benzerliği yoktur. İkincisi, bu şiiri sadece Molla Püri'nin yazmış olması, Firaki'nin eseri olmaması olasılığını kuvvetlendiriyor.

Bu neşirlerdeki eksik yanlardan biri de bu neşirde bir şiirin tekrar edilmesidir. Örneğin tek ciltli yayının 118. sayfasında «Yandırar» adı ile verilen şiir 387. sayfada «Huşı yandırar» adı ile verilmiştir. Bunun gibi Mülliyev'in elyazmasının (1123. elyazmanın) 59, 60, 61. sayfalarında üç ayrı şiir sayılmış ve kitabın: 337, 339 ve 510. sayfalarında yerleştirilmiştir. Aynen bu şiir ikinci ciltte bir kez üç şiir şeklinde 133-4, 135, 142-3. sayfalarda ikinci kez tümü 321-4. sayfalarda getirilmiştir. Kitabı hazırlayan arkadaşlar bunu anlayarak sonunda düzeltme vermişlerdir. Ancak bu düzeltme yapılan hatayı silemez. Bir ciltlik neşirde de bu yanlışlık vardır ve bunun gibi 102. sayfadaki «Dahana» adlı şiir 317. sayfada «Bu cihana» adı ile verilmiştir.

Bu neşrin birinci cildinin 184 ve 206. sayfasında yerleştirilen şiirler aynı olduğu ikinci cildin sonundaki «Esası yanlışlıklar» denin bölümünde şöyle anlatılıyor: «Bu şiirlerin çeşitli şekilleri varsa da bir şiir sayılmalıdır.» Ancak bunun tek yazması olan

inw. № 1123 yani G. Mülliye'ın ilâve ettiği şiirlerinin 128. sayfasından alınmıştır. Bu kitapta iki kere verildiği için farklı şekillerin nereden alındığının anlamak zordur.

İkinci cildin 277. sayfasında aşağıda verdiğimiz dört satır bir şiir olarak verilmiştir:

Magtımğulı diyer, yigit agtımın,
Tovpıklık gözgüsi sıya bagtımyn,
Atamın doganı Selim Magtımın,
Goysalar giderin yany biläni.

«Mahtumkulu'nun eserlerinin göstergesini» düzenleyen arkadaşlar bu şiirin hangi elyazmadan alınmış olduğunu bulamamışlar (bkz. Göstergedeki 660. şiir). Bu dörtlüğe bir ayrı şiir demeye imkan yoktur.

Bu açıkladığımız örneklerle Mahtumkulu'nun şiirlerinin sayısı nasıl çoğaltıldığı anlaşılmıştır. Bence bu tür şiirler Firaki'nin iki ciltlik diye yayınlanan divanından silinirse, şiir sayısı 280 den fazla olmayacaktır.

Bu bir ve iki ciltlik yayının eksik tarafı sadece bunlar değil, onların önemli eksikliği kaynak elyazmalardaki şiirlerin doğru düzgün okunmamasıdır.

Günbed-i Kavus neşri:

Mahtumkulu Gürgen Türkmenlerinin de en sevdiği şairdir. Türkmentsahra'da ona gurur duyulur ve elyazmalarını gözbebeği gibi tutarlar. Buna rağmen, Türkmenlerle komşulukta yaşayan Astrabad'lı Farıslar bile onun hayatı ve eserleri ile âşinâ değillerdir. Onlar Türkmenlerin edebiyatı olabileceğine de hayret içindeler. Aslen Astrabad'tan (şimdiki Gorgan şehrinden) olan Asadulla Moini hicri şemsi 1344'te (1966 yılının şubat-mart aylarında) **جغرافیا و جغرافیای تاریخی گرگان و دشت** 'Gürgen ve Deşt'in Çağdaş ve Tarihsel coğyafyası' adlı kitabını neşretti. Bu kitabın «Türkmen Şairleri» bölümü (412 s.) şöyle başlıyor:

جای تعجب نیست که اگر بگوییم مردم ترکمن هم در ادبیات دست دارند و توانسته‌اند با ترکیب کلمات و الفاظ موزون مکنونات قلبی خود را به صورت شعر درآورند و اشعار دلپذیر بسرایند.

« Eğer Türkmenler de edebiyatla ilgilenmişler ve âhenkli kelimeler ve cümlelerin birleşmesiyle kalbindeki duyguları şiir şeklinde beyan etmişler ve güzel şiirler yaratmayı başarmışlar desek hayret bir şey değildir.»

İkinci dünya savaşına kadar Gürgen'de Türkmen dilinde hiç bir neşir yoktu. 1945-46 yıllarında İran halk partisinin il komitesinin üyesi olan «Gürgen'in Sesi» adlı gazetesinin yarısı Türkmen dilinde çıkıyordu. Savaş sonrası Mahtumkulu'nun şiirleri iki defa (Biri Tahran'da, diğeri Günbed-i Kavus'ta), «Yusuf-Ahmet», «Zeyn-ul Arap», «Zühre-Tahir» ve benzeri kitaplar yayınlandı. Mahtumkulu'nun Tahran neşirini görme ve okuma fırsatını bulmadık, onu okuyanların dediğine göre o Molla Gurbanberdi Gürgeni'nin Buhara neşrinin ikinci basımı olmalıdır.

Günbed-i Kavus neşrinin (1965-66 y.) yaklaşık 350 şiiri var. O Aşgabat'ta 1926, Baku'da ise 1960 yılında yayımlanan, bir ve iki ciltlik mecmu'alar ve Tahran neşrinin esasında düzenlenmiştir. Onun sözbaşısı (s.8-38) ve resimleri Baku neşrinden alınmıştır. Bunu hazırlayanlar kaynaktaki şiirleri aynen nakletmişlerdir ve bu yüzden onda hiç yenilik yoktur.

Bu neşre G. Mülliyev'in elyazmasından (inw. № 1123) 20 civarında şiir alınmıştır. Onu hazırlayanların filolojik ilmi olmadığından dolayı, her hangi bir kaynaktan faydalandıysalar, onun eksik tarafını da aynen almışlardır. Okuyanlar için anlaşılacak biçimde olmasına dikkat etmemişlerdir. «Hükümlü» (s.247-248) 1926 yılındaki neşirden (243-244 s.) alınmıştır, bu yayındaki hatalar aynen mevcuttur. Bu eser bizim tekstimizde 249. şiirdir. Günbed-i Kavus neşrinin metnini kendi tenkitli metnimizle karşılaştıralım:

Bizim metinde:

köngüller köşkinde hıyālîṅ ḥānı

کونگلار کوشکینده خیالینگ خانى

1926. yılın neşrinde:

Gövniler köşkinde hıyālek ḥanı

گوونیلەر کوشکنده خیالگ قانى

Günbed-i Kavus'ta:

Gövinler köşkinde hıyālîṅ ḥanı

گووینلار کوشکینده خیالینگ قانى

Bizim metinde:

Evlādı ḥunkāre meṅzār hükümlı

اولاد خونکاره منگزار حکملى

1926. yılın neşrinde:

Evlādı āhengere meṅzār hükümlı

اولاد آهنگره مهگزار حوکملى

Günbed-i Kavus'ta:

Evlādı āhengere meṅzār hükümlı

اولاد آهنگره منگزار حکملى

Bizim metinde:

Yasa salar lalanı

ياسه سالار لالانى

1926. yılın neşrinde:

Yansa salar lalanı

يانسا سالار لالانى

Günbed-i Kavus'ta:

Yansa salar lalanı

يانسه سالار لالانى

Bizim metinde:

Yerde beşer pādīşāhı udāyımınṅ ḥahlanı

یرده بشر پادشاهی خدایمینگ خواهلانى

1926. yılın neşrinde:

Yerde peşe pādīşāhı ḥudāyımınṅ ḥāhlağanı

یرده پشه پادشاهی خدایمینگ حالاغانى

Günbed-i Kavus'ta:

Yerde peşe pādīşāhı ḥudāyımınṅ ḥāhlağanı

یرده پشه پادشاهی خدایمینگ حالاغانى

Bizim metinde:

ḡamzaṅ ḡaraḡçısı salsa tālanı

غمزهنگ قراقچیسی سالس تالانى

1926. yılın neşrinde:

ğamza salsa tālanı

غامزا سالسا تالانی

Günbed-i Kavus'ta:

ğamze salsa tālanı

غمزه سالسا تالانی

Bizim metinde:

kirpigiñg oq qaşıñg yaydur çekimli

کریگینگ اوق قاشینگ یایدور چکملی

1926. yılın neşrinde:

kirpik oq qaşı yay hükimli

کریک اوق قاشی یای حوکملی

Günbed-i Kavus'ta:

kirpik oq qaşı yay hükimli

کریک اوق قاشی یای حکملی

Bizim metinde:

tā cān bardur bu tende arzuım bardur sende تا جان باردور بو تنده آرزویم باردور سنده

1926. yılın neşrinde:

tā cāñg bar durar bu tende

تا جانگ بار دورار سهنگ بو تنده

Günbed-i Kavus'ta:

tā cāniñg bardurar seniñg bu tende

تا جانیگ باردورار سنینگ بو تنده

Bizim metinde:

adıñg Ruma düşdi avāneñg gitdi Hinde آدینگ رومه دوشدی آوازهنگ گیتدی هنده

1926. yılın neşrinde:

adıñg Ruma gitdi avazeñg Lende (?)

آدگ روما گتدی آوازگ لهنده(?)

Günbed-i Kavus'ta:

adıñg Ruma gitdi avāziñg Lende

آدینگ رومه گیتدی آوازیگ لنده

Bizim metinde:

Leyli sañga kenizek Züleyha bolsun bende

لیلی سگا کنیزک زلیخا بولسون بنده

1926. yılın neşrinde:

Saga Züleyha keniz Leyli bende

ساڭا زولېڅا ګڼيز لهيلی بڼده

Günbed-i Kavus'ta:

Sanğa Züleyha keniz Leyli bende

سنگا زليڅا ګڼيز ليلي بڼده

Bizim metinde:

bāğda biten çehre sen Belkis bakımlı

باغده بتان چهره سن بلقيس باقيملى

1926. yılın neşrinde:

Bāğda gülçehre sen Bulgar bakımlı

باغدا گولچهره سين بولغار باقملی

Günbed-i Kavus'ta:

Bāğda gülçehre sen Bulgar bakımlı

باغده گل چهره سين بولغار باقيملى

Bu karşılaştırmadan sözü geçen iki neşirde şiirin aslının değiştirildiğini anlamaktayız. Günbed-i Kavus neşrinde 1926. yılı neşrindeki sathî yanlışlıklar aynen alınmış olduğunu belirtmeliyiz.

Şair yârini görürse, ne diyeceğini şaşırmasını en basit kelimelerle direkt şöyle söyler:

Dokunsa dilber göze دوقونسه دلبر گوزه

zebân gider her söze زبان گيدر هر سوزه

Bunun gibi sâde kelimelerle peşi peşine beyitler getirmek kolay değildir. Edebiyatta bu sanat sehl-i mümteni' سهل ممتنع (sıradan ancak bunun gibi yaratmak mümkün değil) terimiyle anılır.

Ancak bu iki divanı hazırlayanlar Mahtumkulu'nun bunun gibi söz sanatlarını harcamışlar; en doğru ve eski şekiller bulunmayınca şairin ustalığı ve kastettiği anlam da yok olmuştur :

Yoksa dilber söze يوقسا دلبر بو سوزه

zebân gider her söze زبان گيدر هر سوزه

Birinci satırdaki kelimeler anlamsız dizilmiş ve bu nedenle beyit anlaşılabilir hâle gelmiştir. Bu neşirlerdeki hataların tümünü saymak mümkün değildir.

B. A. Garriyev'in bir ve iki ciltlik neşrinde gördüğümüz gibi Günbed-i kavus neşrinde de bir yayımda iki şiir tekrarlanmıştır: «Baglar hey» 272. , 496. , «Her yana» 296., 564. sayfalarda tekrarlanmıştır.

Günbed-i Kavus neşrinde başka şairlerin eserlerine de rastlanır. Mesela Seydi'nin «Tapılmaz » (52-59 s.), Şabende'nin «Gözelim» (106-109 s.), Gayibi'nin «Gelende bardır» (240-242 s.) ve benzeri şiirleri sayabiliriz.

Anlatıldığı üzere, bu yayınların başarılı ve iyi taraflarından çok faydalandık. Eğer onlar yapılmıydy bizim başarı oranımız düşük olacaktı. Onların eksik tarafları da bize uyarı hükmünde hizmet etti ve çok sayıda yapılacak yanlışlıkları önledi.

Bu çalışmada, çok sayıda anlaşılmayan satırları, düzeltmeye imkan bulduk ve bâzı yerlerde doğrusunu bulmayınca soru işaretini koymaya mecbur kaldık. Belki işaretlenmedik bazı satırlar da okuyucu için anlaşılabilir kalmış olabilir.

Metnimizde imla kuralları açısından inw. № 546 elyazmadaki Mahtumkulu'nun babası Devlet Muhammed Azâdi'nin sahip olduğu Muhteserü'l-Vekâyi kitabının imla düzenini uyguladık. Bu nüshanın bazı yerlerini Mahtumkulu'nun yazmış olmasına dair kanıtlar var ve biz ileride buna değineceğiz. Tm. T. özelliklerine etkisi olmayan Arapça ve Farsça alıntı kelimeleri değiştirmeden aslı gibi verdik. Türkmençe kelimelerin imla birliğini korumaya oldukça dikkat ettik. Buna rağmen bazı kelimelerin iki şekilde yazılışına rastlanır.

Metnin şiirlerinin sıralanmasına bakılırsa, Mahtumkulu'nun şiirlerinin ilk defa doğru edebiyatının divan düzeninde yayımlandığını anlayabiliriz.

Tenkitli metni hazırlamaya çalıştığımız 1957-2007 yılları arası süreçte Mahtumkulu Adlı Dil ve Edebiyat enstitüsünün elyazmalar bölümündeki personelin

çoğu elyazmaları okumakta ve konuya ilgili malzemeleri elde etmekte yardım ettiler. Onların altın kîmetli yardımı, eserin belli zamanda bitmesine ve bilimsel kalitesinin daha iyi olmasına sebep olmuştur. Önceki Sovyetler İlimler Akademisinin haberci üyesi A. K. Barovkov işin başladığını öğrenmişti ve eksikliklerini yüze çıkarmıştı. İşin doğru yapılması için fikrini ve görüşlerini ortaya koydu. Bu yazar Aşırpur Meredov bu işin sürecinde yardım eden her kese şükranlarını sunar ve memnun olduğunu belirtir.

Metin inceleme ve hazırlama:

“Elyazmaların en iyilerinden faydalanarak tekstin çok yerini anlamlı şekilde hazırlamayı, anlamsız olan satırların birçoğunu düzeltmeyi başardık. Buna rağmen, anlaşılmasız kalan satırların da az olmadığını hatırlatmalıyız.

Çalışma esnasında müstensihlerin, elyazmalarda kendi dil ve diyalekt özelliklerine ait kelimeler kullandıklarına, anlamı güç sözcükleri değiştirdiklerine, anlamadıkları yerleri değiştirerek tamamen farklı bir cümleye dönüştürdüklerine, bazen de tamamen anlaşılmasız hâle getirdiklerine rastladık. Metnin nasıl düzgün hâle getirildiğine örnek veriyoruz:

Az da olsa elyazmalarda bazı sözcüklerin Arap dilinin orfografik düzenine uygun yazıldığını gördük. Nitekim Arap dilinde hâl eklerinin yerine tenvin kullanılması ile örtüşen bir kullanımı burada göstermek istedik. Zira transkripsiyon yapan kişi belirtme hâli eki «-ın» yerine tenvini cer (ـ) kullanmıştır:

انصاف الدين براقمز 181 (21)

İnsafın elden bırakmaz.

Aslında bu satırın ilk kelimesi انصافین şeklinde yazılmalıdır. Bunun gibi Arap dilinin işaretleriyle yazmak, Kaşgarlı Mahmud’un DLT eserinin elyazmasında, Suriye ve Mısır’da yazılan Türkçe sözlük ve gramer konulu elyazmalarda çok karşılaşıyoruz.

Bilindiği gibi, kaynaklarımızdan 4J Astrahan'dan Leningrad'a götürülmüştür. Onu yazan Türkmen olmadığı için Türkmence kelimelerin bazısını anlamamış ve kendisince değiştirmiştir. Tekste «goç yigit: koç yiğit» tamlamasının tümünü «hoş yigit» tamlamasına değiştirmiştir. Örneğin:

Mahtumkulu koç yiğitler çapılıp 54 (25) **مخدومقلی قوچ یگیتلار چاپلیب**

Yerine, şöyle yazmıştır:

Mahtumkulu hoş yiğitler çapılıp **مخدومقلی خوش یگیتلار چاپلیب**

Başka bir satırda “su” yerine “hu” yazılmıştır:

Evvel suvdıñg kan boldıñg 110 (3). **اول سودینگ قان بولدینگ**

«سودینگ» kelimesini «حودینگ» demiştir. Bu ise yazan kişinin Başkurt olduğunu ya da Başkurt lehçesiyle uğraştığını göstermektedir.

Biritanya Müzesindeki elyazmada ‘düş’ yerine ‘diş’ yazılmıştır [103(25, 26)]. Bu ise müstensihnin Tm. T.’nin Yomut diyalekti konuşuru olduğunu anlatmaktadır.

Yomut diyalektinin güney-batı ağzında «اونگ ön ‘ön’» kelimesi «ew» şeklinde telaffuz edilir. Rahmetli Ahundov 3E elyazmayı transkripsiyon yatığında:

اونگون اویون گوردیم سونگین هیچ بیلدیم

158 (15)

Öngün oyun gördim sonğın hiç bildim

Satırın ilk kelimesini **اون گون** şeklinde yazmıştır. Bunu ise «öñün ‘önünü’» değil, «on gün» okumak gerektirir; zira Arap alfabesinde Türkmencenin nazal n olan /ñ/ sesi **نک** (nun ve kaf) harfları ile gösterilir. O harfları birleşik yazmak nazal n için esas şarttır. Aynı yazıldığı da her biri kendi sesinin simgesi olmaktadır.

Firaki'nin derlemelerinde:

Altmış yaşan, yetmiş yilkı sopular (I, 343) satır anlaşılmaz olmuş, onun «Altmış yaş sopular, yetmiş yilkılar» (2ل, 1ل), «Altmış yaşan sopular yetmiş yilkılar» (3ع), «Altmış yaşlı sopular, yetmiş yilkılar» (4ع, بك), «Altmış yaşap yetmiş yilkı sopular» (4ل), «Altmış yaşlı sopular, altmış yilkılar» (9ع) gibi varyantları var. Bunların hiç birinin anlamı kabul edilecek şekilde değildir.

Ancak «Şura» dergisinde şöyle varyant vardır¹:

ایللی دین آلتمیسه اوتان صوفیلار

“Ellidin altmışa öten sûfiler”

Bu satır kaynaklarımızda yoksa da, adı geçen derginin varyantını anlam düzeltmek için uygun bulduk.

Bu satırın da anlaşılmaz şekli vardır:

منك آغاچ بر کليم يك دست دو پا (؟) miñg ağaç bir kilim yek dest du pā 4 (21).

Bu, şairin yayınlanan derlemelerinde de yoktur (II, 209, bir ciltlik, 308 s.). tüm kaynaklarımızda da onu anlamlı şekile getirecek malzeme yok. Mesela:

مینک آغاچ یر کليم کوشک دولت پا (3ل, 2ت, 1ع)؛ کوش یک دست یک پا (3ع)؛ مینک آغاچ یر کليم
کوش یک دست یک پا (بك) منک آغاچی یر کلم یک دست یک خار (4ل)؛ کوش دوست پا (2ع, 4ع, ب م)؛
یکدست یکفا (ب خ).

örnekleri anlaşılmaz olduğu için ne ile ilgili olduğunu bilemiyoruz.

İki ciltlikte :

Suratım ne sına daret, ıstıhanym häk ola (I, 74) gibi varyantın ilk yarısı anlaşılmazdır. Onu Türkmence’ye çevirirsek: «yüzümiñ ne gursagı bar: yüzümün ne göğüsü var» olur. Dilimizde «yüz» ile «gursagıñ: göğüsün» birbirine bağlı olarak kullanımı yoktur. Onun doğrusu:

صورتیم نیسته باره استخوانیم خاک اوله

1-Şura žurnalı, Orenburg, № 16, 1913 y. , s. 491-492

3 (15).

Şuretim nîste bara ustuhânım hâk ola

olmalı. Elyazma yazan, نیست (yok) kelimesinin yönelme hâli ekini anlamayarak bir yerde onu sonraki kelime ile (4ع) -نسته دارد «neste darede», başka bir yerde (1ل) -نسته مدا «nesne meda», yine de bir yerde (8ع) -نه سینه دارد «ne syna daret», öteki yerde نیتنه گورا «nesnetde barsa» -نسنتده بارسه (3ل) «nite vere», (2ل) -نسته ورا «neste vare», (3ع) -نیتنه گورا «niyetine görâ» gibi kelimelere değiştirmişler. Kaynaklarımızda o kelimenin: (3ع) -نیتنه گورا «niyet derah» gibi varyantları da var.

Şairin «Şondadır» adlı şiirinin dördüncü satırı çeşitli varyantlarda geliyor:

Arası gül dek peridir harı gördüm, şondadır.

(Bir ciltlik, 416. s.)

Bu örnekte sözcükler anlamlı olsa da, anlamsal bağlantısı ve cümlelerin anlamı yoktur. Kullanılan “arası” kelime, neyin ya da kimlerin arası olduğu belli değil. Nitelenen güzel gül gibi ise ondan sonra getirilen “har: ‘diken’” kelimesi niçin gerekli imiş: bu satır iki ciltlikte şöyle gelir:

Reñbe-reñ güller açylmış, hary gördüm; şondadyr (II, 354).

Rengarenk güller açılmış harı gördüm şondadır.

Bu varyantta da gülün yanında hâr ‘diken’ kelimesinin gelmesi yerinde değildir. Zira, burada iki karşılıklı durum nitelenmiyor. Sevincin yanında hüznün, kolaylığın yanında zorluğu beyan etmek için gül yanında hâr ‘diken’ getirilebilir.

Hazırladığımız metinde ise o satırın şöyle varyantı var:

پریدور حاری کوردیم شونده دور (ب م)

Peridür harı gördüm şondadır.

Munda da حاری kelimesinin niçin getirildiği anlaşılmıyor.

آراسی کلدیك پريلار غاری کوردیم شونده دور (6ع)

Arası gül dek periler garı gördüm şondadır.

Bu örnekte arası kelimenin anlamı denk geliyor; har kelimesinin yerine de gar kullanılmış ve bunlar da kelimelerin birbirine anlam bağılılığı yoktur. Ondan sonra 1ت- de iki ciltlikteki gibi satır tekrarlanıyor. Ancak burada har yerine cay “yer, mekan” getirilmiştir.

Bunun gibi de بخ-de کوردیم فرخواری örneği var. Bu da muğlak ve anlaşılmalıdır. بک، 2ب، 4ع، 3ع kaynaklarında da «arası gül» kelimeleri kullanılmıştır. 4ل-de ise bu satır şöyle veriliyor:

آراسی کلنک فریدور خوری کوردیم

“Arası güliñg feridür ħorı gördim”

Bu kaynaktaki gelen satırda «arasy gülüñ, hor» kelimeleri var. Bunların tümü birleşerek anlamsız şekilde ortaya çıkıyor.

Bu satırın anlamlı olması için yukarıdaki örneklerin bazı kelimelerini incelemeye çalışalım; bilindiği gibi Arap dilindeki عارض (a:rız) – ‘yüz, çehre’ kelimeyi hatırlatıyor. Firaki’nin şiirlerinden istinsah edenler bunu anlamamışlar ve onu عارص okuyarak sonra da Türkmence «arası» kelimesine değiştirmişler. Örneklerin çoğunda «peri» ve «hār» sözcükleri kullanılmıştır. Bu yerde «peri» kelimesi yerlidir, ancak «harı» kelimesine anlam vermek için onu رخسار «ruhsar» kelimesine değiştirip okumamız yerinde olacaktır. Böylece şair sevgilisinin yüzünü iki eş anlamlı kelimelerle, yani «arızı gül», «peri ruhsar» tamlamaları ile vasfeder ve şiir şöyle okunur:

عارضی گل دیک پری رخساری گوردیم شونده دور

61 (4).

‘arızı gül dek peri ruhsarı gördim şondadır.

Dinî anlayışa göre göğün yedinci katında **سدرۃ المنتهى** adlı bir mitik ağaç var¹, Hazreti İsa peygamber de henüz gökte diri yaşıyor.

Firaki Hazreti İsa ile bu ağacı şiirlerinin birinde böyle vermiştir:

سدره صحراسينده عيسى شهرينده

252 (19)

Sedre sāhrasında, İsa şäherinde (I, 60).

Bu satırın 8ع 'de: **سودا صحراسينده عيسى شهرينده** şeklinde diyerek gelen yeri var.

Bakü yayınında bu mısra şöyledir:

سودان صحراسينده عيسى شهرينده

(152 sah.).

Sudan sahrasında İsa şehrinde,

Oradaki «Sudan» kelimesi için de: **سدره» يرينه «سودان» 3 sayılı** yazılan **نسخه هم بار** altyazı gelmiştir. Kitabın sonundaki «Sözlük ve açıklamada » «Sudan sahrası – Arabistanda bir çölün adı» (530 s.) demişler. Burada «sidre» ağacı «Sudana» değişerek yedinci kat gökten yere indirilmiştir, Afrika'daki Sudan adlı ülke de Arabistan'a götürülerek bir çöl adı oluyor.

Ondan önceki mısra da yayınlarda şöyledir:

Kutbeti'l-İslamda Ceyhun bahrında (I, 60, birciltlikt, 66 s.).

Bu mısradaki «kutbetil-İslam» tamlamasının anlamı «İslamın kutubu ve direği » oluyor, bu anlamın metinle ilgisi yoktur. Amu Derya'nın (diğer adı Ceyhun) çevresinde bunun gibi ünvân verilen şehir yok. Kaynaklarımızda bunun iki varyantına rastlıyoruz. Biri 4ع'te **قبة الاسلام** var; buradaki **قبة** denen kelimenin sonundaki İslam kelime-i ilave edilmiştir. Ondan başka da bu şekilde adlandırılan bir yerle karşılaşmıyoruz. Ancak diğer varyant **قبة الاسلام** şeklinde 4ل'te var. Bu tamlama **غيث اللغات** 'Gıyâsu'l-lugat'

¹. Seret. M. İ. Гаффаров, á ерсидско-русский словарь, т. II, Москва, 1927, стр. 450. Nehcul – Feradis, Ankara, 1956,

sözlüğünde Buhara ve Basra şehirlerinin ünvânı denilmiştir¹. Şahnamede Belh şehrine قبة الاسلام denildiği hatırlatılır². Bana göre bu kelime Firaki'nin şiirinde Buhara yada Belh'le ilgili olmalıdır, çünkü bu satırda Amu Deryanın çevresiyle ilgili sözler geçer. O şehirlerin ikisi de Ceyhûn'a yakındır.

Bazı durumlarda elyazmada doğru yazılan kelime de günümüz Türkmen alfabesinde yanlış yazıldığı görülmektedir. Mesela:

Naşa yetse açmalım, göyâ gadam urar kör.

Meger eyâm istese, bolgay nury ayala nur,

Eter Türki tilinde, mehcür olup düşgendir (I, 58, bir ciltlik 71 s.)

Bu satırlarla ilgili olarak şunları beyan etmemiz gerekir:

İlk satırda «naşa yetse» aslında Farsça ناشايسته («na» yokluğu gösteren ön ek + şa: yeste:münasyip, layık) kelimenin yanlış okunmasından dolayı “Naşa yetse” yazılmıştır. «naşa»'nın «naş» kısmı alınarak ağlamak anlamı verilmiştir. (Bir ciltlik 71. s.). Her bir sözlükte «naş» kelimesiyle karşılaşmak mümkün değildir. Firaki'nin şiirinde Fars dilinden geçen «naşi» (tecrübesiz, bilmez) kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimeye yön hâli ekini eklediğimizde, «naşa» şekli ortaya çıkıyor. Ancak bu burada yerinde olmuyor ve cümleye anlam veremiyor.

İkinci satırda, «nuri a‘lâ nur» biçiminde verilen cümle de yanlıştır, çünkü Kur'an'dan alınan bu sûrenin özgün şekli نور على نور – nurun ‘alâ nur³ (nur üstüne nur) biçimindedir. Bu yüzden onu Arap dilindeki karşılaştırma sıfatı yaparak «a‘lâ» (âlâ) «en yukarı, en yüksek» (Bir ciltlik, s. 71) verilmesi doğru değildir; zira bu kelimeyi Arap dilindeki ‘ala: « İfade öngörü üzerinde»⁴ şeklinde Rus araştırmacının kitabında

¹. محمد غياث الدين بن جلال الدين، غياث اللغات، صفحه 335

². محمد بن نجيب بکران، جهان نامه، مسکو، 1940، صفحه 166

³- Куран, перевод с арабского Г. С. Саблукова, Казань, 1907, (24, 35).

⁴-В. Гиргас, Словарь с арабской хрестоматии и Корана. Казань, 1881 г. , стр. 551.

kaydedildiği gibi okumak için Arap orfografisine göre önünde bir elif [ʾ] yazılması gerekir.

Üçüncü satırda da «türpe tilinde» şeklindeki طرفة العين tarafatü'l-ayn – tarpatayın tamlamasının doğru okunmamasından türemiş biçimdir.

Bu şiirin başında verilen «sapdıvag» kelimesi de bazı yayınlarda «garlavaş: sahil kuşu, shorebird» diye düşünülmektedir¹. Şiirin mazmununda sarhoş kuş yapraktan ayrı kaldığından şikayet eder. Bu yüzden o kelime «bülbul» anlamında denilse yerinde olacaktır².

Tekstimizde:

قلمی قارسانیب قرق یول گچرمن اگر که میل اتسه یار بزم ساری

237 (1, 2)

Kulzımı karsanıp kırk yol geçer men, eğer ki meyl etse yar bizim sarı

Böyle verilen şiirin ilk satırı neşirde:

Gulzomy gyr sapyp kyrk yol geçer men (I, 68).

Şair burada «Yârim bana doğru geleceğini bilirim, Gulzum gibi denizi kır sayarak kırk kez ondan geçerim.» der. bence, «Gulzum» kelimesinden sonra gelen kelimeyi ek değil de «قارس- gars» okumamız yerindedir. «قارس- gars» gars «ders» ders vezninde okunur sevinçten elleri çarpmak ve hareketlendirmek olur³. Mahtumkulu'nun şiirinde bu kelimedenden garsanmak “sevinerek dans etmek” kelimesinin türediğini düşünürsek mantıklı olur.

Şairin «Aleme belgilidir» (№ 73.) adlı şiiri neşirde:

Ġayr ile bezm eyleyıp ger etse hoş köňglini yar,

¹- Seret. II, 399; Baku şäherinde, s. 530

²- A. Meredov, S. Ahallı, Türkmen klassiki edebiyatının tekstleri boyunça gysgaça sözlük. 1963 , s. 192

³- Muhammed Mahdi Xan, Sanglax, London, 1960, p. 271 v.

Meclis içre yad edipdir ulug merkatıglıdır.

(I, 144, bir ciltlik 21. s.)

Şiirin ikinci satırı anlaşılmaz olmuştur. Neyi kastettiği belli değil. Şairin bir ciltlik derlemesinde ise o satırdaki «merkat, merkatıg» kelimesinin «derece, rütbe» gibi anlamı var diye düşünülmüştür. Bu kelime sözlüklerde kaydedilmemiştir. O mısra 2ع kaynağımızda şöyledir:

غیر ایله بزم ایلایب ایتسه خوش کونگلنی یار
مجلس ایچره یاد ادیب دیینگ اول غریب قیغی لی دور

73 (5, 6).

Ġayr ile bezm eyleyip etse hoş könglini yār
Meclis içre yād edip deyin o ġarib kaygılıdır

Bu dizeler günümüz ölçünlü Tm. T.'yle şöyledir :

Ġayr ile bezm eyleyip eylese hoş könlüni yar,
Meclis içre yat edip diyin: Ol garıp gaygılıdır

Fars dilinde süslemeye «آرایش» «a:ra:yiş» denilir. Bu kelime Mahtumkulu'nun şu şiirinde vardır:

سن سن آرایش جان هم جان سندن بی خبر
سن جهانہ دولی سن جهان سندن بی خبر

38 (1, 2, 3, 4).

Sen sen ârâyişi cân hem cân senden bihaber
Sen cihana dolu sen cihan senden bihaber

Bir ciltlikte bu kelime ikiye bölünerek «âr» ve «iş» edilmiştir, bu yüzden anlamını kaybetmiştir:

Sen-sen âr işi jahan hem jan senden bihabar,
Sen jahana doly sen, jahan senden bihabar (409. s.).

Örneğin birinci satırındaki «sen-sen är işi cahan ...» söz diziminin de ne anlattığı belli değildir.

Bunun gibi başka bir örnek:

بیز اسلاردیک اولاق یاران نصیب بزی سالدی حیران
کیمی گیتدی ایران توران کیم اصفهان تبریز آشدی

228 (13, 14, 15, 16)

Biz isterdik ulak yâren nasıp bizi saldı heyrân

Kimi gitti İran Turan kim İsfahan Tebriz aşdı

Bu dörtlük 3ع'te ilk satırının birçok varyantı var:

- «biz ustadıñ», اوستادینگ –de ف
- «biz ustadıñ olak yaran», بیز اوستادینگ اولاق یاران –de ت2
- «biz isterdik ılak yaran», بیز ایستاردیک ایلاق یاران –de ل4
- «biz ustadıñ olam yaran». بیز اوستادینگ اولام یاران

Bunların arasındaki fark birbirine benzer değildir. Bir yandan «islârdık» (istârdık) – «usta, ustada», diğer yandan da «olak» (ol + ak– şimdiki gelecek zaman fiili, şimdiki zaman Türkmen dilinde olalıñ, bolalıñ şeklindedir.) fiili «ılak», «olam» şekillerine değiştirilmiştir. Yayınlarda da «ulug» biçiminde verilmiştir:

Biz islârdık ulug yaran (I, 86, bir tomlukda 268).

Tekste o kelimenin değiştirilmesi cümlemin anlamını kaybediyor.

Önce de söylediğimiz üzere, Arap alfabesinin kullanıldığı zamanda Türkmenlerde belli imla sistemi olmamıştır, bu yüzden her türlü imlâ karışıklığı ortaya çıkmıştır. Bu mesele Firaki'nin şiirini yayına hazırlayanları da çok yerde yanlışlığa uğratmıştır. Mesela:

Daşdan bişdim, içden köydüm, köz boldum,

Ketar kaysı, kebab kaysı bilmedim (II, 271, bir tomluk, 47 sah.).

Yayınlarda «ketar» kelimesi: «kebab şişi» (II, 395, bir ciltlik, 47). Aslında o «kinar» olmalı. Transkripsiyon yapan kelimeleri biriktirerek «kenar- کنار» kelimesini ortaya çıkarmış. Başka bir kişi de onun ikinci harfinin noktasını büyüterek çift nokta etmiş ve onun «ketara» kelimesine değişmesine sebep olmuştur. O kelimenin bu şekli almasıyla şairin kastettiği anlamı veremeyiz, zira sözlüklerde asla böyle bir kelime yoktur. Bizim kaynaklarda onun, minar (منار (4ل), güdaz-(2ت) گداز, kenar-(3ل) کنار şekilleri var.

Tekstimizin № 89. şiirinin 15-16. satırları şöyle:

ایل سز قالان بلند داغینگ باشیندین آغاچ بتر جاده بتر یول قالمز

İlsiz kalan bülent dağın başından, ağaç biter cadde yiter yol kalmaz

Bunun varyantları şöyle; kaynakların çoğunda «dağın» yerine «dağlar» ve 3ل 'te de «dağın başında» yerine «dağın daşından» yazılmıştır.

Arap dilinde ana yola جاده،جاده - «cadda» yada «cadde» denir. Bu kelime, yazan kişiye anlamsız olduğu için onu ve onunla ilgili kelimeleri değiştirmişler.

4ل «agaç yiter, caylar yiter», - آغاچ يتر جايلا يتر -de 2ت «cadda biter», - جاده بتر (1ع) -de, - آغاچ ياتار جاي ياتار قالمزلار -de 3ل «cadda biter», - جاده بتر -de, «çada - جاده بتر -de 8ع «agaç yiter çayra yiter». - آغج بتور چایده يتور -de 1ل، 4ع «galmazlar», - جاده بتر -de 9ع «çerde yiter». Görüldüğü gibi «cadda» kelimesi «çay, cay, çadır» ve «biter» de «yiter, yatar» ve benzeri şekillere değişmiş. Sözü geçen dörtlük yayınlarda böyle geçer:

İlsiz galan belent dağın başından,

Ağaç biter, caylar yiter, yol galmaz (II, 169).

Burada da «cadda» kelimesi «cay» kelimesi ile değiştirilmiştir.

Tasavvuf terimlerinde ریاضت «riyazet» kelimesinin «nefis isteğinden kaçınmak, kendine sıkıntı çektirmek, ibadet ve tefekkür için dünyayı terk etmek » gibi anlamları var. Bu mısırda böyle anlamdadır:

رياضتینگ يوكینی آرقان يوپین سال گوتار

137 (9).

Rıyazatın yükünü arkan yüpün sal göter.

İstinsah eden kişi « يوپین - yüpin» kelimesini anlamadığı için آرقان يوپین – arkan يوكینی آرقانگ اوزره سال گوتار 4ل-de «yüzün-arkan», 2ع ve 9ع «da «yüzün-arkan» (urgen) yüpün» söz dizimi 3ع'de يوكینی آرقان سال گوتار - yüküne arkan sal göter», 4ع'te يوكین آرقا سال گوتار - yükün arka sal göter, 6ع -da يوكینی آرقا سال گوتار - yükünü erikli arkada sal göter», 7ع'de يوكینی آرقان يوزین سال گوتار - yükünü arkan-yüzün sal göter» gibi şekiller almış.

Aşağıdaki mısra da bunun gibi yanlışlıkları göstermeye örnektir:

تحت الثرى دنگیچ بارغان على دور

69 (20).

Teht-es-sera dengeç bargan Alidir.

Türkmen okuyucusuna bu satırdaki تحت «alt, aşağı», الثرى - «yer, toprak» kelimeleri anlaşılmaz olduğu için تحت الثرى – yerin altı tamlaması yazıldığında, her türlü değişikliğe yol verilmiştir. 1ع -de تحت السرى غچه - «taht alt deñice» şeklinde verilerek تحت - «alt, aşağı» kelimesinin eş anlamı olan Türkçe, «alt-ast» kelimesi onun ardından verilmiştir. 4ع -de تحت الشراى - «tahtış-şeray» şeklinde getirip anlamsız olmuştur. 6ع -daki تحت السرى غا ديك - «tahti sseri ga dek» gibi muğlak veriliyor. Bunun gibi de 4ل -de تحت السرى دىگاش - «tahtis-seri dingeş» edilerek hem Arapça, hem Türkmence kelimeler değiştiriliyor. 1ل -de تحت السرى دنگیچ - «tahtis-seri deniç», 8ع -de تحت الشجر دىنگیچ - «tahtış-şecer deniç: ağacın aşağına kadar» şeklinde yazılmıştır. 9ع -da o söz dizimi تحت اثرى دىنگیچ - «tahtis-seri dingeç» (onun eserlerinin aşağına kadar) şekline çeviriliyor. 9ع -de تحت السرى دىگین - «tahtis-seri

diğın», 2ل -de de تحت الشر دیگج - tahtiş-şer diğeç» biçiminde veriliyor. Bunlar da öncekiler gibi anlaşılmazdır.

Arap dilinde kısa silaha مزراق - «mızrak» denir. Şair onu şu beyitte veriyor:

تا اولینچه قوچ یگیت دین مزراق دور کمان گیتمز میش

100 (7, 8).

Tâ ölünce koç yiğitten

Mızrakdır keman gitmezmiş

Bu kelimen Türkmen dilinde kullanılmadığı için 3ع -de - مزرخ - «mezreh», 9ع -da da benzeri yazılmış, 7ع -de - مرحمت - «merhamet» kelimesine dönüşerek orijinalına benzer olmayan şekile değişmiş. Arap dilinde pahalı taşlar ile süslenen şeye مرصع «murassag» denir. 4ب ve 8ع -de mızrak مرصع «murassag» diye yazılmıştır 3ل -te ise o satır tamamen değişmiştir.

فرخ یتار زیان گتمزمش

Farh yeter ziyan gitmezmiş.

İki ciltlik yayında gelen:

Añırsızı azdırar,

Götin dövlet baş gitmek (2, 259).

Bu beytin birinci satırı kaynaklarımızdan 8ع ve بـ -deki şekline benzerdir, ancak metnimizdedeki varyantı:

آنگسزی آزديرار

103 (3)

Añsızı azdırar

Anlam açısından öncekiden farklı kaydedilmiş; buna göre esas tekste getirilmiştir. Yayında verilen «baş» kelimesi yerinde değil, zira Türkmencede «baş gitmek» şeklinde kullanılan fiil yoktur. Kaynaklarımızda bu satırın böyle varyantları var: 1ع -de گوتان دولت

- «göten döwlet» (?), 2ع -de «پش گیتک» - «peş gitmek», بخ -de «گیتک داش دولت گوتان» göten döwlet daş gitmek», 4ل -de «زکات سز مال بوش گیتک» - zekatsız mal boş gitmek». Bu varyantlarda o kelime «peş, daş» olarak değişmiştir. 4ل -de ise satır asla orijinala benzer değil. Anlam açısından da dinî konularla ilgili olmuştur. Bu kelimelerden «peş» varyantı şiirin aslına yakın gözüküyor, onu پیش - «pi:ş» (ön anlamında) ederek «piş gitmek» gibi birleşik fiil yapılırsa, o satırın anlamı düzeliyor:

کوتین دولت پیش گیتماک

Götin devlet piş gitmek.

Firaki'nin bu mısraının içeriği dinle ilgilidir:

ایلاگای عرصاتده گل کبی ایمان پیدا

1 (35).

Eylegey arasatta gül kibi imân peyda

Burada عرصات «arasât» kıyâmet anlamındadır. Ancak 1ع، 3ع، 7ع، بخ -de «خارستان» - haristan (dikenlik), 4ع -te de «خار» «diken» ve 4ل -de «قبرستان» - «gabristan:mezarlık» kelimelerine değiştirilmiştir. dinî fikrin kıyâmet anlamını veren kelime, «dikenlik, gabristan» olarak değişmesi şiirlerin dinî içeriğine dikkat edilmediğini gösterir.

Şair dilimizde arkaik olan kelimeleri de kullanmıştır. Onlardan yazmak anlamındaki «bitmek» fiilini örnek verebiliriz:

بتب نامه نك تابشیر محشر قولنكده

247 (26)

Bitip nâmeni tabşır mahşar kolunda

Bu bitmek fiili birçok elyazmada, 3ع، بك، 1ل، 2ل -de - «منوب، minib, münüp» - «yazıp» olmuştur. Ancak 1ع -de ise eş anlamı olan یازیب - «yazıp» olmuştur.

Firaki'nin «Gara reñ bolar» adlı(№ 80.) şiirinin ilk beyti yayınlarda farklı şekillerde neşredilmiştir:

Hozuň daş gabıgı, gülälele suvı,

Suvun saça çalsañ gara reň bolar. (Bir ciltlik, 281).

Ya da:

Hozuň daş gabıgı gülälele suvun,

Garıp saça çalsañ, gara reň bolar. (II, 223).

Tek ciltlikten alınan varyantta su kelimesinin iki kere tekrarlanması şiirin vezninin bozulduğunu belli eder.

İki varyantta da «gülälele» kelimesi var. Bilindiği gibi, bu çiçek Nisan ve Mayıs aylarında gül açar. Hoz (ceviz) ise yazın sonunda meyve verir. Bu yüzden gülälele suyunu cevizin dış kabuğu ile karıştırmak mümkün değil¹. Diğer yandan, gülälele Aşgabat çevresindeki ağızda kullanılmaktadır². Şairin bulunduğu yer olan Garrıgala'da bu bitkiye «hıcı» denir³. Firaki'nin bu kelimeyi kullanması mantıklı gelmiyor. Kaynaklarımızın tümünde bu kelimenin yerine آزرگون ve آزارگون yazılmıştır. Fars dilinde (z:ž) harfı ile yazılan «azer» kelimesi yok. Bu dilde گون «gu:n» kelimesi «renk» anlamındadır. Bunun gibi yazılan türemiş kelime de kaynaklarda yok. Ancak, Farsça'da «azer» (ز) zal harfı ile yazılıyor. Sözlüklerde آذرو - a:zer bu: ve «a:zer bu:ye» آذرويہ sözlerine rast ediyoruz. Burhân-i kâtı'da⁴ bu kelimenin أشنان – uşna:n denen bitkinin gülü, Ferhengi-Amid'de⁵ ise şu bitkinin kendisi denen anlamların varlığı bellidir.

¹-Şeyle maslahatı oba hojalık ılımlarının doktoru S. Ö. Övezmiradov berdi.

²- V. V. Nikitin, B. B. Kerbabayev, Narodniye i naučniye turkmenskiye nazvaniya rasteniy, Aşhabad.

³- Önceki kaynak, s. 23

⁴- این خلف تبریزی، برهان قاطع، تهران صفحه 34-34

⁵- حسن عمید، فرهنگ عمید، چاپ دوم، تهران 1345 شمسی صفحه 28-28

⁶- مصلح الدین مصطفی بن شمس الدین القره حصارى، اختري کبير، قازان، صفحه 43-43

Bu sözlükte verilen اشنان - «uşna:n» kelimesinin de Türkmencede «çogan» anlamı vardır¹. Bu yüzden Firaki'nin kullandığı kelimesi «çogan» anlamındaki آذربو - «azerbu» olmalıdır. Sonuçta o beytin doğru şekli şöyle olması gerekir:

قوزینگ داش پوستی آذربو گلی سوین ساچه چکسنگ قره رنگ بولور

80 (1, 2).

“Gozun daş pustı azerbu gülü suvun saça çeksen gara reng bolur”

«Bola-bola geçer sen» (№151.) adly şiirin bir dörtlülüğü yayınlarda ik türlü verilmiştir:

Magrur olma sancagyňa, hamrına,

Acal döwlet elin çeker demriňe,

Gılça cana, bu baş günlük ömrüňe,

Ne tetärik kıla-kıla geçer sen (Bir ciltlik, 379 s.)

Diğeri:

Magrur olma sancagyňa, hamrına,

Acal - Davut elin çeker demriňe,

Gılça cana, bu baş günlük ömrüňe,

Ne tetärik kıla-kıla geçer sen (II, 186).

Bunların ikisinde de «sancak, hamr» kelimeleri vardır. Onlardan «sancak» kelimesinin anlamı şöyle: «уст. 1. standart; 2. Tavuskuşu ya da güvercin tasvir eden bakır heykeli”; 3. ist. sancak (il, Osmanlı İmparatorluğu ili)”, «hamr» kelimesi de şarap anlamındadır. Böylece, şair muhatabına «Sen malına, yurduna, boyuna, ve şarabına övünme » dediğini anlamak lazım geliyor. Tekstimizde bu satırın varyantları şunlardır: 1ع -de: مغرور اولما بو جانینگا - «Magrur olma bu canına». Bu yerde «sancak» kelimesi «bu canına» olarak doğrulanmıştır. 3ع -de: مغرور اولمه سبجانیگه صبرینگه - Magrur olma

subhaniña sabrıñ». Göründüğü gibi, bu satırda da «sancak» «subhan» ve «hamr»
«sabır» kelimesine değiştirilmiştir. 1ت-de: مغرور اولمه سبحاتینگا ممروگا Magdur olma
subhaniña memruge (?!)». bu yerde de «subhan» geliyor, ancak «hamr» ve «sabır»
anlaşılmaz oluyor. Başka, «magrur olma» (guururlu olma) yerine «magdur ağma»
(aldanma) kelimesi de kullanılıyor. 2ل-de: مغرور اولمه سبحاتینگا صمرینگا Magrur olma
subhang samrıña». burada «hamr» «samır» olup geldi. 2ل، بک، بم، ع4،-de مغرور اولمه
«sen canına, ömrüne». Bu varyantta «sen canıña» söz
dizimi «sancagıña» yerine ve «hamrına» kelimesinin yerine«ömrüne» kullanılmıştır.
مغرور اولمه 9ع-de: مغرور اولمه بو جانینگ خمرینگا 1ل-de:
«magrur olma sen çayına hamrına». Esas tekstimize en iyi satır şeklinde
gelen:

مغرور اولمہ سنجابینگا سمورینگا

151(9)

Satırda «sencap»da: «серая белка, мех серой белки¹ » gri sincap, gri sincap kürkü “» gibi anlamı verir, سمور -«semur» ise günümüz Türkmen dilinde «samır» kelimesinin aslıdır. О: «Соболь, соболий мех² “Sable, sulu kürk “» anlamını verir.

Bu satırda şair zenginlere bakarak çok pahalı elbiselerinize gururlu olmayın diyor. Ancak şiiri yazan Türkmenler içeriğine dikkat etmeden, «sencabı», yani çok pahalı deriden dikilen giyimi Subhana (Allah’a) çevirmişler.

Yukardakiler gibi karmaşıklık ikinci satırda da var:

Tek ciltlikte oldukça anlaşılmaz şekli var, zira orada verilen devlet, elin, çeker, demrine kelimelerinin tümü birikerek «ecel» kelimesiyle ilgili değildir. Bunun gibi de iki ciltlikte, «devlet» kelimesi «Davut» ile değiştirilmiştir. Diğer kelimeleri ise bir ciltlikten farklı değildir.

1- М. Ё. Гаффаров, а ерсидско-русски-словарь, ТП, Москва, 1927, стр. 474.

2- Önceki kaynak, s. 473

- داور, (4ع) «dövled» دواد, (3ل, 4ل, 2ع, 1ع) «Davut» Kaynaklarımızın çoğunda da daver «(ت1)», «da:men»-دامن, (8ع) «da:v»-داو, (3ل) «da:ru»-دارو, (بك) şeklinde geldiğini görmek zor değildir.

Bu satırdaki başka kelimelerin de varyantları çoktur. Tekstimizin 151. şiirinde bu farklılıkları görmek mümkündür. Tekstimizde آجل دوداغنى قويمش دامرينگا Acal dodagını goymuş damrıña, şeklinde alınmıştır. Burada «dodak» kelimesi doğru teşhis edilmediği için böyle yanlışlıklar ortaya çıkmıştır. Elyazmalar ve yayınlardaki «demir, demr» kelimesi de «damar» olmalı ve şiirin gelişine göre «damryña» biçiminde yazılması gerekli olmuştur.

Şair «Läle getirmiş» adlı şiirinin başında doğayı güzelce nitelendirmiştir:

آسمانینگ یوزلاری منور بولسه زمین یاشیل گیب لاله گتیرمیش

98 (1, 2).

Asumanın yüzü münevver olsa zemin yeşil giyip lale getirmiş

Yayınlarda bu beytin peşinden bu satırları verilmiştir:

Huda buyrugından ayrılan cuvan,

Oynaşından haram köle getirmiş (II, 24).

Allah'ın emrinden ayrılan gençler aldatandan haram yavru getirmiş

Bu satırların içeriği önceki güzel doğanın vasfedilmesiyle bağ kurmamaktadır; zira, aydın gök, yeşil giyinerek çiçeklenen yeri nadir olan aldatıcı kadınla bağlamak yerinde değildir. Okuyucu güzel manzarayı seyr ettikten sonra güzel şeyler beklemektedir. Şair böyle beklentiyi de düşünmüş, yani güvenilir kaynaklarımızda o beyt şöyle getirilmiştir:

ایل ایچینده یخشی گورلان جوانلار عاشقینه یوز منگ نازلار گتیرمیش

98 (3, 4).

El içinde iyi görülen gençlerimiz aşığına yüzbin işve getirmiş

İl içinde yağşı görülen cuvanlar,

Aşığına yüz mün nâzler getirmiş.

Bu beytin kafiyesi olan «nâzler» kelimesinin sonundaki «r» ritmi bozar, bu yüzden şiir okunulduğunda «r» sesi düşürülmelidir. onu okumamak şiirin anlamına zarar vermemektedir.

Şairin «Sataşdım» (128.) adlı eserinde:

yıldızdan yol yasap, aya sataşdım (I, 123)

Yıldızdan yol yapıp aya yetiştim

Bu mısranın anlamı açıkça belli değil. Kaynaklarımızda yolun peşinden gelen bazı varyantlar var: «yol aldım» - يول آلدیم -de: 8ع, «yol uydım» - يول اويدیم -de: 4ل, «yol açtım» - يول آچدیم -de: 2ت, «yol istâp» - يول ايستاب -de: 3ل.

Bu şiir kaynaklarımızın on birinde var, ancak onların hiç birinde «yasap» hâl fiili yoktur. Bence bazı kaynaklarda gelen «umdum» (umut ettim) fiili daha doğrudur. Bu fiil «Va' z-I Azâdda» da var, «umut» kelimesi de bunun kökünden türemiş isimdir¹. Bu fiil kökü (um-) günümüz Türkmencesinde kullanılmasa da ondan türemiş bir kaç kelime yaşamaktadır; ummasız, imtilmak, ımsınmak ve. . . .

Bu fiille o satır şöyle olur:

يلديزدين يول اومديم آيه ساتاشديم

128 (12).

yıldızdan yol umdum aya sataşdım.

Matumkulu'nun «yaylamları bar» (№ 15.) eseri elyazmalarda nadir bulunan şiirdir. Kaynaklarımızda sadece 7ع-de, Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Elyazmalar

1- М. Ислами, Словарь языка Довлеет-Мамеда Ёзиди, автореферат, Ёшхабад, 1966 г. . стр. 10-11; A. Meredov, S. Ahallı, Türkmen klassik edebiyatının tekstleri boyunça gısgaça sözlük, Aşgabat, 1963, s. 230

Arşivinde vardır. Başka elyazmalarda da № 400^b, № 609, № 1802 listelerde vardır. Bu şiir tartışmalı bir konu olduğu için Aşgabat'daki elyazmalarının tümünden faydalandık.

Adı geçen elyazmaların tümünde bu şiirin ilk beyti şöyle:

سفر اديب بارساق نوشاه شهرينه

15 (1)

Sefer ederek varırsak Nevşah şehrine

Buna rağmen, yayınlarda bu satır böyle verilmiştir:

Sapar edip barsak Nuha mülkine (Bir ciltlik, 173 s. , I, 253).

Yayında نوشاه شهرينه - Nuşa şährine» söz diziminin yerine «Nuha mülküne» yazılmıştır. S. Garriyev kendinin «Türkmen edebiyatının Sovet Gündogarı halklarının edebiyatları bilen özara bağlanışığının tarihinden» adlı çalışmasında bu şiirin, № 400^b, № 297^w elyazmalarına dayanarak «nuha» kelimesinin yerine «Nuşa» verdiğini hatırlatır¹. Ancak niçin onu Nuha'ya dönüştürdüğünü belli etmiyor. Bu, yazar kendi çalışmasında Firaki'nin derlenen yayınlarından faydalandığını göstermektedir. Bunun gibi değiştirmelerin sebebi bilinmemektedir. Orada bazı kelimelerin Azerbaycan Türkçesiyle yazılması (yaylak, oynah, suvlak ve. . .) ya da Şirvan kalelerinin bu şiirde geçmesi bunun gibi değişimlere neden olmuş mudur? İran'ın tüm yerinde Azerbaycan Türkçesi'ne benzer konuşan halkın bir grubu Guçan şehrinin yakınında nüfusunun çoğu Türk dilli olan Şirvan adlı şehir vardır. Mahtumkulu'nun yaşadığı yere Guçan ve civarındaki Şirvan çok yakın olduğu için çevresindeki ülkelerle ilgili şiir yazması muhtemeldir.

Bunları ispat etmek için bazı konuları incelenmek gerekmektedir. Şehrin adı 18. yüzyılda şimdiki adından da belli olduğu gibi, قوشان Kuşan kelimesiyle ilgilidir. İyi okur yazarı olmayan kişilerin onu نوشاه Nevşah şeklinde vermeleri mümkündür. Bu

¹-Seyit Garriyev, Türkmen edebiyatının Sovet Gündogarı halklarının edebiyatları bilen özara bağlanışığının tarihinden, Aşgabat, 1967, s. 186

yüzden نوشاه kelimesini daha doğru açıklamaya kanıt bulununcaya kadar o kelimenin yerine Kuşan kelimesini kullanmak mantıklı gelmektedir.

Bu şiirin 14. mısrası yayınlarda farklı verilmiştir:

Artdırıp dükanbıl sarı yay bile (Bir ciltlik, 253).

Diğer bir ciltlik yayındaki bu şiir şöyle:

Artdırıp dükanbıl sarı yay bile (bir ciltlik 173).

İki yayında da anlaşılmaz olan «dükanbıl» kelimesi var, bu kelimenin hangi dilden geldiği belli değildir.

Burada «sarı yay» tamlamasının açıklanması gerekir. Transkripsiyon yapanların kelimeleri birleştirerek yada bölerek yanlışlığa uğradıklarını söylemiştik. Bence, Bu «dükanbıl» kelimesi de iki kelimenin yanlış birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Onun ilk bölümü دوگون - dügün» (dügün), ikincisi ise بیل - bil (bi:l) sözcüğüdür. Zira sağlam yay benzer özellik ve şekildeki iki dalın eğri taraflarının tersine olan tarafından birleştirerek bağlanmasıyla yapılır. Böylece, bağlanarak yapılan yayın belinde (ortasında) düğüm yapılması şüphesizdir. Bu iki sözcüğün yanlış okunması anlaşılmaz yeni bir sözcüğün türemesine sebep olmuştur. Sonuçta o mısra böyle okunursa daha doğru ve anlamlı olacaktır:

آرتدیریب دوگون بیل ساری یای بیل

15(14)

Artdırıp dügün “düğüm” bil sarı yay bile.

Şair «yigide» (187.) adlı şiirinde zıt anlamlı «gırnak-tüys», «perizat-pis» kelimelerden faydalanmış:

Almaz, kümüş mis görüner,

Dula gırnak pis görüner,

Perizat hatın pis görüner

Bir hulkı söymän yigide (II, 255).

Burada ilk satır anlaşılmaz hâle gelmiştir. Elmas ve gümüşün niçin bakır gözüktüğünün nedeni şiirde yoktur. Çok pahalı eşdeğer taşlar cümlede üye olarak gelmiştir. Şiirde bir hece de eksiktir. Onu şöyle okumak mantıklıdır:

آلمازه كموش ميس گورنور

187 (25)

Almaza kümüş mis görünür.

Elmasa gümüş bakır görünür

Firaki elmas ile gümüşü değer açısından karşılaştırır ve elmasın karşısında gümüş bakır gibidir veya elmasın gözünde gümüş bakır gibi değersizdir demek istiyor.

Yayında şöyle bir mısra var:

Aş üstünde it dek hırlar (II, 37).

Aş yanında köpek gibi hırlar.

«Aş» köpeğin yemeği değil, bu yüzden adamın aş yanında köpek gibi hırlaması yersizdir. Kaynaklarımızda da bunun gibi var: -آش اوستنده آفدك آرلار -de: بيم «aş üstünde algyr (kartal) dek arlar». Kartal ise «aş üstünde arlamıyor». -آش اوستنده آفدك آرلار -de: 8ع «aş üstünde afdek arlar». Burada “af” sözcüğü anlaşılmaz. -آش اوستنده علف ديك -de: 3ل «aş üstünde alaf (bitki, malın yemeği) dek arlar». -آش اوستنده تريتز غرلار -de: 4ل «aş üstüne tiz-tiz gurlar». Bu varyantların arasında 3ل-de geçen kelime Arapça’ya benzer yazıldığı için başka şekilde okunur. Yoksa metnin aslına yakın kelimedir. Bence, cesur ve kahraman anlamındaki آلب «alp» olmalı. Çünkü gayretsiz korkakların aş üstünde kahraman gibi bağırarak ellerinden bir iş gelmemesi tenkit edilmektedir. Sonuçta o mısrası şöyle okumak olur:

آش اوستنده آلب ديك آرلار

181 (9)

Aş üstünde alp dek arlar.

İki ciltlikte o şiirin şöyle bir beyti var:

Diyeler: «atlan-ha, atlan!»

Mert yigit – ot çeynär sırtlan (II, 37)

O yayında bu beytin «Süñk çeynär iyr arda sırtlan» şeklindeki istinsahı da var denmektedir. Bundan da anlam çıkarmak zordur. Bunun ikinci mısrasında “ot” bitki kelimesi yersizdir. Sırtlanın nasıl bitki ve otla ilgisi olduğu belli değildir. Eski zamanlarda gençler savaşa hazırlanarak: «Atlan-ha, atlan» denildiğinde, mert yiğitler sırtlan gibi ot çiğnedilir mi? Bizim fikrimizce, o satırdaki «ot» kelimesini ot (o:t-ateş) şeklinde okunmalıdır, ateş dilimizde cesurluk ve korkaklıkla ilgili kullanılır.

Mısradaki «sırtlanı» da yırtıcı hayvan değil, başka anlamlarına bakmalıyız. L. Z. Budagov «sırt» sözcüğünün «skorost, bystrota ‘hız’» anlamı var olduğunu belli eder.¹ Bu kelimeye «-lan» eklendiğinde, hızla anlamındaki «sırtlan» sözcüğü meydana gelir. Böyle ise o beytin anlamı şöyle olur: «Atlan-ha, atlan!» denilse, mert yiğitler hızla ot ve ateş çiğnemeye kalkarlar (öfkelenerek kızarlar). Sonuçta bu şekle gelir:

ديسه‌لار آطلان‌ها آطلان مرد يگيت اوت چينار سرتلان

181 (21, 22).

Diyeler: «Atlan-ha, atlan!»

Mert yigit ot çeynär sırtlan.

Yayında:

yolda yolukdırdım çeşmi-cadını,

Ölçerdim, el çoydum ışkıñ odunu,

Köñül gözgüsine yaryñ adını

Suratkeşlik eylöp çizmalı boldum (I, 115).

1-Л. З. Будагов, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, Т. I, стр. 655.

Varyantlarında onun yerine «Türki», Türkmen, Türk ve benzer yada Sünni, Sünyan gibi yazılan yerleri var.

Firaki'nin zamanında Sünnilik ve Türklük mevzuları vardır. Onun babası Azâdi Türklük konusunda şöyle der:

عربلار، پارسىلار بيلان ايشيم يوق

Araplar, parsylar bilen işim yok¹.

Azâdi burada Sünnilik ve din meselesinden milliyetçiliği önde koyar. Bu yüzden Mahtumkulu'nun şiirinde de elyazmalarda olduğu gibi «Türkiler» şeklinde doğru olacaktır. Onun fikrine göre Türkmen boylarına Türki denir, çünkü şair o mısranın devamında şöyle der:

تکه، یموت، گوکلنگ یازر، آل ایلی

95(15)

Teke, Yomut, Gökleñ, Yazır, Alili.

Sonuçta, o mısranın aslı bu şekilde olur:

ترکیلار باغلاساق بر بره بیلی

95(13).

Türkiler baglasak bir-bire bili.

Görüldüğü gibi, bunlar tenkitli metnin hazırlanma sürecinde yapılan çalışmaların örnekleridir. Tekste yapılmaya çalışılan yeniliklerin hepsini saymak mümkün değildir. Onları öğrenmek isteyenler çalışmanın ilk bölümüne bakabilirler.

Mahtumkulu Firaki'nin eserlerinde geçen ad, boy, yer, yurt adlarının çoğunun kim, ne, neresi olduğu bellidir. Ancak, birçoğu elyazmasında zamanla değiştikleri için açıklanmadıkları da vardır.” (Aşırpur 2009: 11-16).

¹ دولت محمد آزادي، بهشت نامه، 23 صحیفه-1

1.2.3. Aşırpur'un Tenkitli Metnine Bakış

Aşırpur Meredov'un yayınladığı tenkitli metnin önemine daha önce dikkat çekmiştik ve Y. Azemoun da TDK Belleten 2012-1 ve 2'de bu şiirlerin güvenilir olduğunu vurgulamıştır (Azemoun, 2012-1: 86).

Ancak çalışmamızda Firaki'nin şiirlerinin tenkitli metninin oluşturmadaki dikkat edilecek hususlar bölümünde anlatıldığı üzere, rahmetli hocanın metninde dilsel, düşünce ve edebî özelliklerin korunması açısından bazı düzeltilmesi gereken yerlerin olduğunu düşünmekteyiz. Bu bilim adamının hazırladığı metindeki şiirlerin Mahtumkulu'na ait olduğu konusunda önemli olduğunu zikretmiştik. Aşağıda vereceğimiz hususlar onun çalışmasının önemine halel verecek nitelikte değildir. Zaten bilimsel çalışmalar bilim adamlarının çalıştıkları işi ortaya koyduğunda yavaş yavaş gelişmektedir. Onun yaptığı çalışma elde olmasaydı diğer araştırmacılar tekrar onun başladığı yerden başlamaya mecbur kalacaklardı ve bu da bilimsel çalışmanın hız kazanmaması anlamına gelecektir. Aşırpur'un kendisi de çalışmasının zorluklarını ve anlaşılabilir yerlerinin olduğunu hatırlatmış ve soru işareti bırakmıştır.

Fars dilindeki ansiklopedi değerinde olan “Lugatnâme-yi Dehhudâ, Yazar Ali Ekber Dehhudâ'nın ömür boyu çalışmaları sonucunda ortaya çıkmış ve Allâme Gazvînî onun eserini “Bu eserde 100,000 hata olsa dahi, değerini kaybetmeyecektir ve affedilmeli hata sayılmalıdır” diyerek değerlendirmektedir. Bu cümle bilimsel çalışmaların hatalarının düzeltilmemesi anlamında değil, Dehhudâ'nın eserinin önemine dikkat çekmek amaçlı kurulmuştur.

Rahmetli Aşırpur hoca kindisinden önce yayınlanan Mahtumkulu'nun şiirlerinden faydalanarak olabileceği kadar daha iyi bir metin hazırlama çabasını öncekilere borçlu olduğunu da söylemiştir.

Bu bilim adamını ve tüm emeği geçen Garriyev, M. Gâzi, A. Aşırov vd. Çaba gösteren hocaları şükranla yad etmekle, onlara borçlu olduğumuzu belirterek üslup çalışmamız için hazırladığımız metinde Aşırpur'un görüşlerinin çoğunun doğru sonuçlara vardığını belirtmekle birlikte soru işareti bıraktığı ve birkaç diğer görüşlerinin çözümlenmesine çaba göstereceğiz. Bu düzeltmelerde yazmaların metnine sadık kalarak metinler arası ilişkilere, edebî ve dilsel özelliklere baş vurulmuştur.

İlk olarak Aşırpur'un metninin sözbaşısında anlatılmış olan düzeltmelere ve onun düşüncesinden ve önerdiği metinden başka daha düzgün şekil bulmaya değiniyoruz:

- 1- Aşırpur Meredov tenkitli metinde iki mısranın anlamsal ilişkisine dikkat etmeden ayrı ayrı şöyle bir düzeltme yapmıştır:

Tekstimizde en iyi düzen verdiğimiz mısra şöyle olmuştur:

مغرور اولمه سنجابینگا سمورینگا mağrur olma sincâbînga semurînga

151(9)

Meredov, farklı yazmalardaki sübhân ve semr şeklinde yazılan sözcükleri, metni daha edebî şekile getirmek amacıyla kendisi, “sincâp ve Samur” olarak düzeltmiş. Ancak 12 hece olarak vezin bozulmuştur.

İkinci düzeltmesi yukardaki mısranın devamı:

Tekstimizin 151. şiirinde bu farklılıkları görmek mümkündür. Tekstimizde

اجل دوداغنى قويמש دامرينگا ecel dodagını koymuş damrînga

Ecal dodagını goymuş damrîña, şeklinde alınmıştır.

Bu mısrada telmih ve teşbih sanatından kaynaklanan anlama dikkat edilmeden “ecel Davud elin koymuş demrîne” mısrası yazmalarda olmasına rağmen “ecel dodagını koymuş damarîña” şeklinde düzeltilmiştir. Halbuki, Kur'an'da geçtiği üzere, Hz. Davud'a “demicilik” öğretilmiş ve Mahtumkulu bu beyitte ona telmih yapmıştır.

Mangışlak yazmasında bu beyit kolay anlaşılacak şekilde şöyle gelmiştir ve “sincâp, Samur” gibi anlamı uzaklaştıran ifadeler yoktur:

s. 55 مغرور اولمه سن جانینگا عمرنگا اجل داود الين چکمیڭش دمرنگا

55/9 mağrūr olma sen cānīṅga ‘ömrīṅge

55/10 ecel dāvūd elin çekmiş demrīṅge

Aşırpur’un dipnottaki nüsha farklılıklarında ilk mısra beş nüshada ve ikinci mısra ise ٩٤ No.’lu yazmada gelmiştir ve şiirin vezni ve anlamı düzgün şekildedir.

2- Metnimizde:

8/17 dīseler atlan hey atlan

8/18 sūṅk çenāp īr göte sırtlan

8/19 yav günü ğayrāta kıatlan

8/20 la‘ net kıoyma rīṣ üstinde

Geçen dörtlüğün ikinci dizesini anlamlı konuma getirmek için Aşırpur’un tartışma konusu olmuştur ve sonuçta şöyle bir karara varmıştır:

181 (21, 22).

Diyseler: «Atlan-ha, atlan!»

Mert yigit ot çeynār sırtlan.

Halbuki, hocanın metinde verdiği dipnottaki farklılıkların tümünde sūṅk çene-veya çeyne- vardır. Sūṅk “Kemik” ve sırtlanın sözcüklerinden yola çıkarak bir atasözü olma ihtimalini düşündüğümüz için Göklen bölgesindeki arkadaşlardan sorduğumuzda şair ve araştırmacı Bay Muhammed Gılıyçı, ihtiyârların söylediği bir atasözüdür ve kaybolmak üzeredir diyerek cevap vermişti. Sırtlanın sūṅk çenemesi ‘ölçmesi’, düşünerek hazırlık yapmak anlamına geldiğini açıklamıştı. Elyazmamızda ī- ‘ye-‘ fiili yok iken, Gılıyçı’nin verdiği atasözüne göre “ Sırtlan da sūṅki ardına çenāp ‘ölçerek’ iyer” Aşırpur’un dipnottaki Leningrad yazmasından verdiği dizeyi tercih ettik. : sūṅk

çenâp ĩr göte sırtlan. Göt kelimesi Tm. T. ağızlarında normal şekilde bir şeyin arkası ve dibi anlamında “çuvalıñ götünden tut-, mardagıñ ‘bardağın’ götünü gavı yu- ‘iyice yıka-’ gibi kullanılmaktadır.

Azemoun’un farklı görüşü vardır:

- “*Diyseler atlan-hā atlan* “‘Hadi atlarınıza binin” dendiği zaman’
Sünk çenâp iyr göte sırtlan ‘Sırtlan kemiği ardına ölçerek yer’
Yav günü gayrāta gātlan ‘Duşmana karşı çıktığın gün gayrete gel’
La’net goyma rîş üstünde ‘Sana yakışmayan lanet altında kalma’. Bu bent

basılmış kitaplarda şöyle yazılmış:

- Diyseler atlan-hā atlan*
Sünk çenâp iyr göte sırtlan
Yavız gün gayrāta gātlan
Lānet goyma rîş üstünde (Azernuş 1993: 64)
Diyseler atlan-hā atlan
Sünk çenâp iyr ārda sırtlan
Yov günü gayrāta gātlan
Lağnat goyma rîş üstünde (Nazarov 1983: C I, 207)

Yukarıdaki örneklerde yazma nüshalardan alınıp değişikliğe uğrayan kelimeler daha büyük yazılmıştır. İran baskısından alınan birinci örnekte “göte” kelimesi olduğu gibi alınmış. Aşgabat baskısında ise bu kelime *arda* olarak düzeltilmiştir. Türkmenistan’da eski metinleri baskıya hazırlayanlarda hoşlanmadıkları sözcükleri değiştirmek, okuyamadıklarını da bildikleri gibi yazmak eğilimi var. Arap harflerinde *yā*, *elif* ve *vāv* ile ﻱ şeklinde yazılan kelime Mağtımğulı’nın dilinde yav okunuyor, İran baskısında, belki de belli bir yazma nüshada yazılan şekliyle yavız yazılmış,

Aşgabat baskısında da bugünkü Türkmen edebî dilinin fonetik kurallarına uygun olarak yov şeklinde yazılmıştır.

Yazma nüshaların müstensihlerinin hatalarına yazmaları baskıya hazırlayanların yanlışlıkları da eklenince metin aslından uzaklaşıyor ve aslıyla hiçbir ilişkisi olmayan düşünceler ortaya çıkıyor. Sonra da bazı yorumcular yanlışlıklarla ortaya çıkan satırları kendilerince açıklamaya çalışarak içinden çıkılmaz, bazen de gülünç durumların ortaya çıkmasına sebep oluyorlar. Yukarıdaki bentten doğru anlam çıkmıyor. Birinci satırda bir kahramanlık havası dile getiriliyor, ikinci mısra da sırtlanın kemik yeme tekniği anlatılıyor; sırtlan önce kemiklerin büyüklüğünü ölçüyor, poposuna uygun olanı seçip yiyormuş! İşte bu mantıksızlığı bir İranlı Türkmen'in uyduruk bir Türkmenceyle yorumlamasını aslına uygun bir Türkçe çevirisiyle aktarıyoruz:

Diysele atlan-hā atlan

Sūṅk çenāp iyr göte sırtlan.

Konuşma diliyle yazdığı bu satırlarda yazar “göt” sözünü çekinmeden kullanıyor. Türkmen edebî dilinde bu sözcüğe karşı âdeta bir alerji var. *Türkmen Diliñ Sözlügi*’ne bu sözcük alınmamış. Hâlbuki, bu kelime ‘dip’ anlamında yaygın olarak kullanılır; *asım* (yemek) *gāzanıñ götüne yapışdı*; *dañıñ* (tan yerinin) *göti āğardı* (sabah oldu); *götünden uly osurmak* (elinden gelmeyecek iş konusunda cart curt etmek) türünden “Kemik ölçen sırtlan” ile ilgili şiirin doğrusu, Aşgabat Yazma Eserler Kütüphanesinde (Golyazmalar İnstitutı) Mağtımğulı’nın en eski el yazması nüshası olarak bilinen kitapta var. Bu kitapta yukarıdaki bent şöyle okunuyor:

Diysele atlan-hā atlan

Suvlık çeynāp göye arslan

Yav günü gayrāta gatlan

Lağnat goyma rîş üstünde

Bu bentteki ‘gem’ anlamındaki *suvlık* sözcüğü istinsah edildiği zaman ‘kemik’ anlamındaki *sūṅk* olmuş, Türkçe ‘çiğneyip’ sözünün karşılığı olan *çeynāp*, ‘ölçüp’

anlamındaki *çeneyip* > *çenâp* şeklinde yazmalara girmiş, *güyâ* > *göye* > *göte*, *arslan* da *sırtlan* olmuştur. Fuzûlî “Gâh bir nokta kusûrıyla *gözü kör* eyler” demiş. Mağtımğulı müstensihleri de *yâ* harfinin altındaki noktaları üstte kullanarak yakışıksız bir söz türetmişler. *Suvlık çeynemek* Türkmencede ‘gemi azıya almak’ demektir. Buna göre de içinde bu sözcüğün geçtiği dizenin anlamı ‘Arslan gibi zaptedilmez hâle gelerek’ oluyor. O zaman da dizelerin doğru anlamı ortaya çıkıyor.” (Azemoun, 2012-1: 106-109)

Azemoun hocanın “*Suvlık çeynâp göye arslan*” şeklinde önerdiği dize, hem atın hemde at üstündeki savaşçının aslan gibi harekete geçtiğini anlatmakta ve bu dörtlük için en düzgün onarım olabilmektedir. Ancak kaynağının belli olmadığı için şimdilik elyazmaların tümünde sözcükleri farklı şekillerde geçen “Sünğk çenâp ir göte sırtlan” dizesini, Mahtumkulu’nun mensûp olduğu boy Göklenlerin atasözü olarak kullandığı şekli tercih ettik ve yazmalarımıza sâdik kalmayı mantıklı bulduk. Bu dize, “Hadi atlanın deseler, sırtlanın kemik yemek için hazırlık yaptığı gibi siz de hazırlıklı olun” anlamına gelmektedir.

Aşırpur bu bendin üçüncü satırını “yavız -kötü, siyah- günü gayrata katlan” beyan etmesi, bu dizeyi vezin bozukluğuna uğratmıştır. “Yav” sözcüğü düşman anlamında olup “yav günü” düşmanın saldırdığı zaman anlamındadır ve onu yavuz şeklinde tercih etmenin lüzumu yoktur.

3- Aşırpur metnimizdeki ilk şiirin beşinci dizesine şöyle soru işareti koymuştur:

Yevm-i teşhed aydar cul maŋga bir şâhid ‘ayın (?) (Aşırpur, c. 1, s. 66)

“Aydar cul” ile “teşhed” Kur’ân’ın Nûr süresinin 24, Yâsin 65 vs. âyetlerde kıyâmet günü insanın dili, eli ve ayağının dünyada yaptıklarına tanık olacağından haber vermektedir ve Mahtumkulu bu dizede o âyete telmih sanatıyla atfetmiştir:

1/5 yevm-i teşhed eydi ercül maŋga bir şâhid ‘ayn

Neticede “aydar cul” “eydi ‘eller’ ve ercül ‘ayaklar’” okunması hocanın bıraktığı soru işaretini gidermektedir.

- 4- Metnimizdeki bu dörtlüğün ilk ve üçüncü dizesinde Aşırpur Farsça rîg “kum” sözcüğünü kafiye tekrarlatmış ve ilk dizeye soru işaretini koymuştur:

Semerķandı Kıbtı yıǵlur rîg basar (?) (Aşırpur, c. 1, s. 142).

Yazmamızda Tm. T.’nde “şiddetli veya sağlam” anlamındaki Türkçe “bek” kelimesi ilk dizede vardır ve kafiye tekrarını ve anlam kaybını gidermektedir:

13/25 Semerķandı Kıbtı yıǵlur bek basar

13/26 Buħar şehrin nān қаhtлығы Türk basar

13/27 seraħsı merg bozar mūr-i rîg basar

13/28 Şirāzı Türk çoǵan mūr ħarāb eylār

Ve ya olduğu gibi şiirlerin belagat kurallarına uyumlu devrik cümle vardır ve “Rîg yıǵlur Semerķandı Kıbtı basar” şeklinde bu iki şehrin âfeti rîg ‘kum’ olabilmektedir. ‘Acâyibu’l-maħlukāt kitabından ilgili bölümde “ħarāb eylār” redifli No. 13 şiiri karşılaştırarak şehirlerin bozulmasını rivayet eden ħacWyibü’l-Maħlkāt kitabından alındığı açıklanmıştır. Bu rivayette, “ķumdan Fars ħarāb ola ve қаhtлықdan Semerķand ħarāb ola” (?, 1906: 114) gelmektedir.

- 5- Aşırpur şiir 51/97’de soru işaretli şöyle bir dize vardır:

mū’min fermān bolur kāfırlar ekşer

Müslüman ve kâfirin kıyâmetteki durumunu anlatmakta olup Aşırpur’un verdiği Britanya Müzesi elyazmasında ve Karabebek elyazmamızda “iç egser” kaydedilmiştir. Bu dize yukarıdaki dörtlüklerin devamı olup iman edenlerin itaat etmesi ve kafirlerin pişman ederek Allah’tan bizi dünyaya geri gönder düzgün insan olalım demesiyle ilgili olup “iç egismek” pişman olmak anlamında kinaye sanatıdır ve Müminûn süresinin 88-100 ayetlerindeki kafirlerin pişman olma ve dünyaya geri dönme isteğiyle ilgilidir.

76/89 mü'min fermân bolur kâfir iç egser

6- Rahmetli Aşırpur hocanın metnin incelemesinde analm ile vezni beraber yürütmediği hususlar vardır. Kelime seçiminde anlam edebîlik, kısacası sağlam bir metin oluşturmaya dil, düşünce ve edebî özelliklerin doğru şekilde örtüşmesine önem vermek mantıklı olacaktır. Örneğin metnimizde 82 No.lu olan “görnür” redifli şiir, Aşırpur Azâdi'nin Muhteserü'l-vekayi kitabının yazı sistemini uygulamasından, “görünür” kaydetmiş ve bir hece fazla olmuştur. Bu, edebî metindeki hece düşmelere dikkat edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Şiir 82'de “Tonlu görünür” şekli yazmalarda varken veya olmasa da vezin gereği böyle okunabilirken, Aşırpur hocanın nesirde olduğu gibi “görünür” okuması şiirin tüm kafiye ve redifli dizelerinde bir hece fazla gelmesine yol açmıştır:

dorğı baqmazlar cullıya 8 hece

göze kızıl tönli görünür 9 hece

yığında tanılur merdler 8 hece

İL içinde mälli görünür 9 hece (Aşırpur, c. 1, s. 259)

biz metnimizde iki heceli okunuşunu tercih ettik:

143/1 dorğı baqmazlar cullıya / göze kızıl tönli görnür 8 +8

143/4 yığında tanılur merdler / İL içinde mälli görnür 8 +8

7- Yukarıdaki şiirin bu dizesinde soru işareti vardır:

Serin duman alan kûrtlar (?)

kaşd sänmaṅg gerekdür yurtlar (Aşırpur, c. 1, s. 259)

ilk dizenin alındığı nüshada sözcüklerin anlamsal bağlantısı yoktur. Başka bir deyişle buradaki yatay eksen “Parole” beyindeki dikey eksenle “Langu” ile örtüşmemektedir. Esas aldığımız Mg. yazmasında bu beyit şöyle kaydedilmiş ve “kurtlar” sözcüğünde “düşmanlar” kavramlı bir sembolik anlam vardır:

143/3 başa degmeyākā kūrta / qaşd sänmañg gerekdür yurtlar 8 +8

8- Aşırpur Meredov metnimizdeki 188 No.'lu şiirin bu mısrasına soru işareti koymuştur:

دكان دكان بجان گرنگ المزي(?)

Dükan dükan becan gereñg almazı (Aşırpur, c. 1, s. 296)

Mahtumkulu'nun şiirlerinde bulunan bazı dizelerin içeriği, diğer kaynaklarla ilişkilidir ve metinler arası ilişkiler yöntemiyle açıklanabilmektedir. Timurlular döneminde Kemal- ü'd-din Abdurrazzak Semarkandi tarafından yazılan Maṭlaü's-Sa'deyn ve Mecmau'l-Baḥreyn kitabında üç yıllık seyahatı vasfedilmiş ve Hindistan'ın Becanger Şehrinin dükanları elmas ve diğer mücevherlerin bolca satıldığı yer olarak anlatılmıştır.

"... اهل حرفه هر جماعت دكانها متصل يكديگر دارند. جوهریان مروارید و الماس و یاقوت و زمرد در

بازار آشکارا فروشند."

"... Her sınıfın dükkânları birbirine bitişik şekilde bulunmaktadır. Mücevherciler, mürvârid, elmâs, yâkût ve zümrüdü açıkça satarlar." (Meşâyeh Ferideni, ? : 127).

Makalenin yazarı dipnotta "Hindistan'da elmasın nadir olmasına rağmen, eskilerden beri **Becanger**'de elmas bulunmaktadır." demektedir.

Mahtumkulu'nun bu dizesi böyle bir ün kazanmış şehri örnek göstererek Muhammed Hasan Han Kaçar'ın bir savaşta Kerim Han Zend'e karşın üstünlüğünü beyan etmektedir.

182/9 baḥtınñ bend ede bilür bilmezi

182/10 iqbālınñ nîst eder dorğı gelmezi

182/11 dükân dükân Becānger'inñ almazı

182/12 Badeḥşān ma' denı la' li sizinñdür

Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, Aşırpur hocanın tenkitli metninde şiirin Mahtumklu'na nispet edilmesinde en güvenilir metin olmasına rağmen, dil bilimsel, edebî özellikler ve metinler arası ilişkiler konusunda dikkat edilmeli hususların olduğu anlaşılmaktadır. Güvenilir elyazmaları elde ederek bu eksikliklerin giderilmesi, Mahtumkulu'nun şiirlerinden bir sağlam metin elde etmeye yardımcı olacaktır.

Çalışmamız, üslup özellikleri olduğundan gelecek bölümdeki yazmalara dayalı oluşturduğumuz metnin başında, dil inceleme tekrarlanmayıp üsûlümüz gereği üslup inceleme bölümünde gereken yerlerde bulunmaktadır. Ancak imla özelliklerinin üslup incelemesinde özellikle dil düzeyinde önemli olduğunu düşünerek aşağıda sunmayı mantıklı buluyoruz.

2. BÖLÜM: Elyazmadaki İmla Özellikleri ile Kullanılan Dilin İlişkisi

Araştırma konumuz, şiirlerin üslupbilimi olduğundan, burada imlaya yansıyan üslup özellikleri üzerine daha ağırlıklı durulacaktır. Edebî üslup tanımımızda dil, edebiyat ve düşüncenin, üç ayrı unsur olarak edebî metne yansımaya önem verdiğimiz için incelediğimiz kaynaklara dayanan önerdiğimiz edebî üslup tanımımızı burada zikretmek yerinde olacaktır.

Edebî üslup, kişisel veya dönemsel eserleri diğer dönemlerden veya eserlerden ayıran dil, edebiyat ve düşünce özelliklerinin oluşturduğu bir birliktir.

Yazmalardan elde ettiğimiz metin tek bir şaire ait olduğundan yazıya yansıyan sadece dilsel özellikler, edebî üslup tanımında kullandığımız “birlik” terimini karşılayamamaktadır. Bu yüzden dizelerin yazı biçiminde yansımayan bazı sesbilgisel tespitler birçok dilsel özellikleri ispat edebilir. Bunlar çoğunlukla aruz vezinli şiirlerle ilgili olup hece veznindekilerde ise hece düşmesine sebep olan ses olaylarıdır. Burada konuya ilişkin örnekleri de sunmayı gerekli görmekteyiz.

Tespit ettiğimiz imla özellikleri, şiirlerin bilimsel şekilde dil üslubunu keşfetmemizde yararlı olacaktır. Diğer yandan ürünümüz şiir olduğundan metindeki edebî ve düşünsel özellikler toplum dil bilimi açısından kullandığı dille doğrudan ilişkilidir. Yani eğer şair mektep ve medrese ehline hitap ediyorsa, kullandığı dilin mesaj alanın dil becerisiyle ilişkisi olmalıdır. Eğer edebiyat ve düşünce özellikleri açısından muhatap, şairin içinde yaşadığı toplumun okur-yazar olanları ve olmayanlarının tümü ise dilsel özelliklerin de mümkün olduğunca ona göre uyumlu olacağı açıktır. Nihâyet, edebî üslup tanımlamamızda dil, edebiyat ve düşünce özelliklerinin birliğinden maksat, bu özelliklerin birbiriyle ve şairin yaşadığı çağın tarihsel, sosyo-kültürel, kendi bakış açısı ve edebî akımlarıyla örtüşmesidir. Bu özellikler birbirine karşı gözükebilir. Ancak, şairin dönemine ait şartlardan ortaya çıktıysa, birlik oluşturmaktadır ve dönemin farklı yönlerinin yansımaları sayılmaktadır. Bunu da aydınlığa kavuşturmakta imlaya, aruz veznine ve ses olaylarına yansıyan edebî, düşünsel ve dilsel özellikler yardımcı olacaktır.

Bu hedefi göz önünde bulundurarak bu bölümde dilsel açıdan elyazmadaki yabancı ve Türkçe kelimelerdeki imla özellikleri ele alınmıştır.

Bazı alıntı kelimeler yazmada asıl imlasından farklı kaydedilmiştir. Her dilin alıntı kelimeleri kendi ses düzenine göre telaffuz ederek aldığını ve bunun da alan dil ile veren dilin ne derecede ilişkili olduğuna bağlı bulunduğunu belirtmeliyiz. Eğer kültürel ve edebî ilişkiler yoğunlaşmışsa, telaffuzu alan dilin ses uyumuna girmeyen ve veren dilin özelliklerine yatkın olan kelimelerin çoğalabileceği mümkündür.

Selçuklu devletinin kurulmasıyla ve Moğol baskılarından kaynaklanan Oğuz-Türkmenlerinin batıya doğru akını sonucunda, doğuda kalan soydaşları diğer milletler ve Türk boyları karşısında azınlık bir toplum olarak kalmışlardır. Asırlar devamında, nüfustaki yoğunlaşma soy, Hanefi mezhep ve dil olarak üç etkenden oluşan yeniden bir

kimlik inşâsını meydana getirmiştir. Nüfus itibarıyla, bin yıl sonra Hazar ötesi Türkmenlerinin Türkmenistan, İran ve Afganistan'da toplam 10.000.000'u aşmadığını bilmekteyiz. Bu çalışmada, Türkmen sözcüğünden Hazar ötesindeki Hanefî mezhepli Oğuz-Türkmen boyları kastedilmektedir. Ancak diğer yandan, Hazar Denizi'nin güneyinde ve doğusunda Horasan, Gülistan ve Mazenderan eyaletlerinde Oğuz boyundan olup da Şî'a mezhebine mensup diğer Türk boyları da mevcuttur.

Türkmen toplumunun diğer dil ve kültürlerle olan ilişkisinin yoğun olduğu söylenemez. Bu durum Türkmen toplumunun tarih sürecindeki kendi kültürünü, dilini, ekonomik, sosyal ve siyasî hayatını korumakta özen göstermesinden kaynaklanmaktadır. Türkmenler, tarih sürecinde hanlıklara ve hükümetlere asker ve vergi vermekten kaçınıp bağımsız bir hayat sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Türkmenlerin bu mücadelesini Abulgâzi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eserinin sözbaşındaki kendi deyişiyle suçlu suçsuz Türkmenlerin öldürülmesi konusundaki tevbe nitelikli (Ebulgâzi Bahâdur 2004: 2-3) yazısından da anlamak mümkündür. Eğer rivayete göre fıkıh öğrenme amaçlı Vefâyi'den *Revnakü'l-İslâm*'ın yazılması istenmişse ve Şeyh Şeref Mü'înü'l-Mürîd'i kaleme almışsa, (Sh. Aghatabai, 2014: 138), -ki şüpheli olsa da bu eserlerin Türkmenler arasında yayılması 13-15. yy.'da dinî kimliğin gelişmesinin göstergesi olabilmektedir- iki asır sonra 17. yy.'ın ikinci yarısında Türkmenlerin millî kimlik düşüncesi sebebiyle Türkmen soy ağacının yazılması Bahadır Han'dan talep edilmiştir. İran'daki antropojik araştırma için yapılan anket sonucunda Türkmen kimliği üç yönlü soy, dil ve Hanefî mezhep olarak tespit edilmesinin (Asgari Hangah, Kemâli, 1995: 29-30) tarihsel gelişiminin din ve soyla ilişkin boyutlarını, Şeyh Şeref'in *Mü'înü'l-Mürîd*'i, Vefâyi'nin *Revnakü'l-İslâm*'ı ve Ebulgâzi Bahâdur Han'ın *Şecere-i Terâkime* adlı eserleriyle anlamak mümkünse, acaba Mahtumkulu bunun dilsel yönüne imza atmış mıdır? Bunu çalışmamızın sonucunda görmek mümkündür. Bizce, Türkmen

kimliğinin mezhepsel yönü zaten diğer Orta Asya halklarıyla aynıdır ve bu dinî kimliği korumakla beraber esas mücadele, soy ve dil üzerinde sürdürülmüştür ve nihayet nüfusun yoğunlaşmasıyla millet olma arzusu Azâdî'nin *Va'z-ı Azâd* adlı kitabında yansıtılmaktadır.

Türkmenlerin bu özgür yaşam sürdürme mücadelesi konusunda Prof. Dr. Mehmet Saray'ın *The Turkmens in The Age of Imperialism*¹ adlı eserinden ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Bu tarihî süreçten anlaşıldığına göre Türkmen toplumu Arap ve Fars dilleriyle, okur-yazar aydınlar dışında, dilsel ve edebî açıdan yakından ilişkili olmamıştır. Firaki gibi şairler İslam dünyası edebiyatını iyi derecede öğrenmelerine rağmen, “acaba toplumun dilsel ve edebî özelliklerine dayalı eserler yaratmayı hedeflemişler midir?” sorusunun cevabını dilsel ve edebî incelemeler ortaya koyabilir. Eğer halka hitâp etme eğilimi varsa, şiirlerin saray edebiyatından uzaklaşarak halkın dili, düşüncesi ve edebî geleneklerine göre yaratılması gerekmektedir.

Amerikan antropolojist, Villiam Irons da 20. yüzyılın 60'lı yıllarında İran'ın Türkmensahra'sında yaptığı araştırmada, göçebe hayatın Türkmenler için sadece hayvancılık gibi bir ekonomik davranış olmayıp onların özerk yaşamak ve kendilerini koruma amaçlı bir siyasî duruş, savaş taktiği ve devlete karşı bir hareket olduğunu söyler. Bunu Yomut Türkmenleri arasında yaşayarak yaptığı araştırmada tespit etmiştir (IRONs, “KENANÎ”, 2007: 149-159). Irons, Yomut Türkmenleri başlıklı doktora tezini savunduktan sonra da araştırmalarını devam ettirmiştir. Onun Yomut Türkmenleri kitabı İran'lı Türkmen sosyolog M. Kenânî tarafından Farsça'ya çevrilerek İran'da yayımlanmıştır.

¹ Bu eseri İran'da Kadirverdi Ricayî tarafından Farsça'ya çevirilmiştir. SARAY, Mehmet, çeviri: Gadirvirdi Recai, (1378/1999), *Torkmanha der asr-e Amperyalizm*, *Pejuheş der Bareye Mermom-e Torkmen ve Enzemam-e Keşvereşan be Empraturi-ye Rusiyeh*, Naşir: Mutercim, Günbed-i Kavus.

Bu mücadele, Türkmenistan'da 19.yy.'ın sonuna doğru Ruslarla yapılan Gökdepe savaşında sona ermiş, ancak Stalin döneminde Türkistan'ı parçalama planı gerçekleştiğinde Türkmenistan Cumhuriyeti'nin kurulması ile mücadele devam etmiştir. İran'da Pehlevi rejiminin kurulması sırasında Osman Ahun'un bağımsızlık ilânı rejim tarafından bastırılmış ve Şah Rıza'nın Tahta Kapı siyasetiyle Türkmenlerin yerleşik hayata geçirilme siyaseti yürütülmüş ve göçebe hayattan uzaklaştırılarak asimile etme siyaseti başlatılmıştır.

Hazar ötesi Türkmenlerin bir kısmının Moğol akınlarından kaçarak Mangışlak'ta yaşamakta olan soydaşlarına sığındığı ve Moğolların onlara ulaşmaması, konar-göçerliğin bir siyasî davranış olduğunu göstermektedir ve IRONS'un 1976 yılında Türkmenlerin hâlâ göçebeliği bir bağımsızlık davranışı olarak algıladıklarını tespit etmesi de tarihteki bu mücadelenin devamı niteliğindedir. Acaba Mahtumkulu'nun muhatabı, dilini ve kültürünü korumuş bu Türkmen kitleler olmuş mudur? 18. yüzyıl yazmalarındaki imlası Türkmenceleşmiş Arap ve Fars sözcüklerinden, şairin halk diliyle toplumun tümüne hitâp etme eğilimi anlaşılmaktadır. Bartold, Bertels ve Vamberry gibi, şarkiyatçıların Mahtumkulu'nun halk diliyle şiir yazdığı sonucuna varmaları da bu tarihî mücadelelerin tespitinden ve Firaki'nin şiirlerindeki dil, düşünce ve edebî özelliklerden kaynaklanmaktadır (Bkz. Fedâkâr, 2000:380-385).

A.Vamberry'ye göre Mahtumkulu'nun değeri bizim için onun eserlerinde Türkmen dilinin en saf ve belirgin örneklerinin bulunmasından kaynaklanmasıdır (Fedâkâr, 2000:383).

Nazım Hikmet, Mahtumkulu'nun onun da atası ve üstadı olduğunu belirterek onun birçok şaire en yüce şeyi öğrettiğini yani şairin kendisinin her şiirini halk dilinde yazarak halkın hürriyeti ve istiklali için savaştığını, mücadele ettiğini ve böyle yapmayanın şair olamayacağını ifade etmiştir (Azemoun 2012-1: 98).

Burada ölçünlü Tm. T. sözlüklerindeki Arapça ve Farsça kelimelerin sesbirimsel kaydının, Tm. T.'nin ses düzeninin hangi kurallarına uyumlu olduğundan söz etmemiz yerinde olacaktır. Bu nedenle alıntı kelimelerden örnek vererek ses olaylarını açıklamaya ve bu tespit ettiğimiz kuralların, ne derecede Mahtumkulu'nun 18. yüzyıl yazmalarına yansıdığını belirlemeye çalışacağız.

2.1. Alıntı Kelimelerin İmlası

Mahtumkulu divanının 18. yy. elyazmaları, Çağatay yazı dilinin son yüzyıllarındaki mahallileşme döneminin devam ettiği zamanlarının belirgin kanıtlarındandır. Biz burada Mahtumkulu'nun vefatından sonra istinsah edilen yazmalardan söz etmiyoruz. Sonraki yıllarda farklı boy ve bölgede yazılan yazmalar, bölgenin ağız ve şivesinin etkisi altında kalacağı, ayrıca müstensihin kendi eğitim seviyesinin de her zaman asıl yazının değişmesinin etkenlerinden biri olduğu malûmdur. 246 şiirden 225'ini teşkil eden Mangışlak yazmasında şiirsel dilin Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerin, Çağatay yazı dilinde imla hatası olmadığı sürece, aslı gibi yazıldığını biliyoruz. Ancak bunda Tm. T.'sine uygun şekilde kaydedilme çabalarını görmekteyiz. İmlası daha da zor olduğu anlaşılan:

الله(ج)، شفيع المذنبين، دابه الارضء ايام القديم، استخوانيم، معظم، رب العباد، آما
صدقنا، الصبر مفتاح الجنان، ذوالجلالى خضر (ع)، ميكائيل، اسرافيل، عزرائيل، جبرائيل،
اصفهان، هفطائيل، عبائيل، ياجوج، ماجوج، قبط، قحط.

gibi özel adlar, Arapça tamlamalar, cümleler ve dinî terimlerin hatasız kaydedilmesi, alıntı kelimelerin aslından farklı yazılarak Tm. T.'si telaffuzuna denk gelmesi, kayıtların imla hatası değil de, Tm. T.'sinin sesbilgisi özelliklerinin yansıtılması olduğunu anlayabilmekteyiz. Aşağıdaki Mangışlak yazmasından alınan sözcüklerde, bu yazısı değişen kelimelerin tümünün değişik şekli günümüz Tm. T.'sinin ölçünlü diline veya ağızların

telaffuzuna uygundur. Elyazmadaki Arap alfabeli imlasını aşağıdaki cetvelde vererek kelime ile ilişkin ses olaylarını açıklamaktayız ve devamında ölçünlü Tm. T.'siyle karşılaştırıyoruz:

Elyazma kaydı	St.Tm.T. telaf.	Elyazma sayfası	Asıl imla	Trans.	TR.T. anlamı
اشارات	Yşa:rat	26	اشارات	işaret	işaret
جم	Jem “cem”	5, 27	جمع	cem [‘]	toplam
میس	Mi:s	30	مس	mis	bakır
اقرار	Ikyra:r	42	اقرار	İkrār	ikrar
نفدين	nep	46	نفعدين	nef [‘]	Fayda, kâr
آفی	Afgy:, A:py (ağz.)	46	افعى	ef [‘] ī	Yılan türü
ضايه و زايه	Za:ýa	60, 21	ضايع	zāyi [‘]	bozuk
طماده	Tama:	66	طمع	ṭama [‘]	hırs
ضاييف	Za:ýyp zagý:f (ağz.)	63	ضعيف	za [‘] īf	Zayıf, ince
دشمان، دشمن	Duşma:n	76,15,30,135	دشمن	düşmen	Duşman
فاتا...ساب	Pa:ta: .. sa:p	93	فاتحه....صاف	Fātihe...şāf	Fātiha saf
ترخوس/ترخوس	Terho:s	103	درخواست	Der-ḥ̣āst	İstek
عاريف	A:ry:p	103,4,100,123	عارف	‘ārif	Ârif
تغصيب/تقصيب	tā:si:p,	26, 25	تعصب	ta [‘] aşşub	bağnazlık
جولگانی	jülgä:ni	29	جلگه	Cülge	düzlük
قمتين، قمت	gımmatın	Kb. 90	قيمتين	ķīmet	kimet
وردیشی	werdişi	43	ورزشی	Verziş	spor
قلا	Gala:	46	قلعه	Ḳal [‘] a	kale
جادى	Ja:dy	61	جادو	cādū	Sihir
عاقيلنگ	akyl	66	عقلينگ	‘aql	Akıl
دف بولور	dep	71	دفع	Def [‘]	Def et-
دونيہ سينہ، دونيا	Dünýe, dünýā	1,91,20,24,26,	دنیا	dünyā	Dünya

ميمون / ميمون	Maýmyn, meymenek	96	ميمون	Meymün	Maymın
مغرفت	magryfat	103	معرفت	Ma‘rifet	Marifet
هيجران	Hijra:n	115	هجران	hicrân	Ayrılık
مزاسی	Maza:	2	مزه	Mezze	Tat
غلمغل	Galmagal	4, 56, 57	قال مقال	ķāl meķāl	Kalabalık sesi
ناشته سين	nāšta	4	ناشتا	nāšitā	Açlık
اورومینگ	Uru:m (ağz.)	5	رومینگ	rūmīng	Rum
غیراته	Gaýra:t	7	غیرت	ğayret	Gayret
منافیتنگ	Muna:fik (ağz.)	12	منافق	münāfıķ	Münafık
طالغم	tāley, Ta:lyğ	18, 153	طالع	ṭāli‘	Baht
آمانت	amanat	21	امانت	emānet	Emanet
مطاسین	Mata:syn	29. 109	متاع	metā‘	Mal
توبانی	To:ba:ny	43	توبه	Tevbe	Tevbe
تتارک	tetā:rik	42, 110	تدارک	tedārūk	Hazırlık
اوستاد	Ussa:t	61, 66	استاد	üstād	üstat
قوات	Kuwwa:t	98	قوت	Ḳuvvet	Kuvvet
قادیر	Ka:dy:r	107	قادر	ķādir	kādir
نغمتی	nıǵmatı	118	نعمت	Ni‘met	nîmet
معنی	Ma:nı, magnı	150, 139	معنی	Ma‘nı	anlam
اغلايه	Ağla:ya	142	اعلا	a‘lā	yüksek
دغا	Doğa:	153	دعا	du‘ā	dua

Tabloda görüldüğü üzere, elyazmadaki aslından değişik yazılı alıntı kelimeler, imla hatası olmayıp standart Tm. T. telaffuzu ile örtüşmektedir. Bu durum 18. yüzyılda Çağatay yazı kurallarının dışında Tm. T.’nin yeni bir merhaledeki yazı dilinin oluşmasının başlangıcı sayılabilmektedir ve Mahtumkulu’nun şiirleri her ne kadar Çağatay Türkçesi yazı sisteminden tümüyle kopmasa da şiirlerini ana dilinde oluşturduğunun bir göstergesidir.

Dünyâ kelimesi Tm. T.'de “dünyâ:” veya “dünye” olmak üzere iki türlü telaffuz edilmektedir. Yazmada çoğunlukla vav و harfinin eklenmesi düşündürücüdür. Mg. yazmasından aşağıdaki şiir örneğini veriyoruz:

20/1 gel köngül ‘azm eyle bâkî dünyâye	گل کۆنگل عزم ایله باقی دونیایه
20/2 fâni dünyâde kim qalur yaranlar	فانی دونیاده کیم قالور یرانلار
20/3 bu dünje ol dünje mülk-i Mevlâya	بو دونیه اول دونیه ملک مولایه
20/4 ne kâfirdur müngkir bolur yaranlar	نه کافردور منکر بولور یرانلار

Tm. T. kelime içi veya sonu Arapça kelimelerdeki [ع] harfinin sesi /ğ/ [غ]’ye dönüşür veya konuşmada eriyerek önünden gelen ünlü uzar. Mesela **تعصّب** kelimesinde, st. Tm. T. sindeki [ع] ve [ص] (teşditli olan iki benzer sesin birisi) seslerinin erimesiyle iki yerde ikincil uzunluk kaydedilmiştir. Ancak yazmamızda bu ع > غ dönüşmesi gerçekleşmekle birlikte ve başka bir yerde [ق] harfiyle yanlış imla ile yazıldığı da görülür.

Elyazma s.	Transk.	Asıl imla	Yazma kaydı	St.Tm. T.T.telaf.
26, 25	ta‘ aşşub	تَعَصَّب	تغصیب, تقصیب	tä:si:p, tağsiyb
18,153	ṭāli‘	طالع	طالغم	täleý, Ta:lyğ
103	ma‘ rifet	معرفت	مغرفت	magryfat
153	du‘ ā	دعا	دغا	Doğa:

Bu kural bir mısra da gelen tasavvuf konulu şiirde iki sözcükte gelmiştir:

نغره لار چکيلدی سماغ قوردیلار (107/7)

“107/7 Nağralar çekildi semāğ kırdılar“

veya بهاءالدين kelimesi Tm. T.’nde söylendiği gibi [Bahaweddin] şeklinde kaydedilmiştir:

104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ārdür بهاءالدين

Bu tür yeni yazı biçimlerinden alıntı kelimelerin asıl imlasının Tm. T.'nin sesbilgisel özelliklerini yansıtmaması sebebiyle dilsel özelliklerin yazıda gösterilme ihtiyacının duyulduğu anlaşılmaktadır.

CVCC hece kuralına uyumlu Arapça cem^c جمع ve nef^c نفع tek heceli sözcükleri konuşma dilinde olduğu gibi cem جم ve nef نف olarak kaydedilmiştir.

Eski Arap harfli yazmalarda görüldüğü gibi /p/, /ç/, /g/ fonemlerinin Fars dilinde kullanılan [پ، چ، گ] harfleriyle kurallı şekilde kaydedilmediğini görüyoruz. Yazmalarda /ç/, /g/ [چ، گ] fonemlerinin genellikle /c/ ve /k/ [ک، ج] ile yazılarak transkripsiyonda /ç/, /g/ okunduğu araştırmalarda yaygındır. Ancak /p/ fonemine karşılık, elyazmamızda Türkçe veya Farsça sözcüklerde [پ، ب] kullanılmıştır.

Türkçe kelimelerin son sesteki /p/, /b/ fonemleri genellikle b [ب] kaydedilmiştir. Bu durum, Farsça'da meydana gelen پ، چ، گ harflerinin Türkçe özellikle Çağatay Türkçesi yazılarda kullanılmadığının kanıtıdır.

Türkçe kelime sonu /g/, /p/, /ç/ fonemleri yazmalarımızda [ک، ب، ج] şeklinde kaydedilmiştir. Biz bunları son seste tonlulaşıp tonlulaşmadığı belli olmadığı için Tm. T. ve Tr. T.si çağdaş yazı sisteminde olduğu gibi tonsuz kaydetmeyi tercih ettik.

Yazmalarda Farsça ve Türkçe kelimelerindeki /f/ foneminin kaydı dikkat çekicidir. Farsça'daki peşe “sivrisinek”, pervâz “uçuş”, peri “güzel insan”, per “kanat”, gibi kelime başı /p/’ler /f/ ile فشه feşe (s. 29), فرواز fervâz (s. 4), فری feri (s. 85), فر fer (s. 29), felenğ فَلَنگ ‘kaplan’, kef کف ‘söz, laf konuşma’ kaydedilmiş ve biz Farsça [پ], [p] hafinin kullanışı kurallı olmadığı için alıntı kelimelerde gerçi transkripsiyon yerine transliterasyon olsa da, yazmadaki aslı gibi /f/’li فرواز، فر، فری kaydedilmesini uygun gördük. Türkçe kelimelerin imla ve transkripsiyonu ayrıca ele alınacaktır.

فرواز > پرواز 226/8 Kōnglīngi bend eyleyüp ōzūngni fervâz eyleyür

226/9 Bir ferī finhān oturmış Gelme dip nāz eyleyür **فری فنهان > پری پنهان**

226/10 ol ferī feyker şıfatlıg yārı gördim şondadur **فری فیکر > پری پیکر**

Kelime sonu /āh/, [ا] ile biten alıntı kelimeler Tm. T.'sinde okunduğu gibi /h/ fonemi yazıda silinmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere /p/ fonemi bazen [ف] harfi ile kaydedilmiştir. Bu durum özellikle bu tür kelimelerde kafiye olduğunda açıkça bellidir:

s. 18 Mg. **بختینگ سیاسی رنگ بیر کمورگه**

17/18 Baḥtiminġ siyāsı reŋg bīr kömürge **سیاهی < سیاسی**

s. 53 Mg. **گورارغه سفا من تانیرغه دلکش**

57/1 Görerger sīfā men tanīrġa dilkeş **سپاه < سفا**

s. 56 Mg. **روسیا مختومقلی ساقی اجل ایچسنگ گرک**

59/21 Rūsiyā Maḥdumḳulı sākī ecel içseŋg gerek **روسیاه < روسیا**

s. 59 Mg. **مونداجبر اتگن کیشی اول گونده بولغای روسیا**

62/12 Munda cebr etgen kişi ol günde bolġay rūsiyā **روسیاه < روسیا**

ḳabā, evliyā ve şabā sözcükleri siyah ile kafiye gelmiştir:

s. 149 Mg. **یوراگی اویانمز سیا سنگ بولور**

187/12 Yüregi oyanmaz siyā seŋg bolur **سیاه < سیا**

Diğer örnekler:

203/1 Bārmı barmāġa yeriŋg başġa Ḥudādın ġayrı **خدادین**

203/2 Barmaġāniŋg bārmıdur rūy-ı siyādın ġayrı **سیادین**

59/7 Her kime luṭf eylese cürm-u günāsin Ol geçer **گناسین**

Ancak /h/ ünsüzünden sonra ünlü geldiğinde, bu fonem Tm. T.'sinde okunduğu için kaydedilmiştir:

s. 148 Mg. **مختومقلی یغلار من بو بختی سیاهمدین**

185/29 Maḥdumḳulı yıġlār men bu baḥt-ı siyāhımdı **سیاهمدین**

Düzenli yazı kuralı olmadığı için kah /h/ ünsüzü kaydedilmiştir:

s. 167 Mg. گناهدين قورقمانيڭ يوزى سپاه دور

219/5 Günāhdin qorkmānıñ yūzi siyāhdur سپاهدور

günāh, sipāh ve

s. 129 Mg. سفا بولوپ منار آطين بيلميان

161/9 Sifā bolup miner atın bilmeyen سفا < سپاه

s. 149 Mg. گرمينگا سغنوب فنا گتوردیم

188/10 Keremiñge sıgnıp fenā getürdim Farsça: پناه < فنا

s. 149 Mg. ايده شوق ايله ناگا اوزيني نثار ای دوست

224/4 Ede şevk ile nāgā özini nişār ey dōst ناگاه < ناگا

s. 136Mg. فاطمهء زهرادور آنينگ اناسی ذاتنده بر ذره يوقدور گناسی

170/13 Fāṭımay-ı Zehrādur anıñ anasi

170/14 Zātında bir zerre yōkdur günāsi گناهسی < گناسی

Alıntı kelimelerdeki Arapça'nın farklı fonemlerini gösteren [ط, ت], [ص, ث, س], ve [ذ, ظ, ض] harfleri ölçünlü Tm. T.'sinde apikal /s/, /z/, değerindedir. Bu yüzden Fars edebiyatındaki görsel kafiye kuralı yani harflerin yazıda benzerlik taşıması kuralı riayet edilmemektedir ve Mahtumkulu iç kafiyede [ص] ile [س] harfleri ile kafiye kurmuştur. *İhlâs* kelimesindeki [ص] kökte var iken, *dergâsı* ve *deryâsı* kelimelerindeki (s), ünlüden sonra gelen yardımcı sestir. Uzun ünlü /ā/ sesinden sonra gelen [ه] /h/ ünsüzü de Tm. T.'nin telaffuzuna göre silinerek yazmada درگاسی şeklinde kaydedilmiştir.

5/17 Her kimiñ ne mıqdār bolsa ihlāşı اخلاصی

5/18 Şol mıqdār açıkdur Hāqıñ dergāşı درگاسی

5/19 Bir yerde cem' bolsa cihān deryāşı دریاسی

5/20 Güm gümiñ rîgine dölmağ yaraşmaz

veya:

14/13 Kaçıp andin hîç kim tapmaz ħalāşı خلاصی

14/14 Mü'minler hoş bolur hevl eder عاصی 'āşī

14/15 Söl elinde bolur Mūsā ' aşāsı عاصی

14/16 Sağ elinde mühr-i Süleymān gelür

Şiirin devamındaki dörtlükte de [ط, ت] harfleri aynı değeredir ve Türkçe *tanı-* fiiliyle kafiye olmuştur:

5/21 Her kime el bermez dürr-i ğaltānı غلطانی

5/22 Aş vaqtı dōst kazan at bār yōl tanı تانی

5/23 Urūmıñg tahtına Habeş sultānı سلطانی

5/24 Ka' be mescidine Kalmık yaraşmaz

Diğer örnek ظ ذ harfleri için:

6/13 Aşlıñg nedür etgin nażar نظر

6/14 Tutan işiñgdin et hezer حذر

6/15 Ecel sañga etse güzer گذر

6/16 Hāberiñg ber nēdicek sen

Metnimize bazı Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin aslından farklı imla kaydı ölçünlü Tm. T.'nin orfografik şekliyle veya ağızların telaffuzu ile örtüşmektedir. Yukarıdaki cetvelde verdiğimiz sözcüklerin telaffuzları “Türkmen Diliniñ Düşündirişli Sözlüğü” 2 c. 2016 Aşgabat, TYADEI yayınından esas alınmıştır:

Tabloda verdiğimiz sözcüklerdeki St. Tm. T.'sinin telaffuzunda şu kuralları tepit etmek mümkündür:

- Tm. T.'nde alıntı kelimeler genellikle kalınlık-incelik uyumu ile telaffuz edilir. Kalınlık-incelik uyumu olmayan alıntı sözcükler çok değildir.

- Alıntı kelimedede [ع, غ, ق] harfleriyle yazılmış artdamak ünsüzü varsa, genellikle, ünlüler ünsüze uyar ve kalın telaffuz edilir:

دعا 105/26, “dua” [doğa:], نعت 116/14, “nîmet” [nyğmat], قوت 108/5, “kuvvet” [kuwwa:t], اغرار 41/16, “ikrar” [ığra:r], اقرار 42/28, “ikrar” [ıkıra:r] ضعیف 73/2, “zayıf” [zağı:p] veya [za:yıp], قیمت 97/20, “kıymet” [gımmat], مغرب 38/1, “magrip” [mağrı:p], قال مقال 60/2, “kâl-mekâl” [galmağal], غیرت 8/19, “gayret” [gayra:t].

-Arap dilindeki ع çift veya üç heceli kelimelerde iki türlü okunabilmir: تعصّب [tä:si:p] veya [tagsı:p], طالع 17/19, [tä:ley] veya [ta:lığ], ضعیف 73/2, [za:ğı:p] veya [za:yıp].

- Arap dilindeki CVCC şekilli tek heceli kelimelerde son sesteki [ع] silinir: دفع def > [dep], جمع 5/19, [cem]

- Arap dilindeki ع ünsüzü kullanıldığı taktirde, [غ] /ğ/ olarak telaffuz edilir: دعا 105/26, [doğa:], نعت 116/14, [nığmat].

- Bazen çift telaffuzlu olup anlam farkı da olur: اقرار [ığra:r] ‘söz vermek’, [ıkıra:r].

- Kelime sonu veya son hecedeki [ع] sesinin erimesi: قلعه [gala:], ضایع ZAYA [za:ya]. طمع [tama:], متاع [mata:].

- Uzun â ünlüsü bulunan kelimenin diğer fethe ünlüsünün kısa a’ya dönüşmesi ve kalınlık incelik uyumun korunması: اشارت 23/11, [ışa:rat].

- Alıntı kelimelerde /z/ ünsüzünün /d/’ye dönüşmesi: Farsça gerdiş ‘gezi’ sözüne uygunlaştırmak için ورزش [verziş] sözünün وردش/وردیش 42/18, 148/6, 223/25, WERDIŞ [verdiş] olması gibi.

- Günümüz Farsça’daki مس MES sözcüğünde bulunan kesre /e/ sesinin uzun /î/ olması: > میس 50/25, [mi:s].

- İkinci hecenin fethe /ä/ sesinin uzunlaşması: دشمن > دوشمان 14/22, [duşma:n],

- Ünsüz düşmesi ve hece erimesi sonucunda uzunluk türemesi: 104/42, فاتا < فاتحه > 104/62 Fatiha > fātā > [pa:ta:].

- Ölç. Tm. T.'sinde alıntı kelimelerdeki son /f/ sesinin /p/'ye dönüşmesi: صاف [sa:p]. Ancak metnimizde /f/, /p/ seslerinin çoğunlukla Arap harflerinin etkisiyle [ف] olarak karşılanması, Türkistan'da genellikle Farsça پ، چ، ژ harflerinin yaygın kullanılmamasından kaynaklanmaktadır.

- Kelime başı veya ortası /d/ sesinin /t/'ye dönüşmesi: درخواست < ترخوس/ترخوص > 116/3, 209/14, [terho:s].

تدارک [tetä:rik].

- Uzun ā'nın etkisiyle diğer hecedeki kısa ünlünün kalınlaşarak uzunlaşması:

عارف < عارف 5/7, "ârif" [a:ry:p].

- Uzun ve ince i'nin kısaltılarak kalın olması ve devamındaki ünsüzün tekrarlanması: قیمتین < قمتین > Kb. 97/20, 97/28 [gımmat]

- Son hecedeki uzun u sesinin kısa ı olması جادی [ca:dı]. جادی "câdû" جادو

- İlk hecedeki o sesinin ü'ye dönüşerek ona göre diğer ünlülerin ince olması: دونه [dünýö], دونه [dünýä]. 20/1, 20/2, 20/3, دونه

- Farsça'da hem kalın ve hem ince ünlü bulundağında sadece kalın veya inceli telaffuz: 76/46, 93/20. میمنک، میمنک ننگ "meymûn" میمون

- Birleşik kelimede uzun a'nın kısalması: 4/6 غلمغل [galmağal], قال مقال

- Emanet kelimesi aslında elifle امانت yazılırken elif üstü medle amanat 20/27 آمانت , toba توبه iken [to:vo]. 42/13 توبانی kaydedilmiştir.

2.2. Türkçe Kelimelerin İmlası

2.2.1. /p/ , /f/ Fonemlerinin İmlası

Yukarıda belirttiğimiz Farsça kelimelerdeki /p/ foneminin [f] kaydedilmesi, /p/ fonemli olan Türkçe kelimelere de yansımıştır. کف kef ‘gep/kep: konuşma’ (s.150), تخم سفر سن (s. 113) kafusına ‘kapısına’, تفهیلسنگ (s. 48) tafabilsenġ ‘bulabilsen’ سفدوگنگ (s. 75), “tohum sefer sen sefdüġiġ ‘tohum serpersin serptiġin’ ایف if ‘ip’ (s.81), آف alf ‘alp’ (s. 6) gibi kelimeler, kapalı hece sonu veya iki ünlü arası (f) ile yazılmıştır. Bu durum Farsça [پ] harfinin kurallı kullanılmadığından kaynaklanmakta olup çalışmamız dilisel amaçlı transkripsiyon olduğundan, kapalı hece durumunda transliterasyona bağlı kalmadan asıl fonemin [p] harfiyle kaydedilmesini mantıklı bulduk. Zira kapalı hecedeki kelime sonu [p] Tm. T.’sinde yazmalarımız dâhil genellikle tarihî Arap harfli metinlerde [ف] kaydedilmemiştir. Biz bunu kelime sonu [پ] yerine [ب]’li kayıtlardan anlayabiliyoruz. Farsça p’li ve bazen Türkçe p’li kelimelerin [ف] ile yazılması, yukarıda belirttiğimiz Farsça ژ, پ, چ, گ (g, ç, p, j) harflerinin kurallı kullanılmamasından olabilir.

İki ünlü arası [p] قفوسنه (s. 113) kafusına, تفهیلسنگ (s. 48) tafabilsenġ ‘bulabilsen’, تخم سفر سن (s. 75) tohum sefer sen ‘tohum serpersin’ örneklerinde ف [f] kaydedilmiştir. Bir yandan Farsça پ harfinin kurallı kullanılmaması diğer yandan Tm. T. Yomut-Göklen ağzında iki ünlü arası [p]’nin alofonu olan çift dudak üflemeli sestene yola çıkarak yazmalarımızda ف harfi ile kaydedildiğini düşünmekteyiz. Mahtumkulu’nun mensup olduğu Göklenlerin Gerkez tinesi, bayındır alt ağzına mensup olup Yomut boyunun komşuluğunda yaşamışlardır ve iki ünlü arası /p/ > /f/ değişimi söz konusudur. Türkçe kelimelerdeki [ف] ve [پ] harflerinin orta seste metne bağlı kalarak ikisini de göstermeyi mantıklı bulduk. Zira düzenli imla kuralı olmadan

dönemin Çağatay Türkçesi yazı geleneğinden Tm. T.'sine bir geçiş merhalesi olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu fonemin [پ]'li şekli de görünmektedir:

3/21 Aş su bile gerçe **tapar** ten mizā تپار

13/5 İşi revâç tapar bed iş tutanîṅ

14/8 **Depesniṅ** üstinde şu Qur'ân gelür دپه

198/1 Doḡ doḡışar [sıḡsa ḡal'et]¹ geymege

198/2 Kilim güzel zâtdur ton **tapılmasa** تاپيلمسه

199/1 Du'âğa düş gelen gögerür gül dek

199/2 Güliṅ mevsimi tek devrân **tapılmaz**. تاپيلمز

Bu dizelerde تپار, دپه, تاپيلمسه, تاپيلمز sözlerinde redif konumundaki kelimelerde orta ses [p] korunmuştur:

Bu konuda Dr. Öğr. Ü. Zeynep Yıldırım'ın Trudgill'in ağızlar arası ilişkiler konusundaki teorisine dayalı Tm. T.'nin Yomut ile Göklen ağzının Bayındır alt ağzındaki karşılıklı etkileşimin dile yansması olarak orta sesteki /p/ > /f/ değişimi elyazmalarımızdaki kayıtlarla örtüşmektedir.

“Fonetik açıdan Yomutlar, ölçünlü Türkmen Türkçesi’nde kullanılan kelime içi /p/ seslerini /f/ sesine değiştirmektedirler. Göklenlerin Kayı alt grubunda ölçünlü Türkmen Türkçesi ile benzer şekilde bu /p/ sesleri korunmaktadır. Ama Göklenlerin sözünü ettiğimiz Bayındır alt ağzında Yomutlar gibi düzenli olarak kelime içi /p/ sesleri, /f/ şeklinde telaffuz edilmektedir.” (Yıldırım Z. 2015: 211).

¹ Mg'ta “seb beḡlet” kaydedilmiştir. Kb S141

2.2.2. Apikal ve Dorsal /s/, /z/ fonemleri

Tarihî Türk lehçeleri araştırmalarında Göktürk (Orhun), Uygur ve Arap harfli kaynaklarındaki bilgilere dayanan sesbirimsel farklılıklarının kayıtlarından yola çıkılarak lehçe ayrılımlarına dikkat çeken unsurların var olduğu bilinmektedir. Örneğin koyun sözcüğünün İslamiyet öncesi Türkçe’de –n’li “kon” ve –y’li “koy” biçimleri lehçe ayrılma belirtileri olarak kaydedilmiştir. Mahmut Kaşgarlı’nın DLT’nde Oğuzca dahil olmak üzere, farklı Türk boylarını birbirinden ayıran telaffuzları, derlediği bilgilere göre kaydedilmiştir. Bunların hiç birinde /s/, /z/ telaffuzunun apikal veya dorsal olduğuna dair bilgilere rastlanmamıştır. Türkmen ve Başkurt hariç çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen tümü, bu sesleri dorsal telaffuz etmektedirler. Arap alfabesinde ikisinin de apikal ve dorsal yazı işareti olduğu hâlde, Türkçe metinlerde tarihî dönemden günümüze kadar Arapça dorsal sese simgelenen [س] ve [ز] harfleriyle kaydedilmiştir. Bu durum İran ve Afganistan olmak üzere, günümüz apikal konuşurlu Türkmen boyları mektuplarında ve basın yayınlarında devam etmektedir. Neticede genel Türkçe’de tarihî dönemlerden günümüze kadar bu seslerin dorsal olma kanısına varılması bilimsel açıdan reddedilebilecek bir durumda değildir ve bazı bilim adamlarının eski Türkçe’den beri Türkmen Tm. T.’deki /s/, /z/ fonemlerinin apikal olduğunu savunması ve Başkurtların Türkmenlerle bu konuda ortak bir özellik taşımasını kanıt olarak gösterilmesi tarihî kayıtlarla bağlantısı yoktur.

Shahruz Aghatabai, Güney-Batı Oğuz diyalektolojisi doktora dersi ödevinde s→ś→h→Ø ses olayı ve en az çaba ve dilsel değişim yayılması teorilerinden yola çıkarak günümüz Türkmenlerinin %85’ini teşkil eden Salır boyunun ölçünlü Tm. T.’nin gelişmesindeki rolünü belirtmiştir ve Başkurtlarda bu ses olayının daha erken başlanmasını örneklerle tespit ettikten sonra, Mangışlak Türkmenlerinin onlarla komşuluk ve dilsel temaslar neticesinde, Türkmenlerde bu ses olayının s→ś sürecinde

kaldığı muhtemel sonucına varmıştır (Atabai, 2015: 6). Bu ses olayının günümüz İran Yomutlarında /s/→/ś/→/h/ merhalesine vardığını da görüyoruz.

Sanal Telegram ortamında Türkmensahra şairleri yarışmasında “şahıyr Vepâ” adıyla katılan şair Vefâ’nın şöyle bir beyti var:

بیردن اوھوم اوییمیزه جانگ گلدی یاشدی گیجه، بیر عجایب دانگ گلدی

(Kaynak kişi: Şair Vepâ)

Birden ohom öyimize cañ geldi. Yaşdı gice bir acayip dañ geldi

“Ondan sonra birdenbire evimizde telefon çaldı. karanlık bitdi; acayip bir tan/sabah oldu”

Şiir tamamen ölçünlü dilsel özellikleri taşıırken şairin dikkatini şu ağız özelliğine çekmişti; ondan soñ > onsoñ > osoñ > ośom > ohom

Şair, birden sözcüğünün Tm. T.’de ansızın anlamını verdiği halde “ohom” kelimesini Farsça nâgihân ‘ansızın’ anlamında kullandığını savunmuştu. Nihayet ağız özelliklerin edebî metin içinde muhatap tarafından sözcüğe ilişkin bir anlam keşfedilecek şekilde kullanılması kararına varmıştık.

Burada, onsoñ birleşik sözcüğünde /s/→/ś/→/h/ ses olayı gerçekleşerek /ñ/ > /m/ değişimiyle ohom şekline dönüşmesi ve günümüz Türkmen ağızlarında Başkurtçadaki ileri düzey değişimlerinin Tm. T.’de görülmesi, Ş. Akatabai’nin vardığı soncunun doğru olduğunu göstermektedir.

Sonuçta, kullandığımız elyazmalarda Tm. T. apikal /s/, /z/ fonemlerinin Arap alfabesindeki dorsal /s/, /z/ seslerinin simgesi olan [س] ve [ز] Türkçe kelimelerde kullanıldığını ve bunun günümüze kadar devam etmekte olduğunu ve büyük olasılıkla

Tm. T.'de en az Mangışlak'ta Başkurtların komşuluğunda yaşamalarından beri apikal olmasına rağmen transkripsiyonda dorsal aktarıldığını belirtmek yerinde olacaktır.

Tm. T. /w/ fonemi de Arapça [و] harfiyle yazılmış olup Tr. T. Transkripsiyon geleneğine göre [v] kaydedilmiştir.

2.3. Uzun Ünlülerin İmlası

Elyazmalarındaki imladan uzun ünlüler tespit edilebilmektedir. Kelimenin yalın ve ekli şeklindeki morfofonolojik ses olaylarından dolayı meydana gelen imla farklılıkları görülebilmektedir.

Bilindiği gibi Tm. T. Güney Batı Oğuz grubu lehçelerinde birincil uzunlukları sekiz fonemde de eski dönemlerden beri kurallı şekilde koruyan lehçedir (Tekin, 1995: 64-78). Bu yüzden fonetik yapısına uyumlu şekilde ikincil uzunluklar meydana gelmiş ve bu durum çağdaş Tm. T.'sinde de yer almıştır (Azemoun, 1990: 75-94). Birincil uzunluklar köklerde bulunduğu için ancak aruz veznindeki şiirlerde tespit edilebilmektedir. Buna ikincil uzunluklardan sonra değinilecektir.

İkincil uzun ünlüler kök veya gövde ile ekin birleşmesinden meydana geldiği için yazıda nasıl kendini gösterdiğini morfofonolojik inceleme ile anlamak mümkündür.

Çağatay Türkçesi yazı dilinde kelime sonu /e/'nin kurallı şekilde elifle yazıldığını görüyoruz (Bkz. Nevâî Divanı, İran Meclis elyazması: ایچرا s. 3 'içinde', اوزگا s. 5 'diğer', کورا s. 7 'göre'). Şiban Han divanında da genellikle elifle yazılmıştır (Karasoy, 1998: 37). Eckmann'ın verdiği Çağatay Türkçesi örneklerindeki ince uyumlu Türkçe kelimelerdeki örnekler şöyledir: توشسا 'düşse', جان ایل کونکول 'can ile gönül', ایلکا 'ele öğüt vermek', (Eckmann, 2011: 312-13). Ancak bu kurala istisna, alıntı kelime karşısındaki Türkçe kelimede توفراغچه veya kelime içinde نادیرن بیله 'ile' gibi kelimelerde görüldüğü üzere ه ile yazılmıştır. İran'ın meclis

kütüphanesinde bulunan Nevâî divannın elyazmasında herhangi bir sayfada bu kural görülmektedir. Firakî'nin yazmalarında Türkçe kelime sonu /e/ fonemi [ه/ا]’li şekli sık rastlanır ve aşağıdaki açıklayacağımız morfo-fonolojik yapılarda yazı şekli harf değiştirmektedir.

İran Tm. T. Arap-Fars alfabeli imlâda ölçünlü Tm. T.’sindeki [ä] harfi elif üstü hemze [ʰ] ile karşılanmaktadır. /ä/ sesi, “äkit < alıp git, äber < alıp ber, äkel < alıp gel” ve bazı alıntı kelimeler dışında, Türkçe sözcüklerin tümü uzunlukla telaffuz edilmektedir. Bu yazıda kelime sonu /e/ sesi [ه/ا] harfiyle yazılırken, eklerle meydana gelen ses olayları sonucunda uzun ä /ä/ ortaya çıkmaktadır. Elyazmalarda bazı alıntı kelimelerin istisnası dışında kurallı şekilde e > ä değişimi, ه/ا > ا olarak karşılanmıştır ve elyazmada hemzeli elifte مَالِي مَالِي ‘koyun veya geyik melemesi’ 28 No.’lu şiirde kaydedilmiştir.

مَالِي مَالِي ايزلامين بولور مي

28/12 Mäley mäley izlemeyin bolurmi

Bu ه/ا > ا yazı işareti değişmesi kurallı şekilde uzun ä ve ä için aşağıdaki farklı uzun ünlü tespitlerimizde yürütülmüştür ve burada tümünü göstermek mümkün olmadığından sadece örnek vermekle yetiniyoruz.

Burada konuyla ilişkin örnekleri yukarıda kaynağını belirttiğimiz Azemoun’un yaptığı uzunluk tespiti esasında elyazmadaki örnekleri açıklamaktayız. Her konu başındaki Arapça yazısı olmayan ilk örnekleriyle günümüz Tm. T.’ne aittir:

Yükleme, İlgi ve Yönelme Hâli

- Bir kelime sonundaki kısa ünlü, yükleme, ilgi ve yönelme hallerinde uzar: ülke > ülkāni, ülkāning, ülkā. Deri > derini, derining, derā.

Aşağıdaki kelimelerde yönelme hâli ekinin kelime sonu ünlü ile biten sözcüklerde yazıdaki harf değişme sonucunda ا > ه/ا, ه > ا ses değişimi meydana geldiği

anlaşılmakta olup neticede alıntı veya Türkçe kelimelerde uzun ünlü görülmektedir:
 Firāgā 38/29 فراغی > فراغا 'Firāgi'ye', gūlgulā 202/5 غلغله > غلغلا 'gūlgulaya',
 Maḥdumkūlā 51/20 مخدومقلى > مخدومقلا 'Maḥdumkūlī'ya', atlā 104/63 اتلى/أطلى > اتلا
 'atliya', dīvānā 166/14 ديوانه > ديوانا 'dīvāneye', āra 104/28 آرا > آراغا 'araya', Taṅgrā
 تنگرا 44/23 'Taṅgriya', Ḳapā 103/11 'Ḳapīya', قاپيه < قاپيا ḳalāṅg 34/14 قلانگ 'senin
 ḳalen', ḳoṅṣā قونگشه 20/41 'komşuya', yaḥṣā يخشا 49/26, 16/8, 45/2 'yaḥşıya', zāvıyā
 زايويه 59/24 'zāviyeye', Ka'bā 68/10, 238/19 كعبه 'kabeye'.

Ancak bu ses değişimi sonucundaki imla farklar, Çağatay Türkçesi'nin mahallîleşme sürecindeki Tm. T.'sinin yazılı edebiyatının başlangıcı olduğundan, hepsi imlada gözükmemekte olup yazıda kaydedilmeksizin morfofonolojik inceleme bunun diğer örneklerin aydınlatabilmektedir. Kelimelerin ilişkisi ve cümlelerin anlamı açısından bunların uzun ünlü olarak okunduğu bellidir. Aşağıda tespit ettiğimiz imlada gözükten örnekler de bunların uzun okunmasına yardımcı olacaktır:

Tm. T.'sinde sonu /e/ kısa ünlüsü ile biten kelimeler [◌] harfiyle yazılırken ilgi, yükleme ve yönelme hâli eklerinden birini aldığında Arapça elif [ʾ] harfiyle yazılmıştır. Aşağıdaki koyulaştırılmış kelimeler sözü geçen hâl ekleriyle uzun ünlülü değerinde olan elif harfiyle kaydedilmiştir:

İlgi ve iyelik eki:

6/3 Eyāniṅ emrini tutmay اياننگ

17/20 Eyām sen oyandır uymış iḳbālım ايام

10/18 Gövrāṅge korkını çala getürme گورانگا

11/6 gövrāṅge ḳur töküp yōliṅ bek edip گورانگه

22/18 Īr giç yeter her bendāniṅ naşibi بنداننگ

41/8 Her ūlkāniṅ bir bāzārı bolmasa اولكانينگ

30/7 Serīštāṅg kem bolsa 'ışkıṅg aşındın سرشتاننگ

70/22 *Seriştāṅg* suv bolur ‘aqlıṅg çāsar سرشتانگ

Uzunluk arzetmeyen hâl eklerinde imla açısından fark görülmemektedir:

66/23 Fikir eylāṅg kim bārdur *Eyedin* bize dōster ایمدین

93/24 Māl *eyesne* bī‘ilāç bir sen şevābıṅg ey gözim ایهسنه

11/18 *Gövrēsın* kıymamış köṅglin ezmemiş گورهنسن

108/20 Īmān bir tilkidür *gövre* bir indür گوره

133/18 Yer yüzinde tutmak üçün *serište* سرشته

39/29 Yer-u āsmāndāki bolğan serište سرشته

Yönelme hâli eki

Yönelme hâli ekinin –a/-e biçimi Oğuz grubu lehçelerinin bir karakteristik özelliği olup kısa şekilleri biçimbilimsel bölümünde ele alınacaktır. Burada ses olayları sonucunda meydana gelen uzunluklar Oğuz grubunun Tm. T.’sine ait olduğu için kısa ve uzun şekli farklı harflerle yazıldığına göre dilsel üslup açısından Çağatay Türkçesi’nden ayrılma noktalarının biri olarak değerlendirilmektedir.

Yönelme hâli ekiyle $e + e > \tilde{a}$ veya kalın ünlü ile $a + a > \tilde{a}$ şeklinde ikincil uzunluk örnekleri imlaya yansımaya da gramer özelliği nedeniyle uzunluk olduğu malumdur.

Yazıda gösterilen şekilleri şunlardır:

44/23 Tevekket et Taṅgrā tabşır işiṅgi تنگرا (Taṅgrı + a Taṅgrā)

167/10 Tevbe kııl Taṅgrıya yigit çağıṅgdur تنگریا (kısa:Taṅgrı + ya > Taṅgrıya)

221/36 *Ḳaygā* ḳara caddā batmağıl Oğlım! قیغا

230/96 Üç hem daḫı tōrt bolmaz bēş *altā* yōḳ berāber. آلتا

239/22 Cān ne *yaḥşā* ḳālur ne de yamana. یخشا

51/20 Yaraşur *Maḥdumḳulā* cān berip almak مخدومقلا > مخدومقلى

42/10 Şır beçesi toğsan *tilkā* atdırm تلکا

238/17 Şeyḫ şen‘ān dek uzın *ḳaygā* ulansam. قیغا > قیغی

108/20 Tilki *tüssā* dözmez onda çilimkeş توسسا > توسسه

200/18 Maḥdumkulı *ülkâ* salma āvāze اولکا

230/22 Çıkdı *kaḫā* nāgihān geldi bir sâ'il duçar. قافه > قافی

Bir yaman *konḡṣā* düş bolan (241/8) قونگشه > قونگشی

38/29 Maḥdumkulı adınḡ dōndi *Firāḡā* فراغه > فراغی

Son üç mısradaki *fıraḡe*, *qonḡṣe*, *kaḫe* (iki kere) yön eki [ه] ile yazılmış olup eksiz şekli *fıraḡı*, *qonḡṣı*, *kaḫı* yazılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde ise bu morfofonolojik değişim gramer incelemede belli olsa da yazıda kendini göstermemiştir:

175/22 Ebdāl otursın geyüp git *divānā* kārışta. دیوانه 'divāneye'

192/8 Efsun okıp *ārā* gelmez em bile. آرا 'araya'

195/9 Burç bilen dūz tāze *yarā* āvı qatar rūzigāre. یارا 'yaraya'

202/5 *Gulḡulā* düşdi kıpuz hem çenḡ çenḡe düşdi çenḡ. غلغلہ 'gulḡulaya'

88 /26 ötdi kızgınlı maḫal oraqsız *hōṣā* yetdiḡ. خوشه 'hōṣaya, başaḡa, mahsule'

68/10 Dönüp *Ka' bā* baran soḡ ervāḥ bile cin törār. کعبه 'ka' beye'

76/71 Başın *secdā* kıoyar kıalmaz zemīdin. سجده 'secdeye'

82/26 Bu gün gördigimiz *ertā* kıoymaz sen. erta 'erteve'

88/24 Kıocaldıḡ işdin kıaldıḡ söyle ne *pīṣā* yetdiḡ. پیشه 'pīṣeye, işe, mesleḡe'

88/28 Kıovşār sümük ālār göz yüz miḡ *endiṣā* yetdiḡ. اندیشه 'endiṣeye'

108/6 Keyfi *kellā* gelse 'aqlıḡ āzdırur. کله 'kelleye'

134/24 Öli dīrler ol *kīṣā* yāṣ toḡsandın āṣanda. کیشه 'kīṣiye'

Diḡer örnekler:

erte 'yarın', e. + e (yön eki) > ertā 82/26

ḡūṣe F. 'küme', ḡ. + a (yön eki) ḡūṣā 88/26

Ka' be A. 'Kābe, kıbla yönü' Ka' be + e (yön eki) > Ka' bā

pākī traş âleti p. + e (yön) > pākā 179/4

pīşe F. iş, Tm. T. p. + e (yön) > pīşā 88/24

ğuşsa A. gam, keder g.+ a > ğuşsā 177/6

ķara siyah “kara+ a yön eki > ķarā 118/7

ķaygı “ķaygā” < k.+ a (yön eki) ķ. 223/36, 238/17, 144/18, 76/69

ķoṅṣı komşu ķ.+ a (yön eki) > ķoṅsā 20/41, 241/8

Taṅrı Tanrı T.+ a Taṅrā 44/23

yaṅı yeni Tm. T. y.+ a > yaṅā 212/5, 204/15

yaḥşı iyi Tm. T. y. + a > yaḥsā 239/22, 16/8, 45/2, 49/26

Tüsse duman t. + e (yön) < tüssā 108/21

zāviye A. köşe, cehennem dibi Tm. T. z.+ e > zāvıyā 59/24

gövre beden, vücut Tm. T. g.+ ṅe > gövrāṅe 10/18, 11/6

Yükleme hâli eki :

Çağatay T.’nde yükleme hâli ekleri –nı/-ni; üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra umumiyetle (n): başnı “başı”, itni “iti”, sunı “suyu”, oķı-n “(onun) okunu”, suynı “(onun) suyunu” (Eckmann, 2012 : 74).

Oğuz grubu lehçelerinde ünlü ile biten kelimelerin yükleme hâli eki -nı/-ni; ünsüzle bitenlerde ise -ı/-i şeklindedir. Azemoun’un belirttiği üzere Türkmen Türkçesi’nde –nı/-ni yükleme hâli eki aldığıında kelimenin ünlüsü uzar. Bu ses olayında ünsüz erime söz konusu olmadığından şiirin hece sayısında fark göstermemektedir. Ancak aruz vezninde hece türünü değiştirir ve uzunluğun tespitine yol açar. İsim sonu ۵/۴ ile biten sözcükler yükleme hâli ekini aldığıında, yazıda ۵/۴ > ۴/۱ değişimi söz konusudur:

230/45 **kūyzāni** kaldırdılar çeşmedin töldurdılar کوزانى

230/47 **kūyzāni** ĥuma tökdi tükenmez ārık aķdı کوزانى

91/14 ĩmānım yoldaş bolsa barsam **Ka‘bāni** görsem كعبانى

137/22 mişli ol Tāhir **Zūhrāni** seven dek sevmişem seni زهرانى

Bunların yükleme, ilgi ve yön eki dışındakilerde imla açısından farklılık görülmemektedir:

117/16 Bir **Zūhre** on iki imāmı gördim زهره

237/24 Her kırk yılda **zūhre** göge yetüşdi زهره

65/31 Maḥdumḳulı aydıyar toḳız felek **Zūhresi** زهره سى

Aşağıdaki örneklerdeki yükleme hâlinde ا < ه değişmeden asıl imla korunmuş olması, Tm. T.’nin yazı sisteminin kurallı olmadığını göstermektedir:

230/43 Göterdiler **kūyzāni** gördi Cebra’ıl anı كوزه نى

84/4 Namāzıñg **rūzañg** yoldaşıñg bir de diliñg şenāsıdur روزنگ

90/13 **Rūza** hemdemiñgdür namāzıñg ırāğ روزه

230/42 Yüfsiz **kūyze** ellerine barıñg suf çekinğler كوزه

- Vasıta hâli eki -n’den önce gelen ünlü uzar. arka + -n > arkān; yüz + -n > yüzin;

öyle + -n > öylān.

Bu uzunluk da [هـ] harfinin elife dönüşmesiyle kaydedilmiştir.

235/4 ertiri şād bolan *öylān* gülmedi اويلان < اويله + ن

- Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden önce gelen kelime sonu ünlü

uzar: düye + m > *düyām* ‘devem’; alma + m > *almām* ‘elmam’

Yazıda son ses ince ünlü /e/ [هـ، ا] elife dönüşmesiyle gösterilmiştir.

91/13 Maḥdumḳulı hoş bolsa aḳsa *dīdām* yāş bolsa دیدام < دیده

21/1 Kimsām bārdur ‘arzım yāra yetürsin کیمسام < کیمسه

66/41 Meger Eyām istese bolğay nūran ‘alā nūr ایه < ایام

230/158 Du‘āda yād ḳılana Eyām bolsun mededkār ایه < ایام

12/3 Dīdedin yāş tökip sīnām çāk edip سینام

Kısa /a/ elifle yazıldıysa, meydana gelen ikincil uzunluk yazıda gösterilemez.

Ancak tespit edilen diğer örnekler ve Tm. T.sinin morfofonolojik yapısı bunu belli eder.

54/2 Turdı ecel yōlın tısdı atāmıṅg آتامینگ ata+ am > atām

- Fiil köklerinin sonunda bulunan /a/ ve /e/ ünlüleri geniş zaman –ar/-er ekini aldıklarında uzarlar. beze- + -er > bezār; döre- “türe-“ + -er > dörār; āgla- + -ar > āglār.

238/14 Bülbül hücum eylār sōlī sağında ايله<ايلار

6/5 İstār sen. ‘ālem.i kapsaṅg ايسته<ايستار

138/1 Kerem etsenṅ Qadır Tanṅrı dūnyālikdin at islārīn ايسلارين<ايسله

10/10 ‘Araṣātda sendin istārler cevāb ايستارلر

198/23 Yigitlikde her kim ‘ṣretde yāylār يايلا yāyla+ ar > yāylār

İkincil ā uzunluğu imlada gözükme de, Tm. T.’sinde karşılıklı anlam farklılıkları görülmektedir.

90/7 ‘Ali Faṭma baṣlār cennet işigne. isim: başlar. Fiil: başla- + ır > baṣlār

95/7 Yāṣıllār sebzeler reṅg be reṅg güller. isim: yāşıllar. Fiil: yāşıllla- + ır > yāṣıllār

72/14 Behiṣtiṅg otlaḡın yāylār ḡavz-ı Kevṣer suvlaḡıdur

İsim: yāy + lar (çok.) > yāylar. Fiil: yāyla- + ır > yāylār

166/10 Gül biten vaḡt bülbul sözlār ḡaḡlarda سوزلار<سوزله sözle- + ır > sözlār

8/11 Her tilki bir ṣır dek gürlār گورلار<گورله gürlē- + ır > gürlār

- Fiil köklerinin sonunda bulunan /a/ ve /e/ ünlüleri –Xp zarf-fiil ekini aldığı zaman uzar. gözle- + Ip > gözlāp; gara “bak-“ + -Ip > garāp.

Burada da fiil sonu e > ā uzunluk olayında Arap harfli yazıda ه/ه > ا değişimi vardır ve a>ā değişiminde imla farklılığı görülmemektedir.

94/21 Kimi yalanḡıda ‘işretde yāylāp يايلاپ yāyla + ıp > yāylāp

Çaḡatay Türkçesi’nin etkisiyle yuvarlak biçimi: يايلايوپ yāyla + y + up > yāylayup

168/30 Yalançada **yāylayup** altmış yana el gerdiŋ

-āp ince sıradan 60 kere görülmekte olup ۵ / ۴ / ۳ imla farklılık görülmektedir.

Eksiz kısa örneği:

57/23 Hacetim ber yā Hāq **eyle** tedbirim ايله

57/24 Maqşadım şânına dokına tîrim

57/25 Dermâde qâlîp men eyle destgîrim ايله

57/26 Hıẓr atanı ‘îsâ peygamber bile

Eklenme sonucu ikincil uzunluk: eyle + ip > eylāp ايلاب

60/7 Qûrı cismim ödün **eylāp** ôtğa yakmaqda ne bār ايله < ايلاب

18/11 Aḥmaqlıqda ôzin **bezāp** niceler بزه < بزاب

17/11 Til hem ġîbet yalan **sözlāp** durupdur سوزله < سوزلاب

12/8 Himmet **istāp** baqđım sū-yi āsmāna ايسته/استه < استاب

106/32 Niçeler dil **çeynāp** dursa gerekdür چينه < چيناب

8/7 Gök dek **gürlāp** damaq yırtar گورله < گورلاب

58 kere yazıda yansımayan ā uzunluk örneği vardır.

43/25 Maḥtumqulı qarāp sözle daşîŋnı قراپ < kara + ip > qarāp

18/9 ‘Āqiller bār başa bāġlāp keçeler باغلا < باغلاب

23/9 Cān ḥurūşa geldi qaynāp cōşmadım قاينا < قايناب

• Fiil köklerinin sonunda bulunan /a/ ve /e/ ünlüleri, -an/-en sıfat-fiil eki

geldiğinde uzar. İzla- “-izle-“ + -an > izlān; sözle- + -en > sözlān.

-ān: 16 kere

24/14 İtdin sünġk islān bir zāt ayırmaz اسله < اسلان

75/11 Dölduran bu dünyānı sözlān her du cihānı سوزله < سوزلان

Delmek anlamındaki dil+en, dilen olurken, dile- fiili bu eki aldığında dilān ekli ve eksiz şeklinin imlası değişmektedir.

49/5 Dırnağ bile dağlar dilen Benicān dil- “del-., + en > dilen

164/20 Hācetini Hāqdın dilān almazmı ديلان < ديله dile + en > dilān

165/5 sSöhbetinde Hāḡ Kelāmın söylān yōḡ سويلان < سويله

-ān: 13 kere

71/3 ‘ Āşıklar gül yüzdin solar miṅg gün aḡlān bir gün. güler آغلان < آغلا

71/7 Ārānlar yōlīṅḡi īzlār dervīşler sırīṅḡi ḡīzlār آرانلار < آرا āra + an > ārānlar

95/1 ḡara dāşdın ḡara ḡılı saylān göz سايلا < سايلا sayla + an > saylān

- –yān/-yān sıfat-fiil eki daima uzundur. alyān, gelyān, yuvyān, bilyān.

-yān: 5 kere

174/4 Genc isteyānler gelsün veyrāne boldım imdi استايان لار iste + en > isteyānler

193/8 Yaman söz çekmeyān ārdin چكميان

yān: 6 kere

122/18 Dünyḡye bīl bağlayān ḡāldı ziyān içinde باغلايان

160/21 Nef̣ almayān ḡişi sözdin öḡütdin ألميان

193/16 Bir aḡza baḡmayān ārdin باقميان

- –mān/mān zarf-fiil eki daima uzundur. saklamān, bildirmān, ḡülmān.

-mān: 8 kere

33/18 Gören ḡörmān çek̄er ölüm miḡnetin ḡorمان

179/19 Çekmān ḡişi bimārḡıṅḡ zaḡmetin چكمان

119/13 Melekler ḡīmetiṅḡ bilmān ḡabīler بيلمان

-mān: 14 kere

102/9 Dünyḡsine dolaşan oḡıl ḡīza bulaşmān بولاشمان

205/10 Yādıma salmānda ‘ ıḡḡım ḡīzmānda قزمانده

50/12 Ğayreti bolmān yigide بولمان

- –kā/kā zarf-fiil eki daima uzundur. baryārkāṅız, bilyārkā,

143/5 Başa degmeyākā kırtlar دگمایاکا

- –yār/-yār şimdiki zaman eki uzundur. alyār; gelyār.

204/24 Aydıyār Maḥdumkıulı ‘ahdiṅ yalan yōķmıř vefāṅ ایدیار

100/35 Aydıyār Maḥdumkıulı bu furķatıṅ görgeç Resūl ایدیار

239/8 Aķıyār yüzindin nūrı dilberıṅ اقییار

- Fiilden isim yapma –mak/-mek eki yönelme hâli ekini aldığında uzar. almāğa;

gitmāḡe; uçmāḡa

-mak/-mek eki, Karahanlıca ve Çağatay Türkçesi yazılarında ماک şeklinde (Eckman,

2012: 33) mesela کىلماک، کىسماک، کىلماک < کىسماک، کىلماک ‘kesmek, gelmek’ olup bizce Arapça

elif harfi ince uyumda fethe yani açık-kısa /æ/ telafuzunu göstermektedir. Ancak Tm.

T. Telaffuzunda mastar eki kesre, /e/ seslidir ve bu ses genellikle Arap yazısında

parçalar üstü işaret olup harf istemez. Neticede mastar eki elyazmamızda elif

kullanmadan مق/مک yazılmıştır ve kalın uyumuda ق harfinin etkisiyle kalın-kısa /a/

okunmaktadır. Mesela 42, 69, 135, 194 No.’lu şiirler mastar kafiyeli olup tümü elif

getirilmeden مق/مک şeklinde yazılmıştır. Elyazmadaki diğer şiirlerde kullanılan

mastarlar da böyledir. اونتوق، اوزامق، اوقىمق، قزمق، آىرىلمق، دىنانمق، تاپمق، قوتولمق...

bunun örneklerindendir. Bu durum yönelme hâli eki geldiğinde farklı olup mastarların

tamamında [م] harfinden sonra elif gelmiştir ve ماغه/ماگه şeklinde imla değişikliği

görülmektedir. Bu Çağatay Türkçesi yazı kuralından ayrılmanın mahallîleşme

sürecindeki Tm. T. ünlülerinin yazıda yansımasının belirtilerinden olmalıdır. Arap

alfabesinde uzun ünlüler yazılmadan geçilmez ve genelde söz içinde وای harfleriyle

karşılır. T. Tekin de K. Foy’un bir Arap hafli sözlüğün imlasından vardığı bu

sonuca değinmektedir (T. Tekin, 1995: 13). Neticede وای harflerinin imlası, özellikle morfo-fonolojik biçimlerde Tm. T.'nin uzunluklarının yazıda yansımalarının göstergesidir. Tekrarlarını saymadan toplam 35 fiil köküne kalın ünlü “-mak” مق ve 36 fiilde ise ince sıradan مک -mek” gelmiştir. Bunlar yönelme ekiyle gelen uzunluklarla birlikte metin içindeki dağılımını düşünürsek, Tm. T. ile yazılan metin olduğunun dilsel kanıtlarından biri olabilmektedir.

Mastarların yön ekini alıp elif harfiyle yazılanlarından örnek veriyoruz.

-māge: 45 kere

3/13 Ey Ādem bu dünyā geldiñg gitmāge کتماکا

14/9 Āz qālur kim şāhı gōge yetmāge یتماکا

14/11 Cihān yıglur temāşāsın etmāge ایتماکا

31/25 Maḥdumqulı beş gün ‘eşret sürmāge سورماکا

İnce ünlü bulunan kelimelerde arka damak sesi gösteren ancak kalın ünlü gerektiren Ğ harfinden iki örnek bulunmaktadır. bu harf ince ünlü ile gelmiştir ve Çağatay edebî yazısının etkilerindendir. Yazıda elif kullanılması uzun olduğunu belli etmektedir.

31/26 Cāy imesdür eglenmāga durmağa اگلنماغه دورماغه

142/17 Şerḥini etmāga sözim dilim yōq اتماغه

māga örnekleri 38 kere:

31/27 Qarār yōqdur oturmāga turmāga تورماغه

44/6 Qanı bende saqlıq şükrin qılmāga قیلماغه

241/3 Qaçıp qurtılmāga övner قورتلماغه

Bu uzunluk bulunduran ekin kafiye örnekleri de az değildir.

بیلمز گوننی آز قالیب دور باتماغه

42/2 Bilmez günni āz qālıpdur batmāga

خیال ایدار یاتان شیرى آتماغه

42/4 Hiyāl eder yatan şiri atmāga

دم چکه دور اژدرهانی یوتماغه

42/8 Dem çekedür ejdarhānı yūvtmāga

منکر بارور آغاجینی ساتماغه

42/16 Müñgkir barur ağacını satmāga

خوشلغیم بار اویناماغه گولماغه

رقیب قویمز دوغریلوبان گلماغه

بر خلوتده یار خبرین آلماغه

97/13 Hoşlığım bār oynamāga gūlmāge

97/14 Raķīb qoymaz doğrılıbān gelmāge

97/15 Bir hālvette yār haberin almāga

جوان تاپدینگ قوچماغه عیش عشرت آچماغه

آندین سونگ ایب ایچماغه هی یورتار سن نان گرك

120/7 Civān tapdıñg quçmāga ‘ayş-i ‘eşret açmāga

120/8 Ondın soñg ĩyp içmāge hey yortar sen nan gerek

- Bulunma hâli ekinen sonra da aitlik eki gelirse uzar. ortadâki, öydâki.

Bulunma hâli ekinin devamında ek gelmediği sürece ده ile karşılanmıştır ve yine bir ek aldığı anda < ۵ dönüşerek uzunluk göstermektedir. آسمانده، یولده، اویده، یرده، اولاد سفیاندە

:133/10, 201/11, 246/16, 237/37

Bulunma hâli eki + ek:

-dâki: 2 kere:

سورسانگ یدینجی قت گوکدای سردین

39/25 Sörsañg yedinci kat gökdâki sırdın

سریندای عقل هوشی نادین دور

236/28 Serindāki ʿaqlı hūşı nādindür

-dākı: 3 kere

یر و آسمانداقی بولان سریشته

39/29 Yer-u āsmāndāki bolğan serişte

من دنیانی آسمانداقی رنگ بیلدیم

158/21 Men dünyānı asmāndaķı reṅ bildim

سولینداقی یره سرانجام بیرلار

221/7 Solundāķı yere ser-encam bīrler

- Sonu /a/ ve /e/ ile biten fiiller. alāyın; idāyın.

قانتیم یوق اوچه بیلمان نیلین

103/2 Kānatım yōķ uça bilmen neylāyın (Neylāyın: redif 6 kere)

مخدومقلی مجالیم یوق سویلین

172/17 Maḥdumķulı mecālim yōķ söylāyın

دوستلارغه دردیمنی عیان ایلین

172/18 Dōstlarğa derdimni ʿayan eylāyın

ای یارانلار یغلامین نیلین

172/10 Ey yaranlar yığlamayın neylāyın

- Olumsuzluk ekinin sonu /a/ ve /e/ sesleri ile bittiği için bu kural fiillerin tümünde geçerlidir.

190/2 Āḥiret esbābın şaylamāyınmı

190/4 Istegüm ōzindin eylemāyınmı

190/8 İhlāşım indirip bağlamāyınmı

190/12 Bu yōl rehzenlere pāylamāyınmı

190/16 Fikir bīşesindin āvlamāyınmı

190/20 Til terfenürken söylemāyınmı

Yine ince ünlü ile imla farklılığı görünmektedir. گورماندور > گورمه

41/21 Hax her kime bir yahşı yār bermāndür برماندور

41/22 Sözi āhdur içi dōlı armāndur

41/23 Yüz yāşasa beş gün ‘ ömür görmāndür گورماندور

41/24 Her kiminḡ münāsib yāri bolmasa

- Sıfatın karşılaştırma eki daima uzundur. irrāk, giçrāk, yaltarāk.

هر نه برسنگ تيزراك برگين اعتبار يوقدور بو جانه

207/8 Her ne bersenḡ tizrāk bergin i‘ tibār yōḡdur bu cāna

ايرتهراك ترفنينگ گيچ دور يارانلار

126/20 Erterāk terfeningḡ giçdur yaranlar

بيس اوغولدين يخشىراق دور

فراغى، يخشى آد قالسون

45/10 Pīs oḡuldın yahşırākḡdur Firāḡi yahşı ād ḡalsun

- Sonu ünlü ile biten fiil, yön gösterme –k ekini aldığıda uzar. aṅgrı + k > aṅrık, gayra + k > gayrāk

Soru edatı yalın hâli “ne” نه şeklinde 235 kere gelmiş iken iken, çokluk, yönelme ve “-ime” ekini aldığıda /e/ > /ā/ ses olayı söz konusudur ve نه imlası elifle ن yazılmıştır ve uzunluk ses olayını göstermektedir: nāḡe (ناگه، نامه، نالار)

ناگه گرك خريدارى بولمسه

41/28 Nāḡe gerek ḡarīdārı bolmasa

ملکينگ بقاسى يوق ناگه ياتور سن

48/2 Mülkinḡ beḡası yōḡ nāḡe yatur sen

Ne + ime > nāme (نامه) ve ne+ içe > nāçe :

قمرى مو سن بلبل مو سن نامه سن

129/2 Ḳumrımı sen bülbülmü sen nāme sen

Ne نه + ler > nāler نالار

سير ايدالینگ بو جهانه جهانده نالار گورونور

110/1 Seyr edeliṅ bu cihāna cihānda nāler görünür

ای یارانلار مسلمانلار جهان یوقدی نالار بولدی

115/1 Ey yaranlar müselmānlar cihān yōḳdı nāler boldı

Böyle, şöyle, öyle sözcükleri Tm. T.'si telaffuzuna uygun biçimde yazılmış olup genelde düz ünlü ile kaydedilmiştir. Zira Türkçe kelimelerdeki yuvarlak ünlüler genellikle [و] harfiyle saptanmıştır. Bu harfin yazılmadığı sürece kesre ile okunması Tm. T.'ne uyumludur. Ancak geçiş merhalesinde olduğu için iki şekli de yazmalarda bulunmaktadır.

Böyle, şöyle, öyle: > beyle بيله, şeyle شيله, eyle ايله

اميديم بار قويمة بيله بترگه

31/11 Ümidim bār koyma beyle beterge بيله

223/18 Niçük işdür munı beyle dutar sen بيله

او بر ايله سسدور اشيدان اولور

öyle > eyle ve ol > o Tm. T.'sinin kullanışlarıdır.

13/38 O bir eyle sesdir eşiden ölür ايله

231/19 Şeyle ‘āciz ḵālmış yalbarıp her yan شيله

Böyle, şöyle:

بونلار بويله ديگاچ يريمدين تورديم

12/37 Bunlar böyle diğec yerimdin turdım بويله

اونی ريم شويله قيلسه گركدور

76/52 Onı Rabbim şöyle kılsa gerekdür شويله

Elyazmalarda “Adım” sözcüğünün “ādıcāḵ” şekline kaydedildiği şairin ağız konuşmasıyla ilgili olup ölçünlü Tm. T.'sine “ādecek” denilmektedir.

آدم اوغلى اوزینگ بيلمای

گدم گدم آدیجق سن

6/1 Ādem oğlu ōziŋg bilmey

6/2 Gdem gedem ādıcaḵ sen آدیجق سن

Gdem: «kabadayıca, gururlu»

“Mağtımğulı, mahlası olan فراغی sözünü bilerek seçmiştir. Arapça bildiği için onu Fırâğî şeklinde telaffuz etmiştir. Bugün ise bu ad Türkmenistan’da bugünkü Türkmen edebî dilinin ve Aşgabat aksanının fonetik yapısına uygun olarak Pırâğî şeklinde telaffuz ediliyor (Azemoun 2012 : 108-109).

مخدومقلی آدینگ دوندی فراغه

فارغ اولوب چك اوزینگى قراغه

38/29 Mağdumğulı ādıŋg dōndi Fırāğā

38/30 Fārīg olup çek ōziŋg bir kırağa

İkinci mısra da şair mahlasının kökenini, Arapça ferāğat masterından fārīg فارغ olarak açıklamıştır.

“Bugünkü Türkmen edebî dilinde /v/ya da bu sesin Türkmence karşılığı olan /w/ sesinden önce gelen /a/ ve /e/ ünlüleri sırasıyla /o/ve /ö/ oluyor: *sav-* > *sov-*, *tābla-* > *tāvla-* > *towla-* ‘kıvırmak’, *yavuz* > *yowuz*, *çevir-* > *çöwür-*, *devlet* > *döwlet* v.b. gibi. Mağtımğulı’nın yaşadığı bölgede /w/ sesinden önce yuvarlaklaşma olmadığı gibi yuvarlak olan sesler de düzleşebilir: *saw-* ‘savmak’, *tawla-* ‘kıvırmak’, *yawız* ‘yavuz’, *kawala-* ‘kovalamak’, *çewir-*, *ewir-*, *dewlet* vb. gibi.” (Azemoun 2012: 109)

Elyazmada yav ve yavuz kelimesi tüm yerlerde ياو ياوز şeklinde elifle yazılmıştır.

ياو گونى غَيْرَتَه قاتلان

لغنت قويمه ريش اوستينده

8/19 Yav günü ğayrāta katlan ياو

8/20 La‘net qoyma riş üstinde

ايكى دوستىنگ آراسىندە يمان ياوز ايش بولمسون

73/8 İki dōstīṅ ārasında yaman yavız iş bolmasun

Metnimizdeki /a/ fonemiyle karşılanacak diğer örnekler, 98/14 tavişda تاويشده, 98/13 avıçda آويچده, 195/10 savılmaz ساويلمز, 216/15 savıldı ساويلدى, 171/3 tavlāp تاولاب elifle yazılmıştır ve ölçünlü Tm. T.’sinde ilk hece yuvarlak biçimdedir.

Esmek fiili yazmada vav و harfi olmadan Yomut ağzı ve ölçünlü dilde اوسمک şeklinde ösmek و ile iken, halâ Göklen ağzında telaffuzu korunan esmek اسمک şeklinde kaydedilmiştir:

فانىنى باقى بىلدىنگ يلدىنگ اسدىنگ يوغوردىنگ

168/31 Fānini bāqī bildiṅ yeldiṅ esdiṅ yügürdiṅ اسدىنگ

اسدىكچه اوج آرتدىر دنيانىنگ يلى

27/9 Esdikçe evc artdır dünyāniṅ yeli اسدىكچه

آقرده سو يا اسرده يل بولغىن

22/12 Aqarda suv yā eserde yel bolgın اسرده

Yazmada yuvarlak sesle başlayan sözcükler kurallı olarak [او] elif ve vav harfleriyle yazılmıştır ve esmek gibi tek elifle değildir: öz اوز, üz- اوز, öt- اوت.

Panını bakı bildiñ, yeldiñ – ösdüñ, yüvürdiñ, (Aşırov, 2014: 467)

Ösdükçe övc artdır dünyāniñ yeli, (Aşırov, 2014: 300)

Akarda suw, ya öserde yel bolgul (Aşırov, 2014: 325).

Ölçünlü Tm. T.’nden ayrılan diğer sözcükler *okıymak*, *tanıymak*, *yöriymek* gibi kök sonu ıy-, iy- ile biten fiilerdir. Ölçünlü Tm. T.’nde *okamak*, *tanamak* ve *yöremek* şeklindedir.

44/11 Ādıñg bende bolsa Eyāñgi tanı

76/106 Tanışıp sōraşmaz kovm kardaşını

231/5 Ġarīb eger ġarīb yerde yōricek

231/6 Gözlerindin kanlı yaşlar yōricek

231/7 ‘ Āşık eger ma‘ şūķını göricek

آیتلمز نصیحت اوقيلمز قرآن

199/19 Ayılmaz neşihat oқılmaz Qur‘ ān

قورشون ديك اريدور قاف ديك داغلاری

29/7 Qurşun dek eridür kâf dek dāğları

öy “ev”, 3/23 cān öyindin, söyle- 39/21 altıncı kât gōgi söylesem, سویله ve اوی
Arapça [ی] harfiyle yazılmakta olup sevmek fiili, Yomut ağzı ve ölçünlü Tm. T.’sinde
söymek سویمک iken yazmada سوان بنده، سودوگوم، سومشام، sevmişem, sevdüğüm, seven
bende kaydedilmiştir. Bu da Göklen ağzına ait olabilmektedir.

2.4. Aruz Vezinli Şiirlerde Uzun Ünlü Tespiti

Metnimizde 19 aruz vezinli şiir bulunmaktadır. Bu tür vezinde hece sayısıyları birlikte kapalı-açık hece türü ve uzun ünlü de mısralarda karşılıklı olarak kullanılması gerekir. Tm. T.’nde uzun ünlülerin bulunması sebebiyle metnimizdeki aruz vezinli şiirlerde 74 kere uzun ünlü kullanımı tespit edilmiştir. Bunlar, vezin sağlamakta bir zaruret olup Tm. T. uzun ünlülerini de göstermektedir. Bu konu detaylarıyla edebi bölümde açıklanacaktır ve burada sekiz ünlüden sadece birer örnek sunmaktayız:

/ō/ fonemi, Şiir 226, Şondadır:

كونگلنگى بند ايلايوب اوزينگنى فرواز ايلايور

226/8 Kōnglîngî bend eyleyüp ōzūngni fervāz eyleyür. fâilâtün vezni

بحر ارا باليق ايچنده راحت ايلاب اوقلاتان

/ā/ fonemi, Şiir 226, Şondadur:

226/16 Beḥr erā *bālīk* içinde rāḥat eylāp ūqlanan. fâilâtün vezni

/ō/ fonemi, Şiir 211: Söygülüdür.

توتسام اول یرده وطن اول یرکه آنینگ یولی دور

211/4 Tutsam ol yerde vaṭan ol yerge anıṅ *yōlıdur*. fâilâtün vezni

/ī/ fonemi, Şiir 93: Ḥālīṅ senīṅ:

ارته محشر ایت بولوب سن انگرانیب ایگای اتینگ

93/6 Erte maḥşer it bolup sen ınḡranup ĩgey etiṅ. fâilâtün vezni

/ū/ fonemi, Şiir 208, Mübtelâsidür köṅgöl:

عشق دریا دویبی یوق هجران بر اوت پایانی یوق

208/3 ‘Işq deryā *dūybi* yōḡ hicrān bir ōt pāyānı yōḡ. fâilâtün vezni

/ā/ fonemi, Şiir 101, sen sen ey peri.

مکهدین گشت ایلادینگ شهر ولایت کانى سن

101/6 Mekkedin geşt eylediṅ şehr-i vilāyet *kāni* sen. fâilâtün vezni

/ī/ fonemi, Şiir 189, Cehāletdin nişān:

کیم کلام اوقیسه خلق یانینده خر آوازیدور

189/20 Kim Kelām *oḡısa* ḡalḡ yanında ḡar āvāzıdur. fâilâtün vezni

/ū/ fonemi, Şiir 9, ḡān ḡıḡar:

گر توتسه حالیمدین خبر قوری آغاچدین قان چیقیر

9/2 Ger tutsa ḡālımdın ḡaber, *ḡūrı* āḡaçdın ḡān ḡıḡar.

2.5. Çağatay Türkçesi Unsurlar

Diğer bir husus da eski yazmalardaki Çağatay Türkçesi unsurların sonraki yazmalarda ve yayımlarda değiştirilmesidir. Bu tür uygulamalar Tm. T.’nin yazı dilinin geçiş merhalesinin dönemler arası ilişkilerinin kaybolması anlamına gelmektedir. Bu

yüzden eski yazmaların okunma zorluklarına rağmen dikkatle ele alınmasının önemini vurgulamamız yerinde olacaktır:

17/5 Faķire münāsib şabır ķanā‘at

17/6 Baylar yaraşuğı ĥayır seĥāvet

”Baylar yaraşuğı” Türkçe ve Çağatay Türkçesi tamlama iken, yaraşuğı kelimesi Karabebek yazmasında ”baylara yaraşur” (s. 17) olarak kaydedilmiş ve Oğuzca yön ekini almıştır. Bunun gibi farklılıklar Mangışlak yazmasının eskilik belirtilerini kuvvetli olarak göstermekte olup Karabebek yazması daha sonra veya müstensihin ağız özelliğinin etkisi altında kaydedilmesini göstermektedir.

Yazıda en dikkat çekici Çağatay Türkçesi unsur –dın/-din “دین” çıkma hâli ekinin kurallı şekilde korunmasıdır ve neredeyse yazmanın her sayfasından örnek bulunmaktadır. Oluşturduğumuz metnin ilk ve son şiirinden örnek vermekle yetiniyoruz:

1/1 Sa‘y ile ķutulmadım men bu belādın yā Rab بلادین

1/2 Çıķa bilmen cehd edip ‘ücb-u riyādın yā Rab ریا دین

246/4 Siller sendin gider dumān eglenmez سندن

246/17 Bir menzildin üç gün iyip içen soṅg منزل دین

246/20 Beş gündin yoķarı mehmān eglenmez گوندین

Diğer Çağatay Türkçesi özellikler genellikle fiillerdeki eklerin ve ekleşmiş -dUr yardımcı fiilinin yuvarlaklaşması şeklinde görülmektedir:

صور آلور اسرافیل آندین قلینه

76/73 Şūr **alur** İsrāfīl andın ķolına آلور

عاشقلا ره هر گون آخر زماندور

47/3 ‘Āşıklara bir gün āhır **zamāndur** زماندور

یوز یگریمی صف قورلور هر صفده منگ غوغادور

65/23 Yüz yigrimi şaf **ķurlur** her şafda miṅg govġādur قورلور، غوغادور

گلسه پری پادشاهی اوق دمیر دور جان پولاد

66/29 Gelse peri pādšāhī āḳ **demirdür** cān polat دمیردور

دجال گلور دیرلار بر نچه یلدین

76/7 Deçcāl **gelür** dīrler bir niçe yıldın گلور

بو دنیایه گلان گچوب بارادور

94/2 Bu dünyāya gelen **geçüp** baradur

Ancak yuvarlak olmayan Tm. T. örnekler de bulunmaktadır ve Tm. T.'sinin yazı dilinin geçiş dönemini anlatabilmektedir:

توتدیم توتدیم بیلان گچب بارادور

94/8 Tutdım tutdım bilen **geçip** baradur

عشق مناعی ساتیلور بازارى گوردیم شوندا دور 3 kb. s.

226/2 ‘Işḳ metā’ı satılır bāzārı **gördim** şondadur

مؤمن قلار گچیب گیدارلر یول تک

76/121 Mü'min kullar **geçip** giderler yöl tek

صدالار دوزیلدی جان گلدی

107/8 Şedālar **düzildi** cān cāna geldi

گوزی گوکده قیغی سی یوق سیر گیدار

36/2 Gözi gökde **kaygısı** yōḳ sır gider

Çağatay edebiyatı yazı geleneğinden kaynaklanan fiil dışı yapılarda diğer dilsel ögeler Oğuz-Türkmen unsurlarından azdır ve bunu dilsel incelemede açığa çıkarmaya çalışacağız.

Eckmann'in Tarihî Türk Şiveleri kitabından verdiği makaleden yola çıkarak diğer imla özelliklerini ele alıyoruz:

Eski Türkçe /e/’si Çağatay Türkçesi’nde tamamıyla /i/ (ی) olarak görünüyor (Menges vd. 1988: 221). Elyazmamızda bu kural beş (بیش) sözcüğü dışında görünmemektedir.

اون بیشده آرزومندینگ قیز گرك جوان گرك

120/6 On beşde arzūmendiṅg kīz gerek civān gerek

قىلچا جانابو بیش گونلىك عمرینگه

55/11 Kılça cāna bu beş günlük ‘ömriṅge

يوز ياشاسه بیش گون عمر سورماندور

41/23 Yüz yāşasa beş gün ‘ömür görmāndür

Mg. Yazmasınaki “Atamıṅg” redifli 54 No.’lu şiire göre Mahtumkulu’nun babası Azâdi’nin ömrünün 65 yıl olduğunu kesin olarak açığa çıkmaktadır. Bu beyit genelde altmış yaşda ياشنده şeklinde okunmuştur. Eckmann’in tespit ettiği Harezmi Türkçesi’ndeki “e” sesi Çağatay Türkçesi’nde ی harfiyle كىماک < كىماک yazılarak modern Kazan Türkçesi gibi i بیش “biş” veya Modern Orta Asya şivelerinde olduğu gibi è بیش beş okunabilmektedir (Eckmann, 2012: 33).

آلتمیش بیشده نوروز گونى لوىلى توردى اجل يولين توسدى آتامینگ

54/1 Altmış beşde novrız günü lū yılı

54/2 Turdı ecel yōlın tısdı atāmıṅg

Ancak bu beş sözcüğünün tek sefer kafiye gereği a (l) ile yazılan yeri vardır ve yukarıda belirttiğimiz gibi Tm. T.’sindeki uzun ünlü ā okunabilmektedir.

يوسف جمالينده عيسى ياشينده داودینگ اورونينده اوتوز باشينده

76/138 Yusuf cemālında ‘īsa yāşında ياشنده

76/139 Dāvūdiṅg ornında otuz bāşinde ياشنده

Söz konusu e sesi beş dışında diğer yerlerde tamamen işaretsiz yazılmıştır. Mesela Çağatay Türkçesi **کيلماک** ve Karahanlı ya da Harezmi metnindeki **کلماک** metnimizde elif olmaksızın **کلمک** yazılmıştır.

Çağatay Türkçesi'nde daha önceki devirlerde olduğu gibi Arapça ve Farsça kelimeler çoğunlukla art damak ünsüzlü ek alırken: **عشرته** 'işratğa "işrete", **عالمه** 'ālamğa "āleme", **بنده** bandğa "bendeye", **مستليق** mastlık "mestlik", (Menges vd. 1988: 222), yazmamızda çoğunlukla ölçünlü Tm. T.'sine benzer -ğa/-ge, -lık/-lik olarak kalınlık veya incelik uyumunu ikisini de gerektirdiği yerde göstermektedir. 188/15 hıcālatğa, 189/38 ni üçün zālımğa, 229/6 şehriṅgizge, 230/10 mescidde mü'minlerge, 'Alığa, Hezretge, 17/15 havāyı hevesge, 66/10 zālımğa, 66/11 neşihatgöy 'ālımğa, 66/12 'ālamğa, 66/13 iqbālımğa, 66/14 öz rāyımğa, 66/15 hoşvaqtlık mālımğa, 66/16 hıyālımğa, 66/17 hālımğa, 58/27 Şenāverlik, 62/25 ne şefāgerlik, 66/24 bendelikde, 69/9 Zāl zelillik, 69/27 Hī helāketlik, mestlik, 124/13 cāhillıkda, 106/67 mestlik, 191/25 şerge.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, tarihteki kimlik koruma mücadelesi sonucunda dilin doğal sesbilimsel uyumunun alıntı kelimelerde uygulanması, sosyolinguistik açıdan bu mücadelenin dil bilimsel göstergesidir. Eckmann bunu eklerde kullanılan kalın **ق، گ** k/ğ ünsüz veya ince **ک، گ** k/g ünsüzüyle teşhis etmiştir ve biz de bu yöntemi kullanmaktayız.

Çağatay Türkçesi'ndeki z > s değişiminin de yedi örneği elyazmamızda mevcuttur. Bunlar bil-, i-, ve er- fiilerinde görülmektedir:

شناورليک بيلمس من دريا ترينگ تورغان

58/27 Şenāverlik bilmes men deryā teriṅg hem turğan

دولت باقى ايمس ناگه ياتور سن

48/4 Devlet bākı imes nāge yatur sen

بر برینی چاپماق ایرمس ارلیکدین

191/5 Bır birini çapmak ermes ārlikdin

Çağatay Türkçesi'nde son hece ünlüsü i, ı olan Arapça ve Farsça'dan geçme kelimeler, hep art damak ünsüzlü ekler alırlar. Dinga, ismğa, ilmlıg, za' ifğa (Menges vd. 1988: 222). Ancak Mahtumkulu yazmasında eklerin hep Oğuzca şekli görünür: 20/37 dine, 154/11 Zemine, 170/12 Zeynü'l-âbidine, zamir n'si de Türkçe ve alıntı kelimelerde kurallı şekilde gelmiştir: 230/68 cem'ine, 235/2 niyetine, 237/3 serine.

Bunların tüm örneklerini detaylı şekilde dil incelemesi bölümünde ele alacağız. Şiirlerin transkripsiyonunda yazmalardaki metne bağlı kalarak yukarıda belirlediğimiz ünlü ve ünsüz tespitlerine dayalı bir metin ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Mesela bu beyitte yukarıda örneklerle açıkladığımız sosyolinguistik şartlara göre:

آدم اوغلی اوزینگ بيلمای

گدم گدم آدیجق سن

Ādam oğlu, ōziṅ bilmey

Gedem gedem (kabadayıca) ādıcaḡ sen (Azemoun, 2012-1: 109)

- Açıkladığımız tarihsel sosyolinguistik şartlara göre “ādam” sözcüğünde kalınlık incelik uyumu sağlanmıştır ve uzun ünlülerin yazınsal tespitlerine göre “ōziṅ” uzunlukla kaydedilmiştir.

- “ādıcaḡ: adım atmak” sözcüğü ölçünlü Tm. T.'inde “ādecek” iken, metne bağlı kalarak kalın ünlü uyumlu okunmuş ve bu Mahtumkulu'nun boyunun dilsel özelliklerine uyumludur.

Sonuçta uzun ünlülerin tespiti açısından açıkladığımız konuları şöyle özetlemek mümkündür:

- İkincil uzun ünlü türemesinde sözkonusu kelimenin ekli ve eksiz şekillerde imla farklılıklarının görülmesi, uzun ünlü kaydının göstergesi olabilmektedir.

- Ses kaynaşma ve hece erime sonucunda hece veznin sağlanması, uzun ünlünün göstergesidir. Berer > bir, koyar > kōr

- Aruz veznindeki 19 şiirde 74 mısırda uzun ünlülün tespiti, Tm. T. sözcüklerinin vezin sağlama niteliği olduğunun ve Mahtumkulu'nun elyazmalarında uzunluğun var olmasının kanıtıdır.

- Yukarıda belirtildiği gibi, ünsüzlerin imlasının Çağ. T. yazı sisteminden ayrılması, metnin Tm. T. ses düzeninin özelliklerini göstermesiyle ilgili bir durumdur. Ancak sadece imlada yansıyan ünsüzler transkripsiyona verilmiştir. Uzun ünlülerin de tarih boyunca Tm. T.'nde korunmuş olması, bu ünlülerin gösterilmesi için uzunluk işareti konulmasını gerekli kılmış; ancak kendini göstermediği durumlarda kısa yazılması tercih edilmiştir.

3. BÖLÜM: Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu

Giriş bölümünde açıklandığı üzere, Mahtumkulu'nun şiir üslubu üzerine ne dil bilimsel ve ne de edebî değerleri açısından en eski elyazmalardaki şiirlerine dayanan özel bir çalışma bulunmamaktadır. Nitekim dil ve edebiyat teorilerine dayalı üslupbilimsel çalışma da yoktur. Rahman Recebov'un ideolojik yaklaşımını ve Aman Şıyhnepesov'un dilbilimsel yöntemini giriş bölümünde açıklayarak daha geniş bir bakışla en eski yazmalardaki tüm şiirleri içeren kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu beyan etmiştik. Burada o beyanın devamı niteliğinde genel İslam dünyası edebiyatının ortak ve farklı yönlerine dikkat çekmek ve çalışmamızın bu bakımdan da dikkatli yürütülmesinin önemini zikretmek yerinde olacaktır.

R. N. Fray'a göre Samânîler zamanında bazı Buhâra şairleri Arapça ve Farsça şiir yazmışlardır veya Farsça şiirleri Arapça'ya ve Arapça şiirleri Farsça'ya çevirirlermiş.

Samânî edebiyatı iki dilde olan bir ortak edebiyat olduğu gibi Moğollar, İran'ı elde ettikten sonra da Türkçe ve Farsça şiir yazan şairler görülmektedir. Türkler, İslam dünyasında saltanat kurarak önemli bir rolü üstlendiler ve İslamî halklar Arap, Fars ve Türk simâlı yeni bir üçgen olarak çağdaş zamana kadar kültürel ve dinî ortaklıklarını devam ettirdiler (Fray 1986: 92, 254).

İki ya da üç dilde şiir yazmak Rus şarkiyatçısı Y.E. Bertels'e göre edebî gelenek hâlinde Türklerin İslam edebiyatına girmesiyle devam etmiştir. Türkler ana dilinden başka Fars ve Arap dillerinden de faydalanarak üç dilde edebî eserler yazmışlardır (Meredov 1980: 8).

İslam dünyası genel bir ortak edebî temelleri olmasıyla birlikte, Arap, Fars ve Türk çevrelerinin kendine özgü özelliklerinin olması da gayet doğaldır. Dilbilimsel üslupbilimi açısından sadece metne yansıyan dilsel, düşünsel ve edebî özelliklerin dikkate alınması mantıklıdır. Bu çalışmada Mahtumkulu'nun şiirleri üzerine yapılan araştırmalardaki düşünceler, metnimizde örnekleri bulunmadığı takdirde dikkate alınmayacaktır.

Yazmalardan elde ettiğimiz metnin tek bir şaire ait olmasına rağmen yazıya yansıyan sadece dilsel özellikler, edebî üslup tanımında kullandığımız “birlik” terimini karşılamamaktadır. Bu nedenle dizelerin yazı biçimine yansımayan bazı morfofonolojik tespitlerin bazı dilsel özellikleri ispat edebileceğini düşünmekteyiz. Bunlar çoğunlukla aruz vezinli şiirlerle ilgili olup hece veznindekilerde ise hece sayısını sağlamak amacıyla hece düşmesine sebep olan ses olaylarının tespitiyle ispatlanabilir. Edebî özellikler, Türkmen çevresindeki sözlü edebiyat geleneklerinden etkilenmiş midir? Metinler arası ilişkiler sayesinde Çağatay, Osmanlı, Azerbaycan ve Fars edebiyatı özelliklerinden de yararlanarak yarattığı eserlerde iz bırakmış mıdır? Dilsel özellikleri ne derecede Oğuz-Türkmen dil unsurlarını barındırmaktadır? Çağatay edebî dilinin

özellikleri Mahtumkulu'nun şiirlerinde ne oranda yansımıştır ve dönemin yaygın üslubundan tüm yönleriyle kopup kopmaması nasıldır? Sosyal ve siyasî şartlar ve tarihî olayların yeni üslup yaratabilmek için zemin hazırlama etkeni olup olmaması nasıldır? Söz konusu uygun şartlar Firaki'nin döneminde varsa, 20. yy.'ın başlarında Türkmenistan Cumhuriyetinin kurulmasıyla ortaya çıkan ölçünlü dil ne oranda onun şiirleriyle bağlantılıdır? Mahtumkulu Firaki'nin yaşadığı coğrafyadaki ağız özellikler, onun şiirlerinde bulunmuş mudur?

Edebî üslup tanımlamamıza uygun şekilde diğer ideolojik, sosyal ve tarihî kaynaklar gibi dış etkenlere bakmaksızın elyazmalardan oluşturduğumuz metni inceleyerek art ve eş zamanlı dil bilimsel yöntemle, onun dil, düşünce ve edebî özelliklerini araştırmaya çalışacağız.

3.1. Edebî Düzey

3.1.1. Şekil

“Mehmet Kaplan, şiirde şekil konusuna da değişim odaklı yaklaşmaktadır. Divan edebiyatındaki şeklî unsurlardan başlayarak, yeni edebiyatın çeşitli merhaleleri hakkında şekilde yaşanan değişimden yola çıkarak açıklamalar yapmıştır.

Kaplan, divan şiirindeki parça güzelliğinin yaşadığı değişimi şu cümlelerle ifade etmiştir.

“Eski Türk şiirinin en güzel taraflarından biri, kesif söyleyişe önem vererek, ‘mısra-ı bercerste’ denilen şaheser, pırlanta gibi iyi yontulmuş, tek başına pırıl pırıl parlayan mısralar vücuda getirilmesidir. Bu tarz Tanzimat’tan sonra başlayan Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Mehmet Akif ve Mehmet Emin’de zirvesine ulaşan ‘geveze şiir’in zıddıdır.”¹

¹ Kaplan Mehmet, **Şiir Tahlilleri 2**, s. 498.

Mehmet Kaplan, “Şiir Tahlilleri” adlı kitabının iki cildinde de kronolojik olarak şairlerin ve devirlerin yaşadığı değişimi örneklerle ele almıştır. Bu örneklerde medeniyet dairesinin ve devrin duyuş tarzının bireysel farklılıklarla şairlerin eserlerinde nasıl vücut bulduğunu gözler önüne sermiştir. “Adem Kasidesi” ile başlayan şiir tahlili örneklerinde, şekil değişimiyle fikir, duyuş ve hayal değişimi arasındaki paralellik üzerinde durmuştur.

Seçilen örneklerde Tanzimat şairlerinin ‘yeni’ düşüncelerini eski beyit esasına bağlı kalarak aktardıkları gözlenmektedir. Arayışın başlangıcı muhtevadaki değişimle edebî mahsullere aksederken Servet-i Fünuncularla şekilde de değişimler meydana gelmiştir. Bu durum şeklin ilk göze çarpan Mevlânâ Belh şehrinde doğmuştur” özelliğine yani nazım şekline bakılarak dahi ortaya konulabilir. Şekildeki arayışlar Servet-i Fünundan sonra da devam etmiştir. Mehmet Akif’in beyit esasına dayalı şiiri, şekildeki bu ısrarının temayülleriyle alakasını da akla getirmektedir.

Mehmet Kaplan’a göre “Form, şiirin uzvî bir bütün haline gelmesidir. Tam formunu bulmuş olan bir şiire ne bir kelime ilave olunabilir, ne de ondan bir kelime çıkarılabilir.”¹323 Edebî metinde bütünlüğün önemini her fırsatta

yineleyen Kaplan, şiirde şeklin bu bütünlüğü sağlayacağını düşünmektedir.

“Şekil, muhtelif unsurlar arasında münasebetler kurmak suretiyle vücuda gelir. Kompozisyon denilen şey de budur.”²324 Mehmet Kaplan, Fikret’in şiirlerinin en önemli özelliğinin şekil ve muhtevanın bütünlüğü olduğunu söylemiştir:

“Fikret’in şiirlerinin en mühim hususiyeti, muhteva ve şekil bakımından organik bir bütün teşkil etmesidir. En uzunları bile insanda tek bir parça tesirini bırakır. Fikret

¹ Kaplan Mehmet, **Edebiyatımız İçinden**, s. 23.

² Kaplan Mehmet, **a.g.e.**, s. 231.

bunu hem muhteva, hem kompozisyonmuhtevanın bir plana göre geliştirilmesi- hem sembol, hem de birbirine bağlı cümleler ile sağlar.”¹325

Mehmet Kaplan, şiirde şeklin önemli olmasının estetik ve psikolojik bakımlardan açıklamıştır:

“Şiirde şeklin bu kadar ehemmiyetli olmasının estetik ve psikolojik sebepleri vardır. Bir defa dünyada şekilsiz güzellik yoktur. Şekil, lüzumsuz unsurları atmak, temizlemek, insicam vermek, toparlamak demektir. İnsan hayatı, duygular ve düşünceler alelâde hallerinde şekilsizdir. Şair, yaşayışı dolayısıyla, her insandan daha çok anarşiktir” (Özen 2013: 96-7)

3.1.1.1. Nazım Birimi

Mahtumkulu’nun 246 şiirini inceledik; şair bu şiirlerde farklı nazım birimlerini kullanmıştır. 243. şiirde 11 heceli dörtlüğün iki mısrasından sonra yedi heceli yedek bent bulunarak diğer iki mısra bu yedek bendin devamında gelmektedir. Bu sebsple 243 no.lu şiir dörtlük bölümüne dahil edilmiştir. Şimdi metnimizdeki farklı nazım birimlerini incelemekteyiz.

3.1.1.1.1. Dörtlük

246 şiirden 204 şiir yani şiirlerin %82’si dörtlük kalıbında yaratılmıştır. Bu yüzden Mahtumkulu üslupbilimsel açıdan Türk dünyasının sözlü edebiyatında sıkça kullanılan ve millî kalıbı olan dörtlüğe en üst seviyede önem vermiştir. En kısa dörtlük 4 bentten oluşan “kitabın açalı” kafiye ile 222. şiir ve en uzun dörtlük ise 79 bentli “bir ‘acâyib sözüm bar” kafiye Hazreti Ali’nin hikayesini anlatan 230. şiirdir.

Türkmen sözlü edebiyatında goşgı veya goşuk adıyla geçen nazım şekli Firaki’nin şiirlerinde en yaygın olan nazım birimidir. Mahtumkulu Firaki bu bakımdan

¹ Kaplan Mehmet, **Tevfik Fikret**, s. 257.

Türkmen şiirinin de millî kalıbını üslupbilimsel ve istatistik açıdan yazılı edebiyatta öne çıkaran ilk şairdir. Bu şeklin Hazar ötesi Türkmenlerin arasında yaygın olması aruz vezninkine göre bölgedeki sözlü edebiyatın dilsel ve edebî özelliklerini dilin yatay ekseninde daha iyi ve doğal barındırması bir gerçektir. Zira dilin binlerce yıl sözlü edebiyat tecrübesine sahip olması nedeniyle her milletin millî nazım şekli onların dil ve edebiyat özelliklerini daha zengin yansıtmaktadır. Arap ve Fars dili ve edebiyatı özelliklerine bu tür şiirde çok rastlanmaması doğaldır. Nitede Mahtumkulu da bu nazım şekli ile dönemin Çağatay Türkçesi edebî dilinden uzaklaşarak Türkmen Türkçesi'nin özelliklerini ve sözlü edebiyatının sanatlarını yazılı edebiyatta kullanması, aruz vezniyle beslenen şiirlerin karşısında bir ayrıcalıktır ve dönemin Çağatay Türkçesi edebî kalıplarından kopmanın ispatı olabilmektedir. Zira Çağatay edebiyatında bu nazım şeklinin yerine gazel, kaside, musammat vb. Nazım birimleri çok rastlanmaktadır. Halk şiirinin nazım şekli doğal olarak onların dilsel özelliklerini de daha kuvvetli barındırabilmektedir.

Metnimizdeki dörtlüklerin şiir no.su ve bent sayısı şunlardan ibarettir:

- 4 bentli şiir: kitâbın açalı (222).

- 5 bentli şiirler: gidicek sen (6), bu raya, (7), iglârler (11), bezenüp (19), kıl bolğın (22), nan getürdi (23), yüz ursanğ (24), döker bolduk yaşımız (25), meydan yoluxsa (26), gçzlemeyen bolurmi (28), bivefalardın (30), söhbet yağsıdur (32), yetmeyin qalmaz (33), ardı bilinmez (34), abad qalsun (45), nege yatur sen (48), ildin uyalmak (51), hası nebilsün (52), daşı sındurur (53), bola bola geçer sen (55), hâlî bolup kalıp men (56), kalender bile (57), farkı kimdedür (67), hayrandadur hayranda (76), zer bihem eder (79), gürz delmi (80), kürs çıkar (83), tasa karşı (86), qahrı qana (87), coşı yandurur (89), yolu bileni (90), inmez yaranlar (96), uça bilmen neyleyin (103), divane geldi (107), munda çilimkeş (108), atı gerek (111), sultanı (112), ya zul'l-celalım (123),

bağlar hey (124), halime meniñg (125), çağdur bu çağlar (127), neme sen (129), saçdı muhammed (132), anber saçdılar (133), bolmağ hağdur (135), at islerin (138), sğlı bendeniñg (139), seniñg ğibetkeş (140), batdı yaranlar (144), gelür başımıza (146), er yanında bellidür (147), bir işe ulaşdı (150), kuşın añğlamaz (152), cğna derd oldı (153), yer be yer geçdi (154), çeker bu derdi (155), sözi cğnıSdın (156), menzil etdi cāna (157), kıysı bilmedim (159), depe nedür düz nedür (161), sil kalmaz (163), övrilmezmi gelmezmi (164), ihsān kıysı bilinmez (165), döküp baradur (172), rismğn dağarlar (177), ōzi bırāğınğ (178), ernip durıpdur (180), içmeyen cāmım (181), ‘arş-ı a’lğya (184), ton bolsa (186), kara reñg bolur (187), şaylamayınmı (190), gezemek bilen (194), ton tapılmasa (198), üçi evlāddın (200), bağrım dilenim (206), gelen de bardur (216), māyil bolsa ādemzād (219), qarārsız erdin (220), yaylağları bar (227), pāra pāradur (231), emr-i hān gelür (233), çıka bilmer sen (234), ikbāl bolmadı (235), kardaş bolan (241), fiğān eglenmez (246),

Beş bentlik yedekli koşma: No. 243 Menğzār hükümlü

Şiir 228: yā Resūl, aruz veznindeki müsemmet-i mürabba “dörtlük müsemmet”.

• 6 bentli şiirler: salğan Alıdur (109), güzel sen (242),

• 7 bentli şiirler: yeldim tut (2), yatmaz hiç (3), daşlar bile (4), kılmağ yaraşmaz (5), baş üstünde (8), bu işi (10), diğ gitmek (16), yetüşdi salim (17), düşşine demez (18), köz bile (21), ar bile (27), geçer halınga (29), yar bizim sarı (31), kesen başı gerekdür (35), sir gider (36), kār bile (37), anda bar (40)), elde barı bolmasa (41), batma (42), zer tek bolur sen (43), duz hem bolmasa (44), duş gelse (47), cem bolup (49), tusdı atamıñg (54)), yolda seni (71), çaldı gitdi (75), da sayar (78), hevesidür (84), mezaristana sarı (85), badı sabanı görsem (91), göze mihmandur (95), şası kalendar (97), od nedür (98), neler görünür (110), coşundadır (113), duman gitmezmiş (114), turdı yel bile (116), eyyamı gördim (117), keffaret etdi (118), levada belli (119), şalar kalmazlar (121),

kecdür yaranlar (126), gördiñgmi (128), revan oldu (136), çaşdı diyip ağların (141), sâzı behiştinğ (142), dilli görnür (143), at yanında bellidür (145), öylengin (148), yolu gözlǟr (151), nedür bilmezem (158), yâd yahşısı (160), bir menzile yeter sen (162), ayıŞ yahşısın (166), eglenmez sen göçer sen (167), sataşdım (169), barmı yaranlar (176), emire döner (183), çıkardım çendin (188), ğam bile (192), çıkmayan erdin (193), ata meâzer (195), utup durupdur (196), devrğn tapılmaz (199), yğrım yğ Allāh (205), gezsem her yana (207), şāl tapsa (213), bir sa‘ at bile (214), eymenegör (215), bular gelmedi (225), yaşı nedindür (236), Çovdır hân üçün (244),

- 8 bentli şiirler: dâldür bu dünya (38), dünya hey (82), yağmur yağıdır Sulţānım (149), miftāh-ul-cenān (232),

- 9 bentli şiirler: bir beyan gelür (14), suretlıg (39), köymen yigide (50), ustada belli, (70), geleidür (72), coş bolmasun (73), haķı çüyn (92), geçüp baradur (94), coşan günler hey (105), neler boldı (115), ton gerek (120), Yusuf diye diye (130), kadrın hiç bilmez (179), siziñgdür (182), nuşşāna gelgey (191), Gökleñg (212), Devlet ‘Aliniñg (218), çıkıp oturmuş (221), yār sendin (238), nārı dilberiñg (239), amān hey (240),

- 11 bentli şiirler: boldı giryane (12), ħarāb eyler (13),

- 12 bentli şiirler: bağışla bizni (170),

- 13 bentli şiirler: edip geçdi (81), bilmez yaşında (134), sevmişem seni (137), günāhim güzeşt eyle (210),

- 14 bentli şiirler: oğlım-Azādim (223), kim biçdi (237),

- 15 Bentli şiirler: coşa yetdiñg (88),

- 17 Bentli şiirler: yörğün didiler (104)), alnımıza gelse gerekdür (106),

- 19 bentli şiirler: kālur yaranlar (20),

- 24 bentli şiirler: hükm-i dāveri (245),

- 25 bentli şiirler: can içinde (77),

- 37 bentli şiirler: bid'atlar gelse gerekdür (76),
- 79 bentli şiirler: bir 'acâyib sözim bar (230),

3.1.1.1.1. Yedekli koşma

Metnimizde 11 heceli bendin arasına yedili hece bent giren tek bir şiir vardır. Bu kalıp dörtlüğün farklı bir şekli olup ona yedekli koşma denmektedir.

- Bir şiir: 243. meñzer hükümlü, her bendi sekiz mısradan oluşan sırasıyla 11, 11, 7, 7, 7, 7, 11, 11 heceli beş bent şiirdir. İlk bent örneği:

243/1 köñgüller köşkinde ħiyālīñg ħānı

243/2 evlād-ı hüñgkāra meñgzār hükümlü

243/3 'āşık çekse nālānı

243/4 yāda salur lālānı

243/5 yerde beşer pādīşāh

243/6 Ħudāyımñiñg ħālānı

243/6 ğamzāñg ħarakçıdur salsa tālanğı

243/7 kirfigiñg oq ħāşıñg yāydur çekimli

Mısraları eşit olmayan bu tür şiir kalıpları Türkmen sözlü edebiyatında bulunmaktadır ve onlar Mahtumkulu'nun ilham kaynağı olabilmesi mümkündür.

Türkmensahra'nın kültür ve edebiyat araştırmacılarından G. S. Bedeşân, 2000 yılında Türkmen sözlü edebiyatına kısa bakış anlamına gelen “Seyri der Edebiyat-i Şefâhi-yi Türkmen” başlıklı kitabında, sözlü edebiyatın şekillerini açıklayarak örnekler sunmuş ve önemine dikkat çekmiştir. Bu eserde vezin, kafiye, redif ve içerik açısından farklı örnekler bulunmaktadır.

Bu eserin Sanavaçlar, Yâ Ramazân, ve ırımlar bölümlerindeki örnekler, mısraların hece sayısı eşit olmayan şiirlerden oluşmaktadır. Yâ Ramazân şiiri ramazan ayının 14'ü gecesini çocuklar veya mollalar tarafından evleri kapı kapı dolaşarak söylenmektedir. Her

bendin sonunda söyleyen kişiyle beraber dolaşan kişiler yüksek sesle “Allah” derler ve ev sahibi onlara para, yiyecek veya başka ikramlarda bulunurlar. Şiir örneği:

Essavmâleykim yatan kişiler,
 Kirpigi kirpigne katan kişiler,
 Namaz okap ruza tutan kişiler,
 Muhammed ümmetine Yâ Ramazân.

“Allâh”

Yukarda bir ay bâr,
 Ücî kızıl yâ y bâr,
 Peygamber saçağında,
 Bize koyılan pây bâr.

“Allâh”

Ramazân ayı geler de geçer,
 ayıñg ondördüne yalkımın seçer,
 Atını eyerlâp miner de kaçar,
 Muhammed ümmetine Yâ Ramazân.

“Allâh”

Rûza ây îmek yedi âdama halâl,
 Bir Hayız, biri Nifâs, biri oğlanlı ‘ayâl,
 Çölde bolsa, yolda bolsa,
 karrı bolsa, hasta hâl,
 Mundan başga îp içmek
 külli âdama vebâl,
 Hoş mübârek geldi bu Ramazân âyı.

“Allâh” (Bedehşân, 2000: 102-103)

Yâ Ramazan şiirlerinin bentlerinin farklı kişiler tarafından yaratılması mümkündür. Bentlerin birbirinden farklı hece sayısı olsa da bent içi dizelerin hece sayısı çoğunlukla aynıdır ve bazen vezin bozukluğuna uğradığı da görülmektedir. Bu bakımdan Firaki'nin 243 No.'lu şiirinden fark göstermektedir.

3.1.1.1.2.. Beşlik

Beşlik nazım birimiyle yazılan şiirler 19 olup şiirlerin %7.7'sini oluşturmaktadır. Ayrıca kendi içinde 5 bentlik 14 şiir; %5.6, 7 bentlik 5 şiir %2.1 şeklinde bir orana sahiptir.

Kafiye ve redifi şiir No.'su ile birlikte şunlardabn ibarettir:

- Beş bentlik şiirler: 14 şiir:

canlar andadur,(59), özge hali neylerem (60), bolmazdın burun (61), bed ıķballık bilen (62), Rabbim Celil (64), haliñg seniñg (93), derd-u belaga (99), sen sen ey peri (101), geldi geçdi zamana (102), yandurdu derdi meni (171), pervane boldım imdi (174), nevrüzdın seni (204), gördim şondadur (226).

- Yedi bentli şiirler: 5 şiir

‘âşık bolmışam (63), bilmezmiñg, (65), gitmek gerek (69), görgeç Resul (100), atada bizni (173).

Kafiye düzeni dörtlük olan dördüncü mısra nakaratlı ve beşinci mısra da nakart eklenmesiyle oluşan beşlik “Müsemmet-i muhammes-i terci'i” 131 No.lu “Arab dilli sevdiğim” adıyla anılan şiirin her bendi beş mısra olup son iki mısra her bendin sonunda aynen tekrarlanması nedeniyle terci denilmektedir. Kavuşaklı veya nakaratlı şiirin iki mısrasının tekrarlanmasına beyt-i terci denilir. Hece vezninde olduğu için tercili beşlik diyebiliriz.

131/1 Boyadılar köynegiñgi ķan bile

131/2 Adı belli ‘ arab dilli sevdüğüm

131/3 Ayrılıkda yandı atam cân bile

131/4 Adı belli ‘ arab dilli sevdüğüm

131/5 Şâm ‘ abâlî Rum kabâlî cânânım

131/6 Ağlay ağlay cefâlarıñg derdindin

131/7 Korka korka sahrâlarıñg kurdindin

131/8 Ayrıldınğ atağdın Ken‘ân yurdındin

131/9 Adı belli ‘ arab tilli sevdüğüm

131/10 Şâm ‘ abâlî Rum kabâlî cânânım

3.1.1.1.3.. Altılık

Her bendi altı mısradan oluşan şiirler, aaaaaa, bbbba, ccccca,... şeklinde kafiye düzeni vardır.

- İki şiir: cân içinde (122), ölen könglim (175),

2.1.1.1.4. Yedilik

Her bendi altı mısradan oluşan şiirler, aaaaaa, bbbba, ccccca,... şeklinde kafiye düzeni vardır.

- İki şiir: nazâr eyle (168), cihân peyda (185),

2.1.1.1.5. Dokuzluk

Her bendi altı mısradan oluşan şiirler, aaaaaaaa, bbbba, ccccca,... şeklinde kafiye düzeni vardır.

- İki şiir: cuda boldum (66), cehâletdin nişân (189),

2.1.1.1.6. Onluk

Her bendi altı mısradan oluşan şiirler, aaaaaaaa, bbbba, ccccca,... şeklinde kafiye düzeni vardır.

- Bir şiir: anda kuluṅg boldum (58),

3.1.1.1.7. Gazel

Şiirin ilk beytinde her iki mısra ve diğer beyitlerde ise sadece ikinci mısralar kafiyeli olan nazım şekline gazel denir. Çağatay edebiyatında aruz vezniyle kullanılan en yaygın nazım şeklidir. Gazel şeklinde toplam 15 şiir bulunup metnimizin %6 oranını kapsamaktadır.

Şiirlerdeki gazel türünden nazım şekli şunlardır:

- Beş beyit: ham olur (46), doğrusı (229),
- Altı beyit: cihan ey dost (15),
- Yedi beyit: ya Rab redifli (1), kan çıkar, her bendi bir beyit, beyitleri iç kafiyeli müstef'lün veznindeki (9), han törer (68), cihân sendin bihaber (201) kaşı yay (202), Hudâdın gayrı (203), mübtelâsıdur köṅgöl (208), dilim elhamdulillahdur (209), söygülüdür (211), diyâr ey döst (224), refîârıdur (217),
- On üç beyit: bir niçe mişâl, (197),

3.1.1.2. Nazım Birimlerinin Oranı

Nazım birimi bakımından 246 şiirin sayısı ve oranı şunlardan ibarettir:

- Dörtlükler: 205 şiir %83
- 4 bent: 1, %0.004
- 5 bent: 87, %35.3
- 6 bent: 2, %0.008
- 7 bent: 72, %29.2
- 8 bent: 4, %1.6
- 9 bent: 21, %8.5
- 11 bent: 2, %0.08

- 12 bent: 1, %0.004
- 13 bent: 4, %1.6
- 14 bent: 2, %0.008
- 15 bent: 1, %0.004
- 17 bent: 2, %0.008
- 19 bent: 1, %0.004
- 24 bent: 1, %0.004
- 25 bent: 1, %0.004
- 37 bent: 1, %0.004
- 79 bent: 1. %0.004
- Beşlik: 19 şiir %7.7
- 5 bent: 14, %5.6
- 7 bent: 5 %2
- Altılık: beş bent: 2 %0.008
- Yedilik: beş bent: 2 %0.008
- Dokuzluk: beş bent: 2 %0.008
- Onluk: beş bent: 1 %0.004
- Gazel : 15 şiir, %6

İstatistikî açıdan bakılırsa 246 şiirin %83'ü Türk şiirinin millî nazım birimi dörtlüklerden ve %17'si gazel, beşlik, altılık, vs. nazım şekillerinden oluşmaktadır.

Fars edebiyatın etkisi altında Türk edebiyatına aktarılmış olduğu savunulan Müsammat kalıbı, kafiye açısından Türk millî şiirinin dörtlük ve goşgı kalıbının etkisi altında yaratılmıştır. İran edebiyatında Müsammatın yaratıcısı sayılan Damgânî Menuçehri Gazneli sultan Mahmud'un sarayındaki şairlerdendir ve onun Türkçe bildiği ve Türkçe şiir yazdığı tarihte kaydedilmiş olup (Frye, 1984: c.4, 161) müsammat şiirini

bu şair, dönemin Türk sözlü edebiyatından aldığı anlaşılmaktadır. Sonralar, İran'ın Meşrutiyet döneminde Tagi Ref'at ve Cafer Hamenei, ve Şems-i Kesmâi gibi Tebrizli meşruteçi senelerce Aşkabat Türkmenistan'da yaşayan şairler İran'ın siyasî olayları zamanında ceditçilerin önderlerinden olmuşlardır ve edebiyatta yenilenmenin zarurî olduğunu savunmuşlardır.

Ceditçiler Osmanlı döneminin Türk edebiyatı etkisi altında koşma ve çift kafiyeli dördlüklerden oluşan yeni kalıpla şiir yarattılar. Bu şiirlerin içeriğinde de yeni fikirler ve düşünceler vardı (Azamirâd 1987:13). Tebrizli Cafer Hamenei'nin yayınladığı bu dördlükler, koşma (a,a,a,b), çapraz (a,b,a,b,) ve farklı düzende olan (a,b,b,a) kafiyeleri vardır ve bu türlü kafiyeli şiirin kalıbına Çârpâre denmiştir.

3.1.1.3. Nazım Birimlerinin Çağatay Edebiyatı ile Karşılaştırması

Bilindiği üzere, Çağatay edebiyatındaki şiirlerin nazım şeklinin tümü gazel, kaside, mesnevi gibi Arap ve Fars edebiyatında bulunan kalıplardır ve doğu Türk edebiyatındaki bu gelenek İslamiyet sonrası Kutadgu Bilig gibi ilk eserlerden başlamıştır. Nevayi'nin etkisi altında daha çeşitli nazım şekilleri Arap ve Fars edebiyatından örnek alınıp Türk edebiyatında yerini bulmuştur.

Mahtumkulu döneminde yaşayan Andelip, Gayibî ve babası Azâdi gibi Türkmen şairler de, genellikle Çağatay edebiyatının aruz vezinli nazım şekillerinden yararlanmışlardır. Bunlar, yüzyılların tecrübesini kendinde barındırması sebebiyle Çağatay Türkçesi'nin de dilsel ve edebî özelliklerini daha çok barındırmaktadırlar. Dolısıyla Türk halklarının millî şiirinin özelliklerini sergileyemez. Bu yüzden Çağatay Türkçesi'nin nazım şekilleriyle yaratılan şiirler, Türkmenlerin genel kitlesine ve halkın tümüne hitap edememiştir. Yukarıda adı geçen şairlerin eserlerinden bazıları, elyazmalar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bu eserler Firaki'nin şiirleri gibi halk tarafından ezberlenmemiş ve halk, o tür şiirleri kendisiyle beraber yaşatmamıştır.

Yukarıda söylendiği üzere Firaki'nin şiir kalıpları %83 civarı Türklerin millî kalıbı olan dörtlük şeklindedir ve birçok beşlik ve üzeri nazım birimleri de hece vezniyle yaratılmıştır. Bu açıdan Çağatay edebiyatı nazım birimlerinden ayrılmış olup yeni bir üslup mahiyetini taşımaktadır.

3.1.2. Vezin

Üstat Muhammedrıza Şefii Kedkeni Mevlana'nın Divanı Şems'teki gazellerinin musikisini inceleyerek genel olarak şiirin musikisini dört bölümde sınıflandırmaktadır:

- **Dış musiki:** Şiirin aruz vezni ve Türk edebiyatında hece vezni de bu bölüme uygun olup dış musîki sayılmalıdır.

- **İç musiki:** Ünlülerin ve ünsüzlerin tekrarlanması ya karşıt olmasından meydana gelen âhenktir. Cinas bu tür musikinin örneklerindendir.

- **Kenar musiki:** Kafiye, redif ve onlara benzer rolü oynayan ve şiirde âhenk yaratan kelimelerdir.

- **Mânevi veya anlamsal musiki:** Tezatlardan, tekrarlardan ve karşılıklı âhenk yaratan kelimelerden oluşan bir mısranın içindeki tüm gizli ilişkilerdir (Şefii kedkeni 1981: 23-24).

Bu bölümde Mahtumkulu Firaki'nin şiirlerinin veznini 246 şiirden oluşan Mangışlak ve Karabebek elyazmalarına dayalı olarak inceledik ve veznin üslupbilimsel boyutunu ortaya koymaya çalıştık. Yazmalarda, aruz ve hece vezni olmak üzere iki çeşit vezin göze çarpmaktadır.

3.1.2.1. Hece Vezinli Şiirler

Mısra veya satırlardaki hece sayısına göre yaratılan şiirlere niceliksel (kuantitatif) ya hece vezinli şiirler denir.

İnsanlık tarihindeki ilk topluluklarda, güzel sanatlar ilk dans olarak tecelli etmiştir. Bu sanatta şiir ve musikinin ilk tohumları mevcuttur. Şiir raks ve danstan ayrıldıktan sonra musiki ile ilişkisini muhafaza eder ve bütün bir boyun ortak malı hâline gelir. (Köprülüzade 1926: 77).

Bu sanatlar ilk topluluklarda onların maddi ve manevi ihtiyaçlarına göre dinî ve iktisadi amaçlara ilişkin olarak türemiştir. Şimdiye kadar okur yazar olmayan Afrikalı topluluklarda insanlar beraber çalıştıklarında şiir okuyarak işlerinin heyecanla ilerlemesini sağlamaktadırlar.

Her şiir, beste ve raks yüzyılların devamında giderek değişir ve farklı şekiller alır. Thomson'un belirttiği gibi, çalışma ve iş türküleri, insanın konuşma sisteminin ve fiziksel hareketlerinin paralelleşmesiyle ortaya çıkar. Topluluklarda bunun örnekleri çok olup Orta Asya Türkmenlerinin arasında da bu tür türküler meydana gelmiştir (Ariyanpur 1976: 20).

İran Türkmensahra'sında şimdiye kadar Burhancılığın etkisiyle ritmik cümlelerle efsun ve sihir okumak, özellikle ruhsal hastalıklara tedavi için kullanıla gelmiştir. Bölge kadınlarının yünden keçe üretirken, işlerine hız vermek için hepsi beraber ritmik cümleler söyleyerek zevkle çalıştıklarına defalarca tanık olmuştum. Çalışma esnasındaki buna benzer eserler, şiirin ekonomik ve sosyal hayata bağlı olarak meydana gelmesinin örneği olabilmektedir.

Türk dünyasında, en eski şairler, şaman, kam, baksı, ozan ve bağşı dedikleri sihirbaz şairlerdir (Köprülüzade 1926: 77). Oğuzlarda ozan adıyla anılan bu sanatçılar sonra Azerbaycan'da âşık ve Hazar ötesi Oğuz-Türkmen topluluklarında bağşı adını taşıya gelmiştir.

Türkolojinin çeşitli konularını kayda geçiren ilk bilgin Kaşgarlı Mahmut, en eski Türk şiirlerini de sözlü edebiyattan aktaran büyük şahsiyettir. Hicri 5.yy. ve Miladi

11.yy.'da yazılan bu şiirler M. F. Köprülüzade'ye göre asırlar esnasında pek az değişikliklere uğradığı için İslamiyet öncesi edebî ürünlerin örnekleri olduğunu düşünebiliriz (Köprülüzade 1926: 87).

Türklerin yarattığı ilk şiirlerinin vezni niceliksel (*quantitative*) bir vezin oldu ve Divanü Lugati't-Türk'te saptanan şiirlerin her satırda olan hece sayısı ve durakları şöyledir: 5 heceli: serbest; 6 heceli: 3+3/ 2+2+2, 7 heceli: 3+4 / 4+3, 8 heceli: 4+4, 10 heceli: 5+5, 11 heceli: 4+7, 12 heceli: 4+4+4 / 6+6 / 5+7, 13 heceli: 6+7 / 5+8, 14.heceli: 7+7 15 heceli: 7+8 (Köprülüzade, 1926: 90).

Neticede hece vezni Türklerin millî vezni olmuştur ve aruz vezni İslamiyet sonrasında Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle Türk edebiyatında yer almıştır.

3.1.2.1.1. Türkistan'da Hece Vezinli Şiir

Türkistan'da divan mahiyetinde hece vezni, ilk olarak Hoca Ahmet Yesevî'den miras kalan "Divan-ı Hikmet"te karşımıza çıkar. Divan bu anlamda, bir şairin şiirlerinin kitap şeklindeki toplamıdır. Bu sözcük İran sözlüklerinde örneğin Ferheng-i Moîn ve Ferheng-i Farsî-yi Amîd sözlüklerinde böyle anlam ile kaydedilmiştir (Bkz. Ferheng-i Moîn ve Ferheng-i Farsî-yi Amîd, divan başlığına).

“Yesi'deki dergâhında etrafına toplanan, çevresinde halkalanan Türkler, Buhara, Semerkand veya Horasan şehirlerinde olduğu gibi Arapça'ya, Fars dili ve edebiyatını bilen; İslâmî ritüeller ile ülfet etmiş sûfîler değil, İslâm'la yeni tanışmış, fakat çok güçlü bağlarla inancına bağlanmış, saf inançlı, duru gönüllü, temiz yürekli insanlardı. Bu durumu dikkate alan Ahmed Yesevî, müridlerine, anlayabilecekleri bir dil ile, Türkçe hitabetmek zorunda olduğunu fark etmiş olmalıdır. Ahmed Yesevî'nin hafî zikrin revaçta olduğu Buhara'dan Yesî'ye döndükten sonra organize ettiği dergâhında düzenlediği zikir meclislerinde cehrî (= sesli) zikri tercih etmesi, dile getirdiği hikmetlerinin zikir toplantılarında müridler tarafından koro halinde, cezbe oluşturacak

tarzda okunmasına izin vermesi tebliğ yöntemi olarak halkı etkilemeyi hedeflediği söylenebilir.

Bu yüzden, İslâm'ın zâhirî ve bâtınî bütün bilgilerine hâkim olan ve Arabça ve Farsça'yı çok iyi bilen bir âlim olarak Ahmed Yesevî, İran kültürü etkisinde kalan başka Türkistanlı sûfîler gibi Farsça ile yazmaktansa, Türklere kolayca anlayabilecekleri ana dilleri ile, Türkçe hitab etmeyi tercih etti. Yûsuf Hemedânî'den tevarüs ettiği sülûk adâbını Arabça, Farsça bilmeyen Türk dervîşlerine anlatmak için, yine Türk halk edebiyatından örnek alınmış basit kalıplarla, daha sonra diğer manzumelerden ayırt edilmeleri için 'hikmet' olarak tanımlanacak ahlâkî ve tasavvufî şiirler yazdı. Özellikle uzlete çekildiği çilehanesinde halka İslâm'ın esaslarını, şariat hükümlerini, tarîkatının adâb-erkânını öğretmek gayesiyle sâde ve samimî bir dille şiirlerini söylemiş ve yanındaki dervîşleri ve yanındaki dervîşleri bunları yazıya dökmüşlerdir" (Bice 2016: 144-145).

Batı Türkçesi'nde Yunus Emre'nin şiirleri de hece vezninde olup F. K. Timurtaş tarafından Yunus Emre Divanı adıyla yayımlanmıştır (Timurtaş 1972: cilt).

Bu iki örnekten hece veznindeki şiirlerin Türk dünyasında yazılı edebiyata geçtiğini anlamak mümkündür. Zirâ divan tanımında „kitap şeklinde kaydıyla” yazılı olması şart getirilmiştir ve Dihhudâ'nın Lugatnâme eserinde şöyle tanımlanmıştır:

„Her bir şairin nazımlarının bir deftere toplanarak kaydedilmesine divan denmektedir.”

Türkiye literatüründeki divan edebiyatı terimi, Arap ve Fars edebiyatı etkisi altında 13-19 yüzyıllar arası Aruz vezniyle yaratılan şiirlere denmektedir ve yüksek zümre edebiyatı, klasik edebiyat, saray edebiyatı ve eski edebiyat terimleriyle de anılmaktadır ve edebiyat terimleri sözlüğünde şöyle tanımlanmıştır:

Divan edebiyatı, konuları, onları işleyiş biçimi ve dili yönünden Arap-Fars edebiyatı etkisi altında oluşmuş edebiyat ürünlerine verilen ad (<https://ogrencikurdu.com/>).

Arap, Fars ve Doğu Türk edebiyatında divan, şiir defteri ve kitabı anlamındadır. Yesevî, Türk toplulukların millî nazım şekli ve vezniyle yazdığından onun şiirlerine halk edebiyatı terimi de kullanılmaktadır ancak elyazmalarda Divân-ı Hikmet adıyla görülmektedir.

Türklerin arasında hece vezniyle toplu şekilde şiir defteri oluşturmak en az Yesevî'nin zamanı 12. yy.'la dayanmaktadır. Türkistan'da Mahtumkulu da hece vezniyle bir yandan kendi halkının sözlü edebiyat geleneğini Türkmen toplumunun içinde yaşayarak öğrendiyse, diğer yandan yazılı şekilde, Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'ini de öğrenmiştir. Bu, onun şiirlerindeki Hoca Ahmed'e gösterdiği saygı ve tasavvuf açısından içerik benzerliklerinden aşikârdır.

Firaki'nin ün kazanması sadece şiirlerinin çoğunu hece vezniyle yaratmasıyla ilgili değildir ve Türk edebiyatında ondan önce meşhur örnekleri var olup bu divanlar onun hece vezninde şiir yaratmasının etkenlerin biri olabilmektedir.

Hece vezinli şiir kalıpların yaygınlaşmasının bir nedeni de Mahtumkulu'nun yaşadığı döneminin siyasî ve sosyolojik şartlarıdır. Siyasî şartların değişmesini şiir üslubunun değişmesinde belirgin bir etken olduğunu, üslup ekolleri ve Mahtumkulu döneminin tarihi bölümlerinde açıklamıştık. Buna Eckmann'ın 16. yy.'dan sonra Çağatay yazı dilinin mahallîleşme eğilimine uğradığı hatırlatmasını da eklersek, Firaki'nin yaşadığı dönem, Türkmen sahasında edebî kalıp, vezin ve sanatlar konusunda daha önceleri başlayan mahallîleşme olayı, onun zamanında daha da güçlenerek dil düzeyini aşmış olmakla birlikte düşünce ve edebî boyutarda da halk şiirinin unsurlarını barındırmıştır. Bu yüzden onun şiirlerinde dilsel özelliklerin yanında edebî ve düşünsel özelliklerin de araştırılması önemlidir. Aslında langue terimiyle algılanan dil

potansiyelini, dilin eskilerden derlediği tecrübeler ve düşünce yardımcısı olarak tâbir edebiliriz. Düşünce, ortaya çıkan söz diziminden ve edebî özelliklerden önde gelmektedir. Düşünce dil potansiyelinde karşılığı bulunan veya bulunmayan kavramlar ve mefhumlardır. Dil bilimcilere göre A. Einstein'ın bilimsel düşüncelerinde dili ve kelimeleri kullanmadım demesi, onun dil üstü hayal gücünden ve matematikten yararlanmasıdır (Bâtenî, 1998:13-14). Ancak edebî ve dilsel araştırmada düşüncenin dile yansıyan boyutu söz konumuz olacaktır. Bu yüzden edebî metinde düşünce, edebî ve dilsel düzeyleri bir birlik oluşturduğunu düşünerek Firaki'nin eserlerinin dil düzeyi araştırmasını edebî ve düşünce düzeyinden sonra getirmekteyiz.

Mahtumkulu'ndan yaşça büyük olan 18. yy. Türkmen şairleri Gayibî, Andelip ve babası Azâdi'nin kayda geçmiş olan hece vezinli şiirleri vardır. Bütün bunlara karşın neden Mahtumkulu Türkmen edebiyatının kurucusu olmuştur sorusunu ortaya koyarak cevap bulabilmek için onun üslup özelliklerini aydınlatmak zarureti hasıl olmaktadır.

Türkmen klasik edebiyatında 18. yy. için bir edebî kalkınma dönemidir diyebiliriz. Zira bu dönemde yukarıda adı geçen şairlerden başka Şeydaî, Gurban Ali Mîrufî ve Şabende gibi şahsiyetler de aruz ve hece vezin olarak iki tarzda şiir yaratmışlardır. Diğer bir deyişle, Çağatay edebiyatından Türkmen kitlelerinin tümüne hitap edebilecek özelliklere geçiş dönemi olduğundan Türkmen klasik edebiyatının başlangıcı sayılmaktadır. Bu nedenle Türkmen edebiyatını eski dönem, klasik dönem, Sovyetler dönemi ve çağdaş dönem olarak dört devreye ve her dönem kendi içindeki özelliklere göre alt dönemlere ayrılabilir. İran ve Afganistan Türkmenleri edebiyatı kendi siyasî ve sosyal şartlarına göre Sovyetler dönemi dışında eski, klasik ve çağdaş dönemlerden oluşabilmektedir. Bunların tamamında edebî eserlerin tespitiyle her döneme ait metinleri üslupbilimsel açıdan incelenerek özelliklerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Burada, Türkmen edebiyatındaki hece vezinli şiirin Mahtumkulu'dan önce başladığını hatırlatmak amacıyla 18. yy. Türkmen şairlerinin eserlerinden örnek veriyoruz:

Andelip (1660 veya 1710-1740):

Töhmet ile aña şikâyet etme

Taňgry ğazab eyler Mısır ‘azîzim

Yusuf’da günâh diyip rivayet etme

‘adalet kıl rastlık bile ‘azîzim

taňgry meni ana güvâh eyledi

yusuf ğudayına şenâ eyledi

Züleyâ yusuf’ğa cefâ eyledi

Yusuf’niň ‘arzını eşit ‘azîzim (Andelip Leyli ve Mecnun,: 51)

Gayibî (1734-1810):

Bizden selâm bolsın usta bâdeme

Bize bir sâz etsin yağşy sâz etsin

Mîveli ağaçly bir Tûrfe zâtdan

Şâfin meňg meňg hâllı sâz etsin

Molla ğâyib ğağdan içen delidir

Anın pîri şâhımerdân ‘Ali’dir

Ğesab etsek bu yıl yılan yılıdır

Nevruz ötsin yılky yılı sâz etsin (Gâzi. 2010: 76)

Firaki'nin hece vezinli şiirlerinin sayısını ve vezin çeşitlerini irdelemeden önce elyazmalardaki kayıtlara göre hatırlatmak gerekir ki dizelerin farklı okunması mısradaki hece sayısını değiştirebilmektedir. Şair seçtiği hece veznine göre okunma şeklini de

seçmiştir. Bu yerde şiirin hece sayısı ile ilgili okunma farklılıklarından elyazmalara dayalı örnekler vermekteyiz:

Hece vezninde açık, kapalı hece ve uzun ya kısa ünlü bulunduran heceler, şiirin veznini etkile- memekte olup sadece bir şiirdeki mısraların hece sayısının eşit olması şarttır. Bu eşitliği sağlamak amacıyla dil potansiyeline göre farklı okunuşlar meydana gelmektedir.

Kelime kökündeki son kapalı heceden sonra ünlü ile başlayan ek geldiğinde kökteki son hecenin ünlüsü düşerek son ünsüz, eklenen heceye kaymaktadır. Bu durum ölçünlü yazıda kullanılmakta olup şiirde yerine göre ünlünün düşürülmeden ya düşürülerek okunması elyazmalarda bulunmaktadır. Örneğin, ölçünlü Tm. T.'sinde 'aқıl+ım > 'aқılım değil de 'aқılım olarak yazılmaktadır. Ancak şiirde iki seçenek de gözardı edilemez ve şair mısranın hece sayısına göre birini seçebilmektedir.

• Ünlü korunması /ı/:

125/3 'Aқılım Һayrāndur etmişem pişmān

143/8 Her kişiye ōz 'aқılıl ōzine kemāllı görünür

• Ünlü düşmesi /ı/:

56/11 Beyük fikre қaldım 'aқılım yitürdim

3/16 Bu işlere meger 'aқılınġ yetmez hіç

5/10 'Aқılı görki Allāh қayırmamış deñġ

23/20 'Aқılın alup mest-i Һayrān getürdi

• Ünlü korunması /ı/:

179/2 Қānatdın айırur қадрын hіç bilmez

191/7 Ālalıқ айırur ili dīrlıkdin

• Ünlü düşmesi /ı/:

95/12 Aғaçdın айırлur ġūyze mehmāndur

142/20 *Ayrılmaz* sovrılmaz yazı behiştinġ

20/30 Yök bolan cesedler *ayrılışan* cān

• Ünlü korunması /ü/:

88/27 Toğsanda yañılur söz qara bolup *görünür* göz

110/1 Seyr edeliñg bu cihāna cihānda nāler görünür

158/11 Dünyā dūybi yök *görünür* gözime

• Ünlü düşmesi /ü/:

161/6 Ağaç ādem bolup *görnür* her yandın

73/7 Her kimniñg öz sinesinde ‘aqlı *görnür* beynisinde

219/9 İqbālliniñg uğran işi onġ *görnür*

219/10 Dünyā yūzi ele ġirse tenġ *görnür*

219/11 Cāhillikdin geçen işler genġ *görnür*

• Ünlü korunması /i/:

76/68 Vāy ümmetim *diyip* qalsa gerekdür

26/16 Cenġdür *diyip* qaçar dumān yoluqsa

• Ünlü düşmesi /i/:

7/8 Bir niceler bal dīp batdı belāya

70/24 Öli *dīp* ād birler semāda belli

• Ünlü korunması /ı/:

241/7 İşi ġuşsa *yuvıtmaqdur*

82/21 Köpleri yök etdiñg kāni *yuvıtdıñg*

82/22 Muḥammed Ḥaḫ Resūl anı *yuvıtdıñg*

82/23 Hārūn Ḳarūn Süleymānı *yuvıtdıñg*

• Ünlü düşmesi /ı/:

48/14 Zemīn ejderhāsı pāyınġ *yūtıpdūr*

144/16 Kara yer kâmusın *yūtdı* yaranlar

•Diğer örnekler:

191/7 Ālalık ayırur ĩli *dirlikdin* (*dirilikdin*)

20/30 Yōķ bolan cesedler *ayrılışan* cān (ayrılışan)

168/1 Ten *kafasna* giriftār gel cāna nāzar eyle (*kafasına*)

93/24 Māl *eyesne* bī‘ ilāç bir sen şevābīng ey gözim (*eyesne*)

14/8 *Depesniñg* üstinde şu Qur’ān gelür (*depesiniñg*)

26/11 Yılān zehri bolup *yaylur* tenine (*yayılır*)

18/15 Kıymazlıkda köp söz *peynisne* kuysañg (*peynisne*)

55/3 Dodağīng *tebsirdip* yüregiñg yakıp (*tebsiredip*)

3.1.2.1.2. Bütün Bentlerde Hece Sayısı eşit şiirler

Mahtumkulu Firaki’nin hece vezinli şiirleri şunlardan ibarettir:

3.1.2.1.2.1. Yedi Heceli Ölçü

Yedi heceli şiirler Firaki’nin divanında 3+4 ve 4+3 olarak iki şekilde duraklı olup toplam 23 şiirdir. M. F. Köprülüzade’ye göre Kaşgarlı Mahmud’un DLT’ünde bu iki çeşit 7 heceli şiir mevcuttur. Mahtumkulu da Türk dünyasında eskiden sözlü edebiyatta kullanılan bu vezni, Türkmenler arasında yazılı edebiyata aktarmıştır. Elde ettiğimiz metne göre aşağıda gösterdiğimiz şiir sırası ve kafiyesi/redifi Firaki’nin yedi hece vezinli eserleridir; şiirlerin bazı mısralarında 3+4’ten 4+3’e ve bilakis durak değiştirmeler vardır. Örnekler:

•3+4 Yedi heceli

Bu vezinde 3 şiir vardır:

151 “ili gözlär” , 176 “barmı yaranlar” , 210 “günahım güzeşt eyle”

İlinden ayra düşen,

Ah urar ili gözlär

Not: aruz ve hece ölçülerinde ünlü ile başlayan heceler, ünsüzle başlayanlarla hece değeri eşit olduğu için ünlünün başında bir ünsüz hemze getirilerek iki veya üç sesle denk geldiği gösterilir: men = 'en; 'ayrı = geldi; 'elim = senin. Konuşma seslerinin konuşma akustiği ölçme cihazıyla incelendiğinde, ünlü ile başlayan sözcüklerin başlanma noktasında bir hareket noktası tespit edilmiş olup ona hemze ünsüzü denmektedir. Bu hemze Türk dillerinde hece başı, ortası ve sonunda dağılımı olmadığından ve en az anlamsal çift bulunmadığından fonem olmayıp ses değeri açısından şiirin vezninde dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu konu, hece türü ile ilişkili olan aruz veznini tespit etmekte daha çok yararlıdır. Bu sebeple biz ünlü ile başlayan kelimelerin başında hemze işareti (') kullanmayı tercih ettik.

3 hece			4 hece			
'ı	lin	din	'ay	ra	dü	şen
'ah	'u	rar	'ı	li	göz	lär

• 4+3 Yedi heceli:

Bu vezinde 20 şiir vardır:

Ḥān törär (68), Dostlarına Perverdigar (230), kalmazlar (121), güftarıdur (217), Felegidür (72), Er yanında bellidür (147), dağ sayar (78), diş gitmek (16), ton gerek (120), coşa yetdiñg (88), coş bolmasun (73), diyip ağların (141), can içinde (77), Ḥayrādadur ḥayrānda (75), Ma'ni bilmez yaşında (134), geldiñg cihana (157), çaldı gitdi (74), Hezārıstana sarı (85), tasa karşı (86), gürz delmi (80).

Ḳulaḳ bering ḳardaşlar

Bir 'acāyib sözim bār

Ne āzmāyış eyleyür

Dostına perverdīgār

4 hece				3 hece		
ku	laḡ	be	riṅ	ḡar	daṣ	lar
Bir	‘a	cā	yib	sö	zim	bār
ne	’āz	mā	yiṣ	’ey	le	yür
dos	tı	na	per	ver	di	ḡār

3.1.2.1.1.2. Sekiz Heceli Ölçü

4+4’ten oluşan sekiz hece vezindeki şiirler, Mahtumkulu divanında yedi heceli şiirlere göre daha çoktur ve 246 şiirden 36’sı bu vezinde tespit edilmiştir.

Şiirlerin elde ettiğimiz metindeki sıra sayısı: behem eder (79), ata menḡzār (195), şire döner (183), bolmak ḡakdur (135), coşındadır (113), koyasıdur (84),eymenegör (215),nāler görünü (110),tonlı görnür (143),duman gitmezmiş (114),bedev atı gerek (111),gökleṅ (212), yoldaş bolan (241), daşlar bile (4), adıcak sen (6),ābād ḡalsun (45),ikrārsız erdin (220),yıkmayan erdin (193),at islārin (138),öylengin (148),baş üstinde (8),köymān yigide (50),başımıza (146),ferāḡat bile (214),her yana (207),Yusuf diye diye (130),ekip geçdi (81),iṣe ulaşı (150),revān oldu (136),neler boldı (115),ḡitābın açalı (224),hük-m-i dāveri (245),sulṭānı (112),sevmişem seni (137),yolda seni (71),Miftāḡ’ul Cenān (232).

Örnek:

Ey yaranlar, ādem oḡlı,

Boz torfaḡdın, bolmak ḡakdur.

Aşlı ḡākdın, önen ādem,

Ḳuma ḡarlıp, ḡalmaq ḡakdur.

4 hece				4 hece			
‘ey	ya	ran	lar	‘ā	de	moḡ	lı
Boz	tor	faḡ	dın	bol	maḡ	ḡaḡ	dur
‘aş	lı	ḡāk	dın	’ö	ne	nā	dem
ku	ma	ḡar	lıp	ḡal	maḡ	ḡaḡ	dur

3.1.2.1.1.3. On Bir Heceli Ölçü

DLT'te 11 heceli şiirler 4+7 duraklı olarak geçer (Köprülüzade 1926: 90). Ancak, Mahtumkulu Divanında 6+5 ve 4+4+3 olarak iki şekli vardır ve gözlemlediğimiz şiirlerin %60 civarında şiiri 11 hece veznindedir. Bu vezinle yüksek oranda şiir yaratma, dönemin bahşılarla ilgilidir. Türkmen türküsü olan aydımların çoğu 11 heceli şiirlerden oluşur. Mahtumkulu fikrini ve düşüncelerini tüm Türkmen halkına iletmek için bu vezinde daha çok şiir yaratmış ve şiirlerin bahşılar tarafından aydım hâline gelme oranına bakıldığında, şair bu amacına ulaşabilmiştir.

• 6+5 On bir heceli

39 şiir, şiirlerin sıra sayısı ve kafiye/redifi:

‘rşı a‘lāya (184), deldür bu dünya (38), qalür yaranlar (20), devrān tapılmaz (199), fiğān eglenmez (246), çilimkeş (108), çıkıp oturmuş (223), ildin uyalmağ (51), özi behiştinğ (142), nārı dilberinğ (239), özi bırāğınğ (178), hālime meninğ (125), Devlet ‘Alininğ (218), bir nice mişāl (197), yā zū’z-celālim (123), çıkmāğıl oğlım (221), içmeyin cāmım (181), gezemek bilen (194), nāge yatur sen (48), Çovdır hān üçün (244), üçü evlāddın (200), bīvefālardın (30), ayınğ yağşısın (166), duz hem bolmasa (44), barı bolmasa (41), ‘ār bile (27), qalender bile (57), yel bile (116), ğam bile (192), keffāret etdi (118), dīvāne geldi (107), yār bizim sarı (31), bu işi (10), Hükümlü (243), şaylamayınmı (190), yolu bilāni (90), bağışla bizni (170), coşan günler hey (105), amān hey (240). Örnek:

Du‘āma duş gelen gögerür gül dek,

Gülinğ mevsimi tek devrān tapılmaz

Qahrımınğ āteşi köydürür kül dek,

Kül ornında qaydıp bostān tapılmaz

6 hece						5 hece				
du	‘ā	ma	duş	ge	len	gö	ge	rür	gül	dek

gü	liṅg	mev	si	mi	tek	dev	rān	ta	pıl	maz
Ḳah	rı	mıṅg	‘ā	te	şı	köy	dü	rür	kül	dek
kül	‘or	nın	da	ḳay	dıp	bos	tān	ta	pıl	maz

•4+4+3 On bir heceli:

109 şiir, , şiirlerin sıra sayısı ve kafiye/redifi:

yıḡlāp geçer ḥālīmḡa (29), batmāḡa (42), bād-i şebānı görsem (91), cem‘ bolup (49), bezenüp (19), yeldim tut (2), yatmaz hiç (3), Ādemzād (219), saçdı Muḥammed (132), anda bar (40), yaylaḡları bar (227), sīr gider (36), coşı yandurur (89), daşı sındurur (53), iḡlārler (11), rīsmān daḡarlar (177), ḡaḡdur bu ḡaḡlar (127), kecdür yaranlar (126), inmez yaranlar (96), batdı yaranlar (144), ḡarāb eylār (13), ‘nber saçdılar (133), yörgin didiler (104), şası ḡalender (97), kürs çıkar (83), geḡüp baradur (94), döküp baradur (172), düz nedür (161), utup durıpdur (196), ernip durıpdur (180), gelen de bardur (216), bid‘atlar gelse gerekdür (76), alnımıza gelse gerekdür (106), başı gerekdür (35), ‘ālī siziṅgdür (182), göze mehmāndur (95), yaşı nādindür (236), kimdedür (67), pāra pāradur (231), çıkan ot nedür (98), söḡbet yaḡşıdır (32), salḡan ‘Alidür (109), at yanında bellidür (145), emr-i ḡān gelür (233), beyān gelür (14), reṅg bolur (187), ḡuşın aṅḡlamaz (152), ḡılmaḡ yaraşmaz (5), düşşine degmez (18), sıl ḡalmaz (163), yetmeyin ḡalmaz (33), hiç bilmez (179), ardı bilinmez (34), ḡaysı bilinmez (165), yaşıımız (25), ḡībetkeş (140), şüretliḡ (39), yüz ursāṅḡ (24), atamıṅḡ (54), sālı bendāniṅḡ (139), nedür bilmezem (158), eyyāmı gördim (117), sataşdım (169), miḡrāb ḡaysı bilmedim (159), ‘arab dilli sevdiğim (131), yetüşdi sālīm (17), yaḡmur yaḡdır şulṡānım (149), baḡrım dilenim (206), bir menzile yeter sen (162), bola bola geçer sen (55), ḡıḡa bilmer sen (234), göḡer sen (167), zer tek bolur sen (43), güzel sen (242), nāme sen (129), ḡālī bolup ḡalıp men (56), ḡaḡı ḡün (92), ne bilsün (52), ḡul bolḡın (22), uḡa bilmen neyleyin (103), cāniṅḡdın (156), ḡıḡardım ḡendin (188), yār sendin (238), şal tapsa (213), meydān yoluḡsa (26), düş gelse (47), ton bolsa (186), ton

tapılmasa (198), yārım yā Allah (205), kār bile (37), köz bile (21), boldım giryāna (12), bu rāya (7), nuḡṣāna gelgey (191), kim biḡdi (237), yer be yer geḡdi (154), ḡeker bu derdi (155), bir nān getirdi (23), cāna derd oldı (153), bular gelmedi (225), iḡbāl bolmadı (235), yād yaḡşı (160), ustāda belli (70), levāda belli (119), gözlemeyen bolur mı (28), gelmezmi (164), gördiḡmi (128), dūnyā hey (82), baḡlār hey (124).

Örnek:

Sipā bolup ata ḡıḡan her yerdin,

‘aklı kändin kesen başı gerekdür.

Bir müslümān ḡaçsa iki kāfirdin,

Kellesine saḡsar daşı gerekdür.

4 hece				4 hece				3 hece		
si	pāh	bo	lup	’a	ta	ḡı	ḡan	her	yer	din
‘ak	lı	kān	din	ke	sen	ba	şı	ge	rek	dür
bir	müs	lū	mān	ḡaç	sa	’i	ki	kā	fir	din
kel	le	si	ne	saḡ	sar	dā	şı	ge	rek	dür

3.1.2.1.1.3.1. Hece sayısı 11 ve 7’li yedekli koṣma

243. şiir: Meḡzzer hükümlü:

Mahtumkulu’nun metnimizdeki 243 No’lu “Meḡzär hükümlü” şiiri, hece vezindedir. Ancak, mısraların hece sayısı örtüşmemektedir. Bu şiir, elyazmalardan elde ettiḡimiz metne göre 7, 11 ve 12 heceli mısralardan oluşur. Mevlana gibi mutasavvıf şairler,

رستم از این بیت و غزل ای شه و سلطان ازل مفتعلن مفتعلن مفتعلن كشت مرا

قافیه و مغظه را گو همه سیلاب ببر پوست بود پوست بود در خور مغز شعرا

(ganjoor.com Gazeliyat-i Şems, Gazel No. 38.۳۸ غزل شمس، غزلیات شمس، غزل 38.۳۸)

“Ey Şah ve ezeli Sultan, bu beyit ve gazelden kurtuldum; müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün öldürdü beni. Kafiye ve safsatayı seller sular götürsün; şairlerin beynine bunun gibi kabuklar yakıştır.”

Böylece “müfte‘ ilün müfte‘ ilün müfte‘ ilün öldürdü beni” diyerek vezin ve kafiye kelepçesinden sıkıldıklarını beyan etmiş olup bazı şiirlerinde kurallardan sapmışlardır. Mahtumkulu da bu şiirde dönemin sözlü ve yazılı edebiyattaki mevcut vezinlerinden çıkarak yeni bir ölçüyü denemiştir. Bu tür eserler yeni kalıpların icâdi için geleceğe bir ışık tutmak sayılabilir.

Firaki’nin “Hükümlü” şiirinde bentlerin iç kafiyesi riayet olup mısraların hece sayısı şöyledir:

Köñgüller köşkinde hiyālîñg hāmı (11)

Evlād-ı hūñgkāra meñgzer hükümlü (11)

‘āşık çekse nālani (7)

Yāda salur lāleni (7)

Yerde beşer pādīşāh (7)

Hudâyımnıñg hālani (7)

Ġamzeñg karağçıdur salsa talañgı (11)

Kirfigiñg oğ qaşıñg yaydur çekimli (11)

Güzelleriñg vaşfın etseler kıanda (11)

‘ālem ağzı tamam cem‘ ola sende (11)

Tā cān bardur bu tende (7)

Arzūmendim bar sende (7)

Adıñg Rūma düşdi (5)

ovāzañg Hinde (5)

Leyli sañga kenizek Züleyhā bende (12)

Bağda gül-çehre sen belkīs bakımlı (11)

‘İşķinġ âteşini saçıp sen düze (11)

Cân fülâddın bolsa dözmez bu köze (11)

Იonsa dilber bu göze (7)

Zebân gider her söze (7)

Görķinġ Güneşi doğsa (7)

Ne san bardur yuldıza (7)

Alma zeneġdana bu kümiş yüze (11)

Zülfīnġ siyâh sovıtkârdur dökimli (11)

Humây oturışlı laçın turışlı (11)

Kebüter tofuklı maral görüşli (11)

Tânıra hilâl kaç murvârîd dişli (11)

Იāvūs kuş zînetli Dāvūd tovışlı (11)

Tezeriv şîveli keklik yürüşli (11)

Tuġun kuş timârlı tarlaġ bakımli (11)

Baġlanıban çıksaġ şidde-yi güldar (11)

Husnīnġ ġiyâlatı ‘ âlemi aldar ((11)

‘Aşık diyer Ey dildâr (7)

Görķi Güne tay dildâr (7)

Tafar ġacınġ şevâbın (7)

Her kim bir ġarîb kıldar (7)

Maġdumķulı görmedi Seninġ dey dildâr (12)

Bu câna yararlı könġle yakımlı (11)

3.1.2.1.1.4. On dört heceli ölçü

• 19 şiir. Bu vezinde her mısra 7+7 durakla 14 heceden oluşur. Şiirlerin sıra sayısı ve kafiye/redifi:

düşseñg derd-u belâga (99), yandurdu derdi meni (171), rûyi siyâhdın ğayrı (203), cihân peydâ (185), yâ Rab (1), diyâr ey dost (222), cihân ey dost (15), sendin bihaber (201), bitmek gerek (69), bilmezmiñg (65), cudâ boldım (66), kılınğ boldım (58), ölen köñglim (175), cihân içinde (122), nazâr eyle (168), kahrı kana (87), döndi devir yamana (102), tolğun ay (202), pervâne boldım imdi (174), atada bizni (173), Örnek:

Sen sen arâyışı cân, hem cân sendin bihaber

Sen cihana dolı sen cihan sendin bihaber.

7 hece							7 hece						
sen	se	na	râ	yı	şı	cân	hem	cân	sen	din	bi	ha	ber
sen	ci	ha	na	do	lı	sen	ci	han	sen	din	bi	ha	ber

3.1.2.2. Aruz Vezinli Şiirler

Bir beyit içindeki mısraların, hecelerinin uzunluk (üç fonem ve üzeri) ve kısalık (iki fonemli hece) durumları karşılıklı şekilde aynı olmasına göre meydana gelen ölçüye, “aruz vezni” denir.

Aruz vezniyle yazılmış bir şiirin dizelerinde hecelerinin sayısının eşit olmasıyla birlikte açıklık-kapalılık (kısalık-uzunluk) gibi ses değeri bakımından denk olması gerekir. Bu ölçüde ünlü seslerin kısa ve uzunluğu dikkate alınarak vezni tespit etmek için üç türlü hece dikkate alınır:

Kullanılan işaretler:

c (consonant): ünsüz

v (vowel): kısa ünlü

vv (long vowel): uzun ünlü.

• Açık-Kısa hece: Bu tür hece için vezin belirlemede nokta (.) işareti kullanılır.

ünsüz + kısa ünlü = cv; mesela: be, bu, ba; kelime başı kısa ünlü ile başlayan hecelerde o kısa ünlünün başında yazıda görünmeyen bir hemze (') ünsüzün sayılması gerekmektedir. Mesela “ece” sözcüğü, “’+e = . ; c+e = .” olarak iki kısa hece sayılır.

• Uzun hece: Bu tür hece için vezin belirlemede tire (-) işareti kullanılır.

1. cvc: biz, -ler, dön-,...

2. cvv: bā, nū, dī,...

Belirtildiği üzere, kısa ya uzun ünlü ile başlayan kelimelerin başında bir ünsüz hemze bulundurmamak zaruridir: et= ’et cvc, al= ’al cvc.

Eğer üç fonemli hecede bulunan ünlü uzun ise “vv” olup aşağıdaki belirttiğimiz üçüncü tür heceyi oluşturur: āk= ’vvc cvvc .

• Çekimli hece: Bu tür hece için vezin belirlemede tire ve nokta (-.) işareti kullanılır. Aruz vezninde bu tür hece, önce bir uzun hece olup devamı da bir kısa hece sayılmaktadır ve hece altında “-“ ve “.” işaretleri kullanılır ve şu şekilleri vardır:

1. cvvc/cvcc, mesela: yār, nūr, Farsça: çīst “nedir”, kār “bıçak”, sūht “yandı”

2. cvcc: sert, ’ölç-, dinç...

Hecelerin birikmesiyle mısra içinde orataya çıkan en küçük aruz vezni birimine “rükün” denir. Esas rükünlerin ses ve hece kaybetmesi sonucunda meydana gelen vezinler de bir rükün sayılmaktadır; ancak ona “ziḥāf” ya çokluk şekli “ziḥāfāt-ı aruzi” denmektedir. Rükünlerin birleşmesiyle bir mısranın vezni oluşur ve ona da “Beḥr-i aruzi” terimini kullanırlar. En meşhur behirler şunlardan ibarettir:

Behri Müteḳārib: fe’ ülün (. - -) vezninde.

Behri remel: fā’ ilātün (- . - -) vezninde.

Behri recez: Müstef’ ilün (- - . -) vezninde.

Behri Hezec: Mefā' ilün (. - - -) vezninde.

Behri Müzārī' : Mefā' ilün Fā' ilātün (. - - -, - . - -) vezninde.

Bu behirlerin her birinin zihāfları vardır.

Bir mısradaki rükünlerin sayısı çarpı iki olup beytin rükün sayısı şiirin behir adına eklenir. Mesela Mevlana'nın Mesnevisi her mısradaki "fā' ilātün, fā' ilātün, fā' ilün" olarak üç rükün vardır. Beyitte altı rükün olduğu için Arapça müseddes "altılı" kelimesi kullanılır ve Behr-i Remel-i Müseddes denir.

Şair, anlattığımız hece çeşitlerini seçtiği vezinde uygulamak ve doğru şekilde vezin getirmesi için dilsel ve vezinsel olarak iki tür tercihin birini kullanabilir ve ona ihtiyārāt-i şāiri denmektedir. Şimdi Mahtumkulu'nun her bendi dokuz mısralı 189 No'lu şiirinin ilk bendini inceleyeceğiz ve şiirde var olan tercihlere açıklama yaparak örnek veriyoruz:

189/1 Tapdı şöhret halk içinde bu cehāletdin nişān

189/2 Kaldı dervişler dilinde dāğ-ı hasretdin nişān

189/3 Kalmadı mazlūmlar destinde nuşretdin nişān

189/4 Ser be ser toldı cihāna bu bed āfetdin nişān

189/5 Degdi 'ālem ehline yüz miñ hicāletdin nişān

189/6 Er bilürler kimde bolsa ol şerāretdin nişān

189/7 Yāda salmaz hayr işi tapğan zalāletdin nişān

189/8 Ne mürevvetdin eşer bar ne 'adāletdin nişān

189/9 Şek degildür dostlarım geldi kıyāmetdin nişān

tap	dı	şöh	ret -	hal	ki	çin	de	bu -	ce	hā	let	din	ni	şān
-	.	-		-	.1	-	- 2	3	.	-	-	-	.	- 4
kal	dı	der	viş	ler -	di	lin	de	dā	ğı	has	ret	din	ni	şān
-	.	-	-		.	-	-5	-	.	-	-	-	.	-
kal -	ma	dı -	maz	lū -	m	lar	des	tin -	de	nuş	ret	din	ni	şān
.	.	6	-		.7	-	-		.	-	-	-	.	-
ser -	be	ser	tol -	dı -	ci	hā	na	bu -	be	dā	fet	din	ni	şān
.	.	-		8	.	-	-9	10	.	-11	-	-	.	-

deg -	di .	‘ā -	lem -	‘h -	li .	ne -12	yüz -	mīng -	hi .	cā -	let -	din -	ni .	şān -
‘er - .	bi .	lūr -	ler - -	kim -	de .	bol -13	sa -	‘ol -	şe .	rā -	ret -	din -	ni .	şān -
yā -	da .	sal -	maz -	hay -	ri .14	şi -15	tap -	gan -	za .	lā -	let -	din -	ni .	şān -
ne -16	mü .	rev -	vet -	din -	‘e .	şer -	bar -	ne -17	‘a .	dā -	let -	din -	ni .	şān -
şek -	de .	gil -	dür -	dost -18	la .	rım -	gel -	di -19	ki .	yā -	met -	din -	ni .	şān -
fā -	‘i .	lā -	tün -	fā -	‘i .	lā -	tün -	fā -	‘i .	lā -	tün -	fā -	‘i .	lün -

Bu şiir Fā‘ ilātün, Fā‘ ilātün, Fā‘ ilātün, Fā‘ ilün rükünlerinden oluşmuştur ve Behr-i Remel-i Müşemmen-i Meḥzūf adıyla geçer.

Tablodaki verdiğimiz sayılar, şairin kullandığı tercihleri göstermektedir ve şunlardan ibarettir:

- Hemze silinmesi:

Kelime sonu kapalı hece + kelime başı hemzeli hece yan yana geldiğinde şair seçtiği vezne göre iki türlü okunuşun birini tercih eder: “ben aldım” be/nal/dım veya ben/‘al/dım şeklinde okunabilir. İlk “u - - = fe‘ülün” ve ikinci ise “- - - = mef‘ülün” vezninde olur. Mahtumkulu yukarıdaki verdiğimiz örnekte, şu sayıları hemze silinmesi ile okumayı tercih etmiştir: 1. Halk ‘içinde > Hal/ki/çin/de. 11. Bed ‘āfet > be/dā/fet. 14. Hayr ‘işi > hay/ri/şi. Hemze silinmeden okuma örneği: 5. Mısrada, ‘ālem ‘ehli > ‘ā/lem/‘eh/li.

- Kelime sonu açık-kısa hecenin uzun sayılması:

Açık-kısa hece (.) değerindir, ancak kelime sonunda (-) sayılabilir. No. 2’de içinde kelimenin son hecesi “de” kısa hece iken, “-” sayılmaktadır. Tablodaki belirlediğimiz 3, 8, 10, 17, 19, 6, 5, 9, 13, 12, 15, 16 sayılarında bu, ne, di, heceleri kelime sonunda yada kendiliğinden bir kelime olup uzun hece (-) hesaplanmıştır.

- Çekimli hece:

Belirtildiği üzere cvvc veya cvcc den oluşan hece, bir uzun hece ve bir açık-kısa hece değerindedir. Tabloda belirlediğimiz No. 7’de Mahtumkulu, Mazlûm kelimesinin son hecesini bu kurala uygun kullanmıştır: lûm = - + .

- /n/ ile biten uzun ünlülü hece:

/n/ fonemiyle biten uzun ünlülü hece cvvc değerinde olsa da dizinin istendiği yerinde geldiğinde cvc değerinde sayılıp (-) işaretine mutabık sayılır. Bu şiirde 4. No’lu “nişân” kelimesi iki hecelidir. “ni = .” ve “şân = - .” olması gerekirken – tek bir uzun hece sayılmıştır. Mısranın son hecesi de (- , . , - .)’dan her hangisi olursa sadece (-) sayılır ve bu da (-) sayılmasının ikinci delilidir.

- Farsça ve Arapça kelimelerin telaffuz tercihi:

No. 18’de belirttiğimiz dost kelimesinin son fonemi Tm. T.’nde okunmamakta olup “dos” şeklinde duyulur. Bu yüzden çekimli hece “- .” olmasına rağmen “-“ uzun hece sayılmıştır.

Aruz, Arap edebiyatına ait bir ölçüdür. İlk Fars edebiyatına ve ondan Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinden sonra Türk edebiyatına geçmiştir. Arap edebiyatında ölçü birimi beyittir. Bu yüzden bir kelime bölünerek yarısı diğer mısraya geçebilir. Ancak Fars ve Türk edebiyatında ölçü birimi mısradır ve bir şiirdeki tek mısranın ölçüsü tüm mısraları ile aynıdır. Türk edebiyatında aruz ölçüsüyle yazılmış olarak elimizde bulunan ilk eser, Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig adlı eseridir. Bu eser Firdevsi’nin Şahnâme mesnevisi ile aynı vezin ve kalıpta olup Behr-i Mütekârüb-i Müşemmen-i Mehzûf, yani “fe’ ülün, fe’ ülün, fe’ ülün, fe’ ül” veznindedir.

Türk edebiyatında en çok kullanılan vezin Behr-i Remel fâ’ ilâtün veznidir. Şimdi Mahtumkulu’nun aruz ölçüsü ile geçmiş şiirlerinin veznini inceleyerek üslupbilimsel değerine değineceğiz:

3.1.2.2.1. Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Mehzûf

Bu vezin fâ' ilâtün rüknünden oluşur ve Mahtumkulu'nun şiirlerinde Fâ' ilâtün, Fâ' ilâtün, Fâ' ilün şeklindedir.

- Bu vezinde 17 şiir bulunmaktadır ve şunlardan ibarettir:

Söygülüdür (211), Hâm olur (46), canlar andadur (59), Hâliñg seniñg (93), Görgeç Resûl (100), Sen sen ey peri (101), Rabbim Celîl (64), 'âşık bolmışam (63), Neylerem (60), Cehâletdin nişân (189), Şalık bilen (62), Ölmezdin burun (61), gördim şondadur (226), Doğrısı (229), mübtelâsidür köñgöl (208), Güzdin seni (204), Yâ Resûl (228).

63/1 Ey yaranlar bir yüzi gül aya 'âşık bolmışam

63/2 Barçalar maşşûdı gül ra' nâya 'âşık bolmışam

63/3 Bülbülem bağ içre bir govğâya 'âşık bolmışam

63/4 Özi gâyb zülfleri yeldâya 'âşık bolmışam

ey	Ya	ran	lar	bir	yü	zi	göl	â	ya	'â	şık	bol	mı	şam
fâ	'i	lâ	tün	fâ	'i	lâ	tün	fâ	'i	lâ	tün	fâ	'i	lün
-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-
bar	ça	lar	maş	sû	dı	göl	ra'	nâ	ya	'â	şık	bol	mı	şam
bül	bü	lem	bâ	ğış	re	bir	gov	gâ	ya	'â	şık	bol	mı	şam
'ö	zi	gâ	yib	zül	le	rî	yel	dâ	ya	'â	şık	bol	mı	şam

3.1.2.2.2. Bahr-i Recez-i Müsemmen-i Sâlim

Bu vezin müstef' ilün rüknünden oluşur ve Mahtumkulu'nun şiirinde Müstef' ilün, Müstef' ilün, Müstef' ilün şeklindedir.

- Bu vezinde 9 No'lu "kân çıkar" kafiye-redifli tek bir şiir vardır:

Ger tutsa hâlimdın haber

ķırı ağaçdın ķan çıkar

İnsân şerârımdın eşer

Tapsa tenindin cân çıkar

ger	tut	sa	hā	lim	din	ha	ber	kū	rı	a	gaç	dın	kān	çı	kar
’in	sān	şe	rā	rim	din	’e	ser	tap	sa	te	nin	din	cān	çı	kar
müs	tef	’i	lün	müs	tef	’i	lün	müs	fef	’i	lün	müs	tef	’i	lün
-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-

3.1.2.2.3. Bahr-i Hezec-i Müsemmen-i Sâlim

Bu vezin mefâ’îlün rûknünden oluşur ve Mahtumkulu’nun şiirinde Mefâ’îlün, Mefâ’îlün, Mefâ’îlün, Mefâ’îlün şeklindedir

- Bu vezinde 209 No’lu tek bir şiir vardır:

209/1 Yüzüm yâr yüzüne tüşse dilim Elhamdulillahdur

209/2 Eger qahrına uğraşsam okırım QulhuvAllâhdur

Yü	züm	yar	yü	zü	ne	tüş	se	di	lim	’el	ham	du	lil	lah	dür
’e	ger	qah	rî	na	uğ	raş	sam	’o	kî	rim	qul	hu	val	lah	dur
me	fâ	’î	lün	me	fâ	’î	lün	me	fâ	’î	lün	me	fâ	’î	lün
.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-

Ele aldığımız metindeki şiirlerin veznine göre sayıları şunlardır:

- Hece vezinli şiir sayısı: 227 şiir.
- 11-7 heceli yedekli koşma: 1
- 7 heceli: a. 3+4 > 3 şiir, b. 4+3 > 20 şiir.
- 8 heceli: 4+4 > 36 şiir.
- 11 heceli: 6+5 > 39 şiir, 4+4+3 > 109 şiir.
- 14 heceli: 7+7 > 18 şiir.
- Aruz vezni: 19 şiir olup 17 Failâtün+ 1 Müstafilün+ 1 Mefâilün

Mahtumkulu Firaki’nin şiirlerinin %92.3 niceliksel (Kuantitatif) olup Kaşgarlı Mahmud’un DLT’ünde kayda alınan 10 çeşit olarak ölçüsünden 7,8,11 ve 14 heceli olarak dört şeklini kullanmıştır. Firaki kendi zamanındaki sözlü edebiyatın şiir vezinlerinden yararlanarak mısranın içindeki hece durağını 11 heceli şiirlerde DLT’te

bulunan 4+7 şeklini, 6+5 ya 4+4+3 biçimlerine değiştirmiştir. 11 heceli şiirler Firaki'nin eserlerinin %60'ını içermektedir.

Mahtumkulu'nun şiir mesajını iletmedeki önemli yanı, Türkmen türküsünü sazla söyleyen bahşılardan kullandığı 11 hece vezne ağırlık vermesidir. Onun şiirlerinin vezni yaygın olan türküler ya da aydımların oranıyla bağlantılıdır. Bahşılardan en çok kullandığı vezin 11 heceli şiirler olduğu için Firaki bu vezne daha çok şiir yaratmıştır. Sonra sırasıyla 8, 7 ve 14 heceli şiirler gelmektedir.

Aruz veznin en çok kullanılanı, Bahri Remel adıyla gelen Fâ' ilâtündür. 17 şiir bu vezinde olup Fars ve Çağatay edebiyatlarında çok kullandığı için şairin zevki ve fikri bu vezne daha çok uygulanmıştır. Mefâ'ilün ve Mustef'ilün vezninde birer şiir mevcuttur.

Bir toplumun sanatında yeni bir üslubun meydana gelmesinin temel sebebi, siyasî ve sosyolojik şartların değişmesidir. Bu husus, bir dönemin edebiyatını dil, içerik ve edebiyat olarak üç yönden etkiler. Bunu belgelemek için çeşitli konularda olan eserlerdeki istatistik verileri tespit ederek onları esas almak gerekir. Firaki'nin şiirlerinin vezninden verdiğimiz istatistikler, onun bu cihetteki kişisel üslubunu ortaya koyar. Zira Gayibî, Azâdi, Andelip gibi onunla çağdaş veya önceki Türkmen şairler, sözlü edebiyatın vezninde çok sayıda yazılı eserler yaratmamışlardır ve üslupbilimsel değeri yoktur. Şairin babası Devlet Muhammed Azâdi da eserlerini aruz vezninde yaratmıştır.

Türklerin sözlü edebiyatı Türkmenlerde kendine özgü dilsel ve edebî devrim niteliğinde olan bir gelişmeye tanık olmuştur. Mahtumkulu Firaki İslamiyetten asırlar öncesinden gelen hece sayısına dayalı şiirleri sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçirerek Türkmen klasik edebiyatının kurucusu olmuş ve onun şiirleri Türkmen halkının arasında kalıcılık, kapsayıcılık ve makbul olma özelliklerini günümüze kadar taşıya gelmiştir.

Anlambilimin metin dil bilimi bölümünde, mesaj veren ve alanın arasındaki bağın ne kadar sağlam olduğu değerlendirilmektedir (Aksan 114: 121). Şairin seçtiği vezin, üst derecede mesajı alanın fikrine ve ruhuna etkili olmaya başarılı olmuştur. Bu da kalıcı eserlerin bir özelliği olup Mahtumkulu'nun şiirleri Türkmenlerin tüm boylarının beğenisini kazanmış ve onun şiirleri üç asır devamında istinsah edilmiş ve ezberlenmiştir. Bunun bir sebebi halkın zevkine ve manevi dünyasına uygun olan hece vezninde şiir yaratmasıdır.

Anlambilimin vezinle ilgili diğer yönü olarak hangi veznin hangi mesajı vermeye uygun olduğu şairin didaktik, lirik ve destanımsı konuları iletmek için hangi vezni seçtiği ve ne kadar başarılı olduğu incelenir.

Firaki'nin şiirlerinin %60 civarında 11 heceli sözlü edebiyatın vezninde olup didaktik ve lirik şiirlerden oluşmaktadır.

Ele aldığımız 246 şiirde destani şiirlerin sayısı iki olup 7 ve 8 hece vezinde yazılmıştır. Türkmen sözlü edebiyatında hûdiler “ninniler” ve lâleler bu vezinde olduğu için Mahtumkulu, uzun şiirlerinde yorucu olmadan tüm halkın dinleyerek kavrayabileceği vezin olarak kısa vezinleri seçmiştir. Bunun yanında bu vezinlerde didaktik ve lirik içerikli kısa şiirler de bulunmaktadır.

Firaki'nin aruz veznindeki şiirleri çoğunlukla Çağatay edebiyatının içeriğinden pek farklı değildir. Ancak bu tür şiirlerin istatistik değeri olmadığı için onun kişisel üslubunu etkileme söz konusu olamaz ve sadece şairin bu yönde de yeterince bilgiye ve başarıya sahip olduğunu gösterir.

Sözlü edebiyatta bir mısranın içinde çoğunlukla kelimenin son hecesi duraklı olur. Mesela 11 heceli şiir 4+4+3 vezinli olduğunda, vezin durağı kelimenin sonu dördüncü hecesine denk gelir. Ancak bu özellik Mahtumkulu'nun eserlerinde devamlı korunmamıştır. Şair, mısranın hece sayısını muhafaza ederek vereceği mesajı daha rahat

getirebilmesi için şiirin dizelerinde durakların değişen yerleri vardır. Bu, şairin yazılı edebiyattan benimsediği sözvarlığıyla ilgili olabilir. Bu husus vezin açısından sıkıntı yaratmamış yani, mesaj veren ve alan arasındaki ilişki sağlam şekilde kurulmuştur.

3.1.2.3. Veznin Çağatay Edebiyatı ile Karşılaştırması

Şekil bölümünde anlatıldığı üzere, Çağatay edebiyatının şiirleri aruz vezninde yaratılmıştır ve görüldüğü gibi, Maktumkulu şiirlerinin %92.3'nü hece vezinde yaratmış olup bu konu da onun edebî üslubunun bir özelliğidir. Türk dünyasında yerli ve millî vezin sayılan bu tür şiirler, edebî özellikler, sözvarlığı, biçimbilimi ve sesbilgisi açısından kendi dil özelliklerini yansıtmakta uygun olduğunu düşünmekteyiz. Bu düşüncenin ne derecede doğru olduğunu Mahtumkulu Firaki'nin şiirleriyle ilgili çalışmamızın dil düzeyi bölümünde elde edeceğimiz sonuçlar ortaya koyabilir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde en çok kullanılan aruz vezni de Fâ' ilâtün olmuştur. O, aruz veznindeki yazdığı 19 şiirin 17'sini bu vezinde yaratmış olup bu konu Çağatay edebiyatıyla doğrudan bağlantılıdır. Çağatay edebiyatında en çok kullanılan vezin Fâ' ilâtün veznidir ve bazı şairler sadece bu vezinde divan oluşturmuşlardır.

F. Köprülü, Sultan Hüseyin Baykara'nın şiirlerinin çoğunun bahr-i remel-i müsemmeni mehzuf veya maksûr yani "Fâ' ilâtün, Fâ' ilâtün, Fâ' ilâtün, Fâ' ilün" vezninde olduğunu belirtir. Bu veznin hem kolay hem de akıcı olduğunu vurguladıktan sonra Camî ve Nevâî'nin çoğu şiirleri bu vezinde olduğunu zikreder (Vahidi 1968: 51).

Türkmen bahşılık geleneğinde aruz vezni Fâ' ilâtün esasında söylenen şiirler, Nevâî makamı olarak adlandırılır. Bu veznin Türk şiirine ve sazına uygun olduğundan Türkmen aydım "türkü" söylemekte kendine özgü makamı tek aruz veznidir.

Firaki'de 246 şiirin 19'u aruz vezninde ve onların 17'si Fâ' ilâtün vezninde olması, istatistik açıdan bakılırsa, genel üslubunu etkilemez; zirâ sadece %8 civarı bu tür vezindedir. Hece vezinli dörtlük nazım birimi onun belirgin üslubudur.

3.1.3. Ahenk

“Mehmet Kaplan şiirde de düz yazıda da ahengi temin eden unsurlar olduğunu belirtmiştir: “Eski inşada, ses bakımından birbirine benzeyen kelimeler vasıtasıyla şiire yaklaşan bir nevi âhenk elde etmeğe çalışılıyordu. Eski nesre şiir estetiği hâkimdi.”¹ Ancak Kaplan daha ziyade şiirdeki ahengin üzerinde durmuştur.

Ahengi, “Şiirde kelimeler ve imajlar parçanın umumî akışı içinde yüzerler. Şiirin ahengi bizzat bu akıştır.”² şeklinde tanımlayan Kaplan, şiir tahlillerinde, kelime seçiminin, seslerin ve ritmin üzerinde özellikle durmuştur. Vezin ve kafiye gibi vasıtaların manayla yaptıkları ‘estetik izdivaçlar’ zengin hayallerin vücuda gelmesini sağlar. Mehmet Kaplan, Hâşim’in şiirlerinden örnekle ahenk unsurlarının muhteva üzerindeki tesirini şu cümlelerle açıklamıştır:

“Şairler vezin, kafiye daha başka vasıtalarla kelimelerin seslerini yeni bir şekilde tanzim etmek suretiyle estetik tesir elde ederler. Fakat şiirin sadece ses değil, hayal dünyası da kurulan ‘esrarengiz izdivaçlar’ a dayanır. Şair, Haşim’in bazı eserlerinde olduğu gibi, şiirini sadece sese dayandırsa bile, dilde duygu ve hayal, ses yapısından ayrı olmadığı için, oynadığı esrarlı oyunla muhtevayı da tayin etmiş olur. Şiirde hayallerin çoğu kafiyeden doğar. Şiirlerinde sadece kafiyeden değil, diğer ses oyunlarından da istifade eden Haşim, onlar vasıtasıyla da orijinal hayaller yaratmıştır”³

Görüldüğü üzere ahengi oluşturan unsurlar muhteva üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Bilhassa Divan şiirinde ahengin muhtevayı teminde öncü olduğu düşüncesi Kaplan’ın ahenk ile ilgili görüşlerinin temelini oluşturur.

Mehmet Kaplan’a göre, “vezin ve kafiyein çıkardığı güçlükler, şairi ağaç budakları gibi yeni şekiller icadına zorlar. Gerçek bir sanatçı, kullandığı malzemenin

¹ Kaplan Mehmet, *Edebiyatımız İçinden*, s. 100-101.

² Kaplan Mehmet, *Tanpınar’ın Şiir Dünyası*, s. 168.

³ Kaplan Mehmet, “Ahmet Haşim’in Şiirinde Renkli Hayaller”, *Türk Edebiyatı Üzerinde*

arızalarından korkmaz, tam tersine kendisine yaratma imkânı verdiği için memnun olur.”¹292 Bu cümleler Kaplan’ın ahenk unsurlarını da şiirde yenilik ve orijinallik sağlayacak faktörler olarak gördüğünü açıklamaktadır.

Mehmet Kaplan’a göre “Şiirde ritmi temin eden unsurlar vezinle kafiye.”² Kaplan’ın vezin hakkındaki görüşleri hece ve aruz veznini için ayrı ayrı şekillenmiştir. Mehmet Kaplan, aruz vezninde şairleri tekrara sürükleyen vezin değil, kafiye olduğunu savunmuştur:

“Aruz veznini kullananları başkalarına benzeten vezin ve şekil değil, lügattir. Bilhassa kafiye Divan edebiyatında ‘karşı konulmazsa’ şiirin boynuna bir boyunduruk gibi oturur. Şair kendini bir yere kolay ve basma kalıp kafiyelerin mekanizmasına kaptırdı mı, yeni ve taze bir şey söylemesine hemen hemen imkân yoktur.”³

Mehmet Kaplan, şiirde kafiyein sağladığı ahengi “ritim” ile açıklamıştır. Divan şiirinde kafiyein, bazı durumlarda monotonluğa sebebiyet verdiğini belirtmiştir:

“Şiirde ritmi vücuda getiren unsurlardan biri de kafiye, demiştik. Ritm kelimesi, Fransızca kafiye manasına gelen “rime” kelimesiyle aynı manaya gelir. Kafiye, mısraın belkemiğini teşkil eden veznin bitip, yeni bir hareketin başladığını gösterir. Onun şiir boyunca belirli aralıklarla tekrarı hususî bir ahenk vücuda getirir. Divan şiirinde kafiye, genellikle, iki mısrada bir gelirdi. Gazel ve kasidede bütün mısraların son kelimeleri birbiriyle hem-kafiye olur, mesnevide her beyit başka bir kafiye taşırdı. Kafiyein bu yakınlık ve benzerliğinden yeknesak bir ahenk, kuvvetli bir monotonluk hasıl oluyor, ayrıca kafiyein aynı cinsten olmaları (isim ile ismin;

¹ Kaplan Mehmet, **Edebiyatımız İçinden**, s. 215.

² Kaplan Mehmet, **Tevfik Fikret**, s. 209.

³ Kaplan Mehmet, **Şiir Tahlilleri 2**, s. 449.

sıfat ile sıfatın; fiil ile fiilin kafiyelenmesi) bu monotonluğu daha çok arttırıyordu.”¹
(Özen 2013: 87-9)

Ahenk şiirin musikisini kuvvetlendiren bir araç olup mesaj alanın ruhunu ve düşüncesini bu vesile ile etkilemektedir. Kafiye ve redife mısranın kenarında oluşturan musiki sebebiyle kenar ahenk de denilmektedir. Vezin bölümünde bunu Şefii Kedkeni’nin sınıflandırmasından açıklamıştık.

Kafiye düzeni genel olarak nazım birimine tabidir. Firaki’nin şiirlerinin %83 dörtlük kafiye ona uygun olarak her bendin son mısrası dışında diğer mısralar bentlerin koşma kafiyesini oluştururlar. Şiirin dikey ekseninde ise tüm bentlerin son mısrası, aynı kafiyede olup şiirin kenar ahenk birliğini sağlamaktadır. Mesela her bent altı mısra ise a,a,a,a,a,b/c,c,c,c,b/d,d,d,d,b şeklinde veya ilk bendin tümü a,a,a,a,a,a, kafiyeli olup diğer bentler, b,b,b,b,b,a/c,c,c,c,a şeklinde ona uygun kafiye almaktadır. Bu yüzden üslupbilimsel çalışmamızda istatistik verilere dayalı sonuç düşünürsek, kafiye nazım birimi belirlediği için dörtlük, beşlik vs. koşma kafiyeli nazım birimlerinin oranı %94 olmaktadır. Yine de biz burada Firaki’nin şiirlerinin kafiyesi ile ilgili görüşlerimizi farklı boyutlarıyla paylaşacağız:

Mahtumkulu mısra başlarında ve içlerinde ses benzerlikler ile iç ahenk kurmayı başarmıştır. Manayı kafiye ve ahenkten üstün tutarak sözlü edebiyatın kuralına göre kafiye anlayışı olmuştur ve hatta kafiyesiz şekilde sadece redifle şiirin kenar ahenkini doldurma çabası içersinde olup bu konuda başarılı olmuştur. Örneğin 155 No.lu “bu derdi” redifli şiirinde kafiyesizlik göze çarpmaktadır ve diğer mutasavvıflar gibi Allah’ın insana verdiği emaneti aşk saymıştır ve “bu derdi” redifi ile birlikte bazı tekrarlanmış ya da eki tekrarlanmış fiillerle ahenk sağlamıştır. Bu şiirin ilk bendini

¹ Kaplan Mehmet, **Tevfik Fikret**, s. 219.

“abcb” ve diğer bentlerin son mısrasını kafiye bakımından sunmaktayız ve bent içindeki koşma kafiyeler verilmemiştir:

155/1 Geşt eyledim gezdim ‘ışkıñğ dâğında

155/2 Ne belâdur kimse **çeker bu derdi**

155/3 ‘Işk dâğın asdılar göğing boynındın

155/4 Gök titreyüp **çeke bilmez bu derdi**

155/8 Tâşlar erip **çeke bilmez bu derdi**

155/12 Çöller tâb getürmez **çekmez bu derdi**

155/16 Tört yüz yıllap sürüp **geçmiş bu derdi**

155/20 Peder bize mîraş **koymış bu derdi**

30 No’lu şiirin bir bendinde cām, nūr, yalmavuz sözcüklerinden sonra bolur fiili redif gelmiştir:

30/13 Şarāban ṭahūrdın kimge **cām** bolur

30/14 Könğül gözgü kimin nūr-a-**nūr** bolur

30/15 Dünyā yedi başlı **yalmavuz** bolur

30/16 Kaçmağan kurtulmas bu belâlardın

Ek öncesi kafiyesizlikte aynı durum görülür. Ekler redif sayılmakla beraber bazen halk şiirinde kafiye yerine geçerli olmuştur. Bu yüzden şair manayı şiir düzeninden çok üstün tutmuştur:

20/49 Cebir eden hâkimler turarlar **gözsiz**

20/50 Görüp dimeyenler kâlurlar **dilsiz**

20/51 Zinâcı başı karnında kıparlar **kolsız**

20/52 Ayağı başında yörir yaranlar

Türk halk şiirinde olduğu gibi ince ve kalın seslerin karşılıklı kafiye gelmesi şiirlerin çoğunda yaygındır. Mahtumkulu da buna uymuştur ve kafiye kelimelerinde ünlülerin aynı ince veya kalın olmasını kurallı olarak riayet etmemiştir. Ancak kafiyelerin tümünde kurallı şekilde sadece kalın veya ince ünlü geldiğinde kenar ahenk kuvvetli görünmektedir. Örneğin 77 No’lu şiirin kafiyeleleri uzun ünlü ā+n şeklinde redifle birlikte zengin musikisi vardır:

77/1 Fikir kıldım yer göge ‘ağılsız *cān* içinde جان

77/2 Gördim cān hem Allāh dīr et siṅgir *kan* içinde قان

77/4 Hākı yāda salmasaṅg kāldıṅg *armān* içinde آرمان

77/6 Gāfil Ādem bu zātlar külli *fermān* içinde فرمان

77/8 İsem içsem hoş bolsam yatsam *eyvān* içinde ایوان

Bazı şiirlerde örneğin No. 36 sīr gider, uzunluk meselesi “per” kafiyesi dışında riayet edilmiştir ve sağlam bir kafiye ortaya koymuştur ve bu kafiye kelimesinin Türkçe fiil olduğu halde, Türkmen Türkçesi’nin ikincil uzunluklarını uygulamak suretiyle kenar ahenk kuvvetlenmiştir:

36/1 Köp nāmerde māl berip sen sen dünyā

36/2 Gözi gökde kaygısı yök *sīr* gider سير

36/4 Ne merdler bār yōksılıkda *hōr*¹ gider خور

36/8 ‘Ākıl bolan ōz gamını *īr* gider ایر

36/12 Arslan öter tilki geçer *şīr* gider شیر

36/16 Tüy tökülür kānat kırlur *per* gider پر

36/20 Niçün her kim bulducağın *kōr* gider قور

36/24 Qarz mālıṅgdur yene kaydıp *bīr* gider بیر

36/28 Niçün her kim bildigünçe *dīr* gider دیر

¹ *huwār* خوار Farsça alıntı kelime olup Tm. T. ses düzenine göre *hōr* kaydedilmiş ve analogik uzunluktur.

Mahtumkulu Türk halk şiirinin kafiyesini kullanmıştır. Şairin kafiye anlayışının sözlü edebiyat kurallarına olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu anlayış onun halk şiiri kafiye kurallarını benimsediğini göstermektedir. Kafiye ünlülerin farklı olup aynı ünsüzü kullanmak yani yarım kafiye benimsenmesi onun şiirinde yaygındır ve çoğunlukla kafiye den sonra ek redifi ve kelime redifi vardır:

2/2 Bād-ı pāy dek yer yüzine yeldim tut يلدیم

2/4 Bolan bolmuş hünelerleri bildim tut بيلديم

2/8 İrem bāğı içre ğamsız kâldım tut قالديم

2/12 Tîz hem ölseñ Nūh yaşına geldim tut گلدیم

2/16 Pādisāhlık pūşış çigne saldım tut سالدیم

2/20 Deryā içre men İskender boldım tut بولديم

2/24 Kārun hāzānesin ele aldım tut آلدیم

2/28 Kızıl diliñ sözlār iken öldim tut اولديم

Bentlerin son kafiyesini verdiğimiz bu şiirde, ünlüler kalın, ince, düz ve dudaksız olarak karışık gelmiştir. Şiirde kafiye ünsüzü /l/ olup ünsüzden önce gelen kafiye ünlüsü /e, i, ā, e, a, o, a, ö/ fonemlerinden oluşmaktadır: Yeldim, bildim, kâldım, geldim, saldım, boldım, aldım, öldim

Diğer örnek:

18/5 Sōran bolsa sinem içre sūzlar bār سوزلار

18/6 Yüz tumendin yegdür niçe sözler bār سوزلار

18/7 Nisānsız nebātsiz niçe yazlar bār يازلار

18/8 hoşlık bilen geçen kışına degmez

veya bu şiirde:

37/2 Ötdi ‘ömür uşak düşek kār bile کار

37/4 İncalurmı bile yatan mār bile مار

37/8 Munça tozîp yaticak sen gŕr bile گور

37/12 Yaman bolsaŋ köydürürler nār bile نار

37/16 Qarşınŋ alup durar müdām bār bile بار

37/20 Başçı tutup yōla giden kŕr bile کور

37/24 Hesāb günü hayrınŋ alup bar bile بار

37/28 İşinŋ nedur seni dîmez yār bile یار

Bu yarım kafiye kullanımı bentlerin koşma kafiyesinde de geçerlidir:

2/9 Aş görende ōziŋ atma tıllanup تالانوب

2/10 Gerçe aç hem bolsaŋ halka bellenüp بلانوب

2/11 Zer tŕküp çın kullarını kullanup قلانوب

2/12 Tîz hem ōlseŋ Nūh yaşına geldim tut گلديم

Ancak yukarıda şîr gider kafiye ve redifli 36. No'lu şiirde belirttiğimiz üzere, aynı ünlü ve ünsüzden oluşan tam kafiye örnekleri de az değildir. Özellikle kısa ve uzun /a, ā/ fonemlere dayalı kafiyelerde tam kafiye örneği çoktur:

4/2 Gezsem dāğlar daşlar bile داشلار

4/4 Yüzim yūsam yaşlar bile ياشلار

4/8 Otursam ağaçlar bile آچالار

4/12 Her kim yüz telâşlar bile تلاشلار

4/16 Durmaz yüz ' ilâclar bile علاجلار

Diğer örnek:

199/1 Du' āğa düş gelen gŕgerür gül dek

199/2 Gülinŋ mevsimi tek devrān tapılmaz دوران

199/3 Qahrımınŋ āteşi köydürür kül dek

199/4 Kül ornında kaydıp bostān tapılmaz بستان

199/8 Şu şertîmdin hiç bir merdān tapılmaz مردان

199/12 Bir gün öy içinde mehmân tapılmaz میدان

199/16 Bir gün cesed içre bu cān tapılmazجان

199/20 Cāna yaķar edeb erkān tapılmazاركان

199/24 Hiç maṅga bir cāy-ı pinhān tapılmazپنهان

199/28 Cāhillik derdine dermān tapılmazدرمان

Bazen bentlerin koşma kafiyesinde de tam kafiye görölmektedir:

38/5 Bu cihān yüzinde iş ler peydādurپیدادور

38/6 Teferrüçdür temāřādur govgādurغوگادور

38/7 Kırķ altı miṅ ağaç deṅiz deryādurدریادور

38/8 Yetmiş iki tüysli dildür bu dünyā

Aruz veznindeki beşlik, altılık vs. şiirlerde, önce belirttiğimiz gibi bu tür şiirler Türk şiirinin millî vezni olan hece vezindeki dörtlüklerin genişletilmiş şekli olduğundan kafiye düzeni dörtlükler, diğeri deyişle goşgular gibidir ve kafiyenin ünlüsünün aynı olması korunmamış ve düz, yuvarlak, kalın ve ince ünlüler karışık getirilen örnekler de vardır:

204/1 Bolmadı bizge nařibiṅ istedim güyzdin seniگوزیدین

204/2 Didiṅ ötsin kış tafar men tāze nevrūzdın seniنوروزیدین

204/3 Sayladım seçdim sonām bir bölek kızdın seniقیزیدین

204/4 Ne üçün biliṅni kuçmadım tafip düzdin seniدوزیدین

204/5 Isterem Hākdın kavuştırğay maṅga tīzdin seniتیزیدین

204/10 Sevdigim taķdir-i Hākdur ayıran bizdin seniبیزیدین

204/15 Kıl behil bizdin yaṅga incitseler sözdin seniسوزیدین

204/20 Saķlasun Allāh penāhında yaman gözdin seniگوزیدین

204/25 Bivefālar hūb sovutmışlar sonām bizdin seniبیزیدین

Kafiye tekrarlanması:

55/2 Māla meşgöl **bola bola** geçer senبوله بوله

55/8 Neçün boyna **ala ala** geçer sen آله آله

55/12 Ne tedārük **kıla kıla** geçer sen قيله قيله

55/16 Beş vakt yāda **sala sala** geçer sen ساله ساله

55/20 Senmi mundın **güle güle** geçer sen گوله گوله

Kafiye'nin Türkmençe okunması:

Alınma sözcükler Mahtumkulu'nun şiirlerinde Türkmen Türkçesiyle okunarak kafiye olmuştur. Görsel açıdan Arap alfabeli yazıdaki aslından fark gösteren ve göstermeyen yerleri vardır:

Örneğin Arapça ضایع kelimesi Türkmen Türkçesi'nde zāya okunduğundan Ferdā ve Deryā sözcükleriyle kafiye olmuştur:

20/17 Ertīrīng hesābı geçer ferdāya فردایه

20/18 Āsmānı nīst eylār zemīni zāya ضایع:ضایه

2019 Ġāzab tōnı geyip gelür deryāya دریایه

20/20 Deryālar qorqubān qūrır yaranlar

3/5, 6, 7: mizāsı, rızāsı, qazāsı, güytmez hiç

Uzun ā ünlüsünden sonra gelen /h/ـ ünsüzü Tm. T. telaffuzunda silinmektedir ve Mahtumkulu bu tür kelimeleri sonunda sadece uzun ā olan sözcüklerle kafiye getirmiştir. Metnimizin ilk şiirinde siyāh, güvāh gibi kelimelerin /h/ ünsüzü Tm. T.'sinde okunmadığı için belā ve riyā sözcükleri ile kafiye gelmiştir. İmla özellikleri bölümünde belirtildiği üzere, kurallı olmasa da bunların bir kısmı yazıya da yansımıştır.

1/1 Sa'y ile qutulmadım men bu belādın yā Rab بلادین

1/2 Çıka bilmen cehd edip 'ücb-u riyādın yā Rab ریادین

1/4 Sen ırāq eyle meni bu baht-ı siyādın yā Rab سیاهدین < سیادین

1/6 Qutulurmu qahbe cān böyle güvāhdın yā Rab گواهدین < گوادین

Görüldüğü gibi siyāh kelimesinde /h/ fonemi kaydedilmemiş, ancak güvāh /h/'li şekilde belādın ve riyādın sözcükleri ile kafiye olmuştur. Bu yüzden Tm. T.'sindeki

/h/'siz okunması uygun görülmüştür. Bunun gibi, mahallî unsurların yazıya yansımaları veya yansımadan kafiye olması, Mahtumkulu dönemi ve sonrası elyazmalarda yazı dilinin Tm. T.'sine geçiş merhalesi olarak kendini göstermektedir.

3.1.3.1. Yapı Bakımından Ahenk

3.1.3.1.1. Yarım Kafiye

Yarım kafiye, Mahtumkulu Firaki'nin şiirlerinde en çok kullanılan ahenk yapısıdır. Bu şiirlerde kafiye'nin ünlüsünün farklı olup devamında geçen ünsüzün aynı olması ve gerektirdiği yerlerde ek, redif veya her ikisinin de kullanılması sözlü edebiyatın ahenk kurallarının etkisi olarak anlaşılmaktadır.

Tek ünlü sesin kafiye olması Mahtumkulu'nun şiirlerindeki Türkçe kelimelerde bulunmamıştır. Çağatay ve Fars edebiyatı kurallarının etkisiyle alıntı sözcüklerde örneğin şiir No. 1 ve 203 Hudādın ğayrı, siyādın ğayrı, cefādın ğayrı, günāhdın ğayrı, riyādın ğayrı, havādın ğayrı, binevādın ğayrı, fenādın ğayrı, uzun /ā/ ünlüsü + ek redif + kelime redif kullanılmıştır. Mısra sonundaki kafiye sözcüklerinde geçen ünlüler genellikle ek redif olup kafiye'nin ünsüzü ondan önce gelmiştir. Bunun yanında nadiren ek karşısında Tm. T.'sinde son ünsüzü okunmayan alıntı kelimenin geçtiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Arap alfabesindeki /e/ ve /h/ seslerini karşılayan kelime sonunda imla benzerliği (ه/ه) harfi sebep olabilmektedir:

126/25 Maḥdumkūlī boyun qoygun bu emr-e امره

126/26 Māla meşğūl bolup qālmağın gūmrā گمراه

126/27 Yüz yıllıq tetārik beş günlük 'ömr-e عمره

Şairin ahenge önem vermesi onu tek ünlüyü kafiye değerinde kullanmaktan uzak tutmuştur. Ancak farklı ünlü + tek ünsüz + ek redif / kelime redif kafiye olarak kullanılması sözlü edebiyatta olduğu gibi, yaygındır ve ünsüz öncesi gelen ünlüler

birbirinden farklı olsa da, şiirin kenar ahengini güçlendirir. Şair yarım kafiye kullandığında genellikle kafiye sözcüğüne ek veya redif vermektedir ve böylece şiirin ahengini sağlar. Daha önce şiirin mesajını ön planda tuttuğunu tam kafiye çok kullanmaması bakımından söylemiştik. Bu yerde ise ahenge önem vermek tek ünlünün kendi başına kullanılmaması açısından dır.

Yarım kafiye şiirler bu şekillerde görölmektedir:

3.1.3.1.1.1. Yarım Kafiye + Ek Redif:

7/1 Mālīṅga mülkiṅge maḡrur olunma

7/2 Ey yōḡ yerdin gelen gitdi bu **rāya**

7/3 Bolur bolmaz işler üçün oyunma

7/4 Çoḡlar gelip batıp ḡaldı bu **lāya**

7/5 Köp gürūhlar geḡirmişdür bu yurtlar

7/6 Niçe sinelerde revşen bu derdler

7/7 Yüz çevirdi mundın bir niçe merdler

7/8 Bir niceler bal dīp batdı **belāya**

Şiir 11: **īḡlārler, eḡlārler, ḡāḡlārlar, bāḡlārlar, dargārlar, āḡlārlar**

Şiir 19: **bezenip, düzenip, uzanıp, gezenü, aḡranıp, ḡazanıp.**

Şiir 211: **söygülüdür, bilgülüdür, yölüdür, almalıdır, elidür, ḡayḡulüdür, uyḡulüdür, Maḡdumḡulüdür.**

Şiir 217: **reftāridur, ḡüftāridur, bīzāridur, kāridür, yāridur, āzāridur, dāridür, giriftāridur.**

İkinci bent ve sonrası koşma kafiyelede de görölmektedir:

20/65 Ata ene āḡırdanīḡ **ḡünleri**

20/66 İçi yāşıl ötdın bolur **tōnları**

20/67 Halka rusvā āla bolur **tenleri**

20/68 Suv yerine zehir bolur yaranlar

31/5 Kırk yıl kol kavşurıp kullukda **dursam**

31/6 Altı günçe görmen altmış yıl **yörsem**

31/7 Şunçaklı bolsam görsem cān **bersem**

31/8 Cemālın ‘ arz etse bir bizim sārı

3.1.3.1.1.2. Yarım Kafiye + Kelime Redif:

Mahtumkulu’nun şiirlerinde yarım kafiye sonar kelime redif

örnekleride vardır:

8/1 Nāmerd kimdür bilür bolsañg

8/2 Ne dīseñg dīr **baş üstinde**

8/3 Āzmāyışlar kılur bolsañg

8/4 Hiç tapulmaz **ış üstinde**

8/8 Hāzır bolan **aş üstinde**

8/12 Murdār olan **lāş üstinde**

8/16 Ceñg nān degil **diş üstinde**

8/20 La‘ net qoyma **rīş üstinde**

8/24 Ādem saqlār **gūş üstinde**

8/28 Qoçaqlar **yoldaş üstinde**

3.1.3.1.1.3. Yarım Kafiye + Ek Redif + Kelime Redif:

5/1 Hoş temizli beg oğılıñg nāştasın

5/2 Sığır yatağında **kılmağ yaraşmaz**

5/3 Qoşun serencāmin il serriştesin

5/4 Pādīmān oğlına **bilmek yaraşmaz**

5/5 Haber alsanğ eger keping teyindin

5/6 Dingleseñg diyeyin cânım öyindin

5/7 ‘ Ārifler yānında dünyā peyindin

5/8 Avarrālīk eylāp **yelmek yaraşmaz**

139/1 Ey yaranlar ḥarām işe ulaşmaz

139/2 Eger dürüst bolsa **sālī bendāning**

139/3 Ḥarāma ulaşmaz pise bulaşmaz

139/4 Ḥaḳa doğru bolsa **yōlī bendāning**

139/5 Tāze ‘ ömrünğ solur ecel bādındın

139/6 Āḥir nuḳşān gelür dünyā sūdındın

139/7 Boynı āzād bolur tamūğ ödındın

139/8 Ḥaḳı yād eylese **dilī bendāning**

veya:

şiiir 2: **yeldim tut, bildim tut, ḳāldım tut, geldim tut, soldım tut, boldım tut, aldım tut, öldim tut.**

şiiir (3) **yatmaz hiç, yitmez hiç, güytmez hiç, gitmez hiç, yetmez hiç, utmaz hiç, ötmez hiç.**

Gazel şeklindeki şiiirlerde de yarım kafiye rastlanır:

hān törār (68):

ḥān torār, ḳan törār, **ūyn** törār, dīn törār, **gün** törār, cin törār, **ön** törār, **ḳīn** törār

Ünsüze dayalı yarım kafiye Firakī’nin şiiirlerinde en yaygın olan kafiye türüdür.

Özellikle millî nazım birimi olan dörtlüklerin her birinde yarım kafiye rastlanmaktadır.

Bu durum, anlatıldığı üzere, şairin Arap, Fars ve Çağatay edebiyatının kafiye

kurallarından kopup Türkmen kitlesine kendi şiirsel ürünlerinin kurallarından faydalanarak hitap etmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle şiirlerin üslubu kafiye açısından da halk edebiyatına dayalıdır.

2/13 Mutâçlığıñg Hâkdın özge bilmese

2/14 Ol rûzigâr besdür açdın ölmese

2/15 Hind halkı dek enğın örtiñg bolmasa

2/16 Pâdisâhlık pûşış çigne saldım tut

3/13 Ey âdem bu dünyâ geldiñg gitmäge

3/14 Göredür sen bargu yeriñg yatmäge

3/15 Cehd eder sen çalnup cihân tutmäge

3/16 Bu işlere meger ‘aqlıñg yetmez hiç

5/5 Haber alsanğ eger kefiñg teyindin

5/6 Diñglesiñg diyeyin cânım öyindin

5/7 ‘Ârifler yanında dünyâ peyindin

5/8 Avarrâlık eylâp yelmek yaraşmaz

Mahtumkulu Firaki bazı gazel şeklinde olan şiirlerde tam kafiye kuralına tüm beyitlerde uymamıştır ve Çağatay edebiyatı nazım biriminde de sözlü edebiyatın etkisiyle yarım kafiye kullanmış ve kafiye halk şiirinin düzenine sokmuştur. No. 68, 208, 211, 217 şiirler bunların örneğidir ve aşağıdaki yarım kafiye bölümünde kafiye sözcüklerini getireceğiz.

211/1 Döştlar_â döştım benim cândın şirîn **söygülüdür**

211/2 Cân tekîn pinhân cihânda ‘âleme **bilgülidir**

- 211/4 Tutsam ol yerde vaṭan ol yerge anıᅇg **yōlıdur**
- 211/6 Andın evvel ğam meni paymāl edip **almalıdır**
- 211/8 Men ğaribıᅇg bend aᅇga hem ayağı hem **elidür**
- 211/10 Meclis içre yād edip dıᅇg ol ğarib **ķayğulıdur**
- 211/12 Açayın dısem açılmaz ne ağır **uyķulıdur**
- 211/14 Aşlı gerkez yürdı Etrek adı **Maᅇdumķulıdur**

- 68/1 Bir yıl ol ğünbatardın belli meşhūr **ᅇan torār**
- 68/2 Yüzi mäh_1 tábān tek bilekleri **ķan törār**
- 68/3 Görıᅇg Hüseyin mirzāni yazar ᅇaķa ‘arzāni
- 68/4 Yerler urup lerzanı İsrāfildın **üyn törār**
- 68/5 ᅇayvān insān şānında ecel bārdur yānında
- 68/6 Deķcāl dünyā İnende başga millet **dın törār**

- 208/1 Bilmezem ᅇıķ ķaysı derdiᅇg **mübtelāsıdur kõᅇgöl**
- 208/2 Yā Rab ol bir bıvefānıᅇg çoᅇ **hevāsıdur kõᅇgöl**
- 208/4 ‘İşķa meyl etgen bu ötlarğa **yanasıdur kõᅇgöl**
- 208/6 İmdi bilmez ķāresin kim ne **ķılasıdur kõᅇgöl**
- 208/8 Yā Rab bu derdiᅇge bu ᅇāl ne iş **devāsıdur kõᅇgöl**
- 208/10 Āşınā ehli bu ğam dāyım **ayasıdur kõᅇgöl**
- 208/12 Men‘ eden andın meni baᅇtım **sıyāsıdur kõᅇgöl**
- 208/14 Nı üçün köp āğlayan bir ğün **ğülesıdur kõᅇgöl**

- 217/1 Yigit kõᅇgline sığan atıᅇg görki **reftāıdur**
- 217/2 İl ulusa ᅇoş gelen aş ķılıķ ār **ğüftāıdur**

217/4 Sözlâ bilsenġ yaḥşî sözle ḥalk yamanınġ **bîzâridur**

217/6 Ne iş bārın âdem bilmez bārça iş Ḥaḳınġ **kâridür**

217/8 Munda nevbet sürse zâlim erte Ḥaḳ ġarîb **yâridur**

217/10 Cihânda bār işdin yaman bir mü‘mininġ **âzâridur**

217/12 İl günde ḳadır bolmasa söz hem ne derde **dâridür**

217/14 Yaḥşî yaman bārça âdem ‘amalnınġ **giriftâridur**

Yarım kafiye sadece goşġı kalıbındaki dörtlüklerin iç kafiyesinde deġil, bentlerin son mısrasındaki asıl kafiye sözcüklerinde de yaygındır. Aşağıdaki örneklerde şiirin asıl ve son kafiyesini bulunduran ilk dörtlüğünü ve diġer dörtlüklerin son mısrasını vermektediriz:

5/1 Hoş temizli beg oġılınġ nâştasın

5/2 Sıġır yataġında **ḳılmaḳ** yaraşmaz

5/3 Ḳoşun serencâmın il serriştesin

5/4 Pâdimân oġlına **bilmek** yaraşmaz

5/8 Avarrâlîḳ eylâp **yelmek** yaraşmaz

5/12 Ḥumsınġ ülkesinde **delmek** yaraşmaz

5/16 Yedi yüz yaşamay **ölmek** yaraşmaz

5/20 Güm güminġ rîgine **dölmak** yaraşmaz

5/24 Ka‘be mescidine **Ḳalmıḳ** yaraşmaz

5/28 Yâşhane yerinde **gölmek** yaraşmaz

6/1 Âdem oġlı özinġ bilmey

6/2 Gedom gedom **âdıcaḳ** sen

6/3 Eyānîṅ emrini etmey

6/4 Öz köṅliṅni **güydecek** sen

6/8 Göziṅ yumup **yüdicek** sen

6/12 Sāṅı etmey **edicek** sen

6/16 Haberîṅ ber **nādicek** sen

6/20 Gidicek sen **gidicek** sen

28/1 Bir kâkîlik aldırsa zürbe bâlasın

28/2 Sayray sayray **gözlemäyin** bolur mı

28/3 Bir bülbül yitirse kızıl lâlesin

28/4 Hasetindin **sözlemeyin** bolur mı

28/8 Bağrın bozıp **bözlamayın** bolur mı

28/12 Māley māley **izlemeyin** bolur mı

28/16 Çöcuḡını **gizlemeyin** bolur mı

28/20 Ādem oḡlın **duzlamayın** bolur mı

82/1 Suv yüzinde gezdirürsen gāmini

82/2 Bir gün āḡdurur sen **sālı** dünyā hey

82/3 Ādem oḡlı idemese öziṅni

82/4 Görkezer sen gel dīp **mālı** dünyā hey

82/8 Üstiṅdin düşipdür **yōlı** dünyā hey

82/12 ‘Aqlını kaçırır **dālı** dünyā hey

82/16 Evvel aldāp bīr sen **balı** dünyā hey

82/20 Kūḡarıp kālur sen **hālı** dünyā hey

82/24 Budur işiñg seniñg **belli** dünyâ hey

82/28 Yıkılğın yumrılğın **lûli** dünyâ hey

3.1.3.1.2. Tam Kafiye

Tam kafiye, ünlü ve ünsüzün kelime kökü veya gövdesinin sonunda tekrarlanmasıdır. Uzun /â/ ünlüsü tek başına tekrarlanarak tam kafiye olabilmektedir.

Mahtumkulu'nun tam kafiyenin iki şeklini de kullanmıştır:

Örnekler:

Uzun ünlü + ek : şiir 1:belâdın, riyâdın , siyâdın , güvâdın , hayâdın , şalâdın , mübtelâdın , du'âdın.

Uzun ünlü: şiir 9'da 5, 6, 7. mısraları: edâ, fedâ, cudâ, pinhân çıkar

Mahtumkulu'nun şiirlerinde tam kafiye genellikle kelime sonu â, âm, âl veya ân sesleriyle gelen kafiyelerde uygulanmıştır. Ancak şiirlerin ikinci bent sonrasındaki koşma veya iç kafiyelerde tam kafiye kullanımı yaygındır ve örneklerini aşağıda vereceğiz.

Bentlerin son mısrasındaki tam kafiyeyle şiirler çok değildir ve aşağıdaki verdiğimiz şiir No. ve kafiyeler olmak üzere, gazel kalıbındaki Fars veya Çağatay edebiyatı kurallarına göre yaratılmış on beş şiirin sekizinde rastlanır:

3.1.3.1.2.1. Sadece Tam Kafiye ile Oluşturulan Ahenk

Mahtumkulu Firaki genellikle Çağatay ve Fars edebiyatı şiirlerinde kullanılan tam kafiye kuralını bazı arezinli gazellerinin yanında, heceli vezinde de uygulamıştır. Aşağıdaki şiirde /-er, -âr, -ar/ şeklinde kafiye göze çarpmaktadır:

224/1 Bir seher tüşmiş erdi yâdıma diyâr ey döst دیار

224/2 Cân güşine yetüşdi be-nâgâh haber ey döst خبر

224/3 Ten mülkiniñ içinde cân turdı pervâz eylâp

224/4 Ede şevk ile nâgâh òzini nişâr ey dōst نثار

224/5 Şabrım sefînesini sındurdu şevkiñg sîli

224/6 Deryâ-yı ‘ummân saldı metâ‘-i qarâr ey dōst قرار

224/7 Yâr vaşl-ı cemâlindin her du cihân kâmyâb

224/8 Bahtım müşterisine kûrîdur bâzâr ey dōst بازار

224/9 Ehli ‘âlem gark olmuş harman harman gül içre

224/10 Ön yıl yörsem uğraşmaz âlîmdin bahâr ey dōst بهار

224/11 Hoş bakmış cihân içre hoşlanmış ‘âlem andın

224/12 ‘Âlemde âdem içre mañgadur kahar ey dōst کنار

224/13 Firâğı göz ornındın yıglâp kan revân boldı

224/14 Ornına elter anı ger degse gubâr ey dōst غبار

Ancak gazellerin çoğunda Çağatay ve Fars edebiyatındaki tam kafiye düzeni korunmuştur:

15/1 Gözime hergiz görünmez sensiz cihân ey dōst جهان

15/2 Ne cihân belki tende bolsa ger şed cân ey dōst جان

15/3 Dōstlarıñga bu işler bî-vefâlık ermesmu

15/4 Câna cebrîñg artırdıñg açdıķça cihân ey dōst جهان

15/5 Vaşlıñge ümid etgen üzermiş elin cândın

15/6 Çeşmiñg cellâd-ı cihân kâşınıñdur kemân ey dōst کمان

15/7 Ol ki ruhsarıñg görüp Kōñgöl koydı sen yâra

15/8 Cân bermeyin kütulmak yök aña imkân ey dōst امکان

15/9 Destûr-ı zamân budur mazlûm mürevvet birler

15/10 Sererge şevkiñg artar etdikçe amân ey dōst آمان

15/11 Ümidliğ ‘âşıklardın vaşl ümidın kat‘ etdiñg

15/12 ‘Âşıklarga cebr andın bolğaymu bu yan ey dōst يان

15/13 Mahtumkılı bir maḥlūk men ‘āşıq-u sen ma‘şūk

15/14 Ger dīseṅ istegim yōḳ barayın ḳayān ey dōst قايان

Diğer örnek:

197/1 Uğradım İlyāsa dūş geldim Hızıra

197/2 Könḡlim içre geldi bir niçe mişāl مثال

197/3 Ḳol göterdim durdim niyāza nezre

197/4 Dīdim ruḥṣat bolsa edeyin so’āl سوال

197/5 Dīdim nedür bu dünyānıṅ dīrligi

197/6 Dīdi yatsaṅ dūyşdür turaṅda ḥiyāl خیال

197/7 Dīdim yā Rab dünyā nāge meṅzeydür

197/8 Dīdi ḳarrı heleydür yüzinde yüz ḥāl خال

197/9 Dīdim nedür mülk-i cihān sevgisi

197/10 Dīdi derdeserdür yā boyna vebāl وبال

197/11 Dünyā üçün nedür beḥş-i ceṅg etmek

197/12 Bīhūde boğaz yırtmaḳ yersiz ḡalmaḡal قال مقال

197/13 Dīdim ehl-i zamān nāge bend olmış

197/14 Oḡul ḳız sevgisi cem’ etmāge māl مال

Aruz veznindeki beşlik, altılık, vs. nazım birimi şiirlerde de divan edebiyatındaki kafiye düzeni korunmuştur:

64/1 On sekiz miṅg ‘ālem ehlin bār eden Rabbim Celīl بار

64/2 Dōnderip dergāhine hem zār eden Rabbim Celīl زار

64/3 Ḳudret ile ‘Arş öyin devvār eden Rabbim Celīl دوار

64/4 Heybet ile Ferşini hemvār eden Rabbim Celīl هموار

64/5 Emr edip bir beyzenī envār eden Rabbim Celīl انوار

3.1.3.1.1.2.1. Tam Kafiye + Ek Redif:

4/5 Her kim görsem bir **pîşede**

4/6 Meniñ könglüm **endişede**

4/7 Kûy-i seyr içre **güşede**

4/8 Otursam ağaçlar bile

3.1.3.1.2.2. Tam Kafiye + Kelime Redif:

Şiir 15:

15/1 Gözime hergiz görünmez sensiz **cihân ey dōst**

15/2 Ne cihân belki tende bolsa ger şed **cân ey dōst**

15/3 Dōstlarıñğa bu işler bî-vefâlık ermesmu

15/4 Cāna cebrinğ artdırdıñg açdıqça **cihân ey dōst**

15/5 Vaşlıñge ümid etgen üzermiş elin cāndın

15/6 Çeşminğ cellād-ı cihân kâşınğdur **kemân ey dōst**

15/7 Ol ki ruhsārınğ görüp Köñgöl koydı sen yāra

15/8 Cān bermeyin kutulmağ yök añğa **imkân ey dōst**

15/9 Destūr-ı zamān budur mazlūm mürevvet birler

15/10 Sererge şevkinğ artar etdikçe **amân ey dōst**

15/11 Ümidlīg ‘aşıklardın vaşl ümidın kat’ etdiñg

15/12 ‘Āşıqlarğa cebr andın bolğaymu bu **yan ey dōst**

15/13 Mahtumkūlı bir maḥlūk men ‘āşıq-u sen ma‘şūk

15/14 Ger dişeñg istegim yök barayın **kayān ey dōst**

Şiir 224:

haber Sözcüğü dışında diğeri tam kafiye:

224/1 Bir seher tüşmiş erdi yādıma **diyār ey dōst**

224/2 Cān güşine yetüşdi be-nāgāh **haber ey dōst**

224/3 Ten mülkiniñ içinde cān turdı pervāz eylāp

224/4 Ede şevk ile nâgâ õzini **nişâr ey dõst**

224/5 Şabırım sefînesini sındurdu şevķiñg sîli

224/6 Deryâ-yı ‘ummân saldı metâ‘-i **karâr ey dõst**

224/7 Yâr vaşl-ı cemâлиндin her du cihân kâmyâb

224/8 Bahtım müşterisine kûrıdur **bâzâr ey dõst**

224/9 Ehli ‘âlem ğark olmuş ħarman ħarman gül içre

224/10 Ön yıl yörsem uğraşmaz âlımdın **bahâr ey dõst**

224/11 Hoş baķmış cihân içre hoşlanmış ‘âlem andın

224/12 ‘Âlemde âdem içre mañgadur **ķahar ey dõst**

224/13 Firâĝı göz ornındın yıĝlâp ķan revân boldı

224/14 Ornına elter anı ger degse **ĝubâr ey dõst**

Şiir 228:

228/1 Bu meniñ cânım seniñ yõlñğda **ķurbân yâ Resûl**

228/2 Her ne kim ķılsañg cefâ bu câna **dermân yâ Resûl**

228/3 Söyübân bâr eylemişdür seni **Raĥmân yâ Resûl**

228/4 Kulluĝıñga intizârdur uşbu **cihân yâ Resûl**

228/8 Şükr-i lilleh tâ bu bâni idi **cihân yâ Resûl**

228/12 Kâlur ol bu munça kim cânımda **armân yâ Resûl**

228/16 Köp inancım sen turar sen ulu **divân yâ Resûl**

228/20 Ğam içinde söyle bir bimâr-ı **ķayrân yâ Resûl**

Şiir 9:

ķân çıkar, cân çıkar, pinhân çıkar, bîpâyân çıkar, merdân çıkar, Kır’ân çıkar,

Luķmân çıkar, âsmân çıkar

Şiir 201:

cān sendin biḥaber, cihān sendin biḥaber, seyrān sendin biḥaber, mekān sendin biḥaber, zamān sendin biḥaber, ‘ummān sendin biḥaber, gümān sendin biḥaber, hemān sendin biḥaber

Şiir 46:

ḥām olur, bednām olur, ḥām olur, eyyām olur, eyyām olur, ḥāş-u ‘ām olur

3.1.3.1.2.3. Tam Kafiye + Ek Redif + Kelime Redif:

51/9 Eger ki hiç isem **sāna gelür men**

51/10 Hoşk ustuh‘ān isem **ḵāna gelür men**

51/11 Mürde-y şed sāl isem **cāna gelür men**

51/12 Bolsaydı bezm içre bir yāda salmak

Şiir 1:

belādın yā Rab, riyādın yā Rab, siyādın yā Rab, güvādın yā Rab, ḥayādın yā Rab, şalādın yā Rab, mübtelādın yā Rab, du‘ādın yā Rab.

Şiir 229:

yanaram doğrusı, biḵarāram doğrusı, ah-ı zāram doğrusı, sevdakārem doğrusı, yādigārem doğrusı, pişekārem doğrusı

Şiir 203:

Ḥudādın ğayrı, siyādın ğayrı, cefādın ğayrı, günāhdın ğayrı, riyādın ğayrı, havādın ğayrı, bīnevādın ğayrı, fenādın ğayrı

3.1.3.1.1.4. Eksiz ve Redifsiz Tam Kafiye:

Şiir 197:

mişāl, so‘āl, ḥiyāl, ḥāl, vebāl, ğalmağal, māl, melāl, şağāl, gūşmāl, celāl, sāl, sal

Şiir 202:

ḵāşı yāy, tolgun āy, bağrı tāy, nāy, vāy, bāy, pāy, Ḥudāy

Aşağıdaki dokuzluk şiirde redifin kuralına da uymamış ve boldum ile bildim fiillerini redif hükmünde kullanmış veya çifte kafiye hükmündedir.

66/1 sendivâc-ı sermestem bergimdin **cudâ boldım**

66/2 Bergimi hâzan çaldı bîşavt-ı **şedâ boldım**

66/3 Bir gülçehre yölunda bîhûde **fedâ boldım**

66/4 Bed işlere bây boldım hayr işe **gedâ boldım**

66/5 Furkat vaşlet ne kim vār aşlın ez ***Hudâ bildim***

66/6 Barçanı bidâr gördim özim ***uykuda bildim***

66/7 Dünyâge dura gelgen eglenmey ***gide bildim***

66/8 İygenim âvıg sândım geygenim ***redâ bildim***

66/9 Yâ döstlar köydim bişdim örtendim **edâ boldım**

Şiirlerin dörtlüklerinin koşma kafiyesinde farklı yerlerde tam kafiye kullanmış olup Türkçe ve alıntı kelimelerde tek bir dörtlükte üç kelimenin koşma kafiye mevkiinde tam kafiyeli şeklinin kolay bulunması, şiirlerin kenar musikisinin zenginleştirilmesini sağlamıştır :

2/17 Suva yele hükmi geçen Süleymān

2/18 Baḫ alardın ne nām ḫaldı ne nişān

2/19 Suv tapmayın cāyınḡ bolsa çölistān

2/20 Deryā içre men İskender boldım tut

12/41 Dīrler biz üç kişi boldıḫ üstādınḡ

12/42 Dāyim destān bolur ‘ālemde ādınḡ

12/43 Maḥdumḫulı vāḫtdır iste murādınḡ

12/44 Bu sırı aḫmaḫ açar yā bir dīvāne

20/17 Ertīriṅg hesābı gezer ferdāya

20/18 Āsmānı nīst eylār zemīni zāya

2019 Ġāzab tōnı geyip gelür deryāya

20/20 Deryālar qorkubān kūrır yaranlar

67/5 Ne bendedür kulluq eder zād almaz

67/6 Ne āşnadur miṅg yıl gider yād olmaz

67/7 Olar kimdür āglār gezer şād olmaz

67/8 Ne yerde söħbet qurar rızkı kimdedür

92/13 Kāfirler beslegen oqlan çāğında

92/14 Bir ōda yolukğan dōst firāğında

92/15 Barıp rāz aydışğan tūrniṅg dāğında;

92/16 Raħm et Mūsā Kelim’u-llāh haqı çün

109/5 Başlar āzād etdiṅg dev kucağında

109/6 Ejderha lebindin dāğ būcağında

109/7 Dervezesin çekip Hayber dāğında

109/8 Yedi qal’e birdin dōlğan ‘ Alidür

125/13 İstese deṅg düşlar başa altun tāt

125/14 Faqirlik mülkinde maṅga bergin pāt

125/15 Yā Yaradan etme nāmerde muhtāt

125/16 Dileğim düş etme zālime meniñ

3.1.3.1.3. Zengin Kafiye

İkiden fazla sese dayanan kafiye, üç, dört sesliler övüs-, bövüs-, gerek derek, aay baay taay. (Uzun ünlüler ahenk değeri açısından iki ünlü sayılmaktadır.)

43/9 Kiyāmetdin bir söz dīdim **bayakda**

43/10 Karav bārdur yersiz urlan **tayakda**

43/11 Zālimler hōr bolur kālur **ayakda**

43/12 Ğarīb sen yıǵlama şīr tek bolur sen

17/17 Dōstlar i‘tibārım yōkdur ‘**ömürge**

17/18 Baħtimiñg siyāsı reñg bīr **kömürge**

17/19 Tālīgım güneşi kālmış **ümürge**

17/20 Eyēm sen oyandır uymış iqbālım

12/2 Seħer nālış bilen boldım giryāna

12/4 Telbe dek özimi urdım her **yana**

Mahtumkulu’nun şiirlerinde zengin kafiye az rastlanır ve onun istatistik oranı az olduğundan üslupbilimsel değeri yoktur. Bu durum da, onun sözlü edebiyatın kurallarına önem vermesinden kaynaklanmaktadır.

3.1.3.1.4. Cinaslı Kafiye

Mahtumkulu halk şiirinde olduğu gibi ünsüzlerin türeyiş noktası birbirine yakın olan seslerle kafiye yapmıştır.

/ş, c, ç/ seslerinin kafiyeliliği:

4/2 Gezsem dāğlar **daşlar** bile

4/4 Yüzim yūsam **yaşlar** bile

4/8 Otursam **ağaclar** bile

4/12 Her kim yüz **telâşlar** bile

4/16 Durmaz yüz ‘ **ilâclar** bile

4/20 Oturdım **bivçler** bile

118/5 Āzıķ gōtār imez ulağsız **gōç** ne

118/6 Altı ne yedi ne tōrt nedür **beş** ne

118/7 Aқdın қарā dōnen şerefli **daş** ne

118/8 Ādı nedür her kim ziyāret etdi

/l, n/ ünsüzlerin kafiye gelmesi:

38/9 Bir elli miñg ağaç **yōllar** anda bār

38/10 Dev peri müselmān **қullar** anda bār

38/11 Daşdin dāğlar aç **arşlanlar** anda bār

38/12 Ol yerde ādemdın çōldür bu dünyā

N ile ñg kafiyeliliği:

243/5 Yerde beşer pādişāh Hūdāyımñıñ **hālānı**

243/6 Ġamzāñg қарақçıdur salsa **tālāñgı**

243/7 Kirfigiñg oқ қāşıñg yāydur çekimli

Tonlu/Tonsuz fonemlerin kafiyelesi:

t/d:

5/26 Dünyā gelen gidicekdür **māt** bolup

5/27 Özin bilen oyun edip **şād** bolup

57/9 Felek kīne çekmiş eyyām **an̄** etmiş

57/10 Devletim boynına kıl **kemend** etmiş

12/21 İki uzūn ērdür bir kīsğa **ḵaddur**

12/22 Didiler hoş vaḵtdur yahşı **furṣatdur**

12/25 Didim gökdin ağır yerdin **merd** nedür

12/26 Deryādın bāy nedür daşdın **seḥt** nedür

21/5 Gelen geçdi gelecege **yūrt** koydı

21/6 Āşnālığı nāmerd açdı **merd** koydı

t/rt

16/11 Yaman dil yöl yitirür hoş söz raḥmet getürür

16/12 Āre sāngı artdurur kırḵdın āşıp yaş gitmek

Diğer örnek kafiyeler:

7/5,6,7: **yurtlar, derdler, merdler.**

16/3, 4: **bek, ak, yōḵ**

21/21, 22, 23: **zāt, bībād, ādemzād,** tōz bile

Kök ve ekin karşılıklı kafiye olması:

14/13, 14, 15: ḥalāşı, ‘āşī, ‘aşāsı, Süleymān gelür

14/13 Kaçıp andin hiç kim tapmaz ḥalāş+ı

14/14 Mü ’minler hoş bolur hevl eder ‘āşı

14/15 Sol elinde bolur Mūsā ‘aşā+sı

f/b: Mahtumkulu’nun şiirlerinde kelime sonu /f/, /b/, /p/ fonemleri Tm. T.’nde /p/ telaffuz edilmesi sebebiyle karşılıklı olarak kafiye değerinde kullanılmıştır.

hayrân getürdi 23/17, 18, 19: tevâf , cevâb , harâb ,

23/17 Maḥdumkulu turdım **ṭavâf** etmege

23/18 Dil fermân bermedi **cevâb** etmege

23/19 ‘Işķ ehliniḡ hâlin **harâb** etmege

ç/c:

18/9‘ Āķiller bār başa bağlâp keçeler

18/10 İçgin içgin sörsaḡ ma‘ nî seçeler

18/11 Ahmaklıkda özin bezâp niceler

18/12 Kellesine saran feşine degmez

m/n:

58/1 Yöķdin bāra getirdiḡ men **anda** kuliḡ boldım

58/2 Didiḡ Elestü Rabbî ol **demde** kuliḡ boldım

58/3 İrade diyârında ‘**ademde** kuliḡ boldım

58/4 Ger fâni-yü ger bâķi her **handa** kuliḡ boldım

58/5 Muşt-ı ḡâke cân berdiḡ bir **zinde** kuliḡ boldım

58/6 Cânı tendin ayırsaḡ hem **mürde** kuliḡ boldım

58/7 Her hefte her sâ‘ atda her **demde** kuliḡ boldım

58/8 Her yılda-yu her ayda her **günde** kuliḡ boldım

58/9 Ger ‘işret bile boldım ger **gamda** kuliḡ boldım

58/10 Ḥudây-â men ne ‘âşi **sermende** kuliḡ boldım

Ayrıca bu bendin altıncı mısrasında /r/ ünsüzü m/n ile kafiye olmuştur. Bu durum Türk dilindeki tarihsel l/r/n ses değişimleriyle ilgili olabilir. Yoksa Çağatay veya Fars edebiyatı şiirlerinde bu tür kafiye sözkonusu değildir.

l/n:

105/25 Kâfirler kaçd etdi Resûl **cânına**

105/26 Resûl du‘ â kıldı dünyâ **mâlına**

105/27 Dâğlardın iki dâğ Resûl **âlına**

105/28 Altun kûmüş bolup sūyşen günler hey

ç/ş:

12/9 Āsmānıñ yüzindin kehkeşān **öçdi**

12/10 Nāgihān üç ārge nazarım **düşdi**

12/11 İki yaşıl geymiş bir **sefidpüşdi**

12/12 Gözim gördi dilim gelmez fermāna

k/g:

13/26 Buğar şehrin nān kaçtlığı **Türk** basar

13/27 Serahsı merg bozar mūr-i **rīg** basar

Sl/st:

71/11 Biz hem ümmetiñ **hāsların** yād ederin **heveslerin**

71/12 Çağırın meded **istārin** yahşı yaman hālda seni

l/m

74/9 Niçesi **güle** dönmiş gül yanmış **küle** dönmiş

74/10 Niçeler **kuma** dönmiş nicesi soldı gitdi

3.1.3.1.5. Görsel Kafiye Uygulanmaması

Alıntı kelimelerdeki Arapça'nın farklı fonemlerini gösteren ط ت, ص ث س ve ظ ض ز

harfleri ölçünlü Tm. T.'sinde, patlayıcı, süreksiz diş t'si ve apikal s, z, değerindedir.

Bu yüzden Fars edebiyatındaki görsel kafiye kuralı yani harflerin yazıda benzerlik taşıması riayet edilmemektedir ve Mahtumkulu koşma kafiye **ص** ile **س** harflerini kafiye olarak kullanmıştır. İhlas kelimesindeki **ص** kökte var iken, dergası ve deryası kelimelerindeki /s/ ünlüden sonra gelen yardımcı sestir. Uzun ünlü /ā/ sesinden sonra gelen **ه** /h/ ünsüzü de Tm. T.sinin telaffuzuna göre silinerek yazmada **درگاسی** şeklinde kaydedilmiştir.

5/17 Her kimiñg ne mıkđār bolsa ihlāşı **اخلاصی**

5/18 Şol mıkđār açıқdur Hāqıñg dergāsı **درگاسی**

5/19 Bir yerde cem‘ bolsa cihān deryāsı **دریاسی**

5/20 Güm gümıñg rıgine dölmağ yaraşmaz

Veya:

14/13 Kaçıp andin hıç kim tapmaz ħalāşı **خلاصی**

14/14 Mü‘minler hoş bolur hevl eder ‘āşı **عاصی**

14/15 Söl elinde bolur Mūsā ‘aşāsı **عصاسی**

14/16 Sağ elinde mühr-i Süleymān gelür

Şiirin devamındaki dörtlükte de **ط** **ت** harfleri aynı değerdedir ve Türkçe tanı-fiiliyle kafiye olmuştur:

5/21 Her kime el bermez dürr-i ğaltānı **غلطانی**

5/22 Aş vaqtı dōst kıazan at bār yōl tanı **تانی**

5/23 Urūmıñg tahtına Ħabeş sultānı **سلطانی**

5/24 Ka‘ be mescidine Kıalmıq yaraşmaz

Hemedanlı genç şair Mirzāde Eşghi İstanbul’da ikāmet ettiğı sırada Osmanlı edebiyatının kurallarını öğrenmiştir. Şair, Türk edebiyatının etkisi altında görsel kafiyenin Farsça’ya uygun olmadığını savunarak [h] fonemli Arapça **(هـ ح)** harfleri Fars şiirinde kafiye kullanmıştır ve 1908 yılında nevruz bayramı öncesi Nevrûzināme adlı şiirine giriş yazarak şiirde Arap alfabesi değil de telaffuzun esas alınmasını öne

sürmüştür. O, Kadeh قده ve güneh گنه gibi sözcükleri kafiye seçmiştir (Âzamirâd, 1987:14).

3.1.3.1.6. Kafiye ve Redifle oluşturulan Ahenk

3.1.3.1.6.1. Kafiye ile Ek Redifli Şiirler

Her şairde olduğu gibi Firaki'nin eserlerinde de redifsiz şiirler bulunmaktadır ve bu konu genel anlamda şiirlerin ortak yönü olup istatistik açıdan hiç bir şairin edebî üslubunu etkilememektedir.

- Kafiye + ek redif:

آغاچ باشیندا ناریم
دویبونده انتظاریم
گؤترسینلر قویسونلار
شۇل اۇغلان منینگ یاریم

Ağaç başında nârım

Düybünde intizârım

Götersinler kıoyunlar

Şol oğlan meniñ yârım (Bedehşân 2000: 48)

Mahtumkulu'dan örnekler:

42/1 Altmış yaşlı yetmiş yılkı sūfîler

42/2 Bilmez günni az qalıpdur **batmāğa**

42/3 Çola yerde tāzı görmān tilkiler

42/4 Hiyāl eder yatan şiri **atmāğa**

84/1 Ādem oğlu fıkrıñg zıkrıñg yalançınınğ **hevesidür**

84/2 Hâzır bu fikri idâr sen bir gün derde **ķoyasıdur**

133/1 Muḥammed gelür dîp asmân işigne

133/2 Melekler müşk ile ‘anbar **saçdılar**

133/3 Bağlı erdi açılmazdı evv eldin

133/4 Kırk gün burun evvel kafa **açdılar**

3.1.3.1.6.2. Kafiye ile Kelime Redifli Şiirler

Açıklandığı üzere, Redif kafiye gibi şiir ahenginin kenar musiki türündendir. Her şairde olduğu gibi Mahtumkulu da arka arkaya tekrarlanan rediflerle şiirin ahengini güçlendirir. Duygu ve düşünce daha etkili şekilde anlatılır. Mesajı vurgulu ve küvvetli şekilde iletmekte redifin önemi çoktur. Bu yüzden redif kullanımı bir musiki kuvveti anlamına gelmiştir ve şairler redif kullanımından kaçınmamışlardır.

Mahtumkulu’nun şiirlerinde sözlü edebiyattaki redif kullanımının şekillerinin tümü görülmektedir. Bu yönden onun şiiri kafiyesiz redif getirmek veya eklerin redif konumunda olup kafiyei doldurmak gibi, Çağatay edebiyatı redif düzeninden ayrılma noktaları vardır. Kafiye bölümünde verdiğimiz gibi, burada da Türkmensahra sözlü edebiyatının redif örneklerinden vererek Mahtumkulu’nun şiirleri ile karşılaştırmaya örnek sunmaktayız: (Rahimidaşlıburun, 2008: ağ sayfası)

- **Kafiye + kelime redif:**

آغلاما فيز آغلاما

توی سنينگی یار یار

بوساغاسی طیللادان

اوی سنينگی یار یار

Ağlama gız Ağlama

Toy **seniṅli yâr yâr**

Bosağası tıllâdan

Öy **seniṅli yâr yâr** (Bedehşân 2000: 109)

- Kafiyesiz redif:

كلأم آغیریار اجه

یاغلیق آلا دانگ اجه

سامسیق یارینگ الیندن

سولدوم سارالدم اجه

kellâm ağıryâr **ece**

yağlık alda daṅg **ece**

samsıq yârıṅg elinden

soldum saraldım **ece**

دانگ ییلدیزا دانگ ییلدیز

حودایا یالبار ییلدیز

آشاق گیدن شا نوکر

ساغ آمان گل سین ییلدیز

Daṅg yıldız-a daṅg **yıldız**

Hudâya yaıbar **yıldız**

Aşâk giden şâ nöker

Sağ amân gelsin **yıldız**

Görüldüğü üzere bu lâlelerde halkın anlayışına göre sözlü edebiyatta farklı biçimlerdeki redifler, kafiyesiz redif veya redifsiz şekiller de vardır. Firaki Çağatay ve Fars edebiyatına karşın sözlü edebiyattan yola çıkarak bazen ek ve kelime redifleri geçtiği halde kafiyesiz beyitler yaratmıştır. Yani şair, halk şiiri geleneğinden

yararlanmıştır. Sözlü edebiyat geleneğinde olduğu gibi Mahtumkulu'nun şiirlerinde de bazen kafiye kullanımının eksik yanları olabilir. Ancak şair, kafiyesiz dizelerde ek ve kelime redifleri kullanarak muhatabı olan Türkmen kitlesinin kulağında kafiye eksikliğini doldurmaktadır.

Burada şairin getirdiği redif şekillerinden örnek vermekteyiz:

Mahtumkulu'nun şiirlerinde en çok ek redif ve tek kelimeli redif kullanılmıştır ve şiirlerin bentlerindeki iç kafiyede de bu redifler görülmektedir. Bazı redifli şiirler şunlardır:

Ek redifli şiir örneği:

8/21 İnşāf eldin bırakmaz

8/22 Ma' lūm ādemlikdın çıkamaz

8/23 Bu sözüm hayvāna yokmaz

8/24 Ādem saqlār gūş üstinde

25/1 İstār eldin çıka devlet humāyım

25/2 Du' ā kılp döker oldıķ yāşımız

25/3 Dileğim düş eyle güzel Allāhım

25/4 Ersgin oldı gitdi kızılbaşımız

25/5 Hızır gezen çölde iller yayılsun

25/6 Yūrt bināmız kāyım bolsun qurılsun

25/7 Çille mest nerlerimiz bārça ayılsun

25/8 Bir sofrada edā bolsun aşımız

Kelime redifli şiir örneği:

73/1 Ey yaranlar müselmānlar dāli köngül cōş **bolmasun**

73/2 Yene bir yaḥşı yigide yaman zāyıf dūş **bolmasun**

73/3 Her kim alsa Ḥaḫdın raḥmet gider ḳaygı ḳālmaz miḥnet

73/4 Arslan bolsa durmaz devlet hiç ülke bibaş **bolmasun**

165/1 Derdim bārdur diyārımdın devrimdin

165/2 Ḥayır **ḳaysı** iḥsān **ḳaysı** bilinmez

165/3 Zālimleriñ cefāsındın cevrendin

165/4 Islām **ḳaysı** imān **ḳaysı** bilinmez

79/1 Kīmyānı torfağa çalsañ torfaḫdın zer **behem eder**

79/2 Her ne ki yerde sefersin sefdügiñ yer **behem eder**

79/3 Yaḥşı yaman bolmaz ma‘lūm her ōz bilenine ‘ālim

79/4 Cihāna ōt çekdi zālim yıl yıldın şer **behem eder**

3.1.3.1.6.3. Kafiye ile Ek ve Kelime Redifli Şiirler

- Ek ve kelime redifli:

چونگور قويا داش آتسانگ

چۆمر گيدر اجهجان

ياد ايللره قيز برسنگ

ييتر گيدر اجهجان

Çunḡngur ḳuya daş atsañḡ

Çümer gider ececan

Yad ellere ḳıyz bersenḡ

Yiter gider ececan

ھور دويدام ھورما دويدام
 بوينينگی بورما دويدام
 خط لار يازيب ابرسم
 كوپليگه اورما دويدام

“Hur düydäm hurma düydäm

Boynıngı burma düydäm

Hatlar yazıp ibersem

Köplige urma düydäm”

كوله جه ماويت بيچدينگ يار
 سويرى دپامدن دوشدونگ يار
 قيشينا قيشلاشدینگ يار
 يازدان آيرا دوشدونگ يار

Külece mavıt biçding yār

Süyri depämden düşdüng yār

Qışına qışlaşdınğ yār

Yazdan ayrı düşdüng yār

Mahtumkulu’nun şiirlerinde ek ve kelime redifli şiirlerin örnekleri az değildir.

Bazı şiirlerinde bütün mısra redif olmuştur. Şimdi bu tür redifli şiirlerden ilk bentlerini örnek veriyoruz:

103/1 Kōnglim istār gezsem dünyā ‘ālemi

103/2 Kānatım yōk uça bilmen neylāyin

103/3 Oķır men görer men Fevz-i kelāmı

103/4 Ma‘ nīsini seçe **bilmen neylāyin**

103/5 Çoĥlar anda ğavvāş olup yüzerler

103/6 Maŋga zāhir ĥalkdin pinhān gezerler

103/7 Gül bādada gülgün şarāp ezerler

103/8 El uzadıp içe **bilmen neylāyin**

1/1 Sa‘ y ile ħutulmadım men bu belādın yā Rab

1/2 Çıķa bilmen cehd edip ‘ ücb-u riyādın yā Rab

127/1 Seĥer vaķtı ğāfil bolmāŋg yaranlar

127/2 Dergāĥlar açılur **ċāġdur bu ċāġlar**

127/3 Raĥmete dūş geldi bu vaķt erenler

127/4 Ĥaķ nūrı saĥılur **ċāġdur bu ċāġlar**

210/1 Ey Kerīm-u kārīsāz **günāhim güzeşt eyle**

210/2 Ey Raĥīm-i ċāresāz **günāhim güzeşt eyle**

3.1.3.1.6.4. Kavuştaklı veya Nakaratlı Şiirler

Halk edebiyatında olduĝu gibi Mahtumkulu’nun şiirlerinde de bentlerin sonunda mısranın tümü tekrarlanma suretiyle nakaratlı veya kavuştaklı şiirler vardır.

Halk Şiiri:

گهين گهيميم سولاق دير

دافينان شاييم وراق دير

اگر وادانگ وراق دير

گل گل یاریم گل شوندا

Geyen geymim solakdır

Daķınan şayım varaķdır

Eger vādāng oraķdır

Gel gel yārim gel şonda

Mahtumkulu'nun şiirlerinden örnek:

149/1 sening dek Ƙadırdın dileg dilārin

149/2 **raħm eyleyüp yağmır yağdır Sulţānım**

149/3 ğarībem ğamġinem nālş eylārin

149/4 **raħm eyleyüp yağmır yağdır Sulţānım**

Mahtumkulu her bendi on mısradan oluşan şiirde de nakarat kullanmıştır:

58/9 Ger ' işret bile boldım ger ğamda ķulıng boldım

58/10 **Ĥudāyā men ne ' āşī sermende ķulıng boldım**

58/20 **Ĥudāyā men ne ' āşī şermende ķulıng boldım**

3.1.3.2. Şekil Bakımından Ahenk

Yukarıda Türkmensahra halk edebiyatı “lâle” türünden verdiğimiz kafiye düzeni ve türleri örneklerinde geçtiği üzere, kafiye düzeni şiir nazım şeklini göstermektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinin %83'ü dörtlük olduğundan, kafiye Arap ve Fars edebiyatı kafiye düzeninden kopmuştur ve gazel kafiye on beş şiir dışında tümüyle Türk dünyası millî edebiyatın kafiye düzenine uyumludur. Fars edebiyatındaki Musammat kalıbının beşlik ve üzeri şiirlerini de sultan Mahmut Gazneli'nin sarayındaki Damganlı Menuçehri'nin Türkçe öğrenerek Türk halk edebiyatından Fars edebiyatına aktardığını beyan etmiştik.

İran edebiyatındaki meşrutiyet döneminde Çârpâre kalıbının da meydana gelmesinde Tagi Refat, Şems Kesmai ve Cafer Hamenei gibi ceditçilerin Türk asıllı veya Türkler arasında bulunup Türk kültürü ve edebiyatı ile yakından ilgilendiklerinden kaynaklanmaktadır.

Fars edebiyatındaki dürtlük anlamına gelen çârpâre adlı nazım birimi aaab, abab, abcb, aabb düzeninde her bendi dört mısradan oluşan nazım birimidir ve onda Türk halk edebiyatının kafiye düzeni uygulanmıştır.

Tagi Refat'ın edebî bakışları, Fransa edebiyatı ve ondan daha ziyâde Türkiye'nin geliştirmekte olan edebiyatından etkilenmiştir (Azizi, edebî düşünceler No. 7).

Nuhammed Şems Lengrûdi İran'ın Şark gazetesinde bu konuya şöyle değinmiştir:

“İran dışında hayat tecrübesi olanların tümü şiirde değişiklik ve yenilenme istemişlerdir. Bunların bir grubu Tebriz’de toplanmışlardı ve ben Şeyh Muhammed Hıyâbânî ile ilişkide olan bu kişilere “Tebriz şairlerinin halkası” derim; onlar şiir ceditçiliğinin ilk ve asli etkenleridir. Tagi Refat onların başındadır ve maalesef Hıyâbânî’nin yenilgiye uğramasıyla intihâr etmiştir. Bunlar şiirin farklı kalıplarını Türkiye ve Rusya’da öğrenmişlerdi. Mesela Tagi Refat, Türkiye’de ve Şems Kesmâî Rusya’da çay ticareti yapan eşiyile birlikte dört sene Aşgabat’ta yaşadıkları için Türkmenistan olmalıdır- şiirin diğer kalıplarını görmüşlerdi veya Cafer Hamenei Fransa ve Lâhuti Belçika’da yaşamışlardı (<http://pdfarchive.ir/pack-04/Do-6008113900703-.pdf>).

Çârpâre kalıbının önderi olan Cafer Hamenei (1887-1983), Tebriz’de doğup büyüyen ve kendi diyarında yaklaşık bir asır hayat sürdüren bir şairdir ve Türkçe şiirler de yaratmış olduğundan (<http://siolishe.blogfa.com/post/51> Rızâ Hemrâz). Türk halk edebiyatının dürtlük kalıbının farklı kafiye düzenlerini Farsça şiirlerinde yansıtmıştır. Bir araya gelip yaşayan bu ceditçiler Tagi Refat'ın “Teceddüd ve Azâdistan”

gazetelerinde siyasî ve edebî yenilikler konusunda makaleler yazmışlardır (Yahaghghi, 2013: 126-7).

Neticede Türk şiirinin millî kalıbındaki kafiye düzeni, Fars şairi Menuçehri'nin (vefat 419-432 Hicri /1028-1040 Miladi arası) yaşadığı dönemden İran'ın meşrutiyet dönemine kadar, dörtlüklerde ve musammatın her bendi üçlük, beşlik ve üzeri mısralı şiirlerinde kendini aynı Türk şiiri kafiye düzeniyle göstermiştir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde Türkçe'nin sözlü edebiyatındaki kafiye düzeni esasındadır. Burada onun bu açıdan farklı düzenli şiirlerini beyan etmekteyiz:

3.1.3.2.1. Koşma Kafiye Şiirler

Türk halk şiirinin esas kafiye düzeni şu şekillerde görülmektedir:

- 1- abab, cccb, dddb, eeeb.
- 2- abcb, dddb, eeeb, fffb.
- 3- aaba, cccb, dddb, eeeb,

İlk bent dışındaki diğerlerinin ilk üç mısradaki kafiyeliliği koşma kafiye düzenindedir. Şiirlerin nazım birimleri bölümünde söylediğimiz gibi, Mahtumkulu şiirinin %83'ünü halk şiiri dörtlükleri kalıbında yaratmış ve kafiye açısından da onun eserlerindeki en yaygın kafiye düzeni Koşma kafiyedir ve edebî açıdan üslubunun kafiye yönünü göstermektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde aaba, cccb, dddb düzenli kafiyeden örnek bulunmamakta olup diğer şekillerden örnek sunmaktayız.

abab, cccb, dddb şeklinden örnek:

38/1 Maşrıkdın mağrıba dünyânıñ **yüzi**

38/2 Dīmāñg bize ma' lüm **dâldür bu dünyâ**

38/3 Ābādı ħarābı deryāsı **düzi**

38/4 Yüz kırk altı miñ ağaç **yöldür bu dünyâ**

38/5 Bu cihān yüzinde işler **peydādur**

38/6 Teferrüçdür temâşādur **govgādur**

38/7 Kırk altı miñ ağaç dengiz **deryādur**

38/8 Yetmiş iki tüysli **dildür bu dünyā**

38/9 Bir elli miñ ağaç **yöllar anda bār**

38/10 Dev peri müselmān **kullar anda bār**

38/11 Dāşdın dağlar āç **arslanlar anda bār**

38/12 Ol yerde ādemdın **çöldür bu dünyā**

abcb, dddb, eeeb şeklinden örnek:

76/1 Kardaşlar gün gündin beter bolupdur

76/2 *Yıl yıldın bid'atlar **gelse gerekdür***

76/3 Hamr içen zinā kılan cihāna

76/4 *Belli meşhūr bolup **dōlsa gerekdür***

76/5 Müselmān kardaşlar dōnmāñg bu **yöldın**

76/6 Geçer siz şırātdın inçedür **kıldın**

76/7 Deçcāl gelür dīrler bir niçe **yıldın**

76/8 ' Āleme bir govğa salsa gerekdür

76/9 Gözi birdür kara geymiş **qaddına**

76/10 Ġarīb haramzādāñg yanar **ōdına**

76/11 Şām şerīfe Rūma Mekke **Medīnā**

76/12 *Müselmānlar kaçıp **dōlsa gerekdür***

76/13 ‘İsā Mehdi gelse ‘adıldur **zātdur**

76/14 Ya ‘cūc Ma ‘cuc gelse zülüm **heyhātdur**

76/15 Kulağı yerdin sünnür bir yavız **zātdur**

76/16 Kāf dāğını deşip **gelse** gerekdür

Koşma kafiyele şiirler şunlardan ibarettir:

kitābın açalı (222), gidicek sen (6), bu raya, (7), iglerler (11), bezenüp (19), kıl bolgın (22), nan getürdi (23), yüz ursanğ (24), döker bolduk yaşımız (25), meydan yoluksa (26), gçzlemeyen bolurmi (28), bivefalardın (30), söhbet yağsıdur (32), yetmeyin qalmaz (33), ardı bilinmez (34), abad qalsun (45), nege yatur sen (48), ildin uyalmak (51), hası nebilsün (52), daşı sindurur (53), bola bola geçer sen (55), halı bolup kalıp men (56), qalender bile (57), farkı kimdedür (67), hayrandadur hayranda (76), Zer bihem eder (79), Gürz delmi (80), Kürs çıkar (83), Tasa qarşu (86), Qahrı kana (87), Coşı yandurur (89), Yolu bileni (90), İnmez yaranlar (96), Uça bilmen neyleyin (103), Divane geldi (107), Munda çilimkeş (108), Atı gerek (111), Sultanı (112), Ya Zul’l-Celalim (123), Bağlar hey (124), Halime meniñ (125), Çağdur bu çağlar (127), Neme sen (129), Saçdı Muhammed (132), Anber saçdılar (133), Bolmak haqdur (135), at islerin (138), sālı bendeniñ (139), seniñ gıbetkeş (140), batdı yaranlar (144), gelür başımıza (146), er yanında bellidür (147), bir işe ulaşdı (150), kuşın añglamaz (152), cāna derd oldı (153), yer be yer geçdi (154), çeker bu derdi (155), sözi cāniñgdın (156), menzil etdi cāna (157), qaysı bilmedim (159), defe nedür düz nedür (161), sıl qalmaz (163), övrilmezmi gelmezmi (164), ihsān qaysı bilinmez (165), döküp baradur (172), rismān daqarlar (177), ōzi Bırāğiniñ (178), ernip durıpdur (180), içmeyin cāmım (181), ‘arş-ı a’lāya (184), ton bolsa (186), qara reñg bolur (187), şaylamayınmı (190), gezemek bilen (194), ton tapılmasa (198), üçi evlāddın (200), bağırm dilenim (206),

gelen de bardur (216), mâyil bolsa âdemzâd (219), kararısız erdin (220), yaylaqları bar (227), pāra pāradur (231), emr-i hān gelür (233), çıka bilmer sen (234), ikbāl bolmadı (235), qardaş bolan (241), fiğān eglenmez (246), yā Resūl, (228), Salğan Alıdur (109), güzel sen (242), yeldim tut (2), yatmaz hiç (3), daşlar bile (4), kılmağ yaraşmaz (5), baş üstünde (8), bu işi (10), diğ gitmek (16), yetüşdi salim (17), düşşine demez (18), köz bile (21), ar bile (27), geğer halınga (29), yar bizim sarı (31), kesen başı gerekdür (35), sir gider (36), kār bile (37), anda bar (40)), elde barı bolmasa (41), batmaa (42), zer tek bolur sen (43), duz hem bolmasa (44), duş gelse (47), cem bolup (49), tusdı atamıñg (54)), yolda seni (71), çaldı gitdi (75), da sayar (78), Hevesidür (84), Mezaristana sarı (85), Badı sabanı görsem (91), Göze mihmandur (95), Şası qalender (97), Od nedür (98), Neler görünür (110), Coşundadur (113), Duman gitmezmiş (114), Turdı yel bile (116), Eyyamı gördim (117), Keffaret etdi (118), Levada belli (119), Şalar qalmazlar (121), Kecdür yaranlar (126), Gördiñgmi (128), Revan oldu (136), çaşdı diyip aqların (141), sâzı behiştinğ (142), dilli görnür (143), at yanında bellidür (145), öylengin (148), yolu gözlär (151), nedür bilmezem (158), yād yağısı (160), bir menzile yeter sen (162), ayıñg yağısın (166), eglenmez sen göğer sen (167), sataşdım (169), barmı yaranlar (176), emire döner (183), çıkardım çendin (188), gam Bile (192), çıkmayan erdin (193), ata menğzer (195), utup durupdur (196), devrān tapılmaz (199), yārim yā Allāh (205), gezsem her yana (207), şāl tapsa (213), bir sa‘at bile (214), eymenegör (215), bular gelmedi (225), yaşı nedindür (236), Çovdır hān üçün (244), Deldür bu dünya (38), Dünya hey (82), yağmur yağ-dır Sultānım (149), miftāh-ul-cenān (232), Bir beyan gelür (14), Köymen yigide (50), ustada belli, (70), Geleidür (72), Coş bolmasun (73), Haqı çüyn (92), Geçüp baradur (94), Coşan günler hey (105), Neler boldı (115), Ton gerek (120), Yusuf diye diye (130), qadrın hiç bilmez (179), siziñgdür (182), nuqşāna gelgey (191), Göklenğ (212), Devlet ‘Aliniñg (218), çıkıp oturmuş (221), yār sendin (238), nārı

dilberinġ (239), amān hey (240), Boldı giryane (12), Harab eyler (13), bağışla biz.ni (170), Edip geçdi (81), Bilmez yaşında (134), Sevmişem seni (137), günāhim güzeşt eyle (210), oğlīm-Āzādim (223), kim biçdi (237), Coşa yetdinġ (88), Yörgin didiler (104)), Alnımıza gelse gerekdür (106), Galur yaranlar (20), hükm-i dāveri (245), can içinde (77), Bid’atlar gelse gerekdür (76), bir ‘ acāyib sözim bar (230),

Tek bir şiirde dörtlüğün ilk iki beyti mesnevi formunda ve hace vezinli olup devamında ikişer koşma kafiyeli veya Fars edebiyatındaki terķib-i bend kalıbındadır: Suretlig (39),

aabb, ccbb, ddbb, eebb,...

39/1 İlki āsmān tutmış aġterdin **zīnet**

39/2 Ādı Raf’ a aşlı yaşıl **zümürred**

39/3 Feriştesi bārdur sığır **şuretlig**

39/4 Beyikleri bārdur İsmā’ il **ātlig**

39/5 İkinci kāt gökni dīsem bu **başdin**

39/6 Ādı Arķalūndur aşlı **kümüşdin**

39/7 Feriştesi bārdur bürgüt **şuretlig**

39/8 Beyikleri bārdur Kabā’ il **ātlig**

39/9 Üçinci gök reŋgi ayınmaz **ōtdın**

39/10 Ādı Kaydūm aşlı kızıl **yākūtdın**

39/11 Feriştesi bārdur bōri **şıfatlig**

39/12 Beyikleri bārdur Kökbā’ il **ātlig**

39/13 Tōrtinci kāt āsmān sōrsaŋg **nedindür**

39/14 Ādı Māgūn aşlı aķ **incūdindür**

39/15 Feriştesi bārdur aķ at **şıfatlig**

39/16 Beyikleri bārdur Nunbā’ il **ātlig**

39/17 Beşinci kat göği sörsaňg bu **başdın**

39/18 Ādı Ratķā aşlı kızıl **altundın**

39/19 Feriştesi bārdur hūrlar **şıfatlıg**

39/20 Beyikleri bārdur Şaftā' il **âtlıg**

39/21 Altıncı kat göği söylesem **yāddın**

39/22 Ādı Defna aşlı sārı **yaķūtdın**

39/23 Feriştesi bārdur daldın **şūretlıg**

39/24 Beyikleri bārdur ' Abā' il **âtlıg**

39/25 Sörsaňg yedinci kat gökdāki **sırdın**

39/26 Ādı ' Acbādur asmānı **nūrdın**

39/27 Feriştesi bārdur ādem **şıfatlıg**

39/28 Beyikleri bārdur Nurbā' il **âtlıg**

39/29 Yer-u āsmāndāki bolğan **serište**

39/30 Nızām bergen erür sol tört **ferište**

39/31 Mikā' il İsrāfil ' Azrā' il **âtlıg**

39/32 Törtincisi bārdur Cebra' il **âtlıg**

39/33 Maḥdumķulı fāş eylesenġ **sırınġ hem**

39/34 Eygesi bār deryānıġ hem **yerinġ hem**

39/35 Yerinġ beygi bolsa Şarsā' il **âtlıg**

39/36 Deryā beyügi bār Ğarķā' il **âtlıg**

3.1.3.2.2. Musammat

Musammat şiirinin bentlerinin kafiye düzeni aaa...a, bbb..ba, ccc...ca şeklindedir.

Fars edebiyatındaki musammat kalıbının miladi takvime göre 11. yy.da Damgânlı Menuçehri tarafından Türk halk edebiyatı dörtlüklerinden genişletilerek Fars edebiyatına her bendi beşlik ve üzeri şekilde aktarıldığını açıklamıştık. Sonradan bu

genişletilmiş şekiller Türk edebiyatında İran edebiyatının tesiri ile Türk dünyası Osmanlı ve Orta Asya Çağatay edebiyatına yayıldığını bahsetmiştik. Mahtumkulu'nun şiirlerinde de musammat kalıbı beşlik ve onluk arası mısra sayısıyla görülmektedir. Biz burada onları birer bent örnekle göstermekteyiz:

Beşlik: 19 şiir

canlar andadur, beş bent (59), özge hali neylerem, beş bent (60), bolmazdın burun, beş bent (61), bed ıkballık bilen, beş bent (62), Rabbim Celil, beş bent (64), Haliñ seninğ, beş bent (93), Derd-u belaga, beş bent (99), Sen sen ey peri, beş bent (101), Geldi geçdi zamana, beş bent (102), yandurdı derdi meni, beş bent (171), pervâne boldım imdi, beş bent (174), nevrûzdın seni, beş bent (204), Arab dilli sevdiğim (131), gördim şondadur, beş bent (226), aşık bolmuşam yedi bent (63), bilmezmiñg, yedi bent (65), gitmek gerek, yedi bent (69), Görgeç Resul, yedi bent (100), Atada bizni, yedi bent (173).

64/1 On sekiz miñg ‘ âlem ehlin **bâr eden Rabbim Celîl**

64/2 Dönderip dergâhine hem **zâr eden Rabbim Celîl**

64/3 Kudret ile ‘ Arş öyin **devvâr eden Rabbim Celîl**

64/4 Heybet ile Ferşini **hemvâr eden Rabbim Celîl**

64/5 Emr edip bir beyzenî **envâr eden Rabbim Celîl**

64/6 Ayır sevdâyâ salıban râhını her **bendeniñg**

64/7 Hoş ‘ acab serrişte birle mürdeniñg hem **zindeniñg**

64/8 Bişe içre arslan-u her yırtıcı **derrendeniñg**

64/9 Yer yüzinde mür-u mâr-û barça bes **cünbendeniñg**

64/10 Rızqınî taķsım edip **teyyâr eden Rabbim Celîl**

Altılık: 2 şiir

Can içinde (122), ölen könglim (175).

175/1 Oyan hā~b-ı ğafletdin ecelsiz **ölen könglim**

175/2 Ümîd üzip ‘âlemdin dergâha **dilen könglim**

175/3 Merd gerek lâydın çıkar bu batıp **ķālan könglim**

175/4 Düypsiz deryāya düşdim görğenne **gülen könglim**

175/5 Cān fāni cihān fāni kefenge **çolan könglim**

175/6 Söz bilen için egser ķabz olup **dolan könglim**

175/7 ‘Ālimler sözün diñgle neşihatın **al göter**

175/8 Tur Hāķıñg dergāhına münācāt ķıl **ķol göter**

175/9 Riyāzetiñg yükini yüzün arķan **sal göter**

175/10 Bu iş merdiñg işidür merdānevār **ķal göter**

175/11 Kāmil ayağna baş koy yalançıdın **el göter**

175/12 Tevbe ķılup bir pīriñg torfağna **bulan könglim**

Yedilik: 2 şiir

nażar eyle (168), cihān peyda (185),

168/1 Ten ķafasna giriftār gel **cāna nażar eyle**

168/2 Baķ köñgöl aynasına **cānāna nażar eyle**

168/3 ‘İbret gözini açıp **cihāna nażar eyle**

168/4 İki gāmi tutmağın bir **yana nażar eyle**

168/5 Hiç kimge beķā bermez **devrāna nażar eyle**

168/6 Devrānına dayangan **insāna nażar eyle**

168/7 Bu ķonup göçüp bargan **kervāna nażar eyle**

Dokuzluk: 2 şiir

cuda boldum (66), cehālet.din nişān (189).

189/1 Tapdı şöhet halk içinde bu **cehāletdin nişān**

189/2 Kāldı dervişler dilinde dāğ-ı **hasretdin nişān**

189/3 Kālmadı mazlūmlar destinde **nuşretdin nişān**

189/4 Ser be ser toldı cihāna bu bed **āfetdin nişān**

189/5 Degdi ‘ālem ehline yüz miŋ **hicāletdin nişān**

189/6 Ār bilürler kimde bolsa ol **şerāretdin nişān**

189/7 Yāda salmaz hayr işi tapğan **zalāletdin nişān**

189/8 Ne mürevvetdin eşer bār ne ‘**adāletdin nişān**

189/9 Şek degildür dōstlarım geldi **kiyāmetdin nişān**

Onluk: 1 şiir

anda kuluŋ boldum (58).

58/1 Yōkdın bāra getirdiŋ men **anda kuluŋ boldım**

58/2 Didiŋ Elestü Rabbī ol **demde kuluŋ boldım**

58/3 İrade diyārında ‘**ademde kuluŋ boldım**

58/4 Ger fāni-yü ger bāki her **handā kuluŋ boldım**

58/5 Muşt-ı hāke cān berdiŋ bir **zinde kuluŋ boldım**

58/6 Cānı tendin ayırsaŋ hem **mürde kuluŋ boldım**

58/7 Her hefte her sā‘ atda her **demde kuluŋ boldım**

58/8 Her yılda-yu her ayda her **günde kuluŋ boldım**

58/9 Ger ‘işret bile boldım ger **gamda kuluŋ boldım**

58/10 Hūdāy-ā men ne ‘āşi **sermende kuluŋ boldım**

3.1.3.2.3. Gazel Kafiye Şiirler

Gazelin Çağatay ve Fars edebiyatında olduğu gibi a, a/ b, a/ c, a/ d, a/ e, a/ f, a,... şeklinde kafiye düzeni vardır ve Mahtumkulu'nun gazellerinde bu düzen korunmuştur:

Metnimizde gazel Kafiye düzenli 15 şiir vardır:

ya Rab redifli (1), kan çıkar (9), cihan ey dost (15), ham olur (46), han törär (68), bir niçe mişāl (197), cihān sendin bihaber (201), kaşı yay (202), Hudādın gayrı (203), mübtelāsıdur kõnġül (208), dilim elġamdulillahdur (209), söygülüdür (211), reftāridur (217), diyār ey dōst (224), doğrusı (229),

Örnek 46 no'lu şiir:

46/1 Her emīriṅ ger vezīriṅ ‘ aklı kūteh *hām olur*

46/2 Ol emīriṅ ādı āġır ħalk āra *bednām olur*

46/3 Bir ‘ āķil şāhib-kemālīṅ ħolı birle iş tutan

46/4 İşni daşdın alur terfendikçe *hām olur*

46/5 İstesēṅ serriştesin sen bu cihānı ser be ser

46/6 İl açan ħahrın geçen bīnende bir *eyyām olur*

46/7 Gellebān erbābġa dönüp bolmış erbāblar emir

46/8 Şehlere bolmaz iṭa‘ at böyle hem *eyyām olur*;

46/9 Di¹ selām Maġdumkulıdın yaġı bolġan² beglere

46/10 Ay tolar encüm batar rüsvā-yı ħaşı ‘ *ām olur*

3.1.3. 2.4. Birleşik Kafiye

Ek veya ekli basit kelime karşısında başka bir basit kelimenin seslerinin kafiyeliliği veya basit kelimenin içindeki hecelerin ek zannedilmesi sonucundaki

¹ Vezin zaruretiyle “diyiṅ” fiili “di” şeklinde düzeltili

² Bolġan Ap'un tenkitli metninden tamamlandı

türemiş kafiye'dir. Birleşik kelime karşısında iki ayrı kelimenin kafiye'liğinden meydana gelen kafiye de birleşik kafiye'nin diğer türüdür. Diğer bir deyişle ekin kök veya kökün ek zannedilmesi ve iki kelime karşısındaki birleşik kelimenin kafiye gelmesi sonucunda türemiş kafiye'dir.

İlk tür olan ekin kök sayılması durumunda ünlü kökte ve ünsüz ekte bulunmaktadır ve karşılığında bir basit kelimenin ünlü ve ünsüzü bulunur. Mesela “ây” kelimesi esas kafiye olmuş ve karşısında ra‘ nâ, ğovġâ kelimelerine /y/ ek durumundaki yardımcı sesi kafiye için esas alınmıştır. Neticede “ây+a” karşısında “râ‘ nây + a” ve “ġovġây + a” gelmiştir. Bu yorumda Türkçe kelime olan “ây” sözcüğü esas alınmıştır:

63/1 Ey yârânlar bir yüzi gül **âya** ‘âşık bolmuşam

63/2 Barçalar maķşûdı gül **ra‘ nâya** ‘âşık bolmuşam

63/3 Bülbülem baġ içre bir **ġovġâya** ‘âşık bolmuşam

İkinci türdeki kökün ek sayılmasının örneği aşağıda “Medine” sözcüğünde “Med”, kafiye + “ine” kafiye'nin ek sesleri durumunda gelmiştir ve “ķad” ile “öd“ kafiye karşılığıdır:

76/9 Gözi birdür ķara geymiş ķadd + ina **قد + ينه**

76/10 Ğarib ħaramzādāġ yanar öd + ina **اود + ينه**

76/11 Şâm şerife Rûma Mekke Med + inâ **مد + ينه**

76/12 Müselmânlar kaçıp dölse gerekdür

Birleşik kafiye'nin üçüncü türü, Tm. T. Gökleġ aġzında Fiil + ı/e/a eki + koy-fiilinden istek kipinde birleşik fiilin oluşmasının tarihsel şeklini iki fiilin ayrıca yazılmak suretiyle Mahtumkulu'nun şiirlerinde görüyoruz. Aşağıdaki örnekte ilk iki kafiye bu tür birleşik fiillerden olup üçüncü ise koy-fiilin basit şeklinden önce yönelme hâlindeki isim gelmiştir.

10/25 şeytân diyer şîrin işdür **azıkoy** birleşik fiil

10/26 Raḥmān aydar nef̣s üm̄idın **üzeḳoy** birleşik fiil

10/27 Maḥdumḳulı töz ḳolıñgı **kōze** ḳoy e: yönelme hi eki + fiil

10/28 Eger döze bilseñg ḳılğın bu işi

Bu fiilin günümüz İran Türkmenleri Göklen ağzındaki olumlu, olumsuz ve farklı şahıs kullanımları Mahtumkulu'nun kullanımıyla örtüşmektedir:

alaḡoy, bereḡoy (Yıldırım. Z. 2015: 817, 1156), *alaḡoymadı, bileḡoymadı* (Yıldırım. Z. 2015: 836-837)

Ölçünlü Tm. T. gramerinde de koy- fiili yardımcı olarak başka bir esas anlamı taşıyan fiille birleşik fiil oluşturduğu kaydedilmiştir. Ancak –Xp gerundiumu ile hâl işlik olarak örnek verilmiştir: seredişip goyduk, gözünde okı bolsa urup-da goyardı (Söyegov 2000: 330).

Aşağıdaki örneklerde iki kelime karşısında tek kelime + ek birleşik kafiye gibi görünüm arz etmektedir:

11/5 Rızḳ vek̄il̄i gelür rızḳıñg **yōḳ edip**

11/6 Gövrāñge ḳur tōküp yōlıñg **bek edip**

11/7 Dem̄iñg feriṣtesi dem̄iñg **tūkedip** *tūked+ip*

11/8 İliñg güniñg özge yürdi çāḡlārlar

13/33 ‘Aden şāhı etgeç Lāhūra ‘**azmi** ‘azm+i

13/34 Ḳaydıp yürdin tapmaz dāḡmı ya **düzmi** düz+mi

24/17 Maḥdumḳulı gerçe baḡtıñg **şör olur**

24/18 Şir̄in eyle bir devletli **yār olur**

24/19 Ğam sendin sovilür derdiñg **egsilür** egsil+ür

24/20 Kemāl ḡān ovḡān dek āre yüz ursañg

3.1.3. 2.5. Alıntı Kelimenin Türkmençe Okunuşu

Yukarıda görsel kafiyenin uygulanmaması konusunda alıntı kelimelerin kafiyesini açıklamıştık. Burada örnek sunmaktayız:

ظ ذ harfleri için:

6/13 aşlınğ nedür etgin **naẓar** نظر

6/14 tutan işinğdin et **hezer** حذر

6/15 ecel saňga etse **güzer** گزر

6/16 haberinğ ber nēdicek sen

Tm. T.'sinde ع harfinin okunmaması:

20/17 Ertirinğ hesābı geçer **ferdāya** فردايه

20/18 Āsmānı nist eylār zemini **zāya** ضايع < ضايه

20/19 Ġazab tōnı geyip gelür **deryāya** دريايه

20/20 Deryālar kōrkubān kūrır yaranlar

f > p okunması:

23/17 Maḥdumkılı turdım **tevāf** etmāge

23/18 Dil fermān bermedi **cevāb** etmāge

42/25 Maḥdumkılı bildim baḥtım **bivecdür** بيوچدور < بيوجه

42/26 Ġibetim güçlidür iqbālim **keçdür** كچ

42/27 Niyetim Ka' bedür ḥiyālim **ḥacdur** حج

42/28 İkrārım bār ḥac ṭavāfın etmāga

47/13 On kāt öyiñg bolsa demir **kalādın** قلعه < قلا

47/14 Ecel tapar emir yetse **Allāhdın** الله

47/15 Haqīkat ār yüz döndermez **belādın** بلا

47/16 Haq rızası bile başa daş gelse

3.1.3. 2.6. Kafiye Tekrarlanması

Kafiye tekrarlanması şairin vereceği mesaja odaklanmasından kaynaklanan bir teknik kusurudur. Şiirin kafiye yönlü edebî özelliğinin eksik yanı olup halk edebiyatında da görülmektedir.

58/22 Uğrım yölüm bilmeyin yöl üstinde **oturğan**

58/23 Yâ Rab kimse bolğaymu bir menzile yetirgen

58/27 Şenâverlik bilmes men deryâ teriñg hem turğan

58/28 Yâ Rab tanab atğaymu bir kenârda **oturğan**

59/6 Her kime zûlm eylese Hâk düzañıñg ödün saçar

59/7 Her kime luğf eylese cürm-u günâsin Ol **geçer**

59/8 Pol şırâtdın ‘âşi kullar bir kadem yöldin **geçer**

59/9 Kimi beş yıl kimi ön yıl kimi yüz yılda **geçer**

59/10 Beyik dâğlar uzak yollar suvsız çöller andadur

70/29 Kimindin alur sen kimne **bîr** sen

70/30 Farqın diñglemez sen harâmı ĩr sen

70/31 Bir şehâdet ötri şevâbıñg **bîr** sen

70/32 Düşer sen andın soñg zûlmâta belli

Anlaşıldığı üzere Mahtumkulu kafiye konusunda halk şiirinin kafiye kurallarını benimsemiştir ve esnek kafiye anlayışla vereceği mesaja daha çok önem verdiğini anlayabiliriz. Bu yüzden onun şiirlerini araştırdığımızda tonlu ve tonsuz, çıkma noktası yakın fonemler, eklerin redif olarak gelmesi ve kafiyesiz olması, kafiye bulunmadan redifin ahenk sağlaması gibi, divan edebiyatında rastlanmayan esnek bir kafiye anlayış

ortaya çıkmaktadır. Ancak bunların örnekleri çok değildir ve bazı yerlerde anlam iletme sıkıntıya maruz kalacağı takdirde böyle bir kafiye sergilemiştir.

3.1.5. Edebî Sanatlar

Bu bölümde Mahtumkulu'nun şiirlerindeki edebî sanatları, anlambilim, anlamsal sanatlar ve sözel sanatlar olarak üç başlık altında ele alacağız.

Anlambilimi sözcük, tamlama veya cümlelerin kendi sözlüksel ve gerçek anlamlarının dışında kullanılan şekilleri olup mecaz, teşbih “benzetme”, istiare, kinaye, teşhis, irsâl-i mesel “atasözü”, üslub-i muâdele “denklem üslubu” terimleri ile bağlantılıdır.

Anlamsal sanatlar, anlam açısından biribiriyle ilişkili ancak mesaj verme yönünde duygusal etki ve anlamsal musiki yaratan kavramlardan bahsetmektedir. Tezat, Telmih, Hissâmizi “duyu karışımı”, mübalağa, tenasüp “muraât-i nezir”, tenakuz, münazara “aydıışık”, müamma “bilmece” sanatlarından ibarettir.

Sözel sanatlar, sözcüklerin görsel ve Arap alfabesindeki yazınsal şekli ve fonemlerin işitsel yönü ile ilgilenmektedir. Bunlar, cinâs, sözcük tekrarı, tersî ve ünlü/ünüsüz tekrarlarından oluşmaktadır.

Burada konuyu ayrı bölümlerde ele alacağız:

3.1.5.1. Anlambilimi

Firaki'nin şiirlerinde sözcüklerin anlamı, onun geniş ölçüde Türkmen kitlesini hitap etmesiyle ilişkilidir. Bu konu bir yandan babası Azâdi'den aldığı siyasal ve sosyal düşünce ile bağlantılıdır. Diğer yandan dönemin siyasal, sosyal ve kültürel şartlarıyla ilişkilidir. Azâdi Va'z-ı Azâd mesnevisini Fars edebiyatının temelinde oluşan Çağatay edebiyatının şiir kalıbıyla yazmışsa da onun içeriği ve muhatabı hem hanlıklara bağlı

yöneticiler hem de Türkmen kitesidir. O, Türkmen toplumunda devlet kurma kavramını ilk olarak kaleme almış olup halkın siyasî, sosyal ve iktisâdî şartlarının da devletin planları sayesinde kuvvetleneceğini beyan etmiştir. Mahtumkulu bu konuya halkın millî şiir kalıbıyla ve halkın diliyle yaklaşmış olup anlambilimi alanındaki kullandığı dil unsurlarının da onların anlayacağı şekilde kendi yaşamında, atasözlerinde ve konuşmalarında olan anlamsal sanatlarla kaleme almıştır. Ancak Firaki'nin yaşadığı dönemdeki diğer şairler, eserlerinde kullandığı Çağatay edebiyatı kalıpları nedeniyle mahallîleşme dönemindeki Oğuz Türkçesiyle ilgili unsurlar şiirlerinde olsa da gereği kadar Türkmen kitlesinin tümünü hitap edebilecek şekilde şiirlerinde Oğuzca özellikler bulunmamaktadır ve bu yüzden onların eserleri Çağatay edebiyatı özelliklerini taşıyarak sadece elyazmalarla günümüze kavuşmuştur.

Mahtumkulu devlet kurma siyasî düşüncesini şiirlerinde halkla buluşturmuş ve neticede anlam açısından eserlerinde Türkmen düşüncesiyle ilişkili unsurlar ortaya çıkmıştır. Sayın danışman hocam Prof. Dr. M. Erdem bu konuyu özetle şöyle anlatmaktadır:

“Derin bir maneviyâtın hissedildiği şiirlerinde kullandığı dilin anlam yönüne hâkim, anlam olaylarını büyük bir ustalıkla kullanarak çarpıcı ifadelerle kitleleri peşinden sürüklemeyi başarabilmiş bir bilge şair olan Mahtumkulu, eserlerinde 18. yy. Türkmen hayatını her yönüyle yansıtmıştır. Şiirlerinde anlam olaylarını ustalıkla kullanmış ve bu şekilde döneminin siyasî ve sosyal meselelerine çarpıcı bir anlam boyutu kazandırmış ve bunun yanı sıra çeşitli olaylar karşısında alınması gereken tavrı da şiirlerinde ifade etmiştir. Mecazların yol açtığı çok anlamlılık, şiirlerinde kelime seçiminin en önemli özelliğidir. Mahtumkulu’nun şiirlerinde en yaygın kullandığı kavramsal metaforlar “akıl”, “düşünce” ve “feraset” ile ilgilidir. Berdi Sariyev’in bu

konuda yaptığı bilimsel araştırmalar, MTAD dergisinde “2010/7(4), (2010/7(2), 2011/8(2)” yer almıştır.”(Erdem 2012: 73)

Biz Mahtumkulu’nun şiirlerindeki anlamsal sanatları tespit etmeyi ve sonra bulgularımızın üslupbilimindeki yerini ve Mahtumkulu’nun eserlerinin bu konudaki özelliklerini açıklamaya çaba göstermekteyiz:

3.1.5.1.1. Meczaz “Metonymy”

Metonimi, “bir kavramın ilgili veya bağlantılı olduğu başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması” şeklinde tanımlanabilir (Erdem 2003: 262). Prof. Dr. Melek Erdem bu tanımın açıklanmasında Carnoy, Ullmann, Gipper, Nepesov ve Bilgegil gibi bilginlerin görüşlerini sergileyerek mecazın bir ad değiştirme veya benzerlik dışında tam bir ilgi yüzünden kendi anlamı dışında bir kullanıma yüz tuttuğunu ortaya koymuştur (Erdem 2003: 262-264).

Arap ve Fars edebiyatı sahası bilginler de farklı bir beyanla aynı sonuca varmışlardır. mecaz kavramı edebî terimlerde metafor veya istiareden daha geniş kavramdır. Başka bir deyişle, açık istiare mecazın en yaygın kullanılan türüdür. Açık istiare de kullanıldığı metinde başka bir kavramla bağlantılı olduğu bellidir ve bu yönden mecazla örtüşmektedir. Ancak açık istiarenin çok kullanılması ve gelelenksel “beyan” ilminde ayrı bir konu olduğu için diğer metafor çeşitleriyle birlikte kendine özgü bir yer tutmuştur. Yani açık istiare, kullanılan sözcüğün kastedildiği anlamla benzerlik ilişkisinin olmasıdır ve bu yönden mecazın genel tanımıyla örtüşmektedir. Ancak sınıflandırmalarda açık istiare mecazla ortak yönü olsa da istiare türlerinde yer almıştır ve biz da bu çalışmada diğer bilimsel araştırmalarda olduğu gibi benzetme ilişkili mecazları metafor ya istiare başlığı altında aldık ve mecaz teriminden benzetme ilişkisi dışındaki metonimler kastedilmiştir.

Ahmed Hâşimi mecazî söz ve kavramın benzetme ilişkisi olmayayan kullanımınıdır diyerek kullandığımız terimin anlamına değinmektedir (Haşimi 1990: 292).

Şemîsâ, şiirde ve edebî metinde hayâlî anlamın önemine dikkat çeker ve mecazın en önemlisi olan açık istiareyi açıklamak için mecazla ilgili olduğunu vurgular. Ancak benzerlikten meydana gelmesi sebebiyle onu mecaz bölümünden ayrı tutar ve istiare bölümünde incelemeye almaktadır. O, açık istiare bir hayalî tasvir sergilediğini ve mecazda bu özelliğin bulunmadığını açıklarken, mecaz edebî metnin dışındaki bilimsel, tarihsel ve dinî metinlerde de kullanıldığını beyan etmektedir (Şemîsâ 1998: 9-10) ve istiarenin bu tür metinlerde kullanılmamasına dikkat çekmek istemiştir.

Bize göre mecazın bilinçli ve bilinçsiz kullanımında fark vardır. Mesela konuşma dilde “başım ağrıyor” denildiğinde, başın hangi siniri beyine ağrıma mesajını verdiği bilinmemektedir ve dil konuşuru bilinçsizlikten baş sözcüğünü kullanmaktadır. Ancak, Mahtumkulu “ne diseng dir baş üstünde” dediğinde, baş ve bu cümledeki anlamı olan tüm vücut arasında bilinçli bir ilişki olup şair bilinçli bir kullanışla baş kelimesini edebî yaratıcılık maksadıyla tüm vücut yerine kafiye kullanmıştır. Bu bilinçliliğin edebî bir yönü vardır ve şairin sözlüksel anlamdan başka bir anlam kavradığı durum, edebî bir anlayıştır ve onu kafiye kurmaya yönlendirmiştir. Bu nedenle mecazın edebî ve edebiyat dışı metinlerde ve konuşma dilindeki farklılıklarının araştırılarak ortaya konulması gerekmektedir.

Şimdi Mahtumkulu’nun şiirlerindeki tespit ettiğimiz mecazlardan örnek veriyoruz:

226/23 yüz yigrimi tört minğ dürdäneniñ **baş** gevheri **baş**: en üst seviye

223/3 her gün **yüz** küy gelür geçer bu **baş**a **yüz**: çok, **baş**: kişi, zehin/gönül

220/11 köngliñ islân işler çıkmaz

220/12 **Nân** yağısı kârsiz ârdin nân 'ekmek': rızk

124/11 Batdı başım çıka bilmen lâyındın **baş**: tüm vücut ve düşünce

211/3 **Baş** bilen barsam aṅga handın olursa güzeri **baş**: gönüllü

204/19 İnce bîl şirin **zebân** kebter tofîk sen kâz boyun **zebân ‘dil’**: söz

193/15 Ağır Devletler ayrılır

193/16 Bir **ağza** bakmayân ârdin **ağz**: söz

185/27 ‘**Âlem** bârça hizmetde âdem yatıp gafletde **Alem**: İnsanlar

171/10 ‘Âlemge **dâstân** edip âftâba serdi meni **destan**: meşhur

185/28 Hâşılîṅg **âteş** olgay eyleseṅg yaman peyda **ateş**: cehennem

181/2 Bu sâķî devrinde içmeyin **cāmım** **cām**: kadeh içindeki şarap

179/34 Geliṅg şükr edeliṅg dōstlar bu **demge** **dem/nefes**: an, zaman dilimi

175/25 Maḥdumķulı nōş etdim **gam** bâdesin iki tās **gam**: aşk, **iki**: çok

139/7 **Boynı** âzād bolur tamūg ödındın **boyun**: vücut

125/10 Muḥtâca **nân** bersem elde **zerim** yōķ **nan**: yiyecek, **zer**: mal varlığı

102/10 Ne hūzūrlı **gün**mişdik bolup gitsēṅg dīvāne **gün**: yaşam, hayat

95/28 Âdem oğlı beş gün **dūza** mehmāndur **duz/tuz**: rızk

95/3 Gelen **aş** dîp gelmez turşıtma yüziṅg **aş**: yemek/rızk

58/5 Muşt-ı **hâke** cān berdiṅg bir zinde ķuliṅg boldım **hāk/toprak**: insanın

fiziksel vücudu

54/24 Yerde hoşvaķt yatar **pūsti** atāmıṅg **pūst/deri**: maddi vücut

Bu son örnekte ruhun mutluluğu kasdedilmiş olup maddî vücudun mutluluğunda abartma sanatı da vardır.

3.1.5.1.2. Benzetme (Teşbih)

Teşbih bir şeyin gerçek ve hakiki olmama şartıyla diğer şeye benzetilmesidir. Bu benzetme hayalî bir iddia olduğundan söz sanatlarında zihni bir imaj ve tasvir yaratmaktadır.(Şemîsâ > Sahne 2008: 65-66).

Benzetmede dört unsur bulunur:

Benzetilen: Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha güçsüz olanıdır ve edebî metinde bunu abartılı şekilde vasfetnektir.

Benzeyen: Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha üstün, daha güçlü olan, kendisine benzetilen.

Benzetme yönü: Birbirine benzetilen şeyler arasındaki ortak ilgi ve benzeyiş. Bu ilgi ve benzeyiş benzeyende güçlü olması şarttır.

Benzetme edatı: Kelimeler ve kavramlar arasında ilgi Kur'an edat ya da edat görevinde olan kelimelerden oluşur. Mahtumkulu benzetmelerde şu edatları kullanmıştır: gibi, kimi, kimin, gûyâ, dey, misl-i, misâl, sıfatlıg, tek, tekin, menğze, dön-,...

226/10 ol feri feyker şıfatlıg yârı gördim şondadır

Benzetme edatıyla yapılan gerçek benzeyişler hayalî tasarımı ve tasviri olmadığından edebî yönü yoktur ve teşbih sayılmamaktadır. Bu kitap o kitap gibidir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde teşbih çok kullanılan edebî sanatlardandır ve şair benzetilen ve benzeyenin arasında kurduğu hayalî bağla mesajını iyi şekilde halka iletmeyi başarmıştır. Şiirlerde tespit ettiğimiz teşbihlerden bazılarını örnek olarak açıklama yapacağız:

Benzetme ögelerinden birinin ya da bir kaçının kullanılıp kullanılmamasına göre dört türlü benzetme vardır.

3.1.5.1.2.1. Mürsel Teşbih (Ayrıntılı benzetme)

Dört ögesi de bulunan benzetme :

239/1 Gözim düşdi seyrânımda arkadaşlar

239/2 Kükreyür tamûg dek nârı dilbering

3.1.5.1.2.2. Mücmel Teşbih (Kısaltılmış Benzetme)

Benzetme yönü söylenmemiş benzetme:

226/3 ‘**Ârızı gül dek** peri ruhsârı gördim şondadur

226/10 Ol **feri feyker şıfatlıg yârı** gördim şondadur

246/7 **Yigitlikdür güyâ** yaz günüñg **faşlı**

239/3 Kılınmış **kemân dek** yüzinde **kâşlar**

239/4 Gören de görmân de zârı dilberinğ

239/9 Şu‘lesinde **güneş dekdür şemâlı**

3.1.5.1.2.3. Belig Teşbih (Açık benzetme)

Hem benzetme yönü hem de benzetme edatının kullanılmadığı benzetmedir ve iki türlü yapıya sahiptir:

3.1.5.1.2. 3.1. İsnadlı Belig Teşbih

Teşbihin iki tarafı ek-fiille bağlantılı olmaktadır:

218/30 **Bişede bebirdür dâğda pelenğdür**

218/31 **Gâmige lâbırdur deryâ nehenğdür**

218/32 Her yan barsa **ôzi Devlet ‘Alining**

3.1.5.1.2.3.2. Tamlamalı Belig Teşbih

Ek-fiil olmaksızın bağlantı kurulan teşbihdir:

238/34 **Nergiz gözi** hayrân eder döstında

234/13 ‘**İşk deryâsı** cōşar gelür saşadın

229/2 Görmeyinçe **gül yüziñni** bîkarâram doğrusı

228/17 ‘**Âşıka hû-hû** tiyüp bolğüsü **ma‘rifet güli**

226/2 ‘**İşk metâ‘** ı satılır bāzârı gördim şondadur

224/8 **Bahtım müşterisine** kûrîdur bâzâr ey dōst

224/5 **Şabrım seffinesini** sındurdı şevķiñg sîli

224/6 Deryâ-yı ‘ummân saldı metâ‘ -i qarâr ey dōst

3.1.5.1.2.4. Tefzil Teşbih (Üstün Benzetme)

Aşağıdaki beyitte şair, soru cümlesiyle benzetme yapmış ve ikinci mısra da benzeyendeki benzetme yönünün üstün olduğuna dikkat çektikten sonra, bu sıfatın benzetilende daha üstün olduğunu savunmuştur. Bu vesile ile teşbihin muhataba olan etkisini arttırmıştır.

96/15 Niçük **ōtdur** ‘aşıklarîñg içinde

96/16 Bu ötlar dek **belli yanmaz** yaranlar

Bu beyitte de sözü anlamayan kişiyi gizli bir şekilde ite “köpeğe” benzetmiş olup ikinci mısra da köpeğin ondan üstün olduğunu söyler.

160/23 Deñg düş bolmaz **ma‘ni āñgmaz** yigitdin

160/24 Arķacında ıssı beren **it yahşı**

Aynımak, ayınmak ve aynalmak Çağ T.’nde (Şeyh Süleyman Efendi 2013: 41) üytgemek “değişmek” anlamındadır. Mahtumkulu bu mısra da “maşukun yüzü günün etkisiyle değişmez” diyerek o da gün gibidir ve günün güne etkisi olmayacağını hayalî bir şekilde beyan etmiştir. Bu teşbih de yukarıdaki gibi bir gizli teşbihdir.

206/17 güzel **görķiñg** gökde **gündin** aynımaz

Firaki aşağıdaki beyitte günü hançer çeken bir savaşçıya benzeterek gerçekte ayın gün karşısında görünme imkanı olmadığını gizli bir şekilde belirtir ve maşuk gün karşısında gözükten ay olduğunu yanı gökteki aAydan üstün olduğunu iddia eder.

242/1 Gün hançerin gökdin yere uranda

242/2 **Güne** qarşı doğan **āy** **güzel** sen

Halk biliminde her kes dünyaya geldiğinde onunla beraber gökte bir yıldızın yaratılması inancı vardır ve o yıldız kişinin bahtı ve ikbali için bir semboldür. Şair övgü ile bahsettiği kişinin ikbalini güneşten ve aydan parlak ve nurlu olduğunu söyler.

218/23 **Güneşdin** gevherdür âydın durıdur

218/24 Felekde **yıldızı** Devlet ‘ Aliniṅ

Üstün teşbihin diğer örneği:

220/3 İşşı beren **köpek** yegdür

220/4 Uyatsız **ıkrârsız** ârdin

3.1.5.1.2. 5. Müekket Teşbih (Pekiştirilmiş Benzetme)

Benzetme edatı bulunmayan benzetmedir. Örnek: Ahmet kurnazlıkta tilkidir. Lebin letâfeti söylense goncenin sözü yok. Sözün halâveti anılsa şekerin tuzu yok. Dudağın inceliği söylense goncanın sözü yok. Sözün tatlılığı anılsa şekerin tuzu yok (Necatî XV. yüzyıl)

63/8 **Bülbül** oldum sayradım girdim Eremniṅ bağına

63/12 **Püşeşim** gam guşşadur men dönmişem Ferhâda hey

3.1.5.1.2.6. Mürekkep Teşbih

Benzeyenin ve benzetilenin bir takım sıfatlarla nitelenmesiyle oluşan teşbihdir.

156/19 Cāyın tapsa **karınca** dey pīs duşmān

156/20 **Arslan** olup el göstermez şanıṅdın

218/15 **Bürgüt** dey alurdi lāçın beslese

218/16 **Şîr** alurdi bâzı Devlet ‘ Aliniṅ

59/25 Ol **kılıçdın** yiti **kıldın** inçge yōllar andadur

41/7 **Ötlı** suvlı **tamuğ** andın yaḥşıdur

41/8 Her ülkāniṅ bir bāzârı bolmasa

58/47 **Daşdın** beter **katıp** men gözlerimdin **yaş** gelmez

3.1.5.1.2.7. Teşbih-i Müzmer (Gizli Benzetme)

Cümlelerin anlamında gizli olan teşbihdir:

49/17 Tafa bilsenġ **hakikatıng** merdini

49/18 Çeşminġe **tütüiyâ** kılġıl **gerdini**

Şair, Mürşidin tozunu tutiyâ sanmıştır ve onun göze sürülmesini beyan eder.

İkinci mısranın yatay ekseninin derin yapısında “deep structure” bu benzetme vardır:

Hakikat merdinin ayak tozu göz aydınlatan tütüiyâ gibidir.

3.1.5.1.3. Üslub-i Muadele (Denklem Sanatı)

Üstat M. R. Şefî’i Kedkeni Fars edebiyatının Hindî tarzında şiir yazan Özbek asıllı Fars edebiyatı şairi Abdulkâdir Bidel-i Dihlevî’nin şiirleri üzerine yazdığı “Şair-i Aynehâ” adlı eserinin girişinde üslub-i muâdele (denklem sanatı) sanatından bahsederken onu Fars şiirinin Hindî tarzına özgü sanat olarak nitelendirir ve sanat konusunda bu terimi önerir.

Üslub-i muadelede beytin bir mısrasında soyut kavramlı ana konu (temel konu) geçerek diğer mısrada benzetme vasıtasıyla onun somut ve nesnel örneği verilir; iki mısranın arasında eşittir (=) işaretini koyabiliriz.

Fuzûlî, Nevâî’nin yeni tarzını beğenmiş ve onu Farsça ve Türkçe divanında kullanmıştır. Onun gazellerinin çoğu Nevâî’nin şiirlerine nazire ve benzer olarak inşa edilmiştir. İki şairin divanının ilk şiiri bunu ispat etmektedir:

Nevâî:

اشرق من عكس شمس الكأس انوار الهدا يار عكسين می ده گور دیپ جامدن چیقدی صدا نوایی ج 1

Nevâî divanı gazeller s. 1

‘Kadeh güneşinden hidayet nurları doğdu, sevgilinin resmini şarapta gör diye kadehten ses çıktı.’

Fuzûlî:

قد انار العشق للعشاق منهاج الهدا سالک راه طریقت عشقه ایلر اقتدا فضولی ص 15

Fuzûlî divanı gazeller s. 1

‘Aşk âşıklar için hidâyet yollarını aydınlattı; Tarikatın yolcusu aşka uyar.’

Şimdi üslub-i muadeleye örnek veriyoruz:

Sâib:

دیوانه دروغگو نمی باشد بر سنگ محک دروغ بهتان است¹

‘Deli yalancı değildir. Mihenk taşını yalanla suçlamak iftiradır.’

Bîdil (Hindi tarz):

ما ضعیفان را اسیری ساز پرواز است و بس رشته ی پای طلب بال امید سوزن است²

(Biz güçsüzler için tutsaklık uçuş kanatıdır. İğnenin de ipi onun umut kanatıdır.)

Bu Farsça şiirlerden önce Nevâî ve Fuzûlî bu özelliği kullanmışlardır.

Nevâî:

Hicr era gül yüzünü görkez desem

Mihir kaçan cilve kılur şam era Nevâî divan: s. 21

‘Hicranda iken gül yüzünü göster desem, Güneş gecede cilveli olurmu?’

Fuzûlî:

Hatıring şâd eyledin ehli vefa gönlün bozup

Bir imaret yapmağa bin ev yıkan mimar tek Fuzûlî divan s. 167

Fuzûlî:

Ta'ney-i ehli Melâmetten ne nuksan aşika

Barg-ı lami' def'in eylermi hücum-i har-u has Fuzûlî divan s.154

¹. Seccadi, Seyit Ali Muhammed: s. 93

². önceki kaynak, s. 155

‘Ehli Melâmet haykırısından aşığa ne eksiklik? Saman ve dikenin saldırısı parlak nuru def edemez.’

Mahtumkulu’nun şiirlerinde de denklem üslubun örnekleri vardır ve kullandığı sözcükler onun kendi kültüründe cereyan eden eylemlerden ve olaylardan etkilenecek yarattığını göstermektedir. Neticede bu üslubu Farsça şiir yazan Türk şairleri Türk kültürü ve hayatı tecrübesinden Fars dili edebiyatına aktardıklarını görebilmekteyiz.

194/11 Ahmağa iç berme sırıng fâş etme

194/12 Kâlbırda suv durmaz gözemek bilen

Aptala sırrını vermek = kalbire “süzgeç, elek” su tökmek

195/9 Burç bilen dūz tāze yarā āvı kıatar rūzigāre

195/10 Yaman hātūn yahşı āre savılmaz töhmete menġzār

Kötü hatunun iyi koca yanında bitmez töhmet olması = biberle tuzun yen çıkan yaraya serpilmesi.

195/11 Yatan yeri yılān kıoyını asılanı itinġ boynı

195/12 Pīs ārinġ yahşı hātūnı dürr-i bikiġmete menġzār

Kötü koca ile iyi hatun beraber yaşaması = yılanla beraber uyumak veya köpeğe sarılmak.

193/21 Kıoçak yigitler yav ġünü

193/22 Kıūrda kıoymaz şir āv ġünü

Kahraman yiğitlerin savaş günündeki davranışı = arslanın kurda av bırakmaması.

Sözlü edebiyatta çoğunlukla şiirlerin anlamsal birimi dörtlük olduğuna göre Mahtumkulu da genelde şiirdeki dörtlüklerin koşma kafiyeli üç mısrasını giriş şeklinde vermiştir ve son mısra anlam tamamlayıcısı olmaktadır. Bazen bu girişlerde eşit anlam kastederek örnekler sunmuştur. Bu durumda dörtlüğün tüm mısralarında denklem üslubu görülmektedir:

179/13 DİNÇLİĞİNİŖ KADRINI BİLMEZ ARMAVAN

179/14 Beglik ede bilmez berim bermeyen

179/15 Çölde açlık meşakkeatin görmeyen

179/16 öyde ıssı nânınŖ kadriñ hiç bilmez

32/5 Hemrâh bolup oturmağın pîs bile

32/6 Boğa deĖseñg beyning dölâr îs bile

32/7 Gevher daşın yüzük etsenĖ mîs bile

32/8 Kımmeti egzilmez hürmet yahşıdur

3.1.5.1.4. Sembol

“Sembol, remz, simge, bir kavramın bir işaretle karşılanması demektir. Diğeri bir deyişle, toplumsal bir anlaşmaya dayanan, anlamı önceden karşılaştırılmış bir işarettir. İmaj gibi sembol de belirli bir edebî akımın adı olmuştur.

“Bayrak vatanın ve kalem bilginin sembolüdür. Günlük dilde kullanılan bu ortak anlamlı sembollerin yanında, edebî semboller de vardır. Edebî semboller, birçok yönleriyle günlük dildekilerden ayrılmaktadır. Anlamları önceden kararlaştırılmış değildir. Ortaklaşa bir yanları yoktur. Görecelidirler. Değişik yorumlara açıktırlar. Okuyucunun, böyle bir sembolü anlaması ya da anlamlandırması, yaşantısına, kültür durumuna, düşünme ve hayal gücüne bağlıdır. Zira, semboller doğrudan bir anlatımın değil, dolaylı bir anlatımın mahsulüdür. Şairleri, yazarları buna zorlayan da bir bakıma birtakım gizli doğruları, canlı gerçekler hâlinde sunma isteğidir. Sembolleri değişik yorumlara açık tutan, çok anlamlı kılan da bu istektir.

Sembollerin anlamına doğru bir yaklaşım kurmanın yolu tek değildir. Şairin, yazarın yöntemini tanıma, onun dil dünyası ile bağlantı kurabilme, kimi durumlarda

psikolojik ve sosyolojik verilerden yararlanma gibi çok yönlü bir etkinlik gerektirir. Bir başka yol da sembolleri metnin bütünlüğü içinde ele alma, değerlendirmedir.

Coleridge, sembol için şu tanımlamayı yapmaktadır: “Türlerin kişileştirilmesi veya genelin özelleştirilmesi ile daha açık ve berrak bir duruma getirilmesidir...bu edebî olanın dünyevi şekle sokularak açıklanmasıdır.”

Bir başka ifadeyle sembol, soyut kavramların anlaşmayla saptanmış tasvirlerine hizmet etmek üzere konan çok çeşitli dilsel biçimlerdir. Ancak, temel anlamıyla sembol heyecansal-imgesel bir anlam taşıyan bağımsız bir sanatsal imaj demektir. (huseyin-sarac, ağ sayfa:2016: 6 < Köklügiller, 1974: 110).

Mahtumkulu kendi yaşadığı toplumda kullanılan sözcükleri sembolik anlamda kullanmıştır:

213/11 **Eşek moncığna** bîr yâ ha **hâkîka**

213/12 Biçäre çopanlar **yakut lâl** tapsa

213/13 Cân havfındın bolur ‘aqlı **hayrân**

213/14 **Yılân** kişmir görse ütelgi **ıayrân**

213/15 **Şîr sıyâgûş** görse **fil** hem **kergerdân**

213/16 **Ağacğa kûrt** düşse **kāvun** hâl tapsa

213/19 **Pervâne ôt** görse cân bîr ayrılmaz

213/20 **Sîmâb** kızıl tapsa **meges bal** tapsa

145/1 **Eşek** özin egsik saymaz **bedevdin**

145/2 Kîmet etsenġ **at** yanında bellidür

145/3 **Bedev** dîgeç hemme **bedev** deġ bolmaz

145/4 Çın **bedevler** meydânında bellidür

3.1.5.1.4.1. Sembolik Denklem

Sembolik denklem teriminden bir şiirin tümü veya dörtlüğün dikey ekseninde sembollerin eşit bir edebî anlamda kullanılması kastedilmektedir. Şöyle ki, Mahtumkulu bir şiirin farklı dörtlüklerinde kendi çevresi, tabiat, kültür ve yaşamındaki nesneleri sembolik şekilde farklı sözcüklerle eşit anlamda kullanır ve bu kullanışın sanatsal üslup olacak kadar ilgi çekici örneklerinin var olduğunu söyleyebiliriz. Firaki'nin yarattığı bu anlambilimsel sanatta sembol, şiirin tümü veya çoğu dörtlüklerinde denkleşerek eş anlamlı bir ortamda meydana gelmiştir.

Geleneksel edebî sanatlarda tenâsüp ve ihâmın birleşmesinden ihâm-ı tenasüp sanatının ortaya çıkışı gibi, Firaki'nin eserlerinde denklem üslubu ile sembolün birleşmesinden ve şiirin dikey ekseninde yayılmasından kendine özgü üslupbilimsel özelliği olan sembolik denklem sanatı meydana gelmiştir.

Eşit anlamdan maksat, bayrak ve kalem gibi günlük dildeki önceden karşılaştırılmış tek anlamlı sembolik kavramlar değildir. Edebî sembolün özelliği, değişik yorumlara açık olması, hem yaratıcının hem de okuyucunun sembolü anlaması ya da anlamlandırması; kavrayış ve kültür durumuna, düşünme ve hayal gücüne, sosyal hayattan, çevresinden, tabiattan benimsedikleri kavramlarla ilgili olabilmektedir.

Örneğin Mahtumkulu'nun metnimizdeki 78 No'lu şiirinin tümüne serpilen sembolik denklemi açıklamakta aşağıdaki yorumları gözlemleyebiliriz:

داغلار حقتنگ میخی دور دفة اوزین داغ سایر

چکیک اوزین بلبل دیر چرلق اوزین زاغ سایر

78/1 Dāğlar Haxıñg mihidur defe özin dāğ sāyar

78/2 Çekik özin bülbul dır çırlak özin zāğ sāyar

کملیک ایلا کمال بار منلیک ایتمه زوال بار

هر باشده بر خیال بار قُل اوزینی ایگ سایر

78/3 Kemlik eyle kemāl bār menlik etme zaval bār

78/4 Her başda bir ẖiyāl bār **ḵul** öziñi ĩg sāyar

گوجیندین قوتیندین دنیاننگ نوبتندین

بر کشی عزتندین بداصل اوزین بگ سایر

78/5 Gücündin kuvvetindin dünyāñiñ nōbetindin

78/6 Bir kişi izzetindin **bed aşıl** özin **beg** sāyar

نادانم ذات بیلمه‌نم بر گناه لی قُل منم

سرکه آیتور بال منم نفت اوزین یاغ سایر

78/7 Nādānam zāt bilmenem bir günāhlı ḵul menem

78/8 Sirke aytur bal menem **nefit** özin **yağ** sāyar

خبر آلسانگ برودین اوزین کم ساممز دودین

اوز یاننده بدودین اشك اوزین یگ سایر

78/9 Haber alsanğ birevdin özin kem sānmaz devdin

78/10 Öz yanında bedevdin **eşek** özin **yeg** sāyar

درد چکانلار درد بیلور نامرد اوزین مرد بیلور

تلکی اوزین قورت بیلور قرساق اوزین سگ سایر

78/11 Derd çekenler derd bilür nāmerd özin merd bilür

78/12 Tilki özin ḵurt bilür **ḵarsaq** özin **seg** sāyar

مخدوم‌قلی بر قل‌دور قوللیق ایدیب یقیل تور

احمق اوزین عاقل دیر اولانگ اوزین باغ سایر

78/13 Maḥdumḵulı bir ḵuldur ḵulluḵ edip yıḵıl tur

78/14 Aḥmaḵ özin āḵıl dır **öleñg** özin **bāğ** sāyar

Şiirde olumlu ve olumsuz olarak iki grup sözcük bulunmaktadır:

Olumlu: dāğ , bülbül , zāğ 'karga', ĩğ , beg , bal , yağ , dev, bedev 'at', merd , kırt , seg 'köpek', 'âkıll , bâğ

Olumsuz: defe 'tepe', çekik , çırılak , kıll , bed , aşıl , sirke , nefit , eşek , nâmerd , tilki , kırsak , ağımak , ölenġ

Bunlardan şöyle anlamlar çıkarmak mümkündür.

- Bencillik 'gurur' yapmamak ve nacizane "tevâzu" davranışlı olmak. Dağlar iddialı olmadan çivi gibi dünyayı sağlam tutmaktadırlar. Ancak tepeler de kendini dağ saymaktadırlar. Şiirin olumlu ve olumsuz anlamdaki diğer örnekleri de eşit mesajda kullanılan sembollerdir.

- Tasavvufta gelişmek gösteriş yapmadan içten kulluk etmek ve hizmet etmekle mümkündür. Gösteriş yapanlar için hakikata ulaşmak mümkün değildir. Bu yorum şiirin ilk ve son beyitlerindeki "dâğlar Ĥaķıñġ mihidur" ve "kılluk edip yıķıl tur" cümlelerinden ortaya çıkar. Çivi ve kazık anlamındaki Farsça mih sözcüğü Arapça'da veted ve çokluk şekli evtâd olup Kur'an'da 78. Nebe sürenin 6-7. âyetlerinde الم نجل 'yer yüzünü döşek ve dağları çivi 'kazık' yapmadık mı?' vardır. Mhtumkulu'nun da şiirlerinde getirdiği Tasavvuftaki "Nücebâ, Nukabâ, Evtâd, Kutup" terimlerinde, yer yüzünde evtâd sayısı yedi evliyadır. Kulluk yapmak ve yıkılmak şiirin sonunda bu anlamın ortaya çıkmasını kuvvetlendirmektedir. Günümüz Türkmensahra sufileri de bu şiiri şöyle bir anlamla yorumlamaktadırlar.

- Bu olumlu ve olumsuz sembolik varlıklardan genel anlamda tüm iyilikler ve kötülükler kastedilmektedir.

Sözcüklerin şiirdeki çok yönlü anlamı onları metafor seviyesinden çıkarmıştır. Anlatıldığı üzere edebî metinlerdeki semboller, Birtakım gizli doğrular, şairleri ve yazarları böyle kullanışa zorlamaktadır. Söz sanatçısı, onları canlı gerçekler hâlinde

sunmak istediği için sembol kullanımına yönelir. Sembolleri değişik yorumlara açık tutan, çok anlamlı kılan da bu istektir. Mahtumkulu da böyle bir yaklaşımla sembolleri eşit seviye ve denk durumda şiirin tümüne sindirmiştir. Biz bu sanat için “Sembolik Denklemler” terimini kullanmayı mantıklı bulmakla birlikte, onun şiirlerinde kullanım örneklerinin çok olması sebebiyle edebî sanatlar kullanımı bakımından kendine özgü bir edebî üslup olduğunu düşünmekteyiz.

Bu sanatın diğer örneklerini aşağıda sunmaktayız:

• Şiir 179:

دگیرمنچی قولنه دوشسه آغیر باز
قانتدین آیرور قدرین هیچ بیلمز
بر چوبان الینه دگسه بر آلمز
چاقمغه پاکا بیر قدرین هیچ بیلمز

179/1 **Degirmençi** kılna düşse **algır bāz**

179/2 Kānatdın ayırur kadrın hīç bilmez

179/3 Bir **çofan** eline düşse bir **almaz**

179/4 **Çakmağa pākā** bir kadrın hīç bilmez

فقیره مناسب صبر و قناعت
بایلار یاراشوغی خیر سخاوت
خر بسلان تاجیکه توشسه شالیق آط
پالان چکار سورار قدرین هیچ بیلمز

179/7 **Har** beslān **Tācīke** tüşse şāhlık at

179/8 Palan çeker sürer kadrın hīç bilmez

179/11 Dāli **Mecnūn** ʿışkı eser etmeyen

179/12 Perizād **Leyliniṅ** kadrın hīç bilmez

رېسمانين برك ايديب لابر سالمایان

غرقابه او غرايب حاضر بولمايان

كشتی سی كلاوده بندیل بولمايان

قیراقده قیریرینگ قدرین هیچ بیلمز

179/21 Rismānın bek edip **lābır** salmayan

179/22 **Ġarqāba** uğrayıp ḥāzır bolmayan

179/23 **Keştisi** kelevde bendil bolmayan

179/24 Kırakda kır yeriṅ ḡadrın hīç bilmez

3.1.5.1.5. Metafor (İstiare ve Türleri)

Aristocu geleneğe göre kelime ve onun temel anlamı (denotatumu) tarafından genellikle adlandırılan şey ve edebî anlamı arasında benzerlik esasında transfer edilmesiyle onun uygun olmadığı bir şeye uygulanması olarak kabul edilmiştir (Erdem 2003. 12-13). Metaforun şiirdeki önemi İbn-i Haldun'un şiir tanımlamasında açıkça bellidir: “Şiir istiare ve vasıflar temelinde oluşan bir söylemdir” (Şefii Kedkeni < Sahne 2012. 98).

Dr. Bekri Şeyh Emin de istiareyi benzeyen veya benzetilenin silinmesinden gerçekleşen bir benzetme olarak tanımlamıştır ve mecazın bir çeşidi olarak mecaz bölümüne almıştır (1982: 113). Kaya Bilgegil de bu konuda aynı görüşte olup metaforu, analogi (temâsil) ilgisiyle kurulan mecazlar konusu içinde ele alarak şu şekilde târif etmiştir. “İstiare bir şeyin ödünç yapılmasının veya ödünç alınmış bir şeyin iadesinin istemidir. Edebiyatta, taraflarından biri kaldırılmış belîğ teşbihe bu ad verilmektedir (Erdem 2003: 27).

İran'ın retorika veya beyan ilmi çalışmalarında da metafor konusundaki görüşler aynı olup tarafların birisi kaldırılmış belîğ teşbih olarak tanımlamışlardır (Şemîsâ 1998: 40).

Metafor farklı bakış açılarından çeşitlere ayrılmıştır. Esas olan çalışmamızda Firaki'nin şiirlerindeki istiareleri tespit ederek onları istatistik açıdan diğer edebî sanatlarla karşılaştırmaktır. Bu yüzden Firaki'nin şiirlerinde farklı çeşitlerdeki istiarelerin bakış açıları esasında değerlendirilmesi edebî sanatlar ve anlambilimi açısından başlıbaşına bir çalışma konusu olabilmektedir. Biz burada Mahtumkulu'nun şiirlerinde var olan istiarelerin tümünü kapsayacak şekilde benzetmenin hangi tarafının kullanıldığı veya kaldırılmadığı ve lafzın tek ya birden fazla olması açısından ele alacağız:

3.1.5.1.5.1. Musarrah İstiare (Açık İstiare)

Musarrah istiare benzeyenin bulunmayıp yalnızca kendisine benzetilenle yapılan istiairedir. Mahtumkulu muhatabın anlama yeteneğine dikkat ederek anlambilimsel sanatları kullanmıştır. Bunun doğrultusunda istiaarenin teşbihten meydana geldiğine göre Mahtumkulu, bazı istiareleri ilk, teşbih şeklinde kullanmış ve diğer cümlede o teşbihe dayalı istiare yaratmıştır. Böylece istiaarenin cümledeki anlamını dinleyicinin kolayca kavramasını sağlamıştır. Örneğin bu beyitte, kötü sözü yılanın dişine benzeterek ikinci mısrada kötü sözün yarattığı acının yerine zehir kelimesini kullanmıştır. Bu tür kullanışta iki teşbih birbiriyle ilgili olup ikinci teşbih istiare şeklindedir:

Yaman söz yılan dişi gibi ve acısı zehir gibidir:

156/13 Bir yaman **söz** cāna **yılān dişidür** : benzetme

156/16 Soḡsa **zehri** āsān çıkmaz ininḡdin :açık istiare

İlk mısradaki aynı teşbihin ikinci mısrada istiareye dönüşmesi:

208/3 ʿışḡ deryā düybi yōḡ **hicrān** bir ōt pâyānı yōḡ : benzetme

208/4 ‘ışka meyl etgen bu **ötlargâ** yanasıdur köngül : istiare

İki teşbihin de ikinci mısra da istiare olması:

199/11 Ādemzād mehmāndur **dünyâ öyüne** benzetme

199/12 Bir gün **öy** içinde mehmān tapılmaz istiare

Açık İstiare örnekleri:

235/6 Bir belādur hiç kıtarırmaz bu **şayyād** (ecel, ölüm)

231/9 **Tohum** (amel) sal **orar** (sevap) sen sende bu **cāya** (dünya)

231/10 ‘Ömrinği geçirme bihūda zāya

231/15 Uçraşıp **kelevge** (belâ) gark oldım dir hāy

231/16 Ārlar pīrlar sizdin meded haraydır

229/4 **Bülbül**-i(âşık) biçāreyem çoḡ ah-ı zāram doğrusı

229/5 Bir bazergānam menem ‘ışkıñg metā‘ ın sataram

226/23 Yüz yigrimi tōrt miñg dürdāneniñg **baş gevheri** (Hz. Muhammed)

226/2 ‘Işk metā‘ ı satılır bāzārı gördim şondadır

225/17 Darıydı bir **dolı** (tarihî olay) yolukdı bārān (tarihî olay)

225/18 Birin yūrdı bilen eyledi veyrān

224/8 Bahtım müşterisine kıdırur **bāzār** (dünya, yaşam) ey dōst

3.1.5.1.5.2. Mekni İstiâre (Kapalı İstiâre)

Mekni veya kapalı istiare, sadece benzeyen ile yapılan istiaredir. Kendisine benzetilenin yerine onun bir ögesi, sıfatı veya eyleminin onu hatırlatacak şekilde cümlede bulunması gerekmektedir.

Firaki’nin şiirinden bu tür istiarenin örnekleri:

242/1 Gün hancerin gökdin yere uranda

Güneş bir savaşçı gibi hançer vurmaktadır. Kendisine benzetilen yani savaşçı silinmiştir ve hançer vurmak onun eylemidir.

241/9 Bir **yaman söz yürek bulâr**

Kötü söz bulandırıcı nesneye benzetilmiş ve bulanma eylemi cümlede kullanılmıştır.

230/87 **kahrı kaynâp** başındın turdı ‘Ali cöşındın

Kahr ve öfke, sıvı şey gibi kaynar.

226/8 **Köngliñgi bend** eyleyüp **Öziñni fervâz** eyleyür

Gönül insan gibi zindanda maşûkun cemîline bend olur. Aşıkın ruhu da kuş gibi uçar.

224/3 Ten mülkiniñ içinde **cân** turdı **pervâz** eylâp. Cân kuş gibidir.

223/36 **Kaygâ** kara caddâ **batmağıl** oğlım.

Yol ve cadde hemde endişe ve kaygı bataklık gibi.

192/5 kim ki **şekâvetdin** urılsa **bünyâd**

3.1.5.1.5.3. Teşhis (Personifikasyon)

Bu sanat aslında metaforun bir türüdür. Mekni istiaredeki cümle biçiminde kullanılmamış olan benzeyenin insan olması hâlinde teşhis denilmektedir. İnsanın eski çağlarda her şeyi canlı bir nesne zannettiği animizm denilen felsefi kavramdan da kaynaklanabilmesi mümkündür.

“Canlı ve cansız bütün doğanın ruhlu olduğu ve ruhlarla yönetildiği inancına felsefede canlılık denmektedir. İngiliz antropoloğu Edward Burnett Tylor (1837-1917) tarafından Primitive Culture adlı yapıtında ileri sürülmüştür. Tylor, ruh anlamına gelen La. Anima sözcüğünden türettiği bu deyimle ilkelerin çevrelerindeki hayvan, bitki, ağaç, taş, toprak vb. gibi bütün doğa nesnelerini ve belirtilerini ruhlu saydıkları

varsayımını dile getirir.” (http://www.felsefe.gen.tr/felsefe-sozlugu/c/canlilik-animizm-nedir-ne-demektir.asp)

Animizm bir edebî metinde farklı biçimlerde gelebilmektedir:

- Nesneye insan gibi hitap edilmesi: ey felek, ey mevsim.
- Nesneye insan vücudundaki bir ögenin verilmesi: ecelin eli, feleğin gözü.
- Nesneye insan eylemini vermek: Bulutlar ağladı, toprak yeşil giyindi. Ağaçlar ve çiçekler güldü.

94/27 (**dünya**)bir gün **orağını** alur **eline** : dünya insan gibi mahsul biçer.

246/26 kim kâlur düşmeyen **ecel destine** : ecel insan gibi eli var.

224/2 **cân güşine** yetüşdi be-nâgâh haber ey döst : canın insan gibi kulağı var

244/17 **Kazâ kahra mindi** perin sındırsa : kaderin insan gibi gazap etmesi

244/18 **Felek hıyâl eylâr** mihrin indirse : feleğin insan gibi hayal etmesi

244/19 **Deryâ cöşa geldi suvdın kandırsa** : denizin **insan gibis**u vermesi

244/20 **Muşğık** boldı **köller** Çovdır hân üçün : göllerin insan gibi arzulanması

202/2 **Gün hîredür görkindin hıcâletde tolgun ây** : güneşin ve ayın utanması

3.1.5.1.6. Temsil / İrsal-i Mesel (Ata Sözlery)

Özgün kültür, milletleri diğerlerinden ayıran önemli unsurlardan ve aynı zamanda milletlerin ortak yönlerini de ortaya koyan unsurlardan biridir. Kültürün eski dönemlerden günümüze ulaşan farklı ürünleri vardır. Onların biri de atasözleridir. Türk dünyasındaki ortak atasözleri onların akrabalık göstergelerinin biri olup tarih devamında canlı şekilde sözlü edebiyat aracılığıyla bize ulaşmıştır.

Yazılı edebiyatın başlamasıyla atasözleri de farklı kalıplardaki miras kalan eserlerde kendini göstermiş ve özellikle edebî ürünlerde dilsel ürün olduğundan atasözlerine ratlanmaktadır. Ancak bu, edebî ürünün ahengi ve kalıbıyla ilişkilidir. Zira atasözlerinin Türk halkının edebî anlayışına ve beyinlerde kalan edebî geleneklere

dayalı olarak vezin ve kalıbı vardır ve sözlü edebiyat olduğu için halk şiirlerinin kuralları ve gelenekleri ile örtüşmektedir. Neticede yazılı edebiyat ne kadar temellerini sözlü edebiyatın dilsel, edebî ve düşünsel özelliklerine dayalı aldıysa, o derecede halk dilinde kalıcı olabilmektedir.

Türkmen klasik edebiyatında da “atalar sözü” ve “nakılla”r terimleriyle karşılanan bu ürünler, önemli yere sahiptir. Bu önem büyük ölçüde Mahtumkulu’nun şiirleri ile bağlantalı olup genellikle ondan sonra canlı şekilde klasik şiirlerde kullanılmıştır.

Mahtumkulu kullandığı halk şiirlerindeki nazım birimi, kafiye ve vezin düzeni hem de atasözlerini gerektiği yerde rahatlıkla kullanmıştır ve bu onun sözlü edebiyat ile yazılı edebiyatı bir araya getirdiğinin göstergelerinden biridir. Şairin kendisi Arapça “mesel” sözcüğü ile atasözlerini kullandığını işaret eder:

166/19 Bu qadîmdin bolup gelen meşeldür

166/20 Kirfi yolur gider qavın yahşısın

بو قديمدين بولوب گلان مثل دور
کرفی یولور گیدار قاوین یخشی سین

Burada sırasıyla Mahtumkulu’nun şiiri, elyazmadaki Arap harfli şekli ve kaynaklardan aldığımız atasözü anlamıyla örnek veriyoruz:

187/19 Yering yerdin äring ärdin farqı köp

187/20 Müşkil bu kim sözleşende deng bolur

یرینگ یردین ارینگ اردین فرقی کوب

مشکل بو کیم سوزلاشنده دنگ بولور

یرینگ/یردن/ارینگ/اردن/پارخی/کان، موşگیل/اول دور/سوزلاشنده/دنگ/بولار

(ترکمن لر: ص 815/ش 607)

Ata sözü. Yerimng yerden äring ärdin parhı kân, mügil oldur sözleşende deng bolar (Türkmenler, ?, 915, Atasözü No. 607).

52/13 Sözim diňgle ner žarbını ner tanır

52/14 Һар бақан һар tanır mehek zer tanır

سوزيم دنگلا نر ضربنی نر تانیر

خر باقان خر تانیر محك زر تانیر

خر باقان خر تانار. زرگار زر (ترکمن لر:ص748 ش68)

Ata sözü: Һар бақан һар tanar, zerhär zer (Türkmenler, ?, 748, Atasözü No. 68)

42/9 Yeke keyik yüz torsiğa tutdirmaz

42/10 Şir beçesi toğsan tilkâ atdirmaz

يکه کيک يوز تورسيغه توتديرمز

شير بچهسى توقسان تلکا آتديرمز

آغساڭ/کيیک/مونگ/تورسيغا/يتديرمز (ترکمن لر:ص671 ش190)

Ağsağ keyik müñg torsiğa yetdirmez (Türkmenler, ?, 671, Atasözü No. 190)

هر نارسهنى يره سپسنگ سپدوگینگ ير بهم ايدار

79/2 Her ne ki yerde sefersin sefdüging yer behem eder

مثل:دنیاده/اكن/آخرت -ده/اورار (ترکمن لر:ص717 ش546) (اشاره به حديث نیز دارد).

Ata sözü: Dünyāda eken, āhıretde orar (Türkmenler, ?, 717, Atasözü No.

546)

206/1 Derdli dilber dilleşür sen gel bāri

206/2 Dullıkdur benim de bağrım dilenim

دردلی دلبر دیلاشور سن گل باری

دوللیقدور منینگ ده باغريم دیلانیم

مثل:دولونگ/یاغدايینی/دول/بیلر (ترکمن لر:ص716 ش500)

Ata sözü: Duluñg yağdayını dul biler (Türkmenler, ?, 716, Atasözü No. 500)

53/11 ‘Ömür mālī artar alqış alanıṅ

53/12 Qarğış qalındırmaz yaşı sındurur

عمر مالی آرتر آلقیش آلائیڭ

قرغیش قالندرمز یاشی سیندورور

مثل: قارغیش قالدیرماز، آلقیش اولدورمز (ترکمن لر: ص 728 ش 130)

Ata sözü: Qarış qaldırmaz, alqış öldürmez (Türkmenler, ?, 728, Atasözü No. 130)

235/19 Yağşı oğuldın rahmet ārıḡı aqar

235/20 Nāletkerde oḡul doḡdı doḡmadı

یخشی اوغلدین رحمت آریغی آقر

لغت کرده اوغل دوغدی دوغمادی

مثل: یاغشی/اوغول دان/ رحمت/ یاغار، یامان/اوغول دان/نألت[لغت] (ترکمن لر: ص 806 ش 158)

Ata sözü: Yağşı oğuldan rāḡmet yaḡar, yaman oḡuldan nālet (Türkmenler, ?, 806,

Atasözü No. 158)

120/13 Du‘ ā bilen ār göḡār yaḡmur bilen yer göḡār

دعا بیلان ار گوگار یاغمر بیلان یر گوگار

مثل: آلقیش بیلان ار/ گوگار یاغمر بیلان یر گوگار (ترکمن لر: ص 676 ش 436)

Ata sözü: Alqış bilen ār göḡār, yaḡmır bilen yer göḡār (Türkmenler, ?, 676,

Atasözü No. 436)

61/1 Saḡlıḡıṅ qadrını bilgin ḡasta bolmazdın burun

ساغلیغیڭ قدرینی بیلگین خسته بولمزدین بورون

مثل: ساغ لیغیڭ/قدرینی/بیل/تأکی/اولمزدن/بورون (ترکمن لر: ص 786 ش 24)

Ata sözü: Saǵlıǵıñǵ ǵadrını bil tā ki ölmezden burun (Türkmenler, ?, 786, Atasözü No. 24)

61/3 Düz yeriñǵ ǵadrını bil deryāya dalmazdın burun

دوز یرینگ قدرینی بیل دریایه دالمزدین بورون

مثل: دوز یرینگ قدرینی بیل دریا گیرمزدن بورون (ترکمن لر: ص 718 ش 618)

Ata sözü: Düz yeriñǵ ǵadrını bil deryāya girmezden burun (Türkmenler, ?, 718, Atasözü No. 618)

32/11 Gel āzār bermegin bir müselmāna

32/12 Oǵrı ārdin bir doǵrı it yaǵşıdır

گل آزار برماگین بر مسلمانه

اوغری اردن بر دوغری ایت یخشی دور

مثل(مصرع دوم): اگری اردن دوغری ایت هم یاغشی دیر (ترکمن لر: ص 719 ش 31)

Ata sözü: Egri ärden doǵrı it hem yaǵşıdır (Türkmenler, ?, 719, Atasözü No. 31)

90/11 Bırāǵ atın çār ıarafa ızladıp

90/12 Şehīdler geçerler ǵanı bilāni

براغ آطین چهار طرفه خیزلادیب

شهیدلار گچرلار قانی بیلانی

مثل:سخی[جومارت] اوتر نانی بیلن، شهید اوتر قانی بیلن (ترکمن لر: ص 786 ش 37)

Ata sözü: Saǵı/Comart öter nānı bilen, şehid öter ǵanı bilen (Türkmenler, ?, 786, Atasözü No. 37)

242/6 Dêrdli bolsaňg dermānıňgı bîr dîrler

242/7 Kavın yağşısını şağal ır dîrler

دردلی بولسنگ درمانیڭی بیر دیرلار

قاوون یخشی سینی شغال ایر دیرلار

مثل: قاوونینگ یاغشی سین شاغال اییر (ترکمن لر: ص 731 ش 276)

Ata sözü: Kavınıň yağşısın şağal iyer (Türkmenler, ?, 731, Atasözü No. 276)

47/5 Döstiňgı egleme nef din kâlmāsūn

47/6 Duşmānıňgı saqlama sırıňgı bilmesün

47/7 Açda algıňgı bege bergiňgı bolmasun

47/8 İş müşkildür āňlamaza düş gelse

دوستنگی اگلامه نفدین قالماسون

دوшمانینگ ساقلامه سرینگ بيلماسون

آچه آلغینگ بگه برگینگ بولماسون

ایش مشکل دور آنگلامزه دوش گلسه

Ata sözü: Aç başım dēñç başım (Gazi, 1998: 11)

مثل: دوستونگی اگلامه نپ دن قالماسین، دوшمانی ساقلاما سیرینگ بيلمه سین (ترکمن لر: ص 714)

(ش 427)

Ata sözü: Dostiňgı egleme nepden kâlmāsın, duşmanı saqlama sırıňgı bilmesin

(Türkmenler, ?, 714, Atasözü No. 427)

مثل (مصرع اول بیت دوم): آچه آلغینگ بولماسین بگه برگینگ (ترکمن لر: ص 668 ش 19)

Ata sözü: Açda algıňgı bege bergiňgı bolmasın (Türkmenler, ?, 668, Atasözü No.

19)

مثل (مصرع دوم بیت دوم): ایش موشگیل دیر آنگلامازا دوش گلسه (ترکمن لر: ص 757 ش 250)

Ata sözü: İş müşgildir aňlamaza duş gelse (Türkmenler, ?, 757, Atasözü No. 250)

3/5 Bār ni‘ metdin yeg saǵlǵıñg mizāsı

3/6 Bār ǵulluǵdın yahşy Hākıñg rızāsı

بار نعمتدين يگ ساغلىڭ مزاىسى

بار قوللىقدىن يخشى حقينگ رضاىسى

مئل: همه زادىنگ سره سى ساغ لىق (ترکمن لر: ص 750 ش 144) يا :

Ata sözü: Hemme zadıñg seresi saǵlǵ (Türkmenler, ?, 750, Atasözü No. 144)

«هر ايشينگ باشى ساغلىق» (ترکمن لر: ص 750 ش 165)

Ata sözü: Her işiñg başı saǵlǵ (Türkmenler, ?, 750, Atasözü No. 165)

213/23 Aǵ pulı saǵlǵlar ǵara gün üçün

213/24 Hoş gezerler ǵızıl yaşıl āl tapsa

آق پولى ساقلارلار ڧره گون اوچون

خوش گزارلار قزىل ياشيل آل تاپسه

مئل: آق پولى ساقلارلار قارا گون اوچين (ترکمن لر: ص 673 ش 323) يا :

Ata sözü: Aǵ pulı saǵlǵlar ǵara gün üçün (Türkmenler, ?, 673, Atasözü No. 323)

«پولى قارا گونونگ اوچين ساقلا (ترکمن لر: ص 784 ش 94)

Ata sözü: Pulı ǵara gün üçün saǵla (Türkmenler, ?, 784, Atasözü No. 94)

5/21 Her kime el bermez dürr-i ǵaltānı

5/22 Aş waǵtı dōst ǵazan at bār yōl tanı

هر کيمه ال برمز در غلطانى

آش وقتى دوست قازان آط بار يول تانى

مئل: آطينگ بارقا يول قازان آتانگ بارقا دوست قازان (ترکمن لر: ص 685 ش 886) و

Ata sözü: Atıñg barqa yol qazan, atañg barqa dost qazan (Türkmenler, ?, 685, Atasözü No. 886)

«آطينگ باردا يول تانا آتانگ باردا ايل». (ترکمن لر: ص 685 ش 884)

Ata sözü: Atıñg bar-da yol tana, atañg bar-da il.

114/2 Müñgkire biling bermegin könglindin gumān gitmezmiş (Türkmenler, ?, 685, Atasözü No. 884)

مئل: مونگکورینگ گونوندن گیتمز گمانی (ترکمن لر: ص 770 ش 170)

Ata sözü: Müñgkürüñg gövnünden gitmez gümanı.

141/3 Giden döñmez yölindin düşmez yaman fi' lindin

141/4 Diyānet halk elindin uçdı diyip āglārın

گیدان دونمز یولیندین دوشمز یمان فعلیندین

دیانت خلق الیندین اوچدی دییب آغلارین

مئل: هر کیم اؤز پالیندن تاپار (ترکمن لر: ص 751 ش 196)

Ata sözü: Her kim öz pälinden tapar (Türkmenler, ?, 751, Atasözü No. 196)

32/15 Eldin gelen yahşi işiñg bolmasa

32/16 Köñgliñg içre yahşi niyet yahşıdur

الدين گلان یخشی ایشینگ بولمسه

کونگلینگ ایچره یخشی نیت یخشی دور

مئل: یاغشی نیت یاریم دولت (ترکمن لر: ص 806 ش 134)

Ata sözü: Yağşı niyet yārım devlet (Türkmenler, ?, 915806 Atasözü No. 134)

147/1 Yaşşılıgı pīs bilmez ār yanında bellidür

147/2 Görer göziñg kımetı kör yanında bellidür

یخشی لیغی پیس بیلمز ار یاننده بللی دور

گورار گوزینگ قیمتی کور یاننده بللی دور

مثل: گورر گوزونگ قیمماتی کور یانیندا بللی دیر (ترکمن لر: ص 736 ش 617)

Ata sözü: Görer gözünğ kımmatı, kör yanında bellidir (Türkmenler, ?, 736,

Atasözü No. 617)

32/9 Zinhār qasd etmegin idigiñg nāna

32/10 Könğlinğ hayra bağla şıdķıñg imāna

زینهار قصد ایتماگین ایدیگینگ نانه

کونگلینگ خیره باغلا صدقینگ ایمانه

مثل (مصرع اول): بیر گون دوزا مونگ گون سلام. و به بیان دیگر:

Ata sözü: Bir gün duza, münğ gün salam

بیر گون دوز [نان] اییان یرینگا قیرق [مونگ] گون سلام (ترکمن لر: ص 699 ش 540)

Ata sözü: Bir gün duz/nān iyeninğe, kırķ münğ gün salam (Türkmenler, ?, 699,

Atasözü No. 540)

16/5 Feltesiz yağ çırağa ışıķ salmaz kırağa

فلته سز یاغ چراغه ایشق سالمز قیراغه

مثل: پلته سیز چیرا یانماز هونارسیز ایله یاراما (ترکمن لر: ص 783 ش 26)

Ata sözü: Peltesiz çıra yanmaz; hünärsiz ile yaramaz. (Türkmenler, ?, 783,

Atasözü No. 26)

«چیراغینگ دویبی قارانگق». و: چیرا اوز دویبونه یاغتی سالماز (ترکمن لر: ص 706 ش 138 و 139)

Ata sözü: Çırāḡıñg düybi karanḡkı. Veya: Çıra öz düybine yaḡtı salmaz
(Türkmenler, ?, 706, Atasözü No. 139)

160/1 Hoş güninḡde hoş tāblaşp gūlmāge

160/2 Barışmāga gelişmāge yād yaḡşı

160/3 Ğam güninde ḡalmaḡalıñg üstinde

160/4 Kardaş yaḡşı doḡan yaḡşı zāt yaḡşı

خوش گوننگده خوش تابلاشیپ گولماگه

باریشماغه گلیشماغه یاد یخشی

غم گوننگده غملاشماغه اوستنگده

قرداش یخشی دوغان یخشی ذات یخشی

مثل: «خوش گونینگ یاد یاغشی یامان گونینگ قارداش»

Ata sözü: Hoş gününḡ yād yaḡşı yaman gününḡ kardaş.

«سوو آقار داش قالار، یاد گیدر قارداش قالار»

Ata sözü: Suv aḡar daş k̄alar, yād gider kardaş k̄alar.

148/3 Kedḡudālīk güzel yōldur ḡayḡı ḡaldırmaz ḡam öldır

كدخدالیق گوزل یولدور قیغی قالدیرماز غم اولدور

Ata sözü: Adam iış karrıtmaz alada karrıdar (Gazi, 1998: 13)

مثل: قایغی قارریدار غام اولدور (ترکمن لر: ص 731 ش 285)

Ata sözü: Ḳayḡı karrıdar, ḡam öldürer (Türkmenler, ?, 731, Atasözü No. 285)

217/5 Dünyā durar ‘ ömür ḡālmaz ecel gelse çāre bolmaz

217/6 Ne iş bārın ādem bilmez bārça iş Ḥaḡıñg kārıdūr

دنیا دورار عمر قالمز اجل گلسه چاره بولمز

نه ايش بارين آدم بيلمز بارچه ايش حقينگ كاري دور

Ata sözü: Ecele çâre yok (Gâzi, 1998: 11)

44/24 Şabır bilen biter tiz hem bolmasa

صبر بيلان بيتر تيز هم بولمسه

Ata sözü: Araba bilen tavşan tutmak bolar (Gazi, 1998: 13)

195/5 Kardaşsız a kuvvet yōkdur oğulsız a devlet yōkdur

قرداش سزه قوت يوقدور اوغل سزه دولت يوقدور

Ata sözü: Atı barıng kanatı bar ogul barıng devleti (Gazi, 1998: 18)

28/13 Aḥsağınḡ elindin alsanḡ ağacın

28/14 Yaman derde tüşer tapmaz ‘alâcın

آخسغینگ الندين آلسنگ آعاجن

يمان درده توشر تاپمز علاجن

Ata sözü: Aḡsaḡı tayak saklar (Gazi, 1998: 20)

45/4 Yaḡşılardın alkış alḡın ‘ömrinḡ artup ziyād kâlsun

ياغشى لاردان آلكيش آلغين عمرينگ آرتوب، زياد قالسون

Ata sözü: Altın alma alkış al (Gazi, 1998: 22)

ار اول دور آلكيش آلور يرلاره باران گرك

120/14 Ār oldur alkış alsa yerlere bārān gerek

Ata sözü: Alkış bile ār göḡör yagmur bile yer (Gazi, 1998: 22)

179/25 Ayralık öduna yanıp bişmeyen

179/26 Zülüm eli bile ülke aşmayan

آیرهلیق اودینه یانیب بیشمایان

ظلم الی بیله اولکه آشمایان

Ata sözü: Ayrılık ölimden acı (Gazi, 1998: 24)

194/11 Ahmağa iç berme sırıñg fāş etme

194/12 Qalbırda suv durmaz gözemek bilen

احمقه ایچ برما سرینگ فاش ایتمه

قالبیرده سو دورمز گوزاماڭ بیلان

Ata sözü: Ahmağa sırıñg berme taze kiseden pul alma (Gazi, 1998: 26)

33/1 İhlāş bile bir kāmile el bergen

33/2 Yeter bir menzile yetmeyin qālmaz

اخلاص بیلان بر کامله ال برگن

یتر بر منزله یتماين قالمز

Ata şzü: İhlāş bile āğlasañg soqur gözden yaş çıkar (Gazi, 1998: 26)

Ata sözü: İhlāşa murād (Gazi, 1998: 27)

233/13 Emānet hıyānet bermeseñg qarşı

233/14 eda eylemeseñ sünneti farõı

امانت خیانت برماسنگ قرضى

ادا ایلاماسنگ سنتی فرضی

Ata sözü: Emānete hıyānet etme (Gazi, 1998: 30)

235/12 Gözi qumdın döldı puldın dölmağı

گوزی قومدين دولدى پولدين دولمادی

Ata sözü: Od odundan doymaz bāy maldan (Gazi, 1998: 31)

195/8 Dünyālikde devlet bolmaz oğul çin devlete menġzār

دنیاالیکده دولت بولمز اوغل چین دولته منگزار

Ata sözü: Oğulsıza devlet yok, ‘yālsıza ‘eşret (Gazi, 1998: 33)

50/26 Dula kırnağ tūys görünür

دوله قیرناق تویس گورنور

Ata sözü: Piyāde bolıp at alma, dul göz bilen ‘ayāl (Gazi, 1998: 44)

79/6 Miñg qayğı bir iş bitirmez tevekkel ner behem eder

مینگ قیغی بیر ایش بترمز توکل نر بهم ایدار

Ata sözü: Tevekkel ner behem eder (Gazi, 1998: 27)

156/13 Bir yaman söz cāna yılān dişidür

بیر یمان سوز جانه یلان دیشی دور

Ata sözü: Tiğ yarası biter gider, dil yarası hiç bitmez (Gazi, 1998: 47)

50/13 Çofan ādem çoqa bolmaz

50/14 Ala qargā oqa gelmez

چوفان آدم چوقه بولمز

آله قرغه اوقه بولمز

198/10 Çollāb çigidindin karpız dōremez

198/11 Ağır meclislere çopan yaramaz

چولاب چگیدیندین قارپیز دورامز

آغر مجلس لاره چوپان یارامز

Ata sözü: Çopana meylis /meclis haram (Gazi, 1998: 48)

37/27 Könġliġ tapan dōst yōlinda cān bergin

37/28 Īşīġ nedur seni dīmez yār bile

کونگلینگ تاپان دوست یولینده جان برگین

ایشینگ نا دور سنی دیمز یار بیلہ

Ata sözü: Dost ziyānkār imes, ziyānkār dost imes (Gazi, 1998: 48)

47/5 Dōstīġı egleme nefdin kālmasun

47/6 Duşmānīġ saqlama sırīġ bilmesün

دوستنگی اگلامه نفدین قالماسون

دوشمانینگ ساقلامه سرینگ بیلماسون

Ata sözü: Dostīġa sırīġ berme, dostīġ öte dostı bār (Gazi, 1998: 53)

24/15 Tilki uzun günde özin toyırmaz

24/16 Yegdür aç hem bolsa şīre yüz ursāġ

تلکی اوزون گونده اوزین دویورمز

یگ دور آچ هم بولسه شیرہ یوز اورسنگ

Ata sözü: Doġ dīp tilkā baranīġdan, aç hem bolsa kūrda bar (Gazi, 1998: 54)

80/6 Mü'minler azmasun dīp şerī'at bir merz dālmi

مؤمنلار آزماسون دیب شریعت بر مرز دالمی

Ata sözü: Şeri‘ atda şerim yoq (Gazi, 1998: 58)

44/24 ÑĠabır bilen biter tîz hem bolmasa

صبر بیلان بیتر تیز هم بولمسه

Ata sözü: ÑĠabır bilen biter tiz hem bolmasa (Gazi, 1998: 58)

220/7 Dura dara dōstı savîr

220/8 Ġarîb qālan bārsız ārdin

دوره دوره دوستی ساویر

غریب قالان بارسیز اردین

Ata sözü: Ġariblıq öldürmez, öldürmese de güldürmez (Gazi, 1998: 60)

242/7 Qavın yaqşısını şağal îr dirler

242/8 Gülbādınġ bāğınınġ nārı güzel sen

قاوون یخشی سینی شغال ایر دیرلار

گل بادینگ باغینینگ نارى گوزل سن

Ata sözü: Qāvınınġ yaqşısın şağal iyer (Gazi, 1998: 58)

20/41 Qolsuz kopar qonġşā yaman sānanlar

قولسز قوپار قونگشه یمان سانانلار

241/7 İşi ġuşşā yuvıtmāqdur

241/8 Bir yaman qonġşā dūş bolan

ایشی غصّه یوویتماق دور

بر یمان قونگشه دوش بولان

166/22 Hâkîn nâhâk eylemegin qonqşînîng

حقین ناحق ایلاماگین قونگشی نینگ

Ata sözü: Qonqşîng yaman bolsa göç qutul (Gazi, 1988: 65)

147/8 Arvanânîng kuvveti ner yanında bellidür

آروانانینگ قوأتی نر یاننده بللی دور

Ata sözü: Kervanda iner bolsa yük yerde qalmaz. (Gazi, 1988: 67)

37/19 Menzil kesmez hîç bir yana yetüşmez

37/20 Başçı tutup yola giden kôr bile

منزل کسمز هیچ بر جایه یتوشمز

باشچی توتوب یوله گیدان کور بیلہ

Ata sözü: Körden sağıcı bolmaz lâldan carçı (Gazi, 1988: 69)

143/12 Her kişiye öz ferzendi özine cemâllı görnür

هر کشیه اوز فرزندى اوزینه جماللی گورنور

Ata sözü: Her kimiñg öz oğlu özine cemâllı (Gazi, 1988: 76)

160/1 Hoş günîngde hoş tâblaşıp gül mâge

160/2 Barışmâğa gelişmâge yâd yahşı

160/3 Ğam güninde ğalmağalîng üstinde

160/4 Qardaş yahşı doğan yahşı zât yahşı

خوش گونینگده خوش تابلاشیپ گولماگه

باریشماغه گلیشماغه یاد یخشی

غم گونینگده غملاشماغه اوستنگده

قرداش یخشی دوغان یخشی ذات یخشی

Ata sözü: Yâğlı günüñg yâd yağşı, kânlı günüñg qarındaş (Gazi, 1988: 78)

50/5 Yamana ögit ‘abeşdür

50/6 Yağşı Āre bir söz besdür

یمانه اوگوت عبث دور

یخشی اره بر سوز بس دور

195/7 Yamandin yağşı sed bolmaz aşı yağşılar bed bolmaz

عیال سزه عشرت یوقدور خوش گونی حسرنه منگزار

Ata sözü: Yaman fi.linden tapr, yağşı kârinden (Gazi, 1988: 79)

195/10 Yaman ĥatūn yağşı āre savılmaz töhmete meñgzār

195/12 Pīs āriñg yağşı ĥātūnı dürr-i bîķīmete meñgzār

یمان خاتون یخشی اره ساویلمز تهفته منگزار

Ata sözü: Yağşı yigidiñg yārı duşmaz, yaman heleyiñg āri (Gazi, 1988: 81)

Bazı atasözleri günümüzde kullanmamakta olup ata sözlerin içindeki varlıkların tabiattan ve dilden yok olmasıyla ilgili olabilmektedir. Bu atasözü aşağıdaki bentte gelmekte olup araştırmacıların tartışma konusu olmuştur:

8/17 Dīseler atlan hey atlan

8/18 Sünğk çenāp īr göte sırtlan

8/19 Yav günü ġayrāta katlan

8/20 La‘net koyma rīş üstinde

دیسہ لار آطلان ہی آطلان

سونگی چناب گوتہ سیرتلان

یاو گونی غیرتہ قاتلان

لعت قویمہ ریش اوستندہ

Bu bendin ikinci mısrasındaki “sünḡk çenāp īr göte sırtlan” cümlesi Göklen ağzı ihtiyarlar tarafından “bir işe hazırlıklı olmak” anlamında kullanılmaktadır.

Türkmensahra şairi ve araştırmacısı Y. Sahne, yayınladığı yüksek lisans tezinde Mahtumkulu’nun atasözleri kullanımını şöyle değerlendirmektedir:

“ Mahtumkulu’nun bir yöntemi atasözü ile şiirini süslendirmektir. Eğer ilâve edilen şiirleri onun şiirlerinden silersen, özellikle sosyal konulu Türkmenlerin tümüne hitaben söylenen şiirlerinde atasözünü kullanılmadık eser yoktur diyebiliriz. Bu yüzden onun şiirlerini okur-yazar olan olmayan her kes sever ve ezberler.” (Sahne, 2013: 169).

Türk halklarının sözlü edebiyatında olduğu gibi, Mahtumkulu’nun eserlerinde de dönemin sosyal, ekonomik ve dinî kültüründen kendi bakış açısı ve kavrayışıyla aktarılan hususlar vardır. Şair bunların birçoğunu ustalıkla halkın edebî anlayışına uygun, uz ve öz biçimde yaratmıştır. Edebî eserin derin anlamlı icaz sıfatına denk gelenleri, atasözü olma kabiliyetine sahip olabilmektedir. Yeri geldiğinde Türkmenler, bunları Mahtumkulu demiş “nefit özin yağ sāyar” gibilerinden günümüz konuşma dilinde kullanmaktadırlar. Böylece, Mahtumkulu’nun kullandığı atasözleri dediğimiz mısraların bazıları kendinin kalıplaşmış şiirleri olabilmektedir.

Mesala dağ sayar şiirindeki son mısraların çoğu böyledir:

78/2 Çekik özin bülbül dır çırlağ özin zâg sāyar

78/8 Sirke aytur bal menem nefit özin yağ sāyar

78/10 Öz yanında bedevdin eşek özin yeg sāyar

78/12 Tilki özin kırt bilür kırsak özin seg sâyar

veya:

187/16 Alkış köp alsanğ işinğ onğ bolur

116/18 Kırt koyun medâr etmez bir öyda

26/18 Eşitmek deñg bolmaz gören göz bile

47/11 Hiç bir masharalık mundın ötermu

47/12 Giden kırı gitse gelen boş gelse

50/35 Minğ söz ayıt biri yokmaz

50/36 Tanğrısı kıymân yigide

Neticede görüldüğü üzere Mahtumkulu'nun seçtiği ve kullandığı edebî kurallar doğrudan eskilerden miras kalan geleneklerle bağlantılıdır. Kullandığı atasözleri de bunun kanıtlarındandır.

3.1.5.1.7. Kinaye

Kinaye, tek sözcükten fazla olan tamlama veya cümledir. Kinayenin yakın ve uzak anlamı vardır. Yakın anlamı da verilen cümleye uygundur ancak, asıl maksat onun uzak anlamıdır.

Mesela bu satırlarda „yer seni gizlemek”, „göz kumdan dolmak” ölümden sonra asıl manası da gerçekleşmektedir. Ancak bu yapıların arkasındaki ölüm manası kastedilmektedir:

246/21 Kıynın açar bir gün yer seni gızlâr

246/22 Kıra kıumdın dölur şu nâzik gözler

246/27 Felek bir gün Salur yeriñg astına

Mahtumkulu'nun şiirlerinden tespit ettiğimiz kinayeler şunlardır:

246/28 Ağız dildin kıalur zebân eglenmez Yaşlanmak,

- 246/11 **Dünyâ devrânında açık tut eliñg** Cömertlik, bahşış
- 246/19 **Üzenğinging çekerler tōrt gün geçen soñg** Hayatın sonlanması
- 246/20 **Beş gündin yoqarı mehmân eglenmez** Ölüm
- 241/19 **Özini yünğsaqqal eder** Kendi değerini kaybetmek
- 241/20 Bozılan işe baş bolan
- 235/15 **Kazâ dōlup yumulsa âdemiñg gözi** Ölüm
- 234/20 **Yer astında ekin eke bilmer sen** Dünyada Ahiret kazanmak
- 231/17 Maḥdumkulı **kılmış cigerin biryân** Dert ve acı çekmek
- 231/18 **Yüregi kan dolmış** bu çeşm-i giryân kan dol-: dert çek-.
- 220/13 Her **göz seherde bīdârdur** Gece yarısı ibâdet et-
- 220/14 Eyesindin **ülüş bārdur** Allah'ın sevap vermesi
- 219/5 Günâhdin qorqmāniñg **yüzi siyāhdur** yüz siyah ol-: suçlu ve utançta ol-
- 216/5 Yüz miñg derviş **sīne dāğlap** oturğan Allah'ın âşığı ol-
- 211/7 Özge 'âşıqlarınıñ **olsa pāybend-i zülfiñge** Âşık ol-
- 193/11 Yaradan yazığın geçmez
- 193/12 Göz **yaşın dōkmeyân** ârdin tevbe et-
- 192/19 Zinhār **el üzmegin** dil bilen dōstdın kaçın-
- 191/33 Maḥdumkulı dursam sözim saçmāğa
- 191/34 **Āñglamazlar yüz tutarlar** kaçmāğa geri çekil-
- 191/19 **Tābağın kiçeldip** taşın ulaldın cimrilik
- 191/20 Bereketi göçüp **asmāna qalgay** yok ol-
- 188/22 **Dilimni derāz kıl yüzimni aq** et söz nâfiz ve yüz ak ol-
- 186/19 Yer yüzi **dōldurmaz göziñg hānesin** aç gözlülük

3.1.5.2. Anlamsal Sanatlar

Anlamsal sanatlar, anlam açısından birbiriyle ilişkili olup anlamsal musiki yaratan .sözcüklerden oluşmaktadır Tezat, telmih, duyu karışımı “hissâmizi”, abartma, tenasüp “muraât-i nezir”, tenakuz, münazara “konuşturma”, müamma “bilmece” anlamsal sanatlardandır. Burada sanatların şiirlerde geçen örneklerini tespit etmeye çalışacağız:

3.1.5.2.1. Tezat “Karşıtlık”

Sözcüklerin anlam açısından birbirine karşıt olmasıdır. Tezadın edebî eserde önemli yeri vardır. Bazı şairler muhataba mesaj iletmekte bu sanatı çokça kullanırlar. Bu sanata bakıldığında sözcük tezatları değil de mefhum açısından cümle ve tamlama tezatları da ortaya çıkmaktadır. Karşıt mefhumlar Mahtumkulu’nun şiirlerinde bolca kullanılmıştır. O, insanın hayatındaki karşıtlıkları sermâye ederek kendi hedefi doğrultusunda farklı dilsel biçimlerde işletmektedir. Mesela ölüm ve dirilik kavramlarını bu dörtlükte getirerek dirilik mefhumunu şöyle anlatmaktadır.

2/25 Maḥdumḫulı çekseñg cefâ cebir bil

2/26 Hudâya hoş gelür şükür şabır kıl

2/27 kılça câna kızıl teni kabir bil

2/28 **kızıl diliñg sözlâr iken öldim** tut

Diri iken kendini ölü zannetmek tenakuzu tasavvuftaki ölmeden önce ölmek mefhumuna dikkati çeker. Diğer şiirin başında dirilik anlamını kendi açısından beyan eder:

3/1 Allâh yâdı bile **tirik** bolan til

3/2 **Göz yumulmaḫ** bile köñgöl yatmaz hiç

3/3 Köñgöl bostânında imân tâze gül

3/4 Bir açılsa durar solup yitmez hiç

Aşağıdaki şiirde doğrudan sözcük karşıtlığı çok değilse de karşıt mefhumlar şiirin başından sonuna kadar görünmektedir:

- 179/1 Degirmençi kılna düşse algır bâz
 179/2 Kānatdın ayırur kadrın hîç bilmez
 179/3 Bir çofan eline düşse bir almaz
 179/4 Çakmağa pākā bîr kadrın hîç bilmez
 179/5 Fakîre münāsib şabır kanā' at
 179/6 Baylar yaraşuğı hayır sehvâvet
 179/7 Hâr beslân Tâcîke tüşse şahlık at
 179/8 Palan çeker sürer kadrın hîç bilmez
 179/9 Kâmil bolmaz ol şerbetdin dâtmayan
 179/10 Hezl eylemez söz ma' nısna yetmeyen
 179/11 Dâli Mecnûn ' işkı eser etmeyen
 179/12 Perîzâd Leylinîng kadrın hîç bilmez

Bunun gibi karşıt mefhumları, şiir No. 114 “gitmezmiş”, şiir No. 216 “gelen de bârdır”, Şiir No. 10 “bu işi” vs. redifli şiirlerde görebilmek mümkündür.

Mahtumkulu'nun kullandığı tezatlar, onun yazılı edebiyat geleneklerini millî kalıp ve hece vezinli edebiyatına, çoğunlukla dörtlülere aktarıp bu edebiyatı zenginleştirip yazılı edebiyata dönüştürmesinin göstergesidir. Zira kullandığı tezatlardaki Arap ve Fars sözcükleri genellikle Çağatay, Osmanlı, Azerbaycan, Arap ve Fars edebiyatlarında bulunmaktadır. Bu, Mahtumkulu Firaki'nin okul hayatındaki öğrendiği bilimlerden ve okuduğu divan şiirlerden kaynaklanmakta olup sözlü edebiyatta bu oranda alıntı sözcüklerle tezat bulunması mümkün değildir.

Burada sözlüksel tezatların kullanım oranını göstermek istiyoruz:

246/5 Ādem yaradılmış **belendli pesli**

241/9 Bir **yaman** söz yûrek bulâr

241/10 **Yahşîni** ‘ âlem arzûlâr

227/19 **Bâylarınġ fakîrîng** ehli dervîşîng

225/22 Hiç **baran gelmezmi âġlan gülmezmi**

218/7 **Irak** ülkelerde **yaġîn** illerde

218/8 **Döst duşmânı** râzı Devlet ‘ Alîniġ

217/3 **Öngüġg** kara **ârdîng** gözle hoş söziġ di ġahrîng ġizle

217/4 Sözlâ bilsenġ **yaġsı** sözle ġalk **yamanîng** bîzârıdur

3.1.5.2.2. Telmih

Telmih sözü tuz anlamındaki Arapça “milh” sözcüğünün tef’ il vezni olup söze tat verme ve istenilen mesajı pekiştirmek amacıyla Kur’an âyetlerine, peygamber hadislerine, destanlara veya tarihî olaylara gönderme yapmaktır. Mahtumkulu’nun kullandığı telmihler, sözlü edebiyatı zenginleştirip yazılı edebiyata dönüştürmesinin göstergesidir. Zira kullandığı telmihler genellikle Çaġatay, Osmanlı, Azerbaycan, Arap ve Fars edebiyatlarında bulunmaktadır. Bu, Mahtumkulu Firaki’nin okul hayatındaki öğrendiği bilimlerden ve okuduġu divan şiirlerden kaynaklanmakta olup sözlü edebiyatta bu oranda telmihe rastlanamaz.

Firaki’nin “hükm-i Dâveri” kafiye 245 No. ve aşıġıdaki 230 No.’lu şiiri destansı ve hikaye anlatımlı şiirdir. Bu şiirler tümüyle dinî hikayelerin çevirisi niteliğinde olup satırlarında âyetlere ve hadislere telmih bulunmaktadır. Bu telmihlerin kaynaklarıyla ilgili referansları çalışmanın düşünce bölümünde genişçe göstereceġiz. Burada telmih örneklerini veriyoruz::

230/1 **Ėulaġ** bering ġardaşlar bir ‘ acâyib sözim bâr

230/2 Ne âzmayış eyleyür döstlarna Perverdigâr

230/3 Cihan işidür cefâ kim gördi andın vefâ

230/4 Hâkıñg dōstı Muştafâ kılmamış bu rûzigâr

Telmih: Mustafa, HZ. Muhammed'in lakâbı

230/11 Yaranlar hayrân vâle söz yetüşgeç bu hâle

230/12 Hâk üçün berlen mâla bir yerine ön tayyâr

Kuran âyetine telmih و من جاء بالحسنة فله عشر امثالها Süre 6/16 “Her kes iyilikle gelirse, kıyamet günü on katı ona verilecektir.”

230/16 Allâh üçün bereyin az-u köp her ne kim vâr

Kuran âyetine telmih انما الصدقات ... و في سبيل الله Süre 9/60 “Hakiketen sadakalar ... Allah içindir.”

210/3 ermeser kerem sendin gitdi ihtiyâr mendin

210/6 faẓlıñg bile yâ Subhân günâhim güzeşt eyle

Süre 3/74 يختص برحمته من يشاء والله ذو الفضل العظيم “O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük lütuf sahibidir.”

واعف عَنَّا و اغفر لنا و ارحمنا Süre 2/286 “Bizi affet, bizi bağışla, bize acı!”

192/28 Zinde bolmaz ‘îsâ urşa dem bile

احي الموتى باذن الله Süre 3/49 “Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim.”

47/14 Ecel tafar emir yetse Allâhdın

47/13 On kat öyiñg bolsa demir kıladın

4/78 اينما تكونوا يدرككم الموت ولو كنتم في بروج مشيده “Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.”

191/35 Her il destūr etse şarāb içmāge

انما الخمر و الميسر... رجس من عمل الشيطان Süre 5/90: “Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir

191/36 Ol yerde ʔāgūn döremeāne gelgey

191/26 ʔahrın yūtmak durur Raḥmānıṅ kārı

والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس Süre 3/134 “öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir.”

191/31 ʔaysı vilāyetde köpelse zinā

191/32 Zemīn cünbiş eylāp lerzāna gelgey

ولا تقربوا الزنا انه كان فاحشه Süre 17/32 “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir.”

Mahtumkulu’nun bazı şiirlerinin mısralarında veya bazı bentlerinde öğrendiği metinlere dayalı telmihler vardır. Bunları edebî tenkit ve üslupbilimsel bakımdan metinler arasılık yöntemiyle Acâyib’ül-Büldân, Kısasu’l-Enbiyâ, Türk ve Fars edebiyatı destanları gibi kanayklardan almıştır ve biz düşünce düzeyi bölümünde bunlara değineceğiz.

Tasavvuf anlayışlı Nûrnâme kitabında Allâh her şeyden önce ezel gününde Hz. Muhammed’i ve onun vücudundan damlayan damlalardan ay, gün yedi gök vs. Nesneleri yaratmıştır. Aşağıdaki şiir buna telmihdir:

112/1 ey yaranlar müselmânlar iki dünyānıṅ sulṭanı

112/2 rûz-i ezelde yaratdı Resûl cesedinde cāmı

112/3 yerde Mūsānıṅ ʔurındın gökde behiştinṅ ḥurındın

112/4 Yaratdı Resûl nûrındın āy günü yeri Asmānı

Yetmiş bin perde de Aynü'l-Kuzât Hemedani ve Fahreddin İbrahim Irakî'nin tasavvuf kitaplarında gelmektedir. Irakî'nin Leme'ât kitabının 13. Lem'asında şöyle anlatılmaktadır: (2006:13)

“محبوب هفتاد هزار حجاب از نور و ظلمت بهر آن بر روی فرو گذاشت تا محب خوی فرا کند و او را

پس پرده ببند.”

“Allah o yüzden nurdan ve karanlıktan yetmiş bin perde yüzüne çekmiştir ki Aşık ona alışsın ve sevgilisini perde arkasından görme niteliğine sahip olsun.”

115/1 Ey yaranlar müselmânlar cihân yôkdı nâler boldı

115/2 Hâk özi özine tutmuş yetmiş miñg perdeler boldı

115/3 Nâm nişâne yôkdı yerdin asmândın cennetdin hüyardın

115/4 Anıñ içki perde nûrdın Resûl'u-llâh şolar boldı

115/5 Ol nûrı kuşğa dönderdi bir deraht üzre mindirdi

115/6 İzindin selâm gönderdi derindin deryâlar boldı

3.1.5.2.3. Duyu karışımı (Hissâmizi)

His, ‘duyu’ Arapça ve âmizi ’karışmak’, Farsça kökenli sözcüklerdir. İnsanın beş duyusunun veya aklî bir kavramın iki veya fazlası bir cümlede ilişkili olmasıdır. Mesela güzel kokusunu duydum denildiğinde, güzel: görsellikle, koku: koklama, duydum fiili ise: kulakla ilgilidir. Bunların ilişkisinden Hissamizi sanatı oluşmaktadır.

205/17 bârdı pinhân pinhân **şîrîn** sözimiz,

Şîrîn söz : tatmak, söz: duymak

204/19 İnçe bîl **şîrîn zebân** kebter tofîk sen kâz boyun,

Şîrîn zeban: tatmak, zebân ‘dil’: konuşma ve duymak

185/29 Mağdumkûlî yıglâr men bu **baht-ı siyâh**ımdın

Baht-ı siyah: akılî kavram, siyah: renk, görsel

161/11 Meclis içre **söz lezzetin** bilmeyen

Söz lezzeti: duymak, lezzet: tatmak,

146/10 Ayrılssa **şîrîn cān** tendin ğum ķārılur lâşimize

Şîrin can: tatmak, cān: akılî kavram.

3/22 **Şîrîn sözdîr** cān ķulaġna geŋg mizā

Şîrin söz: şirin ‘tatlı’ tatmak, söz: duymak

3.1.5.2.4. Abartma “Mübâlaga”

Bir kişiyi veya nesneyi muhâtabı etkileme amacıyla olduğundan daha fazla nitelendirmektir. Abartma genellikle şiirdeki eylemlerle gerçekleştirilir. Akılca ve âdetçe yapılıp yapılmayabileceği açısından üçe ayrılmaktadır:

Mubâlaga "مبالغه": Hem akılca ve hem âdetçe yapılabilmektedir.

İgrāk "اغراق" : Akılca yapılabilinmekte ve âdetçe yapılabilmemektedir.

Guluv "غلو" : Hem akılca ve hem âdetçe yapılabilmemektedir.

Mahtumkulu Çovdır Han’ın mersiyesinde doğadaki buzlar, bulutlar, yer ve gök, yağmurlar ve çeşmelerin onun için matem havasında perişan olduklarını söyler. Şiirdeki eylemler doğanın gerçek işi olup akıl ve âdetçe insan tarafından yapılmakta olduğundan abartmanın mübâlaga seviyesindedir:

244/5 **Yaġlar tonġıp ķāldı yaġışlar gezmān**

244/6 **Bulut bōklek saldı** bu derde dōzmān

244/7 **Zemīn zāya boldı felekler lerzān**

244/8 Onġmadı İķbāllar Çovdır ħān üçün

244/13 **Ķur‘ alar ġünġ boldı fāllar şum boldı**

244/14 **Bārānlar bend boldı yōllar ġüm boldı**

244/15 **Çeşmeler ġoşķ oldı tāşlar mūm boldı**

244/16 **Ġüyā boldı tiller Çovdır ħān üçün**

242/ 9 **Avāzaŋ Ķīn Māçin dāġlar āşası**

225/9 H̄astadın saġaldı zehir dādanlar

225/10 Īncü alıp çıkdı koyun gūydānler

218/27 Menzili mesciddür ferşi divāndur

218/28 Gicesi gündizi Devlet ‘Aliniᅡ

218/19 Meydānda kılıçlı divānda dilli

218/20 Yūze tāydur ōzi Devlet ‘Aliniᅡ

225/11 Altı āylık yōla Ka‘bā gidenler

225/12 H̄acı bolup geldi bular gelmedi

208/7 ‘Īsāniᅡ demmi muᅡāl Lukmān o yerde gūᅡ-u lāl

Akılca mümkün; adetçe mümkün olmayanlar. İgrāk:

224/13 Firāġı göz ornındın yıġlāp ᅡan revān boldı

224/14 Ornına elter anı ger degse ġubār ey dōst

Akılca ve adetçe mümkün olmayanlar. Guluv:

218/15 Bürgüt dey alurđı lācın beslese

218/16 Şir alurđı bāzı Devlet ‘Aliniᅡ

218/21 Dileg etse donġ daşları eridür

218/22 Ğazab etse hükmi dāġlar yōridür

214/1 ‘Ömür beş gün menzili üç devrāniᅡ bir sa‘at bile

204/23 Salsalar mizāna Balkān dāġı gelmez dūr behāᅡ

3.1.5.2.5. Tenasüp (Mūraat-i Nazir)

Biribiriyle ilişkili olan iki ve fazlası nesneye muᅡatabın ilgisini çekme amacıyla bir beyitte veya dizede getirmektir.

246/1 Būlbūl hücüm eden havālı baġlar

- 246/2 **Bülbül** sendin gider **figân** eglenmez
- 246/3 **Yağışlı yağmırlı ümirli** dağlar
- 246/4 **Siller** sendin gider **dumân** eglenmez
- 229/5 Bir **bazergānam** menem ‘ışkıñg **metā’ ın sataram**
- 229/6 Şehriñgizge gelmişem bes **sevdakārem** doğrusı
- 227/3 Seyrân etsek **gunçasına güline**
- 227/4 **Bâğçesinde bülbül** oynağları bār
- 225/7 Aylanıp **āyları** dolanıp **yıllar**
- 225/8 **Āylar yıllar** geldi bular gelmedi
- 223/10 Arzûlama **hânı begi** falânı
- 216/10 Kârışıpdur **helâl harām** ervāh cin
- 211/7 Özge ‘âşıqlarñg olsa **pâybind-i zülfiñge**
- 211/8 Men ġaribiñg **bend** aña hem **ayağı** hem **elidür**
- 203/7 **İb içib maḥbûb kuçıb** yatsañg şehir rāḥat ile
- 201/7 **Zemîn āsmân ġarb-u şark** bir tüynikde gerdāndur
- 197/13 Dīdim ehl-i zamān nāge **bend** olmuş
- 197/14 **Oğul kız** sevgisi cem‘ etmāge **māl**
- 190/15 Rūhım **kuşın beslāp** nefsimiñg **āvın**
- 190/16 Fikir **bışesindin āvlamāyınmı**
- 190/11 ‘Ucb-u **riyā kibr-u ḥased** meṭāğın
- 190/12 Bu yöl **rehzenlere** pāylamāyınmı
- 190/7 Riyāzet **bārımı** nefsim **şütürne**
- 190/8 İhlāşım indirip **bağlamāyınmı**
- 146/8 Orta yere **dāne** dökip **tor** çeküpdür **daşımıza**

177/9 Tört sütün her sütün otuz miñg başlı

177/10 Otuz miñg dehānlı otuz miñg dişli

177/11 Her diş bu bülend dāğlardın gūyçli

177/12 Her dişine otuz miñg zincir daqarlar

3.1.5.2.6. Tenakuz (Paradox)

Zıtlıkların birleşerek bir araya gelmesidir. Eğer hayalî tasvir oluştursa, şiir sanatını güzelleştirir ve etkisini artırır. Mesela aşağıdaki bentte oraksız biçmek, bıçaksız kesmek, dokunmadan el ayaksız basmak güçlü tasvirlerdir:

164/9 Oraksız orar sen tıgsız keser sen

164/10 Yumraksız yüzer sen yüfsiz asar sen

164/11 El ayaksız bir bihaber basar sen

164/12 Yıkan basar dürmü kaydıp qalmazmı

169/5 Ustasız işlenen kirşsiz katılan

169/6 Kımmatsız satılan elsiz tutılan

169/7 Køl degmey çekilen oksız atılan

169/8 Çillesiz kurlan yāya sataşdım

185/18 Her tende ki 'ışk olmaz rüz-i ezel memâtdur

162/27 Lehed âtlıg dār düşeksiz öy bārdur

159/9 Güzer etdim bir mekānsız mekāna

159/10 Seyrān etdim bir meydānsız meydāna

159/11 Hayrān qāldım bir cihānsız cānāna

27/15 Her nesnāni bir vesile yaqar sen

27/16 Cülgāni gün bile dāğı kār bile

3.1.5.2.7. İham “Tevriye”

Tek sözcüğün iki ve üzeri anlamlı gelmesidir.

208/11 niçe mahrem binevâ çün tapdılar andın **nevâ** (âhenk, rızk)

Eğer iki ve üzeri sözcük tenâsüp ilişkisi olup birisi iki anlamlı olursa, îhâm-i tenâsüp denilmektedir:

Aşağıda müşteri sözcüğü eski anlayışta Jupiter gezegeni ile bağlantılıdır. Jupiter’in etkisi mutluluk ve baht getirir. Diğer yandan bazar “çarşı” sözcüğü müşteri sözcüğüne alıcı anlamına da getirmektedir.:

224/8 Bahtım **müşterisine** kûrîdur bâzâr ey döst

(jupiter gezegeni, alıcı veya müşteri)

Bu sanatın Firaki’nin şiirlerinde çok örneği yoktur ve istatistik açıdan üslûpbilimsel değeri yoktur.

3.1.5.2.8. Münazara “İntak”

“Konuşturma” veya “intak” sanatı şairin iki kişi ya nesneyi gerçek olmadan kendi hayalinde konuşturmasıdır. Ancak Türkmen edebiyatında bu tür konuşturmanın yanı sıra, soru-cevap şeklinde gerçek hayatta yapılmış olan münazara vardır. Elyazmalarda iki şairin şiirleri bir araya gelmiştir.

Türkmen sözlü edebiyatında Yomaklar kalıbı düşünlerde ve şenliklerde benzetme ve kinaye esasında iki kişi veya grup arasında söylenen edebî konuşmalardır (Bedehşân, 2000: 39). Bu gelenek, 18. yy. şairleri arasında bilgi sorma ve yanıtlama şeklinde yazılı edebiyata aktarılmış ve en çok kullanışı, Mahtumkulu ve diğer çağdaşları arasında yer almaktadır. Bu bakımdan da Mahtumkulu sözlü edebiyat geleneğinin yazılı biçime dönüştürülmesinde en büyük rolü üstlenmiştir.

Yomaklar benzetme esaslı soru ve cevaptan oluşur. Bu sözlü edebiyat tünden örnekler sunmaktayız:

Yomaklar

- Bolup barşın nâhili - ağaç yuvdan yalı.

“böyle durumun nasıldır – ağaç yutmuş gibisin.”

- Bolup gelşin nâhili - ekinden kovlan otçy yalı.

“Böyle gelişin nasıldır - tarladan kovulmuş gibisin.”

- Yörişin nâhili - ayaklanmadık köşek yalı.

“Yürüyüşün nasıldır – yürüyemeyen deve yavrusu gibisin.”

- Sesiñ dagı nâhili - dövük kädä yel düşen yalı.

“Sesin nasıldır – kırılmış kabağı rüzgar seslendirmiş gibisin.”

Firaki’nin şiirlerinin çoğu gerçek münâzara olup şairlerle karşılıklı şiir ve soru cevap yazışmasıdır. Burada örneklerini sunmaktayız:

Durdı şair:

237/1 Bizdin selām **Maḥdumḳulı** üstāda

237/2 Atāmız Ādemiñg tönın kim biçdi

237/3 Dumānlı serine ḳullar bolayın

237/4 Bilmeli melā ’iḳ meyin kim içdi

Mahtumkulu:

237/5 **Durdı** şā’ir bizdin ḥaber sōrasaṅg

237/6 Cebrā ’il getürdi ırızvān biçdi

237/7 Ḳudret bilen şol şeyṭāniñg şerbetin

237/8 Ādem ata birlen Havva ene içdi

Mahtumkulu:

236/1 Durdı şā’ir sendin ḥaber alayın

236/2 Öten peygamberiň yaşı nādindür

236/3 Hükmi Süleymāniň yaşıl tönini

236/4 Mi‘ rāciň ƣafusı ƣāşı nādindür

236/5 Ol kimdür yürdindin göçdi dargadı

236/6 Ol ne kimdür dōstun yeldin sargadı

236/7 Ol ne kimdür ‘ışƣa seher uğradı

236/8 Semerdin ‘aşası peşi nādindür

67/1 Bizdin selām Orazmeňgli şā‘ ire

67/2 Müselmān kāfiriň farkı kimdedür

67/3 Ol ne ƣuşdur ƣonar ādem başına

67/4 Anıň ƣonar ƣonmaz erki kimdedür

3.1.5.2.9. Bilmece

Edebiyatımızda bilmece başlı başına bir nazım şekli olarak görülür. Soru şeklinde bilmecelerde, cevabın bulunabilmesi için bazı ip uçları verilir. Cevap çoğu kimse tarafından bilinir ve tartışılmasız kabul edilir.

Mahtumkulu’nun şiirlerindeki bilmeceler Türkmen sözlü edebiyat geleneğiyle doğrudan bağlantılıdır.

Sözlü edebiyatta bilmeceler (matallar) soru ve cevap şeklinde olup bazı örnekleri kafiye-redifli dizeler hâlinde olup canlı şekilde halk içinde yaygın olması nedeniyle Mahtumkulu ve diğer klasik şairler bu türü yaratıcılıklarında kullanmışlardır.

Çocuklukta anne, baba ve diğer büyüklerden öğrendiğimiz bilmece şiirlerinden örnek veriyoruz:

Bir atım bar yortagan

Torba tagar yırtagan (Cevap: Sıçan)

Ƙayrâƙ yortar ƙır ƙıybıƙ

İlerîk yortar ƙır ƙıybıƙ (Cevap: Ƙaƙı ”Bıƙak”)

Âl saƙƙar at sarƙıp dŭr

Ârd ayağın ƙaƙıp dŭr (Cevap: ƙılıç)

Ağzı ƙızıl alâmat,

İçi dŭlî ƙıyâmat,

Hasta girer sağ ƙıƙar,

Bu nâhillî kerâmat (Cevap: Tamdyr “Tandır” ve Çörek “ Ekmek”).

Her gün tâze sözler tafar

Gayğî ğamıñğ üstün yafar (Cevap: Çâğa “Çocuk”)

Örneğın Mahtumkulu 200 No.’lu “Üçi evladdan” şiirini aşğıdaki bilmece
esasında yaratmıştır:

Bilmece:

İki üçem, üç ekiz,

On kuzılı, ondört yoz.

(Cevap: Arap alfabesi. İki üçem: üç noktalı iki harf، ث، ش، Üç ekiz: iki noktalı üç
harf. ب، ج، خ، on kuzılı: nokta, kuzu anlamında metafor. Tek noktalı on harf. د، ه، ك، م، و، ز، ذ، ض، ظ، غ، ف، ن،
ح، ع، ر، ل، ط، ص، س، ع.)

Mahtumkulu’nun şiiri:

200/1 Ne on bēş ‘ayâldur artmaz ferzendi

200/2 Ol on bēş ‘ayālîñğ üç evlâddın

200/3 Üçi ekiz on tŭrt erŭr peyvendi

200/4 Ol ne cumâ‘ eylâr ne ƙıƙar yâddın

200/5 Ol ne maħlŭƙ gök yüzine ƙonarlar

- 200/6 Gāhi ĩnip yer yüzinde dīnarlar
 200/7 Ol ne ādemzāddur bir at minerler
 200/8 Üzeṅṅüsi suvdın cilevi bāddın
 200/9 Müdām seyre gezer ol tōrt deṅṅ-u dūş
 200/10 Bolur andın cümle ‘ālem yüzi hoş
 200/11 Tōrt deṅṅ biri bār müdām sebzepūş
 200/12 Kellesi būzdındur ayağı ōddın
 200/13 Ol kimdür yalaṅgaç ğarīb oturmuş
 200/14 Āvāzsız ‘āleme sözin yetirmiş
 200/15 Ağzın açıp ōzin yāsa batırmış
 200/16 Sōrasaṅṅ ḥaber bīr saṅga bār zātđın
 200/17 Maḥdumḳulı ũlkā salma āvāze
 200/18 Bular bārça görnıp durandur göze
 200/19 ‘Āḳıl āriṅṅ fehmi yeter bu söze
 200/20 Ḥācet ırnes ḥaber almak üstāddın

M. Gazi, şiirin ilk bendini sadece Arap alfabesinin harfleri olduğunu belirtir. A. Niknihad kendi yazısıyla yayınladığı Mahtumkulu divanında şiir satırları arasında soruların yanıtını ve anlamını vermeye çalışmıştır. Hoca, “on beş ayāl”: alfabedeki noktalı harfler, “ikisi üç evladdan”: üç noktalı iki haf (ث ش), üçü ekiz “ikiz”: iki noktalı (پ، ق، ت) harfleri, ve “on dört peyvendi”: noktasız harfler demektedir (Niknihad, 2000: 232)

Arapça ‘ayāl sözcüğü, kadın ve anne ve Farsça ferzend sözcüğü çocuk anlamında açık istiare sanatı olup harflerden anne ve onlardaki noktalardan çocuk kastedilmiştir. “artmaz ferzendi” cümlesi ise harflerdeki belirli noktalar ve onların çoğalmaması anlamındadır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde dinî bilgi sorma ve şairlerin birbirinden bu konuda cevap beklemesi bilgi seviyesini halka anlatma ve onları bilgilendirme niteliğindedir. O, şairlerle yazıştığı şiirlerde olsun veya karşısında kimsenin bulunmadığı takdirde de sorular vererek cevap beklemiştir. Bazı soruların devamında cevabı verip bazılarını ise yanıtsız bırakılmıştır. Bu tür sorular araştırmacıların ilgi odağı olmuş ve cevap bulmaya çalışmışlardır. A. Gazi, Türkmenşahra'da İran'ın Pehlevi rejimi döneminde Türkmen kültürü ve edebiyatı konusunda araştırma yapan ve çok sayıda kitap neşreden üstatların başında gelmektedir. O, Firaki'nin muammaları konusunda Türkmenistan araştırmacılarının yazdığı eserleri ve kendi bulduğu yanıtları bir araya getirerek "Mahtumkulu'nun sırlı satırlarına berilen düşündüriş" başlığıyla "Edebî Miras 2" kitabında cevapları neşretmiştir. Bazı örnekleri şunlardır:

67/5 ne bendedür kulluk eder zād almaz

67/6 Ne aşnadur miñg yıl gider yād olmaz

67/7 Olar kimdür āglār gezer şād olmaz

67/8 Ye yerde söhbet kırar rızkı kimdedür

Adem ve Havva en çok ağlayan kişiler olmuşlardır. Ârifler sadece Allah için kulluk ederler ve karşılık istemezler (Gâzi, 1998: 18)

67/9 İdris şon dey nırde kırar söhbeti

67/10 Bil kimdedür yeriñg gögiñg kıvveti

67/11 Ol ne kışdur altı miñgdür kânatı

67/12 Āy günüñg yıldızıñg örki kimdedür

İdris peygamber cennette söhbet ve meclis kırar. Ay, gün, yıldızın erki, müvekkil meleklerin elindedir (Gâzi, 1998: 19)

67/13 Baş aşāk asdılar kıysı ağacı

67/14 Hāk kıysı dōstına berdi mi' rācı

67/15 Bizîng peygambere berilen tâc

67/16 Haber bergin şüdi borki kimdedür

Mirâc, Hazret-i Muhammed'e verilmiştir. Börükten maksat, peygamberin taci niteliğindeki sarıktır. Bu da din âlimlerine emanet edilmiştir (Gâzi, 1998: 19)

3.1.5.3. Sözel Sanatlar

Sözel sanatlar, sözcüklerin görsel ve Arap alfabesindeki yazınsal şekli ve fonemlerin işitsel yönü ile ilgilenmektedir. Bunlar, cinas, sözcük tekrarı, tersi ve ünlü/ünüsüz tekrarlarından oluşmaktadır.

3.1.5.3.1. Cinâs

Cinâs, sözcüklerin yazılışları ve söylenişleri aynı "cinâs-i tam" veya tek fonem farklılıkla "cinâs-i nâkıs" birlikte anlamları farklı olan edebî sanattır ve cümlede yarattığı musiki, anlam etkisini arttırmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde tespit ettiğimiz cinâslar kafiye durumlarında veya mısraların içinde bulunup, örnekleri şunlardır:

213/1 Eyesine ihlâş eden çin merdân

213/2 Ebrîşem hevesin etmez şâl tapsa

213/3 Dünyâ işi için mâ'il sergerdân

3/4 Könğül güymenç eder arıx mâl tapsa

192/17 DevletiŞ kuşını kaçırma destdin

192/18 Yaşsılık isteme ânglamaz mestdin

173/11 'Āşî bolup yügür sen köp güle güle bu dem

173/12 'Azâb çeker yatur sen yeriñg astında bî-dem

141/13 Mağdumkulı dîr merde dünyâ benddür ten perde

141/14 Bir başım sânsız derde duşdı diyüp âğlârın

3.1.5.3.2. Tekrar

Sözcüğün aynı anlamla tekrarlanmasıdır ve şiirin ahengini kuvvetlendirir.

Mahtumkulu Firaki'nin şiirlerinden örnekler:

194/19 **Az** için **az** yatgın söziñg **az** etgin

131/5 **Āğlay āğlay** cefâlarıñg derdindin

131/6 **Ƙorka Ƙorka** sahrâlarıñg ƙûrdındin

132/18 **İklîm iklîm** şehir şehir gezdiler

106/52 **Çırlanup çırlanup** sürse gerekdür

3.1.5.3.3. Tersî

Bir beyitteki iki mısra'nın kelimeleri karşılıklı olarak vezin ve hece sayısı açısından denge sağlamasıdır. Eğer anlam farkı olduğu halde, telaffuz benzerliği varsa, "tersi"nin etkisi kuvvetli olur. En azından hece vezinde, kelimelerin hece sayısı tek bir beyit içindeki iki mısra'da karşılıklı olarak eşit olmalıdır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde Bu sanatın çok örneği bulunmamaktadır. Aşağıdaki beyitte kelimelerin hece sayısı karşılıklı eşittir:

94/5 şîrîn2 şîrîn 2 salur 2 hesâba 3 dünyâ2

94/6 âcî2 âcî2 ƙoyar 2 ‘azâba 3 dünyâ2

3.1.5.3.4. İnât

Sözlüksel bakımdan inât kendini sıkıntılı duruma sokmak anlamındadır. Şair, şiiri başlamadan kendine tek bir şiir için kural belirler ve o kurala tabî şiir yaratır. Mesela Abdurahman Cîmi'nin divan-i lâ nukat-ı 'noktasız harflerle şiiri' vardır.

Mahtumkulu'nun eserlerinde konuya ilişkin iki şiir vardır. O da şiirin tüm dizeleri Arap harfleri ile eliften sonuna kadar sırasıyla şiirin mısralarını oluşturmuştur. Bu iki şiirin ilk beş mısrasını örnek veriyoruz:

- 69/1 Elif Allāh yōludur doğrı durup gitmek gerek
 69/2 Bî Hudānıŋ birliğin berhaķ bilüp bitmek gerek
 69/3 Tî tevbe eyleyüp bed işin unutmak gerek
 69/4 Şî şābit ķadem durup Haķ emrin tutmak gerek
 69/5 Cîm cāyızdur hocā ķul ķulluđın etmek gerek

- 99/1 Elif, evvel ibtidā ħamdiŋ yetir Hudāğa
 99/2 Bi, boş yörme ķulluķda düşseŋ derd-ü belāğa
 99/3 Tî, tur ħ`āb-i ğafletdin `ömrüŋ gelmiş orağa
 99/4 Şî saķar bār ħāzır bol cîm cehd eyle yarağa

3.1.5.3.5. Ünlü Tekrarları (Assonans)

Ünlü fonemlerin mısra da çokķa tekrarlanıp şiirin ahengini güçlendirmesidir.

Mahtumkulu'da örnekleri çoktur.:

- /a/ sesi::

8/9 Aş üstinde alp dek arlar

40/2 Aķım atlı yavuz yeller anda bar

- /o/ō/ sesi:

20/41 Kolsuz ķopar ķoŋġsā yaman sānanlar

21/24 Yōķ bolur sen toprak bile tōz bile)

- /u/ū/ü/ sesi:

31/5 Kırķ yıl ķol ķovşurıp ķulluķda dursam

36/16 Tüy tōkülür ķānat ķırlur per gider

3.1.5.3.6. Ünsüz Tekrarları (Alliterasyon)

Ayını ünsüzün kelime başlarında peşi peşine en az iki kere veya kelimenin farklı yerlerinde üçten fazla tekrarlanmasıdır.

•B:

197/21 Dīdim **b**ende cehdi **ba**şa **ba**rurım

179/14 **B**eglik ede **bi**lmez **be**rim **be**rmeyen

•D:

16/13 Firāğī **d**ünyā **d**üydür **d**üyş görsenğ **d**üybi hīcdür

19/9 **D**ünyā **da**şınğ **de**mir **du**zak torlayup

•C:

9/21 **C**ebr etdi **C**eşid **c**ānına

76/76 **C**ümle **c**āndār **c**āna gelse gerekdür

•Ç:

49/1 **Ç**alındıkça **ci**hān **ç**ırçığı artar

150/4 Kim kılıç aldı eline **ç**aldı islām dīnin **aç**dı

•P:

66/29 Gelse **p**eri **p**ādşāhı **aç** demirdür **c**ān **p**olat

•F:

14/10 Her heftedīn **f**urşat **ta**far yatmağa

63/6 **Ç**ün felek saldı bizi ol gün **f**enā tofrağına

3.1.6. Edebî Etkilenme “Metinlerarasılık”

Edebiyatta metinler arası ilişkiler, Rus formalistlerin ortaya koyduğu konulardan biridir. Çalışmamızın giriş bölümünde anlatıldığı üzere, formalistler edebîlik, şiir dili,

yabancılaştırma, kuraldan sapma, baskın öge ve çok seslilik/tek seslilik gibi birçok terimlerin temelini atmışlar ve dünyadaki birçok edebî üslup okullarına etkili olmuştur..

“Formalistlerin edebî tenkitte bahsettiği bir kavram da metinlerin ilişkisidir. Anlaşıldığı gibi ilk kez V. Şeklofskiy “Sanat bir yöntem konumunda” adlı makalesinde konuyu açıklamıştır. Biz şairin işlediği tasvirleri ve kavramları, onun yaratıcılığından kaynaklandığını zannederken Her ne kadar edebiyatın farklı dönemlerini iyi öğrendiğimizde, hiç değiştirilmeden diğer şairlerden aldığını anlıyoruz. Şairlerin yaratıcılığı genellikle tasvir-lerde değil, kullandığı dilde gözlemlenebilmektedir (Ahmedi, 2001: 58).

İlk kez Julia Kristeva metinler arası etkileşimi “metinarasılık” terimiyle ortaya atmıştır. Kristeva, formalistler gibi şairin sözlü veya yazılı edebî dilde, gramer ve anlambilimi kurallarından saptığını söyler. Yani şair bir yandan dilin çağdaş kurallarını kullanırken, diğer yandan o kuralları kırmak suretiyle edebî dilin ortaya çıkmasını sağlar. Böylece metnin içine bir alıntı metin getirilmek suretiyle oluşan yeni metin, tek anlamlı şeklinden çıkar ve çok anlamlı bir hâle gelir. Böylesi bir metindeki çok anlamlılık metinlerarası ilişkilerle açıklanabilir. (Ahmedi, 2001: 80).

Harold Bloom, Gerard Genette, Roland Barthes ve M. Rifattere, metinler arası etkilenimi vurgulamışlardır. Harold Bloom, “sonraki sanatçılar, yarattığım eser öncekinkilerinden daima bir etkilenme korkusu ve kopyalama olma endişesi içersindedirler” demektedir (Ahmedi, 2001: 85).

Rus teorisiyeni Mihail Bahtin, metinlerarasılık yerine diyalog mantığı terimini kullanır. Ona göre sözün açık ve en belli niteliği, diğer metinlerle diyalog kurmasıdır ve sözün tümünün tabîî hedefi bu davranışta gizlenmektedir. Söz, yönlendiği konularda diğerlerin sözü ile kesişerek canlı ve şiddetli

bir karşılaşma mecburiyetindedir. Sadece mitik ve yalnız bir kişi, sözü edilmedik ve asla açıklanmadık bir dünya ile karşılaştığında söz kesişme ve karşılaşmanın dışında kalabilmektedir. Yani söz, konuya yönelirken devamlı diğerlerin sözü ile karşılaşmaktadır (Ahmedi, 2001: 85).

Metinler arası ilişkiler eski dönemlerin edebî tenkidinde de gözardı edilmemiştir. Tevârüd ve intihâl gibi meseleler konuya ilişkin yaklaşımlar olarak yorumlanabilir. Günümüz metinlerarası ilişkileri araştırmada varılan sonuçlara göre hiç bir edebî eser sadece yaratıcının düşüncesi değildir ve sırf onun kaleminden sızmış olma ihtimali azdır. Mutlak ve sabıkasız bir yenilik ve yaratıcılık yoktur denilemezse de kesinlikle ender bir olasılıktır. Bir metnin diğerinden kaynaklanması ve kendisi de sonrakinin kaynağı olması, metnin bir tür istiklalini gevşetmekte olsa da, Goethe'nin Faust'u, Pierre Corneille'nin Le Cid'i ve Shakespeare'nin bazı oyunları bu lekeyi kendi parlak alnında taşımakta oldukları bir gerçektir (Zerrinkub, 1999: 147. > Bâmdâdi ve Müderresi, 2009: 84-86).

Kuramcılar ve araştırmacılara göre metin sadece bir yazılı veya basılı eser değildir. Dünyadaki her yorumlanabilen nesneye ve kendisinden mesaj okunabilen her şeye metin demektirler.

Graham'a göre metinler arasılık sadece yazılı ya da basılı metinler arasındaki organik bir bağ değil, aynı zamanda içinde bulunduğumuz ya da yaşamayı hayal ettiğimiz dünyayla bir iletişim şeklidir. Bu yönüyle de bakıldığında metinler arasılık kavramına göre metin farklı yorumlar kazanmaktadır Akyol (1996: 8). Short (1992: 315) ve Lenski'nin de (1998: 76) çalışmalarında belirttiğine göre; kendisinden anlam kurulan (inşa edilen) her şey bir metindir, metni sınırlamak mümkün değildir; bir roman, resim, hece, film, heykel, matematiksel denklem hepsi birer metin olabilir.

Siegel (1984) ve Rowe'a (1987) göre de kendisinden anlam kurulan her nesne bir metindir. Dilsel metinler; hikayeler, kitap bölümleri, şiirler, makaleler, masallar, vb. yazılanlardan oluşurken; semiyotik metinler: resimler, fotoğraflar, filmler, şarkılar, dramalar, haritalar, grafikler, beden dili vb. işaret ve çizimlerden oluşmaktadır. Geniş anlamda düşünüldüğünde kapsamlı bir şekilde anlam kurma dilsel ve semiyotik metinlerin birlikte yorumlanmasıyla mümkündür (Akt: Akyol, 2003: 59–60). Hartman'a (1992: 296) göre de bir metin hem dil bilimsel hem de dil bilimsel olmayan işaretler içermektedir ve bir ifade, bir düşünce, bir yapı, bir vazife, bir parça sanat ya da drama olabilmektedir (Ünal, 2013: 2).

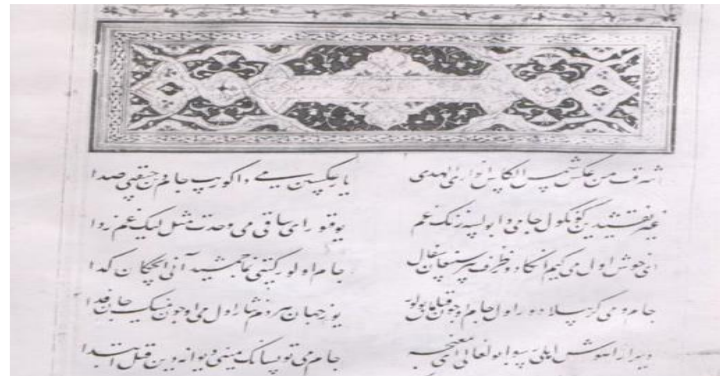
Türk dünyasının edebiyatındaki doğu ve batı kolları metinlerini karşılaştırdığımızda metinlerarası ilişkiler eski dönemlerden beri şairlerin birbiriyle etkileşimde olduğu belli ve bu konuda birçok yapılan çalışmalar vardır. Biz burada Firaki'nin şiirlerini ele almadan önce, Nevâî ve Fuzûlî'nin divanlarındaki ilk şiiri örnek veriyoruz:

İran'ın meclis kütüphanesinde bulunam Nevâî divanının ilk beyti şöyle başlamaktadır:

Eşrağat min 'aks-i şems'il ka' si envârü'l-hüdâ

Yâr 'aksin meyde gör dip câmden çıktdı sedâ

Hidâyet nurları güneş "şarap" bardağından parladı. Yârin resmini câmda gör diyerek şaraptan ün çıktı."

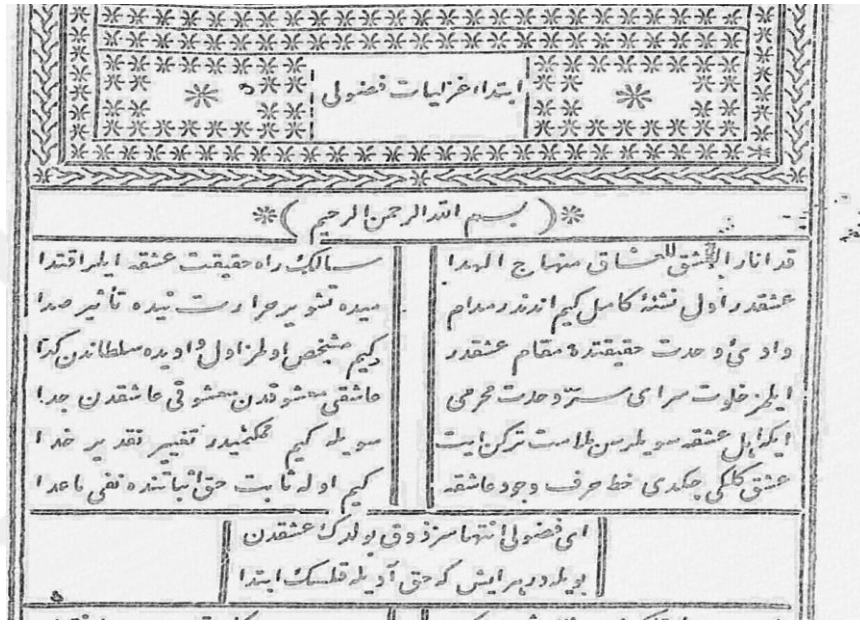
Nevâî Divanı, İran Mecis kütüphanesi s. 1

Fuzûlî'nin divanındaki ilk beyit ise aynı kafiye, vezin ve bir mısrası Arapça diğeri Türkçe olmak üzere, Nevâî'nin ilk şiiri ile denk gelmektedir. Bu elyazma Kanada'nın Toronto üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır:

Ḳad enâre'l-^ʿaşḡ-i li'l-^ʿuşşâḡ-ı minhâcû'l-hüdâ

Sâlik-i râh-i ḥaḡîḡat ^ʿaşḡa eyler iḡtidâ

“aşk âşıklar için hüdâyet yolunu parlattı. Hakikat yolunun yolcusu aşka uyar.”

Fuzûlî Dinanî, Toront Üniversitesi Kütüphanesi s. 1

Nevai'nin Fuzuli eserlerin etkisi kültürel ve edebî ilişkiler sonucunda doğu Türkçe'nin batı Türk edebiyatına olan etkisi olsa, karşılıklı olarak batının da doğu üzerinde tesirli olmasını düşündürmektedir. Özellikle konumuz Mahtumkulu dönemi 18. yy. iken, Osmanlı ve Azerbaycan topraklarında edebiyat ve medeniyetin gelişmesi bu etkiyi kuvvetlendirmiştir. Bu iki bölgenin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerini belgeler üzerinden inceleyerek edebî ilişkilerini karşılaştırmalı edebiyat yöntemiyle açığa çıkarmak ayrı bir çalışmanın önemli konusu olabilmektedir. Bu vesile ile Türk dünyasının genel üslup özelliklerinin de tespit edilmesinin daha bilimsel olacağını düşünmekteyiz. Diğer bir deyişle Orta Asya ve Osmanlı Türk edebiyatı kültürel ve edebî ilişkiler sayesinde ortaklıklar üzerinden bir birlik oluşturmuşlardır. Bu

birliğin özellikleri araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılabilir ve elde edilecek sonuçlar yeni çağın ilişkilerinde etkili olabilmelidir. Batı Türk edebiyatının Mahtumkulu Firaki'nin şiirlerindeki edebî etkisini Fars edebiyatının etkisiyle birlikte tespit etmeye çalışacağız.

Konumuz metinlerarası ilişkilerle ilgili olduğuna göre terimin önemine ve maksadımızın ne olduğuna dikkat çekmek amacıyla bilgi verdikten sonra, karşılaştırmalı edebiyatla da alakalı olması nedeniyle biraz da bu konu üzerinde durmamız yerinde olacaktır:

İslamî halkların edebî irtibatı, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler sayesinde tarih içerisinde giderek kuvvetlenmiştir. İslam dünyasının birçok şairi, ana dilinden başka dillerde de edebî ürünler üretmişlerdir.

Bu etkileşimler bir yandan Arap, Fars ve Türk dilleri arasında olurken, diğer yandan Türk halklarının yer yüzündeki dil alanı genişleyerek Anadolu ve Avrupa'ya uzandıktan sonra, Türklerin kendi arasındaki edebî ürünlerinde de önem arz etmektedir. Bu etkileşimlerin tüm yönlerini karşılaştırmalı edebiyat araştırmalarının usullerine göre tespit etmek ve açıklamak ayrı bir araştırmanın konusu olabilmektedir.

Bertels'e göre bu ilişkilerin etkisi Arapça'dan Farsça üzerine ve Farsça'dan Türkçe üzerine olmuştur (Meredov, 1980: 8). Bunu İslamiyet sonrası Fars edebiyatın ürünlerinde görebilmekteyiz ve aynı şekilde eski Türkçe'nin İslamiyet döneminde özellikle Yusuf Has Hacib'in Kutadgubilik'inden başlayarak devam eden Türklerin saray ve dinî okul çevresindeki edebî ürünlerinde gözlemlemek mümkündür. Ancak diller ve edebiyatlar arası ilişkilerin gelişmesiyle Türkçe'nin de Farsça üzerine olan edebî tesirini araştırmamızın kalıp ve edebî sanatlar bölümlerinde açıklamıştık. Arapça'nın Türkçe'ye olan doğrudan etkisini de medreselerdeki Arap dilinde üretilen ve öğretilen kaynak- lardan anlamak mümkündür.

R. N. Fray'a göre Samâniler zamanında bazı Buhârâ şairleri Arapça ve Farsça şiir yazmışlardır veya Farsça şiirleri Arapça'ya ve Arapça şiirleri Farsça'ya çevirirlermiş. Samâni edebiyatı iki dilde olan bir ortak edebiyat olduğu gibi Moğollar İran'ı elde ettikten sonra da Türkçe ve Farsça şiir yazan şairlere rast ediyoruz. Türkler İslâm dünyasında saltanat kurarak önemli bir rolü üstlendiler ve İslâmi halklar Arap, Fars ve Türk sâmalı yeni bir üçgen olarak çağdaş zamana kadar onlar kültürel ve dinsel ortaklıklarını devam ettirdiler (Fray 1986: 92, 254)

İki ya da üç dilde şiir yazmak Rus şarkiyatçısı Y. E. Bertels'e göre edebî gelenek olarak Türklerin İslâm edebiyatına girmesiyle devam etmiştir. Türkler ana dilden başka Fars ve Arap dillerinden de faydalanarak üç dilde edebî eserler yazmışlardır (Meredov 1980: 8)

Türkçe'nin Farsça'ya olan etkisi Türklerin Harezm ve Maverâü'n-nehire gelmesinin ve onların İran'da saltanat kurmalarının sonucudur. Türklerin Harezm ve Maverâü'n-nehire girişi eski zamanlarda başlamıştır ve 7-8 yy.'da mahallî beylikler Araplara karşı durabilmek için Türkleri defalarca dışardan bu bölgelere getirmişlerdir. Muhtemelen Türk topluluklarının birçoğu eskiden sınırları korumak için istihdam edilerek yerleşmişlerdir (Boyl, 1987:12) Gaznevilerin gücü Türk askerlerine dayanmakta idi ve padişahları Türkçe konuşuyorlardı. Gazne'deki İranlı şair Menuçehri, Türk şiirini biliyordu (Fray 1987: 161) ve bizce musammat formunun kafiye düzenine bakılırsa, Menûçehri bu nazım birimini Türklerin sözlü edebiyatından almış ve Fars edebiyatında musammat kalıbında şiir yazan ilk şair olmuştur. Bu sebepten Fars edebiyatı araştırmacıları onu musammat kalıbının yaratıcı olduğunu düşünmektedirler.

Selçuklular sarayında Fars edebiyatının gelişmesinin yanı sıra Türkler İran'ın birçok bölgesinde çoğalmaya başladılar ve bu olay hemen Fars dilini etkisi altına aldı; böylece Türkçe terimler, Fars edebiyatına girmeye başladı (Boyl 1987:521). Siyasî

olaylar sonucunda da Acemler Türkçe öğrenmeye uğraşmışlardır. Örneğin, Harezm sultanını bir kâtip olarak zorla Cantemir'le beraber götürülür. Moğol ordusu Harezm askerleriyle Horasan'a gittiğinde, bu sultan Türklere eşlik ederek Türk dilini öğrenir ve ondan sonra çevirmene ihtiyaç duyulmaz (Coveyni 1989: 268).

İslamiyetten sonraki Türk edebiyatı Karahanlılar zamanında İslami Fars edebiyatının tesiri altında başlamıştır. Bu dönemden Fars edebiyatındaki Hindî tarzının oluşumuna kadar geçen 800 yıl boyunca Türk şiiri iyice gelişmiş ve Genceli Nizami, Alishir Nevayi, Fuzûlî Bagdâdî ve Nesimî gibi büyük şairler Farsça ve Türkçe eserler bırakmışlardır.

Osmanlı devletinin 16 yy.'daki Türk edebiyatına arka çıkması ve kendilerinin de şair olması nedeniyle Rahmi, Zati, Hiyâli ve Fuzûlî gibi şairler bu edebiyata Fars edebiyatının seviyesini kazandırmışlardır. Ancak cumhuriyet sonrası Fars dili Türk edebiyatında kendi önemini kaybetmemiştir (Taha Nida 2001: 61).

Fars edebiyatındaki Hindî tarzının oluşumu ve gelişmesi Türk şiirinin gelişmesinin sonucudur. Bu tarzın en büyük şairleri Saib-i Tebrizi ve Mevlana Bîdil Dihlevi Türk asıllı ve kültürlü olup dönemin Arapça, Türkçe ve Farsça olarak üç dilli okullarında eğitim almışlardır. Yukarıda hatırlattığımız gibi İslam dünyasında üç dilde olan ortak bir edebiyat oluşmuştur. Bunu Nevâî ve Fuzûlî gibi üç dilde eser yazan şairlerden miras kalan kitaplar ispat etmektedir.

Eğer Yusuf Has Hacib'in, Hoca Ahmet Yesevî'nin ve Nevayi'nin şiirlerinin özellikleri bunlardan önce Fars edebiyatında varsa ve onun etkisiyse, 16. yy. şairi Fuzûlî Bağdadî'nin şiir özellikleri bu zamandan önceki Farsça ve Türkçe şiirinde tarz özelliği olarak bulunmamaktadır. Ancak Fuzûlî'den sonra gelen Saib-i Tebrizi ve Mevlana Bîdil Dihlevi gibi Farsça yazan Türk şairlerinin şiirlerinde ve sonra Fars dilli şairlerin eserlerinde bulunkmaktadır ve bunu da Türk dili, edebiyatı ve kültüründe gözlemle-

yebiliriz. Bu eserlerde nazik hayallilik, hikmet, irfan ve üslub-i muadile özellikleri istatistik açısından çok olduğu için Sebk ya da tarz özelliğini kazanmıştır. Bu nedenle Fas edebiyatı araştırmacıları Saib ve sonraki şairlerin tarzını, Sebki Hindî adlandırmışlar oysaki diğer araştırmacılar Sebk-i Türki yada Azerbaycani terimini kullanırlar.

Hindi tarzı ad ve terim olarak 20 yy.’da ortaya çıkmıştır. Saib kendi tarzına Farsça şiirlerinde “tarz-ı garib, tarz-ı nev, tarz-ı taze ve maâni-yi nâzik” adlarını vermiştir. Saib, Fuzûlî’nin tarzını benimseyerek “tarz ve tarz-ı taze” adlarını Fuzûlî’nin şiirlerinden almıştır. Ahdi, Türk edebiyatının ünlü tezkire yazarlarından Saib’den önce Fuzûlî’nin Farsça ve Türkçe şiirlerine tarz-ı taze adı vermiştir:

Taze tarzda mühterî⁶ ve tarigi maânide mübdî⁶ ... ve güftari Nevâi ayiini Türkani Çağatay yanında mezkur ve eş⁶ âri taze tarz-i Türkîsi makbuli zürafayı Rum olmuştur.” (Gülpınarlı. 1961: XXII)

Asgar Ferdî, Fuzûlî “Sebk-i Hindî ya da Sebk-i Azerbaycani’nin Mimarı” adlı makalesinde bu konuyu şöyle açıklamaya çalışır: “ Bu tarzın özellikleri Azerbaycan şairlerinde çok olduğuna şek yoktur. Şehriyar, Sarraf ve La’li gibi başka tarzlarda şiir yazan şairlerin bile Türk oldukları için bu tarzda şiir yazmaları doğaldır. Saib-i Tebrizi de Azerbaycanlı olmasından dolayı bu his ve zevkten başka bir şeye sahip değildir. O, Tebriz’deki hayatında Fuzûlî’nin şiirlerini öğrenerek onu kendi tarzı sanmıştır ve ömrünün sonuna kadar bu tarzda şiir yazmıştır. Govsi Tebrizi de Saib’le çağdaş ve Fuzûlî’nin tarzında şiir yazanlardandır.” (Ferdî 2000: 60).

Ferdî’nin bu iki şairden verdiği örneklerde aruz sisteminde redif ve kafiye benzerliği vardır ve Saib’in Fuzûlî’nin şiirlerinin redif ve kafiyelerinden faydalandığını ve ona iktifa ettiğini göstermektedir:

Fuzûlî:

Geryedir her dem açan gamdan tutulmuş gönlümi

Eşkdir hâli kılan kân ile dolmuş gönlümi

Saib(Hindi tarz):

Sakıya meyden rufu kıl çâk bolmuş könlümi

kıl yuvası kân ilen peyvend üzölmüş könlümi

Biz bu konuda araştırmacıların Fars edebiyatındaki Hindî tarzına mahsus saydığı özelliklerin onlardan önce Türk edebiyatında ve bilhassa Fuzûlî'nin Türkçe eserlerinde bulunduğunu düşünmekle bu bakımdan Türk edebiyatının Fars edebiyatındaki Hindî tarzına olan etkisini iki bölümde ele almaktayız:

• Edebî sanatlar bakımından:

a. **Muhâlifhâni ‘ters yorumlama’**: Fars şiirinin Hindî tarzında Irakî tarzın mazmunlarına ters bir anlamda ortaya konulmuştur yani şair eski mazmunu zıt kavramla yeniden canlandırmıştır (Seccadi 1993: 15).

Fars edebiyatın Irakî tarzında Ferhat, Mecnun, Vâmik, Râmin ve ...aşkın zirvesinde ve sevgi yolunda canını feda etmeye hazır .örnekler:

Sa‘dî:

به سخن راست نیاید که چه شیرین سخنی وین عجبتر که تو شیرینی و من فرهادم غزل 371

(Tatlı sözlü olduğunu söz ile beyan edemem; bu daha hayret ki sen şirin’sin ve ben Ferhad’ım.)

Hâfız(ıraki tarz):

شهره ی شهر مشو تا نهم سر در کوه شور شیرین منما تا نکنی فرهادم غزل 316

(Şehirde meşhur olma ki ben dayanamam. Şirin sevdasını yansıtmaya ki beni ferhat edersin.)

Ancak Bîdil-i Dihlevî bu beytte âşık, Farsça’nın ırâki tarzına karşı kendini Mecnun ve Ferhat’tan üstün görerek Muhâlifhâni yaratmıştır:

طواف خاک مجنون و مزار کوهکن تا کی اگر سودا سری دارد بگو تا گرد ما گردد غزل 938

(Mecnun!un ve dağcı Ferhad!ın “Kûhken” mezarına ne kadar tavaf edeceksin?

Eğer sevdanın tavaf niyeti varsa söyle benim çevremde dönsün)

Fuzûlî Bîdil’den önce bu sanatı Türk şiirinde kullanmıştır:

Görüp mühlik benim çevremde behr-i aşk tuğyanın

Kaçıp bir dağa çıkmış Kûhken kurtarmağa canın

“Aşk dalgasını benim çevremde tehlikeli görüp Ferhat “Kûhken: Dağ delen anlamında Ferhad’ın lakabı” kendi canını kurtarmaya dağa çıkmış.”

Bülbül Irakî tarzında hakiki aşık olarak şiirlerde yer alır; ancak Fars şiirinin Hindî tarzından önce Fuzûlî Türk şiirinde ters mana yaratmıştır:

Mesken ey bülbül sana geh şahdur geh kafes

Nice aşık sen? ki ahından tutaşmaz har-u-has Fuzûlî s. 155

“Ey bülbül ağaç dalında ya da kafeste yerin vardır. Nasıl aşıksın ki ahinden samanla diken bile alevlenmez.”

Ol temkinem beni benzetme ey gül bülbüle

Derde yok onun sabrı her lahze bin feryadı var Fuzûlî s. 146

“Ey çiçek, öyle karar verdim ki beni bülbüle benzetme. Onun dert çekmeye sabrı yok ve her an binlerce bağırır.”

Bade ve şarap sebk-i Irakî’de sevinç ve sarhoşluk getirir ancak Fuzûlî’nin tarzında edepsiz ve küstah olmuş.

Le’ling ile bade bahsetmiş zihi gümrahlık

Oldu vacip eylemek ol biedepden ictinap Fuzûlî s. 129

“Şarap dudaklarınla yarışmaya kalkmış; ne kadar sapıklık! O edepsizden kaçınmak vacip oldu.”

Burada Mahtumkulu Firaki’nin şiirlerinde metinlerarası ilişkiler yöntemiyle tespit ettiğimiz etkilenmeleri veriyoruz:

3.1.6.1. Fars Edebiyatı

Mahtumkulu'nun şiirlerinde Fars dili ve edebiyatının etkisi, anlam, edebî gelenek ve tercüme gibi farklı boyutlarda gözlemlenebilir.

Bazı edebî gelenekler arkadan arkaya Farsça şiirlerde aktarılmıştır. Arap edebiyatında **احمق من فراشه** “kelebekten daha aptal” atasözünden anlaşıldığına göre Arapça’da kelebek aptallığın simgesi iken Farsça’da âşığın sembolüdür. Bülbül gülün ve kelebeğin mumun âşığı olduğu yüzyıllar boyu Farsça şiirlere yansımıştır (Şefii Kedkeni 1989: 321). Mahtumkulu dahil olmak üzere bütün Türk klasik edebiyatında bu Fars edebiyatı geleneği yaygın şekilde kullanılmıştır:

28/3 Bir bülbül yitirse kızıl lâlesin

28/4 Hasetindin sözlemeyin bolurmu

63/3 Bülbülem bağ içre bir govğāya ‘âşık bolmışam

63/8 Bülbül oldum sayradım girdim İremniṅ bağın

63/18 Anı nisbet etmek olmaz kumrı bülbül zāğıdur

71/4 Bülbül fānide arzūlār tāze gunça gülde seni

166/10 Gül biten vaqt bülbül sözlār çağlarda

238/1 Bülbülleri esir eden gül ḥandān

238/2 Yā Rab ḥaber bilünürmi yār sendin

174/1 ‘Işk âteşine düşdim pervāne boldım imdi

208/5 Bilmeyen atmış özin ‘ışk ödına pervāne tek

Devlet Muhammed Azâdî:

زنى نیکو به دست مرد بی پاک فتاده گوهری در جای ناپاک

“Dürüst olmayan kocanın yanındaki iyi kadın, pisliğe düşen mücevher gibidir.”

Mahtumkulu:

195/12 Pis āriṅ yaḥşı ḥātūnı dürr-i bîḳimete meṅzār

Sadî Gülüstan'da:

خطی زشتست که با آب زر نوشتست

“(Akılsız kişi) altın suyu ile yazılan kötü yazıdır.”

Mahtumkulu:

195/2 ‘ Akılsız ârler zer bilen yazılan bed ھاٲa meŋgzār

Firdevsi'nin Şâhnâme'si Firakî'nin şiirlerinde iz bırakmış önemli eserlerin biridir.

Firakî'nin şiirlerindeki İskender, Cemşid, Zal, Rüstem, İsfendiyar ve diğer Şahname şahsiyetleri ve olayları onun şahname metnini okuduğunun veya dinlediğinin göstergesidir :

216/15 Savıldı Süleymân Rüstemler şirler

238/5 İsfendiyār gözi Rüstem Zālında

61/20 Kālmamış bu köhne dünyā Rüstem ile Zālınğa

117/24 dev bile ceŋg salan Rüstemi gördim

122/5 Rüstem kuma kārılup kâldı yeksân içinde

9/21 Cebr etdi Cemşid cânına

9/22 Ki erdi ma‘ den kânine

9/23 Yüz yıl okîp pâyânına

9/24 Ne Zāl-u ne Luqmân çıkar

110/2 İskender Cemşid saldırmış büyük binâlar görünür

117/23 Semengân şehrinde bātır Zāl bilen

117/24 Dev bile ceŋg salan Rüstemi gördim

Mahtumkulu'nun bir şiiri İran'ın mutasavvuf şairi Şeyh Attar Nişaburi'den çeviridir. Bu çeviride ilk beyit farklı gözükse de şiirin devamı Mahtumkulu,Attar'ın şiirini öğrendiğini belirtmektedir. Said Nefisî, Attar'ın divanının sözbaşında bu şiiri Revzat-ul'Cennat kitabında Attar'ın adına kaydedildiğini zikreder:

دوش با خرد در سخن بودم کشف شد بر دلم مثالی چند

“Dün akşam aklımla konuşuyordum. Bazı misaller ve hakikatlar gönlümce keşf oldu.”

Mahtumkulu:

197/1 Uğradım İlyāsa dūş geldim Hızıra

197/2 Kōṅlim içre geldi bir niçe mişāl

گفتم ای مایه ی همه دانش دارم الحق ز تو سؤالی چند

“Dedim ey ilmin özü, mayesi, hakiketen senden kaç sorum olacak”

197/3 Kōl göterdim durdim niyāza nezre

197/4 Dīdim ruḥṣat bolsa edeyin so’āl

چیست این زندگانی دنیا گفت خوابیست یا خیالی چند

“Bu dünya yaşamı nedir? Dedi uyku ile kaç tane hayaldir.”

197/5 Dīdim nedür bu dünyānıṅ dīrligi

197/6 Dīdi yatsaṅg dūyşdür turaṅgda ḥiyāl

Böylece şiirin tümü çeviri niteliğinde Firaki'nin divanında yer almaktadır. Mahtumkulu'nu 225. yıl doğumu münasebetiyle anma konferansında sunulan bildirilerde Z. B. Muhammedova ve S.M. Ahallı, “Bir niçe Mişāl” şiirinin aslını Farsça dörtlükleri meşhur olan Hayyam'a nispet etmişlerdir (Muhammedova, Ahallı 1961 : 159). R. Mustakov 2014'te yayınladığı „Magtımğulı ve Gündogar Edebiyatı“ başlıklı kitabında bu makaledeki bilgileri aktarmış olup şiirin içeriğinin Hayyam'ın fikirleri ile örtüşmediğini ileri sürmüştür. Ancak Hayyam mahlaslı başka bir şairin eseri olabileceğini zikreder (R. Mustakov 2014: 209). Yukarıda belirlediğimiz gibi, bu şiir Said Nefisi'nin Divan-i Kasayid ve Gazeliyyat-i Attar-i Nişaburi adlı yayınladığı tenkitli metninde Attar'ın şiiri olduğunu tespit etmiştir. Hayyam'a nispet edilen şiirde üç beyit

eksik olup Mahtumkulu'nun çevirisinde mevcuttur ve bu beyitler Attar'ın şiirinde şöyle gelmiştir:

گفتمش چیست مال و ملک جهان گفت در دسر و وبالی چند

197/9 Dīdim nedūr mülk-i cihān sevgisi

197/10 Dīdi derdeserdūr yā boyna vebāl

گفتم اهل زمانه در چه رهند گفت در بند جمع مالی چند

197/13 Dīdim ehl-i zamān nāge bend olmiş

197/14 Oğul kīz sevgisi cem' etmāge māl

گفتم او را مثال دنیا چیست گفت زالی کشیده خالی چند

197/7 Dīdim yā Rab dūnyā nāge meŋgzeydūr

197/8 Dīdi qarri heleydūr yüzinde yüz hāl

Attar-i Nişaburi'nin divanında bulunan 394 No'lu gazeli de Mahtumkulu'nun şiirinde aynı kafiye ve redifle naziresi bulunmaktadır.

ای در درون جانم و جان از تو بی خبر وز تو جهان پر است و جهان از تو بی خبر

Çeviri:

„ Ey canımın içinde ve can senden habersiz. Cihan senden doludur ve cihan senden habersiz.“

Mahtumkulu:

201/1 Sen sen ārāyış-ı cān hem cān sendin bihaber

201/2 Sen cihāna toluğ sen cihān sendin bihaber

Sadi Şirazi'nin 104 No'lu ey dost redifili gazeli:

مرا تو غایت مقصودی از جهان ای دوست هزار جان عزیزت فدای جان ای دوست

“ey dost, dünyada benim gâyemsin. Binlerce can senin canına fedâ olsun.”

Mahtumkulu:

15/1 Gözime hergiz görünmez sensiz cihân ey dōst

15/2 Ne cihân belki tende bolsa ger şed cān ey dōst ...

15/13 Mahtumkulu bir maḥlūk men ‘āşîḳ-u sen ma‘ şūḳ

15/14 Ger dîseṅ istegim yōḳ barayın ḳayān ey dōst

Hafez-I Şirazî divanı gazel No 60:

آن پیک نامور که رسید از دیار دوست آورد حرز جان ز خط مشکبار دوست

”Dost diyarından gelen o postacı, mâşûkun güzel kokulu yazısıyla canımın koruma duâsını getirdi”

Mahtumkulu:

224/1 Bir seḫer tüşmiş erdi yādıma diyār ey dōst

224/2 Cān gūşine yetüşdi be-nāgāḥ ḥaber ey dōst...

224/13 Firāḡı göz ornındın yıḡlāp ḳan revān boldı

224/14 Ornına elter anı ger degse ḡubār ey dōst

Mahtumkulu öğüt içerikli şiirlerinde diğ er isalm dünyası şairleri gibi dünyayı geçici ve değ er olmayan bir varlık olarak görmektedir. O yüzden

ز مادر همه مرگ را زاده ایم بناکام گردن بدو داده ایم

(Firdevsi, Şahnâme)

“Hepimiz ölmek için dünyaya geldik ve ona teslimiz”

Veya:

کس از گردش آسمان نگذرد وگر بر زمین پیل را بشکرد

(Ömer Hayyâm, Rubâiler)

“Yer yüzünde fili bile avlansa da, kimse takdirden kurtulamaz.”

214/1 ‘Ömür beş gün menzili üç devrânıṅ bir sa‘ at bile

214/2 Yörir kervān çekilür göç yatıp sen ferāḡat bile

168/7 Bu ḳonup göçüp bargan kervāna nazar eyle

122/3 Ḳāldıṅ dünyā ḡamında yüregiṅ ḳan içinde

122/7 Dünyâlikdir yügür sen tâ içiñgde dem bārdur

122/13 Ey yaranlar ol dünyā baran bār da gelen yōķ

122/18 Dünyāye bīl bağlayān ķāldı ziyān içinde

122/21 Kōñgöl dünyā ‘ ıřķında ĥarām sözler dillerde

122/25 Maĥdumķulı āldadur ķahbe dünyā bezenüp

کس نامد از آن جهان که پرسم از وی کاحوال مسافران دنیا چون شد

(Ömer Hayyâm, Rubâiler)

“ Obür dünyaya giden yolcuların sonu ne oldu diye sormak için gidenlerden kimse buraya geri dönmedi.”

122/13 Ey yaranlar ol dünyā baran bār da gelen yōķ

122/14 Dirīñg öli ĥālindin ĥaber ĥātır bilen yōķ

Mahtumkulu’nun ölüm ve dünyanın geçici olması konusunda kendi üslubuna özgün tabirleri de vardır. Ağağıdaki beyitte hayalî tasvirle vücuda insanın kabri olarak benzetme yapar ve diri iken öldüm zannet der:

2/27 Kılça cāna kızıl teni ķabir bil

2/28 Kızıl diliñg sözlār iken öldim tut

Bu tâbir tasavvuftaki “ölmeden önce öl” tabirine denk gelmektedir. Gazneli Senâyi şöyle der:

بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی که ادريس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

“Ey dost, eğer yaşam istiyorsan, ölmeden önce öl. İdris böyle bir ölümle bizden önce cennetlik olmuştur.”

Bu konu onun kişisel üslubuna ilişkindir ve biz düşünce düzeyinde bununla ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

یار مفروش به دنیا که بسی سود نکرد آن که یوسف به زر ناسره بفروخته بود

(Hafız, Gazel 211)

”Mâşûku dünya bedeline satma. Zârâ, Yusuf’u dünyanın sahte altınına satanlar kâr etmemişlerdir.”

144/7 Kimîng kadri bârdur çarhîng yanında

144/8 Yusufî kûl diyip satdı yaranlar

Türkmensahra araştırmacısı H. Seyidmuhammedi, yüksek lisans tezini Mahtumkulu divanında Kur’an telmihleri ve Fars edebiyatı destanlarının etkisi konusunda hazırlamıştır. Bu çalışma şu bölümlerden ibarettir:

- Firaki'nin şiirinde Peygamberler kıssası
- Firaki'nin şiirinde Hulefâyî râşidîîn ve Hanedan-i risâlet
- Firaki'nin şiirinde ârifler ve evliyâlar
- Firaki'nin şiirinde Fars edebiyatı destanları
- Firaki'nin şiirinde Kur’an Ayetleri
- Firaki'nin şiirinde Kıyâmet (Seyidmuhammedi, 1997: Dört-altı)

Bu çalışmada genellikle, değerlendirme yapılmadan önce Firaki'nin şiirinden konuya ilişkin beyitler ve devamında Fars edebiyatından örnekler verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölüm dışında, diğer bölümler Kur’an, Hadîs ve kısas’ül-enbiyâ’nın etkisidir. Türk şairleri Fars edebiyatı eserlerini okuyorlarsa da, dinî bilgiler için Arap dilindeki kaynaklar esastır ve bu konularda Farsça’nın etkisi pek söylenemez. Günümüz Türkmensahra’da geleneksel din medreselerinde, Farsça’dan daha çok Arapça ve Türkçe eserlere önem verilmektedir.

Burada araştırmacının tezindeki bölümlerden örnek veriyoruz:

Âdem (as.):

„Kuran’da Hz. Âdem’in topraktan ve çamurdan yaratıldığına dair âyetler vardır:

(Saffât:11, Hicr:26-28, Rahmân:14). Firaki Allah’a hamdettikten sonra, konuya şöyle işaret eder:

Bir Allahga ayday hamd-u senalar

Bir kısım topraktan Âdem yaratdı (Gazi, 2000: 100)

Veya:

Kum alınıb yedi yerden Âdem şafıyy'ü-llâh bıldı (Gazi, 2000: 491)

Ve:

Bir kısım topraktan Âdem yaradar

Kaygıynı köp çekseñg mihnetiñg artar (Gazi, 2000: 99)

Ve:

Kalem yazanda ser haşı aşı yazmış biz ümmeti

Âdem atamızıñg şülbeti, yedi yeriñg toprağıdır (Gazi, 2000: 443)“

(Seyidmuhammedi, 1997: 2)

Âdem Fars edebiyatında:

Hâfız:

Düş didem ki melâyik der-i meyhâne zedend

Gel-e Âdem bisereştend-u be peymâne zedend (Gazeller)

Veya:

Hâk râ gil kerd der çâr bâmdâd be' d ez an can râ derû ârâm dâd (Mantık'ut-

eyr)

“Toprağı dört gün çamur yaptı ve sonra onun içinde canı yerleştirdi“

Ve:

Güft vallâh, âlim-us-sırr-ı ve-hefî kâferîd ez hâk Âdem râ şefî (Mevlânâ,

“Vallâh, sırlı ve gizli olan âlemin iyesi dedi: Âdem-i topraktan Şefî yarattı.“

(Mesnevi > Seyidmuhammedi, 1997: 3)

Mahtumkulu'nun şiirlerinde adı geçen peygamberler konusunda böylece Farsça şiirlerden örnek verilmiştir.

Tezin ikinci bölümü peygamberimizin halifeleri ve ehli beyti konusunda olup akide ve din bilgileriyle ilişkilidir. Bunun içeriği de medreselerin Arapça ders kitapları ve İslam tarihinin ilk yüzyılıyla bağlantılıdır ve Fars edebiyatının etkisi olarak nitelendirmek ve onunla karşılaştırmak gerekmemektedir.

Üçüncü bölümde Firaki'nin şiirinde ârifler ve evliyâların adlarının geçtiği beyitler ele almıştır. Bunlardan Hoca Ahmet Yesevî, Hoca Behâü'd-din Nakşibendi, Fuzûlî Bayatlı, Nesimî, Zengi baba ve Mirkelâl Türk edebiyatının tasavvuf çehrelerinden dir. Onların yanısıra Türk tasavvuf metinlerinde de adları çokça geçen Mansur Hallaç, Şeyh Attar, Bâyezit Bestâmî, Üveys Karani, Şeyh San'ân, ve Şibli gibi mutasavvuflar anılmakta olup örnek beyitler verilmiştir:

62/14 Ol veliler serveri Sultân Veyis dek evliyâ

62/15 Düşegi örtüncesi boldı kıra hâlık bilen

Mevlana:

Ki Muhammed güft ber desti sebâ ez Yemen miâyedem bûyi Hudâ

Bûyi Râmin miresed ez cânî Veys Bûyi Yezdan miresed hem ez Üveys

(Mesnevi 4/1827-8 > Seyidmuhammedi, 1997: 105)

“Muhammed sabah rüzgarine dedi ki, Yemen'den Allah'ın kokusu gelir, Veys'in canından Ramin'in kokusu geldiği gibi, Allah'ın kojusu da Üves el-Karani'den gelir.”

Seyidmuhammedi tez çalışmasında 4. bölümü Mahtumkulu'nun şiirlerindeki İran edebiyatı destanlarına ayırmıştır. Firdevsi'nin şehnâme'sindeki şahsiyetler onun şiirlerinde çokça anısmakta olup rüstem, Zâl, Keykâvûs, İskender, İsfendiyâr, Fereydûn, Dârâb, Cemşîd, Kiyûmers bunlardandır (Seyidmuhammedi, 1997: 111-124)

Araştırmacı, Fars edebiyatı destanlarından, Leylâ ve Mecnûn, Vâmık ve Üzrâ, Şîrîn ve Ferhâd, Varka ve Gülşah Mahtumkulu'da anıldığını zikreder (Seyidmuhammedi, 1997: 126-132)

Ayrıca, Türk edebiyatı destanlarından Şahsanem ve Garib, Arzu ve Kanber, Zühre ve Tâhir'in de Firakinin ilgisini çektiğini söyler (Seyidmuhammedi, 1997: 133-136)

3.1.6.2. Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı

“Çağatay Türkçesi, Orta Asya Türk-İslam yazı dilinin Karahanlı ve Harezmi-Altın Ordu Türkçelerinin devamındaki yazı dili” (Yavuz vd., 2013: 63) ve 20. yy.’ın ilk yıllarına kadar devam eden edebî, kişisel yazı ve mektuplarda ve devletlerin resmi belgelerinde kaydedilen Türkçe kastedilmektedir. Çağatay edebiyatı da bu 500 seneden fazla zaman içinde yaratılan edebî eserlerle ilgilidir.

Oğuz boylarından olan Hazar Denizi ötesi Türkmenlerin yazıları ve edebî eserleri Çağatay Türkçesiyle yazılmış olup Mahtumkulu’nun babası Devletmuhammet Azâdi, Gayibî ve Andelip gibi birçok Türkmen şair ve yazarların eserleri, Çağatay Türkçesi edebî dilinin Türkmenlerin arasında kullanımının örneklerindendir. İran Türkmensahra’sı ve Afganistan Türkmenleri arasındaki dinî medreselerde hâlâ kullanılmakta olan nesir ve şiir yazılarında bu köklü yazı tarzının etkileri gözlemlenebilmektedir.

Çağatay edebiyatı dönemlerini farklı bakış açıları Fuad Köprülü beş ve Eckmann üç devire ayırırlar da, son üç asırı gerileme, çökme ve mahallîleşme terimleriyle karşıladıkları dönem onların aynı fikirde olduklarını göstermektedir ve çalışmamız Çağatay Türkçesi’nin bu son devresiyle ilgilidir.

Elyazmalarımızdaki yaratılan edebî eserler, Çağatay Türkçesi’nin yayıldığı coğrafya ve dönemine ait olduğundan şiirlerde bu yazı dilinin edebî gelenekleri ve Mahtumkulu’nun Nevâî başta olmak üzere dönemin şairlerinden etkilenmesi söz konusudur ve burada yazmalardaki edebî etkilenimin izlerini açıklamaya çalışacağız.

3.1.6.2.1. Nevâî

Mahtumkulu'nun şiirleri Nevâî'nin Türkçe divanı ile karşılaştırıldığında, benzer kafiye ve redifli şiirler bulunmaktadır. Türkistan sahasının dinî medreselerinde Nevâî'nin Türkçe divanı ve Bîdil Dihlevî'nin Farsça gazelleri geniş çapta okunmakta idi. İran, Türkmensahra'sıda benim çocukluk dönemimde Baymuhammed Molla talebelik dönemi okuduğu kitaplar elinde bulunuyordu ve onları okuyordu. Bu iki şairin divanları hâlâ küçük oğlu Hacı Aşır Gevâmî'nin elinde bulunmaktadır. Aşır bey yaklaşık 15 sene önce kitapların tümünü bana göstererek inceletmişti. Bu iki kitabı istediğimde Bîdil'in divanını bana vermişti. Bölgemizdeki ahun ve mollaların elinde bunun gibi çok sayıda bu iki şairin, Mahtumkulu, sufi Allahyar ve Vefâî'nin eserleri bulunmaktadır. Bu durum Türkmen klasik şairlerin Çağatay edebiyatıyla ilgilendiklerini göstermekte ve günümüze kadar devam etmektedir. Mahtumkul'nun bu eserlerden özellikle aruz veznindeki şiirlerden etkilenmiş olması doğal olup bu edebî geleneklerden sapma noktalarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

Mahtumkulu yazmalarımızdaki aruz veznlî 19 şiirinin ikisi dışında tümünü Fâilâtün, bahri remel vezninde yaratmış olması da bunun kanıtı olabilmektedir.

Sultan Hüseyin Baykara'nın Afganistan Kâbil neşrini incelediğimizde şiirlerin tümünün bu Remel Behri Fâilâtün vezninde olduğu belli olmuştur (M.Y. Cevzcâni, Baykara divanı, 1967).

Mahtumkulu'nun bu sultan şairin eserleri ile de benzer redif ve kafiye şiirleri bulunmaktadır. Firaki'nin şiirleri hece vezninde yazılmış olsa da, onun Türk dünyası edebiyatını öğrenmekle kendi yeteneğini geliştirdiğini anlayabilmek mümkündür. Özellikle Türkistan'daki Andelîp, Gayibî ve Mahtumkulu'nun babası Azâdi gibi

Türkmen sahası şairlerin aruz vezniyle şiir yazması, Çağatay edebiyatının devamıdır ve dönemin şairlerinde etkili olmuşlardır.

نوايي:

تخت وجاهینگ کشور ملک سکندر بولدی توت خضر عمری هم بو فلک اوزرا میسر بولدی توت
ای نوايي اوزنی جمع ات یوقسا عالم فخرنین قان یوتیب جمع ایلیان اولگاچ پریشان بولدی توت
نوايي، ایران مجلس کتابخانه‌سی، ص ۳۴

Taht-u câhîng kişver-i mülk-i sikender boldı tut

Hızır ‘ömri hem bu felek üzre müyesser boldı tut

Ey Nevâî özünü cem‘ et yoksa ‘âlem fahrinin

Kân yutıb cem‘ eyleyen ölgeç perişân boldı tut

(Nevâî, İran meclis kütüphânesi, s. 34)

Mahtumkulu:

2/1 Dünyâ görmey tutgun kılsañg bir künde

2/2 Bâd-ı pây dek yer yüzine yeldim tut

2/3 Çin Mâçinde Hindde Rûmda Hâbeşde

2/4 Bolan bolmış hünerleri bildim tut

Nevâî:

اورتاما کونگلو منی کامین حاصل ایتماستین بورون

قوشنی کیم بریان اتیب تور بسمل ایتماستین بورون

جسم ارا عشقنگ وطن قیلماي هنوز آلدی کونگول

اوت یاقار پر تاپتی اوینی منزل ایتماستین بورون

نوايي، ایران مجلس کتابخانه‌سی، ص ۱۱۸

“Örteme köñglümn. Kâmin hâsıl etmestin burun

Kuşnı kim beryân etiptur Bismil etmestin burun

Cism ere aşkıñg vatan kılmay henüz aldı köñgöl

Ot yakar per taptı öyni menzil etmestin burun”

Mahtumkulu, Ölmesdin burun:

61/1 Sağlığıñg qadrını bilgin hasta bolmazdın burun

61/2 Hastalık şükrini kılgın tâ ki ölmezdin burun

61/3 Düz yeriñg qadrını bil deryāya dalmazdın burun

61/4 Gâmide huşyâr otur girdāba gelmezdin burun

61/5 Yaşlığıñg qadrını bilgin tâ ulalmazdın burun

Nevâî, Dost:

یار بولماق تانگ ایماس مین زار رسوا برلا دوست

کیم پری گاهی بولور مجنون شیدا برلا دوست

نواہی، ایران مجلس کتابخانہ سی، ص ۳۶

Yâr bolmaq tañg imes min zâr rüsvâ birle dost

Kim peri gâhi bolur mecnun-i şeydâ birle dost

(Nevâî, İran meclis kütüphânesi, s. 36)

Mahtumkulu, Ey dost:

15/1 Gözime hergiz görünmez sensiz cihân ey dōst

15/2 Ne cihân belki tende bolsa ger şed cān ey dōst

Diğer şiiri:

224/1 Bir seher tüşmiş erdi yādıma diyâr ey dōst

224/2 Cān gūşine yetüşdi be-nāgāh haber ey dōst

Ahundov Gürgenli İran Türkmensahra’sından 1930’lu yıllarda Kümüşdepe şehrinden Türkmenistan’a okumaya giden kişilerden biri olup Y. E. Bertels’in yüksek lisans öğrencisiydi; “Magtulgulının ömri ve döredijiligi” kitabını yazarak hocası

Bertels'e göstermiş ve bu âlim kitaba giriş yazarak bundan sonra genç âlimlerin yetişmesiyle Türkmen edebiyatının akademik çalışmalarının gelişeceğini öngörmüştür. Ancak kitap yayına hazırlanırken bilinmeyen nedenlerle basılmamıştır. 2007'de Aşkabat'ta İran Türkmenlerinin edebiyatı ile yakından ilgilenen yazar ve araştırmacı G. Nurbadov'dan bu kitabın elyazma kopyasını almaya imkan buldum.

Gürgenli eserinde Fars ve Türk edebiyatının Türkmen edebiyatına olan etkisinin özellikle Firaki'nin babası Azâdi'nin şiirinde ve onun dönemine kadar şekil, içerik ve edebî usuller bakımından daha belirgin olduğunu vurgular ve Mahtumkulu'nun da bu eserlerle yakından ilgilendiği için özellikle gazel ve lirik şiirlerinde Nevâî, Fuzûlî ve Nesimî gibi büyük Türk şairlerin bazı şekil örneklerini ve içeriklerini kendi şiirlerinde yansıttığını söyler: (Gürgenli 1937: 25-27)

Mahtumkulu'da etkisi olan bazı şairlerden örnekler vermek yerinde olacaktır.

Gürgenli'ye göre Mahtumkulu'da Çağatay Türkçesi'nin etkisi aslında Nevâî'nin etkisidir ve bu konu sadece Mahtumkulu ile kalmayıp diğer Türkmen şairlerin hepsinde gözlemlemek mümkündür. Bazı Türkmen şairler Nevâî'nin getirdiği usul ve gelenekleri tümüyle eserlerinde yürütmüşlerdir (Gürgenli 1937: 31).

Nevâî'nin Attar-ı Nişâburi'den etkilenecek yarattığı lisânü't-tayr eserinde Şeyh San'ân'ın tasavvuf hikayesi Attar'da da olduğu gibi gelmiştir ve Mahtumkulu "yar sendin" redifli şiirinde ona işaret eder:

238/17 Şeyh şen'ân dek uzîn kaygâ ulansam

238/18 Şiblî kimîn toz tofrağa bulansam

238/19 Ka'bâ barıp yedi keret dolansam

238/20 Yâ Rab haber bilünürmi yâr sendin

Mahtumkulu Nevâî'nin ve bir çok Fars edebiyatı eserlerinde hayatı ve hikayeleri tezkerelerde geçen mutasavvıfların adlarını şiirlerinde getirir ve onların eserleri ile yakından ilgilendiğini göstermektedir.

181/15 Mañşûr belâsına bolsam giriftâr

181/16 Giderem sen sârı süyreyip hāmım

23/1 Bir gîce yaturdım şah-ı Naķışbend

23/2 Keremi cōş eylâp bir nân getürdi

104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ârdür

104/38 Ol Zeñgñgi Bâbadur ol nâmdârdur

104/39 Ol söyênşip duran ol Çihâryârdur

104/40 Maķsadıñg ne bolsa aygın dîdiler

107/1 Bir gîce yaturdım şah-ı Naķşbendde

107/2 Behâveddin âtlı dîvâne geldi

13/21 Sözime kulaķ bîr ‘âķıl hemîşe

13/22 Termîze tågün düşer reñç şehr-i Kîşe

13/23 Evlâdı Sufyânda âvı Ğamîşa

13/24 İşfhânı bir saķıbkâr harâb eylâr

Nevâî ve Nizami'nin Hamse adlı beş aşk hikayeli “Mahzenü'l-Esrar, Leyli ve Mecnun, Ferhad ve Şirin, Hüsrev ve Şirin, Yusuf ve Züleyha“ gibi şahsiyetleri de kendi yaratıcılığında faydalanır:

137/4 Mişli İbrâhîm Sârânı seven dek sevmişem seni

137/6 Mişli Yusuf Züleyhânı seven dek sevmişem seni

137/8 Mecnûn Leyli perizâdı seven dek sevmişem seni

137/10 ‘Āşık Ferhâd ol Şîrîni seven dek sevmişem seni

63/12 pūşeşim ğam ğuşşadur men dōnmişem Ferhāda hey

130/12 Ferhād olup büyük dāğlar yıķam Yusuf diye diye

137/10 ‘āşık Ferhād ol Şirini seven dek sevmişem seni

175/14 kırķ yıl Kuvvetim bārdur ders ayturġa Ferhāda

3.1.6.2.2. Gayibî

Mahtumkulu’na Çaġatay edebiyatının etkisi konusunda dönemin aruz vezninde şiir yazan diġer Türkmen şairi Gayibî’den söz etmek yerinde olacaktır. Türkmen edebiyatı terminolojisinde “aydışık” denilen münazaralarda çoġunlukla Firaki’nin diġer şairlerle ilişkide olup soru-cevap şiirlerini birbirine yazdıkları malûmdur. Bu konuyu edebî sanatlar bölümünde ele almıştık ve düşünce bölümünde de muhtevasına dayalı açıklama gerekli duyulmuştur. Firaki, dönemin şairleriyle karşılıklı şiir yazdıysa, onların şiirine nazire yazması da doğaldır. Bu bakımdan Mahtumkulu’dan yaşça büyük olan Gayibî’nin şiirlerini Mahtumkulu’nun eserleri ile karşılaştırmayı sunmaktayız:

Mahtumkulu’nun 62 No.’lu “Şalık bile” redifli şiiri Gayibî’nin “Zibâlık bile” şiirine nazire yazıldığı düşünülmektedir:

Gayibî’nin şiiri Fâilatün rûkûnlü Behri Remel vezninde yaratılmıştır:

Görsedir dilber özin her lahze râ‘ nâlık bile

âşıkıñġ cânın alar âhiste zibâlık bile

‘ışķ ġovġâsı salıbdır başıma yüzmiñġ belâ

veh ne tedbîr eyleyin men beyle ġovġâlık bile (Gâzi, divanı Gayibî, 2010: 26)

Şiir gazel kalıbındadır. Ancak Mahtumkulu aynı vezinle muhammes “Beşlik” kalıbında yazmıştır:

62/1 deñġ bolur dîp saymaġın işiñġ bed iķbâllık bilen

62/2 hiġ kaçan deñġ bolmaġay eşşek bedev şalık bilen

62/3 kardaş olma hîz-harâmı fitne sevdâlık bilen

62/4 tur seher yâd et Hudânı yığla tenhâlık bilen

62/5 başıñgı govğâya salma mâl-ı dünyâlık bilen

62/6 bardı tûrîñg dâğına Hağ birle hemrâz ol Kelim

62/7 Ötdi anlar kâldı dünyâ geçdi eyyâm'ul-kağım

62/8 Yatsa yer boldı düşek örtünce bir parça kilim

62/9 Yedi yıl bağıdı Şu' aybiñg koyınını Mûsâ Kelim

62/10 Çölde gezdi dâyimâ zâr aydışıp Hâlık bilen

Gayibî:

Dostlarım bir sûrti zîbâye âşık bolmışam

Yüzi gülgün kâmeti ra' nâya âşık bolmışam

Kâşları yay gözleri şehlâya âşık bolmışam

Veh ki ol bî-misl-u bî-hemtâya âşık bolmışam

Dise bolmaz ay onı bir âya âşık bolmışam (Gâzi, divanı Gayibî, 2010: 84)

Gayibî'nin bu şiiri de behri remel ve beşlik kalıbındadır. Mahtumkulu bu şiirle vezin kafiye, redif ve muhteva benzerliği dikkat çekicidir:

63/1 Ey yaranlar bir yüzi gül âya ' âşık bolmışam

63/2 Barçalar mağşûdı gül ra' nâya ' âşık bolmışam

63/3 Bülbülem bağ içre bir govğâya ' âşık bolmışam

63/4 Ŗzi gâyıb zülfleri yeldâya ' âşık bolmışam

63/5 Menzirim bağ içredür şahrâya ' âşık bolmışam

Mahtumkulu'nun dönemin yazılı edebiyatına önem vermesi ve onu kendi şiirlerinde iyi şekilde kullanması ve eserlerine yansıtmaları anlaşılmaktadır.

3.1.6.3. Osmanlı ve Azerbaycan Sahası Batı Edebiyatı

Büyük Sekçuklu ve Orta Asya Moğol istilas zamanında batıya göç eden Türkler, kendi geleneklerini, kültürünü ve edebiyatını da ozanlar, bilim adamları ve tüm göç eden kişilerle Azerbaycan ve Anadolu’da sürdürmüşlerdir. Halk edebiyatı toplum arasında yaşarken, yazılı edebiyat da farklı şiir biçimleriye Çağatay edebiyatı gibi, kendini doğuda İslamiyet sonrası Karahanlı döneminde, Arap ve Fars edebiyatındaki aruz vezinli şiirlerle canlı tutmuş ve özellikle öğrenim gören söz sanatçıları, sarayların himâyesi altında bu edebiyatı geliştirmişlerdir.

Mahtumkulu’nun şiirlerinde doğudaki halk ve yazılı edebiyatının etkisinin olduğu gibi, batı Türk edebiyatının sözlü ve divân edebiyatının izlerini görmek mümkündür.

Yukarıda Gürgenli’nin araştırmasındaki Mahtumkulu’na Çağatay edebiyatı etkisi konusunda bahsettiğimizde, Nesimî ve Fuzûlî’nin Firaki üzerine tesirinden söz etmiştik. Burada Gürgenli’nin bu konuda verdiği örnekleri sunmaktayız:

“Mahtumkulu’dan iki asır önce hayat sürdüren en meşhur klasik Türkmen şairi Bağdatlı Fuzûlî’nin, şöyle beyti vardır :

İşk asandır diyü oldum esiri tifi iken

Bilmedim gitdikçe âşub-i devrân oldığın

Hafız Şirazi İran’ın 14. yy. Şairi de bir mısradaki şöyle söylemiştir:

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

“Aşk evvel asan gözüktü; ancak çok sıkıntılar ortaya çıktı.”

Mahtumkulu bu şiirlerin içeriğini “kızmalı boldum” adlı şiirinde şöyle getirmiştir¹:

İşk bir müşkil işdir okadım gördüm

¹ bu şiir ele aldığımız elyazmalarda yoktur. Ancak A. Gürgenli’nin eserinden örnekler verme maksadıyla getirilmiştir.

Şovkun şirin gördüm bu yola girdim

İndi çare yokdur dözmeli boldum (Magtymguly 1926: 260)

Fuzûlî'nin bu beytinin anlamı da Mahtumkulu'nun şiirinde bulunmaktadır:

Bülbüli şûrîdeyem gülzârdan ayrılmışam

Kimse bilmez kim ne nisbet yârdan ayrılmışam (Fuzûlî 1883: 75)

Firaki:

Bilbilem âh-u zâr çekip tâze gülzârdan ayrıldım

Gözden ganlı yaşım döküp ol söver yardan ayrıldım (Gürgenli 1937: 31).

Mahtumkulu Türk edebiyatındaki âşıkların ve mutasavvıfların adlarını şiirlerinde zikreder. Bu onların eserleri ile yakından ilgilendiğini göstermektedir.

23/1 Bir gice yaturdım şah-ı Nakışbend

23/2 Keremi cōş eylâp bir nân getürdi

104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ârdür

104/38 Ol Zeñgñgi Bâbadur ol nâmdârdur

104/39 Ol söyənşip duran ol Çihâryârdur

104/40 Maşsadiñg ne bolsa aygın didiler

107/1 Bir gice yaturdım şah-ı Nakşbendde

107/2 Behâveddin âtlı dīvâne geldiķi

Mahtumkulu, Türk edebiyatı ortak destanlarında adı geçen şahsiyetlerden de kendi sanatında faydalanmıştır ve kendi üslubuyla şiirinin duygusal etkisini arttırmaya ve onun yanı sıra toplumu bilgilendirmeye özen göstermiştir:

137/12 Seyf'ül-melek Mâh-Cemâlı seven dek sevmişem seni

137/20 ' Arızda Qanber Ārzūnı seven dek sevmişem seni

137/22 Mişli ol Tâhir Zührâni seven dek sevmişem seni

137/24 ' Āşık Ġarib Şahşanemi seven dek sevmişem seni

137/26 Āy günü zemīn asmānı seven dek sevmişem seni

Türk edebiyatı tasavvuf çehrelerinin doğu şahsiyetleri olan, Hoca Ahmet Yesevî, Hoca Behâü'd-din Nakşbendi'nin etkisini bahsetmiştik. Mahtumkulu Azerbaycan ve Anadolu sahasındaki Fuzûlî Bayatlı, Nesimî, Zengi Baba ve Mirkelâl gibi şahsiyetlerin de hayatı ve mektebiyle ilgilendiğini belli eder ve onların adlarını şiirlerinde getirmektedir:

İran Türkmenlerinin tarih ve edebiyat araştırmacılarından Annadurdı Onsori, Mahtumkulu'da Alevi-Bektaşilik belirtileri anlamına gelen “نشانه‌های تفکر علوی-بکتاشی” başlıklı makalesinde Firaki'nin şiirlerindeki Nesimî ve Bektaşilik etkileri üzerinde durmuştur. Biz bu konuyu Mahtumkulu'nun düşünce üslubu bölümünde ele alacağız. Ancak burada F. Sümer'in “Oğuzlar” kitabının da Farsça çevirmeni olan Onsori'nin konumuzla ilgili Firaki'den verdiği şiirleri aktarmaktayız.

Onsori makalesini üç bölümde ele almıştır:

- Mahtumkulu'da Hz. Ali'nin övgüleri,
- Mahtumkulu'da rüyâ ile ilgi şiirler ki Hurufiyye mektebinin kurucusu Seyid Fazlullah Esterâbâdî'nin Nevmnâme'sini hatırlatmaktadır,
- Alevi-Bektaşî kültüründe Hz. Ali, Fatma, Nesimî, Kerbelâ, Abdâl, Şâh-i vilayet ve Şâh gibi isimler ve terimlerin yaygın kullanılması (Onsori, 2009: 26).

Firaki'nin eserlerinde bu akımın şahsiyetleriyle doğrudan ilgili olan şiirler şunlardır:

138/7 Hacı-Bektâş ' Abd'ul-ķâdir H̃āca-Ahmed İmām-Rızādur

138/8 Fereydūn bir evliyādur bārındın himmet islārin

Hacı Bektaş-i Veli, Horasan'da Baba Lukman Serahsi'nin müritlerindendir. O, 13. yüzyılda yaşamış ve Rum'a göçtükten sonra Bektaşiliğin kurucusu olmuştur (Aşırpur, 1997: 96).

Abdulkadir Geylânî 11. yüzyıl mutasavvıflarından ve Kadiriyye tarikatının kurucusudur. 561 hicri kameri yılında Bağdat'ta vefat etmiştir (Aşırpur, 1997: 18-19)

Mahtumkulu'da peygamber sahabelerine saygı ve sevgi konusundaki şiirler çoktur. Ancak en çok Hz. Ali'nin övgüsü vardır. Elyazmalarımızda iki şiir Hazreti Ali'nin savaşlarını ve kahramanlığını anlatmıştır:

109/1 Żarb urıbân Cenâdiliŋ şehrine

109/2 kâfirlere ğâzeb salġan 'Alidür

87/1 Hudâyımnıŋ arslanı dolandı ġahrı ġâna

87/2 Döndi 'Ali zarbindin Hayberiniŋ şehri ġâna

Perverdigâr redifli N0. 230. şiiri Hz. Ali'nin bilimi ve ledünni ilmi, ve N0. 245. şiir de onun cömertliġi konusundadır. Yer yer diġer şiirlerinde de Ali övgüsü vardır. A. Onsori'ye göre bu izler onun şiirlerindeki Alevilik ve Bektaşilik belirtilerdir (Onsori, 2009: 26).

3.1.6.3.1. Nesimî

Nesimî birçok gazelinde Hz. Ali'nin övgüsünü beyan eder. Onların içeriġi Mahtumkulu'nun şiirlerinde bulunmaktadır:

Gazel 26, (H. M. Sadîk, 2008: 27-28):

Nesimî:

Ze behri dinî İslam ol kılıpdır

Nice Heyberleri veyrân Ali'dir

Mahtumkulu:

87/1 Hudâyımnıŋ arslanı dolandı ġahrı ġâna

87/2 Döndi 'Ali zarbindin Hayberiniŋ şehri ġâna

Nesimî:

Yene sa' il üçün kâfir elinde

Hasan Hüseyn girev “rehin” koyan Ali’dir

Mahtumkulu:

230/29 Pulıñg eter men qarav öyümge gelmiş birev

230/30 Oğlanlar bolsun girev “rehin” pulıñg bolğunça tayyār

230/31 Cehūd saqlāp du gülñi ‘ Alīğa berdi pulñı

230/32 Sā’il hem tutıp yōlnı gitdi hoş-u hürremvār

230/33 Fāṭma oturmuş öyde oğlanları girevde

230/34 Inisi görüp cehūda dīdi nedür oğlanlar

Gazel 20, (H. M. Sadık, 2008: 168):

Nesimî:

Şah-ı merdânım Alidir evliyalara serveri

Hem Ene Rabbü’l-alâdan keşf eden her müşkilât

Mahtumkulu:

109/21 Maḥdumkulu aydır tende bu cānıñg

109/22 Yölunda nişār et şāh-ı merdānıñg

109/23 El uzadıp çār küncine dünyānıñg

109/24 Muḥammed dīnine salğan ‘ Alidür

12/7 Hızırdın ‘isā’dın Şāh-ı merdāndın

12/8 Himmet istāp baqdım sū-yi āsmāna

12/15 Ağzıma ağzın koyıp biri dem urdı

12/16 Diyerler ‘razıñg dīgin Şāh-ı merdāna

Gazel 24, (H. M. Sadık, 2008: 170):

Bes Ali pâyında ḥāk olmak gerek ḥaksâr

Mahtumkulu:

245/47 Tamam boldı bu destān bu destān hem tilindin

245/48 Maḥdumkulu hākisār šāh-ı merdān şāgirdi

Diğer örnekler:

117/13 Āğladım yııldım tutdım elini

117/14 Tōrt pişvā bilen Hezret-i ‘Alini

117/15 Sancar ḥān Selim šāh yedi velini

117/16 Bir Zühre on iki imāmı gördim

170/1 Resūl dāmādıdur ōz arslanıḡdur

170/2 Yā imām ‘Aliye bağışla bizni

170/3 Çeşm-i çirāğımdur nūr-ı ‘aynımdur

170/4 Yā imām Ḥasana bağışla bizni

Vambéry, Nesimî’nin şiirlerinin eski dönemlerden beri Orta Asya’da okunup öğrenildiğini söyler (Köprülü, Çevirmen: Sobhâni 2006: 169 ve bkz. Onsori, 1009: 14).

“Kuşkusuz 17. yy. Türkmen şairi Nurm Muhammed Andelip’de bu edebî ve kültürel ortamdan etkilenecek Risâle-yi Nesimî’sini yaratmıştır. Bu eser aslında Nesimî’nin menkabatı ve onun dar ağacına asılması konusunda olup Alevi-Bektaşılık belirtileri olan Kerbela’daki Aşûrâ olayı ve Hz. Ali’nin menâkibinden dolu bir eserdir. Eserin kısa mukaddemesinden onun Arapça bir metinden Türkçe’ye çevirildiği bellidir.” (Onsori, 2009: 14-15).

Elyazmalarımızda bulunmayan Mahtumkulu’nun Durdı Şairle yaptığı bir münâzarada Nesimî’nin katli konusunda söz geçer ve şair kendisinin de dönemin diğer şairleri gibi, Nesimî’den etkilendiğini beyan eder:

Ol nâmedir iymediler doydular

Ol nâmedir kıyâmete koydular

Ol kimini dabanından soydular

Şair bolsaḡ şondan bize haber ver?

Durdı şair şöyle cevap verir:

Ol dîdârdır iymediler doyduklar

Ol namazdır kıyâmete koydular

Nesimî'ni dabanından soydular

Bizden selam bolsun cevap şeyledir (Gürgenli, 1937: 30)

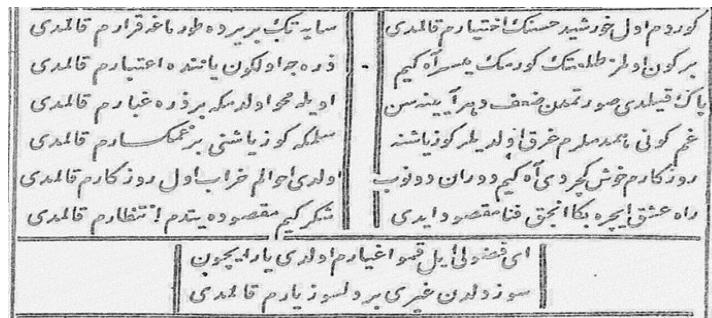
3.1.6.3.2. Fuzûlî

Aşırov, elyazmalara dayalı “Magtımğulının golyazmalarının dernevi” adlı araştırmasında “Hemhâne gelendir” kafiye ve redifli şiiri Gayibî'ye de nispet edildiğini söyler. Bu şiirin bir beytinde Fuzûlî'nin adı geçer ve şair kendini Fuzûlî'ye eşit olmasını arzu eder ve A. Gürgenli bu şiiri Firaki'ye nispet ederek Fuzûlî'nin etkisi olarak değerlendirmiştir:

Elgimi uzatsam yetedir şâheyi ar-ar

Ol şeyh Fuzûlîga bolsa sözüüm berâber (Gürgenli, 1936: 29)/

Fuzûlî'nin Kanada'daki Toronto Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan elyazma divanından şiirlerin ilk beytini kenar musiki bakımından Mahtumkulu divânı ile karşılaştırmaktayız:

Fuzûlî, s. 89

Fuzûlî:

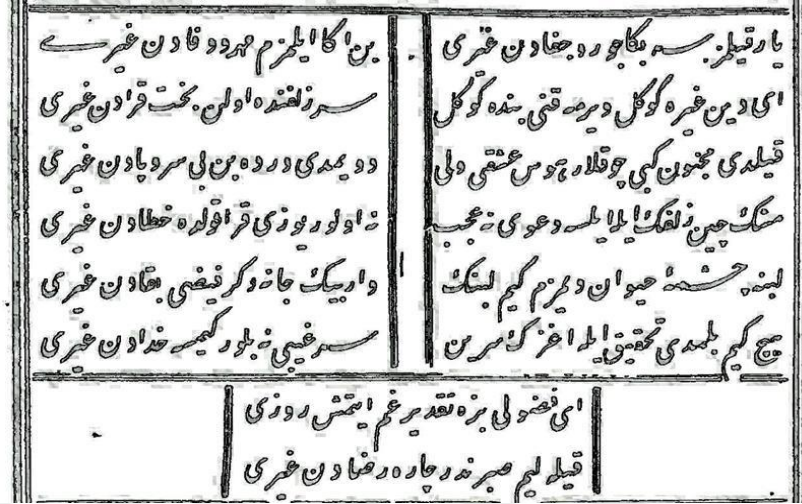
Ördüm ol hürşîd-i ruhsârîng ihtiyârım kalmadı

Sâye tek bir yerde turmağa kararım kalmadı

Mahtumkulu:

Görsem ey dilber cemânîg ihtiyârım qalmaza

Görmez ersem bir zamân şabr-u qarârım qalmaza

Cefadın Gayrı Fuzûlî, s. 87

Fuzûlî'nin "gayrı" redif ile iki şiiri bulunmaktadır:

Fuzûlî:

Yâr kılmazsa baŋga cevri ü cefâdan gayri

Ben aŋga eylemezem mihr-u vefâdan gayri

Mahtumkulu:

203/1 Bârmı barmâga yeriŋ başga Hudâdın gayrı

203/2 Barmağânıŋ barmıdur rüy-ı siyâdın gayrı

203/3 Gezdikçe çarh astında cihânda cânlar çeküp

203/4 Ne taleb bâr saŋga cebr-u cefâdın gayrı

Fuzûlî:

Hâsilim yok ser köyünde belâdan ğatri

ârazım yok reh 'şkıŋda fenâdan gayri

Mahtumkulu:

203/13 Fikir et Maḥdumḳulı fâniye baḳ ne görnür

203/14 Sonḡı pūç âldaḡı çoḡ fevt-i fenâdın ġayrı

bu şiirin redifı örtüşmektedir.

Fuzûlî:

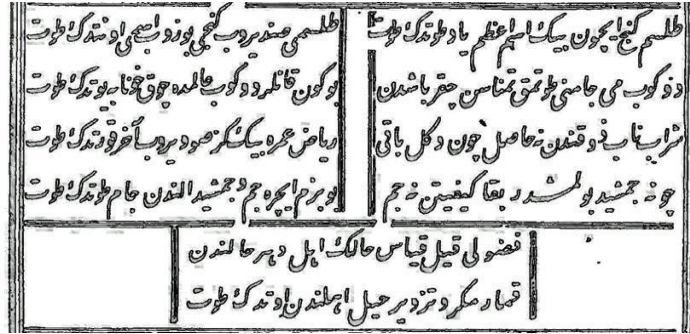
Benim tek hîç kim zâr-u perişân olmasun yâ rab

Esîr-i derd-i ʿışk-u dâḡ-ı hicrân olmasun yâ Rab

Mahtumkulu:

1/1 Saʿ y ile ʔutulmadım men bu belâdın yâ Rab

1/2 Çıka bilmen cehd edip ʿücb-u riyâdın yâ Rab

Tutdık tut Fuzûlî, s. 17

“Tut” redifı ile Fuzûlî’nin iki şiiri bulunmaktadır:

Telesm-i genc içün beyik ism-i ʿaʿzam yâd tutdık tut

Telesm-i sınırub genci bozub ismi unıtdık tut

Mahtumkulu:

2/1 Dünyâ görmey tutḡun ʔalsaḡ bir küncde

2/2 Bâd-ı pây dek yer yüzine yeldim tut

Fuzûlî:

Ey esîr-i dâm-i ġam bir ġûşe-yi meyhâne tut

Tutma zühhâdınḡ muâlif pendini peymâne tut

Mahtumkulu:

2/3 Çın Mâçinde Hindde Rūmda Hâbeşde

2/4 Bolan bolmış hünerleri bildim tut

3.1.6.3.3. Şah İsm il Hat yi

İran'ın Meclis Kütüphanesinde Şah İsmail divanından iki nüsha bulunmaktadır. Mahtumkulu'nun No. 69 “-mek gerek“ redifli Őirinin bu yazmanın aşağıda verilen Şiiri ile benzerliği vardır:

Şah İsm il:

Ey diyen kim  kilem divana hoş gelmek gerek
kim kıtur laf urmağa meydane hoş gelmek gerek
C n aziz-i mülk-i ışk olmak dilersen ey gönül
Yusuf-i Mısri kimi zindane hoş gelmek gerek
 Őıkam dirseng  köngül ‘ ışk  teŐinden dönme kim
Şem‘ odına yanmağa perv ne hoş gelmek gerek

Şah İsmail Divanı, İra Meclis Elyazması, s. 36

Mahtumkulu:

- 69/1 Elif All h y lıdur doğrı durup gitmek gerek
- 69/2 B  H d n ng  birligin ber ak bilüp bitmek gerek
- 69/3 T  tevbe eyleyüp bed işin unutmak gerek
- 69/4 Ő  Ő bit  adem durup H k emrin tutmak gerek
- 69/5 C m c yizdur hoc  k l k lluğın etmek gerek

Şah İsmail Hatâyî'nin ey dost ve karşı redifli şiirlerine benzer Firakî'nin de iki şiiri bulunmaktadır:

Hatâyî:

Bu âlem hüsnine hayrândır ey dost

Sana bu gonçe-leb handandır ey dost

Men ol Ya'kub'a nisbet zar buldım

Cemalin Yusuf-i Ken'an'dır ey dost

Hilil kaını tâ ki gördi çeşmim

Bu cânım 'iydine kurbândır ey dost .

Sana bu künlekân valih bolıbdır

Ki hüsnin suret-i Rahman'dır ey dost (Aslanoğlu, 1992: 143)

Firakî:

224/1 Bir şehir tüşmiş erdi yâdıma diyâr ey dōst

224/2 Cân gūşine yetüşdi be-nâgâh haber ey dōst

Ve:

15/1 Gözime hergiz görünmez sensiz cihân ey dōst

15/2 Ne cihân belki tende bolsa ger şed cân ey dōst

Hatâyî:

Kim olam gönderem sen yâre karşı

Ki artar hasret ile yâre karşı

Karârım kalmadı sabr ötdi hadden

Dü çeşmim netgis-i bimâre karşı

Ger uymaz gözlerim hicrin gamından

N'ola âh eylesem bidâre karşı (Aslanoğlu, 1992: 145)

Firakî:

86/1 Ağz açdım göz yumdım kol sundım t̄asa karşı

86/2 Tās üstinde yatıpdur kalender yāsa karşı

3.1.6.3.4. Yunus Emre

Mustafa Tatçı'nın verdiği bilgilere göre Yunus Emre 13. yüzyılın ikinci yarısında ve 14. yüzyılın başında yaşamış büyük bir mutasavvıf halk şairidir. Timurtaş onun Türk edebiyatındaki yerini şöyle değerlendirmektedir:

“Yûnus Emre 13. Asırda Orta Anadolu'da yaşayan mutasavvıf bir şairdir. Kaynakların verdiği bilgiye göre 1240-1 senesinde Eskişehir'e bağlı Sarıköy'de doğmuştur. Herhangi bir öğrenimden geçip geçmediği belli değildir. Tasavvuf öğrenimi için önce Hacı Bektaş-ı Velî'ye gitmiş, Onun yönlendirmesiyle Tapduk Emre'nin müridi olmuştur. Menakıba göre Tapduk Emre'ye kırk yıl hizmet ettikten sonra seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. 1320-1 senesinde vefat eden Yunus Emre, yazmış olduğu şiirleriyle Türkçe'yi bir aşk ve manâ dili haline getirmiştir.

Yûnus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye (Öğüt Kitabı) ve Dîvân-ı lâhiyât (Şiirler) olmak üzere, bilinen iki eseri vardır.

Risâle, H. 707/M. 1307 yılında, mesnevî şeklinde yazılmış tasavvufî bir öğüt kitabıdır. Bu eser, "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün" vezniyle yazılmış 13 beyitlik bir mesnevî ile başlar mensur bölümle devam eder. Asıl mesnevî, bu mensur bölümden sonra başlar. Metin, mensur kısımdan önce gelen giriş beyitleriyle birlikte 600 beyitten oluşmaktadır. Asıl mesnevî "Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün" vezniyle yazılmıştır. Aruz vezninin Türkçe'de yeni yeni uygulandığı bir devirde yazılan risalede, bir hayli vezin aksaklıkları vardır.

Risâletü'n-Nushiyye, belli bir plana göre yazılmakla birlikte, eserin üslûbu, Yûnus'un ilâhîlerine göre daha az şiiriyet ve lirizm taşır. Bu mesnevîde ahenkten ve âşıkâne bir üsluptan söz etmek mümkün değildir. Fakat eserde sembolizm

mükemmeldir. Buradaki kavramlar soyut olup, genellikle teşhis (kişileştirme) san'atıyla işlenmiştir. Didaktik bir öykü olan Risaletü'n-Nushiyye, insanın, olgun insan olma yolunda yaşadığı manevî yolculuğunu anlatmaktadır. Yûnus, bu manâ yolculuğunu anlatırken devrin sosyal ve kültürel değerleriyle, nefisle mücadele, aşk ve muhabbet, kanaat, ıstırap gibi hallerin evrensel kavramlarını kaynaştırıp kısmen sembolik bir mesnevî kaleme almıştır.

Yûnus Emre, 13. yüzyılda Anadolu sahasında Oğuz Türklerinin konuşup yazdığı yazı dilinin en önemli temsilcilerindendir. Türkiye Türkçesi'nin tarihî devresinin ilk safhasını teşkil eden ve "Eski Anadolu Türkçesi" adı verilen bu şivenin oluşumunda, Yûnus Emre büyük bir rol oynamıştır. Yûnus'un Dîvân'ında kullandığı kelime ve ifade kalıpları, mecaz ve ıstılahlar, Türkçe'nin edebîleşmesi yolunda gerçek bir dönüm noktasıdır. Esasen Yûnus'u eserlerinde görülen dil bilimi kuralları, Sultan Veled'in, Gülşehrî'nin, Ahmet Fakîh ve Âşık Paşa gibi, o devir şairlerinin eserlerinde de bulunmaktadır. Fakat Yûnus'un dili, kendine özgü bir üslup ve estetik taşımaktadır (Tatçı, Kültür ve Turizm Bakanlığı: I).

“Günümüze gelmemekle beraber, Yûnus'un yaşadığı çağda zengin bir sözlü edebiyatın var olduğu söylenebilir. Daha 12. yüzyılın başından itibaren yazılı bir edebiyatın doğmaya başladığı da bilinmektedir. Yûnus Emre ve çağdaşları, Anadolu'da yeni bir edebî dil meydana getirirken, halk diline, sözlü ve yazılı edebiyata dayanmışlardır.

Yûnus Emre'den az önce yaşayan bir kaç şair Anadolu Türkçe'siyle şiir yazmıştı. Bunların içinde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin bilinen bir kaç şiiri ve mülemması bulunmaktadır. Mevlânâ'dan sonra oğlu Sultan Veled, ana dili Türkçe ile babasından daha çok sayıda şiir yazmıştır. Diğer taraftan Yûnus Emre'den biraz önce veya sonra yaşayan Ahmet Fakîh, Seyyâd Hamza ve Dehhânî gibi şairlerin Anadolu Türkçe'siyle az

çok eserler kaleme aldıklarını biliyoruz. Bütün bunların içinde Yûnus'un Türkçe'si, fikirleri gibi müstesna bir yere sahiptir.

Yûnus'un asıl dehası, Türkçe'yi bir sanatçı duyarlılığıyla kullanmasında aranmalıdır. O, Türkçe tasavvuf ve manâ dilinin kurucusudur. Dilimiz, Yûnus'un kalemiyle estetikleşmiş, edebîleşmiş ve yeniden hayat bulup yayılmıştır. Bu dil, İslâmî Türk medeniyetinin o devirde taşıdığı bütün zenginliği içine alan ve aksettiren bir özellik arzeder. Yûnus'un kullandığı dil, sadedir. Bununla birlikte O, devrinin Türkçe'sinde var olan ve halk tarafından da anlaşılan Arapça ve Farsça kelimeleri de kullanmıştır. Zira bu devirde Türkler, slâm medeniyeti dairesine girmiş; Kur'ân, sünnet ve bunlara bağlı olarak gelişen slâm tasavvufuna uygun olarak yaşamaya ve düşünmeye başlamışlardı. Dolayısıyla halk, bu kültürün dilini de hazmetmiştir. Bu sebeple Yûnus'un dili, halkın yabancı olduğu bir dil değil, aksine âşinâsı olduğu bir dildir. Bu yüzden şöhreti geniş bir muhite yayılmıştı. Onun şiirlerinde; halk söyleyiş ve deyimleri, Türkçe'ye adapte edilen Farsça ve Arapça kelimeler, devrin kültürünü yansıtan, bilhassa, din tasavvuf, toplum, insan, maddî kültür, kozmik âlem ve devrin insan tipleriyle, sosyal ve siyasî düzenini dile getiren ifade ve unsurlar çok miktarda bulunmaktadır.

Yûnus, şiirinde, çevresinden, eşyadan, doğadan, dünyevî değerlerden söz etmekle birlikte, o, maddî değerleri hiçbir zaman gaye olarak ele almamıştır. Onun gayesi ilâhîdir. Ona göre, varlığın özü önemlidir. Her şeyin özünde hakikati aşk olan Allah vardır. Aşk bu manada hakikatin hem kendisi, hem de vasıtasıdır. Dolayısıyla Allah'a yine aşk ile ulaşılabilir. Varlık, Tanrı'nın özündeki bu aşkın dalgalanmalarından ibarettir. İlk yaratılan cevher, yaratılışın gayesi olan "Nûr-ı Muhammedî" de aşktan ibarettir. Bu nur insanın cevherinde vardır ve insana verilen değer de bu cevherden ötürüdür.

Köprülü'ye göre Yûnus'un san'atı "millî"dir. Bu Türk san'atının başlıca iki özelliği vardır. Birincisi ona ahlâkî, sofiyâne esaslarını veren İslâmî-Nev-Eflatunî unsur; ikincisi, lisânın esası, diğeri şekli teşkil eden bu iki unsur. Yûnus'un şahsiyetinde birbiriyle o sûretle mezc olmuştur ki, ondan vücûda gelen o yeni san'at şekli zevk itibariyle tamamen Türktür. Yûnus Emre, Ortaasya'da, Ahmed Yesevî ve dervîşlerinin hikmetleriyle başlayan çığır, ilâhîleriyle Anadolu'da devam ettirmiştir. Fakat bu devam, taklîdî mahiyette değildir. Yûnus, "Hikmet Geleneği"ni kendi kabiliyetiyle yoğurmuştur. Bu sebeptendir ki, O, "mektepe bir şair" olarak tanınmıştır.

Bir üslupçu olan Yunus, kendinden önce yaşayan sûfiler tarafından kullanılan klâsik kavramların Türkçe karşılıklarını bilinçli olarak arayan ilk kişidir. Başka bir söyleyişle, Yunus'un büyüklüğü, kendisine has soyut bir sûfî dili geliştirerek dilimizin bir aşk ve mânâ dili olmasını sağlamasından kaynaklanmaktadır. Anadolu'da Yûnus'tan sonra yaşayan, Onun izinden giden pek çok şair mutasavvıf artık bu mânâ dilini kullanıp işlemiştir. Oairleri "Yûnus dilinden konuşturan" sebep nedir, şeklinde sorulacak bir sorunun cevabı yine Yûnus'un menkabevî hayatıyla ve şiirlerinde gizlidir.

Yûnus Emre'nin destanî hayatı kendi çağından günümüze kadar özellikle sûfî çevrelerde "bir sâlik timsâli" olarak sürekli anlatılmıştır. Bu özellik, şiirleri için de geçerlidir. Onun şiirleri, sâliklere gerek usûl (erkân) öğretiminde ve gerekse aşk ve irfân telkin eden özellikleri yönüyle asırlardan beri okunagelmıştır (Tatçı, Kültür ve Turizm Bakanlığı: 4-5).

"Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nüşhiyye ve divan olmak üzere iki eseri bilinmektedir. H. 707/M. 1307-1308'de yazdığı Risaletü'n Nüşhiyye, mesnevi şeklinde didaktik bir eserdir. Baş taraftaki 13 beyitlik kısım fâilatün fâilatün fâilün, mütebâki kısım mefâilün mefâilün feûlün vezniyle nazm edilen ve 573 beyit tutan Risaletü'n-Nüşhiyye bir mensur kısımdan başka,

ruh ve nefis, kanaat, ofke, sabır, cimrilik, akıl bölümlerini içine almaktadır.

Risâlenin sonunda yazılış tarihi, âdete uyularak zikr edilmiştir.

Yunus Emre Divanı üçyüz kadar şiirden meydana geliyor. Fakat, ona isnad edilen şiirlerin sayısı bini geçmektedir. Buna sebep, kendisinden sonra birkaç Yunus'un daha gelmesidir. Gerek bunların şiirleri, gerek başkalarının mahlas değiştirilerek alınan şiirleri Yunus Emre'ye mâledilmiş ve divan büyütülmüştür. Gerçek Yunus'un şiirleri ile obürlerinininkileri ayırmak pek de güç değildir. Arada dil, üslup, ifâde, eda ve tavır, öz bakımlarından pek çok fark vardır.

Yunus Emre şiirlerinin büyük bir kısmını hece vezniyle söylemiştir. Altmış kadar şiiri aruz vezniyledir, Yunus'un aruz veznini kullanması zamanına göre başarılı olmakla beraber, bazı şiirlerinde fazla imâle vardır. Yunus hece vezninden 8-8'liği tercih etmiştir. Şiirlerinin büyük kısmı bu vezinlidir. Şekil olarak umumiyetle "gazel-kaside" şeklini kullanmıştır. Bunlar çok defa "musammat" tarzında mısra ortaları da kafiyelidir." (Timurtaş, 1972: 38)

Anlaşıldığı üzere, Yunus Emre'nin Risâle dışındaki eserlerinin çoğu hece vezinli olup Timurtaş, musammat tarzında ortaları kafiyeli zikrettiğine göre, koşma kafiyeli şiirleri de vardır. Bu konular Mahtumkulu'nun şiir tarzıyla örtüşmekte olup ikisinin de aruz ve hece vezinli şiirleri vardır ve hece vezinli şiirleri ağırlık göstermektedir. Bu durum mutasavvıf şairlerin iki tür vezindeki yaratıcılığı onların hem dönemin medrese tahsîlini gördüklerini hem de halk edebiyatıyla yakından ilgilendiklerini anlatmakta olup tüm kesimleri muhatap seçme düşüncesinde olduklarını da ispat eder.

Mahtumkulu, Yunus Emre'den yaklaşık 350 sene sonra yaşamıştır ve bu süre Yunus Emre'nin şiirlerinin dünyayı dolaşacağı kadar uzun bir süredir. Aşağıda

açıklayacağımız edebî ilişkiler, Yunus Emre'nin de eserlerinin Doğu Türkçesi sahasına vardığını ve Orta Asya şairlerinin ondan etkilendiğini göstermektedir.

Bellidir ki sözlü edebiyatın destanları doğu ve batı Türklerinde farklı yönlerde benzerlikleri olup Köroğlu, Şahsanem-Garip ve Sayat-Hemra gibi eserlerde, batıdaki Türk toplumunun coğrafi adları doğu destanların varyantlarında da geçmektedir. Ayrıca bir rivayete göre saz şairi Karacaoğlu Türkmenistan'ın şimdiki Kazancık şehrinden Anadolu'ya göç etmiştir ve onun şiirlerinin İran'daki Azerbaycan neşrinde bu tespitin üzerinde şairden bir dörtlük kanıtıyla durulmuştur:

Gökceden çekdim çocukdım

Mekke'ye geldim ayıkdım

Kazancık'da bayıkdım

Karaca olğlan dön obana (Emîrî, 2010: 4)

Bu nedenlerle şiirlerin içerik ve edebî geleneklerinin ortaklıkları metinlerarasılık kuramıyla Doğu-batı Türk sözlü edebiyatı ilişkilerinin irdelenmesi yerinde olacaktır. Bu bağlamda Mahtumkulu'nun eserlerini Batı Türkçesi hece vezinli şiirleriyle karşılaştırmayı mantıklı bulmaktayız.

Anadolu'nun 19. Yüzyıl sözlü edebiyat temsilcilerinin biri olan Dadaloğlu'nun aşağıdaki şiiri 18. yüzyıl Türkmen klasik şairi Magrupy "Mârûfî"nin bir şiiriyle benzerlik arz etmektedir.

Magrupy (Mârûfî, 18. yüzyıl):

Oval başda bu dünyäge gelemde,

Bir ata aşigam, bir-de gözele,

Cäht ediban dünyä nazar salamda,

Bir ata aşigam, bir-de gözele.

Daşarda bir bedev kövlenip dursa,

Ak öyde bir gözel tovlanıp dursa,

Allahım ikisin bir yerde berse.

Bir ata aşigam, bir-de gözele.

Dadaloğlu (19. yüzyıl:)

Şu yalan dünyaya geldim geleli

Severim bir atı bir de güzeli

Değip on beşime kendim bileli

Severim bir atı bir de güzeli

Atın beli kısa boynu uzun

Kuru suratlısı elma gözünü

Kızın iplik iplik süt beyazını

Severim bir atı bir de güzeli (Öztelli, 1962: 82)

Burada incelediğimiz birçok tasavvuf konulu sözlü edebiyat eserlerinin Mahtumklu'nun şiirleriyle içerik ve şekil bakımından örtüştüğünü görmekteyiz. Mahtumkulu'nun şiirleri ile Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal'ın eserlerindeki tespit edilen benzerliklerini sunmaktayız:

Yunus Emre:

Hak'dan yıgar ol seni nen varısa vir gider

Ne beslersin bu teni sinde kurd kuş yir gider

Ölene bak gözün aç dökülür sakal u saç

İlan çıyan gelür aç yiyüp içüp sir gider

Bize bizden ulular inen eyü hûlular

Ol eyü 'amellüler haber böyle dir gider

Kesgil harâmdan elün kesgil gaybetden dilün

'Azrâîl el'irmedin bu dükkânı dir gider

Ecel irer kurur baş tiz dükenür uzun yaş

Çün cân agdı Hazret'e yarak it âhirete

Tanla turan tâ'ate Tanr'evine ir gider

İy Yûnus sen ölicecek sinün nûrla tolıcak

İmân yoldaş olıcak âhirete şîr gider (Tatçı 20112: 29-30)

Mahtumkulu:

36/1 Köp nâmerde māl berip sen sen dünyā

36/2 Gözi gökde kaygısı yök sîr gider

36/3 Kānı ‘aqlıñg ōda tüşüp yan dünyā

36/4 Ne merdler bār yōqsılıqda hōr gider

36/5 Az ‘ömüri sürseñg elvān ‘eşretde

36/6 Soñg qahbe cân qālur uzîn hasretde

36/7 Ahmaqlar bu yerde qālur gâfletde

36/8 ‘Āqıl bolan ōz ğamını ĩr gider

36/9 Ne doğrı gelene mihriñg ĩnderdiñg

36/10 Ne gelmāne sovgat selam gönderdiñg

36/11 Hiç farkı yök sende merdiñg nāmerdiñg

36/12 Arslan öter tilki geçer şîr gider

36/13 Peydā dilāp gelen dünyā şehrinde

36/14 Cānın berip kūrîp qāldı qahrındın

36/15 Dünyā mārdu ol yılānıñg zehrindin

36/16 Tüy tökülür qānat kırlur per gider

36/17 Dünyā zendür köp oynaşlı āri bir

36/18 Bir öpüşde etiñg qanıñg sōrubir

36/19 Ölendin soñg şah-u gedā bārı bir

36/20 Niçün her kim bulducağın k̄or gider

36/21 Ādem oğlu yalançınîṅ yalanı

36/22 Çın sâıpdur egri bakıp gülēni

36/23 ğam çekme ey dünyā her kim alanı

36/24 K̄arz mālîṅdur yene kaydıp b̄ir gider

36/25 Maḥdumk̄ulı ğüyçli bile dālaşmāṅ

36/26 Ḥayrı koymāṅ ser işlere ulaşmāṅ

36/27 Yaḥşı yaman sözim köpdür k̄alışmāṅ

36/28 Niçün her kim bildigünçe d̄ir gider

Yunus Emre:

İstedüğümü buldum eşkere cân içinde

Taşra isteyen kendü kendü nihân içinde

Kâ'imdür hîç ırılmaz ansuz kimse dirilmez

Adım adım yir ölçer kendü revân içinde

Bu tılsımı bağlayan cümle dilde söyleyen

Yire göge sığmayan girmiş bu cân içinde

Ugrı olmuş ugrılar kendü kendüyi çakar

Sahne kendüsi olmuş kendü zindân içinde

Dutun diyü çağırur ugrı dahı çağırur

Bu ne 'acâyib ugrı bu çağıran içinde

Siyâset meydânında galabadan bakan ol

Siyâset kendü olmuş girmiş meydân içinde

Kudret kılıcın almış nefsün boynını çalmış

Nefsini depelemiş elleri kan içinde

Sayru olmuş iniler Kur'ân ünini dinler

Kur'ân okıyan kendü kendü Kur'ân içinde
 Yüce yüce 'Arş düzer kendözin anda bezer
 Gör niçe cevân ider hırka palâs içinde
 Dürlü dürlü 'imâret köşk ü sarây yapan ol
 Kara nikâb dutunmuş girmiş külhân içinde
 Başdan ayaga degin Hak nûrî seni dutmuş
 Hak'dan ayru ne vardur kalma gümân içinde
 Birisen birlige bak ikiyi elden bırak
 Bütün ma'nî bulasın sıdk u îmân içinde
 Orucuna güvenme namâzuna tayanma
 Cümle tâ'at tak olur nâz u niyâz içinde
 Oruc-namâz gusl u hac hicâbdur 'âşıklara
 'Âşık andan münezzeh hâssü'l-havâs içinde
 Girdüm gönül şehrine taldum anun bahrine
 'İşkıla seyr iderken iz buldum cân içinde
 Ol izi ben izledüm sagum solum gözledüm
 Çok 'acâibler gördüm yokdur cihân içinde
 Şâh oluban oturur kula buyruk tutdurur
 Fermânını buyurur küfr-i fermân içinde
 Yûnus senün sözlerün ma'nîdür bilenlere
 Söyleyeler sözünü devr-i zamân içinde (Tatçı 2012: 246-247)

Mahtumkulu:

77/1 FIKIR kıldım yer göğe 'ağılsız cân içinde

77/2 GÖRDİM cân hem Allâh dîr et singir kan içinde

77/19 BERME āy güne yele saḳla pinhān içinde

77/21 Süleymāna sāvçıyam yalan cihān içinde

77/23 DUMMUYY çıkıp seyrāna gezer meydān içinde

Yunus Emre:

Sen bu cihān mülkini Kāf' dan Kāf' a dutdun tut

Yâ bu 'âlem mâlını oynayuban ütdün tut

Sen Süleymân köşkinde taht kurup oturdun bil

Dîv ü perîye düp-düz hükümler eyledün tut

Dadışuna şek yokdur şimdi anı datdun tut

Âhir bir gün ölürsin ölüm vardur bilürsin

Kamulardan ayrılup varup sinde yatdun tut

Yüz yıllar hoşlugıla 'ömrün olursa Yûnus

Sonucı bir nefesdür geç andan da ötdün tut (Tatçı 2012: 16-17)

Mahtumkulu:

2/1 Dünyâ görmey tutğun ıalsanġ bir künde

2/2 Bād-ı pây dek yer yüzine yeldim tut

2/3 Çin Mâçinde Hindde Rūmda Hābeşde

2/4 Bolan bolmış hūnerleri bildim tut

Yunus Emre:

Ne gelmegün gelmek durur ne bilmegün bilmek durur

Son menzilün ölmek durur tuymadun 'ışkdan bir eser (Tatçı 2012: 24)

Mahtumkulu:

155/5 'Işķ eser etmese yanmaz ırāġlar

155/6 'Işķa düşse kuşlar enġrāp ķürt āġlār

Yunus Emre:

Bildük gelen geçerimiş konan girü göçerimiş

‘İşk şerbetin içerimiş her kim bu ma’nîden tayar (Tatçı 2012: 24)

Mahtumkulu:

162/1 Gelen geçer konan göçer âdemzâd

162/2 Yöri sen hem bir menzile yeter sen

91/5 Gelen geçer çâşt edip eglenmez güzeşt edip

102/12 Gelen geçer dünyâdın bîri amân kılmazlar

163/7 Gelen geçer bu yalançı cihândın

231/12 Gelen geçer durmaz köhne sarâydur

Yunus Emre:

Şer’ ile hakikatün şerhini eydem işit

Şeriat bir gemidur hakikat deryasıdur (Timurtaş, 1972:55)

Mahtumkulu:

103/19 Fikir deryâsına ‘aqlım gâmisin

103/20 Baturmışam geçe bilmen neylâyin

218/31 Gâmige lâbırdur deryâ nehenğdür

Yunus Emre:

İşit sözümi iy gafıl tanla seher vaktinde tur

Eyle buyurmuş ol kamil tanla seher vaktinde tur

Ki gör ne dir horusunuz virür Hak size ruzunuz

Dost dergahına tutgıl yuz tanla seher vaktinde tur (Timurtaş, 1972:61)

Mahtumkulu:

127/1 Seher vaqtı gâfil bolmânğ yaranlar

127/2 Dergâhlar açılur çağdur bu çağlar

222/1 Seher vaqtı geliň döstlar

222/2 ‘Işkıň kitābın açalı

4/23 Du‘ā kılup seher vaqtı

4/24 Nālış kılsam kuşlar bile

45/3 Yahşı söze kulaq salgın seher vaqtı bīdār bolgın

Yunus Emre:

Bu dünıanün meseli bir ulu şara benzer

Veli bizüm ömrümüz bir tiz bazara benzer

Her kim bu şara geldi bir lahza karar kıldı

Girü dönüp gitmeği gelmez sefere benzer (Timurtaş, 1972:71)

Mahtumkulu:

122/13 Ey yaranlar ol dünıā baran bār da gelen yōk

33/7 Felek bāzārında idigi nāna

33/8 Ādem oğlu ‘ömrin satmayın qālmaz

3/19 Dünıā bāzārında felek qumārbāz

3/20 Hiç sūy bile insān anı utmaz hiç

Yunus Emre:

İlim ilim bilmekdür ilim kendun bilmekdür

Sen kendüni bilmezsin ya nice okımakdür (Timurtaş, 1972:71)

Mahtumkulu:

6/1 Ādem oğlu öziň bilmey

6/2 Gadem gedem ādıcağ sen

61/9 Ne ‘acab hoş-hāl idiň öziňni bilmezdin burun

174/7 Ne ferşe ayak basdın dolan bir öziňe bağ

194/17 Evvel Mağdumkulu öziň düzetgin

Yunus Emre:

Ol alem fahri Muhammed nebiler serveridur

Vir salavat ışk-ıla ol günahlar eridur

Hak anı  gdi yaratdı sevdi habib m didi

Yir yüzinde cümle   ek Mustafa'nun teridur

Cebra'il da'vet kılınca Mi'racı Muhammedi

Mi'racında diledügi  mmetin n varıdur (Timurtaş, 1972:77)

Mahtumkulu:

21/5 Gelen geçdi gelecege y rt koydı

132/13 Mi' r c n g g cesi seyre baranda

132/14 Y  Cebra' il Em n bile yörende

132/15 Behişt kafusına gelip duranda

132/16 Bismill h d p işik a dı Mu ammed

100/16 Ol şeb-i mi' r c haber yetge  sa ga ma' ş  d n

Yunus Emre:

Dünyaya gelen g  er bir bir şerbetin içer

Bu bir k prij r geçer cahiller anı bilmez (Timurtaş, 1972:79)

Mahtumkulu:

163/7 Gelen geçer bu yalançı cih nd n

94/2 Bu d ny ya gelen geçüp baradur

86/9 Bu d ny  bir sar ydur gelen geçip baraydur

91/5 Gelen geçer   ışt edip eglenmez g  eşt edip

48/15 Ecel şerbetini elde tutupd r

48/16 B nurbatdur biçer n ge yatur sen

Yunus Emre:

Ol ben sevdüğüm nigar nidem ol benden faig

Ne virüp hoş görünem iki cihandan farig (Timurtaş, 1972:86)

Mahtumkulu:

38/29 Maḥdumḳulı adınḡ dōndi Firāḡā

38/30 Fārıḡ olup çek ōzinḡ bir kıraḡa

Yunus Emre:

Müsülmanam diyen kişi şartı nedur bilse gerek

Tanrmun buyruḡın tutup beş vakt namaz kılsa gerek (Timurtaş, 1972:93)

Mahtumkulu:

55/15 Mü 'min bolsaḡ kıl ḳulluḡın Hudāyınḡ

55/16 Beş vaḳt yāda sala sala geçer sen

Yunus Emre:

Teferrüc eyleyü vardüm sabahın sinleri gördüm

Karışmış kara topraḡa şu nazuk tenleri gördüm (Timurtaş, 1972:111)

Mahtumkulu:

127/14 Ten torfaḡa dōner bir gün eribān

122/2 Ten topraḡdur eḡlendiḡ cövher-i cān içinde

246/22 Ḳara ḳumdın dölur şu nāzik gözler

246/23 Āvınḡa buysanma çemenli düzler

Yunus Emre:

Yokdur bende amel ta'at ben n'ideyin n'eyleyeyin

Kopucak ruz-i kıyâmet ben n'ideyin n'eyleyeyin (Timurtaş, 1972: 127)

Mahtumkulu:

188/16 Saḡa lâyıḳ 'amel gelmedi mendin

204/18 Ḥaḳdın özge çäre yōḡdur ne ḳılay men neyleyin

103/1 Kōṅlim istār gezsem dūnyā ‘ālemi

103/2 Kānatım yōḳ uça bilmen neylāyin

103/3 Oḳīr men görer men Fevz-i kelāmı

103/4 Ma‘ nīsini seçe bilmen neylāyin

3.1.6.3.5. Pir Sultan Abdal

Pir Sultan’ın halk dilindeki hayat hikayesi Türkmen halk rivayetlerindeki Mahtumkulu yaşamıyla benzerlik arz etmektedir. Burada Sabahattin Eyüboğlu’nun halk dilinden derlediği rivayete bakalım:

“Asıl adı Haydar’dır Pir Sultan’ın. Aslı Yemen’den dir. Soyu da Hazreti Ali’nin torunlarından İmam Zeynel-Abidin’e bağlanır. Ailesiyle Yıldız dağı eteklerindeki Banaz köyünde oturmaktadır.

Haydar yedi yaşına geldiğinde, bir gün babası koyunları önüne kattı, otlatmasını istedi ondan. Çocuktur, Yıldız dağı eteklerinde sürüyü atlatırken yoruldu. Başını bir taşla dayadı, uyuyakaldı. Düüüünde bir ses duydu. Baktı, karşısında ak sakallı bir ihtiyar durur. Bir elinde dolu, bir elinde elma. İhtiyar dolu’yu uzattı önce Haydar’a, al oğlum bunu iç, dedi. Dolu’yu içti Haydar, damarlarına bir ateş yürüdü sanki. İhtiyar öteki elindeki elmayı uzattı sonra elmayı alırken ihtiyarın avucunun içinde yeşil bir ben gördü Haydar. Balkıyıp duran yeşil bir ben. O saat anladı ki karşısındaki Hünkar Hacı Bektaş Veli’dir. Hemen sarıldı, elini öptü. Pir, “Oğlum senin adın bundan böyle Pir Sultan olsun,” dedi. “Adın dört bir yana yayılsın, sazının üstüne saz, sözünün üstüne söz gelmesin. Al ü evladın hakkını almada Tanrı yardımcın olsun. Adını ben verdim, yaşını Tanrı versin.” Ve gözden kayboldu. Akşam oldu, gün sabaha açıldı, Haydar evine dönmedi. Ailesi, konu komşu meraklandı. Araya araya buldular onu. Baktılar, Yıldız dağının eteğindeki çimenlikte kendinden geçmiş uyumakta. Güzel yüzü köpüğe

kesmiş. Anladılar Haydar'ın pir elinden dolu içtiğini. Uyandırdılar, eline bir saz verdiler. Can gözü açılan Haydar sazı alıp çalıp söylemeye başladı:

Pirim bana ismini bağışladı

Deftere yazıldım bir dün içinde” (Eyuboğlu, 1993:11-13)

Pir Sultan:

Uyurken üstüme gelen erenler

Gafil aç gözünü uyan dediler

Serseri kalma bu cihan içinde

Yürü bir mürşide hey cân dediler

Uyandım gafletten açtım gözümü

Erenler pâyına sürdüm yüzümü

Hak buyurdu ben söyledim sözümü

Gizlice sırlara boyan dediler

Bu derd ü belâyı çeken Eyyub'dur

Erenlerin yolu hoş acayıptır

Her yerde açma sırrını ayıptır

Gizlice sırlara boyan dediler

Pir Sultan'ım Hayar gir yola hoş ol

Erenler yoluna dök olma düş ol

Geç dünya malından sen de derviş ol

Dünyada dervişe sultan dediler (Eyuboğlu, 1993: 13)

Pir Sultan'ın gördüğü rüyâdan sonra yarattığı ilk şiirler “içinde” ve dediler” rediflidir. Mahtumkulu'nun “içinde” redifli şiirini yukarıda Yunus Emre eseriyle redif benzerliği zikretmiştik. Ancak Pir Sultan'ın “dediler “ şiiri Matumkulu'nun rüyâ görerek şairlik kuvvetine eriştiği “didiler” şiiriyle örtüşmektedir.

Gara İşan Devletmuhammed Azâdi'nin torunlarından olup Türkmentsahra'nın Gerkez köyünde yaşamış ve Mahtumkulu konusunda rivayetler derleyen kişidir. Şairin şiir söyleme kuvvetine erişmesi hakkında şöyle rivayet aktarmıştır:

“Molla Durdı, Mağtımğulı ile ilgili iki hikaye anlatmış. Bunlardan biri Mağtımğulı'nın çocukken çıldırmış vaziyette ağzı köpürürken bulunmasıyla ilgili. Mağtımğulı uyuyormuş. Bir düğün varmış. Annesi Arazgül Bibi ve babası Garrı Molla onu uyandırmamışlar. Onu bırakarak düğüne gitmişler. Sonra düğünde, onlara Mağtımğulı'nın tuhaf bir durumda olduğunu, ağzı köpürdüğünü haber vermişler. Eve gitmişler, Garrı Molla “Sana ne oluyor can oğlum?” demiş. Bu olayla ilgili olarak şairin “Bir gıce yatırdım, tüniñ yârında” dizesiyle başlayan şiiri, bugün “Turğul Dîdiler” adıyla bilinen şiiri ortaya çıkmış.”(Azemoun, 2012: 14)

Elyazmaların bazısında bu şiirin başında gelen “şairlik kuvveti tapışı hakkındadır” cümlesiyle de bu rivayeti kısa bir şekilde aktardıklarını söyleyebiliriz.

- 104/1 Bir gıce yatırdım tüyniñ yârında
- 104/2 Bir dört atlı geldi yörgin didiler
- 104/3 Habermiz bâr sañga fırsat câyında
- 104/4 Şol yerde ârler bâr görgin didiler
- 104/5 Nazarım yetüşgeç şol tört merdâna
- 104/6 Köñglim cōşa geldi başım gerdâna
- 104/7 Şo vâkıta bâr idi iki dîvâne
- 104/8 Turma oğlan anda bargın didiler
- 104/9 Şol iki dîvâne tutdı kolumdın
- 104/10 Aldılar gitdiler durğan yerimdın
- 104/11 Bir işâret boldı şol vâkt yanımdın
- 104/12 Sayramda bolubân durgın didiler

- 104/13 Oturıpdık çıkdı iki pîrzâde
- 104/14 Gözindin yaş aķar ağızı du‘âda
- 104/15 Hû Hâķ diyip çıkdı altı piyâde
- 104/16 Âdem indi gelür durġın dîdiler
- 104/17 Bir tōrt atlı geldi bārı sebzebâz
- 104/18 ‘Aşâları yaşıl atı teblebâz
- 104/19 Meclisîng halkasın böyle ķurmaġ az
- 104/20 Âdem köpdür giġdin ķurġın dîdiler
- 104/21 Daşdın çıkdı altmış atlı gördiler
- 104/22 Muḥammed dîp bārı ķarşu bardiler
- 104/23 Sağlık selâmetlık bir bir sōrdılar
- 104/24 Durmaġ uluġ cāya yōrgin dîdiler
- 104/25 Bir atıġ ardına meni aldılar
- 104/26 Sayramda şol cāya gelüp durdılar
- 104/27 Tamām oturdılar meclis ķurdılar
- 104/28 Oġlan maġga ārâ yōrgin dîdiler
- 104/29 ‘A/îdur dîdiler tutdı destimdin
- 104/30 Būryâ düşegim bār aldı astımdın
- 104/31 Men bilmedim *bir zât kuydı üstimdin*
- 104/32 Yoluķġan devrândur sürgin dîdiler
- 104/33 Ḥaydardın sōradım bārça ât be ât
- 104/34 Ḥazret-i Peyġamber oldur bolma yât
- 104/35 Ol Eslîm ḥ‘âcedür ol Bâba-züryât
- 104/36 Ol Üveys Ḳarandur bilgin dîdiler
- 104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ârdür

- 104/38 Ol Zeñgî Bâbadur ol nâmdârdur
 104/39 Ol söyênşip duran ol Çihâryârdur
 104/40 Mağsadinğ ne bolsa ayğın dîdiler
 104/41 Şol vaqtda bir iki duran şeyh-i şâb
 104/42 Bu oğlana fâta bering dîdi sâb
 104/43 Ol otuz enbiyâ ol otuz eşhâb
 104/44 Bârisı şolardur bilgin dîdiler
 104/61 Resûl çağîr aydar eşhâblar yöring
 104/46 Ey-â Eslim ħâce yâ Bâba-Selmân
 104/47 Ebûbekir şiddik yâ ‘Ömer ‘Oşmân
 104/48 Kuliñğ mağsadinı bergin dîdiler
 104/49 Eslim Bâba Selmân buyurdi merde
 104/50 *Piyâleni* tutup saldılar derde
 104/51 Gitdi ‘aqlım hûşım yatdım şol yerde
 104/52 ‘Arşda ferşde ne bâr görgin dîdiler
 104/53 Yel boldım yügürdim yering damarna
 104/54 Nazarım tokındı ‘Arşing kemerne
 104/55 Ceberut ‘âlemde Celiling sırna
 104/56 Cüz sen öziñ küle kârgın dîdiler
 104/57 Nâge ħiyâl etsem ele getürdim
 104/58 Nâge bağsam aña nazar yetürdim
 104/59 Bu ħâl ile men ferâğet yaturdım
 104/60 Yüzime tûykürip qalgın dîdiler
 104/61 Resûl çağîr aydar eşhâblar yöring
 104/62 Oğlanı uzadinğ bir fâta bering

104/63 Buyurdı tōrt atlā eltūṅ tabşırıṅ

104/64 Getürge cāyıṅda qoyḡın dīdiler

104/65 Turıp Maḥdumqulı gözin açupdur

104/66 Serine ne küyler gelüp geçipdür

104/67 Esrük ner dek aq köfikler saçıpdur

104/68 Oḡlan Allāh yārıṅ bolsun dīdiler

Mahtumkulu'nun bu şiirini ve ona ilişkin rivayeti Pir Sultan Abdal hakkındaki şiir ve rivayetle karşılaştırdığımızda, ikisi de uyurken rüyâ görmüş, ağızları köpüklenmiş, Pir Sultan'ın gördüğü şeyh Hacı Bektaş iken, Mahtumkulu'nu rüyâsında Hz. Ali rehberlik etmiş ve peygamberi, halifeleri ve birçok şeyhleri ona göstermiş. Pir Sultan Hacı Bektaş'ın elinden Alevilik geleneğinde olan doluyu (hakikat şarabını) içmiş ve Mahtumkulu da Ali onun üstünden bir şey döktüğünü beyan etmektedir ve şarap piyâlesini de şöyle anlatmaktadır:

104/50 Piyâleni tutup saldılar derde

104/51 Gitdi 'aqlım hūşım yatdım şol yerde

Pir Sultan Abdal 16. Yüzyılda hayat sürdüren bir halk şairidir ve Mahtumkulu ondan iki asır sonra yaşamıştır. Onsori'nin verdiği bilgilerden Hurûfilik mektebinin kurucusu Şeyh Fazlullâh Esterâbâdî'nin rüyâ konulu Nevmnâme kitabını ve onun öğretilerinin Orta Asya'da öğrenildiğini ve bu bilgiler sayesinde Türkmen şairi Andelib'in Nesimî "Fazlullâh'ın müridi" hakkında kısa destan yazdığını açıklamıştık. Bütün bunlar irfân ve tasavvuftaki öğretilerin ortak yönlerini göstermekte olup bu öğretilerin zincirleme şekilde mürşitlerden müritlere araka arkaya aktarılması metinlerarasılık değerinde bir ilişki olduğunu belli eder. Tebriz Üniversitesinin öğretim üyesi R. Muştakmihr, bir makalede Mahtumkulu ve Mevlana, Attar-i Nişâburi'nin rüyâlarının metinlerarası ortaklıklarını açıklamıştır (Muştakmihr. 2000: 20-31)

Pir Sultan:

Bana gül diyorlar neme güleyim

Ağlamak .şanıma düştü neyleyim

Ilin gülü açmış al ile yeşil

Şu benim güllerim soldu neyleyim

Karadan çaldırdım nerre bazımı

Arşa çıkardılar Ah ü suzumu

Elimden aldırdım yavru kuzumu

Fırkatı bağrım ı deldi neyleyim

Haberin alayım seher yelinden

Ördek kalkar m'ola kendi gölünden

Korkum ayrılıktan fikrim ölümden

Geldi çattı buldu beni neyleyim

Ulu sular gibi çeşmim çağlayan

Mahrum kalmaz özün Hakka bağlayan

Yar yitirmiş yana yana ağlayan

Akıbet başıma geldi neyleyim

Pir Sultan Abdal'ım kırklar yediler

Bu yolu erkanı anda kodular

Allah verdiğ ini almaz dedi ler

Bana verdiğini aldı neyleyim

(Eyuboğlu, 1993: 127)

Mahtumkulu:

60/1 Ehl-i Hâk bolsam tiyer men özge hâli neylerem

60/2 Bu sovilmez derdi sânsız galmağalı neylerem

60/3 Evveli zevk-i surûr hasretli mâlı neylerem

60/4 âhiri mevt-u kûbûr bu boş hîyâlî neylerem

60/5 Bolmuşam ‘ ışk ehli men esbâb melâlî neylerem

103/1 Kõnglim istâr gezsem dünyâ ‘ âlemi

103/2 Kânatım yõk uça bilmen neylâyin

103/3 Oķır men görer men Fevz-i kelâmı

103/4 Ma‘ nîsini seçe bilmen neylâyin

Pir Sultan:

Gidi Yezid bize Kızılbaş demiş

Meğer Şah'ı sevmiş dese yoludur

Yetmiş iki millet sevmezler şahı

Biz severiz Şah-ı Merdan Ali'dir

Kırkımız da bir katarı dizildik

Hak Muhammed ümmetine yazıldık

Hakikat şerbatı olduk ezildik

Biz içeriz bize sunan Ali'dir

Gidi Yezid bizler haram yemedik

Batındaki gördüğümüz demedik

İkrar birdir dedik geri dönmedik

Yedileriz birincimiz Ali'dir

Muhammed dinidir bizim dinimiz

Tarikat altından geçer yolumuz

Hem Cibril-i Emin'dir rehberimiz

Biz mü'miniz mürşidimiz Ali'dir

Pir Sultan'ım Nesimî'dir pirimiz

Evvel kurban ettik Şah'a serimiz

On iki imam meydanında dârımız

Biz Mehdimiz serdarımız Ali'dir (Eyuboğlu, 1993: 162)

Mahtumkulu:

109/1 Żarb urıbān Cenādiliŋ şehrine

109/2 Kāfirlere ğāzeb salġan ‘ Alidür

109/3 Göz yumup açġunça kırk günlük yölü

109/4 Düldüle bir fersah kılġan ‘ Alidür

109/5 Başlar āzād etdiŋ dev kucaġındın

109/6 Ejderha lebindin dāġ būcaġındın

109/7 Dervezesin çekip Hıyber dāġındın

109/8 Yedi kal‘ e birdin dölġan ‘ Alidür

109/9 Geşt eylediŋ dāġ-ı daşı eleyüp

109/10 Kılıçlar gemirip kânlar yalayup

109/11 Doğrı gelip edhem kânın dileyüp

109/12 Muķātîle ġovġa salġan ‘ Alidür

109/13 Arslan kibi kavdiŋ kâfir āvları

109/14 Güşād etdiŋ niçe Ka‘ be-rovları

109/15 Yer astında ülke çafan devleri

109/16 Barıp bölük bölük kılġan ‘ Alidür

109/17 Kelle geldi dergāhiŋe dād bile

109/18 Nizām berdiŋ serhedlere haţ bile

109/19 Kamkam kılıç bile Düldül at bile

109/20 Teht’uş-sara denġeç bargan ‘ Alidür

109/21 Maġdumķulı aydır tende bu cāniŋ

109/22 Yölunda nişâr et şâh-ı merdânınġ

109/23 El uzadıp çâr küncine dünyânınġ

109/24 Muġammed dînine salġan ‘ Alidür

3.1.7. Edebî Düzeye Genel Bakış

Mahtumkulu’nun şiirlerinin edebî düzeyine genel bir bakışla anlaşılmaktadır ki şair, genellikle sözlü edebiyat geleneklerini kullanmış ve Fars ve Çağatay edebiyatının zenginliklerini kendi şiirlerine sindirmiş ve böylece, sözlü edebiyat şekline bu yönden zenginlik katmış ve onu yazılı edebiyat seviyesine ulaştırmıştır. Onun eserlerindeki Fars ve Türk edebiyatı ilişkilerini metinlerarasılık yöntemiyle açıklamak mümkündür. Firaki Fars edebiyatını, Çağatay ve Azerbaycan ve Osmanlı Türk edebiyatlarını izlemiş ve onlardan etkilenmiştir. Şiirinde batı kolundaki sözlü edebiyatla da ortak yönleri vardır. O, edebî yaratıcılık üsûlleriyle yazılı edebiyattan da birçok unsurlarını kendi şiirlerine katmış ve Türk dünyasının millî nazım birimi olan hece vezinli koşuk veya goşguyu Hazar ötesi Türkmen sahasında yazılı edebiyat şekline getirmiştir. Bunun yanı sıra aruz vezinli yazılı edebiyat kurallarından da çekinmemiş ve ona uygun %10 civarında aruz vezinli şiir yaratmıştır.

3.2. Düşünce düzeyi

Zeki Velidi Togan “Mahtumkulu hakikaten muallim şair olmakla beraber halk müfekkiridir” demiştir (Temur, 2017: 174 ve Aşırov T. 2014: 26).

Çalışmamızın üslupbilimi akımları bölümünde, bilim adamlarının genellikle dilsel üslup özelliklerini tespit etmeye odaklı olduklarını belirtmiştik ve verdiğimiz üslup tanımında onun edebî, düşünsel ve dilsel özelliklerden oluşan bir üçgen veya üç yönlü birlik olduğundan bahsetmiştik. Neticede, düşünce düzeyi tüm içerikleriyle diğer

özelliklerle örtüşmelidir ve bu üç yönlü özellikler, üslupbilimsel birlik çatısı altında açıklanabilmelidir. Eğer şair, eserinde dönemin üslup özelliklerinden ayrılan yeni husûsları ağırlıklı biçimde barındırıyorsa, kendine özgü bir üslup yarattığını anlamak mümkündür. Dolayısıyla düşünce özelliklerinde söz sanatçısının insan, tabiat, din, mezhep, milliyet, ahlak, felsefe, duygu, aşk, savaş, tasavvuf, ölüm, yaşam, kıyâmet, dünya görüşü ve eserindeki diğer akıl ve duygu ile ilişkili konuları ne derecede yansıttığı önem arz etmektedir.

Tek bir parça şiirin üslup incelemesine micro-stylistics denilip düşünce açısından üslup çalışmaya yeterli olmayacağını söylemiştik. Ancak bir yazar veya şairin tüm eserlerinin düşüncesinin farklı yönlerini yansıtacağı açıktır. Bu nedenle dil, edebiyat ve düşünce bakımından geniş çaplı bir Macro-stylistics üslup inceleme yapılması gerekmektedir. Bu bölümde oluşturduğumuz metnin içeriğine bağlı kalmak ve diğer tarihsel bakışlar ve rivayetlerden metinde bulunmadığı takdirde faydalanmamak, şiirlerin düşünce özelliklerinin daha doğru tespiti için konuya ilişkin hassasiyetimizin önemli olduğunu belli etmektedir. Düşünce ve muhteva farklılıklar önceki dönem karşısında kendini ağır gösteriyorsa, yeni üslubun derinleşmeye gittiği yönünde bir belirti olabilmektedir. Bu yüzden, metnin üslup irdelenmesinde düşünce özelliklerinin de özel bir yeri olduğu mâlûmdur.

Bu bölümde, Mahtumkulu'nun elyazmalardaki kendine ait olduğu ispatlanan şiirlerinin muhtevasını ele alarak sınıflandırmaya ve dönemin Çağatay edebiyatı ile karşılaştırmaya odaklı olmak, seçtiğimiz yöntemin düşünce bölümü açısından önemlidir ve düşünsel üslup özelliklerinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Brada şiirlerin düşünce incelemesinde tümünü din, insan ve coğrafya olmak üzere üç ana başlığa ayırmaktayız. Bu konular Mahtumkulu'nun şiirlerinde şu alt başlıklarla açıklanabilmektedir:

Din: Şeriat (ayet, hadis ve rivayet), ahlâk , tasavvuf ve dinî bilim konulu soru-cevap şiirler.

İnsan: Siyaset, kahramanlık, milliyet, aile.

Coğrafya: Ülke, yer, yurt, tabiat (kuşlar, hayvanlar, su, dağ, dere, tepe ve...).

3.2.1. Din

Bu kısım, şeriat (ayet, hadis ve rivayet), ahlâk , tasavvuf ve dinî soru-cevap alt başlıklardan oluşmaktadır.

Mahtumkulu'nun yaşadığı döneme ve onu yetiştirdiği hayat, medrese ve aileye bakıldığında eserlerinin tümüne yakını dinî konularla ilişkili olması doğaldır. O, çoğu şiirlerinde ahlâkî muhteva ile, dinî bakışlı cezalandırma, sevap kazanma, cennet veya cehenneme gitme gibi konuları halklara ve Türkmen boylarına öğüt vermektedir. İyilik yapana cennet vadetmek gibi, dinî öğretilerden yola çıkarak şerden ve günah işlemekten korkutma konusunda da şiirleri vardır. Örneğin bu şiirde kıyâmette hesap verildikten sonra günah işleyenlerin on bir sınıfa ayrılarak farklı işkenceler göreceklerini söyler ve on ikinci sınıf kulluk ve iyilik görevini yaptıkları için cennete girecekler:

20/39 on iki gürûh bolup resûl ümmeti

20/40 her bîri bir cinsde sürlür yaranlar

Mahtumkulu Nebe süresinin 18. Âyetinin tefsirinde rivayet edilen hadisi, bu şiirde açıklamıştır:

“Sûr'a üfürüleceği gün, gruplar hâlinde gelirsiniz..." (Nebe, 78/18) âyetine göre kıyâmet günü mahşer meydanında insanlar bölük bölük diriltileceklerdir. Bu diriliş günü, herkesin kendi niyet, düşünce ve ameline göre bir grupta yer alacağı ve bu şekilde insanların gruplar hâlinde hesap meydanına sevkedilecekleri bir gündür. Nitekim

Resûlullah (aleyhissalatü vesselam) Efendimiz bu âyetin ışığında şöyle açıklamada bulunmuştur: “Her kişi öldüğü hâl üzere diriltilip kaldırılır” (Müslim, Cennet 83).

Mahşerde insanların dünyadaki yaptıklarına uygun bir tarzda on sınıf olarak haşrolunacaklarına dair çeşitli rivayetler vardır. Örneğin Muaz b. Cebel’den rivayet edilen bir hadiste, insanların kısım kısım sınıflar hâlinde haşrolunacakları bildirilir. Bunlardan bazıları maymun, domuz suretinde, yüz üstü sürünerek kör olarak... haşrolunanlardır. Hadisin devamında maymun suretinde haşrolunanların nemmâm ‘söz taşıyan, dedi-kodu yapan’ kimseler olduğu, domuz suretinde haşrolunanların rüşvet ve haram mal yiyenler olduğu... ifade edilir (Et-Türki, 2006: 13).

20/33 Bir yandın sōrağ bğr bir yandın cevğb

20/34 Bir yandın mizğn bğr bir yandın hesğb

20/35 Bir yandın âteş bğr bir yandın ‘azğb

20/36 Eden işiŞ bir bir sōrlur yaranlar

20/37 Dine güvğh dīrler farzı sūnneti

20/38 Yetmiş üç fırkadur görīŞ milleti

20/39 On iki gūrūh bolup resūl ūmmeti

20/40 Her biri bir cinsde sūrlūr yaranlar

20/41 Kōlsuz kopar kōŞşğ yaman sğnanlar

20/42 Tonğnguz bolup sūrnūr namğz koyanlar

20/43 Zek˘ātsızıng karnı yılgn çiyğnlar

20/44 Dōlubgn dğg kimīn bolur yaranlar

20/45 Erte gōrnūr bu gün gīzlenen sırlar

20/46 Yalandın güvglık bergen yaserler

20/47 Engsesindin boğazna deŞ keserler

20/48 Ōtlı çomak birle urlur yaranlar

20/49 Cebir eden h kimler turarlar gözsiz

20/50 G rip dimeyenler    lurlar dilsiz

20/51 Zin ci ba ı  arnında  oparlar  olsiz

20/52 Ayağı başında y r r yaranlar

Firaki birçok  iirinde, Hazret-i Muhammed’e, diğer peygamberlere, sahabelere övgü yazmış ya onların hayat hikayesini Kur’an ve Kısasu’l-Enbiya’da olduğu gibi anlatmıştır.

Mahtumkulu’nun  iirleri dinin çeşitli boyutlarıyla ilgilidir. Mesela “bolmak hakdır” kafiyesi şiirinde insanın topraktan yaratılışı, yine toprağa defnedilmesi, tekrar kıy met hayatı, kabirde Münkir ve Nekir adlı meleklerin soru sorması, mahşer günü hesap verme ve haksız aldığın malın ahirette geri verilmesi gibi, akide ve ahlak konularında halka hitap etmiştir:

135/1 Ey yaranlar  dem oğlı boz torfağdın bolmak  a dur

135/2 Aşlı   kdın  nen  dem  uma   rl p   lmaq  a dur

135/3 Kel mda b r i  bey ndur b r a i     a ‘ay ndur

135/4  nansa  çağa ‘ay ndur ölmek  a  d rilmek  a dur

135/5 Eyy ba yetmek  abırda    at   y  dur cebirde

135/6 Münkir nekir d r  abirde s ra  soe l  ılmaq  a dur

135/7 Etgen i leri  s r lup gün  ızıp m z n  ur lup

135/8      ek l p ‘alem urlup yavuz günler gelmek  a dur

135/9 Mağdumğulı azsa  y l   ol gün niçük geçer   li 

135/10 Bu gün z rl p alan m li  erte  ayd p bermek çağdur

 ran Türkmenlerinden Hekim Kuçeki, Kerec  ehrinin Az d-ı ölümi  niversite-sinin  lahiy t Fakultesi Kur’an ve Hadis  limleri Bölümünde, Mahtumkulu Firaki’nin  iirlerinde Kur’an ve hadisin etkisi başlıklı yükseklisans tezini 1994 yılında

savunmuştur. Tez Türkmensahra M. Gâzî'nin Mahtumkulu Divanı 1981 yayımını esas alınarak çalışılmış olup şairin hayatı, Kur'an ve hadisın etkisi ve Firaki'den örnek şiirler olarak üç bölümden oluşmaktadır. Ana bölümü Kur'an ve Hadis konusunda 57-207 sayfaları arasında yer almaktadır ve Türkmensahra'daki Hanefî mezhepli geleneksel dinî medreselerde iman-ı mücmel “kısa iman” başlığıyla aşağıddaki kısa metninden yola çıkarak çalışılmıştır:

أَمَنْتُ بِاللّٰهِ ، وَمَلَائِكَتِهِ ، وَكُتُبِهِ ، وَرُسُلِهِ ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ، وَالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى ، وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ.

“Amentü Billahi ve melaiketihi ve kütübihi ve rusulihi ve'l-yevmil ahiri ve'l-kaderi hayrihi ve şerrihi min ALLAH'i teala velbasü badel mevti.”

Bu ilk bölümün adına “İman Mahtumkulu dilinden” denmiş ve Firaki'nin şiirlerine dayalı ilk beş konuyu yani Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve kıyâmete iman beş başlık altında çalışmıştır. Araştırmacı her bir konuyu ayrı fasıl altında alıp başta Mahtumkulu'dan bir beyit veya bent vermiştir. Konuya ilişkin âyet ve hadisleri vererek altyazıda referanslarını kaydetmiştir. Oluşturduğumuz metinden yola çıkarak Mahtumkulu'nda Kur'an ve hadislerin etkisini göstermeye çalışmaktayız:

3.2.1.1. İman

2.2.1.1.1. Allah'a İman

3/3 Könğül bostânında imân tâze gül

3/4 Bir açılrsa durar solup yitmez hiç

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿13/28﴾

“İman edenlerin kalpleri Allah'ın zikriyle huzura kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ın zikri ile huzura kavuşur.”

77/1 Fikir kıldım yer göge ‘ağılsız cân içinde

77/2 Gördim cân hem Allâh dîr et siñgir kıan içinde

يَسْبِحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿59/24﴾

“... Göklerde ve yerde ne varsa O’nu tesbih eder. O, güçlüdür, Hâkim’dir.”

58/2 Dîdîñg Elestü Rabbi ol demde kıulîñg boldım

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ ۖ شَهِدْنَا ۚ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ ﴿7/172﴾

“Rabbin, Ademoğullarının sırtlarından soylarını çıkardı ve onları kendilerine şahit tuttu.

-Ben, sizin rabbiniz değil miyim? dedi. Onlar:

-Şüphesiz sen bizim rabbimizsin, biz de şahidiz, dediler. Kıyâmet günü, “Bizim bundan haberimiz yoktu” dersiniz diye...”

58/5 Muşt-ı hâke cân berdîñg bir zinde kıulîñg boldım

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ ﴿38/72﴾

“ Rabbın meleklere:

-Ben, çamurdan bir insan yaratacağım, demişti”

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿15/28﴾

“ Rabbın, meleklere şöyle demişti:

- Ben, kuru bir çamurdan, olgunlaşmış balçıktan bir beşer yaratacağım.”

10/5 Nefsiñg aydar urğın bu bir huzûrdur

10/6 Câmîñg aydar hey dur Tañgrı hâzırdur

10/7 Sen görmeseñg ol ha sañga nâzırdur

10/8 Utanğın eymengin koyğın bu işi

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿6/103﴾

“ Gözler O’nu idrak edemez. O, gözleri idrak eder. O, lütfedendir, haberdar olandır.”

10/25 Şeytân diyer şîrîn işdür azıkoy

10/26 Raḥmān aydar nefis ümidın üzeķoy

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿2/268﴾

“ Şeytan, sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği emreder. Allah ise size mağfiretini ve bolluk vaat ediyor. Allah, her şeyi kuşatandır, her şeyi bilendir. “

188/15 Hıçgletge kâldım bendeligimdin

188/16 Saṅğa lâyıķ ‘amel gelmedi mendin

عن علي (ع) ان النبي (ص) كان يقول في آخر وتره: اللهم اني اعوذ برضاك من سخطك و اعوذ

بمعافاتك من عقوبتك و اعوذ بك منك لا احصى ثناء عليك انت كما اثنيت على نفسك¹ (kuçeki 1994: 70)

“Ali (a.s.): Peygamber (s.a.s.) vitr namazının sonunda derdi: Tanrım, gazabından memnuniyetine sığınıyorum ve cezalandırılmaktan affına sığındım ve senden sana sığınmaya çalışıyorum, kendini sena ettiğin ve övdüğün gibi sana sena ve övgü sayamıyorum.”

210/11 ‘Aķıl yetmez zātına fıkr eden şıfâtına

210/12 Birligiñg hürmetine günāhim güzeşt eyle

تفكروا في آلاء الله و لا تفكروا في الله² (kuçeki 1994: 72)

“Tanrının yaratıcılığına düşünün ve Tanrı'yı düşünmeyin.”

77/16 ‘Aşık aydar ill-Allāh qarınçğa elḥamdullāh

¹ Mesned, Ahmed bin Hanbel, c. 1, s. 96

² الجامع الصغير. ج 1 ص 131، كنوزالحقايق، ص 52،

77/17 Leklek okır Kulhullah Hannân mennân içinde

عن النبي (ص): الايمان بضع وسبعون او بضع و ستون شعبه فافضلها قول لا اله الا الله¹ (kuçeki

1994: 72)

“Peygamber (s.a.s.): İmanın yetmiş küsur veya doksan küsur şubesi vardır. Onun en faziletlisi lâ ilâhe illa Allah demektir.”

3.2.1.1.2. Meleklerle İman

132/13 Mi‘râcîng gîcesi seyre baranda

132/14 Yâ Cebrâ‘îl Emîn bile yörende

132/15 Behişt kafusına gelip duranda

132/16 Bismillâh dîp ışık açdı Muḥammed

117/27 Cebrâ‘îl getirmiş ulı dergâhdın

117/28 Muḥammede İnen Kelâmı gördim

128/27 Yâ âdı Cebrâeîl Taṅrı emîni

128/38 Menim şâhib-cemâlimni gördiṅmi

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿26/193﴾

“Cebrâîl onu (Kur’an’ı) indirmiştir.”

76/19 Gök yarılp dâğlar sarsar yerindin

76/20 İsrâfîl şûrını çalsa gerekdür

14/35 İsrâfîl şûr çalsa yeriṅg yüzine

14/36 Ümidsız ḥâk tene tâze cân gelür

68/4 Yerler urup lerzanı İsrâfildın üyn törâr

يَوْمَ يَنْفُخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ﴿78/18﴾

“Sur’a üflendiği gün bölük bölük geleceksiniz.”

¹ التاج لجامع الاصول ج 1 ص 24

فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿69/13﴾

“ Sûr’a tek bir üfürüşle üfürüldüğü zaman...”

Mahtumkulu:

39/30 Nızâm bergen erür şol tōrt ferişte

39/31 Mikâeil İsrâfîl ‘ Azrâeil âtlıg

20/28 Tōrt ferişte tâze dîrelür yaranlar

76/63 Tōrt ferîşte dirilürler gezerler

76/64 Muḥammed ḳabrine gelse gerekdür

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿2/98﴾

“ Kim Allah’a, meleklerine, elçilerine Cebrail’e ve Mikâil’e duşmân olursa, şüphesiz Allah da o kafirlerin duşmânıdır. “

133/19 Harût Marût âtlı iki ferişte

133/20 Bâbil ḳuyusunda çāya düşdiler

وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَМАزُوتَ ... ﴿2/102﴾

“ Babil'deki iki meleḡe, Harut ile Marut’a indirileni öğretiyorlardı.”

3.2.1.1.3. Kitaplara İman

135/3 Kelāmda bār iş beyāndur bārça iş Ḥaḳa ‘ayāndur

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ﴿16/89﴾ (kuçeki 1994: 147)

“sana her şeyi açıklamak için ve yol gösterici, müslümanlar ve rahmet için müjde olarak kitabı indirdik. “

Mahtumkulu’da Kur’an’a imanla ilgili şiirler vardır:

168/35 Ḳureāna ḳulaḳ berip fermāna naḳar eyle

102/15 Dîrler Hâkdur Muḥammed uyupdurmız kureāna

120/3 Atāṅg hoşnūd olmağa eneṅg mihrin salmāğa

120/4 Yediṅde dîn bilmāge okır sen Ẹureān gerek

77/47 Ẹayıt yaman yōluṅdın gōrdiṅg Ẹur’ān içinde

117/27 Cebrġ’ıl getirmiş ulı dergāhdın

117/28 Muḥammede īnen kelāmı gōrdim

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا (76/23)

“ Şüphesiz Kur’an’ı sana aşama aşama indiren biziz.”

154/14 Hâḡ aṅga Zebūrıṅg kelāmın berdi

154/15 Hâzreti Dāvūdıṅg huzūr şāgirdi

وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (17/55)

“ Bazı peygamberleri de diğerklerinden üstün kılmışızdır. Davud’a Zebur verdik.”

H. Kuçeki de tezinde bu konulara değinmiştir (1994: 148).

118/13 Kimdür hâtem islân görüp Tivrât da

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (3/48)

“ O’na kitabı, hikmeti Tivrât ve İncil’i öğretecektir.”

3.2.1.1.4. Peygamberlere İman

91/3 Na‘ leyni ‘ arşa tâcdur adı ‘ âleme fâşdur

91/4 İki cihân muhtâcdur ‘ arab zebānı görsem

101/1 Meskeni Mekke Medîne sekkiz uçmağ lālesi

101/2 Her söziṅg izinde yüz miṅg Ẹumrı bülbul nālesi

101/3 Şām Ẹırāğdur ‘ âleme ol gül yüziṅgniṅg şu‘ lesi

101/4 Kadd-u dîn sen kameti bülend ey nūr-ı Hâknıng bālası

101/5 Seyr eden tokuz felek asmāna sen sen ey peri

Şair bu beyitleri peygamberin miracı konusunda yazmıştır ve Şeyh Mansur Ali Nasif'in التاج الجامع الاصول فى احاديث الرسول kitabının 6. Bölümü s. 257-262 arasını referans vermiştir. Mirâc âyetini devamında şöyle getirmiştir:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿17/1﴾

“ Bir gece kulunu, Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya âyetlerimizi O’na göstermek için götüren (Allah) her türlü noksanlıktan uzaktır. Şüphesiz O, her şeyi işiten ve görendir.”

119/1 Nūrı mehveş kuyāş kutluğ habibim

119/2 Âdîng serdefderde levāda belli

قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿5/15﴾

“ Doğrusu size Allah’tan bir aydınlatıcı (nur: Muhammed) ve apaçık bir kitap gelmiştir.”

119/15 Arzū eylāp geçmiş öngki nebiler

119/16 Celîl rahmeti sen şenāda belli

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿21/107﴾

“ Seni ancak insanlığa rahmet olarak gönderdik.”

100/14 Nice miñg Peygamber ol Mūsā Kelim’u-llāh kimîn

100/15 Kāldılar hayretde levlāk hal’ etiñg görgeç Resûl

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴿4/164﴾

“ Allah Musa ile de doğrudan doğruya konuşmuştu.”

لولاك لما خلقت الافلاك¹ (kuçeki 1994:204)

“Ey Muhammed! Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım.”

132/5 ‘Āşıklar fāş olup ‘ışka minende

132/6 Tura nazār düşip dāğlar yananda

132/7 Bırāğ gökdin gelip yere inende

132/8 Refref minip ‘arşa uçdı Muḥammed

Şiirin ilk iki beyti, tasavvufta tecelli ile ilişkin âyete işarettir:

﴿وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (7/143)

“ Musa belirlediğimiz yere gelince rabbi onunla konuştu. Musa dedi ki:

-Rabbim, bana kendini göster de sana bakayım!

Rabbim:

-Beni göremeyeceksin fakat dağa bak; dağ yerinde durursa sen de beni göreceksin, dedi. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti. Musa bayılarak yere kapandı. Ayıldığında:

-Senin şanın çok yücedir, sana yöneldim. Sana inananların ilkiyim, dedi.”

Ve diğer iki satırı da, işaret ettiğimiz Mirâc gecesini beyan etmektedir.

105/11 Bırāğ atı mindi ڭaldı asmāna

105/12 Rafrāf minip mi‘rāc āşan günler hey

﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ﴾ (21/81)

¹ شرح تعرف جلد2 ص 46

“Şiddetle esen rüzgarları da Süleyman’ın hizmetine sunmuştuk. Rüzgar onun emriyle, bereketlendirdiğimiz yere doğru eserdi. Biz her şeyi biliyorduk.”

Mahtumkulu 92. “Haķı için” şiirinde tüm peygamberlere olan inancını ortaya koymuştur:

92/4 Evvel Ādem şafi’yu-llāh haķı çün

92/8 Dōstıñg Nūh Nebi’yu-llāh haķı çün

92/12 Ya Rab ‘īsā-yı Ruḥ’u-llāh haķı çün

92/16 Raḥm et Mūsā Kelim’u-llāh haķı çün

92/20 Yā İbrāhīm Ḥalil’u-llāh haķı çün

92/24 Hızır İlyās Nebi’yu-llāh haķı çün

92/28 Yā Muḥammed Resūl’u-llāh haķı çün

92/32 ‘Ömer Oşman Esed’u-llāh haķı çün

Kısas’ül-Enbiyâ kitabının Firaki’nin şiirlerinde özel bir yeri vardır ve Hz. Yusuf’un hikayesini zaman zaman Kur’an âyetlerinden ve bu kitap üzerinden kurar:

62/16 Ya‘ḳub oğlı beg Yusufniñg kākülindin tutdılar

62/17 Urdılar āğlatdılar ḳürt İdi diyip satdılar

62/18 Niçe yıl Eyyüb peygamber tenni ḳürt İp yatdılar

62/19 El ayağnı bağlayıp Yūnusnı deryā atdılar

62/20 Niçe vaḳt ta‘at çekip Hū dīdi bir bālĳ bilen

76/137 Yigitler yaşıł tāç koyar başında

76/138 Yusuf cemālında ‘īsā yaşında

76/139 Dāvūdıñg ornında otuz bāşinde

76/140 Her kim ōz sevdigin alsa gerekdür

81/17 Ken‘ān içinde kırĳ yıllāp gīce gündiz zār āğlāp

81/18 Yusufniñg kākilin zārlāp yöl üstinde Ya‘ḳub geçdi

105/29 Yusuf cemālında Ya' kûb oğlında

105/30 ' Āciz kâldı kardaş doğan elinde

105/31 Kardaşları azıp şeytân yolında

105/32 Yusufdir zindâna düşen günler hey

3.2.1.1.5. Kıyâmete İman

20/17 Ertîrîng hesabı geçer ferdâya

20/18 Āsmğnı nîst eylâr zemîni žāya

2019 Ġazab tönin geyip gelür deryāya

20/20 Deryâlar kôrğubân kûrîr yaranlar

20/21 Yıkılur yōk bolur dâğlar sarâylar

20/22 Yıldızlar tōkülür dōlar bu cāylar

20/23 Gün şu' lesiz doğar tutulup āylar

20/24 Dâğlar kûrşun kimîn erîr yaranlar

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ۖ (1) وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ۖ (2) وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ۖ (3) وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ۖ (4)
وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ۖ (5) وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ۖ (6) وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ۖ (7) وَإِذَا الْمَوْءِدَةُ سُئِلَتْ (8) بِأَيِّ
ذَنْبٍ قُتِلَتْ (9) وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ۖ (10) وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ۖ (81/11)

“Güneş dürüldüğü zaman (1); Yıldızlar, saçılıp dağıldığı zaman (2); Dağlar yürütüldüğü zaman (3); On aylık gebe develer başıboş bırakıldığı zaman (4); Vahşi hayvanlar toplandığı zaman (5); Denizler kaynatıldığı/ fışkırtıldığı zaman (6); Nefisler birleştirildiği/eşleştirildiği zaman (7); Diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğu zaman (8); Hangi suçtan öldürüldüğü (9); Sahifeler(amel defterleri) açıldığı zaman (10); Gök, perdelerinden sıyrıldığı zaman (81/1-11).”

20/37 Dîne güvâh dîrler farzı sünneti

20/38 Yetmiş üç fırkadur görîng milleti

20/39 On iki gürüh bolup resül ümmeti

20/40 Her biri bir cinsde sürlür yaranlar

تفرقت امتی علی ثلاث و سبعین فرقه. زاد فی روايه، اثنتان و سبعون فی النار و واحده فی الجنة و هی

الجماعه. روى الثلاثة ابوداود و ترمذی¹

“Benim ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Yetmiş ikisi ateşte olup bir fırka cennetliktir ve o da cemaat fırkasıdır. Üçlü rivayet var”.

106/45 Bir kaçışdırdın gelür mizân kûrılur

106/46 Bir tarafdın ötlüg gürzler urılur

106/47 Bir tarafdın zerre zerre sörülur

106/48 Her kim öz hesâbın berse gerekdür

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا

حَاسِبِينَ ﴿21/47﴾

“Kıyâmet günü adalet terazileri kurarız. Hiç kimse bir haksızlığa uğramaz. Bir hardal tanesi ağırlığınca bile olsa onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz.”

106/9 Münkir Nekir sōrar kıoymaz hoşınga

106/10 Hiç harayıng yetmez degre daşınga

106/11 Yağşı yaman eden işing başınga

106/12 Birin birin kaydıp degse gerekdür

217/13 Mağdumkılı sen dem be dem âhîret sârı ur kadem

217/14 Yağşı yaman barça âdem ‘amalınıg giriftâridur

37/15 Yağşı yaman her ne etgen a‘mâling

37/16 Kaşşing alup durar müdâm bâr bile

وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ ﴿6/164﴾

¹ التاج الجامع الاصول ج 1 ص 46-47

“... Herkesin kazandığı yalnızca kendisine aittir. Hiç bir günahkar bir başkasının günahını taşımaz. Sonunda dönüşünüz ancak Rabbinizedir. “

Üç ana bölümde incelediğimiz Matumkulu'nun 246 şiiri düşünce açısından %80.08'i (197 şiir) dinî konuda, %19.1 (47 şiir) insan ve %01.6'sı (4 şiir) coğrafya konusundadır.

Burada her bölümle ilgili kendi oluşturduğumuz metinden örnekler vererek konuya ilişkin üslupbilimsel bakışlarımızı sunmaktayız:

Şeriat (38 şiir)

Dünyâ ve Ahiret (18 şiir)

Tasavvuf: (49 şiir)

Öğüt (86 şiir)

Dini bilgi soru cevabı: (6 şiir)

3.2.1.2. Şeriat

Şeriatla ilgili şiirlerde, Hz. Muhammed'in yolunu izlemek, iman, peygambere, halifelerine, imamlara ve sahâbîlere övgü veya hadis ve rivayetlerde geçen hayat hikayeleri, peygamberler, namaz, oruç, şeriata uymadan işlenecek günah, meleklerin adı ve görevi, tevbe, dua ve benzeri konularda toplam 38 şiir yer almaktadır. Aşağıda şiirlerin metindeki No.'sunu, kafiye veya redifini verdikten sonra metinden örnekler sunmaktayız:

yolu bilen (90), munda çilimkeş (108), saçdı muhammed (132), anber saçdılar (133), bolmak hağdur (135), õzi bırğğıŞ (178), yğ resûl (228), salğan alıdur (109), yolda seni (71), levada belli (119), revan oldı (136), sâzı behiştiñg (142), ayıñg yahşısın (166), miftğh-ul-cengn (232), bir beyan gelür (14), surethğ (39), felegidür (72), amân hey

(240), ħarāb eyler (13), bağışla bizni (170), edip geçdi (81), sevmişem seni (137),
günghim güzeşt eyle (210), hükm-i dāveri (245), bid'atlar gelse gerekdür (76), bir
‘acāyib sözüm bar (230), rabbim celil (64), derd-u belaga (99), sen sen ey peri (101),
arab dilli sevdiğim (131), gitmek gerek (69), alınımıza gelse gerekdür (106), görgeç
resul (100), cehğletdin nişān (189), anda ħuluṅğ boldum (58), dilim elḥamdulillahdur
(209), kitābın açalı (222), sen sen ey peri (101), arab dilli sevdiğim (131)

Allāh:

69/1 Elīf Allāh yōlıdur doğrı durup gitmek gerek
69/2 Bī Ḥudānıṅ birliğin berḥaḳ bilüp bitmek gerek
64/1 On sekiz miṅğ ‘ālem ehlin bār eden Rabbim Celīl
209/2 Eger ḳahrına uğraşsam oḳırım ḳul huv Allāhdur
3/1 Allāh yādı bile tirik bolan til
3/2 Göz yumulmaḳ bile köṅğül yatmaz hıç
123/2 Armānda ḳoymağın yā Zü'l-Celalım

Hız. Muhammed Peygamber:

100/1 Düşdi bir hoşluḳ cihāna nuşratıṅğ görgeç Resūl
133/1 Muḥammed gelür dīp asmān işigne
133/2 Melekler müşk ile ‘anbar saçdılar
71/1 Ḥabīb’u-llāh seni islān tafar ḳaysı yōlda seni

Peygamberler:

66/33 Mūsā nūr ḳolun açıp ‘isā oḳıp yüz āyet
66/34 Hızır du‘ alar ḳılıp İlyās etse münācāt
62/9 Yedi yıl baḳdı Şu‘ aybiṅğ ḳoynını Mūsā Kelim
21/14 ‘İsā āṅğmaz Luḳmān çāresin ḳılmaz
76/97 Ḳucaḳlār oğlım dīp Ādem peygamber

76/98 İbrâhîm Hâlîl dir ey-â Biribâr

Dört halife:

117/13 Âğladım yıkıldım tutdım elini

117/14 Tört pişvâ bilen Hezret-i ‘Alîni

92/30 Tâhâ Yâsîn elhamd’ü-llâh sūrânî

92/31 Ebubekir şiddik ‘Ömer yârânî

92/32 ‘Ömer Oşman Esed’u-llâh hâkı çün

İmamlar:

109/1 Żarb urıbân Cenâdiliñg şehrine

109/2 Kâfirlere gâzebe salğan ‘Alidür

230/145 Ol ‘Ali tutğan kuşın Hâk üçün etgen işin

170/4 Yâ imâm Hasana bağışla bizni

İslam dininin tarihi:

136/1 Mekkedin çıkdı bir güzel Medinâge revân oldı

133/5 Muḥammed basıldı Bedriñg ceñginde

136/8 Bedriñg urşında dâğlar yedi âylâp dumân oldı

105/23 Uḥud urşında ol Mustafânıñg

105/24 İki dişi şehîd düşen günler hey

Hacca gitmek:

42/27 Niyetim Ka‘bedür ḥiyâlim ḥacdur

42/28 İkrârım bâr ḥac tavâfın etmâge

126/24 Bir âca nân bermek ḥacdur yaranlar

225/12 Hacı bolup geldi bular gelmedi

Helal ve haram:

6/7 Helâl ḥarâm her ne tapsağ

6/8 Göziñg yumup yūdıcak sen

10/11 Helāla hesāb bār harāma azāb

139/1 Ey yaranlar harām işe ulaşmaz

139/2 Eger dürüst bolsa sālı bendāniñg

Günâh ve sevâp:

203/6 Hâşılıñg nedür seniñg cürm-i günâhdın gayrı

210/1 Ey Kerim-u kârisâz günâhim güzêşt eyle

215/14 Günâh üçün kadırğanıñg şevâb üçün güymenegör

219/5 Günâhdın korkmāniñg yūzi siyāhdur

Şeriat:

80/6 Müeminler azmasun dīp şeri‘ at bir merz dālmı

189/15 Kim şeri‘ at ehli bolsa hecv etip h̄ār bildiler

189/16 Münğkiri mürşid bilüp yalğan ikrār bildiler

191/11 Şeri‘ at hīç boldı bir te‘ şib kâldı

Tevbe:

18/18 Tevbe kılmay Tañgrım geçmez hatāsın

18/19 Devlet gelse bilmez ne iş tutasın

49/20 Çın tevbe kūrıdur aña em bolup

69/3 Tı tevbe eyleyüp bed işin unutmaq gerek

Hevf ve ricâ: (korku ve ümit; imânın şartları):

17/27 Korkı ümîd ortasında hayrānem

17/28 Tañgla maḥşar yā Rab nola dīp hālim

185/30 Korkar men cān āfeti qol ayak güvāhımdın

3.2.1.3. Rivayet ve Hikaye Kaynakları

Mahtumkulu bazı şiirlerinin tümünü bir rivayet veya dinî hikayet esasında dizmiştir. Metnimize ilişkin bunlardan özi Bırâğınġ (178), Salġan Alıdur (109), Bir beyan gelür (14), Hük-m-i dâveri (245), Bid’atlar gelse gerekdür (76), Harab eylâr (13), bir ‘acâyib sözüm bar (230) şiirleri saymak mükündür.

Mahtumkulu’nun şiirlerinin kaynakları çoġunlukla Türkistan sahası dinî medreselerdeki okunan ders kitaplarıyla ilgili olup bu eserleri Buhara ve Hive’de eğitim gören İran Türkmenlerinin geçen nesil hocaları Türkmensahra’ya aktarmışlardır. A. Niknihad Türkistan eğitimli Sultan Muhammed Ahun’ın talebesidir ve neşrettiġi Mahtumkulu divanının girişinde yaklaşık 170 civarı kaynaġı liste vermiştir. Osman bin Hasan’ın Dürretü’n-Nâşihîn eseri ve Mansur Ali Nâsif’in At-Tacu’l-câmi’ lil-Usûl kitabı bu listede bulunmakta olup özi Bırâğınġ redifli şiirin (No. 178) içeriġi bu iki eserde bulunmaktadır.

Örneġin 178 No’lu özi Bırâğınġ şiiri Peygamberin Mirac gecesi bindiġi bineġin özelliklerini aşıaġıda verdiġimiz hadislerle mutâbık anlatmaktadır:

«فإذا انا ببراق فوق الحمار و دون البغل، خدّه كخدّ الإنسان و ذنبه كذنب البعير و عرفه كعرف الفرس و قوائمه كقوائم الإبل و أظلافه كأظلاف البقر و ظهره كأنّه دُرّة بيضاء و له جناحان في فخذه. يمرّ مثل البرق، خطوه عند منتهى طرفه.»¹

“Ansızın eşekten büyük ve katırdan küçük olan Bırakın üstündeydim. Yanaġı insan Yanaġı gibi, kuyruġunu deve kuyruġu gibi; yalı atın yalı gibi, ayakları deve ayaġı gibi, toynakları ineġin toynaġı gibi, arkası parlayan inci gibi ve cennet eyeri arkasındaydı. Butlarında kanatlar vardı ve şimşek gibi hızı vardı ve tıynakları el ve ayaklarının bittiġi yerde idi.”

Diġer kaynak:

¹ دزه الناصحين، عثمان ابن حسن ابن احمد الخويوي، ناشر حاجي غلام حيدر مري آباد، مكتبه اسلاميه ص 150
Dürretü’n-Nâsihin, Osman bin Hasan bin Ahmed El-Huyevî, Nâşir Hacı Gulam Haydar Meriâbâd, Mektebetü’l-İslamiyyeh.

« البراق الذى كان يركبه الأنبياء قبل النبى (ص) و هو حيوان ابيض أعلى عن الحمار اقل عن البغل ، له جناحان فى جنبه و يضع حافره عند منتهى طرفه ، إذا انحدر طالت يداه وإذا صعد طالت رجلاه. ليكون ظهره مستويًا دائماً.»¹

“Birâk, peygamber efendimizden önceki peygamberler de ona binerlerdi. O, eşekten büyük ve katırdan küçük bir beyaz havan idi. İki yan tarafında iki kanadı var, toynakları el ve ayaklarının sonunda, yokuştan indiğinde elleri ve yokuşa çıktığında ayaklar uzar; arkası devamlı düz olur.”

Salgân Alıdur (109), şiiri Hz. Ali’nin Medine’de Hayber kalesini fethettiği kahramanlık ve Hükm-i dâveri (245), Bir ‘acâyib sözim bar (230) şiirler ise onun hayatından ilmini ve şefkatini anlatan hikayelerdir. Eski çağlarda olduğu gibi insanlar sevdikleri kişilere diğerlerin hikayesini veya yeni bir masal ve efsaneyi yaratıp anlatmaları oldukça yaygın bir gelenekmiş. Mahtumkulu’nun Hz. Ali’nin cömertlik ve şefkatı konusunda yarattığı şiir Dürret’ün-Nasihin kitabında Hz. Musa peygambere nispet edilmiştir.²

Firaki’nin ẖarâb eylâr (13), Behişting (142), dâldür bu dünyâ (38), İsmâ‘îl atlıg (39), yeller anda bâr (40), No.’lu şiirleri de rivayetlere esaslanmıştır. Yazarı kaydedilmemiş ‘Acâyib’ul-Maḥlûkât ve Ġarâyib’ul-Meşnû‘ât adlı Türkçe kitabın Kazan neşrinde bu şiirlerin içeriği mevcuttur. Bu kitap aynı isimle Muhammed bin Mahmud Tûsi (Hemedâni)’nin 12. yy.’da yazdığı Farsça eserden farkı olup müellif, kitabın başında bu eseri kendisinin yazdığını şöyle anlatmaktadır:

“ Hak subhanehu ve teâlâ hazretlerinin kudretinden ve azametinden ilmim erdiği mikdar beyan eyleyim tâkim Hazreti Hak Teâlânın kudretin ve azametini bundan kıyas

¹ التاج الجامع للأصول ، منصور علي ناصف ، دار إحياء التراث العربي ، بيروت ، لبنان ج 3 ص 257 في حاشيه

Mansur Ali Nâsîf’in At-Tacu’l-câmi‘ lil-Usûl, Dar İhyâ’ Et-Turâs El-Arabi, Beyrut, Lübnan. C. 3

² دزه الناصحين، عثمان ابن حسن ابن احمد الخويوي ، ناشر حاجي غلام حيدر مري آباد، مكتبه اسلاميه ص 237

Dürretü’n-Nâsihin, Osman bin Hasan bin Ahmed El-Huyevi, Nâşir Hacı Gulam Haydar Meriâbâd, Mektebetü’l-İslamiyyeh.

edesen bu azcık ömürde ve fitne zamanında cihani geşt edüp gezmeğe ihtiyaç olmayınca pâre kitablardan, cem edüp kemi tefâsirden kemi ehâdisi Nebeviyyeden ve kemi râvi hikayetlerinden akıl kabul ettiklerinden ketürüp bir kitap etdim ve adını ‘Acâyib’ul-Maḥlûkât dedim.” (?, 1906: 3)

Gökler ve görevli melekleri konusunda iki şiirin bilgileri ve meleklerin adları ‘Acâyib’ul-Maḥlûkât kitabındaki muhteva ile eşleşmektedir:

- 39/1 İlki âsmân tutmuş aḥterdin zînet
- 39/2 Âdı Raf‘a aşlı zümürred
- 39/3 Feriştesi bârdur sıgır şuretlîğ
- 39/4 Beyikleri bârdur İsmâ‘îl âtlîğ
- 39/5 İkinci kat gökni disem bu başdın
- 39/6 Âdı Arḫalündur aşlı kümüşdin
- 39/7 Feriştesi bârdur bürgüt şuretlîğ
- 39/8 Beyikleri bârdur Ḳabā‘îl âtlîğ
- 39/9 Üçinci gök reṅgi ayınmaz ötdın
- 39/10 Âdı Ḳaydüm aşlı kıızıl yâḫûtdın
- 39/11 Feriştesi bârdur bõri şıfatlîğ
- 39/12 Beyikleri bârdur Kökbā‘îl âtlîğ
- 39/13 Tõrtinci kat âsmân sõrsaṅg nedindür
- 39/14 Âdı Mâğûn aşlı aḫ incüdindür
- 39/15 Feriştesi bârdur aḫ at şıfatlîğ
- 39/16 Beyikleri bârdur Nunbā‘îl âtlîğ
- 39/17 Beşinci kat gõgi sõrsaṅg bu başdın
- 39/18 Âdı Ratḳā aşlı kıızıl altundın
- 39/19 Feriştesi bârdur ḫûrlar şıfatlîğ

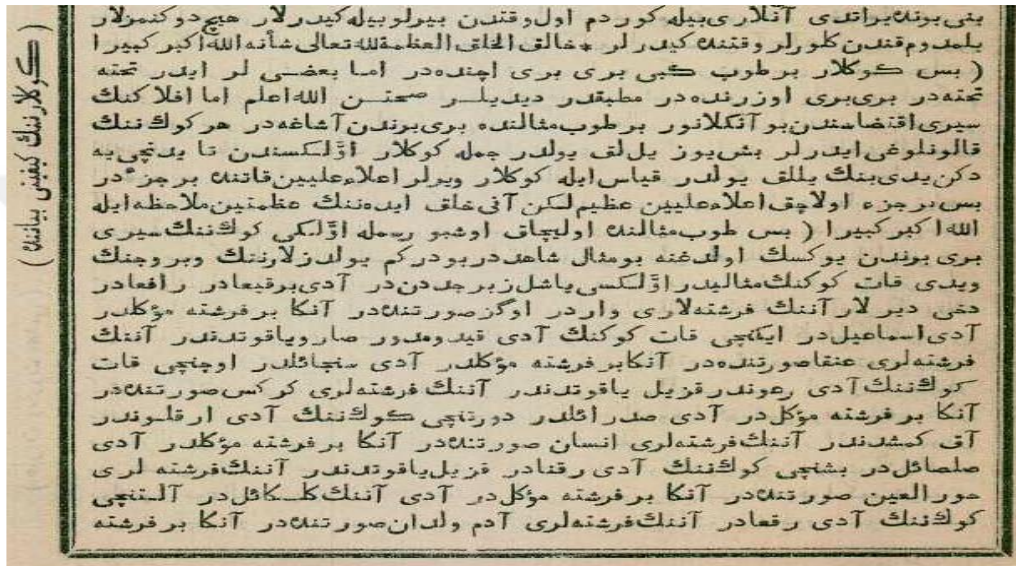
- 39/20 Beyikleri bārdur Şaftā' il ātlıĝ
- 39/21 Altıncı kâat göĝi söylesem yāddın
- 39/22 Ādı Defna aşlı sārı yakūtdın
- 39/23 Feriştesi bārdur daldın şūretlĝ
- 39/24 Beyikleri bārdur ' Abā' il ātlıĝ
- 39/25 Sōrsaṅg yedinci kâat gökdāki sırdın
- 39/26 Ādı ' Acbādur asmānı nūrdın
- 39/27 Feriştesi bārdur ādem şıfatlĝ
- 39/28 Beyikleri bārdur Nurbā' il ātlıĝ
- 39/29 Yer-u āsmāndāki bolĝan serişte
- 39/30 Nıẓām bergen erūr şol tōrt ferişte
- 39/31 Mikā' il İsrāfil ' Azrā' il ātlıĝ
- 39/32 Tōrtincisi bārdur Cebrā' il ātlıĝ
- 39/33 Maḥdumkūlı fāş eylesenĝ sırıṅg hem
- 39/34 Eygesi bār deryānıṅg hem yeriṅg hem
- 39/35 Yeriṅg beygi bolsa Şarsā' il ātlıĝ
- 39/36 Deryā beyügi bār Ğarkā' il ātlıĝ

' Acâyib' ul- Maḥlûkât' ın 15. Sayfasında yedi göĝün meleklerinin adı sırasıyla,

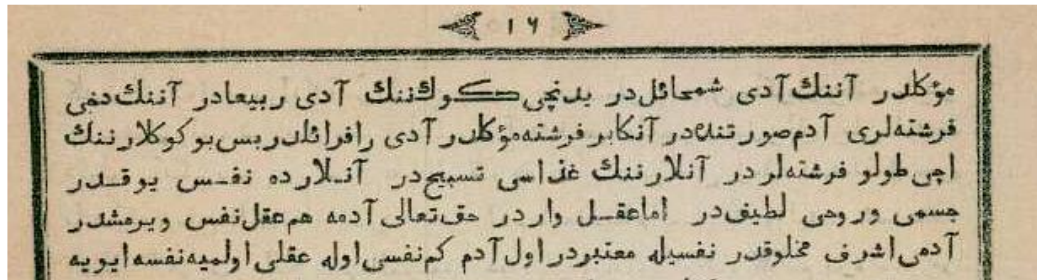
1. Gök adı Berkî' ā veya adı Raf' ādır, melekleri öküz suretinde, müvekkil meleĝinin ' İsmāeîl,
2. Gök adı kaydūm, melekleri ' Anḳā suretinde, ve müvekkilinin adı Sencāeîl,
3. Gök adı Ra' ūn melekleri kerkes (Akbaba) suretinde, ve müvekkilinin adı adrā' il,
4. Gök adı Erḳālūn, melekleri İnsan suretinde, ve müvekkilinin adı Raḳnā,
5. Gök adı Raḳnā, melekleri Hūr-ul- ' ayn suretinde, ve müvekkilinin adı Kelkāeîl,
6. Gök adı Raf' ā ve melekleri Ādem vildān suretinde, müvekkilinin adı Şemḫāeîl,

7. Gök adı Rebî'â ve anıñg dağı melekleri Âdem suretindedir ve müvekkilinin adı Rafrâil (? , 1906: 15)

Mahtumkulu'nun yukarıdaki verdiğimiz 39 No.'lu şiirinin bilgileriyle örtüşmektedir. Ancak özel adların aynı olanlarının yanında kâtiplerin benzeri şekilde farklı okuma durumu sözkonusudur ve bazen farklı isimler de karşımıza çıkar ve buna şairin aktardığı kaynağı neden olabilmektedir.

Acâyib'ul-Mahlûkât

Bu eserin 19. Sayfasında yedi kat yerin adları, sıfatları Mahtumkulu'nun 40 No'lu şiiriyle denk gelmektedir:

40/1 ilki ˆat zemīnîñ ādı Remkādur

40/2 ˆaķīm ātlı yavuz yeller anda bār

40/3 yetmiş mīñg ferīşte anda saķlavdur

40/4 mīñg ķāyım burındıķ bağlar anda bār

40/5 ikinci kat yeriṅg ādı Huldādur

40/6 kuyruḡı nīze dek keždüm andadur

40/7 ‘āṣī ādem üçün gözi yöldadur

40/8 ner buḡra balaklı möyler anda bār

Acâyib’ul-Maḥlūḡât kitabında şöyle bilgiler gelmektedir:

1. Yer adı Remkī, Riḡ-i ‘Aḡīm rüzgarı, 70000 meleḡi vardır.

2. Yer adı. Hūlda, kafirler için kibrit taşlar, Ṭems adlı kavim var biri birini yiyerler

3. Yer adı ‘Arḡa, ḡatırkar gibi eAḡrebler kuyruḡları seṅḡguler gibi,

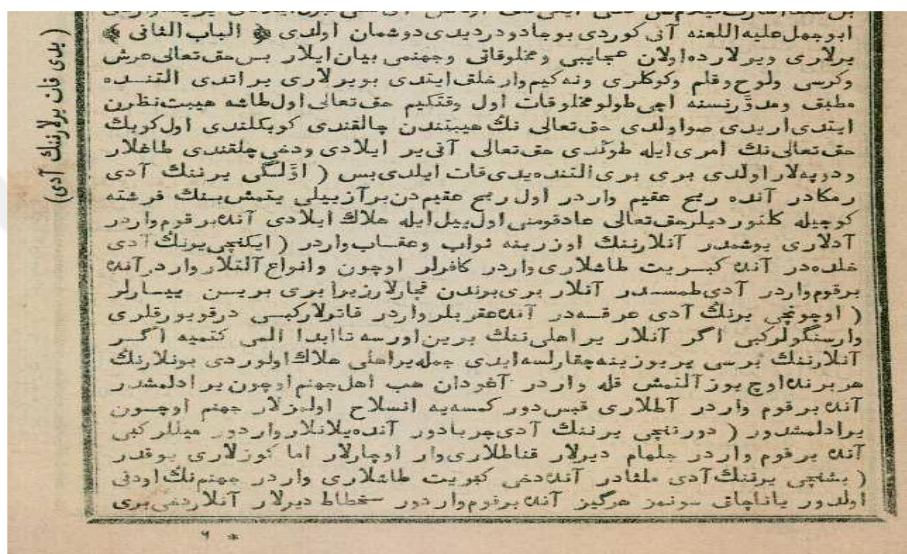
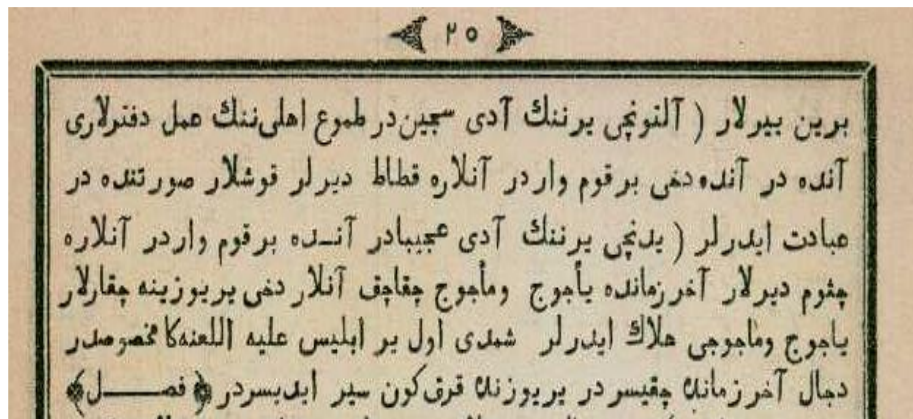
4. Yer adı Herbā, yılanlar var möyler gibi, Celhām adlı kavim var kanatları var uçarlar, ancak gözleri yoktur

5. Yer adı Melṣā, kibrit taşlar var, anda daḡı saḡṡāt adlı kavim var biri birini yiyerler.

6. Yer adı Siccīn, Ṭamūḡ ehlinin amel defteri onda, ḡuşlar ṡekli ḡıṡıṡ adlı kavim var.

7. Yer adı‘Ucbā, Ceṡüm adlı kavim var, yecuc Mecuc ile yer yüzüne çıkarlar.

Firaki’nin bu şiirinde de içerik durumu 39. No’lu şiirle aynıdır. Elyazmalarımızda bu iki şiirin ardı ardına gelmesi şairin bunları aynı zamanda elindeki kaynaktan Türkmen şiirine çevirme ihtimalini teyit edebılır. Bu sıra ile gelen şiirler Mahtumkulu’nun kendi elyazmasından aktarılan nüshâlar olanaḡını da kuvvet verebilmektedir. Zira, ilk yazar veya şair tek bir kaynaktan şiir yazarken sırasıyla getirir ve diḡer müstensihler onun yazılarından aktarmaktadırlar.

Acâyib'ul-Mahlûkât

İbni Abbâs, dağı Allah enhü aydar Uçmah Arşınğ altındadır. Nitekim Hazreti

Resul Aleyhüsselâm buyurmuştur (? , 1906: 10-11)

142/1 Gökdin yükarıdur 'arşdın aşâğdur

142/2 Ey yaranlar orni ôzi behiştinğ

142/3 Hezâr minğ nağmesi yüz minğ muğamlı

142/4 Hemise qurılır sâzı behiştinğ

142/5 Hızır yaşın rûzi kılsa gezmâge

142/6 Dâvûd kâtibligin berse yazmâga

142/7 Gice gündiz bolsam şerhin düzmâge

142/8 Yüzdin bir aydılmaz sözi behiştinğ

142/9 Dervişler düyşde görüp bolmış ‘ aşığı

142/10 Kızıldın kayrılmış ferşi eşigi

142/11 ‘ Ālemi ğarķ eder nūrdın ışığı

142/12 Eger bir açılsa yūzi behiştīng

142/13 Kelām içre okīp aydur mōllalar

142/14 Kullukķi rızvānlar bir niçe hūyrler

142/15 Muraşsa‘ ħalĥāllar nāzik ħülleler

142/16 Tūkenmez nıġmatı nāzı behiştīng

142/17 Şerĥini etmāġa sözim dilim yōķ

142/18 Hāķ ōzi ĥākimdür cebr-u zūlüm yōķ

142/19 Kayġı ġam yōķ karrılık yōķ ölüm yōķ

142/20 Ayrılmaz sovílmaz yazı behiştīng

142/21 Yüz şerbetdin ma‘ cūn olup kátılan

142/22 Kāra saçı aķ tofīġna çatılan

142/23 ‘ Uruben-etrāben tāze yetilen

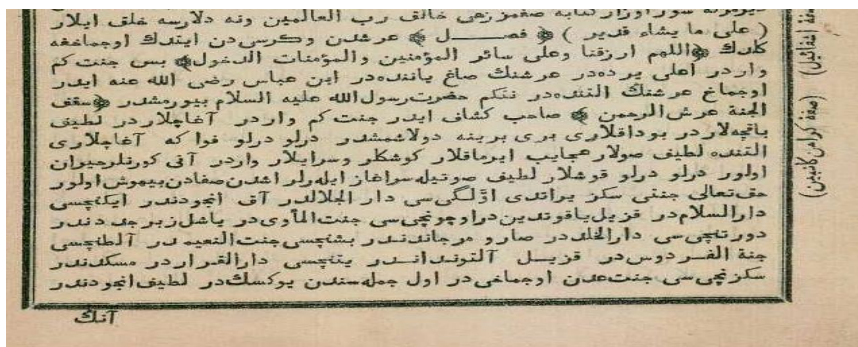
142/24 Sīfanur sallanur kızı behiştīng

142/25 Maĥdumķulı vaşfi gelmez dillere

142/26 Dile gelse beyān etsem illere

142/27 ‘ Āciz bendelere ‘ āşī kullara

142/28 Yā Rab ōziġ eyle rūzi behiştīng

Acāyib'ul-Maḥlūḡāt

Mahumkulu'nun ilgi gösterdiği ve ona ilişkin öğrenimlerini halkla paylaşmak istediği bir konu da, eski dönemin coğrafya ilmidir. Bu dünya redifli şiirinde dağ, deniz, yollar, bölgeler ve Rum, Yunan, Suklap ,Pencap, Irak, Azerbaycan, Mısır, Şam Horasan, Kars gibi şehirler ve ülkelerin yüz ölçümünü, mesafesini beyan ederek hece vezniyle şiir yazmıştır. Bu şiirin içeriğiyle ilişkin eski coğrafya kaynaklarda mesafe ve ölçü konusunda birbirinden farklı rakamlar verilmiştir. Mahtumkulu'nun verdii bilgiler, onun bu ilime özen gösterdiğinin ispatıdır. Burada Mahtumkulu'nun şiirini vererek rakamlarını iki eserle karşılaştırıyoruz:

38/1 Maşrıkdın mağrıba dünyānıḡ yüzi

38/2 Dīmāḡ bize ma' lūm dāldür bu dünyā

38/3 Ābādı ḡarābı deryāsı düzi

38/4 Yüz kırk altı miḡ ağaç yöldür bu dünyā

38/5 Bu cihān yüzinde işler peydādür

38/6 Teferrücdür temāşādür govḡādür

38/7 Kırk altı miḡ ağaç deḡiz deryādür

38/8 Yetmiş iki tüysli dildür bu dünyā

38/9 Bir elli miḡ ağaç yollar anda bār

38/10 Dev peri müselmān kullar anda bār

38/11 Daşdin dāḡlar aç arslanlar anda bār

38/12 Ol yerde ādemdın çöldür bu dünyā

38/13 On iki ağaç yöldür cāy-ı Hindistān

38/14 Altı miḡ ağaç yöl arz-ı Rūmistān

38/15 Tört miḡ Suqlāp Pencāp tört miḡ Zeḡgistān

38/16 Güyā geçip bargan sildür bu dünyā

38/17 Tört miḡ fersaḡ Yemen bir miḡ de Bulḡār

38/18 Zemîn-i Yunân hem bolur yek hezâr

38/19 Miñg ağaç yöl dāğdur dev-i merdümh̃ār

38/20 Onda āğıp bargān sâldur bu dünyā

38/21 Miñg ağaç kilim gūş yek dest-u du pā

38/22 Bêş miñg ağaç Ya‘ cūc miñg ağaç şahrā

38/23 Yedi miñg ağaç zemîn cezîre deryā

38/24 Miñg ağaç yer yatan mâldur bu dünyā

38/25 İki miñg üç yüz ağaç ehl-i islâmdur

38/26 İraq Āzerbeycân Mısırdur Şâmdur

38/27 Ĥorāsân Pârs Bezrkūhda tamâmdur

38/28 Yōķ bolinça ġalmağaldur bu dünyā

38/29 Mağdumķulı adınğ dōndi Firāğā

38/30 Fārīg olup çek ōziñg bir kırağa

38/31 Ĥesâb etdim dünyā başdın ayağa

38/32 Üç yüz elli altmış miñgdür bu dünyā

واختلفوا في مساحة الأرض : فذكر محمد بن موسى الخوارزمي صاحب الزيج أن الأرض على القصد تسعة آلاف فرسخ ، العُمرانُ من الأرض نصفُ سدسها ، والباقي ليس فيه عمارة ولا نبات ولا حيوان ، والبحار محسوبة من العُمران ، والمفاوز التي بين العُمران من العُمران .

قال أبو الريحان : طول قطر الأرض بالفراسخ الفان ومائة وثلاثة وستون فرسخاً وثلاثا فرسخ ، ودورها بالفراسخ ستة آلاف وثمانمائة فرسخ .

وعلى هذا تكون مساحة سطحها الخارج متكسراً أربعة عشر ألف ألف وسبعمئة وأربعة وأربعين ألفاً ومئتين واثنين وأربعين فرسخاً وخمسة فرسخ . وكان عمر بن جيلان يزعم أن الدنيا كلها سبعة وعشرون ألف فرسخ ، فبَلَدُ السودان اثنا عشر ألف فرسخ ، وبلد الروم ثمانية آلاف فرسخ ، وبلد فارس ثلاثة آلاف فرسخ ، وأرض العرب أربعة آلاف فرسخ .

وحكي عن أزدشير أنه قال : الأرض أربعة أجزاء ، فجزء منها أرض التُرك وهي ما بين مغارب الهند إلى مشارق الروم ، وجزء منها المغرب وهو ما بين مغارب الروم إلى القبط والبربر ، وجزء منها أرض السودان وهي ما بين البربر إلى الهند ، وجزء منها هذه الأرض التي تُنسب إلى فارس ما بين نهر بلخ إلى منقطع اذربيجان وأرمينية الفارسية ثم إلى الفرات ، ثم بَرِيَّةُ العرب إلى عُمان ومَكْران ، ثم إلى كابل وطخارستان .

وقال دورينوس إن الأرض خمسة وعشرون ألف فرسخ ، من ذلك : التُرك والصين اثنا عشر

Mahtumkulu şöyle bilgiler vermektedir: Dünya 146000 ağaç ‘fersah’, deniz derya 46000 ağaç, konuşma dil sayısı 72, yol 5000 ağaç, Hindistan 12000, Rumistan 6000 ağaç, Suklap Pencap 4000 ağaç, Zengistan 4000 ağaç, Yunan 2000 ağaç, dağ “devlerin yaşadığı yer” 1000 ağaç, Kilim guş 1000 ağaç, Yecuc 5000 ağaç, Sahra 1000 ağaç, Cezire “ada” ve derya 7000 ağaç, 1000 yer yatan mal, ehli İslam 23000 ağaç, 35060000 bu dünya”muhtemel nüfus”

Yakut Hemevi Mu‘cem’ül-Buldân eserinde ve Türkçe ‘Acâyib’ul-Maḥlûkât’ın yazarıda ölçüleri ağaç/fersah ölçüsü ile vermişlerdir. Yakut’un Mu‘cem’ül-Buldân kitabında yerler ve mekanlar daha detaylı olup Mahtumkulu ile ortak yerleri vardır: âbâd ve harâp eyaşam yeri ve bozuk yerlere, Rum, Hindistan, Yecuc ve Mecuc, Yunan, Yemen, Mısır, Şam.

Yüz ölçüsü ile ilgili veriler kitaplarda birbirinden farklıdır. Yakut, Ebu Reyhan Biruni, El-Harezmi, Dorinus gibi bilim adamlarından farklı görüşler nakletmiştir. Mesela Biruni Ömer bin Cilân’dan yer yüzünü 27000 fersah nakleder ve şöyle böler: Sudan’I 12000 fersah, Rum’u 8000 fersah, Fars 3000 fersah, Arab 4000 fersah darken, Dorinus, (Yakut, 1977: 18-19).

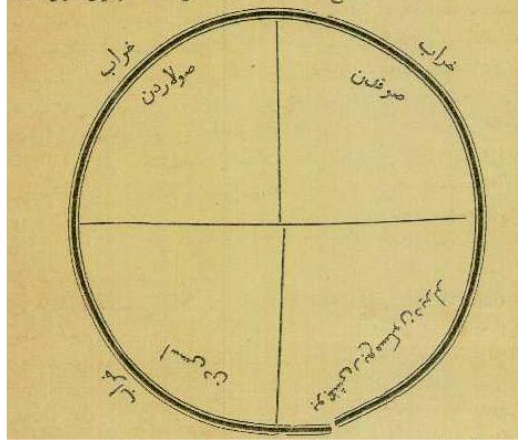
‘Acâyib’ul-Maḥlûkât’ta yedi iklim ayrı ayrı ele alınmış ve ölçüleri verilmiştir ve her ilkimin yolları, dağları, çölü, sahrası konusunda bilgiler vardır (?, 1906: 39-40)

Mahtumkulu büyük ihtimalle coğrafya kitaplardaki farklı bilgileri derleyip dünyadaki âbâd, harâp, dağ, deniz, yol, çöl, şehirler, ülkeler konusunda genel bilgileri şiir kalıbında halk için bilgi vermiştir.

Âbâd ve Harâp yerler konusunda Acâyib’ul-Maḥlûkât’ta şöyle harita verilmektedir. Dünya yüzünün $\frac{1}{4}$ ’i meskun olup $\frac{3}{4}$ ’ü meskun olmayan yerler harâp tabiriyle bozuk sayılmıştır (?, 1906: 39-38).Mahtumkulu bu beyitte üç hisse deniz ve bir hisse meskun yer olduğunu şöyle beyan eder:

113/11 Üç hisşeli dölü deryâ bir hisşe yerde miñg govğâ

113/12 Kim bilür bu köhne dünyâ yâ Rab niçe yaşındadur

Acâyib'ul-Mahlûkât

Mahumkulu'nun yer ve gök tabakaları konusunda iki şiir yazmamızda ardı ardına geldiğini ve şair onu büyük ihtimalle şiire dönüştürüp yan yana yazdığını söylemiştik. Bunun gibi iki şiir daha elyazmada kıyâmetin kopmasının belirtileri konusunda vardır. Biri “harâb eylâr” redifiyle kıyâmet yaklaştığında şehirlerin birçoğu doğal olaylarla bozulacağını beyan eder, diğer şiir ise Deccâl, yecuc Mecuc, Dabbet'ül-'arş, dünyayı duman kapma gibi belirtilerdir. Bu iki şiir de ‘Acâyib'ul-Mahlûkât kitabının 17. Bâbında aynı bölümde gelmiştir ve şair onu şiire çevirmiştir.

Firaki'nin aşağıda verdiğimiz “harâb eylâr” redifli şiiriyle ilgili ‘Acâyib'ul-Mahlûkât'ın 114. Sayfasında “fi harâb'il-Bilâd” başlığıyla şöyle bilgiler gelmektedir:

“Rivayet ederler İsa aleyh'is-selamın nüzûlundan songra, gün Mağribden doğa, andan songra şehirler ve memleketler hep bir sebep ile harb olmağa başlaya, Mekke-yi müşerrefeñg harâb olmağna sebep Habeş'den bir kavim çıka Mekke'ye geleler, şehiri yıkarlar. Mekkeniñg yaeni Ka'bet'ul-İlâhniñg taşların birin birine söküp denğize dökeler ve dağı Medine-yi Münevverenin harâb olarına sebep bu ile kaçtlık ola, Başra harâb ola Renc ile, Belğ harâb ola tã'ün ile, Tirmiz dağı harâb ola tã'ün ile, Hıva su ile harâb ola, kumdan Fars harâb ola, kaçtlıktan Semerkand, Buğarâ kaçtūra digen kâfirden harâb

ola, nitekim beni eşfer Rumi Һarāb ede, Yūnān memleketiniṅ Һarābı sudan ola, Şāmnıṅ Һarābı ҺorҺudan ola, ...Seyhūn nevāhisinde olan iller sudan Һarab ola, Ԣeberistān zūlm ile gider, İsfihān harāc-u merāc ile Һarāb, Bağdād ğarķ ile Һarāb ola ve Һesfle daҺı Һarāb ola, Şām belā ile Һarāb ola,...” (? , 1906: 114)

13/1 Müemin bolan münḡkir bolmaz sözime

13/2 Cebbār bu cihānı gör Һarāb eylār

13/3 Çoḡ nesneler gelür geçer gözime

13/4 Bu dünyānı bed-i bedkār Һarāb eylār

13/5 İşi revāç tapar bed iş tutanıṅ

13/6 Dilegi düş gelmez Һaķ dīp yatanıṅ

13/7 Yer yüzinde bolur ḡüyç ḡüyç yeteniṅ

13/8 Cihānı zūlm ile zūr Һarāb eylār

13/9 ilim uymaz devişleri ced bolur

13/10 Yōķ işler yōl bolur bār iş bed bolur

13/11 Seri‘ at nīst bolur bed iş sed bolur

13/12 Her ũlkāni niçe ԥavr Һarāb eylār

13/13 Balḡı boğaz derdi Nişābūrı daş

13/14 ‘ Amman şehrini deryā Başrānı āteş

13/15 Medināni açlık Mekkāni Һabeş

13/16 Herāt Ԥandihārı mār Һarāb eylār

13/17 Rūm şehrini eylār şā‘ iķa Һarāb

13/18 Yemeni Hūlaç yıķar Mūşılı a‘ rāb

13/19 Kūfāni Türk bozar Bağdād şehrini āb

13/20 Rey ũlkesini dīlnüp yer Һarāb eylār

13/21 Sözime kulaķ bir ‘ āķil hemişe

13/22 Termize ṯāgūn düşer renç şehr-i Kişe

13/23 Evlādı Sufyānda āvı Ğamışa

13/24 İşfhānı bir sahibkār ẖarāb eylār

13/25 Semerķandı Kıbtı yıǵlur bek basar

13/26 Buħar şehrin nān kahtlıǵı Türk basar

13/27 Serahsı merg bozar mūr-i rīg basar

13/28 Şirāzı Türk çoǵan mūr ẖarāb eylār

13/29 Kaşǵarı H̱otan kāfir eger Hind eger

13/30 H̱ıtaya āsmāndın kejdümler yaǵar

13/31 Her kejdüm dev dek ḇir ḇirge deger

13/32 Hindistān ābile zār ẖarāb eylār

13/33 ‘Aden şāhı etgeç Lāhūra ‘azmi

13/34 Kaydıp yūrdın tapmaz dāǵmı ya düzmi

13/35 H̱ārezmi āb-ı Ceyhūn ẖarāb eylār

13/36 Daşında her mülk kim bār ẖarāb eylār

13/37 Darǵana şehrine gökdin ses gelür

13/38 Bir öyle sesdir eşiden ölür

13/39 Bulǵarıñg şehrini ol orus alur

13/40 Orsı Deçcāl bilen nār ẖarāb eylār

13/41 Maḥdumķulı her kim diñglese cāndın

13/42 Bu işler öñg gelür āḥir zamāndın

13/43 Mehdī yerdin çıkar ‘īsa āsmāndın

13/44 Deçcāl bu iki ār ẖarāb eylār

Kıyâmetin belirtileri konusundaki diğerk şiir, “bir beyân gelür” redif ve kafiyeli şiir

olup ‘Acâyib’ul-Mahlūkât”ta şu konular şiirin içeriğıyle örtüşmektedir:

“Rivayet öyle kim Deccâl Hazreti Resûl zamanında doğmuştur. Mehdi zamanında çıka. ... sahibi Keşşâf aydar andan Dabbet’ül-Arz çıka, evvel çıkmış ola İsâ aleyh’üs-selâmın zamanında, bâzılar İsâ (as.)’dan sonra derler. Mekke’de bir tağ vardır, Sefâ derler. Dabbet’ül-Arz Sefâ’dan çıka. Sağ elinde Mûsâ (as.) asâsı ola, sol elinde Süleyman (as.) yüzüğü ola, Mümünü asâ ile ura ayda sen uçmahlık sen. Kâfiri Süleyman (as.)’ıñ yüzüğü ile ura, sen tamuğluk sen diye. Müminin alnında mümin diye yazula, kâfirin alnında kâfir diyu yazıla (? 1906: 112). Fasıf fî hurûc’üd-dühân; Duhân bir dütüñ “duman” dır. Niçeler gökden iner dirler, bâzılar yerden çıkar dirler. Bu duhân çıka yer yüzini büreye, âdem âdemi görmiye, kırık gün kırık gice âlemi zülmât kaplaya (? 1906: 113)

14/1 Dâbbetü’l-erz âtlı Deccâl soñğındın

14/2 Mervedin şefâdın bir beyân gelür

14/3 Yedi gündin soñgra anıñ ceñğindin

14/4 Üç gündin ‘âleme bu nişân gelür

14/5 Yüzi âdem gün dek âlnınıñ ağı

14/6 Mişli deve meñzâr bu el ayağı

14/7 Koç dumlu kuş tilli kalkan kulağı

14/8 Depesniñ üstinde şu Kur’ân gelür

14/9 Az kâlur kim şâhı göge yetmâge

14/10 Her heftedin fırsat tafar yatmâğa

14/11 Cihñn yığlur temâşasın etmâge

14/12 Yağşı yaman bârça müselmân gelür

14/13 Kaçıp andin hiç kim tapmaz halâşı

14/14 Müeminler hoş bolur hevl eder ‘aşî

14/15 Söl elinde bolur Mûsâ ‘aşası

14/16 Sağ elinde mühr-i Süleymân gelür

14/17 Niçesine mühr-i Süleymân sürer

14/18 Niçesne Mūsānîṅ ‘asāsın urar

14/19 ḥalk yāri aḳ bolur bir nıṣıf qarār

14/20 Qara yüzli belli bî-īmān gelür

14/21 Hôr ḳālmaz alanlar bilendin bilik

14/22 Dōstın duṣmān eder bolsa bed ḳılıḳ

14/23 Āk uçmaḥ dīrler ḳara tamūḡlıḳ

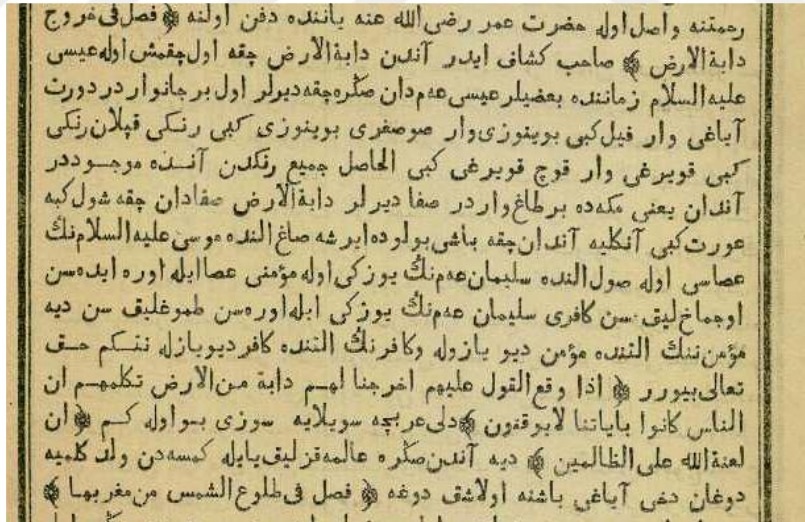
14/24 Dünyānîṅ soṅḡındın şu zamān gelür

14/25 Deḫcāldın öṅḡ diṅḡlāṅḡ ‘āṣıḳıṅḡ sözın

14/26 Bilip bolmaz gün āy gice yıldızın

14/27 Qırḳ gün ḳara tütün ‘āleminḡ yüzın

14/28 Yeri gōḡı basıp boz dumān gelür

Acāyib'ul-Mahlūkāt

Firki'nin şiirlerindeki bilgi aktarma konulu şiirlerine bakıldığında, okuduğu kitaplardan doğrudan doğruya halkın dili ve eski çağlardan beri alıştığı sözlü edebiyatın kalıbı ve vezniyle muhteva aktarması onun üslubunun bir özelliği niteliğindedir. Kendi çağdaş şairleriyle birçok karşılıklı din ve revâyete ilişkin soru cevâplı şiirler yazışmaları

da böyle kaynakların bilgileriyle ilişkilidir. Bu ederlerde şairler arasında bilgi ölçme deneyimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Biz bu konuyu dinî bilgi soru-cevâbı alt başlığıyla aşağıda veriyoruz.

3.2.1.4. Dinî Bilgi Konulu Soru-Cevaplar

Bu konuda 6 şiir göze çarpmaktadır: farkı kimdedür (67), üçü evlâddın (200), Od nedür (98), Keffaret etdi (118), yaşı nedindür (236), kim biçdi (237).

Firaki'nin döneminde şairler şiir yeteneğini deneme, karşılıklı bilgi sınavından geçirme ve dinî bilgilerini ölçme ve halka hitap etme maksadıyla karşılıklı soru cevap şiirleri yazmışlardır. Tarihî bilgilere ve rivayetlere göre özellikle bu konunun bir tarafı Mahtumkulu olmuştur ve en çok “aydıışıkları” kaydedilen şairdir. Türkmen sahasında Türklerin millî vezniyle şiir yazmak kaynaklara göre 18. yy.'da başlamıştır. Mahtumkulu ile aydıışık “Münazara” şiir yazan kişi Durdı Şair olmuştur. O, Firaki'den 10-12 yaş büyük olup rivayete göre babası Azâdi'nin arkadaşası olmuştur ve Firaki'nin Azâdi'den sonra ilk üstatlarından sayılmaktadır (Mämmetjumayev vd. 2014: 115)

Metnimizin 217 No'lu şiiri dinî sorular temelinde Durdı Şair tarafından sorulmuş olup Firaki ona cevap vermiştir. Şiir, Âdem, Melekler, Cebrâeîl, Havva, Heftâeil, Qâf dağı, ta'lamün dağı, mü'min, behişt, Tübî, Uçmağ, yedi iklim, Lâ-ilâhe , Resûl'u-llâh , tayran Ebâbil, eşhâb'ul-fil, Vâveylâ Siccîndür, Harîş, Allâh, düzağ gibi dinî sözcüklerin temelinde işlenmiştir. Şiirde “Mağdumkulu üstâda” hitap edilmesi, onun bu sanatta üst seviyelere ulaştığını göstermektedir.

237/1 Bizdin selâm Mağdumkulu üstâda

237/2 Atamız Âdemiñg tönin kim biçdi

237/3 Dumânlı serine kullar bolayın

237/4 Bilmeli melâeik meyin kim içdi

- 237/5 Durdı şâeir bizdin haber sōrasaŋg
- 237/6 Cebrâeîl getürdi ırızvân biçdi
- 237/7 Kudret bilen şol şeytānıŋ şerbetin
- 237/8 Ādem ata birlen Havva ene içdi
- 237/9 Cihānıŋ degresi ne reŋkli dāğdur
- 237/10 Ol ne kuşdur dāyim şonda dussağdur
- 237/11 ‘Āşıklar sevdiği niçe bulağdur
- 237/12 Heftāeiliŋ ebvābını kim açdı
- 237/13 Kāf dāğı zeberced hūb reŋkli dāğdur
- 237/14 Kuknūs bir kuş dāyim şonda tussağdur
- 237/15 Maqşad sür‘ et dīrler ‘acab bulağdur
- 237/16 Heftāeîl ebvābın ‘āşıklar açdı
- 237/17 Ta‘lamūn dāğında kimdür gezenler
- 237/18 Müemin munda kimdür anda yazanlar
- 237/19 Şāmı haṭda ferāğatı düzenler
- 237/20 Niçe yılda yerdin gōge yetüşdi
- 237/21 Ta‘lamūn dāğında zāhid gezdiler
- 237/22 Müemin munda berāt anda yazdılar
- 237/23 Şāmı haṭda ferāğatı düzdiler
- 237/24 Her kırk yılda zühre gōge yetüşdi
- 237/25 Taŋrıŋ cihānda bil dāğı niçe
- 237/26 Behiştde Tūbıŋ pūdağı niçe
- 237/27 Yüziniŋ maşkıniŋ varağı niçe
- 237/28 Uçmaḥnıŋ kilidi kime kovuşdı
- 237/29 Yedi iklīmi bār yedidür dāğı

237/30 Yetmiş miṅgdür şol Tūbīnīṅ pūdağı

237/31 Lā-ilāhe bolur maşkıṅ varağı

237/32 Uçmaḡ kilidi Resūl'u-llāh qovuşdı

237/33 Bil nırde yaratdı sekiz cenneti

237/34 Niçe bināsı bār niçe kümmeti

237/35 İçinde nāçe ārıḡ bār nāmedür ātı

237/36 Tayran Ebābiller kime qovuşdı

237/37 Āsmānda yaratdı sekiz cenneti

237/38 Bināsı bir bolur birdür kümmeti

237/39 İçinde tōrt ārıḡ bār Meşvır adı

237/40 Ebābıl eşhāb'ul-fīle qovuşdı

237/41 Nırerde yaratdı Saḡar dūzaḡı

237/42 Niçe quyısı bār niçe bulağı

237/43 İçinde bir yılān nāmedür ādı

237/44 Qudret bilen şol mār kime dolaşdı

237/45 Yedi qat yerde qılmış Saḡar dūzaḡı

237/46 Vāveylā Siccındür ornı bulağı

237/47 Harış yılān ğibetkeşdür sōrağı

237/48 Yalançı oğrı zināḡora dolaşdı

237/49 Durdı şā'ir aydur yōllar uzaqdur

237/50 Men bilmenem fānı kime duzaqdur

237/51 Şerḡini bilmesenḡ ornıḡ dūzaḡdur

237/52 Toksan tokuz miṅ ḡār nırde qovuşdı

237/53 Maḡdumqulı 'ışq meydānı uzaqdur

237/54 Fānı dūnyā müeminlere duzaqdur

237/55 Allāh bilür kimiñg cāyı dūzaḥdur

237/56 Toksan tokuz miñg ār şūrda kovuşdı

Aşağıdaki şiirde dinî konular şunlardan ibarettir: peygamberiñg yaşı nādindür, Süleymāniñg yaşıl tön, mi' rāciñg kafusı kâşı nādin, kimdür 'ışka seher uğradı, kırk yıl hicrān çekip sārālıp solan, ōzine gürz uran kişi nādindür, ol kimdür bākide bir revşen göz bār, hüyrlere.

236/1 Durdı şā'ir sendin ḥaber alayın

236/2 Öten peygamberiñg yaşı nādindür

236/3 Hükmi Süleymāniñg yaşıl tönini

236/4 Mi' rāciñg kafusı kâşı nādindür

236/5 Ol kimdür yürdindin göçdi dargadı

236/6 Ol ne kimdür dōstun yeldin sarğadı

236/7 Ol ne kimdür 'ışka seher uğradı

236/8 Semerdin 'aşası peşi nādindür

236/9 Ol kimdür bākide mübtelā kâlan

236/10 Ol kimdür iline tālanlar salan

236/11 Kırk yıl hicrān çekip sārālıp solan

236/12 ōzine gürz uran kişi nādindür

236/13 Ol ne kârdur müdām yağar erīymez

236/14 Ol ne deryā müdām cōşar yōriymez

236/15 Ne ādemdür suv içinde çüyriymez

236/16 Aķar gözleriniñg yaşı nādindür

236/17 Ol ne ağaç altmış iki pūdağı

236/18 Kırk sekiz gez oķiñg onki sağdağı

236/19 Ol ne ḥāndur sekiz ermiş otağı

- 236/20 Otağnıñ içiniñ aşı nādindür
 236/21 Ol kimdür bākide bir revşen göz bār
 236/22 Öñgiñde ma' nīsi tōrt miñg tōrt yüz bār
 236/23 Atası āridür ' āşıq bir kız bār
 236/24 Kōşılmaz hūyrlere daşı nādindür
 236/25 Maḥdumkulı aydur yād etgil bizi
 236/26 Yedidür karası aḳdur sekizi
 236/27 Bir şūretde nedür oldur toḳızı
 236/28 Serindāki ' aḳlı hūşı nādindür

98 No'lu şiirin de içeriği Acâyib'ul-Maḥlûḳât gibi kaynaklardan yararlanarak sorulmuştur: ne miḥrābdur , kimdir ölüp bir yıldın soñg bilindi, tamūğınğ çekilen mīli, pol şırāt nedür, ādemzād cigerli yatan hūt , ' ālem ḥarāb bolur niçe tavişda, ḳudret bile tōrt yüz nedür , terfenende andın çıkan öt , bilindin aşāğı bolmış ḥacerden, hem cānlı hem cānsız doğan zāt nedür, Türke ḳulluḳ eden iki tat nedür.

- 98/1 Bizdin selām bolsun Durdı şā' ire
 98/2 Ne miḥrābdur sözlāp çıkan öt nedür
 98/3 Kimdir ölüp bir yıldın soñg bilindi
 98/4 Toḳuz yüzdin doğan nīm zūryāt nedür
 98/5 Sen Gözli-ata bolsañg biz Gerkez ili
 98/6 Çöl yerde gezip sen yād edip ḥaylı
 98/7 Bilürmiñg tamūğınğ çekilen mīli
 98/8 Ḥaber ber aşlını pol şırāt nedür
 98/9 Aşlına yetüşgen yalanda çında
 98/10 Söz ḳışgadır ma' nī çoḥdur içinde
 98/11 Bilmezmi sen ḳaysı deryā içinde

98/12 Ādemzād cigerli yatan hūt nedür

98/13 Ne ağır şarfadur kıaysı avıçda

98/14 ‘ Ālem harāb bolur niçe tavışda

98/15 Kudret bile tōrt yüz nedür bir başda

98/16 Terfenende andın çıkan ōt nedür

98/17 Ne sine ne cāndur söyle bu sırdın

98/18 Bīlindin aşāğı bolmış hacerdin

98/19 ‘ Āşık beyān eyle kıaysı şecerdin

98/20 Hem cānlı hem cānsız doğan zāt nedür

98/21 Ol kimsedür göz yaşını daşdırdı

98/22 Niçe yılda ecābetin düşdurdı

98/23 Ol kimsedür zalāletin cōşdırdı

98/24 Murād elde iken nāmurād nedür

98/25 Maḥdumkıulı aydar ‘ āşık bu sırda

98/26 Kāyinmeyin doğru söyle bu yerde

98/27 Munı bilürmi sen kıaysı şehirde

98/28 Türke kıulluk eden iki tat nedür

Orazmeḡli Şair de Firaki’nin çağdaşlarındandır. Mahtumkulu’nun 290. yıl doğumu münasebetiyle Aşkabat’ta düzenlenen konferansın makaleler neşrinde bu şair hakkında şöyle bilgi verilmektedir:

“Maḡtımḡulı bilen edebî gatnaşıkda bolan şahırlarıñ yene-de biri onuñ dövürdeş i Orazmeñlidir. «Maḡtımḡulı hakkında rovatatlar ve legendalar» atlı kitapda getirilyān «Orazmeñli şahır» hemde «Üç dost» diyen rovatatlarda bu iki şahırñ gatnaşığı hakkında, gürrüñ berilyār. «Orazmeñli şahır» diyen rovatatda Orazmeñliniñ Server diyen gızı söyşi, Serveriñ başga birine çıkarılandığı, şonda canı yanan Orazmeñlini Maḡtımḡulınıñ

köşşdirendigi ve Servere bağışlap «Gözel sen» goşşusını döredendigi gürrüñ berilyär (7, 138–141 sah.). Bu rovayati ilki 1941-nci yılda B. Dolıhanov Aşğabadıñ golayındakı Gökce obasından 86 yaşlı Sähetgulı Tañrıgulı oglundan yazıp alyar. D. Nuralıyev hem bu rovayatiñ bir nusgasını 1958-nci yılda 58 yaşlı Baba Necebalı oglundan yazıp alıpdr. Şol yıl Z. B. Muhammedova hem bu rovayatiñ bir nusgasını yazıp golyazmalar hazınasına tabşıryar.” (Mämmetjumayev vd. 2014: 123)

Firaki’nin Orazmeñgli şairden sorduğı sorular elyazmalardan bize ulaşmıştır. Cevabı belli olmayan bu şiirlerin de içeriğı dinî rivayetlere esaslandığını göstermektedir:

M .Gazi Mahtumkulu’nun kâmil divanı 2000 yıl Türkmensahra neşrinde Firaki’nin sorularına cevap vermeyi denemiş ve divanın sonunda Mahtumkulu İşân’nın divanından berilen bir nice sırlı setirleriñg düşündirilişi adlı makale yayınlamıştır. Orazmeñgli şaire verilen soruların cevabını genellikle Kısas’ül-Enbiyâ’dan aktararak getirmektedir. Firaki’nin bu tür şiirlerinin kaynağı Kısas’ül-Enbiyâ, ‘Acâyib’ul-Mahlûkât gibi eserlerin olmasının ispatı için Gazi’nin eserinden örnekler veriyoruz:

Müslüman kâfırın farkı Dabbet’ül-Arz Mühri Süleymanı (Müslüman) ve Musa’nın asâsını (kâfir) insanlara vurduğunda belli olacaktır. İnsan başına konan kuş Azrail melek olmalı ve erki (ihtiyârı, konmak irâdesi) Allah’ın emrindedir. Âdem ve Havvâ anne çok ağlamışlar ve insanoğluda kıyâmete kadar ağlayacaklardır. Allah’a kulluk ederek ücret istemeyen kul, hakiki ârifler ve âşıklardır. Börikten maksat peygamberin taci olup din âlimlerinin başındaki sarıktır (Gazi, 2000: 469)

67/1 Bizdin selâm Orazmeñgli şâ‘ire

67/2 Müselmân kâfiriñg farkı kimdedür

67/3 Ol ne kuşdur konar âdem başına

67/4 Anıñg konar konmaz erki kimdedür

- 67/5 Ne bendedür ullu eder zād almaz
 67/6 Ne āşnadur miñg yıl gider yād olmaz
 67/7 Olar kimdür āglār gezer şād olmaz
 67/8 Ne yerde söħbet urar rızı kimdedür
 67/9 İdrīs şon dey nırde urar söħbeti
 67/10 Bil kimdedür yeriñg gōgiñg uvveti
 67/11 Ol ne uşdur altı miñgdür ānatı
 67/12 Āy gūñūñg yıldızınñg örki kimdedür
 67/13 Baş aşā asdılar aysı ağacı
 67/14 Hā aysı dōstına berdi mi‘ rācı
 67/15 Biziñg peygāmbere berilen tācı
 67/16 Hāber bergin şūndi bōrki kimdedür
 67/17 Begler Maħdumulı sān cōşa geldi
 67/18 Şūndi ‘isā gōkde ne şehre indi
 67/19 Peygāmbere kimsāge vaşiyet ıldı
 67/20 ‘Aşāsı hırası kürki kimdedür

3.2.1.5. Muhātabı Bilinmeyen Sorular

Üç evlāddan redifli 200 No’lu şiirin ilk bendini M. Gazi sadece Arap alfabesinin harfleri olduğunu işaret eder. A. Niknihad kendi yazısıyla yayınladığı Mahtumkulu divanında şiir satırları arasında sözcüklerin soruların yanıtını ve anlamını vermeye çalışmıştır. Hoca, onbeş ayāldan maksat alfabede noktalı harfler, ikisi üç evlāddan okuyarak üç noktalı iki haf (ث ش), üçü ekiz “ikiz” de (ت ق ی) ve on dört peyvendini de noktasız harfler demektedir (Niknihad, 2000: 232)

Böylece anlaşılmaktadır ki, çocuk anlamındaki Farsça ferzend sözcüğünden açık istiare olarak harflerdeki nokta olup artmaz ferzendi ifadesinde harflerde belirli noktalar olduğu ve çoğalmadığı da anlatılmaktadır.

200/1 Ne on bēş ‘ayāldur artmaz ferzendi

200/2 Ol on bēş ‘ayālīng üç evlāddın

200/3 Üçi ekiz on tōrt erür peyvendi

200/4 Ol ne cumā‘ eylār ne çıkar yāddın

200/5 Ol ne maḥlūk gök yüzine konarlar

200/6 Gāhi inip yer yüzinde dīnarlar

200/7 Ol ne ādemzāddur bir at minerler

200/8 Üzeṅṅüsi suvdın cilevi bāddın

200/9 Müdām seyre gezer ol tōrt deṅṅ-u dūş

200/10 Bolur andın cümle ‘ālem yüzi hoş

200/11 Tōrt deṅṅ biri bār müdām sebzepūş

200/12 Kellesi būzdındur ayağı öddın

200/13 Ol kimdür yalaṅgaç ğarīb oturmuş

200/14 Āvāzsız ‘āleme sözün yetirmiş

200/15 Ağzın açıp ōzin yāsa batırmış

200/16 Sōrasaṅg ḥaber bīr saṅga bār zātđın

200/17 Maḥdumkulı ūlkā salma āvāze

200/18 Bular bārça görnıp durandur göze

200/19 ‘Āqıl āriṅg fehmi yeter bu söze

200/20 Ḥācet ırnes ḥaber almak üstāddı

Firaki 118 No’lu şiirinde, şöyle dinî sorular vardır. M. Gazi “Hızır bile kimse teḥāret etdi” sorusuna şöyle cevap vermektedir:

“İskender Zül-Karneyr Hızır (as.) ile Zülmât’a varmıştır; ancak âb-ı hayat içememiştir. Mûsâ (as.) ile Yûşe‘ ibni Nûn Zülmât’a vararak Hızır ile tehâret etmek “abdest almak” nasip olmuştur (Gazi, 2000: 467).

118/1 Fehm eyle sözimni ‘ aşıklar başı

118/2 Kim bir Hudâ oğlın keffâret etdi

118/3 Halilu-llâh Hakiñg Ka‘ be-terâsı

118/4 Kim andın soñg Ka‘ be ‘ imâret etdi

118/5 Āzık götâr imez ulağsız göç ne

118/6 Altı ne yedi ne tört nedür bês ne

118/7 Aqđın qarâ dönen şerefli daş ne

118/8 Ādı nedür her kim ziyâret etdi

118/9 Bilmezmü sen niçe yöldür salındı

118/10 Qaysıdır muhtâr boldı alındı

118/11 Şem şu‘ le urdı yandı bilindi

118/12 Şol şemi Hâk kime kerâmet etdi

118/13 Kimdür hâtem islân görüp Tivrâtda

118/14 Yoluğıpdur daş ayaklar bir âtda

118/15 Bilürmü sen hayât akar zülmâtda

118/16 Hızır bile kimse tehâret etdi

118/17 Şüretperest nedür vefâsı hiçdür

118/18 Haber bergin levhiñg kıynı ne işdür

118/19 Azana tōzana destgir ne kuşdur

118/20 Kimiñg türbetine ziyâret etdi

118/21 Ol ne törtdür inip geldi Sultândın

118/22 Halka şöhet tapdı bil niçe cāndın

118/23 Kaysı melek inip düşdi asmândın

118/24 Ne âdem oğlına ‘ inâyet etdi

118/25 Maḥdumkulu kimler bir cāya düşdi

118/26 Ol kimdür bir gice dev aldı kaçdı

118/27 Niçe yıldın soṅgra geldi kavuşdı

118/28 Taṅrı penâhında selâmet etdi

3.2.1.6. Dünyâ “Ölüm” ve Ahiret “Ebedîlik”

Dünya ve ahiret Firakî'nin şiirinde yer, ay, gün, gök yıldızlar ve tüm keşfedilmiş maddi evren anlamındadır. Dünya onun eserlerinde tümüyle dinin bakış açısından anlatılmıştır. Şair dünyayı geçici ve ahiretin saadetini kazanma yeridir. Ahiret ise ebedîlik hayat yeridir ve insan dünyada kazandıklarına göre onda hayat sürdürecektir.

Ölüm meselesi onun şiirinde istilistik bir özelliğe sahiptir. Şair edebî yaratıcılıkta fırsat buldukça cömertlerin, zâlimlerin, pehlivanların, peygamberlerin, padişahların ve iyi ya da kötü olan her kesin bu ölüm köprüsünden geçtiğini zikrederek hatırlatır. Tabiattaki nesneler ve her türlü geçici şeyden temsil getirerek insanın da geçici olduğunu vurgulamaktadır. Bazı şiirlerinde yer yer bu konuya özen göstermekle birlikte, bazı şiirlerin tümünü buna ihtisas etmiştir. Bu tür şiirleri aşağıda listeleyerek beyitler örnek vermekteyiz:

Dünyâ ve Ahiret (18 şiir):

batdı yaranlar (144), gelür başımıza (146), yer be yer geçdi (154), sîl kalmaz (163), övrilmezmi gelmezmi (164), iḳbâl bolmadı (235), fiḡân eğlenmez (246), çaldı gitdi (75), eğlenmez sen göçer sen (167), Deldür bu dünya (38), Dünya hey (82), Geçüp baradur (94), rîsmân daḡarlar (177), emr-i ḡân gelür (233), anda bar (40), Galur yaranlar (20), canlar andadur,(59), han törer (68).

Örnek şiirler:

- 3/13 Ey âdem bu dünyâ geldinġ gitmâġe
- 3/14 Göredür sen bargu yeriġ yatmâġa
- 197/5 Didim nedür bu dünyâninġ dirligi
- 197/6 Didi yatsaġ düyšdür turaġda ħiyâl
- 215/9 Bu dünyâninġ düybi daşdür iş baş âşa vaġt ġiçdür
- 215/10 Ķarrılık oġlanlık ħiçdür ġurplı vaġtinġda dõnegör
- 216/1 Günde yüz minġ ġöç hem bolsa ol dünyâ
- 216/2 Omıġdâr bu dünyâ gelen de bârdur
- 231/11 Nazar eder sizler uşbu dünyâye
- 231/12 Gelen geçer durmaz köhne sarâydur
- 235/9 Humâyûn ġörgannı saldurġan Hâmûn
- 235/10 Ķanı bu dünyâni tõrt bölên Fereydûn
- 235/11 Ķızıldın ġarġ etdi ġırġ şehri Ķârûn
- 235/12 Gözi ġumdın dõldı puldın dõlmadı
- 235/15 Ķazâ dõlıp yumulsa âdeminġ gözi
- 235/16 Güyâ bu dünyâġe geldi gelmedi
- 246/15 Yigitler bu dünyâ şunġa mışâldur
- 246/16 Barġ urar asmânda bârân eglenmez
- 21/21 Bu dünyâ mālındın kim eltdi bir zât
- 21/22 Evveli ġam ġayġı âġır bībâd
- 32/13 Keşke âdem bu dünyâġe gelmese
- 32/14 Gelendın soġġ ‘ömür sürse ölmese
- Felek sözcüğünü de bu geçicilik anlamını yaratmaya çok kullanmıştır:
- 116/17 Felek ġoymaz bu gezdiginġ sarayda
- 116/18 Ķûrt ġoyun medâr etmez bir õyda

- 128/10 Kān edipdür felek bağırım firāḳda
- 141/11 Görinḡ felekinḡ oynun üzer ‘ālemiḡ boynun
- 141/12 Niçe cānlar yer ḳoynın ḳuḳdı diyüp āḡlārın
- 146/2 Görünḡ bu ḳahbe feleki Heḡnḡām ḳurar daşıma
- 146/3 Ecel gelür aḡzın açup inçe biller zemīn ḳuḳup
- 162/6 Ḳoymış felek ecel ātlı maşılın
- 164/1 Felek seniḡ bu devletli gerdānıḡ
- 164/2 Biziḡ sārı övrilmezmi gelmezmi
- 164/3 Lāşın yere saldıḡ niçe merdānıḡ
- 164/4 Zemīn inşāf eylemezmi dōlmazmı
- 167/23 Cān bir ḳuşdur dünyā dāne felek dām
- 167/24 Ḳaçan mundın ḳurtulur sen ḳaçar sen
- 244/7 Zemīn zāya boldı felekler lerzān
- 244/8 Onḡmadı İḳbāllar Ḳovdır ḡān üçün

Ölüm:

- 33/17 Maḡdumḳulı bu dünyānıḡ devletin
- 33/18 Gören görmān çeker ölüm miḡnetin
- 33/19 Müdām yörüderler ölüm serbetin
- 33/20 Bu serbetdin hīḳ kim tātmayın ḳālmaz
- 36/19 Ölendin soḡ ṣāh-u gedā bārı bir
- 36/20 Niçün her kim bulducaḡın ḳōr gider
- 37/14 Ölen soḡ tīrikler ne bilsün hāliḡ
- 37/15 Yaḡşı yaman her ne etgen a‘ māliḡ
- 57/18 Āḡiri ölümdür dünyānı düzsēḡ
- 57/19 Üç yüz elli altı yıl ‘ālemni gezsēḡ

- 57/20 Filkūs oğlu şāh-ı İskender bile
 70/23 Kırk gündin evveldin yarfağın̄g düşer
 70/24 Öli dīp ād birler semāda belli
 74/3 ‘ Akl fkr et her kaçan yüz konan bār yüz göçen
 74/4 Tahtı asmāndın uçan Süleymān öldi gitdi
 95/19 Her niçe yaşasañg āhır ölümdür
 95/20 ‘ Eziz cānlar tende bize mehmāndur
 113/5 KIMDÜR bu dünyāde kālān mañga çındur sañga yalan
 113/13 Maḥdumkulı dīr ḥaraydur ecel okdur felek yāydur
 113/14 Dünyā bir qahbe heleydür ādemzadıñg daşındadur

Ahıret:

- 13/41 Maḥdumkulı her kim diñglese cāndın
 13/42 Bu işler öñg gelür āhır zamāndın
 13/43 Mehdī yerdin çıkar ‘ İsa āsmāndın
 13/44 Deccāl bu iki ār ḥarāb eylār
 49/3 āhıret işiñg gör mundın baş kıtar
 49/4 Dünyānı kim tutdı ötür güm bolup
 54/8 āhıret öy boldı kaşdı atāmıñg
 160/5 Helāl işle āhıretdin vehmiñg bār
 190/1 ‘ Ömre i‘ tibār yök cāna dözim yök
 190/2 āhıret esbābın şaylamāyınmı
 198/18 Āhıret ‘ azmın etdim çoḥ düş den̄gi
 214/7 Cāna cefā ber nefse kayğı iş āhıret gāmıñg yi
 234/18 Āhıretiñg kazan anda cāy etgil

Mahtumkulu'nun şiirlerinde Ahiret, dünya, fânî, ölüm, kervan, göçmek, gitmek, gelmek, geçmek, yük yazdırmak, zindan, ecel, ötmek, acı şerbet, kara yeri kuçmak, köhne saray gibi sözcükler ölüm ve geçicilik kavramıyla ilişkili sıkça işlenmiştir ve onun hayat tecrübesiyle dinî öğretilerden yola çıktığının ve çevresindeki hitap ettiği insanların hayatının ölüm ve acılıklarla kurşatıldığının göstergesidir. Bu yüzden üslupbilimsel açıdan ölüm ve fena kavramını düşünce düzeyinin bir önemli özelliği olduğunu düşünmekteyiz. Türkmensahra'nın araştırmacısı Garyagdı Yolma Mahtumkulu'nun şiirlerindeki dünya, ölüm ve ahiret kavramlarını bir üslup özellik olduğunu vurgular.(Yolma, 2010: 4)

94/1 Bu dünyâ fânîdur tutmaz binânı

94/2 Bu dünyâyâ gelen geçüp baradur

94/3 Kimdür yalançıda tutan cihânı

94/4 Tutanıñg ellerin açıp baradur

İnsan zihnini en çok meşgul eden ve ondan asla kurtulamadığı konulardan biri ölüm meselesidir. Mahtumkulu ölümü dönüşsüz yolculuk, acı şerbet, tüm insanlara eşit kavram ve geçici misafirliğin sona ermesi saymaktadır ve İskender'in de ebedî yaşam suyunu (âb-i hayâtı) bulamadığını zikreder ve Hızır peygamberle beraber hayat çeşmesinin zülmâtta olduğunu işaret eder:

118/15 Bilürmu sen hayât aķar zülmâtta

118/16 Hızır bile kimse tehâret etdi

Belki insanın efsanevi ve tarihî şahsiyetlere nispet ettiği uzun ömürler, onun dünyada ebedîlik ve uzun yaşam isteğiyle ilişkilidir:

144/1 Tört miñg tört yüz yaşıan Luķmân hekimiñg

144/2 Başı kara kuma batdı yaranlar

Firaki'nin şiirlerinde dünya 133, cihan 110, öl- fiili 76 kere kullanılmış olup kervan, saray, ahiret, kıyamet, göç- fiili gibi kllanışlarda çoğunlukla ölümle ilişkilidir.

3.2.1.7. Tasavvuf

Tasavvuf ve irfanla ilgili bilim adamları tarafından farklı görüşler sunulmuştur. Onların bir ortak yönü, bu akımın çoğunlukla din ve inançla ilgili bakış açısında meydana gelmesidir. S. Nefisi, “Serçeşme-yi tasavvuf der İran ‘İran’da tasavvufun kaynakları’ adlı eserinde, budizmin İslamiyet öncesi İran’da etkisi, zerdüştilik ve tasavvuf, tasavvufun İran’daki felsefi yönü, budizmin İslamiyet sonrası, Irak ve Beynü’n-nehreyn’de tasavvufun kaynağı ve oradaki ilk mutasavvuf, tasavvufta manihistlerin etkisi, İran tasavvufunda Yehuda ve Hristiyan ve Yunanlıların öğretileri, İran tasavvufunun özel yönleri, Tarikat, Şeriat, cömertlik, futüvvet, semâ, melâmetilik gibi konuları bahsederken, dinî yönlerin tamamen tasavvufta olan etkisini ele almıştır. Tasavvufun felsefi yönü de din felsefesi ile ilişkilidir. S. Nefisi tasavvufun keşf ve şuhûd terimini dinler arası bir ilişkide tüm dünyaya yayıldığını örnek vermektedir:

“Budistlerde keşf ve şuhûd, ilk kez Buda’nın kendi hayatındaki riyazet ve mücâhideden ortaya çıkmıştır. İran’da Sanskritçe Buzistuh sözünden Budasef olarak geçmiş ve sonra Buda’nın yaşam hikayesi Pehlevice rivayetten, Arami, Süryani ve İbrâni dillere ve Avrupa dillerinde meşhur jozaphat ve barlaam hikaye de Süryaniceden Yunanca’ya çevirilerek yaygınlaşmıştır. Bu hikayenin aslı Buda’nın peygamber oluşu ve onun Keşf ve Şuhûdu benimsemesidir. Sonra Avrupa’da bu terimi Hristiyanlığın haklı olduğunu ispatlamak ve din tebliği için yaralanmışlardır.” (Nefisi, 1964: 11).

Örnekten anlaşıldığı gibi tasavvuf terimleri de din ile bağlantılıdır ve sufiler tasavvufta din ve şeriat çerçevesinden bakmışlardır. İbni Arabi’nin Fusus’ul-hikem’deki

öğretileri dindeki manevi gücün beyanı olmakla birlikte, Mevlana Celaleddin Rumi gibi bazı ârifler, hayatını şeriatla bağlı tutarak İrfan ve tasavvufa, dünyaya ve evrene bakış açısını genişleten, dinler üstündeki bir manevi kavram tuttuklarını anlamak mümkündür.

Bu nedenle Mahtumkulu'nun tasavvufa ilişkin şiirlerini düşünce açısından din konusunun altında alınmasını yerinde bulduk. Şair her mutasavvıf gibi kendini ve tüm şiirlerini tasavvuf konulu eserlerini dine bağlantılı tutmuştur.

Üslupbilimi açısından Firaki'nin tasavvuf konulu şiirlerinin İslam medeniyetinde gelişen Türk ve Fars edebiyatında özel bir konumu vardır.

Mahtumkulu sufizim tecrübesini keşf etmekle bağlar:

64/24 Keşf edip 'ilm-i ledünnı ehl-i 'irfân eylegin

64/25 Bihaber dillerge sır aşkâr eden Rabbim Celil

221/9 Âñgladığım işi eylesem izhâr

221/10 Bâb-ı Hağda keşf olmışdur bu esrâr

221/11 Yene evtâd dîrler tōrt kimerse bâr

221/12 Dünyâniñg tōrt burcın tutıp oturmış

23/1 Bir gîce yaturdım şah-ı Naqışbend

23/2 Keremi cōş eylâp bir nân getürdi

104/1 Bir gîce yatırdım tüyniñg yârında

104/2 Bir dōrt atlı geldi yörgin dîdiler

Mevlana ve Hafız'ın şiirlerinde de keşif konusu var olup Mahtumkulu'da olduğu gibi, bu keşif gece gerçekleşmiştir:

نذر کردم که هم از راه به میخانه روم

تا بگویم که چه کشف شد از این سیر و سلوک

(Hâfız, Gazel No. 360)

Bu yoldan meyhâneye gitmeyi nezrettim
Taki bu yolculukta ne keşfettiğimi anlatayım

گر باده دهی ورنی زان باده دوشینه
از دادن و نادادن بس بی خبریم آخر

(Mevlana, Divan-i Şems, Gazel No. 1026)

Dün geceki bâdeden versen de vermesen de
Bâdenin verilip verilmediğinden haberim olmaz

دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند
گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند

(Hâfız, Gazel No. 184)

Dün gece melekler meyhânenin kapısın çaldı
Âdemin balçığını hamur ederek peymâneye ölçtüler

Burada Firaki'nin şiirlerine ve hayatına göre onun mensup olduğu tarikatı açıklamalıyız:

3.2.1.7.1. Nakışbendîlik ve Yesevîlik

Hoca Ahmed Yesevî, Türk topluluğunun arasında İslamiyetin ve tasavvufun yayılmasında etkili olan ilk şahsiyetlerdendir. Kmal Eraslan İslam ansiklopedisinde Hoca Ahmed Yesevî hakkında şöyle bilgi vermiştir:

“(Hoca Ahmed Yesevî) Batı Türkistan’daki Çimkent şehrinin doğusunda bulunan ve Tarım ırmağına dökülen Şâhyâr nehrinin küçük bir kolu olan Karasu üzerindeki Sayram kasabasında doğdu. İspîcâb (İsfîcâb) veya Akşehir adıyla da anılan Sayram kasabası eskiden beri önemli bir yerleşme merkeziydi. Bazı kaynaklarda onun Yesi’de,

bugünkü adıyla Türkistan'da doğduğu kaydedilmektedir. Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1140-41) intisabı ve onun halifelerinden oluşu dikkate alınırsa XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür. Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden olan babası, kerametleri ve menkıbeleri ile tanınan ve Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Şeyh İbrâhim adlı bir zattır. Annesi ise Şeyh İbrâhim'in halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur. Şeyh İbrâhim'in Gevher Şehnaz adlı kızından sonra ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Yesevî önce annesini, ardından da babasını kaybetti. Kısa bir müddet sonra Gevher Şehnaz, kardeşini de yanına alarak Yesi şehrine gitti ve oraya yerleşti.

Tahsiline Yesi'de başlayan Ahmed Yesevî, küçük yaşına rağmen birtakım tecellî'lere mazhar olması, beklenmeyen fevkalâdelikler göstermesi ile çevresinin dikkatini çekmiştir. Menkıbelere göre, yedi yaşında Hızır'ın delâletine nâil olan Ahmed Yesevî Yesi'de Arslan Baba'ya intisap ederek ondan feyiz almaya başlar. Yine menkıbeye göre, ashaptan olan Arslan Baba'nın Yesi'ye gelerek Ahmed Yesevî'yi bulması ve Hz. Peygamber'in kendisine teslim ettiği emaneti vermesi, terbiyesi ile meşgul olup onu irşad etmesi, Hz. Peygamber'in mânevî bir işaretine dayanmaktadır. Arslan Baba'nın terbiye ve irşadı ile Ahmed Yesevî kısa zamanda mertebeler aşar, şöhreti etrafa yayılmaya başlar. Fakat aynı yıl veya ertesi yıl içinde Arslan Baba vefat eder. Ahmed Yesevî, Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra zamanın önemli İslâm merkezlerinden biri olan Buhara'ya gider. Bu şehirde devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'ye intisap ederek onun irşad ve terbiyesi altına girer. Yûsuf el-Hemedânî'nin vefatı üzerine irşad mevkiine önce Hâce Abdullah-ı Berakî, onun vefatıyla Şeyh Hasan-ı Endâkî geçer. 1160 yılında Hasan-ı Endâkî'nin de vefatı üzerine Ahmed Yesevî irşad postuna oturur. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi

Yûsuf el-Hemedânî'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını Şeyh Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî'ye bırakarak Yesi'ye döner; vefatına kadar burada irşada devam eder” (Eraslan İslam Ansiklopedisi, Ahmed Yesevî).

Mahtumkulu'nun ve Babası Devlet Muhammed Azâdi'nin tarikatı Nakşibendilikle ilgili olsa, bu tarikatın Yesevîlikle bağlantılı olduğundan M. F. Köprülü şiirlerin genel muhtevâsından yola çıkarak Firaki'deki Yesevîlik anlayışına dikkat çekmiştir:

Halk kahramanları vâfinda, “ alaman” yani aşiret kavgaları hakkında, hulâsa günlük hayatdan mülhem olarak yazdığı parçalarda Azerbaycan ve Anadolu'nun âşıkları gibi çok mahallî manzumeler vücûde getirmiş olan bu şâir, tasavvufi-ahlakî şiirlerinde de tamamiyle Ahmed Yesevî ruh ve edasını gösterir: Dunyânın fâniliğini, mû'minlere asıl ahiret için çalışmak lâzım geldiğini, Allâh aşkı ile gönlünün çırpındığını hak yolunda dem çeken hakîkî dervişlerle yoldaşlık etmek istediğini soyler; ibâdet ve tâ'at lüzûmunu, fenâlıklardan sakınmağı, iyi huylara sahip olmak lazım geldiğini ve daha birtakım ahlakî esasları öğretmeğe ve telkine çalışır; halbuki bu, tamâmiyle Dlvân-ı Hikmette telkin edilen şeylerdir. İşte, pek iyi görülüyor ki, Hoca Ahmed Yesevî, Türkmenlerin halk şairleri üzerinde de kuvvetle te'sir etmeğe muvaffak olmuştur (Köprülü, 1918:189 ve 1976: 177).

Tasavvuf tarihi kaynaklarına göre Tasavvuf eski zamanlardan beri Türkmenlerin arasında yayıldığını anlamak mümkündür. Muhammed ibn-i Münevver, büyük mutasavvıf Ebu Said Ebulhayr'ın hayat hikayesini anlattığı kitapta Türkmenlerin büyük Selçuklu devletini kuracağı konusunda şeyhin öngörüsünü şöyle anlatmaktadır:

“Tuğrul bey ve Çağrı bey Horasan'a hareket etmeden önce, Şeyhimizin yanına gelerek ondan hayır duada bulunmasını ricâ ettiler. Şeyh Tuğrul'a işaret ederek Horasan hükümeti sana ve Çağrı'ya işaret ederek Rum hükümeti sana verilmiştir. Kuşkusuz hareket edin ve yolunuza devam edin.” (Şefi'î Kedkeni, 1992: 214)

Tasavvuf araştırmacısı A. Gölpınarlı Melâmet ve Melâmetiler kitabında, melâmetiliğin Türkmenler arasında yayıldığını söyler ve onların arasında Ali Ebu, Mâşuk Tûsi ve Süleyman Türkmen adlı sufilerin olduğunu zikreder (Gölpınarlı, çevirmen T. Subhâni, 1999: 22)

Medine’de Muhammed Türkistan’da Hoca Ahmed; Türkmen deyimine dikkat edilirse, Yesevîye tarikatının ne çapta Türkistan’da ve Türkmenler arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Hoca Ahmet Yesevî’nin Divanı Hikmet’i Türklerin millî vezni olan koşuk veya dörtlüklerden oluşmaktadır. Şiirlerinin geniş çapta Orta Asya’da yayılması Firaki’nin de bu millî kalıba önem vermesinin etkenlerinden biridir.

Yesevî tarikatının devamı, Türkistanda Nakışbendilik ile devam etmiştir. Mahtumkulu ve babası Azâdi, hem yaşadığı ve ders aldığı coğrafi konumu açısından hemde şiirlerindeki gelen işaretlerden bu tarikatla bağlantılı olduğu bellidir. F. Köprülü Firaki’nin şiirlerinden veya tarihî kaynaklardan kanıt göstermeden onun Nakışbendiliğe mensûp bir derviş olduğunu zikreder:

“Mahtumkulu Hemen hemen bundan birbuçuk asır önce hayatta olup elinde sazi ile Maverâü’n-nehr’i ve İran’ın kuzey taraflarını gezen Nakşbendi dervişi, bugün bile Türkmenlerin en büyük şâir-mutasavvıfı sayılır.” (Köprülü, 1918:189 ve 1976: 177)

1841 yılında Türkmenlerin İran ordusu ile yaptıkları savaş olayını zikreden tarihî kaynaklar da -Tarihçi Muhammed Yusuf Riyâzî Hirevî’nin “Aynu’l-Vekâyi” kitabında- adı Mahtumkulu olan Nakışbendiliğe giren bir Türkmen sufisini kaydetmişlerdir (Aghatabai > Riyazi Hirevi, 1993: 13). ve A. Goli Nasihü’t-tevârîh kitabından Teke boyundan olan Mahtumkulu Han ve yine İşân isimli bir dervişi bu olaya ilişkin zikreder (Goli, 1987:163-164) Bu kaynaklardan anlaşıldığına ve Türkmenler arasında Mahtumkulu Firaki’nin Mahtumkulu İşân lakabının da yaygın olduğuna göre bu kaynaklarda Mahtumkulu Firaki ile Teke boyundan olan Mahtumkulu Han hemde İşân isimli bir

derviş karışık bir tablo ortaya koymuştur. Bu karışık rivayet, tasavvuf açısından o dönemlerde sadece Nakışbendilik tarikatının Türkistan'da yaygın olduğunu göstermektedir ve biz buna Firaki'nin şiirlerinden ışık tutmaya çalışacağız.

Aghatabai ve Goli'nin verdiği bilgiler karşılaştırıldığında Mahtumkulu'nun bir siyasî şahsiyet ve İşan'nin bir derviş ve sufi olduğu anlaşılmaktadır. Aynu'l-Vekâyi yazarının bunları bir kişi olarak zikretmesi Türkmenlerin savaşlarda, düğünlerde ve normal günlük hayatta Firaki'nin şiirlerini ezber okumalarından kaynaklanabilir. Savaş hazırlıklarında heyecan ve coşku verici şiirlerinin okunması Aynu'l-Vekâyi' yazarını halk dilinde ve gönlünde yaşayan Mahtumkulu'nu Teke Mahtumkulu Han ve derviş İşân'la birleştirmiştir. Üç kişinin birleştirilmesi sonucunda Mahtumkulu adlı hem derviş hem de siyasî önder olan yeni bir tablo ortaya çıkmış olabilmektedir.

Firaki, babasını tasavvufun bûdelâ veya Abdâl derecesine ulaştığını söyler:

54/19 Nûcbâ barsam heftenlere kârişdı

54/20 Budelâdur çın peyvesti atâmıñg

Mahtumkulu Atamıñg ve Haqı çüyn şiirlerinde babasını saygı ile yâdeder ve ondan ilim aldığını ve Nakışbendilikte onun müridi olduğunu belli eder. Onların ikisinin de bu tarıkatta olduğunu Behâü'd-dîn Nakışbendi için yazdığı şiirlerinden anlamak mümkündür:

104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ârdür

23/1 Bir gice yaturdım şah-ı Nakışbend

23/2 Keremi cōş eylâp bir nân getürdi

23/3 Sağ elinde gülgün bâde şarâblı

23/4 Söl elinde tâze biryân getürdi

91/1 Dehistânıñg bayrında bād-ı şabânı görsem

91/2 Behâ'ud-dîn Mirkülâl Zeñgñgi Bâbânı görsem

107/1 Bir gîce yaturdım şah-ı Nakşbendde

107/2 Behâveddin âtlı dîvâne geldi

107/3 ‘Aşâsın süyreyüp geldi Buhardın

107/4 Hâk ‘ışkına mest-i mestâne geldi

Nakışbendilikte Hakkı gönülde resim etmek ve gizli zikretmek öğretilerin biridir:

ای برادر در طریق نقش بند ذکر حق را در دل خود نقش بند

“Ey kardeşim Nakışbendilik yolunda Hakk’ın zikrini gönlünde nakşet.”

Firaki 9 No.’lu kıan çıkar redif ve kafiyeli şiirinde bu öğretiyi şöyle anlatmaktadır:

9/13 könglimge gelgen nakışlar

9/14 Ger gözge peydâ bolsadı

9/15 Tüşse gözi nâdânlarınġ

9/16 Kâmil bolup merdân çıkar

veya:

41/5 Ten bir dâr kafesdur cân bir vaşşîdür

41/6 Dile gelen sözler köngül nakşıdur

Nakışbendilikte Halvet etmek ve aynı zamanda halkla beraber olmak tâlimatı

Mahtumkulu’nun halvet konulu sosyal öğütlerinden anlaşılmaktadır:

97/15 Bir halvetde yâr haberin almâğa

97/16 Sende bâr âşnâlık îsi kalender

189/21 Derdleri dervişlerinġ halvetde halk enbâzıdur

199/23 Kaçduġım köplikdür istegim halvet

199/24 Hîç maŋga bir cây-ı pinhân tapılmaz

238/29 ‘İsa kibi halvet tutsam semâda

238/30 İdrîs kibi kulluġ etsem ziyâde

238/31 Hızır İlyâs kibi girsem zûlmâta

238/32 Yâ Rab haber bilünürmi yâr sendin

Neticede Firaki'nin tasavvuf tarikatı Nakışbendilik olduğu anlamak mümkündür.

3.2.1.7.2. Alevilik ve Bektaşilik

Mahtumklu'nun Hz. Muhammed peygambere ve Hz. Ali'ye özel şiirleri vardır. Hulefâyi Râşidini de övgü ile bahseder ve Bağışla bizni şiirinde on iki imamı zikrederek Allah'tan aff ve mağfiret diler. Ali'nin Hazreti Muhammed'in dinini yaymaya kahramanlık ve ilim sergilediğini hatırlatır ve onun şiirleri arasından Hz. Muhammed'den sonra en övgü ile bahsedilen kişi Ali'dir:

136/1 Mekkedîn çıktı bir güzel Medinâge revân oldu

136/2 Gören tâc etdi serine görmâniñ bağı kan oldu

101/1 Meskeni Mekke Medîne sekkiz uçmağ lâlesi

101/2 Her söziñ izinde yüz miñ kumrı bülbül nâle

132/1 Evvel barıp deslâp Hayber dâğında

132/2 Kâfirler kânını saçdı Muhammed

230/1 Kulağ bering kardeşlar bir ' acâyib sözim bâr

230/2 Ne âzmayış eyleyür dōstlarna Perverdigâr

245/1 Yaranlar müselmânlar görinğler hükm-i dâveri

245/2 Mescidde olturmışdı bir gün Murtuzâ ' Ali

87/1 Hudâyımnıñ arslanı dolandı kahrı kâna

87/2 Döndi ' Ali zarbindin Hayberinğ şehri kâna

89/13 Hağ söyüpdür ' Ali tekin velisin

89/14 Kadim seddür ' izzet etmek ulısın

109/1 Zarb urıbân Cenâdiliñ şehrine

- 109/2 Kâfirlere ğazeb salġan ‘ Alidür
 109/3 Göz yumup açġunça kırk günlük yolu
 109/4 Düldüle bir fersah kılġan ‘ Alidür
 109/21 Maġdumkulı aydır tende bu cânınġ
 109/22 Yölunda nişâr et şâh-ı merdânınġ
 109/23 El uzadıp çâr küncine dünyânınġ
 109/24 Muġammed dînine salġan ‘ Alidür

- 170/1 Resûl dâmâdudur ôz arslanınġdur
 170/2 Yâ imâm ‘ Aliye baġışla bizni
 170/3 Çeşm-i çırâġımdur nûr-ı ‘ aynımdur
 170/4 Yâ imâm Hasana baġışla bizni

Yukarıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere, Firaki Alevi ve Bektaşî tarikatının da terimlerini ve şahsiyetlerini en çok yâdetmiştir.

Osmanlı edebiyatı etkisi bölümünde anlatıldığı üzere, A. Onsori makalesinde Mahtumkulu’nun şiirlerindeki Alevilik ve Bektaşilik belirtilerini hakkında anlatmıştır.

Onsori makalesini üç bölümde ele almıştır:

- Mahtumkulu’da Hz. Ali’nin övgüleri

- Mahtumkulu’da rüyâ ile ilgili şiirler ki Hurufiyye mektebinin kurucusu Seyid Fazlullah Esterâbâdi’nin Nevmnâme’sini hatırlatmaktadır.

- Alevi-Bektaşî kültüründe Hz. Ali, Fatma, Nesimî, Kerbelâ, Abdâl, Şâh-i vilayet ve Şâh gibi isimler ve terimlerin yaygın kullanılması (Onsori, Güneş, 2009: 26)

Firaki’nin eserlerinde bu akımın şahsiyetleriyle doğrudan bağlantılı olan şiirler şunlardır:

- 138/7 Hacı-Bektâş ‘ Abd’ul-kâdir H̃âca-Ahmed İmâm-Rızâdur

138/8 Fereydūn bir evliyādur bārındın himmet islārın

Hacı Bektaş-i veli, Horasan’da Baba Lukman Serahsi’nin müritlerindendir. O, 13. yüzyılda yaşamış ve Rum’a göçtükten sonra Bektaşiliğin kurucusu olmuştur (Aşırpur, 1997: 96).

Abdulkadir Geylâni 11. Yüzyıl mutasavvıflarından ve Kadiriyye tarikatının kurucusudur. 561 hicri kameri yılında Bağdatta vefat etmiştir (Aşırpur, 1997: 18-19)

Mahtumkulu’da peygamber sahabelerine saygı ve sevgi konusundaki şiirler çoktur.ancak en çok Hz. Ali’nin övgüsü vardır. Elyazmalarımızda iki şiir hazreti alinin savaşlarını ve kahramanlığını anlatmıştır:

109/1 Żarb urıbān Cenādiliŋ şehrine

109/2 Kāfirlere ğāzeb salġan ‘ Alidür

87/1 Hūdāyımnıŋ arslanı dolandı ħahrı ħāna

87/2 Döndi ‘ Ali żarbindin Hıyberiniŋ şehri ħāna

Perverdigār redifli N0. 230. Şiiri Hz. Ali’nin bilimi ve ledünni ilmi, ve N0. 245. Şiir de onun cömertliği konusundadır. Yer yer diğer şiirlerinde de Ali övgüsü vardır. A. Onsori’ye göre bu izler onun şiirlerdeki Alevilik ve Bektaşilik belirtilerdir (Onsori, 2009: 26).

Firaki 91 No.’lu şiirinde Hindistan, Rumistan ve Türkistan’ı görmeyi arzular. Bu, tasavvufla alakalı bir şiir olup tasavvuf şeyhlerini Hz. Muhammed’le birlikte yâdeder. Bilindiği üzere Mutasavvıflar çoğunlukla tarikat şeceresini Hz. Ali’ye çatarlar. Bu, Firaki’nin şiirlerinin içeriğinde Hz. Ali’nin ihlâsı, bilimi, sahâbiliği ve savaşlardaki kahramanlığı ile ilgili olabilmektedir. Yoksa kaynaklara göre Nakışbendi tarikatın şeceresi Hz. Ebûbekir tarafından Hz. Muhammed’e bağlanmaktadır.

Hoca Behâu’d-din Nakışbendi < Seyid Emir külâl < Muhammed baba Seması < Ali Ramtini < Mahmud İncir Fagavi < Arif Riyugerı < Hoca Abdulhâlık Gacduvâni <

Hoca Yusuf Hemedâni < Abu Ali Fârmedi < Abulkâsim Gerekâni < Abulhasan Harakâni < Bâyezid Bestâmi < İmâm Cafer Sâdık < Kâsım bin Muhammed Ebubekir < Selmân Farsi < Ebûbekir Sıddîk < Hz. Muhammed (F. Cüneydi, Câmî konferansı: 2)

Mahtumkulu Hz. Ali ve onunla ilgili şahsiyetleri övmenin yanı sıra halifeleri de zikretmiştir:

92/29 Ezber eylâp oķıdılar ķur‘ânı

92/30 Tâhâ Yâsîn elĥamd’ü-llâh sūrâni

92/31 Ebubekir şıddîķ ‘Ömer yârânı

92/32 ‘Ömer Oşman Esed’u-llâh ĥaķı çün

92/33 Maĥdumķulı çâġır Rabb’ul-‘ibâdı

104/61 Resûl çâġır aydar eşĥâblar yörinġ

104/46 Ey-â Eslîm ĥ‘âce yâ Bâba-Selmân

104/47 Ebûbekir şıddîķ yâ ‘Ömer ‘Oşmân

104/48 Kılınġ maķşadını bergin didiler

100/8 Hem Ebâbekr-û ‘Ömer ‘Oşman çü bolgaç rehnemûn

100/9 Boldı kâfir zıd saġga ismi muķırriġ mü ‘minûn

100/10 İki dünyâ boldı ĥoşnûd raĥmetinġ görgeç Resûl

Nakışbendilik tarikatındaki Hz. Ali ve diġer imâmlara önem verilmesi de bu tarikatın eserlerinde iyice yansıyan bir konudur.

“Nakışbendiyye eserlerinde diġer tasavvuf akımları gibi, Hz. Muhammed ve Ehli Beyte, 12 imama ihlâs ve saygı çoktur. Hoca Muhammed Pârsa Nakışbendiliġin büyük önderlerindendir. O, Fasl’ül-Hitâp kitabında 300’den fazla kere Esnâ aşeri şîa mezhebindeki 12 imamı ve hânedanını yâdetmiş ve övmüştür. Kitabın 7. Faslı “Fezâyil’ül-Hülefâ” başlıġı altında olup bir bölümü ise “fî zıkr’il-Mehdi el-Muntaẓar” şeklinde, Şîi çevrelerdeki kabul edilen Hz. Peygamberin, imam Mehdi konusundaki

hadislerini getirmektedir” (Hoseyni ve Yolmehâ, 2013: 9). Bu konu Horasan’da yaygın olan Mâtürîdî ve Neseîî akidesi ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Teftâzânî’nin Şerhü’l-‘ Akâidü’n-Nesefiyye kitabında konuya ilişkin açıklamalar vardır.

Bu nedenle yukarıda belirtildiği üzere, Mahtumkulu Hoca Ahmed Yesevî, Türkistan ve Horasan’ın diğer şeyhlerini de zikreder ve Yesevîliğin devamı niteliğinde olan Nakışbendilik tarikatına bağlıdır. Türkmensahra araştırmacısı Onsori’de Firaki’de Alevi-Bektaşilik belirtilerin dikkat çekici olduğundan bahsetmektedir ve bunlar sünni kesimin Alevilikle örtüştüğü konulardan ibarettir.

Mahtumkulu’nun bazı şiileri tasavvuf, siyaset ve sosyal hayatla ilgili karışık mazmunlar içermektedir. Bu konu da Nakışbendiliğin insânların gerçek hayatıyla ilgilendiğinin göstergesidir. Nakışbendi tarikatında dil ber yâr ve dest ber kâr “ kalbin Allah’ta ve elin işte olsun” ve “Halvet der Encümen -toplumla olup Allah’ı unutmamak- öğretileri vardır (Semîî, Rûdeki dergisi : 129)”. F. Cüneydi de Câmî konferansında sunduğu bildiride Nakışbendi mensuplarının siyasî olaylardaki etkisini ele almıştır ve 15. yy.’da Nakışbendilerin savaşlarda, barışlarda ve sosyal hayattaki etkilerini görmek mümkündür diyerek Nevâî, Câmî’nin tavsiyesi ve etkisiyle Nakışbendiliğe yöneldiğini söyler (Cüneydi,Câmî konferansı bildirisi : 8)

Mahtumkulu’nun şiirlerindeki öğüt, sosyal hayatın iyilik ve kötülüklerini ve siyasî olaylarını tek bir şiirde bir araya getirmesi bütün bunları bazen birbirine karşıt mesajlar da olsa, toplum hayatındaki gerçek olarak düşünmesinden ve Nakışbendiliğin insan hayatının sosyal yönüyle uğraştığından kaynaklanabilmektedir. Bu karşıt kavramlar toplumun farklı yönleri olarak onun şiirlerinde yansımaktadır ve sosyal hayatın karşıt kavramlardan oluştuğu birliğini göstermektedir. Bu konudaki bir şiirini örnek veriyoruz:

24/1 Du‘ â kılsam dergâya düş gelürmi

24/2 Seher turup Bîribâra yüz ursanġ

- 24/3 Yâ Rab berhâk dōstı hoş-vaqt bolurmi
 24/4 Bir kõngül çün yüz hünere yüz ursanġ
 24/5 Seher turup nâliš kılsaġ Hudāya
 24/6 Güne kol göterip yalbarsaġ āya
 24/7 Devlet üçün baġsaġ devlet humāya
 24/8 Genç üçün sihr okıp mārā yüz ursanġ
 24/9 Ğarġ olsaġ deryāya düş gelseġ derde
 24/10 Tama^c üçün açma yüziġdin perde
 24/11 Kātlan dileg etme gidi nāmerde
 24/12 Ğiġiġ düşüp dōsta yāra yüz ursanġ
 24/13 Nāmerde yüz ursanġ Ğiġiġ kayırmaz
 24/14 İtdin sünġk islān bir zāt ayırmaz
 24/15 Tilki uzūn günde ōzin toyırmaz
 24/16 Yegdür aç hem bolsa şire yüz ursanġ
 24/17 Maġdumkılı gerçe baġtıġ şōr olur
 24/18 Şirīn eyle bir devletli yār olur
 24/19 Ğam sendin sovilur derdiġ egsilür
 24/20 Kemāl hān ovġān dek āre yüz ursanġ

Bu şiirdeki “Ber hak dost, seher vakti kalkıp dua etmek, Allaha nâle ve feryâdetmek mazmunları tarikatda şeyhin nazarı altında işlenen konular iken, şiirin devamında sosyal hayata bakar ve Türkmen halkının siyasî ve sosyal sıkıntılarda olduğunu düş gelseġ derde, dōsta yāra yüz ursanġ der ve nāmertlere dilek etmemeyi tavsiye eder. Şiirin sonunda çalışmamızın aşağıdaki siyaset bölümünde açıklacağımız, dönemin siyasî olayları sonucunda Göklenler arasına gelen Kemal Han Afgan'ı zikreder ve onun bir devletli kişi olduğuna işaret ettikten sonra, himâyesini ister. Böylece öğüt,

siyaset ve tasavvufu bir araya getirmekte olup üslubun düşünce boyutunda, farklı mazmunlardan bir birlik oluşturmaktadır.

3.2.1.7.3. Tasavvuf Terminolojisi ve Aşk

Mahtumkulu'nun tasavvufla ilgili şiirlerini içerik açısından ikiye ayırmak mümkündür. Didaktik mahiyetli tasavvuf öğretileri ve aşk şiirleri. Bu, bir yandan İslam dünyası edebiyatında konuyla ilgili yazılan terminolojiden ve öğretilerden, diğer yandan tasavvufun insanda oluşturan ilâhi aşktan kaynaklanmaktadır. Aşağıda Firaki'nin tasavvuf konulu şiirlerinin listesini vererek bu iki bölümle ilgili şiirlerden örnekler veriyoruz.

- Tasavvuf: (49 şiir) cihân sendin bihaber (201) kâşî yay (202), cihan ey dost (15), kân çıkar, (9), nan getürdi (23), kâlender bile (57), hayrandadur hayranda (76), Kürs çıkar (83), Tasa karşı (86), Coşî yandurur (89), İnmez yaranlar (96), Uça bilmen neyleyin (103), Divane geldi (107), Sultanı (112), Neme sen (129), at islerin (138), câna derd oldı (153), çeker bu derdi (155), kaysı bilmedim (159), içmeyin cāmım (181), şaylamayınmı (190), daşlar bile (4), yâr bizim sarı (31), batmağa (42), Badı sabanı görsem (91), Şası kâlender (97), Görđiñgmi (128), nedür bilmezem (158), sataşdım (169), devrân tapılmaz (199), Coşan günler hey (105), Neler boldı (115), çıkıp oturmuş (221), Boldı giriyane (12), Yörgin didiler (104)), can içinde (77), özge hali neylerem (60), yandurdı derdi meni (171), pervane boldım imdi (174), gördim şondadur (226), ‘âşık bolmuşam (63), bilmezmiñg, (65), Can içinde (122), ölen köñglim (175), nazar eyle (168), cuda boldum (66), mübtelâsıdur köñgöl (208), söygülüdür (211), diyâr ey döst (224).

3.2.1.7.4. Tasavvuf Öğretilerinden Şiirler

Tasavvuf terminolojisinde evliyaların sayısıyla ilgili evtâd, nücebâ, kutup ve diğer terimler vardır. Firaki bunları –ıp oturmuş şiirinde şöyle getirmektedir:

221/1 Ġavş âre berâber bir kimse yôkdur

221/2 Terki dünyâ bolup çıkıp oturmış

221/3 Öter bir menzildir nazar-ı Hâkdur

221/4 Ol ferşi a‘ lâya çökip oturmuş

221/5 Du ten sağ sôlindın *imâman* dîrler

221/6 Sağındaki göge eylâr tedbîrler

221/7 Solundâkı yere ser-encam bîrler

221/8 Yer encamı bilen bakıp oturmuş

221/9 Âñgladığım işi eylesem izhâr

221/10 Bâb-ı Hâkda keşf olmışdur bu esrâr

221/11 Yene *evtâd* dîrler tört kimerse bâr

221/12 Dünyâniñg tört burcın tutıp oturmuş

221/13 Şunça arı şunça pâkdur zâtları

221/14 Cihânı çın yaķar endek ôtları

221/15 Yedi âr bâr *budelâdur* âtları

221/16 Bolacak şer işi kaçıp oturmuş

221/17 Hâķikat yôlunda ħaberli ârler

221/18 Bu sözim eşitgeç çın kulaķ bîrler

221/19 Bir onki âr bârdur *Ruķabâ* dîrler

221/20 Onki işi boyna daķıp oturmuş

221/21 Bular cihâna cân cihân güyâ ten

221/22 Aydayın beyânın kulaķ bergin sen

- 221/23 Ātları *nücebâ* özleri çilten
 221/24 Erbe^c inde mıdām okı̄p oturmuş
 221/25 Altılandı güruh *nuḳabâ* bilinġ
 221/26 Üç yüz ārdür söze bir ḳulaḳ salıġ
 221/27 Üç yüz altmış altı eren her sālinġ
 221/28 Her günine biri neḳib oturmuş
 221/29 Bular naẓar eden düşerler cōşġa
 221/30 Salur dünyâ mestin ḥaḳıḳat ıṣḳa
 221/31 *Ümenâ* düyürler bulardın başġa
 221/32 Halklar *melâmete* yaḳıp oturmuş
 221/33 Maḥdumḳulı aydur dōstlar men gümrah
 221/34 Ḥayrân ḳaldım bir menzilde tapmay rāh
 221/35 Üç yüz gelüp etdi özlerne hemrah
 221/36 Yanıḳ baġrım yaşın dōkip oturmuş

Bu şiir tasavvufun genel öğretilerini ve mürşitliğin üst seviyesinden aşağıya doğru anlatmaktadır. Mahtumkulu'nun verdiği bilgiler genelde Abdürrezzâk Kâşânî'nin Tasavvuf terimleri anlamına gelen istilâhl-tü's-Sûfiyye kitabındaki açıklamalarla denk gelmektedir. Şeyh ve mürşitle ilgili terimlerin kişi sayısı örneğin Gavs yer üzünde bir kişi olup Kutbu'l-Aktâb da denmektedir ve Mahtumkulu diğer şiirinde (No.117/8), „ḳuṭbu'l-aḳṭâb diyen bednâ mı gördim“ buna da değinmiştir. Kâşânî'nin tasavvuf sözlüğünde İmâmın iki kişi. Evtâd dört kişi, Budelâ yedi kişi. Nücebâ kırk kişi, Nukabâ 300 kişi olarak kaydedilmiştir. İmâmân ve Ümenâ terimini Mahtumkulu'nun şiiriyle karşılaştırmak için örnek veriyoruz:

221/5 Du ten sağ sölindın imāman dırler

221/6 Sağındaki göge eylār tedbirler

221/7 Solundaki yere ser-encam birler

221/8 Yer encamı bilen bakıp oturmuş

الامان: هم الشخصان اللذان احدهما عن يمين الغوث: اى القطب. و نظره فى الملكوت. والآخر عن

يساره و نظره فى الملك و هو الذى يخلف القطب.¹

“İmâmân: iki kişidir. Birisi Gavs yani Ktbun sağında olup melekûta nazar eder.

Diğeri ise kutbun solundadır ve yer yüzüne bakar ve bu kişi kutbun halifesidir.”

221/31 Ümenâ düyürler bulardın başğa

221/32 Halklar melâmete yakıp oturmuş

الامنا: هم الملامتية، و هم الذين لم يظهر مما فى بواطنهم اثر على ظواهرهم.²

„El-ümenâ: Melametiyyelerdir ve onlar kendi batinındakileri mânâları dışa yansıtmazlar.”

Şiirdeki menzil, Haq, evtâd, yedi âr budelâ, haqîkat, yöl, on iki âr Ruqabâ, erbe‘în, nuqabâ üç yüz ârdür, üç yüz altmış eren, neķib terimleri ve araştırmamızın devamında değineceğimiz tarikat ve tasavvufla ilgili konular İslam dünyası tasavvuf terimlerinin edebiyattaki yansımalarının devamıdır.

Bu konuda A. N. Mahdum, Mahtumkulu’nun tasavvuf tarikatını ve şiirlerinde kullandığı tasavvuf terimlerini şöyle değerlendirmektedir:

“Bazı şiirlerinde belli tasavvufî ıstılahlar öylesine yerinde ve tabîî bir üslupla kullanılmıştır ki, tasavvufa derinden âşina olmayanlar bu şiirleri anlamakta zorlanır, hatta yanılabılır. Mesela şu beytin ikinci mısrası böyledir:

175/5 Cân fâni cihân fâni kefenge çolan könglim

175/6 Söz bilen için egser kabz olup dolan könglim

¹ اصطلاحات الصوفيه، عبدالرزاق الكاشانى، تحقيق و تقديم: عبدالعال شاهين. القاهرة 1992 ص. 57

İstilahât Es-Sûf’yye, Abdurrezzâk El-Kâşânî, Tahkîk ve takdîm: Abdü’l-‘âl Şâhîn, Kâhira

² Önceki kaynak: s. 56

Burada “kabz” kelimesi, tasavvufî bir tabirdir. Mutasavvıfın yaşayabileceği hallerden olan “kabz” hâli, tasavvuf yolunda ilerleyenlerde görülen darlık ve sıkıntı hâlidir. Zıddı olan diğer bir hâl vardır ki ona “bast” derler. Bu da ferahlık ve genişlik hâlidir. Bunlar kalbin hâlleridir. Mahdumkulu, böyle bir hâl yaşadığı zamanlarda şiir yazarak gönlüne rahatlatmaya çalıştığına işaret ediyor.

Lâm elif: Lâ, nefy u isbât özin âşkâr eylemiş Yukarıdaki mısradaki geçen “nefy u isbât” ifadesi de tasavvufî bir kavramdır. Nakşibendîlikde yapılan bir zikir şeklidir. Talim edilen usul dairesinde, Kelime-i Tevhid’i söyleyerek yani “Lâ ilâhe illallâh” diyerek yapılır. Bu zikre başlamadan önce geçilmesi gereken merhaleler vardır. Şairin bu ifadeleri de tasavvuf yoluna girmiş olduğunu gösteren delillerdir. Aşağıdaki şiirde coşkun bir tasavvufî hâlin anlatıldığını görüyoruz. Bazı manevi hâllere mazhar olduğu anlaşılan şairin bu şiirde her eşyayı o eşyanın yaratıcısının varlığının bir delili olarak gören bir iman olgunluğuna ulaştığına ve buradan da fenâfillah makamına işaret ettiği düşünülebilir. Fenâfillaha erişmiş bir derviş edâsıyla yazılan bu şiir şöyledir:

159/17 Maḥdumkulu ol mekânda mekş etdi

159/18 Şeyḥler turdı yigitleri rakş etdi

159/19 Her eşyâdın yâr cemâlî ‘aks etdi

159/20 Âb kıysıdur şarâb kıysı bilmedim

Nakşibendiyye’de “Halvet der-encümen” olarak ifade edilen bir düstur vardır. Bu da halk içinde Hak ile olmak demektir. Yani insanların içinde yaşayarak günlük meşgalelerini yapmaktan geri durmayarak ama devamlı Hak ile beraber olarak yani kalpleri Allah zikriyle meşgul olarak her işinde İslamiyetin emir ve yasaklarını gözeterek yaşamaktır. Nakşibendî ve Müceddidî yoluna mensup olarak bilinen Mahdumkulu’nun “Halvet der-encümen” makamına kavuşanları övdüğünü görüyoruz. Şöyle ki, Hak zikri ile dirilmiş olan kimsenin gönlünde “cem olmak” ile yani insanlarla

birlikte yaşamakla değişiklik olmayacağını söylemektedir. Yine Allah dostlarının iki özelliğini de “Yüreği aşkla dolu iken gözü de yaşla doludur.” diye tarif etmektedir:

(*Mahdum 2016: 213-214*)

192/9 Kaysı kul dergāhe hāliş bendedür

192/10 Sevgisi yürekde derdi cāndadur

192/11 Her köngül ki Hâk zıkrindin zindedür

192/12 Köngli tağyîr tapmaz bolsa cem bile

192/13 Hâk döstü kemelmez köhne cihāndur

192/14 Leyken cihān içre döstü nihāndur

192/15 Döst olana bu iki iş nişāndur

192/16 Yürek ‘ışkdın dola dide nem bile

69/28 Lām lâ İlāhedin ōzin āşikāra eyledi

9/13 Könglimge gelgen naķışlar

9/14 Ger gözge peydā bolsadı

9/15 Tüşse gözi nādānlarıñg

9/16 Kāmil bolup merdān çıkar

Şair kendi babası Devletmuhammed Azâdi’nin de tasavvuf ve tarıkata yöneldiğini onun vefatı ile ilgili yazdığı şiirde zikreder ve yukarıda verdiğimiz evliyaların sayısına ilişkin babasını Budelâ olarak anmaktadır:

54/13 Görmesem söylemen öy bile çendin

54/14 Maķşadına yeter yıkılan çındın

54/15 Yārısı melekdin yārısı cindin

54/16 Mücāvirsiz bolmaz üsti atāmıñg

54/17 Nuķabādır üç yüz Eren uğraşdı

54/18 Çiltende atāma nażarım düşdi

54/19 Nücbâ barsam heftenlere kârışdı

54/20 Budelâdur çın peyvesti atâmıñg

3.2.1.7.5. Tasavvufun Aşk Konulu Şiirleri

Ârifler Allah'ın Hz. Adem'e verdiği emâneti aşk olarak tâbir ederler. Bu emâneti yer ve dağlar tahammül edememiştir. Mahtumkulu bu derdi redifli 155. şiirini bu konuya ihtisas etmiştir:

155/1 Geşt eyledim gezdim 'ışkıñg dâğında

155/2 Ne belâdur kimse çeker bu derdi

155/3 'Işk dâğın asdılar gögiñg boynındın

155/4 Gök titreyüp çeke bilmez bu derdi

155/5 'Işk eser etmese yanmaz çırağlar

155/6 'Işka düşse kuşlar eñgrâp kırt ağlar

155/7 Egilür heybetli kuvvetli dâğlar

155/8 Taşlar erip çeke bilmez bu derdi

155/9 Kimdür 'ışkıñg yükin çeken merdâna

155/10 Felek gördi korkup düşdi gerdâna

155/11 Zemîn cünbüş eylâp kâldı lerzâna

155/12 Çöller tâb getirmez çekmez bu derdi

155/13 Behişt kaçıp çıkmış 'arşıñg öyine

155/14 Tamûğ korkup inmiş yeriñg teyine

155/15 Kaçdı deryâ Âdem aldı boynına

155/16 Tört yüz yıllâp sürüp geçmiş bu derdi

155/17 Maḥdumkulu çekseñg derd-i düğündin

155/18 'Âşı bolup şikve etme bu gündin

155/19 Bu ölmek ayrılmak kâlıpdur öñgdin

155/20 Peder bize mîraş koymış bu derdi

169 No.'lu sataşdım redifli şiir de ilahi aşkla ilişkilidir:

169/1 Seher vaqtı seyrân edip gezerkân

169/2 ‘Acab menzil ‘acab cāya sataşdım

169/3 Uğrım bilmey yöldin yōla azarkân

169/4 Hüb mekâna hüb sarāya sataşdım

169/5 Ustasız işlenen kirşsiz katılan

169/6 Kımmatsız satılan elsiz tutılan

169/7 Kol degmey çekilen oksız atılan

169/8 Çillesiz kurılan yāya sataşdım

169/9 Niçe dōstlar bilen seyrānda iken

169/10 Hātardın azaşdım kervānde iken

169/11 Cāndın ümîd üzip hayrānda iken

169/12 Yıldızdın yöl umdım āya sataşdım

169/13 Könġlim gitdi dōstlar içen şerbetde

169/14 Olar yüz cefāda men miġ hasretde

169/15 Ayrılıp nāledin qāldım gūrbetde

169/16 Çeşmedin suv Islāp çāya sataşdım

169/17 Ne tende kuvvet bār ne içde cān bār

169/18 Bu işde ne sūd bār bilmen ziyān bār

169/19 Ne hesāb ne kitāb ne belli sān bār

169/20 Kişi bilmez ne sevdāya sataşdım

169/21 Başa bağlāp divānelik kemendim

169/22 Sükr edip yetişdim ‘ışka semendim

169/23 Āl şarāba el uzatdım emendim

- 169/24 Durısın içmişler lâya sataşdım
 169/25 Maḥdumkulu dīrler meniṅ ādımı
 169/26 ‘ Ālem elin çöyar görse ōdimı
 169/27 Ey yaranlar kime diyem dādımı
 169/28 Başım çıkmaz ne ğavġāya sataşdım

181 No.’lu içmeyin camım diġer örneklerdendir:

- 181/1 Dözmenem doymanam durmanam ey yār
 181/2 Bu sākī devrinde içmeyin cāmım
 181/3 Cām-ı mey sundıġıṅ görmesün eġyār
 181/4 Gelmenem ‘ aklıma görmeyin kāmım
 181/5 Ğavvaşı bolmışam yüzmişem kōli
 181/6 Tapmışam hemrāhı tutmuşam yōlı
 181/7 Şevķiṅ şarābındın bolmışam dōlı
 181/8 Bilmem nice geçer çāştım-u şāmım
 181/9 Tā nefes tendedür tende cān bārdur
 181/10 Dil saṅga maeildür çeşm intizārdur
 181/11 Çekdigim fiġāndur verzişim zārdur
 181/12 Tā ki bu derd ile geçer eyyāmım
 181/13 Gözleriṅ cellāddur dilleriṅ ‘ ayyār
 181/14 Ğamzāṅ bimār eder yüzleriṅ timār
 181/15 Manşūr belāsına bolsam giriftār
 181/16 Giderem sen sārı sūyreyip ḥāmım
 181/17 Maḥdumkulu ḥoş h’āb içre yaturdım
 181/18 Emriṅge uğradım imān getürdım

181/19 Özimni unuttım özüm yitürdim

181/20 Firâğı dîp çırıl原因 sen meniñ nāmım

3.2.1.7.6. Tasavvufta Türkçe Terimler

yol:

83/1 Hâkikatda yōla giren dervişler

83/2 Pelle pelle Sidre bilen kürs çıkar

83/3 Başçısız fehimsiz yōla girenler

83/4 Yōlın şeytān urar yōlı ters çıkar

83/7 Yōla girer bolsañg niceme sert bār

83/8 Şertsiz yōla girseñg karşı bars çıkar

117/1 Şükür Hâka biz hem bu yōla düşdik

117/2 Geçürdim bir niçe eyyāmı gördim

117/3 Ma‘ rifetiñg deryāsına yüzdürüp

117/4 ‘ Ārifler sürerler yüz gāmi gördim

117/5 Hızır seyrān eder kudret ‘ ālemin

117/6 Mūsā okır Hâkikatıñg kelāmın

117/7 Yedi gün almamış Tañrı selāmın

117/8 kûtb’ul-aķtāb diyen bednāmı gördim

117/9 Tāze tābān olan ‘ ömrimiñg dağı

117/10 Kış hazānı degse gōgermez bağı

117/11 Göz aylāp karşıda bir niçe sākı

117/12 Her biri oynadur yüz cāmı gördim

117/13 Āğladım yıkıldım tutdım elini

117/14 Tört pişvā bilen Hēzret-i ‘ Alini

- 117/15 Sancar hân Selim şah yedi velini
 117/16 Bir Zühre on iki imâmı gördim
 117/17 Süleymânı gördim yatur eyvânda
 117/18 Bir niçe gâyıblar cem' olmuş onda
 117/19 Kûlzum deryâsında düypsiz 'ummânda
 117/20 'Ali Hâtem salnan lecâmı gördim
 117/21 Kârûn bu dünyânı aldı mâl bilen
 117/22 İblîs 'aşî boldı gelmez yöl bilen
 117/23 Semengân şehrinde bâtır Zâl bilen
 117/24 Dev bile ceñg salan Rüstemi gördim
 117/25 Maḥdumkûlî fermân boldı Allâhdın
 117/26 Yere inip geldi 'arş-ı a' lādın
 117/27 Cebrâeîl getirmiş ulı dergâhdın
 117/28 Muḥammede inen Kelâmı gördim

âr (Şeyh ve Pîr):

- 4/25 Maḥdumkûlî tevfiḳ alsam
 4/26 Bir âr tapsam kulluḳ kılsam
 4/27 Yürek aydar yoldaş bolsam
 4/28 Dem çeken dervîşler bile
 221/15 Yedi âr bâr budelâdur âtları
 221/17 Hâḳîḳat yölunda haberli ârler
 237/51 Şerhîni bilmesenḡ ornınḡ düzaḥdur
 237/52 Toksan tokuz minḡ âr nîrde kovuşdı
 237/55 Allâh bilür kiminḡ câyı düzaḥdur
 237/56 Toksan tokuz minḡ âr şûrda kovuşdı

31/15 Renḡni aḡ redālı yaşıł niḡāblı

31/16 Uḡraşdı bir ‘acab ār bizim sārı

3.2.1.7.7. Evliyalār ve Pîrlər

Firaki’nin birçok şiirinde evliyalārın ve şeyhlerin adı geçer. Bu eserlerden onun tarıkata iten ilgi gösterdiḡi, bu yola y neldiḡi ve bir  ehhe mürit olduḡu anlaşılabilmektedir:

97/7  ibl ni Mecn nı alup gelmişem

97/8 Pehliv n P ry rı Veysi  alender

91/1 Dehist n nḡ bayrında b d-ı  ab nı görsem

91/2 Beh ’ud-d n Mirk l l Zeng nḡi B b nı görsem

133/15 H  ce Ahmed Yesev  yüz s f  bile

133/16 Keştisiz dery nı söyle geçdiler

128/21 He ret ‘Ali etge ‘ leme da‘vi

128/22   fd n   fa gitdi H zretiḡ avı

128/23 Y  i l m eyesi A med Yesev 

128/24 Menim   hib-cem limni g rd nḡmi

75/3  ıldı anḡa H   rahmet n r-ı tecelli  udret

75/4 H r a geyen H ca A med Sayramdadur Sayramda

226/11 Y  H zır  ly s ile A med S leym n onda b r

104/2 Bir d rt atlı geldi y rg n d diler

104/12 Sayramda bolub n durḡın d diler

104/16  dem indi gel r durḡın d diler

104/22 Mu ammed d p b rı  ar u bardiler

104/26 Sayramda  ol c ya gel p durdılar

104/29 ‘Alidur d diler tutdı destimdin

- 104/33 Haydardın sōradım bārça āt be āt
 104/34 Hāzret-i Peyğamber oldur bolma yāt
 104/35 Ol Eslīm h̃ācedür ol Bāba-zūryāt
 104/36 Ol Üveys K̃arandur bilgin didiler
 104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ārdür
 104/38 Ol Zeṅṅṅi Bābadur ol nāmdārdur
 104/39 Ol söyēñip duran ol Çihāryārdur
 104/40 Maḳsadiṅ ne bolsa aygın dīdiler
 104/46 Ey-ā Eslīm h̃āce yā Bāba-Selmān
 104/47 Ebūbekir şiddik yā ‘Ömer ‘Oşmān
 104/49 Eslīm Bāba Selmān buyurdi merde
 226/11 Yā Hızır İlyās ile Aḫmed Süleymān onda bār
 226/12 Ol Selim şāh Mekke ḥānı ibn-i Sultān onda bār
 226/13 Bayezīd Sultān Veyis H̃arkānı mey‘ān onda bār
 226/14 Bir niçe Mecnūn kibi çāk-i gerībān onda bār
 226/15 Dā‘imā Mūsa ‘aşası mārı gördim şondadur
 104/37 Ol Bahaveddindür ol da bir ārdür
 104/38 Ol Zeṅṅṅi Bābadur ol nāmdārdur

Şeyh ve Pīrin Lüzūmu:

- 175/11 Kāmil ayağna baş koy yalançıdın el göter
 175/12 Tevbe kılup bir pīriṅ torfağna bulan köṅglim
 83/1 Hāḳıkatda yōla giren dervīşler
 83/2 Pelle pelle Sidre bilen kürs çıkar
 83/3 Başçısız fehimsiz yōla girenler
 83/4 Yōlın şeytān urar yōlı ters çıkar

83/7 Yōla girer bolsañg niceme serṭ bār

83/8 Şerṭsiz yōla girseñg karşı bars çıkar

49/17 Tafabilsenṭ ḥaḳıḳatınṭ merdini

49/18 Çeşminṭe tūṭiyā ḳılḡıl gerdini

222/9 Ulını ulu bilmeyendin

222/10 Pire ḥızmet ḳılmayandın

222/11 Sözdin ma' ni almayandın

222/12 Tende cân bardur ḳaçalı

242/5 Ol baran çalımlı pīre pīr dīrler

242/6 Derdli bolsañg dermānıñḡı bīr dīrler

242/7 Ḳavın yaḥşısını şaḡal ır dīrler

242/8 Gülbādınṭ bağınıñ nārı güzel sen

229/8 Yedi pīrınṭ lafzıdın bir yādigārem doğrusı

229/9 Ey peri zülfinṭ feri va-Allāḥ seniñg dey ḥūblara

231/15 Uçraşıp kelevge ḡarḳ oldım dīr hāy

231/16 Ārler pīrler sizdin meded haraydır

104/13 Oturıpdık çıḳdı iki pīrzāde

104/14 Gözindin yaş aḳar aḡzı du' āda

Sufinin Tenkidi:

106/63 Şerī' atsız pīrler inek bolurlar

106/64 Sūfisi buḡa tek çozsa gerekdür

189/32 Selle bağlāp başına aç böri sūfī pīrler

189/33 Eyleyüp ḥalḳ üstine köp ḥiley-i tezvīrler

189/34 Rüz-ı maḥşer Ḥaḳ Resūlınṭ ne cevābın bīrler

189/35 Ger ḥelāl-u ger ḥarām tapsa tıḳarlar ırler

189/36 Şek degildür dōstlarım geldi kıyāmetdin nişān

42/1 Altmış yaşlı yetmiş yılķı sūfīler

42/2 Bilmez günni az ķālīpdur batmāğa

42/3 Çola yerde tāzı görmān tilkiler

42/4 Hiyāl eder yatan şīri atmāğa

Kalender:

97/1 ‘ Āşīķlar ehliniŋ hānı sultānı

97/2 Tecelli tahtınıŋ şāsı ķalender

97/3 Gezerem yōlları yitirip anı

97/4 Bilmenem haber ber ķaysı ķalender

97/5 Men bu yōlda şunça zille bolmışam

97/6 Mānde ķālīp ‘ ācizligim bilmišem

97/7 Şiblīni Mecnūnı alup gelmišem

97/8 Pehlivān Pīryārı Veysi ķalender

97/9 Haber aldım bāğ-ı bostān gülindin

97/10 Reŋŋi solmış bād-ı hazān yelindin

97/11 Gerdānı keç ķahbe çarķınıŋ elindin

97/12 Hemīşe tutarmış yāsı ķalender

97/13 Hoşlığım bār oynamāğa gülmāğe

97/14 Raķib ķoymaz doğrılıbān gelmāğe

97/15 Bir halvetde yār haberin almāğa

97/16 Sende bār āšnālīķ īsi ķalender

97/17 Gündīzim fikirdur ōddur aķşamıŋ

97/18 Bu resme geçirdim vaķtın eyyāmıŋ

97/19 Yā Rab kerem etsenŋ bize bir cāmıŋ

97/20 Uımmatın ayt ne behāsı alender

97/21 Sevsen ol yaradan ad r Subh n 

97/22 Men ar bi  d eylegin pinh n 

97/23 Tutdı   lemi g terdi cih n 

97/24   şıklar n lesi sesi alender

97/25 Madumul  aydır ustuh  n senin

97/26 Ten senindur damar senin an senin

97/27  met    n   ıl senin c n senin

97/28 Dodaıma tutın  s  alender

57/1 G rerge sıy  men tan ra dilkeş

57/2 Div ne-yi dehrem alender bile

83/13  lten ebd l gider  yib alender

83/14 Du  ag y hiç  almaz boşanur bender

86/1 Aız açdım göz yumdım ol sundım  sa arşu

86/2 T s üstinde yatıpdur alender y sa arşu

86/3 S   turdı ses etdi kim g   ld  kim yatdı

86/4  alender  s n tutdı düşdim hev se arşu

154/7 Şiş bile Keyumers  geyen c nd n 

154/8 Rüstem Z l geyib n alender geçdi

Tecelli:

201/5 Ger d seler küfr olur eşy  sendin h lidir

201/6 Menzil sendin mustarak mek n sendin biaber

201/11 Zem n ist r asm nda asman til r zem nde

201/12 B r b rine g m nda g m n sendin biaber

75/3  ld  ana H k rahmet n r-ı tecelli udret

75/4 Hırka geyen Hoca Ahmed Sayramdadur Sayramda

100/17 ‘ Arş-u ferş olmuş tecelli çün munıñg dek şevkdin

100/18 Bū muḳarrebler besī bībehredür bū zevkdin

Şarap, Mey, Tas, Cam:

31/13 Bir kimse yolukdı desti şarablı

31/14 Yeldin caynamāzlı suvdın mihrāblı

31/15 Eñgni aḳ redālı yaşıl niḳāblı

31/16 Uğraşdı bir ‘ acab ār bizim sārı

238/9 Şarap içip serhoş bolup segresem

238/10 Ğanīm cānın kıyım kıyım doğrasam

238/11 Göroğlı dek dāğdın dāğa uğrasam

238/12 Yā Rab ḥaber bilünürmi yār sendin

23/3 Sağ elinde gülgün bāde şarāblı

23/4 Söl elinde tāze biryān getürdi

103/9 Öy daşında şarāb isin nōş kıldım

103/10 Gitdi ‘ aḳlım ōzim bilmey cōş kıldım

103/11 Mey mest boldım dersiz ḳapā dūş geldim

103/12 Ruḥşat bolmay aça bilmen neylāyin

129/5 Ḳaraḳçımuñg ya seyidmüñg ḥocamuñg

129/6 Sāḳımu sen yā şarābmuñg yā cāmmuñg

129/19 Cihān dōlı sen ğāfil sen yārıñgdın

129/20 Mey mestmü sen yā şeydāmuñg nāme sen

174/9 Lāzım oldı oḳımaḳ ‘ an’ il-Ḥaḳḳ-u min’ el-Ḥaḳ¹]

174/10 Mey içip meyḥānedin mestāne boldım imdi

¹Mg’ta yoktur Kb S 107’den alındı

181/1 Dözmenem doymanam durmanam ey yâr

181/2 Bu sâķi devrinde içmeyin cāmım

181/3 Cām-ı mey sundığıñg görmesün eğyâr

181/4 Gelmenem ‘aqlıma görmeyin kāmım

3.2.1.8. Öğüt

Öğütler, Mahtumkulu’nun en çok işlediği konu olup oluşturduğumuz metnin %35’ini ve din konusundaki 197 şiir içinde %45’ini kapsamaktadır. Bolmazdın burun (61), bed ıķballık bilen (62), Haliñg seniñg (93) No’lu ve kafiye-redifli üç şiir dışında, diğer 83 şiirin tümü millî hece veznindedir. Bu şiirlerin içeriği, şairin yaşadığı 18. yüzyılın sosyolojik hayatı ile ilişkin olup günlük hayatın dinî bakışlı iyi ve kötülüklerini anlatmak amacıyla öğüt verilmektedir. Bu yüzden dünya çapında ün kazanmış birçok şair ve bilim adamları onun milli, edebî ve dilsel kimliği hakkında uz ve öz cümleler kurmuşlardır. Bazılarını bu yerde örnek veriyoruz:

Y. E. Bertels (Rus): “Türkmen halkı, çok sayıda şair vermiştir; ancak, onların arasında eşdeğeri olmayan söz üstadı büyük Mahtumkulu ilk derecededir. Onun şiirleri, Cemşid’in cāmıdır.”(Fedâkâr, 2000:380)

Bertels’in onun şiirlerini Cemşid’in cāmına benzetmesi, üslupbilimsel açıdan özellikle muhteva yönünden tam isâbetli olmuştur. İran mitolojisinde Cemşid cāmından dünyadaki olup biteni seyr ederken, Mahtumkulu da eserlerinde kendi döneminin tarihi, sosyolojisi, siyaseti, ahlakı, ilimi ve iyi-kötü her yönünü göstermektedir. Düşünce yönüyle millilik sıfatı kazanmak dilsel ve edebî milliliği de beraberinde getirmekte olup onun dili ve edebî özelliği Türkmenlere özgü olduğu için Hazar doğusundaki Gara Galpak ve İstavropol Türkmenlerin de ilgisini kendi bölgesinde olduğu gibi çekmiştir. Bu sebeple N. Hikmet, B. Bartold, Belyayev ve Vambéry de şöyle değerlendirme yapmışlardır: (Fedâkâr, 2000:380-385)

B. Bartold (Rus): “Göklenlerden olan şair Mahtumkulu, Stavrupollular dahil tüm Türkmenler için millî şairdir.”

N. Hikmet (Türkiye): “Aslında Mahtumkulu benim de şairimdir. Onun dili benim dilimdir. Ben şair olarak Mahtumkulu’dan çok şeyler öğreniyorum. O, benim de Babamdır, üstadımdır. O bana ve bu yerde benimle birlikte olan şairlere öğrettiği en büyük şey, kendi halkının dilinde yazarak onların bağımsızlığı için mücadele ederek savaşmasıdır. Bunu yapmayan şair, şair değildir.”

A.Vambéry (Macaristan): “Mahtumkulu’nun değeri ve kıymeti bizim için onun eserlerinde Türkmen dilinin en saf ve belirgin örneklerinin bulunmasıdır. Bu örnekleri onun at, silah ve buna benzer mevzularda yarattığı şiirlerde görmek mümkündür. Bu duruma, doğu edebiyatında çok nadir karşılarız.”

I. Belyayev (Rus): “Mahtumkulu’nun eserleri sadece Hazar doğusundaki Türkmenlerin arasında değil, Aral gölünün kıyılarındaki Karakalpakların arasında da geniş çapta yayılarak büyük oranda sevgiye sahip olmuştur.”

Z. V. Toğan’ın “Mahtumkulu hakikaten muallim şair olmakla beraber halk müfekkirdir”. Aşırov, T. (Temur, 2017: 174 ve Aşırov T. 2014: 26) kurduğu cümle de, onun şiirleri kendi dönemindeki halka hitap ettiğinin ispatı olup düşünürlüğüne halk diliyle dönemin siyasî, ahlaki ve sosyolojik konularının doğru şeklini Türkmen kitlesine aydınlık vermek yolunda sarfettiğinin göstergesidir.

Sayın hocam Doç. B. Sarıyev, “Klasik Düşüncenin Türkmen Mimârları” adlı eserinde, Mahtumkulu ve Babası Azâdi’nin düşüncesi konusunda onların şiirlerinden konuyla ilişkin sözcükleri tarayarak müfekkirlere kendi eserlerinde gelen edebî sanatlarla anahtar olacak açıklamalar vermiştir. Bu eserin genel değerlendirmesini şöyle özetlemek mümkündür: (bkz: Sarıyev, 2014) Azâdi’nin şiirlerinin yaygınlaşmamak nedenlerini “Devir, Dil, Din, Düşünce” olarak duvarlar tabiriyle bilim adamalarının bu

konuda yürüttüğü fikirlerini paylaşmıştır. Azâdi'nin dersleri ile yetişen oğlu Mahtumkulu'nun şiirlerindeki “Akıl, Fikir, Gönül, Söz, Dil” kavramlarını inceledikten sonra, düşünce özellikleri konusunda “Evet, Onlar” başlığıyla “Onların Görüşü” tâbirini kullanarak özetler vermektedir:

“Onların görüşü Türkmen halkının millî sesi ve ana dilidir.” O, halkın şairidir, halktan asla ayrı olmamıştır. Bu nedenle halkın uğradığı her türlü haksızlığı, zulmü, yoksulluğu, kıtlık ve hastalıktan duyduğu acılarını kendi şiirlerinde yansıtmıştır.

Onların görüşü insanlığı, insanları sevme ülküsüdür.

Türkmenler bu gün de Onların her birini birer ekol olarak biliyor ve yaşatıyor. Ayrıca Mahtumkulu'nun şiirlerini kendi döneminin ana yasası gibi kabul etmektedir. Türkmen halkının millî varlığını, gelenek göreneklerini, hoşgürüsünü, insanî değerlerini halk dilinde şiirsel bir biçimde ortaya koyan Mahtumkulu'nun adı Türkmenler için kutsal bir addır.” (Sarıyev, 2014:156)

Hatırlattığımız gibi, şair öğütlerinde kendi döneminin hayatındaki iyi kötülükleri ve ahlaki değerleri işlemiştir, bu sebeple halkın dili, düşüncesi ve edebî anlayışıyla örtüşmektedir. Burada öğüt konulu şiirleri sıraladıktan sonra, beyit örneklerini veriyoruz:

- Öğüt (86 şiir): gidicek sen (6), bu raya, (7), iglerler (11), bezenüp (19), kıl bolgın (22), yüz ursanğ (24), bivefalardın (30), söhbet yağşıdur (32), yetmeyin qalmaz (33), abad qalsun (45), nege yatur sen (48), hası nebilsün (52), daşı sındurur (53), bola bola geçer sen (55), Zer bihem eder (79), Gürz delmi (80), Atı gerek (111), Çağdur bu çağlar (127), sālı bendeniñg (139), seniñg ğibetkeş (140), ār yanında bellidür (147), bir işe ulaşdı (150), kuşın añğlamaz (152), sözi cāniñgdın (156), ihsān qaysı bilinmez (165), ernip durıpdur (180), ton bolsa (186), qara reñg bolur (187), gezemek bilen (194), ton tapılmasa (198), gelen de bardur (216), māyil bolsa ādemzād (219), qarārsız ārdın (220),

çıka bilmer sen (234), kardaş bolan (241), yeldim tut (2), yatmaz hiç (3), kılmağ yaraşmaz (5), baş üstünde (8), bu işi (10), dış gitmek (16), düşşine demez (18), köz bile (21), ar bile (27), sir gider (36), kâr bile (37), elde barı bolmasa (41), zer tek bolur sen (43), duz hem bolmasa (44), duş gelse (47), cem bolup (49), dağ sayar (78), Hevesidür (84), Göze mihmandur (95), Neler görünür (110), Coşundadur (113), Duman gitmezmiş (114), Turdı yel bile (116), Eyyamı gördim (117), Şalar kalmazlar (121), Kecdür yaranlar (126), dilli görnür (143), at yanında bellidür (145), öylengin (148), yolu gözlâr (151), yâd yahşısı (160), bir menzile yeter sen (162), gam Bile (192), çıkmayan ârdin (193), ata meñgâr (195), utup durupdur (196), şâl tapsa (213), bir sa‘at bile (214), eymenegör (215), Köymen yigide (50), ustada belli, (70), Coş bolmasun (73), Ton gerek (120), kadrın hiç bilmez (179), Bilmez yaşında (134), Coşa yetdiñg (88), bolmazdın burun (61), bed ıqballıq bilen (62), Haliñg seniñg (93), reftâridur (217), bir niçe mişâl, (197)

Mahtumkulu’nun dinî şiirlerinin çoğunu tasavvufla doğrudan ilişkili olmayan öğütler oluşturmaktadır. Bu şiirlerde muhatabın dil ve düşünce algısını barındırarak sade şekilde onlara hitap edebilmiştir. Bu yüzden çoğu eserleri halk edebiyatı tarzındadır:

78/1 dāğlar Hāqıñg mihidur defe ōzin dāg sāyar

A. N. Mahdum’un vurguladığı nasihat tarzı şiirlerde, bu mısra aktardığı kaynakta “dāğlar yeriñg mihidur” (Mahdum, 2016: 215), gelmekte olup yazmamızdaki Allahın çivisi anlamına gelen „Hāqıñg mihi” tamlaması Nebe suresinin 78/7 **والجبال أوتادا** dağları çivi olarak yaratmadık mı mefhumuyla denk gelmektedir.

Prof. Dr. Mahdum yeriñg mihidür kullanımını da Kur’an ayetleriyle ilişkili olduğunu anlatmaktadır:

Halk deyişi ile söylediği bu mısralarda Maḥdumkulu'nun "Dağlar yerin mihıdır" sözünü söylerken Kur'ân-ı Kerîm'den ilham aldığını hemen fark edemeyebiliriz. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in Enbiyâ Sûresi 31. âyetinde "Onlar sarsılmasın diye yeryüzünde sâbit dağlar yerleştirdik." buyurulduğunu gördüğümüz zaman buradaki derin manayı fark edebîliriz (Maḥdum, 2016: 215).

Maḥdumkulu'nun öğütlerinin birçoğu yer yüzündeki ve göklerdeki varlıklara dikkat çekerek yaratılmıştır ve Kur'an'daki varlıklara düşünmek davetine uyduğu ve onu bir nasihat tarzı olarak benimsediği aşikardır:

235/17 Maḥdumkulu her yan her yana bakar

235/18 Bu ne kudret işdür suvdın öt çıkar

Bu beyitte yüce kudretin yağmur suyundan yer yüzünde ot ve yeşillik çıkardığını öğüt vermektedir.

Şair insan vücüdündeki uzuvları da bir varlık olarak karşılar ve şöyle hitap eder:

44/5 Ayaḳ bār yörmāge el bār almāga

44/6 Kanı bende saḡlık şükriñ kılmāga

Şairin diğer bir nasihat tarzı da eski edebiyattaki olumlu ve olumsuz emir fiilleriyle direkt öğüt vermektir:

32/5 Hemrāh bolup oturmaḡın pīs bile

32/6 Boḡa degseñg beyniñg dōlar is bile

32/7 Gevher dāşın yüzik etseñg mīs bile

32/8 Kımmeti eḡsilmez hürmet yaḡşıdır

32/9 Zinhār ḡasd etmegiñ idigiñg nāna

32/10 Köñgliñg ḡayra bāḡla şıdḡıñg imāna

32/11 Gel āzār bermegiñ bir müselmāna

32/12 Oḡrı ārdin bir doḡrı it yaḡşıdır

2/5 Aç hem bolsañg barma ile dilege

2/6 Di köşkde men başı barmış felege

2/7 Düzde kılsañg hiç tapmayın kölege

2/8 İrem bağı içre ğamsız kıldım tut

Veya şer işleri yapanları korkutma amacıyla direkt öğüt verir:

93/1 Oğrı bolsañg diñglegin bolğay niçük ħalıñg sening

93/2 Kişi mālına gider köñgliñg göziñg fe' liñg sening

93/3 Mişli şeytān āldağıdır mekring-u āliñg sening

93/4 Bu yalançılık bilen ötgen meh-u sāliñg sening

93/5 Düzaħa doğrı barur bi-llāh giden yōliñg sening

Mahtumkulu nasihatın kendisinin amel ettiğindde etkili olacağını da düşünmektedir:

43/17 Gerçe naşihatdur illere söziñg

43/18 İle aytmazdın evvel tutasıñg öziñg

“Klasik edebiyatta gönül aynaya benzetilir. Bu aynanın tozlanması, paslanması istenmez. Bu mazmun çerçesinde tasavvufî bir bakış açısıyla çok şey anlatılır. İslami ahkâmın yerine getirilip getirilmemesi noktasında da kalbin, yani gönülün kararması söz konusudur. Günah işlemekle kalp kirlenir, kararır. Tевbe ile zikir ile İslamın emrettiklerini yerine getirmekle kalp temzilenir. Dua almak da her yönüyle önemli bir kazançtır. Hak dostları insanlar arasında gizlenmiş olduğu için herkesin duasını almaya bakmalıdır. Mahtumkulu'nun anlatımıyla bu konular çok daha tabiî ve kolay algılanır hâle geliyor”: (Mahtum, 2016: 215).

187/3 İçing şerdin sakla ğibetdin dili

187/4 Saklamasañg köñgöl gözging zeñg bolur

30/13 Şarāban ʔahūrdın kimge cām bolur

30/14 Könġül gözgü kimin nūr-a-nūr bolur

187/11 Her kimde bolmasa imān eşeri

187/12 Yüregi oyanmaz siyāh seġ bolur

187/15 Bilüp bolmaz ʔaķıġ dōstı ķaysıdur

187/16 Alķışı köp alsāġ işiġ oġ bolur

Bir kimsede iman varsa, onun daha daha bir eksiġi kalmamıştır denebilir. Ama iman yoksa ona amelinin bir faydası olmaz. O kişi iyi amel işlese de cennete kavuşamaz:

52/9 But-perest miġ ķılsun rūze namāzı

52/10 Aġa naşib bolmaz behiştinġ yazı

Mahtumkulu'nun öğütlerinden örnekler:

Zulüme Karşı Koymak:

2057 Bu dünyāda menem menem diyenler

20/58 Cebr elini ʔalk üstine ķoyanlar

20/59 Bir öt bolur yetim mālın iyene

20/60 Rū-siyeh sermende bolur yaranlar

12/33 Cebr etġüci sultān yaķġücü kōzdin

12/35 Cefāya cān etmek zehir cān sözdin

43/9 ķiyāmetdin bir söz dīdim bayaķda

43/10 ķarav bārdur yersiz urlan tayaķda

43/11 Zālimler ʔör bolur ķālur ayaķda

43/12 Ġarib sen yıġlama şir tek bolur sen

Kendi Onurunu Koruma:

2/5 Aķ hem bolsaġ barma ile dilege

- 2/6 Di köşkde men başı barmış felege
 2/7 Düzde kâlsañg hiç tapmayın kölege
 2/8 Irem bağı içre ğamsız kâldım tut
 24/9 Ğarķ olsañg deryāya düş gelseñg derde
 24/10 Tama‘ üçün açma yüziñgdin perde
 24/11 Katlan dileg etme gidi nāmerde
 24/12 Īşiñg düşüp dōsta yāra yüz ursañg
 36/3 Kanı ‘ aklıñg ōda tüşüp yan dünyā
 36/4 Ne merdler bār yōksıllıkda hōr gider
 41/25 Maḥdumķulı Hāķa tapşur ōziñgi
 41/26 Her nāmerde sārartmağın yüziñgi

Arzu Ve Hevesin Bitmemesi:

- 3/27 Yaḥşı günler yüz yıl geçse az görnür
 3/28 Yaman günüñg az hem bolsa ötmez hiç

Gurur Ve Kendini Beğenme:

- 6/1 Ādem oğlı ōziñg bilmey
 6/2 Gedem gedem ādıcaķ sen
 6/3 Eyāñiñg emrini etmey
 6/4 Ōz kõñgliñgni güydecek sen
 7/1 Mālīñga mülkiñge mağrur olunma
 7/2 Ey yōķ yerdin gelen gitdi bu rāya

Hoşgörölü Olmak:

- 95/3 Gelen aş dīp gelmez turşıtma yüziñg
 95/4 Nāna muhtāc imes söze mehmāndur
 26/19 Merd çıkar mehmāna güler yüz bile

26/20 Nâmerd özin gîzlâr mehmân yoluksa

Gîbet Ve Gaflet:

19/13 Utanmadıñg Hâkdın aqardıp rişing

19/14 Ğîbetdin dil dönmez harâmdın dışing

19/15 Fenâdın göregör bekalık işing

19/16 Ğâfil kâlup yatma deme aġranıp

Nâmerdlik:

8/1 Nâmerd kimdür bilür bolsañg

8/2 Ne dişeng dir baş üstinde

8/3 Azmâyışlar kıdur bolsañg

8/4 Hiç tapulmaz iş üstinde

Cömertlik:

90/7 ‘Ali Faṭma başlâr cennet işigne

90/8 Cömerdler gezerler nânı bilâni

79/7 Beriming bolsa her kıanda gören sañga bolur bende

79/8 Bedhüying duşmân yanında yaḡsılık yâr behem eder

152/9 Merddin dileg etseng aydur hûb bolur

152/10 Bir baḡşışdin yetmiş belâ def bolur

Cimrilik:

165/10 Bâylarında seḡâvet yök berim yök

165/11 ‘Ayâllarda uyar kıızda şerim yök

165/12 Edep kıaysı erkân kıaysı bilinmez

12/34 Baḡıldin dileg etmek soviḡdur bûzdın

12/36 Öġitdür bu sözler bizdin nişâne

3.2.2. İnsan

Bu bölüm *Siyaset, kahramanlık, sevgi ve mecazî aşk* konularıyla ilgilidir. insan sözcüğünden, edebî eserde şairin toplumla kurduğu bireysel ilişkisinin sosyal, siyasal ve duygusal yönü kastedilmektedir. Şairin düşüncesi ne derecede toplumun siyasî, millî ve boylar arası ilişkiler çerçevesinde onları hitap edebilmiştir? Başka bir insana olan aşk duygusunu şiirlerinde nasıl yansıtabilmiştir? Aktardığı düşünceler ne derecede onun üslupsal yönünü etkileyebilmiştir? edebî üslup tanımlamamıza göre hangi yöntemle bu yöndeki düşünce düzeyini üslupsal özellik olarak kabul edebiliriz? Bu soruların cevabını aramak için bölümdeki konuya ilişkin şiirleri irdelememiz yerinde olacaktır.

Metnimizde siyaset, devlet, boy ve aile ile ilişkin 12 şiir, kahramanlık 4 şiir ve sevgi konusunda 31 şiir bulunmaktadır. Her bölümü ayrı ayrı ele alacağız:

3.2.2.1. Siyaset

Siyasî ve tarihî olaylara ilişkin şiir yazmak Fars, Osmanlı ve Çağatay edebiyatında da görülmektedir. Ancak, onlarda dönemin padişâhlarının sağladığı siyasî birlik ve emîrler ve sultanlarının kendilerinin de şair olması sebebiyle, şiirlerdeki tarihsel olaylar, hânedan fertlerinin siyasî hareketleri, savaşlarda üstünlüğü ve övgü dolu eserlerden ibarettir ve şiirlerin tümü aruz vezninde olup muhtevasının muhâtabı toplumun tüm katmanlarında yaygın olmaması nedeniyle toplum tümü olabilmemektedir.

Mahhtumkulu'nun şiirleri hem edebî açıdan hece vezni ve kalıbında hemde içerik açıdan Türkmen kitlesinin tümünün hitâbına yönelik yaratılmış olması nedeniyle Çağatay edebiyatından ayrılmaktadır. Bunu Türkmen sahasındaki Çağatay Türkçesi edebî eserlerin genellikle elyazmalarda korunduğundan ve Mahtumkulu'nun şiirleri gibi halk tarafından ezberlenmemiş olmasından anlamak mümkündür.

Çağatay edebiyatında Abu'l-Hayr Han'ın torunu padişah Muhammed Şiban Han (1451-1510) gazellerinde tarihsel olayları saptayan şairlerdendir. Onun şimdi İran Türkmensahra'sında bulunan Günbed-i Kâvus şehrine yaptığı sefer ve Safevi Kızılbaşlarla savaşını zikreden gazelini örnek veriyoruz: (Karasoy, 1998: 164-165).

Uşbu yaz faşlında 'zm-i Esterâbâd eyledük

'Adl u dâd ile bu ilni asru âbâd eyledük

bu Timur o tağyîr kıldı mezhebin

kim kıızıl bôrk dînige kirdise ber-bâd eyledük

Asru bi-inşâflardın kayğuluk irdi bu il

Merhamet birle bu ilniñ köñglini şâd eyledük

Hâk Ta'âlanıñ yolıda ol kadar kim birdi dest

Çapıban islâm tığın ilni irşâd eyledük

Çün şeri'at yolıda koyduk kadem ihlâş ile

Barça 'âlemni şeri'at birle münkâd eyledük

Künbez-i kâbûs ile yaylap uşol Gürgân suyn

Kim kıızıl bôrk cehtidin biz 'azm-i Bağdâd eyledük

Bu Şibâni bu tavâyif biglerini kavlaban

Zülm ü cevrin köteriben ilge köp dâd eyledük

Görüldüğü üzere Şiban Han Timurlular zamanında Safevilerle başlayan ve Şibaniler zamanında devam ederek 18. yy.'da Mahtumkulu dönemine de ulaşan mezhep çatışmalarını zikrederek kendi adaletini ve seferdeki gâlip gelmesini savunmaktadır. Fars edebiyatındaki, Menûçehri, Ferruhî ve Unsurî gibi Gazneli sultan Mahmud'un sarayındaki şairler de padişah vasfında böyle övgü nitelikli şiirler yaratmışlardır. Mahtumkulu'nun şiirleri Türkistan'da siyasî birlik olmaması ve halk içindeki sosyal şartlar nedeniyle tarihî ve siyasî şiirleri halka hitâben ve onları adalet ve devlet kurmaya ve birlik olmaya yönelik yazılmıştır. Aşağıda bu tür şiirlerin redif ve kafiyesini verdikten sonra içeriğinin düşünce özelliklerini ele almaktayız:

(12 şiir): Yüz ursanġ (24), döker olduġ yaşıımız (25), ardı bilinmez (34), 'arş-ı a' lāya (184), emire döner (183), bular gelmedi (225), Çovdır ġān üçün (244), yağmur yağ-dır Sultānım (149), siziġdür (182), Gökleġ (212), Devlet 'Aliniġ (218), nuġşāna gelgey (191), ham olur (46)

Siyasî şartların deġişmesi, yeni üslubun ortaya çıkışında zemin hazırladığını beyan etmiştik. Firaki'nin yaşadığı döneminin tarihini ele aldığımızda da Timurlular yıkılıp Şibānilerin iyi derecede Türkistan birliğini sağlayamadan zaafa uğramaları sonucunda parça parça hanlıklar türeyerek Türklerin etnik grupları kendi dil unsurlarını yazılı edebiyatta yansıttıkları açıklanmıştı. Mahtumkulu'nun yaşadığı 18. yy. İran'daki Safevi hanedanından başlayarak Nadir Şah zamanında ezici zülümlere mâruz kaldıkları, tarihî kaynaklardan aktarmıştık.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde bu zülümlere karşı çıkmak, zülüm altındaki halkın sosyal durumunu yansıtmak. adaleti sağlamaya ve hakkı savunmaya ve Türkmenlerin kendi devleti olmadığından Afgan lideri Ahmed Dürrâni'ye güvendiği onun şiirlerinden aşikârdır.

Mahtumkulu bu şiirde Kızılbaşların Türkmenlere karşı ersgin olduğunu ‘haddinden aştığını’ ve Türkmenlerin kendi yurt binasını ‘devletini’ kurma ve birlik çabasında olmalı olduğunu şöyle beyan eder:

- 25/1 İster eldin çıka devlet humâyım
- 25/2 Du‘ â kılıp döker oldık yaşımız
- 25/3 Dileğim düş eyle güzel Allâhım
- 25/4 Ersgin oldı gitdi kızılbaşımız
- 25/5 Hızır gezen çölde iller yayılsun
- 25/6 Yürt binâmız kâyım bolsun kırılsun
- 25/7 Çille mest nerlerimiz bārça ayılsun
- 25/8 Bir sofrada edâ bolsun aşımız
- 25/9 Dervişler köngül cem‘ dursun namāza
- 25/10 Yigitler yığılsun sohbete sāza
- 25/11 İlimiz ulaştır sovlmaz yaza
- 25/12 Toksan dölup tamâm bolsun kışımız
- 25/13 Türkiyâ bağlasa bir yere bîli
- 25/14 Qûrıdur kılzumı deryâ-yı Nîli
- 25/15 Teke Yomut gökleňg Yazır Ālili
- 25/16 Bir padişah kulluk etse(k) beşimiz
- 25/17 Maḥdumkulu doydı cānıňg dirligne
- 25/18 Müselmānı koyma kâfir ḥōrlıgna
- 25/19 Revāç bergin Yomut Gökleňg birligne
- 25/20 Ol Kemāl ḥān ovġān bolsa başımız

Görüldüğü üzere, kış günler bitip halkının yaza “ilk bahara” kavuşmasını, bir yere bel bağlanıp güçlü olmasını, Teke, Yomut, Göklenġ, Yazır, Alıli ve tüm boyların birlikte olmasını arzular.

Yine ardı bilinmez (34), şiirinde ise Göklenġ Yomut gayretle birlikte yoğun bir ordu hazırlamaladığını doğudan Teke ve Salur boylarının birliğe katılmalarını vurgulayarak Türkmen milliyetçiliğine boy ve dil yanı sıra mezhep unsurunu da ehli Sünni tamlamasıyla eklemektedir. Bu üç unsur günümüz antropoloji araştırmalarındaki ankette de Türkmen kimliğini oluşturduğunu çalışmamızın başında hatırlatmıştık:

- Türkmen soyundan olması veya boylara eklendiği kabul edilen soydan olması
- Türkmen dili ile konuşması,
- Müslüman, Sünni, Hanefi mezhepli olması (Asgeri ve Kemâli, 1995: 13).

Bu da Mahtumkulu ve onun dönemindeki kimlik anlayışının bu günkü anlayışla örtüştüğünü göstermektedir.

Mahtumkulu’nun bu tavrı Safevilerin şîlik üzerinden Türkmenlere yaptığı saldırılarına karşı kimlik korumadaki direncinin göstergesidir.

Firaki kendi boyunu Göklenġ (212), redifli şiirinde birliğe çağırır ve zülme karşı savaş etmelerini şöyle getirmektedir:

212/1 Çöle çıkar bolsa menġzâr keyige kılana gökleġ

212/2 Te‘şib edip savaş etse döner aç arslana gökleġ

212/3 İliġ yürdın bırakmaz belâ bakmaz söz yokmaz

212/4 Allâhdın emirdür çıkmaz bu sözüm yalana gökleġ

212/5 İlhâm etdi Mevlâm maġga nazar düşdi sendin yaġgâ

212/6 Yök bolur kaşd etgen saġga kaydıp dōn Gürgene gökleġ

212/7 Sözi ağzıma Hâk salur bir nefes aydayın bolur

212/8 Yamanlık eyleyân gelür nurbat dīp amâna gökleġ

212/9 Hürüc eylâp tursa eger fermâna gelür Nişâbü

212/10 Övrilür bu devrân devir ehli müselmâna gökleṅ

212/11 Harâba döñip Horâsân at ayaḡna ḡalür yeksân

212/12 Kese arḡaç Mâzenderân gelürler fermâna gökleṅ

212/13 Dîniṅ durlur Haḡ nûrî tek ḡüyciṅ artar Rûm zûrî tek

212/14 Asılışur aç böri tek ‘ ışḡ edip meydâna gökleṅ

212/15 Zör bir sipâhîṅ savaşa devletiṅ öṅindin düşe

212/16 Kılıç urıp kızılbaşa dölür sen İrâna gökleṅ

212/17 Büyük dergâha yüz sürtip islârin devletiṅ artıp

212/18 Firâḡî dir ḡoşun tartıp barur sen Tahrâna gökleṅ

Şâir, emire döner (183), şiirinde dönemin siyâsî şartlarının istikrârlı olmadığını ve devlete sahip çıkılmasını ve yasaları töre tâbiriyle getirerek yeni bir yasalara dönüşmesini arzu eder:

183/1 Ülkede şâhib bolmasa erbâblar emire döner

183/2 Üç yıl şîre uğramasa tilki pişik şîre döner

183/3 Kahbe felek ḡaşıḡ salur birine bîr birdin alur

183/4 Her kime bir nöbet gelür ülke âḡar töre döner

Gerçi yağmur yaḡdır Sultânım (149), şiiri kıtlık döneminin duâsı olarak algılanır, İrân’ın Nevşirvân Şah zamanındaki adaleti hatırlatarak kıtlığın Allah emriyle giderilmesiyle birlikte, halkının adaletli bir döneme erişmesini de duâ eder:

149/9 Bülbüller mest bolsun ‘ âlem ayılsun

149/10 ḡayḡılar def’ bolsun ḡamlar sovulsun

149/11 Nevşirvân vaḡtı dek cihân yayılsun

149/12 Raḡm eyleyüp yağmur yaḡdır Sultânım

Şâir, nuşşâna gelgey (191), şiirinde müslümanların birlikten uzak durup, iç savaşımlara uğradığında, dinin zayıflayacağını, erliğin biteceğini, zülüm artarak halkın diri kalmayacağını vurgular:

191/1 Müselmānlar kılıç kıoysa bīr bīrge

191/2 Devlet dōnūp dīnler nuşşâna gelgey

191/3 Zūlm eylāp bīr birin salsa esīre

191/4 Felek bu fikirdin pişmāna gelgey

191/5 Bīr birini çapmak ermes ārlıkdin

191/6 Bu iş şeytānidur belki kōrlıkdin

191/7 ālalık ayırur īlī dīrlıkdin

191/8 Munda devlet dōnīp duşmāna gelgey

Emir ve padişahın akılsızlığı, âkillerin de çabasını sonuca erdirmeyeceğini hām olur (46) şiirinde getirmektedir:

46/1 Her emirīng ger vezīrīng ‘ aklı kütēh hām olur

46/2 Ol emirīng ādı āhīr hālk ara bednām olur

46/3 Bir ‘ aqıl şāhib-kemālīng kōlī birle iş tutan

46/4 işni daşdın alur terfendikçe hām olur

46/5 İstesēng serriştesin sen bu cihānı ser be ser

46/6 īl açan kahrın gečen bīnende bir eyyām olur

46/7 Gellebān erbābga dōnūp bolmış erbāblar emīr

46/8 Şehlere bolmaz eṭa‘ at böyle hem eyyām olur;

46/9 Dī selām Maḥdumkulıdın yağı bolğan beglere

46/10 Āy tolar encüm batar risvā-yı hāş-u ‘ ām olur

Firaki'nin siziñgdür (182), 'arş-ı a'läya (184), Devlet 'Aliniñg (218), bular gelmedi (225), Çovdır hân üçün (244), şiirleri doğrudan dönemin siyasî şartları ve şahsiyetleriyle ilgilidir.

Aga Muhammed Han Kaçarlar hanedanının kurucusu Muhammed Hasan Han Kaçarın oğlu ve o da Feth Ali Han'ın oğludur. İkinci Tahmasp Safevi tarafından vâli olan Feth Ali Han'dan sonra, oğlu Muhammed Hasan Han Türkmenlerin yaşadığı bölgenin güneyindeki Ester Abâd'da vâli olmuştur ve Türkmenlerle iyi ilişkide olup Nadir Şahın ölümünden sonra padişahlık iddiasında bulunmuştur.

Mahtumkulu, metnimizdeki 182 No.'lu şiirde Fath-‘ali serdâr oğlu diye Muhammed Hasan Han'ı hitap etmiş ve içeriğinden anlaşıldığı gibi, Kaçarların İran hâkimiyetini ele alacaklarını öngörmüştür. Şâir son satırda “bu Yomut Göklenğiñg ili siziñgdür” diyerek Türkmenlerin ondan himayet ettiğini ve edeceğini söyler:

182/1 Sür Fath-‘ali serdâr oğlu geldi vâkt

182/2 Yene bu devrânı ‘âlî siziñgdür

182/3 Köhne ağır devlet tâze eder baht

182/4 Beyüklük serdârlık yolu siziñgdür

182/5 İlyâs kimîn ebr çöken suvlarda

182/6 Govş kimîn dumân düşen dâğlarda

182/7 Gençli şehir Hızır gezen çöllerde

182/8 Kâdır beren dünyâ mâlı siziñgdür

182/9 Bahtıñg bend ede bilür bilmezi

182/10 İqbâliñg nîst eder dorğı gelmezi

182/11 Dükân dükân Becânger'ing almazı

182/12 Badeşşân ma‘ denı la‘ li siziñgdür

182/13 Kahrıñgıza düşan kuma bulaşur

- 182/14 Keremîgize düşen ‘arşa ulaşur
 182/15 Beyüklük besâtı size yaraşur
 182/16 Fereydünîng ferd iqbâli siziñgdür
 182/17 Semarkand tahtında kurlan yâylara
 182/18 Mehdiye denğ halk sarsar yâylara
 182/19 Süleymân tek söziñg geçer suvlara
 182/20 İskenderîng deryâ sâlı siziñgdür
 182/21 Maşrıka yüz urıp çıksañg Horāsân
 182/22 Evvel kürd siziñgdür soñgra Bedaḥşân
 182/23 Zîr-i pây etsenğiz ırak İşfihân
 182/24 Dāğistân ḥaṣemi ḥaylı siziñgdür
 182/25 Sözim yerde kâlmaz dîdigim gelür
 182/26 Nazarım kîmyâdur mîs altun bolur
 182/27 Pârsa çöken devlet size övrilür
 182/28 Bütün bu dünyâniñg meyli siziñgdür
 182/29 Erenler çetr alıp başiñg daldârlar
 182/30 Hızır İlyâs rekabiñgız yeldârler
 182/31 On bir imâm kôliñgızdın koldârlar
 182/32 Cileviñgde imâm ‘Ali siziñgdür
 182/33 Maḥdumkılı aydur Rûm tek oyanmaz
 182/34 İskender kırısdur dövilmez sınmaz
 182/35 Dāğ kimî derfenmez deryâ tek dönmez
 182/36 Bu Yomut Gökleñgiñg îli siziñgdür

Muhammed Hasan Han’ın oğlu Aga Muhammed Han devleti ele geçirdikten sonra, Türkmenlerin umduğu gibi olmamış ve tam aksine bu hanedan kurucusundan

başlayarak son padişah Ahmed'e kadar, Türkmen bölgeler onların baskısı altında kalmıştır.(Aşırpur, 2009: 42).

Mahtumkulu Dürrâni'nin Afganistan'ın iç isyanlarını bastırarak birleştirdiğini Meşhed fethini, İran'a hâkim olma iddiasını ve diğer ordu ve askerî başarılarını görerek ondan Türkmenleri toparlamaya ve birleştirmeye umutlu olmuş ve şiirlerinde onu övmüştür. Arşî âlâya kafiyeli 184. Şiirde şahım hitap etmesi ve İran'a kılıç urma ve fethetme içeriği Ahmed Dürrâni'nin övgüsü olduğunu düşündürmektedir:

184/1 Şahım yer yüzine yayılup çavıñg

184/2 Ādıñg asmān gider 'arş-ı a' lāya

184/3 Gelen nökeriñgdür gelmeyen āvıñg

184/4 Beyüklük zinesin qal pāya pāya

184/5 İrāna kılıç ur yörit sipāhı

184/6 Başıñgda berk olsun devlet külāhı

184/7 Humāyun dāğında şirleriñg şahı

184/8 Güyā bir neheñg sen mevc-i deryāya

184/9 Māşeleriñg āv añgdayan şiri sen

184/10 Zemistān beynisi deviñg biri sen

184/11 Zāl oğlıñg peykānı sen tiri sen

184/12 Güştāsp oğlı dek belli belāya

184/13 Pişiñg irān bolsa puştıñg Tūrāndur

184/14 Dōst işiñge hoşvaqt duşmān hayrāndur

184/15 İqbālimiñg hayrı külde revāndur

184/16 Merhamet nazarıñg salsa bir sāye

184/17 Firağî dır revāc bīr sen sen dīni

184/18 Şāhlarıñg sālārı İslāmiñg zeyni

184/19 Emriñg muṭî^c eder îrân zemîni

184/20 Rûz-ı şeb nâlîşım budur Hudâya

Mahtumkulu'nun diğêr tarihî şiiri, Göklen hanı olan Devlet Ali ile ilgilidir. N. Aşırpur da Mahtumkulu'nun şiirleriyle ilişkin yazdığı sözlükte onu, Göklen Türkmenlerinin önderlerinden biri diyerek yetinmektedir (Aşırpur. 1997: 231).

Ahmed Dürrâni Göklenlere yazdığı mektupta, Muhammed Veli Han, Amanlık Han, Hoca Hasan onbeği, Adine Kılıç Dodurga, Gündogdı, Çalış Han, Çerkez onbeği, Devlet Ali, ve diğêr Türkmen şahsiyetlerinin adın zikretmiştir.

Firaki bu şiirde, Devlet Ali'den övgü ile bahseder. Onun hakkında Firaki'nin bu şiiri ve Ahmed Dürrâni'nin yazdığı mektuptaki geçen adı dışında bilgimiz yoktur.

Firaki bu şiirde Devlet Ali'ni şöyle anar:

- Sözlerinde Sünniyi savunur. (218/1-2)
- İyi derecede savşçıdır. (218/3-4, 19-20. 26. 30-32)
- Vefat etmiş ve fakir severlikte meşhurdur.)218/5-8)
- İlk Bahar sezonu gibi rahmetlidir. (218/12)
- Askerleri becerikli savşçıdır. (218/16)
- Sözleri iknâ edicidir. (218/19)
- Boyun başkamıdır. (218/25)
- Mümin ve evi istişâre meclisidir. (218/27)
- Dilediğini yerle gök arasında arar. (218/29)
- Evlatsızlıkta Peygamber Hz. Muhammed ve Hz. Süleyman gibidir. (218/35/36)

218/1 Sünniye sûtündür kâfirğa seddür

218/2 Söḥbet içre sözi Devlet 'Aliniñg

218/3 'Älemde destândur illerde ḥaṭdur

218/4 Çalsa tiğ-ı tizi Devlet 'Aliniñg

- 218/5 Sözi sened bolup kâldı dillerde
- 218/6 Faķirler penâhı yaman günlerde
- 218/7 İraķ ülkelerde yakın illerde
- 218/8 Dōst duşmānı rāzı Devlet ‘ Aliniᅡ
- 218/9 Çoᅡ cihāᅡgır idi ‘ ömür bolınça
- 218/10 Yaradan yōķ edip yere salınça
- 218/11 Yalançada yāylāp tāki ölinçā
- 218/12 Savılmadı yazı Devlet ‘ Aliniᅡ
- 218/13 H`ār geçmez her kimni mūdām islese
- 218/14 Taķdırdin daş çıkmaz geᅡgeş taslasa
- 218/15 Bürgüt dey alurdı lācın beslese
- 218/16 Şır alurdı bāzı Devlet ‘ Aliniᅡ
- 218/17 Ağır uruᅡlıdur hem beyūķ illi
- 218/18 Kōp yıᅡılsa meşhūr ‘ āleme belli
- 218/19 Meydānda kılıçlı divānda dilli
- 218/20 Yüze tāydur ōzi Devlet ‘ Aliniᅡ
- 218/21 Dileᅡ etse doᅡᅡ daşları eridür
- 218/22 Ėaᅡab etse hükmi dāᅡlar yōridür
- 218/23 Güneşdin gevhirdür āydın durıdur
- 218/24 Felekde yıldızı Devlet ‘ Aliniᅡ
- 218/25 Sānsız ile serkerdedür sulᅡāndur
- 218/26 Ceᅡᅡ yerinde cellād belki arslandur
- 218/27 Menzili mesciddür ferşi divāndur
- 218/28 Ėıcesı gündīzi Devlet ‘ Aliniᅡ
- 218/29 Temennāı yerdin asmāna deᅡᅡdür

218/30 Bişede bebirdür dāğda pelenğdür

218/31 Gāmige lābırdur deryā nehenğdür

218/32 Her yan barsa ōzi Devlet ‘ Aliniğ

218/33 Maḥdumkulu geçdi dünyāda deñgsiz

218/34 Törelıkde tāysız ārlıkde enğsiz

218/35 Peygamber peysizdür Süleymān soñgsız

218/36 Şoñga meñgzār izi Devlet ‘ Aliniğ

نامه‌هایی به سران گورگلان و یموت ترکمن فرستاد که دو عدد نامه در کتاب مطلع الشمس صنیع الدوله آمده است که نقل می‌شود از متن نامه‌ها چنین استنباط می‌شود که نامه به خدمت «محمودولی خان» و «امان لیق خان» و «خواجه حسن اون‌بیگی»، آدینه قلیچ دودرغه، گوندوغدی، چالیش خان، چرکزاون‌بیگی، دولت‌علی، آنامحمد مصطفی، شیرمحمد، سلیمان، منگلی خان، عوض گلدی، اوروس‌عالی، دولت‌محمد^۱ قره‌حسن، آدینه گلدی اون‌بیگی نوشته می‌شود و چاودیرخان رئیس طایفه گورگلان به کمک وی می‌شتابد، احمدخان درانی می‌نویسد: «حال محیط ایران طوری است اگر چنانچه احدی برود اهل سنت آن را میان خود راه ندهد و چنانچه قزلباش‌های صفوی به جان شما و ما افغان‌ها افتاده است ولی حال که قلعه مشهد را در محاصره داریم و ان‌شاءالله تعالی همینکه قلعه فتح شد گویا کل ایران به تصرف آمده است آن عالیجاهان اگر چنانچه از راه غیرت دین مبین وارد شوند و قشون و سوداگر بیاید مانع نداریم هم سود دنیا است و نفع آخرت والا اینکه الحمدلله تعالی بندگان اقدس را محتاج به قشون نیست مگر تکلیف دین که همگی غیرت دین را نموده با هم متفق شویم»^۲.

«تحریر فی شوال ۱۱۶۷»

Dürrāni'nin mektûbu

Yüz ursanğ redifli 24 no.'lu şiirin son dörtlüğünde Kemal Han Afgan'a işaret eder. Kemal Han Nadir Şahın ölümünden sonra ayaklanan Azâd Han Afgan'ın komutan- larından olup bu kişi Muhammed Hasan Han Kaçar'dan yenildikten sonra, Kaçarların hizmetinde olmuştur. Kerim Han Zend Muhammed Hasan Hanı öldürdükten sonra İran'ın iç savaşlara mâruz kalmasının nedenini Afganların para için acımasızlık yaptıklarından görmüş ve Afganların öldürülmesine emretmiştir. Bu dönemde Kemal Han kaçarak Göklenlere sığınır ve Mahtumkulu bu şahsiyete işaret etmektedir:

24/17 Maḥdumkulu gerçe baḥtınğ şör olur

24/18 Şîrîn eyle bir devletli yār olur

24/19 Ğam sendin sovılr derdiñegsilür

24/20 Kemāl ḥan ovğān dek āre yüz ursanğ

Türkmenlerin Çovdır Han'ın başkanlığında Ahemed Dürrâni'ye yardım olarak gönderdiği kişiler geri dönmeyince, bu olay Mahtumkulu'nun bazı mersiye ve ağıtlarının yaratılmasına sebep olmuştur. Bu şiirlerin biri:

244/1 Ahmed padişahdın haber tutmāğa

244/2 Ümīddedi iller Çovdır hān üçün

Çovdır Han'ın eşinin adı Adine Hāl > Adnaḥāl > Annahîl olduğunu söyler:

244/9 İziṅde qaldılar il intizārīṅ

244/10 Ümīd birle gezdi Adnaḥāl yārīṅ

Beyti ile başlar ve şiirde Gerkez köyünden Atanazar adlı bir kişinin de adı geçer.

244/11 Atanazar oldur çekerge zārīṅ

244/12 gözley gözley yollar Çovdır hān üçün

Bu Atanazar'ın torunları Türkmen geleneğine göre adını korumuş ve şimdi Atanazar berzin adı ve soyadıyla Türkmensahra'nın edebiyat ve kültür araştırmacılarından olup karabek elyazması da onun yardımıyla bulunmuştur.

244/1 Ahmed padişahdın haber tutmāğa

244/2 Ümīddedi iller Çovdır hān üçün

244/3 Sağ barıp selāmet kaydıp gelmāḡe

244/4 Onḡmadı iqbāllar Çovdır hān üçün

244/5 Yaḡlar tonḡıp qaldı yaḡışlar gezmān

244/6 Bulut böklek saldı bu derde dözmān

244/7 Zemīn zāya boldı felekler lertzān

244/8 Onḡmadı İqbāllar Çovdır hān üçün

244/9 İziṅde qaldılar il intizārīṅ

244/10 Ümid birle gezdi Adnaḥāl yārīṅ

244/11 Atanazar oldur çekerge zārīṅ

244/12 Gözley gözley yollar Çovdır hân üçün

244/13 Qur‘ alar günġ boldı fállar şum boldı

244/14 Bārānlar bend boldı yōllar güm boldı

244/15 Çeşmeler hoşk oldı taşlar mūm boldı

244/16 Güyā boldı tiller Çovdır hân üçün

244/17 Kazā kahra mind i perin sındırsa

244/18 Felek hıyāl eylār mihrin indirse

244/19 Deryā cōşa geldi suvdın kındırsa

244/20 Muştāk boldı kōller Çovdır hân üçün

244/21 Barsa bārı belli sulṭānda hānda

244/22 İli tapmay kâldı armānda cānda

244/23 Kazādur kısmetdür Yezd-u Kirmānda

244/24 Meger kânlar tartdı Çovdır hân üçün

244/25 Sözle Maḥdumkulı ‘ālem bilsünler

244/26 Cāyı cennetde dīp güvāh bolsunlar

244/27 Haḫ rahmet etsün dīp du‘ā kılsunlar

244/28 üyşüp müselmānlar Çovdır hân üçün

Ahmed Han Dürrâni, Nadir Şahın ordu komutanlarından, Nadir’in ölümü sonra, asker toplayarak Afganistan devletini kurmak niyetiyle, ordu düzenledi. Meşhed başta olmak üzere Horasan’ı fethederek o bölgede Afganistan ve İran arasında bir güven bölge oluşturmak niyetinde idi (Kâtib, 152: 13-15). A. Goli’nin Matla’u-ş-Şems kitabından verdiği bilgilere göre Ahmed Dürrâni Horasan’ı fethetme konusunda Türkmenleri mezhepteş görerek onlardan yardım istemiştir. O, Yomut ve Göklen boylarının başkanlarına mektup yazarak şöyle söz etmiştir: “İran’ın durumu şimdi şöyledir ki sünni bir kimseyi kendi aralarına sokmazlar; Safevi Kızılbaşları sizin ve biz

Afganların canına kastetmişlerdir. Şimdi biz Meşhed kalesini kuşatmış iken, onu fethettiğimizde İran'ın tümü fethedildi sayılır. Eğer dinî gayret göstererek gelerseniz, dünya ve ahiret için faydalı olacaktır. El-Hamdü lillah-i ta'âlâ bizim kullarımız orduya ihtiyaç duymaz. Sadece dinî görev olarak birleşmemiz yerinde olacaktır.” (Goli, 1987: 106).

Türkmenler özellikle Göklen boyu, yaşadıkları topraklarda komşu şah ve hanların baskısı altında kaldıklarını defalarca tecrübe ettikleri için Ahmed Dürrâni'nin dâvetini kendi törelerine göre istişare ederek günümüzde devam eden “Yaş Ulılar” gengeşi ve kurultayı yapılmıştır. Mahtumkulu'nun “Çovdır Han için” şiirindeki kahraman “Çovdır Han” bu kurultayın sonucunda Han ve serdar “savaş komutanı” olarak tayin edilmesi muhtemeldir. Zira, Devlet Ali ve Devletmuhammed Azâdi gibi Göklenlerin yöneticisi denilebilecek kişilerin adları Ahmed Dürrâni'nin mektûbunda geçmiştir, Firaki'nin şiirlerinde ve Dürrâni'nin mektubunda bunların ikisinin de Azâdi ve Devlet Ali, anılması onların boy içindeki özel yerini göstermektedir..

Göklenlerin coğrafi konumu da Nadir Şah'ın toprakları sayılmakta idi, Yomut ve Teke boyları Türkistanın daha içinde oldukları için o dönemde İran'la çok mücadelesi yoktu ve olduğu halde de Karakum çölüne veya Balkan dağlarına sığınarak kendilerini koruyabilmekte idiler.

Ahmed Dürrâni'nin Türkmenlerden 60 kişinin adını zikrederek Hanefî fikhına dayalı bir devlet kurma içerikli yazdığı mektup Tahran'ın Belgeler müzesinde tutulmaktadır. Mahtumkulu Türkmen topraklarına sahip özlediğini şiirlerinde getirmiştir:

183/13 Maḥdumḳulı budur derdiṅg şāhibi gerek her yurdiṅg

3.2.2.2. Kahraman

Bu çelişkili ve istikrarsız durum, Mahtumkulu'nun diğer şiirlerinde kahramanlık, savaşçı olmak sıfatını anlatmak şeklinde yansımıştır. Türkmenlerin kendini korumak ve gelişen olaylarda pay almak rifâha kavuşmak çabasında olmak zorunda idiler. Peygamberin Gazvelerini ve Hz. Ali ve diğer sahâbîlerin savaşlarından dinî literatürde gelen konuları anlatmağında onların fedâkarlıklarını beyan etmenin yanı sıra diğer yönü, şairin kendi dönemindeki Türkmen savaşçıları savaşın dinî bir görev olduğunu ve yiğitleri iknâ etme hedefi olduğunu da düşünebiliriz. Bağdat hilâfeti, Osmanlı, İran ve Türkistan tarihinde savaşta, barışta ve ülke yönetiminin her konusunda din adına siyaset yapmak dönemin sosyolojik anlayışı ile bağlantılıdır.

Mahtumkulu'nun konuyla ilişkin şiirleri aşağıda ele alınmaktadır:

4 şiir: Kahrı kâna (87), meydan yoluksa (26), defe nedür düz nedür (161), kesen başı gerekdür (35)

Ali'dür şiirini dinî içerikli şiirler bölümünde zikredilmişti; kahrı kâna redifli şiirde ise tümüyle Ali'nin dinî mücadelesini ve savaşlarını anlatılmaktadır:

87/1 Hudâyımnıñ arslanı dolandı kahrı kâna

87/2 Döndi ' Ali zarbindin Hayberinğ şehri kâna

87/3 Behişt binâ köşkindin göz nūrlanur müşkindin

87/4 Döndi Ahmed ' ışığındın Herâtınğ nehri kâna

87/5 Ğazabdın Döldül mindi çekildi yeriñğ bendi

87/6 ' Ali zarbindın döndi muḳâtil zehri kâna

87/7 Ey boy uzūn ' aḳlı az başı şitte ḳolı sâz

87/8 Cenğ eyledi behri bāz düşdi şed beḫri kâna

87/9 ' Āşıḳam ' ıḣḳ mesti men dāmen-i yār dest-i men

87/10 Maḣdumḳulı dōstı men görmedim mihri kâna

Mahtumkulu din kahramanlarını yâdetmekle dönemin yiğitlerini savaşta din için ve Hâk ' ışıķına cesaretli olmalarını da gözardı etmemiştir.

Mahtumkulu meydân yoluķsa şiirinde korkakların ve cesurların özelliklerini anlatarak toplumdaki savaşçıları savaş adâbini anlatmaktadır:

26/1 Bedev ölse meydân ķālur armānlı

26/2 Hâk ' ışıķına at sal meydân yoluķsa

26/3 Ār öliceķ heṅṅām ķālur devrānlı

26/4 Vaktıṅṅı hoş geçür devrān yoluķsa

26/5 Yigit bārdur sözün tapmaz surrıdur

26/6 Yigit bārdur demi daşlar eridür

26/7 Cāy yerinde ğarīb bolsa ğarrıdur

26/8 Kōç yigidiṅṅ atı çaman yoluķsa

26/9 İşi dürüst gelmez kõṅṅül çenine

26/10 Dodaḡnı dışlāp aḡ çeker zenine

26/11 Yılān zehri bolup yaylur tenine

26/12 Yigit ķarrır ' ayāl yaman yoluķsa

26/13 Yüz nāmerd yerini tutmaz bir merdiṅṅ

26/14 Merd çeker tāşıbin ilinṅ yürdiṅṅ

26/15 Bitüren işin görinṅ gidi nāmerdiṅṅ

26/16 Ceṅṅdür diyip kaçır dumān yoluķsa

26/17 Maḡdumķulı ögit bergin söz bile

26/18 Eşitmek deṅṅ bolmaz gören göz bile

26/19 Merd çıkar mehmāna güler yüz bile

26/20 Nāmerd özin ğızlār mehmān yoluķsa

Defe nedür düz nedür (161), şiri de bu cesâret ve korku konusundadır:

- 161/1 Yağı basan ‘ arab atıñg şānında
 161/2 Ma‘ lūm bolmaz defe nedür düz nedür
 161/3 Yūñgi yeten қоç yigidiñg şānında
 161/4 Altmış nedür yetmiş nedür yüz nedür
 161/5 Namerd oğlu қорқы çeker meydāndın
 161/6 Ağaç ādem bolup görnür her yandın
 161/7 Muħanneşler hevfli yerde duşmāndın
 161/8 Seçe bilmez dumān nedür tōz nedür

Metnimizdeki No. 35 kesen başı gerekdür kafiye ve redifli şiir, tümüyle cesaret vericidir ve şavaştā akıllı davranmak, gerektiğinde kaçmak, kurnazlık etmek, kaya gibi mertlik göstermek, gençlik kuvvetinde olmak gibi özellikleri saymaktadır:

- 35/1 Sipā bolup ata çıkan her yerdin
 35/2 ‘ Aqlı kāndin kesen başı gerekdür
 35/3 Bir müselmān kaçsa iki kāfirdin
 35/4 Kellesine sañgsar daşı gerekdür
 35/5 Merd oldur ki bola kōñgli reħimli
 35/6 Gövresi giñg gerek ōzi fehimli
 35/7 Giñg yerde қарға dey bolsun vehimli
 35/8 Yerinde hūneri işi gerekdür
 35/9 Qaplan kimīn barıp ġirse meydāna
 35/10 Tilki kimīn bāzı bere her yana
 35/11 Duranda қaya dek durup merdāna
 35/12 Alur yerdin at salışı gerekdür
 35/13 Yigidiñg ħiyālī bolsa serinde
 35/14 Çıқar bir gün çöküp қālmaz қarında

35/15 Hile hem bir bātırlıkdur yerinde

35/16 Onı başarmāğa kişi gerekdür

Konuyla ilişkin şairin diğer şiirlerinde de öğüt verici satırlar vardır. Onlardan örnek veriyoruz:

19/3 Yigitler nāz kız kereşme eyesi

19/4 Pehlivānlar meydān gözlār düzenip

47/15 Hākīkat ār yüz döndermez belādın

47/16 Hāk rızası bile başa daş gelse

52/15 Ey yaranlar ār yigidi ār tanır

143/5 fikr et başa iş düşmānde assı yōkdur soṅ pişmānda

143/6 at meydānda ār duşmānda toyda tirme şallı görnür

3.2.2.3. Korkaklık

Firaki genelde kavramları karşılaştırarak anlatır ve şiirlerinin düşünce özellikleri bakımından bu onun üslubunun bir yönüdür. Cesâret ve kahramanlığın karşısında korkaklığı koyar:

152/11 Muḥanneş geṅgeşi çölde köp bolur

152/12 Duşmān görse tutan işin āṅlamaz

161/5 Namerd oğlu korkı çeker meydāndın

161/6 Aḡaç ādem bolup görnür her yandın

161/7 Muḥanneşler hevflı yerde duşmāndın

161/8 Seçe bilmez dumān nedür tōz nedür

3.2.2.4. Meczâî Aşk

Mahtumkulu'nun çok yönlü şiirlerinin bir yönü de kendi kişisel iç dünyasını yansıtmasıdır. Bu yansımalar, meczâî aşk, aile sevgisi, iç dünyanın farklı konulardaki duygusunun yansımaları gibi mevzularla ilgilidir. Bunlar Genellikle insanın bireysel duygusu olduğundan, eserlerinin düşünce ve içerik açısından İnsan başlığı altında “Lirik, sevgi ve kendi hâli” altbaşlığında getirilmesini mantıklı bulduk. Burada 31 şiir yer almakta olup onların düşünsel özelliklerini beyan etmeye çalışacağız. Şiirler şunlardan ibarettir:

gözlemeyen bolurmu (28), ildin uyalmağ (51), halı bolup ıalıp men (56), Ya Zul'l-Celalım (123), Bağlar hey (124), Halime meniñg (125), menzil etdi cāna (157), döküp baradur (172), bağrım dilenim (206), pāra pāradur (231), güzel sen (242), yetüşdi salim (17), geçer halınga (29), tusdı atamıñg (54), çaşdı diyip ağların (141), barmı yaranlar (176), çıkardım çendin (188), yārım yā Allāh (205), gezsem her yana (207), Haķı çüyn (92), Yusuf diye diye (130), yār sendin (238), nārı dilberiñg (239), oğlım-Āzādım (223), Geldi geçdi zamana (102), nevrūzdın seni (204), Atada bizni (173), doğrusı (229), Ya Rab (1), Hūdādın ğayrı (203), meñgzer hükümlı (243),

Metnimizdeki, ildin uyalmağ (51), halı bolup ıalıp men (56), bağrım dilenim (206), pāra pāradur (231), güzel sen (242), yārım yā Allāh (205), yār sendin (238), nārı dilberiñg (239), nevrūzdın seni (204), doğrusı (229), meñgzer hükümlı (243), No.'lu şiirler, şairin sevgi ve aşk konusunda yarattığı eserlerdir.

Karşı cinse olan aşk, meczâî aşk olarak değerlendirilmektedir. Sûfîler meczâî aşkı hakiki ve ilâhi aşkın köprüsü saymaktadırlar. Böyle ise tasavvuf konulu eserlerde, karşı cinse olan aşk, geçiş merhale aşkı, hakiki aşk olmak üzere üç merhale gözlemlenebilmektedir. Firaki'nin şiirlerindeki ilâhi ve hakiki aşkı, bu bölümün dinî

konulardaki şiirlerini açıklarken söz etmiştik. Şimdi mecazî aşk ve geçiş merhalesinden örnekler veriyoruz:

Metnimizde şairin karşı cinse olan sevgisi konusunda şiirler vardır. 204 No.'lu şiirdeki kelimelerin ilişkisi bunun kanıtı olabilmektedir:

204/1 Bolmadı bizge naşîbiñg istedim güyzdin seni

204/2 Didiñg ötsin kış tafar men tâze nevrûzdın seni

204/3 Sayladım seçdim sonām bir böle(cî)k kîzdın seni

204/4 Ne üçün bilingni kuçmadım tafıp düzdin seni

204/5 Isterem Hâkdın kavuştırğay mañga tîzdin seni

204/6 Hâk katında sözüm ötmez men kibi âvâre yōk

Şair sevgilisini bir bölecik 'grup' kızıdan seçtiğini doğrudan doğruya anlatmaktadır ve bu şiirde ilahi aşkla ilişkili olacak içerik bulunmamaktadır.

Mahtumkulu aşağıdaki şiirde sevgilisini zorlayarak ondan ayırdıklarını beyan eder ve Allah'tan onu kendine kavuşturmasını diler:

205/1 Cān cōşgına geldi yandım yārıldım

205/2 Bağışlasañg neylār yārım yā Allāh

205/3 Sāñgısız sevişdim öysiz ayrıldım

205/4 Bağışlasañg neylār yārım yā Allāh

205/5 Sözleşerdim sırlaşardım yār bile

205/6 Yüreginde yār hîyālî bār bile

205/7 İmdi lâkin ayırdılar zōr bile

205/8 Bağışlasañg neylār yārım yā Allāh

Bu şiirlerden Firaki'nin bir kıza aşık olduğunu anlayabilmekteyiz. Ancak mecazî aşk konulu destanlarda olduğu gibi, şair sevgilisine kavuşamamıştır. Visâl olmadığına aşk derinleşmekte olup âşıkın ruhunu nefsânî hevesten derin bir saf aşka doğru

yöneltebilmektedir. Bu aşk Firaki'nin kalbinde silinemeyecek iz bırakır. Ancak aşağıdaki şiirin içeriğine göre şair kendine can yoldaş ve hayat arkadaşı aramakta olup bir dul kadına kendi iç sırrını fâş eder ve “seniñ kimin yârdur meniñ ölenim” cümlesinden anlaşılmaktadır ki onu istemiştir. Ancak bu yârın kim ve hikayenin sonucu ne olduğu bilinmemektedir:

206/1 Derdli dilber dilleşür sen gel bâri

206/2 Dullıkdur benim de bağrım dilenim

206/3 Sörayur men men hem sen dey bir yârı

206/4 Seni sörämäkda yökürdür yalanım

206/5 Eger geñgeş salsam yâda bilişe

206/6 Dirlir Şirîn ‘esel yağa gelişe

206/7 Seher yazıgım çün tursam nâlişâ

206/8 Evvel bir yâr bolur yâda salanım

206/9 Bilen yanda meñge kımet düre sen

206/10 Âñğlamaza duşup degme yere sen

206/11 Kâdir kısmet etse mañga bara sen

206/12 Seniñ kimin yârdur meniñ ölenim

Şairin aşk konulu bazı eserlerinde mecazî mi veya hakiki olma kavramını kesin şekilde söylemek zordur. Bu, onun ruhunun Hakiki aşka yönelmesinin işaretleri olabilmektedir. Hafız-ı Şirâzi'nin gazelleri gibi, âşıkâne ve ârifâne olmak üzere iki yönü vardır. Bu tür şiirlerden örnek veriyoruz:

51/1 ‘ Âşık-ı ezel men sonām men sañga

51/2 Ne edep erkan bār ildin uyalmak

51/3 İltifāt etmediñg hergiz sen mañga

51/4 Eylemez bu işi bir kara kalfak

51/5 Menim dey ‘ ıŝkıñgda çoĥlar sen yāriñg

51/6 Gündiz giriftāriñg ğiceler zāriñg

51/7 ‘ Ömrīm pāyımāliñg cānım niŝāriñg

243/1 Könġüller köşkinde ĥiyāliñg ĥānı

243/2 Evlād-ı hüñgkāra meñgzār hükümlı

243/3 ‘ Āŝık çekse nālānı

243/4 Yāda salur lālānı

243/5 Yerde beşer pādiŝāh Ĥudāyımñiñg ĥālānı

243/6 Ğamzāñg kārakçıdur salsa tālañgı

243/7 Kirfigiñg oĥ kāŝiñg yāydur çekimli

Neticede, Firaki mecazî aşktan hakiki aşka yönelmesinden bahsedilebilir. Esas aldığımız yazmalarda bulunmayan ve Türkmen aydımlarında ‘türkü’ destan olan tek bir elyazmaya çoĝu rivayete dayalı olsa da, Mahtumkulu’nun Yañġıbeg adlı belki onun şiirdeki lakabı Meñgli kıza âşık olduĝu da bir gerçek olarak gözükmetedir.¹ Onun şiirlerinin tümü elyazmalarla bize kavuşmamış olup sözlü edebiyatın yaygın olduĝu dönemde birçok şiiri de bahşılar dilinden aydım şeklinde günümüze ulaştığı kesindir. Ancak dilsel açıdan çeşitli değişmelere maruz kalacağı düşünülerek üslup incelememizin dilsel yönünü etkileyeceği için eski yazmalara baĝlı kalmak mantıklı görölmüştür.

Tasavvuf açısından mecazî aşk içerikli özellikle sevgilisi Yañġıbeg/Meñgli hakkında yarattığı eserler, sufilerin mecaz hakikatın köprüsüdür söyleminin Firaki’de mazhar olduĝunu düşünmekteyiz. Y. Azemoun Meñgli konusunda şöyle açıklar:

“Onun gerçek mâşuku Meñgli’dir. Aslında adı Yañġıbeg olup Göklenlerin Gıyşıklar tiresinden olan siyah saçlı güzel bir kızmış. O güzel ve okur-yazar bir kişiydi.

¹ Çalışmamızın Firaki’nin hayatı ve elyazmaları eleştirme bölümlerinde bu konudaki görüşlerimiz sunulmuştur.

Mahtumkulu onun güzelliğinden ve zekâsından etkilendi. Onunla evlenecekti; ama eğitim için köyden uzakta iken onu zorla başkasıyla evlendirdiler. Mahtumkulu asla iyileşmeyecek kırık bir kalpla hicran oduna düştü. Gara İşân'ın rivayetine göre Menḡli bu mâceradan sonra vefat etmiştir. Menḡliden ayrılmasıyla ilgili şiirlerin birinde umutsuzluğunu kendini çiçekten ayrı kalan bülbül sayarak ifâde eder. Bu lirik şiir, en popüler Türkmen şarkılarından biri hâline geldi.

Bilbilem âhı zâr çekip

Tâze gülzardan ayrıldım

Gözden ganlı yaşım döküp,

Ol sever yârdan ayrıldım.” (Azemoun, 2000:8).

Dr. Pervindokht Meşhûr, Türkmensahra Günbed-i Kavus şehrindeki Peyâm-i Nur üniversitesinin 2000 yılında düzenlediği uluslararası Mahtumkulu konferansında, Menḡli nemûdi ez eşghe Hahg ”Menḡli Hak aşkının bir tecellisi” başlığıyla bildiri sunmuştur. Bu bildiride Mahtumkulu’nun nasıl Menḡli aşkından hakiki aşka yöneldiği anlatılmaktadır (Meşhur, 2000: 29-31).

Y. Azemoun’nun Menḡli’nin gerçek adının Yanḡıbeg olup Göklenlerin Gıyşıklar tîresinden olduğunu hatırlatması, Firaki ârifler gibi mâşukuna mecazî bir ad vermesinin tasavvufta önemli olduğunu gün ışığına çıkarılmasına bir kanıt olabilmektedir. Şöyle ki tasavvufta menḡ “ben” hakiki maşûkun bir güzellik tecellisi olarak söylerler ve Menḡ olmadan yârin gerçek cemâli sûfinin kalbinde tecelli etmesi mükemmel olmayacağı bellidir. Aynü’l-kuzât Hemedâni Temhidât kitabında bunu ḡed ve ḡâl “yanak ve ben” tasavvuf terimleriyle açıklar:

شاهد را شنیدی که کیست، خد و خال و زلف و ابروی شاهد را گوش دار. ای عزیز چه دانی که خد و

خال و زلف معشوق با عاشق چه میکند! تا نرسی ندانی! خد و خال معشوق جز چهره نور محمد رسول الله

مدان كه لا إله : « نور احمد خد و خال شده است بر جمال نور احد؛ اگر باورت نیست بگو. ”أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نوری”.

“Şâhid veya Mâşukun ne olduğunu anlattık, onun yanak, ben, zülf ve kaşından maksat ne olduğunu dinle. Bunu tatmadan bilemezsin. Mâşukun yanağı ve beni Hz. Muhammed’in yüzü ve nurundan başka bir şey değildir. Ahmed’in nuru Ahad’ın cemâlinin nuruna yanak ve ben olmuştur. Eğer inanmıyorsan de ki “Evvelü mâ hâlağ Allah-u nûri” (Hemedâni, 2011:23).

Mahtumkulu’nun şiirlerinde tasavvuf terimlerini ve öğretilerini iyi derecede kullanarak kendi iç dünyasını halk dili ve kalıbıyla yansıttığına göre mecazî aşkı olan Yaŋgıbeg’i de ilâhi aşka simgeleştirip Menğli olarak şiirlerinde arzetmesi, şairin mecaz köprüsünden geçerek tasavvuftaki hakikata doğru yöneldiğini anlamak zor değildir ve Menğli şiirlerinde bir sembolik ad mahiyetini taşımaktadır.

Lirik içerikli diğer şiirleri şunlardan ibarettir:

Gözlemeyen bolurmu (28), Bağlar hey (124), döküp baradur (172), yetüşdi salim (17), geçer halınga (29), çaşdı diyip ağların (141), barmı yaranlar (176), çıkardım çendin (188), Haqı çüyn (92), Yusuf diye diye (130), oğlım-Āzâdim (223), Geldi geçdi zamana (102), Atada bizni (173), Ya Rab (1), Hudâdın ğayrı (203), Ya Zul’l-Celalım (123), yetüşdi salim (17), tusdı atamıŋg (54), Geldi geçdi zamana (102), gezsem her yana (207).

3.2.2.5. İktizâyı Hâl ve Makâm

Şair muhâtaba aktaracak kendi düşüncesindeki konuyu, hitap ettiği kesimin anlayışına göre biçimlendirmelidir. Bu konu, düşüncenin dizelerdeki dilsel öğeleri ile ilgili olup ona İktizâyı Hâl ve Makâm denmektedir. Eğer bunu doğru şekilde kullanamazsa başarı dercesi yüksek seviyede olabilmemektedir. Mahtumkulu’nun

şairlerinin tüm kesimlerde yayılması ve Türkmen çevresini aşarak diğer Türk veya Türk olmayan boylarda ün kazanması bu şartın riâyet edildiğinin kanıtıdır.

Türk sözlü edebiyatında karşımıza çıkan, nesnelerin temsîlî ve sembolik şekilde kullanılması, onu bir edebî gelenek hâline getirmiştir. Mesela bu örneklerde nesneler ve tabîî varlıklar sadece sözlüksel anlamda değildir.

Elmanı ayırdılar

Şahasın cayırdılar

Gül bilen biten yârim

Dil bilen ayırdılar (Bedehşan, 2000: 49).

Su akar akmak bilen

Kayanı yıkmak bilen

Kesekiden yâr bolmaz

Hem kıyan bakmak bilen (Bedehşan, 2000: 50).

Kızıldan ahır yıkıldı

Kümişden köken kırıldı

Nohudlı kışmış yerine

Kepek-kesmek berildi (Bedehşan, 2000: 71).

dervezâni giňg açiňg

nur yağyar-la yar yar

aç kucaňgı doğan can

yar gelyär-le yar yar (Bedehşan, 2000: 110).

külece ***mâvıt*** biçdiňg yâr

süyr depämden ***düşdüňg*** yâr

kışma kışlaşdiňg yâr

yâzdan ayra düşdüňg yâr (Rahimi, 2008: ağ sayfası).

Mahtumkulu bu geleneği halk edebiyatında keşfetmiş, iyice geliştirmiş ve aktaracağı düşüncenin hizmetine almıştır. Onun şiirlerinde bu tür halk edebiyatına dayalı edebî özellikler sıkça rastlanmaktadır. Edebî bölümde açıkladığımız „dâğ sâyar” No.78” gibi şiirlerinde mısralar ve beytlerin tümü Üslub-i Muâdile “Denklem sanatı” şeklinde kullanması belirgin örneklerindin biridir ve mısraların çoğunda farklı sözcüklerin anlamı denk gelmektedir. O, şiirinde işaret ettiği varlıkların adını dönemin kültürel ve edebî anlayışına göre yaratıcılığında istediği mesajı iletmek için sâde ve toplumun anlayabileceği biçimde getirmiştir. dâğlar, defe ”tepe”, çekik, çırlak, nefit, yağ, bedev”at”, eşek, tilki, kurt, kırsak, seg ‘köpek’, öleñg “yeşilik”, bāğ sözcükleri bu şiirde:

78/1 Dâğlar Hakiñg mihiður *defe* özin *dâğ* sâyar

78/2 Çekik özin bülbül dir *çırlak* özin *zâğ* sâyar

78/3 Kemlik eyle kemâl bār menlik etme zaval bār

78/4 Her başda bir hiyāl bār *kul* özini *ig* sâyar

78/5 Güycindin kuvvetindin dünyāniñg nöbetindin

78/6 Bir kişi ‘ izzetindin *bed aşı*l özin *beg* sâyar

78/7 Nādānam zāt bilmenem bir günāhlı kul menem

78/8 Sirke aytur bal menem *nefit* özin *yağ* sâyar

78/9 Haber alsañg birevdin özin kem sānmaz devdin

78/10 Öz yanında *bedevdin* *eşek* özin yeg sâyar

78/11 Derd çekenler derd bilür nāmerd özin merd bilür

78/12 Tilki özin kurt bilür *kırsak* özin *seg* sâyar

78/13 Mağdumkulı bir kuldur kulluk edip yıķıl tur

78/14 Ahmak özin ‘ aķıl dir *öleñg* özin *bāğ* sâyar

Bu kullanışın kanıtlarındandır. Onun anlayışındaki düşünce ve edebî gelenekler ve sanatlar ilişkisi, genellikle düşünceyi tüm halka iletme yoluna sevk etmiştir. Bu yüzden halkla ilişki kurma onun temel edebî düşüncesi olmuştur ve bu nedenle iktizâyı hâl ve makâm denilen şartı şiirinde oldukça iyi şekilde riâyet etmiştir.

3.2.3. Coğrafya

Ülkeler, yer, yurt, tabiat kuşlar, hayvanlar, su, dağ, dere, tepe vs. düşünce bölümünde ele alınmaktadır.

Mahtumkulu her türlü sözcükleri dilediği muhtevayı anlatmaya kullandığı gibi, coğrafi adlarından da muhâtapla kuracağı ilişkini göz önünde bulundurarak yararlanmıştır. Bu konuda onun şiir içeriğinde şöyle bir farklı amaçlar gözlemlenebilir:

- Dünyayı ve tabiatı anlatma amacı: bu dünya (38).
- Coğrafi adlardan öğütler için kullanma: Mezaristana sarı (85), harâb eylâr (13)
- Yer, yurt ve doğanın tabîi vasfî: cihân peyda (185), yaylağları bar (227),

Bu dünya redifli şiirinde yerin, ülkelerin, şehirlerin ve yolların ölçüsünü vererek dönemin ilminden faydalanarak muhatabına bilimsel bilgi vermeye odaklanmıştır. Bu tür şiirlere yukarıdaki edebî düzeyin metinlerarasılık bölümünde özel bir yer vermiştik. Bu dünya şiirinin de kaynakları ile ilgili bilgi vermeye çalışmştık.

Mezaristana sarı ve harâb eyler şiirlerinde Bakırğan, Rūmistān, Mağribistān, Dehistān, Musıl, Bagdad, Belh, Semerkand, Rusya, vs. şehir, ülke ve yer adları şeriat ve tasavvuf konusunda halka hitap etmeye veya dinî rivayeti anlatmaya kullanılmıştır.

85/1 Anda âdem sayılır Hezâristāna sârı

85/2 Felek bakkal oturmuş Bâzâristāna sârı

85/3 Kara yer ağzın açā ġâfildür âdem geçe

85/4 Bülbüller ister göçe bāğ-ı bostāna sârı

85/5 Nūr-ata Bāba durgan degresi deryā qorğan

85/6 Bardık sâyi *Baķırġan* şol *Türkistāna* sârı

85/7 Hâķdın raķmet sefilür ‘imâretler yafılur

85/8 Gitsenġ Ka‘be tapılur *Rūmistāna* sârı

85/9 Gün-doġardın gün-batar Tersa Cehūd hem Tatar

85/10 Şehirdür ħaţar ħaţar *Maġribistāna* sârı

85/11 ‘Āşık aydar yâ Subĥân müşkilim kılġıl âsân

85/12 Şefâ‘ at eyle yârân şol *Dehistāna* sârı

85/13 Maĥdumķulı dillenür gözde yaşı sillenür

85/14 Günde göġdür yōllanur mezâristāna sârı

Mahtumkulu diġer şiirlerinde de yeri geldiġinde yer ve ũlke adlarını getirir. Örneġin 91 No.'lu şiirde Safevilerin şiilik arayışından sora sünni alimlerin Hindistan ve Osmanlı topraklarına kaçıkları, İran'ın edebiyat tarihinde bu topraklar Fars edebiyatının sığınāġı olarak bahsedilmiştir. O, dönemlerde Orta Asya ve Türkistan'ı da sığınakların biri sayılabilir. Ancak Fars edebiyatı araştırmacıları bu konuya değinmemişlerdir. İran'ın merkezi olan İsfahan, Şiraz gibi şehirlerden birçok mutasavvıf ve din âlimleri Türkistan'da yerleşmilerdir.

Mahtumkulu 91 No'lu tasavvuf konulu şiirin aşāğıdaki beytinde bu sığınak ũlkeleri sayar ve kendi yaşadığı şimdiki Türkmensahra'yı Türkistan'ın güneyinde olduġu için arkada Türkistan'ı tabiriyle beyan eder:

91/9 Yukarda *Hindistānı* arkada *Türkistānı*

91/10 Evliyâlar ‘ummānı ol *Rūmistānı* görsem

Cebbar Ahun Niknihâd bu dōrtlüġe ilişkin bir harita çizmiş ve Mahtumkulu'nun bulunduġu yerden arzu ettiġi toprakları göstermiştir:

No. 227 şiir ise bir bölgedeki doğanın nitelendirilmesidir. Nevşah şehrinin yaylaları, gül, gonca, bahçe, bülbül nağmesi, doğanın hastaya şifa olması, avlanma meydanları vs. vafedilmektedir:

227/1 Sefer edip barsaķ Nevşāh şehrine

227/2 Könġül islāni dek yāylaġları bār

227/3 Seyrān etsek ġunçasına ġüline

227/4 Bağçesinde bülbül oynaġları bār

227/5 Yeri sāzdur ġasta bolan saġalur

227/6 Arriķ müflis ġarib bolan oġalur

227/7 Serçemen ağacı bile denġelür

227/8 ‘ Acab ķuş salmalı āvlaġları bār

227/9 Meydāni dōlıdur şeker ķamışdın

227/10 Dileġ etmez herġiz ķardaş ķardaşdın

227/11 Üsti yapıġlıdır kümüş kerfiçdin

227/12 Her kimiġ özi üçün suvlaġları bār

227/13 Baş ķoşmāndur arriķ ağsaķ şāh bile

227/14 Atdırıp du ķunbul bāzla nā bile

227/15 Şirvān ķal‘ esidür anı kim bile

227/16 Her burçında altun baydaġları bār

227/17 Maġdumķulı sāzdur söhbetdur işiġ

227/18 Eceldin ġayrıdın bolmaz teşvişiġ

227/19 Bāylarıġ faķiriġ ehli dervişġ

227/20 Yürdi bolur yālı fersaġları bār

Rahmetli Prof. E. Artun „Şair Mahtumkulu'nun Siirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup“ başlıklı makalesinde, Mahtumkulu'nun verdiği yer adlarından onların üsluptaki yerini göstermek amacıyla örnekler getirir:

“Şair, kendine özgü bir dünyası olan söyleyicidir. Bir âşîğın üslubunu diğer şairlerden ayıran bazı özellikler vardır. Bunlar: Yerel kelimeleri, atasözü ve deyimleri kullanışı, yeni yaratmalara yönelişi, ikilemeleri, pekiştirmeleri; imgesel kelime öbeklerini, hayalleri, sembolleri kullanışı, yeni imgeler, kelime çeşitliliği, yalın ve dokunaklı söyleyişi; hayal ve duygu dünyası kurarken çeşitli anlam ve söz sanatlarını kullanışı; mecazlar dünyası, kafiye ve rediflerle kurduğu ses kuruluşu; şiirde kafiye, redif ve iç ahenk, kelime kadrosuyla iç ahenk sağlayıp sağlayamadığıdır. *Yer Adları:* Ka’be, Şam, Irak, Ceyhûn, İsa Şehri, Hindistan, Rûmistan, Zenistan, Irak, Azerbaycan, Mısır, Şam, Horasan, Fars, Bezirkûh, Mekke, İsfahan.” (Artun, ağ sayfası: 4).

3.2.4. Düşünce Düzeyine Genel Bakış

Düşünce açısından Mahtumkulu Firaki, şiirlerin %79'u dinî konuları halka anlatmak amacıyla yaratmıştır. Sırasıyla en çok işlenen konular öğüt, tasavvuf, şariat, dünya ve ölüm, ahiret ve bekâ, diğer şairlerle dinî bilgiye dayalı soru-cevap tarzında şiirler yer almaktadır. Öğütlerinde Türkmen toplumuna yöneldiğini, dünyanın geçiciliği ve ölümle kesin bağlantılı olduğu, Ahiretin ebedîlik yurt olduğu, Tasavvuf anlayışının terminolojik bilim aktarma ve âşıkâne yönlerde olması, en sık görülen düşüncelerdendir.

Şiirlerin çok yönlülüğü ve şairin halkın millî veznini ve kalıbını kullanması sebebiyle, okur-yazar olan ve olmayan tüm topluma hitap etmiştir. Halbuki Çağatay edebiyatı şiirlerinde aruz vezni itibâriyle en azından Türkmen bölgesindeki muhâtabı genel toplum değil, medrese ehli ve şiirle ilgilenen kişiler olmuştur. Bu nedenle Andelip ve babası Azâdi gibi şairlerin eserleri Çağatay edebiyatı kurallarına göre teşekkül ettirmesi nedeniyle ve Gayibî gibi hece vezninde şiir yazan şairlerin de eserleri Firaki'nin şiirleri gibi çok yönlü olmadığından ve toplumun siyaset, tasavvuf, didaktik, vs. konularını ele almadığından onun kadar ün kazanmamıştır.

Mahtumkulu'nun karşı cinse olan aşk ve sevda içeren şiirleri olsa da, dönemin düşüncesi ve kültürü gereğince eserlerinde mâşûkun adı doğrudan yansımamıştır. Mahtumkulu'nun mecazî aşk ve tasavvuf konulu şiirlerinin içerik ilişkisine bakıldığında tasavvuftaki "Mecaz Hak aşkının köprüsüdür" kavramını anlamak mümkündür. Yağıbeg veya sembolik adıyla Meñgli'ye olan gerçek ve saf aşkı, kavuşmayla veya diğer ifadeile onunla evlenmeye sonuçlanmamış ve bu aşk onun ruhunu ilâhi aşka yönelmekte etkilemiştir ve bu konu onun eserlerinin bir üslupbilimsel özelliğidir.

Mahtumkulu doğa varlıklarıyla ilgili her türden sözcüğü dilediği muhtevayı anlatmaya kullandığı gibi, coğrafi adlardan da muhâtapla kuracağı ilişkisini göz önünde bulundurarak yararlanmıştır.

Bazı çevrelerde, şiirlerin muhteva açısından çok yönlü olması sebebiyle iki Mahtumkulu'nun var olduğu düşünülmektedir. Biri mutasavvıf ve ahlak hocası Mahtumkulu, biri de siyast yapan ve insanların günlük hayatıyla ilgilenen Mahtumkulu. Eğer şiirlerde dilsel ve edebî özellikler örtüşüyorsa, onlardaki farklı muhtevalar dönemin sosyal, dinî ve siyasî şartlarıyla ilgilidir ve şairin bu konuların tümüyle yakından ilgilendiğini gösterir. Belki de ömrünün farklı aşamalarında anlayış farklılıkları ortaya çıkmış ve şiirlerine yansımıştır. Ancak Mahtumkulu tek bir şiirde bile din ve öğütten bahsederken bazı bentlerinde günlük hayata odaklanabilir. Rahmetli Prof. Dr. Golâmrezâ Yusufi, Şeyh Sa'î Şirazî'nin şiirlerindeki içerik karşıtlıklarına değinirken şairin döneminin gerçek hayattaki tenakuzlarından ve toplumdaki çelişkili durumlardan ortaya çıktığını anlatmıştır. Mahtumkulu'nun şiirleri de kendi döneminin aynası mâhiyetindedir ve muhteva farklılıklardan dolayı bir şairin eserleri değil denilen sonuca varılmak mantıklı gözükmemektedir. Ancak bu durum başkasınaait bir şiir Firaki'nin eserlerine girmemiş anlamına gelmez. Bunu, yazma kaynaklarının irdelenmesi ve şiirlerinin üslupbilimsel incelenmesi ile açığa çıkarmak mümkündür. Çalışmamızın 4. bölümü bunun ana hatları ile ilgilidir.

3.3. Dilsel Düzey

Çağatay edebî dili özelliklerinin Türkmen çevresinde istinsah edilmiş yazmalarda var olduğunu vurgulamakla, hâlâ İran ve Afganistan'daki geleneksel dinî medreselerde ve kitaplarda yazı dilindeki yansımalarını da belirtmek yerinde olacaktır. Rahmetli Ahun Âbidî Kor'un Kur'an tefsiri konusunda yayınlanan "Tefsîr-i Âbidî" eserinde –ğan/-gen eki gibi diğer Çağatay dil öğelerinin sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak bu Oğuz-Türkmen dil unsurlarının kullanılmadığı anlamına gelmez ve bu konuda Mahtumkulu'nun eylazmalarıyla ilişkin kesin bir sonuç elde etmek için ve kapsamlı

şekilde öğrenmek amacıyla 18. yy.'dan günümüze kadar gelen metinleri incelemek gerekmektedir. Diğer yandan her bireydeki dil kullanım hitap ettiği toplum açısından farklı gösterebilmektedir. Şiirsel ürün mesela divan edebiyatı ve halk edebiyatı eserleri, hitap ettiği topluma yönelik kendine özgü dilsel özellikleri olduğu gibi nesrin de bilimsel, idarî ve halka yönelik işlenen destanî eserlerinde birbirinde farklı dilsel özellikleri olabilmektedir.

İmla özellikleri bölümünde Türkmenlerin bağımsız hayat sürdürme mücadelesine ve onun sosyo-linguistik etkisine değinerek metindeki Çağatay Türkçesi ve Oğuz-Türkmen özelliklerinin imlaya yansıyan yerlerini belirlemeye çalışmıştık. Burada Türkmenlerin tarihsel sosyal hayatının Tm. T. yazı dili oluşumundaki etkisini açıklamak amacıyla toplumun tarihî sosyal ve siyasal şartlardaki davranışlarına değinmek yerinde olacaktır.

“Bir dilin farklı ağızları arasında coğrafi, demografik ve ekonomik sebeplere bağlı olarak gelişen etkileşimler dolayısıyla dilsel değişiklikler ortaya çıkabilmektedir. Ağız konuşurları bir arada bulundukları ortamlarda kurdukları sözel iletişim esnasında konuşmalarındaki farklılıkları azaltmak için birbirlerinin konuşma modellerini ve özelliklerini benimsemeye başlarlar. Eğer iki farklı ağız konuşuru arasında bu uyumun oluşumu için yeterli etkileşim süreci sağlanırsa oluşan dil değişikliği kalıcı hâle gelebilir (Trudgill 1986: 39 > Yıldırım, 2015: 211).

Oğuz Türklerinin özellikle Moğol akınları sonrasında yoğun topluluklar hâlinde batıya göç ettikten sonra, bir kısmı da yaşadıkları Türkistan bölgesinde Hazar Denizi'nin güneydoğu kıyısındaki Mangışlak'tan Rusya'ya doğru uzanan geniş bölgede hayat sürdürmüşlerdir. Moğolların bu bölgeye ulaşmaması, onlardaki bulunan boyları, nüfus yoğunluğu nedeniyle dört konfederasyonun şekillenmesine yol açmıştır. Galafassi bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Esen Eli, İçki Salır, Daşkı Salır ve Sayınhanı olarak dört birlik şeklinde Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki güneyden kuzeye uzanan bölgede yaşamakta idiler. Hava

şartları, Hive ve Buhâra hanlarının askerlere iyi imkanlar sağlaması, Kalmuk ve Kazakların onları sıkıştırması gibi çeşitli nedenler sonucunda günümüz Türkmenistan ve Afganistan sahalarına taşınmışlardır. İran'daki boylar önceden bulundukları Etrek ve Gürgen ırmakları çevresinde iç çatışmalar sonucunda yer değiştirmişlerdir. Göklen ve Yemreli boylarından oluşan Sayınhanı birliği Hazar doğusunun en güneyinde yani şimdiki Yomutların bulunduğu yerde idiler ve Salır, Sarık, Ersarı, Teke ve Yomut'tan oluşan Dış Salır birliği de onların kuzey komşusu idiler. Göklenlerin Safevi Devletinden şiddetli yenilgisi sonucunda 17. yüzyılın ortalarında Yomutların Göklen yerleşimli bölgede yayılmasına yer vermeye mecbur olup Gürgen ırmağının gür ağaçlı doğu yerlerine ve Köpet Dağın güneyindeki Sumbar vâdisine göçmüşlerdir. Bu vesile ile onlar göçebe hayatı bitirerek Türkmenlerin ilk yerleşimci boylarından olmuşlardır (Galafassi, 2010: web).

Burada Salır boylarının İç Salır ve Dış Salır adıyla ikiye bölünmesi dikkat çekicidir. Abulgâzi Bahadur Han'ın da Şecere-yi Terâkimesi bu bölünmeyi teyit etmektedir (Bahâdur Han, "Onsori",2004:69).

Salırların iki konfederasyona bölünmekle sadece Salırlardan oluşan iç Salır birliği ve Teke, Yomut, Sarık, Ersarı ve bilinmeyen anlaşmazlıklar nedeniyle bazı İç Salır üyelerini de içine alarak Dış Salır birliğini kurması, onların nüfus yoğunluğunu göstermektedir. Vambery 1862'de Türkmen boylarının çadır sayısını şöyle kaydetmiştir: 1- Çavdur: 12000 çadır. 2- Ersarı: 50000-60000 çadır. 3- Alili: 3000 çadır. 4- Kara: 1500 çadır. 5- Salır: 8000 çadır. 6. Sarık: 10000 çadır. 7. Teke: 60000 çadır. 8.Yomut: 40000 çadır. 9. Göklen: 12000 çadır (Goli: 1987: 225). Dış ve İç Salır'dan oluşan birlikler toplam 178000 çadır olup diğer boylar 28500 çadırdan oluşmaktadır. Neticede Salır ve ondan oluşan boylar Türkmen nüfusunun yaklaşık %85'ini barındırmaktadır.

Trudgill'in ağızlar arası etkileşim ve yeterli süreç olunca dil değişikliklerin kalıcı hâle gelmesi teorisi, belli bir oranda ağızların konuşurlarının nüfus sayısına ve komşu olarak yaşamalarına bağlıdır. Mahtumkulu'nun mensup olduğu Göklenlerin Bayındır kolu Salır boyundan gelen Yomutların ve Kayılar ise Tekelerin komşuluğunda yaşamışlardır. Neticede Bayındırlarda Yomut ağzına ve Kayılarda ise Teke ağzına eğilimli olarak meydana gelen konuşma farklılıkları, kalıcı hâle gelmiştir (Bkz: Amansarıyev 1970: 106-194).

Neticede Mahtumkulu'nun şiirlerine Göklen ağzı özelliklerin yanı sıra Yomut boyunun özellikleri de yansması bilimsel açıdan mantıklı olup Yomutlar ve Tekelerin bir boydan ayrılması onun şiirlerinde Türkmen boylarının bir ortak yönünü de gözlemleyebiliriz. İçki ve daşkı salır boylarının dilsel ortak yönleri Salır, Teke, Yomut, Sarık, Ersarı boylarında ve bu ortak yönler Yomutların vasıtasıyla Firaki'nin eserlerinde gözlemlenebilir. Başka bir deyişle Firaki Göklen boyu özellikleri dahil Türkmenlerin tüm dilsel ortak yönlerinin birleştiği yer olabilmektedir. Bunu araştırmamızın dil bölümünün sonuçları ne derecede doğru olduğunu kanıtlayabilmelidir.

Düzlük yuvarlaklık ve kalınlık incelik uyumu açısından Türkmenlerin %90 üzerini oluşturan Yomut, Teke, Salır, Göklen, Ersarı, Sarık ağızlarında temelde bozulmama ortaklığı vardır (Yıldırım, 2015: 192).

Mahtumkulu'nun eserlerinin Türkçe dışı özellikleri dönemin Çağatay edebiyatının Fars ve Arap dili ve edebiyatlarıyla umumiyetle metinlerarası ilişkileri sonucunda gerçekleşmiştir. Muhtasaru-l-vekâye, Bidân, Fıkhü'l-keydani, Akâidü'n-Nesefiyye, Gülistan, Hafız, Şahnâme vs. dönemin çokça okunan Arapça ve Farsça eserleri olup günümüz İran Türkmensahra dinî medreselerinde bir çoğu sufi Allahyâr, Vefâyi gibi şairlerin Türkçe eserleri yanında eskiden okunmakta olan ders kitabı mahiyetindedir. Bu dönemin kaynak metinlerini Ahun Niknihâd'ın yayınladığı Mahtumkulu divanının

sözbaşındaki verdiği 170 üzeri kitap listesinden anlamak mümkündür (Niknihâd, 2000: 11-13).

Bütün bu ortamı 18. yy.'da göz önünde bulundurarak Çağatay Türkçesi ve Oğuzca'nın da Türk dili olarak tarih sürecinden gelen temel ortaklıklarını düşünürsek, Oğuzca'nın doğu kolunda olan Çağdaş Türkmen Türkçe'sinin nazal n ve uzun ünlü fonemleri gibi günümüz batı Oğuzca'sında bulunmayan özellikler tarih sürecinde gelen genetik özellikler olduğu mâlumdur. Bu özellikler Tm. T. ile ve Çağatay Türkçesi'nin eşit mesâfedeki târihsel ortaklıkları değerindedir. Bu ortaklıkları Çağatay Türkçesi'nin etkisi olarak algılamamız bilimsel bir yaklaşım olmayacağını düşünmekteyiz. Günümüz Tm. T.'nde bulunmadan Mahtumkulu'nun şiirlerindeki Çağatay Türkçesi ile ortaklaşan dilsel öğeler ve hatta birçok Farsça ve Arapça söcükler Çağatay Türkçesi yazı dilinin tesiri olabilir. Metnimizdeki yazılı dil ilişkileri etkisiyle Firaki'nin şiirinde Tm. T.'nden farklı bulunan özelliklerin tespiti önemli olup edebî ürünün üslup özelliklerini ortaya sunacaktır. Kanaatimizce Mahtumkulu'nun şiirlerinde araştırmamızda tespitine dikkat edilecek dilsel özellikleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Günümüz Tm. T.'de bulunmayan Çağatay Türkçesi özellikler
- Arapça ve Farsça dil unsurları
- Genel Oğuzca özellikler
- Türkmen Türkçesi'ne özgü özellikler
- Türkmen Türkçesi ağızlarının ortak ve farklı yönleri
- Göklen ağzına ait özellikler.

Biz Çağatay Türkçesi dil özelliklerini konuya ilişkin yerde tüm ses, biçim, yapım ve çekim şekilleriyle ele alacağız ve metinde bulunan farklılıkları veya benzerlikleri karşılaştıracacağız. Eğer metinde konuya ilişkin özellik varsa, burada Mahtumkulu'nun mensup olduğu boy ve ağızlar arası etkileşim olaylarını belirlemek maksadıyla aşağıdaki

özellikleri sunmaktayız. Dr. Öğr. Ü. Zeynep Yıldırım İran sahası Göklen ve Nohurlı ağızları üzerine doktora tez çalışmasında *Potseluyevskiy, Amansariyev, Annanurov, Kürenov* vd. bilim adamlarının çalışmalarına dayanarak Türkmenlerin %90 üzerini teşkil eden *Yomut, Teke, Göklen, Salır, Sarık ve Ersarı* boylarının dil özelliklerini bir araya getirerek, çalışmamızın gerektirdiği yerlerde faydalanmak amacıyla şöyle özetleyebiliriz (Yıldırım, 2015: 90-99):

- Ağızları iki grupta sınıflandırma açısından *Yomut, Teke, Göklen, Salır, Sarık, Ersarı* ağızları *birinci grupta yer almaktadır*. Yukarıdaki belirlediğimiz tarihî süreçteki boy ilişkileriyle bu grup örtüşmektedir.
- *Teke, Yomut, Ersarı, Salır, Salır ve Göklen* gibi ağızlarda /s/, /z/ sesleri *apikaldır*.
- *Sesbirimsel değeri olan uzunluk temelde, apikal ağızlara ve ayrıca Çovdır ağızı gibi bazı dorsal ağızlara mahsustur*.
- *Eski Tük yazı diline ait eserlerde /t/ ile yazılan kelimeler günümüz Türk lehçelerinin Oğuz grubunda genellikle /d/ şeklinde yer almaktadır* (Veyisov 2008: 91-92). Aynı şekilde *Eski Türkçe kelimelerin baş sesinde bulunan /k/ sesleri de büyük oranda tarihî ses değişimi sonucu, Türkmen Türkçesi'nde ötümlüleşerek /g/'ye dönüşmüştür*. Ama her iki sesin telaffuzlarının Türkmen Türkçesi'nin bazı Kuzey Doğu ağızlarında, belki Özbek Türkçesi'nin tesiri altında eski şekilleri korudukları görülmektedir. Bu özellik, *Mukrı, Kıraç, Çeges, Çandır, Surhı* vs. gibi *Lebap bölgesine ait ağızlarda geniş çapta görünmektedir* (Amansariyev 1970: 175). Yani söz konumuz ağızlarda *Oğuzca'nın özelliği olan sözbaşı t- > d- ve k- > g- değişimi gerçekleşmiştir*.
- *Bazı sözcüklerde kelime başı /y/'nin bulunup bulunmaması hususunda C. Amansariyev bazı ağızlarda söz başı /y/'nin kullanımının sınırlı olduğunu*

belirtmektedir. Hasar, Alili, Karadaşlı, Nohur, Manış, Eski ağızlarında söz başında dar ünlüden önce gelen /y/ sesi bazı kelimelerde düşmektedir. Örneğin, üz, ip (Amansarıyev 1970: 176). Yani söz konumuz olan ağızlarda bu ses olayı gerçekleşmemiştir.

- Yomut ve Çovdır ağızlarında, Göklen ağzının ise Gerkez alt ağzında /p/ sesinin muhafızası oldukça sınırlandırılmıştır. /r/, /l/ akıcı ünsüzleri ile ünlü seslerin arasındaki /p/ bu ağızlarda /f/ ünsüzüne dönüşmektedir. Örneğin, arfa, telfek, kemfir, tayfa. Sözü edilen ağızlarda /r/ öncesi /p/ sesleri ise çoğunlukla /f/ şeklinde görülmektedir. Örneğin, köfri, yafrak (Amansarıyev 1970 :194).
- Yomut, Teke, Salır, Göklen, Ersarı, Sarık ağızlarında düzlük yuvarlaklık uyumu ve kalınlık-incelik uyumu temelde bozulmamıştır.
- Yönelme hâli ekinin [-a, -e, -o, -ö] şeklindeki dört varyantlı kullanım ise Teke, Göklen, Yomut, Alili, Karadaşlı, Sarık gibi apikal ağızlarda görülmektedir. Ekin ünlü ile biten kelimelere eklenmesi durumunda bu ünlü ses ve ekin birleşimi neticesinde ek [-a:, -ä] şeklinde uzun telaffuz edilmektedir. Ekin bu hususu ölçünlü dilin yanı sıra Teke, Yomut, Göklen, Ersarı, Salır, Sarık, Çovdır, Arabacı, Sakar, Eski, Hatap, Mukrı gibi ağzı ve şivelerde de görülmektedir.
- Belirtme hâli eki ölçünlü dilde ve ağızların çoğunda ünsüzle biten kelimelere [-ı, -i] şeklinde eklenmektedir.
- Berdiyev'in belirttiği bir diğer ölçüt olan ölçünlü dildeki alamoq, alay biçimlerinin kullanılışı açısından ağızlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin İran sahası Nohur ağzında ve Göklen ağzının Kayı alt ağızlarında alay yerine bunun daha eski şekli olan alagoy şekli kullanılmaktadır. Ama aynı sahadaki Göklen ağzının Bayındır alt ağzında Yomut ağzı ile benzer

şekilde *alaga* veya *ala:* şeklindeki telaffuzlara rastlanmaktadır. *alamoq* şekli ise Göklen ağzında aynı şekilde kullanılırken Nohur ağzında *alam* yok şeklinde ifade edilmektedir.

- *Türkmen Türkçesi* ağızlarının sınıflandırılması için son kriter olarak fiilin mastar şekillerinin yapılmasında kullanılan ekler gösterilmektedir. Teke, Ersarı, Yomut, Sarık, Alili, Salır, Sakar, Göklen ağızlarında ve Karakalpakistan Türkmenlerinin alt ağzında ek ölçünlü dildeki gibi [-mak, -mek; -ma, -me] şekillerindedir.
- *Tablo 36 Umumi şimdiki zaman çekimine göre Türkmen ağızlarının sınıflandırması* (R. Berdiyev, 1988: 158-159)

Birinci Grup: Kökeni yöremek yardımcı fiiline dayananlar.	
Ağızlar ve Alt Ağızlar	Örnekler
Teke	<i>bar-ya:, bil-yä:, dur-ya:</i>
Yomut ağzının Batı kolu	<i>bar-ya:, bil-yä:, bar-ya:r, bil-yä:r</i>
Yomut ağzının Kuzey kolu	<i>bar-ya, bil-ye, bar-ı:, bil-i:</i>
Göklen	<i>bar-ya, bil-ye</i>
Alili	<i>bar-ya, bil-ye</i>
Ersarı	<i>bar-yo:, bil-yo:r, bil-yo:, bil-yo:r</i>
Sakar	<i>bar-ya, bil-yä, bil-yer (seyrek)</i>
Sarık	<i>bar-o, bar-o:r, bil-o:, bil-o:r</i>

- *Umumi şimdiki zaman çekimine eklenen şahıs eklerinin türüne göre Türkmen ağızlarının sınıflandırması* (R. Berdiyev, 1988: 160).

1. İyelik kökenli şahıs eklerini kullananlar	
Teke	<i>alya:n</i>

Yomut ağzının Batı kolu	<i>alya:n, alya:rın</i>
Yomut ağzının Kuzey kolu	<i>alyan</i>
Göklen	<i>alyan</i>
Alili	<i>alyan</i>
Salır	<i>alya:n</i>
Ersarı	<i>alyo:n, alyo:rın</i>
Sarık	<i>alyo:n, alo:rın, oqıdu:rın</i>

- *Ağızların ve alt ağzıların leksik yapısında da belli derecede farklılıklar bulunmaktadır. Leksik farklılıklar aslında ağız konuşurlarının önceki ve şimdiki mesleklerinin özelliğine göre çeşitli alanlara ait kelimelerin, terimlerin kullanılışı, komşu halkların dillerinin etkisi, onların tarihi geçmişi, etnografisi ile bağıntılı şekilde ortaya çıkmaktadır (Berdiyev 1988: 17-18)."*

Çalışmanın bu bölümünde metinde bulunan Çağatay Türkçesi yazı dili ile genel Oğuzca ve yukarıda özetlenen Tm. T.'sine özgü özelliklerin karşılaştırılması ve Mahtumkulu'nun dil özelliklerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Eski elyazmalardan oluşturulan metin Mahtumkulu'nun yazmalarında bulunan tüm şiirlerini içermese de, Samoyloviç'in listelediği yaklaşık 300 ve A. Meredov'un yayınladığı 297 şiirinden, 246'sını yani %80 üzeri şiirini içermektedir ve bunu üslup çalışması için güvenilir ve yeterli olacağı düşünülmektedir.

Bu bölümde elyazmalardan yaptığımız transkripsiyona dayalı, biçim, ses, kelime ve cümle yapısının özelliklerini açıklamaya çalışacağız. Biçimbilimsel yapılar, Arap alfabesinde Oğuzca ve Çağatay Türkçesi'nde sesbilgisel farklılıklarını çoğunlukla imlada açıkça yansıttığı için ve doğu Oğuzca ya Türkmen Türkçesi'ndeki uzun ünlülerin de bazı biçimlerde bu konu ile ilgili olduğu için Mahtumkulu'nun şiirlerinin sesbilimsel incelemesinden sonra morfolojik açıdan Çağatay Türkçesi ve Oğuzca unsurlarını tespit

edilerek karşılaştırılmasının uygun olacağı kanaatiyle morfo-fonolojik inceleme yapılacaktır.

3.3.1. Ses Düzeyi ve Ses Üslupbilimi

3.3.1.1. Ünlüler

Mahtumkulu Firâki, Oğuz grubunun doğu kolunu teşkil eden Türkmenlerin Göklen boyundan olup Çağatay edebiyatının mahallileşme sürecinin devam ettiği dönemde yaşayan bir şairdir. Tahsilinin bitmesinden sonra kendi boydaşları arasında yaşamını sürdürmesi kullandığı dile tesir etmiştir. Bu bakımdan dilsel bir incelemede onun şiirlerinde görülen genel Türkmen Türkçesi'nin özelliklerini; Göklen ağzına ve temasta olduğu komşu Yomut ağzına ait sesbilgisel özellikleri belirlemek, üslupbilimi açısından önem arz etmektedir.

Ünlü kullanımı açısından Mahtumkulu Çağatay edebî dilinin ünlüler sisteminden çıkmış mıdır? Eğer çıktıysa ne derecede uzaklaşarak Türkmen Türkçesi'ne ve onun ağız özelliklerine yaklaşmıştır? Bu tür soruların yanıtı için Türkmen Türkçesi'nin ünlülerini elyazmalara dayalı oluşturduğumuz metinden tespit ederek Çağatay Türkçesi ile karşılaştırmamız gerekmektedir.

Çağatay Türkçesi'nin ünlüleri J. Eckmann'ın Çağatay Türkçesi el kitabında şunlardan ibarettir:(Eckmann, 2012: 26).

- a. Kısa ünlüler: a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü.
- b. Uzun ünlülerden ā, ū, ī Arapça ve Farsça kelimelerde, ō ise sadece Farsça kelimelerde bulunmaktadır.

Eckmann'e göre Çağatay Türkçesi'nde Türkçe kelimelerde kalınlık incelik uyumu tamamen muhafaza edilmiştir. Arap alfabesinde bu tür uyumu tespit etmeye özel işaretler olmadığından, Eckmann'ın kullandığı ölçüt kelimelerin imlasında ğ/k veya g/k

seslerinin herhangi birinin ihtiva edilmesidir (Eckmann 2012: 28). Arap alfabesinde bu uyumu tespit etmek için özel işaretler olmadığından Eckmann, kelimelerin imlasında ğ/k veya g/k seslerinden hangisinin bulunduğunu ölçüt olarak kullanmıştır.

Ölçünlü Türkmen Türkçesi'nin ünlüleri şunlardan ibarettir:

Kısa: a, e, ä, ı, i, o, ö, u, ü.

Ancak uzun ünlülerin ölçünlü yazıda belli işareti yoktur ve sözlüklerde kelimenin telaffuzu kaydedilir. Aşağıdaki uzunluklar Türkmen Türkçesi sözlüklerinde vardır:

Uzun: ā, ä, ī, ī, ō, ō, ū, ū.

Bu uzunlukların ī ve ū olmak üzere ikisi diftong mahiyetinde olup ölçünlü. Tm. T.'nde /ū/ fonemi, ü+y > üytemek “değişmek” ve ī ise kısa fonemle aynı tek harf [y] şeklinde gösterilmektedir: gyz- kısa ünlü: ‘kızmak’, uzun ünlü: gyz ‘kız’. Elyazma nüshalarımızda /ū/, وې harfleriyle گويچ، اويشمک، üyşmek, güyç gibi diftongu yansıtan imla ile görülmektedir ve aruz vezinli örneği de bulunmaktadır:

208/3 ‘Işk deryā düybi yōk hicrān bir ōt pāyānı yōk.

108/5 kuvvetiŋ kemeldir güycüŋ üzdür

ve bazen az da olsa, tek vav harfiyle و yazılmıştır: güçlü düşman

28/15 bir güçlü duşmāna dūşsa mekecin گويچو دوشمان

Uzun ünlü diftong /ī/ tümünde tek ې harfiyle yazılmıştır ve şiirin aruz vezniyle ispatlanabilmektedir:

Sıçraşur kīz-u gelin üstiŋge güyā tāzıdur (189/23)

Türkmen Türkçesi, eski Türkçe'den gelen birincil uzunlukları muhafaza eden lehçelerden olup sekiz kısa ünlünün tümünün uzunluk karşılığını bulundurmaktadır. Burada /e/ foneminin uzunluk karşılığı (ä) harfiyle gösterildiğinin belirtmek yerinde olacaktır. Asli uzunluğun zenginliğinden ve etkisinden dolayı, gerçekleşen çeşitli ses olaylarının sonucunda ikincil uzunluklar da meydana gelmiştir.

İkincil uzun ünlülerin sözlüklerde bulunması mümkün değildir. Bu konuda bilgi edinmek için Türkmen Türkçesi ile ilgili gramerlere ve uzun ünlü konusundaki ayrıntılı araştırmalara başvurmak gerekir. Çalışmanın imla özellikleri bölümünde bu tür uzunluğun meydana gelmesinin sebepleri örneklerle verilmiştir.

Matumkulu'nun şiirlerinde uzunlukların var olduğu dil bilimsel yöntemlerle tespit etmek için aşağıdaki üç konuya dikkat çekmek önemlidir:

İlk olarak yukarıda imla özellikleri ve aşağıdaki biçimbilgisi bölümündeki verilere bakılırsa %90 civarı Çağatay Türkçesi'nde bulunmayan Oğuzca unsurlar var olduğu tespit edilmiştir ve en belirgin noktaları hâl ekleri ve partisiplerdir. Bunların tümü Oğuzca'nın doğu kolu olan Türkmen Türkçesi muhitindeki günümüz dil kullanımıyla örtüştüğüne ve tarihî metinlerdeki imlada yansıdığına göre sahadaki eski Türkçe'den beri yaşamakta olan uzunlukların dil bilimsel yöntemlerle tespit edildiğinde gösterilmemesinin, dil özellikleri açısından bir tutarsızlık yartacağını düşünmekteyiz. Bu tutarsızlığı gidermek amacıyla tarihsel dil bilimi ve eşzamanlı yöntemle başvurmak yani metnin dilsel özelliklerini Çağdaş Türkmen Türkçesi ile karşılaştırmanın doğru sonuca ulaşmaya yardımcı olacağını düşünmekteyiz.

İkincisi, eserin edebî değeri ilgi çekmektedir. Mahtumkulu şiirlerinin %90'dan fazlasını Türk dünyasının millî şiir ölçüsü olan hece vezni teşekkül etmiştir. Bu veznin eski Türkçe'den miras kalan örnekleri runik ve Uygur harfli metinlerden ve Anonim tefsir, DLT'de ispatlanmış olup (T. Tekin, 1995: 86-122) uzunlukların bu dönemde var olmasının bilim adamları tarafından kabul görülmesi ve Türkmen Türkçesi'nde devam ettirmesi, halk edebiyatı açısından bakılırsa, yazmaların imla özellikleri bölümünde ve yukarıda belirlediğimiz yöntemle bölgedeki halkın dil özelliklerinin gösterilmesini gerektirir. Çalışmamızın edebî ve düşünce düzeyindeki vardığımız sonuçlara göre edebî özellikler ve düşünce açısından halkın muhatap tutulması, onların dilsel özelliklerinin

kullanılmasını gerektirmekte olup imlada da yansımaları olmuştur. Neticede Oğuzcada Tm. T.'sine özgü olan uzunlukları göstermemek eserin edebî ve düşünce özellikleriyle dilsel özellikleri arasında tutarsızlık yaratacağını düşündürmektedir.

Son olarak sosyo-linguistik açıdan bakılırsa, Mahtumkulu'nun şiirlerinin Çağatay Türkçesi'nden dilsel farklılaşması toplumsal bağlamda incelenmelidir. Belirtildiği üzere, Nurmammed Andelib, Gayibî ve Firaki'nin babası Devlet Muhammed Azâdi'nin şiirleri aynı dönemde yaratıldığı halde, okur yazar olmayan kişiler arasında kalıcılık göstermemiştir. Bunu, adı geçen şairlerin eserlerinin halk içindeki elyazma sayısı ve toplumun o eserleri ezberlememesi anlatmaktadır. Halbuki Mahtumkulu'nun eserlerinin çok sayıda elyazması olup bölgenin Türkmen ve diğer Türk halkları tarafından ezberlene gelmiştir. Bu konu, Andelib, Azâdi vd. içinde bulunduğu toplumun dil özelliklerini şiirlerinde az barındırdığını göstermekte olup çoğunlukla aruz veznindeki Çağatay Türkçesi metinlerinin dil özelliklerini taşıdığını ifade etmektedir. Bu tür şiirler toplumsal dilden farklılık göstermesi nedeniyle büyük eserlerin özelliği olan halk arasında kalıcılık niteliğini sağlayamamışlardır. Ancak Mahtumkulu'nun şiirlerinin muhafazası halkın dilinde günümüze kadar devam etmiştir. Bu nedenle toplumda var olan dil özelliğinin bir tarihî dönemde yani Mahtumkulu zamanında kaybolarak yeniden çağdaş dönemde o halkın dilinde bulunması, dil bilimsel açıdan pek sağlam görüş olmadığını düşünmekteyiz. Buna Mahtumkulu'nun şiirlerinin ezberlenmesi sebebiyle halk diliyle yazdığını eklersek, uzunluklarında onun şiirinde bulunması doğaldır. Çalışmanın başında Türkmenlerin kendi kimliğini koruma çabasındaki sosyal ve siyasal davranışlarını anlatırken yazmalarımızdaki dilsel hususiyetlere dikkat çekmiştik. Bu sebepten Vambery, Samoyloviç ve Bartold gibi şarkiyatçılar Mahtumkulu'nun Türkmenlerin millî şairi olduğunu ve eserlerini halk diliyle yarattığını vurgulamışlardır.

Üzerinde durduğumuz bu konular, Mahtumkulu'nun şiirinde uzunluğun varsayımına yol açar. Ancak dil bilimsel araştırmada bunlar yeterli olmayıp, esas aldığımız yazmalarımızda yansımak şartıyla eş zamanlı ve art zamanlı karşılaştırmalı dil bilimsel yöntemle Mahtumkulu'nun şiirlerindeki uzunlukları tespit etmek için konuyu aşağıda mercek altına alıp incelemeye çalıştık:

3.3.1.1.1. Uzun Ünlüler

Elyazmalaraki imla ile ilişkili konu, yazılardan uzun ünlülerin tespitidir. Bunu kelimenin yalın ve ekli şeklindeki morfo-fonolojik ses olaylarından meydana gelen imla farklılıklarından yola çıkarak belirlemeye çalışmaktayız.

Bilindiği gibi Tm. T. Güney Batı Oğuz grubu lehçelerinde birincil uzunlukları kısa /e/ ve /ä/ fonemlerinin uzunluk karşılığı aynı olduğundan /ä/ kaydettiğimizi düşünürsek sekiz fonemde eski dönemlerden beri kurallı şekilde koruyan lehçedir (Tekin, 1995: 64-78). Bu yüzden fonetik yapısına uyumlu şekilde ikincil uzunluklar meydana gelmiş ve Çağdaş Tm. T.'sinde de bulunmaktadır (Azemoun, 1990: 75-94). Birincil uzunluklar köklerde bulunduğu için ancak aruz veznindeki şiirlerde tespit edilebilir ve biz buna ikincil uzunluklardan sonra değineceğiz.

T. Tekin, K. Foy'un Orhon yazıtlarındaki uzun ünlü tespiti yöntemine ve dayanaklarına değindikten sonra, bu yöntemi Arap harfli metinlerdeki elif, vav, ye harflerinin yazılışıyla tespit ettiğini anlatmaktadır. Araştırmacılar eski metinleri modern lehçelerle karşılaştırarak uzunlukların tespitine yöneldikleri dikkat çekicidir. Foy ve diğer araştırmacılar Runik, Uygur ve Arap harfli eserlere dikkat ederek bir harfin mesela elifin yazılmış olması, uzunluk varsayımına yol açar ve ikinci etapta bu varsayımı modern lehçelerdeki uzun ünlülü aynı sözcükle kanıtlarlar (T. Tekin, 1995: 13).

Eğer üzerinden asırlar geçmiş eski metni farklı coğrafyalardaki modern lehçe ile karşılaştırarak uzunluk tespiti yapılıyorsa, yazıdaki bu harf farklılıkları veya yazılıp

yazılmamış olması yoluyla vefatından yaklaşık 200 yıl geçen şairin aynı yaşadığı bölgede bulunan elyazmadaki uzunluk tespiti bölgenin ve söz konusu şairin günümüz lehçesiyle karşılaştırarak uzun ünlülerin tespiti daha mantıklı olabilmektedir ve bizce aruz vezinli şiirlerin uzunluk tespiti asli uzun ünlünün ve sözcüğün hâl ekleri aldığında yalın hâle göre farklı harfle yazılması, ikincil uzunlukların göstergesidir.

Burada K. Foy'un uzun ünlü tespiti yöntemini ve T. Tekin'in ona bakış açısını aktarmak, Mahtumkulu'nun şiirlerindeki uzunluk tespiti için önem arz etmektedir.

“Karl Foy, Orhon Türkçesi'nde ât 'ad', âç 'aç' v âç- 'acıkmak' sözlerindeki uzun /a/ ünlüsünün tespiti için kullandığı yöntemi, yani yazım yöntemini, daha sonraki devirlere ait Arap harfli metinlere de uygulamıştır. M. T. Houtsma yayınladığı Türkçe-Arapça sözlükte söz içindeki ünlülerin mumtat olduğu üzere hareke ile gösterildiğine, fakat sık sık elif, vav, ye ile de yazıldığına işaret eder. Karl Foy, yazımda da görülen bu ikiliğin bir sebebi olması gerektiğini ileri sürmüştü ve bunun için de ancak bir ihtimal bulunduğunu belirtmiştir: Sözlüğü hazırlayan Arap yazarın uzunlukları işittiği veya işittiğini sandığı yerlerde bu harfleri kullanmış olması ihtimali. Bu varsayımdan hareketle Karl Foy, sözlükte ünlü işareti ile yazılan sözlerin çok kere Yakutçadaki uzunluklara denk geldiğini şu örneklere dayanarak göstermeye çalışmıştır (T. Tekin, 1995: 13).

بارلو "zengin"deki بار = Yak. bār "var", fakat بر bar- =Yak.bar- "varmak"

قاز =Yak. ḥās "kaz", fakat قر kaz- = Yak. ḥas- "kazmak"

“Karl Foy, adı geçen yazısında yine Yakutçadaki duruma ve Arap harfli Türkçe metinlerdeki yazım kurallarına dayanarak kīr- "girmek", tīs "diş", il- "ilmek , ilıştirmek", mīn- "binmek" = īn "çukur, mahzen, mezar" = این sözcüklerindeki ī ünlüsünün de aslında uzun olması gerektiğini ileri

sürmüştür. Uzun ünlüler konusunda daha sonra yapılan çalışma ve araştırmalar Karl Foy'un bu varsayımında haklı olduğunu göstermiştir. Orneğin: Yak. kīr == Türkm. gīr-, Yak. tīs= Türkm. dīş , Yak. īl- = Türkm. īl-, Yak. īn == Türkm. hīn "in" vb. gibi.”(T. Tekin, 1995: 14).

Çalışmamızda hatırlattığımız tarihsel sosyo-linguistik şartlar ve bilim adamlarının uzunluk tespit yöntemi, bizi Mahtumkulu'nun şiirlerindeki yazım farklılığından ortaya çıkan uzunlukların tespitine sevk eder. Kök/gövde ile ek birleşmesinden meydana gelen yazım farklılıkları ikincil uzunlukların tespitini kolaylaştırır. Bunları morfo-fonolojik inceleme ile anlamak mümkündür.

Çağatay Türkçesi yazı dilinde kelime sonu /e/ kurallı şekilde elifle yazıldığını görüyoruz (Bkz. Nevâî Divanı, İran Meclis elyazması: ایچرا s. 3 “içeri”, اوزگا s. 5 “diğer”, کورا s. 7 “göre”). Şiban Han divanında da genellikle elif yazılmıştır (Karasoy, 1998: 37). Bizce bu elifler açık /e/ veya parçalar üstü fethe anlamına gelmekte olup günümüz Özbek T.'siyle de örtüşmektedir. Eckmann'ın verdiği Çağatay dili örneklerindeki ince uyumlu Türkçe kelimelerde توشسا “düşse”, جان ایلا کونکول “can ile gönül”, ایلکا بیرماک پند “ilge birmek pend”, açık /e/ sandığımız fonemler elifle yazılmıştır (Eckmann, 2011: 312-13). Ancak bu kurala istisna, alıntı kelime karşısındaki Türkçe kelimedede باغچه karşısında تو فراغچه veya kelime içinde nadiren بیله “bile” gibi kelime ە ‘li yazılmıştır. Firaki'nin şiirlerini bulunduran yazmamızda ە/ە ‘li şekli her sayfada görülmektedir. Bu durum Tm. T.'ndeki kapalı /è/ telaffuzuyla bağlantılıdır. Aşağıdaki açıklayacağımız morfo-fonolojik yapılarda yazım şekli ses farklılıklarını doğurmaktadır.

İran Tm. T. Arap-Fars alfabeli imlada ölçünlü Tm. T.'sindeki [ä] harfi elif üstü hemze [ʾ] ile karşılanmaktadır. /ä/ sesi, “äkit<alıp git”, “äber<alıp ber, äkel<alıp gel” ve bazı alıntı kelimeler dışında, Türkçe sözcüklerin tümü uzunlukla telaffuz edilmektedir. Bu yazıda kelime sonu /e/ sesi [ە/ە] ile yazılırken, eklerin eklenmesiyle meydana

gelen ses olayları sonucunda uzun ä /ã/ ortaya çıkmaktadır. Elyazmalarda bazı alıntı kelimelerin istisnası dışında kurallı şekilde e>ä değişimi, <ه/ه> olarak karşılanmıştır ve elyazmada hemzeli elif مالى مالى “koyun veya geyik melemesi” 28 No.’lu şiirde kaydedilmiştir.

28/12 mǎley mǎley izlemeyin bolurmi

Morfo-fonolojik biçimlerde <ه/ه> > ا şeklinde imla değişimi kurallı şekilde uzunluk /ã/ ve /ā/ fonemleri için aşağıdaki ikincil uzun ünlü tespitlerimizde yürütülmüştür. Burada tümünü göstermek mümkün olmadığından sadece örnek vermekle yetiniyoruz.

Burada görülen <ه/ه> ا değişimi değil bir ses olayıdır. Bu ses olayı kök ya da gövde halindeki ve sonu <ه/ه> ile biten isimlere yönelme hali eki geldiğinde ortaya çıkar. Türkmen Türkçesi’nde iki ünlü arasına /y/ yardımcı sesi girmez ve a/e yönelme hali eki ünlü ile biten isimlere doğrudan gelir.

Böylece bir i / ı ya da a / e ünlüsünün değişimi değil iki ünlünün yan yana gelmesi neticesinde ikincil uzunluk ortaya çıkması olayı ortaya çıkar ve bu ses olayı imlada <ه/ه> > ا şeklinde yansımıştır.

Yön eki durumunda:

221/36 Kaygā kara caddā batmağıl Oğlım! قیغا > قیغی

230/96 Üç hem dağı tōrt bolmaz bēş altā yōk berāber. آلتا > آلتی

238/17 Şeyh şen‘ān dek uzīn kaygā ulansam. قیغا > قیغی

239/22 Cān ne yahşā kālur ne de yamana. یخشا > یخشی

42/10 Şir beçesi toğsan tilkā atdırmaz. تلکا > تلکی

82/26 Bu gün gördigimiz ertā koymaz sen. ارتا > ارته\ارتی

108/20 Tilki tüssā dōzmez onda çilimkeş. توسسا > توسسه

200/17 Mağdumkulı ūlkā salma āvāze اولکا > اولکه

217/4 sözlā bilsenġ yahşı sözle ħalk yamanıġ bizārıdur سوزلا > سوزله

Bazen kelime sonu $\text{ى} > \text{ا}$ değişimi söz konusudur. Yine bu harf değişikliği ses değişimin gösregesidir ve Tm. T.'nde kelime sonu kısa ünlüye yön eki geldiğinde ikincil uzunluk türemesi söz konusudur.

230/118 Behişt *kaḫā* bitilmiş tidi-yu etdi güftār. قافه > قافى

230/22 Çıkdı *kaḫā* nāgihān geldi bir sā'il duçār. قافه > قافى

134/24 Öli dirler ol *kiṣā* yaş toğsandın āşanda. کيشه > کيشى

241/8 Bir yaman *koṅṣā* düş bolan. قونگشه > قونگشى

Alıntı kelimelerde yalın hâli gibi yazılmıştır ve yön eki yazıda görülmemektedir:

68/10 Dönüp *Ka'ba* baran soṅ ervāḥ bile cin törār. كعبه

76/71 Başın *secdā* koyar kalmaz zemīndin. سجده

88/24 Kocaldıṅ işdin kâldıṅ söyle ne *piṣā* yetdiṅ. پيشه

88/28 Kovşār sümük ālār göz yüz miṅ *endiṣā* yetdiṅ. انديشه

175/22 Ebdāl otursın geyüp git *divānā* kārışta. ديوانه

202/5 *Gulḡulā* düşdi kópuz hem çeṅ çeṅge düşdi çeṅ. غلغله

108/6 Keyfi *kellā* gelse 'aqlıṅ azdırur. كله

88 /26 Ötdi kızgınlı maḥal oraqsız *hōṣā* yetdiṅ. خوشه

Kelime sonu elif /a/ ile biten Türkçe kelimelerde, kısa ve uzun ünlünün niceliksel farkı olduğundan yazıya yansımamıştır:

192/8 Efsun okıp *ārā* gelmez em bile. آرا āra + a > ārā “araya/ araga”

195/9 Burç bilen dūz tāze *yarā* āvı katar rūzigāre. يارا yara + a > yarā

İkincil uzunlukların farklı hâl eklerindeki imla değişikliklerini göstermeye çalışacağız:

3.3.1.1.1. İkincil Uzunluklar

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Mahtumkulu'nun şiirlerinde bu uzunlukları, kısaltarın karşısında morfo-fonolojik açıdan hece sayısı ve anlam farklılığından yola çıkarak tespit etmeye çalıştık ve bu yönde onların elyazmada imla farklılığı vardır. Bazıları ise morfo-fonolojik açıdan bakıldığında cümle içinde aynı imla ile yazılmışsa da anlam farkını arzetmektedir ve Tm. T.'nde biri kısa ve diğeri uzun ünlülü okunmaktadır.

İkincil uzunlukların aynı imla ile kısa şeklinin anlam farkını arzetmesi, mesela esas aldığımız elyazmalarda سوزلار kelimesi, sözler ya sözlār 'söyler' şeklinde iki anlama gelecek biçimde okunabilmektedir. /ā/ "sözle+ir"deki iki ünlünün yan yana gelmesiyle uzunluk türemiştir. Kelimenin cümledeki kullanımına göre, *sözler* anlamında çokluk ekli isim veya *söyler* anlamında fiilin geniş zaman çekimindeki ikincil uzun ünlülü fiil olduğu dikkate alınarak transkripsiyon yapılmıştır.

Y. Azemoun bir makalede Çağdaş Tm. T.'ndeki ikincil uzunlukları detaylı şekilde incelemiştir (Azemoun, 1990: 75-94). Burada hocanın verdiği sırayla elyazmalardaki örneklerini sunmaktayız.

Yükleme, İlgi ve Yönelme Hâli:

Bir kelime sonundaki kısa ünlü, yükleme, ilgi ve yönelme hâli eklerinden birini aldığı uyar: ülke > ülkāni, ülkāning, ülkā, deri > derini, deriniṅ, derā.

Aşağıdaki kelimelerde yönelme hâli ekinin kelime sonu ünlü ile biten sözcüklerde ses olayı sonucunda (ه/ى/ا < ا) uzun ünlü şekli alıntı veya Türkçe kelimelerde görülmektedir:

مخدومقلی < مخدومقلا 51/20 Maḥdumḳulā "Firaki'ye", فراغی < فراغه 38/29 Firāḡa "Maḥdumḳulı'ya", اطلی < اطلا 104/63 atlā "atliya", Tanḡrā 44/23 تنگری < تنگرا "Tanrıya", قلعہ < قلا 34/14 ḳalā "kaleye", قونگشہ 241/8 ḳoṅḡṣā "komşuya", یخشا < یخشی 49/26, 16/8, 45/2 yaḡṣā "iyi kişiye, yaḡşıya", قونگشی

Ancak, mahallîleşme sürecindeki Tm. T.'sinin yazılı edebiyatının başlangıç dönemi olduğu için hepsi imlada gözükmemektedir ve morfo-fonolojik inceleme bunu açıklayabilmektedir:

ārā 104/28 “araya”, ğulğulā 202/5 “gulgulaya”, divānā 166/14 “divaneye”, zāviyā 59/24 “zaviyeye”, Ka‘bā 68/10, 238/19 “Kabeye”. Örnek:

104/28 Oğlan maṅga ārā yörgin dīdiler

202/5 Ğulğulā düşdi kıpuz hem çeṅg çeṅge düşdi çeṅg

Kelimelerin ilişkisi ve cümlelerin anlamı açısından bunların uzun ünlü olarak okunması yerinde olacağını düşünmekteyiz. Aşağıdaki tespit ettiğimiz imlada gözükten örnekler de bunların uzun okunmasına yardımcı olacaktır:

Tm. T.'sinde sonu /e/ kısa ünlüsü ile biten kelimeler ۴ harfiyle yazılırken ilgi, yükleme ve yönelme hâli eklerinden birini aldığında Arapça elif ۵ harfiyle yazılmıştır. Aşağıdaki koyulaştırılmış kelimeler sözü geçen hâl ekleriyle uzun ünlü ve diğerleri aynı sözcüğün kısa ünlülü yazılışını göstermektedir:

İlgi ve iyelik eki:

Kısa okunuş:

66/23 Fikir eylāṅ kim bārdur **Eyedin** bize dōster ایه‌دین

93/24 Māl **eyesne** bī ilāç bī sen şevābıṅ ey gözim ایه‌سنه

Uzun okunuş:

6/3 **Eyāniṅ** emrini etmey ایاننگ

17/20 **Eyām** sen oyandır uymış iqbālım ایام

Kısa okunuş:

108/20 İmān bir tilkidür **gövre** bir indür گوره

11/18 **Gövrerin** kıymamış köṅglin ezmemiş گوره‌سن

Uzun okunuş:

10/18 Gövrāṅge kōrkīnı çala getürme گورانگه

11/6 Gövrāṅge kūr tōküp yōlīṅ bek edip گورانگه

Kısa okunuş:

133/18 Yer yüzinde tutmak için serište سرشته

39/29 Yer-u āsmāndāki bolğan serište سرشته

Uzun okunuş:

30/7 Serīštāṅ kem bolsa ‘ışkıṅ aşındın سرشتانگ

70/22 Serīštāṅ suv bolur ‘aqlıṅ çāşar سرشتانگ

Yönelme Hâli Eki:

Yönelme hâli ekinin –a/-e biçimi Oğuz grubu lehçelerinin bir karakteristik özelliği olup kısa şekilleri biçimbilimsel bölümünde ele alınacaktır. Burada ses olayları sonucunda meydana gelen uzunluklar Oğuz grubunun Tm. T.’ne ait olduğu için üslupbilimi açısından Çağatay Türkçesi’nden ayrılma noktalarının biri olarak değerlendirilmektedir.

Metnimizde, ünlü ile biten isimlerden sonra yönelme hâli ekinin gelmesi neticesinde $e + e > \tilde{a}$ ve $a + a > \tilde{u}$ şeklinde ikincil uzunluk ortaya çıktığına dair çok sayıda örnek vardır. Bunların hepsi imlaya yansımaya da gramer özelliği nedeniyle uzunluk olduğu mâlûmdur.

Yazıda gösterilen şekillerinden yukarıda kelime ve anlam örnekleri verilmiştir. Burada mısralardan az sayıda örnek sunmaktayız:

221/36 Kaygā kara caddā batmağıl Oğlım! قیغا

230/96 Üç hem dağı tōrt bolmaz bēş altā yōḳ berāber. آلتا

239/22 Cān ne yaḥşā kālur ne de yamana. یخشا

51/20 Yaraşur Mahdumkulā cān berip almak مخدومقلا > مخدومقلى

Aşağıdaki örneklerde ise bu morfo-fonolojik değişim gramer incelemede belli olsa da yazıda kendini göstermemiştir.

175/22 Ebdāl otursın geyüp git **divānā** kârışta. دیوانه

192/8 Efsun okıp **ārā** gelmez em bile. آرا

195/9 Burç bilen dūz tāze **yarā** āvı kıatar rūzigāre. یارا

202/5 **Ġulġulā** düşdi kıopuz hem ķeņġ ķeņġe düşdi ķeņġ. غلغله

Yükleme hâli eki:

Çağatay Türkçesi’nde yükleme hâli ekleri –nı/-ni; üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra umumiyetle n : başnı “başı”, itni “iti”, sunı “suyu”, okı-n “(onun) okunu”, suyı-nı “(onun) suyunu” (Eckmann, 2012: 74).

Oğuz grubu lehçelerinde ünlü ile biten kelimelere yükleme hâli eki –nı/-ni; ünsüzle bitenlerde ise -ı/-i şeklinde gelir. Azemoun’un belirttiği gibi Türkmen Türkçesi’nde –nı/-ni yükleme hâli eki aldığında kelimenin ünlüsü uzar. Bu ses olayında ünsüz erimesi söz konusu olmadığından şiirin hece sayısında fark göstermemektedir. Ancak aruz vezninde hece türünü değiştirir ve uzunluğun tespitine yol açar. İsim sonu **ه/ـ** ile biten sözcükler yükleme hâli ekini aldığında yazıda **ه/ـ > ـا/ـ** değişimi söz konusudur:

230/45 **Kūyzāni** kıaldırdılar ķeşmedin toldurdılar کوزانی

230/47 **Kūyzāni** ħuma tōkdi tükenmez ārık aķdı کوزانی

91/14 Ġmānım yoldaş bolsa barsam **Ka‘bāni** ġörsem کعبانی

137/22 Mişli ol Tāhir **Zūhrāni** seven dek sevmişem seni زهرانی

Yükleme, ilgi ve yönelme hâli eki eklenmediğinde imla farklılık görülmemektedir:

117/16 Bir **Zūhre** on iki imāmı ġördim زهره

237/24 Her kıırķ yılda **zūhre** ġōġe yetüşdi گوڭه

65/31 Maĥdumķulı aydıyar toķız felek **Zūhresi** زهره سی

Belirli yazı kuralı olmadığından aşağıdaki yükleme ve ilgi hâli eklerinin geldiği örneklerde imla farklılığı gösterilmemiştir:

230/43 Göterdiler **kūyzāni** gördi Cembrā'îl anı کوزه نی

84/4 Namāzıñg **rūzañg** yoldaşınñ bir de diliñg şenāsıdur روزنگ

Vasıta hâli eki:

Vasıta hâli eki -n'den önce gelen ünlü uzar: arka + -n > arkān; yüz + -n > yüzān; öyle + -n > öylān.

Bu uzunluk da ۛ harfinin elife dönüşmesiyle gösterilmiştir.

235/4 Ertiri şād bolan **öylān** gülmedi اويلان < ن + ويله

İyelik ekleri:

Teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden önce gelen kelime sonu ünlü uzar:

düye + m > *düyām* 'devem'; alma + m > *almām* 'elmam'

Yazıda son seste bulunan ince ۛ "e" ünlüsü ۛ elif ile yazılarak uzunluk gösterilmiştir.

91/13 Maḥdumḫulı hoş bolsa aḫsa **didām** yaş bolsa دیدام < دیده

21/1 **Kimsām** bārdur 'arzım yāra yetürsin کیمسام < کیمسه

66/41 Meger **Eyām** istese bolğay nūran 'alā nūr ایام < ایه

Fiilin Geniş Zaman çekimi:

Fiilin köklerinin sonunda bulunan /a/ ve /e/ ünlüleri geniş zaman -ar/-er ekini aldıklarında uzarlar: beze- + -er > bezār; döre- "türe-" + -er > dörār; āğla- + -ar > āglār.

yāyla+ ar > yāylār

238/14 Bülbül hücüm **eylār** sōlı sağında ایلار < ایله

6/5 **İstār** sen. 'ālem.i kapsañg ایستار < ایسته

10/10 'Araşātda sendin **istārler** cevāb ایستارلر

138/1 Kerem etsenğ Qadır Tanğrı dünyālikdin at islārın ایسلارین < ایسله

İkincil â uzunluğu imlada gözükmese de, Tm. T.'sinde morfo-fonolojik karşılaştırma ile anlam farklılıkları görülmektedir. Örneğin çok.isim: yay + lar > yaylar. Fiil: yayla- +ar > yaylâr

72/14 Behiştinġ otlaġın **yāylâr** havż-ı Kevşer suvlaġıdır

90/7 ‘Ali Faţma **başlâr** cennet işigne. isim: başlar. Fiil: başlâr

95/7 **Yaşılâr** sebzeler reŋg be reŋg güller. isim: yaşılar ‘yeşiller’ Fiil: yaşılâr

152/5 Beled **başlâr** doġrı yōlı çın bile

/Ip zarf-fiil eki:

Fiilin sonundaki ünlü ile -ip zarf-fiil ekinin önündeki ünlü yan yana gelip birleşiyor ve ikincil uzunluğu ortaya çıkıyor: gözle- + Ip > gözlâp; gara- “bakmak“ + -Ip > garâp.

Burada da fiil sonu e > â uzunluk olayında Arap harfli yazısında ۵/۴ > ۱ değişimi vardır ve a > â ses olayında imla farklılığı görülmemektedir ve elifle yazılan a ünlüsü aynı zamanda uzun â ünlüsünü de karşılıyor.

-âp ince sıradan 60 kere görülmekte olup ۵/۴ > ۱/۱ imla farklılık görülmektedir:

60/7 Kûrı cismim ödun **eylâp** ôtġa yakmakda ne bâr ايله < ايلاب

18/11 Aġmaklıkda ôzin **bezâp** niceler بزه < بزاب

17/11 Til hem ġibet yalan **sözlâp** durupdur سوزله < سوزلاب

12/8 Himmet **istâp** bakdım sū-yi âsmāna ايسته/استه < استاب

106/32 Niçeler dil **çeynâp** dursa gerekdür چينه < چيناب

8/7 Gök dek **gürlâp** damak yırt-ar گورله < گورلاب

58 kere yazıda yansımayan â uzunluk örneġi vardır:

43/25 Maġtumķulı qarâp sözle daşınġnı قرا < قراپ

18/9 ‘Āķiller bâr baş.a **bâġlâp** keçeler باغلا < باغلاب

23/9 Cân ġurūşa geldi **kaynâp** cōşmadım قاينا < قايناب

-āp ince sıradan 60 kere:

60/7 kūrı cismim ōdun **eylāp** ōtga yakmağda ne bār

18/11 Aḥmaklıkda ōzin **bezāp** niceler

17/11 Til hem ğibet yalan **sözlāp** durupdur

12/8 Himmet **istāp** bağdım sū-yi āsmāna

94/23 Kimisi fark et-mey bār işin **eylāp**

106/32 Niçeler dil **çeynāp** dursa gerekdür

8/7 Gök dek **gürlāp** damağ yırt-ar

8/18 Sünġk **çenāp** ĩr göte sırtlan

-an/-en sıfat-fiil eki:

Fiil köklerinin sonunda bulunan /a/ ve /e/ ünlüleri, -an/-en sıfat-fiil eki aldığında iki ünlünün yan yana gelmesi sonucunda uzar: ĩzla- ‘izle-‘ + -an > ĩzlān; sözle- ‘söyle’ + -en > sözlān.

-ān:

24/14 İtdin sünġk **islān** bir zāt ayırmaz اسله<اسلان

75/11 Dölduran bu dünyānı **sözlān** her du cihānı سوزله<سوزلان

164/20 Hācetini Hāğdın **dilān** almazmı ديله<ديلان

165/5 Söḥbetinde Hāğ Kelāmın **söylān** yōğ سويله<سويلان

-ān:

71/3 ‘ Āşıklar gül yüzdin solar minġ gün aġlān bir gün. güler آغلا<آغلان

71/7 Ārānlar yōlınġı ĩzler dervişler sırınġı ġizlār آرانلار<آرانلار

95/1 Kāra dağdın kāra kılı **saylān** göz سايلان<سايلان

Diğer örnekler:

-ān: 16 kere

24/14 İtdin sünġk **islān** bir zāt ayırmaz

75/11 Dölduran bu dünyānı **sözlān** her du cihānı

164/20 Hācetini Hāqdın **dilān** almazmı

-ān: 13 kere

71/3 ‘Āşık̄lar gül yüzdin solar miñg gün **ağlān** bir gün. güler

71/7 **Ārānlar** yölīñgı izler dervīşler sırīñgı gīzlār

95/1 kara daşdın kara kılı **saylān** göz

-yān/-yān sıfat-fiil eki

-yān/-yān sıfat-fiil eki daima uzundur: alyān, gelyān, yuvyān, bilyān.

-yān:

174/4 Genç **isteyānler** gelsün veyrāne boldım imdi استایان لار

176/11 Bardı hālim ölümge tāb **etmeyān** zülümge اتمان

193/12 Göz yaşın **dökmeyān** ārdin

yān:

122/18 Dünyāye bīl **bağlayān** kāldı ziyān içinde باغلايان

160/21 Nef **almayān** kişi sözdin ögütđin ألميان

193/20 On iş **bırakmayān** ārdin

- -mān/mān zarf-fiil eki daima uzundur: saklamān, bildirmān, gülmān.

-mān: 8 kere

33/18 Gören **görmān** çeker ölüm miñnetin گورمان

179/19 **Çekmān** kişi bimārılığīñg zahmetin چکمان

119/13 Melekler kīmetīñg **bilmān** kabiler بيلمان

-mān: 14 kere

102/9 Dünyāsine dolaşan oğıl kīza **bulaşmān** بولاشمان

205/10 Yādıma salmānda ‘ışkım **kızmānda** قزمانده

50/12 Ğayreti **bolmān** yigide بولمان

-kā/-kā zarf-fiil eki

-kā/kā zarf-fiil eki daima uzundur: baryārkāngız, bilyārkā.

Metnimizde tk bir örnek vardır:

143/5 Başa **degmeyākā** kırtlar دگمیاکا

yār/-yār şimdiki zaman eki

-yār/-yār şimdiki zaman eki uzundur: alyār; gelyār.

204/24 **Aydıyār** Maḥdumḫulı ‘ahdiṅ yalan yōḫmıṣ vefāṅ آیدیار

100/35 **Aydıyār** Maḥdumḫulı bu furḫatıṅ görgeç Resūl آیدیار

239/8 **Akıyār** yüzindin nūrı dilbering افییار

-mak/-mek eki

Fiilden isim yapma -mak/-mek eki yönelme hâli ekini aldığında uzar: almāga; gitmāge; uçmāga

-mak/-mek eki, Karahanlıca ve Çağatay Türkçesi yazılarında **ماک** şeklinde (Eckman, 2012: 33) olup (کسماک، کلماک < کيسماک، کيلماک) elyazmada kurallı şekilde **مق/مک** yazılmıştır. Mesela 42, 69, 135, 194 No.’lu şiirler -mak/-mek kafiyeli olup tümü elif getirilmeden **مق/مک** şeklinde yazılmıştır. s.65, şiir: 69/1, **گرمک گرمک** s.65, şiir: 69/1, **توتمق گرمک** s.65, **اونوتمق، قالمق، اولمک، تيريلمک، اوزامق، اوقيمق، قزmq، آيريلمق، دينانمق، تاپمق، قوتولمق...** s.69/4, ... bunun örneklerindendir. Bu durum yönelme hâli eki geldiğinde farklı olup tamamında **م** harfinden sonra elif gelmiştir. Yani -mak / -mek ekinin ünlüsü kısa ise ünlü yazılmazken uzun olduğunda elif ile yazılır ve **ماغه/ماگه** şeklinde göülmektedir.

Bu Çağatay Türkçesi yazı kuralından ayrılma, mahallîleşme sürecindeki Tm. T. Ünlülerini yazıda yansımalarının belirtilerindendir. Karl Foy’un tarihî Türk şiveleri kitabında yayınlandığı makalesinde Arap alfabesinde uzun ünlüler genellikle yazılmadan geçilmez ve genelde söz içinde **واى** harfleriyle karşılanır (T. Tekin, 1995: 13). Bu durum araştırdığımız elyazmalarda da genellikle böyledir ve Tm. T.’sinin uzunluklarının yazıda

yansımasının göstergesidir. Tekrarlarını saymadan toplam 35 fiil köküne kalın ünlü “-mak” مق ve 36 fiilde ise ince sıradan مک”-mek” gelmiştir. Bunları yönelme ekiyle gelen uzunluklarla birlikte metin içindeki dağılımını düşünersek, Tm. T. ile yazılan metin olduğunun dilsel kanıtlarından biri olabilmektedir.

Fiilden isim yapan –mak/-mek eki yönelme hâli ekini alıp elif harfiyle yazılan 45 kere –māge ve 38 kere -māğa örnekleri bulunmaktadır.

3/13 Ey âdem bu dünyâ geldinġ **gitmāge** كتماكا

14/9 Az kâlur kim şâhı göge **yetmāge** يتماكا

14/11 Cihân yıġlur temâşâsın **etmāge** ايتماكا

31/25 Maĥdumkulu beş gün ‘ eşret **sürmāge** سورماكا

31/27 Qarâr yôkdur oturmāğa **turmāğa** تورماغه

44/6 Qanı bende saġlık şükrin **kılmāğa** قيلماغه

241/3 Qaçıp **kurtılmāğa** övner قورتيلماغه

Eġlenmeġe ve etmeġe kelimelerinde büyük ünlü uyumu saġlanmamıştır. İnce ünlü bulunan kelimelerde arka damak sesi gösteren ġ harfi iki örnek bulunmaktadır. Ancak yazıda elif getirerek uzun olduğunu belli etmiştir.

31/26 Cây imesdür **eglenmāğa durmağa** اكلنماغه دورماغه

142/17 Şerhini **etmāğa** sözüm dilim yôk اتماغه

Bu uzunluk bulunduran ekin kafiye örnekleri de vardır:

42/2 Bilmez günni az kâlıpdur **batmāğa**

42/4 Hiyâl eder yatan şîri **atmāğa**

42/8 Dem çekedür ejdarhânı **yüvtmāğa**

42/16 Münġkir barur ağacını **satmāğa**

Aitlik eki

Bulunma hâli ekinden sonra da aitlik eki gelirse uzar: ortadâki, öydâki.

Bulunma hâli eki devamında ek gelmediği sürece ده ile karşılanmıştır ve uzunluk geldiğinde elife dönüşmektedir: 133/10, آسمانده، یولده، اویده، یرده، اولاد سفیانده، 201/11, 246/16, 237/37

-dâki: 2 kere:

39/25 Sörsanġ yedinci kat **gökdâki** sırdın

236/28 **Serindâki** ‘aklı hüşı nâdindür

-dâkı: 3 kere

39/29 Yer-u **âsmândâkı** bolġan serişte

158/21 Men dünyânı **asmândâkı** reġ bildim

221/7 **Solundâkı** yere ser-encam bîrler

Sonu /a/ ve /e/ ile biten fiillere birinci şahıs teklik ve çokluk emir/gereklilik kipi çekiminde uzar:

103/2 Kānatım yōġ uġa bilmen **neylāyin** (Neylāyin: redif 6 kere)

172/17 Maġdumġulı mecālim yōġ **söylāyin**

172/18 Dōstlarġa derdimni ‘ayan **eylāyin**

Öġrenilen geġmiş zaman –andır/-endir fiil kipini olumsuz yapan –ma/-me ekinin ünlüsü daima zar:

Yine ince ünlü ile imla farklılığı görünmektedir: گورماندور > گورمه

41/21 Hāġ her kime bir yaġşı yār **bermāndür** برماندور > برمه

41/23 Yüz yaşasa bēş ġün ‘ömür **görmāndür** گورماندور > گورمه

Sıfatın karşılaştırma eki

Sıfatın karşılaştırma eki daima uzunur: irrāk, ġiġrāk, yaltarāk.

207/8 Her ne bersenġ **tizrāk** bergin i‘tibār yōġdur bu cāna

126/20 **Erterāk** terfeniġ ġiġdur yaranlar

45/10 Pīs oġuldın **yaġsırākdur** Firāġi yaġşı ād ġālsun

Soru edatı

Soru edatı yalın hâli “ne” نه şeklinde 235 kere gelmiş iken iken, çokluk, yönelme ve “-ime” ekini aldığı anda /e/ > /ā/ ses olayı söz konusudur ve نه imlası elifle ن yazılmıştır ve uzunluk ses olayını göstermektedir: nāge (نَاغِه، نَامِه، نَالَار)

41/28 Nāge gerek ḥarīdārı bolmasa

48/2 Mülkiṅg beḳāsı yōḳ nāge yatur sen

104/57 Nāge ḥiyāl etsem ele getürdim

104/58 Nāge baḳsam aṅga naḳar yetürdim

Ne + ime > nāme (نَامِه) :

129/2 Ḳumrımı sen bülbülmü sen nāme sen

129/4 Bāḡ içinde gülgülmü sen nāme sen

237/35 İçinde nāḳe āriḳ bār nāmedür ātı

237/43 İçinde bir yılān nāmedür ādı

Ne نه + ler > nāler نَالَر:

110/1 Seyr edeliṅg bu cihāna cihānda nāler görünür

115/1 Ey yaranlar müselmānlar cihān yōḳdı nāler boldı

Uzun ünlülü olmasa da, geçiş merhalesinin tespiti için bazı kelimelerin ikili telaffuzunu göstermek yerinde olacaktır:

beyle بَيْلِه , şeyle شَيْلِه , eyle اَيْلِه

31/11 Ümidim bār ḳoyma beyle beterge بَيْلِه

223/18 Niḳük işdür munı beyle dutar sen بَيْلِه

13/38 O bir eyle sesdir eşiden ölür اَيْلِه

231/19 Şeyle ‘āciz ḳālmış yalbarıp her yān شَيْلِه

Böyle, şöyle:

76/52 Onı Rabbim şöyle ḳılsa gerekdür شَوَيْلِه

115/14 Sağı erkek sōlı dīşı şöyle ıudret devler boldı شویله

136/4 Muṭī^c oldı cümle ‘ ālem şöyle şāhib-kırān oldı شویله

133/16 Keştisiz deryānı şöyle geçdiler شویله

12/17 Bular böyle dīgeç dilim açıldı بویله

12/37 Bunlar böyle dīgeç yerimdin turdım بویله

3.3.1.1.1.1.1. Şiirde Vezin Gereği Uzun/Kısa Okuma Tercihi

Tm. T.’nde ikincil uzunlukların bulunması, ek aldığı sürece kelimenin son üzsüzünün erimesi sonucunda meydana gelen uzunluk, gerektirdiği yerde ünsüz fonemin kullanılmaması anlamına gelmez. Genellikle fiil olan bu tür kelimeler, iki tür telaffuz edilmektedir ve uzunluk telaffuzu hece, kaynaşmasına yol açar. Neticede şair ünsüzü koruyarak kısa ünlü veya ünsüz erimesiyle uzun ünlü okuma seçeneğini elde eder. İkincil uzun ünlüsü bulunan fiil diğerinden bir hece eksik olup şair seçtiği vezin gereği okuma tercihini yapabilmektedir.

Bu hece kaynaşması fiil kökü sonunda /r/, /l/, /y/ ünsüzün bulunması hâlde, şiiimdiki zaman fiilinde gerçekleşmektedir:

fiil kökü + -Ar > kısa ünlü fiil; örnek:

koy + ar > koyar; ber- + -er > berer; bol- + ar > bolar; diy- + -er > diyer.

fiil kökü – son ünsüz + -Ar > ikincil uzunluklu fiil; örnek:

koy- y + ar > koyar > kōr; ber- + -er > berer > bīr; bol- + ar > bolar > bōr; diy- + er > diyer > dīr.

Şair bu iki türlü okunuştan birini seçer.

Mahtumkulu kısıklı uzunlu seçenekleri yeri geldiğinde kullanmıştır ve elyazmada Tm. T. özelliklerinin kullanımının göstergesidir.

Metnimizdeki 36 No’lu Sīr gider redifli şiirde sīr, ḥōr, īr, şīr, per, ḳōr, bīr, dīr, (36/2-4-8-12-16-20-24-28) kelimeleri kafiye olup şīr, ḥōr, sīr ve per alıntı kelimelerdir

ve şîr, sîr Farsça olup aslında uzun ünlüdür. Hôr da Farsça'dır; ancak aslında ho'âr şeklinde uzun â ile olsada, Türkmen Türkçesi bunu kendi ünlü sistemine uydurarak klasik Farsça'da diftonglu /oâ/ sesini, uzun /ô/ fonemine değiştirmiştir. İr, kôr, bîr, dîr ise î- 'ye-', koy-, ber- 'ver-' , dî- 'de-', fiillerinden Türkçe kelimeler olup yukarıda belirttiğimiz gibi kimi ağızlarda kullanılan ikincil uzunlukları içerir ve bu yüzden sadece ikincil uzun ünlüyle okunduğunda kelimelerin bulunduğu mısranın hece sayısı doğru gelir ve kısa ünlülü şekli bir hece fazla olduğundan veznin bozulmasına neden olmaktadır. Dîr/diyer, kôr/koyar, îr/iyer, bîr/berer 'verir' gibi ikili tercihli okunuşlarda şair aruz ya da hece vezninin gerektirdiği ikili kullanımdan birini vezni tutturmak için tercih eder. Yukarıda belirtildiği No. 36 şiirin kafiye kullanımı belirgin örneklerdendir.

getirer > getir: "getirir"

148/11 açıp yigitlik dumânın **getîr** sen. kaygı zamânın

otıragâ > otîrgâ: "oturmaya"

152/7 Nâmerd **otîr** geñgeş eylâr zen bile

çağırar > çağîr: "çağırır"

122/20 Sağda sôlda **çağîrlar** bırakmağın çöllerde

Dî- 'de-' fiili, 321 kere kullanılmış olup ayrıca ikili okunma seçeneği mısranın hece sayısında etkilidir. Bu yüzden Firaki'nin şiirlerinde fiilin uzun ve kısa ünlü ile kaydedildiği ortaya çıkmaktadır.

Bu şekiller diyer anlamındaki "dîr" 42 kere ve deyip anlamındaki "dîp" 50 kere kullanılan fiilleridir: dîr:

36/28 Neçün her kim bildigünçe **dîr** gider.

231/15 Uçraşıp kelevge garķ oldım **dîr** hây.

8/2 Ne dîseñg **dîr** Baş üstinde!

Vezin gereği kısa ünlü /i/ fonemin örnekleri:

10/25 Şeytân **diyer** şîrîn işdür âzıkoy

12/16 **Diyerler** ‘razîng dîgin Şâh-ı merdâna

68/11 Ya’cûc Me’cûc **diyerler** bîr birini iyerler

3.3.1.1.1.2. Morfofonolojik Anlam Farkı

İkincil uzunlukların Arap harfli aynı imla ile kısa şeklinin anlam farkı arz etmesi de Tm. T.’nde uzunluk kanıtlarındandır. Mesela esas aldığımız elyazmalarda سوزلار kelimesi aynı imla ile iki şekilde okunup, çokluk isim, “sözler” veya geniş zaman fiili, sözlâr ‘söyler’ anlamındadır. /â/ “sözle+ir” deki iki ünlünün yan yana gelmesi sonucunda uzunluk türemiştir. Kelimenin cümledeki yerine göre sözler anlamındaki çokluk isim ya söyler anlamındaki ikincil uzun ünlülü fiil olmasını tespit etmek dikkate alınmıştır.

Sözler:

12/36 Öğitdür bu **sözler** bizdin nişâne.

Sözlâr:

2/28 Kızıl diliṅ **sözlâr** iken öldim tut.

Gözler:

75/2 **Gözler** vaşfîng izinde seyrâdadur seyrânda.

Gözlâr:

149/17 ‘Âlem taḳdîr **gözlâr** taḳdîr fermânı.

124. şîirin kafiyeleri –lar “çokluk eki” ve –la+–Ir >–lâr isim ve ikincil uzunluk anlam farkını açıkça göstermektedir.

124/2 Naşib kıymaz gidem yölüm **bâglâr** hey.

124/4 Baram mesken tutam sizi **dâglar** hey.

124/8 Tutdı sinem çafraz çafraz **dâglar** hey.

124/12 Yâda tüşer öngki gezen **çâğlar** hey.

124/16 Öz özindin derd edinip **âğlar** hey.

124/20 Yâ Rab yıkılmazmı büyük **dâğlar** hey.

8. şiirn 3. Bendinde koşma kafiyele:

8/9 Aş üstinde alp dek **arlâr**

8/10 Yersiz yere har dek **harlâr**

8/11 Her tilki bir şîr dek **gürlâr**

8/9 Murdâr olan lâş üstinde.

-lA + Ir > lÂr, geniş zaman eki, bilgisayar ortamında saydığımızda, 52 kere –lâr ve 112 kere –lâr, şeklinde kullanılmış olup Çağatay Türkçesi edebî dilinde kullanılmamaktadır. Buna göre Mahtumkulu’nun dil üslubu açısından önemlidir.

11.şiirin kafiyele –lar çokluk eki ve –lÂr şimdiki zaman ekini kelime içinde yana gelmektedir ve onların kullanış farkı uzunlukların göstergesidir:

11/1 Sağ selâmet sermest bolup gezen cân

11/2 Tört belânıng birisindin **ıglârler**.

Şiirin diğer kafiyele şunlardır: **eglârler** (11-/4), **çâglârlar** (11-8), **bâglârlar** (11/12), **gargârlar** (11/16), **âglârlar** (11/20).

13/1 Müemin bolan münğkir bolmaz sözime

13/2 Cebbâr bu cihânı gör harâb **eylâr**.

138. şiirde “islârin” fiili redif olarak 6 kere tekrarlanmıştır:

138/1 Kerem etsenğ Kâdır Tañrı dünyâlikdin at **islârin**.

149/1 Seninğ dek Kâdırdın dileg **dilârin**.

-Ar eki kip eki olarak kullanılabildiği gibi sıfat-fiil eki olarak da kullanılmıştır.:

29/9 Hâknıng kudretine bakşun gözleriñg

20/10 Yüzleri çöl kâlur dâğıñg düzleriñg

20/11 Uçarıṅ yörirṅ dili sözlärṅ

20/12 ‘Azrā’ il cānını alur yaranlar.

186/6 Safarlık **yüklärlik** bolsa devleti,

Neticede, iki ünlünün yan yana gelmesi ya ünsüz seslerin düşmesi sonucunda hece kaynaşması, bir hecenin erimesine ve hece vezinli şiirlerde vezin sağlamakta etkilidir. Mahtumkulu bunu sıkça kullanmış olup hece sayısından dolayı onun şiirlerinde uzunlukların bulunmasının önemli dilsel özelliklerin biridir.

3.3.1.1.1.3. Alıntı Kelimelerde Uzunluk

Tm. T.’nde alıntı kelimelerde dilin ses düzenine uyarak ikincil uzunluk meydana gelmektedir. T. Tekin eserinin Tm. T.’yle ilgili bu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Analojik ünlü uzunluklarına özellikle sözcüğün orta ve son hecelerinde daha çok rastlanır: hādīsa < **حادثة**, hātīra **خاطره**, tecrībe < **تجربه**, hālīs < **خالص**, kātīb < **كاتب**, mināsīb < **مناسب**, vb. gibi.” (1995: 64)

Daha önce, elyazmalardaki alıntı kelimelerin imlasını yanlış ve müstensihin hatasından meydana geldiğini zannettiğimiz aslından farklı yazılan Arapça veya Farsça kelimeler, bu bilimsel mantıkla bakıldığında dilin ses düzenine uygun yazıldığı anlaşılmaktadır. Biz bunu Ölçünlü Tm. T. şözlüğündeki kelimenin okunuş kaydıyla karşılaştırarak tablo içinde örnekler sunmuştuk. Burada uzunlukla ilgili imla kayıtlarını ele alıyoruz:

Tat anlamındaki **مزّة** > **مزا** “mezze > mazā” ince ünlüleri bulunan kelime imladaki elifin temsil ettiği uzun ünlü “ā” ile ilk hecenin ünlüsü de kalın ve kısa “a” okunur.

Kuvvet anlamındaki **قوت** > **قوات** “kuvvet > kuvāt”; elifin imlada gösterilmesi Tm. T. Telaffuzun göstergesidir.

قادر > قدير “kādīr > kādīr” asıl sözcükteki kesrenin ye harfiyle yazılması, Arapça aslı uzunluk “ā” nedeniyle Tm. T.’ne uygun analogik /ī/ uzunluğun örneğidir.

Elyazmada taassup anlamındaki “te‘eşşüb” تعصب kelimesi “te‘şīb” تنصیب şeklinde yazılmış olup teştitli ص harfinin bir fonemi eriyerek ص + َ birlikte uzun /ī/ sesine dönüşüp Arapça ع harfinin sesi de غ ‘ye değişerek uzun /ā/ türemiş ve çağdaş Tm. T.’nde te‘eşşüb > tağsıyb veya ince uyumlu tāsīb şeklinde telaffuz edilmektedir. Yazmada bu analogik ünlünün son hecedeki ī fonemi asıl imlada bulunmamasına rağmen َ harfiyle yazılmış ve gösterilmiştir.

Alıntı kelimelerin Tm. T. tellaffuzuna uyumlu yazılmasının daha ayrıntılı bilgisini imla özellikleri bölümünde paylaşmıştık.

3.3.1.1.1.2. Birincil Uzunluklar

Tm. T.’ndeki birincil uzunlukları detaylı şekilde T. Tekin’in Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler kitabında Türk lehçeleriyle karşılaştırılarak 14 sayfalık kelime listesi verilmiştir (T. Tekin, 1995: 65-79). Bilim adamı bu listede sadece diğer Türk lehçelerindeki sözcüklerin listeye alındığını beyan eder ve diğer uzun ünlü bulunduran kelimelerin de var olduğunu vurgulamıştır.

Mahtumkulu’nun şiirlerini içeren elyazmalarda birincil uzun ünlülerin tespiti için Türkmen kitlesinin tarih sürecindeki özgürlük mücadelesini ekonomik ve sosyal durumunu yani tarihsel sosyo-linguistik şartlarını çalışmamızın imla özellikleri bölümünde açıklamıştık.

Bilim adamlarının imla üzerinden Arap alfabeyle yazılan metinlerdeki yazım farklılıklardan yola çıkarak modern lehçelerdeki özellikler Arap alfabesinin kullanıldığı ve bazı hususların tespitinin zor olduğu durumlara ışık tutar. K. Foy, V. Gronbech ve Nemeth gibi Türkologların araştırmalarından bellidir (Bkz: T. Tekin, 1995: 10-25). Bu

karşılaştırmalar tarihî metnin modern lehçelerle sadece dil üzerindeki ilişkisine dayalı yapılmış ve tek bir lehçenin tarihsel ve modern boyutu içermemektedir ve tarihî metnin konuşuru olan çağdaş boyutu ve coğrafi konumu da dikkate alınmamıştır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin elyazmalarının istinsah edildiği yerler hem dilsel hem coğrafi konumu açısından aynı dil ve yer olması, elyazmalardaki imla farklılıklarının uzun ünlü tespitinde eski Türkçe'nin modern lehçelerle karşılaştırılmasından daha kuvvetli kanıt olabilmektedir. Şairin vefatından yüz yıl geçmemişken Vambéry'nin ve bir müddet sonra Bertels ve Barthold gibi Türkologların onun şiirlerine saf Türkmençe sıfatıyla dilsel özellik kaydetmeleri, yazmalardaki Türkmen Türkçesi'ne özgü fonemlere odaklanmamızı icâbeder.

İkincil uzunlukların tespitinden sonra, burada birincil veya kök hecedeki uzunlukları gözlemlemek için aruz vezinli şiirlere odaklanmamız yerinde olacaktır. Zirâ morfo-fonolojik bir durum söz konusu olmadığında, edebî düzeyin vezin bölümünde açıkladığımız üzere, aruz sistemindeki uzunlukların yeri özel bir konumdur ve uzunluklar vezni sağlamak için dikkatli şekilde kullanılmaktadır.

Neticede biz burada uzunluk açısından incelediğimiz yazmadaki tüm aruz vezinli şiirlerin sonucunu paylaşmaktayız.

3.3.1.1.2.1. Aruz Veznindeki Siirlerin İncelenmesi

Bilindiği üzere aruz vezninde uzun ünlüler, kısaların karşısında telaffuz zamanı iki kat olduğundan iki kısa ünlü değerinde olup başında gelen bir ünsüzle birlikte, cvv¹ hecesini oluştururlar. da: cv, dā: cvv, kız-: cvc, kīz: cvvc.

Aruz vezniyle ilgili konular, çalışmanın edebî düzeyi bölümünde ayrıntılı şekilde bahis edilmiştir. Burada aruzdaki uzunlukla ilgili kurallara değinmekle yetineceğiz:

¹ Çalışmanın aruz vezni bölümünde v “voice”: ünlü ve c “consonant”: ünsüz olarak kullanılmıştır.

Bir beyit içindeki mısraların, hecelerinin uzunluk ve kısalık durumları karşılıklı şekilde aynı olmasına göre meydana gelen ölçüye, “aruz vezni” denir.

Aruz vezniyle yazılmış bir şiirin dizelerinde sadece hece sayısı bakımından denklik aranmaz. Dize içinde hecelerın açıklık-kapalılık (kısalık-uzunluk) gibi ses değeri bakımından denk olması gerekir. Bu ölçüde ünlü seslerin kısa ve uzunluğu dikkate alınarak vezni tespit etmek için üç türlü hece dikkate alınır:

1. Açık-Kısa hece: ünsüz + kısa ünlü = cv; mesela: be, bu, ba; kelime başı kısa ünlü ile başlayan hecelerde o kısa ünlünün başında yazıda görünmeyen bir hemze (e) ünsüzün sayılması gerekmektedir. Mesela “ece” sözcüğü, “e+e = u ; c+e = u” olarak iki kısa hece sayılır. Şiirde kısa hecenin işareti nokta “.” ya “u” olup biz bu makalede “.” işaretini kullanmaktayız.
2. Uzun hece: 1. cvc: biz, -lar, dön,... 2. cvv: bā, nū, dī,... belirtildiği üzere, kısa ya uzun ünlü ile başlayan kelimelerin başında bir ünsüz hemze bulundurmak zaruridir: et= cvc “e+e+t”, al= cvc “e+a+l. uzun hece (-) işareti ile gösterilir.
3. Eğer üç fonemli hecede bulunan ünlü uzun ise “vv” olup aşağıdaki belirttiğimiz üçüncü tür heceyi oluşturur: $\text{’} \acute{a} k^1 = cvvc : \text{’} +v+v+k$
4. Çekimli hece: aruz vezninde bu tür hece, önce bir uzun hece olup devamı da bir kısa hece sayılmaktadır ve hece altında “-“ ve “.” işaretleri kullanılır. ve şu şekilleri vardır: cvvc/cvcc, mesela: yār, nūr, Farsça: çīst “nedir”, kārđ “bıçak”, sūhť “yandı” cvcc: sert, $\text{’} \acute{o} l \acute{c}$ -, dīn \acute{c}...

Hecelerin birikmesiyle mısra içinde orataya çıkan en küçük aruz vezni birimine “rükün” denir. Esas rükünlerin ses ve hece kaybetmesi sonucunda meydana gelen vezinler de bir rükün sayılmaktadır; ancak ona “zihāf” ya çokluk şekli “zihāfāt-i aruzi”

¹ Ünlü ile başlayan kelimelerde vezin göstermek amacıyla ünlü öncesi ’ “hemze işareti” yazılır.

denmektedir. Rükünlerin birleşmesiyle bir mısranın vezni oluşur ve ona da “Behr-i aruzi” terimini kullanırlar. En meşhur behirler şunlardan ibarettir:

1. Behri Mütekârib: feülün (. - -) vezninde.
2. Behri remel: fâilâtün (- . - -) vezninde.
3. Behri recez: Müstefilün (- - . -) vezninde.
4. Behri Hezec: Mfâilün (. - - -) vezninde.
5. Behri Müüzârie: Mefâilün Fâilâtün (. - - -, - . - -) vezninde.

Bu behirlerin her birinin zihâfları vardır.

Yukarıda açıkladığımız aruz veznindeki hece kuralları ve aruz rükünleri uzunluk tespitimiz için yeterli olacaktır. Üç beyit örnek ve ispat verdikten sonra, Türkçe kelimelerdeki uzun ünlüleri dize içinde vermekteyiz:

Örnek 1:

Fâ‘ilâtün, Fâ‘ilâtün, Fâ‘ilâtün, Fâ‘ilün

Bahr-i remel-i müşemmen-i mehzûf (mağşûr):

63/1 Ey yaranlar bir yüzi gül âya ‘âşık bolmuşam

63/2 Barçalar mağşûdı gül ra‘ nâya ‘âşık bolmuşam

63/3 Bülbülem bağ içre bir govgâya ‘âşık bolmuşam

63/4 Özi gâyb zülfleri yeldâya ‘âşık bolmuşam

ey	ya	ran	lar	bir	yü	zi	göl	‘ğ	ya	‘ğ	şık	bol	mı	şam
fâ	‘i	lâ	tün	fâ	‘i	lâ	tün	fâ	‘i	lâ	tün	fâ	‘i	lün
-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-
<i>bar</i>	<i>ça</i>	<i>lar</i>	<i>mağ</i>	<i>sû</i>	<i>dı</i>	<i>göl</i>	<i>ra‘</i>	<i>nâ</i>	<i>ya</i>	<i>‘â</i>	<i>şık</i>	<i>bol</i>	<i>mı</i>	<i>şam</i>
<i>böl</i>	<i>bü</i>	<i>lem</i>	<i>bâ</i>	<i>ğic</i>	<i>re</i>	<i>bir</i>	<i>gov</i>	<i>gâ</i>	<i>ya</i>	<i>‘â</i>	<i>şık</i>	<i>bol</i>	<i>mı</i>	<i>şam</i>
‘ü	zi	gâ	yib	zöl	le	rî	yel	dâ	ya	‘â	şık	bol	mı	şam

Bu tabloda âya ve özi sözcüklerinin ilk ünlüsü Tm. T.nde olduğu gibi uzun ünlülü okunmaktadır ve bu vesileyle ile, â: nâ, gâ, dâ heceleriyle ve ö: ey, bar, bül heceleriyle eşit vezindedir ve – işaretini gerektiren üç ses değerindeki fâ‘ilâtün veznini fâ hecesiyle denk gelmektedir. Çalışmanın vezin bölümünde açıklandığı üzere, hece kısa/uzun ünlü ile başladığında aruz kuralının gereği ünlüden önce bir ünsüz hemze varsayılmaktadır. Uzun ünlü de iki kısa ünlü değerinde olup ‘â ve ‘ö heceleri üç sese denk gelmektedir. Bu şiirin ilk mısrasındaki yüzî kelimesinde de kısa /i/ olan fonem aruzun kurallarına göre kelime sonu kısa ünlüler uzun varsayılabilmektedir ve ilgili rüknün *Fâ‘ilâtün*’ü bu varsayımla sağlanmıştır.

Örnek 2:

mefâ‘ilün, mefâ‘ilün, mefâ‘ilün, mefâ‘ilün,

Bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlim

209/1 Yüzüm yâr yüzüne tüşse dilim Elḥamdulillahdur

209/2 Eger ḳahrına uğraşsam okîrım ḲulhuvAllâhdur

Yü	züm	yar	yü	zû	ne	tüş	se	di	lim	’el	ḥam	du	lil	lah	dür
’e	ger	ḳah	rî	na	uğ	raş	sam	’o	ḳî	rım	ḳul	hu	val	lah	dur
me	fâ	‘î	lün	me	fâ	‘î	lün	me	fâ	‘î	lün	me	fâ	‘î	lün
.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-

İkinci mısranın 10. Hecesi okîmak fiili ölçünlü Tm. T. okamak iken, şairin mensup olduğu Bayındırların ağzı Yomut ağzıyla birlikte okîmak telaffuz etmektedirler. Neticede o.ḳî.rım.ḳul heceleri mısranın 3. rüknü olan mefâ‘ilün’ü sağlamaktadırlar.

Örnek 3:

Müstef‘ilün, Müstef‘ilün, Müstef‘ilün, Müstef‘ilün

Bahr-i recez-i müsemmen-i sâlim

Ger tutsa hālîmdin haber

Kurî ağaçdın kan çıkar

İnsân şerârîmdin eşer

Tapsa tenindin cân çıkar

ger	tut	sa	hā	lim	dîn	ha	ber	kū	rı	a	ğaç	dın	kān	çı	kar
ˆ in	sān	şe	rā	rim	dîn	ˆ e	ser	tap	sa	te	nîn	dîn	cān	çı	kar
mūs	tef	ˆ i	lūn	mūs	tef	ˆ i	lūn	mūs	fef	ˆ i	lūn	mūs	tef	ˆ i	lūn
-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-	-	-	.	-

Bu şiirde *kūrî* kelimesi ölçünlü Tm. T. ile birlikte Yomut, Göklen, Teke, Ersarı, Salır ve Sarık etnik sınıflandırılmalı birinci grup ağızlarda uzun ünlülüdür. Aruz kuralına göre kelime sonu kısa ünlü uzun sayılabilmektedir ve neticede *kūrî ağaç* müstef'îlün veznini sağlar.

Aşağıda Mahtumkulu'nun aruz vezinli şiirlerindeki Tm. T. sözcüklerin uzunluklarını göstermekteyiz:

3.3.1.1.1.2.2. Aruz Vezinli Şiirlerde Uzunluklar

Aruz vezinli şiirlerdeki Ölçünlü Türkmen Tükçesiyle örtüşen kelimelerin uzunlukları yedi fonemde 73 kere kullanılmış olup örnekleri şunlardan ibarettir:

- 1 Köngliñgi bend eyleyüp ōzün̄gni fervāz eyleyür. (226/8)
- 2 Tutsam ol yerde vañan ol yerge anıñg yōlıdur. (211/4)
- 3 Erte mañşer it bolup sen in̄granup ĩgey etiñg. (93/6)
- 4 Yā Rab ol bir bīvefānıñg çoñ hevāsidür köñgöl. (208/2)
- 5 Aşlı gerkez yürdi Etrek ādı Mañdumkılıdur. (211/14)
- 6 Sıçraşur kīz-u gelin üstiñge güyā tāzıdur. (189/23)
- 7 Ger tutsa hālîmdin haber, kūrî ağaçdın kan çıkar. (9/2)

Görüldüğü üzere, 19 şiirdeki 73 mısradaki Tm. T. uzunluklar aruz vezni sağlamak için kullanılmıştır.

3.3.1.1.1.2.3. Türkmen Türkçesi'nde Uzun Ünlü Örnekleri

Metni bilgisayar ortamında oluşturma sırasında Tm. T. kelimelerin ölçünlü Tm. T.'ye göre uzun ünlü bulunduran sözcüklerinin uzunluk sayısını öğrenmek amacıyla ünlü sonrası (:) işaretini yazmıştık. Aşağıda ünlülerin metin içindeki sayısını örnekleriyle sunmaktayız. Sözcüklerin yanındaki sayı, metnimizdeki geçtiği şiirin numarasıdır.

ā: 2090 kere:

Asli ā: ba:r 21, sa:n-, ya:zlar 25, da:ğ 21, ya:n 28, a:ra dal gel- 47, a:çda 47, ba:ylar 47, a:la karga 50, ya:sı nā: bilsün 52, da:yınup kıl 59, ya:rısı 54, sa:man 53, da:r 53, kara ha:lık 62, ka:nat 65, a:vıg 66, ta:y 68, ya:la:r 72, da:ğla- 75, ya:rılıp 76, sa:vçıyam 77, da:ğ sa:yar 78, a:ş- 80, duma:n 80, a:şar 157, a:ldama:ğa 162, a:gar 183, a:v 193, girmegin ya:ya 194, öyin ya:rıdar 206, kavun 212, ça:kığa 213, a:l tapsa 214, ba:lık 226, bā:ş atla: 231, ne ka:rdur 236, a:rık 237, ta:y 242, ta:laŋgı 243, ka:ş 243, ba:la:ma 245,

İkincil ā :

ya:ka:ŋg, çıya:n, çırla:p 31, yıla:n 26, duma:n 26, koŋşa:, so:ra:r, kimi:n 20, müniba:n 20, çıka:r, za:viya: 59, ata:miŋg 54, kayna:p 58, hūşa: 80, çıka:r 95, kafa: 103, a:ra: yörgin 104, atla: 104, arka:n 106, yıla:p 155, a:ldama:ğa 162, oka:n 167, ya:yla:r 198, Akıya:r 239, a:lda:r 243, kolda:r 243, yara:rlı 243, ba:la:ma 245,

ā̄: 740 kere:

asli ā̄: lä:ş 29, nā: bilsün 52, e:r 4, De:lilikdür 5, be:ri 7, de:l 7, ke:ndür 17, de:li daşgında 56, Gä:mide 61, Kä:yinmeyin 98, nā:me Sen 129, ā:vmek erür şeytānıdın 232,

ikincil ā̄:

sözlä:r 2, gitmä:ge 3, eylā:p 5, Eyä:niñg 6, Nä:din 6, nä:decek 6, diñglā:p 7, gürlā:p 8, gürlā:r 8, çenā:p 8, cezbā:mdin 9, Gövrā:ñge 10, i:glā:rler 11, eglā:rler 11, istā:p 12, meñgzā:r 12, ülkā:ni 13, Medinā:ni 13, eylā:r 13, yörā: bilmezler 106, tüssä: dö:zmez 108, Öli di:rler ol kişā: 134, ötürme:ñg 144, neylā:r 157, söylā:r 157, tilā:r 185, ülkā: salma āvāze 200, tizrā:k 207, Sözlā: bilseñg 217,

ī: 738 kere:

tanı: 5, kı:ymamış 11, dı:nar 14, kı:z 14, sı:nar 14, Karrı:dıkça 17, Kı:mazlıkda 18, kı:z 44, kı:ynadur 53, tanı:rğa 57, kı:z 58, Kı:sğa 60, gündi:z 63, okı:p 66, i:şler kı:n töre:r 69, dokı:p 81, bir dı:nmaz sen 82, tanı:r 106, yaqı:ndur 108, Sı:fanur 142, ı:zı 177, sı:ynmaz 182, Uzi:n 188, karrı:maz 196, yarı:maz 196, Dı:nçlık 233, Sı:namak 245,

ikincil i:

Maħdumkulu:nı 1, okı:p 9, ku:rı:r ka:n 11, añgdı:p yatur gürleyüp 19, ku:rı:r 20, bolı:nça 22, okı:p 24, artdı:r 27, kapı:m 31, uzi:n 36, yalançı:nıñg 36, tozı:yp 38, Ku:rı:p 41, karşı:ñgda 44, sıfı:nça 45, alğı:ñg 47, tıkar otı:r 47, tanı:r 52, yahşı:nı 52, soldı:r 61, Ça:ğı:rın 71, Tanğrı:nıñg 80, tutdı:r 94, tamşandı:r 94, Hağdın qorqı:ñga 95, yatı:rdım 104, Oğrı:nıñg 106, Göziñg aldı:r sen 134, aldı:rlar 165, do:ldı:rlar 165, öldi:rlar 165, savı:r 220,

ī:1128 kere:

di: 2, i:le 2, ti:rik 2, di:rik 81, i:şlere 3, di:ş 16, pi:se 16, di:relür 20, göz i:ldir 22, kimi:n 22, gi:ce 23, gi:zle:r 26, gi:rse 35, i:r 36, i:nderdiñg 36, Teri:ñg 43, i:ndi 67, bi:liñg 69, gi:rdi 72, gi:zle 73, eri:r 76, i:g 78, oğlı i:demese 82, Bi:liñg 108, Yöri:señg 111, i:negör 127, eri:p 155, i:niñgdin 156, i:r-u gi:ç 185, yöri:mez 196, yöri:rge 66, bız”beyaz kumaş”21/28,

ikincil i:

örti:ñg 2, bi:risindin 11, Erti:riñg 20, yöri:riñg 20, biti:rge 35, bi:r sen

sevābı̄ng 93, yetdi:r 94, çü:yri:r 108, düşi:nçe 114, geti:r 148, yöri:rler 185,

ō: 807 kere:

yo:k 21, yo:l 4, do:lmağ 5, o:t 5, so:ra 12, to:nları 20, to:z 21, so:l 23, co:ş 23, no:ş 23, Do:dağnı 25, o:n 59, o:dun 60, zo:r 62, mo:lla 62, o:ysız 81, ço:rğan 84, do:dağlar 126, to:lğun 202,

ō: 406 kere:

ö:zīng, 2, gö:kde 7, kö:ne 7, kö:ze koy 10, Tö:rt 11, a:ğa dö:ne 19, kö:şegin 28, gör 38, kö:r 38, bö:ri sıfatlı 39, mö:ylar 40, mö:cek 60, kö:ye 63, Bö:lek bö:lek 77, gö:ge:r 120, Ö:rdek 179, kö:līng 179, Gö:klēng 212, bö:ri 212,

ū: 187 kere:

yu:sam 4, du:ş 4, yu:dacağ sen 6, yu:rtlar 7, Tamu:ğı̄ng 7, u:klasın 7, ku:rı 9, ku:rı:r 11, uzu:n 12, bu:zdın 12, yağğı:cı 12, halk u:cı 14, du:z 21, ku:rđīng 22, yu:tmayın 33, u:z hem bolmasa 44, u:klasa 52, Lu: yılı 92, su: 114, Ku:rt 116, bu:zdın tahtlar 140, yu:ka 177, Yoğı:ndur 177, ku:rık çıkışı 177, u:cın 180, ku:rıksız 195, u:n tapılmasa 198, pu:dağ 206, bolğı:sı 228, bu:dımdın 245,

İkincil ū :

basıp du:r 29, atıpdu:r 48,

ū: 89 kere:

gü:ytmez 3, ü:yrip 7, etgü:ci 12, gü:yç 13, dü:yş 16, dü:ybi 16, yerdin sü:renür 20, tü:ys 51, ü:yn 51, kü:yseme 55, sü:ner 76, gü:yeze 95, tü:ynīng ya:rında 104, tü:ykürip 104, sü:yşen 105, Tü:yniksiz 106, n ü:yrse 106, sü:yrenür 106, çü:yri:r 108, hü:yardın 114, sü:yt 120, çü:yrik 196, kü:ylar 198, gü:ymenegör 214, gü:yde:nler 225, kü:yeze 230, dü:yrildi 230, Ü:yşüp 244,

3.3.1.1.2. Kısa Ünlüler

Çağatay edebî dilindeki kısa ünlülerin sekizi Türkmen Türkçesi'ndekiler ile aynı olup é yerine Tm. T.'nde bazı alıntı kelimeler “şäher, säher, Bähri Hazar” ve Tm. T. “äkit ‘götür’”. “äber ‘alıp ver’” ve “äkel ‘alıp gel’” dışında genelde uzun okunmakta olan (ä) vardır ve şunlardan ibarettir:

Çağatay Türkçesi kısa ünlüler: a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü (Eckmann, 2012:26)

Türkmen Türkçesi kısa ünlüler: a, e, ä, y ‘ı’, i, o, ö, u, ü

3.3.1.1.2.1 Çağatay Türkçesi /ë/ Sesi

İmla özellikleri bölümde açıklandığı üzere, eski Türkçe e'si Karahanlıca'da sık sık i (e?) ile yer değiştirdiğini görüyoruz. Çağatay Türkçesi'nde tamamıyla i (ی) olarak görünüyor (Menges vd. 1988: 221). Elyazmamızda bu kural beş (بیش) sözcüğü dışında görülmemektedir. Bu durum diğer konulardaki bazı Çağatay Türkçesi özelliklerle birlikte bu yazı dilinin izleri değerindedir.

120/6 On beşde arzümendiñg kız gerek civân gerek

55/11 Kılça cāna bu beş günlük ‘ömriñge

41/23 Yüz yaşasa beş gün ‘ömür görmändür

Harezmi Türkçesi'ndeki “e” sesi Çağatay Türkçesi'nde ی harfiyle **کلماک < کیلماک** “kelmek > kèlmek” yazılarak modern Kazan Türkçesi gibi **بیش** “biş” veya Modern Orta Asya şivelerinde olduğu gibi **بیش** *bēš* okunabilmektedir (Eckmann, 2012: 33). Ancak bu *beş* sözcüğünün tek sefer kafiyedeki uzun ünlü gereğince ölçünlü Tm. T. ve ağızlarının telaffuzuna uyumlu şekilde elif (ʿ) ile yazılmıştır.

76/138 Yusuf cemālında ‘īsa yaşında **باشنده**

76/139 Dāvūdınğ ornında otuz bāşinde **باشنده**

3.3.1.1.2.2. Kalınlık İncelik Uyumu

Kalınlık incelik uyumu Türkçe kelimeler açısından Çağatay edebî dili (Eckmann, 2012: 27) ve Mahtumkulu'nun şiirlerinde sağlanmaktadır; ancak, düzlük yuvarlaklık uyum Çağatay Türkçesi'nde Eckmann'e göre gelişmemiş durumda (Eckmann, 2012: 30) iken, araştırdığımız Mahtumkulu'nun şiirlerinin elyazmalarında bu durumun gelişme süreci, -dUr ek-fiili (719 kere) dışında, Göklen ve Yomut ağızlarında olduğu gibi, düzlükden yana eğilim göstermektedir.

Yuvarlak uyum dışı örnekler:

‘Ömrim, (134/18), kolum (138/3), puştım (138/10), ‘ömrümdin (141/1), sözüm (142/17), gözüm /153/4), tuğunım (153/9), özümi (153/15), sözüme (158/10), gözüme (158/11; 172/16), ‘ömrümi (158/13), görüm (165/9), uğrum (169/3), köngüm (175/1-6, 12, 18, 24,30);

Fiillerin yuvarlak ünlü ihtiva eden köklerinden sonra eklenen ekler genellikle düz biçimini almıştır: Özüm: 19 kere (158/14; 159/13), göz+i-: 62 kere; söz+i-: 93 kere; yüz+i-: 62 kere; ‘ömr+i: 22; kol+ı: 13; yol+ı: 55 kere; onı: 5 kere; öli: 12 kere, -ıp: 423 kere; , -üp 131 kere; ölü-:27 kere;

İkinci heceye kadar yuvarlak uyumlu örnekler:

tütünüm (171/2), ölüpdik (76/38) bozuğ (172/4; 163/10), soldurıp /69/33);

Düşdim (139/9), urdım (153/15), koydım (157/19), boldım (159/5-7), köydüm (159/7), uydım (159/13), umdım (169/12), boldım (171/16; 174/1-5,10,15,20,25; 175/26), okıdım (171/17).

3.3.1.1.2.3. Alıntı Kelimelerin Ses Uyumu

İmla özellikleri bölümünde Türkmenlerin bağımsız hayat sürdürme mücadelesine ve onun sosyo-linguistik etkisine değinerek metindeki Çağatay Türkçesi ve Oğuz-

Türkmen özelliklerinin imlaya yansıyan yerlerini belirlemeye çalışmıştık. Bu bölümün başında da Tm. T.'nin yazı dili oluşumundaki sürecini açıklamak amacıyla Türkmenlerin tarihsel sosyal hayatının ağızlar asrası temaslar konusuna değinmiştik ve tüm bunlardan yola çıkarak Türkmen toplumunun diğer dil ve kültürlerle olan ilişkisi yoğun olmadığı sonucuna varmıştık. Bu durum Türkmen toplumunun tarih sürecindeki kendi kültürünü, dilini, ekonomik, sosyal ve siyasî hayatını korumakta özen gösterdiğinden kaynaklanmaktadır. Türkmenler, tarih sürecinde hanlıklara ve hükümetlere asker ve vergi vermekten kaçınıp bağımsız bir hayat sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Türkmenlerin bu mücadelesini Abulgâzi Bahadur Han'ın Şecere-yi Terâkime eserinin sözbaşındaki bir savaşta “suçlu suçsuz Türkmenleri öldürmeye mecbur kalıyordum ve bu kitap günahımın bağışlanmasına vesile olur” şeklindeki tevbe nitelikli yazısından da anlamak mümkündür. Prof. Dr. Mehmet Saray'ın “ The Turkmens In The Age Of Imperialism” eserinden ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Bu tarihî süreçten anlaşıldığına göre Türkmen toplumu okur yazar aydınlar dışında, Arapça ve Farsça dilleriyle dilsel ve edebî açıdan yakından ilişkili olmamıştır.

Her dil aldığı kelimeyi kendi dilinin ses düzenine uydurur ve bunun alan dil ile veren dilin ne derecede ilişkili ve birbirine bağlı olduğunu belirtmeliyiz. Eğer kültürel, ekonomik ve edebî ilişkiler yoğunlaşmışsa alıntı kelimelerde kalınlık incelik uyumu sağlanamayan örnekler daha çok bulunabilir.

Elyazmalarda şiirsel dilin Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerinin, Çağatay Türkçesi yazı dilinde imla hatası olmadığı sürece, aslı gibi yazıldığını biliyoruz. Ancak bu yazmalarda Tm. T.'sine uygun şekilde kaydedilme çabalarını görmekteyiz. Bu yazı kayıtları söylediğimiz sosyo-linguistik şartlarla ilgili olup Tm. T.'nin telaffuzu alıntı kelimelerindeki kalınlık incelik uyumu büyük ölçüde alıntı kelimelerde uygulanmıştır.

Tm. T.'nde kendi dilindeki ses düzenine ve alıntı kelimelere verdiği ses düzenine ve uyumuna bağlı, yabancı kelimeleri analogik bir telaffuza yönlendirebilmektedir. T. Tekin'den bu telaffuzların uzunluk örneklerini yukarıda vermiştik burada elyazmalardaki yabancı sözcüklerin aslından imla farklılığını gösteren örnekleri sunmaktayız:

Ünlü türemesi: Türkçe'de kelime başı /r/ sesinin eski dönemlerde bulunmayışı sebebiyle Rum sözcüğü s.5'te urumıṅg “Rumun” yazılmıştır. اورومینگ > رومینگ

Arka damak ünsüz nedeniyle alıntı kelimenin büyük ünlü uymuna girmesi ve uzunluk türemesi: ğayret > ğayrāt غیرات > غیرت s. 7

Arka damak ünsüzü olmayan ع harfi bulunduran sözcükler yazmada Tm. T. Ses düzenine göre غ harfiyle yazılmış ve kalın ünlülü okunmuştur. :

s. 103, Mg. Yazması: معرفت ma'rifet > مغرفت magrifat

s. 153,18 Mg. Yazması: طالع ṭālī' > طالغم Ta:lıgım

s. 118 Mg. Yazması: نعمتی ni'meti > نغمتی nıgmatı

veya ع harfi yazımda silinerek uzun ünlü türetilmiştir:

s. 63, Mg. Yazması: ضعیف za'īf > ضایف Za:yıf/p (ağz.)

Sarhoş anlamındaki Farsça مست “mest” sözcüğü Tm. T.'de “mes” okunurken, diğer bir Farsça sözcüğü مس “mes: bakır” aynı telaffuza sahiptir. Dil konuşuru bu sözcüğü de Farsça'dan aldığı beyindeki dil kuralları ve anlamlarıyla bilinçsizce karşılaştırır. İki eş telaffuzlu alıntı kelimeye anlam farkını yaratmak için gerçi veren dildeki telaffuzu alan dilde bulunyorsa konuşurlar anlam farkını söyleyişte göstermek amacıyla yeni telaffuz ortaya koyabilmektedir. Bu konuda T. Tekin'in anlattığı analogik uzunluğun (1995: 64) meydana gelmesine sebep olmuştur: مست Mest “sarhoş” > mes olurken مس “mes: bakır” > میس “mīs” kaydedilmiştir.

Tövbe s. 43 توبه > توبا kaydedilmiş ve sonunda gelen elif kalın ünlü uyumuyla okunduğunu göstermekte ve Tm. T.’nin “töba” okunuşuyla denk gelmektedir.

Yazmada bu tür kullanımlar üslupbilimi açısından Çağatay Türkçesi’nin yazı geleneğinden ayrılmanın ve yeni bir dilsel üslubun meydana gelmesinin göstergesidir.

3.3.1.2. Ünsüzler

Eckmann’ın Çağatay Türkçesi ünsüzlerine verdiği tablo şöyledir: (Eckmann, 2012:36)

	Kapalı		Açık		Yarı açık		Akıcı		nazal	Yarı vokal
	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz		
Dudak	b	p							m	w
Diş-Dudak			v	f						
Diş	d	t	z	s			r	l	n	
Diş-Damak			j	ş	c	ç				y
Damak	g	k								
Art Damak		ķ	ğ	h			ı	ng		
Gırtlak		ʿ		h						

Tablodaki ünsüzlerin elyazmadaki farklı kök, gövde ve eklerde Çağatay Türkçesi imla kuralı dışında yazılanları ve seslerin yazıda gösterilmediği yerlerini aşağıda ele alıyoruz:

3.3.1.2.1. Ek Sonu /ğ/ Ünsüzünün Erimesi

Bu konuyu yapım ekleri bölümünde değerlendireceğiz. Burada şöyle özetleyebiliriz:

Çağ. -lğ/-lig veya -luğ/-lüg eki: (Eckmann, 2012: 31)

Metnimizde Oğuz grubu lehçelerinde gelişen -lı/-li şekli 179 kere kullanılmıştır.

-li/-lı: 179 kere. -rli:13, -tli:47, -yli:2, -şı/-şli:10, -dli:7 -fli:3, -hlı:1, -kılı:6, -ğlı: 3, -lli:44, -llı:2, -zli:8, -cli:1, -vli/ı:3, -bli/ı:1, -nli/ı:20, -mli/ı:6 .

Çağatay edebî dilinde kullanılan -ığ/-uğ ve -lğ/-luğ/ eki 25 kere geçmiştir:

-ığ ve -lğ: âtlğ (138/4; 162/27; 39/4-8-12-16-20-24-28-32-36; 93/19), yaŋlğ (168/25; 102/24), şıfatlğ (226/10), arığ (7/9), ümīdlğ (15/11), şüretlğ (39/2), âvıg (66/8), ötlğ (106/46),

-uğ (119/1), doluğ (201/2), uluğ (230/39; 245/4).

Bu ekin ince ünlü “-ig; -üg” şekli bulunmamaktadır.

3.3.1.2.2. Söz Başı /t-/ > /d-/ Değişmesi veya Korunması

Oğuzca’nın özelliklerinden söz başı /t-/’nin tonlularak /d-/ sesine dönüşmesi sözkonusu olup ölçünlü Tm. T.’de de görülmektedir. Bu özellik esas aldığımız Mahtumkulu’nun elyazmalarında da göze çarpmaktadır.

Eckmann’in Çağatay Türkçesi el kitabından /t-/’li şekllinden örnekler:

Tag “dağ”, taŋg “tan, şafak”, tarğa- “yayıl-“, taş “taş, dış”, tüş- “düş-“, tüşür- “düşür-“, teŋg “eş”, tırnağ, tepe, ter- “topla-“, tirig “diri, canlı”, tış “dış”, til “dik”, tiş “diş”, tişle “dişle-“, toldur- “doldur-“, tol- “dol-“, tolun “dolu”, taŋg “hayret”, tap- “bul-“, tart- “çek-, katlan-“, teg “gibi”, teğın “gibi”, tuğ “tuğ”, tiken “diken”, tofrağ/toprak “toprak, kara”, ton “elbise”, (ECKMANN, 2012: 305-309)

Kelime Başı d-

Kelime başı /d-/ veya /t-/ fonemi Oğuz grubu Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen lehçelerinde bazı kelimelerde örtüşürken, t-’li veya d-’li okunan bu lehçelerde birbirinden farklı telaffuzlar da vardır.

Metnimzdeki kelimelerin /d-/’li veya /t-/’li biçimi genellikle Tm. T.’yle örtüşmektedir. Kelime başı d-’li:

derlā - “terle-“61/25, demir 136/12, dolaşan 102/9, dolı 225/17, dōn - 123/18, dōnder -100/27, dōndi 87/6, dorġı 143/1, dōrt 104/2, doġ - 81/24,, doġ 198/1, doġın - 57/14, doġış - 198/1, doġı - 81/12, doġuz 119/3, doy - 25/17, dōġuş 136/11, dök - 150/6, dök 234/12, doker 173/28, dökil - 107/11, dökme - 193/12, dökül - 76/22, 93/15, dörā - 213/26, dōremāne 191/36, dōvüşe 136/9, Devletler 193/15, dōvülmez 182/34, dōzmān 244/6, dumān 114/1,, dūr 29/1, 66/42, dūrmı 164/12, duşdı 141/14

Mahtumulu'nun şiirlerinde de Oġuzca'da yaygın olan kelime başı /t-/ > /d-/ değişmesi tüm sözcüklere yapılmamıştır. Bunlar genellikle ölçünlü Tm. T.'ne uyumlu olup bazıları ise Çaġatay Türkçesi edebî dili ile örtüşmekte ve Tm. T.'de d-'li şekli vardır. Metnimizde bazı sözcüklerin t-'li veya d-'li olarak ikili imlası vardır. Aşağıdaki sözcükler Tm. T.'nde d-'li olup metnimizde t-'li yazımı da bulunmaktadır. Bu örnekler Çaġatay Türkçesi yazı geleneğinin izleri niteliğindedir:

tāġ “dağ”, tī – “demek”,til “dil”, tol – “dolmak”, tile “dilenmek”, tōn “don, giyisi”, tīrel – “dirilmek”, toṅ – “donmak”, tol – “dolmak”, tōrt “dört”, toġuz “dokuz”, tüş – “düşmek, inmek”.

Kelime Başı /t-/nin Korunması

İncelediğimiz elyazmalardaki kelime başı /t-/li geçen sözcükler şunlardan ibarettir:

tabşır - 44/23, taṅġla 17/28, 77/51, Taṅġrā 44/23, Taṅġrı 10/6, , taf – “bul-“ 49/17, tamuġ 41/7, tanı - 76/102, tap - 128/26, taslasa 218/14, taşladı 72/15, tav berilen 168/26, tayaġda 43/10, taydurdı bir 65/27, tāġıṅġdın 88/19, tūykürüp 104/60, tūynikde 201/7, teriṅ 35/18.

Aşağıdaki kelime başı t-'li örnekler günümüz Tm. T.'sinde d-'lidir ve metnimizde aynı sözcüklerin d-'li şekli de olması sebebiyle t-'li örnekler Çaġatay Türkçesi yazı geleneğinin etkisi olabilmektedir:

Taş 159/7, terpendikçe 46/4, ti- “de-“ 60/1, tiŋlāŋg 230/102, til 121/3, tolar 46/10, tön 120/1, tirelür 20/32, tirik 56/12, toŋgıp 244/5, tört 101/20, toköz 65/31, toköz 157/2, tökdi 230/47.

3.3.1.2.3. Söz Başı /k-/ > /g-/ Değişmesi

Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde görüldüğü üzere, Oğuzca'nın sesbilgisel özelliklerinden biri de kelime başı tonsuz damak ünsüzü olan /k-/nin tonlularak /g-/ye dönüşmesidir. Bu kural ölçünlü Tm. T.'de de geçerlidir.

Bu özelliği Mahtumkulu'nun şiirlerinde tespit etmek konusunda, Arap alfabeli elyazmalarda /k-/ ve /g-/ fonemlerinin farklı harfleri olmaması, onların tespitini güçlendirmektedir. Bu yüzden Arapça “kef” harfiyle yazılan kelimeler ikili okuma tercihine açıktır. Sonuçta metnimizdeki /t-/ > /d-/ değişimini göz önünde bulundurarak ve Mahtumkulu'nun yaşadığı İran coğrafyasında /g-/li biçimin yaygın olduğunu düşünerek ölçünlü Tm. T.'ne uygun okumamızı tercih ettik. Bunu yukarıdaki imlada yansıyan t- > d- değişiminin çok olmasından yola çıkarak g-'li tercihin mantıklı olduğunu düşünmekteyiz.

Kelime Başı g-

göç 118/5, gögār 120/13, gögsi 178/3, gök 83/9, Gökleŋg 25/19, gömdigīŋg ol 185/4, gönderdi 115/6, gör 13/2, görkezer 82/4, görnıp 200/18, Göroğlı 238/11, göter 175/11, göterlip 149/27, gövde 163/10, gövrāŋg 162/12, 163/19, gövre 153/10, göz 109/3, günü 219/6, gürleyüp 19/10, güycüŋg 108/5, güzel 136/1, giŋgdür 12/30, giç 86/3.

Kelime Başı /-k/ Korunması:

Kān 120/10, kūyler 198/14, kāyidür 89/11, kāyinmeyin 98/26, keçeler 18/9, kelevde 179/23, kelevle 174/8, kelpezāge 42/11, kelhemeç 22/6, kep 12/40, kesdi 54/4, kese 212/12, keseldür 166/17, keserli 50/10, kibi 109/13, kiçi 178/15, kiçeldip 191/19,

kim 100/5, Kirpi 166/20, kirpigiñ 243/7, kiriş 158/8, köñgöl 113/1, kölege 2/7, kömek 225/3, kömürge 17/18, könelerdin 122/16 köp 102/4.

3.3.1.2.4. Bol-/ol- Fiili

Oğuzca'nın özelliklerinin biri bol- fiilinin ol- şeklinde kullanılmasıdır. Mahtumkulu'da bol- şeklinin çokça kullanılması Çağatay Türkçesi'nin etkisi olarak değil Doğu Türkçesi'nin eski dönemlerinden gelen tabîî bir miras olduğunu belirtmemiz yerinde olacaktır ve bu yüzden ölçünlü Tm. T.'nde de bol- şekli kullanılmaktadır. Ancak ol- şeklinin de örneklerinde rastlanmakta olup üslûpbilimi açısından bunun kullanılması, Batı Oğuzca'nın etkisi olarak düşünülebilir. Zira, edebî düzeydeki metinler arası ilişkilerde Batı Türkçesi edebî eserlerinin izlerini açıklamıştık. Diğer yandan Çağatay Türkçesi'nin kendi çevresindeki eserlerde de ol- şeklinin kullanılması da bu doğu-batı edebî ilişkilerini sergileyebilmektedir. Burad Batı Türkçe'sindeki ilk eserlerde bulunan olga/bolga meselesine değinmek yerinde olacaktır.

Olga/Bolga:

Büyük Selçuklu imparatorluğunun Azerbaycanı ve Rum ülkesini fethetmesiyle başlayan süreçte ve Moğol akınından sonra küçük Asya'da Türk nüfusunun yoğunlaştığı dönemde, Doğu ve Batı Türklerin arasında İran'da Türk konuşuru olmayan bir insâni duvarın oluşması, batıda yerleşen Oğuzların nezdinde kendine özgü yazı dilini geliştirmesinde önemli bir sebep olmuştur. Batıdaki siyasî şartlar, bölgenin Türk devletlerini Selçuklu ve beylikler döneminde kendi iç sorunları ile uğraşmasına ve sonradan Osmanlı İmparatorluğu zamanında Avrupa'ya doğru yönelmesi ve İran'da Safevi Devletinin meydana gelmesi doğu Türklerle mezhep açısından da bağların zayıflanmasına neden olmuştur. Neticede batı Oğuzlar ve onlarla soydaş olup aynı lehçe konuşuru olan Hazar ötesi Türkmenler tarih sürecinde kendi dillerini geliştirmişler ve ortak özellikleri meydana getirmişlerdir. Batıda 12 ve 13. yüzyıllarda karışık dilli

eserler Oğuzca yazı diline geçiş dönemi olurken (Korkmaz,2013: 82), doğu Oğuzlar nezdinde Harezmi Türkçesi eserlerdeki Oğuzca belirtiler, Çağatay Türkçesi'nin 17. yüzyıl ve sonrası mahallileşme döneminde devam etmiş olup sufi Allahyar'ın Şübât'ül-âcizin'i, Nurmuhammed Andelib'in destanları ve lirik eserleri ve Mahtumkulu'nun babası Devletmuhammed Azâdi'nin Va'z-i âzâd mesnevisindeki Oğuzca özellikler Mahtumkulu çağına ulaşmıştır. Böylece Mahtumkulu Oğuzca ağırlıklı bazı Çağatay Türkçesi unsurları serpiyen edebî ürün yaratmıştır. Doğuda aşağı yukarı 500 yıl sonra bu durumun yaşanması ve ol- yerine bol- şeklinin tercih edilmesi batı ve doğu Oğuzca'nın dil teması olmadan birbirinden ayrı ve kopuk şekilde meydana gelmesinin kanıtıdır. Bol-fiilinin Ölç. Tm. T.nde standartlaşması ve elyazmalarımızda çokça kullanılması eski şeklinin devam etmesi anlamında olup ol- biçimindeki örnekler ise doğu-batı dilsel ve edebî ilişkilerinin göstergesi olabilmektedir. Örnek:

bol -

Bol 214/9, bolacak 221/16, ban 241/20, bolanlar 73/13, boldı 62/15, boldıñg 62/23, boldıķ 12/41, boldım 66/4, bolğan 66/26, bolgın 45/3, bolıcaķ 40/24, bolmadı 235/2, bolmasa 41/28, bolmayan 179/22, bolmaz 227/18, bolur 183/9

ol-

Ol 100/3, ola 243/9, olan 69/30, oldı 153/4, oldıñg 6/9, oldıķ 25/2, olur 24/18, olan 100/13, , Olma 195/4, olmış 221/10.

3.3.1.2.5. Kelime Başı /b-/ > /v-/ Değişmesi

Türkiye ve Azerbaycan Oğuz lehçelerinde genel Türkçe'deki kelime başı /b-/ler /v-/ye dönüşmüştür. Ancak, Türkmen Türkçesi /b-/li biçimleri kullanarak bu konuda Kıpçak/Karluk lehçeleri gibi Oğuzca'nın eski şeklini korumaktadırlar. Bol- fiili

konusunda değindiğimiz coğrafi konum ve Hazar ötesi Oğuz boylarının batı Oğuzlarla insanî “Hazar Denizi’nin güneyinde yaşayan İran lehçelerinin konuşurları” ve tabii “Hazar Denizi” duvarlar olması nedeniyle temasta olamaması b-‘li sözcüklerin korunması için de geçerlidir.

Bu mesele Mahtumkulu’nun elyazmalarında da günümüz standart Türkmen Türkçesi gibi olup kelime başı /b-/’ler korunmuştur. Sadece iki kelimedede 8 kere /v-/’li şekli görülmektedir.

ver- Kullanımı

vere 230/69, vermez 226/7, vermiş 245/3, vār 230/14, 230/140, 230/16, 66/5 varam 170/38.

ber-

cefā ber 214/7, berdi 88/6, berdiñg 168/32, berdim 63/14, beren 51/17, bergen erür 39/30, bergin 37/26, berilen 168/26, berip 168/35, bermegin bir 32/11, bermişem 158/3.

bār-

bar 10/11, barların 230/137, barlıgna 162/23, barmı 176/1, barmāga 203/1, barmıdur 203/2, 225/14, barsız 220/9, bār 102/5, bardır 66/23, bardur 11/17, barmı 51/16, bārça 104/33, barlara 22/20, bārı 41/2

3.3.1.2.6. Hece Başı ve Sonu /-ğ/, /-g/ Düşmesi

Oğuz grubunun diğer lehçelerinde olduğu gibi, Türkmen Türkçesi’nde de hece başı ve çok heceli kelime sonu /g-/, /-g/’ler düşmüştür. Mahtumkulu’nun yaşadığı dönemine ait esas aldığımız elyazmalarda da bu Oğuzca özellik kurallı şekilde görülmektedir ve çok heceli kelime sonu /-g/ yazıda bulunmamaktadır. Burada farklı eklerdeki örneklerini veriyoruz:

3.3.1.2.6.1. Yönelme Hâli Ekinde -ğ/-g Düşmesi

Yönelme hâli ekleri bölümünde açıklandığı üzere yönelme hâli eki %95 /-a/-e/-ına/-ine/-ya/-ye şeklinde iken, bazı /+GA/’lı Çağatay Türkçesi yapılar da görülmektedir.

Ayrıntılı istatistik verileri söz konusu bölümde verilmiştir. Burada ses olayı niteliğinde Oğuz grubundaki /ğ/ sesinin erimesi, Mahtumkulu'da da onun üslupbilimsel özellik olduğunu göstermektedir.

Yön eki : -a biçimi: 340 kelime, ince sıradan +e yönelme hâli eki: 236 kelime, +ına 59 kelime, -ine: 75 kelime, -ya/-ye 42 kelime, Çağatay Türkçesi etkisinde olan +ğa/ +ge ekli sözcükler: 80 kelime

3.3.1.2.6.2. /gAn/ sıfat-fiili ekinde ğ/g Düşmesi

Çağatay Türkçesi'ndeki /+GAn/ sıfat-fiil eki Mahtumkulu'da /+An/ biçimindedir. Oğuz grubu lehçelerinde bu /ğ/ sesi düşme olayı metnimizde %70 üzeri çoğunlukta dır ve dilsel üslup açısından Çağatay Türkçesi'nin %30 izlerini taşıyan bir Oğuz lehçesi söz konusudur.

açan 151/4, alan 135/10, āşmayan 179/26, almayandın 222/11, bulaşmān 102/9. Örneklerinde olduğu gibi -an: 66 + -mayan: 14 + -mān: 12 + -en: 52 + -ān: 2 + -meyen: 12 + -mān: 13 = toplam 171 kelime Oğuzca özellikli olup kılğanga 99/16, ayğan 175/24, beslegen 92/13, bilgen 58/35 örnekleri ise -ğan 34 + -gen 47 = toplam 81 kelimedir. Bu ek konusunda Çağatay edebî dili %32 ve Oğuzca kullanım ise %68'dir.

3.3.1.2.6.3. -lı/-li Nispet Eki

Metnimizdeki şiirlerde otlığ "ateşli" 106/46, atlığ "isimli" 138/4, 162/27, 39/12, 39/16, 39/20, 39/24, 39/28, 39/32, 39/36, 39/4, 39/8, 93/19, şüretliğ 39/2, 39/23, şıfatlığ 226/10, 39/27, ümidliğ 15/11 ve kalıplaşmış yaŋğlıg 'gibi' 102/24, 168/25, yarlığ emir, fermān 152/3 dışındaki diğer kullanımlar tekrarlanmamış sayısı 112 sözcük olup %95 üzeri Oğuzca biçimindedir.

atlı 107/2, 133/19, 140/10, 162/6, 39/31, 39/35, 40/2, 114/10, Dābbetü'l-erz ā.+ lı 14/1, atlı 104/21, 104/17, 104/2, balaklı 40/8, başlı 163/1, 167/6, çeşmeli 110/4, dilli

131/12, 131/16, 131/2, 131/20, 131/4, 131/8, 143/2, 171/22, 218/19, 30/12, etli 207/3, kardaşlı 113/7

3.3.1.3. Hece

Oğuzca'nın dilsel özellikleri sonucunda ve metnimizin şiir olması nedeniyle Tm. T. özelliklerine uyumlu bazı ses olayların gerçekleşip gerçekleşmemesi, sözcüklerin ikili okunmasına yol açarak hece sayısını etkilemiştir. Şair okuma tercihini seçtiğine göre bu konu yazmalarda yansımaktadır.

3.3.1.3.1. Hece Düşmesi

Hece vezindeki şiirlerde hece düşmesi yada düşmemesi mısra ve vezin sağlamak açısından önemlidir. Yukarıda ikincil uzunlukların türeyişi konusunda belirttiğimiz gibi, Mahtumluk bu seçeneği Türkmen Türkçesi'nin sesbilgisel sisteminden yararlanarak hece düşmesi ses olayını bolca kullanmıştır. Gerektirdiği yerlerde heceyi koruyarak veya düşürerek şiirin veznini sağlamıştır. Örnekler:

getirer > getir: “getirir”

148/11 açıp yigitlik dumânın getir sen kaygı zamânın

otırarğa > otırğa: “oturmaya”

198/12 neylesün otırğa cem tapılmasa

152/7 nâmerd otır geñgeş eylâr zen bile

çâğırar > çâğır: “çağırır”

122/20 sağda sōlda çâğırlar bırakmağın çöllerde

104/61 Resûl çâğır aydar eşhâblar yörinğ

71/12 çâğırın meded istârin yahşî yaman hâlde seni

-ıp/-ip eki ünlü ile biten fiillerde, Türkmen Türkçesi'nde –Āp şeklinde uzun ünlü telaffuz edildiğinde iki ünlünün yan yana gelmesi sonucunda ikincil uzunluk oluşmasıyla

hece düşmesi gerçekleşir. İkincil uzunluklar bölümünde iyer/îr gibi örneklerde gösterildiği üzere Mahtumkulu'nın şiirlerinde iki şekilde olan –y- yardımcı sesiyle hecenin korunması veya uzun ünlü kullanılarak hecenin düşürülmesi görülmektedir:

Yardımcı ses:

3/18 bir bende men köp sözleyip bilmen az

51/14 bardılar dergâha eyleyip dâdlar

173/13 Yığlayıp yeke ƙâlsaŋg kim saŋga ola hemdem?

92/17 Otlayıp suvlağan ‘arş-ı a‘ lâda

Uzun ünlü:

Hece düşmesi: bilgisayar sayımına göre -lâp, 40; -lâp, 60 kere tekrarlanmıştır.

-âp, -îp, -îp, -âp

5/8 Avarrâlık eylâp yelmek yaraşmaz.

7/8 Bir niçeler bal dîp batdı belâya

8/5 Murrutını tovlâp tartar

8/7 Gök dek gürlâp damağ yırtar

26/10 Dödağnı dişlâp ağ çeker zenine

27/6 Maṭlabıŋgı islâp mendin al dîse

27/23 Günde kırk at bezâp berdiŋg ƙârûna

30/1 Gözlâp köŋgöl berme bîvefâlarğa

58/47 Dâşdın beter ƙatîp men gözlerimdin yaş gelmez

134/25 Maḥdumƙulı himmeti ƙâlmaz ƙarrîp ƙımmatı

142/13 Kelâm içre oƙîp aydur möllalar

23/9 Cân ħurûşa geldi ƙaynâp cōşmadım

27/18 Yığlâp yaş dökene reḥim etmez sen

31/3 Ƙadem yerine ƙanat bâğlâp uçar men

-ir/-ır düşmesi:

106/41 Niçelerinġ görer gözin oydırlar (oydırarlar = oydırırlar)

106/42 Niçelere zehir zaķķūm idirler (idirereler = yedirirler)

106/43 Niçelere âteş tonlar geydirler (geydirerler = gidirirler)

106/44 Niçeler maymın dek dursa gerekdür.

3.3.1.3.2. Hece Korunması

Genelde hece düşmesi yaygın olup -leyip 3 kere ve -layıp, 3; -layup, 6 ve leyüp şeklinde 22 kere korunmuştur.

173/13 Yıġlayıp yeke ķālsañġ kim sañġa ola hemdem?

62/19 El ayaġnı baġlayıp Yūnusnı deryā atdılar

9/28 Bir bāhūner tapsa ġaber, per baġlayup āsmān çıkar

92/17 Otlayıp suvlaġan ‘arş-ı a‘lāda

230/49 Cehūd eyleyip ġizmet kıldı alarnı ġürmet

51/14 Bardılar dergāha eyleyip dādlar

52/14 Bardılar dergāha eyleyip dādlar.

162/24 Bar bar bilen yok bolur sen yiter sen

3.3.1.3. Seslerin Üslüpbilimsel Yönü

Elyazmadaki şiirlerin harf kullanımına bakıldığında, Çaġatay Türkçesi’nin yazı işaretlerinden farklı harf kullanılmadığını görüyoruz. Sadece yan yana gelen aynı kelimede elif üstü hemze مالى مالى ‘meleyerek’ (29/12) sözcüğü Tm. T.’ndeki uzun ünlü /ā’yi temsil edebilecek elif üstü hemzeli (Ā) şeklinde farklı bir harf görülmektedir.

Ancak dizelerin içindeki kelimelerin oluşumunda harflerin ilişkisi şiirin vezni, morfofonolojik ilişkiler, ek veya söz başında harflerin kullanımı bol miktarda Çaġatay

Türkçesi'nden ayıran sesbilgisel farklılıklar ortaya çıkmıştır ve onları şöyle özetleyebiliriz:

- Aruz veznindeki şiirlerde Türkçe kelimelerde Tm. T.'ye özgü olan uzun ünlünün sekizinin de tespit edilmesi. **آيا عاشق** (āya āşık<fāilātün)

- Kök/gövde + ek birleşmesi sonucunda kök/gövdedeki son harfin yazımını diğer harfe değişmesi, Tm. T.'ndeki ikincil uzun ünlünün meydana gelmesinin belirtisi olup yazıda bazı alıntı kelimelerin kalıplaşmış imlası dışında kurallı şekilde kullanılması, Tm. T. özelliklerinin belirtilerindendir. **توبه < توبا، جلغه < جولگانی**

- Alıntı kelimelerde analogik uzunluk türemesi halde asıl imlasında yok iken uzun ünlüyü işaret eden vav, elif ve ye harflerinin kullanılması: **میس**, taḡsib **تغصیب**

- Beş “sayı” sözcüğünde Çağatay Türkçesi imlanın korunması: **بیش** ve kafiyedeki uzun ünlü kelimelerin gerektirdiği tek yerde elifle yazılması: **باش**

Alıntı kelimelerde kalınlık incelik uyumunun sağlanmasına işaret olarak asıl imlası dışında harf değişmesi: **غیرات** > **غیرت** **مغربت** magryfat, **طالغم** Ta:lıḡım, **ضايف** > **za'if** zagıy:f

- Çağatay Türkçesi ek başı ve sonu –ğ- ünsüzün çoğunlukla düşmesi: atlı, derdli, alan, gelen ve az sayıda şıfatlıḡ, gelgen vb.

- Söz başı d- ve g-'nin çok kullanılması; ancak Tm. T.'de olduğu gibi t- ve k-'nin de var olması.

- Bol- , bar, bār, ber- fiillerinin b-'li biçiminin çok kullanılması, ol- şeklinin de bulunması; ver- ve vār şekillerin 8 kere kullanılması.

- Ünlü birleşmesinden kaynaklanan hece düşmesi diyip > dip ve bunların Tm. T.'ndeki ikincil uzunluklara mutabık olması.

3.3.2. Biçim Düzeyi ve Biçimbilimsel Üslup

Mahtumkulu'nun şiirlerindeki dilsel üslup özelliklerini araştırmak amacıyla Çağatay edebî dili ile Oğuzca'nın doğu kolunu teşkil eden Türkmen Türkçesi'nin karşılaştırılması söz konumuz olduğuna göre lehçeler arası ilişkide dilsel özelliklerin farklılıklarının tespit edilmesi konusunda sesbiligisi daha önemli olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Arap harfli metinlerin dilsel araştırmasında, sesbilgisel ikiliklerde harflerin okunma zorlukları, biçimbilimsel yapıların yardımıyla en aza inmektedir. Böylece yapının hangi lehçeye ait olduğunun belirlenmesi, elyazmadaki şiirlerin belirgin yapılarının tespiti yanı sıra, özellikle vezin ve şiir kalıbı gereğince, hece birleşmesi ya da kaynaşması sonucunda meydana gelen yapılar, başka bir deyişle morfolojik yapılardaki fonemlerin tespiti, bilimsel şekilde dilsel ürünün özelliğini anlamakta önem arz etmektedir.

Öncelikle Firaki'nin eserlerinde biçimbilimsel yapılardaki sesbilgisel farklılıkları yani kendi başına Çağatay Türkçesi'ne, Oğuzca veya Oğuzca'nın Türkmen Türkçesi'ne özgü şekilleri ayrı ayrı ele alacağız.

3.3.2.1. Hâl Eklerinin Biçimi

Hal ekleri, tarihsel Türk dili metinlerinden günümüze kadar, bir ekin eski Türkçe'deki farklı biçimleri, zaman içinde lehçe ayrılımlarının ortaya çıkmasına neden olmuş veya çeşitli değişikliklere uğramış olup dilsel ürünün üslup özelliği tespitinde tarihsel karşılaştırma yöntemiyle, belirgin ölçülerin biri sayılmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinin elimizde olan en eski elyazmalarının özelliklerini de bu ölçü ile araştırmak, onun miras bıraktığı eserler ne derecede Güney-Batı Oğuz Türk Lehçelerinin biçimbilimsel yapılarıyla örtüştüğünü açığa çıkaracağını düşünmekteyiz. Özellikle Çağatay edebî dilinin ve günümüz Türkmen Türkçesi'nin fark gösterdiği durumda,

Mahtumkulu ne derecede kendi döneminin Türkistan sahası Oğuz/Türkmen lehçesini kullandığı ve çağdaş Türkmen Türkçesiyle bağlantısını keşfetmek, onun dilsel üslubunu belirlemeye yardımcı olacaktır.

Bu nedenle tarihî Türk lehçelerindeki hâl eklerin değişim sürecini günümüz Güney-Batı Oğuz Türk lehçeleriye karşılaştırmak için genel bakış içerikli bir tablonun oluşturulması yerinde olduğunu düşünerek aşağıda sunmaktayız:

Lehçe/ ek	Yalın hali	İlgi/genetif hali	Belirtme/ak uzatıf hali	Yönelme/da tif hali	Bulunma/ lokatif hali	Çıkma/ablat if hali	Vasıta/ hali	Eşitlik hali	Yön hali
ET. Kök Türk	Eksiz	+°η,+n°η	+°ğ/°g,nI, +n	+ka/kā,az:++ A,+yA	+tA, +dA	+tA +dA, +dIn	+In,n,ağz:++ An,+Un	+ça/+çä	+garu, +gerü
Örnek:	Adağ, Bodun	Monçuğun, tonnuğ	äñig,adağ ayalarını	bäğkä, ataka, ögä	bašta, ödtä, yirdä	ayada, balıkdın	Yadağın, ödün,	Ayaça, törüçä	abğaçgaru küngärü
ET. Uygur	Eksiz	+nXη	+°ğ/°g, nI, +n	+ka/kā,az:++ A,+yA	+DA	+DA, çok: +dIn	“	“	“
Örnek:	Adağ	Öçmekniñ kılmañniñ	erdinig, “mücevher i” tãjini,	Ekler üst üste gelir: biziñe	Bašta, yirdä	Mundın Sinite “senden”	“	“	“
ET. Karahanlı	Eksiz	+nInğ +nUnğ	+°ğ/°g, nI, +n, +I	+ka, +ge +a +e	+tA, +dA	+tIn,+dIn +dA, +tA	+n, +IA	+çA	+rA, +ArU +KArU
Örnek:	Azağ	atanıñg kamuñnuñg	Aujnuğ, yalıñgnı	Atağa evge mañga bege	begde kişide	Taştın, soldın şekerde tatlıg	uçuzla tiriglä	munça barça	yuğaru taparu teñgrigerü
Harezmi T.	Eksiz	+niñg, +iñg +nuñg, +im	+nI, +In +i	+ka, +ĞA	+ta, +da	+dın, +tın	+ın, +un	+çA	+rA, +gArU
Örnek:	Ayağ	bäbnunğ mänim	mäni bizläni	bizgä	Çapuğda maşnıқта	tañgrıdın sözdin	sänin, sänsizin	Barça, ança	Yuğaru, içre, taşra
Çağatay T.	Eksiz	+niñg,+Inğ+ nuñg,+unğ	+nI, +In	+ĞA, +KA	+tA, +dA	+dIn, +tIn	+n, +In, +Un	+çA	+rA, +ArU +KArU
Örnek:	Ayağ	çulnuñg yüzünğ	Başnı, itni oñın	säkiğa körerge	Bašta ğalvetde	yärdın yüzidin	Barçaların	iki miñçe kılça beliñg	İleri taşra yoğkarı
E.Anadolu	Eksiz	Un, nUn	(y)I	(y)a, (y)e	+dA	+dAn	(I)n, ile,	+cA,	+Aru, +rU, +rA

T.							bile, birle		
Örnek:	Ayak	şünğ onuñ birinünğ	Sözi, onı seni	Derdiñe deryasına	Qatında dünyâda	Kendüden cânumdan	Yayan, niyetsüzin	Dilince yolınca	Arkaru, taşra
Komanca Kıpçak T.	Eksiz	+ñ, +nUñ, +nIn	+nI	+GA, kA	+dA	+dAn, +tAn	+In	+çA	
Örnek:	Ayak		eñrini	Yolğa, ötünçke	Künde, yolda	sözümnden köpten	Uçmağ yolın	Artınça, özgeçe	
Türkiye. T.	Eksiz	+(n)In, +(n)Un	+I/+U, +(n)I/U	+(y)A	+dA, +tA	+dAn, +tAn	+(y)lA	+cA, +çA	+rA, +ArI
Örnek:	Ev, evler, evlerim	Evin yolu onun işi	Onu al camı kır	Yola tepeye	Evde, işte yolda	Ağaçtan okuldan	Elimle, babayla	Bence, yavaşça	Dışarı, içre içeri
Türkmen T.	Eksiz	+(n)Iñ, +(n)Uñ	+nI, +I	+A	+dA	+dAn	bile	+çA	+ArI, sarı
Örnek:	Dil, diller dillerim	işin, onuñ okların	Suwı, eli, deryanı	Daga, ele güle, pula	öyde, dagda	Çölden, atdan	Yoldaş bile, el bile	Meççe, Durdıça	İleri, daşarı biziñ sarı
Azerbayca n T.	Eksiz	+(n)In, +(n)Un	+I/+U, +(n/y)I/U	+(y)A	+dA	+dAn	+(y)lA	+cA	
Örnek:		Torpagın rāngi	Almanı, gülü	mäkdäbä, evä, agaca	Muganda, evdä	göldän, daşdan	Uşaglara, güclä	māncä, bircä	
Gagavuz T.	Eksiz	+In, +nIn	+I	+(y)A	+DA	+DAn	(I)lAn	+cA	+rA, +ArI
Örnek:		Kuşun, uşaan	Gözümü, insannarı	Pazara, suya	Yaprakta, sabaada	Baştan, dedelerdän	elimlän, musafircä	Aklımca, Beerı, dışarı	

3.3.2.1.1. Yalın Hâli

Türk dilinin tüm lehçelerinde tarihten günümüze kadar yalın hâli eksiz olup diğer durumlardaki isimler de bazen üslup veya vezin gereği eksiz gelme ihtimali olduğundan belirsiz hâl da denmektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde de bu durum farklı değildir. Belâgatın gerektirdiği devrik cümlelerde, vezin gereği ismin özne ve mübtedâ dışı, yalın hâli kullanımları da bulunmaktadır.

189/10 Her kişi bid' atğa bātırdur anı *ār* bildiler. isnât durumu

189/13 Rastları hāyin bilip hāyınları *yār* bildiler. isnât durumu

49/1 Çalındıkça *cihān* çıırığı artar „cihānıŋ” ilgi hali

49/3 Āhiret işiŋ gör mundın *baş* kıtar „başıŋı” iyelik ve belirtme hali

159/14 ‘Aqıl işin *doğrı* sândım ters boldım. isnât durumu

66/8 İygenim *āvıg* sândım geygenim redâ bildim. isnât durumu

3.3.2.1.2. İlgi Hâli

İlgi hâli eki, tablodadan anlaşıldı üzere, eski Türkçe’den beri tarihî Türk yazı dillerinde tamamen son fonemi nazal /ŋ/, /ŋg/ fonemiyle karşılanmaktadır. Oğuz grubu Türkmen Türkçesi dışında, Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde /ŋg/ > /n/ değişimi gerçekleşmiş olup Türkmen Türkçesi’nde eski şekli korunmuştur ve ölçünlü Türkmen Türkçesi’nde (ñ) harfiyle gösterilmektedir. Arap alfabesine geçişteki Uygur yazı dilinden miras kalan (ñ) harfinin iki harfli (نگ) yazılması günümüze kadar Arap alfabeli Türkmen Türkçesi yazı sisteminde kullanılmaktadır ve Çağatay Türkçesi yazı sisteminin yanı sıra Mahtumkulu dahil Türkmen Türkçesi klisik metinlerinde de kullanılmıştır. Neticede Mahtumkulu’nun şiirlerindeki ilgi hâli ekinin ünsüz fonemi tarihî dönemlerden gelen günümüz Türkmen Türkçesiyle aynıdır. Kalınlık incelik uyumu da tarih sürecinde korunmuş olup yuvarlak uyumu günümüz Türkmen Türkçesi’nde uzunluk dışında tüm sözcüklerde ikinci heceye kadar korunurken, elyazmalarımızda kurallı değildir.

Türkmen Türkçesi’nde ilgi hâli , Eyelik düşüm terimi ile geçer ve iyelik yada ilgi anlamı “değişlilik veya gramatik bağlanışık” olarak belirtilmiştir (Saryhanow, 2000, :58) bu nedenle biz, Metnimizdeki iyelik ve ilgi biçimlerini bir arada ele almaktayız.

3.3.2.1.2.1. –nıŋ/-niŋ Biçimi

Bu biçim Ölç. Tm. T.’nde isim sonu ünlü ile biten sözcüklerde görülür. Toplam 106 kelimede bu biçim kullanılmıştır. Ancak metnimizde kimniŋ 64/17, 73/7 Elniŋ 19/18, Haŋniŋ 20/9, 101/4, gibi 20 kelimede ünsüz sonrası kullanılan örnekleri de vardır.

Bazı kelimeler yalın hâli şeklindeki imla son fonem /e/ iken (ﻩ) şeklinde yazılmış olup diğer dizelerde ilgi hâli eki aldığında ﻻ < ﻩ elif harfine dönüşerek Türkmen Türkçesi’ndeki iki ünlünün birleşmesi sonucunda ikincil uzunluğun meydana gelmesinin göstergesidir. Bu harf değişimi kurallı şekilde olmasa da çoğu yerlerde görülmektedir. Aşağıda verdiğimiz örneklerde eye ايه ‘iye’ اياننگ eyāniŋ “iyenin”, bende بنده > بنداننگ bendāniŋ ‘kulun’, ülke اولكه > اولكاننگ ũlkāniŋ, ‘ülkenin’ olmuştur.

İyelik ve ilgi durumu dışı örnekler, imlası değişmeden kısa ünlülü isim örnekleri:

66/23 fikir eylāŋ kim bārdur **Eyedīn** bize doster ايهدين

93/24 Māl **eyesne** bī ilāç bīr sen şevābıŋ ey gözim ايهسنه

11/18 **Gövresin** kıymamış köŋglin ezmemiş گورهسن

108/20 ĩmān bir tilkidür **gövre** bir ĩndür گوره

133/18 Yer yüzinde tutmak için **serişte** سرشته

39/29 Yer-u āsmāndāki bolġan **serişte** سرشته

İyelik ve ilgi durumu örnekler, yazıda harf değişikliği yapılan kısa ünlülü ismin son ünlüsünün uzaması:

6/3 **Eyāniŋ** emrini etmey اياننگ

17/20 **Eyām** sen oyandır uymış iqbālım ايام

44/11 Ādiŋ bende bolsa **Eyāŋgi** tanı

10/18 **Gövrāŋge** kōrkīnı çala getürme گورانگه

11/6 **Gövrāŋge** kūr töküp yōliŋ bek edip گورانگه

22/18 ĩr gĩç yeter her *bendāning* naşibi بنداننگ

41/8 her *ũlkāning* bir bāzārı bolmasa اولكاننگ

30/7 *seriřtāng* kem bolsa ‘ıřķıng aşındın سرشتاننگ

70/22 *seriřtāng* suv bolur ‘aķılıng çāřar سرشتاننگ

Sonu ũnlũ ile biterek ilgi hāli eki eklenen 51 kelime mevcuttur. Bunların tũmũnũn جنبنده < جنبندهنگ kelimesi ĩ < ھ harf değişimi sũz konusu değildir. Ŗrneęin “cũnbende” kelimesi kaydedilmiş olup sonu Arapça elifle biten kelimelerde de uzun /ā/ foneminin yansıması mũmkũn olmayıp, Tm. T.’ne uygun dũzenli yazı sisteminin olmadığından ĩ < ھ değişim olan Ŗrnekler, uzun ũnlũ gũstergesidir. Zira Arap alfabeli yazı sistemindeki Arap ve Fars dilinde uzun ũnlũnũn karşılanmadığı dũřũnelemez. Tm. T.’sinin yazı şeklinin başlangıç noktası olduğundan ve bu alfabede sistematik dil bilimsel kural dũzenlenmedięi iin uzunlukların gũsterilen ve gũsterilmedik yerleri de vardır.

Alıntı kelimelerin bazı Ŗrneklerinde asıl imlanın da muhafaza edildiği gũrũlmektedir:

23/6 Ĥayrān ķāldım *dĩvānāning* ĩřindin ديوانه ننگ

191/12 *Zamānening* zevķi řeytāna gelgey زمانه ننگ

226/23 Yũz yigrimi tũrt miņg *dũrdānening* baş gevhery دردانه ننگ

3.3.2.1.2.2. -Ing biçimi

İlgi hāli ekinin dũz -Ing biçimi genellikle ننگ, ینگ olarak Arapça ڤ harfiyle veya olmaksızın kaydedilmiştir. Yuvarlak biçimi و harfiyle yazıldığı iin ننگ şekli dũz biçim olarak kunması tercih edilmiştir.

En çok kullnılan ilgi hāli eki bu biçimdir ve Ŗl. Tm. T. ve Mahtumkulu’nun yaşadığı bũlgenin ağız Ŗzellięiyle de Ŗrtũřmektedir.

3.3.2.1.2.3. -üñg/-uñg Biçimi

Düzlük yuvarlaklık uyumu örneğin şun‘uñg 210/17, sölunğ 93/10 ölçünlü Tm. T.’sinde olduğu gibi ikinci heceye kadar az sayıda örnek bulunmaktadır:

10/13 ‘Ömrüñg geçip barğan yazdur bir sâ‘at

67/12 Āy gününğ yıldızınğ örki kimdedür

108/5 Kuvvetinğ kemeldir güycünğ üzdirür

A ,o’ zamiri Çağatay Türkçesi etkisiyle yuvarlak olmamasına rağmen Anuñg 116/9, 173/32 biçiminde kullanılmıştır.

3.3.2.1.2.4. -ñg Biçimi

Yukarıda belirtildiği üzere bu biçimde de kelime sonu /e/ veya /a/ sesi <ه/هـ> harfiyle geldiğinde, uzunluk belirtisi olan elif (l) harfine değiştirilmiştir. Bu durum kurallı olmaksızın alıntı kelimeler için de geçerlidir.

242/ 9 Avāzanğ Çin Māçin dāğlar āşası آوازده<آوازانگ>

243/6 Ğamzāñg қарақçıdur salsa tālañgı غمزده<غمزانگ>

167/12 Yağ tükenür feltāñg yanar öçer sen فلتانه<فلتانگ>

Çağatay Türkçesi’nde ünlü sonrası ilgi hâli –nInğ ile karşılanmaktadır ve eklenme sonucunda uzunluk türeme Tm. T.’sine özgüdür. Bu yüzden –Inğ biçimi Tm. T.’sindeki ünlü ile biten kelimelerde –ñg şeklini almış ve ünlü uzamasının belirtisi olmaktadır:

atāñg 120/3, 88/1, 131/7, avāzanğ 242/, behāñg 204/23, belāñg 82/11, bendāñg 51/17, beyñg 32/6, cefā cevri c.+ ñg 204/2, dīrñg 122/14, ğamzāñg 181/14, ğamzāñg 243/6, şefāñg 204/22, Allāñg 194/10, Eneñg 120/3, feltāñg 167/12, gövrāñg 162/12, 163/19, namāñg 70/26, haramzādā, ñg 76/10, hānāñg 167/14, ovāzāñg 243/12örtinğ bolmasa 2/15, rūzanğ 84/4, seriştāñg 70/22, qarşınğ 37/16, qaznāñg 186/20, üzenğñgñg 246/19, vefāñg 204/24, yaqāñg 20/6, 126/17

İlgi hâli eki Mahtumkulu'nun şiirlerinde **ونگ، نینگ، تنگ، ینگ، نگ** şekillerinde yazılmış olup –unġ biçimi dışındaki tüm yerlerde kalınlık incelik uyumulu okunması mümkündür ve **ونگ** şeklinde yuvarlak ünlü uyumu da bir kaç örnekte sağlanmıştır. Bu açıdan günümüz Türkmen Türkçesi'ndeki ilgi hâli ekinin kullanımına benzerliği varsa da kurallı değildir. Kökteki son ünlü sonrası –nġ biçimi, –Inġ ekinin ünlüsünün kökteki ünlü ile kaynaşarak uzunluk türemesinin belirtisidir. Bu durum kelimenin Tm. T.'sine uygun yazıldığını göstermektedir.

3.3.2.1.3. Belirtme Hâli

Çağatay Türkçesi'nde belirtme hâli eki “+nı/+ni” olup üçüncü şahıs iyelik ekinin sonra umumiyetle '+n' gelmektedir. Başnı 'başı', boğzumnı 'boğazımı', oğın '(onun) okunu', suynı/suyın '(onun) suyunu' (Eckmann, 2012: 74)

Günümüz Türkmen Türkçesi'nde belirtme hâli eki, ünsüzle biten kelimelerde “+I” ve ünlü ile bitenlerde ise “+nI” biçimindedir. Türkmen Dilinin Gramatikasy kitabında Türkmen klasik edebiyatında ünsüzle biten kelimelerde Kıpçak Türkçesi'ne özgü “+nI” şeklinin de görüldüğü kaydedilmiş olup onu, Çağatay edebî dilinin etkisi olasılığı üzerinde durulmuştur (Söyegov, 2000: 68)

Oğuz Türkçesi'nde belirtme hâli eksiz gövdelere {+I} olarak gelmektedir. Eski Türkçe'deki {+nI} belirtme hâli kimi lehçelerde ve kalıplaşan örneklerde görülmesine rağmen yaygın ve kurallı şekil {+I}'dır. Günümüz Türkmen Türkçesi'nde de görülen bu yapı elyazmamızda ünsüzle biten belirtme hâli eklerinde kurallı şekilde rastlanmaktadır:

3.3.2.1.3.1. Ünsüz + -ı/-i Biçimi

Metnimizde 174 kere bulunmaktadır ve Oğuz grubu lehçelere özgü bir biçimdir.

1/4 sen ırāk eyle **meni** bu baht-ı siyāhdın yā Rab

1/11 men isterem sendin **seni** sen ırāk et mendin meni

2/27 Kılça cāna kızıl **teni** kabir bil

4/21 Bīkār koymay ‘ömür **tahtı**

5/10 ‘**Aklı görki** Allāh kayırmamış deñg

3.3.2.1.3.2. Ünsüz “+nı/+ni”

Elyazmamızda belirtme hâli eki kurallı şekilde Oğuzca biçimini gösteriyorsa da, tamamıyla Çağatay Türkçesi’nden kopmamıştır ve 21 kere -I yerine ünsüz sonrası –nI biçimi kullanılmıştır. Bu durum 174+73 Oğuzca kullanımın karşısında %7.5 civarındadır:

31/20 Didiler **kolıñnı** ber bizim sārı

58/32 **Āhiretni** unuttım yügirdim yeldim her yān

61/14 **Gülñi** yādıñgdın çıkarma tā ki solmazdın burun

61/22 Ol hāqīkat ‘ārifin gör **kılñı** bermez şālīñga

62/18 Niçe yıl Eyyüb peygamber **tenni** kırt ip yatdılar

64/16 **Kimni** dervīş eylemiş güyā teninde cānı yōķ

3.3.2.1.3.3. ünlü + -nı/-ni

Ünlü ile biten kelimelerde, Çağatay Türkçesi ve Çağdaş Türkmen Türkçesi’nde olduğu gibi, “+nı” biçimi görülmektedir ve 73 kere kullanılmıştır.

1/3 Tālī‘im etdi tulu‘ āñgdım anı eķter-i bed

1/13 Maħdumķulīnı her zamān basdı belā açdı zebān

6/17 Dünyānı kızgın tutmağın

8/5 Murrutını tovlāp tartar

13/4 Bu dünyānı bed-i bedkār ĥarāb eylār

13/12 Her ülkānı niçe tavr ĥarāb eylār

3.3.2.1.3.4. -ın/-in Belirtme Hâli

İki örnekte –I belirtme ve iyelik veya ilgi hâli ekinin kısaltılmış ını > nı şekli görülmektedir:

26/10 dodağnı dişlâp aḡ çeker zenine (dudağını yerini)

62/19 el ayağnı bağlayıp Yūnusnı deryâ atdılar (ayağını yerine)

İlgi veya iyelik hâli 3. ş. eklenen kelime sonrası, Çağatay Türkçesi'nde olduğu gibi, vezin gereği günümüz Tm. T. şiirlerin kullanımıyla da örtüşmektedir. İlgi hâli ekiyle kelime sonu ünlü olduğundan bütün Oğuz grubu dillerinde –nI/-nU kullanılmaktadır. Kitabını, elini vs. bu durum şiirde son ünlünün düşürülmesiyle bir hece eksilterek şiirin doğru hece sayısı sağlanmaktadır. Kitabın, elin. Bu ek 255 kere kullanılmıştır.

9/5 Kārūn kılpup **mālın** edā

9/8 **Nūrın** koyıp pinhān çıkar

10/21 Misāfirken muḵīm **İşin** kırar sen

3.3.2.1.3.5. -sın/-sin Belirtme Hâli

Belirtme hali, ünlü + sI iyelik ve ilgi ekinden sonra –n şeklinde olabilmektedir ve 48 kelime bu kullanımla görülmüştür.

2/24 kārūn **ḥazānesin** ele aldım tut

3/10 Dünyā dōstlığınıṅ **ṭamāsın** kesinṅ

11/18 **Gövrēsın** kıymamış köṅḡlin ezmemiş

Vezin gereği ekin ünlüsü düşmeden kullanımı da bāḳīsini 178/18, bellisini 47/18, ma' nīsini 103/4, sefīnesini 201/3, 224/5, yaḥşısını 242/7 kelimelerinde olmak üzere az sayıda örnek bulunmaktadır.

3.3.2.1.4. Yönelme Hâli Eki

Hal eklerinin çizdiğimiz tarihsel tabloda görüldüğü üzere, Çağatay Türkçesi yönelme eki –ğa/-ge, -ka/-ke biçimindedir. Bu ekin tarihî şeklindeki ünsüzün düşmesi neticesine –a/-e biçimi ile Oğuz grubu lehçelerinin bir karakteristik özelliğidir. Ünsüzle biten sözcüklerde –a/-e, ünlüyle bittiğinde bazı Oğuz lehçelerinde yardımcı /-y-/ veya /-n-/ sesiyle –ya/-ye, -na/-ne biçimini alırken Türkmen Türkçesi’nde ses olayları sonucunda meydana gelen uzunluklar söz konusudur. Bu durum Tm. T.’sine özgü olduğu için üslupbilimi açısından diğer Oğuz lehçelerinden ayrılma noktalarının biridir.

İmla özellikler bölümünde açıklandığı üzere kelime sonu ünlü isimlerde ا<ه/ه harf değişikliği iki sesin birleşmesi sonucunda Tm. T.’nin uzun ünlü kullanımının belirtisidir.

Kelime yön eki aldığı anda ه/ه elife dönüşmüştür:

230/96 Üç hem dağı dört bolmaz beş **altā** yōķ berāber. آلتا > آلتی

239/22 Cān ne **yaḥṣā** kālur ne de yamana. یخشا > یخشی

51/20 Yaraşur **Maḥdumkūlā** cān berip almak مخدمقلا > مخدمقلى

Eğer alıntı kelimelerde bu ا<ه/ه değişimi yoksa, kelimenin cümle içindeki durumu ismin yönelme hâli olduğunu belirtir:

166/14 ‘Aķıl ḥayrān bolur böyle divānā دیوانه “divāneye”

175/22 Ebdāl otursın geyüp git divānā kārışta دیوانه “divāneye”

3.3.2.1.4.1. Yönelme Eklerinin Oranı

-a: 340 kelime. āftāba “güneşe” 171/10, āça 126/24, ayağa 16/6, āsmāna 101/5.

-e: 236 kelime. Bege 47/7, ceñge 88/14, dile 88/8, Niçelere 106/42.

-ina: 59 kelime. Yardımcı ses veya zamir –n’si ile yön ekinin bulunması Oğuz lehçelerini Çağatay Türkçesi’nden ayıran özelliklerden biridir. aşlına 120/17, 160/28,

98/9, ağzına 160/18, 104/25 -ine: 75 kelime. Bilenine 79/3, cem'ine 230/68, Öngine 245/22. -ya/-ye: 42 kelime. doğruya 108/15, deryāya 24/9, şahrāya 63/5 Çağatay Türkçesi -ğa/-ge: 78 kelime. ağaçğa 213/16, kuşğa 115/5, serimge 65/1

Tekrarları saymaksızın yön ekiyle kullanılan 832 kelimedenden 78 sözcük Çağatay Türkçesi biçiminde olup %90.4 Oğuzca ve %9.6'sını Çağatay Türkçesi biçimidir.

3.3.2.1.5. Bulunma Hâli

Çağatay Türkçesi'nde +da / +de: sedasız konsonantlardan (ç, f, ħ, ħ, k, k, p, s, ş, t) sonra +ta / +te; şiirde üçüncü iyelik ekinden sonra umumiyetle, (pronominal n ile) +nda / +nde: suda “suda”, kēcede “gecede”, başta “başta”, ħalvetde “halvette”, yolıda veya yolında “yolunda” (Eckmann, 2012: 76).

Mahtumkulu'nun şiirlerinde bulunma hâli eki kök veya gövdenin son sesi tonlu tonsuza ayırmaksızın sadece kalınlık incelik uyumu uygulanarak +da / +de biçimiyle gelmiştir. Bu durum, güünümüz ölç. Tm. T. ile örtüşmektedir ve Çağatay Türkçesi'nden ayrıl- maktadır. Tonsuz sonrası +ta / +te kullanımından sadece birisi edeat, üç örnek bulunmaktadır.

175/20 Ne bārdur gāfil yatup bihūde oturišta

222/3 Her hurūfta niçe söz bār

da/de edatı: 1 kere

175/22 Ebdāl otursın geyüp git divānā kārışta

+ da: 145 kelime. 252 tekrarlarla. qarında 35/14, sağda 122/20, sulṭānda 244/22 arada 149/30.

-ında: 70 kelime. astında 109/15, ornında 199/4, altmışında 134/18.

-inde: 58 kelime. güninde 119/9, beynisinde 73/7, gādiginde 83/15

Bulunma hâli Çağatay Türkçesi'nde eki –da/-de tonsuz sonrası –ta'dır. Ek başı –d kullanımı açısından Ölç. Tm. T. kullanımıyla örtüşmektedir.

3.3.2.1.6. Ayrılma Hâli

Çağatay Türkçesi'nde +dın / +din, +tın / +tin; : şiirde üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra umumiyetle, +ndın / +ndin: meyḥānedin “meyhaneden”, *Herīdin* “Herat'tan”, *yārdın* “yardan”, attın “attan”, *ottın* “ateşten”, *yüzidin* veya *yüzindin* “yüzünden” (Eckmann, 2012; 77-78)

Mahtumkulu'nun şiirlerinde ayrılma hâli eki, Çağatay Türkçesi'nde olduğu gibi ekin ünlü fonemi /-I-/ olup elyazmaların tüm yerlerinde ـې harfiyle دین şeklinde yazılmıştır ve Çağatay Türkçesi yazı geleneğinin en belirgin noktasıdır. Ancak kök veya gövdenin son sesi tonlu tonsuzu ayırlmaksızın Ölç. Tm. T. gibi –d'li biçimde +dIn gelmiştir. Türkmen Türkçesi'nde –dan, –den olup metnimiz ek başı ünsüz kullanımı açısından onunla örtüşmektedir ve Çağatay Türkçesi'nin +tIn biçiminden ayrılmaktadır.

Metnimizde –din biçimi 315 farklı sözcükte ve –dın'da ise bu durum 313'tür. Word sisteminin arama sayma veya bul bölümünde –dın yazıldığında tekrarlanmış hesapla kalın uyumlu –dın 508 ve ince sıradan –din biçimini 502 adet göstermektedir.

Üslupbilimsel açıdan Çağatay Türkçesi'nin imla özelliği korunarak ek başında -t > -d değişimi açısından Türkmen Türkçesi'ne yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Metnimizde Türkmen Türkçesi'nin –dan / –den biçimi bulunmadığından örneklerinin tümünü sayarak Çağatay Türkçesi ile karşılaştırılması gerekli duyulmamıştır ve bu yerde kök ve gövdenin son sesinin tonlu ve tonsuz şekillerinden bir kaç örnek vermele yetiniyoruz: ayakdın 187/10, 233/3, demirdin 27/1, 40/14, dergāhdın 117/27, aydın 218/23.

3.3.2.1.7. Vasıta Hâli Eki

•Çağatay Türkçesi: -n / -In / -Un (kalıplaşmış): barçaların kaçtı “hepsi kaçtı” aldınğ könglümni bakıp oğrın “hırsızlama bakışla gönlümü çaldın”, hıç seksizin “hiç şüphesiz olarak” (Eckmann, 2012: 83)

•-la / -le kalıplaşmış: bu gün taŋla “ bu gön ya yarın, mih kurla “ binlerce vakit”.

katla 204/12, baz + la 227/14

birle / birlen 18 kere ‘ İsa birle 20/7, ötlı çomak birle 20/48, birlen biçimi yoktur.

bile, bilen ile:

Ölç. Tm. T.’sinde olduğu gibi Mahtumkulu’nun şiirlerinde bu şekiller kullanılmıştır.

Bilen: 57 kere.105/36, 117/14, 117/21, 117/22.

Bile: ile, beraber (vasıta hâli eki) 166 kere.101/15, 102/6, 106/67.

İran Tm. T. Göklen ve Bazı Yomut bölgesi ağızlarına ait bilâni şekli de görülmektedir: 6 kere. 90/12, 90/16, 90/2, 90/4, 90/8, 90/20

Oğuzca ile: (vasıta hâli eki) 35 kere. 1/1, 100/11, 211/9, 100/25, 100/26, 101/11, 101/24, 101/8, 101/9, 104/59, 115/7, 13/8, 133/2, 158/6, 170/42, 170/7, 181/12, 188/19, 188/26, 189/31, 20/13, 203/7, 205/13, 21/17, 211/5, 218/25, 224/4, 226/11, 228/9, 245/21, 245/32, 56/4, 58/15, 63/34, 88/12

3.3.2.1.8. Eşitlik Eki

•Çağatay Türkçesi: -ça / -çe: şiirde 3. şahıs iyelik ekinden sonra, ayrıca -nça / -nçe tofraçça “ toprak gibi”, itçe “köpek gibi”. Barınça “ var olduğu kadar (Eckmann, 2012: 82)

•Türkmen Türkçesi: -ça / -çe

Barça 112/10, kılça 144/18, 2/27, 60/6, günçe 31/6, şunça 221/13, 63/21.

3.3.2.1.9. Yön Gösterme Eki

Çağatay Türkçesi: -rA, -ğ/kanı . -g/keri:

songra “sonra”, ilgeri “ileri”, taşra “dışarı”, yokkanı/yokarı “yukarı” (Eckmann, 2012: 83)

Türkmen Türkçesi: -Arı, -rA, sarı,

içer 2 kere. içeride 230/65, 134/23

içre 58 kere, 100/23, 142/13, 161/11, 166/8, 168/10, 168/15, 168/16, 168/17, 168/18, 168/19, 168/20, 168/8, 171/11, 18/5, 180/3, 181/17, 185/11, 185/21, 185/32, 188/2, 189/24, 192/14, 192/4, 197/2, 199/13, 199/16, 2/20, 2/8, 201/10, 202/7, 202/8, 211/10, 215/12, 218/2, 224/11, 224/12, 224/9, 226/19, 228/14, 230/91, 238/21, 29/9, 31/18, 32/16, 33/3, 4/7, 51/12, 54/21, 54/23, 58/19, 60/16, 63/11, 63/3, 64/8, 81/6, 86/5, 93/10, 93/9

dışarı: 1 kere. daşar 230/130

yokar: 3 kere yokarda 91/9, yokardın 34/11, yokarsı 101/23.

sarı a- doğru 26 kere. 164/2, 171/14, 181/16, 217/13, 239/20, 245/13, 245/27, 245/51, 31/12, 31/16, 31/2, 31/20, 31/24, 31/28, 31/4, 31/8, 39/22, 42/7, 85/1, 85/10, 85/12, 85/14, 85/2, 85/4, 85/6, 85/8

3.3.2.1.10. Hâl Eklerine Genel Bakış

Gösterdiğimiz tabloda ET.’de bazı hâl ekleri farklı şekillerde gelmesi dikkat çekicidir. B. A. SERBERENNIKOV ve N. Z. GADJIEVA’nın Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı tarihî grameri kitabında bu konuyu Ön Türkçe’ye dayandığını söyleyerek yön bildiren hâl eklerinin çokluğu diyâlekt parçalanmasının yansıtması ihtimali üzerinde durmuşlardır (SERBERENNIKOV ve GADJIEVA, 2011: 79)

Üslup açısından Çağdaş Türkmen Türkçesi'nin nazal n, -çA kullanımı gibi Çağatay Türkçesi edebî dil özellikleri ile örtüşmesi Çağatay Türkçesi'nin etkisi olmadan uzunluğun korunduğu ve diğer Oğuz lehçelerinde -ça ekinin olduğu gibi eski Türkçe'den beri korunmuş olmasının kanıtı veya diğer deyişle genetic dilin kuşaktan kuşağa aktarılması olarak algılanması mantıklıdır ve bunu Çağatay Türkçesi'nin dilsel etkisi olarak karşılamak pek sağlam bir duruş sayılamaz çünkü metnimizdeki istatistik veriler, bu konuda aşağıdaki üç durumdan birinin ortaya koyabilir:

- Bazı Oğuzca özelliği taşıyan bir Çağatay Türkçesi ağırlıklı metin, bu durumda özelliklerin oranının %60'tan fazlası Çağatay Türkçesi ağırlıklı olması gerekmektedir.
- Bazı Çağatay Türkçesi özelliği taşıyan bir Oğuzca ağırlıklı metin, bu durumda özelliklerin oranının %60'tan fazlası Oğuzca ağırlıklı olması gerekmektedir.
- Eğer özelliklerin dilsel ürünlerde dönemin yaygın yazı dili dışında giderek %30-50 arası ayrı bir lehçe özelliklerini arzetiyorsa, bir geçiş dönemi olarak kabul görülmesi mantıklıdır. Zira belirli coğrafi bölgelerin dil ve edebiyat tarihinde bu durum görülmüş olup araştırmacılar çoğunlukla bu geçiş dönemi yeni bir terimle adlandırmışlardır. Mesela, dil tarihimizde Harezmi Türkçesi dönemi ET.'den Çağatay Türkçesi'ne geçiş ve Fars dili ve edebiyatında 13. yy. Nizâmî ve Hâkânî şiirleri Horasan üslubundan Irâkî üslubuna geçiş dönemi denilerek Azerbaycan üslubu adını vermişlerdir. Geçiş dönemlerde yeni dilsel özelliklerin az olması da önemli belirtidir. Örneğin Prof. Dr. A. B. Ercilasun Harezmi Türkçesi'nin Karahanlı Türkçesi'nden farklı olan başlıca özelliklerini sesbilgisel olarak dört ve biçimbilgisel olarak sekiz kaydetmiştir (ERCİLASUN, 2010: 398-9).

Metnimizdeki çeşitli hâl eklerinin biçimleri, %90 civarı Oğuz grubundaki şekillerle örtüşmekte olup bu durum Mahtumkulu'nun şiirlerini Çağatay edebî dilinden ayrılma noktasına getirerek Türkmen Türkçesi esasında şiir yarattığını anlatmaktadır.

Bunu araştırmamızın edebî ve düşünce düzeyindeki özellikler de vurgulamaktadır. Ancak bunu, dilsel özelliklerin bu bölümdeki devamı ortaya çıkmakta olan tablonun sonucu, ne dercede etkileyecek, elde edeceğimiz veriler gösterecektir.

İlgi hâli eki, hâl eklerinin tablosundan anlaşıldı gibi, eski Türkçe'den beri tarihî Türk yazı dillerinde tamamen son fonemi nazal “ŋ/ŋg/” ile gelmiştir. Oğuz grubu Türkmen Türkçesi dışında, Türkiye, Azerbaycan ve Gagavuz Türkçelerinde ŋg > n değişimi gerçekleşmiş olup Türkmen Türkçesi'nde eski şekli korunmuştur ve ŋ, نڭ harfiyle gösterilmektedir. Neticede Mahtumkulu'nun şiirlerindeki ilgi hâli ekinin biçimi günümüz Türkmen Türkçesi'ndeki ile aynıdır. Çalışmamızın başında anlatıldığı üzere, tarih sürecindeki kimlik koruma amaçlı siyasî davranışlar ve sosyo-kültürel özellikler sayesinde ince-kalınlık ünlü uyumu da korunmuş olup yuvarlak uyumda ise kurallı değildir ve bazı uyum örnekleri vardır.

Belirtme hâli eki Firaki'nin şiirlerinde -ı/-i: 174 kelime, ünlü + -nı/-ni: 73 kelime, kullanılan biçimler kelime tekrarlanma sayısı bini aşmakta olup ölçünlü Türkmen Türkçesi ile örtüşmektedir. Ünsüz+ iyelik eki + -n: 267 kelime, ünlü + iyelik eki + -sın/-sin: 36 kelime kullanılmıştır. Hece sayısı veya aruz vezni gereği +ni ekinin ünlüsünün düşmesi Türkmen klasik şiirinde yaygın olması, Tm. T.'nin ünlü ile biten kök ve gövdelerde -nI kullanmasından kaynaklanmaktadır ve iyelik ekinin 3. Şahısta ünlü ile bitmesi buna sebep olmuştur. Örneğin: kitabını > kitabın. Öte yandan Çağatay Türkçesi'nde bu şeklin bulunması bu konu da etkili olmasının yanında, anlatıldığı üzere, Tm. T.'nin dilsel özelliklerinden kaynaklanabilmektedir. Mahtumkulu belirtme hâli ekini gerektiren fiillerin binden fazla yerde Türkmen Türkçesi'ne uygun biçimi kullanmıştır ve sadece 21 kelime ünsüzden sonra “+nı/+ni” biçimini yararlanmıştır.

Yönelme hâli eki 752 kelime Oğuz grubu lehçelerin özelliğini göstermekte olup bunların 42 kere kök ve gövdenin ünlü ile biten durumundaki batı Oğuzca'nın özelliği

olan –yA biçimiyle gelmiştir. Bu ekin kullanımında %9.5 Çağatay Türkçesi biçimini teşkil eder ve ayrıntılı istatistik durumu şöyledir:

Yön eki : -a biçimi: 340 kelime, ince sıradan +e yönelme hâli eki: 236 kelime, +ına 59 kelime, -ine: 75 kelime, -ya/-ye 42 kelime, Çağatay Türkçesi etkisinde olan +ğa/ +ge ekli sözcükler: 80 kelime.

Bulunma hâli eki, Çağatay Türkçesi’nde ünsüzlerden sonra –ta biçimi eklenirken, günümüz Türkmen Türkçesi’nde bulunma hâli eki tonlu tonsuz ayırmaksızın, -da/-de biçimindedir ve Mahtumkulu şiirlerinde üç örnek dışında bu eki bulunduran diğer 376 kelime Firaki’nin ana diline uygun biçimi uygulanmıştır:

+ da: 137 kere, -ında: 63 kere, + de eki: 118 kere, -inde 58 kere, -ta: 3 kere.

Ayrılma hâli ekinin elyazmalardaki imlası, sadece دین “+dIn” biçiminde olması iki farklı özellik açısından dikkat çekmektedir:

- Tm. T.’nin -dan/den biçimindeki /-a-/, /-e- ünlüsünü göstermemekte olup Çağatay edebî dilinin yazı sisteminden kopmadığını ve –dIn şekliyle bu yazı dilinin etkisi altında olduğunu anlatmaktadır.
- Kelime sonu tonsuz fonemle biten sözcüklerde Çağatay Türkçesi’nde +tIn iken, +dIn biçiminin kullanılması, dönemin yazısından farklılaşarak imlanın ek başı ünsüz açısından Tm. T.’sine olan temâyülünü göstermektedir.

Metnimizde +din biçimi 315 farklı sözcükte ve +dın’da ise bu durum 313’tür. Word sisteminin arama sayma veya bul bölümünde –dın yazıldığında tekrarlanmış hesaplara 508 ve ince sıradan -din biçimini 502 adet göstermektedir.

Vasıta haki eki Çağatay Türkçesi’nde -n, -In, -Un ve kalıplaşmış şekli –la, -le iken Mahtumkulu’da ölçünlü Tm. T.’nde olduğu gibi, bile ve bilen biçimindedir. Diğer Oğuz lehçelerindeki ile biçimi de 35 kere kullanılmış olup Çağatay Türkçesi n’li biçimi

rastlanmamıştır ve iki kere, -la, -le şekli vardır. Neticede bu ekin kullanımı tamamiyle Oğuzca diyebiliriz.

Ön Türkçe’de -la / -le ve -lan / -len ortaklık hâli eki varken, eski Türkçe’de görülmemesi Ön Türkçe’de kaybolduğunu anlatmaktadır. Ancak bu ekler Birle edatından gelmiş olup anlam değiştirerek izlerini korumuştur (SERBERENNIKOV ve GADJIEVA, 2011: 83). Oğuz grubundaki ile ve Tm. T.’de bilen, bile, şekilleri Mahtumkulu’nun 18 kere kullandığı birle ve birlen edatları, bile 166 kere, bilen 57 kere, ile 35 kere ve Göklen ağzına ait biläni 6 kere görülmekte olup birle ve birlen şekilleriyle aynı kökenli olduğunun belirtisi olabilmektedir.

Eşitlik hâli eki eski Türkçe’den günümüze kadar tarihî ve çağdaş Oğuz lehçelerin tümünde -ça / -çe biçiminde olup Mahtumkulu’nun şiirlerinde de bu durum aynıdır.

Eski Türkçe’deki -karu, -kerü, -garu, -gerü yön gösterme eki Çağatay Türkçesi’nde -karı, -keri ile birlikte -ra, -re biçimleri de görülmektedir. Mahtumkulu şiirlerinde ve günümüz Türkmen Türkçesi’nde -arı, -eri yanında bazen sarı “-a/-e doğru” edatı da kullanılmaktadır. Bu eklerin işlek durumu yoktur ve kalıplaşmış halde bulunmaktadırlar. Eklerin içre sözcüğündeki -re biçimi Çağatay Türkçesi ile benzerlik gösterirken diğerleri Oğuz grubuna ve dolayısıyla Tm. T.’ne özgüdür: içer içeri 2 kere, içre 58 kere, daşar dışarı 1 kere, yoşar yukarı 1 kere, sarı sarı, -A doğru 26 kere.

3.3.2.2. Yapım Ekleri

Genel bir tasnife göre Tr. T. araştırmalarında ekler ikiye ayrılmaktadır. Çekim ekleri, sözcüğü cümle veya tamlama içinde kullanıma hazırlamak görevini üstlenirler ve yapım ekleri, kelime anlamını veya türünü değiştirme görevini alırlar.

Bu bölümde Mahtumkulu’nun şiirlerindeki yapım ekleri ele alınmaktadır ve onların kelime ve anlam üretiminde ne derecede Türkçe’deki Oğuz grubu ile örtüşmektedir ve grup içinde ne derecede TM. T.’ne özgü olabilmektedir. Şiirler

Çağatay edebiyatı yazı dili muhitinde yaratıldığından ne kadar bu edebiyatın eserleriyle örtüşme ve ayrılma noktaları vardır. Hâl eklerinde belirtildiği üzere, Türkçe'nin genel ortak yönleri araştırmamızı ilgilendirmemektedir ve sadece ortak özellik tespiti ile yetineceğiz. Her konu başında verdiğimiz sayfa sayısı ve referanslar Eckmann'ın Çağatay Türkçesi elkitabına dayalı olup eklerde birer sayfa No.'su verilmemektedir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde kullanılan yapım eklerini taradıktan sonar Eckmann'ın Çağatayca El Kitabında kullanılan eklerle karşılaştırmaktayız.

3.3.2.2.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

- Çağatay Türkçesi: (Eckmann, 2010: 45-50)

3.3.2.2.1.1. -aç/-eç

yalaŋgaç: yalın, çıplak y. 186/1, 00/13, aç-ı yalaŋgaç 123/6

kulaç: iki kolun açık durmasıyla oluşan ölçü birimi. 230/40

Aşağıdakiler alıntı mı ya da Türkçe bilinmemektedir:

Hūlaç: hastalık adı, tâûn, vebâ, H. 13/18

Turaç: kuş adı. 77/34

sendivâç: kuş türü, 66/1

3.3.2.2.1.2. -ak/-ek

Çağ. sapag “yaprak veya çiçek sapı” solak “ sol elini kullanan”

koçağ “ yiğit” 62/11, 73/14, 8/28, elek 105/6, ulağ/ğ 179/30, 150/7, 72/10, 118/5,

bölek bölüm, b. 204/3

Örnek:

20/48 Ötli çomak birle urlur yaranlar

37/2 Ötdi ‘ömür uşak düşek kâr bile

50/26 dula kırnağ tüys görünür

3.3.2.2.1.3. -ça/-çe

Çağ. bilekçe “kelepçe”, şairçe “şairlik taslayan”

kılça 144/18, 2/27, 60/6, munça bu m.+ ça 180/2, 196/25, 233/7, 30/18, 37/7, 37/8, 55/5, 55/6, 74/6, 185/25, 228/12, 76/133, 93/12, M.+ ça 49/28, nevçe 110/3, günçe 31/6

3.3.2.2.1.4. -çak/-çek

Çağ.: yarguçak “el değirmeni”, çukurcuğ “küçük çukur”

—çuğ biçimiyle tek bir örnek vardır.

kurçuğ kurçuk k. 84/10

3.3.2.2.1.5. -çı/-çi

koyçı “çoban”, kulluğçı “hizmetçi”

şefâ' atçı 106/25, tālançı 27/1, Yalançı 163/7, 237/48, 27/3, 33/5, 7/17, 99/21, zināçı 20/51, başçı 37/20, degirmençi 179/1

2.3.1.2.1.6. -çılık/-çilik, -lık/-lik

egrilik, bıçakçılık,

Yalançılık 93/4

3.3.2.2.1.7 -ğ/-kı/-ki

keçeki “geçeki”, taşki “dıştaki”

sağı sayma, Tm. T. sän- 134/16, 16/12, 6/12, 60/2

3.3.2.2.1.8 -lağ/-lek

Avlağ: “avlanma yeri”, kışlağ “kışlama yeri”

yāylağ 227/2, avlağ 227/8 “avlağ” a.+ ın 28/11, suvlağ 227/12, böklek 244/6

Az. T.'nin $\text{q} > \text{h}$ değişimi görülmektedir.

3.3.2.2.1.9. -lġ/-lig/-luġ/-lüg

atlıg “meşhur” kayguluġ “kaygılı

adlıg 138/4, 162/27, 39/12, 39/16, 39/20, 39/24, 39/28, 39/32, 39/36, 39/4, 39/8, 93/19, otlıg 106/46, şıfatlıg 226/10, 39/27, şüretlıg 15/11 ıg 39/2, 39/23, yaŋlıg 102/24, 168/25, yarlıg 152/3

Ek sonu -ġ düşmesi (-lġ/-lik > -lı/-li Oğuzca bir özellik olup metnimizde Kalın uyumlu 117 kelime ve ince uyumlu 105 kelime bulunmaktadır. örnek:

atlı 107/2, 133/19, 140/10, baġlı 94/24126/12, 133/3, 74/11, keserli 50/10, derdli 123/5, 167/26, 206/1, 242/6, derdlileriŋ 149/19, erkli 84/6.

3.3.2.2.1.11. -sız/-siz

küşsiz, sansız “sayısız” Oğuzca ile aynı ek olup üslupbilimi açısından Türkmen Türkçesi ve Çaġatay Türkçesi’ne eşdeğer ektir. 99 defa –sız/-siz eki geçmiştir: kolsuz 20/41, zek’âtsiziniŋ 20/43, gözsiz 20/49, dilsiz 20/50, kolsız 20/51.

3.3.2.2.1.12. -ġusuz/-güsiz

sāŋısız 205/3

Aşağıdaki eklerden örnek bulunmamıştır:

- -ı/-i qarı “endâze”, arşın.
- -çuk/-çük taqarçuk “küçük torba” yarımçuk “tamamlanmamış”
- -dırıq/-duruk/-turuq boyunduruq, kalğanduruq “kalkan sapı”
- -m,-ım/-im-um/-üm aġumtul, kökümtül “mavımsı”
- -sa/-se ölükse “ceset”
- -sı/-si artuqsı “fazla”, aġırsı “saygı”

- -suk̂ tanġsuk̂ “şaşılacak”

3.3.2.2.1.13. Eckmann’ın eserinde bulunmayan ekler

-daş/-deş: Bu ekten tek bir örnek vardır:

yoldaş yoldaş, arkadaş

y.+ daş 241/4108/17, 2/21, 50/22, 66/10, 73/16, 74/2, 207/5, 29/15, 31/17, 4/27,
8/28, 81/21, 91/14, y.+ inġ 84/4, y.+ a 193/24, y.+ ı 213/5, y.+ im 188/11,
y.+ ina 213/5

3.3.2.2.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiilden isim: (Eckmann, 2012: 50-56)

3.3.2.2.2.1. -a/-e/, -ı/-i, -u/-ü

41/22 Sözi aĥdur içi **dölı** armāndur

181/7 Şevķinġ şarābındın bolmışam **dölı**

50/13 Çofan ādem **çoķa** bolmaz

178/6 Yoġūndur buynuzı **yūķa** dodaġı

106/64 Şūfisi **buġa** tek çozsa gerekdür

3.3.2.2.2.2. -ġ/-g, -ıġ/-ig, -uġ/-üg

196/1 Bir **çūyrik** ķöz bilen cihān cevherin

245/4 **Uluġ kiķik** şahāba olturmışdılar bārı

32/7 Gevher daşın **yüzik** etsenġ mīs bile

53/18 **Bilik** sorma köp sürdi dīp yaşını

132/16 Bismillāh dīp **işik** açdı Muĥammed

56/12 **tīrik** irken öli bolup ķālıp men

76/123 kimi **yügrik** at dek kimsesi sil tek

145/1 eşek özin **egsik** saymaz bedevdin

3.3.2.2.2.3. -ğ/-ka/-ge

40/9 Altı yüz altmış bolur onğurğa daşı

187/17 Mağdumkulı sözim kısğa şerhi köp

77/16 ‘ Ğşık aydar ill-Allāh qarınçğa elḥamdullāh

3.3.2.2.2.4. -gak/-kak/-gek/-kek

aygak “kunuşkan”, kaçkak “kaçak”,

Bu ek yoktur. Oğuzcada örneğin emgek > emek –ğ düşmesiyle –ak/-ek olmuştur.

3.3.2.2.2.5. -ğun/-kun/-gün/-kün

azğun “azgın”, taşğun “taşkın”

Cöşğın-a F. cūş, kaynamak c.+ ğına 230/149

65/8 cöşğun berip ‘ ışk ödı kaynāp kaynāp kızdığım

129/12 yā girdābmuṅ yā burğunmuṅ nāme sen

177/20 ner buğra şıfatlı uçğun çıkarlar

2/1 dünyā görmey tutğun kılsaṅ bir küncde

202/2 gün ħiredür görkindin ħicāletde tolğun āy

3.3.2.2.2.6. -ğur/-kur/-gür/kür

tayğur “kaygan”, çıkğur “saldıro”,

92/18 koçğırlar gönderip kıldıṅ āzāde

161/15 Ğ qarınça alğır lācın öṅinde

234/6 Tiliṅni saklağın kesgir ğibetdin

3.3.2.2.2.7. -mur

120/13 du‘ â bilen âr gögâr **yağmur** bilen yer gögâr

3.3.2.2.2.8. -n(-An/-In/-Un)

ekin “ekme, mahsul” koşun “ordu”

191/24 **Yağın** yağmay yerler fermâna gelgey

198/5 Hâsıl ümîdi bār **ekin** ekene

44/20 Söz içinde **gelin** kîz hem bolmasa

3.3.2.2.2.9. -nç/-anç/-Inç/-Unç

ökünç, sevünç, tınç “sakin, sessiz”

189/26 Tamûğınğ **tıkancıdur** her kim ki bu işge rāzıdur

7/13 Tamûğınğ **dıkıncı** zek‘ātsiz bāydur

3.3.2.2.2.10. -k(-Ak/-Uk)

buyryk/ğ emir”, ölçek “ölçü aleti”

148/5 İl öy gerek yorğan **düşek** ferzend benddür ‘ ayāl duşak

77/12 **bölek bölek** kefterler Huv dir harman içinde

3.3.2.2.2.11. -ş/-Iş/-Uş

okuş “okuyuş”, korkuş “korkma”sançış “dövüşme”

19/7 Ne durıp sen āğa dōne **yōrişe**

220/14 Eyesindin **ülüş** bārdur

120/14 Ār oldur **alkış** alsa yerlere bārān gerek DLT 145/126 alka- övmek

214/12 Kısmetینگdin **karış** tāymaz gezseڭ yüz hıyālāt bile

DLT 71/57 karı kumaşı ölçmek için kullanılan arşın

3.3.2.2.2.12. -t

keçit, kurut “peynir”, uyat “utanç”

213/8 **geçit** tapmayanlar suvda sâl tapsa

3.3.2.2.2.13. -tu

yahtu”ışık, parıltı”,

128/1 **yahtı** salur gider zülmât tüninde

3.3.2.2.2.14. -v/-av/-ev (ağu/-egü’den)

saklav “bekçi”

43/10 **Karav** bârdur yersiz urlan tayağda

230/29 Pulıng eter men **karav** öyümge gelmiş birev

76/119 Muḥammed ḥâtırna **yalkav** edermiş

Aşağıdaki eklerden metnimizde örnek yoktur:

- -sı/-si kavursı “hafif ateşe verilmiş yün veya keçe, yatsı “yatma zamanı”
- -l (Moğolcadaki gibi) kabal “kuşatmak”, tükel “bütün, hep”,
- -m /Um/-Im bilim, atım, tutum,
- -çak/-çek bürünçek “örtü”yastançak “dinlenme yeri”
- . -çı/-çi tilençi “dilenci”
- -ğıç talğıç “dalgıç”,
- -ğuç/-güç çatlağuç “sakız”, süzgüç “süzgeç”,
- -ma/-me süzme, asma, çekme yok
- -maç/-meç kavurmaç “kavurma”, bulamaç “çorba çeşidi”
- -vul/-avul: çapavul, yortavul “akıncı”
- -z: boğuz “boğaz”, tüküz “tam, bütün”,

3.3.2.2.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

• İsimden fiil: (Eckmann, 2012: 56-58)

• -a-/-e-/-ı-/-i-/-u-/-ü-: aş- “yemek”, meñge- “benzemek”, ağı- “agırmak”

12/32 Ehl-i kâni‘ **meñgzâr** behr-i ‘ummâna

197/7 Dîdim yâ Rab dünyâ nâge **meñgzeydür**

109/10 Kılıçlar gemirip kânlar **yalayup**

63/31 Aydıyar Maḥdumkulu men anda kâne **uğradım**

• -da/-de: alda- “aldatmak” inde- “seslenmek”,

59/19 Mâl-ı dünyâ ıssı bermez bâzigerdür **âldadur**

yelde - sığındırmak, korumak, 182/30, 59/17

• -la-/-le-: balala- “yavrulamak”, taşlamak “dışlamak”,

İşlek ektir:

uqlasa 53/3, **âğla** 61/23, **yığla** 62/4, **bağlayıp** 62/19, **başladı** 65/17, **taşladı** 72/15, **dâğlay** 74/7, **hızladıp** 90/11, **suvlağan** 92/17, **zörlap** 135/10, **sözlâr** 167/25, **yâylayup** 168/30, **şaylamâyınmı** 190/2, **pâyamâyınmı** 190/12, **söylemâyınmı** 190/20, **sayladım** 204/3, **neylâr** 205/8, **arzûlama** 223/10, **bağlanıp** 226/19.

44/13 Kısmetin Hâk beren rızkın **azlamaz**

47/8 İş müşkildür **ânğlamaza** düş gelse

• -k-/-k-/-ık-/-ik-/-uk-/-ük-: atık- “hur olmak”, birik- “birikmek”

92/14 Bir ôda **yoluğgan** döst firâğında

• -r-/-ar-/-er-: açar- “ağarmak”, yaşar- “yaşarmak, kaygur- “kaygılanmak”

126/5 Sıkılrsa burunlar **sârarsa** yüzler

126/7 **Gögerse** dırnaqlar âlarsa gözler

190/10 Eşkimdin **suvarsam** nistligiñ bağın

17/6 ‘Ömür edālandı **āğardı** rişim

35/16 Onı **başarmāğa** kişi gerekdür

82/20 **Ḳūğarıp** ḳālur sen ḥālî dünyā hey

117/10 Ḳış ḥazānı degse **gögermez** bağı

• -ra/-re-: gendre- “pis kokmak”, telber- “delirmek”

100/29 **Kükreyür** ümmetlerinḡ nār-ı saḳar meeḥūz ede

63/8 Bülbül oldum **sayradım** girdim İremniḡ bağına

• -sa/-se-: susa-

55/13 Mālını **küyseme** berimsiz bāyiḡ

Aşağıdaki eklerden metnimizde örnek yoktur:

• -ay/-ey: (ET: -ad/-ed): körkey- “güzel olmak”, muḡay- bunalmak, sıkılmak

• -ğar/-ḳar: başḳar- “öncülük etmek”, ḳutḳar- kurtarmak”

• -ğa: sayğa- “saymak”

• -l/-al/-el/-ul/-ül-: azal-, saḡal- “saḡlanmak”

• -rğa/-rge/-ırğa/-irge/-urğa/-ürge-: azırğa- “azımsamak”,

• -şa/-şe-: oḡşa- “benzemek”

3.3.2.2.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Fiilden fiil: (Eckmann, 2012: 58-61)

• -ar/-er/-ur/-ür-: çıkar- aşur- aşırmak”

153/11 **Ḳorḳaram** yār bizi **çıḳara** yāddın

82/20 **Ḳūğarıp** ḳālur sen ḥālî dünyā hey Çaḡ. T.: boşalmak (Şeyh Süleyman

Efendi “Cihâni”.2013: 208)

• -dur/-dür/-tur/-tür-: açtur-, ketür-,

Bu ekte işlek olup düz biçimi 34 fiil ve yuvarlaksa 15 fiildir. örnek: aldır 223/12, 165/13, atdır 227/14, basdır 50/7, bildir 171/17, 8/14, 99/14, bulaşdır 172/9, diñğdir 65/4, geydir 106/43, gezdir 173/3, köydür 199/3 k.- ürler 37/12, indür 65/2, bildür 69/12 b.- señğ 230/85, yüzdür 117/3, artdur 93/9 a.- ur 16/12, azdur 16/2

65/22 Kıldın bu yan **ağdarsa** kıyamet gün rüsvādur

175/21 Mülk-i cihān **tutdurmaz** eyleseñğ miñğ serişte

190/8 İhlāşım **İndirip** bağlamāyınmı

- -ğar-/-ger-/-kar-/-ker-: bütker-“bitirmek”, toyğur-“doyurmak”

44/10 Köñğül bostānında **bitğār** imānı

58/24 cānım yōlunda görsün bu işlerni **bitgirgen**

-l-/-ıl-/-il-/-ul-/-ül-: bitil- “yazılmak”, evrül- “dönmek”

- -l : kurl 113/9, 194/3, 180/8, 240/22, göterl 149/27 240/27, yayıl 26/11, url 135/8

- -el 2 fiil: kemel 17/7 k.- ip 17/3 k.- se 191/14, kütel 17/7

17/7 Kuvvetim **kemeldi küteldi** dişim

- -ul-/-ül yuvrlak: 14 fiil

tökül 20/22, 230/5, 36/16, 76/67, dövül 182/34, dökül 76/22, 93/15, çekül 135/8, yumul 3/2, 235/15, sunul 167/3, sovul 149/10, sovrul 174/8, oyul 131/11, kırtul 30/16, 20/15, 167/24, kıurul 240/18, kıovşul 168/27, kıutul 15/8, 126/21, 1/1, yumul 3/2, 235/15

- -ıl-/-il düz: 64 fiil. Örnek:

yumrıl 82/28, yetil 142/23, 230/117, yañğıl 88/27, sıkıl 126/5, bitil 230/117, 230/118

- -n-/-ın-/-in-/-un-/-ün-: körün- “görünmek”, örtün- “yanmak”

İşlek bir ektir ve 87 fiil bulunmuştur. Örnek:

alın 118/10, atlan 8/17, 150/5, ayan 50/18, aylan ar 82/17, 220/5, 225/7, 65/30, 52/6, 113/9, aldan 37/21, bağlan 243/29, 226/19, 169/21, 18/9, 31/3, 47/21, 124/2, 11/12, 140/10, yigren 20/53, yollan 85/14, yüzen 122/26, zevklen 232/13

Aşağıdaki eklerden örnek yiktur:

- -k/-ık-: kaçık- “kaçıp kurtulmak”, kızık- “kızıl olmak”
- -sa/-se-: körsa- “görmek istemek”, kapsa- “kuşatmak”
- -gula/-kula/-güle-: çapkula- “kıyasıya dövüşmek”
- -guz/-güz-: körgüz- “göstermek”, tircüz “diriltmek”

3.3.2.2.5. Birleşik Fiiller

Birleşik fiiler: (Eckmann, 2012: 62-63) afv kıl-, çaķ et-, Nâle çek-, ârâm tap-, âh ur-, ğam ye-

Birleşik fiiler genellikle Arapça ve Farsça isimle birlikte fiilin süzlüksel eylemi değil de, ismin fiille birlikte yeni bir eylem oluşturması maksadıyla yapılmıştır. Bu yüzden Çağatay Türkçesi’nin aracılığıyla Arapça ve Farsça’nın etkisiyle Türk lehçelerinin yazı dilinde birçok birleşik fiil bulunmaktadır. Örnekler:

- İsim + kıl-:

4/23 Du‘â **kılup** seher vaktı

4/24 Nâlış **kılsam** kuşlar bile

18/18 **Tevbe kılmay** Tanğrım geçmez hatâsın

20/8 İsrâfîl bir **şayha kılor** yaranlar

23/11 Bir **işâret kıldı** aṅga düşmedim

34/14 kalâ yıķıp bağınḡ **berbâd kılarlar**

- İsim + et-:

51/3 **İltifât etmedinḡ** hergiz sen maṅga

57/9 Felek kīne çekmiş eyyām **ant etmiş**

69/15 Žād zabt birle sōrasa ne **cevāb etmak** gerek

- İsim + -tap:

100/5 **Tapdı** devzaḥdın **amān** kim söhbetiṅ görgeç Resūl

118/22 Halka **şöhret tapdı** bil niçe cāndın

124/19 Hemme zātlar **tağyīr tapar** özindin

189/1 **Tapdı şöhret** halk içinde bu cehāletdin nişān

230/6 ‘Ālem anıṅ sözindin **tapdı nizām-u qarār**

- İsim + çek-:

236/11 Kırk yıl **hicrān çekip** sārālıp solan

2/25 Maḥdumkūlī **çekseṅ cefā** cebir bil

19/12 Każā **kılıç çeküp** durmuş gezenüp

- İsim + ber--:

37/25 Maḥdumkūlī doğru söze **ten bergin**

42/6 Müṅg yığılsa **cevāb bermez** bir bāza

63/14 Vā deriḡ-ā geçdi ‘ömrüm zāya **berdim bāda** hey

3.3.2.3. İyelik Çekimi

İyelik ekleri, Çağatay Türkçesi, Çağdaş Türkmen Türkçesi ve Mahtumkulu’nun şiirlerindeki biçimler aynı olup 2. şahıs teklik ve çoklukta kullanılan /ṅ/ “nazal n” dışında, diğer Oğuz lehçeleriyle de fark göstermemektedir.

Çağatay Türkçesi örnekler:

atam “babam”, başım, ağzım, ataṅ, oḡuṅ, atası, oḡlı, atamız, buyumuz, ataṅız, yüzüṅüz, atası/ataları, (Eckmann, 2012: 66)

Metnin örnekleri:

92/36 **Atām** devletmāmed mōlla ḥaḡı çün

88/1 Bir gün **atāng** ‘ışk etdi şulbındın cōşa yetdiŋg

97/20 **kımmatın** ayt ne behāsı kalender

106/64 **Şūfisi** buğa tek çozsa gerekdür

62/15 Düşegi **örtünce**ı boldı kara hālık bilen

237/2 Atāmız **Ādemiŋg** tōnın kim biçdi

25/11 **īlimiz** ulaştır sovlmaz yaza

182/30 Hızır İlyās **rekabiŋgız** yeldārler

189/13 **Rastları** hāyin bilip hāyınları yār bildiler

Çağdaş Türkmen Türkçesi örnek çekim:

Ölçünlü Türkmen Türkçesi’nin 3. şahıs teklik ve çokluk çekimi +sl eki ile yapılır.

Çağa:m, çağa:ñ, çağası, çağa:mız, çağa:ñız, çağası (Söyegov, 2000:49)

•-m, üŋg, ,sl/-sl, -mlz/-lmlz/-Umlz, nadiren: -UmUz, -ŋglz/-lŋglz/-Uŋglz, nadiren: -Uŋglz, tekl. 3. şahıs gibi veya -ları/-leri

•-m: ünlü+m: 13 kere çağam 245/8, dīdem 91/13, eyem 17/20, gövrem 63/13, Azādīm 223/6, atam 131/3, keştīm 102/23, kimsem 21/1, kīmyām 79/1, kafım 3/10, mevlām 108/18, riştem 102/21, sinem, sonam 153/13

•-Um: -um 4 kere, -üm 3 kere

avum 183/5, düşum 150/1, kolum 185/33, odum 174/12, ‘ömrüm 188/6, öyüm 230/26, 230/29, köŋglüm 4/6, 99/24, 63/17, 5/25,

•-Im 311 kere:

Adım 153/16, 169/25, ağızıma 12/15, 212/7, bahtım 208/12, 21/10, 224/8, 42/25, 57/11, 66/39, cāmım 181/2, cürmim 188/2, 205/27, 210/4, düşimdin 23/5, 228/11,

•-Uŋg: (8 kere -üŋg, 6 kere -uŋg)

küyüŋgde 209/9, öŋgüŋg 217/3, ‘ömrüŋg 10/13, 139/5, 180/5, 99/3, 185/23, öyüŋg 45/1, güycüŋg 108/5, gögüŋg 245/9, günüŋg 67/12, hüsñüŋgda 209/10

• o < a “ol/o”: oŋga 156/14, 219/14, 222/8, 116/9, 173/32, oynuŋga 10/16, soluŋg 93/10, 234/16, şun‘uŋg 210/17, 210/13, tonuŋg 69/32, yoluŋgdın 70/19, 77/47,

• -İŋg 551 kere: yoldaşıŋg 84/4, yurduŋg 183/13, 168/33, 26/14, 41/12, 167/1, yüregiŋg 122/3, 55/3.

• sı/-si, ünlü + sI 90 kere:

degresi 113/7, 237/9, 85/5, dergası 5/18, doğrusı 229/1, 229/10, 229/2, 229/4, 229/6, 229/8, ejderhâsı 33/15, 48/14.

• ünsüz + -I: 445 Bu biçim belirtme ve ilgi hâli eki ile aynı olduğundan dizinde fark göstermemekte olup sonuç olarak yazı sistemi Çağatay Türkçesi ve çağdaş Oğuz grubu iyelik hâli ek kllanışında aynıdır ve Türk lehçelerinin ekleri çoğu unsurlarda ortak şekilli olduğuna göre bir lehçe özelliği değildir. Örnek:

gögsi 178/3, 207/3, harayı 76/113, hürmeti 230/83, 99/5.

-mIz 7 kere /-ImIz 20 kere

haber104/3, sevdâmız 80/9, atamız 105/15, 237/2, binâmız 25/6, boyunmızda 222/15, gövgâmız 80/9, güvâmız 80/10, kışımız 25/12.

-UmIz yok , nadiren: -UmUz yok,

• -ŋgIz/-İŋgIz 7 kere

dinŋleŋgiz 239/18, keremŋgize 182/14, ıahırıŋgıza 182/13, ıolıŋgızdın 182/31, rekâbıŋgız 182/30, şehriŋgizde 229/3, 229/7, yâdıŋgız 170/38.

• -UŋgIz, nadiren: -UŋgUz, yok

• tekl. 3. Şahıs gibi veya -ları/-leri 61 kere:

kuşları 168/8, Nizâmları 191/28, oğlan ları 230/33, oynahları 227/4, Pesleri 115/15, Zülf leri 63/4, beyikleri 39/12, 39/16, 39/20, 39/24, 39/28, 39/8, 39/4

3.3.2.3.1. Farsça Çekim Unsurları

-yâ-i vahdet ve işaret : her kuşu anka değildir. “ her bir kuş Anka değildir.”
(Eckmann, 2012: 84)

Eckmann’ın vurguladığı bu -yâ, Mahtumkulu’da bulunmamaktadır. Tterkīb-i izafî denilen Farsça ve Arapça tamlamalar çok kullanılmıştır ve aşağıdaki İzâfet kesresi başlıkta örnek verilmiştir.

- Farsça cümlede isim hâlini bildiren “ez”

ez F. -dan/-den çıkma hâli eki anlamında, tek örnek vardır.

66/5 furkât vaşlet ne kim vār aşlın **ez** Hudâ bildim

Mahtumkulu’nun şiirlerinde genellikle Farsça vâv-i atif (“ve” cümle içi kelime bağlacı) terkīb-i izâfî’nin -i biçimine dönüşmüştür: bâğ ve bostân > bâğ-i bostân

bâğ b.-ı bostân 77/15, 97/9, 85/4, bed-i bedkâr 13/4, bî-şavt.-ı şedâ 66/2, cenğ-i cedel 156/10, cefâ, zülüm c cevri-i cefâ 204/21, 27/3

- İzâfet Kesresi (Farsça tamlama):

‘âşık-ı ezel 51/1, emr-i ezel 1/8, rûz-i ezel 185/18, evlâdı hüñgkâra 243/2

emr A. buyurmak, e.-i ezel 1/8, e.-i Hâkî 77/38, e.-i muhâli 60/15, e.-i hân 233/2, eşki giryân 23/8, ehli dervîş 232/1, ehli ‘irfân 64/24, ehl-i Hâk 60/1, ehli hûş 77/50.

1/5 **Yevm-i teşhed** eydi ercül mañga bir şâhid-i ‘ayn

1/8 Yâ etdimi emr-i ezel **hük-m-i hayâdın** yâ Rab

4/7 **Kûy-i seyr** içre güşede

5/21 Her kime el bermez **dürr-i gâltânı**

9/11 Her **güşe-yi veyrânedin**

- Arapça tamlama (müzâf ve müzafün ileyh / mevsûf ve sıfat): Çağatay

Türkçesi’nde olduğu gibi bu biçimin Firakî’nin şiirlerinde örnekleri vardır:

‘amelen-şâlihen 233/1, ‘an’ıl-Hâk 174/9, ‘ayn’ul- bâkî 242/16, ‘azab’un-nâr 228/5

‘ālī-cāh 81/11, miftāh--ul-cenān , 232/17, 232/21, 232/5, Beyt’ul-Muḳaddes, 92/9

3.3.2.4. Zamirler

- Çağatay Türkçesi el kitabında zamirler: (Eckmann, 2012: 90-96)

Şahıs zamirleri:

men, meniṅ, maṅga, meni, mende, mendin,

sen, seniṅ, saṅga, seni, sende, sendin,

ol, aniṅ, aṅga, anı, anda, andın

biz, biz(n)iṅ, bizge, bizni, bizde, bizdin

siz, siz(n)iṅ, sizge, sizni, sizde, sizdin

alar, alarıṅ, alarga, alarnı, alarda, alardın

Mahtumkulu’nun şirlerinde günümüz işaret zamiri “O” eski “a” şeklinde de görülmektedir. Ancak “ol/o” biçimi yaygındır.

Ol/o şahıs zamiri çokluk veya farklı hâl eklerini aldığı Çağatay Türkçesi’nde genellikle alar, aṅga, anı vs. şekilleri alırken Mahtumkulu’da Oğuz grubunda olduğu gibi “O” biçimide görülmektedir ve bu konuda EAT’inde olga bolga terimiyle anılan olar alar şekilleri de mevcut olup bir geçiş döneminin özelliğini arzetmektedir.

“aṅga” ona 211/8, 154/14, 170/22, 173/33, 211/3, 222/4, 226/17, 230/126, 230/75, 104/58, 105/6, 122/26, 136/3, 15/8, 23/11, 49/20, 52/10, 72/2, 75/3, “alar” onlar, 201/10, “alardın” onlardan 2/18, “alarıṅ” onların 122/6, “alarnı” onları, 230/35, 230/49, “anı” onu, 144/4, 189/10, 230/43, 239/29, 82/22, 63/18, “anıṅ” onun, 202/4, 230/6, “an”, 103/5, 104/8, 108/4, 173/16, 180/8, 205/15, 230/121, 234/18, 237/18, 237/22, 37/23, 38/10, 38/11, 38/9, 40/12, 40/16, 40/2, 40/20, 40/24, 40/27, 40/28, 40/3, 40/4, 40/8, 58/1, 63/31, 85/1, a.+ dadıṅ 31/22, a.+ dadur 40/6, 59/1, 59/10, 59/15, 59/2, 59/20, 59/25, 59/3, 59/4, 59/5, a.+ dāğ 58/46, a.+ dın 106/22, 118/4, 174/16, 197/19, 200/10, 208/11,

208/12, 211/6, 224/11, 230/115, 230/138, 230/3, 31/10, 41/7, 69/18, 70/32, 76/73, 98/16, a.+ ı 224/14, 227/15, 245/48, 97/3, a.+ ınğ 115/4, 158/23, 170/13, 189/25, 189/39, 209/4, 211/4, 240/10, 240/14, 59/17, 60/9, 67/4, 81/5, 92/7, 14/3, a.+ ınğla 82/18, a.+ lar 170/6, 62/7, a.+ ı 1/3, 3/20, a.+ larınğ 226/22, a.+ uñğ 116/9, 173/32 a. -dın 14/29, 15/12, 14/13 ol o, o. 10/2, 10/7, 100/14, 100/16, 101/14, 101/22, 101/3, 216/2, 104/35, 104/37, 104/38, 104/39, 104/43, 105/23, 106/25, 115/10, 115/5, 115/9, 116/13, 116/26, 118/21, 118/26, 122/13, 13/39, 131/13, 134/10, 134/24, 135/9, 136/6, 137/10, 137/22, 14/29, 144/15, 15/7, 150/10, 153/3, 156/4, 158/14, 158/17, 158/19, 159/17, 159/3, 161/14, 163/17, 163/18, 163/5, 166/6, 170/36, 170/7, 171/8, 172/16, 172/9, 173/16, 173/19, 173/20, 174/8, 179/9, 185/34, 185/4, 186/5, 189/19, 189/6, 191/30, 191/36, 192/1, 196/2, 2/14, 20/3, 20/76, 200/2, 200/4, 200/5, 200/7, 200/9, 202/6, 202/9, 205/15, 206/14, 208/2, 209/12, 209/13, 211/10, 211/4, 216/1, 221/4, 223/56, 226/10, 226/12, 226/21, 226/25, 228/10, 228/12, 228/5, 230/125, 230/134, 230/145, 230/20, 230/39, 230/59, 230/79, 230/80, 234/2, 236/10, 236/13, 236/14, 236/17, 236/19, 236/21, 236/5, 236/6, 236/7, 236/9, 237/10, 242/5, 245/24, 245/30, 245/31, 245/36, 245/5, 25/20, 36/15, 38/12, 41/15, 46/2, 47/2, 49/7, 56/2, 58/2, 58/45, 59/16, 59/20, 59/25, 59/3, 59/4, 60/13, 60/18, 61/23, 61/25, 62/12, 62/14, 62/6, 63/26, 63/30, 63/6, 64/13, 67/11, 67/3, 68/1, 70/7, 76/116, 81/12, 84/14, 86/5, 88/3, 9/25, 91/10, 93/16, 93/19, 97/21, 98/21, 98/23, O. 200/13, 239/5, 59/7, Bāba-züryāt o. 104/36, Resül-Allāh o. 81/20, o.+ da 8/14, o.+ dur 120/14, 244/11, 35/5,

“o” o. 208/7, 63/9, 64/19, 69/17, 93/16, 93/17, 93/18, 93/19, 93/8, o.+ lar 169/14, 67/7, o.+ lardın 81/26, o.+ nda 226/11, 226/12, 226/13, 226/14, o.+ nı 177/4, 178/19, 76/52, “onğ” o.+ a 156/14, 219/14, 222/8

3.3.2.4.1. Dönüşlülük Zamirleri

Çağ. T.: özüm, özünğ, özi, özümüz, özünğiz, özleri

Türkmen Türkçesi'nde de Çağatay Türkçesi'nde olduğu gibi dönüşlülük zamirleri “kendi” anlamındaki “öz” kelimesi aynı teklik ve çokluk çekimi ve ikinci heceye kadar yuvarlak uyumuyla kullanılmaktadır.

Bu zamir Mahtumkulu'nun şiirlerinde de aynı olup yuvarlak uyumu ikinci heceye uygulanmamıştır. Yomut ağzı ve Mahtumkulu'nun mensup olduğu Göklen ağzının Bayındır kolunun telaffuzuyla örtüşmektedir. Söz konusu ağızlardaki telaffuz, dilin farklı öğelerinin eklenmesi sonucunda düzlükten yanadır ve elyazmalarımızda yuvarlak okunabilecek و harfi bulunmadığından ve çoğunlukla ـ yazıldığına göre transkripsiyonumuzda tümü düz biçimiyle kaydedilmiştir. Bu durum Mahtumkulu'nun yaşadığı çevreye ait olup belirtildiği üzere S. Ataniyazov'un Türkmen ağızları sınıflandırmasında Göklen ağzı Bayındır kolu ile Yomut boyları komşulukta yaşadıklarından düz telaffuzlara eğilim göstermişler. Öz kelimesinin ekli kayıtlarında özim, öziñg öziñgiz gibi tümü düz biçimdedir ve ölçünlü Tm. T. 2. Hecceye kadar yuvarlaklaşma kuralı görülmemektedir. Örnek:

öz 125/18, 193/17, özi 44/18, 115/2, öziñg 127/6, 140/10, 230/84, öziñge 126/10, 174/7, 77/52, öziñgi 228/6, özim 66/39, 158/14, özimni 181/19, özin 5/27, 78/9, özine 236/12, özini 189/42, 241/19, özidür 189/25, 239/27, öziñgdin 140/18, 148/9

3.3.2.4.2. Birliktelik Zamirleri

Çağatay Türkçesi: biri bir, bir biri

Eckmann'in Çağatay Türkçesi'nde birliktelik zamiri olarak kayıt ettiği “biri bir veya bir biri” kelime grupları, bu şekilde Mahtumkulu'nun şiirlerinde bulunmamıştır. Bu yapı “bir bir” şeklinde yedi kere bulunurken tümü yönelme hâli ekiyle ve onlardan ikisi Çağatay Türkçesi -ge yön ekiyle gelmiştir. Yön eki bu mısralarda birliktelik anlamını değiştirerek “karşılaşmak” ifade etmektedir.

191/1 Müslümanlar kılıç koysa **bir birge**

13/31 Her kejdüm dev dek **bir birge** deger

Zamir -n-‘si Çağatay Türkçesi hâl eklerinde kullanılmadığına (Ercilasun, 2010: 427) göre “Bir bir” kelime grubu da çoğunlukla Oğuzca kullanışlı olduğu aşikârdır ve Firaki’nin şiirlerinde -n-‘li şekli çok kullanımlıdır.

19/2 Görünmekdür bir **birine** bezenüp

68/11 Yaccüc Meecüc diyerler bir **birini** iyerler

Çağdaş Türkmen Türkçesi’nde bir kelimesi ikili kullanıldığında uzunluk yaratılması söz konusudur. Bu da “biri” kelimesindeki -i, ekinin eriyerek onun söylem zamanı bir’in içindeki kısa ünlüye aktarılmasından kaynaklanır. Biri birine > bîr bîrine şeklinde söylenir ve çoğu ikincil uzunluklarda, böylece söylem zamanını bir öncesindeki heceye aktarmış olurlar.

Yukarıdaki iki örnek dışında diğer şiirlerde Oğuzca özelliği olan zamir -n’si ile geldiğine göre uzunlukları da sahanın Oğuzcası olan Tm. T.’nden aktarıldığını düşünebiliriz. Ancak buna Arap imlasında belli işaret bulunmadığından sadece değinip geçmemizi yeterli buluyoruz ve uzunluk işareti göstermemekteyiz. ve normal şekilde Türkmen konuşuru okuduğunda bu uzunluklar telaffuz edilmektedir:

773/12 İki söygili **bir birne** yakın gelsün daş bolmasun

189/41 Eyleyüp **bir birine** da‘ vāyı baṭlını hemān

191/3 Zülm eylep **bir birin** salsa esîre

Sadece üç yerde birer anlamındaki “bir bir” biçimi kullanılmıştır ve bu anlamla günümüz Tm. T.’nde kısa ünlü telaffuz edilir.

20/36 Eden işiñg **bir bir** sōrlur yaranlar

48/13 Felek sañga düşüp **bir bir** atıpdūr

104/23 Sağlık selāmetlîk **bir bir** sōrdılar

Bir kelimesi 478 kere kullanılmış olup çoğunlukla isimden önce gelen sayı sıfatıdır:

237/43 İçinde **bir** yılân nâmedür adı

238/13 **Bir** gül koķâr güzel dōstıñg bağında

Bile, bilen, ile, birle, birlen ve Göklen ağzında kullanılan bilāni biçimleri Firaki'nin şiirlerinde beraberlik anlamında kullanılmıştır ve hâl ekleri bölümünde buna değinmiştik.

3.3.2.4.3. Belirsizlik Zamirleri

Çağatay Türçesi: kimse, başka “diğer”, fūlan, nemerse, “şey, bir şey”, her, hīç

Kimse 155/2, 174/15, 19/17, 203/12, 21/13, 23/16, 30/20, 31/13

Başka sözcüğünün eş anlamı özge kullanılmıştır:

Özge 125/17, 2/13, 204/18, 211/7, 60/1

falân 245/8, f. 11/13, 197/24, f.+ ı 223/10

nême sözcüğü **نامه < نیمه** imla değişikliğiyle Tm. T.deki uzun ünlünün belirtisidir.

Nâme 129/12, 129/14, 129/16, 129/2, 129/20, 129/4, 129/8 n.+ dūr 237/35, 237/43

3.3.2.4.4. Bağlama Zamirleri

Çağatay Türkçesi.: kim, ki

Kim: 19 kere kullanılmıştır. Örnek:

Kim çoğunlukla soru veya belirsiz zamir olarak kullanılmıştır. Ancak aşağıdaki örneklerde bağlama zamiridir:

13/36 Daşında her mülk **kim** bār ھرārē eylār

47/2 Biri ol **kim** yersiz ھاھرا düş gelse

208/6 İmdi bilmez çāresin **kim** ne kılasıdur kōñgöl

230/14 Cum‘ a üçün cem‘ olmuş ھاłāyıklar ne **kim** var

Ki: 35 kere kullanılmıştır. Örnek:

9/21 Cebr etdi Cemşid cānına

9/22 **Ki** erdi ma‘ den kānine

11/17 Kim bārdur **ki** felek bağrın bozmamış

51/9 Eger **ki** hîç isem sāna gelür men

173/5 Kim bilür **ki** neylār sen dār’ül-bekāda bizni

192/11 Her köngül **ki** Hāq zikrindin zindedür

245/16 Bildim **ki** cānım alur amān bermez yā ‘ Ali

3.3.2.4.5. Olumlu ve Olumsuz Beliirsiz Zamir

“Her Kim” , “Hiç Kim”:Bu zamirler günümüz Tm. T.’nde de kullanılmaktadır. Her kim, Örnek:

4/5 **Her kim** görsem bir pîşede

36/23 Ğam çekme ey dünyā **her kim** alanı

59/11 **Her kim** öz hāline āğlār ne ata oğla baqar

73/3 **Her kim** alsa Hāqdın rahmet gider qayğı qālmaz miḥnet

76/100 **Her kim** özin dilāp alsa gerekdür

Hiç kim:

7/12 Dervîşdin yeg **hîç kim** yōkdur Hudāya

14/13 Kaçıp andin **hîç kim** tapmaz ḥalāşı

33/20 Bu serbetdin **hîç kim** tātmayın qālmaz

50/21 Dünyāda **hîç kim** qālmāndur

3.3.2.4.6. Kim “kimisi”

76/128 **Kim** gîce gündüzde geçse gerekdür

100/5 Tapdı devzaḥdın amān **kim** söhbetiṅ görgeç Resūl

150/4 **Kim** kılıç aldı eline çaldı islām dīnin açdı

150/8 **Kimi** gitdi īrān Tūrān kim Ġsfihān Tivrīz āşdı

151/6 Kimler düypdin ḡallācdur **kim** ferş-i ḡālī gözlār

151/7 **Kim** nān tapmaz īmāḡe kim yer tapmaz ḡoymāḡa

3.3.2.4.7. Kim... kim: “bazıları... bazıları”

86/3 Sākī turdı ses etdi **kim** ḡiç ḡāldı **kim** yatdı

246/14 **Kimi** bere berdür **kim** ala aldur

3.3.2.4.8. Soru Zamiri

66/23 Fikir eylāṅ **kim** bārdır Eyedin bize dōster

11/17 **Kim** bārdur ki felek baḡrın bozmamış

49/4 Dünyānı **kim** tutdı ötür ḡüm bolup

20/2 Fāni dünyāda **kim** ḡālur yaranlar

49/16 Vā ḡasret-ā boş gitdiler **kim** bolup

69/6 Ḥī ḡamdın yād edip ḡükmini **kim** eyledi

3.3.2.5. Gerundiumlar ‘Zarf-Fiiler’

Gerundium, bir fiilin bildirdiḡi hareketi, bir zarf-fiil şeklinde ifade eder. Bir fiil olarak özne, nesne ve zarf nitleyicileri alabilirler.(Eckmann, 2012: 113)

- Çaḡ.: -a /-e, -y : ala “alarak”, köre “görerek”, dey “diyerek” (Eckmann, 2012: 113-

120)

3.3.2.5.1. -a

12/18 **Ḳāna ḡāna** mey muḡabbet içildi

- 19/7 Ne durıp sen **āğa dōne** yōrişe
- 40/26 Dūzaḥdın **ķorka** gez Hudāyı bil de
- 55/2 Māla meşḡul **bola bola** geçer sen
- 55/8 Neçün boyna **ala ala** geçer sen
- 55/12 Ne tedārük **ķıla ķıla** geçer sen
- 55/16 Bêş vakt yāda **sala sala** geçer sen
- 55/20 Senmi mundın **güle güle** geçer sen
- 66/7 Dünyāge **dura** gelgen eglenmey **gide** bildim
- 80/9 Maḥdumķulı ḡovḡāmız başdın **āşa** sevdāmız
- 131/6 **Ķorka ķorka** saḥrālarıñḡ ķūrdındın
- 136/5 Dōsta yetdi **bara bara** yedi ḡōḡi yāra yāra
- 220/7 **Dura dara** dōstı savır
- 220/19 **Bara bara** kõñgli geçer

3.3.2.5.2. -e

- 19/7 Ne durıp sen **āğa dōne** yōrişe
- 28/10 **Tōke tōke** ḡöz yaşıñḡ bulaḡın
- 37/6 **Göre bile** ōziñḡ ōda atmaḡın
- 100/27 Ḡün yüzün Ḥaķ **dōndere** bir ayrı leyl-u rūz **ede**
- 154/10 **Süre süre** bu dünyādın yitüren
- 173/11 ‘ Āṣī bolup yūḡūr sen köp **güle güle** bu dem
- 186/5 Ol yigitke **çeke çeke** ḥasreti
- 189/39 Anıñḡ üçün ḡöz ḡören işdin **öte** düşdi ḡümān
- 193/10 **Göre bile** ḥarām içmez

3.3.2.5.3. -y

28/2 **Sayray sayray** gözlemāyin bolurmi

28/12 **Māley māley** izlemeyin bolurmi

65/6 Mecnūn bolup sahrāda **yıglay yıglay** gezdigim

74/7 Cigerin dāglay dāglay zūnnārın **bağlay bağlay**

74/8 Niçeler **āglay āglay** niceler güldi gitdi

131/5 **Āglay āglay** cefālarīng derdindin

244/12 **Gözley gözley** yōllar Çovdır hān üçün

3.3.2.5.4. -ğaç/-geç, -kaç/-keç

64/14 Dine da‘ vet **eylegeç** Fir‘avnīng artıp şirketi

100/1 Düşdi bir hoşluk cihāna nuşratīng **görgeç** Resūl

104/5 Nazarım **yetüşgeç** şol tōrt merdāna

119/21 Gelsün diyip haber **gelgeç** habibdin

128/21 Hezret ‘Ali **etgeç** ‘āleme da‘ vi

145/3 Bedev **dīgeç** hemme bedev deṅ bolmaz

221/18 Bu sözim **eşitgeç** çın kulağ birler

230/9 Ses **tüşgeç** zemīnlerge yōl yōk boldı dīnlerge

3.3.2.5.5. -kalı/-keli, -ğalı/-geli

Çağ.: men ögeli köp oldı “ben öleli çok oldu”

Doğuştan beri anlamındaki ”doğalı” kelimesi doğ- + alı” biçimindedir ve söz konumuz ek değildir:

50/4 **Doğalı** doymān yigide

Diğerleri de, birinci şahıs çokluk fiildir. Teke ağzı kullanımlıyla örtüşmektedir:

223/50 eysem ībereli sīynāp göreli „gönderelim”

159/1 Ebdāl maṅga ebed cāmin **sunalı** „sunalım”

159/3 Ol güdāza cānım erip **yanalı**

222/2 ‘Işkıṅg kitābın **açalı**

222/4 Aṅga bir hesāb **geçeli**

222/8 Oṅga lāyık dōn **biçeli**

222/12 Tende cān bardur **kaçalı**

222/16 Cān çıkmān berip **geçeli**

• -ğunça/-günçe, künça/-künçe:

Ālem bolğunça bu söz bolğusu turur “dünya oldukça bu söz olacaktır.”

109/3 Göz yumup **açğunça** kırk günlük yōlı

230/30 Oğlanlar bolsun girev pulıṅg **bolğunça** tayyār

230/36 Kullanur men Kullarnı pulım **bolğunça** tayyār

21/12 Dōst cemālın **görmegünçe** göz bile

36/28 Niçün her kim **bildigünçe** dır gider

3.3.2.5.6. -p, -ban/-ben

Bağlayıcı grundiym, Çağ.: oğup, kelip, turmap “durmayıp”

• -p

• 188 kere, bu ek Türkçe’nin ortak biçimlerindendir.

37/8 Munça **tozıp** yaticak sen gör bile

41/20 **Kürıp** kalsun il derkari bolmasa

42/13 Yetmiş **yaşap** yada salmaz tobani

43/25 Mahtumkuli **karap** sözle daşınṅnı

• -iben

64/13 Lütf **ediben** berdiṅg ol Mūsāga fath-ū nuşreti

• -may/-mey, ve şiirde vezin gereği -mayın/-meyin: körmey bilmey meni vefâsız dep seb “görmeden bilmeden beni vefasız demişsin” kılmayın mihr ü vefâ eyledi yüz cev̄r ü cefâ “vefa kılmadan yüz cev̄r ve cefa eyledi”

-may: 8 kere

172/2 Göz yaşın **saklamay** döküp baradur (madan)

174/21 Maḥdumkūlī her zamān neyleyin **olmay** giryān

191/24 Yağın yağmay yerler fermāna **gelgey**

196/20 **Dalnamay** destine atıp durupdur

244/22 İli **tapmay** kâldı armānda cānda

4/21 Bîkār **koymay** ‘ömür taḥtī

4/22 Uyandırsak uymış baḥtī

5/16 Yedi yüz **yaşamay** ölmek yaraşmaz

• -mey: 13 kere:

2/1 Dünyā **görmey** tutgun kâlsaṅg bir kün̄cde

6/12 Sāṅgı **etmey** edicek sen

30/19 Hâcetin **yetürmey** ḥâcesin koyıp

66/7 Dünyāge dura gelgen **eglenmey** gide bildim

74/13 Aḥmaklık bilen ōzim **bilmey** sözlārın sözim

94/23 Kimisi fark **etmey** bār işin eylāp

94/28 Hōl kūrı **din̄glemey** biçip baradur

103/10 Gitdi ‘aqlım ōzim **bilmey** cōş kıldım

158/14 ōzim **bilmey** ol deryāya atıp men

159/13 Nefse uydım **bilmey** ōzim hırş boldım

168/29 Maḥdumkūlī **sözlemey** koymaz durmāğa derdin̄g

169/3 Uğrım **bilmey** yöldın yōla azarkān

169/7 K ol **degmey**  ekilen o sız atılan

Mahtumkulu'da -iben, -mAy eklerinin kullanılması  a atay Türkçesi'nin izlerindendir.

3.3.2.6. Partisiplerden Yapılan Fiil Kipleri

(Eckmann, 2012: 130-139)

•-r veya -mAs ile: alur men, alur sen, alur, alur biz, alur siz/sizler, alurlar. Azeri Türkçesi'ndeki 1.t. . -am/-em bolca vardır: aluram, bilirem.

Olumsuz: barmas men, barmas sen, barmas, barmas biz, barmas siz, barmaslar.

Öğrenilen geçmiş zaman: bolmuş men, bolmuş sen, bolmuş/ bolmu dur, bolmu biz, bolmuş siz, bolmu lar/ bolmu durlar/ bolmu turlar.

-r (-ur: 256 kere/- r: 86 kere tekrarlanmış fiillerle) toplam 342 kere kullanılmıştır ve bazıları partisipten yapılan fiil kipleridir. Örnekler:

170/45 Mağdumğulı **aydur men**    _i p yam

173/8 Men bir    iz bende men Sa  a   r ım **k lur men**

230/36 **K ullanur men** K ullarnı pulım bolğunça tayy r

43/2 G d zda suv bolan zer tek **bolur sen**

48/2 M l    be  sı y   n  ge **yatur sen**

70/13 Mest **olur sen** c hill  da c  ar sen

Bu biçimdeki partisip olmadan fiil şekilleri de çoktur:

açılur 231/8, 95/8, artdurur 16/12, durur 191/26,    lanur 106/30, 134/20, n rlanur 87/3, bil n r 76/102, 238/2, 238/4, dökülür 76/22, 93/15, övilür 70/5, s yren r 106/38

Tm. T. -ar: 152 kere/-er: 124 kere ve - r: 12 toplam 288 kere kullanılmıştır.

Çağatay Türkçesi ve    . Tm. T.'si kullanımı aynıdır. Örnekler:

asar 164/10, 240/13, aylanar 82/17,    ar 21/19, K r ar 58/45

58/45 **Korkar men** ol dergāha zārı kılsam hoş gelmez

21/19 dünyā deryā ten bir sāldur **āgar sen**

Eckmann'ın kaydettiği Çağatay Türkçesi -mas/-mes biçimi 8 fiilde toplam 13 kere bulunmaktadır ve olumsuz geniş zaman – maz/-mez biçimindedir: -mez: 110 kere, -maz 186 kere kullanılmıştır. Üslupbilimsel açıdan Oğuz grubu ve Tm. T.'siyle örtüşmektedir.

kılmas 58/36, kurtulmas 30/16, barmas 58/37, bolmas 230/103, 230/99, inanmas 230/157, bilmes 230/89, 58/27, ermes 191/5, imes 95/4

Tm. T.'si Yomut ve Göklen ağzında bu fiilin olumlu -Ar şeklinden etkilenerek olumsuzu da –mAr biçimi kullanılmakta olup metnimizde ince ünlü uyumlu bil- fiilinde altısı 234 No'lu şiirde redif olarak 7 kere görülmektedir:

82/5 Hiç **bilmer sen** kaçan tükenür deming

234/1 Bu cihānıng sevdāsına baş koşma

234/2 Ol gövgaya girseng çıka **bilmer sen**

3.3.2.6.1. -ğan Kipleri

• Geçmiş zaman: Çağatayca el kitabında şöyle açıklanmıştır:

kılğan men, kılğan sen, kılğandır/kılğanturur, kılğan biz, kılğan siz, kılğandurlar/kılğanlar dur.

Olumsuz: kılğan ermes/ermestür veya kılmağandır.

Öğrenilen geçmiş zaman: kılğan ermiş men

Geçmiş zamanın hikayesi: kılğan e(r)dim,

Geçmiş zamanın şartı: kılğan bolsam/olsam

Geçmiş zamanın gelecek-istek çekimi: kılğan bolğay men

Firaki'nin şiirlerinde -ğan ekiyle bu fiil kipleri bulunmamaktadır. -ğan/-gen kullanımının diğer konularına ilgili bölümlerde değineceğiz.

3.3.2.6.2. -maқта Kipleri

çān dāğı çıķmaķtadır. tikilmekte edi

-ġu partisibi kipleri:

Mutlak gelecek zaman: alġumdur, alġuġdur, alġusıdur, alġumızdur, alġuġuzdur, alġularıdur/alġusıdurlar/alġusılardur.

Mutlak gelecek zamanın hikayesi: -ġum erdi, yibèrgüm èrdi “gönderecektim”

Bu kipler de metnimizde mevcut değildir.

3.3.2.7. Grundium Kipler

(Eckmann, 2012: 139-143)

Şimdiki zaman: fiil tabanı +a (-a-y + dur + ş. zamiri: tapadur men.

Hikaye birleşik çekimi: -adur erdim, 3. ş.ç. –adurlar e(r)di: söz öredür erdi “söz geçiyordu”

Metnimizde örnek bulunmamaktadır.

3.3.2.7.1. -p Kipleri

Geçmiş zaman II: F. tabanı + -p + (-dur/-tur/ seyrek: -turur/-durur) + ş. zamirler: kılıptur men, kılıptur sen, kılıptur/durur/turur, kılıptur biz, kılıptur siz, kılıpturlar.

Bu fiilin 1. ve 2. ş. Teklik ve çokluk şekilleri, şiirsel ürünün gerektirmediği için kullanılmamıştır. 1. ş. çok. tek örneği vardır:

102/15 dīrler Hāķdur Muḥammed **uyupdurmız** ķur’āna

Metnimizde –tUr –t’li biçimi olmaksızın –ıpdur/-updur, ipdūr/-üpdūr kullanılmış olup ancak fiil sonunda Eckmann’ın verdiği biçim: + şahıs zamirleri getirilmemiştir. Dolayısıyla günümüz Tm. T. biçimiyle örtüşmektedir. Ancak –Ip sonrası –dUr yuvarlak biçimi Çaġatay Türkçesi yazı dilinin etkisiyle görölmektedir.

30/4 kim behre **tapıpdur** bu cefālardın

36/22 Çın **sānıpdur** egri bakıp güleni

42/2 Bilmez günni āz **ķālıpdur** batmāğa

63/33 Çün meni risvā **ķılıpdur** ‘ışķı kâne uğradım

86/2 Tās üstinde **yatıpdur** ķalender yāsa ķarşu

Eckmann’ın aşağıdaki işaret ettiği biçimlerden metnimizde örnek bulunmamaktadır:

Öğrenilen geçmiş zaman II: -p è(r)miş (nadir): tüşen barmış uyķuğa bir dem.
“inerek bir an için) uykuya dalmış.”

Hikaye birleşik çekimi: -p è(r)dim; -maydur e®dim; 3.ş.ç. -aydurlar e(r)di: barıp erdim, her ne ki kılp edim püşman boldum, bu bir iş erdi kim andın burun hiç padşah kılmaydur erdi.

Geçmiş zaman Şartı II: -p e(r)sem, ģaren azmığa ger bağlap esenġ kêt. “eğer harem (hac) ziyaretine niyetlendiysen git.”

Geçmiş zaman II’nin Gelecek-İstek Çekimi: -p bolġay men: veh yitip bolġay seninġ ıķķınġda barı men kibi.”benim gibi senin aşkında yok olup gitmişler.”

3.3.2.8. Yardımcı fiiler

Her konunun başındaki Çaġatay Türkçesi kurallar, Eckmann, 2012: 143-146’dan alınmıştır:

- e(r)- fiili: bütün şekilleri bulunmaz.

Partisip: e(r)ken “iken, olan”

(-r-’li biçiminde tek örnek vardır:

230/15 tiydi ‘Ali barayın ne bār **erken** göreyin

-iken yardımcı fiili ölç. Tm. T.’sinde -dI ve -dIr eklerle beraber “kem işlikler” terimiyle karşılanmaktadır. -dI, -dIr ve -mİş ek hâline dönüşmüş olup iken yardımcı fiili eken şeklinde yazıdaki diğer sözcüklerden bağımsızlığını korumaktadır (Söyegov, 2000: 361) ve sözcük türlerinden edat konumundadır. Eken yardımcı fiili

er- fiilinden gelmektedir ve arkaik erken şeklinin kısaltmasıdır: er-/ir- + -kan/-ken > erkan/erken > iken/eken(i) (Söyegov, 2000: 378).

Metnimizde ilk fonemi اـ harfleriyle kaydedilmiş olup ايكان iken okunmuştur.

Bu 11 kere kullanımın tümü zaman anlamını ifade etmektedir.

2/28 Kızıl diling sözlär **iken** öldim tut

61/10 Yaradan yadındadur başıng yaman halda **iken**

61/11 Yüz gün ölse yada düşmez belli hoş halda **iken**

61/12 ‘Ömrinği bihüde dutma furhatıng elde **iken**

61/13 Degse bir bād-ı hazān soldir seni gülde **iken**

69/20 Fī ferāgat vakt **iken** nefsiñgi rām etmek gerek

98/24 Murād elde **iken** nāmurād nedür

169/9 Niçe dōstlar bilen seyrānda **iken**

169/10 Hatardın āzaşdım kervānde **iken**

169/11 Cāndın ümīd üzip hayrānda **iken**

202/12 Hālağanın Halil dek oğlan **iken** berdi pāy

Ergeç Grundiyumu: e(r)geç “olunca, olur olmaz” Metnimizde yoktur.

Erür, Şimdiki-Geniş Zaman: erür men, erür sen, erür, erür biz, erür siz, erürler.

39/30 Nızām bergen **erür** şol tōrt ferişte

58/33 Bir derde ulaşıp men sinemde **erür** pinhān

160/10 Şirīn maḥbūb **erür** süñğñğñğ kuvveti

200/3 Üçi ekiz on tōrt **erür** peyvendi

209/11 **Erür** men bir günehkārıñg hemişe ‘āşık-ı zārıñg

230/89 Kul **erür** men taḫdire bilmes men bu yer nire

232/9 Āvmek **erür** şeytānıdın

Ermes ..., Şimdiki-Geniş Zaman: e(r)mes men/ ermen(<Az b.), e(r)mes sen/ ermîḡ (<Az b.), e(r)mes biz, e(r)mes siz, e(r)mesler.

191/5 Bîr bîrini çapmak **ermes** ârlikdin

15/3 Döstlarıḡa bu işler bî-vefâlık **ermesmu**

Ermiş, Öğrenilen Şimdiki Zaman: e(r)miş men, e(r)miş sen, e(r)miş, e(r)miş biz, e(r)miş siz, e(r)mişler.

Metnimizde er + miş fiili tek bir kere kullanılmıştır:

236/19 Ol ne hândur sekiz **ermiş** otaḡı

er- düşerek -mîş eki fiil köküne eklenmiştir. Ölç. Tm. T.'yle örtüşmektedir.

Örnekler:

226/9 Bir peri pinhân **oturmuş** gelme dîp nâz eyleyür

228/6 Özîḡi **kılmış** Hudâ firdevs-i a' lâ hem Bîrâḡ

230/29 Pulîḡ eter men qarav öyümge **gelmiş** birev

230/33 Fâtma **oturmuş** öyde oḡlanları girevde

-mîşam 21 kere:

63/1 Ey yaranlar bir yûzi gül âya ' aşık **bolmuşam**

103/20 **Baturmuşam** geçe bilmen neylâyın

181/6 Tapmışam hemrâhı **tutmuşam** yôlı

-mîşem 24 kere:

229/6 Şehrîḡizge **gelmişem** bes sevdakârem doğrusı

60/14 **Düşmişem** bu müşkile sen sen bu işe çâresâz

63/12 Püşeşim ğam ğuşşadur men **dönmişem** Ferhâda hey

Erdim, Geçmiş Zaman: e(r)dim, e(r)dîḡ, e(r)di, e(r)dük, e(r)dîḡiz, e(r)diler,

Olumsuz: e(r)mes e(r)dim, ... sadece olumsuz şeklinden iki örnek vardır:

191/5 bîr bîrini çapmak **ermes** ârlikdin

15/3 Dōstlarıñga bu işler bî-vefâlık **ermesmu**

Şart: e(r)sem, e(r)señg, e(r)se, e(r)sek, e(r)señgiz, e(r)seler. Bir örnek var:

210/3 **Ermese** kerem sendin gitdi ihtiyâr mendin

Gelece- İstek: e(r)gey –dur

Öğrenilen Şimdiki Zaman: ol peri ne körünmes belé émiş “görünmez bela imiş”

Geçmiş Zaman: yahşî çırağlık yigit erdi.” Güzel yakışıklı yiğit idi.e

Şart: ger bî ser ü sāmān eşem mazur tut. “perişan halde isem bağışla.”

Gelecek-İstek: ümidim bar édi nüş-ı neşât “

-er yardımcı fiili Oğuz grubunda erimiş ve fiiler doğrudan doğruya kip eklerine bağlanırlar. Gelip erdim > gelipdim. Mahtumkulu’nun şiirlerinde Çağatay Türkçesi edebî çevresinden izler bulunmaktadır ve er- fiilinden yukarıda verdiğimiz örneklerden başka bunlar vardır.

9/22 Ki **erdi** ma’ den kânine

133/3 Bağlı **erdi** açılmazdı evv eldin

224/1 Bir şehir tüşmiş **erdi** yādıma diyâr ey dōst

•-tur yardımcı fiili: ek hâline gelmemiş ve geniş zaman çekimlidir: canum tanuğ durur “canım tanıktır” (Eckmann, 2012: 146)

Eckmann turur > durur fiilini Çağatay Türkçesinde ek hâline gelmemiş derken metnimizde ek-fiil olmaksızın tek bir örneği vardır ve “turur” şekli yoktur:

191/26 Kahrın yuvtmağ **durur** Raḥmānıñ kārı

Diğer 280 –dür ve 463 –dur yardımcı fiil eklenerek gelmiş ancak eskisi gibi yuvarlak kullanımlıdır ve dönemin Çağatay Türkçesi yazı kuralına göre dir. örnek:

12/21 iki uzūn ārdür bir kışğa **qaddur**

38/6 teferrücdür temāşādur **govgādur**

Düz biçimi de 21 kere kaydedilmiştir. Örnek:

99/14 Zay, **zāhirdir** ‘ayn ‘ilmiñg bildirmeseñg bilmezler

101/21 Pîr öñginde kâf-ı **şakşakdır** saray-ı Lü ’lü ’yi

105/8 ‘**Azâzildir** tavkı düşen günler hey

105/16 **Havanadır** şeytân düşan günler hey

105/20 **İbrâhimdir** ôda düşen günler hey

3.3.2.9. Edatlar

(Eckmann, 2012: 146-148):

Çeşitli fonksiyonlarda çekimsiz kelimedir:

- e(r)ken veya : e(r)kin (tahmin) , sendin êkendür bu günah.

Söylendiği üzere, iken biçimiyle zaman anlamında gelmiştir:

61/13 Degse bir bād-ı hāzān soldir seni gülde **iken**

69/20 Fî ferāğat vaqt **iken** nefsiñgi rām etmek gerek

98/24 Murād elde **iken** nāmurād nedür

Metnimizde aşağıdaki edatlar bulunmamaktadır:

- Muna ve uş: (gösterme edatları): kêtîm, muna “gittim işte,”; uş haber kıldım sañga “işte sana haber verdim”.

- Ana (teşvik edatı): ana köreyin kim kelür “haydi göreyim kim gelir”.

- Oğ (tam, kesin): men degen dek oğ boldı “tam benim dediğim gibi oldu”.

- -a, yā (hitap): Bābūrā “ey Bābūr”; sākıyā “ey saki”;

- āh, vāveylā, ay vāy, hey, efsūs, fiğān, hayf,... (Heyecan edatları)

“evet”:āri, belī, hav, hava, “hayır”: yok, (Kabul ve red edatları)

-mX Soru edatı yuvarlak biçimi Çağatay Türkçesi’nin etkisidir :

129/5 ya seyidmüñg , 129/7 gıcemüñg, 129/9 ‘enbermüñg, 129/10 çenbermüñg,

129/11 Lenbermüñg, 129/15 mercenmüñg , 129/16 revşenmüñg

3.3.2.9.1. Çekim Edatları

a. Kelime veya yardımcı cümleleri birleştirme: dāğī “dahi”, ve, ū/u, birle, ile, hem, velī, liī, velik, velīken, yā, yāḥud, yok erse, yoksa, yok ki, geh, gehī, gāh, gāhi, hem...hem, ne...ne, yok...kim “değil...fakat”.

gāhi veya gāhi gāhi zaman zarfı anlamında 6 kere vardır. Örnek:

62/22 **Gāhi gāhi** zālīm oldıñg gördiğindin artmadıñg

200/6 **Gāhi** inip yer yüzinde dīnarlar

Diğerleri Hem, ve, ne, ne...ne, hem...hem gibi Oğuz grubunda kullanılan edatlardır.

44/2 Ne lezzet içinde dūz **hem** bolmasa

58/27 Şenāverlik bilmes men deryā teriñg **hem** turğan

b. Yardımcı cümleyi esas cümle ile birleştiren: kim, ki, nē, kim ki, ne kim, kaçan kim, tā ki, neçük ki,

Metnimizde bu edatlardan, niçük 14, tā ki 4, kaçan kim yok ve kaçan soru edatı 9, kim ki 2, ne ne 6 kere kullanılmıştır.

230/38 **Tā ki** gelinçe Ḥazret gör ne bolur āḥir kār

17/14 Bu belādın baş kırtarmak **kaçan** bār

189/26 Tamūğıñg tıkcıdır her **kim ki** bu işge rāzıdır

210/13 Mālik maḥlūk **her ne kim** yetdi sun‘uñg sıvına

3.3.2.10. Partisipler ‘Sıfat-Fiiller’

İsim hususiyetlerinin taşıyan fiil şekillerine partisip “sıfat-fiil” denir. İsimler gibi çokluk, iyelik ve hâl ekleri ile çekim edatlarının alabilirler.

- ğū / -gū: (gelecek ve gereklilik): külgū gel- “gülesi gel-“ 3 kere

Eckmann’ın verdiği örnekle örtüşmemektedir ve gel- fiiliyle kullanılmamıştır.

3/14 göredür sen **barġu** yeriñ yatmāğa “gelecek zaman sıfat fiili”

168/26 Tav berilen rişte dey **çıрмаşıġu** çolaşmak “zarf-fiil”

30/14 Köñġül **gözgü** kimin nūr-a-nūr bolur gözgü: ayna “isim”

- -mak / -mek: söz aymak, kuduk kazmak

Bu ek Oġuz grubu lehçelerde işlev bir ektir ve Mahtumkulu’nun şiirlerinde de –
mak: 29 kere ve –mek biçimi 40 kere kullanılmıştır. Örnekler:

42/22 Yaman işdür boğaz **bolmak** âr ârdin

126/4 Devlete **dayanmak** hiçdur yaranlar

135/2 Aşlı ħâkdın ōnen âdem kuma kârlıp **kâlmak** ħağdur

135/4 İnansañ sañga ‘ayândur ölmek ħağ **dirilmek** ħağdur

Aşağıdaki eklerden metnimizde örnek yoktur:

- -ġuçı / -ġüçi, -kuçı / -küçi :açkuçı “ülke açıcı”, kezküçi “gezici”
- -ġuluğ / - ġülük: keyġülük “ giymeklik, giyecek”
- -ġusız, -ġüsiz: tükengüsiz “tükenmeyen”
- -makçı /-mekçi: atlanmakçı, kelmekçi

3.3.2.10.1. Geniş Zaman Partisibi

-r, -Ar, -Ur: başlar “başlayan”, açar “açan”, turur/turar “duran”.

Bu ek tek bir beytte üç fiil ile isim durumunda gelmiştir.

Uçan, yürüyen, söyleyen anlamında:

20/11 **uçarıñ yöririñ** dili sözläriñ

- Olumsuz geniş zaman:
- -mAs: meni emdi ağızıma almas. Türkî bilmes kişi yoktur.

Bu ekin -mAz biçiminin 5 örneği bulunmaktadır:

7/3 **Bolur bolmaz** işler için oyunma

186/15 Hem bermese hem **çüyrimez** bāy bolsa

207/6 Dil **bilmez** belā düş etme sada dil bolsun Türkāna

52/1 Üz ümīdīng özin **bilmez** ādemdin

195/14 Söz ma' nısin **āngmaz** ādem bir kūrıksız ite meñzer

• -maslık / -meslik: eşitmeslik, almaslık

Bu ekin -z'li biçiminden 3 örnek varsır:

18/15 **Kıymazlıkda** köp söz peynisne kuysağ

124/14 **Bilmezlikde** hamu işe katışan

125/4 **Bilmezlikde** geçen sālīme meniñ

• -mış / -miş: (partisipte nadir ve fiil çekiminde çok) Nevruz öz sırrını bülbülga aymış.

Bu ek çoğunlukla fiil kullanımlıdır. İki örnek partisip kullanımı bulunmaktadır:

29/13 Pişmānda men eden **etmiş** kārīmdin

211/11 Yaz gelür vaktde gider gāfletde **çıkılmış** gözlerim

3.3.2.10.2. /+GAn/ Sıfat-fiil eki

-gan/-gen, -an//-en sıfat-fiil eki

Çağ.: -ğan / -gen: oğğan, kelgen, tutқан

Çağatay Türkçesi'ndeki /+GAn/ sıfat-fiil eki metnimizde /+An/ Öğuzca biçimi ağırlıklıdır. Bu Öğuzca yapının karşısında /+GAn/ biçimi de %30 civârında olup bu oran şiirlerdeki tekrarlanmış dağılımına bakıldığında %20'lere düşmektedir. Üslupbilimi açısından bu ekle ilişkin şiirlerin %70 civarı Türkmen Türkçesi'nde yaratıldığını anlaşılmaktadır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde geçiş merhaledeki Tm. T.'nde Çağatay Türkçesi özelliklerinin yansıması olarak nitelendirebiliriz. Öğuzca biçimleri: -an: 66 + -

mayan: 14 + -mān: 12 + -en: 52 + -ān: 2 + -meyen: 12 + -mān: 13 = toplam 171 kelime olup Çağatay Türkçesi biçimleri ise -ğan 34 + -gen 47 = toplam 81 kelimedir.

Örnekler:

Açan 151/4, 246/18, 46/6, asılanı 195/11, ayıran 204/10, ayrılışan 20/30, aşmayan 179/26, durmayan 230/46, bolmān 50/16, 50/12, bulaşmān 102/9, beren 76/31, 51/19, düzenler 237/19, bilmeyen 106/67, 161/10, 161/11, 161/9, 208/5, 230/151, bişmeyen 179/25, bermāndür 41/21, , dī māndür 214/9, dözmān 244/6, sürmāndür 41/23

Çağatay Türkçesi örnekler:

kılğanga 99/16, ayğan 175/24, aydışgan 92/15, dayangan 168/6, beslegen 92/13, bitgirgen 58/24, dilengen 58/49.

3.3.2.10.3. /+IIG/ Sıfat eki

Eckmann'e göre Çağatay Türkçesi'nde eski Türkçe'deki /+IIG/ sıfat ekindeki hece sonu /-G/, ya korunmuş ya da tonsuzlaşarak /-k/'ye dönüşmüştür. Mahtumkulu'nun şiirlerinde bu /-g/'ler düşerek Oğuzca kuralına uygun biçimde kullanılmıştır. Dönemin ve sahanın yaygın edebî dili muhitinde ders alıp yaşadığına göre Çağatay Türkçesi örneklerinin de görülmesi doğaldır.

Oğuzca (-li) 60 + (-lı) 72 = toplam 132 kelime ve Çağatay Türkçesi (-līg) 6 kelime, (-li) 60 kelimedir.

Örnekler:

bedevli 144/3, 150/5, erli 84/6, etli 207/3, fehim + li 35/6, fikirli 246/6, hükümlü 243/2, kōrganlı 110/10, uruğlıdur 218/17, kūrplı 215/10

Metnimizdeki Çağatay Türkçesi örnekler:

ātlīg 138/4 helāl, 162/27, 39/12, 39/16, 39/20, 39/24, 39/28, 39/32, 39/36, şıfatlīg 226/10, 39/27, şüretlīg 39/23, 39/2, ötlīg 106/46, ümidlīg 15/11.

3.3.2.10.4. /+dlkça/ Zarf-fiil eki

Türkiye Türkçesi'nde 15. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan ve {-dlk} sıfat fiili eki ile eşitlik hâl ekinin birleşerek kalıplaşmasından oluştuğu açıkça görülen Oğuzca'ya has bu zarf-fiili ekine (Yüce, 1999: 92) *Mahtumkulu Divanı*'nda da birkaç örnek vardır:

15/10 Sererge şevkiñg artar **etdikçe** amān ey dōst

27/9 **Esdikçe** evc artdır dünyāniñg y eli

46/4 işni daşdın alur **terfendikçe** hām olur

55/14 il **Gezdikçe** gözi doymaz gedāyiñg

203/3 **Gezdikçe** çarh astında cihānda cānlar çeküp

15/4 Cāna cebrinğ artdırdıñg **açdıķça** cihān

17/1 **Ḳarrıdikçe** ḳoldın gitdi insāfım

49/1 Çalındıķça cihān **çırçıgı** artar

95/15 **Ḳocaldıķça** gider süñgñgiñg ḳuvveti

105/22 Hāḳ ‘ışḳına şarf et **boldıķça** nāniñg

220/6 **Aylandıķça** devrān devir

3.3.2.10.5. Zamir /-n/’si

Bir iyelik eki ve ad durumu ekinin arasında buluna /n/ fonemine zamir n’si denmektedir. Çağatay Türkçesi’nde genellikle rastlanmayan zamir n’leri (Eckmann 2003: 66) metnimizde kurallı olarak istendik sayfada görülmektedir. Mahtumkulu’nun şiirleri bu konuda Çağatay Türkçesi’nden ayrılmaktadır ve Oğuzca dil kullanımının kanıtlarındandır.

Zamir n’si tekrarları saymaksızın 337 kelimedede bulunmaktadır. Örnekler:

ağzına 160/18, şıfātına 210/11, Hāḳına 210/18, 210/23, 210/24, ḳoynına 70/34, 94/36, Yoldaşına 213/5, arḳasında 166/11, 65/16, ṫarafında 128/9, Zālında 238/5, cānını 20/12,

züryâtını 22/7, düüşine 18/2, çeşmine 58/42, öngine 245/22, türbetine 118/20, cesedinde 112/2, izinde 101/2, bellisini 47/18, ini 230/81, yörişini 50/7.

3.3.2.11. -A bil- Yeterlilik Fiili

Kıpçak ve Karluk lehçelerinde yeterlilik fiili olarak genellikle al- kullanılır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde al- biçimine rastlanmazken, onun yerine Oğuzcada kullanılan bil- şekline yer verilir (Akar, 2014:37). Bu fiil 27 kere kullanılmıştır. Örnekler:

128/26 Gezip **tafa bilmez** rüy-i zemîni

129/10 **Yete bilmen** yâ çarhımu sen çenbermüng

155/4 Gök titreyüp **çeke bilmez** bu derdi

158/18 Başın alup **çıka bilmez** bir yâna

161/8 **Seçe bilmez** dumân nedür töz nedür

3.3.2.12. Fiil Çekimleri

Bu bölümün Çağatay Türkçesi gramer kuralı Eckmann, 2012: 123-130'dan alınmıştır.

3.3.2.12.1. Emir: -ğıl/-gil

Emir kipinin Çağatay Türkçesi kullanımının tek. 2. şahsı: batmağıl 223/36, bakmağıl 223/20, koymağıl 228/14, kılğıl 232/3, 49/18, salğıl 10/12, sorağıl 230/112, bilgil 232/1, 232/29, etgil 234/17, 234/18, 234/19, 236/25, 41/27 e.- megil 223/28, eylegil 232/25, 232/26, 232/27, 233/18, gitmegil 223/12, 223/35, 223/4, 223/45 olmak üzere 11 fiildir.

Oğuzca ile örtüşen tek. 2. ş. ayanma 50/18, azma 140/3, acıma 223/4 örneklerinden olmak üzere 49 fiil teşkil etmektedir. %82 Oğuzca ve %12 Çağatay Türkçesi ile ilgilidir.

3.3.2.12.2. İstek

Çağatay Türkçesi'nde 1.ş.t.: -(a)y: baray, alay, 1.ş.ç.: -(a)lı/-(e)li: okulu, oturalı, kılalınğ, kılalı, içelim örneklerinde olduğu gibi kullanılmıştır.

Feryâdetmek, bağırarak anlamındaki çağırarak fiili göklen ağzında kullanılmakta olup Çağatay Türkçesi istek kipi kullanımı görülmektedir:

181/20 Firâğı dîp **çırlay** sen meniñ nāmım

Tm. T.'sinde emir kipinin 1. ş. çok.'ta -alı:ñ/-eli:ñ ekiyle gelmekte (Söyegov, 2000: 293) olup metnimizdeki 222.'No'lu şiirin dört bentlik şiirin kafiyesinde /ñ/ fonemi olmaksızın -alı/-eli biçimi görülmektedir. 1. ş. çok.'un Çağatay Türkçesi biçimiyle örtüşmektedir:

222/2 'Işkınğ kitābın **açalı**

222/4 Anğa bir hesāb **geçeli**

222/8 Onğa lāyık dōn **biçeli**

222/12 Tende cān bardur **kaçalı**

222/16 Cān çıkmān berip **geçeli**

- Geçmiş zaman: aldım, aldınğ, aldı, aldık, aldınğız, aldılar; kettim, kettinğ, ketti, kettük, kettinğiz/kettinğler, kettiler.

- Şart: barsam, barsanğ, barsa, barsak, barsanğız, barsalar; körsem, körseñg, körse, körsek, körseñgiz, körseler.

Geçmiş zaman ve şart kipleri Çağ. Ve Oğuz grubu lehçelerinde fark göstermemektedir:

63/8 Bülbül **oldum** sayradım **girdim** İremniñ bağına

66/22 Kardaşlar kulağ berse **aytsam** sözimni rāster

2.3.1.12.3. Gelecek Zaman

- /+cAk/, /AcAk/, /IcAk/ gelecek zaman, zarf-fiil, sıfat-fiil eki:

Çağatay Türkçesi'nde gelecek zaman eki -ğay/-gey iken, Mahtumkulu'nun şiirlerinde günümüz Türkmen Türkçesi'nde olduğu gibi, kurallı olarak /-cAk/ eki göze çarpmaktadır. Ancak batı Oğuzcasında olduğu gibi, bu ek -IcAk, -AcAk, şeklinde ünlü ile başlayan örnekleri de az değildir:

5/26 Dünyâ gelen **gidicekdür** mât bolup

6/2 Gedem gedem **ādıcaķ** sen

6/4 Öz köngliñni **güydicek** sen

6/8 Göziñg yumup **yūdıcaķ** sen

2.3.1.12.4 Çağatay Türkçesi Gelecek Zaman –ğAy eki

Çağatay Türkçesi: bolğaymu, tapğay, atğaymu, tapulğaymu, bolmağay, bolğay, uyalğay, kâlğay, koyğay, olğay, kâlğay, kavuştırgay, urğay, bergey, iğey, görmegey, ölgey, yetürgeymü, eylegey, gelgey (Eckmann, 2012: 126)

15/12 ‘Āşıklarğa cebr andın **bolğaymu** bu yān ey dōst

49/2 Kaçan köñgöl qarār **tapğay** cem‘ bolup

58/23 Yā Rab kimse **bolğaymu** bir menzile yetirgen

58/28 Yā Rab tanab **atğaymu** bir kenārda oturğan

93/14 Kılça ıssı **görmegey** sen dāğ kader pişmān edip

93/17 Ger ölüm bolsa idi istārdiñg **ölgey** sen o gün

175/16 Kerem deryāsı cōşup **yetürgeymü** murāda

185/35 **Eylegey** hāristānda gül kibi imān peyda

Firaki'nin “nuqşāna gelgey” şiirinin redifi gel- fiilinden Çağatay Türkçesi gelecek zaman yapı ile tekrarlanmıştır:

191/2 Devlet döñüp dinler nuşşāna **gelgey**

191/4 Felek bu fikirdin pişmāna **gelgey**

Mahtumkulu'nun şiirlerinde tekrarlanmış kullanımlarla Oğuzca /+cAk/, /AcAk/, /Icak/ eki, 25 kere ve karşısında Çağatay Türkçesi -ğAy eki 35 kere görülmüştür. “gelgey” fiilinin redif olarak tek bir şiirde 9 kere tekrarlanmasını dikkate alırsak, Çağatay Türkçesi kullanım sayıca fazla olup %58 Çağatay Türkçesi ve %42 Oğuzca kullanım vardır.

3.3.3. Sentakik Düzey ve Cümle Üslupbilimi

Cümleler farklı bakış açılarından, çeşitli türlere ayrılmaktadırlar. Şiir cümlesinin başlıca özelliği devrikliktir. Ancak bu tür özellikler tüm şiirlerde bulunduğundan bir şairin veya dönemin üslup özelliği olarak kanıtlamak mümkün gözükmemektedir. Neticede diğer şairlerde olduğu gibi, Mahtumkulu'nun şiirlerinde de cümlelerin genel ve ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu bölüme Mahtumkulu'nun veya Çağatay edebiyatının birbirinden ayrı üslup özelliği olarak bakmadığımızdan, aşağıda farklı cümlelerle ilgili Mahtumkulu'nun şiirlerindeki örneklerini sunmakla yetiniyoruz:

3.3.3.1. Yüklemin Türüne Göre Cümleler

3.3.3.1.1. Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil olan cümlelerdir. Bu fiil şahıs ve kip eki alarak çekimlenir. Türkçe'de fiil cümlesi isim cümlesinden daha çok kullanılır.

1/1 Sa'y ile kütulmadım men bu belādın

2/4 Bolan bolmuş hünerleri bildim tut

3.3.3.1.2. İsim Cümlesi

Yüklemi isim soylu bir kelime olup ek-fiilin zamanlarından biri ile çekimlenmiş olan cümlelerdir. Aşağıdaki beyitte Tm. T. gramerinde “kem işlik” terimiyle anılan –dır fiili getirilmemiştir.

1/7 ten ‘ibâdetde ‘alîl hem bu şeytan der beğal

Burada ise yuvarlak biçimi gelmektedir.

72/1 serimize sevdâ kıran güzel Hâkıng felegidür

3.3.3.2. Öğelerin Dizilişine Göre Cümleler

3.3.3.2.1. Kurallı (Düz) Cümle

Yüklemi sonda bulunan cümledir.

7/1 Mâlinğa mülkinğe mağrur olunma

67/17 Begler Mağdumkulu sâñ cōşa geldi

68/6 Deçâl dünyâ inende başğa millet dîn törâr

68/8 Gök yüzinde ây bolmaz günbatardın gün törâr

76/38 Ölüpdik dîp hayrân bolup durarlar

76/39 Bizi kim direltdi diyip sōrarlar

76/40 Mü ’min kıllar cevâb berse gerekdür

79/1 Kîmyâñı torfağa çalsañg torfağdın zer behem eder

205/1 Cân cōşgına geldi yandım yârıldım

3.3.3.2.2. Devrik Cümle

Yüklemi sonda değil, herhangi bir yerinde bulunan cümlelerdir. Devrik cümle kullanımı şiirlerin başlıca özelliklerinden olup normal dilin kurallarından sapma

niteliğindedir ve tüm şiirsel ürünlerde bulunduğu için bir şairin veya dönemin özel üslubu olarak belirlemek mümkün gözükmemektedir.

77/1 Fikir kıldım yer göge ‘ aqılsız cān içinde

77/2 Gördim cān hem Allāh dīr et sīngir kan içinde

204/1 Bolmadı bizge naşibiṅ istedim güyzdin seni

205/17 Bārdı pinhān pinhān şīrīn sözimiz

205/18 Bolan işe hayrān kāldık ōzimiz

205/19 Bīr bīre bakmaqdın doymaz gözimiz

3.3.3.2.3. Eksiltili (Kesik) Cümle

Çoğu zaman yüklemi, kimi zaman da başka bir ögesi bulunmayan cümlelere denir.

4/9 Qarrı dünyā āl içinde -dir (Ek-Fiil eksikliği)

4/10 Ādemzād ḥiyāl içinde -dir (Ek-Fiil eksikliği)

4/11 cihān ḡalmaḡal içinde -dir (Ek-Fiil eksikliği)

5/6 diṅglesenḡ (sözümü) diyeyin cānım öyindin (belirtme hāli eksikliği)

13/17 Rūm şehrin eylār şā‘ ika ḡarāb

13/18 Yemeni Hūlaḡ yıkar Mūşılı a‘ rāb (yıkar)

13/19 Kūfāni Türk bozar Baḡdād şehrin āb (bozar)

13/20 Rey ülkesin dilnüp yer ḡarāb eylār

3.3.3.3. Anlam Yönünden Cümleler

3.3.3.3.1. Olumlu Cümle

Fiil cümlesinde işin, oluşun yapıldığını veya olduğunu; isim cümlesinde ise sözü edilen kavramın bulunduğunu, var olduğunu, bahsedilen şekilde olduğunu bildiren cümlelerdir.

76/61 Bir Bırâğı hülle bile bezârler

78/12 Tilki ôzin kırt bilür kırsak ôzin seg sâyar

98/18 Bîlindin aşâğı bolmış hâcerdin

3.3.3.3.2. Olumsuz Cümle

Fiil cümlesinde işin, oluşun yapılmadığını yapılmayacağını veya olmadığını; isim cümlesinde ise sözü edilen kavramın bulunmadığını var olmadığını bahsedilen şekilde olmadığını bildiren cümlelerdir.

23/18 Dil fermân bermedi cevâb etmâge

65/18 Hâkdın ğayrı bir kimse eşitmedi dâdını

66/26 Âteşe lâyıķ bolmaz edâ bolġan hâkister

76/57 Hâkdın ğayrı cânlı çendân kılınmaz

3.3.3.3.3. Soru Cümlesi

İçinde soru anlamı bulunan; bir konuda bilgi edinmek, şüpheleri gidermek ve düşünceleri onaylatmak için kurulan cümlelere soru cümlesi denir.

49/2 Kıaın köngül kıarâr tapġay cem‘ bolup

49/7 Kıanı ol İskender Rüstem pehlivân

129/2 Kıumrımı sen bûlbûlmü sen nâme sen

98/12 Âdemzâd cigerli yatan hût nedür

3.3.3.3.4. Ünlem Cümlesi

Sevgi, korku, şaşma, hayret, seslenme, coşkunluk, heyecan ve sitem ifade eden cümlelere ünlem cümlesi denir. Ünlem cümleleri, ünlemlerle, bazı sıfatlarla, emir kipiyle, "ki" bağlacıyla, haykırmalarla ve ses tonuyla kurulur.

76/68 Vây ümmetim diyip kıalsa gerekdür

240/2 Heyhât gündin zülmât gündin amân hey

70/1 Ey âğalar bir gün bolur pây alur

70/2 Kulluk edip gezen üstâda belli

102/1 Ey ‘âşıklar âğlâr men geldi geçdi zamâna

3.3.3.3.5. Şart Cümlesi

İçinde şart ve koşul anlamı bulunan cümlelere şart cümlesi denir.

106/5 Ecel doğru gelse karşı durar sen

106/21 İnanmasağ haber alğın ‘ârifdin

110/6 Söraşağ haber bir Nûhdın karriğan âvlar görünür

3.3.3.4. Yapı Bakımından Cümleler

3.3.3.4.1. Basit Cümle

İçerisinde tek yargı, tek fiil, dolayısıyla isim veya fiil cinsinden tek yüklem bulunan cümledir. Yarın akşam maç yapacaklar.

222/1 Seher vaktı geliñg döstlar

222/2 ‘Işkıñg kitâbın açalı

222/3 Her hurûfta niçe söz bâr

222/4 Añga bir hesâb geçeli

3.3.3.4.2. Birleşik Cümle

Bir temel cümle ile onun anlamını tamamlayan en az bir yan cümlecikten meydana cümlelerdir. Yani yapısında birden fazla cümle bulunduran cümlelerdir. Temel cümleyle yan cümlelerin bir araya geliş şekillerine göre birleşik cümleler çeşitlere ayrılır.

3.3.3.4.2.1.. Girişik Birleşik Cümle

Bu tür cümlelerde yan cümlecik temel cümleciğin herhangi bir ögesi olabildiği gibi, bir ögenin parçası da olabilir. Girişik birleşik cümleler, fiilimsilerle ve çekimli fiillerle kurulur. Havaaların ısınması / tatil düşkünlerini sevindirdi.

18/25 Mahtumkûlî gerçe işim namâzdur

18/26 Könglim perişandur sehvim derâzdur

33/5 Çünkü geldinğ bu yalançı cihâna

33/6 Ayağınğ kıramay bakdınğ asmâna

33/7 Felek bâzârında idigi nâna

33/8 Âdem oğlı ‘ömrin satmayın kıalmaz

3.3.3.4.2.2.. İç İçe Birleşik Cümle

İç İçe Birleşik Cümle bir temel cümleyle, herhangi bir sebeple onun içinde kullanılan bir yardımcı cümleden oluşan cümlelerdir. Yardımcı cümle de temel cümle gibi bağımsız bir cümle yapısındadır. Aynı zamanda temel cümlelerin bir ögesi niteliğinde olabilmektedir. Mesela “Adam, “Kartınız geçerli değil.” demez mi?” cümlesinde sonda gelen asıl yargı de- fiili yükleme hâli bir isim gerektiren fiildir ve “kartınız geçerli değil” cümlesi, bir isim yerinde yükleme hâli işlevini görmektedir.

Eski metinlerde bu tür birleşik cümleler çok rastlanmaz ve Firaki’nin şiirlerinde bulunmamaktadır. Ancak bazı fiiller iç içe birleşik şeklinde gelmesede, analım açısından diğer cümleyi kendi ögesi yapmaktadır. De- fiili bunun örneklerindendir:

12/25 Dîdim “Gökdin ağır yerdin merd nedür” < yükleme hâli cümlesi.

46/9 Dî “selâm” Mahtumkûlîdın yağı bolğan beglere < yükleme hâli cümlesi.

“selām” sözcüğü parçalar üstü söyleniş tonu ve vurgusuyla “esenlik ve sağlık olsun” anlamında bir cümledir.

245/29 Ol şāh-ı Perverdigār ol şāhib-i Zülfiķār

245/30 Ol şah-ı Düldül sevār nidā kıldı Kānberi

Bu beyit öznenin farklı niteliklerle nitelendirilip getirilmesinin örneğidir.

3.3.3.4.2.3. Şartlı Birleşik Cümle

Bir temel cümle ve onun şartı olan bir cümleden oluşan birleşik cümlelerdir. Şart cümlesi tek başına yargı bildirmez; ana cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme yönlerinden tamamlar. Onun zarfı olarak kullanılır. Hava güzel olursa / yarın pikniğe gideriz.

42/15 Kāfirler kaçd edip yıķsa Ka‘bāni

42/16 Müñķir barur ağacını satmāğa

70/11 Felek bir baķķāldur sevdā eder sen

70/12 Āhır evvel utar sevdāda belli

4/25 Maḥdumķulı tevfiķ alsam

4/26 Bir ār tapsam ķulluķ kılsam

4/27 Yürek aydar yoldaş bolsam

4/28 Dem çeken dervişler bile

3.3.3.3. Sıralı Cümleler

Bağımsız cümlelerin, aralarındaki anlam ilgisinden dolayı virgülle veya noktalı virgülle birbiri ardına sıralanmasıyla oluşan cümleler topluluğudur. En az iki cümleden oluşur. “Yağız atlar kişnedi, / meşin kırbaç şakladı,

21/5 Gelen geçdi gelecege yûrt koydı

21/6 Āšnālîğî nâmerd açdı merd koydı

36/12 Arslan öter tilki geçer şîr gider

3.3.3.4. Bağlı Cümle

Aralarındaki ilgiden dolayı birbirlerine bir bağlaçla bağlanan cümlelerdir. Bağlaçlar cümle ögesi değildir. Kızıl havaları seyret ki akşam olmakta. “Gönlüm isterdi ki mazini diriltten sanat Sana tarihini her lâhza hayal ettirsin.” (Gönlüm, mazini diriltten sanatın sana tarihini her lâhza hayal ettirmesini isterdi.)

11/17 Kim bârdur ki felek bağrın bozmamış

61/2 Hastalık şükrini kılğın tâ ki ölmezdin burun

61/14 Gülni yâdîngdın çıkarma tâ ki solmazdın burun

89/1 Vâkt olur ki bir yel düşer serime

88/30 Hâk üçin ne bitürdîng eger yüz yaşa yetdîng

63/33 Çün meni risvâ kılıpdur ‘ ışkî kâne uğradım

245/19 ‘ Ali çün vâkıf boldı kefterîng hâlin bildi

245/31 Kanber çün hâzır boldı lûtf ile kerem kıldı

3.3.4. Kelime Düzeyi ve Kelime üslupbilimi

Bir dildeki sözcükleri bütün türleri ile çeşitli anlatım yönlerini araştırmak ve öğrenmek için dil biliminin leksikoloji ya söz varlığı bölümüne baş vurulmaktadır. Söz varlığı, anlambilim, söz sanatları gibi farklı konularla ilişkili bir konudur.

Bir dilin söz varlığı deyince sadece o dilin kelimeleri yani sözlüksel birimleri değil, deyimleri, ilişki (kalıp) sözleri, kalıplaşmış sözleri, ata sözleri, terimleri, doldurma sözleri ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü kast etmekteyiz (Erdem 2009: 11).

Üslupbilimi araştırmaları gereğince çalışmamızın edebî düzeyinde bu konuların bazılarına değinmiştik. Burada, Mahtumkulu'nun şiirlerinin söz varlığının sözcüksel öğelerine üslup inceleme amacıyla yani söz birimlerine değineceğiz. Sözcüklerin tüm yönlerini incelemek konunun alan genişliğine bakıldığında ayrıca bir çalışmanın söz konusu olabilmektedir. Burada çalışmamızın konusu olan sözcüklerin şiirlerdeki üslup yönüne odaklı olmak yerinde olacaktır.

Mahtumkulu'nun kelime hazinesini etkileyen Çağatay Türkçesi, Oğuzca ve diğeri Türkçe sözlerin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimeler, Tm. T.'ne ve mesup olduğu Göklen boyuna ait sözcükler de onun üslup özelliklerini belirlemede önem arz etmektedir.

Firaki'nin şiirlerindeki sözcüklerin toplam sayısını verdikten sonra söz varlığı özelliklerini tespit etmeye çalışacağız.

3.3.4.1. Söz Varlığı

Metnimizde 246 şiir esasında oluşturduğumuz dizine göre toplam 4322 kelime bulunmaktadır. 6200 mısradan oluşan metin toplam tekrarlanmış sayılarıyla 34600 kelime içermektedir.

Alıntı kelimelerin toplam sayısı ilgi çekicidir. Türkçe kelimeler 1901 iken, Arapça ve Farsça sözcükler 2421'tür. Bunlardan 1378'i Arapça ve 1043'ü Farsça'dır. Yani yabancı sözcüklerin oranı %56 olup Türkçe kelimeler %44 civarındadır. Nasıl Türkçe'nin söz varlığı oranı yarı yarıdan düşük iken Türkçe metin oluşabilmektedir. Bunu dilin dizelerdeki temel yapısı olan gramerden kaynaklandığını anlamak çok zor değildir. Mesela Ordu dili dil bilimcilere göre sözcüklerinin tümüne yakını Arapça, Farsça ve Hintçe sözcüklerden olup grameri kendine özgüdür. Tahran üniversitesi rahmetli hocam olan H. Ferișidverd'e göre İngilizce'nin %70 Fransız sözcüklerinden

oluşmaktadır. 14. yy.'a kadar İngiltere Fransa'nın sömürgesi altında iken resmi ve edebî dil Fransızca idi ve 100 yıl süren istiklal savaşı döneminde İngilizce Latin dilini öğrenmeye kullanılmaya başlamıştı. Neticede bir dildeki yabancı kelimelerin oranı çok olsa da, kendine özgü dil niteliğini kaybetme eğilimi söz konusu değildir.

Fiiller dilin gramerinin ana ögesi olup cümlede diğer sözcüklerin de yerini belirlemektedir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde yabancı dilin gramerini sergileyecek alınma fiilli tek bir cümle bulunmamaktadır. Dizelerin tümünde Türkçe fiil kullanılmış olup diğer dil öğeleri ona göre ayarlanmıştır. Diğer yandan kelimelerin metindeki dağılım ve tekrarlanma oranına bakılırsa Türkçe kelimelerin oranı daha çok olduğunu biliyoruz.

Yabancı sözcüklerin alan dilin ses düzenine göre telaffuz edilerek konuşurların kullandığını ve asıl şeklinden imla değişikliğiyle elyazmalara aktarılmasından bahsetmiştik. Mahtumkulu bazı yabancı sözcükleri Tm. T. kurallarına göre yeni fiiller ve sözcükler ortaya koyduğu bellidir ve aşağıda biz onun örneklerini vereceğiz.

Tüm bunlar metnin Türkçe olduğuna dair basit bilgiler olsa da, burada metnimizdeki sözcükleri Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç bölümde irdelemekteyiz.

3.3.4.1.1. Arapça Söz Varlığı

Metnimizde 1378 Arapça kelime bulunmaktadır. Arapça kelime türleri kullanım oranı açısından sırasıyla şunlardan ibarettir:

- %98 üzeri isim ve sıfattır. İsimler cümlelerin farklı yerlerinde hâl eklerini alarak Türkçe'nin cümle yapısına uygun biçimde getirilmiştir. Sıfatlar Arapça sözcük kullanımında isimden sonra yer alırken, Firaki'nin şiirlerinde Türkçe yapıya uygun isimden önce gelmiştir. Halbuki Arapça gramerde sıfat isimden sonra gelmektedir.

Örnek:

233/4 ağız tarafınğa ' azîz cân gelür

40/7 ‘āṣī ādem üçün gözi yöldadur

142/27 ‘āciz bendelere ‘āṣī kullara

- Arapça dinî fiiller, isim anlamında kullanılmıştır:

Arapça fiiler isim yerinde “îmân ettik, doğruladık kıyâmet” günü” anlamında:

106/1 **āmennā şaddaknā maḥşer günleri**

Kul huv Allāh cümlesi ihlâs süresi adı yerine gelmiştir:

209/2 Eger ẓahrına uğraşsam **okırım kul huv Allāhdur**

- Arapça tamlamalar isim anlamında gramerde isimin hallerini almaktadırlar:

178/17 Maḥdumkulu aydur **elḥamd’ü-lillāh** „belirtme hali, eksiz, belirsiz hal“

223/23 bu gün yedi gündür **elḥamd** okırın „belirtme hali, eksiz“

173/5 kim bilür ki neylār sen **dār’ül-beḳāda** bizni “bulunma hali”

173/3 hoşvaqt eylāp gezdirdiṅ **dār’ül-fenāda** bizni “bulunma hali”

- Arapça özel adlar dinle ilişkilidir: **Cebrā’îl, Ādem, şıddık, Behāveddin, Belḳis,**

Benicān, Heftā’îl.

- Arapça kelimelerin kafiye ve vezin zenginliğine sebep olmuştur:

176/11 bardı ḥālim **ölümge** tāb etmeyān **zülümge**

176/12 yıḡlamayan **ḥālümga** gülen bārmı yaranlar

178/17 Maḥdumkulu aydur **elḥamd’ü-lillāh**

178/18 devlet bāḳisini öziṅ ber **Allāh**

178/19 onı minen Aḥmed ibn-i ‘**Abdullāh**

178/20 geldi zebānıma sözi **Birāḡiṅ**

Metinde kullanılan Arapça kelimeler şunlardır:

abeş, ‘aceb, ‘acāyib, ‘adālet, ‘adem, ‘adıl, ‘aşā, aşıl, ‘āṣī, aşı, aşlā, ‘afv, aḡyār, ‘ahd, ‘aks, ‘alā, a‘lā, ‘ilāc, ‘ale’ş-şalā, ‘alem, ‘aleyk, ‘alil, ‘alim, ‘amel, a‘māl, amān, ‘anber, ‘andelib, ‘anḳā, azāb, ‘azīm, aḥmak, aḥvāl, ‘arab, ‘araşāt, ‘arak, a‘rāb, ‘arż, arż,

‘arzā, ‘arş, ‘aşā, ‘atā, ‘aķıl, ‘aķīm, ‘aķīķ, ‘aķl, ‘ayāl, ‘ayān, ‘ayb, āyet, ‘īd, ‘ayn, ‘ayş, ‘ayyār, ‘aziz, ‘azm, ‘azrāēil, bā-şefā, baķil, baķr, barķ, bast, baķķāl, ba‘zı, bāb, bāķıl, bāķī, belā, belī, bereket, besāt, beşer, beķā, bevl, beyān, beyn, beyze, beyt, bid‘at, binā, cāhil, cāyiz, cebhe, cebir, cebr, Cebrā‘il, ced, ciddi, cedāl, cedel, cefā, cehd, cehālet, cehennem, cellād, cem‘, cemād, cemāl, cennet, cesed, cevāb, cevār, cevher, cevlān, cevr, cevşen, cezbā, cezā, cezire, cihet, cilve, cin, cins, cism, cevher, cum‘a, cur‘a, cümle, cumā‘, cüreet, cürm, dāğal, dāķil, da‘vā, da‘vet, da‘vī, dāeimā, dār‘ül-beķā, dār‘ül-fenā, dāvūd, dāyim, def‘, defter, dehr, delālet, delil, deriğ, ders, devir, devlet, devr, devrān, devvār, dīn, dīnār, dirhem, divān, du‘ā, dünyā, dükān, dünje, dinyā, şabā, şabır, şabī, şabr, şaddaķnā, şaf, Şaffār, şafī, ğaflet, şaftā‘il, şahrā, şalavāt, ğam, ğamzā, ğamzā, şanem, ğazab, şahābe, şahrā, şarşar, şarf, şarfa, ğarīb, ğark, ğarre, şarsā‘il, ğark, ğarkāb, ğavş, ğavvaş, Ğayın, şayha, ğayr, ğayret, şayyād, ‘Abbās, ‘Abd, ‘Abdullāh, ‘Abāeil, ‘Acbā, ‘aciz, Ādem, ādem, ‘Aden, şābit, şād, şāf, ğāfil, şāhib, şāhib-kemāl, ‘āşī, şā‘iķa, şāliķ, şāniye, şāhib-cemāl, şāhib-zamān, şedā, şefā, şefī‘u, Şī, şenā, şen‘ān, şevāb, şevāb, āfāķ, āfet, āfī, āķır, āķiret, Aķmed, şiddīķ, şıdķ, şıfat, şıfāt, şırāt, ğibet, ‘āķil, ‘ālem, ‘Alī, ‘ālī, ‘ālī-cāh, ‘ālim, Allāh, ‘ām, āmennā, ‘ām, āmin, ‘Amman, Aķmet, ğovş, ğavgā, beli, devletmāmed, meķş, meķān, Mekke, meķr, meķteb, melāeik, nağme, surūr, şöhbet, ‘arız, ‘Arībā, ‘arif, ‘Arş, ‘Arķa, Arķalūn, ‘Asger, ‘āşī, ‘Āsif, ‘āşık, ğubār, şūfī, ‘āķıl, ‘āķil, şulb, ğulgule, şun‘, şūr, şūret, şülbet, şüm, āyet, ‘Azāzil, āzık ‘Azrāēil, bāb, Başra, Bağdād, Bayezīd, Bābil, Bedr, Behā‘udin, Behāveddin, Belķis, Benīcān, Beyt‘ullāh, Beyt‘ul-Muķaddes, Bırāğ, Bismillāh, Budelā, Ca‘fer, Cebbār, Ceberūt, Cebrā‘il, Cehl, Cehūd, Celil, Celil‘lullāh, Cemāl, Cenādil, Ceķim, Circīs, Cüpbe, Daķyānūs, Dābbet‘ül, Deccāl, Dimaşķ, ebdāl, ebdān, Ebābekr, Ebābil, ebed, ebrār, Ebūbekir, ebvāb, ecābet, Döldül, ecel, edā, edeb, eşer, eşhāb, ef‘āl, eġyār, ehl, ‘ālem, Elest, elķamd, elvān, emşāl, emānet, Emin, emir, emmā, emr, ‘enber, enbiyā, encüm, ‘enāşır, enin, Ente, envār,

eḥbār, eḥvāl, eömr, erbāb, erbe‘in, ercül, erkān, ervāḥ, esbāb, Esed’ullāh, ‘asel, eṣer, esir, Eslīm, eṣḥāb’ul-fil, Esrafīl, esrār, iṣret, eṣyā, eṭa‘at, evc, evlā, evlād, evliyā, evtād, evvel, eydi, eyā, eyyām, Eyyūb, eyyūh’annās, ezel, ‘aziz, faṣl, falān, faẓl, farz, fark, feth, Fetḥeali, faḳir, Faṭma, faḳr, fāl, fānī, fārīg, fāsıḳ, fāş, fātā, fāṭḥā, Fāṭma, fedā, fehmi, felek, fenā, feẓīḥat, ferd, ferāgat, fersaḥ, fers, fesād, fetī, fevt, Fevz, feyż, fırsat, fırka, fikr, fi‘l, Filḳūs, Firaġī, Fir‘avn, firdevs, firāġ, Firāġī, firāk, fitne, fiḳr, fūlād, furḥat, furkat, fuḳarā, Ġaffār, ġaflet, ġallāc, ġalmaġal, ġam, ġamze, ġanī, Ġanīm, ġaẓab, ġaraẓ, ġarb, ġarāmet, ġarīb, ġarḳ, Ġarḳāeīl, Ġayın, ġayr, ġayret, ġayrı, ġāfil, ġāfir, ġāyet, ġāyib, ġibet, ġavġā, ġubār, ġuşsa, ġusl, Ḥabeş, Ḥabīb, ,Ḥabīb’ullāh, Ḥaccāc, Ḥacı, haciyān, Haleb, ḥalḳ, Ḥamle, Ḥannān, Ḥazret, ḥarām, Ḥariş, Harūt, Ḥasan Ḥaḳ, Havvā, Ḥaydar, ḥayā, ḥayvān, ḥazāne, Hāmān, Hāmūn, Hārūn, Ḥāt, hecv, Heftā’ıl, ḥekīm, helāket, ḥezer, ḥāzır, ḥekīm, hesāb, hesib, hevl, hicrān, hicret, hidāyet, hilāl, himmet, Hū, Ḥumş, ḥūrī, ḥurūf, hücüm, hüdhüd, hükm, hülle, ḥürmet, Ḥüseyn, ‘Irāḳ, rızvān, ‘ışḳ, ‘ibādet, İblīs, ibn, İbrāhīm, ‘ibret, ibtidā, İdrīs, ‘iṣyān, iḥlās, iltifāt, ikrām, ‘ilāc, İlāh, İlāhe, ilāhī, i‘lām, ilhām, ‘ilm, İlyās, imām, İmām-Rızā, imāman, imān, ‘imāret, imkān, ‘İmrān, imtiḥān, inşāf, ‘ināyet, inkār, ins, insān, intizār, izḥār, iḥlās, iḥsān, iḥtiyār, irāde, irem, ‘irfān, ‘isā, islām, ism, İsmā‘ıl ,işḥāḳ, İsrāfil, iṣāret, i‘tibār, iḳbāl, iḳlīm, iḳrār, i‘zāz, ‘izzet, Ḳabāeīl, Ka‘be, ḳabir, ḳahbe, Ḳanber, Ḳaydūm, Kābil, kāfir, kāhil, kāmīl, Kāzim, kātib, keffāret, kehf, kelām, Kelim, Kelim’ullāh, Kemāl, Ken‘ān, kerāmet, kerem, Kerbelā, keret, Kerīm, kesb, kesd, kesel, keşf, Kevşer, keyd, keyf, Ḳıbt, ḳımmat, kibr, kirām’ul-kātibeyn, kitāb, ḳavm, Kökbāeīl, Ḳubbet’ül-islām, Ḳubeys, Ḳudret, Kūfe, Ḳur‘a, Ḳur‘ān, Ḳulhuv-Allah, Ḳuḳnūs, küffār, küfr, külfet, küll, kün, kürs, lafz, la‘l, la‘net, lā, lākin, lāmekān, lāyıḳ, lāzım, lebbeyk, lecām, ledün, leḥed, leḥze, levlā, levḥ, lākin, leyl, Leyli, lezzet, Lūt, lum‘at, Lūt, luṭf, luḳme, Luḳmān, Lüelüe, ma‘cün, ma‘den, maşıl, maġrib, maġrūr, maḥrūr, māl, ma‘lüm, mancāniḳ, Maṣşūr, ma‘nī,

manzar, maḥal, maḥbūb, mazlūm, maḥlūk, maḥrem, maḥrūm, maḥşer, ma'rifet, Marūt, maşhara, maşrıq, maşq, ma'şūk, matā, maṭbaḥ, maḵbūl, maḵşad, maḵām, maḵşūd, maṭlab, māeil, Māgūn, mālīk, māyil, mecāl, meclis, Mecma'ul-Baḥreyn, Mecnūn, medār, meded, Medīne, meşel, Meşvīr, Meecūc, meeḥūz, melāmet, melek, mel'ūn, memāt, mennān , men', menzil, meḥbūb, meḥfūz, mercān, meḥfel, mergūb, merhem, merkeb, Merḥamet, mertebe, Mervān, Merve, Meryem, mescid, mesken, meskenet, mesrūr, meş'al, meşakḵat, meşgūl, meşhūr, metā', mevc, Mevlā, mevsim, mevt, mey'ān, meydān, meyl, mīdām, mīdār, mīşāl, Mışır, mızrak, mişāl, mişl, miftāh, Mīkāeīl, mōlla, mi'mār, minber, min, Minā, miḥek, miḥnet, miḥrāb, mīraş, mi'rāc, misāfir, miskīn, miḵdār, mīzān, mu'azzam, mu'ciz, Mūşıl, Muştafā, Munakḵaş, mūnis, muḥabbet, Muḥammed, muḥannes, muḥāl, muḥliş, muḥtāc, muḥtār, muḥterem, muraşşā', murād, Murtuzā, musallaṭ, Mūsā, mustaḡrak, muştāk, mu'tekid, mutlak, muḵarreb, muḵātil, muḵırr, muṭi', muḵīm, mübtelā, mücāvir, müdām, münkir, müezzın, müflīs, mühr, mükemmel, mülk, mü'min, münber, münacāt, münāfıḵ, münāsib, münkir, Münzer, müḥkem, mürevvet, mürsel, müřsid, müsāhib, müşkil, müşteri, Naşr, naşib, naşihat, na'leyn, nazar, na'ra, naḵd., Naḵi, naḵş, naḵḵaş, nā'let "lā'net", nāmūs, nāzır, nār, nā'ş, nāşī, nāyib, nebāt, nebī, Nebi'yullāh, neccār, Necd, Necef, , nef', nefes, nefis, nehr, Nekir, Nemrūd, nezr, neşr, neḵib, nevbet, nışf, Nızām, nidā, nidāmet, nişār, ni'met, nizām, niḵāb, niyet, nevbet, Nūḥ, Nūn, Nunbāeil, nūr, nūran, Nurbā'il, nūrı, Nuḵabā, nuḵşān, nücebā., nüşret, ḥaber, ḥabīb, zabṭ, ḥac, ḥacer, ḥacī, ḥad, ḥadīs, za'if, za'ife, ḥakem, ḥal, ḥal'at, ḥalāş, zalālet, Ḥalāyık, ḥal'et, Ḥalil, Ḥalil'ullāh, , ḥalk, ḥalka, ḥalvet, ḥamd, ḥamir, ḥamr, ḥazer, Ḥazret, zarb, zarbe, ḥarāb, ḥarām, ḥarāmī, Ḥariş, Ḥarka, ḥased, ḥasret, Ḥarkānı, ḥaşem, ḥaşr, ḥatar, ḥatā, Ḥaḵ, ḥaṭ, ḥaṭar, ḥatā, ḥaḵiḵat, ḥavāle, ḥavf, ḥavz, Zay, Ḥayber, ḥayā, ḥayāt, ḥayr, ḥayl, ḥayli, ḥayrān, ḥayret, ḥayvān, ḥayvānat, ḥayyāt, ḥacet, Zād, ḥaş, ḥaşıl, zāhir, ḥākim, ḥāl, Zāl, Ḥālık, ḥālī, ḥālīş, zālīm,

‘Osmān, hās, zāt, hātem, zātı, hātır, zāya, hāyin, hāzır, hed, heşāb, zehin, helāl, zelil, himāyet, heml, hezer, zerre, hesāb, hesīb, hevf, zevk, heybet, heyf, hicālet, zıd, hıfz, Hızr, hırş, hırka, Hî, Hî, hicālet, hizmet, hişşe, zıkr, hîle, hilim, zille, hınzır, ziyā, hiyāl, hiyālāt, hiyānet, ‘Ömer, Huldā, hulk, hums, zuhā, huzūr, hūr, hurūc, hüsn, hülle, zūlm, Zūlmā‘il, zūlmāt, zūlmet, hürmet, züryāt, ‘ömr, pāş’’fāş’’, Rab, , Ra‘a, Rafrāf, rağbet, rahmet, Ramazān, ra‘nā, Raḥīm, rahm, Raḥmān, rahmet, Ratkā, rakş, rakīb, ‘arz, rāfi‘, rāhat, rāzı, rāvi, Refref, rekāb, rek‘at, Remkā, reh̄m, resm, resūl, Resūlullah, rızā, rızq, Rî, ribāt, rişvet, riyā, riyāzet, rūḥ, Rūm, Ruḥ’ullāh, Ruḥşat, Ruḥabā, rütbe, sā‘at, şabır, sabık, safar, şalā, saḥāvat, sahrā, saḥa, saḥar, sāeil, sāf, Sāmıra, Sārā, sāki, sebeb, secdā, sefā, sefer, sefil, sefine, seher, sehv, Sekvān, selām, selāmet, Selim, Selmān, Selsebil, semā, semā‘, semer, seḥāvet, seher, sened, Settār, sevdā, şevm, sevḥ, Seyf’ül-melek, , seyd, seyr, seyrān, Seyyār, sır, sıtr, Siccīn, Sidre, sıl, sihr, siyāset, soeāl, soḥbet, sevdā, Subḥān, sūfi, Sufyān, Suhā, sun‘, sūre, sükr, Süleymān, sünnet, sünni, sūre, şān, şarāb, şark, şakşak, şāb, şāeir, şāfi‘, şecer, Şeddād, şefā‘at, Şefi‘’, Şefkat, şehādet, şehid, sek, şem‘, şer, Şer‘, şerbet, şerāret, şeref, şerer, şeri‘at, şerif, şerḥ, şert, şekāvet, şivket, şevḥ, şeyḥ, şeytān, Şibli, şidde, Şiş, şikāt, şikve, Şimr, Şin, şirket, şöret, Şu‘ayb, şu‘le, şükr, ta‘ām, ta‘at, tabib, Tağyir, ta‘lim, tamām, ta‘zīm, taḥsīn, taḥkik, taḥdīr, taḥşir, taḥşim, taḥvā, taḥvr, tābi‘, te‘şib, Tāhā, Tāhir, tebāh, tebrik, tecelli, tedbir, tedārük, teşadduk, teferrüc, tekebbür, temāşā, temennā, temiz, Tezerv, teht, terbiyet, terk, tesbih, tesellā, teselli, teşhed, teşviş, tevbe, tevekkül, tevellā, tevfiḥ, Tivrāt, tezvır, Tî, tühmet, Tübî, tūfān, tulu‘, turāb, tür, türbet, ta‘ām, ta‘at, kabā, kabî, tabib, kabz, kabır, kabül, kad, kadd, kadem, kader, kadir, kadim, Kadir, kadr, kaşd, kağız, kahar, kahbe, tahāret, kahr, tahūr, ta‘lamūn, taleb, kalb, kal‘e, kalem, tama‘, kamet, kamkam, ta‘n, kanā‘at, tanab, Kanber, ta‘ne, kazā, kaht, qarābet, taraf, Kārān, qarār, tarfat’ıl-‘ayn, tarik, qarz, Kārūn, kasd, kat‘, katl, kaḥnūs, tavāf, tavḥ, Tay, tayr, tayrān, kazā, Kadir, kaeil, kāf, tağūn,

ṭakat, ḵīl-u ḵāl, ṭāli‘, ṭālib, ṭāmi‘, ḵāni‘, ḵāzī, Ḵāziy’ül-ḥacāt, ḵārūn, ṭās, ṭāḵat, ṭāvūs, ṭāyfe, ḵāyim, ṭehāret, ṭevāf, ḵiyām, ḵimet, ḵismet, ḵiyāmet, ‘Uzra, Uḥud, ‘Urub, ‘uryān, ḵubā, Ṭubā, ḵubūr, ḵudret, ḵuşur, Ḵul-huv-Allāh, ḵulzum, ḵulle, ḵunbul, ṭūr, ḵurayş, ḵurb, ḵurbān, ḵurbet, Ḵur‘ān, ḵuṭb’ul-aḵṭāb, ‘ummān, Ḵuvvet, ṭūrfe, ‘ücb, ‘ühde, ümenā, ‘üşür, Üveys, va‘de, vaşf, vaşiyet, vaşl, vaşlet, va‘z, vaḥdet, vaḥşī, varağ, Varka, vaḵt, vā, vā‘iz, Vāmıḵ, vāḵıf, Vāv, Vāveylā, vāy, ve, vebāl, vefā, veh, vehm, vekīl, velāyet, velī, vesīle, vesvās’ul ḥannās, veyl, veylā, Veys, vezīr, vişāl, vilāyet, vird, vitir, yaḵīn, Ya‘ḵub, Yaḵūt, Yā, Yemen, Yesevī, yessir, yevm, Yezid, Yūnān, Yūnus, Yūsuf, zamān, zāhid, zamāne, ,zaḥmet, zaḵḵūm, zālīm, zāt, zāviye, zebāniye, zebūn, Zebūr, Zehrā, zek‘āt, Zemzem, zevāl, zevḵ, zevvār, Zeyn’ül-‘ābidīn, zeyn, Zī, zīn, zinā, Zū’l-Celal, Zühre, zülāl, Züleyhā, Zülfikār, zümre, züryāt.

3.3.4.1.2. Farsça Söz Varlığı

Metnimizde 1043 Farsça kelime bulunmaktadır. Farsça kelime türlerinin kullanım oranı açısından sırasıyla şunlardan ibarettir:

- Farsça kelimelerin %98 üzeri isim ve sıfattır. İsimler cümlelerin farklı yerlerinde hâl eklerini alarak Türkçe’nin cümle yapısına uygun biçimde getirilmiştir. Sıfatlar Fars gramerinde isimden sonra gelirken, Firaki’nin şiirlerinde Türkçe’nin cümle yapısına uygun isimden önce gelmiştir.

Farsça sıfat:

48/5 **şīrīn** cān riştesi tende oşaldur

205/17 bārdı **pinhān pinhān şīrīn** sözimiz

- Farsça fiill kullanılmamıştır.

- Farsça tamlamalar isim anlamında isimin farklı halleri durumunda bulunmaktadır. İzafet kesresi vav yerine de kullanılmıştır:

Örnek: (tamlanan ve tamlayan) **nūr-ı imān**, **ẖāb-i ğafletdin**, ‘ilm-i ledün, **şeb-i mi‘rāc**, **mest-i mestāne**.

Örnek: (vav yerine), **yār-ı yārān** “yār ve yārān”, ‘ayş-i ‘eşret “ayş ve ‘eşret”.

100/21 **devr-i sabıķda** ötenler yār cemālîñ ğün enin “Bulunma hali”

155/17 Maħdumķulı ğekseñg **derd-i düğündin** “Bulunma hali”

181/3 **cām-ı mey** sundığîñg görmesün eğyār “belirtme hâli eksiz”

- Farsça özel adlar yer, ülke, şehir, topluluk ve kişi adlarıdır:

Bedahşān, Bezrkūh, Cāmiyān, Cemsīd, Ceyhān, Ceyhūn, Dehistān, Dekken, Fereng, Fereydūn, Ferhād, fermān, Hindistān, Hirāt, İspendiyār, Suķlāp, Şām, Şirāz, Şirvān, Tahrān, Tācīk, Termiz, Tevriz<Tebriz, Tiflīs, Zāl, Zengistān.

- Farsça kelimelerin kafiye ve vezin zenginliğine sebep olmuştur:

182/21 Maşrıķa yüz urıp ğıķsañg **Horāsān**

182/22 Evvel kürd siziñgdür soñgra **Bedahşān**

182/23 Zīr-i pāy etsenğiz Irāķ **İşfihān**

182/24 **Dāğistān** haşemi haylı siziñgdür

186/9 Kōp nān tapıp eger bolsa kōñgli **şād**

186/10 Kızdın güzel maħbūb islār kōp evlād

186/11 Bu devleti peydā etse **ādemzād**

186/12 Kōñgli istār büyük şehre ğān bolsa

- Bī-/nā- olumsuz Farsça ön ekler Arapça ve Farsça sözcükler başında kullanılmıştır:

bī-vefā, bī-‘aķıl, bī-bād, bī-behre, bī-beķā, bī-cān, bicāy, bī-dehān, bī-dem, bī-derd, bī-devlet, bī-dīn, bī-şevt, bī-ğāre, bī-ğam, bigāne, bī-ğāyet, bī-hesāb, bī-hūş, bī-‘ilāğ, bī-imān, bī-vefā, bī-kār, bī-kemāl, bī-murād, bī-namāz, bī-nevā, bī-nurbat, bī-

haber, bî-ḥayr, bî-ḥed, bî-ḥesāb, bî-pāyān, bî-pervāy, bî-raḥim, bî-ṣumār, bî-ḡarār, bî-tāḡat, bî-kīmet, bî-kuvvet, bî-vec, bî-vefā,

nā, ön eki nābelli, nādogry, sözcüklerde görüldüğü gibi, ölç. Tm. T.'sinde nā- şeklinde Tm. T.'si kelimelerin başına da eklenirken, metnimizde sadece alıntı kelimelerin başında gelmiştir.

nādān, nāḡār, nāḡāh, nāḡihān, nā-maḡrem, nā-maḡrūm, nā-me' mūr, nā-merd, nā-murād, nā-ḡaḡ, nā-revā, nā-ṣād, nā-ṣāyeste, nāṣta, nā-ḡadır, nā-ḡābıl, nā-vaḡt,

Farsça sözcükler:

Anbār, aḡter, armaḡān, armān, arzūmend, āṣyān, avarrā"āvāre", ayna, ejderhā, āzār, āzergūn, behār, baḡt, baḡṣ, bāzergān, bā, bād, bāde, bāḡ, bāḡḡe, bāḡhūner, bāni, bārān, bārgāhi, bāzī, bāzār, bāzı, bāzīger, bāzīgerd, be, bebr, bed, beden, bedev, bedkār, bednām, bedḡūy, beng, bengī, beḡḡe, beḡal, begzāde, behā, behāna, behem, behiṣt, behre, behrī, beled, belke, belki, bend, bende, bender, bendil, be-ḡil, ber, berāber, berg, ber-ḡaḡ, bes, beste, beter, be-yek-bār, bezirgen, bezm, bī, bī-ṣabır, bī-vefā, bī-‘aḡıl, bī-bād, bī-behre, bī-beḡā, bī-cān, bicāy, bī-cāydur, bidār, bī-dehān, bī-dem, bī-derd, bī-devlet, bī-dīn, bī-ṣevt, bī-ḡāre, bī-ḡam, biḡāne, bī-ḡāyet, bī-ḡesāb, biḡūde, bī-hūṣ, bī-‘ilāḡ, bī-īmān, bī-vefā, bī-kār, bī-kemāl, bīmār, bī-murād, bī-namāz, bīnende, bī-nevā, bī-nurbat, binyād, bī-ḡaber, bī-ḡayr, bī-ḡed, bī-ḡesāb, bī-pāyān, bī-pervāy, bī-raḡim, birehne, biryān, biryāne, bisyār, biṣe, bī-ṣumār, bī-ḡarār, bī-tāḡat, bī-kīmet, bī-kuvvet, bī-vec, bī-vefā, biyābān, bī-zār, bī-zebān, bostān, burhān, būryā, but, but-perest, būlbūl, būlend, būnyād, caynamāz, cādde, cādı, cām, cān, cānān, cānāne, cānever, cāvdān, cāy, ceng, cem, ciger, cihān, cihān-ḡir, cihān-ḡār, cilev, cilevdār, cōṣ, civān, cōmerd<civānmerd, cudā, cūlḡe, cūnbān, cūnbende, cūnbūṣ, cūnde, cūr, dād, dām, dāmād, dāmen, dāne, dār, dāver, dāstān, deḡerān, deh, dehān, dehāne, dem, dendān, der, deraḡt, derd, derd-i-ser, derāz, dergāh, dergeh, dirhem, ṣafder, derkār, dermān,

dermānde, dermende, derrende, derveze, dervīş, deryā, deslāp<f, dest, destān, destenbil,
 dester, destgir, destgīr, destūr, deşt, dev<dīv, devā, devzaḥ, dīde, dīdār, dilbend, dilber,
 dildār, dilpezīr, dōst, dōster, dīvāne, diyānet, diyār, du, du‘ a-gūy, duçar, dum, dummuy,
 dürd, düstān, dūzaḥ, dür, dür-dāne, dürüst, dürr, devzaḥ, āb, ābād, āb-ı-rūy, ābile,
 ādemzād, Adnaḥāl, şed, şefāger, ‘āeil, āferin, āftāb, āgāh, āgāz, āh, āheng, āhenger,
 āıfḥān<İşfihān, ğıbetkeş, ān, āḥ, Āzerbeycān, şovıtkār, ārām, ārāyış, Ārzū, āsān, āsmān,
 āşıkāra, āşinā, āşkār, āşnā, āteş, āteş-ḥor, şūret-perest, āvāre, āvāz, āvāze, āzād, Āzāde,
 Āzādi, āzār, āzmāyış, Badeḥşān, Balḥ, Bāzāristān, Bedaḥşān, Bezrkūh, Bī-tāb, Bulḡār,
 Buḡār, Buzahor, cihān, Cāmiyān, Cemşīd, Ceyhān, Ceyḥūn, çeng, çihār, çarḥ, çaşt, çāk,
 çün, çār, çāre, çāre-sāz, çārşenbe, çāy, çenber, çendān, çeşm, çeşme, çeşmevār, çetr,
 çırāğ, çihār, Çihāryār, çille, Çiltēn, Çin, çopan<çüpān, çüb, çü, çünkü, Defna, Dehistān,
 Dekken, ebrīşem, efgān, efgār, efsūn, eger, enbāz, encām, endām, endek , endīşe, engūr,
 eşk, ey, ez, ezber, eyvān, feltā, per, Fereng, Fereydūn, Ferhād, fermān, Ferḥār, ferzend,
 fiḡān, ğaltān, ğamgeşte, ğamgīn, ğamkeş, gāh, gāhi gūr, gedā, geh, genc, ger, gerān,
 gerd, gerdān, gerdiş, gerçe, gerībān, germ, geşt, gevher, ğıbetkeş, girdāb, girev, giriftār,
 giryān, giryāne, giyāh, ğonça, gövher, gumān, gūristān, gūş, guşād, gūşe, gūşmāl, gūyā,
 güdāz, güng, güftār, gül, gülbād, güldar, gülāb, gülçehre, Gülfērḥār, gülgül, gülgün,
 gülle<gülüle, Gülşah, gül‘üzār, gülzār, güm, gümān, gümra, gümrah, gümreh, günāh,
 günāhkār, günehkār, güneş, güzē, Güzergāh, güzeşt, gürbe, gürd, gürdān, gürg,
 Gürgen<Gürgān, gürūh, gürz, guşād, Güştāsp, güvāh, güyā, havā, ḥāk, ḥākısār, hengām,
 heng, heft, hefte, heften, hem, hem-dem, hem-dest, hemān, hemīşe, hemme, hem-ḥāne,
 hem-rāh, hem-rāz, hem-ser, hem-vār, hem-zebān, henūz, her, Herāt, hergīz, heves, hezār,
 Hezāristān, Hī, hīç, Hind, Hindistān, hōr, Hirāt, h‘āb, h‘ār, hoş, Hudā, Hūlaç, humāy,
 Humāyūn, hūş, hūşyār, hūner, İşfihān, İskender, İspendiyār, ‘işret-nemā, jinde,
 Kāndihār, Ka‘be-rov, kāfūr, kākül, kām, kāmıyāb, kān, kāni, kār, kār-sāz, kāse, kāşki,

kebāb, kebter, kebūter, kedḥudā, kefen, kefin, kefter, kec, kehkešan, kejdüm, kelle, kelān, kemān, kemend, kemer, kenār, kenīzek, kepder, ker, kerde, kereşme, kergedān, kervān-saray, keşik, keşke, keşt, keştī, Keyūmers, kejdüm, ki, kilīd, kīmyā, kīn, kīne, Kirdigār, kirm, Kirmān, Kiş, kişmīr, қоç, kohne, kūr, kūteh, külāh, künc, kürd, küşte, kūteh, lāf, Lāhūr, lāl, lāle, lālezārān, lāş, lāy, lerzān, levā, lūli, Mağribistān, Mānde, Māçin, māh, Māh-Cemāl, hān-i-mān, mār, mārgīr, māşe<bīşe, māt, māye, Māzenderān, mededkār, meger, meges, meh, mehmān, mehr, mehveş, merd, merdān, merdānevār, merdüm-ḥār, merg, merz, mest, mestān, mestāne, mey, mey-ḥāne, mezāristān, mihr, mīl, miḥ, Mirkülāl, mirzā, mīs, mizā<mezze, muft, mūm, mūr, murdār, murḡ, murvārīd, mūsice, mūş, must, muzd, mübāriz, mürde, müselmān, müşk, nemā, namāz, namāz-ḥon, nāme, nā-merd, nān, Naķışbend, nādān, nāçār, nāgāh, nāgihān, nāle, nālīş, nām, nā-maḥrem, nā-maḥrūm, nām-dār, nāme, nā-me‘mūr, nā-merd, nā-murād, nān, nāḥaķ, nārvā, nā-şād, nā-şāyeste, nāşta, nā-қadır, nā-қābıl, nāv, nā-vaķt, nāy, nāz, nāzik, naşīḥat-göy, neheng, nem, ner, nerdibān, Nergīz, nev, nevā, Nevāyi, nevmīd, nevrüz, Nevşāh, Nevşīrvān, ney, nırḥ, nigār, nigeḥdār, nihān, Nīl, nīm, nīst, nīster, nōş, Nīşābūr, nişān, nişāne, niyāz, nīze, novmīd, novḥān, novrız, nöker, ḥam, ḥan, ḥancer, ḥandān, ḥar, ḥaramzādā, ḥarçenḡ, ḥarīdār, , ḥarman, ḥarvār, ḥaste, ḥaşḥāş, ḥatūn, ḥaşm, ḥazān, ḥār, ḥāk, ḥākister, ḥāl, ḥām, ḥān, ḥāne, ḥāristān, ḥātūn, ḥızır-pūş, ḥırīdār, ḥırs, ḥırķapūş, ḥız, ḥār, ḥārce, ḥār, Ḥoca, Ḥārce, Ḥārcezm, Ḥorāsān, ḥoş, ḥūşe, ḥoşk, ḥoş-nemā, ḥoş-nūd, ḥoş-ḥāl, ḥoş-vaķt, Ḥotan, Ḥūrāk, ōrdek, ḥūb, ḥud, Ḥudā, Ḥudāy, ḥum, ḥūn, ḥūnāb, ḥurma, ḥurūş, ḥūt, ḥūķ, ḥūrrem, ḥūrremvār, padişāh, palās, palūde, parka, paymāl, pā, pāc<bāc, pādīmān, pāk, pāre, Pārs, pāybend, pāyān, pāye, pāy-māl, peder, pehlivān, peleng, pelle, pelte<fetīle, Pencāb, pence, pend, penāh, per, perde, Pereḡ, perende, peri, perişān, perizād, perrān, perva, pervāne, pervāy, pervāz, Perverdigār, pes, pester, peşe, pey, peydā, peygām, Peygamber, peykān, peyker, peymāne, peyvend, peyvest, pīl<fīl,

pildâr, pinhân, pîr, Pîryâr<pûryâ, pîrzâde, pîs, piser, pîş, pîşe, pişe-kâr, pişmân, pişvâ, piyâde, piyâle, pol, pûlad, por, por-ğam, pûç, pûl, Pûst, pûşeş, puşt, pür, pûşte, rast, râh, râh-bîn, râm, râst, râster, rây, râz, redâ, reng, reng-be-reñg, reftâr, reh-ber, rehnemûn, reh-rev, reh-zen, renç, revâ, revâc, revân, reveş, reygân, risvâ, rîsmân, risvâ, riş, rişte, rûz, rû-siyeh, Rûmistân, ruhsâr, rûsiyâ, rûsiyâh, rusvâ, rûy, rûza, rûze, rûzi, rûzigâr, Rüstem, rûsvâ, sâde, sensgar, sandivâc, sahib-kâr, sarây, sâl, sâlâr, sârvân, sâz, sebük-bâr, sebze, sebze-bâz, sebze-pûş, sebze-zâr, sed, sedâ, seng, sengistân, sefid-pûş, seg, segperest, semend, semender, Semengân, Semerķand, seht, ser, serdâr, ser-defter, ser-çemen, sergerdân, sergeşte, ser-gûzeşt, serişte, serkâr, serkerde, Ser-keş, ser-negûn, server, sevda-kâr, sevâr, siyâ, siyâ-gûş, Sîm, sîm-âb, Sind, sînâ, sîne, sih, sipâ, sipâh, sir, sirke, siyâh, sofre, sûy, sûd, sûdhor, surh, Surhan, surûd, sustter, Suķlâp, sûz, Süfliyân, sûhan, süst, sûtûn, sûtûnvâr, şagâl, Şâh-şanem, şay, şayî, şâ, şâd, şâfer, şâgird, Şâh, şâh-bâz, şâhzâde, şâl, Şâm, şâne, şehir, şâyed, şeb, şebistân, şeh, şehd, şehir, şehir>şâr, şeker, şekker, şemâl, Şenâver, şerimsâr, şerm, şermende, şevir, şeyda, şikeste, şîr, şôr, Şîrâz, şîrîn, şîr-ğora, Şîrvân, şîşe, şive, şovhun< şebîhûn, şûh, şûtûr, tabût, Tahrân, tammân<tonbân, taht, tahte, tâ, tâb, tâbân, tâc, tâbiş, Tâcîk, tâki, tâze, tâzî, tek, ten, tenhâ, ter, terâzû, Termiz, terhôs<derhâst, Tersa , Tevrîz<Tebrîz, tey, Tiflîs, tiğ, timâr, tîr, tîz, tohm, Tûrân, kafes, kalender, kand, uftâde, kıble-gâh, kırmız, Tûti, usta, ustâd >üstâd, ustuhân, kumârbâz, kumâş, kumrî, tûtiyâ, , vâle, verziş, verzişkâr, veyrân, veyrâne, virz, yâ, yâd, yah, yâdigâr, yâr, yârân, yâs-ğâne, yek, yeksân, yekser, yeldâ, Yezd, Yezdân, zang, Zâl, zaħm, zâğ, zâr, zârî, zebân, zebâne, zeber, zeberced, zeng, Zengî, Zengistân, zehr, zemîn, zemistân, zen, zenbîl, Zencebîl, zenân, zenehdân, zer, zerbeft, zereh, zer-nigâr, zerrin, zibâ, zincir, zindân, zinde, zinâhor, zinhâr, zîr, ziyâd, ziyâde, ziyân, zûr, zûlf, zümerred.

Alıntı kelimedden fiil yapmak:

cōş- Farsça cōş/cūş eski dönemlerden beri Türkçe’de var olmalı. –mak ekiyle fiil yapılmıştır. Örnek:

cōş F. cūş, kaynamak, cōşar “kaynar” 157/5, 70/13, cōşdırdı – F.+T. coşdurmak, 98/23, arzūlama - Farsça ârezū 223/10, arzūlār – Tm. T. uzun ünlü 71/4, 241/10, bağışla- Farsça baḡş + la-170/16, nūrlanur - Arapça nūr + la-87/3, ‘ayıblaşmāṅg - Arapça ‘ayıp + laş 157/8, havālanmış - Farsça havā + lan 96/2, ḡoşlanur - Farsça ḡoş + lan 52/7, rāzlaşıp - F.+T. sırdaş olma 77/38.

3.3.4.1.3. Türkçe Söz Varlığı

Türkçe kelime sayısı 1901 olup cümlelerin asıl yapısını oluşturan fiiller, isimler, sıfatlar, edatlar ve diğer sözcük türlerinden ibarettir. Aşağıdaki verdiğimiz Türkçe sözcüklerin 864’ü fiil olup cümlelerin Türkçe yapısını sağlayan en önemli dil ögesidir.

ād/t, āc/ç, ācı, ācıt-, ād-, āṅg-, aṅg, aṅgdı-, aṅṅṅır-, aṅṅır, aṅṅla-, aṅṅrı, āç, aç-, açıl-, aḡ/ğ, āḡ-, āḡa, aḡar-, āḡdar-, āḡdur-, āḡırt/d-, āḡlaş-, āḡlat-, āḡu, aḡmaya, aḡac, aḡır, aḡız, āḡla-, aḡram, aḡran-, aḡsak, aḡart/d-, āh, āl, āla, ālar-, ālda-, āldat/d-, āldan-, ālar-, al-, albay, aldır-, alın-, alış-, alkış, alma, almaz, alp, altı, altın, altmış, altun, Ālīli, ana, āh, ancak, ançak, ant, aḡsaḡ, aḡşam, apar-, ārık, ar, ār-, ār, ara-, ara, arıḡ, arla-, arık, arslan, arşun, ard, art/d-, artdır, artdur-, artık, arḡa, arḡac, arvanā, arzıla-, arzūla-, as-, aḡırş-, asıl-, assı, ast, aş, , aş-, aḡır-, aḡāk, āş-, at-, at, ata, atdır-, atı, atıl-, atış-, atlan-, atlı, aḡ-, āv, ev-, āvı, āvıḡ, avla-, avıç, āvlaḡ, avlaḡ, ayt/d-, āy, ay-, ayan-, ayak, aydıl-, aydış-, ayıl-, ayın-, ‘ayıplaş-, ayır-, ayıt-, aylan-, ayla-, āyla- aynı-, ayra, ayrılık/ḡ, ayrı, ayrıl-, ayrılış-, ayru, ayıl-, ayu, ayur-, az, azık, baḡ-, baḡır, baḡışla-, baḡlan-, baḡla-, baḡ-, bal, balaman, balaḡ, bar-, barış-, bas-, basdır-, basıl-, baş, başar-, başla-, başmak/ḡ, bat-, batır-, batur-, baḡ-, bay, bayak, baydaḡ, baynı-, bayr, baḡ-, baḡır, baḡla-, baykuş, baḡlan-, bala, balala-, balık, bar, bōri, bāri, bēş, bātır, bāy, bāzla, bed-kılık, bek, bekle-, belle-, bellen-, belli, ber-, beril-, berk, bes, besle-, bēş, beyik/g, beyle, beyn/beyni,

beyük/g, beze-, bezen-, bezgek, bıraķ-, bildüginçe, biç-, bil-, bİL, bildir-, bildür-, bile, bilenĝli, bilek/g, bilen, bilin-, bilün-, bir, bĭr-, bōrç/c, birev, biri, birik/g-, birle, birlen, bĭ-baş, birniçe, biş-, bişir-, bit-, bitgir-, bitil-, bitir-, bitür-, biz, bĭz”beyaz kumaş”, bōzla-, boĝ-, boĝaz, bōĝürş-, boĝz, bol-, bōl-, bol-, bölek, böri, boş, boşan-, boķ, boy, boya-, boyan-, boyun, buyırĝanş-, boyn/boyun, boz-, boz, bozıl-/bozl-, bōk-, bōklek, bōrk, böyle, bu, bucaķ/ĝ, bud, buĝa, buĝra, bul-, bulaķ/ĝ, bulan-, bulaş, bulaşdır-, bula-, bulut/d, buluş-, burc, burcı, burç, burĝun, burın, burn/burun, bus-, boynuz, buyr, buysan-, buyur-, buz, bük-, büklim, bürgüt, bütün, büyük, ceren, cıĝır, cıĝlad-, coş-, coşdır-, coşdur-, cōvren-, cullı, cümri, da, daĝ, dal, dal-, dalda, dalda-, dalmın-, dalna-, damar, damak/ĝ, daĥı, darĝa-, dari-, daş, daş-, daşar, daşdır-, daķ-, dayan-, dat/d-, dān, dāĝ, dāĝı-, dāĝıt-, dāĝla-, dāĝla-, dāl, dalaş-, dālĭ, dön-, dāri, daş, düyb, dāyın-, düyri-, düyş, de, deĝ, deĝel-, deĝin, deĝiz, defe, defiş-, defret-, deg-, deger, degil-, degirmen, deĝiştāne, degre, dek, del-, delmir-, demir/demr, delbin-, dep-, depe, derfen-, derle-, deş-, döviş, dey, dırnaķ/ĝ, dırnaķ/ĝ, dıķ-, di-, dodaķ, diĝle-, dik -, dil, dil-, dol-, dolı, doldır-, doldur-, dile-, dilen-, dilleş-, dolu, dınç-, din-, don, dindir-, direk/g, direl-, direlt-, diren-, diri, diril-, dirlik/g, dişi, diş, dişle-, diy-, doĝ, doĝız, doĝuz, doĝ-, doĝan, doĝra-, doĝrı, doĝrıl-, doĝru, dol-, dolan-, dolaş-, dön-, dönder-, dōrt, doķ-, doķ, doķın-, doķış-, doķi-, doķuz, doy-, dōk-, dōkil-, dōkül-, dön-, dönder-, dōre-, dōv-, dōvül-, dōvüş, dōz-, dul, dumān, dur-, dur, durı, durna, dussak/ĝ, duş-, duş, dut-, duy-, duz, duzak, düĝül, düĝün, dürli, dürt-, düş-, düşek/g, düy-, düyp, düz, düze-, düzen-, düzet-, düzi, düzil-, dındur-, sora, üyn, üyr-, üyş-, az, az-, öz, azalt/d- azan, azaş-, azdır-, azdur-, azıķoy-, azla-, aztur-, Balķan, Baķırĝan, baba, Bāķır, Bi, Biribar, çaf-, çafil-, çafraz, çağır-, çağlan-, çal-, çala, çalın-/çaln-, çaman, çap-, çat-, çatıl-, çaķ-, çaķıl-, çaķır, çaķır-ħor, çaķmak/ĝ, çav, çabuk, çağ, çaĝa, çağır-, çaş-, çüyri-, çüyrik, çek-, çekik, çekil-, çekül-, çem, çemen, çemender, çen, çene-, çeten, çevir-, çevril-, çeyne-, çeynep, çeyne-,

çıda-, çık-, çıkar-, çın, çıplak, cırçık/ğ, cırla-, cırlan-, cırlak, cırmaş-, çık-, çıyan,
 çocuk/ğ, cıyır-, çigit, çigin/çign, çilim, çilimkeş, çermek/g, çoy-, çoğ-, çola, çolan-,
 çolaş-, çollab, çomak, çoh, çohlan-, çoka, Çovdır, çoz-, çöngüngel-, çök-, çöker-, çöl, çöp,
 çüm-, Dargana, Dal, Demirbat, Durdı, et/d-, edālan-, eñg, eñgin/eñgn, eñgre-, eñgreş-,
 eñgse, el-, eg-, egil-, egis-, egle-, eglen-, egin/egn, egri, egs-, egsit/d-, egsik/g, egsil-, ek-
 , ekin, ekiz, ekle-, el, ele-, elek, elli, ellik, elt-, em, ene, er-, eri-, erit/d-, eriş-, erk,
 erkāna, erkek, erin-, ers-, erte, ertir, esrit/d-, esrū-, ess, eşek/g, eşit/d-, eşik/g, eşşek, et,
 etek, Etrek, Eye, eye, eyele-, eyerlen-, eyge, eyle, , eyle-, eymen-, eysem, ez-, fırafiç,
 ğarrıd-, ğādık/g, güyçlen-, gök, gemi, gemiş, güyd-, güyç, güymen-, güyt-, güyz, gede,
 gedem, gedi, geñg, geñgeş-, geç-, geçi, geçir-, geçil-, geçür-, gel-, geliş-, geltür-, gemir-,
 ger-, gerçek, gerçekle-, gerek, Gerkez, gerin-, getir-, götür-, gey-, geydir-, gez-, gezdir-,
 geze-, gezek, gice, git/d-, giñg, giñgreş-, giç, gir-, kız, gizle-, gizli, göger-, gögers-,
 gökce, gön, göç-, gögis, gök, Göklenğ, göm-, gön-, gönder-, gör-, görün-, görk, görkez-,
 görün-, Göroğlu, ğamış, görün-, göster-, göt, göter-, göterl-, götin, gövde, gövre, gövs,
 göz, göze-, gözet-, gözle-, gözleş-, gözyaş, gül-, gün, gün-dogar, gündiz, gürle-, güzel,
 giñg, giç, ha, hamu, han, havālan-, hay, hevesle-, hey, hey-vay, hezl, Hıtay, hinci,
 hünğkār, inğran-, iran-, ırak/ğ, ıssı, ışığ, ışık, i-“yardımcı fiil”, iken, iy-“ye”, oba, iyber-,
 it/d-, od, ide-, odın, idir-, iç, iç-, içer, içil-, için içre, ig, igle-, iki, ildir-, ile, ilki, iym,
 imdi, imes-, iymiş, in-, on, inan-, incal-, incit/d-, incü, inder-, indi, indir-, indür-, inçe,
 inçge, inek, ini, ip, ir, ir-, ıysğa-, isle-, iste-, iş-, işān, işik, işme-, işle-, it, ot, iy-, oy,
 iyt/d-, oyıl-, oyul-, iz, iz-, izle-, Kara, Karakçı , Kardeş, Kaşgar, kak, kav-, kaysı, Kaf-,
 kekil, kekilik, kāl-, ken, kevkülī, küy, keyi-, keyin- , keyiş-, küyse , küyze, keçe, Kef,
 kelev, kelevle-, kelfeze, kelhemeç, kelle-, kelpeze, kemel-, kemine, kemlik, kent, kep,
 kerfiç, kerk, kes-, kese, kesek, keser, kesib, kesil-, kesip, keyik, kez, kıl-, kıl-, Kıpcağ,
 Kırk, kış, Kıtay, kızıl, kibi, kiçi, kiçeld-, küçük, kilim, kim, kimerse, Kimi, kimin, kimse,

Kirfi, kirfig, kiriş, kirş, kişi, koş, kovar, kovla , köy, koy köz, Kork , köse, köşek/g, köngül/köngl, köçe, köfik, köfri, kölege/kölge, kömek, kömür, köp, köpek, köpel-, köpelt/d , köst, köşk, köy-, köy, köydür , nir”ne+yer”, nire, köynek, köz, Kūfā, kul, kullan-, kurşun, kutul-, kūy, kükre-, küle, külünder, kümiş, kümüzet, kümüz, kürk, kürre, kütel , küy, laçın, labır, lek, Leklāhir, leklek, lenber, let, lu, Maḥdumkūl, maral, maya, maymın, mele-, meṅze-, meṅz, mekecin, meylis, meymenek, mltık, min-, mindir-, möcek, moncığ, möy, mu, muṅga, munça, murrut, mūṅ, mün-, ne, ned”ne+ed”-, neçe, net-“ne+et”, ne, nedür, neçün, nesne, neyle-, ni, nice, niçik, niçe, niçük, niçün, nurbat, nūrlan-, o, ḥaray, ḥarla-, ḥaşlaş-, oşal, oṅ, oṅgal-, oṅgurga, ḥāla, oğıl/oğl, oğlan, oğrı, oğul, Hıtay, hızla-, ol, ol-, olan, olma, olmuş, oltur-, on, ön-, onbir, onki, ḥorla-, ḥoşlan-, or-, orağ/ğ, Orazmeṅli, orn, ornaş-, Ors, orta, orus, ot, ot/d, öt-, öd, otağ, ota-, otur-, oturiş-, otuz, oğ, oğl-, oğla-, oğıl-, oğla-, ovḡān, oyağ, oyan-, oyandır-, oyat-, oyun, oyn, oyn-, oydır-, oyna-, oynat/d-, oynah, oynash, oyun-, oyun, öz, özge, öṅ, öṅin, öṅki, öç-, öçir-, ög-, ögit, ögüt, öl-, öldir-, öldür-, öleṅ, ölüm, öpüş, ördek, örk, ört-, örte-, örten-, örti, es-, öt-, ötir-, ötri, ötür-, övil-, övir, övn-, övril-, övril, övüt/d, öy, öylen, öyle, öylen-, öyüṅ, palan, pāki, pārala-, pay, payla-, peş, peyni, peysiz, pişik, pūdağ/ğ, Püte, rāzlaş-, saç, saç-, saçıl-, sağ, sağal-, sağdağ/ğ, sal-, sal, sald, saldır-, saldur-, salım, salın-, salış-, sallan-, Salur, san-, Sancar, sar-, sarğa-, sars-, sarğ-, sat-, sataş, sataş-, satıl-, sağ-, sağal, sağla-, sağlan-, savaş, savıl-, savi-, savut, say-, sayıl-, sayl-, sayla-, sayla-, sayra-, Sayram, sağın-, saman, san, san-, süyn-, sana-, saṅı, saral-, sarar-, sarart-, süyren-, sarı, sav, say-, sayı, sayıl-, süyre-, süyş-, süyt, seç-, sef-, sefil-, Segre- , segsen, sekiz, sekkiz, selle, sen, serişte, ses, sev-, sevgi, seviş-, sıçraş-, sıf-, sığ-, sığın/sıgn-, sığır, sığrın-, sındır-, sındur-, sır-, sırlaş-, sırtlan, sık-, sıkıl-, sız-, sızdır-, sızdur-, sızıldas-, siṅir, sıyfan-, sol, silk-, sillen-, sıyn-, sıyna-, sora-, soraş-, sorıl/sorl-, soru-ber-, siz, soṅ, soṅla-, soṅra, sol-, soldir-, soldur-, sona, soğ-, sovgat, sovil-, sovit-kār, sovik, sovrul-,

sovuğ, sovul-, sovur-, sovut-, soyl-, sögüt, sök-, sön-, söy-, söyüş-, söyle-, söz, sözle-,
 sözleş-, suf'suv", sun-, sunul-, surayı, surrit/d-, suv, suvar-, suvlağ, şu, sünğk, sümük,
 sür-, sürme, sürn-, sürt-, şayla-, şevklen-, şeyle, şitte, şo, şol, şöyle, şu, şunkar, tabşır-,
 tañgla, Tañgrı, taf-, tafil-, talaş, tamşandır-, tamuğ, tan-, tan, tanı-, tanıl, tanış-, tap-,
 tapdır-, tapıl-, tarlañg, tart-, tasla-, taş, taşla-, taşlan-, tat, Tatar, taķı, tav, taviş, tavl-,
 tay, tayan-, tayağ, taydur-, tayyar, tabağ/ğ, tablaş-, tağ, talañg, talan, temizle-, tas, taş,
 tat-, tay, tay-, tüykür-, tüyn, tüynik, tüys, tāzele-, teñg, teñgñge, tehr, Teke, tekin, telbe,
 telaş, telmir-, telvas, temir, terfen-, teriñg, ters, tıķ-, ti-, tiñgle-, tik-, tiken, til, tol-, tile-,
 tile, tilen-, tiley, tilki, tilkülen-, ton, tirel-, tirik, titret/d-, titreş-, toz, tozan, toñg-,
 toñgñguz, tofiğ, tofil-, tofiğ, tofrağ, tofraķa, tofu, toğsan, tol-, tomus, tohtaş-, toprağ/ğ,
 tor, törd, tore-, tore, torfağ/ğ, torla-, torsıg, toķın-, toķız, toķsan, toķkuz, toķuz, toviş,
 tovla, tovs-, tovsan, toy, toyr-, toynağ, toz, toziy-, tök-, tökül-, törd, töre-, töz-, tüğ,
 tuğun, tumen, tupan, tur-, turaç, turış-, turşıt-, tus-, tut , tutaşdır-, tutdır-, tutıl-, tüket/d-,
 tükel, tüken-, tülek, tümen, tün, türfek, Türk, Türki, Türkistān, tüsse, tüş-, tüşek/g, tütün,
 tüy, tüys, kañgrıl-, kañğsır, kaç-, kaçır-, kaf-, Kafā, kafı, kafış-, kafı, kafu, kal-, kalbır,
 kaldır-, kalın-, kamaş, kamu, kan, kandır-, kanı, kaplañg, kap-, kapı, kaplan, kapu, kapuğ,
 kar, kara, kara-, kar-āla, karañgku, karav, kardaş, karar-, Karş, karga, kargış, karın,
 karınca, karınçga, karış, karn, karpız, karrı, karrı-, karsağ, karşı, karşu, kat, kat-, katı,
 katıl-, katır, katış-, katı-,katlan-, kaķ-, kaķır, kaķlan-, katnağ, kavşur-, tavūs, kavuş-, kay,
 kay-, kaya, kayd-, kayan, kaygı, kaygu, kayır-, kayıt, kayna-, kayra, kayrıl-, Kayser,
 kaysı, kayt-, kaytar-, kaz-, kazan-, kazna, uç/c, Uşal, kāl-, kan, kanat, kar, kar-, karıl-,
 karış, karış-, kās, katı, kavun, kāz, uç-, uçan, uçmağ, uçmak, uçaş-, teblebāz, keyik,
 uğır, uğr, uğra-, uğraş-, uğur, kıl-, kıl, kılça, kılıç, kılığ, kılış, kılık, kır, kıra, kırağ, kırağ,
 kırıl-, kırıl-, kırnağ, kırk, kıs-, kış, kıyım, kız-, kız, kızdır-, kızdur-, kızıl, kızılbaş, kıy-,
 ko-, kıygır-, kıyn, ton, korgan, kıyn, kıynad-, koz, ulağ, ulal-, ulald-, ulaş-, ulaş, ulan,

ulaştır-, ulaq, ulı, ultur-, ulu, uluğ, ulus, um-, un, unit-, unut/d-, koca, kocal-, kōṅṣa, kōṅṣı, koç, koçaq, kop-, kol, kolda-, kon-, kondır-, kopuz, kor-, kork-, korkı, kork-, kork, korkuz-, koş-, koşavıç, koşıl-, koşun, koğu, tokuz, kov-, kovş-, kovşaş-, kovşa, -kovşır-, kovşul-, kovuş-, kavuştur-, koy-, koy, koy-ber-, koyıl-, koyın, koyn, koyun, koz, kōṅgöl, ur-, urıl-, urış-, url-, urn-, urş, uruğ, Urüm, us, uşak, uşbu, ut-, utan-, kucaq/ğ, kucaqla-, kuç-, tuğ, kuğar-, kul, uqla-, kulaç, kulan, kulak, kullan-, kum, kundan-, kur-, kurt/d, kurçuk, kırı, kırıy-, kırıg, kırııl-, kırıp, kırıt-, kırık, kırııl-, kırıp, kurşun, kurt, kurt-, kurt, kurtar-, kurtıl-, kurtul-, kurul-, kurıs, kuş, kutar-, kutıl-, kutluğ, kutul-, koğa-, kuvan-, kuy-, kuyaş, kuyı, kūyruk/ğ, kuyu, kızı, kuzla-, uy-, uya, uyal-, uyan, uyandır-, uyat, uydır-, uydur-, uyku, uz, uza-, uzat/d-, uzan-, uzak, uzıyn, uzun, kıyn, kıy-, üç, üçin, üçün, üz-, ülke, vöre, ülüş, üm-, ümid, ümmet, ümür, üst, üp-süm, üstād, ütelgi, üz-, üzdir-, üze, üzenṅṅgi, üzenṅṅgü, üze-koy , üzil-, üzre, vaḥ, var, ver-, yaṅḡ, yaṅḡı, yaṅḡıl-, yaṅḡlı, yaṅḡlıg, yafıl-, yafış-, yağ-, yağday, yağdır-, yağı, yağmır, yağmur, yağtıl-, yal, yala-, yalaṅḡ, yalaṅḡaç, yalan, yalançı, yalavlan-, yalbar-, yalṅış, yalğan, yalıṅḡ, yalın, yalmavuz, yalka-, yaman, yan-, yan”kenar”, yandır-, yandur-, yaḥşı, yaḥsılık, yaḥtı, yap-, yar, yar-, yara-, yara, yarat/d-, Yaradan, yaradıl-, yarağ, yaran, yaraş-, Yarat-, yaraq, yarā, yarfak, yarıy-, yarlıg, arsa, yası, yastan-, yastıg, yaş, yaşıl, yat-, yatağ, yatan, yatdı, yatur-, yak-, yak, yaqa, yaqdır-, yakın, yav, yavız, yavuz, yay-, yayıl-, yayıl-, yayna-, yayrat/d-, yaykanış-, yaz-, yazıgın, yazıl-, Yazır, uc, yağ, yalı, yarı, yarıt/d-, yarıl-, yas, yaş, yaşa-, yaşıl-, yaşlık, yay, yayla-, yaylaḥ, yaz, yüz, yazdır-, yazıg, yazık, yazuk, ye-, yedi, yeṅḡ, yeg, yeke, yel-, yel, yelde-, yeldir-, yele, yeleg, yelken, yene, yer, yeser, yet-, yetil-, yetir-, yetiş-, yetmiş, yetür-, yetüş-, yığ-, yığıl-, yığıl-, yığla-, yığlat/d-, yığlaş, yığlat-, yıl, yılan, yıldırım, yıldız, yilla-, yırak, yırt-, yırtıcı, yıq-, yıkan, yıkıl-, yıkıl, yi, yigid, yigirmi, yigit, yigren-, yigrim, yol, yigrimi, yoldaş, yollan-, yit-, yiti, yitir-, yitür-, yoksıl, yoksılık, yoksul, yogna-, yogun, yol, yolbars, yoluğ-,

yol-, yoldaş, yoluk-, Yomut, yorgan, yort-, yok-, yoğarı, yoğış, yoksa, yov, yovıd-, yör-, yöri, yörid-, yöriş-, yorit-, yörüt/d-, yu-, yut/d-, yıldız, yum-, yum, yumrıl-, yumrık, yumul-, yurd, yurt, yūka, yuv-, yuvaş, yuvıt-, yūvtıdır-, yūng, yūf, yūg-, yūgir-, yūgr-, yūgrük, yūgür-, yūgürş-, yük, yükle-, yürek/g, yüri-, yūril-, yüz, yüz-, yüzdür-, yüzen-, zad, zārla-, zav, zevklen-, zorla-, zürbe, qadırgan-, qalk-, qalkın-.

Sözlü edebiyatın söz varlığı yazılı edebiyatla fark göstermesi doğaldır. Sözlü edebiyat konuşma dilin esasında ekonomik, sosyolojik, dinî özellikler ve insan hayatının her türlü şartlarına göre kendine özgü söz hazinesini oluşturur ve yazılı edebiyatdaki şiirlere göre sınırlıdır. Yazılı edebiyat başka diller ve kültürlerle daha geniş kapsamda ilişkili olduğu için okul, öğretim ve yazarların eser yaratması nedeniyle hem dilin kendi kökünden olan söz varlığını zenginleştirir, hem de yabancı dillerden alıntı kelimeleri artırır. Mahtumkulu, sözvarlığı açısından sınırlı olan sözlü edebiyatı, yazıya geçirerek yazılı edebiyattaki kullanılan kelimeleri yaratıcılığında faydalanmıştır. Yani sözlü edebiyat kalıbını yazılı edebiyata dönüştürmüştür.

Metnimizdeki Türkçe kelimelerin Çağatayça ve Oğuzca unsurlarını üçe ayırmak mümkündür:

3.3.4.1.3.1. Eklerdeki Ses Değişimleri

Biçimbilimi bölümünde hâl ekleri, yapım ekleri konusunda zamir –n’si, –gA > -A, -IIG>-II, -Gan>-An ve diğer Oğuzca’yı Çağatay Türkçesi’nden ayıran özelliklerden bahsederek Mahtumkulu’nun şiirlerinde Oğuzca unsurların çok olduğunu ve Çağatay Türkçesi unsurların %10 civarında olduğunu tüm örnekleriyle belirlenmiştir. Bunları konuya ilişkin bölümlerden bilgi edinmek mümkündür ve burada tekrar etmiyoruz. Ancak yukarıda sözü geçmedik bazı sözcükleri ele almaktayız:

- Aç/c aç, acıkmak, Tm. T. acık- < DLT 89 aç-,

ğ/g ünsüzün erimesi“açığ > acı” (Z. Korkmaz, 2013. 59) 126/24, 245/28, 123/6, 161/15

- acı acı, Tm. T. ācı < DLT: açığ 30

ā. 94/6, acıt- 223/4

ā.+ rak 12/28

- Avı: Tm. T. āvı; Mah.: avı, avığ < DLT 43 ağu

avı zehir, Tm. T. āvı < DLT 43 (ağu 40/12), 13/23, 195/9, 59/2, 76/115, 82/15.

avığ zehir, Tm. T. āvı < (ağu 40/12) 66/8.

acıt - incitmek, Tm. T. ācıt- DLT 101, açıtma 223/4

- -lağ ekiyle yapılan isimler batı Oğuzca özellikle Az. T. Ve EAT Özelliğini göstermektedir: k>ğ değişimi: (Z. Korkmaz, 2013. 94)

Avlağ/ğ avlanma yeri, Tm. T. āvlak, DLT āwla- 127, avlağları 227/8 “avlağ”

suvlağ sulu yer, Tm. T. suvlak, suvlağları 227/12.

yāylağ yazlık, Tm. T. yāylak, yāyla, yaylağları 227/2.

3.3.4.1.3.2. Kök ve Gövdelerdeki Ses Değişimleri

Oğuz grubunda Çağatay Türkçesi ve diğer Türk lehçeleriyle aynı kökten gen ancak çeşitli ses olaylarına maruz kalarak diğer lehçelerden farklılaşan sözcükler vardır. Biz burada metnimizdeki ses olayları yoluyla Oğuzca niteliğini taşıyan veya eski şeklini koruyarak Çağatayca kayıtları biçiminde kalan sözcükleri ele alıyoruz:

DLT sonrası gelen / çizginin iki tarafındaki sayı, Ercilasun 2015 DLT referansıdır. İlk, DIT’den sözcüğün açıklaması ve aşağıda Mahtumkulu’nun kullanışı ile dizin sayfa ve satırı verilmiştir.

- DLT. 548/447 Telü, Oğuzca ahmak, telbe > telü > delü > deli > Tm. T. dāli; metnimizde bir kere telbe (12/4) şekli de bulunmaktadır.

dāli Tm. T. deli, 147/3, 151/14, dālili 246/6, dāliliktür 5/14.

- DLT 146/127 yığla- > ığla-> ağla-, Ağlamak sözü genel Türkçe’de yığlamak şeklindedir. Mahtumkulu’da Oğuzca ve eski telaffuzun ikisi de bulunmaktadır:

yığla– ağlama, yığladı 230/122, yığlaş ağlaşma, yığlayur 76/91, yığlat – ağlatma, yığladıbân 234/10, ağla - ağlamak, Tm. T. āğla- ağla 61/24.

- DLT adruk ‘baska’ (Oguzca) DLT 62/48
- DLT ayruk ‘baska’ (Oguzca) DLT 69/55, 210/180

ayra ayrı Ayır sözcüğünün “ayra” kaydedilişi Tm. T. tellaffuzdur.

Ayralık/ğ 160/22, 202/8, 171/23, 179/25, 131/3, 11/20, 28/17

3.3.4.1.3.3. Oğuzca Unsurlar

Çalışmamızın düşünce ve edebî düzeyindeki sonuçlara göre Mahtumkulu’nun muhâtabı genellikle Türkmen boyları olmuştur. Bu nedenle onun şiirlerinde Oğuz-Türkmen unsurlarının yoğun kullanımı doğaldır. Burada Oğuzca ve Tm. T. ‘ne özgü farklı telaffuzlarla kaydedilen sözlüksel öğelerden örnek veriyoruz:

- Aşk DLT. 53/39, 79/68, beyaz anlamında DLT’de Oğuzca kaydedilmiş.

aşk Tm. T. āk, beyaz, 14/23, 104/67, 120/2, 121/2, 14/19, 142/22, 16/3, 178/3, 188/22, 213/23, 31/15, 39/14, 39/15, 65/26, 65/33, 66/29, 118/7, 196/22, 236/26, 52/19, 113/6, “ağ”ı 14/5, 178/5, ıngdın 88/20

aşkard – beyazlatmak, -ıp 19/13

- öylân DLT 69/55 özle > Oğuzca: öyle, öğle vakti. 235/4
- eyle DLT 69/55 ayla, Tm. T. eyle ‘öyle’

beyle böyle < bu + ayla, 223/18, 31/11

şeyle şöyle < şu + ayla, 231/19

böyle böyle < bu + ayla, 1/6, 104/19, 108/10, 12/17, 12/37, 166/14, 196/26, 202/3, 203/10, , 42/23, 46/8, 48/10, 51/16, 88/25, miş 54/3, dür 41/1

- Alma DLT 77/65, Oğuzca: alma ‘elma’ < alımla

alma elma Tm. T. alma, 243/20

- Ayı DLT adığ > ayıg Oğuzca DLT 54/40

ayu (hayvan) ayulayın 35/28

- Arık/ğ, DLT 45/31: Oğuzca ve Kıpçakça cılız , 230/47, 237/35, 237/39, 235/19, 132/12
- Bal DLT 513/411 : bal, suvarlar, kıpçak ve Oğuz dillerinde. 213/20, 7/8, 78/8, 242/18

DLT’de bal kelimesi için Suvarlar, Kıpçak ve Oğuz dillerince olduğu ve öbür Türklerin buna ‘arı yağı’ dedikleri kaydedilmiştir.

- Başmak DLT: 190/162 Oğuzca

başmak/ğ ayakkabı, 92/27

- Balçık DLT: 129/114, Oğuzca.

palçık/ğ balçık, çamur, 174/22

- DLT: 26/12, Cincü “inci”, Oğuz, Kıpçak.

hinci inci, 230/55, 225/10

incü inci, 39/14

- Elgin “yolcu” DLT: 26/12, Mahtumkulu y’li biçim kullanmıştır.

yel - koşmak, yolculuk etmek, 168/31, 58/32, 2/2, yelegör 180/10, yeler 173/6, - yelmek 5/8, yeltüñg 88/13

- ekin Oğuzcada tarla DLT 51/37, -iñg 149/6

- imdi DLT75/62 : Oğuzca: emdi>imdi

imdi şimdi, 102/8, 127/19, 143/11, 158/23, 174/1, 174/10, 174/15, 174/2, 174/20, 174/25, 174/3, 174/4, 174/5, 174/6, 201/13, 205/7, 208/6, 245/36, 56/20, 60/15, 76/117

- emir sis, DLT 39/26: Oğuzca: emir

ümür sis, 17/19, +li 246/3

- kuşun DLT 256/224

Kurşun 'kurşun, mermi' 29/7

- karınca DLT 250/220 : Oğuzca

karınca 'karınca', 156/19, 161/15

karınçğa karınca karınçağ > karınça, 77/16

- kat DLT 161/140, Oğuzca 'bir şeyin huzurunda'

kat kat, tabaka, nezd, huzur, 115/11, 237/45, 39/13, 39/17, 39/21, 39/25, 39/5, 40/1, 40/17, 40/23, 40/5, 47/13, 76/145, 76/85, ında 204/6, la 204/12

- keçe DLT 541/442: 'keçe' Oğuzca

keçe keçe, ler 18/9' âkil.ler

- keçi DLT 541/442 Oğuzca

geçi 'keçi' Tm. T. geçi, 164/7

- kemi DLT 548/448 'gemi (Oguz-Kıpçak)

gämi 'gemi', 168/4, 117/4, 61/4, 218/31, 82/1, 103/20

- konşı DLT 219/188, Oğuzca konşnı > konşı 'komşu'

konğşı 'komşu', +a (yön eki)> konğşâ 20/41, 241/8, + nıng 166/22

- kurt DLT 172/148 Oguzlarda yırtıcı hayvan

kurt/d kurt, 116/22, 72/9, 78/12, 81/10, 114/3, 100/34, 116/18, 121/10, 131/14, 131/15, 153/16, 153/18, 155/6, 164/7, 213/16, 29/11, 35/23, 62/17, 62/18, 76/25, 77/42, 83/5, 143/3, 122/12, 193/22, 34/8, 131/6, 22/7,

- koç DLT 161/141, Oğuzcadır aslı koçnğar'dır.

koç koç, 111/1, 114/12, 114/4, 14/7, 145/12, 150/1, 152/16, 152/8, 161/3,

235/1, 26/8, + aq 193/21, 150/6, + gırlar 92/18

koçak koç, yiğit, 62/11, + lar 73/14, 8/28

- sag DLT512/440, 49/34: Oğuzcada sağlık, sağ taraf s.

sağ sağ sağlık, sağ taraf DLT. Oğuzca, 11/1, 14/16, 147/4, 221/5, 222/7, 23/3, 244/3, 70/25, 3/26, 122/20, 71/8, 84/5, 115/14, 76/75, 143/7, 93/10, 234/16, 190/9, 221/6

- sawçı DLT 512/411 634/530

sāvçı ‘haberci, elçi’; + yam 77/21

- sinuk DLT 604/496 ‘sınık, kırılmış’

sındır – kırmak, -ıñg 242/22, 244/18

sındur – kırmak, 224/5, 65/35, 53/12, 53/16, 53/2, 53/20, 53/4, 53/8

- sökel DLT 116/104 ‘hasta’

sök – sökme, 150/6, 130/6, 172/8, 111/3, 93/12

- teriñg DLT 606/497 ‘derin; Oguzlar her derin ve çok seye teriñg derler

teriñg derin, 35/18, 43/3, 49/19, 58/27

• tegül DLT 165/43 Oğuzca. argular değil anlamında dag > ɖag (DLT 511/410) ve Oğuzların “tegül” sözcüğünün aslı ɖag ol (DLT 511/410) kaydedilmiştir.

degil değil, DLT 165/43 Oğuzca; 179/29, 8/16

d.+ dür 189/18, 189/27, 189/36, 189/45, 189/9

Az. T.’sinde deyil telaffuz edilirken, Tm. T.’sinde uzun ünlü ile “dāl” olmuştur:

- Dāl değil; dāl < degil Tm. T. 7/17, 156/10, 38/2, 239/5, 80/1, 80/10, 80/2, 80/4, 80/6, 80/8, 99/16, 99/17, 99/18, 99/19.

- tamar DLT 182/155 ‘damar’

damar damar, DLT 182/155 Oğuzca. 97/26, 106/58

- takı DLT 545/446 ‘Oguzcada 'beraber, ile' anlamındadır.

dağı daha, başka, 226/22

dağı bkz. dağı, 230/108, 230/96, 203/9

- uğur DLT 39/25 Oğuzcada ‘hayır ve bereket’

uğur uğur, 19/8, 217/11

- ũę DLT 34/20 uğ 'Oğuzcada bir nesnenin tũkenmesi'

uc DLT ũę Tm. T. ũę, bir ũeyin ucu, 14/30, 180/16, 195/1

- Yũęrũk ‘koşucu, geçici; DLT464/368 Oguzlar bilgin ve uyumlu, akıllı, erdemli kisilere derler.

yũęir – koşmak, 58/32

yũęrũk koşucu, hızlı, 62/11

yũęũr - koşmak, 173/11, 94/14, 122/7, 168/31, 104/53

- Aņęrı, ağtayca “narı” şeklinde kaydedilmiştir (ağ. Söz. S. 244)

aņęrı öte, diğer taraf , 76/134, 50/16

- bucağ < buęęaę Oğuzca: (DLT 234/203): köşe

bucağ/ę köşe, 109/6

- DLT: belęũlũk 193/165, > bellũlũk > bellũ > Oğuzca: belli

belli aık, belli, 244/22 119/12, 119/16, 119/2, 119/20, 119/28, 119/4, 119/8, 131/12, 131/16, 131/2, 131/20, 131/4, 131/8, 14/20, 140/20, 143/14, 167/7, 169/19, 184/12, 218/18, 54/3, 61/12, 62/24, 68/1, 70/12, 70/16, 70/2, 70/20, 70/24, 119/24, 70/28, 70/32, 70/36, 70/4, 70/8, 74/11, 76/4, 82/24, 95/14, 96/16, 145/12, 145/16, 145/2, 145/20, 145/4, 145/8, 147/1, 147/10, 147/2, 147/4, 147/6, 147/8, 47/18

3.3.4.1.3.3.1. Oğuzca Fiiller

Mahtumkulu Tũrkmen boylarını hitap etmesi itibariyle DLT’de bulunan Oğuzca fiillerinin hemen hemen tũmũnũ şiirlerinde kullanmıştır ve şunlardan ibarettir:

- aņęla- DLT 147/128 ‘anlamak’Oğuzca.

aņęla – anlamak, 203/11, 199/27, 188/27

- arka- DLT 145/125 ‘yoklamak, Oğuzca: aramak;.

āra- Tm. T. āra- DLT 145/125 Oğuzcada aramak. Tm. T. a. + ıp >āp 77/43

- atlan- DLT 133/116 ‘binmek, çıkmak’

atlan - atlanmak, ata binmek, 8/17, 150/5

35/1 sipā bolup ata çıkan her yerdin

- ayıt- DLT 115/104 ‘Oğuzlarda söylemek, konuşmak’

ayıt - 50/35

ayd - söylemek, demek, 213/26,10/26, 10/5, 104/45, 104/61, 20/75, 230/79,

241/17, 27/25, 4/1,

aydıl – söylenmek, 142/8, 73/13

aydış - karşılıklı söylemek, deyişmek, 92/15, 62/10

- buyur- DLT 526/428 'buyurmak, emretmek, Oğuzcada.

buyr- 233/17

buyur - buyurmak 104/49, 104/63

- beklet- DLT 434/339 ‘bağlatmak, korumak; Oğuz lehçesinde.

bek sağlam, sıkı, korunmuş, 11/6, 13/25, 16/3, 179/21, 230/131, 230/58, 106/55

- beklen- DLT 385/302 ‘berkişmek, sağlamlaşmak, kapanmak, saklanmak

beklen - 226/17

- münğüz (DLT 30/17) > Oğuzca: boynuz.

boynuz, 178/6

- çat- DLT 413/324 ‘katmak, eklemek’

çat – bağlamak, 77/31

çatıl – bağlanmak, 142/22

- çaltur- DLT 358/285 ‘çeldirmek, aratmak’

çaldır – çaldırmak, 238/27

çalın – çabalamak, 49/1, 76/58, 3/15

- DLT et- ‘koymak, kılmak

Divan’da etti kelimesi için değişik anlamlar verilmiştir. Oğuzların bir şeyi yaptıkları zaman etti sözünü kullandıkları, öbür Türklerin ise kıldı dediklerini söyler (M. S. Çoban, 2005: 133)

et/d - etmek, yamak, 1/11,105/22,108/2, 109/22,123/6,143/5, 149/30, 188/21, 188/22, 44/23, 62/4, 69/12, 75/13.

- kaytar- DLT 529/430, Oğuzca. ‘çevrilmek, döndürmek

kaytar- , 223/32

- keltür- DLT 364/289 Oğuzlar –t ile yapar. ‘getirtmek

geltür-, 230/46

- karıl- DLT 335/271 Oğuzca. ‘karısmak’

karıl - , 102/7, 122/5 , 146/10 “kārī – , 135/2

- satgaş- DLT 373/295 ‘rastgelmek, kavusmak, ödeşmek,

sataş – , 169/12, 169/16, 169/2, 169/20, 169/24, 169/28, 169/4, 169/8, 112/7

- sawaş- DLT 319/261 Oğuzca. savaşmak, çarpışmak.

savaş 212/2, 50/11, 8/25, 212/15, 88/14, 240/10

- sok- DLT 273/238 ‘sokmak (yılan vb. Sokmak) Oğuzca.

sok – , 59/13, 177/16, 156/16, 76/112, 239/16

- sor- DLT 224/426 ‘emmek, Oğuzcada:sormak, aramak.’

sor - sormak Tm. T. sör- 230/62, 230/70, 230/90, 18/5, 216/14

- tak- ‘DLT 272/238 Oğuzcada takmak.

dağ-, 177/2, 177/12, 221/20

- törüt- DLT 417/327 ‘yaratmak, Oğuzcada pılanlamak, ıslah etmek.

töre -+ ir > törär 68/1, 153/17, 68/10, 68/12, 68/14, 68/2, 68/4, 68/6, 68/8, töräp

81/19

döre - Tm. T. d.- + en > dörän 213/26, Tm. T. d.- + ir > dörär 153/18, 153/19

tokın- DLT 341/275 ‘çarpmak, döğölmek

doğın – , 57/14

toğın- 104/54

- taşık- DLT 327/265, Yağma, Toxsı ve Türkmenlerce “çıkmak”

daş –, 156/8, 23/10

- tın- DLT 278/242 Oğuzcada susmak; ‘dinmek, solumak, dinlenmek

dıyn-, 14/29, 200/6, 102/16, 40/20, 82/9, 233/19, 179/13

- tön- DLT 526/427 Oğuzcada ‘dönmek’

dön – dönmek, 212/6, 123/18, 102/2, 174/3, 38/29, 87/6

dönder – döndürmek, Tm. T. dönder-, 115/5, 100/27, 64/2, 47/15

- DLT utan- 'utanma' DLT 108/98 Oğuzcada utanır görünmek; uwutlan-

Utan- utanmak, 88/20, 10/8, 214/10, 37/23

- Yaz DLT Oğuzcada yazmak 470/376

yaz- yazmak, 68/3, 72/3, 105/34 y- dı 230/109, 230/153

- yarat- DLT 423/331 ‘yaratmak, Oğuzcada bir şey yapmak.

yarat/d – yaratmak, 166/5, 193/11, 61/11

Yaradan Allah, Yaratan, 110/5, 177/5, 204/12, 218/10, 242/23, 97/21

yaradıl - yaratılma, 246/5

- yut- DLT 422/331 ‘yutmak (Oguz-Kıpçak)

yut/d – , ıcağ 6/8

yuvt/d – yutmak, 196/8, 82/21, 82/22, 82/23

yüvtđır – yutturmak, 42/11

3.3.4.1.3.4. Çağatay Türkçesi Unsurlar

- aṅdı- fiili Ölçünlü Tm'nde bulunmamaktadır ve Mahtumkulu'da Çağatay Türkçesi'nden geçen fiil olabilmektedir
- aṅdı- - pusu kurmak, hile yapmak DLT: 157/136
aṅdıp 19/10
- aḡu (DLT 57/43) bkz. Tm. T. āvi Çağ.: söz. s.35, 40/12
- arşun boy ölçüsü, metre, Çağatay Türkçesi sözlük s. 31, 21/28
- emes > imes (DLT 247/217) değil, olmaz yok.

imes - değil, olmaz, 31/26, 48/4

- ar (DLT 334/271) heybe, bkz. arçı (DLT 74/62)

ar yüz metre kare değerinde yüz ölçümü, mecazî anlamda: çok büyük.

ar 106/49 yılân çıkar fil tek dişleri ar dek

- Sarı -a/-e doğru, yöne, tarafa

sarı sarı, Tm. T.: sārı, -a doğru, 164/2, 171/14, 181/16, 217/13, 239/20, 245/13, 245/27, 245/51, 31/12

31/1 kılzımı kır sānup kırk yöl geçer men

31/2 eger ki meyl etse yār bizim sārı

85/1 anda ādem sayılur Hezāristāna sārı

85/2 felek baḡkal oturmuş Bāzāristāna sārı

164/2 biziṅ sārı övrilmezmi gelmezmi

181/16 giderem sen sārı süyreyip hāmım

kutluḡ ve kuyaş:

119/1 nūrı mehveş kuyāş kutluḡ habībim

Uçmaḡ ve tamuḡ:

237/28 uçmaḡnıḡ kilidi kime kovuşdı

237/32 uçmaḡ kilidi Resûl'u-İllâh kovuşdı

14/23 âk uçmaḡ dîrler qara tamûḡlıq

105/15 uçmaḡ armânında atâmız Âdem

101/1 meskeni Mekke Medîne sekkiz uçmaḡ lâlesi

oltur-:

245/2 mescidde olturmuşdı bir gün Murtuzâ ' Ali

245/4 uluḡ kiçik şahâba olturmuşdılar bârı

245/24 olturıp ta' zîm kıldı selâm 'aleyk yâ ' Ali

bâtır <buğatur (Moğ.): 'yiğit, pehlivan'

117/23 Semengân şehrinde bâtır Zâl bilen

136/9 şaf kırdı bâtır beḡḡiler çıkdı dövüşe zeḡḡiler

198/7 yalıḡ ayak bâtır basmaz tikene

dalda (Moğ.): 'sığınak, sığın-'

59/16 Diḡle ol tevfiqli kıllar mürşidine daldadur

71/14 şefâ' atdın ümidim bâr kıl köfride dalda seni

84/6 erkli kırgan ağır dalda seri' atıḡ kıal' esidür

125/5 maḡşer gün bolmasaḡ sen maḡa dalda

182/29 erenler çetr alıp başıḡ daldârlar (fiil kullanımı)

188/18 dergehiḡ daldasna sığınup geldim

bürgüt (Moğ.): Şş'kartak, şahin'

35/21 bürgüt kıuş dey kıanat kaķıp düḡıldin

39/7 feriştesi bârdur bürgüt şuretlıḡ

218/15 bürgüt dey alurdı lâçın beslese

ceren (Moğ.): 'geyik'

246/24 çemen sendin ķūriyr ceren eglenmez

28/11 bir ceren aldırsa eldin avlağın

tümen, (Moğ.): ‘sayı: 10, çokluk ifade eden söz’

41/3 yüz tümenlik söziñ şaya almazlar

18/26 âdem bār yüz tümen idirseng âzdur

3.3.4.1.3.5. Türkmen Türkçesi ve Ağızlarına Ait Unsurlar

Mahtumkulu genel Türkçe ve genel Oğuz grubuna ilişkin sözcüklerinin ve gramer özelliklerinin kullanımı yanı sıra, yarattığı şiirlerinin kalıbı %90 sözlü edebiyatın kalıbı olması nedeniyle, Türkmen Türkçesi’nin Yomut, Teke ve kendisinin mensup olduğu boy, Göklen ağızlarının özelliklerini de yansıtmıştır. Araştırmamızın biçimbilgisi, sesbilgisi bölümlerinde eklerin, uzun ünlülerin, alıntı ve Türkçe sözcüklerdeki ünsüz kullanım- larından imlaya, morfo-fonolojik ses olaylarına ve aruz vezinli şiirlerine yansıyan özelliklerini ayrıntılı şekilde örneklerle sunmuştuk. Burada, Türkmen Türkçesi ve ağızlarıyla ilgili metnimizde yansıyan sözcüklerden bahsedeceğiz.

- Şehir: Tm. T. Şäher > Gök. şār

Şehir kelimesi standart Türkmen Türkçesi’nde şäher telaffuz edilirken, Göklen ve Yomut ağızlarında şār okunup, “bāzār” kelimesi karşısında kafiye olmuştur ve “fāilātün” veznini de sağlamıştır:

yaşşılar tutmış binā bir şāri gördim şondadur (226/1)

‘ışķ metā’ ı satılır bāzārı gördim şondadur (226/2)

“bāzār” kelimesinin /-ār/ fonemleri “şār” kelimesinin /-ār/ kafiye olup “şāri gördüm” ile “-zārı gördüm” iki mısranın üçüncü rüknü behri Remel olan “fāilātün” veznini ortaya koymuştur. şäher „şäheri gördüm” şeklinde telaffuzunun vezin ve kafiye bozulmasına neden olmasına bakıldığında, Mahtumkulu’nun burada özellikle ağız telaffuzunu kastettiği anlaşılmaktadır.

- Kōz Gök. Ağz. “ceviz” : Ölç. Tm. T.: hōz

187/1 kōzıñg daş pūstını azergūn gūli

196/1 bir çüyrik kōz bilen cihān cevherin

- Ata/baba: Tm. T. kullanım

230/78 ata bāba yōllarnı terk edip bolmış bīzār

18/17 bed oğıl incitse ata enesin

20/65 ata ene āğırdanıñg günleri

59/11 her kim ōz hāline āglār ne ata oğla baķar

85/5 Nūr-ata Bāba durğan degresi deryā kōrgan

98/5 sen Gözli-ata bolsañg biz Gerkez ili

237/8 Ādem ata birlen Havva ene içdi

- Çın “ gerçek”. Chen “dürüst, doğru”

Çın Çince, gerçek, doğru, 116/20, 137/1, 145/4, 152/5, 192/4, 195/8, 199/25,

2/11, 213/1, 216/11, 221/14, 221/18, 36/22, 37/18, 49/20, 54/20, 69/25, çında

98/9, çındın 54/14, 54/28, çındur 113/5

2/11 zer tōküp çın kullarını kullanup

36/22 çın sānıpdur egri baķıp güleni

37/18 çın müselmān harām işe tutusmaz

49/20 çın tevbe kūrıdur añga em bolup

54/20 Budelādur çın peyvesti atāmıñg

69/25 Nūn nūr-ı rahmetindin çın ümīd etmek gerek

116/20 çın māl Oldur cāyna bersenğ el bile

137/1 yā Hābīb Hāķ Resūl sen çın cāndın sevmişem seni

145/4 çın bedevler meydānında bellidür

152/5 beled başlār doğru yōlı çın bile

192/4 çın dervīş halk içre gezer cem bile

195/8 dünyālikde devlet bolmaz oğul çın devlete meñgzār

199/25 Maḥdumkulı çın taḳdīre ten berdi

213/1 eyesine iḥlāş eden çın merdān

221/14 cihānı çın yaḳar endek ōtları

221/18 bu sözim eşitgeç çın ḳulaḳ bīrlər

Gerçek kelimesi doğru anlamında –le ekiyle fiil olarak kullanılmıştır:

73/13 sözim aydılsa her çaḳlar ‘aḳlı bolanlar gerçeklār

Dürüst insan anlamında:

77/7 nefsiñg aydır hoş bolsam gerçeklere düş bolsam

Doğru anlamışda:

160/14 münḡkir olma gerçek işdür eylārler

- Burun/ evvel/ön:

Ön kelimesinin genişlemiş şekilleri vardır: öñg kelimesinin genişlemiş şekilleri vardır: öñgin, öñginde, Arapça “evvel” kelimesinin yerine kullanılır.

öñg ön, önce, evvel, 13/42, 14/25, -dīn 155/19, 51/16

evvel A. önce, 111/1, 132/1, 133/4, 173/1, 182/22, 189/30, 194/17, 206/8, 211/6, 223/11, 43/18, 49/21, 70/12, 81/2, 82/16, 88/2, 92/4, 99/1

133/4 kırḳ gün burun evvel ḳafu açdılar

Çağatay Türkçesi burun kelimesi Farsça burun < bīrūn kelimesi tek bir aruz veznindeki şiirde redif olarak kullanılmıştır.

61/1 saḡlıḡıñḡ ḳadrını bilgin ḡasta bolmazdın burun

61/2 ḡastalık şükrini ḳılgın tā ki ölmezdin burun

61/3 düz yeriñḡ ḳadrını bil deryāya dalmazdın burun

61/4 gā̃mide huşyār otur girdāba gelmezdin burun

61/5 yaşlıġıñ ħadrını bilgin tā ulalmazdın burun

- Vör, Tm. T. Göklen ağzı, görmek, günümüz Tm. T.'nde Göklen ağzında yuvarlak ünlünün etkisiyle /g/ > /v/ değişimi gerçekleşmiştir ve elyazmada bir örnek yansımıştır. Gör > vör, gözle > vözle > völle > velle

235/2 niyetine vöre iķbāl bolmadı

- Bilmer:

Bu olumsuz fiil biçimi Yomut-Göklen ağzında olumlu „biler” şeklinin etkisiyle meydana gelmiştir ve /z/ > /r/ değişimi söz konusudur: biler > bilmez > bilmer, gelmer, gülmer vs.

234/2 ol ġovġaya ġirseñ ħıķa bilmer sen

234/4 soñġra müħkem bolur yıķa bilmer sen

234/8 ġünāhıñ aġırdur ħeke bilmer sen

234/12 ħarnıñ ötdın dolur döke bilmer sen

234/16 saġıñġı sölunġı baķa bilmer sen

234/20 yer astında ekin eke bilmer sen

- -alı/-eli ekiyle istek kipi 1. Ş. çok. fiil. “Teke ağzı”

110/1 seyr edeliñ bu cihāna cihānda nāler ġörünür

223/50 eysem ġbereli sīynāp ġörelı

222/2 ‘ışķıñ ħitābın açalı

222/4 añġa bir hesāb ġeħeli

222/8 oñġa lāyık dön biħeli

222/12 tende cān bardur ħaçalı

222/16 cān ħıķmān berip ġeħeli

223/50 eysem İbereli sİynāp göreli

- Zŭrbe: Göklen ağzında kekliğin uçabilmeyen yavrusu

28/1 bir kākilik aldırsa zŭrbe bālasın

28/2 sayray sayray gözlemeyen bolur mı

- Let: Gök. Ağz. dert ve ağrı, sıkıntı

192/23 bir gün bolur bir let koyar cānıñgda

192/24 ‘ömriñgde uğraşma gezsenğ şum bile

- Çırla-: yüksek sesle ağlamak, bağırarak ve çağırmak; Göklen ağzında çocuğun canı acısa ve yüksek sesle ağlasa çırlap baryar denilir.

“Yeke gezek bolsa menem boş gitsem

dünyäden çaga dek çırlap giderin” K. Gurbannepesov

106/51 niçesi buğra tek nicesi ner tek

106/52 çırlanup çırlanup sürse gerekdür

181/19 özimni unuttım özim yitürdim

181/20 Firāğı dİp çırlay sen meniñg nāmım

- Bendil: Gök. Ağz. Farsça Bend “tutma ,kapama” + -il. Bendil “tutuklu, esir”

179/23 keştisi kelevde bendil bolmayan

179/24 kırağda kır yeriñg qadırın hİç bilmez

- Kelev: Gök.Ağz. deniz fırtınası ve tehlikeli dalğalanması

21/15 kelev turmaz dumān başdın serfilmez

21/16 her zamān bir derd egser men söz bile

174/8 Kŭl bol kelevge sovrul ol güdāza cānıñg yaq

174/9 lāzım oldı oqımaq ‘an’ il-Ḥaqq-u min’ el-Ḥaqq

179/23 keştisi kelevde bendil bolmayan

179/24 kırağda kır yeriñg qadrın hiç bilmez

231/15 uçraşıp kelevge ğarğ oldım dır hây

231/16 ârler pîrler sizdin meded haraydır

- Hulaç: Mama kesel, Aşırp. Sözlük

13/17 Rûm şehrin eylâr şâ' ika ħarâb

13/18 Yemeni Hûlaç yıkar Mûşılı a' râb

Kardaş-dogan 4 kere: kardaş: 24 kere; doğan: 0; bir anneden doğulmak, karındaş; Günümüz Tm. T.'de: Yomut: doğan, Göklen: kardaş; kardaş sözcüğünün çokluğu iytibariyle akrabalık sözcüklerinin kullanımında kendi boyuna yöneldiğinin bür üslupsel özelliği vardır.

239/27 kardaşı doğanı yalguz ôzidür

105/30 'âciz kâldı kardaş doğan elinde

105/31 kardaşları azıp şeytân yölında

62/3 kardaş olma ħiz-ħarâmı fitne sevdâlık bilen

65/32 yedi yıldız kardaşı âyiñg günüñg pârası

160/4 kardaş yahşı doğan yahşı zât yahşı

11/11 kardaş doğan katlanurlar aş töküp

105/30 'âciz kâldı kardaş doğan elinde

- Fırafıç/paravıç: Gök. Ağz. buğday savurma küreği; Göklenlerde diğér adı hön

171/25 hicrân fırafıç alıp yele sovurdı meni

- Tullanup: Gök. Ağz. tullamak

[tullomok], işl., gepl.d. Oklamak, zyñmak (ser. Tyllamak).

2/9 aş görende ôziñg atma tıllanup

2/10 gerçe aç hem bolsañg ħalka bellenüp

- Torfak, terfenmek, Gök. Ağz. metatez. Toprak > torpak > torfak

65/27 dünýä meni taydurdy bir yānım etdi ğorfaķ ğopuraķ > ğorpaķ > ğorfaķ

65/28 felek albayın bulār tartar ķan ķoymaz torfaķ “toprak”

65/29 her tikendin yüz ğuşşā her kırķ ğöldin bir yarfāķ “yaprak”

65/30 dāġa daşā aylanıp īnderdigim bilmezmiñġ

Yapraķ: metatez ve /p/ > /f/: yaprak > yarpak > yarfak

torfaķ: toprak. metatez ve /p/ > /f/: toprak > torpak > torfak

türfek: Tüyleri savrulmuş zaif yavru kuş, Metatez: tüprek > türpek > türfek,

DLT 305/252, Tüpir- rüzigar esmek ve topraġı savurmak t. 65/26 Macarcadaki yavru kuş, civciv anlamında törpek sözcüğünde de bu metatez görölmektedir (grimmstories.com, Macarca ve Türkçe çevirisi “ormandaki Cüceler”).

ġorfaķ: sökülen, kopan. metatez: gopurak > gorpak > gorfak. DLT:kopur-305/252 yerinden sökmek, kaldırmak. ġ. 65/27

72/4 Ādem atānıñ şülbeti yedi yeriñġ torfaġıdır

79/1 ķimyānı torfaġa ķalsañġ torfaķdın zer behem eder

93/13 ıssı etmez başıñġa torfaķ töküp veyrān edip

127/14 ten torfaġa döner bir ġün eribān

135/1 ey yaranlar ādem oġlı boz torfaķdın bolmaķ ġaķdur

136/12 torfaķ demir polad kümüş ķal‘ eleri reygān oldu

159/6 torfaķ boldım āteş boldım sūz boldım

175/12 tevbe ķılup bir piriñġ torfaġna bulan köñġlim

- Bilen > bilāni: Gök. Ağz.

90. şiir: Çaġdaş Türkmen Türkçesi’nde bilen, bile şekilleriyle kullanılan bilāni “ile” kelimesi ġünümüz göklen ağzında var olup diġer Türkmen aġızlarında yaygın deġildir. Elyamalarımızda Firaki’nin bir şiiri “bilāni” redifli gelmiştir:

90/1 bēş şerti beyān kıl müselmān bolsaŋ

90/2 yōrseŋ Muḥammediŋ yōlı bilāni

90/3 yüz yigrimi tōrt miŋ Peyğamber geçdi

90/4 her bīri bir ümmet sānı bilāni

- Esmek: Gök. Ağz. Çağdaş Tm. T.: yel ösmek

Çağdaş Tm. T.sindeki /ö/ fonemiyle konuşulan fiil kökleri elyazmalarda او ile kaydedilmiştir. Ancak Tr. T.'sindeki es- “rüzgar esme” fiili Kb. Yazmasındaki اوس şekline karşın Mg.'ta es- اس yazılmıştır ve bu İran Türkmenlerinin Göklen ağzıyla örtüşmektedir.

2/12 tiz hem ölseŋ Nūḥ yaşına geldim tut اولسنگ (Mg.2)

20/7 ‘İsā birle Mehdi gelip öten soŋ اوتان (Mg.20)

33/12 bu menzile gelen ötmeyin kalmaz اوتماين (mg.33)

94/12 niçesniŋ çırağı öçüp baradur اوچب (kb175), اوچوب (Mg85)

106/58 dāglārlar dōkerler kesip damarın دوک (Mg 97)

111/3 merd gerek cefā çekmāge at gerek zereh sökmāge سوکما (Mg100)

175/29 dīz çöküp dem ursınlar ‘İsā Hızır hem İlyās چوکوب (Mg141)

Es- fiili Mg.'ta bulunan tüm şiirlerde و harfi olmadan tek elifle başlamış olupüü Göklen ağzına uygun es- okunabilmektedir.

168/31 fānini bākī bildiŋ yeldiŋ esdiŋ yügürdiŋ اسدينگ (Mg134)

106/3 ḥaz̄er eyle eser ecel yelleri اسر (Mg. 95)

27/9 esdikçe evc artdir dünyāniŋ yeli اسديکچه (Mg. 27)

22/12 Aqarda su yā eserde yel bolgın اسرده (Mg. 22)

- Aparamak, AZ. T. Alıp-barmak, götürmek anlamında, Tm. T. äber-, äkit, äkel- gibi Oğuzca sözdür.

171/7 hıyālīm fikre dōnūp ‘ aqlımı yel aparıp

125/7 imānım metā‘ ın aparan yōlda

- kıyra kuzey ve geri Tm. T.

41/18 sözini deŋgi dūşdın kıyra saladur

101/19 kıyrası hürrem Hıtay Kıpcaq Fereŋgi Cāmıyan

101/22 ol aşākı kāvķulīdur kıyrası ot mehfeli

- albay av kuşu terbiyesinde ele giyilen kırmızı keçe

65/28 felek albayın bulār tartar kân kıoymaz torfaķ

- balaman evcil av kuşu, şâhīn, lâçin, b. 161/13

161/13 karga yiter bāz balaman ceŋinde

- avlaķ keçi, geyik yavrusu, Çağ.: oğlaķ > Tm. T. avlaķ

28/11 bir ceren aldırsa eldin avlağın

- bōklek zıplama, zıplama yapma sebebiyle hayvan hastalığı.

244/6 bulut bōklek saldı bu derde dōzmān

- bezgek kuş türü, Çağ.: beznek

77/22 bezgek kālup hayrāna hayrān bakıp her yāna

- boyırğānş - beraber göz yaşı aktırmak, ağlaşmak

76/79 boyırğānşup degre daşa baķarlar

- arķaķ Tm. T. Yom. tepenin güneş almayan arka tarafı; Gök. kızey

212/12 kese arķaķ Māzenderān gelūrler fermāna Gōkleŋ

- Tm. T. dōvūş(deviş < dōğūş-)

136/9 şaf kırdı bātır beŋŋŋiler çıķdı dōvūşe zeŋŋŋiler

- Tm. T. Cevren-

76/81 kimse  t tamm nli cevren r  ter

- Tm. T. dolan- < tol an- eski/ a .

87/1 H d y mn   arslanı dolandı  ahr    ana

- b ri < ber 

206/1 derdli dilber dilleşür sen gel b ri

- Tm. T. birev < bire  

230/29 pul    eter men  arav öyümge gelmiş birev

- Tm. T. aylan- Gök.  ylan-

52/6      r      aylanması g y  len r

-  yla- ay “zaman”geçmek.

136/8 bedr    urşında d   lar yedi  yl p dum n oldu

- Gök.-Yom: av  

98/13 ne ağır şarfadur  ays  av  da

- sav y - soğuk olma, so uk   ma

220/1 g rdik s  y  k     l sav r

220/7 dura dara d     sav r

- yar y - iyilik görme

196/5 ne d     r mu  a basan yar maz

241/1 ya    s    n yar  r c n 

- tozı - toz olma

37/8 mu  a toz p yat ca  sen g  r bile

-         - kurutmak

172/10  am c n m            tuta      

-     y - kurumak

224/8 bahtım müşterisine kūrıdur bāzār ey dōst

katı - sertleşmek

58/47 dāşdın beter katıp men gözlerimdin yāş gelmez

- kav - kovalama

109/13 arslan kibi kavdınġ kâfir āvları

- kafı kapı

230/143 işler gördi şafide geldi turdı kafıda

kafu kapı

47/21 bāylar bağlāp saḥavatınġ kafusın

- öy ev

54/8 āḥiret öy boldı kaşdı atāmınġ

- öylān öğlen vakti, Oğuzca: DLT 69/55

235/4 ertiri şād bolan öylān gülmedi

- öylen - evlemne

148/1 yigit ḥālınġ karrılığa salayın disenġ öylengin

- Övüt/d öğüt

241/17 Maḥdumķulı övüd aydar

- tiley fırtına

158/15 ne ‘ummāndur ne tileydür batıp men

158/16 zemīn ķaysı zamān nedür bilmezem

158/17 her kim girse ol tileye ‘ummāna

158/18 başın alup çıķa bilmez bir yāna

- /p/ > /f/:

Ses düzeyi ve imla özellikleri bölümlerinde söylendiği gibi, bu ses değişimi, Yomut ve onların komşusu olan Göklenlerin Bayındır alt ağzına ait özelliklerden olarak tespit edilmiştir. Mahtumkulu Bayındır alt ağzının Gerkez tiresine mensuptur:

sef - dağıtma, serpmeye, her yere atma

35/26 gök zerehdin kırmızı kânlar sefilüp

79/2 her ne ki yerde sefersin sefdüging yer behem eder

defiş - tekmeleşmek

34/5 karga salsang tuğın bile defişür

defret titretmek, kıpırdatmak

115/10 ol nür özini defretti cümle melâ'ikler boldı

terfen - titreme, çabalama

126/20 erteräk terfening gıçdur yaranlar

çaf - kesmek

35/25 Mahtumkulu koç yigitler çafilup

109/15 yer astında ülke çafan devleri

çafraz çapraz

124/8 tutdı sinem çafraz çafraz dağlar hey

3.3.5. Dilsel Düzeye Genel Bakış

Dil özellikleri özetlememizde Mahtumkulu şiirlerinin %90 civarını dönemin sözlü edebiyatının şekil ve nazım birimini kullandığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Zira üslup tanımında edebî metindeki dil, düşünce ve edebî özelliklerin birliğinden bahsetmiştik ve bu doğrultuda özelliklerin birbiriyle örtüşmesi üslupbilimi açısından önemlidir. Düşünce, edebî şekil ve dil ilişkisi, beyindeki dil potansiyelinden kaynaklanıp

şiiirde kalıplara ve dizedeki söz ve cümlelere yansıyarak dilin yatay eksenini oluşturmaktadır. Mahtumkulu'nun esas aldığımız elyazmalardaki şiirlerinden elde ettiğimiz sonuçlara göre onun düşünce yapısı ve seçtiği edebî şekilleri Türkmen Türkçesi ve edebî gelenkleri esasında birlik oluşturduğu bellidir. Zira onların hem oranı ve hem dönemdeki genel Türkmen kitlesinin düşüncesi ve edebî anlayışıyla örtüşmektedir. Dil düzeyindeki sonuçlarda bu oluşan düşünsel ve edebî birlikle bağlantılıdır. Kalıplaran ve edebî özelliklerin %90 üzeri Türkmen halk edebiyatı tarzında olduğu gibi, dil kullanımında da hâl eklerini, zamir –n'si, -IIG/-II, -Gan/-An, ve bir çok özellikleri Oğuzca unsurları kullanmış, DLT'de saptanan Oğuzca unsurların hemen hemen tümünü eserlerinde yansıtmıştır. Metne yansıyan uzun ünlüler ve alıntı kelimelerin imla kaydı da birçok yerde aslından sapmış ve Tm. T. ses özelliklerine uyumludur.

Edebî şekil ve özelliklerde %10 civârı aruz vezinli şiirler olduğu gibi, dil özelliklerinde de Çağatay Türkçesi unsurları hemen hemen aynıdır. En çok kullanılan Çağatay Türkçesi unsurlar, ekleşen –dUr yardımcı fiili ve ayrılma hâli ekinin –dIn biçimidir ve Eckmann'ın kaydettiği “durur” ek hâline gelmemiş biçimi tek bir kere varken tonsuz sonrası –tIn biçimi bulunmamaktadır. –GAn, -GA, -Gay, ünsüz sonrası –nI yükleme hâli eki kuğar- 'boşalmak' ve aṅgdı- 'pusu kurmak' fiili gibi Çağatay Türkçesi özellikler toplam %90 olan Oğuz-Türkmen unsurları karşısında, %10 civarı Çağ. T. dilsel özellikler bulunmaktadır. Bu bakımdan dil yönünün Çağ. T.nden etkilenmesi de edebî ve düşünce yönüyle hemen hemen aynı olup dil, düşünce ve edebî özellik olarak şiirin üç yönünde de üslup birliği sergilemektedir. Bunların ayrıntılı istatistik verileri, konuya ilişkin bölümlerde verilmiştir. Çağ. T. ve ölçünlü Tm. T. ile örtüşen dilsel özellikler, mesela /ṅ/ ünsüzü Mahtumkulu'nun şiirlerinde de bulunmaktadır. Bu benzerlik, Türkmenlerin yaşadığı coğrafya ve bulunduğu dil ilişkileri

ortamındaki şartlardan kaynaklanıp, bölgedeki biolojik dilin kuşaktan kuşağa aktarılması niteliğindedir ve Çağ. T. veya diğer Türk lehçelerin etkisi olarak değerlendirmek mantıklı görülmemektedir.

Sonuçta, Sûfî Allahyâr, Azâdi, Gayibî ve Andelip gibi şairlerin eserleri kalıp, vezin ve edebî özellikler açısından Mahtumkulu'nun şiirleriyle karşılaştırıldığında, onlar Oğuz-Türkmen dil unsurlarını bulunduran Çağatay edebî dili ve özellikleri ağırlıklı eserlerdir. Ancak Firaki'nin şiirleri kalıp, edebî özellik ve düşünce bakımından Türkmen kitlesinin edebî anlayışına ve dönemin sosyo-kültürel şartlarına ve siyasî olaylarına bağlı yaratılması sebebiyle dil yönü de dönemin eserlerine karşın Türkmen halkının dilsel özelliklerini en üst seviyede barındırmaktadır. Diğer bir deyişle Çağatay Türkçesi'nin mahallîleşme dönemindeki Mahtumkulu öncesi Türkmen şairler dil, edebiyat ve düşünce açısından Oğuzca serpilmiş Çağatay edebiyatı eserleri iken, Onun eserleri tam aksine, biraz Çağatay Türkçesi serpilmiş Oğuz-Türkmen eserleridir. Prof. Dr. Mehmet Kara'nın "Mahtumkulu'nun Oğuzca ağırlıklı bir dille yazdığı şiirlerde yer yer Çağatay Türkçesi serpintiler bulunmaktadır." Değerlendirmesi isabetli bakıştır (Kara. 1998: 1329). Zaten üslupbilimi açısından hiç bir üslup dönemin yaygın üslubundan tamamen koparak meydana gelmemiştir. Azâdi, Sûfî Allahyâr, ve Andelip gibi şairlerin eserlerinde Eckmann'ın vurguladığı mahallîleşme belirtilerini görebilmekteyiz ve Azâdi'nin düşüncesi ve dönemin diğer Türkmen şairlerinin Firaki'den önce hece vezne yönelmesi, meydana gelen siyasî şartlarla birlikte etkili olumuş ve Mahtumkulu'nda bu özellikler hem dil, hem edebî ve hem düşünce açısından en olgunlaşmış şeklidir ve bu yüzden Hazar ötesindeki azınlıkta kalan Oğuzların nüfus yoğunlaşma ve kimlik inşa etme sürecini geçirdikten sonra, Türkmen edebiyatının ve yazı dilinin üslup özelliklerini ağırlıklı sergileyen ilk şairdir ve neticede Türkmen toplumunun din, dil ve soy

yönündeki kimliğini edebî eserde yoğun ve parlak şekilde yansıtmaları itibariyle Türkmen edebî ve yazı dilinin kurucusu olmuştur.

3.3.6. Kişisel ve Dönemsel Üslup

3.3.6.1. Kişisel Üslup

Türk dünyasının millî şiir kalıbı ve vezni olan dörtleme ya goşuk “koşma” kalıbında ve hece vezninde şiir yaratmak, Mahtumkulu’dan önce Türklerin edebî şahsiyetlerinin çoğu, Aruz veznini ve Arap-Fars edebiyatının formlarını edebî eserlerinde kullanmışsalar da, Avrupa kıtasından Çin’e kadar uzanan geniş coğrafyasının her köşesinde, din ve kültür önderleri siyasî, sosyal, kültürel ve dinî nedenlerle zaruret duydukları zaman, millî şiirin formuna ve veznine yüz tutmuşlardır.

Tarihî kaynaklara göre Hoca Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmet’i halk edebiyatı tarzında islamiyet sonrası meydana gelen Türk simâlı ilk edebî üründür. Hoca Ahmet kendisi Farsça’yı iyi bildiği halde yine bu eseri Türkçe yazdığını şöyle anlatır:

Miskin za‘îf Hoca Ahmed, yetti püştingge rahmet

Farsi tilni biliben, hûb aytatur Türkini

Koşma yada goşuk, Türklerin millî şiirinin kalıplarından biri olup, Hazar ötesi Türkmen toplumunda çoğunlukla 11 heceli dörtlükler şeklinde yaratılmıştır. Yesevi’nin Hikmetleri de 7 ve 14 heceli olmak üzere iki vezinden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra, Fars edebiyatının Gazel kalıbında bazı şiirleri vardır ve Münâcâtnâme adında bir Mesnevi de Divan-ı Hikmet’te yer almaktadır.

Hoca Ahmed Yesevi’nin doğum yeri Sayram (İsficâb), o dönemlerde Oğuz boylarının yaşadığı yer olduğunu biliyoruz. Rahmetli Prof. Dr. Faruk Sumer Oğuzların 10. yüzyılda Fârâb, İsficâb ve Hazar Denizi’nden doğuya doğru Seyhun ırmağı ve bu

ırmağın kuzey bozkırlarında yaşadıklarını zikreder. (Sümer, 2001: 7) Sütgün ya Sütkent, Tesi “Türkistan”, Karaçuk, Savran, Sugnak, Barçınlig kent, Aşnas, Cend, Yenikent adlı şehirler Seyhun’un kenarlarında Moğolların yürüşüne kadar Oğuz boylarının yaşadığı şehirlerdir (Sümer, 2001: 87).

Arap, Fars kaynaklarında, Yesi ya Türkistan, Oğuzlar ve Selçukluların Yabgu devletinin ilk merkezi olduğunu kaydetmişlerdir. Mesela Zahîreddin Nîşâbüri Selçukluların ana vatanı olarak Türkistan’ı kaydetmiştir. Türkmenler de kendi rivayetlerinde Türkistan’ı ana vatan bilirler (Annaberdiyev, 2003: 126 > Makhtumi, 2008:27).

Bunlara istinaden ve rahmetli üstat Cevâd Heyet’in aktardığı bilgilere göre bazı Rus şarkıyyatçılar Kıssay-ı Yusuf ve Divan-ı Hikmet eserlerini en eski Türkmen Türkçesi kitaplardan saymaktadırlar. Onlara göre Türkmen Türkçesi 12-15 yüzyılları arasında Kıpçak Türkçesi’nin etkisi altında ve 15-17 yüzyıllar da ise Çağatay Türkçesi edebî dilin etkisinde kalmıştır (Heyet, 1987:280).

M. F. Köprülü, Yesevi’nin ana dilinin Oğuzca olduğuna tereddütle baksa da, (Köprülü, 2007: 190) F. Sümer gibi araştırmacıların yeni görüşleri, Yesevi’nin asıl lehçesinin Oğuzca olduğu çok da müphem değildir.

Yesevi’nin Hazar doğusunda Fars şiirinin yayıldığı dönemde Türk edebiyatının millî özelliklerinden yararlanarak Koşuk kalıbında Türklerde dinî ve tasavvufî düşüncelerin geniş çapta yaymak amacıyla yarattığı Hikmetler gibi, Oğuzların batı kolunu teşkil eden, Selçukluların Anadolu bölgesinde Yunus Emre Türk toplumuna hitâbederek aynı rolü üstlenmiştir ve millî vezin ve formda şiirlerini yaratarak halka iletmiştir ve onu Hacı Bayram Veli, (14.yy.), Kaygusuz Abdal (16.yy.), Pîr Sultan Abdal (16.yy.), Karacaoğlan (17.yy.), Dadaloğlu (19.yy.), gibi bir çok halk şairleri izlemiştir.

Bu çalışmamızda Mahtumkulu'nun tarihsel siyasî dönemini ve imla özellikleri bölümündeki sosyo-kültürel şartları ve Türkmenlerin bağımsızlık çabalarının anlatıldığı üzere onun edebî tarzının devam etmesi sonucunda Türkmenlerin Firaki'nin mirasından kopmadıklarını ve onu sürdürdüklerini görebiliyoruz. Bu, onun üslubunun kişisel yönünü göstermektedir.

Araştırmanın konusu gereğince kişisel üslubun nasıl meydana gelebileceğini ve nasıl dönemsel üsluba dönüşebileceğini, özellikle çalışmanın teori bölümünde değindiysen de burada özetle hatırlatmamız yerinde olacaktır.

Belirli bir dönemin edebiyatı incelendiğinde eserlerin özellikleri, o dönemin diğer şair veya yazarlarından farklı olan söz sanatçılarına karşılaşılabilmemiz mümkündür. Bu tür eserlerde dönemin dilsel, edebî ve düşünsel ortak özellikleri dışında yeni bir ek veya özgün özellikler göze çarpmaktadır ve söz konusu dönemin eserlerinde çok kullanılmaması sebebiyle yalnız o şaire özgü üslupsel özellik olabilmektedir. Bu bakımdan onun eserleri diğer eserlerden ayrılmaktadır ve şairin kendi imzasını taşıma niteliği vardır. Bu tür üslup özelliklere kişisel üslup diyebiliriz.

Aslında her şairin kendine özgü bir beyan tarzı, düşünce aktarımı veya dil kullanımı vardır. Ancak bu özelliklerin tümüne bakıldığında onu dönemin yaygın üslubundan ayırabilmesi önemlidir. Eğer iki dönemin arasında kendine özgü yeni bir tarz oluşturduysa, kişisel üslubun meydana gelmesinin belirtileri olabilmektedir ve onun çağdaşları ve ondan sonraki şairler, meydana gelen yenilikleri devam ettirmişseler, dönemsel üslubun başlangıcı olabilmektedir.

Eğer, dönemin genel özelliklerinden kopmadan düşünce, dil veya edebî özelliklerin bazı yönlerinde ayrıcalık arzediyorsa, dönem içi kişisel üslup mahiyetindedir ve yeni bir dönemsel üslubun başlangıç noktası olabilmemektedir.

Bu bakımdan araştırmamızın farklı bölümlerinde Firaki'nin şiirlerindeki tespit ettiğimiz özellikleri şöyle özetleyebiliriz:

Edebî özellikleri:

- %90 hece vezinli şiirler.
- %90 dörtlük kalıbı veya onun genişletilmiş şekilleri.
- Esnek kafiye anlayışı.
- Sözlü edebiyat sanatlarından ve geleneğinden faydalanmak.
- Günlük dildeki deyimler ve ata sözlerinin kullanılması.
- Çağatay ve Fars edebiyatının zenginliklerinden faydalanmak.

Düşünce Özellikleri:

- Dini ve ahlaki konuları halka iletmek.
- Dönemin siyasî olaylarında halk yanında olmak ve millî birlik düşüncüyü sergilemek.

- Mecazi aşkla hakiki aşk arasında bir düşünce sergilemek.
- Halk içindeki canlı Nakışbendilik tasavvuf akımına önem vermek.
- Çok yönlü düşüncelerle toplumun tümünü hitap edebilmek.
- Seçtiği sözcüklerin muhataba ileteceği düşünce ile bağlantılı olması.

Dilsel Özellikler:

- Hâl eklerinde çoğunlukla Oğuzca unsurları kullanmak.
- DLT'deki Oğuzca unsurların tümüne yakınıni kullanmak.

- Tm. T. Asli ve ikincil uzun ünlüleri kullanmak ve onların yazıda yansımaları.
- Zamir -n'sinin kurallı kullanılması.
- Türkmen boylarının ağız özelliklerinin bulunması.
- Şiirlerinde bazı Çağatay Türkçesi unsurların serpilmesi.

Üslup tanımında gerektirdiğimiz hususiyetler, Mahtumkulu'nun şiirlerinde dönemin üslubundan ayrılarak kendi şiirlerine özgü bir özellikler bulundurmaktadır. Bu yüzden Çağatay edebiyatı döneminin mahallileşme sürecinde yeni bir edebî üslup ortaya koymuştur ve bu üslup Türkmen çevresine ait olduğundan Türkmen edebiyatındaki kişisel üslubun başlanması anlatılmaktadır:

“Edebî üslup, kişisel veya dönemsel eseri diğer dönemlerden veya eserlerden ayıran dil, edebiyat ve düşünce özelliklerinin oluşturduğu bir birliktir.”

Yukarıda Mahtumkulu'nun şiirleriyle ilgili saydığımız dil, düşünce ve edebî özellikler birbirinden ayrı hususlar olmayıp tümü ortak bir birlik sergilemektedir ve o birlik dil, edebiyat ve düşünce açısından Türkmen kavramının çevresinde oluşmuştur. Dizelerdeki aktardığı düşünce Türkmen anlayışı ve kültürü ile ilgilidir. Edebî özellikler de Türkmen çevresindeki sözlü edebiyat geleneklerinden alınıp yarattığı eserlere Çağatay ve Fars edebiyatı özelliklerinden zenginlik katmıştır. Dilsel özellikleri de Oğuz-Türkmen ağırlıklı olup, şiirlerinde dönemin Çağatay edebî dilinin %10 civarı bulunması doğaldır. Zîrâ hiç bir edebî üslup dönemin yaygın üslubundan tüm yönleriyle kopmamıştır. Sosyal ve siyasî şartların zemin hazırlamasıyla tamamen Tm. T.'ne dayalı üslup Firaki'nin yarattığı üslup esasında olgunlaşmıştır. Makro-metindeki baskın öğeler veya çekirdek noktaları Spitzer'in tıklama yöntemiyle şöyle sıralamak mümkündür:

- Şiirlerinin çoğu ahlakla ilgili olması nedeniyle, Ahlak ve İnsanlık.

- İç dünyasındaki mecazî ve hakîkî aşkı anlatması itibâriyle, Aşk ve Tasavvuf.
- Büyük dinî şahsiyetleri zikretmesi ve âyet, hadis ve dinî hikâye içeriğiyle, Din.
- Siyasî şartlardan dolayı Türkmen boylarını haykırması itibariyle Türkmen birliği.
- Topluma öğrendiği eserlerden bilim akatarması itibâriyle, Bilim.

Bu çekirdek noktalar dil, düşünce ve edebî özellikler açısından Türkmen odaklı bir çekirdeğe bağlıdır. Ancak ahlak, din ve aşk içerikli değerlerin çokluğu nedeniyle Türkmen sınırını aşmıştır.

Tüm yönleriyle Çağatay Türkçesi'nden kopma odaklı uygun şartlar da 20. yy.'ın başlarında Türkmenistan cumhuriyetinin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır ve Türkmen konuşurunun dilindeki özellikler yasal bir düzenle korunarak Çağatay Türkçesi özellikler giderek azalmıştır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin üslup özelliklerinin çoğundan koparak yeni bir üslup sergileyen şair bulunursa yeni bir edebî üslup döneminin başlanması sonucuna varabiliriz. Ancak Firâki'den günümüze kadar bu konu gerçekleşmemiştir ve şairlerin eserlerinde çoğunlukla Mahtumkulu'nun üslup özellikleri bulunması nedeniyle, bazı yeni özellikleri barındırıyorsa da yeni baskın öğeler ve tıklama noktalar üstün olmadığından Mahtumkulu'nun üslubunun devamı niteliğindedir ve dönemsel üsluptaki Firâki'nin izleyicileri olabilmektedirler.

Günümüzdeki heceli vezin dışında yeni üslup yaratma eğilimi ne kadar içerik, edebî ve düşünce özelliklerinde yenilik katmış konusu ayrıca bir çalışmanın söz konusu olabilmektedir. Bu yenilikçi bir hareketin yanı sıra Mahtumkul'nun üslup özellikleri devam etmektedir. Onun yarattığı dönemsel üsluba aşağıdaki bölümde değinmekteyiz.

3.3.6.2. Dönemsel Üslup

Belli bir zaman diliminin edebî eserleri incelendiğinde, onların dil kullanımında, düşünce aktarımı ve edebî özelliklerinde ortak yönlerini görebilmek mümkündür. Bu ortak ve yeni özellikler dönem içi edebî eserleri önceki ve sonraki eserlerden ayırarak dönemin üslup özelliklerini göstermektedirler ve diğer dönemlerde bu hususların istatistik değeri bulunmadığından dönemsel üslup denmektedir.

Dönemsel üslubun özellikleri zaman içerisinde diğer şairler tarafından benimsenerek ortak bir üslup olabilmektedir ve bu durumda dönem başında üslubun kuvvetli ve belirleyici bir kurucusunu tayin etmek zordur. Ancak dönem başında bir edebî şahsiyetin ortaya koyduğu yeni tarzdaki eserleri kendine özgü bir üslup oluşturarak özgün düşünce, dil ve edebî özellikleriyle dönemin yaygın üslubundan ayrılabilir. Bu şahsiyetler kişisel üslubun yaratıcısı olurlar ve eğer onu sonraki şairler devam ettirirlerse, yeni bir ekolün oluştuğunu ispatlar. Mahtumkulu'nun şiirlerini sonraki şairlerin şiir özellikleriyle karşılaştırdığımızda, onunla yeni bir debi üslubun başladığı belli olmaktadır ve onun kişisel üslubu, izleyicileri tarafından dönemsel üsluba dönüşmüştür.

O. Amanova'nın Hıdırov'un istilistik görüşünden faydalanarak Mahtumkulu'nun üslubu konusunda 2014 yılında sunduğu bildiriye özetleyerek dönemsel üslubun teşhisine örnek sunmaktayız:

“M. N. Hıdırov eski Türkmen edebî dilini ikiye ayırmaktadır:

-Yazılı edebiyatın üslubu “ kitabî dilin stili”

- sözlü edebiyatın üslubu “halk dilinin stili”

Yazılı edebiyat üslubunda Arap, Fars ve eski Türkçe söz varlığı ve gramerinde konuşma dile özgü olmayan hususlar (örneğin –GAn, -mAs, ünsüz sonrası –nInġ, -nI ekleri) rastlanmaktadır. Bilimsel edebiyatta buna Çağatay dili denmektedir. Ancak O, Orta Asya halklarının ortak edebî dilidir ve günümüze kadar Kıpçak asıllı ağızlarımızda görülmektedir.

Türkmen dilinin ikinci üslubu, halk dili üslubudur. Bu tür eserler saf ve sade olmakla birlikte halk tarafından kolayca anlaşılmaktadır. Halk edebiyatın destanları, epik eserleri bunun örneklerindendir. Mahtumkulu ve 19. yy. klasik şairlerinin eserleri de bu tür halk dili üslubunda yaratılan eserlerdir. Bu iki dil üslubunun farklılıklarını anlamak için Vefâyi, Azâdî, A. Kâzî ve Gâyibî'nin eserleriyle Mahtumkulu'nun ve 19. yy. şairlerinin eserlerini karşılaştırmak yeterlidir.

Yazılı edebiyatın diline halk dilini yaklaştırmakta Mahtumkulu'nun büyük rolü olmuştur. O, kendi döneminin saf Türkmen dilinde benzeri bulunmayan sanatsal eserlerini yaratmıştır ve 19. yy. şairleri de onu izlemişlerdir. ” (Amanova, 2014: 190)

Amanova her şairin kendine özgü üslubu olduğunu söylerken, Mollanefes ve Mâtâci'nin 'Muhtâci' eserlerinde Arap ve Fars sözcüklerinin çok olduğunu ancak Seydi ve Zelili'nin edebî dili halk diline daha yakın olduğunu anlatmaktadır. Yukarıda anlatıldığı üzere bu tür dilsel özellikler dönemin başlattığı veya yürüttüğü üsluptan dil, düşünce ve edebî özellikler açısından çok fark göstermiyorsa kişisel üslup niteliğinde değildir ve dönem içi bazı şairlerde yaygın olan özelliktir ve bu tür şairlerin eserleri genellikle Mahtumkulu'nun şiirlerinin üslubuyla örtüşmekte olup, onu izleyen şairlerdir.

Amanova makalesinin başındaki yazılı stil ve sözlü stil ayrımından hareketle şöyle bir sonuca varmıştır:

“Şeylelikde, XVIII–XIX asyr nusgavı ‘klasik’ şahırlarınıň döredicilik stili hakkında şu neticelere gelmek bolar. Azadınıň, Gayıbınıň, A. Kazınıň dörediciligi kitabı stile, Magtımgulınıň hem XIX asır nusgavı şahırlarınıň dörediciligi bolsa, halk diliniň stiline degişlidir.” (Amanova, 2014: 193)

“Böylece, 18-19. yy. klasik şairlerin yaratıcılık üslubu konusunda şöyle bir sonuca varmak mümkündür. Azâdî, Gâyibî, A. Kazî’nin üslubu yazılı edebiyat üslubu, Mahtumkulu ve 19. yy. klasik şairlerin yaratıcılığı ise halk dilinin üslubu ile ilgilidir.”

Bu değerlendirmede üslubu kişisel veya dönemsel yapan kriterlere değinilmemiştir. Mollanefes ve Mätäci, Seydi ve Zelili ve 19. yy. diğer Türkmen şairlerin edebî, dilsel ve düşünce özellikleri, istatistik açıdan Mahtumkulu ile başlayan üsluptan ayrılma noktaları çok değildir. Bu yüzden dönem içi özellikler olarak değerlendirmek daha mantıklıdır. Halbuki Mahtumkulu bu yönde %90 civarı dönemin Çağatay Türkçesi edebî üslubundan kopmuştur ve 19. yy. Türkmen şairleri Çağatay edebiyatı üslubundan ayrılarak Mahtumkulu’nun üslubunu izlediklerini anlayabiliriz.

Mahtumkulu, eserlerinde sadece sözlü edebiyat özelliklerini benimsemekle yetinmeyip Arap, Fars ve Çağatay edebiyatı zenginliklerinden faydalanarak sözlü edebiyatın kalıbını, veznini ve içeriğini geliştirmiş ve onu yazılı edebiyat hâline getirmekte önderlik etmiştir. Türkmenlerin siyasî düşüncesi ve tarih sürecindeki bağımsızlık çabaları yani dönemin siyasî şartları onun yarattığı üslubun diğer şairler tarafından devam edilmesine sebep olmuş ve Mahtumkulu bir edebî ekolün kurucusu olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre ve bu tarzda şiir yaratan şairlerin üslubu içerik açısından sadece dinî ve tasavvufî öğretilerle ilişkili olduğu için Mahtumkulu’nun çok yönlü sosyal, siyasî, ahlaki ve dinî eserleri gibi değildir ve bu mutasavvıf şairler,

bulundukları dönemin siyasî ve sosyal anlayışının tüm yönlerini yansıtmamışlardır ve dönemsel üslubun ortaya çıkmasına sebep olmamışlardır.

Aşağıda 19. yy. Türkmen şairlerinin Mahtumkulu’nu önder olarak kabul ettikleri bir rivayeti vererek onun ekolunun devam ettiren bazı şairlere değineceğiz:

“Türkmen edebiyatı XVIII. yüzyılda Magtımğulı’nın yaratıcılığıyla yeni bir kimlik kazanmıştır. Onun ortaya koyduğu ekol kendi zamanında olduğu gibi daha sonra da Türkmen edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Şairin, edebiyatta açtığı çığırda, kendisini üstat kabul eden Seydi, Zelîlî, Kemîne, Mollanefes gibi söz ustalarının yaratıcılıklarına katkısı olmuştur. Halk arasında yaygın olan bir hikâyete göre XIX. yüzyılda bir araya gelen Türkmen edebiyatı üstatlarından biri toplantı sırasında “Şimdi hangi konuda şiir yazarım?” şeklinde bir soru ortaya attığında Kemine “Magtımğulı söz meydanının hasadını biçip gitti, şimdi bize onun yere düşen başaklarını toplamak kaldı” demiş. Zelîlî de “Başak buğdayı temiz olur” diye Kemine’nin sözünü tamamlamıştır.” (Azemoun, 2012-1: 89)

Mahtumkulu yarattığı üslupla kendi dönemindeki yaygın olan Çağatay edebî dilinden belirleyici derecede kopup, Türkmenlerin sosyal, kültürel, millî düşünce ve sözlü edebiyatına dayalı yeni bir yazılı edebiyat tarzını oluşturmuştur. Bu konu onu izleyen şairlerin mirasından açıkça bellidir. Zîrâ Firaki’den sonraki Türkmen şairler onu takip etmiş ve onun şiirlerindeki üslupbilimsel dil, edebiyat ve düşünce özelliklerini benimsemişler ve bu bakımdan Firaki’nin şiirleriyle örtüşmektedir. Üslup tespitinin temeli olan istatistik açıdan bakılırsa, günümüze kadar Türkmen edebiyatında Çağatay Türkçesi’nin edebî gelenekleri üslup değeri olacak oranda bulunmamaktadır. Bu konu Mahtumkulu’nu izleyen şairlerin sözlerinde de açık şekilde dile getirilmiş olup, miras bıraktıkları eserler de onu ispat etmektedir.

Mahtumkulu'dan sonra Şeydayi, Orazmeňgli, Durdı şair, Mollanefes, Şabende, Kemine, Miskin Kılıç, Talibi, Dostmuhammed, Aşığı, Zelili, Zinhari, Artıkm Muhammed Seydi ve Seyidnazar Seydi gibi bir çok şair hece vezninde şiir yazmışlar ve Oğuzca unsurları sıkça kullanmış olup, kendi dönemindeki Türkmenlerin siyasî , sosyal ve tarihî şartlarını şiirlerinde yansıtmışlardır.

Bu klasik şairler Mahtumkulu'nun izleyicisi olduğunu kendileri de eserlerinde beyan etmiş olup, onun şiirlerinin değerini belli etmişlerdir:

Kemine ve döneminin şairleri bir araya geldiklerinde, Mahtumkulu soysyal, kültürel, Ahlakî, dini, tasavvuf ve tüm konularda şiir yazmış demişler. Biz ne konularda şiir yaratalım dediklerinde Kemine şöyle anlatmış (Fedâkâr 200: 377).

Köp vâkalar görüp gitdi

Olar hakda düzüp gitdi

Söz meydanaňg orağını

Magtymgulu orup gitdi (Fedâkâr 200: 377).

Molla Nefes:

Arı örüzen balıň kayda Fırâğı

Can berici suvıň kayda Fırâğı (Fedâkâr 200: 378)

Mahtumkulu'nun etkisi sadece övgü ile kalmayıp bir çok şairin eserlerinde iz bırakmıştır. Klasik şairlerden en çok yeğeni Gurbandurdı Zelili ve Miskin Kılıç'ta onun üslubunun izlerini gözlemleyebiliriz. O, Firaki gibi tasavvufla uğraşmamıştır. Ancak yine Mahtumkulu'nun üslubu ve şiir kalıbı onun şiirlerinde etkilidir.

Miskin Kılıç

Miskin Kılıç (1852-1907), asıl adı Kılıç olup, din ilmini okuduğu sebepli halk arasında Molla Kılıç adı ile tanınan ve edebî mahlası Miskin Kılıç'dır. O, ilk okulu doğduğu köyde ve devamını Buhara ve Hive'de okumuştur. Şair Türkmensahra'da şimdiki Kelâle şehrine bağlı Pişkemer köyündeki okulda ders vermiş ve orada hayat sürdürmüştür. Rahmetli M. Gazi onun kızı Akbike ile görüştüğünde “Ben iki yaşında iken babam vefat etmiş” diyerek ondan hiç bilgisinin olmadığını söylemiştir. Miskin Kılıç'ın 1942. yılda 9 şiiri ve 1962'de ise 51 şiiri derlenerek Aşkabat'da neşredilmiş ve M. Gazi onun şiirlerini İran Türkmenleri arasından derleyerek 1991'de 50 şiir ilâve ile toplam 101 şiirini “Divan-i Miskin Kılıç” adıyla M. Atagözli'nin yardımıyla yayınlamıştır.

Miskin Kılıç'ın şiirleri genelde hece vezninde olup, divanında Fâilâtün ve Mefûlü mefâilün vezninde de bazı örnekler bulunmaktadır. Hece vezinli şiirleri Firaki'nin eserlerinde olduğu gibi 7, 8, 11, 14 hecelidir. Ayrıca aşağıdaki örneklere göre Mahtumkulu'nun bazı şiirlerine nazire de yazmıştır:

Mahtumkulu:

66/8 iýgenim äviğ sândım geygenim redâ bildim

66/9 yâ dōstlar köydim bişdim örtendim edâ boldım

Miskin Kılıç:

Örtendim eda boldım rehm eyle zülcelâlım (Gazi 2005: 30).

Mahtumkulu:

129/1 aşlâ seni görmemişem dildârım

129/2 kumrımı sen bülbülmü sen nâme sen

129/3 ğamġin k  nġlim ħiy  l  nġla   ld  r  n

129/4 b  ġ içinde gülgülmü sen n  me sen

Miskin Kılı  :

ya Rab seni  nġ s  f  t  nġı bilmedim

Melekmi sen insanm   sen n  me sen?

Belli menzil mek  n  nġı bilmedim

Z  hirmi sen pinhn  m   sen n  me sen?...

Her kime bir n  rse k  smet eder sen

Eyy  m   dolan     alıp tutar sen

P    ks  z   alar sen o  s  z atar sen

Ya o  m   sen kem  n  m   sen n  me sen? (Gazi 2005: 32)

Mahtumkulu:

172/1 ġam dum  n   basıp ġar  b k  nġlimi

172/2 göz ya  n sa  klamay döküp baradur

Miskin Kılıç:

Ey yaranlar   um felekni  nġ gerdi  i

Kimseler gülmeyen geçip baradır (Gazi 2005: 62).

Mahtumkulu:

18/1 y    s  ll  kda ni  celeri  nġ devr  n  

18/2 yatıp ya    ı gören d  y  s  ne degmez

18/3 niçeler Һasretde tapıp Һoşk nānı

18/4 bir lezzetli ta‘am dişine degmez

Miskin Kılıç:

Niçelere mal beripdir beraber

Hayıf olar yıgan malına degmez

Bir niçeler ğariblikde çeker zar

Ömrinde yeke pul eline degmez (Gazi 2005: 63).

Mahtumkulu:

164/1 felek seninġ bu devletli gerdāninġ

164/2 biziġ sārı övrilmezmi gelmezmi

164/3 lâşin yere saldıġ niçe merdāninġ

164/4 zemīn inşāf eylemezmi dōlmazmı

Miskin Kılıç:

Felek menden bu gün egri baķandır

Gerdiş dönüp yine doġrı baķmazmı

Başımüzre aġını yıķandır

Bir maġġa yıķarmı özgā baķmazmı (Gazi 2005: 68).

Mahtumkulu:

174/1 ‘ışķ āteşine düşdim pervāne boldım imdi

174/2 şevķinġ kōzine köydüm bir yāna boldım imdi

Miskin Kılıç:

Yaranlar cunûn-ı şeysa mestâna boldum imdi

Ne ‘aql bar ne hûş bar divana boldum imdi

Mahtumkulu:

44/23 tevekkel et Taṅgrâ tabşır işiṅgi

44/24 şabır bilen biter tiz hem bolmasa

Miskin Kılıç:

Tevekkel et Hâḫa tabşır özüṅni

Tevekkel etmekden yaḡşî râz olmaz

Mahtumkulu:

174/1 ‘ışḡ âteşine düşdim pervâne boldım imdi

174/2 şevḡiṅg közine köydüm bir yâna boldım imdi

174/3 cismim kebâba döndi biryâne boldım imdi

174/10 mey içip meyḫânedin mestâne boldım imdi

174/20 tâlana berip ‘aqlım divâne boldım imdi

174/25 iş geldi başa düşdi divâne boldım imdi

Miskin Kılıç:

Ey köṅgöl Hâḫ emrine bil bağlayıp merdâne bol

gözleriṅgden yaş döküp şâm-u şehir giryâne bol

ah urup feryad edip kılḡıl yaḡaṅḡı çak çak

köydürüp sen cânını ışk oduna biryâne bol (Gazi 2005: 101).

Mahtumkulu:

69/1 Elif Allâh yôlıdur doğrı durup gitmek gerek

69/2 Bî Ĥudânıñ birliğin berhağ bilüp bitmek gerek

69/3 Tî tevbe eyleyüp bed işin unutmak gerek

69/4 Şî şâbit kadem durup Ĥađ emrin tutmak gerek

69/5 Cîm câyızdur hocâ kul kulluğın etmek gerek

Miskin Kılıç:

Fehmi bolan ârif kişi

Söze kulak salmak gerek

Din-i islâm evvel işi

Ĥudanı bir bilmek gerek (Gazi 2005: 103).

Mahtumkulu:

14/1 Dâbbetü'l-erz âtlı Deçcâl soñğındın

14/2 Mervedin şefâdın bir beyân gelür

14/3 yedi gündin soñgra anıñ ceñğindin

14/4 üç gündin 'âleme bu nişân gelür

Miskin Kılıç :

Esiĥat aygıl nesiĥat ârif-u irfân geler

ârifñ bir sözünden derdiñge dermân geler (Gazi 2005: 108).

Mahtumkulu:

11/1 sağ selāmet sermest bolup gezen cān

11/2 tōrt belānıŋ birisindin iġlārler

11/3 yā sovíkdın yā yangındın kūrır kân

11/4 ten üstinde tabiblerni eglārler

Miskin Kılıç:

Âdem oġlı tenden çıksa bu cānıŋ

Qovm hışıŋ feryād edip aġlarlar

Yakasız hem yeŋsiz biçerler donuŋ

Aġaç atġa mündir yola çağlarlar (Gazi 2005: 117).

Miskin Kılıç Mahtumkulu’nun mısraları eşit olmayan “Menġzār hükümlı” şiirine benzer, “Hikmetli”, “perim” ve “gözel” reifli şiirleri vardır ve bu konuda hem Firaki’ni izlediġi açıkça bellidir.

Gel ey dilber gözelleriŋ sultānı

Bir zaman arzıma kulaķ sal perim

Eger söyseŋ Hudānu

Muġammed Mustafānı

Şad eyle men gedānı.

Niçe yıllar sen diyip çekdim cebr-i cefānı

Her dünüm bir aydır ayım yıl perim (Gazi 2005: 51).

Molla Nefes

M. Gazi'nin 1979 yılında yayınladığı Molla Nefes divanında bulunan 94 şiirin tümü hece vezninde olup, Firaki'den sonra Türkmen edebiyatının şiir alanı Mahtumkulu'nun mirasının etkisi altında sözlü edebiyatın kalıplarına yöneldiğini görmekteyiz. “Merdlerinñ merdanıdır, Serdarı, Gacar bay, Hocam, Hanıdır” redif ve kafiyeli şiirler, tarihî ve sosyal konularda olup, 64 şiir aşk konusunda ve 5 şiir de din ve tasavvuf konularını içermektedir.

Bu şiirlerin içeriğinin tümü ele aldığımız Mahtumkulu şiirlerinde bulunmaktadır. Halbuki Firaki'den önceki Türkmen şairler, konu, vezin ve içerik bakımından Çağatay edebiyatı ile örtüşmektedir.

Molla Nefes “duş bolar” kafiyeli şiirinde, iman kazanmak, Allah rahmetinin mümin için coşması, dünyanın geçici olması, kelam ve akide ilmi açısından ihtiyarı cebire tercih etmesi ve halkı Allah'a kul olmaya davet etmesi gibi konuları beyan etmiştir.

Hağa bendelik kıl muhayyer yerde

Şermende bolup ömrünğ ötürme şerde (Gazi 1979: 11).

14 heceli şiirin aruz veznine daha uygun olması halde, Molla Nefes “istâb ki güzel yarı” şiirini de heceli vezinde yaratmıştır. Bu Mahtumkulu'nun başlattığı tarzdan kaynaklanmaktadır. Firaki 14 heceli 36 şiirinde hem aruz ve hem hece veznini kullanmıştır. 19 şiiri (17 Failâtün+ 1 Müstafilün+ 1 Mefâilün) aruz vezninde ve 17 şiiri heceli vezindedir. Türkmen sözlü edebiyatında 14 heceli veznin yaygın olmadığını düşünürsek, Mahtumkulu hece sayısı aruz veznine uygun olan şiirleri de Türklerin millî hece veznine dönüştürme çabasında olduğunu görebiliyoruz ve ondan sonraki şairler

onun bu gösterdiği tarzını izleyerek aruz vezinli şiir yaratmadıklarını anlamak mümkündür.

Molla Nefes'in "istâb ki güzel yarı" şiiri aşık ve maşukun konuşmasını gerçekleştirerek münazârâ şeklinde yazılmıştır. Bu şekil de ele aldığımız metinde bulunmamasına rağmen Mahtumkulu'nun yayınlanan şiirlerinde örnekleri vardır:

Dîdim: Felek soal bar, didi: adalet bizden

Dîdim: dünya ginňg olar, didi: Hâber yok bizden

Dîdim: ol ne don erer? didi: kefendir bizden

Dîdim: tende yaram bar, didi: gizläp gez bizden (Gazi 2000: 440).

Kemine

Muhammed Veli Kemine (1770-1840) kendi dönemindeki, Şabende, Tâlibi ve Molla Nefes ile arkadaşdır. O, Mahtumkulu mektebini devam ettiren şairdir (Nepesov 1991: iv).

Kemine'den miras kalan şiirler genelde Türkmen halk ozanları olan bahşılardan söylediği Türkülerden derlenmiş olup, tümü hece veznindedir. Aşabat 1991 yayınında 35 şiiri bulunmaktadır. Şiirleri günümüze kadar aydım şeklinde İran Türkmensahra bahşıları tarafından söylenmektedir.

Zelili

Zelili (1780-1862) Göklen Türkmenlerinin Gerkez kolundan olup, Azâdî onun babanesi ve Mahtumkulu ise dayısıdır. O, Mahtumkulu gibi Etrek ve Gürgen ırmakları civarında yaşamış ve bölgenin okullarında ders almıştır (Nepesov 1991: iv). Şiirleri aşk ve sosyal konuları içermektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere o, Firaki'nin öğrencisi

sayılır ve onun başlattığı ekolu sürdürmüştür. Şiirlerinin tümü hece vezninde olup, aruz şiiri bulunmamaktadır.

Canımınġ cananasy, Gelyär, köz biläni, Dostdan Gaçar, Aldady meni, aglar, İş bolsa, Yalandadır, Başda bellidir, Köre döndi, Gürgene gideli, Bellidir, Boldum, yoldur bu, İndi, eyledi husnuna hırıdar meni kafe ve resifli şiirler onun eselerinin örnekleri olup, genelde 7, 8 ve 11 heceli vezinde yaratılmıştır.

Mahtumkulu:

195/14 söz ma' nısın āngmaz ādem bir kıriksız ite menġzer

Zelili:

Dile düşmez bir bikemal, çölde gezen mala menġzār (Gürgenli 1937: 34).

Mahtumkulu:

179/3 bir çofan eline düşse bir almaz

179/4 çaķmaġa pākā bir kıadrın hiç bilmez

Zelili:

Mal bakıp çöllerde ulalan kişi

Zer gadrın nā biler düri tanıymaz (Gürgenli 1937: 35).

Ancak Mahtumkulu'nun Menġzār hükümlü redifli şiirine benzer, mısralar arası hece sayısı deġişen şiiri de vardır:

yaġı başdan oda saldı yar meni

Eyledi husnuna hırıdar meni

Zülfleri tartar meni

Ağlatdı zar zar meni

Gaşı keman kirpikleri tir meni

Eğer görse gamzeleri iyr meni

Öldir bu gün gözleri ganhor meni

Ve:

Fıraķıñda seniñ ey servi revan

bolupdır bu meniñ halim perişan

ey, bivefa yar

köp berdiñ azar

menden ne günah gördüñ ey cenan

elma zenahdan

zülfi huraman

yandırdıñ meni

köydürdiñ meni

rehimsiz dildar

gözleri ganhor.

3.3.6.3. Çağdaş Türkmen Şiirinde Dönemsel Üslubun Devamı

19. yy. Göktepe savaşı sonucunda Rusların Türkmen bölgesine yaptığı istilası sonucunda, İran ve Rus devletleri arasında yeni siyasal coğrafi sınırlar çizilmiş olup, 20. yy.'ın başlarında kesin şekilde uygulanmış olup, çağdaş Türkmen toplumu

Türkmenistan, İran ve Afganistan olmak üzere, üç farklı siyasal coğrafyanın hükümetleri altında kalmışlardır. Sovyetler rejiminde Marksist ideoloji Türkmenistan'ı yönetirken, İran'da Pehlevi rejimi kapitalist bir yaklaşım sergilemiştir ve Afganistan 25 Aralık 1979 Sovyetler Birliği'nin müdahalesine kadar yenileşme hareketlerinin yanı sıra Buhara merkezinden uzanan geleneksel bir eğitim ve hayat sürdürmüşlerdir. Tüm bu siyasî şartlar üç ülkedeki Türkmen edebiyatının gelişmesinde etkili olmuştur ve onlar şiir gelişiminde farklı süreçler yaşamışlardır. Bu mesele detaylı şekilde üç ülkenin şartlarına göre özel bir çalışmanın konusu olabilmektedir. Ancak buradaki konumuz, bu ülkelerdeki Türkmenlerin edebî akımı yönünden Mahtumkulu konusunda bir ortak nokta sergilemişlerdir ve o da şairin yarattığı üslubunun devam etmesidir. Türkmen şiirindeki bu devamlılık üç ülkede de hem Matumkulu'na olan özel sevgi ve övgü ile hem de onun ortaya koyduğu üslubu izleyerek şiir yaratmakla sürdürülmüştür.

Mahtumkulu övgüsü genellikle onun şiir üslubuna uyumlu çok sayıda şair tarafından yazılmıştır. Biz burada açtığımız konuyu kanıtlamak için her bölgeden bir şiir örneğini sunmaktayız:

Türkmenistan, Kerim Gurbannepesov (1929-1988):

Daglar

Her kemerin her bir yolu

Mün asırın ömür yolu.

Magtimgulın sığır yalı

Kökün yere uran daglar.

Daşınızdan aylanayın,

Dâşınzdan aylanayın,

Başınızdan aylanayın

Pıragını gören daglar (Gurbannepes 1995: 279).

İran, Gurbangeldi Ahunber (1946-2005):

نصیب ادیب ینه گلدیم قاشینگا،

كوثرینگ سُویندان، ایچن فراغی.

أول دورت آطلی قُوراق بولوپ داشینگا،

حق بویروغنا، عرشا اُچان فراغی.

Naşib edip yine geldim kâşînga

kevşeriñg suvından içen Fırâğı

ol dört atlı korağ bolup daşînga

Hâk buyruğna ‘ arşa uçan Fırâğı

Yukarıda söylediğimiz üzere Firaki sonrası Türkmen şiiri aruz vezninden koparak heceli vezne yönelmiştir. Bu konu Türkmenistan’ın bir Sovyetler cumhuriyeti olmasıyla daha da kuvvetlenmiş ve Çağatay edebiyatı vezni ve kalıplarından iz kalmamıştır. Ülkenin cumhuriyet sonrası şiirlerinde aruz vezinli şiir bulunmamaktadır. Akademik çalışmaların çoğunlukla Türkmen dili ve edebiyatına odaklanmasıyla Çağatay ve önceki dönemlerin aruz vezinli şiirlerini incelemekte sorun yaratmış ve eski edebiyat bilimleri konusunda yeterli sayıda uzman bulunmamaktadır. Bu durum Mahtumklu sonrası şiirlerin hece vezinli yaratılmasından da kaynaklanabilir ve Firaki’nin yarattığı üslupla ilgili diyebiliriz. Bu nedenle eski edebiyat bilimlerinin öğrenilmesine ihtiyaç

duyulmamıştır. Bu yönden akademik ve bilimsel araştırmaların boyutları da Mahtumkulu'nun ekolu ile bağlantılıdır.

Ancak Türkmen edebiyatının tarih sürecindeki gelişimini incelemek ve Vefâyi, Azâdî, Andelip, Firaki ve birçok klasik edebiyatı eserlerin tenkitli metnini hazırlamak ve yayınlamak için en azından akademik çevrelerde bu bilimlerin öğrenilmesi ve sürdürülmesi bir zaruret olduğunu düşünmekteyiz. Sonuçta, Arap, Fars ve Türk edebiyatının aruz vezni, edebî sanatları, beyan ve belagat ilimleri konusunda yeterli örneklerle birer ders kitabı ve araştırma sayfaların açılması gerekli görülmektedir.

Türkmenistan Sovyetler Cumhuriyetinin kurulmasından sonra, ülkenin dil ve edebiyat çalışmaları geleneksel yöntemlerden akademik ve bilimsel çalışmalara doğru yönelmiştir. Çok sayıda öğrenci Moskova ve Saintpetersburg'a giderek dil ve edebiyat bilimlerini ders aldılar ve Aşkabat'a dönerek bilimsel çalışmaları yürüttüler.

Mahtumkulu ve diğer klasik şairlerin eserlerinin bilimsel araştırmaları derinleşerek Mahtumkulu konulu bir çok tez çalışmaları yapıldı ve şairin dilsel, edebî ve muhteva yönleri araştırıldı ve yayınlandı. Annagurban Aşyrov Magtımğunlının golyazmalarının dernevi kitabında bu çalışmaları zikretmiştir (Aşyrov 2014: 5).

Aşkabat'ta yayınlanan "20. asyr Türkmen edebiyatı tarıhı" kitabında 2. Dünya savaşı sırasında edebî çalışmalara, araştırmalara nesir ve şiir konuları ele alınmış olup, genelde vatan mudafiası içerikli eserlere yer verilmiştir. Kitabın başındaki Beyik vatançılık urşı yılların edebiyatı, prozası, poeziyası ve dramaturgiyası başlıklı dört bölümden sonra şair ve yazarlar Şalı kekilov, Ata Govşudov, Rehmet Seyidov, Ata salıh, Bayram şahır, Ata Niyazov, Pomma Nurberdiyev, Ruhı Aliyev, Yakup Nasırlı, Ata Köpek Mergen, Nuri Annagılıç, Haşımğulı Gurbanov ve Kemal İşanov adlı şair ve yazarların hayatı ve eserleri ele alınmıştır (Gurbanova ve... 2011: 317).

Bu kitabın şiirleri incelendiğinde vezin ve kalıp açısından Mahtumkulu'nun sözlü edebiyattan yazılı edebiyata aktardığı şekiller ve heceli vezinler göze çarpmaktadır. Ancak Firaki'de olduğu gibi Çağatay edebiyatının dilsel özellikleri bu şiirlerde bulunmamaktadır. Mahtumkulu'nun başlattığı halk dili, vezni ve formlarıyla şiir yazmak 18 ve 19. yüzyıllarda devam ederek edebî dil bakımından yavaş yavaş Mahtumkulu'nun eserlerinde olan %10 civarı Çağatay edebî dilinin izleri azalmaya başlamıştır ve Türkmen dilinin standartlaşmaya doğru hareketi, Türkmenistan'ın Sovyetler birliği cumhuriyeti ilan edilmesinden sonra olgunlaşmış olup, Türkmenistan'daki 20. yy. şairleri ve yazarları eserlerini ölçünlü Türkmen diliyle yaratmışlardır. Şimdi “20. asır Türkmen edebiyatı tarihi” kitabından örnek şiirler veriyoruz:

Vatan üçin gurban bolsam

Adyma meň şöhrat bolar

Enemden emen ak süydüm

Meniň üçin halal bolar (Gurbanova ve... 2011: 109).

Görüldüğü gibi, 20. yy.'ın şairlerin tümü vezin ve kalıp açısından Mahtumkulu'nun tarzını izlemişlerdir ve günümüze kadar bu süreç devam etmektedir.

Mahtumkulu konusunda övgüler yazmakta Türkmen ve diğer milletlerin şairleri tarafından işlenen bir konu olup, onun tarzı, düşüncesi ve üslubu kabul görülmek anlamındadır. Biz bu yerde elimizdeki belgelere dayalı konuya ilişkin açıklamaları getiriyoruz.

Türkmenistan, İran ve Afganistan Türkmenleri ve eski sovyet cumhuriyetlerindeki şairlerin Mahtumkulu'nun övgüsü hakkında yazdığı şiirler onun ne derecede şiirinin Türkmen ve diğer milletler arasında yaygın ve etkili olduğunu göstermekte olup,

üslupbilimsel açıdan da büyük edebî eserlerin zaman akımında kalıcı ve mekan duruşunda yaygın ve asırlar devamında öğrenilerek halk tarafından kabul görülmesi üç önemli ve vazgeçilmez şarttır. Mahtumkulu'nun şiirleri bu şartları barındırdığından kişisel üslup özelliğine sahiptir. Biz bu yerde “Sözüm saña, Pyragı” 2014 Aşkanat'ta yayınlanan eserdeki Firaki hakkında övgü yaratan şairlerin bu çalışmadaki üslup özelliklerinin doğru olduğunu kanıtlayan belgeler olarak adlarını veriyoruz:

Berdi Kerbabayev, Kerim Gurbanpesov, Mämmet Seyidov, Gara Seyitliyev, Berdinazar Hudaynazarov, Ata Atacanov, Gurbannazar Ezizov, Italmaz Nuriyev, Yılğay Durdıyev, Gözel Şagulyeva, Orazgılı Annayev, Allaberdi Hayıdov, Atamyrat Atabayev, Akcemal Omarova, Kakabay Gurbanmıradov, Kakamırat Recebov, Ahmet Mämmedov, Allayar Çüriyev, Didarberdi Allaberdiyev, Dövletgeldi Annamyradov, Bibi Orazdurdıyeva, Dövletmırat Nuriyev, Nobatgılı Recebov, Aşırmuhammet Seyitnurov, Mämmetnazar Babanazarov, Süleyman İlamanov, Ogultaç Oraztaganova, Şıhmustapa Hudayberdiyev, Hudaygılı Allamıradov, Torum Yaylan-Bataşı, Cuma Nurtayev, Tuvakgül Gılcova, Başım Atayev, Halımberdi Bekmämmedov, Ballı Seyitberdiyev, Ogulnabat Cumayeva, Yaban Saparov, Amanmırat Garlıyev, Akmuhammet Hemidov, Rahmanberdi Göklenov, Mämmetgurban Mämmetgurbanov, Gurbandurdi Orazov, Şöhrat Agalıyev, Hemra Haytcanov, Şıhmırat Batıyev, Kakacan Açılöv, Ogulcemal Çarıyeva, Hudaygılı Gurbanov, Annamuhammed Kirşenov, Hocaberdi Bayramov, Köşüli Annaseyidov, Annahal Bayhan, Mahım Roziyeva, Pirnepes Övezliyev, Hasan İlsöyer. “Azerbaican”, Tercime eden A. Mämmedov, Maksud Şıhzade, “Özbekistan”, Muzaffar Ahmedov, “Özbekistan”, Galı Ormanov, “Kazakistan”, Oleg Loyka, “Belarus”, Tercime eden A. Berdiyev, Nora Kalna. “Litvanıa”, Tercime eden A. Mämmedov, Aygül Gamranova, “Başkurdistan”, İbrayım Yusubov, “Garagalpakistan”, Nurmuhammed ämetov, “Garagalpakistan” Tolıbay Kabulov, “Garagalpakistan”,

Abılkasım Ötepbergenov, “Garagalpakistan” Vladimir Yerofeyev, “Rusya, Astrahan”, Tercime eden A. Atabayev, Mirdemir, “Özbekistan”, Tercime eden Y. Durdıyev, (Orazgulyev ve Aşırmämmedov 2014: 228-230).

İran’ın Türkmen şairleri Mahtumkulu’nun şiir üslubuna çok bağlı olup, genellikle hece veznindeki çeşitli hece sayılı ölçülerde şiir yazmaktadırlar ve İran İslam devriminden sonra hece sayılı serbest vezine de bazı eğilimler görülmekte olup, bu tür şiir “şiir-i nev, şiir-i modern” ve bazı terimlerle adlandırılmaktadır. Ancak bu tür şiir kalıplarının da temelleri dünyanın klasik edebiyatında atılmış olup, örnekler kaydedilmiştir ve siyasî ve sosyal şartların uygunlaştığı dönemlerde üslup olarak ortaya çıkmıştır. Mesela kafiyesiz şiir örneklere Mevlana’nı “Bî to be ser nemîçevd” redifli şiiri veya Türk ve Fars edebiyatındaki mısraları eşit olmayan Müstezad kalıbı ve metnimizin 243. Mahtumkulu’nun “Hükümlü” redifli şiirinde bentlerin iç kafiyele riayet olup, mısraların hece sayısı eşit olmadık şiirini örnek verebiliriz.

Köngüller köşkinde hıyālınġ hānı (11)

Evlād-ı hünġkāra menġzer hükümlü (11)

‘āşık çekse nālānı (7)

Yāda salur lāleni (7)

Türkmensahra’da belittiğimiz Ahal antlaşmasından sonra çok sayıda şair Mahtumkulu’nun üslubunu izlemişlerdir ve bu üslup devam etmektedir. Şimdi şairlerin adını vererek bazılarından örnek veriyoruz:

Tagankılıç Hacayı, Arazmuhammed Şairi Aram, Devletmuhammed Balgızıl, Mered Şair, Muhammed Şair, Sehet İşan, Gökce Hacı Teceddüd Yolma, Settār Sovki, Ata İşan Seydi, Gurbangeldi Ahunber, Nazmuhammed Pakga, Taganmurad Helakuyi,

Tagi Purmend, Abdulhalık Ademi, Abdulhekim Gızılca, Abdulhekim Mahtumi, Abdulkahhar Sufirad, Abdullah Ahengeri, Abdullah Muhammedi, Abdulmelek Hurmalı, Abdurrahim İğdiri, Abdurrahman Deveci, Abdurrahman Huzeyin, Abdulkerim Lütü, Ahmed Sarlı, Akbibi Besim, Amangeldi Akatabay, Amangılıç Sakavı, Annagılıç yollı, Annamuhammed Sade, arazdurdı Tevekkeli, Arazmuhammed Ahengeri, Arazmuhammed Arazniyazi, Arazmuhammed İri, Arazmuhammed Sahne, Aşırmuhammed Raufi “Gulak”, Aydı Avnik, Baymuhammed Çendiri, Baymuhammed Gılıçı, Begmurad Azeri, Behmen Muradi, Cemşid Akçalı, Canmuhammed Törrik, Durdıcan Ülfet, Feride Mahtumnejad, Ferzane Beni-Ahmed, Gafur Hani, Gafur Hoca, Geldimuhammed Amani, Habibullah Subhani, Hacı Mırad Ak, Hacı Abdı Molla Şirmämedli, Halat Cürçani, Huşeng İri, Kadiyr Kerimi, Meşhed Gülü Agazade, İbrahim Purgaz “Erkin”, İbrahim Badahçan, Muhammed Atabay, Muhammed Berazende Gocuk, Muhammed Şair, Muhammedsefa Seyidi, Nasir Rehnema, Nurmamuhammed Gızıl, Ödegılıç Pagka, Otuz Ferehmendiyan, Rahmangülü Tumaç, Recep Mahtum, Şahpur Arazniyazi, Sahıy Bahşende, Azim Küçüknejad, Settar Geranbeha, Rahmanberdi Minager, Sara Behzad, Şahıyr Vepa, Shahrüz Aghatabai, Taçberdi Ak, Taci-Han İzedineseb, Toymuhammed Ayazi, Tuvak Hıdmetgüzar, Yarmuhammed Pakga, Gökce Maramayı vs.

Araz Muhammed Şairî (1933-1973)’nin Rubaîler adlı eseriyle yeni konuları, yeni tasvirleri ve çağdaş dili ile Türkmenşahra şiirine yeni bir açılım sağlamıştır:

Ey gam indi kablım gala gorkım yok

Goşun çekip gelseň gela, gorkım yok

Hemme gamlı meň gol astımda indi

Bahıllıkdan ölseň öla gorkım yok

Gençlik dönemi Şah hâkimiyetinde geçen Gurbangeldi Ahunber 2005 yılına kadar yaşamış ve yoksulluktan dolayı kitabını bastıramamıştır. Ancak, şiirleri özellikle ölümünden sonra Türkmen İnternet sitelerinde çokça yayımlanmıştır:

Maňa öldi diyerler

Men ölemok, ölmenem

Tirme şalı geyenler

Şala bende bolmanam

Azad doğdum eneden

İndi doğman yeneden

Geçdim elli senenden

Şağaldan şam almanam

Afganistan Türkmenleri, Mahtumkulu'nun şiirlerini öğrenmiş ve onun yarattığı ekolu devam ettirmişlerdir. Afganistan'ın Türkmen şairleri çoğunlukla Türklerin millî kalıbında ve heceli veznde şiir yaratmaktadırlar.

Abdulgecid Turan (Mahlası İşçi):

İran Türkmensahra şairleri ve edebiyat araştırmacıları ile yakından ilişkide olan Afganistanlı yazar, şair ve gazeteci işçi mahlaslı Abdulgecid Turandır. Şair, Abdulkirim'in oğlu Afganistan'ın Konduz ilinden olup, Afganistan'da lisansını bitirerek bir çok yerde öğretmenlik yapmış ve 1880 yında Rusya'da harp okuluna gitmiş ve geri dönerek Afganistan iç işleri bakanlığında siyasal bilimler alanında ders vermiştir. Taliban'ın gerçekleştirdiği bozukluklar nedeniyle Meşhed'e ve Türkmensahra'ya hicret ederek beş senelik edebî çalışma hayatını sürdürmüştür. 2002 yılında vatana dönerken

Afganistan topraklarında kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. İran'da bazı çalışmalarını yayınlamıştır. Onun şiir kitabı Muhâcir kuşlar adıyla Türkmensahra'da yayınlanmıştır. Şiirlerinin tümü hece vezniyle Mahtumkulu'nun üslubunda yaratmıştır. Örnekler:

مهاجر غوشلار

غرېت ده آقديريب نرگس دان ژاله

هريان گزيپ چکر آه بيلن ناله

دولديريب بير سه لړ اونگا پياله

شربت يرينه زهر سزر مهاجر

<http://yadnama.blogfa.com/post/>

Muhâcir kuşlar:

Ġurbetde aqđırıp nergisden jâle

Her yan gezip çeker ah bilen nale

Doldırıp berseler oňga piyale

Şerbet yerine zehir sızar muhâcir

Abdulkerim Aydınġ, Molla Seyid İmamü'd-din, Baycan oġlu Fazlu'l-Mennan Arifi, Hayrullah Murâdi "Çalış", Hâşim Velizade Endhuyi, Molla Hak Berdi (1892-?), Nurmuhammd Kuyaş (kârîzâde), Mahmud yardım Sadıkı, Mahtumkulu'nu izleyen diġer Afganistan şairleridir.

4. BÖLÜM: Mahtumkulu'na Ait Olduġu Düşünülen Şiirlerin Üslup İncelemesi

Mahtumkulu'nun Divanı birçok kere Arap, Latin ve Kiril alfabeleriyle basılmıştır. Daha önce de söylediğimiz üzere, Türkmen toplumunun 20. yy.'ın başlarına kadar tarihî,

edebî ve kültürel olaylarının belirgin uçlarını da kaydetmeye bir siyasî otoritesi olmamıştır. Mahtumkulu'nun toplum içersinde özel bir konumu olması nedeniyle Türkmen coğrafyasının farklı bölgelerindeki medreselerde eğitim görmüş kişiler onun şiirlerinden elyazmalar istinsah etmişlerdir. Onu izleyen şairlerin eserlerinden çoğu halk ağzından veya bahşılardan aydımlarından 'türkülerinden' derleme yapılmıştır. A. Aşırov'un TMGI'ndaki yazmalara odaklı verdiği bilgilere göre çoğunlukla Mahtumkulu sonrası şairlerden özel bir elyazma divanın var olduğuna dair kayıt bulunmamıştır.

Ancak Aşkabat TMGI başta olmak üzere, İran Türkmenleri arasında ve farklı yerlerde Firaki'nin 300'ü aşkın elyazması -yaklaşık 80 nüshası divan şeklinde bulunmaktadır (Aşırov 2014: 45). Bu elyazmalardaki eserlerin tümü 300 civarında şiir tahmin edilmektedir.

N. Aşırpur Meredov'un elyazmalara dayanan tenkitli metni dışında titizlikle başka bir metin oluşturulmadığını söylemek mümkündür. Meredov 2009'da Türkmensahra Günbed-i Kavus şehrinde yayınladığı iki ciltlik tenkitli metninde 297 şiir bulunmaktadır ve bu konuda rahmetli Aşırpur Meredov şöyle açıklama yapmıştır:

“Hazırladığımız bu tenkitli metin 297 şiir içermektedir; ancak gerçek sayısı bundan da az olmalıdır. Zîrâ bu çalışma sona erdikten sonra 88. Ve 241. şiirleri güvenilir elyazmalarda Ma'rufi'nin olduğunu kanıtladık¹. Bununla beraber 198. şiirin Kemine mahlaslı şairin adına geçtiğine rastladık². Bu şiirleri metinden silip sayfalarını beyaz bırakmayı uygun bilmedik. Başka üç şiirden de biraz bilgi vermek istiyoruz. Metnimizdeki 37. şiir kaynakların dokuzundan (1ع ، 2ع ، 3ع ، 4ع ، ب م ، 1ت ، 9ع ، بخ) alınmıştı. Ancak bu şiirin Mahtumkulu adındaki Dil ve Edebiyat enstitünün inw. № 2'de

¹-Şu maglumaty “bilgileri” M.Öwezgeldiyew berdi.

²-Bkz A.Meredow, Şeydaýy (derñewler we tekstler), Aşkabat, 1964 ý., 26 sah.

Ma'rufi'nin adına da kaydı varmış. Bu elyazmanın güvenilir ve eski olmasına rağmen, bu şiir Mahtumkulu'nun değil demeye esas yoktur. 182. şiir dört elyazmada ،بم، 8ع، بخ، 7ع ve 184. Şiir sekiz kaynakta 1ع، 2ع، 3ع، 4ع، بم، 2ت، 3ل، 4ل vardır. Bu şiirlerin sadece ilk beyitleri birbirinden farklıdır. Başka beyitleri onların bir şiir olduğunu gösterir. Bu iki şiirin elyazmalarda çeşitli farklılıkları var; bunları altyazıda göstermeyi gerekli duymadık. Üstelik, Firaki'nin şiirleri asırlar devamında nasıl değişmelere maruz kaldığını göstermek için metinde iki ayrı şiir olarak verilmesini mantıklı bulduk. Bu tenkitli metnin şiir sayısına gelince o iki şiiri bir sayarak ve yukarıdaki verdiğimiz bilgileri esas tutarak bu çalışmada 294 şiir vardır demeliyiz.“ (Aşırpur Meredov 2009: 8)

Belirtildiği üzere, Türkmenlerin 20. yy'ın başlarına kadar baştan geçirdiği siyasi şartlar ve Buhara, Hive hanlıkları ve İran'ın Nadirşah ve Kaçar şahlarının tarafından tahammül ettikleri zor şartlardan dolayı kendileri arasında resmi yönetim ve devlet kuramamışlardır. Bu nedenle sözlü edebiyat bütün gücüyle hayat sürdürmüştür. Bu edebiyatın bahşılık geleneği Türkmenlerin edebî ürünlerini nesillere aktarabilecek en güçlü araç olmuştur. Bu yüzden Mahtumkulu'nun şiir sayısı konusunda elyazmalarda bulunmayıp bahşıların günümüze kadar aktardığı şiirleri gözardı edemeyiz. Ancak onlar da bilimsel kurallarla irdelenmesi ve şiirlerin hangi şaire ait olduğu iyice incelenmesi gerekmektedir.

Çalışma konumuz üslupbilimi olduğundan ve sözlü edebiyatın dil özellikleri zaman akımında farklı kişiler tarafından değişmelere maruz kaldığından, bazı şiirlerin Mahtumkulu'na ait olduğu ispat edilecek durumda olsa da, şairin ve dönemin gerçek üslubunu yansıtmaması nedeniyle bu tür şiirleri ve şairin hayatı döneminden sonra istinsah edilmiş elyazmaları esas almadık. Bu kısıtlama yöntemimiz sadece dil özellikleri bakımından geçerli olup, Mahtumkulu'nun şiirlerinin gerçek sayısını yansıtmayacağını belirtmemiz yerinde olacaktır.

Neticede Mahtumkulu'nun sözlü edebiyatla aktarılan şiirleri dilsel üslup dışında edebî ve düşünce yönündeki üslup özellikleri, yazmalardaki şiirlerle örtüşürse ve belgelerde diğer şairlere nispet edilmediği sürette eserin Firaki'ye ait olduğunu gösterebileceğini düşünmekteyiz.

Yukarıda N. Aşırpur Meredov'un belirttiği üzere bazı şiirler eski elyazmalarda diğer şairlere ait olduğu ortaya çıkmıştır ve A. Mahdum 1983 yayınındaki diğer örneklerini şöyle açıklamıştır:

“1983 neşrinde bazı şiirler hariç, önemli nüshaların karşılaştırıldığı ve tekstolojik analiz yapıldığı belirtilmiştir. Bu şekilde bazı şiirlerde bazı yerlerin metinden çıkarıldığı da bildirilmiştir. Bazı neşirlerde yer alan bazı şiirlerin aslında başkasına ait olduğu da görülmüştür. Bu durum sonradan istinsah edilmiş yazma nüshalarda da söz konusu olabilmektedir. Mahdumkulu'na ait divanın eski güvenilir yazma nüshalarında geçmeyen “Figanım bar” isimli şiirin Nûr Muhammed Andelîb'in Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde yer aldığı, “Gözelim” şiirinin de eski güvenilir yazmalarda Şâbende'ye ait olarak geçtiği tespit edilmiştir. “Gözelim” şiiri, sadece son devirde şahısların dilinden derlenerek yapılan neşirlerde Mahdumkulu adına yazılmıştır. “Sarf eyleyer aşını” şiiri de bir nüshada Mahdumkulu'na ait gözükrken birçok yazmada Ma'rûfî'ye ait olarak verilir. “Hem-hâne gelendir” şiirinin de Gâyibî'ye ait olan nüshada geçtiği görülmektedir. Nüshalarda, müstensihlerin yanlışlarına dayanan yanlış imlalar, atlamalar ve değiştirmeler de Mahdumkulu şiirinin kalitesini düşüren, onu gerçek değeriyle anlamamıza engel olan unsurlardır. Bütün bu hataların asgariye indirildiği tam ilmî tenkitli bir neşrin yapılması, Mahdumkulu'nun şiirlerinin değerini daha da yükseltecektir. Bütün bu menfî durumlara rağmen Mahdumkulu çok nadir görülen bir şöhret, muhabbet ve kabule mazhar olmuştur.”(Mahdum 2016:199).

Firaki'nin şiirleri farklı nedenlerle diğer şairlerin eserleriyle karışık şekillerde günümüze kadar yayınlanmaktadır. Bunun esas sebebi diğerlerin şiirlerinin en ünlü şaire maledilmesidir. Konuyla ilişkin, Gılıç Mülliyev'in ilâve şiirleri, Türkmen ozanları olan Bahşılının bazı şiirleri Firaki'ye nesp eterek terennüm etmesi ve elyazmalardaki yanlış kayıtlar olmak üzere üç başlığı ele almaktayız. Aşağıdaki bölümlerde üslupbilimsel inceleme yaparak örnek şiirlerdeki Firaki'nin üslubu ile örtüşmeyen yerlerini açıklamaya çalışacağız.

4.1. Gılıç Mülliyev'in Latin-Kiril Elyazması

Mahtumkulu'nun şiirlerinin daha çok karmaşık hale gelmesinin bir önemli sebebi Gılıç Mülliyev'in Latin ve Kiril alfabe ile yazılı ve TMGİ'na teslim ettiği 216 şiirdir. Bu şiirler konusunda Z. Muhammedova, A. Meredov, Y. Azemoun gibi bilim adamları eleştirel bakışla makaleler yazmışlardır. Bu şiirler Mahtumkulu'nun şiirlerinin 3. cildi şeklinde olduğu gibi, Prof. Aşır Orazov'un önsözüyle Aşkabat'ta yayımlanmıştır:

Orazov bu eserler Arap alfabesi ile kaydedilmediğini ve Kiril-Latin harflarla aktarıldığını anlatarak içinde bulunan 217 şiirin 100'den fazlası daha önce, şairin eserlerinin yayınlarına alındığını söyler ve yazmadaki diğer şiirleriyle birlikte bulunan Maru şahu Cihan adlı bir manzumeyi araştırmacıların yayına uygun görmediğini hatırlatmakla Tekstolojik yönden şiirlerin metninde çok sayıda yetersizlikler göze çarpmakta olduğunu zikreder (Orazov, 1993: 5-6). Halk içinde geniş çapta yayılan Türkmeniň, Türkmen binâsı, Gözel Şirgâzi, Bu gün, Boylarıňa, Abdilla, İstemen, Köp bolsa kafıyeve redifli şiirler bu yazmanın zirveleridir. Prof. Orazov'un söz başısından Mülliyev'in TMGİ teslim ettiği şiirlerin üslubu Mahtumkulu'nun eserleriyle örtüşmediğini anlamak mümkündür.

Bu yazmadaki 216 şiirin başlıkları sırasıyla şunlardan ibarettir:

1. Hakın Permanıdır	21. Aya Meñzdr
2. Aman Aman	22. Yör Biläni
3. Mert Kıldın	23. Cana Yağıdır
4. Yol Etdi	24. Pelek Beren Dövrana
5. Bu Dahana	25. Kayda Sen
6. Söz Manısın Bilmeginçe	26. Süleyman Neylesin
7. Ozan Geler	27. İllerden Aylandı
8. İl Geçer	28. Firagı
9. Sokup Baradır	29. Söhbət Bolmasa
10. Nadan Pelekden	30. Pâli Daglarıñ
11. Hindistanda Hıyalım	31. Çıkabilmes Öyünden
12. Bicâre	32. Namıs Bilen Ar
13. Tekebbirlik Eylär	33. Enarı Bardır
14. Fesâd Dünyddir	34. Aman Eyledim
15. Zemîne Batar	35. Nûrâna Düşmez
16. Bar Meniñ	36. Eylegil Özüñ
17. Gulagın Tutmaz	37. Tapar Boldum
18. Cahanda Tapılmaz	38. Nazar Salmaz
19. Ceñ Sesin Añsa	39. Biler Diyip
20. Hanıñ Galdı	40. Sen Dek Nâmerdi

41. Akıl Hûş Bilen	61. Yüz Bolar
42. İgtıyarım Alıpdır	62. Tâ Algança Gözüni
43. Terk Eyleme Bu Mekânı	63. Hûn Bilen
44. Köyen Cânıma	64. Ötüp Baradır
45. Günler Hey	65. Ötüp Barmış
46. Sogap Bolar	66. Gezip Başladı
47. Aşı Tapmaz Sen	67. Görmüşem
48. Ötgül Pıragı	68. Yalan Barmı
49. Neyleyin Bicqreyem	69. Heder Eder
50. Gözelim	70. Sovrup Gidipdir
51. Meñli Yarımdan	71. Gutulmadım Zulmuñdan
52. Pânı Cahan Gerekmes	72. Hâr-I Zâr Bolduñ
53. Can İçinde	73. Pelegiñ
54. Gayratı Bellidir	74. Ad Galmadı
55. Kılar Boldum	75. Mert Biläni
56. Perman Berer	76. Az Eylediñ
57. Pınhân Eyldır	77. Yarıñ Yagşısın
58. Nurum Uçupdır	78. Gara Gözleriñ
59. Nâmerdi Gözler	79. Boylarıña
60. Panı Cahana Degmez	80. Ne Hacetdir

81. Galdı Neyläyin	101. Merdan Haysı Bilmedim
82. Derman Yaranlar	102. Solupdır Pıgan Bilen
83. Meni	103. Armanım Galdı
84. Bağtım Garadır	104. Hûşdan Ayrıldı
85. Yolun Añlamaz	105. Toba Eyledi
86. Galsa Neylesin	106. Hanı Gerekdir
87. Cahan Örtener	107. Pdl Galmaz
88. Galıp Men	108. Neylesin
89. Alar Bolduñ	109. Türkmeniñ
90. Can Matasın İsteyip	110. Oyanmaz
91. Tutmay Bardiñ (1)	111. Hûnı Bardır
92. Ballar Meskeni	112. Geçip Barar
93. Lerzanadır	113. Gurar Boldı
94. Narı Dilberiñ	114. İliñi
95. Cana Geldiñ	115. Goç Yigitler
96. Dert Nedir	116. Dükan Görüner
97. Köp Bolsa	117. Märeka Barmaz
98. Lâşler Aglar Halıma	118. Duman Gitmez
99. Ol İndi	119. Işk Dovzahına
100. Gözel Yarım Görünmez	120. Reyhana Ogşuyar

121. İspihânda Tapılmaz	141. Zıbâna Meñli
122. Canâna Meñzemez	142. Uyat Eyleyir
123. Yollara Sarı	143. Dünya Goluñdan
124. Kâre Döndi	144. Zârlar İçinde
125. Heratdan Ayrılma	145. Mert Bolmaz
126. Bazar Eyledi	146. Zaman Bolmadı
127. Can Gerek	147. Sözlerim
128. Can Eylediñ	148. Namıs Arıma
129. Tutmay Bardıñ (2)	149. Amâna Geler
130. Canı Bolmasa	150. Tuta Başladı
131. Mallar Dargadı	151. Veyrân Eyledi
132. Zâr İçinde Tilmurıp	152. Çovdır Han
133. Sürdi-De Bardı	153. Mukâm Gaşında
134. Belâ Boldı	154. Nâgehan Pırak
135. Çıkmayan Zulumdan	155. Uç Kıldı
136. Gözden Akan Yaşıma	156. Can İstâr
137. Duman Göterler	157. Türkmen Binası
138. Tutup Baradır	158. Acap Eyyam Gelmedi
139. Ovâzım	159. Hâr Kıldı
140. Gerekdir	160. Gelip Düşdi

161. Zamanıdır	178. Sil Bilâni
162. Abdilla	179. Fena Dünya
163. Can Eyledi	180. Görülsin İndi
164. Gıymaz Gözüm	181. Yar Yüzünden
165. Yazlar Size	182. Başdan Doğrusı
166. Gülüzâr Oynaşar	183. Yurt Galar
167. Daşımıza	184. Eglenmez
168. Yıl Bile	185. Dünydññ
169. Sil Bilen	186. Fettah
170. Mâl İstđr	187. Yaşlar İçinde
171. Bu Gün	188. Didiler
172. Dünya Hey	189. Geçmişem Begler
173. Sen Sultanı Abdilla	190. Dünyadan
174. Azarı Belli	191. Duşmanım Pelek
175. Zara Döndi	192. Baş Yagşı
176. Dünyadır	193. Yetirmez Hicran
177. Kerven Çıkar	194. Neyley İndi Biçäreym
195. Galıdım Bu Gün	198. Molla Azadım
196. Hûnlar Döker Gözüden	199. Gocalan Günler
197. Bara Bilmey Boldum	200. Unudar Ol Yolunı

201. Bizge Rovâna
202. Azâdîm Kanı
203. Rûsvâ Cahandan
204. Gözlâr Men
205. San Bolsam
206. Şir Gâzi
207. Gara Daşdan Ayrılsa
208. İl Gözlâr
209. Doldı Gitdi
210. Ayıt
211. Ayrılıp
212. Perzendi Önmez
213. Söymek Bilâni
214. Hemra Eyledi
215. Al Gandır
216. İstemen

Görüldüğü üzere, A. Orazov bu 216 şiiri Arap alfabeli yazması bulunmayan Latin ve Kiril harfli elyazmadan sunmuştur. Bu şiirlerin 100'ü aşkını ilk, Türkmenistanda seçilerek ve gerektiği yerlerde düzeltmeler yapılarak Mahtumkulu'nun eserlerine sinmiş ve bahşılar bazı şiirlerini aydım şeklinde terennüm etmiş ve sonra İran'ın Günbed-i Kavus şehrinde Mahtumkulu'nun divânına aktarılmış ve bahşıların dilinde destan olmuştur. Bu şiirlerin yaratılış ve Mahtumkulu'ya mâledilmiş hikâyesi de ilginçtir.

Aşırpur Meredov da eş'âr-i İlhâki-yi divan-ı Mahtumkulu başlıklı makale yazmış ve ilk olarak İran'da Yaprak dergisinin sayı bir, Bahar 1998'de araştırmacı Yusuf Gocuk'un adına yayınlamış ve sonra 2009'da iki ciltlik tenkitli metnin sonunda eklemiştir. Makalenin Türkçe çevirisini aşağıda sunmaktayız:

“Mahtumkulu'nun edebî yaratıcılığı birçok bilim adamlarının ilgisini çekmiştir. 18. yy. sonunda ve 19. yy.'ın ortalarında, onun bazı şiirleri Alman ve İngiliz dillerine çevrilerek yayınlanmıştır. 20. yy.'ın başında özellikle 1917 Sovyetler Birliğine sonuçlanan devrimden sonra, Firaki'nin seçmeli şiirleri Sovyetler Birliğinin tüm dillerine ve Fransız, Leh ve İngiliz dillierine çevirilerek yayınlanmıştır. İran'ın İslami devriminden sonra da onun şiirlerinin çoğu Farsça'ya çevrilerek neşredilmiştir.

Mahtumkulu'nun eserlerine yapılan işleri üç aşamaya ayırmak mümkündür:

1. Şairin eserlerinin eski kaynaklardan ve elyazmalardan derlenmesi, dünyanın çeşitli ülkelerinden özellikle Ortasya, İran ve başka ülkelerin müzelerinden toplanılması.
2. Çok yönlü araştırmalarla şairin tanınması ve dünyaya tanıtılması. Bu aşama 1917 devrim sonrasındaki eski Sovyetler Birliğinin komünist diktatör rejiminin zamanına aittir. Bu dönemde, şairin eserlerine çok sayıda bozulmalar ve distorasyonlar yapıldı. din ve mezhep karşısına uydurma şiirler komünist rejimin taleplerine göre

Mahtumkulu'nun adıyla neşredilmiştir. Biz bu makalede bunun tarihini kısaca anlatacağız.

3. Çağdaş aşama; Sovyetler Birliği yıkılarak parçalandığından sonraki dönem.

Sevinçle söylemeliyim ki Türkmenistan'da şairin mezhebî ve tasavvufî şiirlerinin neşre- dilmesinde eskisi gibi engel ve yasaklık yoktur. Yıllar önce şairin gerçek ve ilâve şiirleri konusunda “Edebiyat ve Sungat” gazetesinde tartışmalar yaşandı. Bu konuya birçok edebiyatçı, yazar ve gazeteciler katıldılar. Birçoğu muvâfık ve birçoğu da karşı olarak makaleler yazdılar. Şairin eserlerindeki ilâve şiirler ve distirasyonların açıklanmasına yönelik adımlar atıldığında resmi makâmların engellemesiyle bu iş yarım kaldı. Böylece, onun yeni bulunan şiirleri denilerek ilâve şiirlerin gerçeğinin gün ışığına çıkması önlendi.

Bu konuda böyle bir soru ile karşılaşmaktayız: bu “yeni bulunan şiirler” ne zaman ve kiminle bulundu ve ne zamandan beri yayınlanmaya başladı? İlk bakışta bunun kabul edilebilecek ilginç bir hikâyesi vardır; biraz dikkat ve araştırma, onun yalan olduğunu ortaya koyar. Mahtumkulu'nun yeni bulunan şiirlerini içeren elyazma divanının bulunma hikâyesi şöyledir:

“Literaturnaya gazetenin (Sovyetler'in yazarlar birliğinin edebî gazetesi) 20 nisan 1946 yılındaki neşrine göre üç öğrenci Buhara'nın eski bir okulunda okuyorlarmış. Onların biri Tacik, ikincisi Özbek ve üçüncüsü de Türkmenmiş ve bir odada beraber yaşıyorlarmış. Bir gün öğrencilerin birisi askı takmak için duvara çivi vurduğunda, elyazma kitaplar üzerinde olan bir raf görünüyor. Eserlerin biri Alişir Nevayi'nin dört divanı, Özbek öğrenciye; birisi de Firdevsi'nin Şahname'si olup, Tacik talebeye veriliyor ve diğeri de Mahtumkulu'nun divanı diye Türkmen çocuğun payı oluyor. Bu Türkmen talebe, Mâtemi mahlaslı Gılıç Mülliyevev adlı şairin babası denilmiştir.

Gazetenin içeriğine göre bu elyazma dine ve zamanın yasalarına aykırı şiirleri içermektedir. Kitabın sahibi gözaltına alınmamak için elyazmanın kimseye gösterilmemesini tavsiye etmiştir. Bu yüzden günümüze kadar gelen iyeleri onu kimseye göstermiyorlar. Elbette ki mantık böyle lafları kabullenemez ve sonraki araştırmalar, bu sözlerin yalan olduğunu ispat etmiştir.

Taşkent ve Duşanbe’de yapılan araştırma sonucunda, bu hikâyenin yalan olduğu ortaya çıkmıştır. Tacik ve Özbek şairler, yazarlar ve araştırmacıların biri de bu konudan asla haberleri yoktu. Eğer Firdevsi yada Nevayi’nin elyazması bulunsaydı, mutlakâ basın yayınlara yansır; en azından konunun uzmanları haberdar olurlardı.

Meselenin diğer tarafı Mahtumkulu’nun yeni bulnan elyazma divanıydı. “Literaturnaya Gazete” bu yeni keşfle ilgili makalesini yayınladı ve Gılıç Mülliyev adlı bir kişi (Buhara’da okuyan Türkmen öğrencinin oğlu) birçok şiiri Latin harflarla yazarak Mahtumkulu’nun şiirleri diye Türkmenistan’ın ilimler akademisinin elyazma bölümüne vererek karşılığında biraz para da almıştır. O yıllarda bu şiirlerin bazısı biraz düzenleme ile dergilerin sayfalarında, özellikle “Sovyet Edebiyatı” dergisinde yayınlandı. Sonra, ondan daha çok şiir şairin seçme şiirlerine alındı. Bu olay günümüze kadar devam edip hatta o şiirlerin bazıları Türkmenistan’ın ders kitaplarında görünmektedir. Bunun devamında bazı araştırmacılar Mahtumkulu’nun şiirlerinde olan bozuklukları ve ilâveten “yeni bulunan şiirlerin” uydurma olduğunu ispat ettiler. Bu konuda, rahmetli Dr. Ahallı ve onun eşi Züleyha Muhammedova’nın, Türkmenistan’ın ilimler akademisinin üyesi -Türkmen kadınlarının nadir bir bilim adamı-emekleri takdıra şayandır. Dr. Züleyha Muhammedova Türkiye’nin Türklük bilimi topluluğunun üyesi ve Rusça, Türkçe, Fransızca ve İngilizce dillerini üst düzeyde bilen kişidir. O, 1961 yılında Doğubilimi enstitüsünün “Asya ve Afrika Halkları” dergisinde detaylı bilgileri içeren bir makale yayınladı ve bu “yeni bulunan şiirler” meselesini açığa çıkardı. Dr. Ahallı da bir ayrıntılı makale yayına hazırladı; ancak devletin parti yetkililerinin girişimiyle

yayınlanamadı. O, Firaki'nin divanının tenkitli metnini de hazırlamıştı, ama çeşitli nedenlerden dolayı yayınlanmadı. Rahmetli hoca, bu otuz yıllık emeğinin kendi vatanı olan İran'ın Türkmensahra'sında yayınlanmasını umardı.

Dr. Züleyha Muhammedova'nın makalesinin "Asya ve Afrika Halkları" (1961 sayı 6) dergisinde yayınlanması yeni bulunan şiirlerin taraftarlarının ve iktidar iyesi yetkililerin tepkisine neden oldu. Onlar habersiz kalmışlardı, yoksa makalenin neşrini bir türlü önlerdiler. Ne ise bu yayından sonra bu şiirlere karşı olanların aleyhine yoğun bir propaganda başlandı. Türkmenistan'ın yazarlar topluluğu, toplantı yaparak kanıtsız bir açıklamada o şiirler Mahtumkulu'nun olduğunu öne sürdü. Türkmenistan'ın ilimler akademisi de sekiz kişilik bir komisyon teşkil ederek bu konuyu teyit etmeye kalkıştı. Biraz tartışma sonucunda, bu şiirler oy çokluğu ile (beş kişi) Mahtumkulu'nun olduğuna karar verildi. Üç kişi (A. Meredov, Z. Muhammedova ve akademisiyen Baymuhammet Gariyyev) bu karara karşı oldukları için evrakı imzalamaktan çekindiler. Böylece bu önemli mesele, şairin eserlerine ilgi gösteren adamların çoğunun onayını kazanmadan, halledilmiş sayıldı. Akademinin toplantısında şu satırların yazarı Nurmhammet Aşırpur (A. Meredov) basın-yayın ortamında uzmanların ve şairi sevenlerin düşüncelerinin yayınlanmasını önerdi; ancak komisyon başkanı Berdi Kerbabayev kesin muhalefetini beyan ederek hakikatın ortaya konulmasına mânî oldu. O, bu distorasyonların açığa çıkmasından korkuyordu. Zîrâ, kendisi yazarlar topluluğunun başkanı iken bu yeni bulunan şiirleri para ödeyerek satın almıştı. Ancak, Züleyha Muhammedova'nın Rusya ve Ortasya'da çok sayıda bilim adamlarının ilgisini çeken makalesinin reddi ve inkar edilmesi kolay değildi. Türkmenistan'ın komünist partisinin merkez komitesi Gılıç Mülliye'yi çağırarak elyazmayı getirtmeye ve açıklama istemeye mecbur kaldı. Burada alim gibi davranan yalancıların hilesi ortaya çıktı. O, merkez komiteye mektup yazarak şöyle anlattı: "Mahtumkulu'dan hiç bir elyazma bende yok ve ben bu şiirleri Merv çarşısında Bahşılardan

dinleyerek yazıya geçirdim.” Böylece Buhara medresesi ve orada Nevayi, Firdevsi ve Mahtumkulu’nun divanlarının bulunma hikâyesi efsâne ve sahte olduğu belli oldu.

Gılıç Mülliyev’in elyazma yokluğuna dair itirafına rağmen, yine bir önemli soru öne sürülüyor: o, onlarca şiiri ve “Maru Şahu Cihan” ve “Cavidan ve Zenehdan” adlı yüzlerce beyitten oluşan iki büyük manzumeyi hangi bahşılardan dilinden ve ne zaman kaydetmiştir?

Şüphesiz bu sorunun ikna edici bir cevabı yoktur; çünkü, evvela bu şiirlerin biri de eski elyazma ve basınlarda görülmemiştir. İkincisi, bu şiirlerin hiç bir satırı bile önce yada sonra hiç bir Bahşının dilinden kaydedilmemiştir. Halbuki, elyazmalar bölümünün memurları her sene, halkın ve bahşılardan arasındaki sözlü edebiyat malzemelerini derliyorlar. Bu yüzden Gılıç Mülliyev’in böyle açıklaması da bir türlü esası olmayan yalandır.

Konunun bir şaşırtıcı yönü, Mahtumkulu’nun şiirlerini yayınlayan kurumlar, yeni bulunan şiirleri özel bir ciltte (üçüncü cilt) yerleştirmeleridir; ancak o iki manzumeyi neşretmeye cesaret edememişler. Zîrâ bunların içeriği ve söz dizimi o kadar yanlıştır ki onları Mahtumkulu divanına sokmak, şüphesiz şairin itibarına zarar verir ve yayıncıların yanlışlığını ortaya koyar.

Halkın ve araştırmacıların arasında “Yeni bulunan” şiirlerle ilgili defalarca bu soru ortaya çıkmıştır: Eger bu şiirler Mahtumkulu’nun değil de Mülliyev’in kendi şiiri olsa, neden kendi adına yayınlamamış? O, şair değilmiydi ve kendi adına şiir yazmamış mıydı?

Bunun cevabı açıktır. Onun şiir yazdığından kimsenin haberi olmadığı doğrudur, ancak sonraki araştırmalar onun “Mâtemi” mahlasla şiir yazdığını açıkladı ve 36 şiir (biri Rusça) TMGİ’de 79 no. ile mevcuttur. Bu şiirler Mülliyev’in kendi hattı olup 24.12.1945 tarihinde 1122 ruble karşılığında enstitüye teslim edilmiştir. Bu şiirler kendi hayatı ve kardeşi Muhammed’in zindana atılması ve bazı sosyal ve tenkitli konuları içerir. Dönemin iktidarı

tarafından bu tür şiirlerin beğenilmemesi doğaldır, bu yüzden şair kendi eserlerinden söz açmamış ve böylece arşivden çıkmamıştır.

Şair bu elyazmanın bazı yerlerinde kendisi ve şiir yazdığıyla ilgili açıklama vermiştir. Örneğin “selam söyle” adlı şiiri abisinin tutuklanmasıyla ilgili olup, Bâd-ı sebâ’yı hitap ederek şöyle der:

Mullı İşan oğluna diyir- adı Muhammet,

Görseñ meniñ doganıma salam diy.

Şiirin sonunda kendi mahlasını Mâtemi diye getirmiştir:

Yeke galan dogan Mâtemi kuldand,

Görseñ meniñ doganıma salam diy.

Bu şiirin başka bir yerinde kendine şair demiş:

Andalıp, reyhan, bâg-ı bostandan,

Şair inisinden gazal destandan,

Yurdumuz Margiyana ol gülüstandan,

Görseñ meniñ doganıma salam diy.

Böylece, hiç şüphe kalmadan, Gılıç Mülliyeve “Mâtemi” mahlasla şiir yazdığı ve Mahtumkulu adına halka verdiği şiirler kendine ait olduğu da belli oluyor. Mahtumkulu’nun mahlası Firaki ile Mâtemi sözcüğünün hece sayısı eşit olması da ilginçtir. Şiirde Mahtumkulu yerine Kılıç Mulli ve Firaki yerine de Mâtemi konulduğunda şiirin kafiye ve hece sayısında sıkıntı yaratmıyor.

Bu gerçeklere rağmen, yıllar önce biraz açıklama ile, Aşkabat’ın gazeteleri bu şairden (Gılıç Mülliyeve, Mâtemi) 19 yüzyıl şairi diyerek birkaç şiir yayınlanması da ilginçtir. Ancak

bu yazar, Nurmuhamet Aşırpur, “Mâtemi kim?” başlığıyla Türkmenistan gazetesinde bir makale yayınladığında Gılıç Mülliyeve ve Mâtemi’nin bir kişi olduğu açıklanmış oldu; bu senariyonun perdesi açıldığında Gılıç Mülliyeve bir kez daha gazetede makale yazarak Mâtemi ve Gılıç Mülliyeve’in bir kişi olduğunu kabullenmeye mecbur kaldı.

Bu gerçeğin sayesinde yeni bulunan şiirlerin Mahtumkulu’nun olmadığını ispatlamak da kolaylaşıyor. Zîrâ Mâtemi’nin kendi şiirlerinin tek bir nüshası olup kendi kalemi ile yazılıp elyazmalar bölümüne teslim edilen bu şiirleri, Mahtumkulu’nun yeni bulunan şiirleri ile karşılaştırdığımızda birçok şeyler açıklandı.

Söylememiz gereken ilk konu, bu yeni bulunan şiirler gerçek Mahtumkulu ve klasik Türkmen şairlerin taklidi olmasıdır. Kuran’ı reddeden ve mezhebe karşı olan şiirler de ona ilâve edilmiştir. İkincisi, yeni bulunan şiirlerin şairi Mahtumkulu’dan bilimi az olduğu da bellidir. Çok sayıda mevcut olan detaylardan birkaç örnek veriyoruz:

Müslüman inancına göre ölüm meleğinin adı Azraîldır, ancak Mâtemi’nin şiirlerinde bu meleğin adı Cebraîl geçmiştir.

“San bolsam” adlı Mahtumkulu’ya ait denilen şiirde her türlü bilimsizlik türünden yanlışlıklar vardır. Mesela:

Can göterip barıp yetdim bir bapdan,

Hırka geyip il içinde san bolsam,

Tün içinde barıp Beytullah tapdan,

Zar yıglayan sahiplara hun bolsam.

Bu dörtlüğün cümleleri ve kafiyeleleri şiirin devamındaki dörtlüklere ilişkisiz olduğundan dolayı anlaşılmaz hâle gelmiştir:

Canı götererek “taşıyarak” bir baba yetiştim, keşke ben de Hırka giyerek halk içinde bir kişi olsam.

Gecenin içinde Beytullah tapdan’a (sadece kafiye uygulamak için getirilmiş ve anlamsızdır.) giderek ağlayan sahiplere ben de kan olsam.

Görüldüğü üzere böyle sahte yazılara nasıl şiir diyerek Mahtumkulu’nun denilir? Bu şiirin başka bir dörtlüğünde:

Okıyp bildim Sayyadı’nın bostanı,

Gör, ne acap Hakani’nin Mediyanı,

İster men şahname, Sakıynamanı,

Halif ömer birlen Süleyman bolsam.

Burada da şair, Bustan kitabının yazarını söz memleketinin hâkimi, Şeyh Sadi olduğunu bilmeden, Özbek şairi, Sayyadı demiştir. Hakani’nin Eyvan-i Medayin adlı meşhur kasidesini Mediyân’a değiştirmiştir. En garip yanı Halife Hazreti Ömer’e çağdaş Rus dilindeki Halif sözcüğünü kullanmıştır.

Araştırmacılar böyle yanlışlıkları elyazmada görünce, başka şiirlerde yaptıkları gibi düzeltmeye yada onarmaya mecbur kalmışlar ve Halif ömer yerine Malik Ömer ve Sayyadı yerine, Sadi yazmışlardır.

Şirgâzi adlı başka bir şiir de var. rivayetlere göre Mahtukulu Hive şehrinde ders almış ve geri dönme zamanı gelince, Şirgazı medresesi ile vedalaşarak bu şiiri yaratmıştır ve böyle bir içeriği vardır: “Hoşça kal, ben bugün Ceyhun ırmağından geçtim ve gitmek zorundayım. Sağlıcakla kal ey güzel Şirgâzi!”

Bilindiği üzere, Hive şehiri ceyhun ırmağından uzaktır ve Hive'den Mahtumkul'un memleketine gitmek için bundan geçmek zarurî değildir, zîrâ ırmak Hive'nin kuzeyindedir. Bu eserden şairinin coğrafi bilgisi az olduğu ve o bölgede bulunmadığı malûmdur. Mahtumkulu'nun böyle bir şey yazması mümkün değildir.

Mahtumkulu'ya maledilen yine bir eser de birçok gramer yanlışlığı olan “Türkmeniň” şiiridir. Türkmenistan'ın bağımsızlığının başında, bu şiiri millî marş için seçilmesini önerdiler; ancak bu yazarın makalesinin etkisiyle hemde bir şairin eserinin yayınlanmasıyla vazgeçildi.

Bu şiir, Türkmen halkının coğrafi sınırını eski Sovyetler Birliği dönemindeki demek şimdiki Türkmenistan'ın sınırlarını nitelendirmektedir. Halbuki Mahtumkulu'nun zamanı olan 18. yüzyılda bu sınırlar yoktu. Diğer yandan, neşirde onarımlar yapmışlar , bunun biri de şairin mahlası ile ilgilidir. Mahtumkulu'nun mahlası eski elyazmaların tümünde فراغی şeklinde yazılmıştır ve şairin kendisi de açıkça yazmıştır:

مختومقلی آدینگ دوندى فراغا فارغ بولوپ چک اوزینگی قیراغا

“Mahtumkulu adın Fırağâ dönüştü,

Rahat ol da kendini çek kenara.”

Ancak yeni bulunan şiirlerin yazarı فراغ “dünya endişesinden rahatlamak” kelimesinin anlamını bilmeden onu فراق “ayrılık” zannetmiştir ve bir rivayeti de, Mahtumkulu akrabalarından ayrı kaldığı için bu mahlası kabul etmiştir diyerek uydurmuştur. Yeni bulunan şiirlerin birçoğunda Mahtumkulu'nun mahlası فراقی diye geçmiştir. Bu da şüphesiz Gılıç Mülliyeve Mâtemi yada onun çağdaşlarının sahte işidir:

آیرا دوشیب کعبه دن قویدیم فراقی آدیمه

“Kabe'den ayrı kalarak adıma Firaki koydum.”

Türkmencede “Ka‘be” sözcüğü Beytullah’dan başka Anne, Baba ve Abilere de denilir. Eğer babanın sürgün edilmesini ve abisinin zindana düşmesini düşünürsek, bu Mahtumkulu’na mâledilen şiir, Mülliyeve Mâtemi’nin aile hayatını yansıtmaktadır. Mahtumkulu’nun birarada iki mahlası kullanması mümkün değildir.

Böyle uyumsuzluk ve tutarsızlıklar yeni bulunan şiirlerde sadece verdiğimiz örnekler değildir. Şüphesiz her kesi şaşırtacak bir konu da, yeni bulunan şiirlerle Mülliyeve’in kendi şiirleri arasındaki benzer yanlışlıklardır. Mesela Türkmencede Yavız kelimesi “ağır ve zor” anlamında gelir ve Firaki’nin şiirinde de bu anlamla kullanılmıştır. Ancak yeni bulunan şiirlerde ve Mâtemi’nin şiirlerinde, Yalnız ve Yalğuz anlamında gelmiştir. Bu anlam başka edebî dilde ve ağızlarda yoktur. Mesela:

Niçe goç yigidiň yavız başını,

Yüz govga salandır yigitlik çağı.

Çaman kelimesi Mahtumkulu’nun şiirleri de dahil, Türkmencede Yavaş giden ve Tembel anlamındadır. Ancak yeni bulunan şiirlerde ve Mâtemi’nin şiirlerinde, Hızlı anlamındadır. Bu da, Mâtemi’nin ve Mahtumkulu’nun yeni bulunan şiirlerinin yaratıcısının bir kişi yani Mâtemi olduğunu göstermektedir.

Aslında Fırat ve Halife olup Rus dilinin telaffuzu olan Yıfrat ve Halif gibi kelimelerin bulunması, yeni bulunan şiirlerin 20 yüzyıla ait olduğunu belli eder. 18. yüzyılda edebî ve dilsel yönünde Mahtumkulu’nun asla Ruslarla ilişkisi olmamıştır. Arbalet bir çeşit silah olup bu şiirlerde geçiyor. Bu kelime Latin kökenli olup, Fransız dilinden Rusçaya girip çok nâdir kullanılan kelimedir. Hatta Puşkin gibi meşhur şairin şiirlerinde de yoktur. Bunun Firaki’nin şiirlerinde bulunması mümkün değil. Mahtumkulu’nun şiirlerini yayınlayanlar da bu kelimenin anlamını bulmamışlar ve onu canlı olmak anlamında kabul etmişlerdir. Mısranın

aslı yeni elyazmada no. 1123.a'da “Arbalet goluında ey Magtımğulı” iken değiştirerek “Arbalet golunda ey Magtımğulı” şeklinde yazmışlardır.

Gılıç Mülliyeu (Mâtemi) yaratıcılığını o kadar ilerletmiş ki yeni bulunan şiirlerin bir yerinde, kendi mahlasını da Mahtumkulu'nun sınıf arkadaşı olarak getirmiştir. Yakinen kendisi Mâtemi mahlasıyla şiir yazdığını unutmuş veya kimsenin o şiirlerden haberi olmayacağını zannetmiştir. O Mahtumkulu'nun dilinden bir şiirde şöyle der:

Muhammetsefadır gardaşım,

Molla Mâtemi sapakdaşım.

Yeni bulunan şiirlerin bir özelliği de, tarihî gerçeulerle tutarsızlığıdır. Bilindiği üzere, Mahtumkulu İran'ın Türkmensahra'sında, Soñıdaęı'n güneyinde, dünyaya gelmiş ve orada yaşamıştır ve bölgenin güney tarafları da Türkmensahra tanınmıştır. Bu yüzden Soñıdaęı Türkmenlerin yaşadığı bölgenin sınırları değilmiş. Bu gerçeğe rağmen, yeni bulunan şiirlerde düşmanı Soñıdaęı'nın güneyine kovma söz konusudur:

“Yaşlı ve genç kadınlar dul kalmasın. Türkmenler zülüm ve itiraza maruz kalmasın. Rakiplerin tümü, müslümanların kulu olarak Soñıdaęı'n güneyine sürülsün.”

Şiirin içeriği gerçeğe alakasız olup değeri yoktur ve tarihî gerçeeklere uymamaktadır. Bunun gibi sözler, çağdaş bir şairden olabilir. Zîrâ, Mahtumkulu zamanında böyle sınır yoktur ve şimdiki Türkmenistan'ın sınırları bu şiirde beyan edilmiştir.

Bundan daha iyi örnekler de vardır. Arap dili Mahtumkulu zamanında ,18. yy., İşlam ülkelerinde yaygındı ve her kes onu saygıyla severdi. Buna rağmen, Mahtumkulu'nun denilen bu yeni bulunan şiirlerde Arap dili ilgi gösterilmeyen bir dil olarak tâlipsiz kalmıştır:

Arap dili düşdi hora,

Hırıydarı yok onuñ.

veya:

Zakkun boldı Arap dili,

Hindi avazı oyanmaz.(s.72)

Başka bir yerde, Arap dilini hatta Kuran-ı Mecidi inkâr ederek şöyle der:

Dini hödür eyleyip sen acap Kur'an gerekmes.

Neyleyin ol Arap ziban, asel (bal) zebânım bar meniñ. (s.89)

Türkmenler Mahtumkulu'nun devrinde din ve mezhep açısından hiç bir türlü zulüme ve baskıya uğramamışlar, bu yüzden böyle fikri Mahtumkulu'na nispet etmek kabul edilemez. Böylece aşağıdaki beyitler Mahtumkulu'nun olabilir mi?

Kör boldı mollalar yayıldı yollar,

Titreşer Kuran'a yetmeyer gollar.

ve:

Zindanda oturdu pirlermiz işan,

İydegim kervenden boldı neyleyin.

Bu beyitlerin Mahtumkulu dönemiyle hiç ilgisi yoktur. Komünist rejimin din hocalarını Siberya'ya sürgün ederek mescitleri depoya ve ahıra dönüştürdüğü zamana aittir.

Söylediğimiz üzere, yeni bulunan şiirlerin tümü Sovyetler Birliğinin komünist dönemine ait olup, Mahtumkulu'nun asıl eserleriyle hiç alakası yoktur. (ne düşünce açısından ve ne de cümle dizimi ve söz sanatı kullanımı açısından).

Mahtumkulu'nun Buhara medresesinin bir odasında yeni divanının bulunmasının yalan hikâyesi ve onun tutarsızlıktan dolu içeriğinin özeti budur.

Maalesef, şairin edebî mirasına araştırmacıların olan çabasına ve gayretrine rağmen, Türkmenistan'daki, komünist ideolojini devam ettiren kişiler, eskisi gibi, bu distirasyonların ve eklenme şiirlerin gerçek yüzünü göstermeyi engelliyorlar ve tenkitli makalelerin yayınlanmasına izin vermiyorlar. Sevinçle söylemeliyim ki İran'ın İslami devriminden sonra, İran İslam Cumhuriyetinde, Türkmen gençlerinin çabasıyla bu konuda çok iyi adımlar atılmıştır. Bilimsel makalelerin neşri, gazeteler ve dergilerin sayfalarındaki Mahtumkulu'nun şiirlerinin çevirisi buna kanıttır. Bu makalelerde yeni bir bakış açısından Mahtumkulu'nun yaratıcılığına bakılmaktadır ve onun islâmi ve tasavvuf yönleri ilgi çekmiştir. Maalesef, bu araştırmalar, bir tenkitli metnin bulunmaması nedeniyle ve daha önemlisi Aşkabat neşirlerine güvenilmesi ile, bilimsel açıdan çok değerli değildir. Bu makalelerin bazı yerlerinde, söz konumuz, Mahtumkulu'nun olmayan yeni bulunan şiirler de kaynak gösterilmektedir.

Umarım yıllarca zaman harcadığım bu tenkitli metnin neşri ile, büyük şairin eserlerinden daha sağlam ve doğru bir metne ulaşmayı gerçekleştirmişimdir ve araştırmacılar ileri derecede bir güvenle, ondan yararlanabilirler.¹” (Aşırpur, 2009: 338-49).

Gılıç mülliyevin ilâve şiirleri konusunda üstat Y. Azemoun'un görüşleri de önemli olup, Mahtumkulu'ya ait olmayan şiirlerin üslup incelemesine giriş mahiyetinde olduğundan burada sunmaktayız:

Mağtımğulı'ya Ait Olmayan Şiirler (TDK, Belleten, 2012-1: 110-117):

“Mağtımğulı'nın edebî mirasıyla ilgili en büyük sorun başkalarına ait olan çok düşük düzeydeki şiirlerin bu büyük şaire mal edilmesi. Mağtımğulı'nın külliyâtını derlemekle görevli bir uzman olan merhum A. Mülkamanov'a şiirleri nasıl derlediklerini sorduğumda “Adında Mağtım ya da Gulı sözleri olan her şairin şiirini külliyâta dâhil ederiz.” demişti.

1. Kaynaklar: 1. Aşkabat Ağşamı gazetesi, 7, 8, 12 nis. 1990

2. Mağtımğulı divanı, 1983.y., cilt 1.

3. Mağtımğulı, sayılan eserler, 1 cilt, Aşkabat.

Mülkamanov'un böyle konuşması Mağtımğulı'nın şiirlerinin sayısını bine ulaştırmakla ilgili bazı çevrelerde yaygın olan düşünceyi aklıma getirdi. Bazı şiirler *bağşı* denen halk Türkücülerinden alınmış. Bunların çoğu doğrudur; ama bazı ozanların dinleyici kazanmak için Mağtımğulı'nın adını kullandıkları da bir gerçektir. Bu eğilim günümüzde de Türkmenler arasında olduğu gibi diğer Orta Asya halkları arasında da devam etmektedir; bazı Karakalpak ozanlarının okudukları Türkülerin Mağtımğulı'nın olduğunu söylediklerini Londra'da bir konferansta soru soran bir dinleyiciden duymuştum.

Şiirlerin Mağtımğulı'ya ait olup olmadığı şiirin dilinden, şiir yapısından (vezin ve kafiye), şiirde dikkati çeken mantıksızlıklardan anlamak mümkündür. Mesela “Acap Eyyâm Gelmedi” adıyla bilinen bir şiir var. Bu şiirde “Çoh ğaraşdım acap eyyâm gelmedi” her bendin sonunda bir nakarat gibi tekrarlanıyor. Bu durum Mağtımğulı'nın koşuklarının yapısına ters düşüyor. Bu şiirin her bendinde tutarsızlıklar var. Bunlardan birinin yalnız bir bendini gözden geçirelim:

Nādān menem düşdüm pelek toruna

Çoh ğaraşdım acap eyyām gelmedi

Çıdamazmen indi hicrān ōduna

Çoh ğaraşdım acap eyyām gelmedi (Kösäyev 1960: 264).

Bu bentte: 1. *toruna* ile *ōduna*'da kafiye yok. 2. Birinci ve üçüncü mısralarda anlam bakımından tutarlılık yok. 3. Bu bendin sonundaki mısra bütün bentlerde bir nakarat gibi tekrarlanıyor. Bu, Gılıç Mülliye'ın üslubudur. 4. Mağtımğulı'nın Türkmencesinde ‘beklemek’ anlamındaki *ğaraşmak* yoktur. Bu sözcük bugünkü Türkmen edebî dilinde vardır. Mağtımğulı'da onun yerine *gözleşmek* vardır. *Acap* kelimesi de günümüz Türkmencesinde ‘ne güzel, çok güzel’ anlamında kullanılan bir sözdür, *acap kitap* örneğinde olduğu gibi.

1994'te basılan *Mağtımğulı-Şıǵırlar* adlı kitapta “Tekîz Bolar Yaranlar” adlı şiirde şöyle bir beyit var:

Taǵrı:nıñ duşmānı towuk saklaǵan

Onuñ cāyı cehennemdir yaranlar

(Mülkamanov 1994: C II, 222)

Bu beyit tavuk saklayanın Tanrı'nın düşmanı olduğunu, cehenneme gitmesi gerektiğini anlatıyor. Mağtımğulı'nın tavukçularla ne alıp veremediği olabilir? Burada da görüldüğü gibi mantıksızlık dikkati çekiyor. Bütün hataları açıklamak mümkün değil, bu kadarıyla yetiniyoruz.

Yalnız, yukarıda belirttiğimiz gibi Gılıç Mülliyev'in Mağtımğulı'nın şiirlerine kattığı ilâve şiirler üzerinde biraz durmamız gerekir. Mağtımğulı'nın şiirlerinin edisyon kritikli metnini hazırlayan Nurmammed Aşırpur Meredov, kitabın sonuna yazdığı eklenen şiirlerle ilgili açıklamasında Mağtımğulı'nın eserleriyle ilgili yapılan çalışmaların üç aşamada gerçekleştiğini anlatıyor:

Birinci aşama, şairin eserlerinin yazmalardan ve eski kaynaklardan toplanması ve el yazması nüshaların da dünyanın birçok yerinden toplanması.

İkinci aşama, çok yönlü araştırmalarla şairin dünyaya tanıtılması. Bu aşama Ekim Devrimi'nden sonraki komünizm dönemiyle ilgilidir. Bu dönemde şairin şiirlerinde din karşıtı ve komünizm ideolojisine uygun düşünceleri yaymak amacıyla büyük tahrifat yapılmıştır.

Üçüncü aşama, şimdiki dönemi, Sovyet Devleti'nin yıkılmasından sonraki dönemi içine alır. Bu dönemde Mağtımğulı'nın dinî ve tasavvufi şiirleriyle ilgili hiçbir yasak yoktur. Ama yine de sabık rejimin dünya görüşü etkisini sürdürdüğü için gerçeğin dile getirilmesi engellenmektedir.

Daha sonra Aşırpur, Gılıç Mülliyeve ile ilgili hadiseyi şöyle anlatıyor:

“Sovyetler Birliği’ndeki Yazarlar Birliğinin resmî organı olan Literaturnaya Gazeta’nın 20 Nisan 1946’da yazdığına göre eski Buhara medreselerinden birinde üç talebe eğitim görüyorlarmış, bunların biri Özbek, diğeri Tacik, üçüncüsü de bir Türkmenmiş. Bunlar bir hücrede beraber yaşıyorlarmış. Bir gün talebelerden biri elbisesini asmak için duvara çivi çakarken duvarın bir parçası dökülmüş ve üzerinde yazma kitaplar bulunan bir raf ortaya çıkmış. Talebeler kitapları incelerken bir Alîşîr Nevâyî divanını, bir Firdevsî’nin Şahnamesi’ni bir de Mağtımğulı’nın yazma nüshalarını bulmuşlar. Özbek Nevâyî’yi, Tacik Şahname’yi, Türkmen talebe de Mağtımğulı’nın kitabını almış. Bu Türkmen talebe Gılıç Mülliyeve’in babası (Matemî) imiş.

“Gazetenin yazdığına göre bu yazmalar din karşıtı şiirleri içeriyormuş ve kitabın sahibi, sorun yaratabileceği için yazmanın kimseye gösterilmemesini tavsiye etmiş, bu yüzden de kitapların şimdiki sahipleri onları kimseye göstermiyorlarmış.”(Aşırpur 2013: 338).

Mağtımğulı’ya ait olduğu söylenen sahte şiirlere karşı uzun mücadele veren ve mücadelelerini belgeleyen Aşırpur’un açıklamalarının Türkçe çevirisini, bazı yerlerini kısaltarak aktarıyoruz:

“Araştırmalardan sonra bu hikâyenin uydurma olduğu açığa çıkmış. Ama Gılıç Mülliyeve, Mağtımğulı’ya ait olduğunu söylediği çok sayıdaki şiiri Türkmenistan İlimler Akademisi’ne vermiş ve karşılığında parasını da almış. Sonra bu şiirler Türkmenistan’da çıkan çeşitli edebiyat dergilerinde, özellikle de ‘Sovyet Edebiyatı’ dergisinde çıkmaya başlamış, bir süre sonra da bu şiirler Mağtımğulı külliyyâtına girmiş ve daha sonra ders kitaplarında da görülmeye başlamış. Mülliyeve’in şiirleri böyle yayılırken, bazı araştırmacılar onların tahrif değil, tamamen uydurma olduğunu isbat etmişler. Dr. Ahallı ve Türkmenistan İlimler Akademisi üyesi ve Türk Dil Kurumu Muhabir Üyesi Zılıha Muhammedova bu

konuda önemli çalışmalar yapmışlardır. 1961’de Zılıha Muhammedova Şarkiyat Enstitüsünün dergisinde (sayı 6) geniş bir makale yayımlayarak Mülliyev’in ‘yeni bulunan’ şiirlerinin uydurma olduğunu ifşa etmiştir. Bu makale ‘yeni bulunan’ şiirlerin taraftarları ve basılması konusunda gafil avlanan ve basımını engelleyemeyen nüfuzlu bazı yöneticiler arasında büyük tepkilere yol açmıştır. İfşa edenler aleyhine propagandalar başlatılmıştır. Türkmenistan Yazarlar Birliği, Berdi Kerbabayev başkanlığında Mülliyev’in şiirleriyle ilgili bir toplantı düzenlemiş ve hiçbir delil göstermeden şiirlerin Mağtımğulı’ya ait olduğuna karar vermiştir. İlimler Akademisi de bu kararı onaylamak için sekiz kişilik bir komisyon oluşturmuş. Komisyon beş oyla şiirlerin Mağtımğulı’ya ait olduğunu onaylamış. Üç üye, Aşırpur Meredov, Zılıha Muhammedova ve akademisyen Baymuhammet Garriyev bu karara karşı oldukları için tutanağı imzalamamışlar. Böylece bu önemli sorun şaire ilgi duyanların çoğunluğunun düşünceleri dikkate alınmadan çözülmüş olarak kabul edilmiştir. Komisyon toplantısında Aşırpur uzmanların ve şairin eserlerine ilgi duyanların basında düşüncelerini ifade etmelerini teklif etmiş. Tahrifatın açığa çıkmasından çekinen komisyon başkanı buna şiddetle karşı çıkmıştır. Ama Rus ve Orta Asya dilcilerinin önemli bir otoritesi olan Zılıha Muhammedova’nın makalesini ret ya da inkâr etmesi kolay bir iş değildi. Bu yüzden Türkmenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi, mecburen parti üyesi olan Gılıç Mülliyev’den açıklama istemiş ve yeni şiirleri içeren yazma nüshayı talep etmiştir. O da Merkezi Komiteye yazdığı mektupta yanında hiçbir yazma eser bulunmadığını ve kendisinin yeni bulunmuş şiirleri Marı’nın (Merv’in) pazarında bağşıllardan (halk Türkücülerinden) kayda geçirip yazdığını söylemiştir. Böylece Buhara’da bulunan Nevâyî, Firdevsî ve Mağtımğulı yazmalarıyla ilgili hikâyenin bir hayal ürünü olduğu ortaya çıkmıştır.

Mülliyev’in hiçbir yazma nüshanın bulunmadığıyla ilgili itirafına rağmen, Mülliyev’in çok sayıda şiiri ve yüzlerce beyitten oluşan ‘Maru Şahu Cahan’ ve ‘Câvidân ve Zenağdân’ adlı manzumeleri hangi bağşıdan alıp ne zaman kaydedip yazdığı şeklinde yeni ve ciddi bir

sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunun ikna edici bir cevabı olmayacaktır. Zîrâ bu yeni bulunmuş şiirlerin hiçbiri, hatta bir satırı bile hiçbir yazmada, hatta şairin eskiden basılmış şiirleri arasında mevcut değildir. Bunların hiçbiri bağışlardan alınmış olamaz. Çünkü yazmalar kütüphanesinin görevlileri her yıl köylüler ve bağışlardan edebî ve folklorik malzemeler topluyorlar. Bu yüzden Mülliyev'in açıklamasının doğru olmadığı anlaşılıyor.

Mağtımğulı'nın şiirlerini yayımlayanlar 'yeni bulunmuş' şiirleri özel bir ciltte (3. Cilt) yayımlamışlar. Ama bu kitaba yukarıda adları geçen manzumelere yer vermeye cesaret edememişler. Zîrâ istihkâmdan uzak, mantıksızlıklarla dolu bu manzumeler büyük şairin itibarını zedeleyebilirlerdi.

Bu şiirler Mağtımğulı'ya ait değil de Mülliyev'in kendi şiirleriyse onları niçin kendi adıyla yayımlamadığı sorulabilir. Hem de onun şair olmadığı ve kendi adıyla şiirleri yazmamış olduğu da düşünülebilir. Böyle sorular kolayca açıklanabilir. Mülliyev'in şiir yazdığını kimse bilmiyor olabilir. Araştırmalar onun Matemî mahlasıyla şiir yazdığını göstermiştir. Onun 36 şiiri (biri Rusça) Yazmalar Kütüphanesinde 795F numarasıyla kayıtlıdır. Bu şiirleri Gılıç Mülliyev kendi eliyle yazmış ve 24 Aralık 1945'te 1122 rubleye yazmalar kütüphanesine teslim etmiştir. Bu şiirler kendi hayatı, Muhammet adındaki ağabeyinin hapsedilmesiyle ilgili bazı sosyal ve eleştirel konuları içerirler. Bunlar elbette o zamanın yönetiminin hoşuna gitmeyecek konulardı. Bu yüzden de şair bunlardan hiç bahsetmemiştir. Bunlar arşivde el değmeden kalmıştır.

Şair kendi el yazmasının bir yerinde kendisi ve şairliği hakkında açıklamalar yapmıştır. Mesela hapiste yatan kardeşi için yazdığı

'Salâm Diy' başlıklı şiirinde 'bâd-ı sabâ'ya hitaben şöyle diyor:

Müllî îşân oğludurâdı Muhammet

Görseñ meniñ doğanıma salâm diy. doğan= 'kardeş, birader'

Şiirin sonunda şair mahlasını Mâtemî olarak yazıyor:

Yeke gâlan doğanMâtemî gûldan yeke= ‘tek’

Görseñ meniñ doğanıma salâm diy.

Böylece Gılıç Mülliyev’in Mâtemî mahlasıyla birçok şiir yazdığı anlaşılıyor. Bu şairin Mağtımğulı adına yazdığı şiirler aslında kendi uydurmalarından ibarettir. Hece sayısı bakımında Mâtemî’nin Ferâgî’ye, Gılıç Mülli’nin de Mağtımğulı ile eşit olması da ilginç bir tesadüftür. Bunlar şiirlerde kafiye bakımından sorun yaratmayacaktır.

Bütün bu gerçeklere rağmen, yıllar önce bu şairden (Gılıç Mülliyev Mâtemî) birçok şiiri Aşgabat gazeteleri, kısa açıklamalarla XIX. yüzyıl klasik şairinin şiirleri diye yayımladılar. Ancak bu satırların yazarının (Nurmuhammet Aşırpur Meredov) ‘Türkmenistan’ gazetesinde ‘Mâtemî Kimdir?’ başlıklı makalesi çıktıktan sonra Gılıç Mülliyev ile Mâtemî’nin aynı kişi olduğu anlaşıldı ve XIX. yüzyılın Mâtemî’si açığa çıkmış oldu. Bunun sonucu olarak Mâtemî şiirlerini sunan kişi gazetede yine bir makale yazarak Mâtemî ile Gılıç Mülli’nin aynı kişi olduğunu kabul etti.”

Aşırpur Meredov, önemli bir edebî belge sayılabilecek bu açıklamasında, daha sonra Mülliyev’in şiirlerindeki tutarsızlıkları, din karşıtı ve ideolojik unsurları, kelimelerin yanlış kullanılışı, şiirlerde Rusça kelimelere yer verilmesi, Arap dilinin aşağılanması gibi birçok sorunu örneklerle gösteriyor.

Mağtımğulı’ya mal edilen en çok tartışma konusu olan şiir “Türkmeniñ” adlı şiirdir. Bütün dil ve şiirsel hatalarıyla, Marı (Merv) aksanına uygun olarak günümüz Türkmencesiyle yazılan bu şiir Türkmenistan’da Mağtımğulı’nın şiiri olarak korunuyor. Bu şiirde ilk “*Alamana (yağmaya) gider yölü Türkmeniñ*” şeklinde yazılan dize, önce “*Yow (düşman) üstüne yowdur yölü Türkmeniñ*”, sonra da “*Yow üstüne gider yölü Türkmeniñ*” şeklinde düzeltilmişse de Türkmenler düşman arayan halk olarak betimleniyor.

Mağtımğulı'nın “Gürgeniň” adlı şiiri şu bentle başlıyor:

Öňünde belent dāğ, serinde dumān

Deňizden öwüser (eser) yeli Gürgeniň

Bulut oynāp, dolsa çaylara bārān

Akar boz bulanıp sili Gürgeniň (Nazarov 1983: C I,136)

Mağtımğulı'nın bu şiirine benzetilerek “hazırlanan” “Türkmeniň” adıyla bilinen şiir de şöyle baaşlıyor:

Ceyhun bilen Bahr-ı Hazar arası

Çol üstünden öser yeli Türkmeniň (Kösäyev 1960: 239)

Bu beytin birinci dizesinde gördüğümüz “Amu Derya ile Bahr-ı Hazar Arası” şeklindeki ibare Mağtımğulı zamanıyla ilgili değildir, günümüzdeki Türkmenistan'ın haritasını betimlemektedir. İkinci dize ise birinci dize ile bağlantılı değildir. Şiirin tamamında da dizeler çoğunlukla birbirini tamamlamıyor. Şöyle bir dize var: *kükeyip bark urar anbarıň ĩsı*. Buradaki *kükemek* ‘koku vermek’ demek. Fiil bu şekliyle Teke Boyu ağızlarında ve bugünkü edebî dilde kullanılır. Mağtımğulı'nın yaşadığı devirde ve bölgede bu fiil yalnız *kükêş* şeklinde vardır. *ĩs* ‘koku’ demek. Buradaki *bark ur-*, Mary (Merv) ağzında ‘yayılmak’ demek (Gılıç Mülliyev Marılı idi). Mağtımğulı'nın dilinde ise koku *bark urmaz*, bu birleşik fiil Mağtımğulı'nın dilinde ‘parıldamak’ anlamına gelir; koku da parıldamaz. Yine bir dize şöyle: *Ol merdiň oğludur mertdir pederi*. Bu çok zayıf bir ifade, Mağtımğulı'nın kullanmayacağı gereksiz bir tekrar. Bir bakıma “O baytarın oğlu, babası da hayvan doktordur.” demek gibi bir anlatım! Bu şiirle ilgili sorun çok. Mülliyev'in Mağtımğulı'nın diye sunduğu şiirlerin çoğunda hem şiir tekniği, hem de dil bakımından Mağtımğulı'yı küçük düşürecek unsurlar var.

Mağtımğulı Divanı’na sonradan giren “Fettâh” isimli şiir de bir diktatör hakkında yazılmış bir şiirdir. Bugünün Türkmencesinde bütün /f/ seslerinin /p/ olduğunu düşünerek *Fettâh* isminin Türkmenistan’da *Pettâh* okunmamasına da şaşıyorum! Fettâh, Arapça’da ‘fazla fetheden’ anlamına gelen bir sözcük. Bu şiir ilk yayımlandığı zaman, İran Türkmenleri arasında İran Şahı için yazıldığını düşünenler olmuştur. Türkmenistan’da da Stalin için yazıldığına inananlar var. Bu doğru olabilir. Zîrâ şiirin son dizesinde şair, *Āḡsa öldîr bu destânı ol Pettâh* ‘Fettâh’ (?Stalin) bu destandan (şiirden) haberdar olursa öldürür.’ diye kaygılanıyor. Mülliye’v’in bütün şiirlerini değerlendirmek söz konusu olamayacağı için bu kadar açıklamayla yetiniyoruz. Ancak, Mülliye’v’in Mağtımğulı’ya mal edilen şiirlerinin örtbas edildiğine inanan ünlü Türkmen yazarı Atacan Tagan’ın kitabında geçen bir parçayı Türkçe çevirisiyle aynen sunuyoruz:

“Burada ben âlim ve edebiyatçı Tecen Nepesov’un kişisel arşivinde korunan Gylyç Mülliye’v’in Mağtımğulı’nın basılmamış olan şiirleri diye bıraktığı oldukça kalın üç defterin birinden aktarılan muhammesi örnek olarak sunmak istiyorum. Siz onu dikkatle okuyun.

Hıyâlım

Gul men, ömrüm gullukda, yâ reb ne bolgay hâlım

İbâdatda şebu-rûz yokdur gayrı hıyâlım.

Lâ ilâha illallâ, tilim zikri senâsı,

Irak kılma dergâhden meni ya zülcelâlım.

Çıkmak dehr fenâdan mahaldır maḡa ey yâr,

Mağşar eyyu hal habîp, he (ne) bolajak ağmâlım.

Üzmey golum tâ ebet bolmuşam talyby dîn,

Lerzana düşdi bu cān, yokdur indi mecālım.

Lağlı ılım bolgusy kitābıl “Wağzıl-Āzād”,

İmdi ki Mağtımğulı, pursat bergey acalım.

*Muhammesi şöyle bir gözden geçirdiğim zaman ona Mağtımğulı’nın değildir demeye dilim varmıyor. Şiirin klasik stili ve klasik dili var. Düşünceler güzel ifade edilmiştir. Dine ve bilime saygı, Tanrı’ya inanç dile getiriliyor, ‘Wağz-ı Azad’ kitabı da anılıyor. Kısacası bu şiirin bugün yaşayan birisinin yazmış olduğuna inanmak için gerekçe de yoktur. Ama şiir janrının akrostiş kalıbında yazılan bu muhammesin dizelerinin baş harflerini dikine okuduğumuz zaman **GILIÇ MÜLLİ** ortaya çıkıyor.” (Tagan 2006: 16)*

Bu şiiri ayrıntılarıyla incelemek istemiyorum. Ancak muhammese benzemeyen ve eski süzcüklerin rastgele kullanıldığı böyle şiirleriyle Gılıç Mülliye’ın aydın insanları bile ikna edebildiğine tanık oluyoruz.

Yazmalardaki şiirler divan tertibinde değildir; şiirler, kitaba beytin ya da bendin son (kafiyeli) sözcüğünün son harfinin alfabetik sırasına göre yerleştirilmemiştir. Buna rağmen, yazma şiir koleksiyonunun çoğuna *Mağdūmğulı Divanı* adı verilmiştir. İyi istinsah edilmiş olan yazmalar genellikle “*Bir gıce yatırdım tūniñ yārında Bir tōrt atlı gelip turğıl diydiler*” beytiyle başlayan ve bugün “*Turğıl Diydiler*” adıyla bilinen şiirle başlıyor. Bu şiir şairin küçük yaşta rüyasında Hz. Peygamber ve eshabının ve başka erenlerin meclisinde bulunmasını, kendisine “pâtâ verilmesi” ya da “el verilmesini”, bir bakıma kendisine şairlik ilhamı verilmesini betimliyor. Şair bu şiiri küçük yaşta yazıp sonradan geliştirmiş olabilir. O yüzden belki de bu şiir şairin ilk şiiri olarak kabul ediliyor. Tema olarak Mevlânâ’nın ilk şiiri olan “*Bişnev ez ney çün hikâyet mîküned*” dizesiyle başlayan şiirini anımsatıyor. ‘İşit, dinle’ anlamındaki *bişnev* بشنو aslında *şinev* شنو emir kipiyle aynıdır. Baştaki /b/ harfine gramerde *bâ-i zînet* denir. Ama edebiyatta bir şiir koleksiyonunun birinci şiirinin başındaki /b/ harfine

bâ-i bismillâh denir. Bu yüzden birçok yazma nüshada ilk şiir olarak çıkan yukarıda adı geçen şiirinin başındaki /b/ harfi de *bâ-i bismillâh* olabilir. Yunus Emre'nin şiirleri sıralanırken başta /b/ harfiyle başlayan bir şiirine, meselâ “Biz bu yerden gider olduk ” dizesiyle başlayan şiirine yer verilebilir.”

4.2. Metinbilimsel ve Üslupbilimsel İnceleme

Mahtumkulu'nun şiirlerinin tenkitli metninin oluşturması konusunda dikkat edilmesi gereken hususları elyazmalar bölümün devamında paylaşmıştık. Dil, düşünce ve edebî değerleri açısından güvenilir bir metin oluşturmak için yazmaların kalitesine ve eskilciliğine ve bilimsel karşılaştırma yönteme baş vurulmalıdır. Burada esas nüshaya dayanan ve eklektik olmak üzere, iki yöntem kastedilmektedir. Mahtumkulu konusunda Firaki veya Mahtumkulu mahlaslı şiirlerin çoğu eski yazmalarda var olduğuna göre esas nüshalı yöntem mantıklı görünmektedir. 250'ye yakın şiir bunlarda var olması sebebiyle, diğer şiirler kalan yazmalardan birbiriyle karşılaştırılarak derlenebilecektir. Eski yazmaların dil, düşünce ve edebî özelliklerini göz önünde bulundurarak sonraki yazmalardaki bu hususlarla örtüşen varyantlar tercih edilmesini düşünmekteyiz. Bunun doğrultusunda da filolojinin çeşitli edebî yönlerdeki bilimlerinden faydalanmak zarurî olacaktır.

Aşağıdaki üç bölümün ikisi yazmalarla ve diğeri Firaki'nin sözlü edebiyatta gelen şiirleriyle ilgili olup, burada metinbilimsel ve üslupbilimsel tespitlerden örnekler sunarak yayınlanan divanlarda ve bahşıların dilinde Firaki'nin üslubuyla örtüşmeyen ancak ona mâledilen şiirlerden örnekler sunmaktayız.

4.2.1. Elyazmalardaki Farklı Nispetler

Her şairin eserlerinin filolojik araştırmasında olduğu gibi, Firaki'nin şiirleri konusunda esas tespit, elyazmalara dayanan bir metnin oluşturulması en önemli husustur. Araştırmacı

buna yöneldiğinde bazı şiirler konusunda yazmalarda farklı şairlere nispet edilen aynı şiirler ortaya çıkmaktadır.

Araştırmacıların tespitleri üzerine, Mahtumkulu'nun şiirlerinde de bu karışıklığın yüze çıktığını görüyoruz. Bazı çalışmalarda, Mahtumkulu'nun divanını neşretme konusunda Arap harfli yazmalara eleştirel bakışla yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. A. Mahdum bu konuda şöyle bir özetleme yapmıştır:

“Mahdumku'nun doğumunun 250. yıl münasebetiyle yayımlanan divanında eserin "ilmi-tenkidi" metninin daha ortaya konmadığına işâret edildikten sonra, söz konusu neşrin de yeterli olmadığı belirtilmiş, ancak yaptıkları neşirde, şairin şiirlerinin bazı güvenilir yazın nüshalara bakılarak birtakım elemelere tabi tutulduğundan söz edilmiştir. Mesela bu neşirde 90'dan fazla yeni şiirin Mahdumkulu'nun şiirleri arasına alındığı ifade, edilmiştir. "Yör Bilen" şiiri 8; bende indirilirken, bazı şiirler şairin divanından çıkarılmıştır. Şöyle ki, "Fığanım Bar" şiirinin Andalib'e, "Gözelim" şiirinin Şabende'ye "Sarf Eyliyer Aşını ." şiirini Marufi'ye, "Hemhane Gelendir" şiirinin de Gayibi 'ye ait olduğu tespit edilerek bu neşre alınmadığı kaydedilmektedir

"Yaraşmaz" başlıklı şiirin Mahdumkulu ve Kemine'nin divanlarında az farklarla tespit edildiğini belirten Nur Kılıç Fidakar da Köroğlu destanında geçen bir şiirin de, Mahdumkulu'nun "Turgıl Didiler" ve "Didiler" isimli şiirleriyle olan büyük benzerliğe dikkat çektikten sonra şöyle demektedir: "Bunun için ilim ve edep erbâbı kimseler, özellikle din alimleri, Mahdumkulu 'nun bazı şiirlerine şüpheyile bakmaktadırlar. Bu şiirlerin başka bir yerden bilerek veya bilmeyerek Mahdumkulu Divanına girdiğini veya derlendiği sırada, nakleden kişinin şiiri Mahdumkulu ismiyle okuması üzerine bu şekilde yazılmış olabileceğini ifade etmektedirler.”

Sh. Aghatabai Mahtumkulu'nun asıl şiirlerinin tespiti konusu birçok araştırmacının ilgi odağı olmasına rağmen, dikkatsizliklerin doğru sonuçlara varmamasına neden olduğunu söylerken, Mülliyev'in ilâve şiirlerine değinerek Mahtumkulu'nun divanında diğer Türkmen-Türk şairlerinin eserlerindeki benzerliklerden ve divân neşirlerinden yola çıkarak elenebilecek şiirlerin de var olduğunu söyler.

“Mahtumkulu'nun divanın çok sayıda farklı yayınlarında diğer Türkmen ve Türk şairlerin divânlarındaki şiirler göze çarpmaktadır. Örneğin “Muhtâc eyleme” redifli şiiri, Türkmenistan'ın üç ciltlik yayınının ikinci cildinde yer alırken, aynen bu şiir “Aşık Gurbâni ve Peri hanım” adıyla bilinen Azerbaycan Türk edebiyatı dastansı eserin başında, “üstadnâmeler”in biri olarak nakledilmiştir. Bu destan 16. yy.'da yaşamış olan aşık ve şair Kurbâni'ye aittir. Acaba bu eser, Türkmenlerin halk edebiyatı geleneğine dahil olduktan sonra Mahtumkulu'ya maledilerek elyazmalarda onun adına aktarılabilmemesi mümkün değildir?” (Aghatabai, 2010: 67-68)

Kurbâni:

Kâdir Allah budur senden dileğim Sen meni nâmerde muhtâc eyleme

Gayib hazineden yetir ruzîsin Sen meni nâmerde muhtâc eyleme

(Aşık Kurbâni, 1990: 9)

Mahtumkulu:

Kâdir Allah senden dileğim kândir Sen meni nâmerde muhtâc eyleme

Hazinañdan bergil meniñ rızkımı Bendäñi bendäge nuhtâc eyleme

“Türkmen halkının tarihinde çok sayıda ün kazanmış Mahtumkulu vardır. Mahtumkulu Han Nurberdi Han Teke'nin oğlu, meşhur bahşı Mahtumkulu Gârlı. Bu nedenle Feragi veya Ferâki mahlaslı şair de birden çok olabilmesi mühtemeldir.

Türkmen araştırmacısı Mahmud Atagözli ile görüştüğümde Avşarlar döneminde Ferâgi adlı bir edip ve sözlükçüye rastgeldiğini söyleyerek onun adı Nâdir şahın kâtibi Mirza Mehdi Han Esterâbâdlı'nın Senglâh eserinde çok anıldığını söylemişti.

Mahtumkulu Firaki'den önce veya sonra geçen aynı isim veya mahlaslı olan şair veya şairler konusunda araştırma yapılmamıştır. Tarihçi Muhammed Yusuf Riyâzî Hirevî'nin “‘Ayn'ül-Vekâyi’” kitabında Nâsirü'd-din şah dönemi 1257 H./1841 olaylarını kaydettiğinde şöyle anlatmaktadır:

Nakışbendilere mensup olan ve tasavvuf ve kerâmât iddiasında bulunan Mahtumkulu Türkân, Türk dilinde münâcâtlar ve şiirler yazmıştır ve bir grup Terâkime ona uymuşlar ve onu İşân hitap ederler. O, Yomut ve Göklen Türkmenlerin arasına giderek isyân başlatmıştır. İran askerleri onu tenbih etmek için Buzencerd'e gidip Câfer Kulı Han Şahlu ile birlikte isyânı bastırmışlar ve onu İran devletinin itaatına getirmişlerdir.” (Riyazi Hirevi, 1993: 13).

1841 yılında Türkmenlerin İrân ordusu ile yaptıkları savaş olayını zikreden tarihî kaynaklar da -Tarihçi Muhammed Yusuf Riyâzî Hirevî'nin “‘Aynu'l-Vekâyi’” kitabında- adı Mahtumkulu olan Nakışbendiliğe giren bir Türkmen sūfisini kaydetmişlerdir. (Aghatabai < Riyazi Hirevi, 1993: 13). ve A. Goli Nasih'üt-tevârîh kitabından Teke boyundan olan Mahtumkulu Han ve yine İşân isimli bir dervişi bu olaya ilişkin zikreder. (Goli, 1987:163-164) Bu kaynaklardan anlaşıldığına ve Türkmenler arasında Mahtumkulu Firaki'nin Mahtumkulu İşân lakabının da yaygın olduğuna göre bu kaynaklarda Mahtumkulu Firaki ile Teke boyundan olan Mahtumkulu Han ve İşân lakabı veya isimi olan bir derviş, karışık bir tablo ortaya koymuştur.

Aghatabai ve Goli'nin verdiği bilgileri karşılaştırıldığında Mahtumkulu'nun bir siyâsî şahsiyet ve İşân'nin bir derviş ve sūfî olduğu anlaşılmaktadır. Ayn'ül-Vekâyi yazarının bunları bir kişi olarak zikretmesi Türkmenlerin savaşlarda, düğünlerde ve normal günlük

hayatta Firaki'nin şiirlerini ezber okumalarından kaynaklanabilir. Savaş hazırlıklarında heyecan ve coşku verici şiirlerinin okunması Ayn'ül-Vekâyi' yazarını halk dilinde ve gönlünde yaşayan Mahtumkulu'nu Teke Mahtumkulu Han ve derviş İşân'la birleştirmesi mümkündür. Üç kişinin birleştirilmesi sonucunda isyâncı Mahtumkulu adında yeni bir tablo ortaya çıkmış görünüyor.

Aşırpur Meredov'un Türkmen klasik edebiyatının eserlerinin incelenmesi ve tenkitli metin oluşturmada çalışmaları vardır. Mahtumkulu, Şabende, Şeydayi, Andelip ve Azâdî gibi birçok şairlerin eserlerini Aşkabat'ta yayınlamıştır. İran'da yayınlanan Mahtumkulu divanının söz başında kitabın yayın sürecinde iken de Firaki'nin şiiri olmayan son dakikada tespit ettiği bilgileri paylaşmayı ihmal etmemiştir ve şiirler metnin içine alınsa da sözbaşında hatırlatmıştır:

“Hazırladığımız bu tenkitli metin 297 şiir içermektedir; ancak gerçek sayısı bundan da az olmalıdır. Zîrâ bu çalışma sona erdikten sonra 88. ve 241. şiirleri güvenilir elyazmalarda Ma'rufi'nin olduğunu kanıtladık¹. Bununla beraber 198. şiirin Kemine mahlaslı şairin adına geçtiğine rastladık². Bu şiirleri metinden silip sayfalarını beyaz bırakmayı uygun bilmedik. Başka bir üçüncü şiirden de biraz bilgi vermek istiyoruz. Metnimizdeki 37. şiir kaynakların dokuzundan (1ع ، 2ع ، 3ع ، 4ع ، بم ، 1ت ، 9ع ، بخ) alınmıştı. Ancak bu şiirin Mahtumkulu adındaki Dil ve Edebiyat enstitünün inw.№ 2-de Ma'rufi'nin adına da kaydı varmış. Bu elyazmanın güvenilir ve eski olmasına rağmen, bu şiir Mahtumkulu'nun değil demeye esas yoktur. 182. şiir dört elyazmada 7ع ، بم ، 8ع ، بخ ve 184. Şiir sekiz kaynakta ، بم ، 2ت ، 3ل ، 4ل ، 1ع ، 2ع ، 3ع ، 4ع vardır. Bu şiirlerin sadece ilk beyitleri birbirinden farklıdır. Başka beyitleri onların bir şiir olduğunu gösterir. Bu iki şiirin elyazmalarda çok sayıda farklılıkları var; bunları altyazıda göstermeyi gerekli duymadık. Üstelik, Firaki'nin şiirleri asırlar devamında

¹-Şu maglumaty “bilgileri” M.Öwezgeldiyew berdi.

²-Bkz A.Meredow, Şeydaýy (derňewler we tekstler), Aşgabat, 1964 ý., 26 sah.

nasıl değişimlere maruz kaldığını göstermek için metinde, iki ayrı şiir olarak verilmesini mantıklı bulduk. Bu tenkitli metnin şiir sayısına gelince o iki şiiri bir sayarak ve yukarıdaki verdiğimiz bilgileri esas tutarak bu çalışmada 294 şiir vardır demeliyiz.“ (Aşırpur Meredov 2009: 8).

M. Övezgeldiyev A. Meredov'un 1978 Şâbende eserlerinin neşrindeki yazan sözbaşısında Mahtumkulu'ya nispet dilen dört şiiri açıklamıştır:

“Şabenden'in “Dagı baş”, “Näbilsin”, “İnsan ugraşsa” ve “Kaydadığı bilinmez” Adlı şiirleri, araştırılmadan Mahtumkulu'nun 1959'deki iki ciltlik neşrine alınmıştı. “Kaydadığı bilinmez” 1926 ve 1957 yayınlarında da vardır. Onların Şâbende'nin şiiri olduğuna dair bilgiler 1973 “ılım” neşriyatında yayınlanan “Şâbende Lirika” kitabının sözbaşında sunulmuştu. Ancak 1976 Türkmenistan yayınevi Mahtumkulu seçme eserler neşrinde yine yayınlamışlardı. Bu nedenle yayınladığımız kanıtları burada tekrar etmek istiyoruz:

- 1- Türkmenistan İlimler Akademisini Mahtumkulu adını taşıyan dil ve edebiyat enstitüsünün elyazmalar fonundaki Arap alfabeli güvenilir elyazmaların hiç birinde Mahtumkulu'nun adıyla kaydedilmemiştir. “Kaydadığı Bilinmez” şiiri sadece 792 No.'lu Latin harfli elyazmada Mahtumkulu'nun adıyla tamamlanmıştır. Bu şiir No. 307 ve 413 Arap hardli elyazmalarda Şâbende'nin şiiri olarak kaydedilmiştir.
- 2- “Dagı Baş”, “İnsan Ugraşsa” ve “Näbilsin” şiirleri sadece 1958 yılında Mahtumkulu'nun 225. doğumu yılı münâsibetiyle yapılan çalışmada onun adına geçirilmiştir. Bunun esasında 1959'da neşredilen Firaki iki ciltlik divanında yer verilmiştir. Bunu 1957 yılı bir ciltlik yayınında bu şiirin olmaması ispatetmektedir. Üstelik “İnsan Ugraşsa” ve “Näbilsin” şiirlerinin Şâbende'nin adına gelen kaynaklar incelenmeden, bunların:

Bedev görki boyun-başdır Göze görki gözdür gaşdır

Gadır bilmezdir bir daşdır pähimsiz nâdân ugraşsa

ve:

sözi şirin bolsa baldan şekerden eşidip övüt alsañ gövher dökerden

Sahip hurûç şâlar doymaz nökerden Her sözün yagdayın yatın nâbilsin

Dörtlükleri şiirlere alınmamıştır.

- 3- Ondan sonra, Mahtumkulu'nun bir ciltlik neşirlerinin hiç birinde bu şiirler bulunmamaktadır. Yine de 1976 neşrine alınması bir nevi müphemlik arzetmektedir.
- 4- 758 NO.'lu kayda göre adı geçen şiirler, Tagta ilçesinin yerleşimcisi Sopi Aman oğlu, 1930 yılında edebî eserler araştırmacı ve derleyicilerimize Şâbende'nin şiiri demiş ve onlarda kaydetmişlerdir. Ancak 683. No.'lu kayda göre 20 yılı aşkın bir süre sonrası, bilinmeyen nedenlerle Mahtumkulu'nun adına kaydedilmiştir.
- 5- Şâbende'nin birçok Aydışık ve Tapmaca 'Soru-Cevap' şeklindeki şiirleri vardır. Türkmen ili dergisi Taşkent 1922 No. 3'te bu konuya Arazgılı Karahan oğlu "Türkmen Şairleri" makalesinde değinmiştir. Ancak Şâbende'nin şiirlerinin adını vermemiştir. "İnsan Ugraşsa" şiiri dışında diğer üç şiir böyle mahiyetli şiirlerdir ve "Dagı Bâş, Kaydadığı Bilinmez" şiirleri konusunda Şâbende'nin olduğuna dair rivayetler vardır ve No. 924 elyazmada bu rivayetlerle birlikte "Dagı Bâş" şiirinin sorularının cevapları da kaydedilmiştir. Şâbende'nin 100 yılı aşkın süre geçen bir "Hocamberdi Han" elyazma destanının sonunda birçok karşılıklı soru-cevap şiirleri kaydedilmiştir (Aşırpur, 1978: 14-16).

Anna Gurban Aşırov Magtymgulynyň Golyazmalarınıň Derňewi 'Mahtumkulu'nun Elyazmalarının Araştırılması' kitabında konuya ilişkin elyazmalardaki Mahtumkulu ile ortaklaşan şairler ve ortak şiirlere dikkatle değinmiş ve elyazmalardaki biri Mahtumkulu

olmak üzere, iki yada üzeri şaire nisoet edilen şiirlerden bir liste oluşturmuştur. Aşağıda bu listeyi olduğu gibi aktarıyoruz (Aşırov, 2014: 177-181):

T/B	Eserin ady	Başlanyşy	Awtorlary
1	Zer olmaz	Bedasyla jepa çekmek hebesdir	1.Magtymguly 2.Abdal ogly
2	Läşden aýrylsa	Eý, ýaranlar dünýä geldiň gelmediň	1.Magtymguly 2.Aşyky
3	Geçer, ýaranlar	Säher wagty ýatmaň dileg çagydyr	1.Magtymguly 2.Aşyk Bahry
4	Ýoly ýagşydyr	Adam ogly dünýä maýyl bolar sen	1.Magtymguly 2.Bende Meşrep
5	Eý, dünýä, senden	Pany diýp aslyňy eýläýin beýan	1.Magtymguly 2.Bende Meşrep 3.Bende Myrat
6	Bolanda bardyr	Saz bilen söhbede ýaman diýmäňler	1.Magtymguly 2.Gaýyby
7	Hemhana gelendir	Ger göwün öýüniň hemme işi jana gelendir	1.Magtymguly 2.Gaýyby
8	Aýrylmadymy	Nurundan ýaratdy iki ezizi	1.Magtymguly 2.Görogly eposy
9	Hünäri weçsiz	Eý, agalar, niçik zaman bolupdyr	1.Magtymguly 2.Gurt ogly 3.Öwez ogly

10	Tumar gördüm	Hakykat işigin açdym	1.Magtymguly 2.Haky
11	Gider sen	Panydan bakyýa göçe-göç bolsa	1.Magtymguly 2.Hapyz
12	Içer bir gün	Munda men-men diýgen adam	1.Magtymguly 2.Hoja
13	Hakyň pelegidir	Serimize söwda salan	1.Magtymguly 2.Huweýda
14	Jeňi bellidir	Bir gulga sen aga-beg sen diýseňiz	1.Magtymguly 2.Huweýda
15	Ýolmuş bu dünýä	Adem diýaryndan wujut şährine	1.Magtymguly 2.Jenubi
16	Berme pelege	Pelek bazy bermiş jümle-jahana	1.Magtymguly 2.Kemine
17	Gyş goýar	Ýigit men diýp ýaz paslyňa guwanma	1.Magtymguly 2.Kemine
18	Ile ýaraşmaz	Begler, aksakallar ilin magrajy	1.Magtymguly 2.Kemine
19	Jahana geldi	Hudaýymnyň sungundan ajap nyşana geldi	1.Magtymguly 2.Kemine
20	Ýagydyr-ýagy	Dünýä duşman durar gapyl adamyň	1.Magtymguly 2.Kemine
21	Ýoldaş bolan	Her bir sözi jana ýarar	1.Magtymguly 2.Kemine
22	Ýa, Resul	Hak seni serwer ýaratdy patyşahym, ýa, Resul	1.Magtymguly 2.Kätibi
23	Merdana begler	Gahba pelek şum pelegiň elinden	1.Magtymguly 2.Kätibi 3.Aşyky
24	Daş galdy	Ne zowky-sapalar ýigitlik bilen	1.Magtymguly 2.Köňül
25	Mahy-sallara	Imdi köňlüm bu dünýäni söýmegil	1.Magtymguly 2.Köňül
26	Baglamak bilen	Nägehan suw inse dagyň ýüzünden	1.Magtymguly 2.Magrupy
27	Bilip bolmaz	Bir hünäri bar ýigidiň	1.Magtymguly 2.Magrupy
28	Daşda bellidir	Ýagşynyň gadryn il bilmez	1.Magtymguly 2.Magrupy

29	Delalat ýagşy	Asla adamzada aýy söz urma	1.Magtymguly 2.Magrupy
30	Dert bilen	Gel, köňül, başyňy çykar du- mandan	1.Magtymguly 2.Magrupy
31	Düýşüne degmez	Ýoksullykda niçeleriň döwrany	1.Magtymguly 2.Magrupy
32	Emire döner	Ülkede sahyp bolmasa	1.Magtymguly 2.Magrupy
33	Janyňa degmez	Eý, ýaranlar, bir bigaýrat ýigidiň	1.Magtymguly 2.Magrupy
34	Sapa bolar	Ýagşy bilen bolsaň oba	1.Magtymguly 2.Magrupy 3.Seýdi
35	Sarp eýleýir ýaşyny	Hak nazaryň salan bir serhoş ýigit	1.Magtymguly 2.Magrupy
36	Sazyna degmez	Oýunyň lezzetini bilmeýen adam	1.Magtymguly 2.Magrupy
37	Ýar eýlir	Akyl bolsaň, ýagşylara hemdem bol	1.Magtymguly 2.Magrupy
38	Malyna degmez	Baýlar bardyr garyplara rehm eýläň	1.Magtymguly 2.Magrupy 3.Ýarymy
39	Biar bolsa	Namartlara boýun eger	1.Magtymguly 2.Magrupy
40	Gaflat içre ýatmagyň	Gel, köňlüm, bir nesihat bereýin	1.Magtymguly 2.Magrupy
41	Meňzär çilimkeş	Her zaman gol salyp, kisesin barlar	1.Magtymguly 2.Magrupy
42	Daman galmady	Bir sözüm bar diýsem şaha, soltana	1.Magtymguly 2.Mandy Köçek 3. Magrupy 4. Hüweýda
43	Gaça başlady	Imdi bildim zamananyň azanyn	1.Magtymguly 2.Mandy Köçek 3. Huweýda
44	Mübtela kyldy	Eýa dostlar pelek jebri	1.Magtymguly 2.Meňlibike
45	Düşen günlerim	Dokuz aý ýatmyşam enem garnynda	1.Magtymguly 2.Mämmetgurban

46	Ýaýar gider	Akmak adama syr berseň	1.Magtymguly 2.Misgingylyç
47	Bedew at ýagşy	Seýran etsem seýilgähiň düzüne	1.Magtymguly 2. Misgingylyç
48	Ýaýlary bardyr	Gonar munda, aňlamazlar göçerler	1.Magtymguly 2.Myrat
49	Ýör biläni	Gel, köňlüm, ýara gideli	1.Magtymguly 2.Nepes
50	Dola başlady	Gurur edip ýene Hotanyň şahy	1.Magtymguly 2.Owşar Kasym
51	Tutsa gerekdir	Tilkiler şir bolup inerler dagdan	1.Magtymguly 2.Owşar Kasym
52	Elwan eýledi	Hikmet birlen çykyp Hotanyň şahy	1.Magtymguly 2.Owşar Kasym 3.Gul Ubeýda 4.Hudaýnazar
53	Jela eýledi	Waspyň beýan eýleý Hotan şasynyň	1.Magtymguly 2.Owşar Kasym
54	<i>Doludyr-doly</i>	Ademden dünýäni halk etdi Möwla	1.Magtymguly 2.Seýdi
55	Söýünhanda tapylmaz	Eý sen kibi bir mugbeçi Turan-da tapylmaz	1.Magtymguly 2.Seýdi
56	Set para beýle	Dünýä oýun adamzat, awara bolduň beýle	1.Magtymguly 2.Seýdi
57	Otur-turuşyn görüň	Her ýigidiň aslyn bileý diýseňiz	1.Magtymguly 2.Seýdi Bikes
58	Gözelim	Perileriň soltany gelip nahan gözelim	1.Magtymguly 2.Şabende
59	Ynsan ugraşsa	Köňül açylar jem bolar	1.Magtymguly 2.Şabende
60	Wallasy kyrk	Habar bergin Bahr hojam	1.Magtymguly 2.Şabende
61	Diwan hatyn nä-bilsin	Türkini oňarmaz niçe mollalar	1.Magtymguly 2.Şabende
62	Etgen Jelil	Çünki owwal başda bizni ýokdan bar etgen Jelil	1.Magtymguly 2.Şabende

63	Kaýdadygy bilinmez	Aryf bolsaň senden habar alayyn	1.Magtymguly 2.Şabende
64	Nätdiň	Men aýlansam köne dünýä	1.Magtymguly 2.Şabende
65	Repbim Jelil	On sekiz müň älem içre ählin bar eden Jelil	1.Magtymguly 2.Şabende
66	Daň atmazdan burun	Adam ogly ýatma gapyl	1.Magtymguly 2.Şeýdaýy
67	Dert iňňildär	Eý, agalar, musulmanlar	1.Magtymguly 2.Şeýdaýy
68	Bolmasyn ahyrzan	Niçe iş, eý, gapyl-a, geldi kyýamatdan nyşan	1.Magtymguly 2.Şeýdaýy
69	Dagy baş	Habar bergil Kasym Hojam	1.Magtymguly 2.Şeýdaýy 3.Şabende
70	Jan eglenmez	Eý, ýaranlar, musulmanlar	1.Magtymguly 2.Talyby
71	Kylu-kal bolar	Her kişiniň iki bolsa aýaly	1.Magtymguly 2.Talyby
72	Ýardan aýryldym	Arzy-halym beýan etsem, ýaranlar	1.Magtymguly 2.Talyby
73	Dowzahyň	Ýaranlar söýläýin ýeriň astynda	1.Magtymguly 2.Talyby
74	Garrylykdyr, ýaranlar	Ýigitligiň zory gitdi bilimden	1.Magtymguly 2.Talyby 3. Gul Abdy 4. Misgini
75	Garyplyk	Pelek, senden bir şikaýat edeýin	1.Magtymguly 2.Talyby
76	Daş döker	Akmak bilen syrdaş bolsaň bir sagat	1.Magtymguly 2.Ýagmyr
77	Iren ýalydyr	Eý, ýaranlar, şu eýýamyň adamy	1.Magtymguly 2.Zelili 3.Berdinazar
78	Kyldy ýaranlar	Hamd aýdaýyn ol ýaradan Hudaýa	1.Magtymguly 2.Zelili

Listeden gölölğ üzere elyazmalarda 78 şiir, Mahtumkulu ile Zelili, Talibi, Şabende, Seydi, Şeydayi, Gayibî, Miskin Kılıç, Kemine, Katibî, Marufî, Aşıkî, Nefes ‘mühtemelen Molla Nefes ‘ gibi Türkmen klasik edebiyatının önemli isimlerine ait olduğu karışık şekilde kaydedilmiştir. Bu karışık nispetli şiirlerde Çağatay edebiyatının mahallileşme dönemine ait önemli şairler de yer almaktadır ve şunlardan ibarettir: Mırat, Avşar Kâsım, Kul Übeyda, Huday Nazar, Berdi Nazar, Yagmır, Kul Abdı, Hakı, Hâfiz, Hüveyda, Cenûbi, Hoca, Köñöl, Muhammed Kurban, Meñli Bike, Mandı Köçek, Yârımı, Kurt Oglı, Övez Oglı, Abdal Oglı, Aşık Behri, Bende Meşrep, Bende Mırat. Ayrıca Köroglı destanından da ortak şiir bulunmaktadır.

Bunların tümünün ortak şiirleri elyazma esasında veya farklı varyantları neşredilerk üslup açısından incelenmesi gerekmektedir.

A. Mahdum Mahtumkulu’nun eserlerinin müellif nüshası bulunmadığına dikkat çekerek bir edisyon kritikli neşrinin dahi yapılamadığını vurgulamaktadır. Mahdum, Y. Azemoun’nun da “Mahtumkulu Divanı ve Dil Hususiyetleri” başlıklı doktora tezini de incelemiş ve onun dört yayımlanmış divan üzerinde çalıştığını ve bunların bir tenkitli metin olmadığını zikrederek Azemoun’un aralarında farklılıklar bulunan yazma nüshalarını görme imkanını bulamadığını söylemiştir (Mahdum 2004: 206).

Azemoun’dan TDK Belleten 2012-1 ve 2’de yayınladığı makalelerin içeriğinden de Mahdum’un zikrettiği hususlar anlaşılmalıdır. Azemoun bu yeni çalışmalarında elyazmalar ve A. Meredov’un tenkitli metnine atfetmiş ve doktora tezindeki kaynakları zikretse de onları ve diğer Mahtumkulu yayınlarını eleştirmiştir.

Mahdum, Mahtumkulu divanına ilâve şiirler konulu bu makalesinde araştırmacıların ve kendi görüşlerini şiir karışıklıklar konusunda paylaşmış olup, yazının sonunda Y. Gocık’ın adına yayınlanan A. Meredov’un Gılıç Mülliyevev konusundaki sunduğu makaleyi de

Türkçe'ye çevirmiştir. Ancak biz, sayın hocanın çevirisinden haberimiz olmadan Aşırpur Meredov'un iki ciltlik tenkitli metninin sözbaşısını ve ikinci cildin sonuna Yaprak dergisinde yayınlanmışsa da eklediği bu makaleyi çeviri yapmıştık. Sonuçta kendi çevirimizi sözbaşısıyla birlikte sunmuş bulunuyoruz ve burada A. Mahdum'un görüşlerini paylaşıyoruz:

“Öteden beri yapılan bazı ciddi çalışmalarda Mahdumkulu'nun şiirleri hususunda bazı karışıklıklardan da söz edilmiştir. Samoyloviç, Mahtumkulu ismiyle yazılanların yanısıra Ferağı ve Marûf mahlaslarıyla yazılan şiirlerin, gerçekte Mahtumkulu'ya ait olup olmadığı tespit edildikten sonra şairin eserinin ilmi bir yayımının yapılabileceğini belirtmiştir. Samoyloviç'in tespitine göre Mahdumkulu'nun şiirlerini bira.z değiştirerek onu kendi mahlasıyla takdim eden şairlerde vardır.¹

Yeri gelmişken Mahdumkulu'nun Mâruf mahlasını kullandığını pek bilinmediğini ifade etmemiz gerekir. Doğrusu bu sözün sağlan olup olmadığını bilmiyoruz. Yine Samoyloviç'in naklettiğine göre Süleyman efendi Hive'de bir bahşıya şarkı şarkılarında kimin şiirlerini terennüm ettiğini sorar. Bahşı Mahdumkulu'dan söylediğini belirtir. Süleyman efendi, başka kimin şiirlerini bildiğini mesela Talibi, Kemine gibi, şairlerin şiirlerinin ezberinde olup olmadığını sorduğunda ise bahşı, onların hepsinin zaten Mahdumkulu olduğunu söyler.² Zeki Velid Toğan da Hive Türkmenleri hatta Özbeklerinin arasında "Mahtumkulu okumak" tabirinin Türkmence hikmetli mev'iza okumak mânâsına, geldiğini belirtir.³ Bu son nakiller şifahi rivayet niteliğinde ise de bu konuda az veya çok bir karışıklığın bulunduğu göstergesi sayılır. Bunu destekleyen daha başka bilgilere de rastlıyoruz. 1926'da Berdi Kerabayev'in yayımladığı Mahtumkulu Koşgıları'nın önsözünde özetle şöyle denmektedir:"Halk arasında, Şurada burada Mahtumkulu elyazmaları bulunsa da, bunların

¹ A. Samoyloviç, "Ukazatel k Pesnyam Mahtumkuli", Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg, *Zapiski Vostochnago Otdeleniya İmparatorskago Russkago Arheologičeskogo Obşçestva XIX'* dan ayrı basım, 1909, s.2/126.

² Samoyloviç, *a.g.e.*, s. 2.

³ Zeki Velidi Toğan, "Kitabiyat Tenkit ve Tahlilleri", *Türkiyat Mecmuası*; c)2, İstanbul, 1928, s. 472.

arasında farklılıklar görülüyordu. Çünkü bunlarda ekleme ve çıkarmalar yanında şive özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar da vardı. Ayrıca başkaları tarafından yazılan şiirler de araya girebiliyordu. Sonra müstensihlerin, bilerek veya bilmeyerek bazı değişiklik yapmış olması da söz konusu idi. Bu nüshalardan derlenerek hazırlanan divana eksiksizdir diyemeyeceğimiz gibi buradaki şiirlerin hepsinin Mahtumkulu'ya ait olduğunu da söyleyemeyiz."¹ Bu konuda bir değerlendirmeyapan Z. V. Toğan'ın sözlerini aynen nakledelim: "Bundan dolayı Mahtumkulu'ya nispet edilen manzumeler ikiye taksim edilerek öğrenilmelidir. Biri Göklen kabilesinden olan Mahtumkulu bin Devlet Molla'nın bizzat kendisinin inşa ettiği eş'arını tayin etmektir. İhtimal, bu zatin kendi asrında yazılan divanı da bulunabilir. Şeyh, Nimetullah-i Veli, Ahmed Yesevi gibi halk evliyasına nispet edilen eş'âr ve âsâr miyanından, filvaki o zâtların kendi eserleri olanlarını ayırıp bilmek ne kadar müşkil ise Mahtumkulu eserlerini bu yolda tefrîk ve tetkîk de, yeni bir şair olmasına rağmen epeyce müşkildir. Mamafih, bu mesele ayrı bir meşgale teşkil edebîlir. Meselenin diğer şıkkı ise halk ağzında Mahtumkulu'ya nispet edilen parçaların tayinidir. Bu vakit Mahtumkulu ismi bir ismi cins oluyor... Halk ağzında, İslam ruhunda Mahtumkulu vezin ve tarzındaki hikmetli şiirlerin ekserisi ona nispet verilebilir."²

Ne yazık ki bu karışıklık hala düzeltilebilmiş değildir. Ama bu konuda bazı çalışmaların yapılmaya başladığını da görüyoruz. Mahtumkulu'nun doğumunun 250. yıl münasebetiyle yayımlanan divanında eserin "ilmi-tenkidi" metninin daha ortaya konmadığına işâret edildikten sonra, söz konusu neşrin de yeterli olmadığı belirtilmiş, ancak yaptıkları neşirde, şairin şiirlerinin bazı güvenilir yazın nüshalara bakılarak birtakım elemelere tabi tutulduğundan söz edilmiştir. Mesela bu neşirde 90'dan fazla yeni şiirin Mahtumkulu'nun

¹ Mahtumkulu, *Mahtumkulu Koşgıları*, Haz. Berdi Kerbabayev, Türkmenistan Devlet Neşriyatı, Aşgabat (Paltaratski), 1926, s. 5, 8

²Zeki V lidi Togan, *a.g.m.*, s. 472-473.

şairleri arasına alındığı ifade, edilmiştir. "Yör Bilen" şiiri 8; bende indirilirken, bazı şiirler şairin divanından çıkarılmıştır. Şöyle ki, "Fıganım Bar" şiirinin Andalib'e, "Gözelim" şiirinin Şabende'ye "Sarf Eyliyer Aşını ." şiirini Marufi'ye, "Hemhane Gelendir" şiirin de Gayibi 'ye ait olduğu tespit edilerek bu neşre alınmadığı kaydedilmektedir.¹

"Yaraşmaz" başlıklı şiirin Mahdumkulu ve Kemine'nin divanlarında az farklarla tespit edildiğini belirten Nur Kılıç Fidakar da Köroğlu destanında geçen bir şiirin de, Mahdumkulu'nun "Turgıl Didiler" ve "Didiler" isimli şiirleriyle olan büyük benzerliğe dikkat çektikten sonra şöyle demektedir: "Bunun için ilim ve edep erbâbı kimseler, özellikle din alimleri, Mahdumkulu 'nun bazı şiirlerine şüpheyle bakmaktadırlar. Bu şiirlerin başka bir yerden bilerek veya bilmeyerek Mahdumkulu Divanına girdiğini veya derlendiği sırada, nakleden kişinin şiiri Mahdumkulu ismiyle okuması üzerine bu şekilde yazılmış olabileceğini ifade etmekte edirler"²

Şairin eserini inceleyerek de konuya ışık tutacak neticeler elde edebiliriz. Mesela "Baş Bolmañ" isimli şiirde Mahdumkulu'nun yaşının yüzü geçtiği ifade edilir:

Mahdumkulı köp sevdâlı başın bar

Ömrüñ uzak yüzden aşâ yaşın bar

Halbuki kaynaklar Mahdumkulu'nun (Bu konuda bazı ihtilaflar olsa da) 1733-1790 yılları arasında yaşadığını Yani 57 yaşında vefat ettiğini bildirmektedir.³ Şu durumda yukarıdaki şiiri nasıl Mahdumkulu'ya ait sayabiliriz.

¹ Mahdumkulu, *Magtimgulı Sayanan Eserler*, (Haz. G. Nazarov, A. Mülkamanov, M. Övezgeidiyev, M. çariyev, A. Nuryağdiyev), Aşgabat, "Türkmenistan" Neşiyatı, 1983, s. 200,205,207.

² Nur Kılıç Fidakar, *Nakd i Tahlil-i Asar Ahval-i Mahdumkulı Feragi, İhsan, Gonbed hş. 1379, s. 168*

³ Mahdumkulu, *Mahtumkulı Feragi'nin. -Kamil Divanı*, (Haz. Mirad Durdı Kazı), İntışarat-i Senai, Günbed-i Kavus h. 1372, s. 6-7.

Mahduinkulu Divanında kalite bakımından çok farklı şiirlerle karşılaşmaktayız. "İçmeyin Camım, Yeldim Tut, Bî-vefalardan, Bî-kararam Doğrusu, Aşık Bolmuşam, Bednam Olar" gibi şiirler birçok müstensih hatası, yanlış okumalar ve geçirdikleri onca hengameye rağmen sağlam ifade, nükteli söz şiiriyetten güzel örnekler sunabilmektedir. Bu örnekleri elbette ki epeyce arttırabiliriz. İşte bunlar" bize gerçek Mahduinkulu'yu sunmaktadır. Ama tutarsızlıklar, bayağı ifadeler, az da olsa edebe uymayan sözler, daha kafiyeden bile mahrum bozuk vezinli nazım parçaları Mahdumkulu divanına girmiş yabancı unsurlar veya ev sahibinin yerine geçmek isteyen pişkin misafirler görüntüsü vermektedir. Bunu görmek için mesela "Kadrin Ne Bilsin, Baş Bolmañ, Na-geh Yatıpsen" şiirlerindeki kafiye sistemi incdenebilir. "Fiiliñ Seniñ ve söyüş, Bile" şiirlerinde insan pisliğinden açıkça söz edilmesini de Mahdumkulu'ya yakışmayan edep dışı. Sözlere örnek olarak zikredebiliriz. Şairlerin bütün şiirlerinin aynı kalitede olması; düşünülemez. Ancak Mahdumkulu'nun şiirlerinde, hem şiir kalitesi hem muhteva bakımından görülen farklar, o kadar fazladır ki bunların farklı kişileri işâret ettiği ni düşünmeden edemiyoruz.

Mahdumkulu'nun şiirlerinde fonetik bakımından bizi şüpheye düşüren kullanım- lardan da söz edebiliriz. " Üssesi Bolmaz" şiirinde "üste ve Farsça piste (fıstık manasında) kelimeleri "üsse ve pisse" şeklinde kafiye olarak kullanılmaktadır. Yine "Yırak Eyle Özüñi" isimli şiirinde "rast"(Farsça doğru anlamında) ve "dost" kelimelerinin son harfleri düşürülerek "ras" Ve "dos" şeklinde kullanılmıştır. İkinci örnek nispeten yaygın bir kullanım arz ediyorsa da, üste > üsse ve piste > pisse benzeşmesinin en azından,o zaman için yazı diline geçecek yaygınlıkta. Olabileceğini kanaatinde değilim. Ayrıca Mahdumkulu'nun bugün Türkmenistan'da geçerli olan imladan farklı olarak kelimelerin aslı şekline sadık kalmayı tercih ettiğini görüyoruz.

Bütün bunlar bizi Mahdumkulu'nun gerektiği kadar tanınamamış olduğu gerçeğiyle karşı karşıya getirmektedir. Son yıllarda, Mahduinkulu 'nu daha iyi tanımak ve şiirlerini daha

doğru okumak suretiyle divanını yeniden yayımlamak yönünde çaba gösterildiğine şahit olmaktayız. Yaprak dergisinde çıkan bir yazıda Mahduinkulu' un İran'da basılan divanlarının ortak özelliğinin, "ilmilikten uzak olma" ve "iş bilen kişilerce hazırlanmamış olma" şeklinde olduğu belirtilmiştir. Bizce diğerlerinin de bunun dışında tutulmayı, pek hak etmediklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Şairin eserinin yeni baskıları yapılırken izlenecek yol konusunda ortaya atılan bazı öneriler de dikkat çekmektedir. Mesela Mahdumkulu'nun gerçek şiirleri ile ona nispet edilen şiirlerin tespit edilerek bunların ayrı ciltler hâlinde basılması gerektiği öne sürülmektedir.¹ Bu ifadelerden Mahdumkulu'nun olduğu söylenen şiirlerin, arasında, başkasına ait şiirlerin bulunduğu kabul edildiği anlaşılmaktadır. Doğru neticeye varmak için yapılan çalışmalardan biri de şairin eserinin en eski yazmsına ulaşmak çabalarıdır. Musa Cürcani'nin söyleşi şeklindeki yazısında, 170 yıl öncesine ait bir yazmanın elde edildiği bildirilmektedir. Bu yazma, eserin, üçüncü istinsahıdır. Birinci ve ikinci derecede istinsah edilmiş nüshalar ise ortada yoktur.²

Yukarda görüşlerine başvurduğumuz kişilerden aktardığımız bilgiler de aşağı yukarı bu çerçevede oldu. Ancak Mahdumkulu'nun şiirlerinde görülen karışıklığın farklı bir yönü daha vardır: Kasti ve ideolojik müdahale. Yusuf Kocık'ın bir makalesinde Mahduinkulu'nun eserine yapılan böyle bir müdahaleden söz ediliyordu. Bu sebepten konunun bir başka boyutunu ele alan bu makalenin tercümesini bu yazının sonuna eklemenin yerinde olacağını düşündük. Ancak önce bu hususta zihnimize takılan bir kaç noktanın altını çizmeden geçemeyeceğiz: Yusuf Kocık, sözkonusu makalesinde:

Okıyp bildim · Sayadı'nıñ Bustlin'ı

Gör ne aceb Hakani'nıñ Medyan 'ı

¹ Setad-i Bozorgdaşt-i Mahtumkulu Kelâle, Yaprak sayı 18, Gunbed-Kavus, h. 1381 s. 10

² Musa Cürcani. "Guft u.Gu Ba-.Akayi kılışı', *Yad-name-i Mahtumkuli Feragi*, Müessise-i.Ferhengi e İntisarati-i Mahtumkuli Feragi, İran Gorgan, h. 137 , s. 29-30.

İster men Şâ(h)-nâme, Sâkı-nâmâ'nı

Halıf Omar birlen Süleyman bolsam.

Gibi şiirlerin Mahdumkulu'ya maledilmesini eleştirmiş, bunlara şiir demeyi bile uygun görmemiştir. Halbuki aynı yazar bu makalesinden altı sene önce yine Yaprak dergisinin numarasız yayımlanmış olan özel nüshasında bu şiiri Mahdumkulu'ya ait olarak göstermiştir.¹ Bunun, altı sene öncesine ait bir görüş olması, yazarı mazur gösterebilir. Ancak, bu makalede şiirin iki dördlüğü bazı düzeltmelerle verildiği halde hiç tenkit edilmemiş olması da dikkat çekmektedir. Çünkü Y. Kocık, düzelterek verdiği bu yanlış ifadelerden yola çıkarcık bu şiirin Mahdumkulu'ya ait olmadığı hükmüne varacaktır. Yine yazarın Mahdumkulu'ya ait olmadığını iddia ettiği şiirlerden biri "Türkmeniñ" isimli manzumedir. Ayhan Hacıyev'in 1924'te yaptığı bildirilen Mahdumkulu portresinde, şairin önünde resmedilen kağıtta bu şiir rahatlıkla okunabilmektedir.² Eğer bu tarih doğruysa bu şiir hakkındaki şüpheleri de yeniden değerlendirmek gerekecektir (Mahdum 2004: 206-209).

Prof. Dr. A. Mahdum'un şüphe ettiği iki konuya değinmek yerinde olacaktır. Birisi, Y. Gocık'ın Yaprak dergisinin sayılı yayını başlamadan önce, Mahtumkulu ve Fars edebiyatı konulu makalesinde Mülliyev'in şiirine atfederek Mahtumkulu İran'ın büyük şairlerinin eserleriyle ilgilendiğini ispat etmek ve sonra dergideki makalede bu şiirin Mahtumkulu'na ait olmadığını iddia etmesi, çelişkili bir durum ortaya koymasıdır. Makale'nin A. Meredov'a ait olduğu dergide kaydedilse idi, bu sorun ortadan kalkmış olacaktı. Ancak A. Merdov'un kendisi bilmediğimiz nedenlerle makalenin kendi adına yayınlanmamasını isteyerek Y. Gocık'ın adına vermişti. Y. Gocık Tahran'da öğrencilik döneminde yazdığı "san bolsam" şiirine referans gösterdiği bu makaleyei M. Gâzi'nin yayına atfederek yazmış ve İran

¹ Yusuf Kocık, "Mahtumkulu ve Edebiyat-i Farsi, *Yaprak*, İntişarfıt i Berg, Tabrnn, h. 1371, s. 84.

Not: Söz konusu ilave edilmiş şiirler makalesi N. Aşırpur Meredov'un yazısı olup, kendisi İran'da Yusuf Kocık'ın adına yayınlamıştır. (Y. Rahimi Daşlı Burun)

² Orhan, Tan, "Türkmen'in büyük Şairi Mahtumkulu", *Türk Dünyası*, s. 3, Haziran, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 40-41.

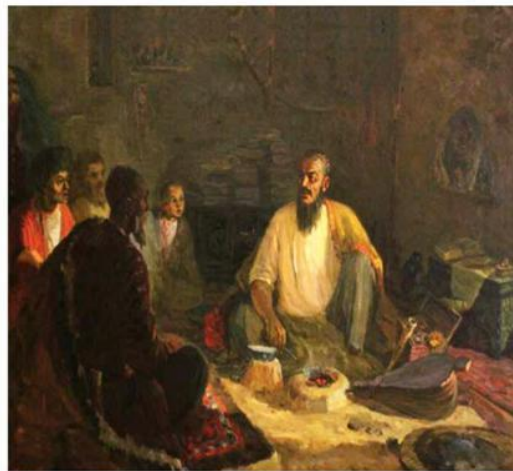
Türkmenleri o dönemde Mülliyev'in TMGİ'na teslim ettiği şiirlerden haberdâr değildiler. Rahmetli M. Gazi (1928 doğumlu, vefat: 8 Aralık 2017) İran Türkmenlerinin yayıncılık babası denilecek bir şahsiyet olup, kendi araştırmaları yanında Türkmenistan'ın neşirlerini de olduğu gibi Arap alfabesine aktararak edebiyat dünyasına sunmakta idi.

İkinci soru işâreti ressâm Ayhan Hacıyev'in Mahtumkulu'nun portresini 1924'te çizmesi ve onda "Türkmeniň" şiirinin bulunmasıdır.

Hacıyev 1924 doğumlu olup, 1998'de vefat etmiştir. (Taylor vd., 2013: 154). O, 1943 yılında Moskva'da öğrenci iken 1946'da başlamış olduğu portreyi 1947'de bitirmiş. (Gılıçi, "Ferâgi dergisi", 2015: 47) Yukarıda anlatıldığı üzere, Mülliyev de 1946 yılında şiirleri TMGİ teslim etmiştir ve Nisan ayında şiirin bulunuş hikâyesi gazetede yayınlanmıştır. Aşırpur'un verdiği bilgilere göre "Türkmeniň" redifli şiirle ilgili kuşkular o dönemde basına yansımıştır. Hacıyev Arap alfabeli imlası olmayan bu şiiri, eski yazıya aktarmış olabilir. Ressâmın Mahtumkulu'dan diğer resimleri de vardır.

Resim Tarihi 1947

Resim Tarihi 1959

4.2.2. Latin-Kiril Elyazmalı Şiirlerin Üslupbilimsel İncelenmesi

Bu çalışmamızdaki yöntemle tespit ettiğimiz üslup özelliklere dayalı Mülliyev'in teslim ettiği şiirleri incelemek yerinde olacaktır. Bu Latin ve Kiril harfli elyazmada bulunan 216 şiir Mahtumkulu'nun Arap harfli elyazmalarındaki incelediğimiz 246 şiirle hemen hemen eşit sayıdadır ve onların tümünün incelenmesi kendi başına özel bir konu olabilmektedir. Bu nedenle her hangi birinin eksik yanları çok olup olmadığına bakmaksızın ilk iki şiiri ele alacağız ve 216 şiirin genel dil, düşünce ve edebî özelliklerine de değineceğiz.

Bu incelemede, şiirlerin Arap harfli elyazma olmaması, Türkmen, Tacik ve Özbek talebelerin bir araya getirilerek Firdevsi, Nevâî ve Mahtumkulu'nun yaşadığı odada onların elyazmalarının bulunması ve sonradan Mülliyev'in bunu inkar ederek bahşılardan derleme yaptım demesi gibi şüphelere bakmadan sadece ortaya konulan dizeleri Arap harfli eski elyazmalardan tespit ettiğimiz üslupbilimsel özelliklerle örtüşüp örtüşmediğini dikkate alıyoruz. Mısraların devamında hece sayısını ve her bendin veya beytin aşağısında ilgili üslup açıklamalar gelmektedir. Şiirlerin kaynağı 3. cilt Mahtumkulu divanı Aşkabat 1993 yayınıdır ve koyulaştırılmış şekilde sunulmuştur.

Şiir 1: Hakın Permanıdır

Dostlarım gövñüm içinde devzahın sûzânıdır 15 hece

İstemez men ol âteşi, neyley Hakın fermânıdır 16 hece

Mahtumkulu'nun bunun gibi gazel kafiyeli şiirleri çoğunlukla fâilâtün aruz veznindedir. Bu şiiri bir türlü aruz veznine uyduramamızla birlikte hec vezni bakımından da bozulmalar vardır.

Gövñüm: Mg.'ta: köñglüm/-im

Sûzânı: “F. Yakıcı, Ateş ”(Mg.’ta Sûz şekli bulunmaktadır.)

Fâni cihan gırgısının pencesinde galmışam 15 hece

Gırgı ehlinin içinde yamanlar yamanıdır 15 hece

Gırgı 3-4 “kuş türü veya Tükçe kır- fiilinden Tm. T.’de toplu öldürölme anlamında ihâm sanatı vardır.” Bu byitte cihan toplu öldürücü bir kuşa benzetilmiş ve en kötü öldürücü sayılmıştır. Ancak bu düşünce ve benzetme elyazmalarda yoktur. Karga kuş kullanışı vardır:

166/9 karga kuş yaraşmaz büyük bağlarda

Merdi oynar boldı felek ilde rüsvâ eyleyip 15 hece

Fâni dünya gerdişi nâ-merdler devrânıdır 14 hece

İkinci mısra 14 hecedir. Yazmalarda felek ile ilgili merdi oynamak kullanımı yoktur. Oyna-, fiili ise meşgul-, lenmek/etmek anlamında Farsça bâzı kelimesi ile gelmiştir.

35/10 tilki kimin bâzı bere her yâna

88/10 kız bile bâzı kurdıng tâ on tört yâşa yetding

189/22 ortada kız-u civân dır sen ki toydur bâzıdur

Bu beytin genel mesajı Mahtumkulu’da edebî yaratıcılıkla kendine özgü beyanla gelmektedir:

165/19 bu eyyâmda baş ayakdur ayak baş

165/20 yahşı kıysı yaman kıysı bilinmez

Ömrünün her bir günü öter boldı elem bilen 15 hece

Salım etrafında felekniñ bir gussa-gerdânıdır 15 hece

Dert anlamındaki elem Arapça sözcük Mahtumkulu'nun muhatabı tarafından anlaşılmaz gibi gözükmektedir ve şair onu metnimizde kullanmamıştır. Gussa-gerdân “Arapça ve Farsça birleşik kelime, Keder ve gam dolaştıran” garip kullanım olup, sâl: Farsça yaş ve ömür anlamında veya Türkçe kayık olabilmektedir ki bu halde Mahtumkulu mürâ'âti nazir sanatını kullanır ve deniz, keşti, gemi, su ve ağ- fiili gibi sözcükler eşliğinde getirir.

21/19 dünyâ deryâ ten bir **sâldur** âgar sen

21/20 kaçana deḡ tâ y gider sen düz bile

82/1 suv yüzinde gezdirürsen gâmini

82/2 bir gün âğdurur sen salı dünyğ hey

Âdem oglun bicin kimin felek her dem oynar 14 hece

Ol Hakiñ felek üçin yaradan hayvanıdır 14 hece

İlk mısra 14 hecedir. Bîcin “maymın” Elyazmalarda maymın ve meymenek kullanımı vardır. Bîcin, Yomut ve Göklen ağzında Türk ve Çin hayvan takviminde kullanılır ve hayvanın kendisi kastedildiğinde maymın ve meymenek denmektedir.

İnsanı hayvan saymak, Mahtumkulu'nun düşüncesinde yoktur. Hayvan bîcine atfediliyorsa, bu da şiirin edebî değerini düşürmektedir.

Günde yüz katre öter men umman nazar etrafından 16 hece

Neyleyin dâli gövnüm felek nâ-tuvânıdır 14 hece

14 ve 16 hecelidir. Yön anlamında Taraf metnimizde vardır. Ancak Arapça çokluğu olan Etraf sözcüğü yoktur ve onun yerine günümüz Yomut ve Göklen ağzında olduğu gibi çevre anlamında daş “dış” kullanılmıştır.

187/1 kozıḡ daş püstını azergün güli

187/2 suvın saça çeksenġ ġara reġ bolur

100/34 yedi ġün Ka‘be daşında ġürt ġuşlar āġladı

113/6 bir aġdur bir ġara yılan süleymġnıġ daşındadır

113/14 dünyġ bir ġahbe heleydür ādemzadıġ daşındadır

Nâtuvân sözcüġü de metnimizde yıktur. Gövün: Bkz. İlk beyit.

Ne işleri kılar boldı ol Hakiġ dergâhında 15 hece

Felekiġ bu kıdrine cümle cihan hayranıdır 15 hece

Metnimizde felek bir edebî yaratıcılık aracı olarak kullanılmıştır. Mahtumkulu bu şiirde olduġu gibi felekten şikâyet eder. Ancak dizelerin tümü veya çoġu bunun gibi felekten şikâyete odaklanmamıştır. Mahtumkulu genellikle bir ya iki kere felek sözcüġünü kullanır ve ondan gerçek hayattaki ahlaka, siyasete, insanların huylarına yönelir.

126/1 namâzhon dervişler devletli bâylar

126/2 **felekiġ** gerdâni kecdur yaranlar

126/3 minnet bile ġılġan namâz yöl almaz

126/4 devlete dıynanmak hiçdur yaranlar

Bu şiirin tümü felekten ve takdirden şikâyet niteliġindedir.

Magtımġulı söz diġle söz ahırın aġlagın 14 hece

Erse Azâzîli şeytân kılan ol zebânıdır 15 hece

İlk mısra 14 hecedir. Diġle ve aġlagın fiilerin arasında bir ahenk tutaesızlıġı göze çarpmaktadır. Mahtumkulu bu tür fiilerde iç kafiye sağlamıştır:

207/7 keremiġ güyçlüdür **görgin** dir sen du‘â ġıl el **gergin**

207/8 her ne bersenġ tīzrāk **bergin** i‘tibār yōķdur bu cāna

Sözü dinlemek ve anlamak bir nevi susmak anlamında olup, diğer dizede zebân veya dil (söylemek) ile bağlantı kurmuş ve sus yoksa şeytan sıfatlı olursun demektedir. Bu anlamsal ilişki gevşek görünmektedir. Diğer yandan Mahtumkulu iblisin Azazil adını getirdiğinde Kuran’a ve kısas’ul-enbiyanın rivayetinden bir sahneye edebî telmih yapar:

105/8 ‘azāzildir ıavķı düşen günler hey

115/11 ötdın ‘azāz’il yaratdı yedi ķat yerde cāy etdi

Şiir 2: Amân amân

Beglerimiz kılar geñeşi 9 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

Başa koyar sen teşvişi 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

İlk mısra 9 hecedir. Bir mısranın tümü redif şeklinde kullanılması Mahtumkulu’nun üslubunda vardır. İlk mısranın bir hecesi fazladır ve vezin buzukluğuna neden olur. Nâdân sıfatının feleke nispet edilmesi Firaki’nin üslubundan yoktur. Bu sıfat muhatap bakımından insana yönelik olduğu için sadece Firaki’de insana nispet edilmiş olup, üç kere kullanılmıştır:

78/7 nādānam zāt bilmenem bir günāhlı ķul menem

207/9 yaķşı ‘ayal ele gelmez nādān yaķşı ķadrın bilmez

9/15 tüşse gözi nādānlarıġ

9/16 kāmīl bolup merdān ııķar

Devlet kuşu asmân kaldı 8 hece

Hak sıyladı nazar saldı 8 hece

Ay-günler görüp uyaldı 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

Devlet kuşu tâbiri, Firaki’de vardır. Ancak mutluluk ve saâdet verecekse, Fars ve Türk dünyasındaki edebiyata göre insanın başına konması gerekir ve Mahtumkulu da kon- fiiliyle getirmiştir. Bu şiirde ise “asman kaldı” beyanla yön ekinin kullanılmaması dilsel eksiklik yaratmasıyla birlikte, kuşun uçuşundan “hak sıyladı” diyerek mutluluk kastedilmiştir ve şiirin şikâyet nitelikli genel mesajıyla da örtüşmemektedir. Mahtumkulu kuş sözcüğünü kullanmadan istiâre sanatını da yaratmıştır:

145/13 devlet kınsa bolacağıñ başında

145/14 hemâyetli îli gerek daşında

71/9 devlet felek bile döner kimdin uçar kime kıonar

Kon- fiili gelmeyince anlam kaybı yaşanmaması için kuşu kullanmıştır:

192/17 devletiñ kıuşını kıaçırma destdin

Veya devlet kullanılmadıysa kuş ve kon- sözcüklerinin ikisini de getirmiştir:

65/14 kıuş kıonsun dîp serimge bülbül heñgin kıurdığım

65/15 çârşenbe gün çaşt vaqtı kıondırdığım bilmezmiñg

67/3 ol ne kıuşdur kıonar âdem başına

67/4 anıñ kıonar kıonmaz erki kimdedür

Ancak bu şiirde devlet, kuş ve gereken fiili asman kalmak “uçmak” üçü de getirilmiştir ve şiirin icâz “uz ve öz” özelliğinden dışlaşmıştır.

Uyal-: utan- anlamında Firaki’nin kullanışıyla aynıdır.

61/24 erte ol maşşer günü derlâp **uyalmazdın** burun

Yagşılar geñeşin tutan 8 hece

Feleki bâkıya atan 8 hece

Zindân içre gâfil yatan 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

İyi kişiler istişâre ederek feleki bâkiye atmak, nasıl anlamı vardır ve muhatap, bu dizelerden şairin kastettiği anlamı veya anlamları kavrayabilirmi? Şiirde en azından bir anlam okunduğu anda vurgulanmalıdır ve olabilse diğer anlamlar muhatabın duygu, düşünce ve anlam yaratıcılığı eşliğinde ortaya çıkması gerekir. Zindân içre gâfil yatan istişâre eden iyi kişilerin zıt anlamını ifâde edebilmektedir ve tezat kullanımı şiir yaratıcılıkta edebî metnin özelliklerindendir. Ancak bu karşıt anlamlar hissedilmeli ve vurgulu bir beyanla getirilmesi gerekir. Bu bendin cümlelerinden şöyle bir anlam çıkarabiliriz:

İyi kişiler meşveret ederek feleki ve dünyayı gözardı etmişler ve bekâya yüz tutmuşlar. Ancak onların karşısında olan ve dünya zindânına tutsak kalanlar, - eya Aşırpur’un anlattığına göre zindanda bulunan kardeşini göstermektedir.- gâfil olmuşlar ve nâdan felek amân amân kime atfedilir: yagşılaramı veya gâfillere veya her ikisine de? Felekin kendisi muhatap olduğundan sözlerin edebî ilişkisini gevşekleştirmiştir.

Ança cebir kılar bolduñ 8 hece

Amanatı alar bolduñ 8 hece

Çoh gerdişe salar boduñ 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

Buradaki dizelerin tümünü feleke atfederek anlam çıkarmak güç değildir.

Nâ-merdler yolbars bolupdır 8 hece

Zenân barı bars bolupdır 8 hece

İlim günüm hırs bolupdır 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

Esas aldığımız elyazmalarda zenân sözcüğü bir kere Farsça tamlama “şehr-i zenân” kullanılmıştır:

101/23 yokarsı **Şehr-i zenân** katnağ saraydur beli

Farsça zen “kadın” kelimesi yedi kere cins ismi olarak geçer ve Mahtumkulu iyilik ve kötülük söz konusu olunca ayâl ve hatûn sözcüklerini kullanmıştır. Bu şiirin içeriğinin tersine Firaki erkek ve kadın tüm insanları kötülememiştir. İyileri ve kötülerini karşılaştırır ve muhatabı iyilik ve kötülük konusunda düşünmeye yöneltir. Mesela 95 No.’lu menğzâr redifli şiiri erkek, kadın, oğul, kız ve insanların tümü iyi ve kötüye ayrılmıştır. Burada erkek ve kadınla ilgili beyitlerini veriyoruz:

195/1 öba ücındaķı depe eyerlenen ata menğzâr

195/2 ‘aķılsız ârler zer bilen yazılan bed ĥaťa menğzâr

195/11 yatan yeri yılân koynı asılanı itinğ boynı

195/12 pīs ārinğ yaķşı ĥātūnı dürr-i bīķimete menğzâr

Bu şiirde ise nâmert, kadın, il-gün “tüm insanlar” yolbars, bars ve ayı gibi yırtıcı olmuşlardır.

Köp çekip men cebri cefâñ 8 hece

Royun görmemişem sefâñ 8 hece

Destin tutdum acep turfâñ 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

Bu dörtlükte sevgiliye ulaşmamak ve onu acep türfe “ne güzel” görmek gibi edebî kullanış vardır ve şair ayrılıktan şikâyet etmektedir. Ancak türfe sözcüğü elyazmalarımızda sıfat olarak ismiyle birlikte gelmiş ve bu sıfat isim yerine oturmamıştır:

59/2 âvı zehr-u şehd-i şekker türfe ballar andadur

59/5 türfe begler türfe hânlar türfe îller andadur

Magtımğulı diyer amân 8 hece

Yakıyn geldi âhir zamân 8 hece

Dag serinde hicrân dumân 8 hece

Nâdan felek amân amân 8 hece

Bu bentte sözcüksel kullanış yerinde olup, sadece dağ kelimesinin edebî kullanışı elyazmalarımızla örtüşmemektedir. Şair “dağ”ı benzetme yapmadan doğal anlamda verirken onun dumanını hicranla benzetme yapmıştır. Halbuki Firaki muhataba tasvîr yaratmak için ve dağın doğal anlamından çıktığını belirtmek için bu durumda dağı da bir benzetme ile getirmektedir:

114/1 îller hey Mecnûn dâğınîñg serindin dumân gitmezmiş

Veya dağ sözcüğünü kullanmadan dumanı insane nispet eder:

88/15 otuzıñda yeriñdin **duman** gitmez **seriñdin**

110/9 **serindin dumanı** gitmez eyyâm geçip yere batmaz

157/5 ‘ışkımnıñ yeli cōşar ‘**aklım dumānı** çāşar

148/11 açıp yiğitlik **dumanın** getir sen kaygı zamānın

Doğayı vasf ederse, ser, akıl ve yiğit gibi insan ilişkisini kurmadan dağ kelimesini kullanır ve insan vücudunu insana değıl doğaya/dağa nispet eder:

163/1 altmış **başlı** āla qarlı **dāğlardın**

163/2 **duman** göçer **yağmur** yağar **sıl** kalmaz

110/10 karrıp kalmaz ölmez yitmez **kōrganlı** ‘kale’ **dāğlar** görünür

Bu eserler dilsel açıdan elyazmalardaki şiirlerle aynı bölgede yaratılması nedeniyle ve şairin eserlerinin edebî özellikleri, düşüncesi, dili ve söz varlığı yazmalarımızla örtüşen yerleri çoktur. Ancak biz Mahtumkulu’nun Arap harfli elyazmalarının farklı yönlerdeki özelliklerini tespit ederek incelemiştik. Burada onlarla örtüşen yerlerini ne kadar olduğunu zikretmek gereksinimini duymamaktayız. Zirâ aynı bölgedeki eserlerin az sayıdaki farklılıkları kişisel düşünce ve hayat hikayesini ortaya koymaktadır. Bu konuda Amanova’nın Türkmen şairlerinin üslup farklılıklarını aktardığımızda görüşümüzü dönem içi üslup olarak açıklamıştık. Yeri gelmişken onu tekrar etmemizin faydalı olacağını düşünüyoruz:

Amanova her şairin kendine özgü üslubu olduğunu söylerken, Mollanefes ve Mätäci’nin eserlerinde Arap ve Fars sözcüklerinin çok olduğunu ancak Seydi ve Zelili’nin edebî dili halk diline daha yakın olduğunu anlatmaktadır. Anlatıldığı üzere bu tür dilsel özellikler dönemin başlattığı veya yürüttüğü üsluptan dil, düşünce ve edebî özellikler

açısından çok fark göstermiyorsa kişisel üslup niteliğinde değildir ve dönem içi bazı şairlerde yaygın olan özelliktir ve formalistik bakış açısından şairin eserlerinin baskın ögesi denilebilecek kadar bir özelliktir ve bu tür şairlerin eserleri genellikle Mahtumkulu'nun şiirlerinin üslubuyla örtüşmekte olup, onun izleyicileri niteliğindedirler. Üslupbiliminde kişisel üslubun özel bir konumu vardır. O da şairin eserlerini kendi dönemindeki yaygın olan dönemsel üsluptan ayıran özelliklerdir ve istatistik değeri olması şarttır. Mahtumkulu'nun elyazmalarındaki özelliklerin bazısı Sûfî Allahyâr, Azâdî, Andelip, Şeydayi ve Gâibi gibi bir çok şairin eserlerinde bulunsa da, onlar bu mahallileşme sürecinin belirtilerini gösteren şahsiyetlerdir ve dönemin üslubundan ayırabilecek kadar değildir ve düşünce, dil ve edebî noktaların tümünde kişisel özellik arzetmemiştir. Bu yüzden üslup belirtileri mahiyetinde olup, Mahtumkulu'da dil, düşünce ve edebî özelliklerin üçü de zirveye ulaşmıştır ve şair, diğerlerin onu izlemesiyle yeni bir dönemsel üslubun kurucusu olmuştur.

Bu Kiril ve Latin harfli elyazmalar eğer az sayıda müstensih hatası denilecek kadar farklılık gösteriyorsa, Mahtumkulu'nun şiirleri olabilecektir. Eğer Kemine, Molla Nefes, Seydi ve diğer şairler gibi, onlardan ve dönemi başlatan Mahtumkulu'dan farklılıklar arz ediyorsa, Mahtumkulu'nun değil, dönem içi diğer bir şairin eserleri niteliğinde olabilmektedir.

Yukarıda iki şiirin Arap harfli elyazmalarımızdan fark gösteren yerlerini sunmuş olduk ve bu 216 şiiri birer açıklamak ayrı bir çalışmanın söz konusu olabileceğini hatırlatmıştık. Şimdi diğer şiirlere genel bir bakışla sadece şiir ve satır sayısını vererek özelliklerini zikretmeye çalışmaktayız:

Latin- Kiril yazmanın diğer üslup özellikleri özetle bakmak yerinde olacaktır. Eğik çizginin sağında Aşkabat 3. Cilt 1993 yayımının şiir No.su ve solunda satır sayısı verilmiştir:

Akıl sözünün aklî yerine kullanılması veya âkilse de gramer eksikliği (âkilin sözüne olmalı) vardır. gevşeklik: Akıl söze güler nâdân, 6/1,

Kuran yüze sıylmak ‘yüzüne değirip öpmek’, Türkmen örfüne göre bebeğin yüzünü sıylmak “yüzüne el sürterek kendi yüzüne ve alınına elini değirmek, yeni dünyaya gelen bebeği tebrik etmek ve kutlayan kişiye de nasip etmek anlamındadır. Burada tevbe etmek anlamında yazmalarımızın kullanışı değildir. 6/11-12.

Söz ma’nisin bilmeginçe, 6. Şiir söz kullanım ve edebî değerler açısından farklılıkları vardır. Ancak düşünce açısından Türkmen klasik edebiyatıyla örtüşmektedir.

Nâdan sözcüğünün çok kullanışlı olması şairin bir sözcüksel üslup özelliği niteliği olarak göze çarpmaktadır.

Akıl söze güler **nâdân**,

Söz ma’nisin bilmeginçe. 6/1-2

Nâdan sözcüğü Word sisteminin bul bölümünden aradığımızda bu metinde **38** kere elyazmalara dayanan metnimizde ise **üç** kere kullanılmıştır.

Yâni, elyazmaya karşın ayrı bir üslup niteliğini taşımaktadır.

Hazar “deniz adı” 6/4,

Torum: 6/11, altı ay ve bir yaş aralığı deve yavrusu ve cins ad olan Tm. T. düye “deve” de elyazmada yoktur. Bu şiirde kullanılan maya “dişi deve” metnimizde Akmaya şeklinde gelmiştir ve Türkmen deveçiliğinde güzellik açısından özel yeri vardır.

Şiir 6: **-magıynça/** -meginçe olumsuz eki kafiye olarak gelmiştir ve toplam olumlu olumsuz ince sıradan 5 ve kalın 7 kere görünmektedir. Yazmada ise g.- megünçe 21/12 bir, -ginçe b. 49/23 bir, b.- günça 230/30, 230/36 iki kere toplam 4 kere kullanılmış olup, ekin

düzlük uyumunun olmadığını Çağatay Türkçesi'nin etkisi olarak değerlendirebiliriz. Latin-Kiril yazmada ise tamamen düzlük uyumu içersindedir ve yazı sisteminin sabit şekli vardır. Bu durum metnimizde Arapça yazmalardaki dilsel geçiş merhalenin tamamen bitmediğini göstermektedir ve üslupbilimi açısından doğaldır.

Şiir 7: **gücük** “köpek” yazmamızda yoktur ve “it” sözcüğü “köpek” kullanılmıştır. Bu, Yomut ve Göklen-Bayındır ağızlarındaki kullanımla ilgilidir.

Yazmamızda it köpek 14 kere ve Latin-Kiril yazmada bir kere gücük ve 4 kere it kullanılmıştır.

Türkmen: 109/2-4-6-12-16-20-24-28-32,36, 157/2-4-14, 180/10-25, 186/3-13, 188/18, 203/23

Latin-Kiril harfli yazmada Türkmen sözcüğü 20 kere kullanılmıştır. Türkmeniň ve Türkmen binâsı başlıklı iki şiir (109 ve 157) ve hem de Türk veya dönemin üslubunda olan Türki sözcüğünün kullanılmaması dikkat çekicidir. Mahtumkulu Türk, Tat, Tacik kelimelerini edebî yaratıcılığında kullanmıştır:

98/27 munı bilürmi sen kıysı şehirde

98/28 Türke kılluk eden iki tat nedür

179/7 ħar beslân Tâcike tüşse şâhlık at

179/8 palan çeker sürer kıadrın ħiç bilmez

Türkmen sözcüğü Arap harfli yazmalarımızda kullanılmamıştır. Mahtumkulu, Türkmen sözcüğünü kullanmadan Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili boylarından ve onların birliğinden söz eder ve Etrek, Gürgen, Balkan gibi Türkmenlerin yaşadığı coğrafi adlar da vardır ve Türkmen yerine Türk ve Türki kelimeleri vardır. Mülliyev'in Kiril yazmasında bu kullanışlardan örnek yoktur.

Bu durum bir yandan edebî metinlerde eskiden miras kalan kullanımla ilgilidir ve şairin babası Azâdî'de Türki kelimesini kullanmıştır. Diğer yandan Oğuzların batıya göç etmesiyle Oğuz-Türkmen boylarının orta Asya'da azınlık olup kalması, onların siyasî mefhumla millet oluşumu bir tarihî süreç yaşamasiyla ilgilidir. Biz çalışmanın giriş bölümünde, Türkmen anlayışındaki kimlik kavramının din, boy ve dille bağlantılı olduğunu söylemiştik. Türkmenler Revnek'ül-İslâm ve Ebu'l-Gâzi Bahadurhan'ın bilgilerine göre Şeyh Şeref'in Mu'în'ül-Mürîdi ile dinî kimliğini korumaya ve öğrenmeye çaba göstermişlerdir ve onun döneminde millî kimlik boyların ilişkisini öğrenme ortaya çıkmış ve yazar Şecere-yi Terâkime kitabını Türkmenlerin isteği üzerine yazmıştır. Türkmen ve Türkmânân sözcüğü Fars kaynaklarında Mahmud'un oğlu Sultan Mes'ûd Gazneli döneminde Ebulfazl Beyhakî'nin Târihi Beyhakî kitabında kaydedilmesine rağmen, Hazar ötesindeki Türkmenler anlamındaki Türkmen sözcüğünün edebî eserlerde kullanışı bir tarihî süreç yaşamıştır ve o da tarih sürecindeki sosyal ve siyasî şartlarla ilgilidir. Azâdî Çağatay edebiyatının etkisiyle Türki kelimesini kullanması ve oğlu Mahtumkulu'nun da onu devam ettirmesi gâyet doğaldır. Firaki döneminde Türkmenlerin uyanışı ve birliğe doğru hareket etmesi edebî eserlere yansımış olup, sözcüğün edebiyatta kullanılması zaman gerekeceğini anlatmaktadır. Türkmen yazılı edebiyatı klasik dönemde hangi şair ilk defa bu sözcüğü kullanmış sorusu ayrı bir araştırma istemektedir.

Bir asır sonra 19. yy. klasik şiirlerinde bu kullanım vardır:

Başdan-ayak külli ârsarı gelip,

Teke, Salır, Saryk bisyarı gelip,

Bil ki **Türkmen** atlı il barı gelip,

At münüp, don geyip gitse gerekdir (Seydi, 1991: 43).

Türkmen binâsı şiiri:

Gurdugum aslında bu zemîniñ mıyhdır 14 hece

Erer ol erkan mıdâm budur ki Türkmen binâsı 15 hece

Beytiyle başlar ikinci dizede bir hece fazlalığı nedeniyle vezin bozukluğu vardır. Eğer müstensih hatası dersek 4. dizede iki hece fazla gelmektedir.

Bil polatdan binâ bolan budur ki Türkmen galâsı 16 hece

Ahal ili boy adlarıyla birlikte gelmesi, Arap harfli yazmaların üslubu dışında bir kullanıştır:

Teke Yomut, Yazır Gökleñ, Ahal ili bir bolup 15 hece

Kılsa bir câyga yürüş açılar gül lâlesi 14 hece

Köpet dag (Ahal bölgesinin güney tarafı) ve Soñıdag (Göklen-Yomut bölgesinde) ikiside İran ve Türkmenistan'ın sınırlarını teşkil etmektedir. Türkmenistan'ın coğrafiyasından İran, şairin deyişiyle Kızılbaşlar bu dağların arkasındadır ve Mahtumkulu da Türkmenistan konumundan bakılırsa bu dağların arkasında yani Soñıdag'ın güneyinde yaşamaktadır. Mahtumkulu kendi coğrafi konumundan kızılbaşların dağların arkasına atılmasını söylemesi düşündürücüdür ve yaşadığı coğrafyanın kuzeyine geçerek bu mefhumu söylemesi gerkmektedir ve Türkmen binâsı şiirinde buna rastlıyoruz ve yine ikinci dize bir hece fazladır:

Külli Gızılbaş barını atdı dag arkasına 15 hece

Gice sabah yatmaya gelir olarnıñ nâlesi 15 hece

Eğer edebî eserde özellikle şiirde bunun gibi mantıksal ilişkiler aranmaz dersek, o zaman şair sözcükler arasında edebî ve estetistik bağın bulunması gerekmektedir ve Mahtumkulu ustalıkla bu edebî yaratıcılığı başarmıştır.

Türkmeniñ şiiri:

Bu şiir Latin-Kiril elyazmada 109. eserdir ve şöyle başlar:

Ceyhûn bahri, deňzi hazar arası

Çöl üstünden öser yeli Türkmeniň

Hazar Denizi'nin adı elyazmalarımızda geçmemiştir. Standart Tm. T. ve Yomut ağzında olan ös- "rüzgar es-" fiili Göklen ağzında olduğu gibi es- düz ünlü ile kaydedilmiştir. Bunu ilk hecesi yuvarlak olan sözcüklerin vav harfiyle kaydedilmesinden anlamaktayız ve es- fiili vav olmadan sadece elifle yazılmıştır. Araştırmanın dil bölümünde kullanım detayları açıklanmıştır. Ceyhun sözcüğü iki kere biri ceyhan şeklinde gelmiştir. Mahtumkulu birini düşünce bölümünde açıkladığımız üzere, revayete dayalı ve diğerini tasavvufi yaratıcılık için kullanmıştır. Dünyadur şiiri gibi bir coğrafi anlatımlı şiir veya yaşadığı coğrafya olmazsa genelde Mahtumkulu şehir, nehir, ırmak ve deniz adlarını bu tür edebî yaratıcılık için kullanmıştır ve Arap harfli elyazmalarımızda dönemin Türkmen coğrafyasının genel haritasını tasvir edecek şiiri yoktur.

13/35 H̱ārezmi āb-ı Ceyhūn ḥarāb eylār

128/18 Kūbbet'ül-islāmda Ceyhān baḥrinde

128/19 Sidre şaḥrāsında 'īsa şehrinde

128/20 benim şāḥib-cemālimni gördiñgmi

Reñk be reñk gül açar yaşıl yaylası 109/7: Bu dizedeki gül aç- fiili metnimizde edilgen şeklinde gül açıl- veya göger- kullanılmıştır:

199/1 du' āğa düş gelen gögerür gül dek

231/8 gül güli açılur köñgli pāradur

Günümüz İran Türkmenleri ağızlarında da açıl- kullanılır.

Bark ur- fiil Arapça bark “yıldırım + ur- fiilinden elyazmalarda asıl anlamda kullanılmıştır. Edebî açıdan bu dizede asman, bark ve barân tenâsüp ve Mürââtı nazir sanatını göstermektedir:

246/16 barķ urar asmānda bārān eglenmez

Bark urmak yıldırımın ışığı nedeniyle standart Tm. T.’de ışık vermek ve parlamak anlamı “öwüşgin atmak, yagtı salmak” şeklinde açıklanmıştır. Şair:

Kükreyip bark urar anberniñ isi

Dizesinde, is ‘koku’-nün bark urması yeni genişlenen anlamda edebî sanat yapmadan kullanmıştır. Kükremek ise gürültü yapmak anlamında olup, asman ‘gök’ gürültüsü olup, cümlelerin öznesi bulunmamaktadır. Neticede kükre- ve bark ur- fiilerinin güzel kokulu anbere atfedilmesi anlam bozukluğunu göstermektedir. Mahtumkulu’da koku ile ilişkin қоқа- veya Yomut-Göklen ağızındaki kokıy- + ar’dan ikincil uzunluk türemiş қоқар fiiliyle gelmiştir:

238/13 Bir **gül қоқар** gözel döstiñg bağında

Türkmeniñ şiiri konusunda Meredov ve Azemoun’un görüşlerini yukarıda aktarmıştık.

Meñli: Azâdînin altıncı kuşak torunu olan Gara İşan’ın derlediği rivâyete göre Mahtumkulu’nun sevdiği kızın adı Yañıbeg olmuştur. Ancak Ata işan Meñli adının geçtiğini de reddetmez. Y .Azemoun bu rivayetin Meñli ve Yañıbeg’le ilgili bölümünü Gara İşan’dan şöyle anlatmaktadır:

“Bizim Berkeli Ağa dediğimiz bir ihtiyarımız vardı. O, Mağtımğulı’nın sevdiği kızın adının Meñli değil de, Yañıbeğ olduğunu söylüyordu. Anlattığına göre Yañıbeğ sağlıklı,

güçlü ve güzel bir kızmış, esmermiş ve kız olmasına rağmen, biraz güçsüz olan üç dört erkeğin işini yapabiliyormuş. Okuma yazması da varmış. Mağtımğulı'nın suya düşen kitaplarının içindeki şiirlerin birçoğu sonra Meñli'den alınmış. Bu kız çok iyi bir süvariymiş, yayda ok atmakta büyük mahareti varmış. Güçlü ve çok güzel esmer bir kadın olduğu anlaşılıyor. Bazı insanlar yüzündeki benden bahsederler. Yüzünde ben olup olmadığını bilmiyorum. Bu ihtiyardan öğrendiğimize göre esmer güzeli bir kızmış.” (Azemoun, 2012-2: 22)

Arap harfli yazmalarımızda Meñ ile ilgili şiir bulunmamakta ve hiç bir şiirde onun adı geçmemektedir. İki yazmamızdaki 246 şiir dışında yaklaşık 50 şiiri diğer yazmalardan alan Aşırpur Meredov'un iki ciltlik tenkitli metninde de durum böyledir.

Ancak Latin-Kiril Mülliyev'in yazmasında toplam 38 kere meñli'nin adı geçer. Bu 19 şiirin dördü, birinde Mahtumkulu'nun kız kardeşi Zübeyde dahil olmak üzere, özel olarak Meñli konusundadır:

102: Armânım galdı, 51: Meñli yâırımdan, 141: zebâna Meñli, 142: uyat eyleyir,

Aşağıdaki 15 şiirde ise aşk hasretiyle Meñli'nin adı geçer:

5: bu dehâna, 159: Hâr kıldı, 160: gelip düşdi, 175: zâra döndi, 197: bara bilmey boldum, 201: bizge rovâna, 11: Hindistanda hıyâlüm, 32: nâmis bilen âr, 37: tapar boldum, 43: terk eyleme bu mekânı, 49: neyleyin bî-câreyem, 68: yalan barmı, 84: bagtım garadır, 116: dukân görüner, 122: Meñzemez.

Bu durumda Gara İşân'ın rivayetindeki Mahtumkulu'nun âşık olduğu kız Meñli veya Yañıbeg olarak iki kişinin adı geçmesi bizi şüphelendirmektedir. Arap harfli şiirlerde bir kere bile Meñli'nin adı geçmemişken 36 kere Mülliyev'in TMGİ'na teslim ettiği yazmada bulunması ve diğer yandan Şâbende'nin (1720-1800) sevgilisinin adı Meñli olması ve iki

şairin aynı dönemde yaşamasları kayıtlı belge olmadığından rivayetlerin karışıklığına yol açabilmektedir. Aşırpur, Şâbende ile Meñli konusunu şöyle anlatmaktadır:

“Şabendâniñ edebî lakamı (mahlası) onuñ ayalınıñ (eşinin) adına diyer ekenler. Munuñ şeylediğini halk arasından toplanan maglumatlar bar ve Şabendâniñ liriki eserleri açık görkezyär. Şâbende bilen Meñli bir obada önüp (dünyaya gelip) ösüpdür (büyümüşler), kemala gelipdir (olgunlaşmışlar), söyüşipdir (sevişmişler), durmuş gurupdır (evlenmişler). Şahırıñ Meñli bilen durmuş gurmazından öñ ve durmuş guranından soñ yazan üç şıgrı (şiiri) bize gelip yetipdir.: söver yarım Meñli, cepa eyledim, Meñli hanı nätdiñ?” (A. Meredov 1978: 6).

Şabende’nin Meñli konusundaki şiirlerden biri şudur:

kaşınğa çekipsiñg sürme

bu gün sever yârim Meñgli

Aq yañgaqda Burma Burma

Siyah zülfünğ târım Meñgli

Göze inmez dünya mali

Perîşândır ’âşık hâli

Ĥazan urdı sen gideli

Soldı bağçe bârım Meñgli (Şâdmehr 2011: 179).

Gara İşân’ın rivayetinde Berkeli ağa adlı bir ihtiyârın Mahtumkulu’nun sevdiği kızın adının Meñli değil Yañıbeg diyerek vurgulaması, bu Meñli’nin halk rivayetlerinde Şabende ile Mahyumkulu’nun hayat hilayelerinin karışıklığa marûz kalmasını gösterebilmektedir. Arap harfli elyamalarda Mahtumkulunun birisini sevdiğini ve sonraları dul kaldığını anlamaktayız.

Bunlara çalışmamızın ilgili bölümlerinde mecazî sevgi ve hakiki aşk hemde şairin yaşamı hakkında verdiğimiz bilgilerde yer verilmiştir.

Sonuçta Meñli Mahtumkulu’nun şiirlerinde olsa da onun bir sembolik değeri olmalı ve sevdiği kızın adı Yañıbeg olduğu kanaatinseyiz. Latin-Kiril yazmadaki çok sayıda Meñli adının gelmesi de şüpheli bir durumdur.

205 No.’lu Sân bolsam Şiiri:

Cân göterip barıp yetdim bir bâpdan

Hırka geyip il içinde sâñ bolsam

Tun içinde barıp beytullah tapdan

Zâr yıglaban sahlplarda hûñ bolsam

İkinci dizedeki hırka giyerik halk içinde anılma isteği tasavvufi düşüncelerle örtüşmemektedir. Tasavvufta Allah’tan başka kimseyi amaçlamadan ihlas ile şeriat ve tarıkatta yürümek esas hedeftir.

“Tâpdan” sözcüğü Farsça ışık ve nur analmındaki “tâb-” şiilinden ise isim şekli “tâbiş”tır. Ve mahtumkulu’da böyle kullanmıştır ve “tâb” kelimesini et- fiiliyle birlikte tahammül et- anlamında birleşik olarak kullanmıştır.

159/5 bir tâbişe tâb etmedim töz boldım

Sahiplerde hûñ “F. kan” bolmak kullanımı yazmalarımızda yoktur ve kelimelerin ilişkisi açısından ona anlam vermek güçtür.

Ebu Sait, omar Hayyam Hemedani

Firdevsi Nizâmi, Hâfız pervânı

Celâl’üd-din Rûni, Câmi elvânı

Olarnıñ câyında menem kân bolsam

Çalışmanın tasavvuf bölümünde açıklandığı üzere, Mahtumkulu'nun Arap harfli yazmalarında Nakışbendilik ve Türk dünyazı mutasavvıfların adı geçmektedir. Bu dörtlükteki şahsiyetlerin biri de Arap harfli yazmalarda görülmemiştir. Bunların eserleriyle metinlerarası ilişki niteliğinde özellikle Firdevsi'nin Şâhnâme'sindeki Rüstem ve Zâl gibi şahsiyetlerden çok zikretmiştir. Ancak bunları çoğunlukla geçici dünyada kimsenin kalmayacağı mesajını iletme amaçlı kullanılmıştır ve bu onun sözcüksel bir üslup özelliğidir.

Menem: “men hem, ben de” sözcüğü yazmalarımızda 128 kere kısaltılmadan “men hem” şeklindedir. Günümüz İran Teke ağzında ve Türkmenistan'ın etkisiyle diğer kişilerde görülmektedir. Bu anlamda Yomut ve Göklen diyalektinde “men de > menne” kullanılmaktadır.

167/4 sen hem barıp bir devirde içer sen

9/25 men hem Firâgî ol kader

9/26 ‘aqlımı kıldım der-be-der

Dâmgân'dan yörgen ustât Nevâyî

“Çâr divanı” Ferhât Şirin Rubâyı

Zâhir'üd-dîn Babur, “Mîzân-el” öyi

Gaşlarıña barıp men Mecnûn bolsam

Tahran yakınlarında olan İran'ın Dâmgân şehri Nevâî'le ne ilişkisi olabilirki? Kaş: göze yakın olması itibâriyle edebî dilde maşukun karşısında ve yakınında olmak mecazi bir anlamı ifâde eder. Ancak metnimizde 13 kere kaş kelimesi kullanmışken bu anlam bulunmanaktadır.

Okıyp bildim Sayyadi'niñ Bostan'nı

Gör ne acep “Hakâni”niñ “Medâyin”i

istâr men “Şâhnâma” “Sâkî Nâmâ”nı

Halif Omar birlen Süleymân bolsam

Sayyadi: Özbek şairi, Türkçe Tâhir ve Zühre destanının yazarı olup, Şirâzlı Sa‘di ise Farça Aruz vezni Behri mütekârip “feûlün, feûlün, feûlün, fe‘al” veznindeki Bûstan kitabının yaratıcısıdır. Mollânefes’in Sayyâdi’den etkilenip Zühre ve Tâhir destanının Türkmen varyantını yazdığı konusunda görüşler vardır.

“Mollanefesden öñ XVI asyrda yaşap geçen Özbek şahırı Sayyadî hem “Tahir ve Zühre” atlı bir poema yazyar. Yöne bu poema gısga bolup, vâkâlar anık berilmeyär.” (<http://www.tkm.8m.net/Mollanefes.htm>).

Halif: Rusça “Халиф Омер”, Tm. T. Halıpa Omar ve Arap yazısında aslı gibi خليفة عمر olmalıdır. Vezin gereği üç heceli “halife sözcüğünün Rusça okunuşu ile yazılması düşündürücüdür.

Salâmân Ebsâl’ı sarhoş eyleyip

Behrâm Gûr’ı tutup mehrûş eyleyip

Azod’ud-devlâni bir guş eyleyip

Ebu Mehfûz Gızıl Arslan hân bolsam

Selâman ve Ebsâl ilk olarak ibni Sinâ’nın Arapça ve sonra Câmi’nin, Farsça eseridir. Aslında Yunan kaynaklı bir hikâye olup, İslâm dünyası edebiyatında sembolik beyana gelen hikâyedir. Yazmalarımızda birçok âşık ve mâşuka telmih eden Mahtumkulu Salâmân ve Ebsâl, ve tarihî şahsiyetler olan Behrâm Gûr, Azod’ud-devle ve Ebu Mehfûz Gızıl Arslan hân gibi isimlere karşılaşılmamıştır.

Ebûbekir gan yıflap Fars'da galsa

Ali Mâmûn Abisdâma deň bolsa

Zün'nûni barıp Rüsteme zor salsa

Rüsteniň derdine men dermân bolsam

Halife Ebubekir'se, Fars yurdu ile tarihsel ilişkisi olmayıp Hz. Ömer zamanında İran fethedilmiştir.

Zünnûni Mısrî ilk mutasavvıflardandır ve Rüstem pehlivanla tarihî bağı yoktur. Neticede metinler arası ilişki olmadan Mahtumkulu'da gelmez. Yukarıda söylendiği üzere, Rüstem metnimizde Mahtumkulu'nun bir olumlu baktığı şahsiyetlerindendir. Rüstem genelde metnimizin çoğu yerinde dünyadan fânîlik ve pehlivanlık ve hatta kalenderlik sembollerinden olmuştur ve Nahtumkulu onu yenilgiye uğrayıp derdine derman bulunacak bir kimse olarak bakmamıştır. Bertels'in verdiği tarihî bağlar da Rüstem'in Türkmenler arasındaki oluşan şahsiyetiyle örtüşmektedir.

43/22 Rüstem tek devleri fermâna salsaňg

49/7 kanı ol İskender Rüstem pehlivân

154/8 Rüstem Zâl geyibân kalender geçdi

238/5 İspendiyâr gözi Rüstem Zâlında

Gülen Eflâtun'a yolun görkezip

Davut Osman bilen Ali ürküzip

Kuvat pederi Hosrovı gorkuzip

Olar diygen bârı dîn-îmân bolsam

Diğer dizelerde olduğu gibi, elyazmalarımızda bu şahsiyetlere hiç bir telmih sanatı yoktur.

Arbalet golunda ey Magtımğulı

Rüsteme iskkender hiç tutmaz yolu

Ne bolsa bilgey sen ilât hıyâl

Sertliler alnında men gurbân bolsam.

Arbalet: Yaylı silah anlamında Rusça kelimedir. Rüstem yine bir olumsuz bakışla sergilenmiştir. İskender de metnimizde Rüstem gibi bir şahsiyeti vardır ve Mahtumkulu'nun verdiği bilgiler tarihî metinler ve iskender konusundaki edebî eserlerin içeriği ile denk gelmektedir. Örneğin İskender'in deryâ “ F. Deniz”den geçmesi Genceli Nizâmî'nin İskender Nâme'sinde gelmiştir.

43/23 İskender tek yeriñg yüzini alsanğ

49/7 kanı ol İskender Rüstem pehlivân

57/20 Filkūs oğlı şâh-ı İskender bile

83/15 Ƙaf dâğınınğ gâdiginde İskender

110/2 İskender Cemşid saldırmış büyük binâlar görünür

154/12 Süleymân şıfatlı İskender geçdi

182/20 İskenderinğ deryâ sâlı sizinğdür

Sonuçta bu Latin-krih harfli No. 1123 elyazmanın metni dil, düşünce ve edebî açıdan Mahtumkulu'nun Arap harfli elyazmalarının üslubu ile örtüşmemektedir. Eğer Mülliyev başka bir elyazmayı ezberleyerek kendi şiir yaratış tarzıyla yazmışsa da, edebî ve dilsel yanlışlıkları onun edebî ve dilsel becerisinin derecesinden kaynaklanmış diyerek

Mahtumkulu'nun şiirleri olarak kabul edersek de, en azından düşünce açısından çok farklı olması ve günümüz düşüncelerinin niteliğini veya Mahtumkulu ile bağ kuramayan fikirleri kabul edilebilecek bir durumda değildir. Bu farklı düşünceler şairin kişisel hayatının Mahtumkulu hayatı ile fark etmesinden hemde bir kişinin Mahtumkulu'dan farklı çağdaki toplumsal ilişkilerinden kaynaklanabilmektedir. Her şairin söz varlığı onun düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle tarihsel söz varlığı fark ediyorsa farklı döneme ait bir izleyici olabilmektedir. İncelediğimiz on şiirde vezin ve edebî özelliklerin Mahtumkulu'nun üslubuyla örtüşmemesi, onu Firaki'nin başlattığı dönemsel üslubun bir zaif izleyicilerinden göstermektedir. Mahtumkulu konusunda Vembery'nin kaydettiği sağlam düzen (Vambéri 1991: 411) bu şiirlerde pek rastlanmamaktadır.

4.2.3. Bahşılardan Terennüm Ettiği Şiirlerin İncelenmesi

Bahşılık geleneği Türkmen sözlü edebiyatında destancılıkla birlikte en önemli sözlü edebiyat türüdür.

“Bahşılardan, yani saz şairlerinin inşad ve teganni ettikleri birtakım halk şiirleriyle bedî ihtiyaçlarını te'min ve tatmin eyleyen bu Türkmenler, eskidenberi Dede Korkut hikâyeleriyle beraber, Ahmed Yesevi ve takipçilerinin mutasavvıfâne Hikmetlerine de bûs-bütün yabancı değildiler. Onların âdetâ küdsi bir mâhiyet verdikleri Halk şairi Mahdum Kuli'nin şiirlerinde, Ahmed Yesevi te'siri -önce Vambery'nin pek doğru olarak söylediği gibi- göze çarpmamak mümkün değildir” (Köprülü 1918:189).

Türkmesahra'da bahşılık konusunda araştırma yapan ve düğünlerde ve benzeri törenlerde bahşılardan yanında sunuculuk yapan Aman Durdı Nisâri İran, Türkmenistan ve Afganistan bahşılarının söylediği aydımlarının derlemesini yapmış ve Aydımlar Hazînesi başlıklı iki ciltlik kitap neşretmiştir. Bu eserin birinci cildinde 286 şiir ve ikincisinde ise 293 şiire yer verilmiştir. Bu kitabın metni, farklı çağdaş ve klasik şairlerden, destanlardan ve

bazen tarihî ve sosyal olaylar münasebetiyle yaratılan tek şiirlerden hemde üç ülkedeki Türkmen bahşı ve bestekarların hayatından kısa bilgilerden oluşmaktadır. (Nesâri c.1-2, 2013: 8-20 ve 76-87)

Türkmen sözlü edebiyatının geniş türelerinden olan bu gelenek, Mahtumkulu'nun edebî yaratıcılığında özel bir yeri vardır. Firaki'nin edebî yaratıcılıkta kullandığı şiir kalıbı en çok 11 heceli vezindeki Goşgı veya koşuk kalıbı olmuştur. Bu konu bizi acaba Mahtumkulu bilerek kendi şiirlerini topluma iletmek amacıyla dönemin medyası olan bahşılardan çok söylediği vezinde ve kalıpta eser yaratmışımıdır diye düşündürmektedir. Gerçekten de bahşılardan aydınlarında en çok söylenen şiirler Mahtumkulu'ya aittir. Onun eserleri bir yandan Divan şeklinde kaydolması nedeniyle yazılı edebiyatın üslup oluşturma yönündeki başlangıç noktası olurken, diğer yandan, şiirlerinin çoğu aydım olarak söylenmesi, sözlü edebiyatla sağlam bağlantılıdır.

F. Köprülü'nün, hiç bir rivayet veya belge bulunmadan Mahtumkulu'nu Saz şairi zannetmesi şairin bu bahşılıkla olan edebî ilişkisinden kaynaklanabilmektedir:

“Hemen hemen bundan birbuçuk asır önce hayatta olup, elinde sazı ile Maverâü'n-nehr'i ve İran'ın kuzey taraflarını gezen bu (Mahtumkulu) Nakşbendi dervîşi, bugün bile Türkmenlerin en büyük şâir-mutasavvıfı sayılır.”(Köprülü 1918:189 ve 1976: 177)

Vambery'nin Orta Asya seyahatında Türkmen çadırlarında Bahşılardan Mahtumkulu'nun şiirlerini Aydım şeklinde söylediklerini ve Türkmenlerin heyecân dolu bir coşkuyla bu Türküleri dinlediklerini ve saf Türkmen diliyle inşâ edilen şiirler olduğunu zikretmesi, onun eserini kaynak gösteren Köprülü'nün Mahtumkulu'yu bir Bahşı olarak canlandırmasına yol açabilmektedir:

“Türkmenler geceleyin özellikle kışın, periler kıssasını ve tarihî hikâyeleri dinlemeye âdet etmişlerdir. Ama başka âlâ bir tercihleri vardır. O, da arasına Dutârı veya sazıyla obaları

dolaşıp gelen Türkücü Bahşıdır. Bahşı Görogli ve Aman Molla veya Allâh katına yaklaştırılan miili şâirleri Mahtumkulu'nun şiirlerini sazla dinlemektir. Türkmenler Kuran'dan sonra Mahtumkulu'nun şiirleri en çok sevdikleri beşeri kelâmdır. Mahtumkulu'nun şiirlerinin özel bir mâhiyeti vardır. İlk olarak Türkmen lehçesinin en mükemmel örneğini sunmaktadır. Diğer yandan şiirlerinde doğunun diğer edebî ürünlerinde nâdir rastlanan sağlam bir düzen vardır. Bu tür Bahşılık eğlenceleri bazı bayramlarda ve düğünlerde rastlanırdı. Obaları dolaşan gezgin Bahşı Mahtumkulu'nun şiirlerini söylediğinde çok sevinirdim (Vambéry 1991: 410-11).

Bahşılardan İran, Afgânistan ve Türkmenistan olmak üzere, eskiden beri tüm Türkmen coğrafyasında dolaşarak Aydın terennüm etmesi, sözlü edebiyat türünden olması nedeniyle, Mahtumkulu'nun ve diğer şairlerin eserlerinin birbirine maledilmesine sebep olmuştur. Bu karışıklık genellikle en büyük şairin lehine tamamlanmış olup, diğer şairlerin eserleri Mahtumkulu adına söylenmesine yol açmıştır. Araştırmacı A. Nisâri bu konuda yaptığım görüşmede şöyle bilgi vermiştir:

“Genellike Türkmenistan bahşıları aydımları kimin adına söylerlerse, İran'ın bahşıları da onlardan öğrenerek yapılan hataları devam ettirirler. İran'da yeterli kaynakların bulunmaması nedeniyle bu tür hataları düzeltmek bizim için güçtür. İlk olarak Türkmenistan bahşıları kaynaklara dayanarak şiirlerin iyesinin doğru tespitini gözardı etmemeleri gerekmektedir. Onlar çoğunlukla beste ve saza ilgilenip metnin ıslâhına önem vermemektedirler. Ancak günümüz edebî ve kültürel ilişkiler neticesinde Türkmenistan'daki yayınları elde edebiliyoruz. Sonuçta biz araştırma yaparak bunun doğrultusunda hareket etmemiz gerekir. Örneğin, Serhoş yiğit: Marûfi, Yüregimde derd inñildär: Şeydâyi, Silden geler: Piñı Tāgan'dan¹, Siller galmaz: Artık Mämet Seydi²'den ve:

¹ Türkmenistan'ın Balkan vilayetinin Nebit Dağ şehrinin yerleşimcisi satirik şair ve yazardır.

² Mezarı Türkmensahra, Günbed-i Kavus şehrinin doğusunda bulunan 19. yy. klasik Şâir.

Nâmıslı goç yiğit alsa yeññäni

Her günde âgası ölen yalıdır

Dizeleriyle başlayan, yâlıdır adlı aydımlar Mahtumkulu'nun olmamasına rağmen bahşılar tarafından onun adına söylenmektedir. Celil aydımı önce Mahtumkulu adına söyleniyordu, şimdi düzelttiler ve Şâbende adına söylenmektedir. Halife Sahı Cephârov Leyli gerekdir aydımı Zünûbi'nin adına söylemiştir. Ancak bu aydımın şiiri Zelîli'ye aittir. Onun adıyla İran ve Türkmenistan'da neşredilmiştir. Sahı bahşıdan başkaları bunu iki ülkede de Zelîli'nin adına söylemektedirler. Begler aydımı, ilk Aşığıy şairin adına söylenmiş, İran neşrinde Oraz Aşığıy kaydedilmiştir. Sahı halife Kâtibi şairin adına söylemiştir ve doğrusu şudur (Kaynak kişi: A. Nisâri).

Bahşılar yüzyıllar devamında bu sözlü geleneğe alışmış olmaları nedeniyle, kendi aralarında tasavvufta Halîfe-mürît olduğu gibi, Halîfe- Şâgirt “hoca-öğrenci” ilişkileri vardır. Halîfe'nin saygısını riâyet etmek, ondan öğrendiği her bilgiyi ve ahlâki değerleri misliyle uygulamak ve aktarmak anlamına gelmektedir. Bu anlayış sözlü edebiyat özellikleriyle birleşince, bahşıların genelde yazılı metne bağlı kalmama niteliğini arzetmektedir. Yaşar Kemal şöyle bir açıklama yapmaktadır: “Halk ünlü ve ün kazanmayan şairlerinin tüm güzel şiirlerini kendilerinin en ünlü şairine nispet ederler.” (Reisniya, 1989: 92). Mahtumkulu konusundaki aşağıdaki tespit bu söylemi doğrulamaktadır ve Şair eşittir Mahtumkulu anlamına gelmektedir:

“Samoyloviç'in naklettiğine göre Süleyman efendi Hive'de bir bahşıya şarkılarında kimin şiirlerini Terennüm ettiğini sorar. Bahşı Mahtumkulu'dan söylediğini belirtir. Süleyman efendi, başka kimin şiirlerini bildiğini mesela Talibi, Kemine gibi, şairlerin şiirlerinin ezberinde olup olmadığını sorduğunda ise bahşı, onların hepsinin zaten Mahdukulu olduğunu söyler.” (Mahdum 2004: 207).

Sonuçta diğ er ş airlerin eserleri bahş ılar tarafından Mahtumkulu'ya nispet edilmesi bahş ının da saygısını arttırmaktadır. Yukarıda nakledildiğı üzere Vambery de kendi hissiy atını bu konuda açıklamış olup, en sevdiğı ve lezzet aldığı anları Mahtumkulu'nun ş irini bahş ılardan dinlemek olduğunu beyan etmiştir.

Türkmen sözlü edebiyatı destanlarındaki bazı ş irlere Mahtumkulu'nun divan yayınlarında aynen nakledilen veya benzerlikler taşıyan örnekleri vardır. Örneğın K roğ lu destanındaki Ayrılmadımı redifli ş iri Mahtumkulu'da vardır. Mahtumkulu'dan mı sözlü edebiyata geçmiş yoksa halk onu Mahtumkulu'ya m letmiş mi belli değıldir.

Neticede h l  bahş ılık geleneğinde Mahtumkulu'nun adına söylenen ancak onun üslubuyla örtüşmeyen aydımlar devam etmektedir. M l liyev'in teslim ettiğı 216 ş irin bir oğ   rneğın, Abdullah, Türkmeniň, Boylarıňa, Armanım Galdı, Az d m Kanı ve Uyat Eyleyir gibi ş irler aydım olarak söylenmektedir. Burada M l liyev yazmasından iki ve diğ er ş irlerden iki olmak üzere dört ş iri  slubilimsel açıklamalarla sunmaktayız:

Zer olmaz:

Bu ş ir bahş ılar tarafından aydım olarak söylenmektedir ve Türkmensahra'da Rahmetli M. G zi'nin (1928-2017) yayınladığı Mahtumkulu divanında bulunmaktadır (G zi 2000: 194). A. Nis ri'nin Aydımlar Hazinesi kitabında c.. 1. s. 378'de getirilmiş olup, ş ir “Zer olmaz” başlıklı kaydedilmiştir. Yazar aydımın ismi “kalender olmaz” denilmektedir diyerek not düşmüştür (Nis ri 2013: c.1, 378).

Bed asıla cef  çekmek abeşdir

Mis her n  e yalpıdasa zer olmaz

Her niçe c n  ekseňg gider ařlına

Her z  g-u zegandan keb ter olmaz

Her şehrâda yatandan meyit bolarmı?

kerbelâdan ğayrı şehîd bolarmı?

Her saçın ösdiren seyid bolarmı?

Her telpek geyenden kalender olmaz.

Hamze men digenler Hamzäge yetmez

Tutsa damanından şıraṭdan ötmez

Her cāma karağan cemşîd'e yetmez

Her başa per sancan İskender olmaz

Ebūṭalib bolup çıkar şırāṭa

Nige dîne girmez Lât-u Menât'a

köŋglüm istâr 'arş üstünde ḥayâta

şahrâ kâmişından neyşeker olmaz

Maḥtumḳulı diliŋ sakla dehânda

seniŋ ne işiŋ bar yagşı yamanda

suḥenver men diyen köpdür cihânda

Her kim şah 'bbas dek suḥenver olmaz

Chodzko'nun Şeyh Aydın'a nispet ederek verdiği çeviri şöyledir ve şiirin aslı kaydedilmemiştir:

“Gönül, her gelen kimseye tuz “yemek” verme. Siyah karga aslâ güvercin olmaz. Gerçekten her kes kendi eline mensuptur. Görkemli bir taştan altın ve gümüş olmaz. Her çölde vefat eden Kerbelâ şehidi olmaz. Saçlarını büyütüp uzatan her kimse Seyid olmaz. Her Pustîn “içmek: Davar derisinden yapılan giyisi” giyenden Kalender olmaz.

Öğle oldu; Mehdi Ezan okuyor. Lât ve Menât'a tapmayın. Acaba, sen gökten yaşam macûnunu elde ettinmi ki, neyden neyşeker yapmaya kalkıyorsun. Adı Hamze olan her kimse, Hamze gibi savaşılamaz. Her elini göklere tutan şehitliğe ve cennete lâayık değildir. Elinde câm tutan her kimse, Cemşîd olamaz. Aynaya bakan her kimse de İskender olmaz.

Şeyh Aydın der ki, bunlar benim hayallerimden sızmıştır. Güzel olan her kimse, benim Reyhan'ımın beni yüzünde yoktur. Adı Ali olan her kimse, meğer bizim Ali'mizmidir? Savaş elbisesini giyen her kimse, Dilâver değildir.” (Chodzko 1981: 96).

Bu şiir N. Aşırpur Meredov'un tenkitli metninde bulunmamaktadır ve 19. yy.'da İran'da diplomat olarak çalışan Alexander B. Chodzko'nun gezi yazısında Deregezli Şeyh Âdin (Mühtemelen Aydın olmalıdır) adlı bir şaire nispet edilmektedir (Chodzko 1981: 96). Bu şiir ne zaman ve hangi elyazmada ilk olarak Mahtumkulu'ya ait olduğu saptandığı belli değildir. Üslupbilimsel açıdan da Mahtumkulu'ya nispet edilmesinin soru işaretleri vardır:

- Edebiyatın Fesahat ve belagat ilminde dilsel ve edebî yönden eksikliği olan eserlerin üzerinde durulmakta olup, cümle yapısının eksik yanları olduğunda zaaf-i telifi var denmektedir.¹ Şiirin ilk mısrası:

“Bed aşıla cefâ çekmek abeşdir” cümlesinde cefâ çekmeğin niçin abes olduğu belli değildir. Bu cümleden şairin kastettiği “Soysuzun soylu olma çabasının abes” olduğudur;

¹ Ahmed, Elhâşimi: cevâhir'ül-Belâgat, mekteb'ül-e' lâm'ül-İslâmi yayınevi, 1410 H. Yılı/ 1990, s. 23

ancak bu mesaj cümle yapısının yetersizliğinden anlaşılmamaktadır. Diğer çıkarılabilecek anlam ise bed asıldan cefâ çekmek, asıl kişilere zülüm ve abes olduğudur. Bu halde, çıkma hâli -dAn ekinin yerine yön eki –A kullanılması gariptir. Mahtumkulu’da eski metinlerde olduğu gibi, -dA bulunma hâli eki, yön eki yerine nâdir kullanım vardır:

104/8 turma oğlan anda bargin didiler

241/17 Maḥdumḫulı övüd aydar

241/18 āṅlān ḫulağında gider

Ancak, yön eki, çıkma hâli ekinin yerine kullanılmamıştır.

Ebûṭalib bolup çıkar şırâta

Nîge dîne girmez Lât-u Menât’a

könḡlüm istâr ‘arş üstünde ḫayâta

ṣahrâ ḫamışından neyşeker olmaz

- Bu dörtlüğün eksik yanlarını şöyle özetleye biliriz: “şırâta” sözcüğünde bulunan yönelme hâli eki zaaf-i teliftir. Ebûṭalib’in müslüman olmaması nedeniyle ayrılma hâli ekiyle “çıkarak şıratdan” olması gerekir. “nige” niçin anlamında Mahtumkulu’nun söz varlığında elifle yazılmış olup Tm. T. uygun nâge okunabilir. “Dîne girmez” cümlesinden sonra yönelme hâli eki alan “Lât, Minât” putları zikredilmiş olup şiiri eksiktir. Niçin dine girmez ve “Lât, Minât” gibi putlara tapar anlamını vermek istemiştir. “könḡlüm ister arş üstünde ḫayâta” çıkarılması zor olan şöyle bir anlamı taşımaktadır: gönlüm ister ki Ebûṭalib arş üzerinde cennette yaşasın, ancak o çölde biten kamış gibidir ve şeker kamışı olamaz. Belki de Alevi-Bektaşî mahiyetli bir şiir olup, Hz. Ali’nin babası Ebûṭalib’i övgü ile bahseder. Ancak bunu şiirden anlamak zordur.

- Yağsı ve yaman “iyi ve kötü” sözcükleri Mahtumkulu şiirlerinde birbirine karşıttır. O, iyi kişileri ve şeyleri beğenir ve kötüyü iyi ile bir araya getirmez.

yağsıdın yaman iş çıksa bolur genğ (5/9)

yigit karrir ‘ ayāl yaman yoluksa (26/12)

yağsı yaman her ne etgen a‘ mālinğ (37/15)

karşinğ alup durar müdām bār bile (37/16)

yaman kılık dōstı duşmān kıladur (41/19)

Ancak bu şiirde “diling saklamak” gördüğün iyi ve kütüye gereken sözü söylememek anlamında gelmiş ve “ne işinğ bar yağsı yamanda” cümlesiyle bunu vurgulamıştır. Bu dizeler düşünce açısından Firaki’nin üslubuyla örtüşmemektedir.

- Farsça söz anlamındaki “suhen” ve yine Farsça iyelik eki “-ver” > “suhenver” Çağatay edebî dilinde varken esas aldığımız elyazmalardaki Mahtumkulu’nun şiirlerinde yoktur. Bu, Firaki’nin hitap ettiği genel Türkmen kitlesinin anlayacağı şekilde şiir yaratmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle halk şiiri kalıbındaki eserlerinin söz varlığında anlaşılmayacak Arap ve Fars sözcükleri bulunmaması doğaldır. Sühan “söz” kelimesi eksiz şekilde sadece bir kere kullanılmış ve sühanver bulunmamaktadır:

168/9 güyā murğ-ı seherdür şeb sühan eylār āgāz

Bu tür kelimeler Andelip ve Azâdî gibi Çağatay edebiyatına uyumlu yaratılan şiirlerde ve destanlarda bulunmaktadır.

- Firaki’de Şāh-ı merdān “Hz. Ali”, Şāh, pādşāh, Şāhzāde ve şāh-ı İskender gibi örnekler çok kullanışlıdır. Ancak Safevî hânedanının büyük padişahlarından olan şah Abbas’ın adı geçmemektedir. Bu durum, Türkistan emirlerinin Şeybâniler döneminden şairin

zamanına kadar Safevilerle mezhepsel ve siyasî anlaşmazlıklarıyla ilgilidir. Mahtumkulu bu anlaşmazlıkların devamını Ahmed Şah Dürrâni döneminde yaşamış ve onun Göklen hanlarına yazdığı kışkırtıcı mezhepsel mektubundan söz etmiştik.

Genelde bu şiirin cümle yapısı, sözcüklerinin kullanımı ve mesaj iletimi açısından eksik yanları olup, Mahtumkulu'nun üslubuna uymamaktadır. Düşünce bakımından Şîî bir şaire ait olduğunu söyleyebiliriz ve Horasan'daki Deregez Türklerinin şia olması itibâriyle Şeyh Aydın Deregezli'ye ait olduğu mantıklıdır.

Durasıñ Geler:

Bu şiir çağdaş elektirikli saz enstrumanlarıyla “Dik Durma” veya “Estrada” denilen stilde Aydın olarak söylenmektedir. Şiirin metni Gâzi'nin yayınında yer almaktadır (Gazi 2000: 152). Bahşılarda geleneksel aydımlarında yer almaması, üslup ve düşünce açısından Firaki'nin şiirleriyle örtüşmemesinden kaynaklanabilmektedir.

Gözel bardır gözellerden ziyada

Anıñ hıżmatında durasıñ geler

Edepli erkanlı mülâyimzâda

tâ ölinçâñ bile yöräsiñ geler

gözel bardır uzıyn boyly alkımı

garankı gicede düşer yalkımı

sözlegen sözleri misli bal kimi

yañagından buse alasıñ geler

gözel bardır günde günde görmeli

şol gözelisiya zülfin örmeli

döküp hazınânıñ zerin bermeli

anıñ sevdasında bolasıñ geler

bazi gözel sirke basdır saçını

artmaz yumaz tabağını daşını

dıylamaz atasın ene yaşını

anıñ hızmatından gaçasıñ geler

gözel bardır ak kagız dek bilegi

cân içinde bile bolar yüregi

şeyle gözel mert yigidi geregi

ne kâcat istese beresiñ geler

Magtımğulı sıyn gerekdir gözele

Her ne kışmat blsa tartat ezele

dünyä malın harç et yagşı gözele

yamanın yanından gaçasıñ geler

Bu şiirin üslupbilimsel açıdan ilgi çekici yeri dil ve düşünce ilişkisidir. Ak kâğız, saçını sirke basdırmak, bulaşıkları (tâbagını daşını) artmamak ve yıkamamak, güzelin hizmetinden kaçmak, kimin yerine kimi teşbih edatı olarak gelmesi, bûse “öpücük” gibi dilsel kullanımlar Mahtumkulu’nun eski elyzmalarında ve belki 18. yy. klasik şairlerin eserlerinde yoktur.

Güzel sözcüğü Firaki’nin şiirinde isim ve sıfat anlamında kullanılmıştır. Ancak iyi-kötü kadın yerine cins ad olarak gelmemiş ve dâimâ bir olumlu kavram niteliğindedir.

25/3 dileğim düş eyle gözel Allâhım

72/1 serimize sevdâ kıuran gözel Hâkıñg felegidür

238/13 Bir gül kıokâr gözel döstıñg bağında

242/2 güne karşı doğan âyı gözel sen

243/8 gözelleriñg vaşfin etseler kıanda

243/9 ‘âlem ağızı tamam cem’ ola sende

Uzıyn boylı alkımı: uzun boyun sıfatı olup alkım ‘gıdık, çene altı’, anlamsız şekilde bırakılmıştır. Eğer devamındaki “garañkı gicede düşer yalkımı” güzelin vasfı olmadan sadece alkımın vasfı ise çağdaş Türkmen şiirindeki “Ak alkım” tamlamasını hatırlatmaktadır ve bu tür fiziki vasıf Mahtumkulu’nun şiirlerinden uzaktır.

Durasıñ/kaçasıñ/beresiñ + gelmek: fiil kökü + -Ası + -Im,-İñ,... + gel-, birleşik fiili Mahtumkulu’nun gramer kullanımında yoktur. Ancak çağdaş Tm. T.’de alasım gelse, alasım geler, alasım gelyär ve... kullanılmaktadır. Bu fiil yapısı şiirin düşünce özelliği itibariyle çağdaş kullanım olmalıdır.

Z. Korkmaz –Ası ekinin ilk fiil kullanımı örneklerini eski Anadolu Türkçesi’nden örnek göstermektedir ve Oğuz ve Kıpçak grubunda yer alan ektir (Korkmaz 2013: 102). Bu ek

Mahtumkulu’da EAT’nde olduğu gibi kesin gelecek zamanı ifade eder ve gel- fiiliyle birleşik kullanımı yoktur.

84/1 âdem oğlu fıkrıñ zıkrıñ yalançınıñ hevesidür

84/2 hâzır bu fikri idâr sen bir gün derde kıoyasıdur

84/12 yaman yavuz işler bârdur başa gelen duyasıdur

84/14 ol cân hem tende mehmândur beren bir gün alasıdur

Köñül redifli No. 208 şiirde de “yanasıdur köñül, kılasıdur köñül, ayasıdur köñül, gülesidür köñül” bu kullanımda gelmiştir.

Sonuçta bu şiirin dil ve düşünde ilişkisi metnimizin dil ve düşüncesiyle örtüşmemektedir. Mühtemelen halk agzından derlenmiştir ve eski yazmalarda yoktur ve Aşırpur’un iki ciltlik tenkitli metninde bu şiire yer verilmemesi de bu sebeptendir.

Gardaş Abdullah:

Bu şiir Türkmenistan ve İran Türkmenlerinin bahşıları tarafından Aydım olarak seslendirilmekte olup, eski zamanlara ait olduğu ispat edilmemiştir. Mülliye’ın teslim ettiği Latin-Kiril harfli yazmada 162 No.’lu şiirdir. Mülliye’ınikine fark göstermese de örnek olarak biz burada B. Garriyev’in 1959 yılında yayınladığı Magtımğulı divanından aldık.

Abdilla

Sen gidelin dokuz yıldır öteni,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Dolanmazmı insanıyettiñ gideni,

Kayda vatan tutduň, gardaş Abdılla!

Daga arzım aydıp tutdum habarıň,

Lal bolupdır dili, diymez azarıň,

Ata-enesiz nedir senin karârıň?

Kayda vatan tutduň, gardaş Abdılla!

Gorkı peydası yok gidecek cana,

Ömür ahır boldı, doldı peymana,

Ya-da sen düsdüňmi düypsüz ummana?

Kayda vatan tutduň, gardaş Abdılla!

Üstümize hicran odı sepildi,

Kuvatım gidipdir, dızım epildi,

Gan yıglap, atamıň bili büküldi,

Kayda vatan tutduň, gardaş Abdılla!

Ýüzüm tutup çıkdım candar barına,

Özüm rova geldim hicran darına,

Döze bilmen beytinleriň zarına,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Ilde-günde yokdur meniñ kararım,

Dert üstüne artdı gayta azarım,

Yat boldı vatanım, öyüm-övzarım,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Güvş tutar men her diyilen sözlere,

Cepa berdiñ hicran bilen bizlere,

Özüm urar boldum oda-közlere,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Gülüp-oynamadık bile şat bolup,

Başdan gitdiñ, bütün bizden yat bolup,

Magtımğulı zâr aglaır, mât bolup,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Üslupbilimsel bakış:

Sen gidelin dokuz yıldır öteni,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Dolanmazmı insanıyetiñ gideni,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Metnimizde bulunan Mahtumkulu'nun "Bular gelmedi" redifli şiirinden anlaşıldığına göre Abdullah ailesi ile birlikte belli olmayan bir nedenle gitmiş ve kardeşi Muhammedsefa da ona yardım etmeye peşinden gitmiştir:

225/1 göçi konı bilen gitdi ‘ Abdullāh

225/2 hemme giden geldi bular gelmedi

225/3 Māmmet-Şefā gitdi kömek bermāge

225/4 uzadanlar geldi bular gelmedi

Mahtumkulu dokuz yıl sonra onları özleyerek bu şiiri yaratmış olabilir. Ancak neden bu şiirde Muhammedsefa'dan söz etmemektedir. Kayıp olan iki kardeşinin birisini özlememek mantıklı değildir. "İnsaniyet" sözcüğü, "insân +iyyet" Arapça yapay mastar olup, Mahtumkulu'nun şiirinde kullanılmamıştır. "İnsân" sözcüğü metnimizde dokuz kere kullanılmış olup, genelde Tm. T.'de olduğu gibi, "âdam, âdemzād" kelimesi çok kullanışlıdır:

Daga arzım aydıp tutdum habarıñ,

Lal bolupdır dili, diymezi azarıñ,

Ata-enesiz nedir senin karârıñ?

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Metnimizde "arz etmek ve arz dîmek" fiili Allah ve İnsanla ilişkili olup, dağ muhatap alınmamıştır. Kanaatimizce "ayıtmak: dağa arzım aydıp" fiili günümüz Tm. T.'nde "dîmek" fiiline karşın daha çok kullanışlıdır.

205/21 elim sañga yetmez ‘ arzım etmāge

222/13 ‘āşık Firāk diyer ‘arżın

245/23 ol demde lâçın geldi Heżretge ‘arżın dīdi

21/1 kimsām bārdur ‘arżım yāra yetürsin

31/8 cemālın ‘arż etse bir bizim sārı

68/3 görinġ Hüseyn mirzāni yazar Haķa ‘arżānı

173/8 men bir ‘āciz bende men Saġa ‘arżım kılur men

“Dağ” sözcüğü Mahtumkulu’da çok kullanışlı olup, sözlüksel anlamlı ve edebî yaratıcılıklı yönü vardır. Edebî yönü bir kere teşhis sanatı kullanımında “dāğ-u dāşlar” gelmiştir:

100/33 eşk-i ābın cōşdurup bu dāğ-u dāşlar āġladı

100/34 yedi gün Ka‘be daşında ķürt kuşlar āġladı

100/35 aydıyār Maĥdumķulı bu furķatınġ görgeç Resūl

Diğer edebî kullanımlar abartma, Kuran’la bağlantılı metinler arası ilişkiler çerçevesindedir:

105/27 dāġlardın iki dāğ Resūl ālına

105/28 altun kümüş bolup sūyşen günler hey

238/11 Göroġlı dek dāġdın dāğa uğrasam

53/2 dāğa azı ursanġ dāşı sindurur

65/30 dāğa dāşa aylanıp īnderdigim bilmezminġ

76/23 beyik dāġlar erir yer gōk yıķılır

78/1 dāğlar Hākıñg mihidur defe ōzin dāğ sāyar

83/10 şeytān şar şar urşa dāğlar yıkılsa

83/15 Kāf dāğınıñg gādiginde İskender

89/19 ‘āşıklar bağrındın bir nāle çekse

89/20 dāğı elendirür dāşı yandurur

92/15 barıp rāz aydışgan tūrniñg dāğında;

95/10 ne havālı dāğlar bülend ağaçlar

95/11 altmış elvān yetmiş dürli ĩmişler

95/12 ağaçdın ayrılur güyze mehmāndur

Ata-enesiz nedir senin karārıñ?

Dokuz yıl sonra Abdullah’ı özleyerek “ata-ene: anne-baba” ebeveynin beraber getirilmesi ikisinin de hayatta olduğunu kasteder. Ancak tarihî olayları açıkladığımızda kardeşlerin kaybolması 1753-55 civârında ve babaları Azâdî’nin vefatı 1760 yılında olup, 9 yıl sonra dirilikte özlem göstermesi, vefatından 3-4 yıl sonra gerçekleşmiştir ve Azâdî’nin yaşamıyla örtüşmemektedir.

Gorkı peydası yok gidecek cana,

Ömür ahır boldı, doldı peymana,

Ýa-da sen düsdüñmi düypsüz ummana?

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdıl!a!

Bu dörtlük, metnimizdeki 53 No.’lu şiirden alıntı ve tazmin sanatı niteliğinde olup, şairin başka bir kişi olduğunu kanıtlamaktadır:

53/5 eceliñdin kórúp girseng ‘ummāna

53/6 kórıdın ne peydā gidecek cāna

53/7 ‘ömrinğ āhır bolup dōlsa peymāne

53/8 haşhaşınğ sāmanı başı sindurur

Üstümize hicran odı sepildi,

Kuvatım gidipdir, dızım epildi,

Gan yıglap, atamın bili büküldi,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Bu dörtlükte de olaydan 9 yıl sonra Azâdî’nin hayatta olduğunu anlatıp tarihsel bağdaşlığı yoktur. Diz epilmek “dizin katlanabilmesi” Tm. T. dizin açılıp epilmek kullanımı küvvetsizlik değil, sağlık anlamındadır. Yaşlandıkça dizin katlanabilmesi zorlaşır ve “dizim eplenmeyär” denmektedir. Ancak yaşlılıkta dizin eğik durması ve dik yürümenin zor olmasını Mahtumkulu “diz egilür” şeklinde kullanmıştır. “diz ep-, eplen-“ fiili metnimizde yoktur.

163/12 kuvvet kaçar diz egilür bil qalmaz

Yüzüm tutup çıkdım candar barına,

Özüm rova geldim hicran darına,

Döze bilmen beytinleriñ zarına,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Yüz tutmak bu dörtlükte yüzlenmek, hitap etmek ve sormak anlamında olup, metnimizde onun yerine “yüz urmak” kullanımı vardır. Günümüz İran, Tm. T.’nde “yüz tutmak” iki elini yüzüne tutmak ve bazen kinayeli anlamda ağlamak ve yas tutmak anlamında kullanılmaktadır. Metnimizde de bir kere bu anlamla ilişkili yüzünü gizlemek “yüz çevirmek” anlamında gelmiştir.

191/34 āṅlamazlar yüz tutarlar kaçmāga

Bu dizede ise serişte tutmak olup, yüzle ilişkisi yoktur:

133/18 yer yüzinde tutmak için serişte

Üçüncü mısradaki “beytinler” ehli beyt ve aile üyeleri anlamında olup, günümüze kadar Tm. T.’nde kullanılmamaktadır ve metnimizde de yoktur.

İlde-günde yokdur meniñ kararım,

Dert üstüne artdı gayta azarım,

Yat boldı vatanım, öyüm-övzarım,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

“öyüm-övzarım” evim-evzâm anlamında olsa Arapça vaz^c kelimesinin kural dışı çokluğu, durumlar ve vaziyetler anlamında evzâ^c olmalıdır. Yoksa, vebal ve günah anlamındaki vizr’in çokluğu olup, evzâr ise metne uyumsuzdur. İkisi de Tm. T. kullanımında bulunmamaktadır.

Güvş tutar men her diyilen sözlere,

Cepa berdiñ hicran bilen bizlere,

Özüm urar boldum oda-közlere,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdilla!

Metnimizde gûş kılmak birleşik fiili vardır. Güvş tutmak kullanışmamıştır. Gûş 'kulak' sözcüğünün kullanımları şunlardır:

176/2 derdim beyân etsem gûş kılan bârmı yaranlar

224/2 cân gûşine yetüşdi be-nâgâh haber ey döst

8/23 bu sözüm hayvâna yokmaz

8/24 âdem saqlâr gûş üstinde

88/5 gûş berdi dehân berdi dehâna zebân berdi

Benzer kafiye kullanımı vardır:

29/17 Hâk ' ıışkıdur bizi kıoyan kôzlere

29/18 bu kôzlerdür kıismet bolan bizlere

29/19 bülbül dilsiz kıâlur barsam yâzlara

29/20 kıış hem gelse yığlâp geçer hâlımğa

Oda veya köze ur- birleşik fiili metnimizde yoktur.

Gülüp-oynamadık bile şat bolup,

Başdan gitdiñ, bütün bizden yat bolup,

Magtımğulı zâr aglayır, mât bolup,

Kayda vatan tutduñ, gardaş Abdıl!a!

Bu dörtlüğün de kafiye kullanılışı metnimizde vardır. 5 No.'lu şiirin kafiyesidir. Genelde bu şiirin kafiye kullanımına bakıldığında, Mahtumkulu'nun kafiye üslubu onları birer ayrı dörtlüklerde tekrar etmesi gerekir. Ancak Firaki'nin başka şiirinde bulunup,

bu şiirin iki bendinde sırasıyla böyle bir kafiye tekrarlanmalar eleştiren kişide, şairinin Mahtumkulu'dan taklit yapmış olması kuşkusunu uyandırmaktadır.

5/25 Maḥdumḡulı köydi köñglüm ôt bolup

5/26 dünyâ gelen gidicekdür mât bolup

5/27 özin bilen oyun edip şād bolup

5/28 yāşhane yerinde gülmek yaraşmaz

Abdullah redifli şiirdeki tarihsel, metinbilimsel, edebî ve dilsel tutarsızlıklar bu şiirin Mahtumkulu tarafından değil, onun üslubunda onu izleyen diğer bir şairden olması kanaatine varmamızı icâbeder.

Boylarıña:

Bu şiir Mülliyev'in teslim ettiği metinde 79 No.'lu eserdir. Biz Annagurban Aşırov'un yayınladığı Magtımḡulı Eserler yığındısı, Aşgabat, MGI, 2012, s. 160'tan vermekteyiz. Mülliyev'in metninde ilk mısradaki “guvanar men” yerine “guvana men” gelmiş olup, başka farklılık yoktur:

Yörseñ, yarım, guvanar men,

Servi kamat boylarıña.

Gülden puşeş yaraşıpdır,

Acap rahat boylarıña.

Men – bilbile eylâp azar,

Aldıñ şirin canım nisar,

Züleyhadan galan zünnar,

Bolsun hacat boylarıña.

Görsem royuň, yok armanım,

Sensiz hazan ursun canım,

İkbalım, dinim-imanım,

Kılam hormat boylarıña.

Işkıñ bilen men dat eýläp,

Övrenip men, adat eýläp,

Ömür-ahır peryat eýläp,

Ýetmez lahap boylarıña.

Gören aşık pida bolar,

Il-gününden cıda bolar,

Magtımguı geda bolar,

Din-keramat boylarıña.

Üslupbilimsel bakış:

Bu şiir, yukarıda incelediğimiz, durasın geler şiiri gibi, elektrikli saz aletleriyle Dik Durma bahşı üslubuyla aydım olarak söylenmektedir ve şiirin içeriği nedeniyle bahşılar geleneksel dutar ve gıcak kullanışlı aydımlara almamışlardır.

Yörseň, yarım, guvanar men,

Servi kamat boylarıña.

Gülden puşeş yaraşıpdır,

Acap rahat boylarıña.

Elbise anlamındaki puşeş sözcüğü bir kere, gam ile gelmiştir:

63/12 pūşeşim ğam ğuşşadur men dōnmişem Ferhāda hey

Serv ‘Selvi ağacı’ ile boy benzetmesi Farsça ve klasik Tm. edebiyatında vardır. Mahtumkulu da servi dal şeklinde Türkçe sözcükle uzun ve dik boylu anlamında kullanmıştır:

242/19 lām elif çekilmiş bir servi daldur

Rahat sözcüğü boya sıfat olacak anlamsal ilişkisi yoktur ve boyun çokluk eki alma söz konusu değildir. –larıñga bir kere dost kelimesinde kullanılmıştır.

15/3 dōstlarıñga bu işler bī-vefālīk ermesmu

Men – bilbile eylāp azar,

Aldıñ şirin canım nisar,

Züleyhadan galan zünnar,

Bolsun hacat boylarıña.

Aldıñ şirin canım nisar, mısrasında gramer eksikliği vardır. “Şiirin canım” tamlaması “almak” fiilinin yükleme hâli olup, feda anlamındaki “nisar” sözcüğünün bu fiille anlamsal bağlantısı yoktur. Eğer “nisar bolsun” diyerek anlam vermeye çalışırsak

da “bolsun” fiilinin eksikliği ve “şirin canım” tamlamasının iki fiile bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır: A. şirin canım aldın. B. şirin canım nisar “fedâ” bolsun. Bu yönden de gramer yetersizliği var olup, Mahtumkulu’nun şiirlerinde bu tür yanlışlıklar görülmemekte ve dilsel üslup açısından onun yazmalarıyla örtüşmemektedir.

Zünnar Hristiyanların İslam ülkelerinde yaşadıkları sürece, ayrı dine mensup olduğunu gösterme ve cizye ‘dini vergi’ ödetme amaçlı takılan kemerdir. Hacet kelimesi ‘dua, teviz, cevşen’ olarak taşınması, çağdaş Türkmen kültüründe de kullanılmaktadır. Hacet kelimesi bu anlamda günümüz Yomut ve Göklen-Bayındır ağzında yoktur. Bele takılan zünnar da boyunda dua ve hacet olması yeni bir kullanım olabilmektedir.

Görsem royuň, yok armanım,

Sensiz hazan ursun canım,

İkbalım, dinim-imanım,

Kılam hormat boylarıňa.

Dilsel açıdan bu şiirdeki “Kılam hormat boylarıňa” Mısradaki “İnsan boyuna hürmet kılmak” kullanımı, Tm. T. ve dönemin Çağatay Türkçesi edebî diline uygun biçim gözükmemektedir ve Mahtumkulu’nun eserlerinde yoktur. Bu tür kullanımlar şiirin dikey ekseninde anlamsal bağlantı sağlamamaktadır.

İşkiň bilen men dat eýläp,

Övrenip men, adat eýläp,

Ömür-ahır peryat eýläp,

Yetmez lahap boylarıňa.

Yetmez lahap boylarıña: “boya lahaf ‘yorgan’ yetmemek” kinaye sanatı bakımından yorganı yetmediği için uzun boylumu veya vefat etmemi, dil kullanımı yetersizdir.

Övrenip men, adat eýläp, mısrasında iki fiil eş anlamlıdır. Ancak, Türkmen Türkçesi’nde övrenmek alışmak ve âdet etmek anlamında dilin çağdaş kullanımı ile ilgilidir. Bu sebepten şiir, çağdaş döneme ait olduğu muhtemel olup, eski elyazmalarda bulunmaması bu ihtimali ispat etmektedir.

Gören aşık pida bolar,

İl-gününden cıda bolar,

Magtımgülü geda bolar,

Din-keramat boylarıña.

Boylarıña: Çağdaş konuşma dillerinde ismin çokluk şeklinin kullanılması yaygındır. Ancak bu şiirdeki böyle bir kullanımın gelmesi sıradışı garip bir durumdur. Elyazmalarımızda insan boyu anlamında çokluk ekiyle kullanım yoktur. Çokluk ekini almadan iki kere birisi birleşik fiil “boy çek-“ ve diğeri aklı az olan boyu uzun kişi anlamında kullanılmıştır ve bu da Mahtumkulu’da olduğu gibi, “uzunun (uzun boylu kişinin) aklı giç geler” atasözüne dayanmakta olup bir edebî yaratıcılık niteliğindedir:

226/4 hüb şecerler boy çekipdür bārı gördim şondadur

87/7 ey boy uzūn ‘aklı az başı şitte kōlī sāz

Boylarıñga redifli şiiri üslupbilimsel açıdan Mahtumkulu’nun olup olmadığı konusunda şairin tasavvufla ilgili şiirlerinden yola çıkmamız yerinde olacaktır. Tasavvufta insanın öteki birine aşık olmasına mecazî sevgi ve Allah’a olan aşkına da hakiki sevgi denmektedir. Onlar mecazî sevginin hakiki sevgiye ulaştıran köprü

olduğunu savunurlar. المجاز قنطره الحقيقه “Mecaz hakikatın köprüsüdür” deyimi bu inançtan kaynaklanmaktadır.

Bu şiirde ise mutasavvıfların insan sevgisinden Hakk’a doğru bağlantı kuran sözcüklerden ve anlamlardan işaret yoktur. Mahtumkulu mecazî sevgiyi içeren şiirlerinde yarsızlıktan şikayet eder, Allah’tan sevimli yar diler, sevdiği bir dilbere gönül aşkını duyurur ve buna benzer mesajlar içermektedir. Metnimizdeki “Her yana, Bağrım dilenim, isterin” adlı şiirler Firaki’nin mecazî aşkla ilgili şiirlerindendir.

Lahaf ‘yorgan’ eğer mecazî anlamda sevdiği kişinin uzun boylu olduğunu kastediyorsa, yorganla ifade etmek klasik edbiyatın dışında, sağlam olmayan kullanıştır. Eğer hakiki aşka işaret olup, Allah’ın sonsuzluğu ise de, tasavvufa uymayan kullanıştır.

Bu şiirdeki görsel vasıflar genellikle, Mahtumkulu’nun üslubuna uymamakta olup, cümlelerdeki sözlüksel ilişkiler Mahtumkulu dahil 18. yy. şairlerin diliyle örtüşmemektedir.

Neticede metinbilimsel çalışmada elyazmalara dayalı kalmak en sağlam yöntem olup, en eskilerinin esas alınması mantıklıdır. Eskilerde bulunmayan şiirler sonraki yazmalardan alınabilmektedir ve metin oluşturmaktaki üslupbilimsel bakışta bir yardımcı bilim dalı olabilmektedir.

5. BÖLÜM: Sonuç

Mahtumkulu'nun şiirlerinin edebî düzeyine genel bir bakışla anlaşılmaktadır ki şair, genellikle sözlü edebiyat geleneklerini kullanmış ve Fars ve Çağatay edebiyatının zenginliklerini kendi şiirlerine sindirmiş ve böylece, sözlü edebiyat kalıbına bu yönden zenginlik katmış ve onu yazılı edebiyat seviyesine ulaştırmıştır. Onun eserlerindeki Fars ve Türk edebiyatı ilişkilerini metinlerarasılık yöntemiyle açıklamak mümkündür. Firaki Fars edebiyatını, Çağatay ve Azerbaycan ve Osmanlı Türk edebiyatlarını izlemiş ve şiirlerinde Yunus Emere ve Pir Sultan Abdal gibi şairlerin eserleriyle ortak yönleri var olup, edebî yaratıcılık usûlleriyle yazılı edebiyattan da birçok unsurları katmış ve Türk dünyasının millî veznini Hazar ötesi Türkmen sahasında yazılı edebiyat şekline getirmiştir. Bunun yanı sıra aruz vezinli yazılı edebiyat kurallarından da çekinmemiş ve ona uygun %10 civarında aruz vezinli şiir yaratmıştır.

Düşünce açısından şiirlerin %79'u dinî düşünceyi halka anlatmak amacıyla yaratılmıştır. Sırasıyla şiirlerinde en çok, öğüt, tasavvuf, şariat, dünya ve ölüm, ahiret ve bekâ ve diğer şairlerle dinî bilgi odaklı soru-cevap yer almaktadır. Şairin eserlerinde en sık görülen düşünceler, şu şekilde sıralanabilir: Türkmen toplumuna hitaben öğütler, dünyanın geçiciliği ve kesinlikle ölümle sonuçlanacağı, ahiretin ebedî yurt olduğu, tasavvufi terimlerle ilgili açıklamalar ve tasavvufun âşıkâne yorumu.

Şiirlerin çok yönlülüğü ve halkın millî veznini kullanması sebebiyle, okur-yazar olan ve olmayan tüm topluma hitap etmiştir. Halbuki Andelip ve Mahtumkulu Firaki'nin babası Azâdî gibi diğer şairlerin eserleri Çağatay edebiyatı usullerine uygun aruz vezni ile yaratıldığından en azından Türkmen bölgesindeki muhatabı genel toplum

değil, medrese ehli ve şiirle ilgilenen kişiler olmuştur. Gâyibi gibi heceli vezinde şiir yazan şairlerin eserlerinin Firaki'nin şiirleri gibi çok yönlü olmadığından ve toplumun, siyaset, tasavvuf, didaktik, vs. konularını ele almadığından onun kadar ün kazanmamıştır.

Dönemin düşüncesi ve kültürü gereğince Çağatay edebiyatı dahil diğer âşıkâne ve tasavvuf konulu şiirler, karşı cinse olan aşk ve seveda, doğrudan mâşûkun adı yansıtmamıştır. Mahtumkulu'nun mecazî aşk ve tasavvuf konulu şiirlerinin içerik ilişkisine bakıldığında tasavvuftaki “Mecaz Hak aşkının köprüsüdür” kavramını anlamak mümkündür. Yañgıbeg veya sembolik adıyla Menğli'ye olan gerçek ve saf aşkı, kavuşma ve onunla evlenme sonucuna varmamış ve bu aşk onun ruhunu ilâhi aşka yönelmesini etkilemiştir ve bu konu onun eserlerinin bir üslupbilimsel özelliğidir.

Mahtumkulu doğa varlıklarıyla ilgili her türlü sözcüğü dilediği muhtevayı anlatmak için kullandığı gibi, coğrafi adlarından da muhatapla kuracağı ilişkisini göz önünde bulundurarak yararlanmıştır. Bu sözcük kullanım şekli doğa varlıklarında sembolik denklem sanatını yaratmasıyla ilişkin olup, 24, 36, 42, 50, 52, 78, 179 ve 198 N0.lu şiirlerde dizelerin tümüne yayılmıştır ve dil, düşünce ve edebî açıdan Türkmen kitlesinin edebî anlayış ve kavrayışına uyumlu olmuştur. Coğrafi adlar da yer, yurt ve dünya haritasını halka anlatmak veya dünyanın faniliğini öğüt vermek maksadıyla kullanışmıdır. Bu açıdan dönemin yaygın üslubu olan Çağatay edebiyatı özelliklerinden ayrılmaktadır ve bu özelliği Mahtumkulu Firaki'den sonraki Türkmen şairler devam ettirmiştir.

Bazı çevrelerde, şiirlerin muhteva açısından çok yönlü olması sebebiyle, belki iki Mahtumkulu'nun var olduğu düşünülmektedir. Biri mutasavvıf ve ahlak hocası Mahtumkulu, diğeri de siyaset yapan ve insanların günlük hayatıyla ilgilenen Mahtumkulu. Eğer şiirlerde dilsel ve edebî özellikler örtüşüyorsa, onlardaki farklı

muhtevalar dönemin sosyal, dinî ve siyasî şartlarıyla ilgilidir ve şairin bu konulara içten ilgilenmesinin göstergesidir. Belki de ömrünün farklı aşamalarında anlayış farklılıklar ortaya çıkmış ve şiirlerine yansımıştır. Ancak Mahtumkulu tek bir şiirde bile din ve öğütten bahsederken bazı bentlerinde günlük hayata odaklanabilir. Rahmetli Prof. Dr. Golâmrezâ Yusufî, Şeyh Sa‘di Şirazî’nin şiirlerindeki içerik karşıtlıklarına değinirken onları, şairin döneminin gerçek hayattaki tenâguzlarından ve toplumdaki çelişkili karşıt durumlardan kaynaklandığını anlatmaktadır. Mahtumkulu’nun şiirleri de kendi döneminin aynası mâhiyetindedir ve muhteva farklılıklardan dolayı bir şairin eserleri değil denilen sonuca varılmak mantıklı gözükmemektedir. Ancak bu durum başkaların şiiri Firaki’nin eserlerine girmemiş anlamına gelmez. Onu, yazma kaynaklarının irdelenmesi ve şiirlerin üslupbilimsel incelenmesi ile açığa çıkarmak mümkündür. Çalışmamızın 4. bölümü bunun ana hatları ile ilgilidir.

Dilsel özellikleri özetlememizde Mahtumkulu şiirlerinin %90 civarını dönemin sözlü edebiyatının şekil ve kalıbını kullandığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Zîrâ üslup tanımında edebî metindeki dil, düşünce ve edebî özelliklerin birliğinden bahsetmiştik ve bunun doğrultusunda özelliklerin birbiriyle örtüşmesi üslupbilimi açısından önemlidir. Düşünce ve edebî şekille dilin ilişkisi, beyindeki langue veya dil potansiyelinden kaynaklanıp şiirde kalıplara ve dizedeki söz ve cümlelere yansiyarak parole veya dilin yatay eksenini oluşturmaktadır. Mahtumkulu’nun esas aldığımız elyazmalardaki şiirlerinden elde ettiğimiz sonuçlara göre onun düşünce yapısı ve seçtiği edebî şekilleri Türkmen Türkçesi ve edebî gelenkleri esasında birlik oluşturduğu bellidir. Zîrâ onların hem oranı ve hem dönemdeki genel Türkmen kitlesinin düşüncesi ve edebî anlayışıyla örtüşmektedir. Dil düzeyindeki sonuçlar da, bu oluşan düşünsel ve edebî birlikle ilgilidir. Kalıplara ve edebî özelliklerin %90 üzeri Türkmen halk edebiyatı tarzında olduğu gibi, dil kullanımında da hâl eklerini, zamir –n’si, -II, -An, ve bir çok özellikleri Oğuzca unsurları kullanmış, DLT’de saptanan Oğuzca unsurların hemen hemen tümünü

şiiirlerinde yansıtmıştır. Metne yansıyan uzun ünlüleri ve alıntı kelimelerin imla kaydı da birçok yerde aslından sapmış ve Türkmen Türkçesi'nin ses özelliklerine uyumlu olmuştur.

Edebî şekil ve özelliklerde %10 civarı aruz vezinli şiirler olduğu gibi, dil özelliklerindeki Çağatay Türkçesi unsurları da hemen hemen aynıdır. En çok kullanılan Çağatay Türkçesi unsurları, eklenen –dUr yardımcı fiili, ayrılma hâli eki –dIn biçimidir ve Eckmann'ın kaydettiği “durur” ek hâline gelmemiş biçimi tek bir kere var olup, tonsuz sonrası –tIn biçimi ise bulunmamaktadır. –GAn, -GA, -Gay, ünsüz sonrası –nİ yükleme hâli eki ve aŋğdı-, kuğar- fiili gibi Çağatay Türkçesi özellikler toplam %90 olan Oğuz-Türkmen unsurları karşısında, %10 civarı Çağatay Türkçesi unsur bulunmaktadır. Bu bakımdan dil yönünün etkilenme açısı da edebî ve düşünce yönüyle hemen hemen aynı olup, dil, düşünce ve edebî özellik olarak şiirin üç yönünde de üslup birliğini sergilemektedir. Bunların ayrıntılı istatistik verileri, konuya ilişkin bölümlerde verilmiştir. Çağatay Türkçesi ve ölçünlü Tm. T. ile örtüşen dilsel özellikler, mesela /ŋğ/ ünsüzü Mahtumkulu'nun şiirlerinde de bulunmaktadır. Bu benzerlik, Türkmenlerin yaşadığı coğrafya ve bulunduğu dil ilişkileri ortamındaki şartlardan kaynaklanıp, bölgedeki biolojik dilin kuşaktan kuşağa aktarılması niteliğindedir ve Çağatay Türkçesi veya diğer Türk lehçelerin etkisi olarak değerlendirmek mantıklı görülmemektedir.

Sonuçta, Şeyh Şeref, Hıdırculı Vefâyi, Sûfî Allahyâr, Azâdî, Gâyibî ve Andelip gibi şairlerin eserleri kalıp, vezin ve edebî özellikler açısından Mahtumkulu'nun şiirleriyle karşılaştırıldığında, onlar Oğuz-Türkmen dil unsurlarını bulunduran Harezm ve Çağatay edebî dili ve özellikleri ağırlıklı eserlerdir. Ancak Firaki'nin şiirleri kalıp, edebî özellik ve düşünce bakımından Türkmen kitlesinin edebî anlayışına ve dönemin sosyo-kültürel şartlarına ve siyasî olaylarına bağlı yaratılması sebebiyle dil yönü de halkın dilsel özelliklerini dönemin eserlerine karşın, en üst seviyede barındırmaktadır.

Diğer bir deyişle Çağatay Türkçesi'nin mahallileşme dönemindeki Mahtumkulu öncesi şairler dil, edebiyat ve düşünce açısından biraz Oğuzca serpilmiş Çağatay edebiyatı eserleri iken, Onun eserleri tam aksine, biraz Çağatay Türkçesi serpilmiş Oğuz-Türkmen eserleridir. Prof. Dr. Mehmet Kara'nın "Mahtumkulu'nun Oğuzca ağırlıklı bir dille yazdığı şiirlerde yer yer Çağatay Türkçesi serpintiler bulunmaktadır" değerlendirmesi isabetli bakış olmaktadır (Kara. 1998: 1329). Zaten üslupbilimi açısından hiç bir üslup dönemin yaygın üslubundan tamamen koparak meydana gelmemiştir. Azâdî, Sûfî Allahyâr, ve Andelip gibi şairlerin eserlerinde Eckmann'ın vurguladığı mahallileşme belirtilerini görebilmekteyiz ve Azâdî'nin düşüncesi ve dönemin diğer Türkmen şairlerinin Firaki'den önce hecli vezne yönelmesi, meydana gelen siyasî şartlarla birlikte Mahtumkulu Firaki'nin yaratıcılığında etkili olmuş ve onun şiirlerinde bu özellikler hem dil, hem edebî ve hem düşünce açısından en olgunlaşmış şeklidir. Bu yüzden Mahtumkulu Hazar ötesindeki azınlıkta kalan Oğuzların nüfus yoğunlaşma ve kimlik inşa etme sürecini geçirdikten sonra, Türkmen edebiyatının ve yazı dilinin üslup özelliklerini ağırlıklı olarak sergileyen ilk şairdir ve neticede Türkmen toplumunun din, dil ve soy yönündeki kimliğini edebî eserde yoğun ve parlak şekilde yansıtmaya itibariyle Türkmen edebî ve yazı dilinin kurucusu olmuştur.

Çalışmamızdaki Mahtumkulu'nun şiir üslubunun siyasî, sosyal, kültürel şartlardaki meydana gelmesinin sebeplerini ve eserlerinin edebî, düşünce ve dil özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

Türkistan'daki siyasî istikrar ve birlik Timurluların çökmesinden sonra, Şibanilerin başlangıç çabalarıyla tekrar sağlanmamış olup Buhara, Hive ve Hukant gibi parçalanmış hanlıklar meydana gelmiştir. Bunun edebî alandaki yankıları Eckmann'a göre mahalli dilsel unsurların edebî metinlerde görülmeye başlanmasıdır.

Bu sürecin devamında Özbek Türkçesi'nin dilsel öğelerinin edebî metinlerde yansımalarının yanı sıra Hazar ötesi Oğuz boylarına mensup olan Türkmenlerin Azâdî, Andelip, Gâyibi ve Şeydâyî gibi şairlerinin eserlerinde Oğuz-Türkmen dilsel özellikleri görülmeye başlamıştır. Türkmenlerin Göklen boyunun Gerkez tiresine mensûp olan Azâdî'nin şiirlerinde birlik, adalet, yerleşik hayatın belirtisi olan tarım gibi siyasî, sosyal ve ekonomik düşüncelerin yüze çıkmasıyla, onun yetiştirdiği oğlu فراغى“Fırâğî” mahlaslı Mahtumkulu'nun şiirlerinde Türkmen edebiyatındaki dil, edebiyat ve düşünce özelliklerinin çoğu Çağatay edebiyatı özelliklerinden ayrılmıştır ve Firaki kendi şiirlerinde %90 civârı Türkmen düşüncesi ve edebî gelenekleriyle örtüşen dilsel özellikleri barındırmıştır. Bu durum üslupbilimi açısından 18. yy. Hazar ötesi Türkmen çevresinde yeni bir edebî üslubun meydana gelmesi anlamındadır.

Selçuklu Türkmenlerinin Rûm topraklarında devlet kurması ve Moğol istilasının sonucunda Oğuzların batıya doğru yoğun göç dalgalarından sonra, doğudaki Türk toplulukları içersinde azınlık olarak kalan Türkmen kitlesi, giderek nüfus yoğunlaşması sonucunda soy, dil ve din temelli kimliklerini yaklaşık 400 yıllık bir süreçte kuvvetlendirmiş, Türkmen kimliğinin soy, dil ve dinî yönlü özellikleri 18. yy.'ın siyasî şartları ortamında Mahtumkulu Firaki'nin şiirlerinde ayrıntılı ve ayrıcalıklı şekilde yansımıştır. Böylece Firaki, Oğuzca'nın doğu kolunu teşkil eden Türkmen Türkçe'si dil kullanımında yeni bir sayfa açmış ve onubir edebî yazı dili hâline gelmiştir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinde görülen edebî özellikler (edebî kalıplar, kafiye, redif, edebî sanatlar vs.), dil özellikleri (hâl ekleri, zamir n'si, birincil ve ikincil uzun ünlülerin kullanımı vs.), dönemin siyasî şartlarının şiirlere yansıtılması, topluma bilgi aktarma temayülü ve ahlak, din ve tasavvuf konulu şiirlerin oranına bakılırsa söz konusu dilsel, düşünsel ve edebî özellikler, Çağatay dili ve edebiyatının mahallileşme döneminde yeni bir edebî üslubun meydana geldiğini göstermektedir.

Mahtumkulu bu doğrultuda ileri düzeyde adım atmış ve eserlerini Türkmen toplumunun anlayacağı şekilde, okul hayatında öğrendiği edebî gelenekleri halk dili ve edebiyatı özellikleriyle birleştirmiş ve tecrübe ettiği siyasî, sosyal, kültürel, dinî ve toplumsal düşüncelerini şiirlerine yansıtmıştır. Bu nedenle Vambéry onun eserlerini Türkmenlerin dilini yansıtan sağlam bir meti;, Bertels, dönemin câm-i Cemşidi; Bartold, Türkmenlerin millî şairi; Chodzko, şiirleri onun edebî yaratıcılığının göstergesi olan büyük bir insan ifadeleriyle beyan etmişlerdir. Mahtumkulu ve onun eserleri, siyasî, dinî, kültürel, edebî, ve dilsel açıdan Türkmenlerin kimliğinin ve ruhunun özüdür.

Öğrenim gördüğü dönem, mektep ve kültür itibarıyla onun şiirlerinde Çağatay Türkçesi'nin bazı dilsel özelliklerinin bulunması gâyet doğaldır. Yukarıda belirtildiği üzere, -dIn çıkma hâli eki, ekleşmiş -dUr yardımcı fiili en belirgin Çağatay Türkçesi unsurlarındandır ve %8 oranındaki aruz vezinli şiirler de Çağatay edebiyatının edebî özelliklerinin yansımalarındandır.

Eski elyazmalara dayalı araştırmamızda vardığımız sonuçlara göre alıntı kelimelerin aslından uzaklaştırılarak günümüz Türkmen Türkçesi telaffuzuna uygun hâle getirilmesi sebebiyle Mahtumkulu'nun elyazmaları Türkmen Türkçesi edebiyatının ve yazı dilinin başlangıç noktası sayılabilir.

İncelediğimiz metnin istatistik verilerine dayanan edebî üslup incelemesine göre Firaki, genel Oğuzca ve Türkmen Türkçesi'ne özgü dilsel özellikleri Azâdî, Gâyibî ve Andelip gibi diğer 18. yy. Türkmen şairlerine kıyasla daha sık kullanmış, eserlerinde Türkmen toplumuna uyumlu edebî, dilsel ve düşünsel özellikleri çoğu defa yansıtmış ve onun şiirleri dönemin Çağatay edebiyatı üslubundan yüksek oranda farklılaşmıştır. Dolayısıyla kendine mahsus kişisel üslup niteliğini taşıdığı kolaylıkla söylenebilir. Bu kişisel üslup, sonraki şairler tarafından günümüze kadar devam ettirilmesi sonucunda dönemsel üsluba dönüşmüştür. Söz konusu dönemsel üsluba uygun bir şekilde, İran ve

Afganistan sahasında aruz vezinli şiirler, Firaki'nin eserlerinde olduğu gibi, az oranla devam etmektedir.

Mahtumkulu'nun şiirlerinden elyazmalara dayanan edebî, dilsel ve düşünsel özelliklerine odaklı üslupbilimsel incelemeli bir metin yayınlanmamıştır. Gılıç Mülliyev'in TMGİ'ye teslim ettiği Latin-Kiril harfli yazma olmak üzere, bahşılardan sözlü edebiyatla Mahtumkulu adına söyleyen ve bilimsel araştırmalarda kişilerden derlenen şiirler üslupbilimsel inceleme yapılmadan Mahtumkulu'nun divanına alınması ve yayınlanması farklı şairlere ait şiirlerin karışıklık arzemesi Firaki'nin eserlerinin tashihinin sorunlarından biridir. Elyazmalardaki metin karışıklıkları diğerk şairlerin bazı eserleri de ona atfedilmesine neden olmuştur. Onun asıl şiirlerinin tespit edilmesinde Samoyloviç ve daha sonra Aşırpur Meredov ve M. Övezgeldiyev'in katkıları büyüktür. Aydımlar 'Türkmen Türküleri' araştırmacısı A. Nisâri yayınlanan Türkmen klasik edebiyatı metinlerini esas alarak Firaki'ye ait olmayan aydımları elemeye Türkmentsahra'da emek veren şahsiyettir.

Şairin eserlerinin tenkitli metninin oluşturulmasında en büyük bilimsel emeği veren kişi N. Aşırpur Meredov'dur. Onun İran'ın Günbed-i Kavus şehrinde yayınladığı iki ciltlik tenkitli metni, Mahtumkulu'ya ait şiirlerin tespitinde günümüze kadar yayınlanan en güvenilir metindir. Bu yayımın bazı dizelerinin sonuna bırakılan soru işaretleri, elyazmaları karşılaştırarak metinbilimsel inceleme, dilsel irdeleme, kafiye, aruz ve hece vezni ve edebi sanatlar gibi hususların dikkate alınmasıyla ve ayrıca metinlerarası ilişkiler yöntemiyle tashih edilebilir. Bu durum, Mahtumkulu divânının yeni bir tenkitli metninin neşredilmesinin zarureti ortaya koymaktadır.

6. BÖLÜM: Metin

1

Mg. s. 1

1.[Sa‘y ile kütulmadım men bu belâdın yâ Rab

2.Çıka bilmen cehd edip ‘ücb u riyâdın yâ Rab

3.Tâli‘im etdi tulu‘ ângdım anı ehter bed

4.Sen ırak eyle meni bu baht-ı siyâ(h)¹dın yâ Rab

5.Yevm-i teşhed eydi ercül mañga bir şahid ‘ayn

6.Kütulurmi qahbe cân böyle güvâ(h)²dın yâ Rab]³

7.Ten ‘ibâdetde ‘alil hem bu şeytân der beğal

8.Yâ etdimi emr-i ezel hükm-i hayâdın yâ Rab

9.Dergâhınğa ey Kirdigâr kılsam ‘ibâdet yök qarâr

10. Etgenime yök i‘tibâr şevm u şalâdın yâ Rab

11. Men istârem Sendin Seni Sen ırak et mendin meni

12. Hâcet revâ kıl yâ ğanî men-i mübtelâdın yâ Rab

13. Mağdumkılını her zamân basdı belâ açdı zebân

14. Eylemesün biz mü‘minân maḥrûm du‘adın yâ Rab

¹ Tm. T. ve kafiye gereği Mg.’ın diğer yerlerinde siyâ şekli vardır. Bu beyit yazmamızda olmadığı için Mn.’teki (h) silinmemiştir.

² Bkz. dipnot 1

³ İlk üç beyit Mg nüshasında silik Mn S 11’den tamaMnandı

2

1.Dünyâ görmey tutğun kılsañg bir küncde

2.Bād-ı pāy dek yer yüzine yeldim tut

3.Çin Māçinde Hindde Rūmda Hābeşde

4.Bolan bolmış hūnerleri bildim tut

5.Aç hem bolsañg barma ile dilege

6.Dī köşkde men başı barmış felege

7.Düzde kılsañg hīç tapmayın kölege

8.İrem bāğı içre ğamsız kıaldım tut

9.Aş görende ōziñg atma dillenüp

10. Gerçe aç hem bolsañg halka bellenüp

11. Zer tōküp çin kıllarını kıllanup

12. Tiz hem ōlseñg Nūh yaşına geldim tut

13. [Muhtāclığıñg Hākdın ōzge bilmese

14. Ol rūzigār besdür açdın ōlmese]¹

Mg. s. 2

15. Hind halkı dek enġin örting bolmasa

16. Pādişāhlık pūşış çigne saldım tut

17. Suva yele hükmi geçen Süleymān

18. Baķ alardın ne nām kıaldı ne nişān

19. Suv tapmayın cāyīñg bolsa çölistān

20. Deryā içre men İskender boldım tut

¹ Mg'de silinmiş Kb S 12'den tamamlandı

21. Yoldaş bolsañg dile düşmez mūr bile
22. Ferş tapmayın bile yatsañg mār bile
23. Yıgrim altı keret yüz miñg ār bile
24. ƙārun ƙazānesin ele aldım tut

25. Maḥdumƙulı çekseñg cefā cebir bil
26. Hudāya hoş gelür şükür şabır ƙıl
27. Ƙılça cāna ƙızıl teni ƙabir bil
28. Ƙızıl diliñg sözlār iken öldim tut

3

Ve lehu eyzan

- 1.Allāh yādı bile tirik bolan til
- 2.Göz yumulmaḵ bile köngül yatmaz hiç
- 3.Köngül bostānında imān tāze gül
- 4.Bir açılsa durar solup yitmez hiç

5.Bar ni‘ metdin yeg saḡlıḡıṅ mazāsı

6.Bar ıulluḡdın yaḡsı Haḡıṅ rızāsı

7.Eger doḡrı gelse ecel ızāsı

8.Minḡ yalbarmāḡ bile köngül güytmez hiç

Mg. s. 3

9.Yigitler sözime bir ıulaḡ asıṅ

10. Dünyā dostlıḡınıṅ ıamāsın kesıṅ

11. ıaysı yan köp bolsa ‘ ışıṅ heväsiṅ

12. Yatsaṅ tursaṅ ḡiyālıṅdın gitmez hiç

13. Ey ādem bu dünyā geldiṅ gitmege

14. Göredür sen bargu yeriṅ yatmaḡa

15. Cehd eder sen çalnup cihān tutmaḡa

16. Bu işlere meger ‘ aḡlıṅ yetmez hiç

17. Ey cihān mülkinde gezgen serferāz

18. Bir bende men köp sözleyip bilmen az

19. Dünyā bāzārında felek ıumārbāz

20. Hiç süy bile insān anı utmaz hiç

21. Aş suv bile gerçe tapar ten mizā

22. Şirīn sözdür cān ıulaḡna geṅ mizā

23. Cān öyindin hoş nesihat aṅmaza
24. atı daa degen suv tek ötmez hi
25. Maḥdumulı yigitlik bir yaz görnür
26. Cānı saa mūdām ohbet sāz görnür
27. Yaḥı günler yüz yıl gese az görnür
28. Yaman günüṅ az hem bolsa ötmez hi

1.Köngül aydar halkdın qālup gezsem dāğlar daşlar bile

2.Yazukımnı yāda salup yüzim yusam yaşlar bile

Mg. s. 4

3.Her kim görsem bir pīşede meniñ könglüm endīşede

4.Küy-i seyr içre gūşede otursam ağaçlar bile

5.Ḳarrı dünyā āl içinde ādemzād ḥiyāl içinde

6.Cihān ğalmağal içinde her kim yüz telāşlar bile

7.Allāhıñ ‘ ışkında mestler dūş [gelişmez]¹ bermez destler

8.Köngül pervāz urar dostlar durmaz yüz ‘ ilāclar bile

9.Köp küyler bile oturdım bilmedim ne īş yetürdim

10. Gümrāh bolup yöl yitürdim oturdım bivecler bile

11. Bīkār kıymay ‘ ömür taḥtı uyandırsak uymış baḥtı

12. Du‘ ā kılup seher vaḳtı nālīş kılsam ḳuşlar bile

13. Maḥdumḳulı tevḫīḳ alsam bir ār tapsam ḳulluḳ kılsam

14. Yürek aydar yoldaş bolsam dem çeken dervīşler bile

¹ Mg’de yoktur Mns15’den tamamlandı

5

1. Hoş temizli beg oğlınġ nâştasın
2. Sığır yatağında kılmak yaraşmaz
3. Koşun serencâm(in) il ser riştesin
4. Pâdimân oğlına bilmek yaraşmaz

5. Haber alsanġ eger kefinġ teyindin
6. Dinġleseñġ diyeyin cânım öyindin
7. ‘ Ârifler yanında dünyâ peyindin
8. Avarrâlık eylâp yelmek yaraşmaz

9. Yaşsıdın yaman iş çıksa bolur genġ
10. ‘ Aklı görki Allâh kayırmamış denġ
11. Tovşan deryâ yüzmez şor suva harçenġ
12. Humsınġ ülkesinde delmek yaraşmaz

13. Her sözüm bir dürdür kâmil bolana
14. Deliliktür devâ etmek ölene

Mg. s. 5

15. Uçarda kaçarda file kılana
16. Yedi yüz yaşamay ölmek yaraşmaz
17. Her kimiñġ ne miqdâr bolsa ihlâsı
18. Şol miqdâr açıkdur Hakinġ dergâsı
19. Bir yerde cem‘ bolsa cihân deryâsı
20. Güm gümiñġ rîgine dolmak yaraşmaz
21. Her kime el bermez dürr-i ġaltânı

22. Aş vaqtı dost azan at b r y l tanı
23. Ur m n  tahtına H beş sult nı
24. Ka  be mescidine almı yaraşmaz

25. Ma dumulı k ydi k n l m  t bolup
26. D ny  gelen gidicekdür m t bolup
27.  zin bilen oyun edip ş d bolup
28. Yaşhane yerinde g lmek yaraşmaz

6

1. Ādem oğlu ōziñg bilmey
2. Gedem gedem ādıcağ sen
3. Eyāñiñg emrini etmey
4. Ōz köñgliñgni güydecek sen

5. İster sen ‘ālemi kapsañg
6. Kārūn bolup gence depsiñg
7. Helāl haram her ne tapsañg
8. Gözüñg yumup yudacağ sen

9. Nedin oldıñg bilgin bārı
10. Unutdıñg Perverdigāri
11. Köñgliñge gelen her kārı
12. Sañğı etmey edecek sen

13. Aşlıñg nedür etgin nağar
14. Tutan işiñgdin et hezer
15. Ecel sañga etse güzır
16. Haberıñg ber nādecek sen

Mg. s. 6

17. Dünyānı kızgın tutmağın
18. İşiñg gör bikār yatmağın
19. Mağdumkılı unutmağın
20. Gidicek sen gidicek sen

21.

7

1.Mālîṅga mülkiṅge maḡrur olunma

2.Ey yōḡ yerdin gelen gitdi bu rāya

3.Bolur bolmaz işler üçün oyunma

4.Çoḡlar gelip batıp ḡālmış bu lāya

5.Köp gürūhlar geçirmişdür bu yurtlar

6.Niçe sînelerde revşen bu derdler

7.Yüz çevirdi mundın bir niçe merdler

8.Bir niçeler bal dîp batdı belāya

9.Ey ‘aḡl arıḡ yigit munda beri gel

10. Bir niçe sözim bār cāndın ḡulaḡ sal

11. Nirde dervîş görsenḡ barıb alḡış al

12. Dervîşdin yeg hiç kim yoḡdur Ḥudāya!

13. Tamuḡıṅḡ dıḡıncı zek’ātsiz baydur

14. Dervîşe ta’ n eden lākin bicāydur

15. Dervîş yerde deryā yā gökde aydur

16. Doḡız deryā neylār it üyrip aya

17. Yalançı yer dāl ādem ḡarār uḡlasın

18. Kim ḡulaḡ bir diṅleb sözim ḡaḡlasın

19. Maḡdumḡulı nesīhat ḡıl saḡlasın

20. Tāze gelen ārler köhne sarāya

8

Mg. s. 7

Ve lehu eyzan

1.Nāmerd kimdür bilür bolsañg

2.Ne diseñg dir baş üstinde!

3.Āzmāyışlar kıılır bolsañg

4.Hiç tapulmaz iş üstinde

5.Murrutını tovlāp tartar

6.Heybeti pelenğdin artar

7.Gök dek gürlāp damağ yırtar

8.Hāzır bolan aş üstinde

9.Aş üstinde alp dek arlar

10. Yersiz kepde ھاar dek ھاarlar

11. Her tilki bir şir dek gürlār

12. Murdār olan lāş üstinde

13. Çöl yerde gövre ھاaldırma

14. Olda hoşdur sır bildirme

15. Lāf edip dehān doldurma

16. Cenğ nān degil diş üstinde

17. Diseler Atlan hey atlan

18. Sünğk çenāp ir göte sırtlan

19. Yav günü gayrāta ھاatlan

20. La‘net koyma riş üstinde
21. İnşāf eldin bıraķmaz
22. Ma‘lūm ādemliķdın çıķmaz
23. Bu sözim hayvāna yokmaz
24. Ādem saķlar gūř üstinde
25. Maķduķulı söveş olur
26. Yigidiñg sırı fāř olur
27. Yā bař berūr yā bař alur
28. Koçaķlar yoldaş üstinde

9

Ve lehu eyẓan

1. Ger tutsa ḥālımdın ḥaber

2. ẓurı ağaçdın ẓan çıkar

3. İnsān şerārımdın eşer

4. Tapsa tenindin cān çıkar

5. Ẕārūn Ẕılup mālın edā

6. Sed cān eder bolsa fidā

7. Gūn şem' idin bolup cudā

8. Nūrın ẓoyıp pinhān çıkar

Mg. s. 8

9. Bir gūşede olup muẔīm

10. Könġle getürsem ẓadıırım

11. Her gūşe-yi veyrānedin

12. şed genc-i bīpāyān çıkar

13. Könġlimge gelgen naẓışlar

14. Ger gözge peydā bolsadı

15. Tüşse gözi nādānlarıġ

16. Kāmil bolup merdān çıkar

17. Hiç anġmayın zīr u zeber

18. Ger tapsa cez̄bimdin eşer

19. Bī[din] elīfdin bīḥaber

20. Bêş demde bir Qur'ân çıkar

21. Cebr etdi Cemşid cânına

22. Ki erdi ma' den kânine

23. Yüz yıl okıp pâyânına

24. Ne Zâl u ne Luqmân çıkar

25. Men hem Firâğî ol kader

26. Aqlımı kıldım der-be-der

27. Bir bâhüner tapsa haber

28. Per bağlayup âsmân çıkar

10

Ve lehu eyzan

1.Bende sen bed işe batırlık etme

2.Alnınga koyarlar ol gün bu işi

3.Nefse uyma şeytân râyına gitme

4.Ĥıcâlete koyar bilgin bu işi

5.Nefsing aydar Urgın bu bir ĥuzûrdur!

6.Cânıng aydar Hey dur Taŋrı ĥâzırdur!

7.Sen görmeŋ ol ha saŋga nâzırdur

8.Utaŋın eymengin koygın bu işi

9.Bir yolda günâh bâr bir yolda şevâb

10. ‘Araşâtda sendin istârler cevâb

11. Helâla hesâb bâr ĥarâma azâb

12. Şeki yokdur yâda salgıl bu işi

Mg. s. 9

13. ‘Ömrüng geçip bargan yazdur bir sâ‘at

14. Ne bolur bu yazda eylesenĝ tã‘at

15. şevâba şâdlık bâr cürme ĥıcâlet

16. Boynuŋga almağın gelgin bu işi

17. Başıng göge gövsing yele getürme

18. Gövrânĝe korkını çala getürme

19. Yürekde yōķ sözi dile getürme
20. İhlās kulağına algın bu işi
21. Misāfirken muķīm işin kırar sen
22. Bibeķā dünyāda nāge durar sen
23. Munda ne iş etsenĝ beyān görer sen
24. Yaķşıdır yamandır şol gün bu işi
25. Şeytān diyer şirīn işdür azıķoy
26. Raķmān aydar nefis ümidın üzeķoy
27. Maķdumķulı töz ķolıĝı köze ķoy
28. Eger döze bilsenĝ kılgın bu işi

11

Ve lehu eyzan

1.Sağ selâmet sermest bolup gezen cān

2.Tört belānıñ birisindin iglerler

3.Ya sovıkdın ya yangındın kūrıyr kan

4.Ten üstinde tabiblerni eglerler

5.Rızk vekili gelür rızkıñg yök edip

6.Gövrāñge qor töküp yölñg bek edip

Mg. s. 10

7.Demiñg feriştesi demiñg tükedip

8.İlñg gūniñg õzge yurdı çağlārlar

9. Egsiklerñg saç yayırlar baş töküp

10. Yārñg dostıñg yıgılurlar yaş töküp

11. Qardaş doğan qatlanurlar aş töküp

12. Qonsa göçmez qarār yurda bağlarlar

13. Haber tüşer falān kimse ötdi¹ dīp

14. Çırası söndi dīp Gūni batdı dīp

15. Dünyā qoyıp [āhirete gitdi dīp]²

16. Allāh raḥmet etsün! diyip dargarlar

17. Kim bārdur ki felek bağrın [bozmamış]³

¹ Asıl nüshamızda “öldi” olup Mns21’den “ötdi” şekli alınıp düzeltili

² Mg. s. 10 dünyānı qoyıp āhiret azmin etdi diyip hece sayısı fazlalığından NA’tenkitli metnin altyazısı olan 4 ۞ “Leningraddaki Asya halkları enstitüsünün elyazması”ndaki şekli tercih edildi

³ Asıl nüshada “ezmemiş” olup Mns21’deki “bozmamış” tercih edildi

18. Gövresin kıymamış köñglin ezmemiş
19. Maḥdumķulı dāğ deryālar dözmemiş
20. Bu destürdur ayralığa āğlārlar

12

- 1.Yazıkım yād edip yüzim hāk edip
- 2.Seher nāliš bilen boldım giryāna
- 3.Didedin yaş tōkip sinem çāk edip
- 4.Telbe dek ōzimi urdım her yana

- 5.Kōnglimi geçirdim cümle cihāndın
- 6.Ne cihāndın belki el üzdim cāndın
- 7.Ĥızırdın ‘īsā’dın Şāh-ı merdāndın
- 8.Himmet istāp baqđım sū-yi āsmāna

Mg. s. 11

- 9.āsmānıñg yüzindin kehkeşān öçdi
10. Nāgihān üç erge nażarım düşdi
11. İki yaşıł geymiş bir sefidpüşdi
12. Gözim gördi dilim gelmez fermāna
13. Biri gelip elin gögsime urdı
14. Biri bir tığ bilen yüregim yardı
15. Ağzıma ağzın koyıp biri dem urdı
16. Diyerler ‘arzıñg digin Şāh-ı merdāna!
17. Bular böyle digeç dilim açıldı
18. Kana kana mey muḥabbet içildi
19. Kōnglime yedi tūr sovāl geçildi
20. Didim Ruḥşat bolsa gelsün zebāna
21. İki uzun ārdür bir kıysğa qaddur

22. Dîdiler Hoş vâkıtdur yahşî fursâtdur
 23. Söziñg bolsa sôra dîrler ruḥşâtdur
 24. Köñgle gelen söziñg geltür beyâna!

25. Dîdim Gökdin ağır yerdin merd nedür
 26. Deryâdın bay nedür daşdın seḥt nedür
 27. Ötdin yaḡgucı buzdın serd nedür
 28. Zehirdin acıraḡ nedür bu cāna

29. Dîrler yaman töhmet ağır āsmāndın
 30. Ḳaharsız yahşî söz giñgdür cihāndın

Mg. s. 12

31. Münāfıknıñg köñgli seḥt seḡistāndın
 32. Ehl-i ḳāni‘ meñgzer beḥr-i ‘ummāna

33. Cebr etgüci sulṭān yaḡgucı közdin
 34. Baḡıldin dileg etmek soviḡdur buzdın
 35. Cefāya cān etmek zehir cān sözdin
 36. Ögitdür bu sözler bizdin nişāne

37. Bunlar böyle diğec yerimdin turdım
 38. Ḳadem urdım el etegne yetürdim
 39. Mest boldım süst boldım ōzim yitürdim
 40. Kep kelām tapmadım ḳāldım ḥayrāna

41. Dîrler biz üç kişî boldıḡ üstādıñg
 42. Dāyim destān bolur ‘ālemde ādıñg

43. Maḥdumkūlī vaḳtdır iste murādinġ
44. Bu sırrı aḥmak açar yâ bir divâne

13

- 1.Mü 'min bolan münkir bolmaz sözime
- 2.Cebbār bu cihānı gör Һarāb eylār
- 3.ÇoҺ nesneler gelür geçer gözime
- 4.Bu dünyānı bed-i bedkār Һarāb eylār

- 5.İşi revāc tapar bed iş tutanıᅡ
- 6.Dilegi düş gelmez Һaқ dīp yatanıᅡ
- 7.Yer yüzünde bolur güyç güyç yeteniᅡ
- 8.Cihānı zūlm ile zūr Һarāb eylār

Mg. s. 13

- 9.‘ ilim uymaz dervişleri ced bolur
10. Yoқ işler yōl bolur bār iş bed bolur
11. Şeri‘ at nīst bolur bed iş sed bolur
12. Her ũlkāni niçe Һavr Һarāb eylār
13. BalҺı boğaz derdi Nişābūrı daş
14. ‘ Ammān şehrini deryā Başranı āteş
15. Medineni açlık Mekkeni Һabeş
16. Herāt Kandihārı mār Һarāb eylār
17. Urūm şehrini eylār şā‘ iқа Һarāb
18. Yemeni Hūlaç yıқar Mūşılı a‘ rāb
19. Kūfeni Türk bozar Bağdād şehrini āb
20. Rey ũlkesi dilnüp yer Һarāb eylār
21. Sözime қulaқ ber ‘ āқil hemişe

22. Termize ʔāgūn düşer reñç şehr-i Kişe
 23. Evlādı Sufyānda avı ğamışa
 24. şıfhānı bir şāhibkār ʔarāb eylār

25. Semerķandı Kıbtı yıǵlur bek basar
 26. Buḫar şehrin nān ʔaḫtlıǵı Türk basar
 27. Seraḫsı merg bozar mūr-i rıǵ basar
 28. Şirāzı Türk çoǵan mūr ʔarāb eylār

29. Kaşǵar ʔoten kāfir [eger]¹ Hind eger
 30. ʔıtaya āsmāndın kejdümler yaǵar

Mg. s. 14

31. Her kejdüm dev dek bir birge deger
 32. Hindistān ābile zār ʔarāb eylār
33. ‘Aden şāhı etgeç Lāhūra ‘azmi
 34. ʔaydıp yurdın tapmaz dāǵmu ya düzmi
 35. āb-ı Ceyḫūn ʔarāb eylār ʔārezmi
 36. Daşında her mülk kim bār ʔarāb eylār
37. Darǵana şehrine gökdin ses gelür
 38. bir eyle sesdir eşiden ölür
 39. Bulǵarıñǵ şehrini ol orıs alur
 40. Orsı Deccāl bilen nār ʔarāb eylār
41. Maḫdumķulı her kim diñgılese cāndın
 42. Bu işler öñg gelür āḫir zamāndın

¹ Mns24’ten tamamlandı

43. Mehdî yerdin çıkar ‘îsâ âsmândın
44. Deccâlî bu iki âr harâb eylâr

14

Ve lehu eyzan

- 1.Dābbetü'l-arz atlı Deccāl sonğındın
- 2.Mervedin Şefādın bir beyān gelür
- 3.Yedi gündin sonğra anıñg ceñgindin
- 4.Üç gündin 'āleme bu nişān gelür

- 5.Yüzi ādem gün dek alnınıñg ağı
- 6.Mişli deve meñzer bu el ayağı
- 7.Çoç dumlı kuş tilli kalkan kulağı
- 8.Depesniñg üstinde şu Qur'an gelür

Mg. s. 15

9. Az kälur kim şāhı göge yetmege
10. Bir heftedeñg fırsat tafar yatmağa
11. Cihān yığlur temāşāsın etmege
12. Yağşı yaman bārça müslümān gelür
13. Kaçıp andin hıç kim tapmaz hālāşı
14. Mü'minler hoş bolur hevl eder 'āşı
15. Sol elinde bolur Mūsā 'aşası
16. Sağ elinde mühr-i Süleymān gelür
17. Niçesine mühr-i Süleymān sürer
18. Niçesne Mūsāniñg 'asāsın urar
19. Halk yarı aq bolur bir nışif karar
20. Kara yüzli belli bī-imān gelür

21. H̱or q̱almaz alanlar bilenḏin bilik
22. Dosṯın duşman eder bolsa bedq̱ılık
23. Āk uq̱maḡ ḏirler q̱ara tamuqḻık
24. Ḏunyāṉıḡ soḡınḏın şu zamān geḻür
25. Deccālḏın öḡ diḡleḡ ‘āřıq̱ıḡ söẕin
26. Bilip bolmaz g̱ün āy g̱ice yıldıẕın
27. Q̱ırq g̱ün q̱ara ṯüṯün ‘ālemiḡ y̱üẕin
28. Yeri gögi basıp boz duman geḻür
29. Ol cānver yōq̱ bolur ḡalq̱ anḏın ḏınar
30. Oḡul q̱ız azturar ḡalq̱ uc̱ı sıynar
31. Ādem say on melek āsmānḏın iṉer
32. Aḡlařup her yerḏın şed fiḡān geḻür
33. Maḡdumq̱ulı uyar Kelām söẕine
34. Yer gögi tutaşar dāḡlar ḏüẕine

Mg. s. 16

35. Īsrāf̱ıl řūr q̱alsa yeriḡ y̱üẕine
36. Ūmidsız ḡāk tene tāze cān geḻür

1. Gözime hergiz görünmez sensiz cihân ey dost
2. Ne cihân belki tende bolsa ger şed cân ey dost
3. Dostlarıñğa bu işler bi-vefâlık ermesmu
4. Câna cebrîñg arttırdıñg açdıķça cihân ey dost
5. Vaşlıñge ümid etgen üzermiş elin cândın
6. Çeşmiñg cellâd-ı cihân kaçınıñdur kemân ey dost
7. Ol ki ruhsârıñg görüp Köñgül koydı [sen]¹ yâra
8. Cân bermeyin kütulmak yök aña imkân ey dost
9. Destûr-ı zamân budur mazlûm mürevvet birler
10. Şererge şevkıñg artar etdikçe amân ey dost
11. Ümidlîğ ‘âşıklardın vaşl ümidın kat’ etdiñg
12. ‘Âşıklarğa cebr andın bolğaymu bu yan ey dost
13. Mahtumkûlî bir maḥlûk men ‘âşık u sen ma’ şûķ
14. Ger diseñg istegim yök barayın kayan ey dost

¹ Mg’ta yoktur; Mns27’den tamamlandı

16

Ve lehu eyzan

1.Ṭa' am lezzetin alur dehānındın diş gitmek

2.Añğırısı azdurur götin devlet piş gitmek

3.Şeytān yölun bek eylār kara yüzün aķ eylār

4.Yüz miñg günāh yōķ eylār seher gözdin yaş gitmek

5.Feltesiz yağ ırāğa ışık salmaz kırağa

6.İlin salur ayağa ayak ıalup baş gitmek

Mg. s. 17

7.[Niçe pise zār bolup yatsañg yek bīmār bolup

8.Ĥoşdur yaĥsā yār bolup bir yamandın daş gitmek]¹

9.Ulaşmağanlar ġama şükr etmezler ĥoş deme

10. Ābırüydur ādema yaĥşı gelip ĥoş gitmek

11. Yaman dil yöl yitirür ĥoş söz raĥmet getürür

12. Ere sanġı artdurur kırġdın aşıp yaş gitmek

13. Firāġi dünyā düyšdür düyš görseñg düybi ĥiçdür

14. Cihānda yaman işdür kūrı gelüp boş gitmek

¹ Mg'ta bozuk Kb'ten tamamlandı

17

Ve lehu eyzan

1. Kārıdıkça kıoldın gitdi insāfım
2. Eyā dostlar elliye yetüşdi yaşım
3. Kerīm-ā gün gündin kemelip hevfm
4. Demdin deme artdı bu bed ef ālim

5. Derīg-ā dīn üçün yokdur bir işim

6. ‘Ömür edālandı¹ ağardı rīşim

7. Kuvvetim kemeldi küteldi dīşim

8. Yigitlik evcinde henüz hīyālim

9. Kōngül dūnyā sözın izlāp durupdur

10. Gözim gözellerni gözlāp durupdur

11. Til hem ğibet yalan sözlāp durupdur

12. Şeytān bir kāfırdur nefş de bir zālīm

13. Sendin meded yetüşmese yā Cebbār

14. Bu belādın baş kıurtarmaķ kaçan bār

Mg. s. 18

15. Havā-yı hevesge boldım giriftār

16. Hāķ kıulluĝna zerre yokdur mecālım

17. Dostlar i‘ tibārım yokdur ‘ömürge

18. Baħtımīng siyāsı reᅅg bīr kōmürge

19. Tālīgım güneşı kıālmış ümürge

¹ Mg’ta imlū yanlışıĝı عداالانده şeklinde olup kb’ten s93 اداالاندى tercih edildi

20. Eyem Sen oyandır uymış iqbālım
21. Hudāvend-ā gerçe nefsim yamandur
22. Dileğim Allāhdın nūr-i imāndur
23. Şer işim biḥaddur günāhım kāndür
24. Sen ōziṅ geçirgin yā Zü'l-Celālim
25. Firāḡi men ʿışḡ ōduna biryānem
26. İl mālına men ḫālma giryānem
27. Korkı ümīd ortasında ḫayrānem
28. Taṅla maḥşer yā Rab nola dīp ḫālim

18

Ve lehu eyzan

1.Yoksıllıkda niçeleriñg devrânı

2.Yatıp yahşı gören düşine degmez

3.Bular hasret bile tafip hoşk nânı

4.Bir lezzetli ta'âm dişine degmez

5.Soran bolsa sinem içre sūzlar bār

6.Yüz tūmendin yegdūr niçe sözler bār

7.Nisānsız nebātsiz niçe yazlar bār

8.Hoşlık bilen geçen kıışına degmez

9.‘Ākiller bār başa bağlāp keçeler

10. İçgin içgin sōrsañg ma' nı saçalar

Mg. s. 19

11. Ahmaklıkda ōzin bezāp niçeler

12. Kellesine saran peşine degmez

13. Anğlamaza āyetler sözün diseñg

14. Peyğamber hadīsin öñginde kıoysañg

15. Kıymazlıkda köp söz peynisne kıuysañg

16. Bu sözler kıulağıñg daşına degmez

17. Bed oğıl incitse ata enesin

18. Tevbe kılmay Tanğrım geçmez hatāsın

19. Devlet¹ gelse bilmez ne iş tutasın
20. Her kimiñg her işde başına degmez

21. Niçeler māl tapmaz teñg-i dest bolur
22. Niçeler bār dünyālıkde mest bolur
23. Niçeler bār yigitlikde nist bolur
24. Niçeler bār süren yaşına degmez

25. Mahtumkūlı gerçe işim namāzdur
26. Könğlim perisandur sehvim derāzdur
27. Erler bār on tümen idirseñg azdur
28. Ādem bārdur iyen aşına degmez

¹ Mg'ta "darın"; Mn.s29 "devlet" tercih edildi

19

Ve lehu eyzan

- 1.Müslümânlar māl-i dünyā māyesi
- 2.Görünmekdür bir birine bezenüp
- 3.Yigitler nâz kı̇z kereşme eyesi
- 4.Pehlivânlar meydân gözler düzenip

Mg. s. 20

- 5.Ecel kı̇ymış ok gözini kirişe
- 6.Bilip bolmaz ne vakt cāna erişe
- 7.Ne durip sen ağa döne yörışe
- 8.‘Ömrinġ uğur alup gitmez uzanıp

9.Dünyā daşınġ demir duzak torlayup

10. Ecel şiri anġdip yatur gürleyüp
11. Sen ferāġat uyķusunda ġorlayup
12. Kaza kılıç çeküp durmış gezenüp

13. Utanmadınġ Hakkdın aķardıp rīşinġ

14. Ğibetdin dil dönmez ġarāmdın dışınġ

15. Fenādın göregör beķalık īşinġ

16. Ğāfil ķālup yatma deme aġranıp

17. Hamu kimse görer ġesāblı demi

18. Takdir-i ecelniġ tafilmaz emi

19. Maḥtdumqulı qālmaz egsigi kemi
20. Her kim bara bilse imān qazanıp

20

Ve lehu eyzan

1. Gel Köngül ‘azm eyle bâkî dünyâya

2. Fânî dünyâda kim qalur yârânlar

3. Bu dünya ol dünya mülk-i Mevlâya

4. Ne kâfirdur münkir bolur yârânlar

5. Kim qalur ölmeyin ecel yeten song

6. koymazlar gezmege yaqanğ tutan song

Mg. s. 21

7. ‘isâ birle Mehdî gelip öten song

8. İsrâfîl bir şayha kıllur yârânlar

9. Haqnıñ kudretine baksun gözleriñ

10. Yüzleri çöl qalur dağınğ düzleriñ

11. Uçarınğ yöririñ dili sözleriñ

12. ‘azrâ’il cânını alur yârânlar

13. ‘azra’il qahr ile iner şeytâna

14. Şeytân ‘âciz qalup kaçar her yana

15. Bilür ki qurtulmaz barsa her yana

16. Serendibde barıp ölür yârânlar

17. Ertiriñğ hesâbı gezer ferdâya

18. Âsmânı nîst eylâr zemîni zâyâ

19. Ğazab tonın geyip gelür deryâya

20. Deryâlar kôrķuban ķûrıyr yârânlar
21. Yıkılır yôķ bolur dâğlar sarâylar
22. Yıldızlar tókülür dolar bu câylar
23. Gün şu‘lesiz doğar tutulup aylar
24. Dağlar ķurşun kimin erir yârânlar

25. Âdemiñg nefsi dek yağdır bārânı
26. Ot kimin cığladıp çıkar insânı
27. ‘Azra’ıl hem berip emānet¹ cānı
28. Tört ferişte tâze dirlür yârânlar

Mg. s. 22

29. Esrafil şûr çalup çığırıp her yan
30. Yoķ bolan cesedler ayrılışan cān
31. Kesilen damarlar ķûrı ustuh‘ân
32. Asğırşup asğırşup tirlür yârânlar
33. Bir yandın sōrağ bār bir yandın cevāb
34. Bir yandın mîzān bār bir yandın hesāb
35. Bir yandın ateş bār bir yandın ‘azāb
36. Eden işiñg bir bir sōrlur yârânlar
37. Dīne güvāh dīrler farzı sünneti
38. Yetmiş üç fırķadur görinğ milleti
39. On iki gürüh bolup resûl ümmeti
40. Her biri bir cinsde sü(r)lür yârânlar

¹ Esas aldığımız elyazmada Emanet kelimesi “med işaretli elifle” kaydedilmiştir

41. [Kolsuz kıpar kıŋşâ yaman sananlar
 42. Tonġŋguz bolup sünnür namâz kıoyanlar]¹
 43. Zek'âtsızınġ kıarnı yılân kııyanlar
 44. Doluban dâġ kimin bolur yârânlar

45. Erte görnür bu ġün ġizlenen sırlar
 46. Yalandın ġüvâlık bergen yeserler
 47. Enġsesindin boġazna denġ keserler
 48. Otlı kıomaķ birle urlur yârânlar

49. Cebir eden hâkimler turarlar gözsiz
 50. Görüp dımeıyenler kıâlurlar dilsiz
 51. Zinâcı başı kıarnında kıoparlar kıolsız
 52. Aıaġı başıında yörir yârânlar

Mġ. s. 23

53. Maķşer halkı bed isindin yıġrenür
 54. ġünâhları yerdin göġe direnür
 55. Südhör içegüsi yerdin sürenür
 56. Kıarnı dâġ dek otdın dolur yârânlar
57. Bu dünyâda menem menem diıyenler
 58. Cebr elini halk üstine kıoyanlar
 59. Bir ôt bolur yetim mâlın iyene
 60. Rû-siyeh şermende bolur yârânlar
61. Kıaķırhoriġ gözi bolmaz ornında
 62. Dişı sıġır şaġi dek durar burnında

¹ Mġ'ta yoktur Mn.s31'den tamamlandı

63. Dodağı sinede dili karnında
 64. İdigi ağzından gelür yārānlar
65. Ata ene ağırdanınıḡ günleri
 66. İçi yaşıl otdın bolur ʔonları
 67. Halka rüsvā ala bolur tenleri
 68. Suv yerine zehir bolur yārānlar
69. On ikinci gürūh görinḡler neder
 70. Mescid buḡra bolup müniban gider
 71. İmāmları sōrar müezzīn aydar
 72. Yüzleri āy kimin dolur yārānlar
73. Kelāmda gördigin sözlār dilimiz
 74. Āhīr ecel üstindedür yōlımız
 75. Maḥdumḡulı aydar biziḡ hālımız
 76. Yā Rab ol gün niḡuk bolur yārānlar

21

Ve lehu eyzan

1.[Kimsām bārdur ‘arzım yāra yetürsin]¹

2.‘Işk ôdına köydim gitdim köz bile

3.Eli bile gelip ôdım öçirsin

4.Yoksa sönmez bārān bile buz bile

5.Gelen geçdi gelecege yurt koydı

6.Āşnālîğî nāmerd açdı merd koydı

7.Yār sīnemde dāğ üstindin derd koydı

8.Derd üstindin burç töküpdur duz bile

9.Ma‘ şūķım tapdırmaz tapsam el bermez

10. İķbālīm oyanmaz bahtım hem turmaz

11. Yürek hem incalmaz köñgöl hem durmaz

12. Dost cemālın görmegünçe göz bile

13. Bir derde tüşüp men hīç kimse bilmez

14. ‘īsā anğmaz Luķmān çāresin kılmaz

15. Kelev turmaz dumān başdın serfilmez

16. Her zamān bir derd egser men söz bile

17. Miñg ‘ışk ile māl-ı dünya yığar sen

18. Bir şay üçün yüz köñgüle deger sen

19. Dünyā deryā ten bir saldur ağar sen

20. Kaçana deñg tay gider sen düz bile

¹ Esas nüshada silinmiştir Mn.s32’den tamamlandı

21. Bu dünyā mālındın kim eltdi bir zāt

22. Evveli ğam kayġı āhırı bībād

23. Bolacaġıñg budur seniñg ādemzād

24. Yoġ bolur sen topraġ bile toz bile

25. Maġdumķulı ne menzilde durar sen

26. Yurdıñgmıdur ağır işler ķurar sen

Mg. s. 25

27. ķismet olsa ķarış yere girer sen

28. Naşib etse altı arşun biz bile

22

Ve lehu eyzan

1. Bir bidevlet ile beyik bolınça
2. Devletliniñ ğapusına ğul bolğın
3. Bed aşıl beg ğulluğında durınça
4. Aşıl begiñ sâyesinde kül bolğın

5. Yamanı ğoy yağşılığa göz ildir
6. Kelhemeç dir õz oğlanım gözeldur
7. Ğargış ğurdiñ züryâtını azaldır
8. Ğoyun kimin çâr tarafa il bolğın

9. Süleymân sen mûra bir ğulağ ğoyğın
10. Söziñi diñlegiñ cevâbın ayğın
11. Hâkim olsañ ğalka gün kimin bolğın
12. Ağarda suv yâ eserde yel bolğın

13. Ne işdindür yatıp nefsiñ besleseñ
14. Ahmaklıkdur õziñ yağşı taslasañ
15. Her bâzârda revâc almağ isleseñ
16. Yağşılarıñ pütesinde ful bolğın

17. Mağdumğulı bârdur deminğ hesibi
18. İr ğiç yeter her dideniñ naşibi
19. Kişi bolsañ ğoyğın ğurı teşibi
20. Yağşı yaman bârçalara dal bolğın

23

Ve lehu eyzan

1. Bir gice yaturdım şāh-ı Naķışbend

2. Keremi coş eylāp bir nān getürdi

Mg. s. 26

3. Sağ elinde gülgün bāde şarāblı

4. Sol elinde tāze biryān getürdi

5. Oyandım uykuğın qaldım dūşımdın

6. Ğayrān qaldım dīvāneniñ işindin

7. Bādesin noş eylāp gitdim hūşımdın

8. Ğam didedin eşk-i giryān getürdi

9. Cān Ğurūşa geldi qaynāp coşmadım

10. Yüregim mevç urdı dolup daşmadım

11. Bir işāret kıldı aña dūşmedim

12. fehmi etmedim cāndın arman getirdi

13. Añlamadım boldım ‘ ıřķa Ğarīdār

14. Bilmedim istedim Dilberdin dīdār

15. ‘ ıřķ ōdına dūşdim qaldım giriftār

16. Kimse bu derd üçün dermān getürdi

17. MaĞdumķulı turdım řavāf etmege

18. Dil fermān bermedi cevāb etmege

19. ‘ ıřķ ehliniñ hālin Ğarāb etmege

20. ‘ Aķlın alup mest-i Ğayrān getürdi

24

Velehu eyzan

1. Du‘ā kılsam dergāya düş gelürmi
2. Seher turup Biribara yüz ursanġ
3. Yā Rab berhaķ dostı hoş-vaķt bolurmi
4. Bir könġül çün yüz hünere yüz ursanġ

5. Seher turup nāliş kılsaġ ġudāya
6. Güne ķol göterip yalbarsaġ āya
7. Devlet üçün baķsaġ devlet humāya
8. Genc üçün sihr okıp māra yüz ursanġ

Mg. s. 27

9. Ğarķ olsaġ deryāya düş gelseġ derde
10. Tama‘ üçün açma yüzünġdin perde
11. Katlan dileg etme gidi nāmerde
12. İşiġ düşüp dostı yāra yüz ursanġ
13. Nāmerde yüz ursanġ işiġ kayırmaz
14. İtdin süġk islān bir zāt ayırmaz
15. Tilki uzun günde ōzin toyırmaz
16. Yegdür aç hem bolsa şire yüz ursanġ
17. Maġdumķulı gerçe baġtıġ sor olur
18. Şirīn eyle bir devletli yār olur
19. Ğam sendin sovilur derdiġ egsilür
20. Kemāl ġān ovġān dek ere yüz ursanġ

25

Ve lehu eyzan

1.İster eldin çıka devlet humâyım

2.Du‘â kılıp döker oldıķ yaşıımız

3.Dileğim düş eyle gözel Allâhım

4.Ersgin oldı gitdi kıızıl başımız

5.Hızır gezen çölde iller yayılsun

6.Yurt binamız kıayım bolsun [kırılısun]¹

7.Çille mest nerlerimiz bārça ayılsun

8.Bir [sofrada]² edâ bolsun aşımız

9.Dervişler köngül cem dursun namāza

10. Yigitler yığılsun şöhbete sāza

Mg. s. 28

11. İlimiz ulaştır sovilmaz yaza

12. Toksan dolup tamām bolsun kışıımız

13. Türkiyâ bağlasa bir yere bili

14. Kıurıdur kıulzumı deryâ-yı Nili

15. Teke Yomut Göklenğ Yazır Alili

16. Bir padişâh kıulluk etse(k) beşıımız

17. Maḥdumkıulı doydı cânınğ dirligne

18. Müslümānı kıoyma kāfir ḥorlığna

¹ Mg’a “koyulsun”kelimesi içinde küçük “r” harfi bulunmaktadır Müstensihin yanlış yazdığını düşünerek bu harfi eklediğini anlamaktayız ve kırılısın şeklini tercih ettik

² Mg. s. 27’de serfe kaydedilmiştir Kb. s.145’ten sofa alındı

19. Revâc bergin Yomut Göklenġ birligne
20. Ol Kemâl ħan ovġân bolsa başımız

26

1. Bedev ölse meydān kālur armānlı
2. Hāk ‘ışķına at sal meydān yoluķsa
3. Er öliceķ heᅇᅇᅇām kālur devrānlı
4. Vaķtıᅇᅇı ᅇoş geķūr devrān yoluķsa

5. Yigit bārdur sözın tapmaz surrıdur
6. Yigit bārdur demi daşlar eridūr
7. Cāy yerinde ğarīb bolsa ğarrıdur
8. Koķ yigidiᅇ atı çaman yoluķsa

9. İşı dürüst gelmez Köᅇᅇül çenine
10. Dodaᅇᅇı dişlāp aᅇ çeker zenine
11. Yılan zehri bolup yaylur tenine
12. Yigit ķarrır ‘ayāl yaman yoluķsa

13. Yüz nāmerd yerini tutmaz bir merdiᅇ
14. Merd çeker teşibin ilᅇᅇ yurdiᅇ

Mg. s. 29

15. Bitüren işin ğoriᅇᅇ gidi nāmerdiᅇ
16. Ceᅇᅇdür diyip kaçār duman yoluķsa
17. Maᅇdumķulı öᅇit bergin söz bile
18. Eşitmek deᅇᅇ bolmaz ğören ğöz bile
19. Merd çıkar meᅇmāna ğüler yüz bile
20. Nāmerd özin ğizlār meᅇmān yoluķsa

Ve lehu eyzan

1.Dırnağı demirdin talançı dünyā

2.İşinğ yokdur nāmıs bile ‘ār bile

3.Cevr-i cefāsı köp yalançı dünyā

4.Koymaz sen gezmege yārı yār bile

5.Muhabbet evcindin yār bir gel dise

6.Maṭlabıñnı islāp mendin al dise

7.Bir gün durdınğ bir gıce hem kāl dise

8.Ḳadem kıysam ayak yerine ser bile

9.Esdikçe evc arttır dünyānıñ yeli

10. Ḳaşd etse ḳūrıdur deryā-yı Nīli

11. Bir günde esridip mest eder fili

12. Bir günde nīst eder peşe per bile

13. Zemīniñ üstinde dāğlar çöker sen

14. Tomaşakār bolup kese çıkar sen

15. Her nesneni bir vesīle yaḳar sen

16. Cülgeni gün bile dāğı ḳar bile

17. Dalmınıp dād etse ḳulaḳ dutmaz sen

18. Yığlāp yaş dökene raḥim etmez sen

19. Cān matāsın alsanğ ḳaydıp satmaz sen

20. Yene dönip almaḳ olmaz zer bile

21. Leyli üçün ne cebr etdiñg Mecnûna
22. Zâlim inşâf eyle bu nâhak hûna
23. Günde kırk at bezâp berdiñg Kârûna
24. ‘îsâ medâr berdiñg yeke har bile

25. Maḥdumkulı aydar işiñg talandur
26. Bu nevbet çoḥlardın geçiḡ gelendur
27. i‘ tibârıñg yoḡdur söziñg yalandur
28. Dost koymadıñg yeksân etdiñg yer bile

Ve lehu eyzan

1.Bir kekilik aldırsa zürbe¹ bālasın

2.Sayray sayray gözlemeyin bolur mı

3.Bir bülbül yitirse kızıl lālesin

4.Ḥasretindin sözlemeyin bolur mı

5.Kürresi elindin gitse eşegiñg

6.Delmirip tört yana baķar uşağın

7.Akmaya aldırsa eldin köşegin

8.Bağrın bozıp bozlamayın bolur mı

9.Balası diñgler salur kulağın

10. Töke töke göz yaşınıñg bulağın

11. Bir ceren aldırsa eldin ovlağın

12. Māley māley izlemeyin bolur mı

13. Aḥsağınğ elindin alsanğ ağacın

14. Yaman derde tüşer tapmaz ‘alācın

15. Bir güçlü duşmana dūşsa mekecin

16. Çocuğın gizlemeyin bolur mı

17. Ayralığa ādem oğlı neylesün

18. Kim kālur görmeyin ecel ḥīlesin

19. Maḥdumķulı ḥayvān bilse bālasın

20. Ādem oğlı āğlamayın bolur mı

¹ Göklen ağzında keklik yavrusu

Mg. s. 31

1.[Giṅg gövrāni ġam basıp dur ōzindin

2.Baş hem gelse yıġlāp geçer hālīmġa

3.Baġır yaşın ķōṅgöl tōker gözindin

4.Ķaş hem gelse yıġlāp geçer hālīmġe

5.Ķarrılıġa döner yigit çāġları

6.Gedāy eylār tāc eyesi begleri]¹

7.Ķurşun dek eridür ĵāf dek dāġları

8.Daş hem gelse yıġlāp geçer hālīmġa

9.‘ālem içre bir āh ursam bir żarbe

10. Edā bolur insān gelmez bil ĵurba

11. Ķaplan güyçdin ĵālur döner ĵurt gürbe

12. Ķuş hem gelse yıġlāp geçer hālīmġa

13. Pişmānda men eden etmiş kārımdin

14. Bīpervāyem bolan bolmış bārımdın

15. Yoldaş bolan yata bilmez zārımdın

16. Daş hem gelse yıġlāp geçer hālīmġa

17. Ħaķ ‘ışķıdur bizi ĵoyan kōzlere

18. Bu kōzlerdür ĵismet bolan bizlere

19. Būlbūl dilsiz ĵālur barsam yazlarda

20. Ķış hem gelse yıġlāp geçer hālīmġa

¹ Mg’ta silinmiştir ve Kb’te yoktur Mn.s41’den tamamlandı

21. Anġlamayin ‘ ıřķ derdiniġ k nindin
22. Bu [söz]¹ geçmez yatanında yanındın
23. ‘ Iřķa düşen ümid  zer c nındın
24. Leş hem gelse yıġl p geçer h limg 

25. Fehm eyley n Maĥdumķulı sözini
26. Derde düşüp yaşa doldır g zini
27. ş d gelenler duta bilmez  zini
28. H ş hem gelse yıġl p geçer h limg 

¹ Mg'ta silinmiş olup Ap'un tenkitli metnindeki g sterdiġi d pnotlara göre yararlandıġı elyazmaların sekizinde bu şekilde kaydedilmiştir ve bunu tercih ettik

30

1. Gözlâp köngül berme bîvefâlarğa

2. Baq kim vefâ görmiş bîvefâlardın

3. Koyma öziñg yersiz bu cefâlarğa

4. Kim behre tafıpdur bu cefâlardın

5. ‘İşkıñg âvâzesin diñgle daşındın

6. Cân cebrindin qorqsañg barma başındın

Mg. s. 32

7. Serıştāñg kem bolsa ‘ışkıñg aşındın

8. Barıp haber al gör mübtelâlardın

9. Sözim neşihatdur bir kulaq salıñg

10. Bende bolsañg söze haridâr bolıñg

11. Kırk oynaşlı hâton yaḥşıdur bilıñg

12. Şereñgñgiz köp dilli kedḥudâlardın

13. Şarāban ṭahûrdın kimge cām bolur

14. Köñgül gözgü kimin nūr-a-nūr bolur

15. Dünyâ yedi başlı yalmavuz bolur

16. Kaçmağan kurtulmas bu belâlardın

17. Yatma Maḥdumḥulı ‘işretiñg söyüp

18. Munça yatacaḥsın kefeniñg geyip

19. Ḥacetin yetürmey ḥācesin qoyıp

20. Dileg etgin kimse ḥul gedalardın!

31

ve lehu eyzan

1. Kûlzımı kırsanup kırk yöl gezer men

2. Eger ki meyl etse yâr bizim sarı

3. Kadem yerine kanat bâglâp uçar men

4. Dise dilber ‘âşık [yör]¹ bizim sarı!

5. Kırk yıl kol kovşurıp kullukda dursam

6. Altı günçe görmân altmış yıl yörsem

7. Bir şunçaklı bolsam görsem cân bersem

8. Cemâlin ‘arz etse bir bizim sarı

9. Ne lâııklı yüzim bârdur tutarğa

10. Ne ayru kapım bâr andın giterge

11. Ümidim bâr koyma beyle beterge

12. Dergâhındın açsa der bizim sarı

13. Bir kimse yolukdı desti şarâblı

14. Yeldin caynamâzlı suvdın mihrâblı

Mg. s. 33

15. Enġni aķ redâlı yaşıł niķâblı

16. Uġraşdı bir ‘acab âr bizim sarı

17. Yoldaş bolup yördi gördim bir meydân

18. Meydân içre dolup oturmuş merdân

¹ Mg’ta yol iken kafiye uyumu nedeniyle kb S117’den “yör” tercih edildi

19. Bir eyvān üstinde çırlāp tōrt yārān
20. Didiler ẖolıñgı ber bizim sarı
21. Firāğī! dīp çāğırdılar itdiler
22. ẖandadıñg dīp ẖulağımdın tutdılar
23. Ustuh̃ānım altmış para etdiler
24. Dirler Merdiñg bolsa dur bizim sarı
25. Maḥdumẖulı bēş gün ‘ışret sürmege
26. Cāy imesdür eglenmağa durmağa
27. ẖarār yokdur oturmağa turmağa
28. Ağzın açıp durmış yer bizim sarı

32

1. Ādem bolsañg kulaḳ bergin ögüde
2. Mollalar yanında söhbət yaḥşıdur
3. Atarman çafarman algır yigide
4. Cāyı gelse amān nurbat¹ yaḥşıdur

5. Hemrāh bolup oturmağın pīs bile
6. Boḳa degseñg beyniñg dolar is bile
7. Gevher daşın yüzük etseñg mīs bile
8. Kımmatı egsilmez hürmet yaḥşıdur

9. Zinhār ḳasd etmegiñ idigiñg nāna
10. Köñgliñg ḥayra bağla şıdḳıñg imāna
11. Gel āzār bermegiñ bir müslümāna
12. Oğrı ārdin bir doğrı it yaḥşıdır

13. Keşke ādem bu dünyeye gelmese
14. Gelendin soñg ‘ömür sürse ölmese
15. Eldin gelen yaḥşı işiñg bolmasa
16. Köñgliñg içre yaḥşı niyet yaḥşıdur

Mg. s. 34

17. Maḥdumḳulı niçük geçse rūzigār
18. Ḥaḳa şükr et barma nāmerde zinhār
19. Yok devletdin yegdür bolsa bir hūner
20. Miñg hūnerdin zerre devlet yaḥşıdur

¹ Kafereği nurbat ve aman'ın yeri değiştirildi

Ve lehu eyzan

- 1.İhlâş bile bir kāmîle el bergen
- 2.Yeter bir menzile yetmeyin qālmaz
- 3.Deryâ içre yüzgen çöllerde yörgen
- 4.Dem hesâbın [tükel etmeyin]¹ qālmaz

- 5.Çünkü geldinğ bu yalançı cihāna
- 6.Ayağınğ kıramay baqdınğ asmāna
- 7.Felek bāzârında idigi nāna
- 8.Âdem oğlı ‘ömrin satmayın qālmaz

- 9.Hemrâzım yōk barıp sırim açarğa
10. Derdim tohtaşarğa ödım öçerge
11. Dünyâ bir menzildür gelip geçerge
12. Bu menzile gelen ötmeyin qālmaz

13. Felek temâşâğa asmāna çıkıp
14. Âdemzād māl üçün yüregın yakıp
15. Dünyâ ejderhâsı dem bile çeküp
16. Cümle cāndâr toğmın yuvtmayın qālmaz

17. Mağdumkılı bu dünyânınğ devletin
18. Gören görmân çeker ölüm miñnetin
19. Müdām yörüderler ölüm şerbetin
20. Bu şerbetdin hiç kim tatmayın qālmaz

¹ Mg’ta bozulmuştur Mn.s51’den alındı

Mg. s. 35

1. Göklenġ Yomut te' şip edip özindin

2. Çıkdı koşun öñgi ardı bilinmez

3. Sıġmay çıkdı Deşt u Dehân düzindin

4. Yören yölü konan yurdı bilinmez

5. Karga salsanġ tuġın bile defişür

6. Heybetindin dāġlar daşlar ƣafışur

7. Öli turup dirileri yafışur

8. Arslanı tilkisi ƣurdı bilinmez

9. Üç miñ neyzebâzı bārdur nökerdin

10. Tört miñ pildarı bār ƣal'e yıƣardın

11. Teke Salur yöriş etse yoƣardın

12. Öñinde [çökecek]¹ ili bilinmez

13. Ehli sünni nāmus edip gelerler

14. Ƙala yıƣıp bāġınġ berbād ƣıllarlar

15. Du çekip İsfihān şehrin alarlar

16. [Bu kentlerinġ üçi tördi bilinmez]²

17. Maĥdumƣulı ' Alīniñdür bu meydān

18. Ne iş tutar gör bu ' Ömer'la Oşmān

19. At demindin doldı zemīn hem asmān

20. Ĥorāsāniñġ gerdi ĥāki bilinmez

¹ Mg'ta چۆككچ kaydı anlaşılmadığından Mn.s51 چۆككچ "çökecek" tercih edilmiştir

² Bu şiir kb'te yoktur Mg'ta silinmiş bu mısra Mn.s51'den alındı

Ve lehu eyzan

- 1.Sipā bolup ata çıkan her yerdin
- 2.‘ Aqlı kāndin kesen başı gerekdür
- 3.Bir müslümān kaçsa iki kāfirdin
- 4.Kellesine sengsār daşı gerekdür

- 5.Merd oldur ki bola köngli raḥimli
- 6.Gövresi giŋg gerek ōzi [fehimli]¹
- 7.Giŋg yerde qarğa dey bolsun vehimli
- 8.Yerinde hüneri işi gerekdür

- 9.ḳaplan kimin barıp girse meydāna
10. Tilki kimin bāzı bere her yana
11. Duranda ḳaya dek durup merdāna
12. Alur yerdin at salışı gerekdür

13. Yigidiŋg ḥiyālı bolsa serinde
14. Çıḳar bir gün çöküp ḳālmaz ḳarında
15. Hile hem bir batırlıḳdur yerinde
16. Onı başarmağa kişi gerekdür

17. At gerek ḳaçarğa ḳovsa yeterge
18. Köpi ḳorḳuzurğa teriŋg² batırğa
19. Cihānda sangısız her iş bitirge
20. Yigrimi otuzlı yaşı gerekdür

¹ Mg'ta slinmiş olup Kb. s.35'ten tamamlandı

² Mg'ta hoş teriŋg olup vezin geregi hoş kelimesi silinmiştir

21. Bürgüt kuş dey kanat kaçıp dügüldin
22. Muḥanneşler geçer cāndın oğuldın
23. Gurt dey girip koyın kibi dāğıldın
24. Er yigidiñg merd yoldaşı gerekdür

25. Maḥdumkulı қоç yigitler çafilup
26. Gök zerehdin kırmız kanlar [sefilüp]¹
27. At salanda doñguz kimin tofilup
28. Ayulayın asılışı gerekdür

¹ Mg'ta saçılup iken Kb. s.34'te sefilüp tercih edildi

36

Ve lehu eyzan

1.Köp nāmerde māl berip sen sen dünyā

2.Gözi gökde kaygısı yök sır gider

3.Kanı ‘aqlıñg ōda tüşüp yan dünyā

4.Ne merdler bār yoqsılıqda cür gider

5.Az ‘ömri(ñgi) sürseñg elvān ‘işretde

6.Soñg qahbe cān qalır uzın ıasretde

7.Ahmaqılar bu yerde qalır gafletde

8.‘Aqıl bolan ōz ğamını ĩr gider

Mg. s. 37

9.[Ne doğrı gelene mihriñg indirdiñg

10. Ne gelmene sovgat selam gönderdiñg]¹

11. Hiç farkı yök sende merdiñg nāmerdiñg

12. Arslan öter tilki geçer şır gider

13. Peydā dilāp gelen dünyā şehrindin

14. Cānın berip kūrıp qaldı qahrındin

15. Dünyā mārdu ol yılāniñg zehrindin

16. Tüy tökülür qanat kırlur per gider

17. Dünyā zendür köp oynaşlı āri bir

18. Bir öfüşde etiñg qanıñg sörubir

19. Ölendin soñg şāh u gedā bārı bir

20. Niçün her kim bulducağın qör gider

¹ Mg’ta silinmiş ve kb’tte bu şiir yoktur Mn.s54’ten tamamlandı

21. Ādem oğlu yalançınınîḡ yalanı
22. Çın sanıpdur egri bakıp gülteni
23. Ğam çekme ey dünyâ her kim alanı
24. ẖarż mâlîḡdur yene kaydıp bîr gider
25. Maḥdumḡulı güyçli bile dalaşmaḡ
26. Ḥayrı ḡoymaḡ şer işlere ulaşmaḡ
27. Yahşı yaman sözim köpdür ḡalışmaḡ
28. Neçün her kim bildigünçe dîr gider

37

ve lehu eyzan

- 1.Ġāfil ādem ğam astında yatıp sen
- 2.Ötdi ‘ömür uşak düşek kār bile
- 3.Dünyā mārduṛ yastanup sen yatıp sen
- 4.İncalurmı bile yatan mār bile

- 5.īmān kıazan inşāfıñğı yuvtmağın
- 6.Göre bile öziñg öda atmağın
- 7.Munça bidār geçegörgin yatmağın
- 8.Munça tozıyp yaticak sen gör bile

Mg. s. 38

- 9.Her yan gitsenğ barur yeriñg gūr bolur
10. Hayır kıazan yatan yeriñg nūr bolur
11. Yağşı bolsanğ cāyınğ cennet hūr bolur
12. Yaman bolsanğ köydürürler nār bile
13. Göziñg yumdıñg sendin ayrılur mālınğ
14. Ölen soñg tirikler ne bilsün hālınğ
15. Yağşı yaman her ne etgen a‘ mālınğ
16. Kıarşıñg alup durar müdām bar bile
17. Aşlı kāfir müslümāna kıatışmaz
18. Çın müslümān harām işe tutuşımaz
19. Menzil kesmez hiç bir yana yetüşmez
20. Başçı tutup yōla giden kör bile

21. ‘Ömrînge aldanma ötgenge yanma
22. Mâlînga kıvanma mülke dayanma
23. Munda bed işleme anda utanma
24. Hesâb günü hayrîng alup bar bile

25. Maḥdumķulı doğrı söze ten bergin
26. şevâb mundın ötmez tapsaṅ nân bergin
27. Kōṅgliṅ [tafan dost]¹ yōlında cān bergin
28. İşîṅ nedur seni dimez yār bile

¹ Mg'ta silinmiştir Kb. s.139'dan tamamlandı

38

Ve lehu eyzan

1. Maşrıkdın mağriba dünyānıñ yüzi
2. Dimeñg bize ma' lūm dāldür bu dünyā
3. Ābādı ħarābı deryāsı düzi
4. Yüz kırk altı miñg ağaç yöldür bu dünyā

5. Bu cihān yüzünde işler peydādür
6. Teferrücdür temāşādür govgādür
7. Kırk altı miñg ağaç deñgiz deryādür
8. Yetmiş iki tüysli dildür bu dünyā

9. Bir elli miñg ağaç yollar anda bār
10. Dev peri müslümān kullar anda bār
11. [Daşdin dāğlar aç arslanlar anda bār
12. Ol yerde ādemdın çöldür bu dünyā]¹

13. On miñg ağaç yöldür cāy-ı Hindistān
14. Altı miñg ağaç yöl arz-ı Rūmistān
15. Tört miñg Suqlāp Pencāp Tört miñg Zeñgistān
16. Güyā geçip bargan sıldür bu dünyā
17. Tört miñg fersaḥ Yemen bir miñg de Bulğār
18. Zemīn-i Yunān hem bolur yek hezār
19. Miñg ağaç yöl dāğdur dev-i merdümḥār
20. Onda ağıp bargan saldur bu dünyā

¹ Mg'ta silinmiştir Kb. s.33'ten tamamlandı

21. Miñg ağaç kilim gūş yek dest u du pā
22. Bêş miñg ağaç Ya‘cūc miñg ağaç şahrā
23. Yedi miñg ağaç zemīn cezīre deryā
24. Miñg ağaç yer yatan māldur bu dünyā

25. İki miñg üç yüz ağaç ehl-i islāmdur
26. ‘Irāk Āzerbeycān Mısırdur Şāmdur
27. Hōrāsān Pārs Bezrkuhda tamāmdur
28. Yoq bolınça ğalmağaldur bu dünyā

29. Maḥdumkūlī ādınğ döndi Fırāğā
30. Fārīg olup çek ōziñg bir kırağā
31. Hesāb etdim dünyā başdın ayağā
32. Üç yüz elli altmış miñgdür bu dünyā

ve lehu eyzan

- 1.İlki āsmān tutmuş aḥterdin zīnet
- 2.Feriştesi bārdur sığır şuretlig
- 3.Adı Raf' a aşlı yaşıl zümürred
- 4.Beyikleri bārdur [İsmā' il atlıg

Mg. s. 40

- 5.İkinci kat gökni disem bu başdın
- 6.Adı Arḳalūndur aşlı kümüşdin]¹
- 7.Feriştesi bārdur bürgüt şratlı
- 8.Beyikleri bārdur Ḳabā' il atlıg
- 9.Üçinci gök reṅgi ayınmaz otdın
10. Adı Ḳaydūm aşlı kızıl yāḳūtdın
11. Feriştesi bārdur bōri şıfatlı
12. Beyikleri bārdur Kökbā' il atlıg

13. Törtinci kat āsmān sōrsaṅg nedindür
14. Adı Māgūn aşlı aḳ incūdindür
15. Feriştesi bārdur aḳ at şıfatlı
16. Beyikleri bārdur Nunbā' il atlıg

17. Bēşinci kat gögi sōrsaṅg bu başdın
18. Adı Ratḳā aşlı kızıl altundın
19. Feriştesi bārdur ḥūr[lar]² şıfatlı
20. Beyikleri bārdur şaftā' il atlıg

¹ Mg'ta bozuk; Kb. s. 151'den tamamlandı

² Kb S 151

21. Altıncı kat gögi söylesem yâddın
22. Adı Defna aşlı sarı yaķūtdın
23. Feriştesi bârdur [daldın şüretlîğ]¹
24. Beyikleri bârdur ‘abâ’ il atlığ

25. Sorsaᅅg yedinci kat gökdeki sırdın
26. Adı ‘Acbâdur asmânı nûrdın
27. Feriştesi bârdur âdem şıfatlığ
28. Beyikleri bârdur Nurbâ’ il atlığ

29. Yer u âsmândeki bolğın serişte
30. Nızâm bergen erür şol tört ferişte
31. Mîkā’ il İsrâfîl ‘Azrâ’ il atlı
32. Törtincisi bârdur Cebrâ’ il atlığ

33. Maᅇdumķulı fâş eyleseᅅg sırıᅅg hem
34. Eygesi bâr deryâᅅnıᅅg hem yeriᅅg hem

Mg. s. 41

35. Yeriᅅg beygi bolsa şarsâ’ il atlı
36. [Deryâ beyügi bâr Ğarkâ’ il atlığ]²

¹ Kb s 15

² Mg’ ta silinmiştir Kb S152’ den tamamlandı

40

Ve lehu eyzan

1. İlki kat zeminiñ adı Remkādur
2. Aķim atlı yavuz yeller anda bār
3. Yetmiş miñg ferişte anda saķlavdur
4. Miñg ķāyım burındıķ bāğlar anda bār

5. İkinci kat yeriñg adı Huldeder
6. Kuyruğı neyze dek keždüm andadur
7. ‘Āşī ādem üçün gözi yöldadur
8. Ner buğra balaklı möyler anda bār

9. Altı yüz altmış bolur oñgurğa daşı
10. Her oñgurğa altı yüz altmış başı
11. Her başda altı yüz altmışdur dişi
12. Dağlar dözmez bed ağular anda bār

13. Üçünci yer adı ‘Arķa-yı āfāķ
14. Odını demirdin döz gelmez toprak
15. Dövzaķ engürı bār dāğdın uluğrak
16. Hāķīķat imānsız ķullar anda bār

17. Törtinci kat yeriñg adıdur Hārķa
18. Yılanlarıñg dişi deraķt-ı ģurma
19. Issısı öldirür sovuğı serma
20. Ten cān dözmez dınmaz vaylar anda bār

21. Beshinci yer adı Selmān zemīndur

22. Almaz daş urarlar her kim bî-dîndur
23. Altıncı kat yeriṅg âdı Siccîndur
24. Tamuġlık bolıcaķ cānlar anda bār
25. Yedinci yer âdı ʿAribā dilde
26. Düzaḥdın ķorķa gez Ĥudāyı bil de

Mg. s. 42

27. Şeyṭān anda inip çıkar her yılda
28. Firāġi dîr yaman günler anda bār

41

Ve lehu eyzan

1.Zamāne böyledür göze [ilmezler]¹

2.Her yigidiñg elde bārı bolmasa

3.Yüz tümenlik söziñg şaya almazlar

4.Her kişiniñg i' tibārı bolmasa

5.Ten bir dar kafesdur cān bir vaḥşidür

6.Dile gelen sözler köñgöl naḫşıdur

7.Otlı suvlı tamuğ andın yaḥşıdur

8.Her ülkāniñg bir bāzārı bolmasa

9.Begzādeler ḳāldı çofan tehrine

10. Ten ḳaçan [döz gelür]² yılān zehrine

11. Bībād olup dönsin Lūṭiñg şehrine

12. Her yurdiñg hākim āri bolmasa

13. Dünyāda aṅglardın aṅglamaz kāndür

14. Bilmez bir belādur bilenler cāndur

15. Ol yigitler ādem dilli ḥayvāndur

16. Söz aṅgmasa hem ıḡrārı bolmasa

17. Yigide yoksıllık yaman belādur

18. Söziñi denḡ düşdın ḳayra saladur

19. Yaman ḳılık dostı duşman ḳıladur

20. Ḳurīp ḳālsun il derkārı bolmasa

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S31'den tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir Kb S31'den tamamlandı

21. Һақ һәр киме бир җаһшһ җәр бермәндүр
22. Сөзи әһдур иҗи долһ әрмәндур
23. [Үзүз җаһсаса]¹ беш гүн ‘ өмүр гөрмәндүр
24. Һәр киминг мүнәсиб җәри болмаса

25. Маһдүмқули Һақа тапшур өзинги
26. Һәр нә-мерде сарартмагын җүзинги
27. Терһосим бар терк етгил бу сөзинги
28. Нәге gerek һаридәри болмаса

¹ Mg’та silinmiştir Kb S31’den tamamlandı

42

Ve lehu eyzan

1. Altmış yaşlı yetmiş yılķı sūfiler
2. Bilmez günni az kālīpdur batmağa
3. [Çola yerde]¹ tazı görmān tilkiler
4. Hiyāl eder yatan şiri atmağa

Mg. s. 43

5. Karga dır kim yok(dur) men dek şahbāza
6. Mūnġ yığılsa cevāb bermez bir bāza
7. Güne kargış eden sarı kelfeze
8. Dem çekedür [ežderhānı]² yuvtmağa
9. Yeke keyik yüz torsığa tutdırmaz
10. Şir beçesi toġsan tilkā atdırmaz
11. Öli yılān kelfezege yuvtdırmaz
12. Kānı ‘aķıl bu işlere yetmege
13. Yetmiş yaşap yāda salmaz tōbani
14. Hürmet bile oynadurlar kähbeni
15. Kāfırlar kışd edip yıķsa Ka‘beni
16. Mūnkir barur āġacını satmağa
17. Görinġ bu eyyāmı baķınġ gerdişi
18. Faķire zūlm etmek boldı verzişi

¹ Mg’ta silinmiştir Ml S58’den tamamlandı

² Mg2ta silinmiştir Ml S 57’den alındı

19. Hâķ yōlında doğrı gezen dervîşı
20. Koymaydurlar ōz hāline yatmağa
21. Yüregim şabırdın gider ķarārdın
22. Yaman işdür boğaz bolmak ār ārdın
23. Bîzāra gelip men böyle diyārdın
24. Cür bolup men başım alıp gitmeğa
25. Maḥdumķulı bildim baḥtım bîvecdür
26. Ğibetim güçlidür iķbālim keçdür
27. Niyetim Ka‘ bedür ḥiyālim ḥacdur
28. Iķrārım bār ḥac ṭavāfın etmege

43

Ve lehu eyzan

1. Belend dāğlar beyükligñge buysanma
2. Güdāzda suv bolan zer tek bolur sen
3. Tering deryā heybetiñge kıvanma
4. Vaqt yetülse kıırıyp yer tek bolur sen

5. Dağlarıñ arslanı becri pelengi
6. Mūş bolur deñgelür pil peşe cenği
7. Mecma‘ul-Bahreyniñ Niliñ nehengi
8. kulağına urlan ħar tek bolur sen

Mg. s. 44

9. kıyāmetdin bir söz dıdim bayağda
10. Kırav bārdur yersiz urlan tayağda
11. Zālimler ħor bolur kıālur ayağda
12. Ğarīb sen yığlama şir tek bolur sen
13. Yahşı bedev minen ħoş maħbūb kıuçan
14. Bile eltüpmidür beķāya göçen
15. [Haķıķat nāmerddür imānsız geçen]¹
16. imān bilen barsañ ner tek bolur sen
17. Gerçe naşıhatdur illere söziñg
18. İl aytmazdın evvel tutasıñg öziñg
19. ‘Ālimlere uysañg açılır göziñg
20. Cāhillere uysañg kör tek bolur sen

¹ Mg'ta bozulmuştur Kb. s.53 ve 1632'te bu şiir tekrarlanmış olup bu nüshadan tamamlandı

21. Luḡmān kimin işler çâresin kılsaṅ
22. Rüstem tek devleri fermāna salsaṅ
23. İskender tek yeriṅ yüzini alsanṅ
24. Yere yeksān bolsaṅ yer tek bolur sen

25. Maḡtumḡulı ḡarāp sözle daşıṅnı
26. Cāyın bilüp şarf et bolsa aşıṅnı
27. Kāmil tapsanṅ ḡoy yölunda başıṅnı
28. Er ḡademne gezsēṅ ār tek bolur sen

44

Ve lehu eyzan

1. Toksan dürlü ta' am bolsa qarşında
2. Ne lezzet içinde duz hem bolmasa
3. Ne bilür sen ne iş bārdur başında
4. Müşkil işdür başda göz hem bolmasa

5. Ayak [bar]¹ yörmege el bār almağa
6. Kanı bende sağık şükrin kıılmağa
7. Kulak bārdur eşitgenin bilmege
8. Kim düzedür dilde söz hem bolmasa

9. Yoq yerdin cān berip yetürdi nānı
10. [Köngül bostānında bitgār imānı]²
11. Adıñ bende bolsa Eyāñgi tanı
12. Gelüp sañga yüz be yüz hem bolmasa

13. [Kismetin Hāq beren rızkın azlamaz
14. Söz bilenler bilen sözün gizlemez]³
15. Köngül coşa gelmez dil hem sözlemez
16. Her yürekde 'ışkdın köz hem bolmasa

17. Yıl yıldın feziḥat artar eyyāma
18. Hākıñg ōzi getürmese encāma
19. Dünyā sözi meñgzer duzsız ta' āma

¹ Kb. S. 161

² Mg^ta bozuktur Kb S161'den tamamlandı

³ Mg^ta bozuktur Kb S161'den tamamlandı

20. Söz içinde gelin kı̇z hem bolmasa

21. Yum göziñgi kı̇sıp gezgin dişiñgi

22. Yaza yetseñg unutmağın kı̇şıñgi

23. Tevekkel et Tañgrā tabşır işiñgi

24. şabır bilen biter tiz hem bolmasa

25. Maḥdumkulı ḥiyāl düşüp özime

26. Köp temāşā gelüp geçer gözime

27. Eşidenler ‘ayb etmesün sözime

28. İller kimin sözim uz hem bolmasa

45

Ve lehu eyzan

1.Seher tur Hudaya yalbar İslâm öyüñg âbâd Kalsun

2.[Yamanı koy yahşâ yöl ber şeytân işi bibâd kâlsun]¹

3.Yahşî söze kulağ salğın seher vaqtı bîdâr bolğın

4.Yahşılardın alkış alğın ‘ömriñg artup ziyâd kâlsun

5.Âdemzâd gözdin sıpınça yâddın çıkar kan kepinçe

6.Münğde bir ribât yığınça Hâkdın dile züryât kâlsun

7.Pis hâtun başa miñnetdür dünyeniñg mālı nevbetdür

8.Yigitge oğul devletdür māl kâlmasun evlâd kâlsun

9.Yigit hoşı at yarağdur işlere cür’et gerekdür

10. Pis oğuldın yahşıraqdur Firâğî yahşî âd kâlsun

¹ Mg’ta yoktur Kb S160’tan tamamlandı

46

Ve lehu eyzan

1. Her emîrîng ger vezîrîng ‘aqlı kûteh hām olur

2. Ol emîrîng âdı âhîr halk âra bednām olur

3. Bir ‘âkîl şâhib-kemâlîng kolı birle iş tutan

4. İşni daşdın alur terfendikçe hām olur

5. İsteseng serriştesin sen bu cihānı ser be ser

6. İl açan qahrın gezen bînende bir eyyām olur

7. Gellebān erbābğa dönüp bolmış erbāblar emîr

8. Şehlere bolmaz iṭa‘ at böyle hem eyyām olur;

9. Di¹ selām Maḥdumkulıdın yağı bolğan² beglere

10. Ay tolar encüm batar rüsvā-yı hāşı ‘ām olur

¹ Vezin zaruretiyle “diyiṅ” fiili “di” şeklinde düzeltili

² Bolğan Ap’un tenkitli metninden tamamlandı

47

Ve lehu eyzan

1.Dünyâda niçe iş bârdur yamandur

2.Biri ol kim yersiz qahra düş gelse

3.‘ Âşıqlara bir gün âhır zamândur

4.Yârdın ırak kâlsa âra daş gelse

5.Dostîngı egleme nef din kâlmasun

6.Duşmanıng saqlama sırıng bilmesün

7.Açda algıng bege bergiing bolmasun

8.İş müşkildür anğlamaza düş gelse

9.Zemîn seni hâli hâli yuvtarmu

10. ‘ âkil âdem munda biğam yatarmu

11. Hiç bir masğaralık mundın ötermu

12. Giden kûrı gitse gelen boş gelse

13. On kat öyiing bolsa demir kalâdın

14. Ecel tafar emir yetse Allâhdın

15. Hâkîkat âr yüz döndermez belâdın

16. Hâk rızası bile başa daş gelse

17. ‘ Âşık diyip lâf urarlar yalandın

18. Bellisini aydar sōrsaing bilendin

19. Halk gözince yüz yıl tâ‘ at kılândın

20. Yaşsıdur bir seher gözde yaş gelse

21. Baylar bağlâp sağavetiing kafusın

22. Köpeldür tamuğın̄ möyin afısın
 23. [Görin̄ bu eyyāmın̄ vaqtın̄ şūfısın
 24. Dalnamaz da tıkar otır]¹ aş gelse

 25. Maḥdumkulı söyle ‘aqlın̄ yetünçe
 26. Kıyāmetin̄ kazan bikār yatınça

Mg. s. 47

27. Tamuğdadur tā dünyādın ötünçe
 28. Yaman ḥātun yaḥşı ere dūş gelse

¹ Mg’ta bozuktur Kb. s.38’den alındı

48

Ve lehu eyzan

1.Ey ülkesi âbâd mülkine mağrūr

2.Mülkiñg beķāsı yōķ nāge yatur sen

3.Ey iķbālı bīdār devlete mesrūr

4.Devlet bākı imes nāge yatur sen

5.Şirīn cān riştesi tende oşaldur

6.Nefsiñg bir megesdür māl bir ‘aseldür

7.Dünyā âb-ı sīldür ‘ömriñg bir yeldür

8.‘Ömre i‘tibār yōķ nāge yatur sen

9.Ṭā‘at bir dergāh-ı yōldur basıncaķ

10. İşiñg böyle bolsa durma sen ancaķ

11. Oğıl kīz māl u zen sañga asıncaķ

12. ķoymazlar yörmege nāge yatur sen

13. Felek sañga düşüp bir bir atıpdur

14. Zemīn aźdarhāsı payıñg yuvtıpdur

15. Ecel şerbetini elde tutupdur

16. Bīnurbatdur biķer nāge yatur sen

17. Maħdumķulı işim āh-ı zārıdur

18. Bir mükemmel āriñg ħarīdārıdur

19. Dünyā āħiretiñg keşt-i kārıdur

20. Toħım saçınagör nāge yatur sen

49

- 1.Çalındıkça cihân ırçığı artar
- 2.kaçan köngül qarâr tapgay cem^c bolup
- 3.Âhîret işiñg gör mundın baş [kutar]¹
- 4.Dünyâni kim tutdı ötür [güm bolup]²

5.Dırnağ bile dâğlar dilen Benicân

6.Suva yele sözi geçen Süleymân

Mg. s. 48

7.kanı ol İskender Rüstem pehlivân

8.Sen bu dünyâ tutıcağ sen kim bolup

9.Bu nurbatsız devrânındın dâd günüñg

10. Eklenci yök bökdenci yök bād günüñg

11. Oğlanlıkda yigitlikde şād günüñg

12. Kırrılıkda kaydıp basar gam bolup

13. Ma^c lum işdür kaydıcağdur gelenler

14. Barur yeriñg işin gördi bilenler

15. Kayğısız yatanlar gâfil bolanlar

16. Vâ hasret-â boş gitdiler kim bolup

17. Tafabilsenğ haqıqatıñg merdini

18. Çeşmiñge tütüiyâ kılğıl gerdini

19. Kızum günâhiniñg teriñg derdini

¹ Mg'ta bozulmuştur Ap s68'den tamamlandı

² Mg'ta bozulmuştur Ap s68'den tamamlandı Aslında güng bolup mantıklı görülmektedir ve Mg'ta bu şekle yakın bozukluklar tahmin edilmektedir

20. Çın tevbe kûrîdur aṅḡa em bolup
21. Evvel öziṅ iḥlâşıṅḡı düzeḡin
22. Her gûşedin niyâz okın gezeḡin
23. Bildüḡinçe müdâm yaḥşı sözlegeḡin
24. Yaḥşı söz tapmasaṅḡ otur şüm bolup
25. Maḥdumkulı Allâh yâdın zıkr eyle
26. Yamana şabır eyle yaḥşâ şükr eyle
27. Gûristânı görsaṅḡ otur fikr eyle
28. Munça men tigenler yatur ḡum bolup!

50

Ve lehu eyżan

- 1.Ulalanda iş hoş gelmez
- 2.Yaşlıkda köymen yigide
- 3.Devlet gelse õzin bilmez
- 4.Doğalı doymān yigide

- 5.Yamana õgüt ‘abeşdür
- 6.Yaḥşı ere bir söz besdür
- 7.Yörüşini yalñış basdır
- 8.Yaḡı don geymān yigide

Mg. s. 49

- 9.[Cübbe cevşen zerli sevit
10. Keserli kılıç ‘Arap at
11. Savaş günü gider uyat
12. Ğayreti bolmān yigide
13. Çofan ādem çoķa bolmaz
14. Ala ķarga oķa gelmez
15. Kõp yığılsa terḥos almaz]¹
16. Anğırsı bolmān yigide
17. Kulluķ yetirgin cānıñdın
18. Ayanma parķa nānıñdın
19. Kānlı bolsa geķ ķanıñdın

¹ Mg’ta silinmiş olup bu şiir Kb’te yoktur Mn.s62’den tamamlandı

20. Bir ğarīb mehmān yigide!
21. Dünyādā hīç kim qālmāndur
22. Māl cāna yoldaş bolmāndur
23. [Güyā bu dünyā gelmendür]¹
24. Bir evlād qoymān yigide
25. Almaza kümüş mīs görnür
26. [Dula kırnaq tüys görnür]²
27. Perizād hātūn pīs görnür
28. Bir hūlķı söymen yigide
29. Māl döner çıyan çirmege
30. Durar et qanıñ sormağa
31. Mālındın zekāt bermege
32. Gözleri qīmān yigide
33. Maḥdumķulı yöldın çıkmaz
34. Yamana yaḥşı söz yaqmaz
35. Miñ söz ayıt biri yoqmaz
36. Tañğrısı qıymān yigide

¹ Mn.s62'den tamamlandı

² Mn.s62'den tamamlandı

51

Ve lehu eyzan

1. ʿĀşık-ı ezel men sonam men saṅga
2. Ne edeb erkân bâr¹ ildin uyalmaḵ
3. İltifât etmediṅg hergiz sen maṅga
4. Eylemez bu işi bir kara ḵalpaḵ
5. Menim dey ʿışkıṅda çoḡlar sen yârıṅg
6. Gündiz giriftârıṅ gıceler zârıṅg
7. ʿÖmrim pâyımâlîṅ cânım nişârıṅg
8. Bolsaydı vaşlıṅga bir çâre ḵılmaḵ
9. Eger ki hiç isem sana gelür men
10. Hoşk ustuhʿân isem ḵana gelür men
11. Mürde-y şed sâl isem cana gelür men
12. Bolsaydı bezm içre bir yâda salmaḵ
13. Āhım şererindin üyn salup otlar
14. Bardılar dergâha eyleyip dâdlar
15. Erîdi âb oldu cümle cemâdlar
16. Öṅdin soṅga bârmı [hiç böyle ḵâлмаḵ]²

Mg. s. 50

17. Bendâṅg men ger diseṅg Nân beren alsa
18. Müdâm muḥtacıṅg men kân beren alsa
19. Ger zevḵ-i vişâlîṅg cân beren alsa
20. Yaraşur Maḥdumḵulâ cân berip almaḵ

¹ Vezin gereği yazmada buluna “ne” kelimesi bu yerden silinmiştir

² Mg’ta silinmiştir Aps304’ten tamamlandı

Ve lehu eyzan

1.Üz ümidinġ özin bilmez âdemdin

2.Añġlamazlar ‘âmı hâşı ne bilsun

3.Ne tama‘ bâr çağır içgen gedemdin

4.Buzağor yamanı [yası]¹ ne bilsun

5.Yamana yahşı söz yokmaz taşlanur

6.Añġlar ârinġ aylanması güçlenür

7.İt yalın tofrağa dökseñġ hoşlanur

8.Toprağı tabağı tası ne bilsun

9.But-perest miñġ kılsun rûze namâzı

10. Añġa naşib bolmaz behiştinġ yazı

11. ‘âlemi göterse ebrinġ âvâzı

12. Eşitmez ker faķır sesi ne bilsun

13. Sözim diñġle ner zarbını ner tanır

14. Ĥar baķan Ĥar tanır mihek zer tanır

15. Ey yârânlar âr yigidi âr tanır

16. Ĥâtûnlar yahşını pîsi ne bilsun

17. Mağdumķulı aydar sözlerim Ĥaķdur

18. Emma ki Ĥaķ söze ten beren yokdur

19. Bir gözli dimeşe ķaradur aķdur

20. Kôr faķır kûmüşi mîsi ne bilsun

¹ Mg’ta “yahşı” kaydedilmiştir Mn.s64’ten alındı

53

Ve lehu eyzan

1.İkbālîng oyansa devlet yâr olsa

2.Dağa 'azı ursanğ daşı sindurur

3.Ṭālī'îng uqlasa bahtîng kör bolsa

4.Pālūde perrânı dîşi sindurur

5.Ecelîngdin kôrkup girseñg 'ummāna

6.Korqıdın ne peydā gidecek cāna

7.'Ömriñg āhır bolup dolsa peymāne

8.Ḥaşḥaşîng samanı başı sindurur

9.Bar sözine kulağ koyğın bileniñg

10. Āhırî hiç yana yetmez yalanîng

11. 'Ömür mālî artar alkış alanîng

12. Kargış kalındırmaz yaşı sindurur

13. 'Ākiliñg sözüne kōñgöl söynedür

14. Ahmakîng işine zehin keynedür

15. Muḥanneş giñg yerde 'aql kîynadur

16. Dar yerde 'aqlı hūşı sindurur

17. Maḥdumkulı çölde gezen nāşîni

18. Bilik sorma köp sürdi dîp yaşını

19. Dar meclisde dolı berseñg kâşini

20. Aşın iye bilmez kâşi sindurur

¹ Mg'ta "اوخی" kaydedilmiştir Kb. s.150'den "azı" alındı

54

Ve lehu eyzan

1. Altmış beşde novrız günü lu yılı
2. Turdı ecel yôlın tusdı atamıñg
3. Bu dünyanıñ işi böylemiş belli
4. ‘Ömriniñ tanabın kesdi atamıñg

5. Ağır devletlere Köñgöl koymadı
6. Bu cihānıñ ‘aşretini söylemedi
7. Eski şâldın artık pūşış geymedi
8. Āhîret öy boldı qaşdı atamıñg

9. Dirdi Dünyā durmaz ‘ömür bâkı yok
10. Gündiz rûze gıce bolsa uyku yok
11. Munkir bilmez muhlîşleriñ şeki yok
12. Peyğamber destidür desti atamıñg
13. Görmesem söylemen oy bile çendin
14. Maqşadına yeter yıkılan çındın

Mg. s. 52

15. Yarısı melekdin yarısı cindin
16. Mücāvirsiz bolmaz üsti atamıñg
17. Nuqabâdır üç yüz eren uğraşdı
18. Çiltende atama nazarım düşdi
19. Nücbâ barsam heftenlere qarışdı
20. Budelâdur çın peyvesti atamıñg

21. ‘âlem içre âdem qâlmaz âd gezer
22. Bu sırlardın cihân halkı yâd gezer
23. Câyı cennet içre gökde şâd gezer
24. Yerde hoşvaqt yatar pūsti atamıñg

25. Maḥdumkulı gizli sırıñg bār içde
26. Kâmil tapsañg kıl kulluğın serişte¹
27. Maḥşer gün kayğısız girer behişte –
28. Her kim çındın bolsa dostı atamıñg

¹ Mg’ta “derişde” olup Mn.s67’den “serişte tercih edilmiştir

55

Ve lehu eyzan

1. Kara kanlar yuvtıp hasretler çeküp

2. Mâla meşgûl bola bola geçer sen

3. Dodağıñg tebsirdip yüregiñg yakıp

4. Gümânıñg bār alıp bile geçer sen

5. Munça cefâ oğıl kız u zen üçün

6. Munça ‘işret hâk olıcağ ten üçün

7. Gıtmez ğarâmeti iki gün üçün

8. Neçün boyna ala ala geçer sen¹

9. Mağrūr olma sen cānıñga ‘ömrinğe

10. Ecel Dāvūd elin çekmiş demrinğe

11. Kılça cāna² bu bēş günlük ‘ömrinğe

12. Ne tedārük kıla kıla geçer sen

13. Mālını küyseme berimsiz bayıñg

14. İl gezdikçe gözi doymaz gedâyıñg

15. Mü ’min bolsanğ [kıl kulluğın]³ Hudâyıñg

16. Bēş vakt yāda sala sala geçer sen

Mg. s. 53

17. [Maḥdumkılı yāda salğın ederiñg

¹ Mg’ta şiirin redifî bu bentten sonuna kadar “gider sen kaydedilmiştir İlk iki redif “geçer sen” olduğundan tercihimiz olmuştur

² Mg’ta “kıl sen can ” olup Aps427’den alınmıştır

³ Bu şiir Kb’te yoktur ve Ml’te bozulmuştur Mg’ta kulluğın olup “kıl” kelimesi yoktur Aps428’den alınmıştır

18. Her yan gitsenġ ecel tutmış güzering
 19. Yashâne dip āġlāp ötdi pederinġ
 20. Senmi mundın güle güle geçer sen]¹

56

ve lehu eyzan

- 1.Cāhillığınġ coşı çıkdı başımdın
 2.Men ol coşdın hālī bolup kālıp men
 3.Bir ġame ulaşdım gitdim hūşımdın
 4.Bu derd ile dolı bolup kālıp men
 5.Başım yüz hevesde kōnġül coşġında
 6.Girdāba uğradım deli daşġında
 7.Necd dāġında gezen Mecnūn ‘ ışıġında
 8.Yanar ōdlı Leyli bolup kālıp men
 9.Yigitlik faşılını kışa yetürdim
 10. Kāmillığınġ kiştin deryā batırdım
 11. Beyük fikre kıldım ‘ aqlım yitürdim
 12. Tirik erken ōli bolup kālıp men
 13. Bu dünyānı göçüp bargan göç bildim
 14. İşini bed ānġdım ōzin pūç bildim
 15. Ōnġün oyun bildim sonġın hīç bildim
 16. Halk içinde deli bolup kālıp men

¹ Mg ve Ml’te silinmiştir Aps428’den tamamlandı

17. Maḥdumḳulı pāş eylegin söziḡni
18. Felek muşt-ı ḥāk etmeyin göziḡni
19. Bu vaḳta deḡ yaş bilürdiḡ öziḡni
20. İmdi gör baḳ ulı bolup ḳālıp men

57

Ve lehu eyzan

1. Görerge sıyā men tanīrga dilkeş
2. Dīvāne-yi dehrem alender bile
3. ekdigim nāledür yūregim amkeş
4. Hūrākim āteşdür semender bile

Mg. s. 54

5. Cesedim hoşnemā cigerim biryān
6. Yūregim poramdur gözlerim giryān
7. Dilim uş dilidür şūretim insān
8. Hemzebānem bāra emender bile
9. Felek kine ekmiş eyyām ant etmiş
10. Devletim boynına ıl kemend etmiş
11. İkbālīm ışigin bahtım bend etmiş
12. Daşın demir için külünder bile
13. Hacetim ber yā Hā eyle tedbīrim
14. Maşadım şānına doına tīrim
15. Dermāde ālıp men eyle destgīrim
16. Hızır atanı īsā peygamber bile
17. [Madumulı aydur yer yüzün yüzseŋg
18. Ahiri ölümdür dünyānı düzseŋg]¹
19. Ü yüz elli altı yıl ālemni gezseŋg
20. Filūs oğlu şāh-ı İskender bile

¹ Bu beyit Mg'ta yoktur Kb. s. 133'ten tamamlandı

58

Ve lehu eyzan

- 1.Yokdın bara getirdiñg men anda qulıñg boldım
- 2.Didiñg Elestü Rabbi! ol demde qulıñg boldım
- 3.İrade diyârında ‘ademde qulıñg boldım
- 4.Ger fânî-yü ger bâkı Her handa qulıñg boldım
- 5.Muşt-ı hâke cân berdiñg bir zinde qulıñg boldım
- 6.Cânı tendin ayırsañg hem mürde qulıñg boldım
- 7.Her hefte her sâ‘ atda her demde qulıñg boldım
- 8.Her yılda-yu her ayda her günde qulıñg boldım
- 9.Ger ‘ışret bile boldım ger ğamda qulıñg boldım
10. Hudây-â men ne ‘âşi şermende qulıñg boldım
11. Bu diyâr-ı fânide yokdur benim dey bedkâr
12. Barça Sañga ‘ayandur ne hâcet kılam ızhâr
13. Yahşıydın ırak qalıp yaman bile boldım yâr
14. Barmı günâh derdine yâ Rab men dey giriftâr
15. Bu cürm ile gelip men dergâhıñga yâ Cebbâr
16. Yüzim yokdur [aytarğa hâlimni men şerimsâr]¹
17. Sen bolmasañg nighdâr kimdür mañga mededkâr
18. Seniñg dey ğâfirim bâr cihânda ne ğamım bâr
19. Ne yüregimde ârâm ne köñglim içre qarâr
20. Hudây-â men ne ‘âşi şermende qulıñg boldım
21. Güyâ men bir sârvân men kervân izin yitirgen
22. Uğrım yolum bilmeyin yöl üstinde oturğan
23. Yâ Rab kimse bolğaymu bir menzile yetirgen
24. Cânım yölunda görsün bu işlerni bitgirgen

¹ Mg'ta silinmiştir Kb. s.123'ten tamamlandı

25. Men ermes men H̱ācamğa kulluḡ berca getürgen
 26. Özidür hem bendāni oyatğan hem yaturğan
 27. Şenāverlik bilmes men deryā teriñg hem turğan
 28. Yā Rab ʔanab atğaymu bir kenārda oturğan
 29. Yokdur men dek cihānda ‘ömrün ġāfil ötürgen
 30. H̱udāy-ā men ne ‘āşi şermende ḡulıñg boldım
31. Dünyā ḡayğusı birle boldı ḡara bağrım ḡan
 32. Āhiretni unutdımyügirdim yeldim her yan
 33. Bir derde ulaşıp mensinemde erür pinhān
 34. Tapulğaymu sōraşsam yā Rab şu derde dermān
 35. Bilgen devāsın etdi her bende-yi müslümān
 36. Bildim ḡılmas ‘ilācın kırḡ yıl otursa Luḡmān
 37. Tilim barmas tilekge köñgöl yüz miñg perişān
 38. Lütf eylegin yā Subḡhān ḡasret bile bardı cān
 39. Barḡa müşkil işleri Sen ōziñg eyle āsān
 40. H̱udāy-ā men ne ‘āşi şermende ḡulıñg boldım
41. Maḡduḡulı ḡaḡādın ḡayrı eldin iş gelmez
 42. Çümdim güneh çeşmine yürek ḡaynāp coş gelmez
 43. ḡayır ırak ḡiyālındın şer köñglimdin daş gelmez
 44. Mest-i dünyā bolup men [‘Aḡıl gider hūş gelmez]¹
 45. Ḳorḡar men ol dergāha zārı ḡılsam ḡoş gelmez
 46. Bağrım andağ ḡāyımdur ‘ühdesindin daş gelmez
 47. Daşdın beter ḡatıp men gözlerimdin yaş gelmez
 48. Ecābet nişānına niyāz oḡım dūş gelmez
 49. İḡlaş bile dilengen dergāhıñgdın boş gelmez
 50. H̱udāy-ā men ne ‘āşi şermende ḡulıñg boldım

¹ Mg’ta silinmiştir Kb. s.123’ten tamamlandı

59

ve lehu eyzan

- 1.Ey yārānlar ġāfil olmañġ cān-ı cānlar andadur
- 2.Avı zehr u şehd-i şekker türfe ballar andadur
- 3.Ol yavuz mahşer musallaṭ ġalmağallar andadur
- 4.Ol yavuz ah u nidāmet kıl u qāllar andadur
- 5.Ṭürfe begler türfe ḥānlar türfe iller andadur
- 6.Her kime zūlm eylese Ḥaḳ düzaḥıñġ ödun saçar
- 7.Her kime lüṭf eylese cürm u günāsin Ol geçer
- 8.Pol şırāṭdın ‘āşi kullar bir ḳadem yöldın geçer
- 9.Kimi bēş yıl kimi on yıl kimi yüz yılda geçer
10. Beyik dāğlar uzak yōllar suvsız çōller andadur
11. Her kim ōz ḥāline āğlār ne ata oğla baçar
12. Kükreyür hem titreyür ḳahr-ı ġāzab birle çaçar
13. Çoḥ yılānlar ḥaşlaşup buğra şıfat möyler soçar
14. Rūze tutmaz bendelerini Ḥaḳ cehennemde yaçar
15. şūreti ḥinzīr şıfat naḳşı bedler andadur
16. Diñgle ol tevḥīḳli kullar mürşidine daldadur
17. Her kişi iḥsān eder iḥsānı anıñġ yeldedür
18. Kimi şādda kimi otda her kişi bir ḥāldedür
19. Māl-ı dünyā ıssı bermez bāzıgerdür aldadur
20. Ol eyerlenmiş Bırāğlar ḥülle tonlar andadur
21. Rūsiyāh Maḥdumḳulı sāḳī ecel içsenġ gerek
22. Ḥān-ı mānı mülk-i māliñġ bārsın geçsenġ gerek
23. Niçe ġibet niçe yalğan sözleri açsañġ gerek

24. Dayınup kıl köfridin (ol) zāviyā uḥsaṅg gerek
25. Ol kılıçdın yiti kıldın inçe yōllar andadur

Mg. s. 57

60

Ve leu eyzan

- 1.Ehl-i Hâk bolsam tir men Ŗzge hâli neylerem
- 2.Bu sovilmez derdi sansız ğalmağalı neylerem
- 3.Evveli zevk-i surŭr hasretli mâli neylerem
- 4.Âhiri mevt u kŭbŭr bu boş hıyâlî neylerem
- 5.[Bolmışam ‘ışk ehli men esbâb melâlî neylerem]¹

- 6.Düşdi ‘ıřkıñġ âteşine kılça cânım köydi yâr
- 7.Kŭrı cismim Ŗdun eylâp otġa yakmakda ne bâr
- 8.Ėamda kŏñġlim bıkarar başımda derdim sed hezâr
- 9.Anıñġ ŭçŭn dehr ere bir ġŭře kıldım iġtiyâr
10. İġtiyârım mende yŏk ceñġġ-i cedâlî neylerem

11. Gŏrniřim ‘ışretnemâ gŏrkŭñġ ŭçŭn kŏñġlim ġŭdâz
12. Kıysġa ikbâlim kŏlî dost dâmen-i vařlıñġ derâz
13. Pŭr ġațar ol yŏl ırak ‘ıřkıñġ gerân kuvvetim az
14. Düşmişem bu müşkile sen sen bu işe çâresâz
15. iltifâtıñġ imdi kıl Ŗtgen maġâlî neylerem

16. Her zamân Maġdumkŭlî ġalk ġre gezse lâf edip
17. Saġla ġîbetdin diliñġ ŭġrıñġda gez inşâf edip
18. El uzatma kŏp fesâda ol Ĥudâdın ġavf edip

Mg. s. 58

19. Sŭfîlik esbâbı ġořdur kim içinġni şâf edip

¹ Mg’ta yoktur Kb. s.120’den tamamlandı

20. Bolsa möy mōcek içim bu eski şāli neylerem

61

Ve lehu eyzan

1. Sağlığıñg qadrını bilgin hasta bolmazdın burun
2. Hastalık şükriñ¹ i kılğın tākī ölmezdin burun
3. Düz yeriñg qadrını bil² deryāya dalmazdın burun
4. Gāmade huşyār otur girdāba gelmezdin burun
5. Yaşlığıñg qadrını bilgin tā³ ulalmazdın burun
6. [Sen ulaldıñg köñgliñge tüşti]⁴ cihānıñg qayğusı
7. Dilleriñg gıbat kesip lāf u yalan söz ayğusı
8. Gözleriñg güzel görer sen günāha qoyğusı
9. Hātırıñg yüz miñg perişān kedhudālīk qayğusı
10. Ne ‘acab hoş-hāl idiñg öziñni bilmezdin burun
11. Yaradan yādıñgdadır başıñg yaman hālde iken
12. Yüz gün ölse yāda düşmez belli hoş hālde iken
13. ‘Ömriñgi bihūde dutma furhātıñg elde iken
14. Degse bir bād-ı hazān soldır seni gülde iken
15. Gülni yādıñgdın çıkarma tākī solmazdın burun
16. ‘Akl u hūşıñga yetüşdiñg eylediñg seyrānı sen
17. İster idiñg cem‘ edeñg [bu]⁵ küllühüm irānı sen
18. Qılmađıñg bir dem qanā‘ at Tañgrı bergen nānı sen
19. Hiç habārıñg⁶ bārmıdur bu dünyeniñg mehmānı sen

¹ Mg. Çıkmazdan, Ap. S. 450’ den alındı.

² Vezin gereşi “-gin” eki silinmiştir Aps449 yedi elyazmada tercih ettiğimiz şekil kaydedilmiştir

³ Mg’deki “اولالندك كونكولنده دور” yerine vezin gereği Ap’un 1 nüşasında “اولالندك كونكولنده دور” tercihimizdir

⁴ Mg’ta “اولالندك كونكولنده دور” şeklinde aruz vezni bozuktur Aps449’daki 6 Mısra altyazısı 1 elyazmadan tamamlandı

⁵ Mg’ta yoktur Kb. s.8’den tamamlandı

⁶ Mg’ta “çıkamazdın iken vezin gereği Kb’ten tamamlandı

20. Azıķıñg tayyar kıl kervān [çekilmezdin] burun
21. Kalmamış bu köhne dünyā Rüstem ile Zālınğa
22. Ğarre bolma iki günlük igu içgu mālınğa
23. [Ol]¹ haķiķat ‘ārifin gör ğılını bermez şālınğa
24. Tur seher Maḥdumķulı āĝla bu ğün ōz ḥālınğa
25. Erte ol maḥşer ğünü derlāp uyalmazdın burun

¹ Vezin gereĝi Aps451 “3J” yazmasından tamamlandı

Mg. s. 59

62

1. Deñg bolur dip saymağın işiñg bed iqbällik bilen
2. Hiç kaçan deñg bolmağay eşsek bedev şalık bilen
3. Kardaş olma hîz-harâmı fitne sevdâlık bilen
4. Tur seher yâd et Hudânı yığla tenhâlık bilen
5. Başınğı gövgâya salma mâl-ı dünyâlık bilen

6. Bardı tûrîñg dâğına Haq birle hemrâz ol Kelim
7. Ötdi anlar kâldı dünyâ geçdi eyyâm'ul-kadîm
8. Yatsa yer boldı düşek örtünce bir parça kilim
9. Yedi yıl baqdı Şu' aybiñg koyınını Mûsâ Kelim
10. Çölde gezdi dâyimâ râz aydışıp Hâlîk bilen

11. Ey atı yügrük yigit ôzi қоçaқ gülgün қабâ
12. Munda cebr etgen kişi ol günde bolğay rûsiyâ
13. Her kişi zûr ile mâl alsa bu gün bergey şabâ
14. Ol velîler serveri Sulţân Veyis dek evliyâ
15. Düşegi örtüncesi boldı қара hâlîk bilen

16. Ya' kub oğı Yusufiñg қара kâkülni tutdılar
17. Urdılar âğlatdılar қürt idi diyip satdılar
18. Niçe yıl Eyyûb peygamber tenni қürt ip yatdılar
19. El ayağını bağlayıp Yûnusnı deryâ atdılar
20. Niçe vaқt tâ' at çekip Hû! dîdi bir bâlık bilen
21. Sen niçün Mağdumқulı yamanlığıñg unutmadıñg

22. Gāhi gāhi zālīm oldıñg gördigiñgdin artmadıñg
23. Gāhi gāhi şūfī boldıñg hiç Һarāmdın datmadıñg
24. Bilmedim sen Һaysı boldıñg belli bir iş tutmadıñg
25. Ne şipāgerlik bilen boldıñg ne mollalık bilen

63

ve lehu eyzan

- 1.Ey yārānlar bir yüzi gül āya ‘āşık bolmışam
- 2.Barçalar maķşūdı gül ra‘ nāya ‘āşık bolmışam
- 3.Bülbülem bağ içre bir govğāya ‘āşık bolmışam
- 4.[Özi]¹ ğāyıp zülfleri yeldāya ‘āşık bolmışam
- Mg. s. 60
- 5.[Menzilim]² bağ içredür şahrāya ‘āşık bolmışam
- 6.Çün felek saldı bizi ol gün fenā tofrağına
- 7.Tüşdi seyrim dāyımā Mekke Medīne dāğına
- 8.Bülbül oldum sayradım girdim Eremniñg bāğına
- 9.Pāy-ı bend oldum o gün ğam iliniñg dutsağına
10. Yüz belā miħnetli bir sevdāya ‘āşık bolmışam
11. Gövrām içre yār ğamīdur menzilim şahrāda hey
12. Pūşışim ğam ğuşşadur men dönmişem Ferhāda hey
13. Saldı ‘ışkıñg dilber-ā cān-ū cigerim ōda hey
14. Vā deriğ-ā geçdi ‘ömrüm zāya berdim bāda hey
15. Āhı çoħ efgānı çoħ bir köye ‘āşık bolmışam
16. Bilmenem ne beħridur ne [bir]¹ mu‘azzam dāğıdur

¹ Mg’ta silinmiştir Kb. s.82’den tamamlandı

² Mg’ta silinmiştir Kb. s.82’den tamamlandı

17. Aldı könglüm gitdi ‘aqlım ten müdām ne çağıdır
18. Anı nisbet etmek olmaz kumrı bülbül zāğıdır
19. Ey ğaraž her zülfine yetmiş miñg ār dutsağıdır
20. Qaddı qametı belend zibāya ‘āşık bolmışam
21. Dost havā-yı vaşlınğı men şunça çendān istārem
22. Dām-ı zülfıñg kaydına ōzimni zindān istārem
23. Dime ğamdın bir zamān könglimni ħandān istārem
24. Bir ğarīb ‘āşık menem yār seni sendin istārem
25. Gice-yi gündiz bilinğ hū hāya ‘āşık bolmışam
26. İstemez yārım meni ol yāra zārım [çoh]² meniñg
27. Qalmışam ħayrān olup ayrı medārım yōk meniñg
28. Aldı cānım ‘ışkıñg otı ihtiyārım yōk meniñg
29. Gelse ‘aqlım dāğıdır gitse qarārım yōk meniñg
30. Ğamzesi oq qaşları ol yāya ‘āşık bolmışam
31. Aydıyār Maḥdumqulı men anda kāne uğradım
32. Seyr edip bardım Felekde lāmekāna uğradım
33. Çün meni rüsvā kılıpdur ‘ışk yegāne uğradım
34. Yetmiş iki şehir ile miñg bir dükāna uğradım
35. Şunça sergerdān sefil-ū zāya ‘āşık bolmışam

¹ Vezin gereği Ap’un s357 4. yazmasından tamamlandı

² Anlam gereği Ap’un s357 1. yazmasından tamamlandı

Mg. s. 61

64¹

1.On sekiz miñg ‘âlem ehlin bâr eden Rabbim Celîl

2.Dönderip dergâhine hem zâr eden Rabbim Celîl

3.ḳudret ile ‘Arş öyin devvâr eden Rabbim Celîl

4.Heybet ile Ferşini hemvâr eden Rabbim Celîl

5.Emr edip bir beyzeni envâr eden Rabbim Celîl

6.Ayrı sevdâya Salıban rāhını her bendeniñg

7.Ḥoş ‘acab serrişte birle mürdeniñg hem zindeniñg

8.Biše içre arslan-(u) her yırtıcı derrendeniñg

9.Yer yüzünde mūr u mār u bârça [bes]² cünbendeniñg

10. Rızḳını taḳsim edip teyyar eden Rabbim Celîl

11. Niçe peygamberlere ḳıldıñg ‘atāy-ı devleti

12. İmtihān eylāp niçe ḳullarğa derd u miḥneti

13. Lütf ediben berdiñg ol Mūsāğa fath u nuṣreti

14. Dīne da‘vet eylegeç Fir‘avnıñg artıp şirketi

15. [Çüb-i himmetni cihāñh‘ār mār eden Rabbim Celîl]³

16. Kimni dervīş eylemiş gūyā teninde cānı yok

17. Kimni yüz ‘işret bile kimni(ñg) yemekge nānı yok

18. Kimleri Ḳārūn kibi yıgmışdı ḥayr iḥsānı yok

19. Hem bu dünyā hem o dünyā kimleriñg armānı yok

20. Kimleriñg ornın ‘azab’ün-nār eden Rabbim Celîl

¹ Bu şiir silinmiş durumda sadece üç mısrası Mg yazmasında var olduğu anlaşılmaktadır Kb Ve Ml Yazmalarında da yoktur Bu yüzden Ap’un tenkitli metnindeki metin ve altyazılar değerlendirilmiştir.

² Vezin gereği sayı 9 altyazıdan tamamlandı

³Musa peygamberin atasına Telmih sanatından dolayı Ap’ مېرآپ yazmasının kaydı tercihimizdir

21. Ey Hudā Maḥdumkūlını lütf u iḥsān eylegin
22. Barça ümmet cürmini ‘afvıñgda yeksān eylegin
23. Dünye āḥır maḥşadım sen [külli]¹ āsān eylegin
24. Keşf edip ‘ilmi ledünnı ehl-i ‘irfān eylegin
25. [Bîḥaber dillerge sır āşkār]² eden Rabbim Celil

¹ Ap'un 1 ل ve 2 ی yazmalarının kaydı tercihimizdir

² Ap'un 1 ت 2 ع 3 و 4 ی yazmalarının kaydı tercihimizdir

Mg. s. 61

65

ve lehu eyzan

1. Kalem alup nâmenı gönderdiğim bilmezmiñg
2. Efsûn urup hüdhüdni indürdiğim bilmezmiñg
3. ‘Arş üstine kaldırıp mindirdiğim bilmezmiñg
4. Tört gice üç gün âglâp diñgdirdiğim bilmezmiñg
5. Eşek minip ‘isâ tek yeldirdiğim bilmezmiñg
6. Mecnûn bolup sahrâda yığlay yığlay gezdiğim
7. Varğa kimin Gülşâhdın ölüp umîd üzdiğim
8. Coşğun berip ‘ışk ôdı kaynâp kaynâp kızdığım
9. Gözim yaşın mercen dek düzim düzim düzdiğim
10. Şibli kimin bir dağı yandurduğım bilmezmiñg
11. Hüdhüd kimin Pereñgdin Çin Mâçindir bardığım
12. Bağ içinde Belkisiñg saçın açıp gördüğim
13. Süleymânıñg tahtında sözlâp haber berdiğim
14. Kuş konsun dîp serimge bûlbûl heñgin kurdığım
15. Çârşenbe gün çaşt vaktı kondırdığım bilmezmiñg
16. Surhanıñg arkasında Mecnûn kurdı cādını
17. Bismillâh dîp başladı çağırdı ustādını
18. Hağdın gayrı bir kimse eşitmedi dādını
19. Kırk ‘aşık na‘ ra çeküp şu‘ le urar ôdını
20. Göz yaşımdın suv alıp söndirdiğim bilmezmiñg
21. Şirvân hânıñg sevdâsı ne ‘acâyıb sevdadur

22. Kıldın bu yan ağdarsa kıyāmet gün rüsvādur
 23. Yüz yigirmi şaf kırlur her şafda miñg govğādur
 24. ‘Āşīklık coşgunlığı akmaz uyğun deryādur
 25. Bir cur‘adın kırk ‘āşık kandırdığım bilmezmiñg
 26. [Yetişmemiş şunkarım kāmı ş kanat ak türfek
 27. Dünyā meni taydurdı bir yanım etdi ğorfağ
 28. Felek albayın bular tartar kan kıymaz torfağ
 29. Her tikendin yüz ğussa her kırk güldin bir yarfağ
 30. Dağa daşa aylanıp indirdiğim bilmezmiñg]¹

Mg. s. 62

31. Mağdumkulı aydıyār tokuz felek Zühresi
 32. Yedi yıldız kıardaşı Ayıñg Güniñg pārası
 33. Nūr didemiñg yahtısı ak göziñg kıarası
 34. Āb-ı Zemzem çeşmesi şefā Merve ārası
 35. Süleymān tek ‘ahdimi sındurdığım bilmezmiñg

¹ Mg’ta silinmiştir Kb. s.143’ten tamamlandı

Ve lehu eyzan

- 1.Sendivâc-ı sermestem bergimdin cudâ boldım
- 2.Bergimi hâzan çaldı bîşavt-ı şedâ boldım
- 3.Bir gülçehre yölunda bihûde fidâ boldım
- 4.Bed işlere bay boldım hayr işe gedâ boldım
- 5.Furkat vaşlet ne kim var aşlın ez Hudâ bildim
- 6.Barçanı bidâr gördim özim uykuda bildim
- 7.Dünyede dura gelgen eglenmey gide bildim
- 8.İygenim avı sandım geygenim redâ bildim
- 9.Yâ dostlar köydim bişdim örtendim edâ boldım
10. Yārānlar yoldaş boldım nefs-i havâ zālīmğa
11. Keyik dey kaçır barmaz neşihatgöy ‘ālīmğa
12. Serkeşliğin Subhāna meşhūr etdi ‘ālamge
13. Men nāteyin yā dostlar uğırsız ıkbālīmğa
14. yörirge mecālım yök koymadı ōz rāyımğa
15. Ne kazanca kuvancım ne hoşvaktlık mālīmğa
16. Cūb muḳdārına geçmez bu cihān ḥiyālīmğa
17. Bilmen ‘ālem ne küyde men ḥayrān ōz ḥālīmğa
18. Yā dostlar köydim bişdim örtendim edâ boldım
19. Cehl işine çābuk men Allāh emrine sustter
20. Ğarḳ-ı zālālet boldım hidāyete Sen göster
21. Ne dervīş men ne molla ne sūfī ehl-i dester
22. Qardaşlar kulaḳ berse aytsam sözimni rāster
23. Fikir eylāṅ kim bārdır Eyedin bize doster
24. Bendelikde bolmasaṅ bolḡanıṅ yaḡşı nīster

25. Görmedim Gün astında hergiz özimdin pestter
 26. [Āteşe lâyıķ bolmaz edā bolğan hākister
 27. Yā dostlar köydim bişdim örtendim edā boldım]¹

Mg. s. 63

28. Şaħrasında Süleymān ger sürse şed siyāset
 29. Gelse peri pādşāhı aķ demirdür cān polat
 30. [Yüz miñg deve baş bolup dev töresi Temirbat
 31. Meges şāhı tūr tavūs hemrāhlıķ edip heyhāt
 32. Mūr meligi Münzere gelse bihed biğāyet
 33. Mūsā nūr ķolun açıp ‘isā oķıp yüz āyet]²
 34. Hızır du‘alar ķılıp İlyās etse münācāt
 35. Mundağ mürde cesedge muhāldur tapmaķ hayāt
 36. Şunça köydim yā dostlar örtendim edā boldım
 37. Maħdumķulı miskīnem kõñglim öyi nāme‘mūr
 38. Sözge yakın bende men hayrım kem şerim zūr
 39. Özim halka nāķābil iķbālim kem baħtım şor
 40. Nāşāyeste a‘mālım gūyā ķadem urar kör
 41. Meger Eyām istese bolğay nūren ‘alā nūr
 42. Yeter ıarfāt’ıl-‘aynda mehcūr olup tüşgen dur
 43. Bed ķılıķ bile boldım cihān içinde meşhūr
 44. Degerān dey [mārgir]³ men semender dey āteşhor
 45. Yā dostlar köydim bişdim örtendim edā boldım

¹ Mg’tan silinmiştir Kb S87’den tamamlandı

² Mg’tan silinmiştir Kb S87’den tamamlandı

³ Mg’ta “makr ماکر” kaydedilmiş olup Kb S87’den “mārgir” tercih edildi

67

ve lehu eyzan

1. Bizdin selām Orazmeñgli şā‘ ire
2. Müslümān kāfiriñg farkı kimdedür
3. Ol ne kuşdur konar ādem başına
4. Anıñg konar konmaz erki kimdedür

5. Ne bendedür kulluķ eder zād almaz
6. Ne āşnadur miñg yıl gider yād olmaz
7. Olar kimdür āglār gezer şād olmaz
8. Ne yerde şöhet kurar rızķı kimdedür

9. İdris şondey nirde kurar şöhet
10. Bil kimdedür yeriñg gögiñg kuvveti
11. Ol ne kuşdur altı miñgdür kanatı
12. Ay gününğ yıldızınğ örki kimdedür

Mg. s. 64

13. [Baş aşāk asdılar kıysı ağacı]¹
14. Hāk kıysı dostına berdi mi‘ rācı
15. Bizinğ peygambere berilen tācı
16. Haber bergin şüdi börki kimdedür
17. Begler Maħdumķulı san coşa geldi
18. Şüdi ‘ İsa gökde ne şehre indi
19. Peyğamber kimsege vaşiyet kıldı
20. ‘ Aşāsı hırķası kürki kimdedür

¹ Mg’ta silinmiştir Aps214’ten tamamlandı

Ve lehu eyzan

1. Bir yıl ol günbatardın belli meşhūr ḥān tōrār

2. Yüzi mäh-ı tábān tek bilekleri ḳan tōrār

3. Görinġ Hüseyin mirzāni yazar Ḥaḳa ‘arzānı

4. Yerler urup lerzanı İsrāfildın [üyn]¹ tōrār

5. Ḥayvān insān şānında ecel bārdur yanında

6. Deccāl dünyā inende başġa millet dīn tōrār

7. ‘Aşıqlara öy bolmaz dünyā yüki tay bolmaz

8. [Gök yüzinde²] āy bolmaz günbatardın gün tōrār

9. Deccāl sāzın ḳuran sonġ sāz şöḥbet süren sonġ

10. Dönüp Ka‘ bā baran sonġ ervāḥ bile cin tōrār

11. Ya ‘cüc Me ‘cüc diyerler bir birini iyerler

12. Birin öldir ḳoyarlar bir yerine on tōrār

13. Maḥdumḳulı dīr heyhāt rüz-ı maḥşer ḳıyāmet

14. Ey-ā Ḳāziy’ül-ḥācāt bārça işler ḳın tōrār

¹ Mg’ta “şūr” olup Mn.s87’den tamamlandı

² Mg’ta “yeri sere” olup Ap. L3’den tamamlandı.

Ve lehu eyzan

- 1.“Elif” Allāh yōludur doğrı durup gitmek gerek
- 2.“Bî” Hüdānıñ birliğin berhaķ bilüp bitmek gerek
- 3.“Tî” tevbe eyleyüp bed işin unutmak gerek
- 4.“şî” [şābit kadem durup Haķ emrin tutmak gerek]¹
- 5.“Cîm” cāyızdur hocā kıl kulluğın etmek gerek

Mg. s. 65

- 6.“Hî” Hamdın yād edip hükmini kim eyledi
- 7.“Hî” Hüdā men men tidi-yu iki cihān eyledi
- 8.“Dāl” delālet diyüban Muşafānı eyledi
- 9.“zāl” zelillik çekmesün dîp başefānı² eyledi
10. “Rî” rahmet baħrının iħlāş ümîd tutmak gerek
11. “Zî” ziyāde nefsiñgi dünyā üçün aldırmağın
12. “Sîn” Subhānıñnı yād et ğaflete bildürmegin
13. “Şîn” şeytān yōluna gül köñgliñgi uydırmağın
14. “şād” şabır eyle şevābıñ ğateşe yandırmağın
15. “zād” zabt birle sōrasa ne cevāb etmek gerek
16. “tay” tama‘ birle Köñgölñi nefis yōlına salmağın
17. “zay” zūlm eylāp o gün düzaħda yanmađın
18. “ ‘ Ayn” ‘ ālem düzdi kervān sen hem andın kālmađın
19. “Ġayın” ğanî māl mülkim bāķidür dîp sanmağın
20. “Fî” ferāğat vaķt iken nefsiñgi rām etmek gerek

¹ Mg’ta ”shaven eylesenĝ dönüp” kaydedilmiştir Ap S307’den düzeltildi

² Klasik edebiyatta “Bāsefā”dan Çāryārlar “Peygamberin dört Halifesi kasdedilmektedir

21. ["Ḳāf" ḳarabet isteseñg bu yōlda biliñg bağlağın]¹
22. "Ḳef" günāhıñg yād edip tur hem seherler yığlağın
23. "Lām" lütfın ḳılsa Allāh şeytāndın ōziñg saḳlağın
24. "Mīm" murādıñg isteyüp 'ācizliğiñg yād eylegin
25. "Nūn" nūr-ı raḥmetindin çın ümīd etmek gerek
26. "Vāv" vaşlı rütbesin bir giz[li]² bāzār eyledi
27. "Hi" helāketlik bile 'āşıqların zār eyledi
28. "Lā" lā İlāhedin ōzin āşikāra eyledi
29. Berdi yere meskenet asmānı devvār eyledi
30. Merd olan³ 'ışḳ yōlında cānın unutmāḳ gerek
31. "Yā" Yaratğan yōluna nāniñg beseñg az henūz
32. Ten birehne oturıp tonuñg beseñg az henūz
33. Reñgñgi surḥıñg soldurıp ḳanıñg beseñg az henūz
34. Çāk edip Maḥdumḳulı cāniñg beseñg az henūz
35. Ne üçün cānānı islān cānın az tutmāḳ gerek

¹ Mg ve Kb'te yoktur Ml S89'dan tamamlandı

² Mn.s89

³ Mg'ta "olanlar" kaydedilmiştir Vezin gereği "-lar" silindi

70

Mg. s. 66

ve lehu eyzan

1.Ey ağalar bir gün bolur pay alur

2.Ꞑulluꞑ edip gezen üstāda belli

3.Ꞑudāy ōzi kimi doğrı gŏzlese

4.Yetüşür maꞑsūda murāda belli

5.Övilür övilür şerbet içer sen

6.Dolanur dolanur peri ꞑuçar sen

7.Ol eyvānı görseñg mundın geçer sen

8.‘Ömriñg yele berme dünyāda belli

9.Coşar sen her sözi peydā eder sen

10. Cān bülbüli sayrar şeydā eder sen

11. Felek bir baꞑꞑāldur sevdā eder sen

12. Āḥrı evvel utar sevdāda belli

13. Mest olur sen cāhillıꞑda coşar sen

14. Bilmezsin her işe başıñg ꞑoşar sen

15. Bir gün bolur bir zūlmāta düşer sen

16. Başıñg bilmez geçer govgāda belli

17. Ḥarām orup ꞑanlar dŏkdiñg illikde

18. Gel ne iş bitürdiñg segsen yıllıꞑda

19. Ꞑayt yaman yŏluñgdın gezgin ꞑulluꞑda

20. Cennet diyip gezgin ꞑama‘ da belli

21. Ecel deryâ bu kâr başıñğdın âşar
22. Serişṭāñg suv bolur ‘ağılıñg çaşar
23. Kırk gündin evveldin yarfagıñg düşer
24. Öli dîp âd birler semâda belli
25. Kirâm’ul-kâtibeyn sağ u sölîñga
26. [Bitüp]¹ nāmāñg tabşır maşşer kılîñga
27. Çarḥ da bugün duzak kırmış yölîñga
28. Seniñg üçün oturmış şayyâda belli

Mg. s. 67

29. [Kimindin alur sen kimine bir sen
30. Farḳın dîñglemez sen ḥarāmı ĩr sen]²
31. Bir şehâdet ötri şevâbıñg bir sen
32. Düşer sen andın soñg zūlmâta belli
33. Çâr ayna bağlanup geymiş savutlar
34. Yer kōynına girdi minip tabūtlar
35. Maḥdumḳulı aydar deñg düş yigitler
36. Kardaşlar yâd edîñg du‘ âda belli!

¹ Mg’ta minüp yazıp şekilleri vardır Müstensihin bit- filini değıştirmek istediğı anlaşılmaktadır
Ap C2 S 131’den düzeltildi

² Mg’ta silinmiş olup Kb’te yoktur Ml S91’den tamamlandı

71

Ve lehu eyzan

1. Ĥabîb'u-llâh seni islân tafar kıaysı yôlda seni
2. V-Allâh görmege muştâkdur beg de ĥân da kıul da seni
3. 'Āşıqlar gül yüzdin solar miñg gün âglân bir gün güler
4. Bülbül fânide arzûlar tâze gunça gülde seni
5. Ne gövher sen yök kıımetiñg cihânı tutmış himmetiñg
6. Durmaz yâd eder ümmetiñg düzde dâğda çölde seni
7. Ārânler yôlıñgı izlâr dervîşler sırıñgı gızlâr
8. Maşrıķ mağrıb tamâm gözler bārça sağda sôlda seni
9. Devlet felek bile döner kimdin uçar kime kıonar
10. Görmese 'âşıqlar yanar her vaķt ayda yılda seni
11. Biz hem ümmetiñg ĥâsların yâd ederin heveslerin
12. Çağırın meded istârin yaķşı yaman ĥâlde seni
13. Maĥdumķulı dır ôdım bār 'arzım bār Ĥaķa dâdım bār
14. Şefâ' atdın ümîdım bār kııl köfride dalda seni

- 1.Serimize sevdâ kıuran gözel Hâkıñg felegidür
- 2.Şeytân çıkar diñglemege yıldızlar aña yağıdur
- 3.Kalem yazanda ser haıı 'âşı yazmış biz ümmeti
- 4.Âdem atanıñg şülbeti yedi yeriñg torfağıdur

Mg. s. 68

- 5.Eger söze bersenğ kulağ ferışteler durar lek lek
- 6.Gök göteren sekiz melek "Lâ ilâhe!" dilegidür
- 7.Halil girdi tiğ çekmege oğlını kıurbân etmege
- 8.Koymayan kıanın tökmege Cebra'iliñg yelegidür
- 9.Kurt âğlâr Ya' kıub yanında Döldül Aliniñg şânında
10. 'îsâ eşegin minende Sıgır Mûsâ ulağıdur
11. Tañgrı yaratdı hayvânı behişt görmez maşser günü
12. Sekiz hayvânıñg meskeni dirler cennet bulağıdur
13. [Gün kıızdırmaz batmaz aylar 'acab yerler gözel câylar
14. Behiřtiñg otlağın yâylâr havz-ı Kevşer suvlağıdur]¹
15. Nemrüd Hâka ok taşladı Şeddâd bir cennet başladı
16. Tört yüz yıllıkda işledi âdı hem İrem bāğıdur
17. Mağdumkıulı söz bākısı göziñde ğaflet uyķısı

¹ Mg Ml ve Kb'te yoktur Ap C1 s232'den tamamlandı

18. arşıngda ecel sākisi ġāfil ādem dodağıdur

Ve lehu eyzan

1.Ey yārānlar müslümānlar deli kõṅgöl coş bolmasun

2.Yene bir yaḥşı yigide yaman za‘îf¹ düş bolmasun

3.Her kim alsa Ḥaḳdın raḥmet gider ḳayḡı ḳālmaz miḥnet

4.Arslan bolsa durmaz [devlet]² hiç ūlke bībaş bolmasun

5.Taṅrı dest bersün İslāma te‘şīb edip at beslene

6.[Ḥarām iyip şer islene uzak ‘ömür yaş bolmasun]³

7.Her kimniṅg ōz sīnesinde⁴ ‘aḳlı ḡörnür beynisinde

8.İki dostniṅg ārasında yaman yavız iş bolmasun

9.Her kişiniṅg ōz zūryadı cān ḡoşı kõṅgöl ḳuvveti

10. Artsun comerdiṅg desti Muḡanneşde aş bolmasun

11. Bir ‘ışḳ düşse ādam serine uyḡu ḳaçar kõṅgöl orna

12. İki söygili bir birne yaḳın gelsün daş bolmasun

13. Sözim aydılsa her ḳaḳlar ‘aḳlı bolanlar gerḳekler

14. Bir iş düşende ḳoḳaḳlar iş ḡörmedik yaş bolmasun

15. İl içinde ōzin öger dil dumanı başdın aḡar

¹ Arapça ضعیف kelimesi ضایيف şeklinde Farsça’nın etkisiyle Türkistan edebiyatında eş ve kadın anlamında imla yanlışlığı transkripsiyonda düzeltilmiştir

² Mg’ta dostlar olup kafiye nedeniyle Mn.s 93’ten devlet tercih edildi

³ Mg ve Kb’te yoktur Ml S 94’ten tamamlandı

⁴ Vezin gereği öz kelimesinin buradan silinmesi uygun görülmüştür

16. Yağıda noqşānı deger nāmerdler yoldaş bolmasun

Mg. s. 69

17. Sözle hey ‘āşıkım sözle [Gel]¹ kıyāmatlıgıñ gözle

18. Maḥdumkulı sırıñ gizle her nāmerde fāş bolmasun

¹ M S 94

74

Ve lehu eyzan

1.Bu dünyā bāzıgerdür bāzisin çaldı gitdi

2.Gümrāh etdi niçeni yoldaş dīp aldı gitdi

3.‘ Aqıl fikr et her kaçan yüz konan bār yüz göçen

4.Tahtı asmāndın uçan Süleymān öldi gitdi

5.Yā mürevvetli şāhım ümīdim kıblagāhim

6.Munça yıǵdı İbrāhīm nice nān aldı gitdi

7.Cigerin dāǵlay dāǵlay [zūnnārın]¹ bağlay bağlay

8.Niçeler āǵlay āǵlay niçeler güldi gitdi

9.Niçesi güle dönmiş gül yanmış küle dönmiş

10. Niçeler kuma dönmiş niçesi soldı gitdi

11. Qalur sen görde baǵlı belli bir yurda baǵlı

12. Bihūda ādem oǵlı Yıǵar sen qāldı gitdi

13. Aḥmaklık bilen ōzim bilmey sözlerin sözim

14. Maḥdumqulı dīr gözim yaş bile doldı gitdi

¹ Mg ve Ml’te “zinharın” olup bağlamak fiiline “Zūnnārın” kelimesi Ap C2 s 66’dan tercihimizdir

75

ve lehu eyzan

1. ‘Āşıklar Hâk ‘ışkında hayrāndadur hayrānda

2. Gözler vaşfıñg izinde seyrāndadur seyrānda

3. Kıldı aña Hâk rahmet nūr-ı tecelli kudret

4. Hırka geyen Hoca Ahmed Sayramdadur Sayramda

5. Yerdin çıkan ağaçlar dili senālı kuşlar

6. Subhān söyən dervişler devrāndadur devrānda

7. Ayıl ‘āşıkım ayıl Mecnūn [bol]¹ halka yayıl

8. Halil oğlu İsmā‘il kurbāndadur kurbānda

9. Tūr dāğında duranlar niçe gāyib erenler

10. Cemālīñgı görenler fermāndadur fermānda

Mg. s. 70

11. Dolduran bu dünyānı sözlān her du cihānı

12. Küll-i işiñg beyānı Qur‘āndadur kur‘ānda

13. Maḥdumkulı aç diller Kulluḳ et iller iller

14. Erte kulluḳsız kullar Armāndadur armānda

¹ Mİ S 96

76

Ve lehu eyzan

1. Kardaşlar gün gündin beter bolupdur

2. Yıl yıldın bid'atlar gelse gerekdür

3. Hamr içen zinâ kılan cihâna

4. Belli meşhûr bolup dolsa gerekdür

5. Müslümân kardaşlar dönmeñg bu yöldin

6. Geçer siz şırâtdın inçedür kıldın

7. Deccâl gelür dirler bir niçe yıldın

8. 'âleme bir gövgâ salsa gerekdür

9. Gözi birdür kara geymiş kaddına

10. Ğarib haramzâdeñg yanar ödına

11. Şâm şerife Rûma Mekke Medîne

12. Müslümânlar kaçıp dolsa gerekdür

13. 'isâ Mehdi gelse 'adıldur zâtdur

14. Ya'cûc Ma'cuc gelse zülüm heyhâtdur

15. Kulağı yerdin sünnür bir yavız zâtdur

16. Kâf dâğını deşip gelse gerekdür

17. Kalem titrer yetimlerinğ zârındın

18. Coşgun geçer 'aşıklarınğ serindin

19. Gök yarılıp dâğlar sarsar yerindin

20. İsrâfil şûrını çalsa gerekdür

21. Deryâlar kûriyar suvlar çekilür

22. Ay Gün tutulur yıldız dökülür
 23. [Beyik d ğlar erir Yer Gök yıkılır]¹
 24. Yalguz Mevl m  zi k lsa gerekdür

Mg. s. 71

25. G r rl r k rt kuşlar kaçmaz yanındın
 26. Dery lar kızd rlup gelmiş Őanındın
 27. Her kimse  z sevdigini  yanındın
 28. Bile hemdem bolup k psa gerekdür
29. Zeban  melekler g rzini tutmuş
 30. Ter z  kurulm ş Gün n rı gitmiş
 31. At beren Bır ğ miner ton ihs n etmiş
 32. Ton  hülle bolup gelse gerekdür
33. Bey k d v n kırlur bir iş d zd rl r
 34. Gün yüzi  evril r   lem kızd rlur
 35. Beyni ğ c ğır c ğır kayn p sızd rlur
 36. Beren n ni ğ s ye bolsa gerekdür
37. Fir avn H m n Őedd d niçe k firler
 38.  l pdik! d p hayr n bolup durarlar
 39. Bizi kim direltdi diyip s rarlar
 40. Mümin kıllar cev b berse gerekdür
41. Ő dl kları kayğ  bile def  bolur
 42. Ot  a  lur govg ları k p bolur
 43.   ırında yüz yigrimi Şaf bolur

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S43'ten tamamlandı

44. On iki gürüh edip sürse gerekdür
45. Bir gürühı ħinzir bolup gezerler
46. Bir gürüh meymenek bolup azarlar
47. Bir gürühı kör ker bolup gezerler
48. Etmişi alınına gelse gerekdür
49. Kimseniġ teninde öt yalın oynar
50. Kimseniġ ağzında kan iriġ kaynar
51. ‘Amelsız mollalar tillerin çeyner
52. Onı Rabbim şöyle kılsa gerekdür

Mg. s. 72

53. Ecel gelse bende ħanı mānındın
54. [El ayur il u gün]¹ şirīn cānındın
55. Allāhniġ emrindin Haḫ fermānındın
56. ‘Azrā ’il ōz cānın alsa gerekdür
57. Haḫdın ġayrı cānlı çendān ḳalınmaz
58. İsrāfīl cān tabşır şūr hem çalınmaz
59. Kırḳ gün yağmır yağar yer gök bilinmez
60. Yaṅıdın gögersip ḳalsa gerekdür
61. Bir Bırāġı ħülle bile bezārler
62. Altun kümiş kıızıl yaşıl düzerler
63. Tört ferişte dirilürler gezerler
64. Muḫammed ḳabrine gelse gerekdür

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S. 43'ten tamamlandı

65. şedâ çıkar ferîşteniñ ferindin
 66. Lebbeyk! diyer turar gelür yerindin
 67. Qabr yarılır kum tökülür serindin
 68. Vây ümmetim! diyip qalsa gerekdür
69. Köñgöl qaygâ düşer mahşer gamındın
 70. Qanı ümmetdiyip sōrar Emīndin
 71. Başın secdâ koyar qalmaz zemīndin
 72. Qal! dīp Haqdın ilhām bolsa gerekdür
73. şūr alur İsrāfil andın qolına
 74. Gözin diker Qādir Haqıñg yolına
 75. Çıqır sedâ çeker sağı sōluna
 76. Cümle cāndār cāna gelse gerekdür
77. Asğırşüp asğırşüp gördin çıkarlar
 78. Turarlar āsmāna gözin tikerler
 79. Boyırğanşup degre daşa baqarlar
 80. Qırq gün hayrān bolup dursa gerekdür
81. [Kimse ōt tammānlı cevrenür öter
 82. Kimisi mest bolup yıkılup yatar
 83. Kimseniñ ayağı alındın biter
 84. Başı bilen yörüp gelse gerekdür
85. On qat kızgın temir düşek ornuna
 86. Nevḥanıñ başları düşer burnuna
 87. Dili süyner düşer yeter qarnuna
 88. ‘amelne çolaşıp qalsa gerekdür

- 89. Mü'min fermân bulur kâfir iç egser
- 90. Ner buğra bilekli yılânlar tovsar
- 91. Hâlâyık yığlaşur fermânda yekser
- 92. Muḥammed tûğını kırsa gerekdür

- 93. Kırkı düşer peygamberler cânına
- 94. Oğul gelmez atasınıñ yanına
- 95. Muḥammed başlayup mizân toyına
- 96. Yaşıl 'alem kıırıyp dursa gerekdür

- 97. Kucaklar Oğlım! dîp Âdam peygamber
- 98. İbrâhîm Hâlîl dîr Ey-â Biribar!
- 99. Mûsâ 'îsâ aytur Yaratğan Cebbâr!
- 100. Her kim ôzin dilâp alsa gerekdür

- 101. Niçe peygamberler du'ası maqbûl
- 102. Ne sağını tanur ne bilünür söl
- 103. Başın açıp yığlar Muḥammed resûl
- 104. Vây ümmetim! diyip dursa gerekdür

- 105. Hâlâyıklar sılmaz gözde yaşını
- 106. Tanışıp soraşmaz kıovum Kıardaşnı
- 107. Meydânda kıurılan mizân başını
- 108. İsrâfîl tutuban dursa gerekdür

- 109. Kâfiri bezârler âteş tonına
- 110. Sürerler elterler düzağ şânına
- 111. Palanlı kıatır dek bolup yanına

112. Buğra boyun yılân soğsa gerekdür
113. Haray! dır yetüşmez kimse harayı
114. Eşek dek aňgıgırıp doldur sarâyı
115. İmi zehir bolur içğüsi avı
116. Ebedî ol yerde kâlsa gerekdür
117. İmdi geldik mü 'min kullar nedürmiş
118. Kaysı işde kaysı yolda gezermiş
119. Muḥammed ḥâtırna yalkav edermiş
120. Bilmeyenler munı bilse gerekdür
121. Mü 'min kullar geçip giderler yöl tek
122. Kimi yıldırım tek kimisi yel tek
123. Kimi yügrik at dek kimsesi sıl tek
124. Kimse uçar kuş dek geçse gerekdür
125. Üç miň yıllık yöldur miňgi çıkıydın
126. Bir miňgi hemvârdur miňgi inişdin
127. Karadur gicedin yiti kılıçdin
128. Kim gice gündüzde geçse gerekdür
129. Kimse on yılda geçer kimi bir ayda
130. Kimse kulan yaňlı çığır sarâyda
131. Kimse bir yılda geçer kimi Kırk ayda
132. Soňgı beş miň yılda geçse gerekdür
133. Munça miň yıllar kanlar saçan soňg
134. sırat köfrsindin aňgırı geçen soňg

135. Kevşer sâķisindin şerbet içen song
 136. Kârı yigit bir yaşa gelse gerekdür]¹

Mg. s. 73

137. Yigitler yaşıl tâc koyar başında
 138. Yusuf cemâlinda ‘îsâ yaşında
 139. Dâvûdîng ornında otuz bâşinde
 140. Her kim öz sevdigin alsa gerekdür
141. Yetmiş hülle geyip tahta konarlar
 142. Zeberced uyanlı Bırâg minerler
 143. İyerler içerler seyrân kırlarlar
 144. Ölmez yitmez câvdân kâlsa gerekdür
145. Yetmiş kat hülle düşek astına
 146. Yetmiş hür kol kovşır durar kaşdına
 147. Tûbâ ağaç sâye salur üstine
 148. Hâķîng cemâlinı görse gerekdür
149. Dünyâ bu dünyâ dîp yatan ser-hoşlar
 150. İnanmayân kâfir bolur kardaşlar
 151. Maḥdumķulı aydar gelür bu işler
 155. Kiyâmet gün kullar görse gerekdür

¹ Bu bölüm Mg’ta yoktur Kb S. 45-47’den tamamlandı

77

ve lehu eyzan

1.Fikir kıldım yer göge ‘ ağılsız cân içinde

2.Gördim cân hem Allāh! dir et siŋir kan içinde

3.Gider yölünŋ bilmesenŋ doğrı yōla gelmesenŋ

4.Ĥaķı yāda salmasanŋ kăldınŋ armān içinde

5.Yerdin çıķan nebâtlar kızıl güller gök otlar

6.ġāfil Ādem bu zâtlar külli fermān içinde

7.Nefsınŋ aydır hoş bolsam gerçeklere dūş bolsam

8.İsem içsem hoş bolsam yatsam eyvān içinde

9.Könġül sen bir bāzār sen her işe bir kızar sen

10. Dönsem dir sen gezer sen cürm-i ‘ işyān içinde

11. Yayılur kanat ferler ĥūb açılur defterler

12. Bölek bölek kefterler Hū dir ĥarman içinde

13. Bülbül aydur Keşigem Bahara gözleşigem

14. Gülzār üçün ‘ aşıkam Bāġ-ı bostān içinde

15. ‘ Āşık aydar İll-Allāh! karınçġa Elĥamdullāh!

16. Leklek okır Ĥulhullah! Ĥannān Mennān içinde

17. Yarsa aydar yā Mevlā Saldınŋ meni bu yōla

18. Berme āy güne yele Sakla pinhān içinde!

19. ‘Anka aydur yölçiyam Hüthüd aydur İlçiyem
 20. Süleymāna savçiyam yalan [cihān]¹ içinde
21. Bezgek kālup hayrāna hayrān bakıp her yana
 22. Dummuy çıkıp seyrāna gezer meydān içinde
23. Durna dır [per açar men]² Bağdād suvin içer men
 24. kış Hindistān göçer men lālezārān içinde
25. Baykuş aydar derdim bār tesbīhim bār virdim bār
 26. Veyrānada yurdım bār zār-ı giryān içinde
27. İshāk³ aydır faķir men kullıgıma haķir men
 28. Haķ yādını okır men şām şebistān içinde
29. Mūsice aydır giter men geldim bildim öter men
 30. Üç ağaçı çatar men kuzlāp veyrān içinde
31. Lāçın aydır Coşımdın Mest boldım Ōz hūşımdın
 32. Kaldım Tanğrı işindin bend-i zindān içinde
33. Turaç dili şenāda ördek dili du‘ ada

¹ Mg’ta çiyān kaydedilmiştir Kb S64’ten düzeltildi

² Mg’ta “biz uçar men” kaydedilmiştir Kb S64’ten düzeltildi

³ Mg dahil olmak üzere elyazmalarda اسحق şeklinde kaydedilmiş olup ishāk okunulmuştur ve kuş adı olmalıdır Bu kuş baykuşun bir türü olup sesi Haķ kelimesine benzer ve geceleri ağaç dallarından asılarak kaldığı için Farsça da Murğı Haķ ve Şebāvīz adı da geçer Türkçe’de büyük ihtimalle Haķ diyerek asılı duran kuştan Aşhaķ kelimesi türemiştir Farsça sözlüklerde bu kuşun Çuk adı da kaydedilmiş olup Ap’un tenkitli metninde kaynak gösterilmeden Çımçık adı geçer Biz Aşhaķ’tan yana olsakta yazmalarda bulunan اسحق sözünü İshāk okumayı tercih etmekteyiz

34. Kazlar kalkıp havāda gözi ‘ummān içinde
35. Kumrılar avāz bilen tāvus işi nāz bilen
36. Kuḡnūs kuş miḡ sāz bilen şol Hindistān içinde
37. Tūṭi kuşlar rāzlaşıp emr-i Hākı gözleşip
38. Ādem dilin sözleşip gezer insān içinde
39. Keyik aydar āglār men Saḡga şıdkım bağlar men
40. Balalar mıḡ derdindin Yüregim kan içinde
- Mg. s. 75
41. Kurt aydır üzer men nirdin kılsam güz er men
42. Rızkı m Arap gezer men çöl biyābān içinde
43. Yedi yer bolmış binā her zāt aydır bir şena
44. Otlar hem dir Rabbenā! nevrüz bārān içinde
45. Kıyāmet gün eliḡdin ḡaber birler ḡaliḡdin
46. Kayıt yaman yölunḡdın gör diḡ kur’ān içinde
47. Ümidli bol Yusuf tek şabırlı bol Eyyüb tek
48. Ger uğraşsaḡ Ya’ḡkūb tek derd-i Ken’ān içinde
49. Cānım cur’a nūş eyle nefsim ehl-i hūş eyle
50. Keremiḡe dūş eyle taḡla dīvān içinde
51. Maḡdumḡulı ōziḡe baḡ yaş getir göziḡe
52. ‘Ayıblaşmaḡ sözime yār-ı yārān içinde

Ve lehu eyzan

1.Dağlar Hâkıñg mihidur defe özin dâğ sayar

2.Çekik özin bülbül dır ırlağ özin zağ sayar

3.Kemlik eyle kemâl bār menlik etme zevāl bār

4.Her başda bir hıyāl bār kıl özini ig sayar

5.Güycindin kuvvetindin dünyāniñg nevbetindin

6.Bir kiři ‘ izzetindin bed aşıł özin beg sayar

7.Nādānam zāt bilmenem bir günāhlı kıl menem

8.Sirke aytur Bal menem nefit özin yağ sayar

9.Haber alsañg birevdin özin kem sanmaz devdin

10. Öz yanında bedevdin eşek özin yeg sayar

11. [Derd çekenler derd bilür nāmerd özün merd bilür

12. Tilki özün kırt bilür kırsağ özin seg sayar]¹

13. Mağdumkılı bir kıldur kılluğ edip yıkıl tur

14. Ahmağ özün ‘ âkıl dır öleñg özin bāğ sayar

¹ Mg ve Kb’te yoktur ML S 106’dan tamamlandı

79

- 1.Kimyānı torfağa çalsañg torfağdın zer behem eder
- 2.Her ne ki yerede sefer sen sefdügiñg yer behem eder
- 3.Yağşı yaman bolmaz ma' lüm her õz bilenine ' ālim
- 4.Cihāna õt çekdı zālīm yıl yıldın şer behem eder
- 5.Yağşı yigit yõl yitirmez cehd kısmetdin köp getirmez
- 6.Miñg kaygı bir iş bitirmez [tevekkel ner behem eder]¹

Mg. s. 76

- 7.[Berimiñg]² bolsa her kıanda gören sañga bolur bende
- 8.Bedhüyıñg düşman yanında Yağşılık yār behem eder
- 9.Mağdumkılı sözler sözde gayret õtde hayā gözde
10. Yıl yıldın bu yurdımızda zūlm artıp zūr behem eder

¹ Mg'ta silinmiştir ve bu şiir Kb'te yoktur Ml S 107'den tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir ve bu şiir Kb'te yoktur Ml S 107'den tamamlandı

80

Ve lehu eyzan

1.Zebāniye melekler qollarında gürz dālmı

2.sekiz ‘arşı göteren Lā-İlähe virz dālmı

3.Bilmez geçer ahmaqlık kaygı guşsa çekmeklik

4.Gözde yaşın dökmeklik Qādir Haqa ‘arz dālmı

5.Ümidin üzmesün dīp bihūda gezmesün dīp

6.Mü ’minler azmasun dīp şeri‘ at bir merz dālmı

7.Etmegin hıyāneti yuvtmağın diyāneti

8.Taŋgrınıŋ emāneti cān teniŋde qarż dālmı

9.Maḥdumkulı govgāmız başdın āşa sevdāmız

10. Qiyāmet gün güvāmız sūnnet bile farż dālmı

Ve lehu eyzan

1. Her peygamber bir kesb açdı kesbin müdām edip geçdi

2. Evvel Âdem indi dünyâ bu dünyâni ekip geçdi

3. Belâ geldi lenber lenber du'â kıldı anbar anbar

4. Öz devrinde Nûh peygamber neccâr işin tutup geçdi

5. 'azrâ' ile cānın beren anıñg bile şöhet kıran

6. Cennet içre dirik giren İdris köynek dikip geçdi

7. 'isâ gelünçe dāyim eşhâb kehf yatur kâyim

8. Haķıñg yōlında İbrāhīm Cānın ōda yakıp geçdi

9. zātı egriler gönmedi aşı doğrılar dönmedi

10. Eyyubıñg tenin kırt idi İblīs sonça degip geçdi

11. Süleymān tek 'ālī-cāhi dört yüz kırlur bārgāhi

12. İnsiñg ciniñg pādişāhi ol hem zenbil doķıp geçdi

13. Tūr dāğı dīr düşer yōla rāzlaşurdı Hudā bile

14. 'aşāsın göterip ele Mūsā kıyun baķıp geçdi

Mg. s. 77

15. Kıbeys dāğınıñg burnında oğlın tapmadı ornında

16. Yūnus balıķınıñg kırnında "Ente Subhān" oķıp geçdi

17. Ken'ān içinde kırķ yıllāp gice gündiz zār āğlāp

18. Yusufıñg kākūlin zārlāp yōl üstinde Ya'ķūb geçdi

19. Hürma törep hoşk ağaçdın el [bile]¹ ây yardı ‘ Arşdın
20. Resûl-Allâh ol kûrayşdın ne cefâlar çekip geçdi
21. Aldılar Cennet eyvânın haq yoldaş etdi imânın
22. Birniçe imâmlar kanın Kerbelâda döküp geçdi
23. Sözüm yokdur Haq dostına kâr etmez dünyâ mestine
24. Duşman cefâsı dostına oysız yerdin doqıp geçdi
25. Mağdumkulı her kim hâsdur işi dergâhe ihlâşdur
26. Belâ olardın mîrâşdur her dostına degip geçdi

¹ Mn.s 109

82

Ve lehu eyzan

- 1.Suv yüzinde gezdirürsen gemini
- 2.Bir gün ağdurur sen salı dünyâ hey
- 3.Âdem oğlu idemese öziñni
- 4.Görkezer sen gel dîp [mâlı]¹ dünyâ hey

- 5.Hiç bilmer sen kaçan tükenür demiñg
- 6.Bir gün kabir bolur başgan kademiñg
- 7.Devrân gerdişinde gâfil Âdemiñg
- 8.Üstiñdin düşipdür yôlı dünyâ hey

- 9.şabır yök qarârıñg hiç bir dınmaz sen
10. Gice gündiz kan içer sen kanmaz sen
11. Âhîr ne belânğ bār sonğın sanmaz sen
12. ‘aqlını kaçırın deli dünyâ hey

13. Hâbersız gelür sen yağa tutar sen
14. Yahşı eylâr yaman eylâr öter sen
15. Bir gün aşımıza avı kıtar sen
16. Evvel aldap bir sen balı dünyâ hey

Mg. s. 78

17. Aylanar kış geçer yaz u tomus hem
18. Anıñla yahşıdur dâğı denğiz hem
19. Âhîri geçermiz üstiñdin biz hem
20. Kuğarıp kâlur sen hâli dünyâ hey

¹ Vezin ve anlaö gereği Ap'un 8ع yazmalarından alındı

21. Köpleri yōķ etdiŋg kãni yuvıtdıŋg
22. Muḥammed Ḥaķ Resūl anı yuvıtdıŋg
23. Hārūn Ḳarūn Süleymānı yuvıtdıŋg
24. Budur işiŋg seniŋg belli dünyā hey

25. Maḥdumķulı dünyā sırn duymaz sen
26. Bu gün gördigimiz ertā ķoymaz sen
27. Niķe vaķtdın beri iyer doymaz sen
28. Yıkılġın yumrılġın lūli dünyā hey

83

Ve lehu eyzan

1. Haqıkatda yola giren dervişler

2. Pelle pelle Sidre bilen Kürs çıkar

3. Başçısıız fehimsiz yola girenler

4. Yolın şeytân urar yolu ters çıkar

5. Ervâh bâr hem cin bâr kaplan bâr kırt bâr

6. Kayğı bâr guşsa bâr yoldaşdur derd bâr

7. Yola girer bolsañ niçeme şert bâr

8. Şertsiz yola girseng karşı bars çıkar

9. İsrâfîl şûr çalsa yer gök egilse

10. Şeytân şar şar ursa dağlar yıkılsa

11. Deccâl dünyâ inip koşun yığılsa

12. İzi Hindde bolur öñgi Karş çıkar

13. Çilten ebdâl gider gâyib kalendar

14. Du‘ agüy hiç kalmaz boşanur bender

15. Kaf dağınınğ gâdiginde İskender

16. Dev yoluna kondırdığı ters çıkar

17. Mağdumkulu aydar bir zât bilmezem

18. İşler bārdur ‘ühdesindin gelmezem

19. Ey yārānlar bu nedindur bilmezem

20. Hızır diyüp el urdığım hırs çıkar

84

Mg. s. 79

1.Âdem oğlu fikrîñg zıkrîñg yalançınıñg hevâsidür

2.[Hâzır bu fikri ider sen bir gün derde kıoyasıdur]¹

3.Bir gün girer yere başıñg Unudur kavmıñg Kıardaşıñg

4.Namâzıñg rüzânıñg yoldaşıñg Bir de diliñg senâsıdur

5.Enğreşerler sağda sôlda şeytân yôl keser bu yôlda

6.Erkli kıorğan ağır dalda şeri‘atıñg kal‘esidür

7.Bu cihânıñg sermâyesi rızkı sebebi Hâk sâyesi

8.Yer diregi gök pâyesi dervîşleriñg du‘asıdur

9.Geçer ‘ömür öter bu dem ne yörir sen gedem gedem

10. Fili râyâı salan âdem seni kıurçuk kıyesidür

11. Dâğlar bârdur daşlar bârdur yazlar bârdur kıışlar bârdur

12. Yaman yavuz işler bârdur başa gelen duyasıdur

13. Mağdumkıulı ‘ışkı meydândur bu meydâna giren cândur

14. Ol cân hem tende mehmândur beren bir gün alasıdur

¹ Mg ve Kb’te yoktur Mn.s 112’den alındı

85

Ve lehu eyzan

1. Anda âdem sayılur Hezâristâna sarı

2. Felek baqqâl oturmuş Bâzâristâna sarı

3. Kara yer ağızın açā gâfildür âdem geçe

4. Bülbüller istâr göçe bâğ-ı bostâna sarı

5. Nûr-ata Bâba durğan degresi deryâ korgan

6. Bardık sayı Baqırğan şol Türkistâna sarı

7. Haqdın rahmet sefilür ‘imâretler yafilur

8. Gitsenġ Ka‘be tafilur Rûmistâna sarı

9. Gün-doğardın gün-batar Tersâ Cehûd hem Tatar

10. Şehirdür haţar haţar Maġribistâna sarı

Mg. s. 80

11. ‘Âşık aydar Yâ Subhân müşkilim kılgıl âsân

12. Şefâ‘ at eyle yârân şol Dehistâna sarı!

13. Maġdumkulı dillenür gözde yaşı sillenür

14. Günde göçdür yollanur mezâristâna sarı

86

Ve lehu eyzan

1.Ağız açdım göz yumdım kol sundım taş a karşı

2. Taş üstinde yatıpdur kalender yasa karşı

3.Sâkî turdı ses etdi kim giç kâldı kim yatdı

4.Kalender taşın tutdı düşdim hevâse karşı

5.Men bikemâl ol yerde ‘ışk içre düşdim derde

6.Gül yüze gülgün ferde tutdı felâsa karşı

7. Haber tutan cânândın ayrılır hân-ı mândın

8. ‘Âşıklar geçer cândın tutulsa kâse karşı

9. Bu dünyâ bir sarâydur gelen geçip baraydur

10. Mağdumkulı haraydur Hızır İlyâsa karşı

Ve lehu eyzan

1. Ĥudāyımınġ arslanı dolandı qahrı qana

2. Döndi Ali zärbindin Ĥayberinġ şehri qana

3. Behişt binā köşkindin göz nūrla[nur]¹ müşkindin

4. Döndi Ahmed ‘ışkındın [herātınġ nehri]² qana

5. Ġazabdın Düldül mindi çekildi yerinġ bendi

6. Ali zärbindın döndi muqātil zehri qana

7. Ey boy uzun ‘aqlı az başı şitte qolı sāz

8. Cenġ eyledi behri bāz düşdi şed beħri qana

9. ‘Āşıkam ‘ışk mesti men dāmen-i yār dest-i men

10. Maħdumqulı dostı men görmedim mihri qana

¹ Kb S 161

² MI S115

Ve lehu eyzan

1. Bir gün atañg ‘ışk etdi şulbındın coşa yetdiñg
2. Evvel suvdıñg kan boldıñg Ondın soñg lāşe yetdiñg

3. Hükm eyledi ol Hudāy toköz sā‘ at toköz ay
4. On iki endām cāy be-cāy süñgke ulaşa yetdiñg

5. Gūş berdi dehān berdi dehāne zebān berdi
6. ‘Aqıl berdi cān berdi göz berdi қаşa yetdiñg

7. [Yaşdıñg ele ulaşdıñg]¹ yörıp yōla ulaşdıñg
8. Sözlāp dile ulaşdıñg nān idıñg āşa yetdiñg

Mg. s. 81

9. Yedide mekteb gördıñg oqıdıñg yōlıñg bildıñg
10. Kız bile bāzı kurdıñg tā on dört yaşa yetdiñg
11. Haq berdigin ip içdiñg her yōla bir baş koşdıñg
12. Maḥbūb ile söyışdıñg bile çolaşa yetdiñg
13. Yigrim dört yaşa geldıñg yigit bolup sen yeltüñg
14. At mindıñg kılıç aldıñg Cenḡe savaşa yetdiñg
15. Otuzıñgda yeriñgdin duman gitmez seriñgdin
16. Yigitligiñg zūrındın gezdıñg temāşā yetdiñg

¹ Mg’ta silinmiştir Kb Ve Ml Yazmalarında bu şiir yoktur Ap’un tenkitli metni c1 s323 dīpnotteki 9 ξnüshasından tamamlandı

17. Sürdiñg dünyāni sürdiñg āhir vefāsın gördiñg
 18. Kırkıñga qadem urdiñg kāmīl sen hūşa yetdiñg
19. Bār almadıñg bāğıñgdın hūzān urdı tağıñgdın
 20. Elli¹ saqal ağıñgdın Utan bir yaşa yetdiñg
21. Altmışa yaş yetürdiñg başıñg ğama getürdiñg
 22. Hoş günleriñg ötürdiñg yazıñg yōk kışa yetdiñg
23. Yetmişde Hāq! dīp qaldıñg Quvvetiñg yōk yıkıldıñg
 24. Kocaldıñg işdin qaldıñg söyle ne pīşā yetdiñg
25. Segsene yetüşse sāl niçük geçer böyle hāl
 26. Ötdi kızgınlı maḥal oraqsız hūşā yetdiñg
27. Toğsanda yañğılur söz qara bolup görünür göz
 28. Kovşar sümük alar göz yüz miñg endişā yetdiñg
29. Maḥdumqulı oturdıñg ‘ömriñg ğāfil ötürdiñg
 30. Hāq üçin ne bitürdiñg Eger yüz yaşa yetdiñg

¹ Mg'ta "ellide" kaydedilmiştir Vezin gereği "-de" eki silindi

89

1. Vaqt olur ki bir yel düşer serime
2. Hiyāl hücūm eylāp coşı yandurur
3. Yüregim coş berse ‘ aqlım cem bolur
4. Fikir basar kaygı hūşı yandurur

5. Seher vaqtı derviş nālişe gelse
6. Bilindin if alıp boynuna salsa
7. Tañgrı seven bende bed du‘ ā kılsa
8. Feleki titredür ‘ arşı yandurur

9. Ahmak ōzin ‘ ākil bilen deñg eylār
10. Bir iş tutar soñgrasındın añg eylār
11. Zehiniñg keyidür ‘ aqlıñg teñg eylār
12. Didigiñg eylemez nāşı yandurur

13. Haq söyüpdür ‘ Alı teki velisin
14. Qadım seddür ‘ izzet etmek ulısın

Mg. s. 82

15. Yetmiş iki millet gömer ölüsın
16. Segperest milleti lāşı yandurur
17. Mañdumkulı Haqdın piyāle çekse
18. Piyāle coş berse hiyāla çekse
19. ‘ Āşıqlar bağrındın bir nāle çekse
20. Dağı elendirür daşı yandurur

Ve lehu eyzan

- 1.Bêş şertî beyân kıl müslümân bolsañg
- 2.Yörsenğ Muḥammediñg yõlı bileni
- 3.Yüz yigrimi tört miñg peygamber geçdi
- 4.Her biri bir ümmet sanı bileni

- 5.Irźvānlar giderler [kapu]¹ keşigne
- 6.Giceler yağıtlur gevher ışıgna
- 7.‘ Ali Fāṭma başlar cennet işigne
- 8.Cömerdler geçerler nānı bileni

- 9.şaf şaf kurup hūr kızlarnı gözledip
10. Saylar alur her birindin hezl edip
11. Bırāğ atın çār tarafa hızladıp
12. Şehidler geçerler kanı bileni
13. Rūze hemdemiñgdür namāziñg çırāğ
14. Zekʿat ḥesābiñgdur imāniñg yarağ
15. Bu gün bir at bersenğ maḥşer gün Bırağ
16. Çekerler kızılı zini bileni
17. Maḥdumḳulı mestān ‘ ıřķ cāmın içer
18. Kim ḥesāb² elindin ḳutılur ḳaçar
19. şırāt köfrisindin selāmet geçer
20. Haḳa ḳullıḳ eden cānı bileni

¹ Mg’ta ḳayğı kaydedilmiştir Ml S 118’den düzeltildi

² Bu yerde vezin gereği ecel kelimesi silindi

1. Dehistānīṅ bayrında bād-ı şabānı görsem
2. Behā'ud-dīn Mirkulāl Zeṅgi Bābānı görsem
3. Na'leyni 'arşa tācdur ādı 'āleme [fāş]¹dur
4. İki cihān muhtācdur 'arab zebānı görsem
5. Gelen geçer çāşt edip eglenmez güzēşt edip
6. Könḡül aydar geşt edip gezsem cihānı görsem
7. Hızır kimin çöllerde İlyās kimin suvlarda
8. Ğavış kimin dāḡlarda yaḡşı yamanı görsem
9. Yoḡarda Hindistānı arḡada Türkistānı
10. Evliyālar 'ummānı ol Rūmistānı görsem
11. Cān deli cihān şeydā munda ne bolmaz peydā
12. Yedi dāḡ yedi deryā deli dünyānı görsem
13. Maḡdumḡulı hoş bolsa aḡsa dīdām yaḡ bolsa
14. ĩmānım yoldaḡ bolsa barsam Ka' bānı görsem

¹ Mg'ta "bāc" kaydedilmiştir Ml S 119'dan düzeltilildi

Ve lehu eyzan

1.Yâ Yaradan murâdına yetürgin

2.Yâ cemâl-ı Celîl'lu-llâh hâkı çün

3.Keremiñdin iqbâlîme dest bergin

4.Evvel Âdem şafi'yu-llâh hâkı çün

5.Edebdür erkândür şerm-i hayâsı

6.Delîl ü burhândur dîniñ güvâsi

7.‘Âlemi ğark etdi anıñ du‘âsı

8.Dostıñ Nûh Nebi'yu-llâh hâkı çün

9.Beyt'ul-Muqaddesde ‘İmrân ilinde

10. Atasız bâr bolğan ene bilinde

11. Kudretiñ meşhûrdur Meryem oğlında

12. Ya Rab ‘îsâ-yı Ruḥ'u-llâh hâkı çün

13. Kâfirler beslegen oğlan çağında

14. Bir öda yolukğan dost firâğında

15. Barıp râz aydışğan tûrnıñ dâğında;

16. Raḥm et Mûsâ Kelim'u-llâh hâkı çün

17. Otlayıp suvlağan ‘arş-ı a‘lâda

18. Koçğırlar gönderip kıldıñ âzâde

19. İsmâ’il kurbânıñ boldı Minâda

20. Yâ İbrâhîm Halil'u-llâh hâkı çün

21. Bu yolda fark etmez begler sultânlar

- 22. Yâ gâyiblar doğrı yōla eltenler
- 23. Onki imām yedi veli çilttenler
- 24. Hızır İlyās Nebi'yu-llāh haqı çün

Mg. s. 84

- 25. Lu yılı düşdi mi' rāc kullesine
- 26. Bırāğ minip çıktı 'arş pellesine
- 27. Başmağı tāt olmuş 'arş kellesine
- 28. Yâ Muhammed Resūl'u-llāh haqı çün
- 29. Ezber eylāp okıdılar kūr' ānı
- 30. Tāhā Yāsīn Elḥamd'ü-llāh süreni
- 31. Ebubekir şiddīk 'Ömer yārānı
- 32. 'Ömer Oşmān Esed'u-llāh haqı çün
- 33. Maḥdumkulı çağır Rabb'ul-'ibādı
- 34. Bu dünyā Āḥiret bergin murādı
- 35. Resūl'u-llāh koymuş ādın Āzādi
- 36. Atam Devletmāmed molla haqı çün

93

Ve lehu eyzan

1.Oğrı bolsañg diñglegin bolğay niçük halıñg seniñg

2.Kişi mālına gider köñgl[iñg]¹ göziñg fi'liñg seniñg3.Mişli şeytān [aldağıdır]² mekrinğ u alıñg seniñg

4.Bu yalançılık bilen ötgen meh u sālınğ seniñg

5.Düzağa doğrı barur bi-llāh giden yōlınğ seniñg

6.Erte maḥşer it bolup [sen]³ inğranup iğey etiñg

7.Yüzini görmez Muḥammed sen kibi pīs ümmetiñg

8.Hem o dünyā şefkatıñg bolmaz bu dünyā devletiñg

9.Her zamān her sâ'at içre artdurırlar miḥnetiñg

10. Bu Ceḥim içre tutar möyler sağıñg sōluñg seniñg

11. Yığlayur sen gözleriñgdin yaş yerine ğan gidip

12. Munça miḥnetler çekip gögsiñg söküp[armān]⁴ edip

13. Issı etmez başıñga torfağ tōküp veyrān edip

14. Kılça ıssı görmegey sen dāğ kader pişmān edip

15. [Dökülür]⁵ kaydıp dehānıñgdin boğıñg bevliñg seniñg16. Ol Muḥammed [karşısında]⁶ hem uyalğay sen o gün

17. Ger ölüm bolsa idi istārdiñg ölgey sen o gün

Mg. s. 85

¹ Vezin gereği MI S 121'den tamamlandı² Mg'ta aldığı kaydedilmiştir MI S 121'den düzeltildi³ MI S 121'den tamamlandı⁴ MI S 122⁵ MI S 122⁶ Mg'ta Fikşerinde olup Ap

18. Gürz aşâğında melek zarbında kâlgay sen o gün
19. Ol Hârîş atlığ yılâna luğma bolğay sen o gün
20. Meymenekniñ şûretinde bolğay emşâliñ seniñ

21. [Aydıyâr Mağdumkulı görseñg kitâbıñg ey gözim]¹
22. Çekilür kıldın kıla mağşer hesâbıñg ey gözim
23. Yüz kara dil kıysğadur [yoğdur]² cevâbıñg ey gözim
24. Mâl eyesne bî' ilâç bir sen şevâbıñg ey gözim
25. Hem günâhiñg boynıñga koyğay budur hâliñg seniñg

¹ Mg'ta bu mısra yoktur Mn.s 122'den tamamlandı

² Mg. s. ilinmiştir Mn.s 122'den tamamlandı

Ve lehu eyẓan

1. Bu dūnyā fānīdur tutmaz binānı
2. Bu dūnyāya gelen geçüp baradur
3. Kimdür yalançıda tutan cihānı
4. Tutanıḡ ellerin açıp baradur

5. Şirīn şirīn salur hesāba dūnyā

6. Acı acı koyar ‘azāba dūnyā
7. Ne yetdir ne tutdır bu ẓahbe dūnyā
8. Tutdım tutdım bilen geçip baradur

9. Devirler dolanur gerdişler döner

10. Niçeler göçerler niçeler konar
11. Niçesniḡ meş‘eli tāzedin yanar
12. Niçesniḡ ırāḡı öçüp baradur

13. Kimi Hāḡdın ẓorkup reḡḡi saralıp

14. Kimi dūnyā ẓovar yügürüp yelip
15. Kimi yüz ḡasretde kimsesi gülüp
16. Kimi gözde yaşın saçıp baradur

17. Kimi begligindin tüşmez eyvāndın

18. Kimi yoxsılıḡdın keyiner cāndın
19. Kimi ḡarām bilüp ẓaçadur mundın
20. Kimi ‘arāḡ şarāb içüp baradur

21. Kimi yalançıda ‘işretde yāylāp

22. Kimisi helâldın [harâmı saylap]¹

Mg. s. 86

23. Kimisi fark etmey bār işin eylâp

24. Gözi bağı kûş tey uçıp baradur

25. Tüşüp bolmaz kahbe felek alına

26. Dodağıñg tamşandır dünyâ balına

27. Bir gün orağını alur eline

28. Höl gurı diñgiley biçip baradur

29. İki gün hoş bolsa üç günü vāymış

30. Niçiksi menzilmiş niçiksi cāymış

31. Bu dünyâ guyâ bir kervân sarāymış

32. Gelen yük yazdırıp geçip baradur

33. Maḥdumkulı aytur tiken yōk gül yok

34. Ne yigit ne [koca]² pādīshāh kûl yok

35. Yalançıdur munda bay u yoksul yok

36. Barçasın koynına kuçıp baradur

¹ Mg'ta silinmiş olup Kb S 175'ten tamamlandı

² Mg'ta hoca anlamındaki “hâce” kaydedilmiştir Ml S 124'tn düzeltildi

ve lehu eyzan

1. Kara daşdın kara kıllı saylân göz
2. Çöñğñgelür görgüçlük göze mehmândur
3. Gelen aş dip gelmez turşıtma yüziñg
4. Nāna Muhtāc imes söze mehmândur
5. Ağırdur heñğñgāmlar uzağdur yōllar
6. Soraşsa yigitler sözleşür diller
7. Yaşıllar sebzeler reñg be reñg güller
8. Bir faşıl açılır yaza mehmândur
9. Ne ‘azīm hūnerler ne sırlı işler
10. Ne havālî dāğlar bülend ağaçlar
11. Altmış elvān yetmiş dürli imişler
12. Ağaçdın ayrılır güyze mehmândur
13. Yigidiñg bolmasa yarağı atı
14. Şunı belli biliñg yoğdur ğayreti
15. [Kocaldıqça]¹ gider sünğkiñg kuvveti
16. Yigitligniñg zūrı dize mehmândur
17. [Bu dünyā yüzünge gülüm gülümdür
18. Pişesi cefādur işi zülümdür
19. Her niçe yaşasañg āhır ölümdür
20. ‘Aziz cānlar tende bize mehmândur

¹ Mg'ta silinmiştir Ml S125'ten tamamlandı

21. Haki yāda salgın Haki dın korkıñğa
22. Şeytān yāddın çıkar qoymaz erkiñge
23. Kuba civān quvanmağın görkiñge
24. Qocalur sen görkiñg yüze mehmāndur

25. Maḥdumqulı aydar iller ōzimde
26. Ōlüm yādımdadur korkı gözimde
27. Her niçe gün gezseng yeriñg yüzinde
28. Ādem oğlı bēş gün duza mehmāndur]¹

¹ Mg'ta şiirin devamı yoktur Mn.s 125-6'dan tamamlandı

96

Mg. s. 87

- 1.Köngül pervâz etdi qaldı yerindin
- 2.Havâlanmış gökdin inmez yârânlar
- 3.Bir hıyâla düşmiş çıkmaz serindin
- 4.Bu hıyâldın qaydıp dönmez yârânlar

- 5.Noş edipdür muhabbetiñg qandındın
- 6.Qulaq tutmaz zahidlerinğ pendindin
- 7.Qaldı mekanındın çıkdı bendindin
- 8.Dolanup ornındın qonmaz yârânlar

- 9.‘İşk işini ‘aql eden hüş eden
10. Ayılur mı ‘ışka düşüp coş eden
11. Yâr elindin arı bâde noş eden
12. Ağzın qoysa iç er qanmaz yârânlar

13. Bir haq bârdur Fâtımanıñg saçında
14. [Okudırlar]¹ maşşer halkın seçende
15. Niçük otdur ‘aşıklarıñg içinde
16. Bu otlar dek belli yanmaz yârânlar

17. Mağdumkulı ‘ışk özündin bād eylār
18. ‘İşk işidur âşnâları yād eylār
19. Yalınsız yandurur közsiz öd eylār
20. Her niçe suv quysa sönmez yârânlar

¹ Mg’ta “odırlar” olup Kb S 164’ten düzeltildi

97

Ve lehu eyzan

1.   Aşıklar ehlini   anı sult anı

2. Tecelli tahtını   ası  alender

3. Gezerem yılları yitirip anı

4. Bilmenem  aber ber  aysı  alender

5. Men bu yılda  un a zille bolmışam

6. M nde  alıp   acizligim bilmi em

7.  ibli i Mecn mı alup gelmişem

8. Pehliv n Piy rı Veysi  alender

9.  aber aldım b  -ı bost n g lindin

10. Ren  gi solmı  b d-ı  az n yelindin

11. Gerd nı ke   ahbe  ar ı  elindin

12. Hem  e tutarmış yası  alender

13.  o lı ım b r oynam  a g lmege

14. Ra  b  oymaz do r luban gelmege

15. [Bir  alvetde y r  aberin almağa

16. Sende b r   n lık isi  alender]¹

17. G ndizim fikirdur  ddur a  amı 

18. Bu resme geçirdim va tın eyy mı 

19. Ya Rab kerem etsenğ bize bir c mı 

20.  ımmatın ayt ne beh sı²  alender¹ Mg'ta yoktur Kb S 90'dan alındı² Mg'ta "nedür b sı"  eklinde olup [dur] eki silinerek "ne bahas" olarak düzeltildi

21. [Sevseñg ol yaradan Kadir Subhānı
 22. Men ğaribi şād eylegin pinhānı]¹

Mg. s. 88

23. Tutdı ‘ālemi gösterdi cihānı
 24. ‘Āşıklar nālesi sesi kalendar
 25. Maḥdumkulı aydır ustuh̃ān seniñg
 26. Ten seniñgdur damar seniñg kan seniñg
 27. Kīmet üçün ‘aql seniñg cān seniñg
 28. Dodağıma tutgın tāsı kalendar

¹ Mg’ta yoktur Kb S 90’dan alındı

Ve lehu eyzan

1. Bizdin selām bolsun Durdı şā‘ ire
2. Ne mihrābdur sözlāp çıkan öt nedür
3. Kimdir ölüp bir yıldın soñg bilindi
4. Toğuz yüzdin doğan nīm züryāt nedür

5. Sen Gözli Ata bolsañg biz Gerkez ili
6. Çöl yerde gezip sen yād edip haylı
7. Bilürmiñg tamuğınñ çekilen mīli
8. Haber ber aşlını pol şırāt nedür

9. Aşlına yetüşgen yalanda çında
10. Söz kıysğadur ma‘ nı çoğdur içinde
11. Bilmezmi sen kıysı deryā içinde
12. Ādemzād cigerli yatan [hūt]¹ nedür

13. Ne ağır şarfadur kıysı avıçda
14. ‘ Ālem harāb bolur niçe tavışda
15. Kudret bile tört yüz nedür bir başda
16. Terfenende andın çıkan öt nedür

17. Ne sīne ne cāndur söyle bu sırdın
18. Bilindin aşāğı bolmış hacerdin
19. ‘ Āşık beyān eyle kıysı şecerdin
20. Hem cānlı hem cānsız doğan zāt nedür

¹ Mg’ta imla yanlışlığı sebebiyle “hūd” kaydedilmiştir Ap (64/12)’den düzeltildi

21. Ol kimsedür gözyaşını daşdırdı
22. Niçe yılda ecābetin [düşürdi]¹
23. Ol kimsedür zalāletin coşdırdı
24. Murād elde iken nāmurād nedür

25. Maḥdumķulı aydar ‘āşıķ bu sırda
26. Keyinmeyin doğrı söyle bu yerde
27. Munı bilürmi sen kıaysı şehirde
28. Türke ķulluķ eden iki tat nedür

¹ Mg'ta “düşürdi” olup Kb S76'dan düzeltildi

Mg. s. 89

99¹

- 1.Elif evvel ibtidā hamdinġ yetir Hudāğa
- 2.Bi boş yörme kullukda düşseñg derd ü belāğa
- 3.Ti tur h̃āb-i ġafletdin ‘ömrünġ gelmiş orağa
- 4.Şi saķar bār h̃āzır bol cīm cehd eyle yarağa
- 5.Hi ħilimniġ hürmeti çün raķm et men binevāğa

- 6.Hi ħasretli elimni mendin ōzge kim eylār
- 7.Dāl derdimge devānı sendin ōzge kim eylār
- 8.Zāl zümreyin ġünāha Ri raķmiñġ merhem eylār
- 9.zi zūr eylese ħaşmiñġ kellesin der hem eylār
10. Sın seķer bīdār et sal çeşmimni oyağa
11. Şin şevķine düşgenler şād şabr edip durmazlar
12. Zād ziyāñġı añġlanlar hay yörürler armazlar
13. Tay t̃alib-i didāriniġ ārām qarār kılmazlar
14. Zay zāhirdir ‘ayn ‘ilmiñġ bildirmeseñġ bilmezler
15. Āayın ġaflet içinde koyma meni firāğa
16. Fī fikriñġ kılġanġa ķāf ķudretiñġ bes dālmi
17. Kāf kūn diġen bināñġa lām lum‘ atiniġ bes dālmi
18. Mīm men ma‘nı añġlanġa nūn ni‘ metiniġ bes dālmi
19. Vāv vaşlıñġa yetinçe hī hicretiñġ bes dālmi
20. Lām elif yōķ i‘ tibār dünyāyı bivefāğa

¹ Bu yazmanın bazı sayfalarında olduġu gibi bu sayfanın başında da ve lehu eyzan cümlesinin iki tarafına bölünerek bu şiirin son satırı tek mısra yazılmıştır ve şiire ait önceki sayfa Mg dahil olmak üzere Kb Ml yazmalarında ve Ap’un tenkitli metninde de bulunmamakta olduġu için Gazi 1378/2000 yılındaki basınından alındı

21. yā yalançı dünyānıŋ pīşesi al bilendür
22. Alın görüp kıvanma dūybi zevāl bilendür
23. Çarhıŋ işi her zamān bir ayrı hāl bilendür
24. Maḥdumkulı bir köŋglüm yüz miŋ ḥiyāl bilendür
25. İşim āsān etmesenŋ döner yā ‘ale’ş-şalāğa

100

Ve lehu eyzan

- 1.Düşdi bir hoşluḡ cihāna nuşretiḡ görgeç Resūl
- 2.Sernegūn boldı şanemler lum‘atıḡ görgeçResūl
- 3.Küll-i ‘ālem boldı ikrār heybetiḡ görgeç Resūl
- 4.Rāh-ı zūlmāt boldı revşen āyetiḡ görgeç Resūl
- 5.Tapdı devzaḥdın amān kim şöḥbetiḡ görgeç Resūl
- 6.Sen ki geldiḡ dünyāya butlar bolundı sernegān
- 7.Artdı islām şöḥreti kāfirler oldı hem zebūn
- 8.Hem Ebābekr-ū ‘Ömer ‘Osmān çü bolgaç rehnemūn
- 9.Boldı kāfir zıd saḡa ismi muḡırrıḡ mü‘minūn
10. İki dünyā boldı hoşnūd raḡmetiḡ görgeç Resūl
11. Hürmet ile Ḥaḡ selām bergen şefi’u-llāh kimin
12. ‘ālemi ḡarḡ eylegen Nūḥ-i nebi’yu-llāh kimin
13. Gökde güñge yār olan ‘isā-yı rūḥ’u-llāh kimin
14. Nice miḡ peygamber ol Mūsā Kelim’u-llāh kimin
15. Qaldılar ḡayretde levlā ḡal‘etiḡ görgeç Resūl
16. Ol şeb-i mi‘rāc ḡaber yetgeç saḡa ma‘şūḡdın
17. ‘arş u ferş olmış tecellī çün munıḡ dek şevḡdın
18. Bu muḡarrebler besī bībehredür bu zevḡdın
19. Hem besāt-ī ḡurb üze bardıḡ oturdıḡ şevḡdın
20. Qoydı dıḡ barmaḡğa munlar ḡurbetiḡ görgeç Resūl
21. Devr-i sabıḡda ötenler yār cemāliḡ çün enin

22. Gerdişi ŝāniye k̄alan mu‘ teġiddürler yaġın
 23. Kulluġında Gün hıcālet içre k̄almış hem Zemīn
 24. [Hem mininġ üzre melekler dīdiler “şed āferin”]¹
 25. Bu maġām a‘ lā ile bu himmetinġ görgeç Resūl
26. Ya ħabīb ‘ ıŝkınġ ile tende cānım sūz ede
 27. Gün yüzün Ĥaġ döndere bir ayrı leyl u rūz ede
 28. Erte maĥŝer ‘ ālem [ehlin yüz yigirmi tüys ede

Mg. s. 90

29. Kükreyür ümmetlerinġ nār u saġar me’ ĥūz ede]²
 30. Def‘ ola nār-ı cehennem heybetinġ görgeç Resūl
31. Ĥamdinġ ol diller ħuşurdur ‘ arş u ferşler āġladı
 32. Bidehān u bizebān otlar āġaçlar āġladı
 33. Eşk-i ābın coŝdurup bu dāġ u daşlar āġladı
 34. Yedi gün Ka‘ be daşında ħurt ħuŝlar āġladı
 35. Aydıyār Maĥdumġulı bu furġatınġ görgeç Resūl

¹ Mg’ta “hem meŝekler dīdiler mininġ üzre” iken vezin gereġi Kb S 71 tercih edildi

² Mg’ta silinmiştir Kb S 72’den tamamlandı

Ve lehu eyzan

- 1.Meskeni Mekke Medine sekkiz uçmağ lālesi
- 2.Her söziñg izinde yüz miñg kumrı bülbül nālesi
- 3.Şām ırāğdur ‘āleme ol gül yüziñgniñg şu‘ lesi
- 4.Ḳadd u ḳameti bülend ey nūr-ı Ḥaḳnıñg bālası
- 5.Seyr eden tokuz felek asmāna sen sen ey peri
- 6.Mekkedin geşt eylediñg şehr-i vilāyet kâne sen
- 7.Refrei Kūfe taraf Başra Haleb Şirvāna sen
- 8.Hem Mışır hem Ḳayser u Şirāz ile şıfhānı sen
- 9.Ḥayber u Hirāt ile Lekkahiri Sekvānı sen
10. Rāhbīn bu ‘ālemiñg sulṭanı sen sen ey peri
11. Mu‘ciz ile şālihiñg daşdın çıkıpdur mayası
12. [Nūḥ tūfānında tenhā ḳaldı Nūḥıñg dāyesi]¹
13. Yā Muḥammed Aḥmedim yā dīn-i islām pāyesi
14. Geldiler ikrār edip ol şīr-i Düldül eyesi
15. Baḡş eden Düldül bile ḳamḳam-ı sen sen ey peri
16. Şehr-i Ferḡār Ḳarş u Tiflīs Rūm u Bağdād Süfliyān
17. Yezd u Kirmān Şām Mūşıl başda bulardı bā ‘ayān
18. Şarḳ u ġarbı Hind u Sind u Dekken u devr-i cihān
19. Ḳayrası ḡürrem Ḥıtay Ḳıpcaḳ Fereñgñgi Cāmıyan
20. Tört ṭarīḳnıñg cem‘ olan ‘ummānı sen sen ey peri

¹ Vezin gereği Mn.s 130’dan alındı Mg’ta ise **Ḳaldı Nūḥ tūfānında tenhā dāyesi**” şeklindedir

21. Pîr önginde kaf-ı şakşakdır sarây-ı Lü'lü'yi
22. Ol aşâkı kevkulıdur kayrası ot mehfeli
23. Yoğarsı şehri zenân katnağ-ı sarâydur beli
24. Aydıyâr Mağdumkulı sen sen cemâlîng cân güli
25. Dine salğan Pârs ile irânı sen sen ey peri

ve lehu eyzan

102

Mg. s. 91

1.Ey ‘ aşıklar āglār men geldi geçdi zamāne

2.[Yağşı kadir bolmadı döndi devir yamana]¹

3.Yaman aldı cihānı dönmez dili imāna

4.Köp faķirler āglaşur gelmez ondın amāna

5.İstāri bār az vaķtdın der-hem ola zamāne

6.Ne şefālî günmişdik deñg düş bile baş koşmān

7.Başıñg aldıñg karıldıñg ne dost bildiñg ne duşman

8.Ey yārānlar sūd etmez imdi etsenğ miñg pişmān

9.Dünyāsine dolaşan oğıl kıza bulaşmān

10. Ne huzūrlı günmişdik bolup gitseñg divāne

11. Düşmegin bu hıyāla dünyā gelen ölmezler

12. Gelen geçer dünyādin biri amān kalmazlar

13. Cānlar çekip çağırsañg doğru yōla gelmezler

14. Her ne bolsa yuvtarlar helāl harām bilmezler

15. Dirler Haķdur Muḥammed uyupdurmız ķur’āna!

16. Devrān niķük devrān sen ğarīb āglār il dınmaz

17. zūlmi artar zālimiñg hiç köñgline raḥm inmez

18. Cihānı yaķdı gitdi yamaniñg ōdı sönmez

19. Bir Muḥammed ḥātırna yer yarılmaz gök inmez

20. Çarḥ bu işe ķuvanıp bolmaz āḥir zamāne

¹ Mg’ta silinmiştir Kb S130’dan tamamlandı

21. Ğāfil kâldım yârânlar ōz ōzimdin riştem yok
22. Hâkdın ğayrı hîç yerde penâhım yŏk puştım yok
23. Fikir bahrine girdim yelkenim yŏk keştım yok
24. Maḥdumkulı men mundın çıkar yaŋlıĝ destim yok
25. Elim bersam tutan yŏk düşdim düypsiz ‘ummāna

103

Ve lehu eyzan

1. Könglim istâr gezsem dünyâ ‘ âlemi
2. Kanatım yôķ uça bilmen neyleyin!
3. Oķır men görer men Fevz-i Kelâmı
4. Ma‘ nısını seçe bilmen neyleyin!

5. Çoķlar anda ğavvâzş olup yüzerler
6. Mańga zâhir ħalkdin pinhân gezerler
7. Gül bādada gülgün şarâb ezerler
8. El uzadıp içe bilmen neyleyin!

Mg. s. 92

9. Öy daşında şarâb isin noş kıldım
10. Gitdi ‘ aķlım özim bilmey coş kıldım
11. Mey mest boldım dersiz kafâ dūş geldim
12. Ruķşat bolmay aç a bilmen neyleyin!
13. Yitdi yölüm dāğ ķaysıdur düz ķaysı
14. Anġmaz könglim ma‘ nı ķaysı söz ķaysı
15. Fehm eylesem yöl ķaysıdur iz ķaysı
16. Ümid üzip ķaça bilmen neyleyin!
17. Maĥdumkulı bu dünyeniġ hamusın
18. Yıġıp dīrip yele berdim nāmūsın
19. Fikir deryāsına ‘ aķlım gemisin
20. Baturmışam geçe bilmen neyleyin

104

Ve lehu eyzan

1. Bir gice yatırdım tüyniṅ yarında
2. Bir dört atlı geldi yörḡin didiler
3. Ḥabermiz bār saṅga fırsat cāyında
4. Şol yerde ārlar bār görḡin didiler

5. Nazarım yetüşgeç şol tört merdāna
6. Köṅlim coşa geldi başım gerdāna
7. Şo vaḡtda bār idi iki divāne
8. Turma oḡlan anda bargın! didiler

9. Şol iki divāne tutdı ḡolımdın
10. Aldılar gitdiler durḡan yerimdin
11. Bir işāret boldı şol vaḡt yanımdın
12. Sayramda boluban durḡın! didiler

13. Oturıpdıḡ çıḡdı iki pīrzāde
14. Gözindin yaş aḡar aḡzı du‘āda
15. Hū Ḥaḡ! diyip çıḡdı altı piyāde
16. Ādem indi gelür durḡın! didiler

17. Bir tört atlı geldi bārı sebzebāz
18. ‘Aşāları yaşıl atı ṭeblebāz

Mg. s. 93

19. Meclisiṅ ḡalkasın böyle ḡurmaṅ az
20. Ādem köpdür giṅḡdin ḡurḡın! didiler

21. Daşdın çıkdı altmış atlı gördiler
22. Muḥammed! dīp bārı qarşu bardiler
23. Sağlık selāmetlık bir bir sōrdılar
24. Durmaṅg uluḡ cāya yōrgin! dīdiler

25. Bir atıṅg ardına meni aldılar
26. Sayramda şol cāya gelüp durdılar
27. Tamām oturdılar meclis kırdılar
28. Oḡlan maṅga āra yōrgin! dīdiler

29. ‘Alīdur dīdiler tutdı destimdın
30. Būryā düşegim bār aldı astımdın
31. Men bilmedim bir zāt kıydı üstımdın
32. Yoluḡḡan devrāndur sürgin! dīdiler

33. Ḥaydardın sōradım bārça at be at
34. Ḥazret-i peygamber oldur bolma yāt
35. Ol Eslīm ḥācedür ol Baba zūryat
36. Ol Üveys Qarandur bilgin! dīdiler

37. Ol Behāveddindür ol da bir ārdür
38. Ol Zeṅṅgi Babadur ol nāmdārdur
39. Ol söyənşip duran ol Çihāryārdur
40. Maḡsadıṅ ne bolsa ayḡın dīdiler

41. Şol vaḡtda bir iki duran şeyḡ-i şāb
42. Bu oḡlana fātā berıṅg dīdi sāb
43. Ol otuz enbiyā ol otuz eşḡāb
44. Barısı şolardur bilgin! dīdiler

45. Resûl çağır aydar Yâ Şâh-ı merdân
 46. Ey-â Eslîm ẖâce yâ Bâba Selmân
 47. Ebûbekir şıddık yâ ‘Ömer ‘Osmân
 48. kılınğ maqşadını bergin! didiler

49. Eslîm Bâba Selmân buyurdi merde
 50. [Piyâleni]¹ tutup saldılar derde
 51. Gitdi ‘aqlım hûşım yatdım şol yerde
 52. ‘Arşda ferşde ne bār görgin dîdiler

Mg. s. 94

53. Yel boldım yügürdim yeriñg damarna
 54. Nazarım tokındı ‘Arşınğ kemerne
 55. Ceberut ‘âlemde Celîlinğ sırna
 56. Cüz sen özünğ küle qarğın dîdiler

57. Nâge ẖiyâl etsem ele getürdim
 58. Nâge baqşam aña nazar yetürdim
 59. Bu ẖâl ile men ferâgat yaturdım
 60. Yüzüme tükürip qalgın! dîdiler

61. Resûl çağır aydar Eşhâblar yörinğ
 62. Oğlanı uzadınğ bir fâtâ berinğ
 63. Buyurdi tört atla Eltüñg tabşırınğ
 64. Getürgen câyınğda qoygın! dîdiler

65. Turıp Maḥdumkılı gözin açupdur

¹ Mg2ta “piyâdeni” kaydedilmiştir Kb S 96’dan düzeltildi

66. Serine ne küyler gelüp geçipdür
67. [Esrük]¹ ner dek aķ köfikler saçıpdur
68. Oĝlan Allāh yārınĝ bolsun! didiler

¹ Kb S96

105

Ve lehu eyzan

1. Bilmedim yıkıldım turdım yerimdin

2. Serime küy gelip coşan günler hey

3. Aklım fikrim turdı yerli yerindin

4. Başımdın ağıban āşan günler hey

5. Kulluk etdi kıyım hizmetde durdı

6. Melekler seyrinde¹ anğa yer berdi

7. Ādem sücūdında tekebbür urdı

8. ‘Azāzildir tavkı düşen günler hey

9. Ümmet-i peygamber uydı kur‘ āna

10. Hābībim nūr saldı ‘ālem cihāna

11. Bırāğ atı mindi kaldı asmāna

12. Refref minip mi‘rāc āşan günler hey

13. Ġarībem ‘āşıkam müsāhib derdem

14. Öteni yād edip yığlaram her dem

15. Uçmağ armānında atamız Ādem

16. Havanadır "Şeytān düşan günler hey!"

17. [²Yedi günde] Hākdın ülüş aldılar

18. İbrāhīm peygamber bolup geldiler

Mg. s. 95

¹ Vezin gereği Hāq kelimesi silindi

² Mg'ta silinmiştir Ap(266/17)'den tamamlandı

19. Od yağırdı Nemrūd [cefā berdiler]¹

20. İbrāhîmdir ōda düşen günler hey!"

21. Cāysız cebri köpdür köhne cihānıṅ

22. Hāḡ ‘ışķına şarf et boldıķça nānıṅ

23. Uḡud urşında ol Mustafānıṅ

24. İki dişi şehîd düşen günler hey

25. Kāfîrler ķaşd etdi Resûl cānına

26. Resûl du‘ā kıldı dünyā mālına

27. Dağlardın iki dāḡ Resûl alına

28. Altun kümüş bolup süyşen günler hey

29. Yusuf cemālında Ya‘ķûb Oḡlında

30. ‘Āciz ķāldı ķardaş doḡan elinde

31. Ķardaşları azıp şeyṭān yōlında

32. Yusufdir zindāna düşen günler hey

33. Maḡdumķulı derde ķāldım dilimdin

34. Geldigine miķdār yazdım elimdin

35. Hāzreti peyḡamber tutup ķolımdın

36. şaḡābeler bilen ķovşan günler hey

¹ Mg'ta "meşlât gördiler Ap (266/19)'dan düzeltildi

Ve lehu eyzan

1. Āmennā şaddaḵnā¹ maḥşer günleri
2. Bir gün alnımıza gelse gerekdür
3. Hazer eyle eser ecel yelleri
4. Ceseddin cânları alsa gerekdür
5. Ecel doğru gelse karşı durar sen
6. Kaçıp imkāniṅ yōḵ gögsiṅ gerer sen
7. Yaşasız eteksiz dona girer sen
8. Tüyniksiz öylere salsa gerekdür
9. Münkir Nekir sōrar koymaz hoşiṅa
10. Hiç harayıṅ yetmez degre daşıṅa
11. Yaḥşı yaman eden işiṅ başiṅa
12. Birin birin kaydıp degse gerekdür
13. Dābbet'ül-arz götār başa Qur'anı
14. Geşt edip gezermiş 'ālem cihānı
15. Sıl dek suv yağar tutar dünyānı
16. Görinmez bid'atlar gelse gerekdür

Mg. s. 96

17. Yüregim [coşdurur]² 'ışkıṅ hevâsi
18. Yıkılır hiç kalmaz dünyā binası
19. İran-cıran düşer maḥşer gövgâsı

¹ İman ettik ve doğruladık Kuran: 2/8

² Mg'ta "coşdır" kaydedilmiştir Ml S 138'den düzeltildi

20. ‘Araşāt meydānı gelse gerekdür
21. İnanmasaṅg haber alğın ‘ārifdin
22. Andın soṅg diṅglegin gel şu ğaribdin
23. Sāmıra deştine maşrık mağribdin
24. Melekler zarp urup sürse gerekdür
25. Şefā‘ atçı bolur ol gün erenler
26. Bir birini tanır kaçır görenler
27. İnanmayān kāfir bolur yārānlar
28. Her kim bir şüretde kıpsa gerekdür
29. A‘mālınḡ sörılur dıme ikbāldur
30. Ğovğālar çoḡlanur ne ‘acab hāldur
31. Niçeler günḡdırler niçeler lāldur
32. Niçeler dil çeynāp dursa gerekdür
33. Niçeler kalkınup tura bilmezler
34. Melekler zarbındın yöre bilmezler
35. Niçeler gözsizdur göre bilmezler
36. Niçeler it kimin üyrse gerekdür
37. Kimseniḡ ağızındın aḡar iriḡ kın
38. Kimisi süyrenür çıkmaz kahnbe cān
39. Niçeler [yüzındur]¹ niçeler arḡan
40. Sūdḡoriḡ başına gelse gerekdür
41. Niçeleriḡ görer gözin oydırlar

¹ Mn.s 139

42. Niçelere zehir zaḳḳūm idirler
43. Niçelere âteş tonlar geydirler
44. Niçeler maymın dek dursa gerekdür

45. Bir ḳaṅṣırdın gelür mizân ḳurılır
46. Bir ṯarafdın otlıḡ gürzler urılır
47. Bir ṯarafdın zerre zerre sōrılır
48. Her kim ōz ḥesābın berse gerekdür

49. Mg. s. 97
50. Yılan çıkar fil tek dişleri ar dek
51. Niçesi ḳatır tek niçesi ḥar tek
52. Niçesi buḡra tek niçesi ner tek
53. Çırlanup çırlanup sürse gerekdür
54. Ğibetkeş şūreti doṅguzdur ḥūḳdur
55. Ḳarnı yere deger gözleri gökdür
56. Zināçılar büyük zūlmātda bekdür
57. Sözçini dilindin assa gerekdür

58. Oḡrınıṅ cümriṅ tutan ellerin
59. Daḡlarlar dökerler kesip damarın
60. Pişmān edip āḡlār öten günlerin
61. Ebedī zindānda ḳālsa gerekdür

62. Resūl'u-llāh sāye 'Arşda bolurlar
63. Ümmetler eṅreşip zārı ḳılurlar
64. Şerī'atsız pīrler inek bolurlar
65. Sūfisi buḡa tek çozsa gerekdür

66. Maḥdumḳulı ‘ālem ḳālmaz ölmeyen
67. Ḥaḳı yāda salup ḳulluḳ ḳılmayan
68. Bu dünyāde mestlik bile bilmeyen
69. Maḥşer gün ayılıp bilse gerekdür

ve lehu eyzan

1. Bir gice yaturdım şāh-ı Naḳşbendde
2. Behāveddin atlı dīvāne geldi
3. ‘aşāsın süyreyüp geldi Buḥardın
4. Hāḳ ‘İşḳına mest-i mestāne geldi
5. Bir niçesi yār-ı yārān durdılar
6. Meclisler uzandı ḥalka ḳurdılar
7. Na‘ralar çekildi semā‘ ḳurdılar
8. şedālar düzildi cān cāna geldi
9. Ğovḡa ḳopdı rahmet boyandı düzler
10. Saçıldı ḳan yaşlar açıldı gözler
11. Yıḳıldı dervişler dökildi feyzler
12. Güyā dīr sen āḥir zamāne geldi

Mg. s. 98

13. [Oḳır]¹ bolsa ‘ilm-i ledün açığılı
14. Hem dīvāne hem beṅgi hem içigli
15. Ḳolında kāsesi başda geçigli
16. Sīnemde ḳoydılar bir şāne geldi
17. Maḥdumḳulı aydır Ḳur’āna uydım
18. ğībeti taşladım ḥarāmı ḳoydım
19. Sıḡrına bilmedim sıırımı dīdim
20. Saḳlana bilmedim zebāna geldi

¹ Mİ S 141

ve lehu eyzan

1. Haḳ seni [rāyīṅga]¹ koymuş cihānda
2. Ede bileniṅ et munda çilimkeş
3. Dīvān kıran günü ḥesāb cāyında
4. Cevābıṅ nāmedür anda çilimkeş
5. Kıvvetiṅ kemeldir güycüṅ üzdürür
6. Keyfi kellā gelse ‘aqlıṅ azdırur
7. Reṅgiṅi sızdırur teniṅ kızdırur
8. Bir nişāne budur sende çilimkeş
9. El götergin böyle nāḥaḳ telāşdın
10. Biliṅ çüyrir cāniṅ yanar bu başdın
11. Erte kırniṅ doldırırlar āteşdin
12. Zaḥım çıkmaz kālur cānda çilimkeş
13. İki dünyā yaḥşılıḳ yōḳ egriye
14. Kışı bolsaṅ kıdem kıyğın doğıya
15. Binamāza ğıbetkeşe oğıya
16. Yoldaş bolur yavuz günde çilimkeş
17. Maḥdumkılı Mevlam cāndın yakındur
18. Çilim [bir]² şor suvdur ten bir zemīndür
19. İmān bir tilkidür gövre bir indür

¹ Mg’ta “rāyīṅ bile” olup vezin gereği Ap (97/1)’den alındı

² Ml S 142

20. Tilki tüssä dözmez onda çilimkeş

Ve lehu eyzan

1. Żarb urıban Cenādiliŋ şehrine
2. Kāfirlere ğazab salġan ‘ Alidür

Mg. s. 99

3. Göz yumup açġunça Kırk günlük yölü
4. Düldüle bir fersaġ kılġan ‘ Alidür
5. Başlar āzād etdiŋ dev kucaġındın
6. Ejderhā lebindin dāġ bucaġındın
7. Dervezesin çekip Hıyber dāġındın
8. Yedi kal‘e birdin dolġan ‘ Alidür
9. Geşt eylediŋ dāġ-ı daşı eleyüp
10. Kılıçlar gemirip kanlar yalayup
11. Doğrı gelip Edhem kanın dileyüp
12. Muġātile ġovġā salġan ‘ Alidür
13. Arslan kibi ġavdiŋ kāfir avları
14. Güşād etdiŋ niçe Ka‘be-rovları
15. Yer astında ülke çafan devleri
16. Barıp bölük bölük kılġan ‘ Alidür
17. Kelle geldi dergāhiŋge dād bile
18. Nizām berdiŋ serġedlere ġaġ bile
19. Ķamķam kılıç bile Düldül at bile
20. Teġt’uş-şara denġeç bargan ‘ Alidür

21. Maḥdumkūlī aydır tende bu cānıṅ
22. Yolunda nişār et Şāh-ı merdānıṅ
23. El uzadıp çār küncine dūnyānıṅ
24. Muḥammed dīnine salḡan ‘ Alīdür

110

Ve lehu eyẓan

1. Seyr edeliṅ bu cihāna cihānda nāler görünür
2. İskender Cemşīd saldırmış büyük binālar görünür
3. Meşeleri şīr pelenḡli gül‘ izār nevçe bilenḡli
4. Gün düşmedik ter ölenḡli çeşmeli zavlar görünür
5. Yaradan bār etdi yoḡdın dāḡlar dūnyā sürer çoḡdın
6. Soraşsaṅ ḡaber bir Nūḡdın ḡarrıḡan avlar görünür
7. Çaḡlan yalan dūnyā çaḡlan ne gülēn ḡālur ne āḡlān
8. Ḳar yağmırlı burcı baḡlan şefālī cāylar görünür
9. Serindin dumanı gitmez [eyyām]¹ geçip yere batmaz

Mg. s. 100

10. [ḡarrīp ḡālmaz]² ölmez yitmez ḡorḡanlı dāḡlar görünür
11. Ne külfet ḡālur ne çeten şanemler seyl edip öten

¹ MI S 144

² MI S 145

12. Tūṭī bŭlbŭl mesken tutan havālı bāğlar görünŭr
13. Maḥdumqulı kim bār ölmez ecel doymaz zemīn dolmaz
14. Asmān inmez yer çevrilmez gŭn yörir aylar görünŭr

Ve lehu eyzan

1. At kıazanur kıoç yigidiñg evvel bedev atı gerek
2. Gelene kıarşı durmağa yahşı muhabbeti gerek
3. Merd gerek cefâ çekmege at gerek zereh sökmege
4. [Sufra]¹ yayıp nân dökmege köñgölñiñg himmeti gerek
5. El götergin hām hıyāldın sañga ıssı yoķdur maldın
6. Rūzigār geķse helāldın ‘ārifler şöbheti gerek
7. Yörisenğ kıulluķ kıılmağa Peyğamber yōlın bilmege
8. Dervişler köñglin almağa elinde devleti gerek
9. Maħdumķulı bir gedāydur bārçağa server Ĥudāydur
10. Eger miskin eger baydur gelene kıızmeti gerek

¹ Mg'ta “şarfe” kaydedilmiştir Ml S 145'ten düzeltildi Çağdaş Göklen ağzındaki ses olaylarının önemli birisi “yer değıştirme ya göçüşme” bu elyazmada örnekleri çoktur Sufra konusunda da Mg yazmasındaki sarfa kaydedilmesi yarfak torfak gibi bundan kaynaklanması mümkündür

Ve lehu eyzan

1. Ey yārānlar müslümānlar iki dünyāniṅ sultānı
2. Rūz-i ezelde yaratdı Resūl cesedinde cānı
3. Yerde Mūsāniṅ tūrındın gökde behiştiniṅ hūrındın
4. Yaratdı Resūl nūrındın āy günü yeri asmānı
5. Arzū eylāp gül-ruhsārın Gezdim dāğında ebrāriṅ
6. Soragını salıp yāriṅ geşt etdi köṅlim dünyānı
7. ‘Aqlım hayrān bolup çaşdıṁ āhir bir ere sataşdıṁ
8. Altmış altı dāğdın aşdıṁ geçdim on iki deryānı
9. Maḥdumkulı bikaṛār sen Bu ne otdur sen yanar sen
10. Barça zātdın [ber-kenār]¹ sen Bilmez sen sūd u ziyānı

¹ Mg'ta "bi-kenār" kaydedilmiştir Ml's 147'den düzeltildi

Ve lehu eyzan

1. Könġil bir beden şahıdur her söz könġül coşındadır
2. Yedi iklimiñg tahtında her söz könġül hoşındadır
3. [Dağlarıñg çıkıp]¹ inmesi çoğlarıñg göçüp konması
4. Dünyāniñg ağıp dönmesi felekiñg gerdişindedür

Mg. s. 101

5. Kimdür bu dünyāde kâlan mañga çındur sañga yalan
6. Bir aқdur bir қара yılān Süleymāniñg daşındadır
7. Degresi zümürred daşlı ner bābālı kırk қardaşlı
8. Altun tahtlı almaz tāclı dev begleri başındadır
9. Aylanur geçer eyyāmlar қocalur қurlan ebdānlar
10. Gündiz yāra āşna cānlar gice yatsa düyşindedür
11. Üç hişşeli dolı deryā bir hişşe yerde miñg ġovġā
12. Kim bilür bu köhne dünyā Yā Rab niçe yaşındadır!
13. Mağdumқulı dīr ҳaraydur ecel oқdur felek yāydur
14. Dünyā bir қahbe heleydür ādemzadıñg daşındadır

¹ Mg'ta silinmiştir Ml S 146'dan alındı

Ve lehu eyzan

1. İller hey Mecnûn dâğınınîḡ serindin duman gitmezmiş
2. Münkire biliḡ bermegin köḡlindin gumân gitmezmiş
3. Koyına kardaş bolmaz kırtđın dileḡ etme her nâmerdin
4. Tâ ölinçe kıoç yigitdin mızraḡdur kemân gitmezmiş
5. Ğâfil âdem oḡlı bilmez ölümni yâdına salmaz
6. Mâlîḡ mülkiḡ ıssı kılmaz yanîḡdın îmân gitmezmiş
7. Zamâne yaḡın gelende yeri göḡi suv alanda
8. Allâhdın ġayrı ögende On sekiz mekân gitmezmiş
9. Yer bile gökdin kuvvetli şol ‘azrâ’ıldin heybetli
10. Bêş kişidin Ğariş atlı öḡindin yılân gitmezmiş
11. ‘Âşıklar terk-i cân etsün gözde yaşın revân etsün
12. Kıoç yigitler iḡsân etsün iḡsânı reygân gitmezmiş
13. Maḡdumḡulı ḡalḡın derde işiḡ düşünce nâmerde
14. Kıyâmet günü cömerde düzaḡlar ziyân etmezmiş

Ve lehu eyzan

1. Ey yārānlar müslümānlar cihān yoǵdı nāler boldı!
2. Haǵ ōzi ōzine tutmış yetmiş miñg perdeler boldı
3. Nām nişāne yoǵdı yerdin asmāndın cennetdin hūrdin
4. Anıñ içki perde nūrdın Resūl’u-llāh şolar boldı
5. Ol nūri ǵuşǵa dönderdi bir deraht üzre mindirdi
6. İzindin selām gönderdi derindin deryālar boldı

Mg. s. 102

7. Ǵudretdin bir deryā ǵıldı heybet ile naǵar saldı
8. Gök suvındın asmān ǵıldı köfūgindin yerler boldı
9. Ǵuşı ol yerdin götertdi eltip ǵandilde ǵondırdı
10. Ol nūr ōzini defrettdi cümle melā’iǵler boldı
11. Otdın ‘Azrā’ıl yaratdı yedi ǵat yerde cāy etdi
12. Ǵullıǵ eylāp göge ǵaldı melekler üstādı boldı
13. Ǵādırınǵ ǵudretdür işi yer miñhidür dāǵı daşı
14. Saǵı erkek sōlı dışı şöyle ǵudret devler boldı
15. Haǵ yaratdı şol pīsleri segsen gez boldı pesleri
16. Asmāna ǵıǵdı sesleri elli miñg yıl şolar boldı
17. Maǵdumǵulı aşıdınǵ serdin hiǵ kimse bilmez bu sırdın

18. Song̃ eltüp yedi yerdin Ādem şafiy'u-llāh boldı

Ve lehu eyzan

1. Göz köñgöl dil ‘aķıl ķaldı bu tōrdı
2. Cān vaṭan arzılāp turdı yel bile
3. Terḥōsım bār gel terk etme bu yurdı
4. ‘İşret ķurgın şöḥbet sürgün gül bile
5. Bir ‘acap menzildür ümidinğ üzme
6. Gövrāñgi sovutma vaṭan dīp kıзма
7. Dükānıñ dāğıtma bāzārıñ bozma
8. Ten mülkinde birniçe gün ķāl bile
9. Mehmān boldıñ bu dünyānıñ öyine
10. Köñgöl berip gitme anuñ küyine
11. Başıñ bağlāp meşğöl eder oyuna
12. Gitsenğ bermez aldar gezer bil bile
13. Munda ķul bol bar ol cihān seninğdür
14. Elvān nığmat tāze biryān seninğdür
15. Behişt Bırāğ hūr-i rızvān seninğdür
16. ‘Aşī ādem doğrı gelseñg yōl bile
17. Felek ķoymaz bu gezdiginğ sarāyda
18. Kırt ķoyun medār etmez bir [oyda]¹
19. Dünyā dolı ķazna yığsañg ne peydā
20. Çın māl oldur cāyna bersenğ el bile

¹ Mg’ta “bir yerde” olup kafiye gereği ML S 150’den düzeltildi

Mg. s. 103

21. Gögi büküp yazsa yeriñg yüzini
22. Kurt қаңғrılıp қафа bilmez қuzı nı
23. Mübârizler tuta bilmez özini
24. Pil hem durar bağlasalar қıl bile

25. Maḥdumqulı Hāq қullıgın bitürse
26. Er ol bolur emrin bercāy getürse
27. Mevlām özi dīvān üçün otursa
28. Peşe turup da'vā tutar pil bile

117

ve lehu eyzan

1. Şükür Haka biz hem bu yola düşdik
2. Geçürdim birniçe eyyâmı gördim
3. Ma'rifetiñg deryâsına yüzdürüp
4. 'Arifler sürerler yüz gâmi gördim
5. Hızır seyrân eder kudret 'âlemin
6. Mûsâ okır Hakiqatıñg kelâmın
7. Yedi gün almamış Tanrı selâmın
8. Kuṭb'ul-Akṭâb diyen bednâmı gördim
9. Tâze tâbân olan 'ömrimiñg dâğı
10. Kış ḥazânı degse gögermez bâğı
11. Göz aylap qarşuda birniçe sâḳi¹
12. Her biri oynadur yüz câmı gördim
13. Ağladım yıkıldım tutdım elini
14. Tört pişvâ bilen Hâzret-i 'Alini
15. Sancar ḥân Selim şâh yedi velini
16. Bir Zühre on iki imâmı gördim
17. Süleymânı gördim yatur eyvânda
18. Birniçe gâyıblar cem' olmuş onda
19. Kulzum deryâsında düypsiz 'ummânda
20. 'Alî Hâtem salnan lecâmı gördim
21. Karûn bu dünyânı aldı mâl bilen

¹ Yazmada sâḳi kaydedilmiştir İmla yanlışlığı düzeltilmiştir

22. İblis ‘aşı boldı gelmez yöl bilen
23. Semengān şehrinde batır Zāl bilen
24. Dev bile ceṅg salan Rüstemi gördim

25. Maḥdumkulı fermān boldı Allāhdın
26. Yere inip geldi ‘arş-ı a‘lādın
27. Cebrā’ıl getirmiş ulı dergāhdın
28. Muḥammede inen Kelāmı gördim¹

¹ Şiirin son beyti sayfanın sol kenarında yazılmış olup sayfa altı son beyti “don gerek” kafiyesi başka şiiirden alınmıştır

Ataṅg hoşnūd olmağa anaṅg mihrin salmağa

Mg. s. 104

118

ve lehu eyzan

1. Fehm eyle sözimni ‘âşıklar başı
2. Kim bir Hudâ oğlın keffâret etdi
3. Halil!u-llâh Hâkıñg Ka‘ be-terâşı
4. Kim andın soñg Ka‘ be ‘imâret etdi
5. Āzık götâr imez ulağsız göç ne
6. Altı ne yedi ne dört nedür beş ne
7. Aқdın қарâ dönen şerefli daş ne
8. Adı [nedür]¹ her kim ziyâret etdi
9. Bilmezzmu sen niçe yöldur salındı
10. Qaysıdır muhtâr boldı alındı
11. Şem şu‘ le urdı yandı bilindi
12. Şol şemi Hâq kime kerâmet etdi
13. Kimdür hâtem islân görüp Tivrâtda
14. Yoluğıpdur daş ayaklar bir atda
15. Bilürmu sen hayât aқar zûlmâtda
16. Hızır bile kimse tahâret etdi
17. Sûretperest nedür vefâsı hıçdür
18. Haber bergin levhiñg kıynı ne işdür
19. Azana tozana destgir ne quşdur
20. Kimiñg türbetine ziyâret etdi

¹ Mg’ta “döner” kaydedilmiştir Ap(222/8)’den düzeltildi

21. Ol ne trtdr inip geldi Sultnn
22. Hla Şöhret tapdı bil niçe cnn
23. Kysı melek inip düşdi asmnn
24. Ne dem oğlına ‘inyet etdi

25. MaĖdumķulı kimler bir cya düşdi
26. Ol kimdür bir Ėice dev aldı ķadı
27. Niçe yldn soğgra geldi ķavuŐdı
28. Tağrı penhnda selmet etdi

Ve lehu eyzan

- 1.Nûrî mehveş kuyaş kutluğ habibim
- 2.Adıñg ser-defterde levâda belli
- 3.Yedi asmân dokuz felek üstinde
- 4.Beşer Resûlında ziyâde belli

Mg. s. 105

- 5.Mâhlarıñg tâcı sen gözler çırağı
- 6.Gökde melek yerde beşer yegregi
- 7.Zemîniñg râfi' i gögiñg diregi
- 8.Levh-i mehfûzda hem semâda belli
- 9.Şefî' ul-müznibîn mahşer güninde
10. Mağâm-ı a' lâ sen Hakiñg yolında
11. Şâm u şehir ümmetleriñg dilinde
12. Mü'min dileğinde du' ada belli
13. Melekler kımetiñg bilmân kabîler
14. Az behâya satdı niçe şabîler
15. Arzû eylâp geçmiş öñgi nebîler
16. Celîl rahmeti sen şenâda belli
17. Muhabbetiñg cânda yürekde tende
18. Ne bir cânda belki cümle cihânda
19. Hür-i rızvân okır cennet mekânda
20. Tâhâ vu Yâsîn' de sürede belli

21. Gelsün diyip haber gelgeç habibdin
22. Bırāg minip çıkdıñg arz-ı şerifdin
23. Şefā‘atıñg deriğ etme ğaribdin
24. Maḥşer gün yetürgin murāda bell

25. ‘Aqlımı unutdı ‘ışkıñg hevāsi
26. Yüz cān bolsa bir güneşiñg behāsı
27. Maḥdumkulı dīrler şermende ‘aşı
28. Atası şahrāsı Āzāde belli

120

Ve lehu eyzan

0.Ne belâ sen âdemzâd çıplağ doğdıñg ton gerek

1.Ağ süyt emdiñg ulaldıñg hey âğlâr sen nân gerek

2.Atañg hoşnûd olmağa eneñg mihrin salmağa

3.[Yediñgde dîn bilmege okır sen kūr'ân gerek]¹

4.Saylayur sen dilbendiñg yoğnayur biliñg bendiñg

5.On beşde arzûmendiñg kız gerek civân gerek

6.Civân tapdıñg kuçmağa ' ayş-i ' işret açmağa

7.Ondın soñg ip içmege [hey]² yortar sen nan gerek

8.Köñglin incidip hulkıñg hoşnûd etsenğ öz hulkıñg

9.Rûm Fereñg bolsa mülkiñg henüz azdur kân gerek

10. Issı etmese tîmâr yatsañg düşekde bîmâr

11. Zer töksenğ harvar harvar göze ilmez cân gerek

12. [Du' â bilen âr göger yağmur bilen yer göger

13. Er oldur alkış alsa yerlere bārân gerek]³

14. Ecel gelür oyda yōğ görmek yılda ayda yōğ

15. Hîç birinde peydâ yōğ bir nūr-ı îmân gerek

¹ Mg'ta silinmiştir Ml S 155'ten tamamlandı

² Vezin gereği Ap (105/17)'den alındı

³ Mg'ta yoktur Ml S 155'ten alındı

16. Maḥdumkūlī söziniṅ aślına fīkr etmege
17. Bir ma‘nı fehm eyleyān ‘aқıllı yārān gerek

121

Ve lehu eyzan

1. Ğam çekme ġarīb ādem begler şāhlar қālmazlar
2. ‘Azīm ‘azīm şehirler aқ otağlar қālmazlar
3. Қalsa sözdin қızıl til cān cevherdür ten bir gil
4. Hezār maқamlı bülbül büyük bağlar қālmazlar
5. Şunı kesipdur ‘aқlım yıқılur yedi iқlīm
6. Yer bolup бүklim бүklim erir dağlar қālmazlar
7. Haқdın yetüşse fermān ne çāre bār ne dermān
8. Asmānlar bolup lerzān hem yıldızlar қālmazlar
9. Ne yer қālur ne yurtlar ne күrd қālur ne Türkler
10. Ne қurt gezer ne қушlar perendeler қālmazlar
11. Ne gürd қālur ne gürdān ne merd қālur ne merdān
12. Pil peşe-yi kergedān derrendeler қālmazlar
13. Maḥdumkūlī yaş süren ağır heṅṅṅāmlar қuran
14. Lenber lenber mevc uran şol deryālar қālmazlar

Ve lehu eyzan

1. Gel köngül ne iş bitürdiñg geldiñg cihân içinde

2. [Ten toprağdur eglendiñg cövher-i cân içinde]¹

3. Kaldıñg dünyâ gamında yüregiñg kan içinde

4. Âbâd dîp el uzatdıñg düybi veyrân içinde

5. Rüstem kuma qarılup kâldı yeksân içinde

6. Sen alarıñg yanında gelmez sen san içinde

7. Dünyâlikdir yügür sen tâ içiñgde dem bārdur

8. Dem içiñgdin çıkınça başıñgda miñg gam bārdur

9. Gam astında yatur sen ne muñga merhem bārdur

Mg. s. 108

10. Doymaz göziñg dolmağa bir hoşaviç kum bārdur

11. Cihānda (ey) âdemzād sendin ğāfil kim bārdur

12. Kırda kuşa nazar kıl külli fermān içinde

13. Ey yārānlar ol dünyā baran bār da gelen yok

14. Dirinğ öli hālindin haber hātır bilen yok

15. Çarğ-ı felek elindin yığlan bārdur gülen yok

16. ‘Aqıl ediñg qardaşlar köhnelerdin kâlan yok

17. Yalançınıñg vefası yoğdur diysem yalan yok

18. Dünyāye bil bağlayān kâldı ziyān içinde

19. Yā İlāh-ā Sen sakla qarağçıdın yollarda

20. Sağda sōlda çağırlar birağmağın çöllerde

21. Köngül dünyā ‘ışkında harām sözler dillerde

¹ Mg'ta yoktur Kb S 153'ten alındı

22. Men bir ‘âciz bende men kemîne men kullarda
23. Köp günâhlar kazandım az fırsatlı yıllarda
24. Hicâlete koymağın yahşı yaman içinde!
25. Maḥdumkulı âldadur ḳahbe dünyâ bezenüp
26. Köngliñni mâ’il kılma aña qarşu yüzenüp
27. Ne ferâgat yatur sen el ayağıñg uzanup
28. Ecel yatur kiniñgde oğın yâyın gezenüp
29. Maḥşer günü baragör imâniñgı kazanup
30. Ḳurı geldiñg boş gitme âḥir zamân içinde!

123

ve lehu eyzan

- 1.Yâ Yaratğan Qadîr kudretli Cebbâr
- 2.Armânda koymağın yâ Zü'l-Celalım¹
- 3.Nefsimiñg râyında keremli Ğaffâr
- 4.Fermânda koymağın yâ Zü'l-Celalım

- 5.Tenim derdli kılma özimni ğallâc
- 6.Köñglim giñg et koyma ac-ı yalañgaç
- 7.zâlîme düş etme nâmerde muhtâc
- 8.Ğam mende koymağın yâ Zü'l-Celalım

- 9.Saklağın kayğydın ğamdın miñnetdin
10. Nevmid etme şefâ' atdın raħmetdin
11. Hâli kılma dünyâlıkde devletdin
12. Dermende koymağın yâ Zü'l-Celalım

Mg. s. 108

13. Ey-â Qadır Sendin kudretli kim bâr
14. Keremiñg güyçlidür günâhim bisyâr
15. Bir zâlîm koline eylâp giriftâr
16. Hayrânda koymağın yâ Zü'l-Celalım
17. Firâġi diyr şer hem bolsa şânımda
18. Hayra dönder armân koyma cânımda
19. Dünye âħir dost duşmanıñg yanında
20. Şermende koymağın yâ Zü'l-Celalım

¹ Mg'ta Zü'l-celalî kaydedilmiştir Şiirin dua amlamıyla kb S 116'dan Zü'l-celalım tercih edildi

124

Ve lehu eyzan

1. Kısmet olmaz gidek uzak yollara
2. Naşib koymaz gidem yolum bağlar hey
3. Hayrân Mecnûn bolup çıksam çöllere
4. Baram mesken tutam sizi dâğlar hey
5. Oyun bile oğlanlığın demindin
6. Ötdim geldim kâmilliğin cemindin
7. Könglim lertzân boldı dünyâ gamındın
8. Tutdı sinem çafraz çafraz dâğlar hey
9. Kayda kayda oğlanlığın râyındın
10. Yetip geldim kâmilliğin yâyındın
11. Batdı başım çıka bilmen lâyındın
12. Yâda tüşer öngki gezen çağlar hey
13. Cāhıllıkda çār tarafa atışan
14. Bilmezlikde hamu işe katişan
15. ‘Aciz kâlip karrılığa yetüşen
16. Öz özindin derd edinip āğlār hey
17. Ma‘nı anğlan Mağdumxulı sözindin
18. Fikre düşer yaşlar aķar gözindin
19. Hemme zātlar tağyir tafar özindin
20. Yâ Rab yıkılmazmı beyük dâğlar hey

125

Ve lehu eyzan

1. Kerem eyle yâ Rab kudretli Subhân
 2. Ğarib ğamgîn geçgen hâlîme meniñg
 3. ‘Aķılım ħayrândur etmişem pişmân
 4. Bilmezlikde geçen sâlîme meniñg
 5. Maĥşer gün bolmasañg Sen mañga dalda
 6. Yâ Rab niçük bolur işim şo hâlde
- Mg. s. 109
7. İmânım metâ‘ ın aparın yöldä
 8. Rehzenler kıymağın yölîma meniñg
 9. Dîn kılcıñ ursorı tende zûrım yok
 10. Muĥtâca nân bersem elde zerim yok
 11. Faķır menem Sendin ayrı yerim yok
 12. Bir teselli bergin köñglime meniñg
 13. İstese deñg düşlar başa altun tâc
 14. Faķırlık mülkinde mañga bergin pâc
 15. Yâ Yaradan etme nâmerde muĥtâc
 16. Dileğim düş etme zâlîme meniñg
 17. ‘Âciz menem Sendin özge kimim bâr
 18. Öz beren cânıñga cebr etme Cebbâr
 19. Maĥdumķulı aydur keremli Ğaffâr

20. alışma ıldığım [fi'lime]¹ meniĝ

¹ Mg'ta "Koylıma" kaydedilmiştir Kb S 176'dan düzeltildi

Ve lehu eyzan

1. Namāzḥon dervişler devletli baylar
2. Felekiñg gerdānı kecdur yārānlar
3. Minnet bile kılgan namāz yöl almaz
4. Devlete dıynanmak hiçdur yārānlar
5. Sıkılsa burunlar sararsa yüzler
6. Kırsısa dodaqlar bolmasa sözler
7. Gögerse dırnaqlar ālarsa gözler
8. ĩmāndın özgesi pūçdur yārānlar
9. Aşlıñg avuç kumdur dem bir nefesdür
10. Öziñge bir dolan işiñg ‘abeşdur
11. Cesed bir menzildür ten bir kafesdür
12. Cān bir gözi bağılı kuşdur yārānlar
13. Ğāfıl bolmañg dünyā gelen öterler
14. Munda hoşvaqt bolmañg bārdur menziller
15. Çekilür kervānlar yörir ḥaṭarlar
16. Bir izi üzilmez göçdür yārānlar
17. Ecel yaḳañg tutar bir gün bağırdur
18. Giden ḳaydıp gelmez bu bir uğırdur
19. Menziller ırāḳdur yükler ağırdu
20. İrterek terfeniñg giçdur yārānlar
21. Ḳutulur sen Ḥaḳ yölında cān bersenğ

22. Hülle bolur bu gün [silkip ton bersenġ]¹

Mg. s. 110

23. Sāye bolur muhtāclargā nān bersenġ

24. Bir aca nān bermek hacdur yārānlar

25. Maḥdumkulı boyun koyġun bu emre

26. Māla meşġul bolup ḳālmaġın gümra

27. Yüz yıllık tetārık beş günlük ‘ömre

28. ‘Aḳıl edinġ niçük işdur yārānlar

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 66'dan tamamlandı

Ve lehu eyzan

1. Seher vaqtı ğāfil bolmañg yārānlar
2. Dergāh[lar]¹ açılur çağdur bu çağlar
3. Raḥmete düş geldi bu vaqt erenler
4. Haq nūrı saçılur çağdur bu çağlar
5. ‘Āşı bolma günāhiñgdin yanagör
6. Öziñg tanı menligiñgdin inegör
7. Yaḥşı vaqtdur tevbe kılıp dönegör
8. Yazıklar geçilür çağdur bu çağlar
9. Haq seni saklasun hicrān yelindin
10. Azaşmağın yölçilariñg yölindin
11. Muḥabbet cāmları dostiñg elindin
12. Hāzır bol içilür çağdur bu çağlar
13. Yüz yıl gezseñg yalançını süriben
14. Ten torfağa döner bir gün eriben
15. Yoqluq meydānında meclis quriban
16. Menlikdin geçilür çağdur bu çağlar
17. Maḥdumkulı gitdiñg dünyā küyine
18. Cāhıllıqda köñgöl koydiñg oyına
19. İmdi ayak basdiñg otuz öyine
20. Göz yaşı saçılur çağdur bu çağlar

¹ Kb S 136

128

ve lehu eyzan

1. Yahtı salur gider zūlmāt tūinde
2. Menim şāhib-cemālimni gördiñgmi
3. Bahar eyyāmında heyhat güninde
4. Menim şāhib-cemālimni gördiñgmi
5. ‘Anka sıfat turup Haḫ! [dip]¹ kalkan kuş
6. Gicesi tirikdür gündizi bihūş
7. [Nevāyi jindeli]² egni hırka pūş
8. Menim şāhib-cemālimni gördiñgmi

Mg. s. 111

9. Ka‘be tarafında Şāmda ‘Irākda
10. Kan edipdür felek bağırm firākda
11. Men müdām gezerin yar [dip sōraḫda]³
12. Menim şāhib-cemālimni gördiñgmi
13. Hürremde Kıtayda Çin-i Māçinde
14. zūlmā‘il ornunda ‘arşinğ içinde
15. İklīm degresinde felek burcında
16. Menim şāhib-cemālimni gördiñgmi
17. ‘Āşıklar dehinde Kūlzum devrinde
18. Kūbbet’ül-islāmda Ceyhūn baħrinde

¹ Mg’ta yoktur vezin gereği Kb S 48’den tamamlandı

² Mg’ta silinmiştir Kb S 48’den tamamlandı

³ Mg’ta silinmiştir Kb S 48’den tamamlandı

19. Sidre şahrâsında ʿîsâ şehrinde
20. Menim şâhib-cemâlimni gördiñgmi
21. Hâzret ʿAlî etgeç ʿâleme daʿvi
22. Kâfdın Kâfa gitdi Hâzretiñg çavı
23. Yâ iqlîm eyesi Aḥmed Yesevi
24. Menim şâhib-cemâlimni gördiñgmi
25. Maḥdumḳulı çeker yârıñg ğamini
26. gezip tafabilmez rûy-i zemîni
27. Yâ âdı Cebrâʾîl Tañgrı emîni
28. Menim şâhib-cemâlimni gördiñgmi

129

Ve lehu eyzan

1. Aşlâ Seni görmemişem dildârım
2. Kûmrımı Sen bûlbûlmü Sen nâme Sen
3. Ğamgîn könglim hîyâlîngla aldarın
4. Bağ içinde gülgülmü Sen nâme Sen
5. Kırakçımuñg ya seyidmuñg hocamuñg
6. sâķımu sen yâ şarâbmuñg yâ câmmuñg
7. Yâ yılmı Sen yâ gündiz yâ ğicemuñg
8. Yâ Aymu Sen yâ Günmü Sen nâme Sen
9. Yâ müşkmü Sen kâfûrmu sen ‘enbermuñg
10. Yete bilmen yâ çarķımu Sen çenbermuñg
11. Yâ deryamuñg yâ mevcımu Sen lenbermuñg
12. Yâ girdâbmuñg yâ burķunmuñg nâme Sen
13. Altunmu Sen kûmüşmü Sen dürmü Sen
14. Yâ ‘Arşımı Sen yâ Kürsmü Sen nâme Sen
15. Yâ yakûtmıñg yâ mercenmüñg dürmü Sen
16. Yâ çıraķımuñg yâ revşenmüñg nâme Sen

Mg. s. 112

17. Maķdumķulı geķ nâmusdın ‘arınğdın
18. El götergin bu vefâsız kârîñdın
19. Cihân dolı sen ğâfil sen yârîñdın
20. Mey mestmü sen yâ şeydâmuñg nâme sen

Ve lehu eyzan

1. Men Ya' kûbam âh u zârı çekem Yusuf diye-diye
2. Gözleriminîḡ kanlı yaşı dökem Yusuf diye-diye
3. Felek âḡlâr gözyaşına ne sevdâ saldıḡ başıma
4. Mecnûn bolup dâḡ başına çıķam Yusuf diye-diye
5. Her tarafdın cülge cülge bulut oynar salur kölge
6. On iki dâḡ yedi cülge sökem Yusuf diye-diye
7. Gıtdi Yusuf gelmez ḡaber turayın âḡlâp her seḡer
8. Kâl'e-kâl'e sehir sehir sôram Yusuf diye-diye
9. Meger Yusuf düşdi çāya cemālınḡ dîp baķam Aya
10. 'Irâķ zemîn Kerbelāya Baķam Yusuf diye-diye
11. Ḥasretime felek âḡlâr 'âşık boldı dilsiz zaḡlar
12. Ferhād olup büyük dâḡlar yıķam Yusuf diye-diye
13. Öter eyyam döne döne geķer bu cān yana yana
14. Ertir aḡşam āya güne baķam Yusuf diye diye
15. Yusuf gezer îldin île şeydâ bolup îldin île
16. Soraḡ salup îldin île çıķam Yusuf diye-diye
17. Maḡdumķulı dost yüzindin Durmaz yaş aķar gözindin
18. Bülbül bolup yār sözindin Oķam Yusuf diye-diye

131

ve lehu eyzan

1. Boyadılar köynegiñgi kan bile
2. Adı belli ‘ arab dilli sevdüğüm
3. Ayrılıkda yandı atam cân bile
4. Adı belli ‘ arab dilli sevdüğüm
5. Şām ‘ abālı Rum kabālı cānānım
6. Ağlay ağlay cefālarıñg derdindin
7. Korka korka sahrālarıñg kurdındin
8. Ayrıldıñg atañgdin Ken‘ ān yurdındin
9. Adı belli ‘ arab tilli sevdüğüm
10. Şām ‘ abālı Rum kabālı cānānım
11. Çıplak oldu gül bedeniñg soyıldı
12. Dāğ-ı hicrān sīneñg üzre koyıldı
13. Yığlamakdın Ya‘ kûb gözi oyuldu
14. Adı belli ‘ arab dilli sevdüğüm
15. Şām ‘ abālı Rum kabālı cānānım
16. Geldi ol dem kardaşlarıñg böğürşip
17. Korkısındin kurt kuşlar yügürşip

Mg. s. 113

18. Kapañglar kurt üste durıp telmirşip
19. Adı belli ‘ arab dilli sevdüğüm
20. Şām ‘ abālı Rum kabālı cānānım

21. Maḥdumḳulı aydır ʿālem yıķıldı
22. Felek seni Mıṣra aldı çekildi
23. Piṣmān edip [ayağınġa]¹ yıķıldı
24. Adı belli ʿ arab dilli sevdüğüm
25. Şām ʿ abālı Rum ḳabālı cānānım

¹ Mg'ta "yanınġa yarı" kaydedilmiştir MI S 1682den düzeltildi

Ve lehu eyzan

1. Evvel barıp deslāp Ḥayber dāğında
2. Kāfirler kanını saçdı Muḥammed
3. Lekāhirde Sekvān Kābil şehrinde
4. Cefā çeküp dinin açdı Muḥammed
5. ‘Āşıklar fāş olup ‘ışka minende
6. Ṭūra nazar düşip dāğlar yananda
7. Bırağ gökdin [gelip]¹ yere inende
8. Refref minip ‘arşa uçdı Muḥammed
9. Mīkā’ il İsrāfil Azrā’ il bile
10. Geldiler durdılar Cebrā’ il bile
11. Seyr etdi Selsebil Zencebīl bile
12. Kevşer arıgındın içdi Muḥammed
13. Mi‘rāciṅ gicesi seyre baranda
14. Yā Cebrā’ il Emīn bile yörende
15. Behişt kafusına gelip duranda
16. Bismillāh! dīp ışık açdı Muḥammed
17. Maḥdumkūlī ōzge dīni bozdılar
18. İklīm iklīm şehir şehir gezdiler
19. Cefā birle İslām dīnin düzdiler
20. Altmış üç yaşında geçdi Muḥammed

¹ Kb S 62

Ve lehu eyzan

1. Muḥammed gelür dîp asmân işigne
2. Melekler müşk ile ‘anbar saçdılar
3. Bağlı erdi açılmazdı evveldin
4. Kırk gün burun evvel kafu açdılar
5. Muḥammed basıldı Bedrîṅ ceṅinde
6. Bir niçe müslümân kâldı [çaṅında]¹

Mg. s. 114

7. Şâh-ı merdân çıkıp geldi soṅında
8. Atıṅ gövresindin âl kan saçdılar
9. Kırıldı yök boldı bir niçe Tersâ
10. Melek perin atar asmânda görse
11. Daqyânus devrinde niçe kimirse
12. Bir it bile hemrâh bolup kaçdılar
13. Rüstem dâğ sürerdi bir atı bile
14. Devler titreşürdi gürz hevfi bile
15. H̱āca Ahmed Yesevi yüz sūfî bile
16. Keştisiz deryânı şöyle geçdiler
17. Maḥdumkulu te‘ şîb etdi bir işde
18. Yer yüzünde tutmak üçün serişte
19. Harût Marût atlı iki ferişte

¹ Mg’ta silinmiştir Kb S 28’den tamamlandı

20. Bâbil kıuyusunda çāya düşdiler

Ve lehu eyzan

1. Ey yārānlar Ādemzād ma‘ nı bilmez yaşında
2. Bîgam olur dünyâdin tördinde yâ bēşinde
3. Bēşinde begdür bilmez dünyāni göze almaz
4. zerre kaygısı bolmaz gezer oyun daşında
5. Eger on yaşa gelür oğlanlıkdın hūş gelür
6. İmek içmek hoş gelür küy köp bolur başında
7. On yaşa yetse sālî kalkar köngül hiyālî
8. Çalur cāhīllık yeli civān görnür düşünde
9. Civānlık ōdı yanar oğlanlık nırhı döner
10. Her gün bir ‘ ışkâ miner ol yigrimi yaşında
11. Göziñg aldır sen mālâ uğrayur sen her hālâ
12. Güyciñg geldi kemālâ otuza ulaşanda
13. [Cāhil bolan kem bolur ne muñga merhem bolur
14. Kırkda ‘ aqıl cem bolur ādemzādıñg başında]¹
15. Yaş elliye gidende bolur qarrı ādında
16. Ölüm bolur yādında sanğı eder işinde
17. [Düşmişem sevdāya]¹ dîp Sevdālî govgāya dîp

¹ Mg’ta yoktur Kb S 116’ten tamamlandı

18. Geçdi ‘ömrüm zaya dîp âh urar altmışında

Mg. s. 115

19. Yetmişde lâş қақланur cân cesedde saқланur

20. Қayğı Һasret çohланur kösti bolur işinde

21. Қувветi yōқ tutanda incalmayın yatanda

22. Yaş segsene yetende tanımaz uğraşanda

23. Чықmaz içerdin daşa baқmaz қovım қardaşa

24. Öli dîrler ol kişâ yaş toғsandın âşanda

25. Maҳdumқulı himmeti қālmaz қurbı қımmatı

26. Peyğamberniң ümmeti hiç bolur yüz yaşında

¹ Mg’ta silinmiştir Kb S 116’ten tamamlandı

1. Ey yārānlar ādem oğlu boz torfağdın bolmaq haqdur
2. Aşlı hākđın önen ādem kuma qarlıp qālmaq haqdur
3. Kelāmda bār iş beyāndur bārça iş Haqa ‘ayāndur
4. İnansaᅇg saᅇga ‘ayāndur ölmek haq tirilmek haqdur
5. Eyyūba yetmek şabirde tākatiᅇg yoğdur cebirde
6. Mūnkir nekir dar kabirde sōrağ so’āl kılmaq haqdur
7. Etgen işleriᅇg sōrılup gün kızıp mizān qurılup
8. Tūğ çekülüp ‘alem urlup yavuz günler gelmek haqdur
9. Mağdumkulı azsaᅇg yōliᅇg ol gün niçük geçer hāliᅇg
10. Bu gün zōrlāp alan mālīᅇg erte qaydıp bermek haqdur

ve lehu eyzan

1. Mekkedin çıkdı bir gözel Medinâge revân oldu
2. Gören tâc etdi serine görmeniñ bağı ıkan oldu
3. Hâkdın aña indi Kelâm âdı şâm-çırâğ'ıl-âlem
4. Muṭi' oldu cümle âlem şöyle şâhib-kırân oldu
5. Dosta yetdi bara bara yedi gögi yara yâra
6. Her kim münkirdür ol ere kâfırdur biimân oldu
7. Kıl gösterip Resûl âglâr kovşaşdı gonçalar bağlar
8. Bedriñ urşında dâğlar yedi aylap duman oldu
9. şaf kırdı bâtır beñgiler çıkdı dövüşe zeñgiler
10. Kana doldı üzeñgiler 'Aliniñ desti ıkan oldu
11. Muḳâtil etmedi teşviş 'Alî bilen saldı döğüş
12. Torfağ demir polad kûmüş ıkal' eleri reygân oldu
13. Maḥdumḳulı Rûmistâna çaldı kılıç Hindistâna
14. Badeşşâna Tûrkistâna yedi iklîme ḥân oldu

137

Ve lehu eyzan

1. Yâ Ḥabīb Ḥaḳ Resûl sen çın cāndın sevmişem seni
2. Dervîşler [ḳadır gîcesin seven dek sevmişem seni]¹
- Mg. s. 116
3. Eyleyüp seyr-i seyrânı geşt etsem küll-i Īrânı
4. Mişli İbrâhîm Sârânı seven dek sevmişem seni
5. Ya'ḳûb yurt etdi Ken'ânı oğlıdur Mışır sultânı
6. Mişli Yusuf Züleyhânı seven dek sevmişem seni
7. Yalançını tutdı âdı alardur 'ışkıñg bünyâdı
8. Mecnûn Leyli perizâdı seven dek sevmişem seni
9. Dildi dâğlarıñg ne yerni tapmayın biri birini
10. 'Âşık Ferhâd ol Şirîni seven dek sevmişem seni
11. Egdi meni dünyâ mâlı bolmadı 'ışkım kemâlı
12. Seyf'ül-melek Mâh-Cemâlı seven dek sevmişem seni
13. Basdı muḥabbet nişânı geşt eyledi çâr güşeni
14. Yemende Varḳa Gülşânı seven dek sevmişem seni
15. Bir gün yolukdılar Hızra durdılar niyâza nezre
16. Bir birini Vâmık 'Uzra seven dek sevmişem seni
17. Gitdi eldin ihtiyârı ḳâlmadı nāmûs-ı 'ârı

¹ Mg'ta silinmiştir Kb 129'dan tamamlandı

18. ‘Āşık Nevruz Gülfırhârı Seven dek sevmişem seni

19. Gezdiler Rûmıñg düzini berdiler Hâkıñg karzını

20. ‘Arızda kanber Ārzûnı seven dek sevmişem seni

21. Tutmadı alar dünyâni kâlmadı yâr-ı yârânı

22. Mişli ol Tâhir Zührâni seven dek sevmişem seni

23. Bu dünyâ koyıpdur kimi hoş görgin bês günlük demi

24. ‘Āşık Ġarib Şâhşanemi seven dek sevmişem seni

25. Mağdumkulı dünyâ fânî ötüpdür Rüstemler kanı

26. Ay Güni Zemîn asmânı seven dek sevmişem seni

Ve lehu eyżan

1. Kerem etsenġ Ƙadır Tańgrı dñnyālikdin at islārin
2. Ʀāli‘ im uyķuda ķālmıř bir aķılmıř baķt islārin
3. Yoķsullıķ bir yaman yōldur faķir menem ķolum ķaldır
4. Ʀelāl rızķ ber kesib bildir kimyā atlıġ ot islārin
5. Yalan dñnyāda yōrmege dost ber ‘ iřret sūrmege
6. ‘Ömür eklāp ġün görmege segsen yıl furşat islārin
7. Ʀacı Bektāř ‘ Abd’ul-ķādir Ʀı‘āce Ahmed İmām Rızādur
8. Fereydñn bir evliyādur bārındın himmet islārin
9. Firāġi ‘ ıřķa uġrařdım deryā girdim mevce dñřdım
10. Ʀor ķālmasın puşt-der-puştım berķarār devlet islārin

ve lehu eyzan

1. Ey yārānlar ḥarām işe ulaşmaz
2. Eger dürüst bolsa sālī bendeniṅ
3. Ḥarāma ulaşmaz pise bulaşmaz
4. Ḥaqa doğru bolsa yōlī bendāniṅ

Mg. s. 117

5. Tāze ‘ömrünṅ solur ecel bādındın
6. Āḥir nuḡṣān gelür dünyā sūdındın
7. Boynı āzād bolur tamuṅ ōdıındın
8. Ḥaḡı yād eylese dili bendāniṅ
9. Ḳabriṅge salmazlar dünyā mālındın
10. Yūzi ḡarar cevāb gelmez dilindin
11. Ḳiyāmet gün şıḡve eder elindin
12. Zekʼātsiz yıḡılan mālī bendāniṅ
13. Nefs ḡiyālda köṅül dünyā küyinde
14. Yol ıraḡdur ağır yük hem boyında
15. Ayaḡı ṡalebde eli uyanda
16. Ecel aḡzındadur bili bendāniṅ
17. Maḡdumḡulı her kim işin sāf etmez
18. Ma‘lūmdur ki āḡiretdin ḡevf etmez
19. ‘Āciz teni ötgür ōda tāb etmez
20. Yā Rab niḡük bolḡay ḡālī bendāniṅ

140

Ve lehu eyzan

1. Rūz-i mahşer şikāt bolur eliñgdin
2. Rūsvālīgıñg budur seniñg ğıbetkeş
3. ‘Ömür yele berme azma yölıñgdın
4. Ağırtmağın ilıñg ğüniñg ğıbetkeş
5. Bulut kimin yügrip barķ kimin gürler
6. Gāh-i buzdın tahtlar āteşin yerler
7. Katır dek cünbānlar buğra dek möylar
8. Bedeniñgdin sōrar ķanıñg ğıbetkeş
9. Hālıñg gören fermān bolup āğlārlar
10. Öziñg Siccīn atlı cāyda bağlarlar
11. Diliñg çeküp demir bile dāğlarlar
12. Kara bolur şol ğün ğüniñg ğıbetkeş
13. Yaman söz ayırur yaḥşı dostıñgdın
14. Ğünāhıñg agramı basar üstiñgdin
15. Cehennem içinde tamuğ astındın
16. Feleklere çıkar üyniñg ğıbetkeş
17. Maḥdumķulı aydır ilıñg gözindin
18. Düşiben ḥor bolsañg [görgin öziñgdin]¹

Mg. s. 118

¹ Mg'ta silinmiştir Ap (96/18)'den tamamlandı

19. Dilingi çekmeseng ħarām sözingdin
20. Belli bibād bolur dīning ğibetkeş

141

Ve lehu eyzan

1.Ey yārānlar ‘ömrindin geçdi diyip āġlārın

2.Gitdi ‘aqlım ornındın çaşdı diyip āġlārın

3.Giden dönmez yölindın düşmez yaman fi‘lindin

4.Diyānet ħalk elindin uçdı diyip āġlārın

5.Hāzır biziġ zamānda yaman sözler zebānda

6.ẓülüm işler cihānda coşdı diyip āġlārın

7.Bu eyyāmda bedkārler yüz dil bile āldarlar

8.Ḳanı niçe dildārlar geçdi diyüp āġlārın

9.Niçe sāde deġ düşlar Şeytān biligni başlar

10. Yüz çevirip ḳardaşlar ḳaçdı diyüp āġlārın

11. Görinġ felekiġ oynun üzer ‘alemiġ boynun

12. Niçe cānlar yer ḳoynın ḳuçdı diyüp āġlārın

13. Maḥdumḳulı dīr merde dünyā benddür ten perde

14. Bir başım sansız derde düşdı diyüp āġlārın

142

Ve lehu eyzan

1. Gökdin yoğarıdur ‘arşdın aşâkdur
2. Ey yârânlar ornı ôzi behiştîng
3. Hezâr miñg nağmesi yüz miñg muğâmlı
4. Hemise qurılur sâzı behiştîng

5. Hızır yaşın rûzi kılsa gezmege
6. Dâvûd kâtibligin berse yazmağa
7. Gice gündiz bolsam şerhın düzmege
8. Yüzdin biri aydılmaz sözi behiştîng

9. Dervişler düyşde görüp bol[mış]¹ ‘âşıkı
10. Kızıldın kayrılmış ferşi eşigi
11. ‘âlemi garğ eder nûrdın ışığı
12. Eger bir açılsa yüzi behiştîng

13. Kelâm içre okıp aydur mollalar
14. Kullukçı rızvânlar bir niçe hûrler
15. Muraşsa‘ halhâllar nâzûk hülleler
16. Tükenmez nığmati nâzı behiştîng
17. Şerhını etmağa sözim dilim yok
18. Hâk ôzi hâkimdür cebr u zülüm yok
19. Kayğı gam yök karrılık yök ölüm yok
20. Ayrılmaz sovlmaz yazı behiştîng

¹ Mg’ta “bolmaz” kaydedilmiştir Kb S 144’ten düzeltilti

21. Yüz şerbetdin ma' cûn olup katılan
 22. K̄ara saçı aḳ tofiḡna çatılan

Mg. s. 119

23. 'Uruben etrāben¹ tāze yetilen
 24. [Sıfanur]² sallanur k̄ızı behiştinḡ
 25. Maḥdumḳulı vaşfi gelmez dillere
 26. Dile gelse beyān etsem illere
 27. 'āciz bendelere 'āşī ḳullara
 28. Yā Rab ōziḡ eyle rūzi behiştinḡ

¹ Vâkia süresi 37. Âyet: tatlı konuşan ve yaşıt olan cennet kadınları

² Mg'ta silinmiştir Kb S 145'ten tamamlandı

143

Ve lehu eyzan

- 1.Dorğı baķmazlar cullıya göze kızıl tonlı görnür
- 2.Söz fehmi etmez aķmak gedı ōz yanında dilli görnür
- 3.Başı [degmeyeke]¹ ķurtlar ķaşıd sanmaņg gerekdür yurtlar
- 4.Yıgında tanılur merdler il içinde mālı görnür
- 5.Fıkr et başa iş düşmende assı yokdur soņg pişmānda
- 6.At meydānda ār duşmānda toyda tirme şālı görnür
- 7.Cānı sağıņg sözlār dili Comerdiņg dek durmaz eli
- 8.Her kişıye ōz ‘aķılı ōzine kemālı görnür
- 9.Ķadīmdin seddür yaķşılıķ yaķşı zātdur yaķşı kılıķ
10. Merd yigide az yaķşılıķ azı hem sevgili görnür
11. Gel ‘aķıl dolandur imdi yürek peyvendi cān bendi
12. Her kişıye ōz ferzendi ōzine cemālı görnür
13. Maķdumķulı söz būnyādıņg ağızıņgda yaķınıņg yādıņg
14. Hūner yōķ söz bilen ādıņg ħalk içinde [belli]² görnür

¹ Mg'ta "degmenġiz" kaydedilmiştir Kb s. 81'den düzeltildi

² Mg'ta silinmiştir Kb S 81'den tamamlandı

144

Ve lehu eyzan

1.Tört miñg tört yüz yaşıñ Luqmāñ hekimiñg

2.Başı kara kuma batdı yārāñlar

3.Kerk bedevli ağır gürzli Rüstemiñg

4.Ecel cellād anı tutdı yārāñlar

5.Yusufiñg arzısı Ya' kûb yanında

6.Sevgüsi bağında derdi cānında

7.Kimiñg qadı bārdur çarhıñg yanında

8.Yusufı kul diyip satdı yārāñlar

9.‘āleme hükm eden İskender sultāñ

10. Ecel tedbirine tapmadı dermāñ

11. Tahtını yel çeken hükm-i Süleymāñ

12. Dünyāda qālmadı ötdi yārāñlar

Mg. s. 120

13. Üç yüz on [üç mürsel]¹ qālmadı biri

14. Qanı ‘Āsif Süleymāñiñg veziri

15. Qanı ol Hāq Resūl Hāqıñg ōz şiri

16. Kara yer qamusın [yuvtdı yārāñlar]²

17. Maḥdumkulı aydur gāfil oturmañg

18. Kılça cānı uzun qaygā batırmañg

19. Yalançını ḥasret bile ötürmeñg

¹ Mg'ta silinmiştir Ml S 178'den tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir Ml S 178'den tamamlandı

20. Bir faşıl devrândur ötdi yârânlar

145

Ve lehu eyzan

- 1.Eşek õzin egsik saymaz bedevdin
- 2.ķimet etsenġ at yanında bellidür
- 3.Bedev diğeç hemme bedev denġ bolmaz
- 4.Çın bedevler meydânında bellidür

- 5.Oġlanlıkda bilmez idinġ beg idinġ
- 6.Yamana hiç yokmaz söziġ öġüdinġ
- 7.Ārif bolsaġ aşlın sorma yigidinġ
- 8.Edebinde erkânında bellidür

- 9.Bu cihânda doymaz göziġ sır bolmaz
10. Her yolbarsdın kaplaġ bolmaz şır bolmaz
11. Yigit diğeç tamâm yigit pır bolmaz
12. Kõç yigitler mehmânında bellidür

13. Devlet kõnşa bolacaġinġ başında
14. Hemâyetli îli gerek daşında
15. Yigit õzin maġ lûm eder aşında
16. kılıcında zebânında bellidür

17. Maġdumķulı ġarīblerinġ göz yaşı
18. Daġları yandırıp eridir daşı
19. Faķire cebr eden zālimiġ işi
20. Rûz-ı maḡşer dīvânında bellidür

146

ve lehu eyzan

1.Ey yārānlar bilmek olmaz ne iş gelür başımıza

2.Görünğ bu qahbe feleki Heñğngām qurar daşımıza

3.Ecel gelür ağızın açup inçe biller zemīn kuçup

4.Gülüp gelen āğlāp gezer raḥm [eylemez]¹ yaşımıza

5.İnanmañg baht u iqbāla dolanur yüz miñg ḥiyāla

6.i' tibār yōk genc-i mālā dünyā meñgzer düşimize

7.[Felek bize]² egri bakıp el uzadıp efsūn okıp

8.Orta yere dāne dōkip tor çeküpdür daşımıza

9.Maḥdumkulı barsañg mundın ḥayrñg şeriñg sōrlur sendin

10. Ayrılsa Şirīn cān tendin qum qarılur lāşimize

¹ Mg'ta "etmez" kaydedilmiştir Vezin gereği Ml S 179'dan düzeltildi

² Mg'ta silinmiştir Ml S 179'dan tamamlandı

Mg. s. 121

147

1.Yaḥşılıgı pīs bilmez ār yanında bellidür

2.Görer göziṅ ḳimetı kör yanında bellidür

3.Deli köṅül dayancı yoḳdur dünyā inancı

4.Sağ ḳulağıṅ ḳuvancı ker yanında bellidür

5.Eger pīr sen eger yaş ḳılma sırıṅ ḥalka pāş

6.Sır saklayan miḥek daş zer yanında bellidür

7.Bu dünyāniṅ murādı at za‘ife züryātı

8.Arvananıṅ ḳuvveti ner yanında bellidür

9.Bolsa ğamdın ḥalāşım yaza dönse ḳış faşım

10. Maḥdumḳulı iḥlāşım yār yanında bellidür

148

ve lehu eyzan

1.Yigit hālîṅ karrılığa Salayın diseṅ öylengin

2.Kedḥudālîḳ endişesin kılayın diseṅ öylengin

3.Ketḥudālîḳ güzel yöldur qayğı qaldırmaz ğam öldir

4.Yigitlik bir kızıl güldür solayın diseṅ öylengin

5.il öy gerek yorğan düşek ferzend [bend]¹dür ‘ayāl duşaq

6.Yüke verzişkār boz eşek bolayın diseṅ öylengin

7.Gezerge oynāp dalaşıp qālur sen ğama bulaşıp

8.Ḥasrete derde dolaşıp qālayın diseṅ öylengin

9.Coşğun ede sen ōziṅdin ayrılur sen hoş yazıṅdın

10. Tükenmez derdiṅ izindin yeleyin diseṅ öylengin

11. Açıp yigitlik dumanın getir sen qayğı zamānın

12. Dünyāniṅ yaḥşı yamanın bileyin diseṅ öylengin

13. Maḥdumqulı gezip [her tay]² etmezdiṅ cihāndın pervāy

14. Peyğamber sünnetin bercāy edeyin diseṅ öylengin

¹ MI S 182

² MI S 182

149

Ve lehu eyzan

- 1.Seniñ dek Qadırdın dileg dilerin
- 2.Raħm eyleyüp yağmur yağdır Sulṭānım
- 3.Ġaribem ġamġinem nāliş eylārın
- 4.Raħm eyleyüp yağmur yağdır Sulṭānım

- 5.Qadır Allāh dökġin raħmet bārānı
- 6.Ekiniñ hemdesti yeriñ yārānı
- 7.Yeriñ göġiñ ‘Arşıñ Kürsiñ Subhānı
- 8.Raħm eyleyüp yağmur yağdır Sulṭānım

Mg. s. 122

- 9.Bülbüller mest bolsun ‘ālem ayılsun
10. Qayġılar def bolsun ġamlar sovulsun
11. Nevşirvān vaqtı dek cihān yayılsun
12. Raħm eyleyüp yağmur yağdır Sulṭānım
13. Raħmetiñ işigi ferşdın açılsun
14. Nuriñ insün yer yüzine saçılsun
15. Ġubār uçsun ‘ālem yüzi açılsun
16. Raħm eyleyüp yağmur yağdır Sulṭānım
17. ‘ālem taqđır gözler taqđır fermānı
18. Cihānı başt eyle çıksun armānı
19. Sendin biter derdlileriñ dermānı
20. Raħm eyleyüp yağmur yağdır Sulṭānım

21. Bende-yi fermānım ne bārdur mende
22. Raḥīm Sen Raḥmān Sen kerem kân Sende
23. Keremiñg bolmasa qâldıq dermende
24. Raḥm eyleyüp yağmur yağıdır Sultānım

25. Dergāhdin dilenür nâlišli kıllar
26. Münâcât eyleyüp açarlar diller
27. Yamanlık göterlip yayılsun iller
28. Raḥm eyleyüp yağmur yağıdır Sultānım

29. Maḥdumkıulı ‘ışkıñg eylār irāde
30. ‘İşkîñga kemāl et kıoyma ārada
31. Yetürgin maķşada maḥşer murāda
32. Raḥm eyleyüp yağmur yağıdır Sultānım

150

Ve lehu eużan

1. Deŋim dūşum ƣoç yigitler her kim bir işe ulaşdı
2. Hāk her kime bir yōl berdi her kim bir burça dalaşdı
3. Kimler girdi Hāk yōluna yaḥşılıƣ düşdi fi‘line
4. Kim ƣılıç aldı eline ƣaldı islām dīnin açdı

5. Ner bedevli begler ḥānlar atlansa dolar meydānlar
6. Sökdi zereh dökdi ƣanlar ƣoçaƣlar serindin geçdi

Mg. s. 123

7. Biz istārdik ulaƣ yārān naşib bizi saldı ḥayrān
8. Kimi gitdi īrān Tūrān kim İsfihān Tevrīz aşdı
9. Hāƣa ‘ayān boldı ḥālim ḥaƣda bilen bolmaz ma‘lūm
10. Maḥdumƣulı meniŋ yōlım [ol dostlardın ayra düşdi]¹

¹ Mİ S 187

151

Ve lehu eyzan

1.İlindin ayra düşen ah urar îli gözler

2.Yolundın ayra düşen ah urar yōlî gözlär

3.Gökde felek gerdândur halk yerde sergerdândur

4.Ne bâzîger cihândur göz açan mâlî gözler

5.Kimlerde kızıl tâcdur kimler sâ'îl muhtâcdur

6.Kimler düypdin gallâcdur kim [ferş-i]¹ hâli gözler

7.Kim nân tapmaz imege kim yer tapmaz koymağa

8.Kim ton tapmaz geymege kim tirme şalı gözler

9.Bu cihân bir püştedür kim zinde kim küştedür

10. Her bende bir işdedür her kim bir hâli gözler

11. Heñgîngâm uzın 'ömür az çihâr faşla başdur yaz

12. Gökde kanat yayan kaz gözleri köli gözler

13. Mağdumkulı hüş eylâp gezgin didâm yaş eylâp

14. Deli köngül coş eylâp Yüz miñg hiyâlî gözler

¹ Mg'ta "serçe" kaydedilmiştir Mn.s 187'den düzeltildi

152

Ve lehu eyzan

1. Bed aşıla beglik degse bir günde

2. Alur salur avun kuşın aŋlamaz

3. Yarlığı yöriyân nurbatsız begler

4. Fuḡarānıŋ gözde yaşın aŋlamaz

5. Beled başlar doğrı yölü çın bile

6. ‘ Ākil yigit söz başlamaz men bile

7. Nāmerd otır geŋgeş eylār zen bile

8. Ḳoç yigitler zen geŋgeşin aŋlamaz

9. Merddin dileg etseŋ aydur Hüb bolur

10. Bir baḡşışdin yetmiş belā def bolur

11. Muḡanneş geŋgeşi çölde köp bolur

12. Duşman görse tutan işin aŋlamaz

13. [Ḥaḡ yöluna her kim ḡayr iḡsān kılur

14. Ḳiyāmet gün bir yerine on gelür] ¹

15. Nāmerd duşman görse ḡuşşadın ölür

16. Ḳoç yigitler tördin beşin aŋlamaz

17. Maḡdumḡulı merd yanında dil başlar

18. Ḳılıcı ḡayreti bolan il başlar

19. Merddin doğan yığın görse yöl başlar

20. Nāmerd oğlı denḡin düşün aŋlamaz

¹ Mg ‘ta silinmiştir Ml S 188’den tamamlandı

153

ve lehu eyzan

1.Könġül berdim bir bivefā maġbūbe

2.Çıkdı eldin dāğı cāna derd oldı

3.‘ Āşık dır Baġmanam indi ol ħūba

4.Yol üstinde dūşsa gözüm dört oldı

5.Menlik bile etdim işimi zāya

6.İkbālim eşegin batırdım lāya

7.Ya [bir]¹ merde yıkıl ya da Ĥudāya

8.Bende işi baş tutmadı ārd oldı

9.Tuġunım tor bolup kaçdı şayyāddın

10. Gövre ġamdın dolı yürek hem otdın

11. Korkaram yār bizi çıkara yāddın

12. Ayrı yerde mesken tutdı yurt oldı

13. Sonam el bermedi saldım bāzımı

14. Laçın kovdı karġa aldı kazımı

15. Şunça faķırlıġa urdım ōzimi

16. Tilkülenip gezdım ādım kırt oldı

17. Maġdumķulı yüregimde derd törār

18. Kim görıpdür kıyınında kırt dörār

19. Ey yārānlar merd yıġıtdın merd dörār

20. Kaçan turdı nāmerdlerdin merd oldı

¹ Mİ S 188

154

Ve lehu eyzan

- 1.Elli minġ yıl devrân süren Benicân
- 2.Dünyâda qâlmadı yer be yer geçdi
- 3.Yüz yigrimi qarın ferzend göteren
- 4.Âdem Havvâ bile ser be ser geçdi

- 5.Ĥaĥ ôzi başarur yôla bendâni
- 6.Yola girip ümidli bol sendeni

Mg. s. 124

- 7.Şiş bile Keyumerş geyen cündeni
- 8.Rüstem Zâl geyiban qalender geçdi
- 9.[Devlerni bend edip dîne getiren]¹
10. Süre süre bu dünyâdın yitüren
11. Zemîne deryâya hüküm ötiren
12. Süleymân şıfatlı İskender geçdi

13. İşân oġlı Dāvūd ‘ âlemde sürdi
14. Ĥaĥ aġga Zebürinġ kelâmın berdi
15. Ĥazreti Dāvūdınġ huzûr şägirdi
16. Altı minġ altı yüz âhenger geçdi
17. Köpleri geçirmiş bu köhne cihân
18. Âĥiri insândur önġi Benicân
19. Maĥdumqulı aydur qâlmadı yeksân

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 54'ten tamamlandı

20. Yüz yigirmi tört mîḡ peygamber geçdi

155

Ve lehu eyzan

1. Geşt eyledim gezdım ‘ıřkıñğ dāğında

2. Ne belādur kimse eker bu derdi

3. ‘ışğ dāğın asdılar göğiñğ boynındın

4. Gök titreyüp çeke bilmez bu derdi

5. ‘ışğ eser etmese yanmaz ırāğlar

6. ‘ışka düşse kuşlar eñğrep kırt āğlār

7. Egilür heybetli kuvvetli dāğlar

8. Taşlar erip çeke bilmez bu derdi

9. Kimdür ‘ıřkıñğ yükin çeken merdāna

10. Felek gördi kırkup düşdi gerdāna

11. Zemīn cünbüş eylāp kāldı lerzāna

12. öllər tāb getürmez çekmez bu derdi

13. Behişt kaçıp ıkımış ‘arşıñğ öyine

14. Tamuğ kırkup inmiş yeriñğ teyine

15. Kāçdı deryā Ādem aldı boynına

16. Tört yüz yıllāp sürip geçmiş bu derdi

17. Mağdumkulı ekseñğ derd-i düğündin

18. ‘Āsı bolup şikve etme bu gündin

Mg. s. 126

19. Bu ölmek ayrılmak kālīpdur öñğdin

20. Peder bize mīrāř koymış bu derdi

156

Ve lehu eyzan

1. Deṅsiz bile deṅ eyleseṅ öziṅni
2. Derd boluban gezer sözi cānıṅdın
3. İraq olma qadrıṅ bilen merdāndın
4. Her iş tutsaṅ ol qıvanur yanıṅdın

5. Kahra minüp qaldırmaḡın şeytānı
6. Söze uyup unutmaḡın Raḥmānı
7. Kesse ‘aqlıṅ yaḡsı bile yamanı
8. Her bir söze coşup daşma qanıṅdın

9. şabrıṅ bolsa Subḥān yeter dādıṅa
10. Cenḡ-i cedel lāyık dāldür ādıṅa
11. Almay almay yaman sözi yādıṅa
12. Tiken bolup dürtip gezer ḡunıṅdın

13. Bir yaman söz cāna yılān dişidür
14. Oṅa ten bermeyān aḡmaḡ kişidür
15. Bolan işler bārça Ḥaḡıṅ işidür
16. Soḡsa zehri āsān çıkmaz inıṅdın

17. Maḡdumḡulı yalançıdur bu cihān
18. Mestde ‘aql bolmaz kāfırda ĩmān
19. Cāyın tapsa qarınca dey pīs duşman
20. Arslan olup el göstermez şanıṅdın

157

Ve lehu eyzan

1.Yoq yerdin şüret eylâp Hâk menzil etdi cāna

2.Tokuz āylâp oturdıng inip geldiing cihāna

3.Hariş nefsiing oturmz kaçır dünyā yaturmaz

4.‘Ömür öter tutdirmaz bu bāziger zamāne

5.‘İşkımnıing yeli coşar ‘aqlım dumanı çaşar

6.Söz bārdur heddin āşar Gitseng mundın bu yana

7.[‘ışk içinde]¹ yāylār men bu cihānı neylār men

8.‘Ayıblaşmaing söyler men her söz gelse zebāna

Mg. s. 127

9.Maḥdumkulı yā Cebbār ōziing bolgın mededkār

10. Köhne ‘ışka tāze yār derdin kıldıing behāne

¹ Mg’ta silinmiştir Mİ S193’ten tamamlandı

158

Ve lehu eyzan

1.Felek maṅga ğam bâdesin bereli

2.Vişâl kıysı hicrân nedür bilmezem

3.Ḥaḳ işine ten bermişem ğoreli

4.Arzû kıysı armân nedür bilmezem

5.Bende bolsaṅ ğözle Ḥaḳıṅ rızâsın

6.Cebir ile çekeğörgin cezâsın

7.Ecel bir ğün atar tîr-i kızâsın

8.Kiriş kıysı kemân nedür bilmezem

9.Bir şüretim baḳmaṅ bu ğün ôzime

10. ‘Ārif olsaṅ kılaḳ kıoyğın sözime

11. Dünyâ düÿbi yök ğörünür ğözime

12. Devir kıysı devrân nedür bilmezem

13. Az ‘ömrimi köp sevdâya satıp men

14. Özim bilmey ol deryâya atıp men

15. Ne ‘ummândur ne tileydür batıp men

16. Zemîn kıysı zamân nedür bilmezem

17. Her kim ğirse ol tileye ‘ummâna

18. Başın alup çıḳa bilmez bir yana

19. Kıdem kıoydım ol şaḫrâya meydâna

20. Cân kıaysıdur cihân nedür bilmezem

21. Men dünyānı asmāndaķı reŋ bildim
22. Issı-ıssı asılşardım soŋ bildim
23. İmdi anıŋ bārın yoğın deŋ bildim
24. Sūd ķaysıdur ziyān nedür bilmezem

25. Maḥdumķulı yōlınğ öŋi ardı bār
26. Çeker yükin her kişiniŋ merdi bār
27. Yüregimde pinhān ‘ışķıŋ derdi bār
28. Derd ķaysıdur dermān nedür bilmezem

Mg. s. 128

159

ve lehu eyzan

1.Ebdāl maṅga ebed cāmin sunalı

2.Mescid kıaysı mihrāb kıaysı bilmedim

3.Ol güdāza cānım erip yanalı

4.Abād kıaysı ḥarāb kıaysı bilmedim

5.Bir tābişe tāb etmedim toz boldım

6.Torfaķ boldım āteş boldım sūz boldım

7.Taşdın bişdim içdin köydım köz boldım

8.Kenār kıaysı kebāb kıaysı bilmedim

9.Güzer etdim bir mekānsız mekāna

10. Seyrān etdim bir meydānsız meydāna

11. Ḥayrān kıaldım bir cihānsız cānāna

12. Beyt kıaysıdur hem bāb kıaysı bilmedim

13. Nefse uydım bilmey ōzim hırş boldım

14. ‘Aķıl işin doğrı sandım ters boldım

15. Her eşyādın yārıṅ şıfatın aldım

16. Kıur’ān kıaysı kitāb kıaysı bilmedim

17. Maḥdumķulı ol mekānda meķş etdi

18. Şeyḥler turdı yigitleri raķş etdi

19. Her eşyādın yār cemālı ‘aks etdi

20. Āb kıaysıdur şarāb kıaysı bilmedim

160

ve lehu eyzan

1. Hoş günüñde hoş tāblaşıp gülmege

2. Barışmağa gelişmege yād yahşı

3. [Gam güninde galmağalıñ üstinde]¹

4. Kardaş yahşı doğan yahşı zāt yahşı

5. Helāl işle āhiretdin vehmiñg bār

6. Faķiri incitme köñgöl raħmiñg bār

7. ‘Āşık aydur azda köpde fehmiñg bār

8. ‘Āķil bolsañg söze kulaķ tut yahşı

9. Yürek dayancıdur oğıl züryātı

10. Şirīn maħbūb erür sünğkiñg kuvveti

11. Yigidiñg dünyāda üçdür murādı

12. Maħbūb gerek yarağ gerek at yahşı

13. Mollalar āhiret kepni söylerler

14. Münkir olma gercek işdür eylārler

Mg. s. 129

15. Kim bilür ki āhiretde neylārler

16. İyip içip minip kuçıp öt yahşı

17. [Tañrı giñg eylese bende köñgli

18. Rızķ ağızına girer tutsañg elini]²

¹ Mg’ta “gam ku kın lamağa üstinde” anlaşılmadığından Kb S 90’dan düzeltildi

² Mg’ta silinmiştir Kb Si 91’den tamamlandı

19. Devlet g zer etse tafar yılını –
20. Gelür bolsa gider bolsa y d yağşı

21. Ne  almayın kişi sözdin  g tdin
22. Ayralı ı bolmaz   r  s g tdin
23. De   d   bolmaz ma  n  a  maz yigitdin
24. Ar acında ıssı beren it yağşı

25. Mağdumğulı sıran  dostdın gizleme
26. Bive  dur n ma remi gözleme
27.   p   m otur  alk içinde s zleme
28. S zl r bolsa   s z aşlına yet yağşı

161

Ve lehu eyzan

- 1.Yağı basan ‘ arab atıñg şânında
- 2.Ma‘ lûm bolmaz defe nedür düz nedür
- 3.Yüñgi yeten çoç yigidiñg şânında
- 4.Altmış nedür yetmiş nedür yüz nedür
- 5.Nâmerd oğlı korkı çeker meydândın
- 6.Ağaç âdem bolup görnür her yandın
- 7.Muħanneşler hevflı yerde duşmandın
- 8.Seçe bilmez duman nedür toz nedür
- 9.Sipâh bolup miner atın bilmeyân
10. ‘ Ârif olup öz ‘ izzetin bilmeyân
11. Meclis içre söz lezzetin bilmeyân
12. Añga bilmez söħbet nedür sâz nedür
13. Karga yiter bâz balaman ceñginde
14. Görne bilmez ol meydânıñg deñginde
15. Aç karınça algır lâcın öñginde
16. Miñg yığılsun ördek nedür kaz nedür
17. Maħdumkulı söz coş eder dilingdin
18. Muħanneşe yöl bermedinğ yelenğdin
19. [Bu hünlerler gelür gelmez elinğdin
20. Dildin gelen bu cür’etli söz nedür!]¹

¹ Mg’ta silinmiştir Ml S 197’den tamamlandı

Mg. s. 130

162

Ve lehu eyzan

1. Gelen geçer onan ger ādemzād
2. Yri sen hem bir menzile yeter sen
3. Yalançıda yegdür ālsa yahşı ād
4. Bu dünyāya sen hem geldiŋg ter sen
5. āfil ādem yāda salsa aşıln
6. oymış felek ecel atlı maşıln¹
7. Gelen geçse eken bise hāşıln
8. Orta yerde sen ne işdür tutar sen
9. Cefāa oyıban gitme bu cāniŋg
10. Seriştesi hiç tutdırmaz cihāniŋg
11. Terfendkce derdi artar dnyāniŋg
12. adem oysaŋg gvrāŋg bile batar sen
13. Coşgun geldi Hādın bardı sz açdı
14. Bu yllardın doğrı barėan dz aşdı
15. Bihde egsidr ‘mriŋg gzeştı
16. Bir aştıŋga bir gniŋgni satar sen
17. Aldamağa el umāşıŋg sım zeriŋg
18. Gzergāhin tutup durmış bu yeriŋg
19. Germ eylediŋg felek sen bu bāzāriŋg
20. Ma‘ lmdur ki bu sevdāda utar sen

¹ Arapça “Mahşl” kelimesinin telaffuzudur

21. Mağrūr olup bolur günüñg dirligne
22. Ebed qālma kıyāmetiñg ħorlıgna
23. İnanmağın bu dünyāniñg bārlıgna
24. Bār bār bilen yōķ bolur sen yiter sen

25. Mağdumķulı başıñgda yüz kūy bārdur
26. Ayrı menzil ayrı mekān cāy bārdur
27. Leħed atlıg dar düşeksiz öy bārdur
28. Munda bīdār geķseñg onda yatar sen

163

Ve lehu eyzan

1 [Altmış başlı āla qarlı dāğlardın

2 Duman göçer yağmur yağar sil kalmaz]¹

Mg. s. 131

3 Şeydā bülbül mesken tutan bāğlardın

4 Hızān urar yarpağ solur gül kalmaz

5 Her kim içse ol şarābdın ol cāmdın

6 Yürek dolur her söz gelür zebāndın

7 Gelen geçer bu yalançı cihāndın

8 Hoca seyid beg pādişāh kul kalmaz

9 Degse cāna qarılığın zehiri

10 Bozuk bolur könğil gövde şehiri

11 Gitse eldin yigitliğin baharı

12 Kuvvet kaçır diz egilür bil kalmaz

13 Bir nāmerdın köp minnetli aşındın

14 El uzatma oyılagör daşındın

15 İlsiz kalan bülend dāğlar başındın

16 Ağaç biter cādde yiter yöl kalmaz

17 Maḥdumkulı ol yöllarda kim bolur

18 Ol mekāna giren çıkmaz güm bolur

19 Görür gözün görkli gövrān kum bolur

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 76'dan tamamlandı

20 Dehân gider dendân düşer dil qalmaz

164

ve lehu eyzan

1 Felek seniñ bu devletli gerdāniñg

2 Biziñ sarı övrilmezmi gelmezmi

3 Leşin yere saldıñg niçe merdāniñg

4 Zemin inşāf eylemezmi dolmazmı

5 Dünyā seniñ bu gezekli gerdişiñg

6 Kızıl kandur kırmızı bolupdur dişiñg

7 Geçi kurt dostlıgna menğzeydür işiñg

8 Ğamlı şād olmazmı yıǵlan gülmezmi

9 Oraqsız orar sen tiğsiz keser sen

10 Yumrıqsız yüzer sen yüfsiz asar sen

11 El ayaksız bir bihaber basar sen

12 Yıkan basar durmı kaydıp qalmazmı

13 Felek inanmazlar urışsañg sevsenğ

14 Gövrāñgi göterip kanatıñg yaysañg

15 Ölüm zūlmın ādem boynına qoysañg

16 Qorkusındın saralmazmı solmazmı

Mg. s. 132

17 Maḥdumqulı her seḥerdin şabādın

18 Hāli qālma bu nālišli du' adın

19 Butperestler butdın alsa murādın

20 Hācetini Haqdın dilān almazmı

165

Ve lehu eyzan

1 Derdim bārdur diyārımdın devrimdin

2 Hayır kıaysı ihsān kıaysı bilinmez

3 zālimleriṅ cefāsındın cevrandın

4 İslām kıaysı imān kıaysı bilinmez

5 Söħbetinde Hāk Kelāmın söylān yok

6 Meclisinde bir nesihat eylen yok

7 Helāl kıaysı harām kıaysı saylan yok

8 Sūd kıaysıdur ziyān kıaysı bilinmez

9 Halāyıkda görelde yōk görım yok

10 Baylarında seħāvet yōk berım yok

11 ‘Ayāllarda uyat kızda şerım yok

12 Edeb kıaysı erkān kıaysı bilinmez

13 Kişi mālna ğuvanıp göz aldırılar

14 Te‘şib edip köṅgle kīne doldırılar

15 Bir birini na-hāk yerde öldirler

16 Nurbat kıaysı amān kıaysı bilinmez

17 Maħdumķulı cān mehmāndur gövre lāş

18 Yağşa dost köp yaman bolsaṅ yōk kıardaş

19 Bu eyyāmda baş ayakdur ayak baş

20 Yaħşı kıaysı yaman kıaysı bilinmez

166

Ve lehu eyzan

- 1 Yigrimi tört sâ‘at on iki ayda
- 2 Ramazāndur dirler ayıñg yaḥşısın
- 3 Fenā devrânında yeriñg yüzinde
- 4 Şām-ı şerif dirler cāyıñg Yaḥşısın

- 5 Yā yaradan Qadır kudretiñg kândür
- 6 Ol kudret işlere ‘aḳıl ḥayrāndur
- 7 Fikir yetmez yā Rab niçük pinhāndur
- 8 zūlmāt içre koydıñg suvıñg yaḥşısın

Mg. s. 133

- 9 [Qarğa kuş yaraşmaz büyük bağlarda
- 10 Gül biten vaḳt bülbül sözlār çağlarda
- 11 Yeriñg arkasında gencli dāğlarda
- 12 Aẓdarha eyelār zavıñg yaḥşısın]¹
- 13 Eliñg yetse ‘arzıñg etseñg Subḥāna
- 14 ‘Aḳıl ḥayrān bolur böyle dīvāna
- 15 Yürekde derd bolup deger hem cāna
- 16 Şağāl yarıp gitse avıñg Yaḥşısın
- 17 ‘Işḳ meni yandurdı cānım keseldür
- 18 Derd başdın āşadur işim uşaldur
- 19 Bu qadīmdin bolup gelen meşeldür
- 20 Kirfi yölur gider qavun yaḥşısın

¹ Mg’ta yoktur Kb S 14’ten alındı

21 Mūnis bolur dilin bilsenġ vaḥşiniġ

22 Ḥaḳın nāḥaḳ eylemegin ḵoṅḡşınıġ

23 ‘Aḳlıġ bolsa ābırūylı kişiniġ

24 Yamanını örtip yāyınġ yaḥşısın

25 Maḥdumḵulı bu devrān-ı zamāne

26 Yaḥşını yıġladıp düşer yamana

27 Ḳardaşları Yusuf kimin cānāna

28 Revā görmediler cāyınġ yaḥşısın

167

Ve lehu eyzan

1 Mağrūr olma bu kōnduġıng yurdınga

2 Bibeķādur eglenmez sen göçer sen

3 Sākī ecel devir devir sunulur

4 Sen hem barıp bir devirde içer sen

5 Bu ribātda dınglen yoķdur oķan yoķ

6 Başı bāzār bir kūrılmış dūkān yoķ

7 Ğamķānedur belli başı mekān yoķ

8 Bu mekāna gelmiş bolsañg geçer sen

9 Ayrılık yürekde derd u dāġıñgdur

10 Tevbe kı l Tañrıya yigit çağıñgdur

11 ‘Ömrıñg şu‘le ursa yürek yaġıñgdur

12 Yağ tükenür felteñg yanar öçer sen

13 Kül bolur sen [ķundanır sen gülāba]¹

14 Teneñg ķuma döner ģāneñg ģarāba

15 [Sünģkiñg sürme döner teniñg turaba]²

16 Ādemzād sen yer ķoynını ķuçar sen

Mg. s. 134

17 [Dünyā durar hıç tükenmez bu ģallā

18 ‘Ömür beķā berse kırķdur bir pelle

19 Ecel oķdur ten mılķķdur cān gülle

20 Rızķ dārisne āteş düşse göçer sen]¹

¹ Mg’ta “ķondnurķa ķelana” kaydedilmiştir Kb S 126’dan alındı

² Mg’ta silinmiştir Kb S 126’dan tamamlandı

21 Yaḥşî sâ‘at ‘acab vaḳtdur hoş eyyām
 22 ‘Ömür azdur ‘aḳıl kûteh işiṅ ḥām
 23 Cān bir ḳuşdur dünyā dāne felek dām
 24 Ḳaçan mundın ḳurtulur sen ḳaçar sen

25 Maḥdumḳulî sözlār sözin soṅlamaz
 26 Biderd gede derdli sözin diṅlemez
 27 Aḥmaḳ sözdin hezl eylemez aṅlamaz
 28 ‘Ārif bolsaṅ söz ma‘nısın seḳer sen

¹ Mg ‘ta silinmiştir Kb S 126

168

Ve lehu eyzan

1 Ten kafesne giriftâr gel cāna nazar eyle

2 Baḡ köngül aynasına cānāna nazar eyle

3 ‘İbret gözini açıp cihāna nazar eyle

4 İki gemi tutmaḡın bir yana nazar eyle

5 Hiç kimge beḡā bermez devrāna nazar eyle

6 Devrānına dayanḡan insāna nazar eyle

7 Bu ḡonup göçüp barḡan kervāna nazar eyle

8 [Bu]¹ devrān içre köngül ḡuşları [eyler]² pervāz

9 Güyā murḡ-ı seḡerdür şeb sūḡan eylār āḡāz

10 Baḡ içre bülbul olup oḡır naḡme hezār sāz

11 Ḥudāyā tevbe eylāp dergāhiḡe döndim bāz

12 ‘Ömür az devrān derāz ne rûze bār ne namāz

13 Oyan ḡāb-ı ḡafletdın ḡaşre meḡzzer faşl-ı yaz

14 ‘ālem ne tesbiḡ oḡır her yana nazar eyle

15 Ölmez men dīp düşmeḡin köngliḡ bu ḡümān içre

16 ‘Ömre yoḡdur i‘tibār geḡer sen zamān içre

17 Ecel ḡoymış oḡ gezin kirişe kemān içre

18 Bendede ne armāndur cān barsa imān içre

19 Sözle söziḡ yayılsun bu yaḡşı yaman içre

20 Az ‘ömre ağır işler ḡurıp sen cihān içre

21 Muḡim işini tutan mehmāna nazar eyle

¹ Kb s 72

² Kb S 72

- 22 [Veh ne hoşdur ‘âşıka pinhân yâra ulaşmak
 23 Hâl ehvâlin sôraşıp kol boynına salışmak]¹

Mg. s. 135

- 24 Bir bire derdin dökip sergüzeştin kılışmak
 25 Maḥşerîṅ neşri yaṅlıg ten cân kimin buluşmak
 26 Tav berilen rişte dey [çıрмаşıgu çolaşmak]²
 27 Dostlar ne müşkil işdür kovşulıp ayrılışmak
 28 Vışâla mağrūr olma hicrâna nazar eyle
 29 Maḥdumkulı sözlemey koymaz durmağa derdiṅ
 30 Yalançıda yâylayup altmış yana el gerdiṅ
 31 Fânini bâkî bildiṅ yeldiṅ esdiṅ yügürdiṅ
 32 Dostıṅa azâr berdiṅ duşmana yüz çevirdiṅ
 33 Bildiṅ ki bivefâdur beķası yōķ bu yurdiṅ
 34 Otuz dört yaşa yetdiṅ bu cihânda ne gördiṅ
 35 Gur’âna kulaķ berip fermâna nazar eyle

¹ Mg’ta silinmiştir Kb S73’ten tamamlandı

² Kb S 73

169

Ve lehu eyzan

1. Seher vaqtı seyrân edip gezerken
2. ‘Acab menzil ‘acab cāya sataşdım
3. Uğrım bilmey yöldin yōla azarken
4. Hüb mekāna hüb sarāya sataşdım
5. Ustasız işlenen kirşsiz katılan
6. Kımmatsız satılan elsiz tutılan
7. Kōl degmey çekilen oksız atılan
8. Çillesiz kırılan yāya sataşdım
9. Niçe dostlar bilen seyrānda iken
10. Hātardın azaşdım kervānde iken
11. Cāndın ümid üzip hayrānda iken
12. Yıldızdın yōl umdım āya sataşdım
13. Kōnġlim gitdi dostlar içen şerbetde
14. Olar yüz cefāda men minġ hasretde
15. Ayrılıp nāledin kıldım ġürbetde
16. Çeşmedin suv islāp çāya sataşdım
17. Ne tende kuvvet bār ne içde cān bār
18. Bu işde ne sūd bār bilmen ziyān bār
19. Ne hesāb ne kitāb ne belli san bār
20. Kişi bilmez ne sevdāya sataşdım
21. Başa bāġlāp dīvānalık kemendim

- 22. Sükr edip yetişdim ‘ ıřķa semendim
- 23. Al řarāba el uzatdım emendim
- 24. Durısın içmişler lāya sataşdım

Mg. s. 136

- 25. Mařdumķulı đirler meniň ādımđ
- 26. ‘ ālem elin çoyar görse ōdimı
- 27. Ey yārānlar kime diyem dādımđ
- 28. Başım çıķmaz ne ğovġāya sataşdım

170

ve lehu eyzan

1. Resûl dāmādıdır ōz arslanıṅdur
2. Yâ imâm ‘Alîye bağışla bizni
3. Çeşm-i cırâğımdur nûr-ı ‘aynımdur
4. Yâ imâm Ḥasana bağışla bizni
5. Yalan dünyâ kime berdi vefânı
6. Âhiretda anlar sürer sefânı
7. Şimr ile ol Yezid berdi cefânı
8. Yâ imâm Hüseyne bağışla bizni
9. Naşır Seyyâr Mervân ḥakem devrinde
10. İmâmlar kıldılar cefâ cevrinde
11. Bir çaya atdılar Dimaşk şehrinde
12. Zeyn’ül-‘âbidîne bağışla bizni
13. Fâtımay-ı Zehrâdur anıṅ anası
14. zâtında bir zerre yokdur günâsi
15. Humayûn dâğıdur âḥir binası
16. Muḥammed Bâkıra bağışla bizni
17. Kemâlî felekdi aşıpdur ‘arşdın
18. Başa koydı ciddi geydügi tâcdın
19. Üç kerâmet bile kıldı Ḥaccâcdın
20. Yâ imâm Ca‘ fere bağışla bizni
21. Kim bilür işiṅde niçükse sır bār
22. ‘Akl anğa yetüşmez kudretli Cebbār

23. Duşmanıñga dostıñg etdiñg giriftâr
24. Yâ Mûsâ Kâzime bağışla bizni
25. Deñg düşlar yanında bir bikemâlem
26. ‘Âşıkam mecnûnam şikeste hâlem
27. Sîney-i Horâsân zevvâr-i ‘âlem
28. Yâ imâm Rızâya bağışla bizni
29. İmâmlar ‘ışkında mañga bergin cām
30. Açayın zebânım okyayın Kelâm
31. İlâhi be-haqq-ı Fâtıma-y kıyâm
32. Muḥammed Taqıya bağışla bizni
33. Dünyâde çekdiler yüz derd-i dâğı
34. Maḥşer gün minerler saylâp Bırâğı
35. Haqıkat yolınıñ şem‘-i cırâğı
36. Ol imâm Naqıya bağışla bizi
37. Yakın köñgöl bile muştâkam bende
38. Yâdıñız eylerem tâ varam zinde
39. Adı günde meşhûr olmuş cihânda
40. Yâ imâm ‘Asgere bağışla bizni
41. Kâf dâğındın yöl açılsa Yâ ‘cûca
42. Dünyâ yüzi dolur zûlm ile güyce
43. Zamân âhırinde gelür hurûca
44. Yâ şâhibzamâne bağışla bizni
45. Maḥdumkulu aydur men hâk-i pâyam

46. İmāmlar yōlında hem cān fidāyam
47. Kemīne bendeyem gelip gedāyam
48. Yā ‘Abbas ‘Alīye bağışla bizni

171

Ve lehu eyzan

1 ‘İşk yüregimde kaynâp yandurdu derdi meni

2 Tütünim bâda berip buluda kardı meni

3 Felek bileğim tavlâp çarhına sardı meni

4 Hârîdâr gözi birlen kim gelip gördi meni

5 Hicrân yağmırı yağıp ğam sılne berdi meni

6 Ğam sili birlen gidip ‘ışk ülkesine barıp

7 Hiyâlîm fikre dönüp ‘aqlımı yel aparıp

8 Ol hayret meydânında men ğarîb kâldım erîp

9 ‘İşk hancerini çekip hicrân yüregim yarıp

10 ‘Âlamğa dâstân edip âftâba serdi meni

11 Ne cesed içre cân bâr ne kuvvet kâldı tende

12 Hem sergeşte hem hayrân bu işe kâldım bende

13 Ne hasta hem ne bîmâr ne mürde men ne zinde

14 Ğam hücum eylâp gökdin zemîn sarı inende

15 Felek elimdin tutup havâle berdi meni

16 Bir ahvâla düş boldım ğam etdi hem öldirdi

17 Bu işiñg seriştesin ‘ışk oķıdım bildirdi

18 Vişâla raħim indi elim tutdı kâldırdı

Mg. s. 138

19 Cemâl bir cilve berdi içim şevke doldırdı

20 Sözlemeyin neyleyin yârânlar yardı meni

21 Maħdumķulı begligim yâr cemâlı ķul etdi

- 22 Vişāl ümidin berip miñg dilli bülbül etdi
 23 Ayrılık ôda saldı firāk turdı yel etdi
 24 ‘Işk çekdi zebānesin yakıp örtep kül etdi
 25 Hicrān firañıç alıp yele sovurdı meni

172

Ve lehu eyżan

- 1 Ğam dumanı basıp ğarīb köñgli
 2 Göz yaşın saklamay döküp baradur
 3 Kimdür rahm eyleyān sörup hāl
 4 Bozık köñlim görgeñ yıķıp baradur
 5 Gerçe öt yaqsalar ‘aşık yağındın
 6 Ölüm āsān bolur dost firāğındın
 7 Hicrān meni kovdı şabır dāğındın
 8 Firāk boğun boğun sökip baradur

- 9 Ol devir devrānı çarğ bulaşdırdı
 10 Ğam cānım kırıtdı öt tutaşdırdı
 11 ‘Işk meni yandırdı haddin aşırdı
 12 Yüregim içimdin çıkıp baradur
 13 Ferāğat yaturken nefsimni beslep
 14 Turdı köñgöl yār cemālin heveslep
 15 Hağdın haçet tilāp murādın islep

- 16 Gözim ol yöllara bakıp baradur
- 17 Maḥdumḳulı mecālīm yōḳ söyleyin
- 18 Dostlarğa derdimni ‘ayān eyleyin
- 19 Ey yārānlar yıǵlamayın neyleyin
- 20 ‘İşk meni yandırıp yaḳıp baradır

Ve lehu eyzan

1 Bir ışıqlı suv etdiñg evvel atada bizni

2 şüret eylâp cân berdiñg soñgra anada bizni

3 Hoşvaqt eylâp gezdirdiñg dâr'ül-fenâda bizni

4 Her işe mâ'il etdiñg nefis-i havâda bizni

5 Kim bilür ki neylâr sen dâr'ül-beķâda bizni

6 Geh dünyâ taleb eylâp hem yortar men yeler men

Mg. s. 139

7 Geh yıǵlâp öz hâlimğa geh şüh edip güler men

8 Men bir 'âciz bende men Sañga 'arzım kılur men

9 Hudây-â kılma rüsvâ keremiñgdin diler men

10 Bu dünyâ-yu kıyâmet qoyma uyada bizni

11 'Âşî bolup yügür sen köp güle güle bu dem

12 'Azâb çeker yatur sen yeriñg astında bîdem

13 Yıǵlayıp yeke qâlsañg kim sañga ola hemdem

14 Yer sañga aydır munı eşit ey gâfil Âdem

15 Koymazlar hoş gezmege yalan dünyâda bizni

16 Tutsalar ol köfride [durmasa]¹ anda vâyan

17 Sorlan vaqtda hayr u şer Yessir lenâ hesâban²

18 Mü'mine hoş va' dedür Ve saķâhum şarâban

19 Dise ol vaqt kâfirler Yâ leyteni turâban

¹ MI S211

² Arapça cümle: kıyamette Hesabımızı kolaylaştır.

- 20 Yâ Rab ol gün lütf eylâp atmağın òda bizni
- 21 Hâkıqatıñg yòlların rehbersiz gezmek olmaz
- 22 Cemâl isteyân ‘âşık görmeyin kızmağ olmaz
- 23 ‘Aşıklıgıñg belâsın çekmeyen sızmağ olmaz
- 24 Vişâla doymağ olmaz hicrâna dözmek olmaz
- 25 Örteme ‘ışk òduna mundın ziyâde bizni
- 26 Gel köñgöl şabr eylegin munçenli òda düşme
- 27 Az bilüp köp sözleyüp ğam çeşmesini içme
- 28 Bitâb olup döker men gözyaşım çeşme çeşme
- 29 Yahşı yaman işime yâ biri bâr [karişma]¹
- 30 Günâhım güzeşt eylâp yetir murâda bizni!
- 31 Mağdumkulı binevâ biçâre ‘andelibi
- 32 Bir parça ğam-ı devrân bolmış anuñg naşibi
- 33 Yıgılsa kılmaz çâre aña dehrinğ tabibi
- 34 Her meclisde şöhetde yâd edinğ bu ğaribi
- 35 Ey yârânlar şâd eylânğ hayır du‘âda bizni

¹ Mg’ta “karişma” kaydedilmiştir Ap (259/57)’den düzeltildi

174

Ve lehu eyzan

1 ‘İşk âteşine düşdim pervâne boldım imdi

2 Şevķiñg közine köydüm bir yana boldım imdi

3 Cismim kebāba döndi biryâne boldım imdi

4 Genc isteyānler gelsün veyrâne boldım imdi

5 Ayrıldım ağıarlardın bigâne boldım imdi

6 Çıkardım başdın [imdi dünyā hevāsın mutlak]¹

7 Ne ferşe ayak basdıñg dolan bir öziñge bak

8 Kül bol [kelevge savrıl ol güdāzda cānıñg yak]²

Mg. s. 140

9 Lāzım oldu okımak ‘aynu’l-Ḥaķķı mine’l-Ḥaķ

10 Mey içip meyḥānedin mestāne boldım imdi

11 Dünyā mendin hezl etmez men hem behre almaz men

12 Odum ötgür derdim köp hoşvaķt olup gülmez men

13 Ağır behā ‘ālemni altı fulğa almaz men

14 Dost kıysıdur duşman kim farkın edip bilmez men

15 Hiç kimse añgmaz ḥālim ‘ayāna boldım imdi

16 Bir maķāma düş geldim fikr andın fikre batdı

17 Cānān da cāndın boldı essindin gidip yatdı

18 [Cesed yōlda yōķ boldı köñgöl özin unıtdı]³¹ Kafiye gereği “imdi” ve “mutlak” kelimelerin yeri değıştirilmiştir² Mg.’ta bozuktur. Kb. S. 107’den alındı.³ Mg’ta yoktur Kb S 107’den alındı

- 19 ‘İşk oşun yıǵıp gelip ‘aıl mülkin dāǵıtdı
20 Talana berip ‘alım dīvāne boldım imdi
- 21 Madumulı her zamān neyleyin olmay giryān
22 Fikir palıǵna batdım ıa bilmen men bir yan
23 Gvire arāb ten turāb knĝlimiĝ ehri veyrān
24 Cān cesed dil ‘aıldın ayrılup āldım ‘uryān
25 İş geldi başa dşdi dīvāne boldım imdi

175

Ve lehu eyzan

- 1 Oyan hā`b-ı ğafletdin ecelsiz ölen könglim
- 2 Ümid üzip ‘âlemdin dergâha dilen könglim
- 3 Merd gerek lâydın çıkar bu batıp kâlan könglim
- 4 Düypsiz deryâya düşdim görğenne gülen]¹ könglim
- 5 Cân fânî cihân fânî kefenge çolan könglim
- 6 Söz bilen için egser kabz olup dolan könglim

- 7 ‘âlimler sözün dingle neşihatın al göter
- 8 Tur Hâkıng dergâhına münacât kıl kol göter
- 9 Riyâzetiğ yükini yüzin arkan sal göter
- 10 Bu iş merding işidür merdânevâr kal göter
- 11 Kâmil ayağna baş koy yalançydın el göter
- 12 Tevbe kılup bir piring torfağna bulan könglim

- 13 ‘İşkım bârdur Mecnûdın altmış hisse ziyâde
- 14 Kırk yıl kuvvetim bârdur ders ayturğa Ferhâda
- 15 Yüregim yakıp oda H`âcemğa barsam dâda
- 16 Kerem deryâsı coşup yetürgeymü murâda
- 17 Kalsa köngil tafilmaz çıksa bu cân dünyâda
- 18 Merd gerekdür almağa bu ğarib kâlan könglim

- 19 Seher turıp du‘â kıl âmin! disün ferişte
- 20 Ne bârdur ğâfil yatup bihûde oturişta
- 21 Mülk-i cihân tutdırmaz eyleseng miğ serişte

¹ “ Mg’a “dergâha dilen” kb S 60’tan alındı

Mg. s. 140

- 22 Ebdāl otursın [geyüp]¹ git divānā qarışta
 23 Yoksa kâlur sen tenhâ sergeşte-yi ğamgeşte
 24 Ayġan söziñge fi‘liñg bolmasun yalan köñglim
 25 Maḥdumkulı noş etdim ğam bâdesin iki tās
 26 Üç içerge raġbet yōk men cāndın boldım ḥalaş
 27 Serimde sansız sevdâ içde vesvās’ul-ḥannās
 28 Geliñg bir tedbir eylāñg bu derde eyyüha’n-nās
 29 Diz çöküp dem ursınlar ‘isâ Hızır hem İlyās
 30 Qalınmaz zinde bolmaz ḥud mürde bolan köñglim

¹ Kb S 60

176

Ve lehu eyżan

1 ‘Işķ yōlın heves eylāp gelen bārmı yārānlar

2 Derdim beyān etsem gūş kılan bārmı yārānlar

3 Bolmışam mest-i şeydā hezār pīşe şed sevdā

4 ‘ālemde men dey rısvā bolan bārmı yārānlar

5 Daşım derd içim bīryān etür men nāle giryān

6 Menim dey mest-i hayrān bolan bārmı yārānlar

7 Yalan dūnyānı yaynāp gezerken gülip oynap

8 ‘Işķ maţbaḥında ḳaynāp ölen bārmı yārānlar

9 ‘Işķ düşse her bir merde toz bolur döner gerde

10 Menim dey ōzün derde salan bārmı yārānlar

11 Bardı ḥālim ölümge tāb etmeyān zūlümge

12 Yıḡlamayān ḥālimḡa gülen bārmı yārānlar

13 Maḥdumḳulı cān çekse raḥm etmezler ḳan dökse

14 ‘Işķıñḡ yōlında yoḡsa talan bārmı yārānlar

177

ve lehu eyzan

1 Yer astında mesken tutan şırāta

2 Dağlar kimin yüz miñg rismān dağarlar

3 ‘Azāb bermek üçün her nāmurāda

4 Yedi yer astındın onı çekerler

5 Yaradan Allāhdın fermān yetüşse

6 Yetmiş miñg şaf melek tüşerler guşşā

7 Her şafı ins cinge yetmiş miñg hışşe

8 Alup gelüp [yer yüzinde çökerler]¹

Mg. s. 142

9 Tört sütün her sütün otuz miñg başlı

10 Otuz miñg dehānlı otuz miñg dişli

11 Her diş bu bülend dāğlardın güyçli

12 Her dişine otuz miñg zencir dağarlar

13 Dağlardın kuvvetli deryā heybetli

14 Ötgür almaz dişli neheñg şıfatlı

15 Maşşer gün yanında bolsañg uyatlı

16 fil gemiş boyınlı möyler soğarlar

17 Mağdumkılı boyun koyğın fermāna

18 Kıyāmet gün heyfiñg gelsün bu cāna

19 Cehennem kahrındın çekse zebāna

¹ Mg'ta silinmiştir Ml S 216'dan tamamlandı

20 Ner buğra şıfatlı uçgun çıkarlar

178

Ve lehu eyzan

1 Mü'minler Bırâğıñg vaşfin tut kulağ

2 ‘ Arab dilin sözlär özi Bırâğıñg

3 Boynı uzun gögsi yası reñgñgi aq

4 Ādemzāda meñgzer yüzi Bırâğıñg

5 ‘ āleme revşen bir ālınıñg ağı

6 Yoğundur boynuzı yuğa dodağı

7 Yaşıl zeberceddür iki kulağı

8 Dañg yuldızna meñgzer gözi Bırâğıñg

9 Yıldırım tek bolur toynağ kaķışı

10 Sığır şıfatlıdur kırık çıkışı

11 Arķası tahtadır bolmaz yokışı

12 inişi çıkışı düzi Bırâğıñg

13 Ot imez raḥmetdin doludur içi

14 Kızıl yaķutdıındur ālınıñg saçı

15 Eşekdin uludur kaṭırdın kiçi

16 Yörise bilinmez izi bırâğıñg

17 Maḥdumķulı aydur Elḥamd’ü-lillāh!

18 Devlet bāķisini öziñg ber Allāh

19 Onı minen [Aḥmed ibn-i ‘ Abdullāh]¹

20 Geldi zebānıma sözi Bırâğıñg

¹ Mg'ta “ibn-i ‘ Aḥmed ‘ Abdullāh” kaydedilmiştir Anlam gereği düzeltildi

Mg. s. 143

179

Ve lehu eyẓan

1 Degirmençi ƙolna düşse algır bāz

2 Ƙanatdın ayırur ƙadrın hīç bilmez

3 Bir ƙofan eline düşse bir almaz

4 Ƙaƙmağa pākā bir ƙadrın hīç bilmez

5 Faķire mūnāsib şabır ƙanā‘at

6 Baylar yaraşuğı hayır seḥāvet

7 Har beslen Tācike tüşse şāhlıƙ at

8 Palan ƙeker sürer ƙadrın hīç bilmez

9 Kāmil bolmaz ol şerbetdin datmayan

10 Hezl eylemez söz ma‘nısna yetmeyen

11 Deli Mecnūn ‘ışƙı eser etmeyen

12 Perizād Leyliniṅ ƙadrın hīç bilmez

13 Dinçliḡiṅ ƙadrını bilmez armayan

14 Beglik ede bilmez berim bermeyen

15 Çölde açlık meşakƙatın görmeyen

16 Öyde ıssı nānıṅ ƙadrın hīç bilmez

17 Ötendin soṅ ādem bilmez devletin

18 Bilmez devlet bile geƙen nevbetin

19 Çekmen kişi bimārlıḡıṅ zaḥmetin

20 Bu gözel saḡlıḡıṅ ƙadrın hīç bilmez

- 21 Rismānın berk edip labır salmayan
 22 Ğarķāba uğrayıp hāzır bolmayan
 23 Keştisi kelevde bendil bolmayan
 24 kıraķda kır yeriñg ķadrın hīç bilmez
- 25 Ayralık ōduna yanıp bişmeyen
 26 zūlüm eli bile ūlke aşmayan
 27 Vaţandın ayrılup ğarīb düşmeyen
 28 Ūlkesinde ilinğ ķadrın hīç bilmez
- 29 Yigit degil bir iķrāra durmasa
 30 Ulağ ķadrın bilmez kişi armasa
 31 Ördek ķuba ķazlar ķōli görmese
 32 Serçemenli kōlinğ ķadrın hīç bilmez
- 33 Maḥdumķulı aydur yārdur hemdemge
 34 Gelinğ şūkr edelinğ dostlar bu demge
 35 zātında söz fehmi eylemez ādemge
 36 Minğ ma‘nı [söyleseñg ķadrın hīç bilmez]¹

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 19'dan tamamlandı

Mg. s. 144

180

Ve lehu eyzan

1 Ğaflet yastığında koyup sen başı

2 Ğâfil âdem munça ernip durıpdur

3 Ten kafesi içre vahşî cân kuşu

4 Her dem pervâz eylâp urnıp durıpdur

5 ‘Ömrünĝ ötip gitdi kılmadıñĝ ferva

6 Menziliñĝ mescid kıl tüşeniñĝ büryâ

7 [güzeriñĝ küfridür kıldığıñĝ riyâ]¹

8 Anda kaçâ yayı kurlıp durıpdur

9 Yaşşılardın bir neşihat alagör

10 Gitdi kervân yeke qâlma yelegör

11 Âdem oĝlı zinhâr hâzır bolagör

12 Nefs-i şeytân sañga sürnip durıpdur

13 Elvân ta‘am iyüp âl yaşı l geyüp

14 Ferâĝat yatur sen qorqını qoyıp

15 Ecel şiri arlâp pencesin yayıp

16 Başıñĝ ucın alıp gernip durupdur

17 Oyan Maḥdumqulı ĝafletde yatma

18 Mâla maĝrūr olma miḥnetde batma

19 Öter dünyâ üçün ‘ömrinĝi satma

20 Bu nuqşanıñĝ düybi görnıp durıpdur

¹ Mg’ta “güzeriñĝ köfri kıl dilleriñĝ deryâ” kaydedilmiştir Kb S 4’ten düzeltildi

Ve lehu eyzan

1. Dözmenem doymanam durmanam ey yâr
2. Bu sâķî devrinde içmeyin cāmım
3. Cāmı mey sundığıñg görmesün eġyâr
4. Gelmenem ‘aķlıma görmeyin kāmım
5. Ėavvaşı bolmışam yüzmişem köli
6. Tapmışam hemrâhı tutmuşam yölü
7. Şevķiñg şarâbındın bolmışam dolı
8. Bilmem nice geçer çâştım u şāmım
9. Tâ nefes tendedür tende cân bârdur
10. Dil sañga mâ’ildür çeşm intizârdur

Mg. s. 145

11. Çekdigim figândur verzişim zârdur
12. Tâ ki bu derd ile geçer [eyyāmım]¹
13. Gözleriñg cellâddur dilleriñg ‘ayyâr
14. Ėamzañg bimâr eder yüzleriñg tîmâr
15. Manşûr belâsına bolsam giriftâr
16. Giderem sen sarı süyreyip hāmım
17. Maḥdumķulı hoş h’âb içre yaturdım
18. Emriñge uğradım îmân getürdım
19. Özimni unuttım özim yitürdım

¹ Mİ S 222

20. [Firāġi]¹ dīp çırlay sen meniġ nāmım

¹ Mg'ta "Fırāk dīp" kaydedilmiştir MI s 223'ten alındı

182

ve lehu eyzan

1 Sür Fath[ali] serdâr oğlu geldi vâqt

2 Yene bu devrânı ‘âlî siziñdür

3 Köhne ağır devlet tâze eder baht

4 Beyüklük serdârlık yōlı siziñdür

5 İlyās kimin ebr çöken suvlarda

6 Ğovş kimin duman düşen dāğlarda

7 Gencli şehir Hızır gezen çöllerde

8 Kâdır beren dünyâ mâlı siziñdür

9 Bahtıñ bend ede bilür bilmezi

10 İqbālîñ nîst eder dorğı gelmezi

11 Dükân dükân Becānger’iñ almazı

12 Badeşşân ma‘ denı la‘ li siziñdür

13 Kahrıñıza düşan kuma bulaşur

14 Keremñize düşen ‘arşa ulaşur

15 Beyüklük besâtı size yaraşur

16 Fereydüniñ ferd iqbâli siziñdür

17 Semerķand tahtında ķurlan yāylara

18 Mehdiye denğ halk sarsar yāylara

19 Süleymān tek söziñ geçer suvlara

20 İskenderiñ deryâ sālı siziñdür

21 Maşrıķa yüz urıp çıksañ Ğorāsān

22 Evvel kürd siziñdür soñgra Bedaḥṣān

23 Zîr-i pây etsenğiz Irāk İṣfihān

24 Dağıstān ḥaṣemi ḥayli siziñdür

25 Sözim yerde qālmaz dīdigim gelür

26 Nazarım kīmyādur [mīs altun bolur]¹

Mg. s. 146

27 Pārsa çöken devlet size övrilür

28 Bütün bu dünyāniñ meyli siziñdür

29 Erenler çetr alıp başiñg daldarlar

30 Hızır İlyās rekābiñgız yelderler

31 On bir imām qolıñgızdın qoldarlar

32 Cileviñde imām ‘Alī siziñdür

33 Maḥdumkulı aydur Rüm tek oyanmaz

34 İskender qurısdur dövilmez [sınmaz]²

35 Dağ kimin derfenmez deryā tek dönmez

36 Bu Yomut Gökleñiñg ili siziñdür

¹ Mg'ta silinmiştir Ml S 224'tn tamamlandı

² Mg'ta “bilinmez” olup vezin gereği ml S 224'ten düzeltildi. Aşırpur'un 3ḡnüşası da :3ḡ .
دو کولمز سینمز kaydıyla C.1 No. 55 şiirinde bu görüştedir.

183

1 Ülkede şāhib bolmasa erbāblar emīre döner

2 Üç yıl şīre uğramasa tilki pişik şīre döner

3 ahbe felek aşı salur birine [bir birdin]¹ alur

4 Her kime bir nevbet gelür ülke aar tora döner

5 Şīr her ada bir av atar dīr avuma kim el atar

6 Fil burnın felege tutar kerk görse amīre döner

7 Ecel yeter ādem duymaz devrān geer ömür köymez

8 Tilki sarıdın şīr imez şīr ise zehire döner

9 Derd yüregide t bolur söz cihānda bir at bolur

10 Faire āna yād bolur Māllansa yād yāra döner

11 Merdler cede toy iinde a bōridür oy iinde

12 Nāmerd uran y iinde barsa īre īre döner

13 Madumulı budur derdi şāhib(i) gerek her yurdi

14 Şīr arbın görmeyen urdi her sī(ı) bir tīre döner

¹ Mg'ta "birine birindin" kaydedilmiştir Ml s 225'ten düzeltildi

184

ve lehu eyzan

1 Şâhım yer yüzine yayılup çavıñg

2 Adıñg asmân gider ‘arşı-a‘ lāya

3 Gelen nökeriñgdür gelmeyān avıñg

4 Beyüklük zinesin ƙal pāya pāya

5 [İrāna ƙılıç ur yörit sipāhı]¹

6 Başıñgda berk olsun devlet külāhı

Mg. s. 147

7 Humāyun dāgında şirleriñg şāhı

8 Güyā bir neheñg sen mevc-i deryāya

9 Meşeleriñg av añgdıyān şiri sen

10 Zemistān beynisi devıñg biri sen

11 Zāl oğlıñg peykānı sen tiri sen

12 Güştāsp oğlı dek belli belāya

13 Pişiñg irān bolsa puştıñg Tūrāndur

14 Dost işiñge hoşvaƙt duşman ƙayrāndur

15 İqbālimiñg ƙayrı külde revāndur

16 Merƙamet nazarıñg salsa bir sāye

17 Firāgī dır revāc bīr sen sen dīni

18 Şāhlariñg sālārı İslāmiñg zeyni

19 Emriñg muṭi‘ eder irān zemīni

¹ Mg’ta silinmiştir Ml S 225’ten tamamlandı

20 Rûz-ı şeb nâlişim budur Hudâya

185

Ve lehu eyzan

1 Gelse nevrüz ‘âlem reñg kılurlar cihân peydâ

2 Ebrler âvâz urup dâğ kılur duman peydâ

3 Bicânlar câna gelüp etürler dehân peydâ

4 Gömdigiñg (ol) giyâhlar görinüp revân peydâ

5 Ederler hayvânatğa hem sūd-ı ziyân peydâ

6 Yer yüzine yayılup yörirler nihân peydâ

7 Bu beste dehân kuşlar kılurlar zebân peydâ

8 Çöl tarafın berk edip [der açar]¹ suva harçeñg

9 Zemîn sebzear olup tenindin ayrılur zeñg

10 Cünbendeler mest bolur güyâ içmiş ‘arağ beñg

11 Sebze içre sandivâc yüz tilde kılup âheñg

12 Zemîn hıdırpüş olup gül bitirmiş reñg be reñg

13 [Her eşyanıñg özüne öz âvâzı bolur geñg]²

14 Hurûşa gelüp ‘âlem kılurlar figân peydâ

15 Surūd u şedâ birle cihân yüzi âbâddur

16 Mağrūr-i surūr olma fânî besî bîbâddur

17 Hâk ‘ışkında zinde cân biliñg bâkî hayâtdur

18 Her tende ki ‘ışk olmaz rüz-i ezel memâtdur

19 Yaz ötünçe yer gögi gündin güne ziyâddur

20 Bir haşr-i kıyâmetdur bir yevm-i ‘araşâtdur

21 [Dehr içre bolur her dem cihân içre cân peydâ]¹

¹ Mg’ta edipdur acu” kaydedilmiştir Kb S 158’den düzeltildi

² Mg’ta yoktur Kb S 158’den alındı

- 22 Zerbefte zevķin olma beķā yokdur devletde
 23 ‘Ömrünġi [bāda berme sen bu dār-i miħnetde]²

Mg. s. 148

- 24 Yeter sañġa ĩr u giç ne yazılsa ķismetde
 25 Cānıñġa cefā eylāp munça gezme ĥasretde
 26 şevāb yaħşı ‘amelde yā ĥud yaħşı niyetde
 27 ‘ālem bārça ĥizmetde ādem yatıp ġafletde
 28 Ĥāşılıñġ āteş olġay eyleseñġ yaman peydā
 29 Maħdumķulı yıġlar men bu baħt-ı siyāħımdın
 30 Ėorķar men cān āfeti ķol ayak ġüvāħımdın
 31 Ümidim ĥāşıl olmaz bu ‘ömr-i tebāħımdın
 32 Cān köydi cesed içre bu āteş-i āħımdın
 33 Ėolum sunıp tiler men ĥācetim Allāħımdın
 34 Bende men ümid oldur ol keremli Şāħımdın
 35 Eylegey ĥāristānda ġül kibi ĩmān peydā

¹ Mg’ta silinmiştir Kb S 158’den alındı

² Mg’ta silinmiştir Kb S 158’den alındı

186

Ve lehu eyzan

1 Ten yapmağa köynek istâr yalaŋgaç

2 Köynekli dîr vaḡ üstindin ton bolsa

3 Baş saġlık dîp Hâkdin tiler karnı aç

4 Bêşi tafañ arzû eder on bolsa

5 Ol yigitke çeke çeke ḡasreti

6 Safarlık yüklerlik bolsa devleti

7 Yanı birle tapsa yaraġı atı

8 Yene dîr ki muft tükenmez nân bolsa

9 Köp nân tapıp eger bolsa köŋgli şād

10 Kızdın gözel maḡbûb islâr köp evlād

11 Bu devleti peydā etse ādemzād

12 Köŋgli istâr büyük şehre ḡān bolsa

13 Hem ḡān bolsa hem dünyāsı tay bolsa

14 Hem ölmese hem esbābı şay bolsa

15 Hem bermese hem çüyrimez bay bolsa

16 Yaḡşı ādı hem dünyāda dān bolsa

17 Maḡdumkılı görüp duşman ta‘ nesin

18 Merd oldur şād tuta ġamdın sīnesin

19 Yer yüzi doldurmaz göziŋ ḡānesin

20 Kārūn kibi kazaŋ neçe kān bolsa

187

Ve lehu eyzan

1. [koziñg daş püstini azergün güli
2. Suvın saça çekseñg kara reñg bolur
3. İçiñg şerdin sakla gıbetdin dili
4. Saklamasañg köñgöl gözgiñg zeñg bolur

Mg. s. 149

5. Her kişi kim yamanlığa kaçd eylār
6. İki dünyā öz işine kesd eylār]¹
7. Yağşı kılık doñg duşmanı dost eylār
8. Kılığıñg bed bolsa işiñg ceñg bolur
9. Yigidiñg bolmasa sözde keseri
10. Eymençdür ayrılmaz ayakdın seri
11. Her kimde bolmasa imān eşeri
12. Yüregi oyanmaz siyāh señg bolur
13. Ādem oğlu āvāredur ‘āşidür
14. Bir söz diseñg yağşı āriñg besidür
15. Bilüp bolmaz Hakiñg dostı kıysıdur
16. Alkışı köp alsañg işiñg oñg bolur
17. Mağdumkulı sözim kıysğa şerhi köp
18. Bilmene hiç bilen yanda nırhı köp
19. Yeriñg yerdin āriñg ārdin farkı köp
20. Müşkil bu kim sözleşende deñg bolur

¹ Mg ‘ta silinmiştir Kb S 140’tan tamamlandı

188

Ve lehu eyzan

- 1 Celil ey Cebbār ey ōziṅ bilür Sen
- 2 Cihān içre cürmim çıkardım çendin
- 3 Bende men ne kılsaṅ ōziṅ kıılır Sen
- 4 Günāhım güyç alıp basdı gün gündin

- 5 Dergehiṅdin dermān tileney niçe
- 6 Uzun ‘ömrüm sa‘ yın şarf etdim hiçe
- 7 Yüç ağır yöl ırak karaṅķu gice
- 8 Cān hem cevālān urar çıkmağa tendin

- 9 Rehrev idim mande bolup oturdım
- 10 Keremiṅge sığnıp penāh¹ getürdim
- 11 Yoldaşım yōķ etdim yōlım yitirdim
- 12 Nefs inşāfdın ötdi şum şeytān dīndin

- 13 Hāşılım ‘işyāndur gendeligimdin
- 14 Ölüm evlā bildim zindeligimdin
- 15 Hıcāletge kâldım bendeligimdin
- 16 Saṅga lâyıķ ‘amel gelmedi mendin

- 17 Hāsret bilen geçdim hayrānda kâldım
- 18 Dergehiṅ daldasna sığınup geldim
- 19 Nefs ile şeytānıṅ [pāymālī boldım
- 20 iyem Sen lütf edip kutarğın ondın

¹ Mg’ta kelime başı /f/’ler /p/ kaydedilerek bazı yerlerde anlam farkı olduğundan /p/ şekli alınmıştır Örneğin Farsça sığınma anlamındaki “penah” kelimesi bu mısırda “fena” yazılmıştır

- 21 İhlaşım arı kı l yalanım yōk et
 22 Dilimni derāz kı l yüzimni aḳ et

Mg. s. 150

- 23 H̱atardın ẖifz eyle ẖarāmdın]¹ pāk et
 24 Tevfikîṅg yār eylāp tevbe burcındın

 25 Maḥdumḳulı āšnālıḳ ber ‘ışḳ eyle
 26 Sīnāme sır ile çeşme eşḳ eyle
 27 A‘ mālīm aṅglasam ḳāldım müşkile
 28 Yerim yōḳ ayrılup barurḡa Sendin

¹ Mg’ta silinmiştir Ml S 228’den tamamlandı

ve lehu eyzan

1. Tapdı şöret halk içinde bu cehāletdin nişān
2. Kaldı dervişler dilinde dāğ-ı hasrettin nişān
3. Kalmadı mazlūmlar destinde nuşrettin nişān
4. Ser be ser toldı cihāna bu [bed]¹ āfetdin nişān
5. Degdi ‘ālem ehline yüz miñg hıcāletdin nişān
6. Er bilürler kimde bolsa ol şerārettin nişān
7. Yāda salmaz hayr işi tapğan zalāletdin nişān
8. Ne mürevvetdin eşer bār ne ‘adāletdin nişān
9. Şek degildür dostlarım geldi kıyāmetdin nişān
10. Her kişi bid‘ atğa batırdur anı ār bildiler
11. Maşşere münkir bolup yōk dünyāni bār bildiler
12. Rastları hāyin bilip hāyınları yār bildiler
13. Şer‘ işin bed añğlayup bed işni hūb kār bildiler
14. Rastları hāyin bilüp hāyınları yār bildiler
15. Tāmi‘ a eylāp tavāf kāni‘ leri zār bildiler
16. Kim şeri‘ at ehli bolsa hecv etip hūār bildiler
17. Münkiri mürşid bilüp yalğan ikrār bildiler
18. Gümrehi takvā sanup takvānı inkār bildiler
19. Şek degildür dostlarım geldi kıyāmetdin nişān
20. Hürmet ehli boldı ol kimiñg elinde sāzıdur
21. Kim Kelām okısa halk yanında har āvāzıdur
22. Derdleri dervişleriñg halvetde halk enbāzıdur
23. Ortada kız u civān dır sen ki toydur bāzıdur

¹ Kb S 88

24. Sıçraşur k̄iz u gelin üstinġe güyâ tâzıdur
25. Hâk işindin bihaber halk içre ba'zı kâzıdur
26. Tâbi' i cindür anıġ hâkka ki şeytân ôzidür
27. Tamuġıġ tıkcıdur her kim ki bu işge râzıdur
28. Şek degildür dostlarım geldi kıyâmetdin nişân

29. Taġrı peygamber sözindin bihaber [bihayrlar]¹
30. [Fâsıkı kâzî bilip nâyıbnı sulţân dîrler
31. Her kişi evvel geliben görse rişvet îrler

Mg. s. 151

32. Bağlayup buhtân ile fakr ehline takşîrlar
33. Selle bağlâp başına aç bôri sūfi pîrler
34. Eyleyüp halk üstine köp hiley-i tezvîrler
35. Rûz-ı mahşer Hâk Resûlinġ ne cevâbın birler
36. Ger helâl u ger harâm tapsa tıkarlar îrler
37. Şek degildür dostlarım geldi kıyâmetdin nişân
38. Egsegör Maġdumkulı söz birle derdinġ her zamân
39. Ni üçün zâlimge nevbet berdi bu devr-i zamân
40. Anıġ üçün göz gören işdin öte düşdi gümân
41. Eyleyüp bir birine da'vâyı baţılını hemân
42. Bir şayılık mâl üçün tahkik berer eldin imân
43. Özini âr saġınur kim artık iş etse yaman
44. Hûn-i nâhâkdın kişi yüz şevk eder tökmekge kan
45. Gürbeninġ güyci eger yetse kıpar bermez amân
46. Şek degildür dostlarım geldi kıyâmetdin nişân]²

¹ Kb S 89

² Mg'ta silinmiştir Kb S 89'dan tamamlandı

190

Ve lehu eyzan

1 ‘Ömre i‘ tibār yōķ cāna dōzim yok

2 Āẖiret esbābın şaylamayınmı

3 Bende men barura ayru yerim yok

4 İtegüm ōzindin eylemeyinmi

5 Yārānlar yetmek yōķ Subhān sırına

6 Aḥsa yōlım yetsem Dost eşerine

7 Riyāzet bārını nefsim şütürne

8 İhlāşım indirip bağlamayınmı

9 Yoklığa yandırıp menligiñ sağın

10 Eşkimdin suvarsam nistligiñ bağın

11 ‘Ucb u riyā kibr u ḥased metā‘ ın

12 Bu yōl rehzenlere paylamayınmı

13 Āb-ı tevfiķ yuvıp cesedim nāvın

14 Himmet bile ötsem ‘ibādet zavın

15 Rūhım kuşın beslāp nefsimiñ avın

16 Fikir bişesindin avlamayınmı

17 Maḥdumķulı ne bār ĩmek içmekdin

18 Cesed etdin gider et hem sünğkdin

19 [Göz göre]¹rdin ķālur dil hem dimekdin

20 Til terfenürken [söylemeyinmi]²

¹ Kb Ve ml’te yoktur Ap(254/18)’den alındı

² Kb Ve ml’te yoktur Ap(254/18)’den alındı

Mg. s. 152

191

ve lehu eyzan

1 [Müslümânlar kılıç koysa bir birge]¹

2 Devlet dönüp dinler nuqşâna gelgey

3 Zûlm eylâp bir birin salsa esîre

4 Felek bu fikirdin pişmâna gelgey

5 Bir birini çapmağ ermes erlikdin

6 Bu iş şeytânıdur belki körlikdin

7 Alalık ayrur îli dirilikdin

8 Munda devlet dönip duşmana gelgey

9 Görelde yôk boldı bir hesîb kâldı

10 Yaman yalavlandı yôl kesip kâldı

11 Şeri'at hîç boldı bir te'şîb kâldı

12 Zamâneniñ zevki şeytâna gelgey

13 Diñgle mesken tutan kişi çöllerde

14 Teşadduk kemelse ulı illerde

15 Halk üstine agram düşip yıllarda

16 Hastalık köpelüp kaçd câna gelgey

17 Müslümân sen haber alğın zülâldın

18 Kaçagör harâmdın işle helâldın

19 Tâbağın kiçeldip taşın ulaldın

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 2'den tamamlandı

- 20 Bereketi göçüp asmāna ƙalgay
- 21 Sözümi diŋlese bir bilen belke
- 22 Murādım neşihat etmekdür ƙalƙa
- 23 Ƙāzısı aŋlamaz begi pīs ūlke
- 24 Yağın yağmay yerler fermāna gelgey
- 25 Şerge şöhret bermek şeytānıŋ ƙarı
- 26 Ƙahrın yuvtmaƙ durur Raħmānıŋ ƙarı
- 27 Köpelse her ilıŋ seri serƙarı –
- 28 Nizāmları bozlıp veyrāna gelgey
- 29 Perverdigār ōzi faƙire penā
- 30 Ol faƙir kim bolsa dilinde şenā
- 31 Ƙaysı vilāyetde köpelse zinā
- 32 Zemīn cünbiş eylāp lerzāna gelgey
- 33 Maħdumƙulı dursam sözüm saçmağa
- 34 Aŋlamazlar yüz tutarlar ƙaçmağa
- 35 Her il destūr etse şarāb içmege
- 36 Ol yerde ƙāğūn [döremene]¹ gelgey

¹ Mg'ta dermāna" kaydedilmiştir Kb S 3'ten düzeltildi

Mg. s. 153

192

Ve lehu eyẓan

1 [Binā- 'i behiştde ol gün hoş yüzer

2 Dünyâde hemhâne bolan ğam bile

3 Ne halka birigür ne ayrı gezer

4 Çın derviş halk içre gezer cem bile

5 Kim ki şekâvetdin urılsa bünyâd

6 ‘âlem terbiyeti eylemez âbâd

7 Her kimiñg kim derdi bolsa maderzâd]¹

8 Efsûn okıp ârâ gelmez em bile

9 Kaysı kul dergâhe hâliş bendedür

10 [Sevgisi yürekde derdi câdadur

11 Her kõngül ki Hâk zikrindin zindedür]²

12 Kõngli tağyîr tapmaz bolsa cem bile

13 Hâk dostı kemelmez köhne cihândur

14 Leyken cihân içre dostı nihândur

15 Dost olana bu iki iş nişândur

16 Yürek ‘ışkdın dola dîde nem bile

17 Devletiñg kuşını kaçırma destdin

18 Yahşılık isteme añlamaz mestdin

¹ MgTa silinmiştir Kb S 159’dan alındı

² MgTa yoktur Kb S 159’dan alındı

- 19 Zinhâr el üzmegin dil bilen dostdın
 20 Âbırüyıñg âra alur üm bile
- 21 Gerçe dilde dost hem bolsa şânıñda
 22 Bir it bilip ağaç saqla yanıñda
 23 Bir gün bolur bir let qoyar cānıñda
 24 ‘Ömriñde uğraşma gezseñg şum bile
- 25 Firāgī dīr mürde yıllar yıl çekse
 26 Aylar ebir salsa günler gün çekse
 27 İlyās āb tōkse de Hızır el çekse
 28 Zinde bolmaz ‘īsā ursa dem bile

193

Ve lehu eyzan

1 Bir köngül şādlığı çıkmaz

2 Bir köngül yıkmayān ārdin

3 Yaḥsılık tamasın tutma

4 Yamanlık çıkmayān ārdin

5 Her kim ile beglik eder

6 Bir çem bile yōla gider

7 Kedḥudālīk ırak gider

8 Yaman söz çekmeyān ārdin

9 Yaḥşı ār il ‘aybın açmaz

10 Göre bile ḥarām içmez

11 Yaradan yazığın geçmez

12 Göz yaşın dökmeyān ārdin

13 Eglenmez eyyām övriür

14 Vaḳt tazelər nırḥ çevrilür

15 [Aḡır devletler ayrılır

16 Bir aḡza bakmayān ārdin]¹

17 Öz özindin ‘aḡlı yetmez

18 ‘Āḡıllarınḡ sözün etmaz

19 [yoxsılıḡ yōḡ bolup gitmez

20 On iş bıraḡmayān ārdin]¹

¹ Mİ S 232

Mg. s. 154

- 21 [Kõçaķ yigitler yav güni
 22 Krda koymaz şir av güni
 23 Peygamber bizār yov güni
 24 Yoldaŗa baķmayān ārdin]²

- 25 Maħdumķulı yangın õçgin
 26 Yā lāl otur yā dr saçgin
 27 Bir ķuyruķsız itdr kaçgin
 28 Nesihat yokmayān ārdin

¹ Ml s 233

² Mg'ta silinmiştir Ap'un (170/21-24) b M Ve Ml Yazmalarından alındı

194

Ve lehu eyzan

1 Yetmiş yaşlı kardaş girmegin yaya

2 [Oķıñg dalı düşmez gezemek bilen]¹

3 Kuvanma kesekdin kıurlan bināya

4 [Kesek bina tutmaz düzemek bilen]²

5 Ādemzāddın çıkar āamlık isi

6 Kālb ādemiñg basım [bilinür misi]³

7 Mü'mine āzār bir ādemiñg pisi

8 Turar da' va [tutar duz emek bilen]⁴

9 Uzak yōla bidevleti baş etme

10 Allāñg eldin berme köñglüñg daş etme

11 Ahmaķa iç berme sırıñg fāş etme

12 Kālbırda suv durmaz gözemek bilen

13 Dost tutma köp yaşlı ādem kösesin

14 Barın yōķ dīp çıkar ĥālī kīsesin

15 Bir-i bār boş etse 'aķlıñg kāsesin

16 Ne peydā daşındın bezemek bilen

17 Evvel Maĥdumķulı ōziñg düzetgin

18 Ĥalk dünyā dīr sen kıyāmet gözetgin

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 1'den tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir Kb S 1'den tamamlandı

³ Mg'ta silinmiştir Kb S 1'den tamamlandı

⁴ Mg'ta silinmiştir Kb S 1'den tamamlandı

- 19 Az igin az yatgın söziḡ az etgin
20 Ne bār maʿ nısız kep uzamaḡ bilen

195

Ve lehu eyzan

1 Oba ucındaki defe eyerlenen ata meñgzer

2 ‘Akılsız ârler zer bilen yazılan bed hata meñgzer

3 Dünyâdur bir düypsiz deryâ ğark eder bolma bipervâ

4 Mağrur olma māl-ı dünyâ gezekli nevbete meñgzer

5 Kardaşıza kuvvet yokdur oğılsıza devlet yokdur

6 ‘Ayâlsıza ‘işret yokdur hoş günü hasrete meñgzer

7 Yamandın yahşı sed bolmaz aşlı yahşılar bed bolmaz

8 Dünyâlikde devlet bolmaz oğul çın devlete meñgzer

9 [Burç bilen duz tâze yarâ avı kıatar rûzigâre]¹

10 Yaman hātūn yahşı ere savılmaz töhmete meñgzer

Mg. s. 155

11 [Yatan yeri yılân koynı asılanı itinġ boynı

12 Pis ârinġ yahşı hātūnı dürr-i bîķimete meñgzer

13 Mağdumķulı bîmurâdem îller hoşdur men nâşâdem

14 Söz ma‘nısın añgmaz âdem bir kırıkısız ite meñgzer]²

¹ Mg’ta silinmiştir Ap(21/21)’den tamamlandı

² Mg’ta silinmiştir Ap(21/17-20 ve 25-28)’den tamamlandı

196

Ve lehu eyzan

1 [Bir çüyrık koz bilen cihân cevherin]¹

2 Ol ne kumârbâzdur utup durupdur

3 [Çüyrık saman etmiş metâ^c bâzârın]²

4 Cevhere berâber satıp durupdur

5 [Ne düşekdür muṅga basan yarıymaz]³

6 Ne keştîdür deryâ batar yörimez

7 [Ne enedür ölmez yitmez kırrırmaz]⁴

8 Öz bâlasın özi yuvdıp durupdur

9 [Ne ırâğdur günsiz yeri yarıdur]⁵

10 Ne gözgüdür bu aynadın arıdur

11 Ne sâķîdür piyâlesin yörîdür

12 Bir eli boğzundın tutup durupdur

13 Dostlar bir mişâldur dilime gelen

14 zehin kıoysa bilür ‘ aķıllı bolan

15 Cihânı gerd tutmuş bir kıdret yılân

16 Kırıķı başına yetip durupdur

17 Başı barıp çıķmış ‘ Arşınġ öyüne

18 Ayaķı inmişdür yeriġ teyine

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 55'ten tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir Kb S 55'ten tamamlandı

³ Mg'ta silinmiştir Kb S 55'ten tamamlandı

⁴ Mg'ta silinmiştir Kb S 55'ten tamamlandı

⁵ Mg'ta silinmiştir Kb S 55'ten tamamlandı

- 19 Cānlı cānsız her ne gelse peyine
20 Dalnamay destine atıp durupdur
- 21 Bir maḥlūḳdur ne erkekdur ne dişi
22 Bir gözi dum aḳdur bir gözi çaşı
23 Reṅṅi ḳaraladur on iki başı
24 Yeri gögi birdin tutıp durupdur
- 25 Maḥdumḳulı gitme munça her söze
26 Hiç böyle cānavar ilmemiş göze
27 Yene bir ḳudret bār yedi kelpeze
28 Şol beyük yılānı [yuvtıp durupdur]¹

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 56'dan tamamlandı

197

Ve lehu eyzan

1. [Ugradım İlyāsa dūş geldim Hızıra
2. Köñglim içre geldi birniçe mişāl
3. Qol göterdim durdim niyāza nezre
4. Didim ruḥṣat bolsa edeyin so‘al

Mg. s. 156

5. Didim nedür bu dünyānıñ dirligi
6. Didi yatsañg düyşdür turañgda ḥiyāl]¹
7. Didim yā Rab dünyā nāge meñgzeydür
8. Didi qarrı heleydür yüzinde yüz ḥāl
9. Didim nedür mülk-i cihān sevgisi
10. Didi derdeserdür yā boyna vebāl
11. Dünyā üçün nedür baḥş-i cenğ etmek
12. Bihūde boğaz yırtmaḵ yersiz ğalmağal
13. Didim ehl-i zamān nāge bend olmış
14. Oğul kīz sevgisi cem‘ etmege māl
15. Didim Bu sevgüdin mālđın ne ḥaşıł
16. Yığmağı ḳayğudur gitmegi melāl

¹ Mg'ta silinmiştir Kb'te yoktur Ml S 234'ten tamamlandı

17. Didim ehl-i zülüm ne t̄ayfadur
18. Didi gürgdür itdür pişikdür şağāl
19. Didim andın nefsim nice rām olur
20. Didi ki p̄r olan eylese gūshmāl
21. Didim bende cehdi başa barurmı
22. Didi barmaz istemese z̄ü'l-celāl
23. Didim yā Rab kedḥudālīk nicedür
24. Didi hefte ‘ işret kayğı falān sāl
25. Maḥdumkulı sözi dürdür bilene
26. Başda hūşīng bolsa söze kulaḳ sal

198

Ve lehu eyzan

1 Doḡ doḡıŝar [sıḡsa ḡal^c et]¹ geymege

2 Kilim gözel zâtdur ton tapılmasa

3 Aç turıŝar ḡatı nânı imgege

4 Müşkildür biŝirge un tapılmasa

5 Hâşıl ümidi bār ekin ekene

6 Bu işler ma^c lûmdur miḡnet çekene

7 Yalıḡ ayaḡ batır basmaz tikene

8 Neylesin geyerge gön tapılmasa

9 ^c Aḡılsızlar iş âḡirin ḡaramaz

10 Çollab ḡigidindin ḡarpız döremez

11 Ağır meclislere ḡofan yaramaz

12 Neylesün otırḡa cem tapılmasa

Mg. s. 157

13 Yigitlikde her kim ^c işretde yaylar

14 Başına yā gelür gelmez bu küyler

15 Diŝsizler nân tapsa çâresin eylār

16 Müşkildür iyerge nân tapılmasa

17 Maḡdumḡulı söylemez cedeli cenḡi

18 Âḡiret ^c azmın etdim ḡoḡ düş denḡi

19 Dünyâde ne iş bār bolmasa soḡı

20 Meŝaḡḡatdur tende cân tapılmasa

¹ Mg'ta “seb beḡlet” kaydedilmiştirKb S141

199

ve lehu eyzan

1 Du‘ āğa düş gelen gögerür gül dek

2 Gülinġ mevsimi tek devrân tapılmaz

3 Kahrımınġ âteşi köydürür kül dek

4 Kül ornında kaydıp bostân tapılmaz

5 Könġül misâfirdür cesed yurtdadır

6 Cānım coşgundadır yürek derddedür

7 Küyim kāmildedür gözim merddedür

8 Şu [şertimdin]¹ hiç bir merdân tapılmaz

9 Könġül koyġın gözel Allāh kūyune

10 Meşġül bolup yatma mālā oyuna

11 Ādemzād mehmāndur dünyā öyüne

12 Bir gün öy içinde mehmān tapılmaz

13 Ğaflet içre kālıp yatma turagör

14 Her ne bersenġ öz elinġle beregör

15 Diri erken ölüm işin göregör

16 Bir gün cesed içre bu cān tapılmaz

17 Könġül avlayın dīp uğrasam her yan

18 Da‘ vādur dövüşdür keyiş tafar cān

19 Ayılmaz neşihat okılmaz Qur‘ ān

20 Cāna yaķar edep erkān tapılmaz

¹ Kb ve Mg’ta “şertamdın” kaydedilmiştir Ap (84/8)’den düzeltildi

- 21 Dergāhe du‘ām köp nālišim bîḥad
22 Ṭālî‘im titredür tenim bîḳuvvet
23 Kaçduğım köplikdür istegim ḥalvet
24 Hiç maṅga bir cāy-ı pinhān tapılmaz

- 25 Maḥdumḳulı çın taḳdîre ten berdi
26 Her kim ōzin saḳlay bilse iş gördi
27 Hey ne yaman zâtdur aṅḷamaz derdi
28 Cāhîllıḳ derdine dermān tapılmaz

200

Ve lehu eyzan

1 Ne on bēş ‘ayāldur artmaz ferzendi

2 [Ol on bēş ‘ayālīng üçi evlāddın]¹

3 Üçi ekiz on tört erür peyvendi

4 Ol ne cumā‘ eylār ne çıkar yāddın

Mg. s. 158

5 [Ol ne maḥlūk gök yüzine konarlar

6 Gāhi inip yer yüzinde dınarlar]²

7 Ol ne ādemzāddur bir at minerler —

8 Üzenḡḡüsü suvdın cilevi bāddın

9 Müdām seyre gezer ol tört deḡ u dūş

10 Bolur andın cümle ‘ālem yüzi ḡoş

11. tört deḡ biri bār müdām sebzepūş

12. Kellesi būzdındur ayaḡı öddın

13. Ol kimdür yalaḡaç ḡarib oturmış

14. [Āvāzsız ‘āleme sözin yetirmiş]³

15. Ağzın açıp ōzin yasa batırmış

16. Sorasaḡ ḡaber bir saḡa bār zātdın

17. Maḡdumḡulı ūlke salma āvāze

18. [Bular bārça ḡörnip durandur göze]¹

¹ Şiir kb Ve Ml’te yoktur Mg’ta “ on nīḡ serdin ikiḡ üç evladdın” kaydedilmiştir Ap (167/2)’den düzeltildi

² Mg’ta silinmiştir Ap (167/5-6)’dan düzeltildi

³ Mg’ta silinmiştir Ap (167/13)’dan düzeltildi

19. ‘Ākıl āring̃ fehmi yeter bu söze
20. Hâcet ermes haber almak üstâddın

¹ Mg'ta silinmiştir Ap (167/17)'ye ilgili dīpnottan düzeltildi

201

Ve lehu eyzan

1.Sen Sen ārāyış-ı cān hem cān Sendin bîhaber

2.Sen cihāna toluğ Sen cihān Sendin bîhaber

3.Endiše deryāsında seyrim sefinesini

4.Yüz tarafğa yüzdirdim seyrān Sendin bîhaber

5.Ger diseler küfr olur Eşyā Sendin hālidir

6.Menzil Sendin mustağrağ mekān Sendin bîhaber

7.Zemīn āsmān ğarb u şarğ bir tüynikde gerdāndur

8.Zamāniya Sen gerdān zamān Sendin bîhaber

9.İsler Seni deŋgizler yaykanışup şevkiŋdin

10. Sen alar içre ma‘lūm ‘ummān Sendin bîhaber

11. Zemīn istār asmānda asman tiler zemīnde

12. Bir birine gümānda gümān Sendin bîhaber

13. Mağdumkılı gör imdi āšnālara ne işddur

14. Yok imiş bu eşyāda hemān Sendin bîhaber

202

Ve lehu eyzan

1. Bir dilbere dūş geldim ğamzesi ok aşı yay

2. Gün h red r görkindin h c letde tolğun Ay

3. C n n  bersenğ c yizdir böyle ıfat mehb ba

4. Hiç görmedim an n  dey başı dürüst bağrı tay

5. G lg l  düşdi opuz hem  en   en e düşdi  en 

6. Şev kindin ol nig r n  ne n la a düşdi n y

7. Ne   i ret r    şı a cennet içre cem lı

8. Ayralı  n   te i tamuğ içre veyl v y

Mg. s. 159

9. [Ol d de-yi dild rd n bolma k r-i b behre

10. almaq r benim dey   aşlı az u görke bay

11.  stese   Al mlerni eyt n edip (gönderür)

12. H la anın H l l dek oğlan iken berdi pay

13. Mağdumğulı m d ma du    ılur derg he

14. S y l men ma r m etme derg hi n din ya H d y!]¹

¹ Mg'ta silinmiştir Ap (219/9-14)'ten tamamlandı

203¹

Ve lehu eyzan

1.Barmı barmağa yeriñ başğa Hudādın ğayrı

2.Armağāniñ bārmıdur rüy-ı siyadın ğayrı

3.Gezdikçe çarh astında cihānda cānlar çeküp

4.Ne taleb bār sañga cebr u cefādın ğayrı

5.Ħaķı eyleyüp nāḥaķ yörseñ gözdin kan dōkip

6.Ħāşılıñ nedür seniñ cürm-i günāhdın ğayrı

7.İp içip maḥbūb kuçıp yatsañ seḥer rāḥat ile

8.Ṭākatıñ kanı seniñ rüy-ı riyādın ğayrı

9.Göz gözelde nefis yemekde dil daḥi ğibet üçün

10. şevketiñ şer başda yōķ böyle havādın ğayrı

11. Evveli añlamadım añlan sūzne gitmedim

12. Bu belāda kimse yōķ men bīnevādın ğayrı

13. Fikir et Maḥdumķulı fāniye baķ ne görnür

14. Soñğı pūç āldağı çoḥ fevt-i fenādın ğayrı

¹ Bu şiir Ap Kb Ve Ml'te yoktur İtalik ve altı çizilmiş yerleri Gāzī 1378/2000'den tamamlandı

204

Ve lehu eyzan

1. Bolmadı bizge naşibîng istedim güyzdin seni
2. Didiñg Ötsin kış tafar men tâze nevrûzdın seni
3. Sayladım seçdim sonâm bir böle[ci]k kızdın seni
4. Ne üçün biliñni kuçmadım tapıp düzdin seni
5. İsterem Hâkdın kavıştırğay mañga tizdin seni

6. Hâk katında sözim ötmez men kibi âvâre yok
7. İl gün rahm eylemezler men kibi biçâre yok
8. Yüregim sed pâredur hiç tenimde yara yok
9. Sen ğarib sen men faķir men sende mende çâre yok
10. Sevdigim taķdir-i Hâkdur ayıran bizdin seni
11. Sevdigim sen günde bir kez yādınğa salsañg meni
12. Günde yüz katla tiler men yaradan Hâkdın seni
13. Başlı gün sen ōda saldıñg men ferâgat bendāni
14. Hâk götersün âradın şâyed raķib şermendeni
15. Kıl behil bizdin yañgā incitseler sözdin seni
16. Bağınğa girsem seher bûlbûl bolup salsam oyun
17. Ğaflete kâlsa raķib bir dem alıssaķ kol boyun
18. Hâkdın ōzge çâre yokdur ne kılay men neyleyin
19. İnçe bil şirîn zebân kebter tofıķ sen kıaz boyun

Mg. s. 160

20. Saklasun Allāh penāhında yaman gözdin seni
21. [Hayrınğı duşman görüp dostıñg çeker cevri-cefāñg

22. Yâr u dildârlık bolurmı görmeyin zevk-i şefânġ
23. Salsalar mizâna Balġan dâġı gelmez dür behânġ
24. Aydıyâr Maġdumġulı ‘ahdiġ yalan yoġmıř vefânġ
25. Bivefâlar ġûb sovutmışlar sonam bizdin seni]¹

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 6'dan tamamlandı

205

ve lehu eyzan

1.Cân coşğına geldi yandım yarıldım

2.Bağışlasaṅ neylār yārım yā Allāh

3.Saṅğısız sevişdim öysiz ayrıldım

4.Bağışlasaṅ neylār yārım yā Allāh

5.Sözleşerdim sırlaşardım yār bile

6.Yüreginde yār ḥiyālī bār bile

7.İmdi lâkin ayırdılar zūr bile

8.Bağışlasaṅ neylār yārım yā Allāh

9.Köṅgöl hoşdur yāda salıp gezmende

10. Yadıma salmanda ‘ışkım kızmında

11. Meni ğamda kıymay ōzi [armānda]¹

12. Bağışlasaṅ neylār yārım yā Allāh

13. İhlāş ile yār meni dīr men yārı

14. Cövreñdi cigeri gitdi qarārı

15. Ol anda āḥ çeker men munda zārı

16. Bağışlasaṅ neylār yārım yā Allāh

17. Bardı pinhān pinhān şīrīn sözimiz

18. Bolan [işe ḥayrān]² kâldık ōzimiz

19. Bir bire bakmaḳdın doymaz gözimiz

20. Bağışlasaṅ neylār yārım yā Allāh

¹ Mg’ta “fezmanda” iken Ap (199/11)’den düzeltildi

² Bu iki kelimenin yeri değıştirildi

21. Elim Saṅga yetmez ‘arzım etmege
22. İşimiṅ revâcı yoḡdur bitmege
23. Dilber derdi ḡoymaz meni yatmaḡa
24. Baḡışlasaṅ neylâr yârim yâ Allâh

25. Maḡdumḡulı dünyâ köhne cihândur
26. Sevişmeklik bu destûr-ı zamândur
27. Cürmim çoḡ hem bolsa keremiṅ kândür
28. Baḡışlasaṅ neylâr yârim yâ Allâh

206

Ve lehu eyzan

- 1.Derdli dilber dilleşür sen gel beri
- 2.Dullıkdur benim de bağrım dilenim

Mg. s. 161

- 3.[Sorayur men men hem sen dey bir yârı
- 4.Seni sōramağda yokdur yalanım]¹

- 5.Eger geñgeş salsam yāda bilişe
- 6.Dirler Şirîn ‘asel yağa gelişe
- 7.[Seher yazığım çün tursam nālişe
- 8.Evvel bir yār]² bolur yāda salanım

- 9.[Bilen yanda meñge]³ kımet düre sen
10. Añlamaza düşüp degme yere sen
11. Qādır kısmet etse mañga bara sen
12. Seniñ kimin yardur meniñ ölenim

13. Her dilber kim köñgöl öyin yarıdar
14. Yatan bahtın ol Yaradan yöridür
15. Qargışım daşlarını mūm dek eridür
16. Pür pudak yayradur alkış kılanım
17. Gözel görkiñg gökde Gündin aynımaz
18. Güli destenbili kim işğap oynamaz

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 51'den tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir Kb S 51'den tamamlandı

³ Mg'ta silinmiştir Kb S 51'den tamamlandı

19. Maḥdumḳulı baş bermese baynımaz
20. Mehrimi indirip naẓar salanım

207

Ve lehu eyzan

1.Yârsızlıkdın yaman iş yök göz salıp gezsem her yana

2.Yâ Yaradan bir hemrâh ber köp meşakkat degdi cāna

3.Bir yâr bergin etli kanlı kõngli giñg gögsi meydānlı

4.Dil bilen ‘ aklı kemālly yüzi hem bolsın görkana

5.Ķadır bilendin daş etme nâkadıra yoldaş etme

6.Dil bilmez belâ dūş etme sâde dil bolsun Türkāna

7.Keremiñg güyçlüdür görgin dır sen Du‘ ā kııl el gergin

8.Her ne bersenğ tızrek bergin i‘ tibār yokdur bu cāna

9.Yağşı ‘ ayāl ele gelmez nādān yağşı Ķadrın bilmez

10. ‘ Ayalsıza medār bolmaz dönseñg hükmi Süleymana

11. Dervişlere yōlsızlığı yigitlere mālslızlığı

12. İlāhī ‘ ayalsızlığı görkezme hiç müslümāna

13. Mağdumķulı köysem bişsem inanmazlar ōda düşsem

14. Hevesim bār bir yâr Ķuçsam sözimni disem [erkana]¹

¹ Ap (213/28)’den tamamlandı

ve lehu eyzan

1. Bilmezem hîç kıysı derdiñg mübtelâsıdur köñgöl
2. Yâ Rab ol bir [bîvefânıñg çoñ hevâsıdur köñgöl

Mg. s. 162

3. ‘İşk deryâ düybi yök hicrân bir ôt pâyânı yok
4. ‘İşka meyl etgen bu otlarğa yanasıdur köñgöl]¹
5. Bilmeyân atmış özin ‘ışk ödına pervâne tek
6. [İmdi bilmez çâresin kim ne kılasıdur köñgöl]²
7. ‘İsânıñg demmi muhâl Luğmân o yerde güñg u lâl
8. [Yâ Rab bu derdiñge bu hal ne iş devâsıdur köñgöl]³
9. Gerçe ‘ışkıñg derdidür divâneye cân âfeti
10. [Âşinâ ehli bu ğam dâyim ayasıdur köñgöl]⁴
11. Niçe mahrem bînevâ çün tapdılar andın nevâ
12. Men‘ eden andın meni bahtım sıyâsıdur köñgil
13. Yığlayup Mağdumkılı dergâha arzıñg eylegör
14. Nî üçün köp ağlayân bir gün gülesidür köñgöl

¹ Mg ve kb’te yoktur Ap (120/2) ile ilgili dipnotlardan tamamlandı

² Ap (120/6) ile ilgili dipnotlardan tamamlandı

³ Ap (120/8) ile ilgili dipnotlardan tamamlandı

⁴ Ap (120/10) ile ilgili dipnotlardan tamamlandı

Ve lehu eyzan

1.Yüzüm yâr yüzüne tüşse dilim Elḥamdulillahdur

2.Eger ḳahrına uğraşsam oḳırım ḲulhuvAllāhdur

3.Be dergāh-i [durar]¹ ḳurbet ilāhi hādi-yi vaḥdet

4.Muḥabbetniñg maḳāmında anıñg az vaşfı levlādur

5.Melekler nerdibānīdur zemīn sāyesine muḥtāc

6.İki na‘leyni ‘arşıñg kellesinde tāt-i a‘lādur

7.Eger miskīn eger [bir bay tafar yok]² sensizin hiç rāy

8.Yamandur ayrılık ey-vay ‘arab lafzınyda veylādur

9.Cevārıñgda cudālarga köyüñgde cān fidālarga

10. Seni istān gedālarāa zek‘at ḥüsnüñgda evlādur

11. Erür men bir günehkārıñg hemīşe ‘āşık-ı zārıñg

12. Yüzin görmezsem ol yārıñg ḳaçan köñglim tesellādur

13. Firāğī niçe vakt oldı ḥaber tapmaz men ol yārdın

14. Yanar men āteş-i ‘ışḳa bu ne terḥos tevellādur

¹ Mg’ta “düz” iken vezin gereği Ap (63/3)’ten düzeltildi

² Mg’ta “bir ve yok” kelimeleri olmadığından anlam ve vezin gereği Kb s 16’dan düzeltildi

210

Ve lehu eyzan

1.Ey Kerim u kârisâz günâhim güzeşt eyle

2.Ey Raḥîm-i çâresâz günâhim güzeşt eyle

3.Ermese kerem Sendin gitdi ihtiyâr mendin

4.Cürmim çıkardım çendin günâhim güzeşt eyle

5.Yüz ğam bile tende cân isteyür Sendin amân

6.Fazlıñg bile yâ Subḥân günâhim güzeşt eyle

7.Gerçe oldım günâhkâr sitr eyle ‘aybım Setdar

8.Keremiñgle yâ ğaffâr günâhim güzeşt eyle

9.Lütfiñgni izhâr eyle köñglimni qarâr eyle

10. Tevfikiñgni yâr eyle günâhim güzeşt eyle

11. ‘Aqıl yetmez zâtına fîkr eden şîfâtına

12. Birligiñg hürmetine günâhim güzeşt eyle

Mg. s. 163

13. Mâlik maḥlûḳ her ne kim yetdi şun‘uñg sırna

14. Üç miñg ismiñg ḥâtırna günâhim güzeşt eyle

15. Biz biçâre ümmetiñg ümmeti Muḥammediñg

16. Hürmetine Aḥmediñg günâhim güzeşt eyle

17. şun‘uñg düşüp şevḳine yetdiñg Aḥmet zevḳine

18. āsmān zemīn ḥaḳına gūnāhim gūzešt eyle
19. Saḥīler iḥsānı ūçūn şehīdleriṅ ḳanı ūçūn
20. Cūnbendeler cānı ūçūn gūnāhim gūzešt eyle
21. Gō' kde yıldız ḥūrmeti yerde nevrūz ḥūrmeti
22. Gice gūndiz ḥūrmeti gūnāhim gūzešt eyle
23. Belend dāğlar ḥaḳına çölde ḳırlar ḥaḳına
24. Yerler suvlar ḥaḳına gūnāhim gūzešt eyle
25. Sendin bolmasa haray bu meniṅ ḥālīme vāy
26. Firāğī dīr yā Ḥudāy gūnāhim gūzešt eyle

211

Ve lehu eyżan

1.Dostlar-a dostım benim cāndın şîrîn söygülüdür

2.Cān tekin pinhān cihānda ‘āleme bilgülıdūr

3.Baş bilen barsam aṅga handın olursa güzeri

4.Tutsam ol yerde vaṭan ol yerge anıṅ yōlıdur

5.Dirdi yār ‘āşıkım ōz elgim ile ḳatlı edem

6.Andın evvel ğam meni paymāl edip almalıdur

7.Özge ‘āşıklarnıṅ olsa pāybend-i zülfiṅge

8.Men ğaribiṅ bend aṅga hem ayağı hem elidūr

9.Ġayr ile bezm eyleyüp eylese ḥoş köṅglini yār

10. Meclis içre yād edip diṅ Ol ğarib ḳayğulıdur

11. Yaz gelür vaḳt da gider ğafletde çıkmış gözlerim

12. Aḳayın disem açılmaz ne ağır uyḳulıdur

13. Bilmeyin sōranlara aydıṅ bu ğarib ādımız

14. Aşlı gerkez yurdu Etrek ādı Maḥdumḳulıdur

212

Ve lehu eyzan

1.Çöle çıkar bolsa meñgzer keyige kulanı gökleñg

2.Te'şib edip savaş etse döner aç arslana gökleñg

3.İliñg yurdın bırakmaz belā bakmaz söz yokmaz

4.Allāhdın emirdür çıkmaz bu sözüm yalana gökleñg

Mg. s. 164

5.[İlhām etdi Mevlam mañga nazar düşdi sendin yañgā

6.Yoķ bolur ķařd etgen sañga ķaydıp dön Gürgene gökleñg]¹

7.Sözi ağızıma Hāķ salur bir nefes aydayın bolur

8.Yamanlık eyleyān gelür Nurbat! dīp amāna gökleñg

9.Ĥurūc eylāp tursa eger fermāna gelür Niřābūr

10. Övrilür bu devrān devir ehli müslümāna gökleñg

11. Ĥarāba dönip Ĥorāsān at ayağna ķālur yeksān

12. Kese arķaķ Māzenderān gelürler fermāna gökleñg

13. Dīniñg durlur Hāķ nūrı tek güyciñg artar Rūm zūrı tek

14. Asılışur aç bōri tek ' Iřķ edip meydāna gökleñg

15. Zūr bir sipāhiñg savařa devletiñg öñgindin düşe

16. Kılıķ urıp kızılbaşa dolur sen ĩrāna gökleñg!

¹ Mg'ta silinmiştir Kb ve Ml'te bu şiir yoktur Ap (108/9-12)'den tamamlandı

17. Beyük dergāha yüz sürtip islārin devletiŋ artıp
18. Firāġi dīr oşun tartıp barur sen Tahrāna gökleŋ!

213

ve lehu eyzan

- 1.Eyesine ihlâş eden çın merdân
- 2.Ebrîsem hevâsin etmez şâl tapsa
- 3.Dünyâ [işî için mâ 'il] ¹ sergerdân
- 4.Köngül güymenç eder arrık mâl tapsa

- 5.Yol yoldaşı yoldaşına kıvanur
- 6.Ĥavfli yerde yatan tiz tiz oyanur
- 7.Karakçılar kervân görse kıvanur
- 8.Geçit tapmayanlar suvda sal tapsa

- 9.Geçirler her yerde sözüm taḥkîka
10. Kırrı armân çeker yigit çaķıġa
11. Eşek moncığna bir yâ ha ḥaķîka
12. Biçâre çofanlar yaķut lâl tapsa

13. Cân ḥavfindın bolur 'aķılı ḥayrân
14. Yılan kişmir görse ütelgi ṭayrân
15. Şîr sıyâġuş görse fil hem kergedân
16. Ağacġa kırt düşse kıvun ḥâl tapsa

17. Merddin dileg eden nevmîd övrilmez
18. Nâmerde düşen iş ma' lûm kıyırılmaz
19. Pervâne ôt görse cân bir ayrılmaz
20. Sîmâb kızıl tapsa meges bal tapsa

¹ Anlam gereġi “mâ 'il” kelimesi dünyâdan sonra iken buraya konulmuştur

- 21. Ey terbiyet islân kişi ten üçün
- 22. ‘İşret dilân oğul kıız u zen üçün
- 23. Aķ pulı saķlârlar ķara gün üçün
- 24. Hoş gezerler kıızıl yaşıl âl tapsa

Mg. s. 165

- 25. Mağdumķulı yüz miñg kōyler kōçeler
- 26. Aydadurlar bizdin [dōren beçeler]
- 27. Haķ nâhaķdın mâl kazanıp niçeler
- 28. şarf ederge câyın tapmaz mâl tapsa

214

Ve lehu eyzan

1. ‘Ömür beş gün menzili üç devrânıñ bir sâ‘at bile

2. Yörir kervân çekilür göç yatıp sen ferâgat bile

3. Sen dime birev el gerer ‘âkıllar munda iş görer

4. Bi‘ ağıllar heñgām kırar ‘işret islâp rāhat bile

5. Kâfir nefis şeytândur şum işler tutdır eylâp hücum

6. Bir gün çıkar sen nâmahrûm gezmeñg hoş kana‘at bile

7. Cāna cefâ ber nefse kaygı iş âhiret gamıñg yi

8. Peyğambere şalavât di şevk etseñg şefâ‘at bile

9. Bende bolsañg âdemzâd bol Cebbâr dimândür cellâd bol

10. Hayır işlâp bar âzâd bol utanma hicâlet bile

11. Âdem oğlu özin bilmez nefis uğrıñça bikâr bolmaz

12. kısmetiñgdin karış taymaz gezeñg yüz hıyâlât bile

13. Mağdumkılı diyer yârân halk tutan işe men hayrân

14. Geçer fırsat öter devrân güymenegör ta‘at bile

215

Ve lehu eyzan

1. Adınġ bende bolsa ādem İlāhiñġdin eymenegör
2. Öter devrān durmaz bu dem yatma ġāfil oyanagör
3. Dünyāniñġ dǖybi derāzdur fırsat kemdür ‘ömür azdur
4. Yigitlik eglenmez yazdur ir azıkıñġ edinegör
5. Göçer cihān ġalkı turıp durmazlar sañġa kıygırıp
6. Çaġlan sen hem işiñġ görüp barcaġ yeriñġde duragör
7. Eger mendin söz sōrar sen [bicāy]¹ ne işler kırar sen
8. Tut pendim ne iş görer sen bir iydīp baķıp sınağör
9. Bu dünyāniñġ dǖybi daşdür iş baş² āşa vaķt ġiçdür
10. Kırarlık oġlanlık hiçdür kırpılı vaġtıñġda dōnegör
11. Bu sözler mendin nişāne āb-i rūy dileseñġ cāna
12. Cihan içre müslümāna ġoş sözler yaġşı sanagör
13. Maġdumķulı dīr ġgeniñġ seniñġ ġümān çeynegeniñġ
14. ġünāh üçün ne durganıñġ şevāb üçün ġüymenegör

¹ Şiir Kb ve Ml’te yoktur Ap (75/14)’ten tamamlandı

² Vezin gereġi “-dın” çıkma hali eki silinmiştir

216

Ve lehu eyzan

1. Günde yüz miñg göç hem bolsa ol dünyā
2. Ol miqdār bu dünyā gelen de bārdur
3. Yüz miñg ahmaḡ bolup gitse rāyına
4. Yüz miñg ōzün yōla salan da bārdur

Mg. s. 166

5. [Yüz miñg derviş sine dāḡlāp oturḡan
6. Riyāzetde bilin bāḡlāp oturḡan
7. Niçe yerde görseñḡ yıḡlāp oturḡan
8. Niçe yerde biḡam gülen de bārdur]¹
9. Seyrān etsenḡ bu dünyāniñḡ tōrt burcın
10. Ḳarışıp dur ḡelāl ḡarām ervāḡ cin
11. Niçeler temizlāp yōl giderler çın
12. Niçe yüz miñg gümrāh bolan-da bārdur
13. Uḡırsız eyyāmlar anḡlamaz erler
14. [Kāṣki sōran bolsa saçardım dūrler]²
15. Savıldı Süleyman Rüstemler şirler
16. [Dime busıp sıfıp ḡālan da bārdur]³
17. Maḡdumḡulı köñḡle ḡayḡı getürme
18. Bu bir iş vaḡtıdur ōziñḡ yitürme
19. Sōzim anḡlan yōḡ dīp üp şüm oturma

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 77'den tamamlandı

² Mg'ta silinmiştir Kb S 77'den tamamlandı

³ Mg'ta silinmiştir Kb S 77'den tamamlandı

20. Cihān giṅdir çendān bilen de bārdur

217

ve lehu eyzan

1.Yigit k  n  line sı  an atı  n   g  rki reft  r  dur

2.  l ulusa ho  ş gelen açış kılı     r g  ft  r  dur

3.  n  g  n     ara ardı  n   gözle ho  ş s  zi  n   di   ahrı  n   gizle

4.Sözle bilsen   ya  şsı sözle halk yamanı  n   b  z  r  dur

5.D  ny   durar    ömür   almaz ecel gelse     re bolmaz

6.Ne i   b  r  n   dem bilmez b  r  a i   H  k  n  n   k  rid  r

7.  t  r devr  n barmaz salım her kime bir bir   alım

8.Munda nevbet sürse z  lim erte H  k   ar  b y  r  dur

9.  z erkim bile s  z dimen gelecek rız  a   am imen

10. Cih  nda b  r i  din yaman bir m    min  n  n     z  r  dur

11. A  n  lamaz u  ura gelmese sırl  şara y  r bolmasa

12.   l günde   kad  r bolmasa s  z hem ne derde d   rid  r

13. Ma  dum  k  l   sen dem be dem     ret sarı ur   adem

14. Ya  şsı yaman b  r  a   dem    amal  n  n  n   girift  r  dur

218

Ve lehu eyzan

1.Sünniye sütünür kâfirğa seddür

2.Söhbət içre sözi Devlet ‘ Aliniñ

3.‘ âlemde destândur illerde hañdur

4.Çalsa tığ-ı tizi Devlet ‘ Aliniñ

5.Sözi sened bolup kâldı dillerde

6.Fağirler penâhı yaman günlerde

7.Iraq ülkelerde yakın illerde

8.Dost duşmanı râzı Devlet ‘ Aliniñ

9.Çoñ cihāngir idi ‘ ömür bolınça

10. Yaradan yōğ edip yere salınça

11. Yalançıda yāylap tāki ölinçe

12. Savılmadı yazı Devlet ‘ Aliniñ

13. [H̱ār geçmez her kimni müdām islese

14. Tağdırdın daş çıkmaz geñgeş taslasa

15. Bürgüt dey alurdı lāçın beslese

16. Şir alurdı bâzı Devlet ‘ Aliniñ

17. Ağır uruğlıdur hem beyük illi

18. Köp yığılsa meşhūr ‘ âleme belli

19. Meydānda kılıçlı dīvānda dilli

20. Yüze taydur ōzi Devlet ‘ Aliniñ

21. Dileg etse donğ daşları eridür

22. Ğazab etse hükmi dāğlar yörیدür
 23. Güneşdin gevherdür āydın durıdur
 24. Felekde yıldızı Devlet ‘ Aliniñg
25. Sansız ile serkerdedür sultāndur
 26. Ceñg yerinde cellād belki arslandur
 27. Menzili mesciddür ferşi divāndur
 28. Gicesi gündizi Devlet ‘ Aliniñg
29. Temennāsı yerdin asmāna deñgdür
 30. Bişede bebirdür dāğda peleñgdür
 31. Gemige labırdur deryā neheñgdür
 32. Her yan barsa ōzi Devlet ‘ Aliniñg
33. Mağdumkulı geçdi dünyāda deñgsiz
 34. Törelıkde taysız erlikde eñgsiz
 35. Peyğamber peysizdür Süleymān soñgsız
 36. Şoñga meñgzer izi Devlet ‘ Aliniñg]¹

¹ Şiir kb Ml’te ve devamı Mg’ta yoktur Ap (118/12-40)’tan tamamlandı

Mg. s. 167

219

Ve lehu eyzan

1.[Yatsa tursa hîyālındın çıkarmaz

2.Ḳaysı işe mâyl bolsa âdemzād]¹

3.Ġaribliğniġ ġamı köġlin çökermez

4.‘ Ayāl istān sâ’il bolsa âdemzād

5.Günāhdin ḳorḳmanıġ yüzi siyāhdur

6.Munıġ ma‘ lūm [güni rüz-ı cezādur]²

7.Bu dünyā mülkünde sulṭāndur şāhdur

8.Ḳismetine ḳā’il bolsa âdemzād

9.İḳbālliniġ uğran işi oġ görnür

10. Dünyā yüzi ele girse teġ görnür

11. Cāhıllıḳdın geḳen işler geġ görünür

12. Ḳırḳdın aşıp a’il bolsa âdemzād

13. Her kişi kim söz ma‘ nısna düşmendür

14. Bir derddedür oġa dermān duşmandur

15. Ḳiyāmet gün bār talebi pişmāndur

16. Ḳaḳ işine kāhil bolsa âdemzād

17. ‘aḳıl et cihāniġ rāyın reveşin

18. İ‘ tibar etmegin dünyā durışın

19. Maḥdumḳulı yaḥşı görerdi işin

¹ Mg’ta silinmiştir kb S 105’ten tamamlandı

² Mg’ta silinmiştir Kb S 105’ten tamamlandı

20. Kırkından song cāhil bolsa ādemzād

220

Ve lehu eyzan

1.Gördik sayı köngül savır

2.şabırsız qarârsız ârdin

3.Issı beren köpek yegdür

4.Uyatsız ikrârsız ârdin

5.Aylandıkça devrân devir

6.İkbâliñ yörgürse övir

7.Dura bara dostı savır

8.Ġarib kıalan bârsız ârdin

9.İte zer tøk minnet çekmez

10. Anġlamaza sözim yokmaz

11. Köngliñ islân işler çıkmaz

12. Nân yağısı kârsız ârdin

13. Her göz seherde bidârdur

14. Eyesindin ülüş bârdur

15. [Halk Peyğamber Hax bizârdur

16. Sözi i' tibârsız ârdin

17. Mağdumkılı ma' nı saçar

18. Her kim söz lezzetin içer

19. Bara bara köngli geçer

20. Te' şibi yök ' ârsız ârdin]¹

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 133'ten tamamlandı

221

Mg. s. 168

Ve lehu eyzan

1. Ğavş ere berâber bir kimse yokdur

2.[Terki dünyâ bolup çıkıp oturmuş

3.Öter bir menzildir nazarı Hâkdur

4.Ol ferşi a‘ lâya çökip oturmuş]¹

5.Du ten sağ sölündin İmāman dırler

6.Sağındaki göge eylār tedbirler

7.Solundaki yere ser-encām birler

8.Yer encāmı bilen bakıp oturmuş

9.Añgladığım işi eylesem izhār

10. Bâb-ı Hâkda keşf olmışdur bu esrār

11. Yene Evtād dırler dört kimerse bār

12. Dünyānıñ dört burcın tutup oturmuş

13. Şunça arı şunça pākdur zātları

14. Cihānı çın yaķar endek otları

15. Yedi ār bār Budelādur atları

16. Bolacaķ şer işi kaķıp oturmuş

17. Hâķıķat yōlunda ħaberli erler

18. Bu sözim eşitgeç çın kulaķ birler

19. Bir onki ār bārdur Ruķabā dırler

20. Onki işi boyna daķıp oturmuş

¹ Mg'ta silinmiştir Kb S 52'den tamamlandı

21. Bular cihāna cān cihān güyā ten
 22. Aydayın beyānın kulaq bergin sen
 23. [Atları Nücebā ōzleri çiltēn]¹
 24. Erbe‘inde müdām okīp oturmuş

25. Altılancı gürūh Nuḳabā biliṅg
 26. Üç yüz ārdür söze bir kulaq salıṅg
 27. Üç [yüz]² altmış altı eren her sāliṅg
 28. Her günine biri nekīb oturmuş

29. Bular nazar eden düşerler coşğa
 30. Salur dünyā mestin Ḥaḳīḳat ‘ışḳa
 31. Ümenā diyürler bulardın başğa
 32. Halklar melāmete yaqıp oturmuş

Mg. s. 169

33. Maḥdumḳulı aydur dostlar men gümrāh
 34. Ḥayrān ḳāldım bir menzilde tapmay rāh
 35. Üç yüz gelüp etdi ōzlerne hemrāh
 36. Yanıḳ baḡrım yaşın dōkip oturmuş

¹ Mg ve Kb’te “ādlarına nücebā dirler ōzlerine çihiltēn” kaydedilmiştir Vezin gereḡi düzeltildi

222

1.Seher vaqtı gelinġ dostlar

2.‘Işkıñġ kitābın açalı

3.Her hurufta niçe söz bār

4.Añga bir hesāb geçeli

5.Bu dünyāde niçe baġ bār

6.Niçe bostān niçe dāġ bār

7.Niçe ölünçe niçe saġ bār

8.Oñga lāyık don biçeli

9.Ulını ulu bilmeyendin

10. Pire ħızmet kılmayandın

11. Sözdin ma‘nı almayandın

12. Tende cān bārdur qaçalı

13. ‘Āşık Fırāġı dīr ‘arzın¹

14. Rūze namāz diyen farzın

15. Boyunmızda uşbu qarzın

16. Cān çıkmān berip geçeli

¹ Mg.’ta āşık Fıraġ kaydedilmiştir. Aş. c.2. s. 121’den alınmıştır.

0

Müstensihin şiiri

Sene 1193 bi'avn'il-Melik'ül-Vehhâb sene 1193

Köl tutup tevfiik-i Hay-yi lâyenâm

Boldı bu mektûb bu cum'a tamâm

Ger hata'sı bolsa râst kılsa ehi

tañgrı anı saqlağay rûz-i kıyâm

kâtibinge kılsa hayr'ul-Fâtiha

fetih-i nuşret Haq aña bersün devâm

Bolsa 'âmil bu neşihatlar bilen

Her iki 'âlemde bolğay şâdkâm

Din ile İslâm yölında bâr olan

Tâli'i'din yâr olanga köp selâm

Mg. s. 170

223

Azadı

1. Fâş eyle sırıñgı saqlama pinhân
2. Emma ki sözimdın çıķmağıl Oğlım!
3. Her gün yüz küy gelür geçer bu başa
4. Acıtma sözimi gitmegil Oğlım!

Mağdumkulu

5. Utanurdım sıırım fâş eylemezdim
6. Fâş eder men haber alsanğ Āzādım!
7. Yüz küy gelür geçer her gün bu başa
8. İstâri bār sefer kılsağ Āzādım!
9. –Cefâ urma özüñğ çağır Mevlânı
10. Arzûlama hânı begi falânı
11. Besdür bize evvel Tañrı bereni
12. Aldırma köñgliñgi gitmegil Oğlım!
13. –Gidenmiz yök altı bile bês bile
14. Seyrân etsek niçe deñgi düş bile
15. Meger şonda ğamgîn köñgöl hoş bola
16. Köñgöl kalkar karar etmez Āzādım!
17. –Bilgeçleyin öziñğ nire yeter sen
18. Niçük işdür munı beyle dutar sen
19. Digin âhir kimiñğ bile gider sen
20. Dem tartıp her yana bakmağıl Oğlım!

21. –Cilevdârı bolam Yazır hân pîrîng
 22. Könğül kuşu pervâz urar faķîrîng
 23. Bu gün yedi gündür Elhamd okırın
 24. Şâd eyle könğlimi koyber Āzādım!
25. –Verzişîng yök yaş sen gide bilmez sen
 26. Şevir bār şovhın bār çıda bilmez sen
 27. Her işe baş koşup ede bilmez sen
 28. Gîtmeklik yağdayın etmegil Oğlım!
29. –Kişi sözlemeyen sırı fâş olmaz
 30. Yağşydın yamandın aňgan yaş olmaz
 31. Şu gez ibermesenğ könğlim hoş [olmaz]¹
 32. Râyımız kaytarma koyber Āzādım!
33. –[Bizler bile]² niçük terk edesîng bār
 34. Bu çöl bihüdedür bir gidesîng bār

Mg. s. 171

35. Gel gitmegil Oğlım çoğ terhosım bār
 36. [Kayğā kara caddā batmağıl Oğlım!]³
37. –Kālbıma giripdür İslām hevesi
 38. Tenğnğedür dirhemdür halkıng taması
 39. Könğlim nārvā etme kılma terhosı
 40. Bir sefer işidür koyber Āzādım!

¹ Mg'ta "bolmaz" iken şiirin redifi olduğundan Kb S 98'den düzeltildi

² Mg'ta silinmiştir Kb S 98'den tamamlandı

³ Mg'ta silinmiştir Kb S 98'den tamamlandı

41. -kür'ân okıp gezgin yahşı kelâmdur
42. Biraħim ovġândur dîn-i İslâmdur
43. Karağçıdur yollar ħızdûr ħarâmdur
44. Öürmiñg kâurmiñg gitmegil Oġlım!

45. -Göreyin sıynayın bu gün iğbâlim
46. Yahşı gün yahşı seht gelip mişâlim
47. Kâsd edip cânıma yetse ecelim
48. Bu yerde hem bolsa tafar Āzâdım!

49. -Āzâdı dîr bile şefâ süreli
50. Eysem ibereli sıynap göreli
51. âmin! di tur oġlım fâthâ bereli
52. Bir Tañrı yar bolsun sañga gid Oġlım!

53. -Mağdumkılı aydır kâlmışam çoğdın
54. Könġül telvas eder gezer ırağdın
55. Her yerde sağığmı iste ol Ĥağdın
56. Du'â kılip Ĥağa yalbar Āzâdım!

224

ve lehu eyzan

1.Bir seher tüşmiş erdi yādıma diyār ey dost

2.Cān gūşine yetüşdi be-nāgāh haber ey dost

3.Ten mülkiniñ içinde cān turdı pervāz eylāp

4.ede şevk ile nāgāh ōzini nişār ey dost

5.şabrım sefinesini sındurdı şevkiñ sili

6.Deryā-yı ‘ummān saldı metā‘-i qarār ey dost

7.[Yār vaşl-ı cemālindin her du cihān kāmıyāb

8.Bahtım müşterisine kūrıdur bāzār ey dost

9.Ehli ‘ālem garķ olmış harman harman gül içre

10. On yıl yörsem uğraşmaz alımdın bahār ey dost

11. Hoş bakmış cihān içre hoşlanmış ‘ālem andın

12. ‘ālemde ādem içre mañgadur kahar ey dost

13. Firāğī göz ornındın yıglāp kan revān boldı

14. Ornına elter anı ger degse ğubār ey dost]¹

¹ Şiir kb Ml’te yoktur Mg’ta devāmı yoktur Ap (8/6-14)’ten tamamlandı

Mg. s. 172

225

- 1.Göçi konı bilen gitdi ‘ Abdullāh
- 2.Hemme giden geldi bular gelmedi
- 3.Memmet-şefā gitdi kömek bermege
- 4.Uzadanlar geldi bular gelmedi
- 5.Enesindin ayra yatmaz oğlanlar
- 6.Yā Rab gören bārmı bulardın iller
- 7.Aylanıp ayları dolanıp yıllar
- 8.Aylar yıllar geldi bular gelmedi
- 9.Ḥastadın sağaldı zehir dadanlar
10. İncü alıp çıkdı koyun güydenler
11. Altı aylık yōla Ka‘be gidenler
12. Hacı bolup geldi bular gelmedi
13. Yıraqdın yaqındın barıp gelenler
14. Barmıdur bulardın görüp bilenler
15. Hindistāna bezirgenlik kılanlar
16. Mālın satıp geldi bular gelmedi
17. Darıydı bir dolı yoluqdı bārān
18. Birin yurdı bilen eyledi veyrān
19. Birisiniṅ yarı izinde ḥayrān
20. [Gözleri yōldadur bular gelmedi
21. Yıķılanıṅ bağı yerdin qalmazmı

22. Hiç baran gelmezmi āġlan gülmezmi
23. Ötendin geçendin sōrsaġ bilmezmi
24. Bilinmezler geldi bular gelmedi
25. Maḥdumķulı derdi ķoymaz yatmaġa
26. Uġrın bilmez sōray sōray gitmege
27. Yerdin cevāb çıķmaz ḥaber tutmaġa
28. Gören bilen bārmı bular gelmedi]¹

¹ Mgta bu son ūirin devamı yoktur Kb S 62'den tamamlandı

Kb. S. 3

226

- 1.Yağşılar tutmuş binā bir şehri gördim şondadur
- 2.‘İşk metā‘ ı satılır bāzārı gördim şondadur
- 3.[‘ārizi gül dek peri ruhsārı gördim şondadur]¹
- 4.Ĥüb şecerler boy çekipdur bārı gördim şondadur
- 5.Yüz kereşme şivelik dildārı gördim şondadur
- 6.Kāyim olsañg istemezler gitsēñg āvāz eyleyür
- 7.Sözleseñg vermez şedā söylemesēñg zār eyleyür
- 8.Köñgliñgi bend eyleyüp özünğni fervāz eyleyür
- 9.Bir ferî finhān oturmuş Gelme dîp nāz eyleyür
10. Ol ferî feyker şıfatlıg yārı gördim şondadur
11. Yā Hızır İlyās ile Aḥmed Süleymān onda bār
12. Ol Selim şāh Mekke ḥānı ibn-i Sulṭān onda bār
13. Bayezîd Sulṭān Veyis Ḥarkānı mey‘ān onda bār
14. Bir niçe Mecnūn kibi çāk-i girībān onda bār
15. Dā’imā Mūsā ‘aşası mārı gördim şondadur
16. Beḥr ere bālîk içinde rāḥat eylāp uqlanan
17. İmtihān üçün añga kirm-i kelānlar beklenen
18. Dost olup Allāhına duşman elinde saklanan
19. Mancanıyķğa bağlanıp bir āteş içre oklanan
20. Kā‘be bünyād eylegen mi‘ mārı gördim şondadur

¹ Kb “arası güldek feridür ḥ‘ārı” kaydedilmiştir Ap (61/4)’ten alındı

21. Yüz yigirmi dört miñg ol yedi yüz peygamberi
22. Üç yüz on üç mürsel anlarıñg dañı tãc-i seri
23. Yüz yigirmi dört miñg dürdäneniñg baş gevheri
24. Ümmetiniñg şāfi‘i Mañdumkulınıñg manzarı
25. Ol Muñammed Ahmed-i Muñtārı gördim şondadur

Kb. S. 8

227

1. Sefer edip barsağ Nevşāh şehrine
2. Könğül isleni dek yaylağları bār
3. Seyrān etsek ğunçasına ğüline
4. Bağçesinde bülbül oynağları bār

5. Yeri sãzdur ğasta bolan sağalur
6. Arığ müflis ğarib bolan oñgalur
7. Ser-çemen ağacı bile denğelür
8. ‘acab kuş salmalı avlağları bār

9. Meydānı dolıdur şeker kāmışdın

10. Dileğ etmez herġiz kardaş kardaşdın
11. Üsti yapığlıdur kümüz kerfiçdin
12. Her kimiñg ōzi üçün suvlağları bār

13. Baş koşmāndur arığ ağsağ şāh bile
14. Atdırıp du künbul bāzla ne bile
15. Şirvān ğal‘esidür anı kim bile
16. Her burçında altun baydağları bār

17. Maḥdumḳulı sâzdur şöḥbetdur işiṅ
18. Eceldin ğayrıdın bolmaz teşvişiṅ
19. Baylarıṅ faḳiriṅ ehli dervişiṅ
20. Yurdı bolur yalı fersaḥları bār

228

Kb. s.9

- 1.Bu meniñ cānım seniñ yōlınğda kırbān yā Resūl
- 2.Her ne kim kılsañğ cefā bu cāna dermān yā Resūl
- 3.Söyüben bār eylemişdür seni Raḥmān yā Resūl
- 4.Ḳulluğınğa intizārdur uşbu cihān yā Resūl

Kb. S. 10

- 5.Ol ‘ azab’un-nārdın bolmuş seniñ yōlınğ ırağ
- 6.Öziñgi kılmış Ḥudā firdevs-i a‘ lā hem Bırāğ
- 7.Sen ki geldiñğ dünyāye bu ‘ āleme yandı çırağ
- 8.Şükr-i lilleh tā bu bāni idi cihān yā Resūl
- 9.Derd ile bu yüregim her lehze āh kıldı niçe
10. Āhımınğ dermānı ol ‘ Abdullāh dise ḥoca
11. Her zamān māh-ı cemālınğ düşime girmez gice
12. Ḳalur ol bu munça kim cānımda armān yā Resūl
13. Zār zārı yığlayuban isteyedür men seni
14. Bu zelillik içre sen köp kıymağıl ḥāra meni
15. Hem yene mizān çekilip ola maḥşernınğ günü
16. Köp inancım sen turar sen ulu dīvān yā Resūl
17. ‘ Āşıḳa Hū-Hū tiyüp bolğusı ma‘ rifet güli
18. Bu zelil biçāreninğ belki sañğa yeter eli
19. Āh-ı efgānınğ seniñ kim yād edip Maḥdumḳulı
20. Ġam içinde şöyle bir bimār-ı ḥayrān yā Resūl

229

Kb. S.14

- 1.Ey peri men ‘âşıkam [saṅga]¹ yanaram doğrusı
- 2.Görmeyinçe gül yüziṅni bıkarāram doğrusı
- 3.Şehriṅizde bir peri ādın eşitdim men seniṅ
- 4.Bülbül-i biçāreyem çoḡ ah-ı zāram doğrusı
- 5.Bir bazergānam menem ‘ışkıṅ metā‘ ın sataram
- 6.Şehriṅizge gelmişem bes sevdakārem doğrusı
- 7.Gide bilmen şehriṅizdin ḡiz ḡarāmdın kōrkaram
- 8.Yedi piriṅ lafzıdın bir yādigārem doğrusı
- 9.Ey peri zülfiṅ feri va-Allāh seniṅ dey ḡūblara
10. Aydıyār Maḡdumḡulı bir pişekārem doğrusı

¹ Aruz vezni fāilātün gereḡi “ṅ” teşditli okunmalıdır

230

Kb. S. 19

1. Kulaḳ berinḡ ḳardaşlar bir ‘acâyıb sözim bār
2. Ne āzmayış eyleyür dostlarna Perverdigār
3. Cihan işidür cefā kim gördi andın vefā
4. Hāḳıñḡ dostı Muştafā ḳālmamış bu rûzigār
5. Nûr tōkülür yüzündin Peyḡamber yōḳ izindin
6. ‘ālem anıñḡ sözindin tapdı nizām u ḳarār
7. Ey dīn isteyān dūstān bolma māldın mey mestān
8. Aytayın bir hoş destān eger bolsañḡ ḥaridār
9. Ses tüşgeç zeminlerge yōl yōḳ boldı dīnlerge
10. Mescidde mü’minlerge va‘z aydurdı Peyḡamber
11. Yārānlar ḥayrān vāle söz yetüşgeç bu ḥāle
12. Hāḳ üçün berlen māla bir yerine on tayyar
13. Resûl münbere ḳalmış otuz üç miñḡ yığılmış
14. Cum‘a üçün cem‘ olmuş ḥalāyıklar ne kim var
15. Tiydi ‘Alī barayın ne bār erken göreyin
16. Allāh üçün bereyin az u köp her ne kim var
17. Geldi tidi Yā Zehrā” köñgliñḡ uydurma ḳahra
18. Berip alayım behre ne bolsa dirhem dīnār

19. Dir Fâtma bolsa dirhem barsam ta‘ amğa bersem

20. Ol iki nūr-i didām gün yarım açdur āglār

21. Didi ‘ Alī Yâ Subhân delbinip bakıp her yan

22. Çıkdı kafa nâgihân geldi bir sâ’il duçar

Kb. S. 20

23. Dir Kılmağın nâşād sen eyle başım âzād sen

24. Sen bir müşkil guşād sen kırk mîng altın borcım bār

25. Bir hâtınım bār öldi şırhōra kızıım kâldı

26. Öyüm de veyrân boldı şunça boldum men efgār

27. Gedāğa Sen kâl didi oğlanlarna gel didi

28. Bay cehūda al didi oğlanlarımın zinhār

29. Pulîng eter men karav öyümge gelmiş birev

30. Oğlanlar bolsun girev pulîng bolğunça tayyār

31. Cehūd saqlāp du gülni ‘ Alīğa berdi pulnı

32. Sâ’il hem tutıp yōlnı gitdi hoş u hürremvār

33. Fâtma oturmuş öyde oğlanları girevde

34. İnisi görüp cehūda didi Nedür oğlanlar

35. Ağası dîr alarnı satdı ‘ Alī bularnı

36. Kullanur men kullarnı pulım bolğunça tayyar

37. Dir Ağa amān nurbat saḳla bularnı hürmet
 38. Tā ki gelinçe Hāzret gör ne bolur āḫir kār
 39. Ol uluḡ cehūd etmez inisniḡ sözün tutmaz
 40. Otuz kulaç ip yetmez kırk kulaç kuyısı bār
 41. Cehūd aydur ḳullarına barıḡ kuyı yōllarına
 42. İpsiz kūze ellerine barıḡ suf çekiḡler
 43. Göterdiler kūyzāni gördi Cebrā'îl anı
 44. Mikā'îl sıḳdı yerni aḳdı kuyı çeşmevār
 45. kūyzāni ḳaldırdılar çeşmedin toldurdılar
 46. Durmayān geltürdiler bildi cehūd ḳudret bār
 47. kūyzāni ḡuma tōkdi tükenmez arıḳ aḳdı
 48. Çay coşıp düze çıḳdı cehūd ḳorḳıp etdi zar

Kb s 21

49. Cehūd eyleyip ḡizmet ḳıldı alarnı hürmet
 50. Getirdi nāz-ı ni' met dīdi “Bolmaḡ bīḳarār
 51. Şāhzādeler selāmet köḡgilleri 'imāret
 52. 'Alī eylāp ṭahāret köḡgülde ḡamı bisyār
 53. Hāḳa eyleyüp niyāz dīdi Ey-ā Çāresāz
 54. Ḳıldı du rek' at namāz gördi bir ḳuş zernigār
 55. Boynı reḡbereḡ hinci ḳīmeti 'ālem genci

56. Şāhzādeler kuvancı dīben tutdı sebükbār
57. Kuş revān kanat çaldı ‘Alīni bile aldı
58. Bek tut dīp āvāz geldi gitdi ‘Alī bar-a bar
59. Ol murğı zerrin naqqāş asmānlargā urıp baş
60. ‘Alīni ūlkedin daş eltip saldı bir diyār
61. Erişdi bir diyāra hayrān kâldı bu kâre
62. İster yer ādın sōra hiç erkek yōk ‘ayāl bār
63. Dir ne bīhesāb kân siz ne hoş şıfat hoş cān siz
64. Siz tamām niçün zen siz ğarībem berinġ eġbār
65. Didi ‘Ayıd hālīdūr halk içerde dolıdur
66. Hūmıs ‘üşür mālīdūr mescidler harvar harvar
67. ‘Alī muni eşitdi tāze tahāret etdi
68. Halkınġ cem‘ine gitdi bir künçde tutdı qarār
69. Vā‘ız çıkdı minbere halka neşihat vere
70. Sözin tapmadı sōra yıġlāp oturdı nāçār
71. Neşihatınġ dilpezir tapıp sendin halk huzūr
72. Vā‘ızdır şah vezir “İl söziñge intizār
73. Vā‘ızdır “Bolunġ āgāh yādıma gelmez nāgāh
74. Ey vezir ey pādīşāh munda Muhammedi bār

Kb. S. 22

75. Dirler Tapsak Aḥmedi eylârmiz aṅga bedi
 76. Bar bolsa Muḥammedi pāralârmız şed hezâr

 77. Şîrîn eylâp dillerni âldap almış illerni
 78. Ata baba yöllarnı terk edip bolmış bîzâr

 79. Vağız aydar “Ey merdân köṅglim qorqar ol ârdin
 80. Çağırayın münberdin ol özün eylâr âşkâr

 81. Vâ‘ ize kulaq salıp uşbu pendini alıp
 82. Barçası râzı bolup oturdılar intizâr

 83. Vâ‘ iz dir Haq kudreti Peyğamberiṅ hürmeti
 84. Öziṅ bildür ey feti on iki sovâlim bâr

 85. Eger öziṅ bildürseṅ karşımda gelip dursaṅ
 86. Sözim cevâbın bersenṅ mâl birin ḡarvar ḡarvar

 87. Qahrı qaynâp başındın turdı ‘ Alî coşındın
 88. Bardı vâ‘ iz fişindin dir Menem Aḥmede yâr

 89. Kul erür men taqdîre bilmes men bu yer nire
 90. Neçe söziṅ bâr sōra lâkin soṅ sovâlim bâr
- Kb. S. 23
91. Mescid içre zuḡâ dek ḡalklar didi Suhâ dek
 92. ‘ Alî bir eẓderhâ dek sütnip durdı sûtünvâr

93. H vfe tüşer tende c  n lerz  na gelür cih  n
94. V     z aydur ey civ  n gelmesun   hr  n   zinh  r
95. Bir nedür iki bolmaz iki nedür     bolmaz
96.     hem da  ı tört bolmaz b    altı y    ber  ber
97. Altı ne yedi bolmaz yedi hem sekiz bolmas
98. Sekiz hem toğuz bolmas toğuz y    ona hemser
99. On nedür on bir bolmas on bir on iki bolmas
100. On iki on     bolmas d  p tam  m etdi g  ft  r
101.    Al   H     n   Kit  b  n a  p ma   rifet b  b  n
102. Aytay V      z cev  b  n “T  n  l  n   ey   hri bir b  r
103. H    birdür iki bolmas iki   y gün     bolmas
104.     vitir hem tört bolmas tört    en    rdur   ah  r
105. B    h  v  s   h  musdur   ad alt  dur altı cih  t
106. heft devza   sekiz cennet toğuz zen h  mle   ar  r
107. On h  ciy  n    i h  b on iki piser-i Ya      b
108. On iki aydur merg  b d  r da  ı ne sözünü b  r
109. R  st düşdi a  dı ağız h    edip yazdı   a  z
110.   ab  l eyledi v      z hem b  r  a h  l  y  klar
111. V      z turdı bel  ge k  mil bilip vel  ge
112. H    lar aydur    Al   a “Sora  ıl ne sözünü b  r

113. ‘Alī dīr Vā‘ iz disün vā‘ iz sözün şāh disün
 114. Şāh didigin halk disün men hem sōray beyekbār
115. Halk andın bolup āgāh qabūl etdiler nāgāh
 116. Vā‘ iz vezīr halk u şāh bārça etdi ihtiyār
117. Nedür ‘Arşda bitilmiş bergi tūbā yetilmiş
 118. Behişt qafā bitilmiş tidi-yu etdi güftār
119. Tip “Lā ilāhe ill-Allāh Muḥammed Resūl’Allāh
 120. Üç tip munı halk u şāh müslümān boldı küffār
121. Haḳ anda raḥmet saçıp nūr gelip zūlmet kaçıp
 122. Şāh ‘Alī boynun kuçıp çoḡ yıḡladı zār zār
123. Dir Ey şāh-ı velāyet biz hoşvaḳt olduḡ gāyet
 124. Sendin tapdıḡ hidāyet sen İslām etdiḡ āşkār
125. Soraşdılar gelgenin ol hem tidi bolḡanın
 126. Her ne zer yıḡılḡanın etdiler aḡa nişār
- Kb. S. 24
127. Halka i‘lām yörildi küfür dīni düyrildi
 128. Dīne ta‘līm berildi ederler ḡuşlı küffār
129. Tört yüz miḡ altun zer naḳdı koyna cebbār bıraḳdı
 130. Qal‘ edin daşar çıḳdı geldi kuş zerrin nigār

131. Evvelki kimin etdi murğ ayağın bek tutdı
 132. Kuş uçup hava gitdi eyledi dağıl-ı dār
133. Şek eyleme bu kōyde artıgın koyup öyde
 134. Kırk miñg altun cehūda berdi ol şāh-ı şafder
135. Cehūdlar qarşu gelip i' zāz-ı ikrām kılıp
 136. Barçası rāzı bolup māl berdiler bişumār
137. Dirhem u dinārların bile eltip bārların
 138. Getürdi oğlanların Fātma andın bihaber
139. Bu iş hāzrete lāyık Resūla boldı ayık
 140. Cum' a üçün halāyık yığılmışdı ne kim vār
141. 'Alī mesciddin gitdi gör niçe işler bitdi
 142. Bir şehri müslümān etdi halk namāza intizār
143. İşler gördi şafide geldi turdı kafida
 144. Resul aydur 'Alide sōrañg köp habarlar bār
145. Ol 'Alī tutğan kuşın Hāk üçün etgen işin
 146. Şehir müslümān bolşın cümleye berdi eḡbār
147. Haberın berdi Haydar dīrler Allāh u ekber
 148. Teḡsīn etdi Peyğamber turup namāz kıldılar
149. Bir üftāde düşgüne kōñgöl gelse coşgına
 150. Hāk üçün 'Alī 'ışkına bir bergene on tayyār

151. Ey bilmeyân boş boyun Hâk yôlna kim berse ton
152. Bu dünyâde bir yerine on berer ¹ perverdigâr
153. ‘Alî keremin yazdı müminler köngli kızdı
154. Bolur âhîret müzdı bihesâb u bişumâr
155. Cânım cur‘a mestidür könglim Hâk peyvestidür
156. Destim ‘Alî destidür ihlâşîng bolsa ey yâr
157. Maḥdumḳulı men cāna inanmas men cihāna
158. Du‘āda yād ḳılana Eyām bolsun mededkâr

¹ Vezin gereği “ol” kelimesi silindi

Kb. s. 36

231

- 1.Yārānlar gerdiş-i felek elindin
- 2.Bu meniñg yüregim pāra pāradur
- 3.Sızzıldeşar tenim Eyyüb teni dek
- 4.Kişi bilmez bi dehānsız yaradur

- 5.Ġarīb eger Ġarīb yerde yōricek
- 6.Gözlerindin kanlı yaşlar yōricek
- 7.‘Āşık eger ma‘ şūkıñı göricek
- 8.Gül güli açılur kōñgli pāradur

- 9.Toħım sal orasen sende bu cāya
10. ‘Ömriñgi geçirme bihūda žāya
11. Nazar eder sizler uşbu dünyāye
12. Gelen geçer durmaz köhne sarāydur

13. Gice gündiz işim güycimdür hey-vāy
14. Telmirip yıġların gözlerim her tay
15. Uçraşıp kelevge Ġarķ oldım dīr hāy
16. Erler pīrlersizdin meded haraydır

17. Maħdumķulı ķılmış cigerin biryān
18. Yüregi ķan dolmış bu çeşm-i giryān
19. Şeyle ‘āciz ķālmış yalbarıp her yan
20. Raħm eden bolmadı baħtı ķaradur

232

Kb. s. 37

- 1.Ey ehl-i dervîş bilgil ey
- 2.Eş-şabr'u miftâh'ul-cenân
- 3.şabır eyle a' māl kılgıl
- 4.Eş-şabr'u miftâh'ul-cenân
- 5.Bî-şabr olan hūnâb içer
- 6.Bolur belâlargâ duçar
- 7.Bağlı kapuğnı şabr açar
- 8.Eş-şabr'u miftâh'ul-cenân
- 9.Āvmek erür şeytânıdın
10. şabr eylemek Raḥmānıdın
11. Nuşret erür Cānānadın
12. Eş-şabr'u miftâh'ul-cenân
13. Zıkr eylegenler zevklenür
14. Şükr eylegenler şevklenür
15. Bîşabırlar merhem bolur
16. Eş-şabr'u miftâh'ul-cenân
17. Bîşabr olan işi yatar
18. şabr eylegenge iş biter
19. Nāgāh Hudāyım el tutar
20. Eş-şabr'u miftâh'ul-cenân
21. Bîşabr olan görer āzār

22. Başı bilen bolur bizār
23. Şeytān bilen yōldın azar
24. Eş-şabr'u miftāḥ'ul-cenān
25. Ḥaḫ zıkrini çoḡ eylegil
26. şabr eylegil cehd eylegil
27. şabr eylegil şabr eylegil
28. Eş-şabr'u miftāḥ'ul-cenān
29. Maḥdumḫulı bilgil 'ayān
30. Pend u neşihatdur hemān
31. Eş-şabr'u miftāḥ'ul-cenān
32. Eş-şabr'u miftāḥ'ul-cenān

233

Kb. s.58

1. ‘Amelen şālihen yaḥşī ‘amel kıl
2. Bir gün saṅga revān emr-i ḥān gelür
3. ‘Azrā’ıl gelüben sıkır ayağdın
4. Ağız tarafınga ‘aziz cān gelür
5. Emriṅ āḥir bolsa tendin cān gider
6. Cān durmaz tayanmaz seni terk eder
7. Oğul kızıṅ munça hey-vāylar eder
8. Yatur şūret ne kulağa üyn gelür
9. Cānıṅnı kuş koltuḡına salurlar
10. şūretiṅni yer öyünde koyarlar
11. Men Rabbuḡ tip Münkir Nekir gelürler
12. So’ālıḡa cevāb yaman kın gelür
13. Emānet ḥiyānet bermeseṅ qarzı
14. Edā eylemeseṅ sünneti farzı
15. Münkir Nekir urḡay otlı gürizi
16. Ağzıṅdın burnıṅdın kara kan gelür
17. Tutagör buyrıḡın ey Maḥdumḡulı
18. Cehd eylegil gün gün ey Maḥdumḡulı
19. Dinçlık sevme munda ey Maḥdumḡulı
20. Qabr içinde ancak saṅga kān gelür

234

Kb. s. 67

1. Bu cihânîñg sevdâsına baş koşma
2. Ol gövgâya girsêñg çıka bilmer sen
3. Mel'ün şeytân öyün daşdın işleme
4. Soñgra mühkem bolur yıka bilmer sen

5. Kârîñgı doldurma harâm ni' metdin
6. Tilîñgni saklağın kesgir gîbettdin
7. Mü'minleri Haq saklasın töhmetdin
8. Günâhîñg ağırdur çeke bilmer sen

9. Dervîşleriñg başlarını h'ar etme
10. Egsiklerin yıglatıban zâr etme
11. Yetimleriñg mālın alıp zûr etme
12. Kârîñgı otdın dolur dōke bilmer sen

13. 'Işk deryâsı coşar gelür saqadın
14. Kōñgliñgi saklağın yaman vefâdın
15. Ecel gelür tutar bir gün yaqadın
16. Sağîñgı sōluñgı baqa bilmer sen

17. Maḥdumkulı fikir etgil ḥa(y) etgil
18. Âhiretiñg kazan anda cây etgil
19. Namâz okîp âzık suvîñg şay etgil
20. Yer astında ekin eke bilmer sen

235

Kb. s.68

1. Koç yigitler gelip geçdi cihândın
2. Niyetine vöre ikbâl bolmadı
3. Gerdişi keç qahbe çarhıñg elindin
4. Ertiri şad bolan öylân gülmedi
5. Günde kefen biçer bu ecel hayyât
6. Bir belâdur hiç qutarmaz bu şayyâd
7. Pelle pelle aşâk düşer âdemzâd
8. Bu gün görenlerimiz erte qâlmadı
9. Humâyûn qorğannı saldurğan Hâmûn
10. Qanı bu dünyâni tört bölen Fereydûn
11. Qızıldın qarq etdi kırk şehri Qârûn
12. Gözi qumdın doldı puldın dolmadı
13. Bir değışhânedur dünyâniñg yüzi
14. Halâyıqlar yıgılınğ eşidinğ sözi
15. qazâ dolıp yumulsa âdemiñg gözi
16. Güyâ bu dünyâge geldi gelmedi
17. Mağdumkulı her yan her yana baqar
18. Bu ne kudret işdür suvdın öt çıkar!
19. Yahşı oğuldın rahmet arıgı akar
20. Nâletkerde oğul doğdı doğmadı

236

Kb. S. 68

1. Durdı şâ'ir sendin haber alayın
2. Öten peygamberiñg yaşı nedindür
3. Hükmi Süleymāniñg yaşıl tonını
4. Mi'rāciñg kafusu kaşı nedindür

Kb. S. 69

5. Ol kimdür yurdındın göçdi dargadı
6. Ol ne kimdür dostun yeldin sarğadı
7. Ol ne kimdür 'ışka seher uğradı
8. Semerdin 'aşası peşi nedindür
9. Ol kimdür bâķide mübtelā kâlan
10. Ol kimdür iline talanlar salan
11. Kırk yıl hicrân çekip saralıp solan
12. Özine gürz uran kişi nedindür
13. Ol ne kardur müdām yağar eriyemez
14. Ol ne deryā müdām coşar yöriyemez
15. Ne ādemdür suv içinde çüyriyemez
16. Aķar gözleriniñg yaşı nedindür
17. Ol ne ağaç altmış iki pudağı
18. Kırk sekiz gez okiñg onki sağdağı
19. Ol ne hāndur sekiz ermiş otağı
20. Otağnıñg içiniñg aşı nedindür

21. Ol kimdür bâķide bir revşen göz bār
22. Öñģiñde ma‘nısı tōrt miñg tōrt yüz bār
23. Atası āridür ‘āşık bir ķız bār
24. Kōşılmaz hūrlere daşı nedindür
25. Maḥdumķulı aydur yād etgil bizi
26. Yedidür ķarası aķdur sekizi
27. Bir şūretde nedür oldur toķuzı
28. Serindeki ‘aķlı hūşı nedindür

237

Kb. s.83

Durdı şâ'ir

1 Bizdin selâm Maḥdumḳulı üstâda

2 Atamız Âdem'inḡ tonın kim biçdi

3 Dumanlı serine ḳullar bolayın

4 Bilmeli melâ'ıḡ meyin kim içdi

Kb. S. 84

Maḥdumḳulı

5 Durdı şâ'ir bizdin ḡaber sōrasaḡ

6 Cebrâ'ıl getürdi ırızvân biçdi

7 Ḳudret bilen şol şeyṡanıḡ şerbetin

8 Âdem ata birlen Havvâ ene içdi

9 Cihānıḡ degresi ne reḡgli dāḡdur

10 Ol ne ḳuşdur dāyim şonda dussaḡdur

11 'Âşıḳlar sevdiḡi niçe bulaḡdur

12 Heftâ'ılıḡ ebvābını kim açdı

13 Ḳāf dāḡı zeberced ḡüb reḡkli dāḡdur

14 Ḳuḡnūs bir ḳuş dāyim şonda tussaḡdur

15 Maḳşad sür'et dīrler 'acab bulaḡdur

16 Heftâ'ıl ebvābın 'âşıḳlar açdı

17 -Ṥa'lamūn dāḡında kimdür gezenler

18 Mü'min munda kimdür anda yazanlar

19 Şāmı ḡatda ferāḡatı düzenler

20 Niçe yılda yerdin göge yetüşdi
 21 –Ta‘ lamūn dāğında zāhid¹ gezdiler
 22 Mü’min munda berāt anda yazdılar
 23 Şāmı haṭda ferāğatı düzdiler
 24 Her kırk yılda zühre göge yetüşdi

25 Taṅgrınıṅ cihānda bil dāğı niçe
 26 Behiştde Tübiniṅ pudağı niçe
 27 Yüziniṅ maşkıniṅ varağı niçe
 28 Uçmaḡınıṅ kilidi kime kovuşdı

29 Yedi ıqlımı bār yedidür dāğı
 30 Yetmiş miṅdür şol Tübiniṅ pudağı
 31 Lā ilāhe bolur maşkıṅ varağı
 32 Uçmaḡ kilidi Resūl’u-llāh kovuşdı

33 Bil nirde yaratdı sekiz cenneti
 34 Niçe bināsı bār niçe kümmeti
 35 İçinde neçe arıḡ bār nāmedür atı
 36 Tayrān Ebābiller kime kovuşdı

37 Asmānda yaratdı sekiz cenneti
 38 Bināsı bir bolur birdür kümmeti
 39 İçinde tört arıḡ bār Meşvīr adı
 40 Ebābīl eşḡāb’ul-fīle kovuşdı

41 Nirerde yaratdı Saḡar devzaḡı

¹ Kb ‘te “zāhiz” kaydedilmiştir Ap (223/29)’dan düzeltildi

- 42 Niçe kuyısı bār niçe bulağı
 43 İçinde bir yılân nâmedür âdı
 44 Kudret bilen şol mâr kime dolaşdı
- 45 Yedi kat yerde [kılmış]¹ Saķar devzaķı
 46 Vāveylā Siccīndür ornı bulağı
 47 Hariş yılân ğibetkeşdür sōrağı
 48 Yalançı oğrı zināķora dolaşdı
- 49 Durdı şā‘ir aydur yōllar uzaķdur
 50 Men bilmenem fānī kime duzaķdur
 51 Şerķini bilmesenġ ornıġ devzaķdur
 52 Toķsan toķuz miġ ģr nirde ķovuşdı
- 53 Maķdumķulı ‘ıķ meydānı uzaķdur
 54 Fānī dūnyā mü’minlere duzaķdur
 55 Allāh bilür kimiġ cāyı devzaķdur
 56 Toķsan toķuz miġ ģr şūrda ķovuşdı

¹ Ap (223/45)

238

Kb. S. 99

1 Bülbülleri es r eden g l  and n

2 Y  Rab  aber bilünürmi y r sendin

3 Yedi i lim ma ga görinür zind n

4 Y  Rab  aber bilünürmi y r sendin

5  spendiy r g zi Rüstem Z linda

6   h Necefde Mekke Dıma   ilinde

7 Ar ı kerde Kerbel n     linde

8 Y  Rab  aber bilünürmi y r sendin

9  ar b içip ser    bolup segresem

10  an m c n n kıyım kıyım do rasam

11 Göroğlı dek d  d n d  a uğrasam

12 Y  Rab  aber bilünürmi y r sendin

13 Bir g l  ok r g zel dostı b  ında

14 Bülbül h c m eyl r s lı sa ında

15 Beyt u- l h n    ef  [Merve]¹ dışında

16 Y  Rab  aber bilünürmi y r sendin

Kb. S. 100

17  ey   en   n dek uzun  ay  a ulansam

18  ibl  kimin toz tofrağa bulansam

19 Ka be barıp yedi keret dolansam

20 Y  Rab  aber bilünürmi y r sendin

¹ Mg'ta " ef  minen" kaydedilmiştir Ap (175/15)'ten düzeltildi

21 Yusuf kibi zindān içre āğlasam
 22 Circīs kibi cān yōlında çāğlasam
 23 Yūnus kibi Hāğa kulluḳ bağlasam
 24 Yā Rab ḥaber bilünürmi yār sendin

25 Du‘ ā kılıp elim Göge qaldırsam
 26 Gülferrḥār dek kızıl meṅzim soldırsam
 27 Qopuz alıp beyūk na‘ ra çaldırsam
 28 Yā Rab ḥaber bilünürmi yār sendin

29 ‘İsa kibi ḥalvet tutsam semāda
 30 İdrīs kibi kulluḳ etsem ziyāde
 31 Hızır İlyās kibi girsem zūlmāta
 32 Yā Rab ḥaber bilünürmi yār sendin

33 Maḥdumḳulı ‘āşıqlarınḡ mestinde
 34 Nergiz gözi ḥayrān eder dostında
 35 Yedi yerde toḳuz felek üstünde
 36 Yā Rab ḥaber bilünürmi yār sendin

239

Kb. s. 100

1. Gözim düşdi seyrânımda qardaşlar
2. Kükreyür tamuğ dek nârı dilberinġ
3. Kılınmış kemân dek yüzinde qaşlar
4. Gören de görmân de zârı dilberinġ

5. Ol âdem oġlınıġ dâldür bālası
6. Kulaġın dındurmaz ‘âşık nālesi

Kb. S. 101

7. Cemālın bir gören hayrân qālası
8. Akıyar yüzindin nûrı dilberinġ
9. Şu‘lesinde güneş dekdür şemālı
10. Hiç kime yetdirmez vaşfı kemālı
11. Munakkaş şıfatlı zâtı cemālı
12. Na‘leynidür cennet hûrı dilberinġ
13. Hoş meylisler qurıp gözel dost birle
14. Yâr maŋga mey berdi gitdim süs birle
15. Hamle kıldı maŋga yüz minġ qaşd birle
16. Sokdı meni yılân mârı dilberinġ
17. Yanında kıldurur söhbeti sâzı
18. Çaġırın diŋlenġiz şol dilnevâzı
19. ‘âşî kulum tiyüp gelür âvâzı
20. perde bile biziŋ sarı dilberinġ

21. İsrâfil şûr ursa yalan cihâna
22. Cân ne yaḥşâ ḳâlur ne de yamana
23. bir sâ‘ atda ḳopar âḥir zamâne
24. eger gelür bolsa ḳahrı dilberinġ

25. Yüregimde yanan hicrân közidür
26. Erkime ḳoymayân yârınġ tozıdur
27. Ḳardaşı doġanı yalguz ôzidür
28. Hiç yoḳdur raḳibi yârı dilberinġ

29. Her kim anı sevse tebrikdür ölmez
30. Cihâna ôzindin ġayrı hiç gelmez
31. İmesi içmesi ḳarârı bolmaz
32. Menzili mekân u dârı dilberinġ

33. ‘Āşıklar yaş töker çeşmindin giryân
34. Göricek çarḡ urar devr eder her yan
35. Maḥdumḳulı cânım yölında ḳurbân
36. Dilese cânımı bârı dilberinġ

240

Kb. s.102

- 1 Hâdişdin râvîdin bir söz diyeyin
- 2 Heyhât gündin zûlmât gündin amân hey
- 3 Tañgrı kullarına âşkâr edeyin
- 4 Heyhât gündin zûlmât gündin amân hey
- 5 Otuz iki yıldın bir zât gelürmiş
- 6 Adı Deccâl özi kâfir bolurmuş
- 7 Sağındın sölündin tört dağ yörirmiş
- 8 Heyhât gündin zûlmât gündin amân hey
- 9 “Tañgrıdur men diyip eder telâşı
- 10 Bir âr anıñ birle salur savaşı
- 11 Tört şehre kaçarmış İslâm qardaşı
- 12 Heyhât gündin zûlmât gündin amân hey
- 13 Zañglar asar merkebiniñ boynuna
- 14 Müslümânlar girmez anıñ oyununa
- 15 Kâfirler Haq bilip girer dînine
- 16 Heyhât gündin zûlmât gündin amân hey
- 17 Deccâl halka urar Ka‘be övrilür
- 18 Bulutlar yügürşip tupân qurulur
- 19 Tayran Ebâbildin kâfir qırılur
- 20 Heyhât gündin zûlmât gündin amân hey

21 'īsā şāhib zamān gelür şol demde
 22 'Adıl kırlur vezīr bolur şol günde
 23 Tutarlar Deccālı öldürler şonda
 24 Heyhāt gündin zūlmāt gündin amān hey

25 Üç mertebe aṅṅṅır ḥar Deccāl kıatı
 26 Kıovıp yete bilmez Mehdīniṅ atı
 27 Şol vaḳt göterlürmiş Kıur'āniṅ ḥatı
 28 Heyhāt gündin zūlmāt gündin amān hey

29 Şol üyni eşidip Ya'cūc Kıırḳ yıldın
 30 Deşermiş gelürmiş Kıāfdın bir yerdin
 31 Yovıdur zāt kıoymaz fenā dünyādın
 32 Heyhāt gündin zūlmāt gündin amān hey

33 Maḥdumḳulı aydur söziṅ bārsın
 34 Ḥaḳdın ḡayrı bilmek bolmaz ārasın
 35 Ya'cūc soṅḡı görer maḥşer ḡovḡāsın
 36 Heyhāt gündin zūlmāt gündin amān hey

241

Kb. s.104

- 1 Yaḥşı sözdin yarıyr cānı
- 2 Yaḥşı bile qardaş bolan
- 3 Kaçıp kurtılmağa övner
- 4 Bir yamana yoldaş bolan

Kb. S. 105

- 5 Dünyāniṅ dūybi ötmekdür
- 6 Murād munda iş bitmekdür
- 7 İşi guşsa yuvıtmağdur
- 8 Bir yaman kōṅşā düş bolan
- 9 Bir yaman söz yürek bular
- 10 Yaḥşını ‘ālem arzūvlar
- 11 Yāddın çıkmaz görmek tiler
- 12 Birevdin kōṅgli hoş bolan
- 13 Her kimde ki hüner yoğdur
- 14 Duşmanına hezer yoğdur
- 15 Yaḥşılık etse yer yoğdur
- 16 Bu eyyāmda yuvaş bolan
- 17 Maḥdumkulı övüd aydar
- 18 Aṅḡlan kulağında gider
- 19 Özini yünḡsağkal eder
- 20 Bozılan işe baş bolan

242

Kb. s.128

1 Gün hancerin gökdin yere uranda

2 Güne karşı doğan âyî gözel sen

3 Usta Ca' fer işi subhân cebhesi

4 Şüh-endâz kurılan yayı gözel sen

5 Ol baran çalımlı pîre pîr dîrler

6 Derdli bolsañg dermânıñgı bir dîrler

7 Kavın yahşısını şağâl îr dîrler

8 Gülbâdıñg bağınıñg nârı gözel sen

9 [Avâzañg Çîn Mâçîn]¹ dâğlar aşası

10 Seni görenleriñg 'aqlı çaşası

11 Hindistânıñg reñgkli kıvıl şîşesi

12 Surayı çilimniñg neyi gözel sen

13 Zülfıñg şovıtkârdur sîmiñg işmesi

14 Üstiñgđin yöl düşse kındur aşması

15 Ağzıñg âb-ı hayât Zemzem çeşmesi

16 'Ayn'ul-bâkı suvnıñg lâyı gözel sen

17 Kıvıl görse kıvıl âl görse âldur

18 Hindistân tölegi Bulğarda baldur

19 Lâm elif çekilmiş bir servi daldur

20 Yusuf Züleyhâniñg tayı gözel sen

¹ Mg'ta 'avezañg cenbe çin kaydedilmiştir Ap (156/17)'den düzeltildi

Kb. S. 129

- 21 Maḥdumḳulı sendin Őzgeni dise
22 Sındırınġ dişlerni dāġal söylese
23 Bir yaradan ĩrde giçde gözlese
24 Īḳbāllı bendānġ payı gözel sen

243

Kb. s.131

1 Köngüller köşkinde hıyālınğ hānı

2 Evlād-ı hüñgkâra menğzer hükümlı

3 ˆ Aşık çekse nāleni

4 Yāda salur lāleni

5 Yerde beşer pādişāh

6 Hudâyımınğ hālanı

7 Ğamzeñg karağçıdur salsa talañgı

8 Kirfigiñg ok qaşınğ yaydur çekimli

9 Gözelleriñg vaşfın etseler kanda

10 ˆ Ğlem ağızı tamām cemˆ ola sende

11 Tā cān bārdur bu tende

12 Arzūmendim bār sende

13 Adıñg Rūma düşdi

14 Ğvāzeñg Hinde

15 Leyli sañga kenizek Züleyha bende

16 Bağda gül-çehre sen [belkıs bakımlı]¹

17 ˆ Işkıñg āteşini saçıp sen düze

18 Cān fülāddın bolsa dözmez bu köze

19 Kōnsa dilber bu göze

20 Zebān gider her söze

21 Görkiñg Güneşi doğsa

22 Ne san bārdur yuldıza

23 Alma zenehdana bu kümiş yüze

¹ Mg'ta yoktur Ap (249/12)'den alındı

24 Zülfîñg siyâh sovıtkârdur dökımlı

25 Humây oturışlı lâcın turışlı

26 Kebüter tofuklı maral görışlı

27 Tânıra hilâl kaç

28 Murvârid dişli

29 Tāvūs kuş zînetli

30 Dāvūd tovışlı

31 [Tezerv]¹ şiveli keklik yörüşli

32 Tuğun kuş timârlı tarlañg bakımlı

33 Bağlanıban çıksañg şidde-yi güldar

34 Hüsniñg hıyâlâtı ‘ âlemi âldar

35 ‘ Aşıq diyer Ey dildâr

36 Görki Güne tay dildâr

37 Tavar hacıñg sevâbın

38 Her kim bir ğarib kıldar

39 Mağdumkılı görmedi seniñg dey dildâr

40 Bu câna [yararlı]² köñgle yakımlı

¹ Mg’ta “terbuze” kaydedilmiştir Ap (249/23)’ten düzeltildi

² Mg’ta “teralı” kaydedilmiştir Ap (249/30)’dan düzeltildi

244

Kb. s.154

1 Ahmed padişāhdın haber tutmağa

2 Ümītdedi iller Çovdır hân için

Kb. S. 155

3 Sağ barıp selāmet kaydıp gelmege

4 Onġmadı iķbāllar Çovdır hân için

5 Yaĥlar toķunġıp kâldı yaġışlar gezmen

6 Bulut bōklek saldı bu derde dōzmen

7 Zemīn zāya boldı felekler lertzān

8 Muştāk boldı köller Çovdır hân için

9 İziġde kâldılar il intizārīġ

10 Ümid birle gezdi Adnaĥāl yārīġ

11 Atanazar oldur çekerge zārīġ

12 Gözley gözley yōllar Çovdır hân için

13 Qur‘ alar ġünġ boldı fāllar şum boldı

14 Bārānlar bend boldı yōllar ġüm boldı

15 Çeşmeler hoşk oldı taşlar mūm boldı

16 Güyā boldı tiller Çovdır hân için

17 [Kazā qahra mindi perin sındırsa

18 Felek ĥiyāl eylār mihrin indirse

19 Deryā coşa geldi suvdın qandırsa

20 Muştāk boldı köller Çovdır hân için

- 21 Barsa bârı belli sultānda hānda
 22 İli tapmay kâldı armānda cānda
 23 Kazādur kısmetdür Yezd u Kirmānda
 24 Meger kanlar tartdı Çovdır hān üçün]¹
- 25 Sözle Maḥdumkulı ‘ālem bilsünler
 26 Cāyı cennetde dīp güvāh bolsunlar
 27 Haḫ rahmet etsün dīp du‘ā kılsunlar
 28 Üyşüp müslümānlar Çovdır hān üçün

¹ Mg'ta yoktur Ap (249/9-12 ve 17-20)'den alındı

Kb. S. 156

1. Yārānlar müslümānlar görinġler hükm-i Dāveri
2. Mescidde olturmuşdı bir gün Murtuza ‘ Ali
3. Puşt bermişdi mihrāba vermiş virdin kitāba
4. Uluġ kiçik şaĥāba olturmuşdılar bārı
5. Ol şāh-ı şafder gördi bir gökce kefter geldi
6. Olturıp ta‘ zīm kıldı Selām ‘ aleyk yā ‘ Ali
7. [Sen sen dīnim imānım saġga fidā bu cānım
8. Falan yerde aşyānım beş çağām bār yā ‘ Ali]¹
9. Yer gögünġ arasında ĥarmanlar kırasında
10. Ĥudānıġ penāsında gezerdim şaĥrāları
11. Tayr ederdim Yezdāna şükr ederdim Subĥāna
12. Yıġdıġım eltem dāne baram aşyāna sarı
13. Duşmandın ġāfil idim ĥürrem-i hoşĥāl idim
14. Balama meşġül idim gördim ki bir şāferi
15. Gördim bir lāçın gelür havāda havālanur
16. Bildim ki cānım alur amān bermez yā ‘ Ali
17. Korkıp bītākat boldım şirīn cāndın el üzdim

¹ M’ta yoktur Ap (246/13-16)’dan alındı

18. Seninġ kafınġa geldim kırtar meni yā ‘Alī
19. ‘Alī çün vâkıf boldı kefterinġ hâlin bildi
20. Lûtf ile kerem kıldı didi Kefter gel beri
21. Kefter geldi önġine men bir lâcın çenġine
22. Kıol uzatdı yenġine saldı kefterni ‘Alī
23. Ol demde lâcın geldi Hâzretge ‘arzın didi
24. Olturıp ta‘zīm kıldı Selâm ‘aleyk yā ‘Alī
25. Her seherler avlardım dâġı daşı elerdim
26. Bu kefteri kıovlardım gelipdür sizinġ sarı
27. Dermendeyem muhtâcem şermendeyem ġallâcam
28. Bu ġün üç ġündür acam avım bergin yā ‘Alī
29. Ol şâh-ı Perverdigâr ol şâhib-i Zülfikâr
30. Ol şâh-ı Düldül sevâr nidâ kıldı Kıanberi
31. Kıanber çün hâzır boldı lûtf ile kerem kıldı
32. Didi Hızmet ne boldı çağırdıġınġ bizleri
33. Didi çarh-ı çenbere müşk kıatılmış ‘anbere
34. Didi ‘Alī kıanbere Alıp gelgin hancı
35. Görünġ imdi ne kııla islâr ol kerem kııla
36. Lâcın didi ‘Alīġa Siz nedersiz hancı

37. Ey lâçın men Haydaram şâhib-i lütf u kerem
38. Öz budımdın et berem sen dileme keşderi
39. Gördim imdi ne kıla istâr ol kerem kıla
40. Lâçın tidi ‘ ligâ siz nedür siz hanceri
41. Ey lâçın men Hayderem şâhib-i lütf-i kerem
42. Öz budımdın et berem sen dileme keşteri
43. Hancer çıkdı kıynındın tâ et kese budındın
44. Lâçın tutdı kolındın didi Kesme yâ ‘ Ali
45. Seniñ işiñ keremdür kollariñ muhteremdür
46. Bu et bizge harâmdur ey sâki-yi kevşeri
47. Lâçın dimegin meni keşter bilmegin anı
48. Sınamağ üçün seni biz melâ’ikler bârı
49. Şâhdın ruşşat aldılar ayak üzre durdılar
50. Pervâz bolup gitdiler uçdılar asmân sarı
51. Tamâm boldı bu destân bu destân hem tilindin
52. Mağdumkılı hâk-i sâr şâh-ı merdân şâgirdi

246

Kb. s.164

- 1 Bülbül h c m eden hav lı bağlar
- 2 Bülbül sendin gider fığ n eglenmez
- 3 Yağışlı yağmırlı  m rli d ğlar
- 4 Siller sendin gider duman eglenmez

- 5  dem yaradılmış belendli pesli
- 6   Aķıllı fikirli delili uslı
- 7 Yigitlikd r g y  yaz g niņę faşlı
- 8 Bahar sendin geçer zam n eglenmez

- 9 Gelene karşu  ık bolsa mec liņę
- 10 Yağşı tutag rgin niyetiņę fi  liņę
- 11 D ny  devr nında a ık tut eliņę
- 12 Devir sendin geçer devr n eglenmez

- 13 Bu d ny  govg  dur bir ęalmaęaldur
- 14 Kimi ber-e-berd r kim al-a-aldur
- 15 Yigitler bu d ny  řunęa miş ldur
- 16 Barķ urar asm nda b r n eglenmez

- 17 Bir menzildin    gün iyip içen soņę
- 18 Ornaşıp geņęreřip biliņę açan soņę
- 19  zeņęņęiņę  ekerler tört gün geçen soņę
- 20 B ş gündin yoķarı mehm n eglenmez

- 21  oynın a ar bir gün yer seni g zl r

22 ara umdın dolur şu n z k gözler
23 Avı ga buysanma emenli düzler
24 emen sendin ur r ceren eglenmez

25 Mağdumğulı aydur   arif dostına
26 Kim  lur düşmeyen ecel destine
27 Felek bir gün salur yeri  astına
28 Ağız dildin  lur zeb n eglenmez

Kaynaklar

A. Elyazmalar ve Eski Baskılar

- Mahdumkulı, Kara Bebek nüshası. مختومقلى ديوانى، نسخه خطى قارابايك نسخهسى،
- Mahtumkulu elyazması, Mangışlak nüshası. مختومقلى ديوانى، مانگ قشلاق نسخهسى
- Mahtumkulu divanı, Mollanefes nüshası, Aşkabat tıpkı basım 2014. مختومقلى ديوانى، ملانفس نسخهسى، أشغابات، ۲۰۱۴
- OSTROUMOV, N. P., (1907), Mahtum Kulı, Taşkent. مختومقلى، آستروموف، ۱۹۰۷، تاشکند
- Divan, Hezret-i Mahdum kulı, Ata Buhara Nüshası. ديوان حضرت مختومقلى، بخارا
- نسخهسى
- Divan-i Mahtumkulu Firaki, Elyazma, Tıpkı basım, Be Kuşş-i Hac Veli Muhammed
- FANİ, Şeyh Mühsin, (1340 H. G./1921), Mahdumkulı Divanı ve Yedi Asırlık Türkçe bir Manzumeh, İstanbul. Fani Nüshası. فانى، شيخ محسن، مختومقلى ديوانى و یدى عصرليق بير ترکچه منظومه، استانبول ۱۹۲۱
- Hatâyi, Şah İsmail, Divan, İran Meclis kütüphanesi yazması 1 خطايى، شاه ۱ اسماعيل ديوانى، کتابخانه مجلس شورای اسلامى ايران، نسخه خطى ۱
- Hatâyi, Şah İsmail, Divan, İran Meclis kütüphanesi yazması 2 خطايى، شاه اسماعيل ۲ ديوانى، کتابخانه مجلس شورای اسلامى ايران، نسخه خطى ۲
- HOCA, Veli Muhammed ve ONSORİ Anna Durdı, (1390/2011), Divan-i şe'r-i Emir Alişir Nevâî, Günbed. ديوان شعر امير علىشير نوايى، تكتير نسخه خطى به كوشش ولى محمد خوجه و آنادوردى عنصرى، ۲۰۱۱
- HOCANDİ, Hacı Sıddık Hoca, (1352 H.G./1932), Divan Hezret-i Mahdumkulı, Lâhur. Lahur Nüshası. ديوان مختومقلى، چاپ لاهور، پاکستان، ۱۹۳۲
- Mahtumkulı Divanı ve Otuz iki Tohim Kıssası, Neveşte-ye Gâyıp Nazar Gâyıbı, Be kuşş-i Veli Muhammed HOCA, Veli Muhammed HOCA'nın İthafı, Mirsiddig Oğlu Mirzahid. مختومقلى ديوانى، اوتوز ايكي تخم قصهسى، ميرصديق اوغلى ميرزاهد، تكتير از ولى ممد خوجه

B. Kitaplar ve Makaleler

- ABDIYEV, A., (1993), Magtymguly Bibliyografik Görkezici (1842-1984), İlim, Aşgabat.

Abdü'l-‘âl Şâhîn, (1992): İstilâhât Es-Sûf’yye, Abdurrezzâk El-Kâşânî, Kâhîra. اصطلاحات الصوفيه، عبدالرزاق الكاشاني، تحقيق و تقديم: عبدالعال شاهين، القاهرة.

ABDULBAKİ Gülpınarlı: Mukaddemeye, Divanı Fuzûlî, İstanbul 1961.

ABDULBAKİ, Muhammed Fuad, (1988) :Almocemü'l Mofehris Li-Fazu'l Gur'anü'l Kerim, Darulceyl, Beyrut. المعجم المفهرس لالفاظ القرآن، محمد فواد، 1988، بيروت
الكريم، دار الجيل، بيروت

ABDULKADIR Bîdil Dihlevî : Divan Gazelliyyat, ganjoor.Com, Veb Sitesi.
عبدالقادر بیدل دهلوی، دیوان غزلیات، وبسایت گنجور

ABDULLAHİ Cihani, Hasan, Ferheng-i Cogatayi Farsi (Şeh Süleyman Efendi Uzbeki el-BuhÂri), intişarat Denizçin, Tebriz. 2012. فرهنگ جهانی، حسن، عبداللہی جغتایی-
فارسی (شاه سلیمان افندی اوزبکی البخاری)، انتشارات دینزچین، تبریز

ABDULLAHİ, Molla Mirza, (1326/1947) :Divan-i Hezret-i Mahdumkuli, Bender Şa (Bender Türkmen). عبداللہی، ملا میرزا: دیوان حضرت مخدومکلی، بندر شاہ (بندر ترکمن) ۱۳۲۶

AGHATABAİ, Shahrouz, (1379/2000), Pay-ı Sohbat-i Merdi ez Tebâr-i Firaki, (Firaki'nin soyundan biriyle görüşme), Yaprak Dergisi sayı 8-9, s. 12-15
Mahtumkulu Firaki özel sayı. آق آتابای، شهرۆز: پای صحبت مردی از تبار مختومقلی، فصلنامه یایراق، شمارهی ۸-۹، سال ۱۳۷۹

AGHATABAİ, Shahrüz ve BEHZAD, Sara (2010), Meniñ Yazğularım, Günbed-I Kavus. آتای، شهرز و بهزاد، سارا: منینگ یاز غیلاریم، گوندکاووس.

AGHATABAİ, Sahrouz,(2012), Mahtumkulu'nun Türkmensahra'daki Mirası, MTAD (Modern Türklük Araştırmaları Dergisi), Cilt 9, Sayı 4, Aralık 2012, s. 23-49

AHENGİRİ, Abdulgafur (1381/2002), *Türkmenler[in] Tarihi*, İlarman, Günbet. ۱۳۸۱, عبدالغفور: ترکمنلرینگ تاریخی، انتشارات ایل آرمان، گنبدکلووس، ۱۳۸۱.

AHMEDİ, Mesud, vs., (1388/2009) :Mahtumkulu Fairagi (Türkmeni, Farsi, Englisi), Mahtumkulu Yay., Gorgan ، (ترکمنی، فارسی، انگلیسی) انتشارات مختومکولی، گرگان

AHUNDOV GORGANLI, A.(1389/2010), Mahtumkulu der Edebiyat-i
 Türkmen (çeviri: Rahimi Dashliboroon, Y.), Yaprak Dergisi, Mahtumkulu'yu
 anmaya Özel sayı 49.s. 4-5، اخوندوف، گورگنلی: مختومقلى در ادبيات ترکمن، ويزنامه مختومقلى،
 فصلنامه‌ی ياپراق، ۱۳۸۹

AHUNDOV, Gorganli, (1937) :Magtymguly ve onun Dörediciliği,
Türkmenistan Devlet Neşiryatı, Aşgabat.

AKALIN, Mehmet, (1998) :Tarihî Türk Sıvelleri, TKAE, Ankara

ALAVI MOGHADDAM, Mahyar, (1377/1999), Nazariyehay-i Nagd-i Edebi-ye Moasir, Neşr-i Leyli، نشر لیلی، ۱۳۷۷ هـ

AMANOVA, Ogultagan, (2014), Türkmen Ruhunıň Almaz Täji, Magtymgulynyň Eserleriniň Diliniň Stil Aýratynlyklary Hakynda, Türkmenistan Devlet Neşirlygy.

AMANSARIYEV, C., Türkmen Diýalektologiyasy, Türkmenistan Neşirlygy, Aşgabat 1970

ANNANEPESOV, M. ATAGARRIYEV, E. :Türkmenistan'ın Tarihinden Materyallar, X-XVII Asırlar, Magarif, Aşgabat.

ANNANEPESOV, Mirat, (1990) :Magtymguly ve Onun Zamanasy, Türkmenistan, Aşgabat.

ARAT, Reşit Rahmeti (2006) :*Atebetü'l-Hakayık*, 3. Baskı, TDK., Ankara.

ARIYENPUR, Yahya, Ez Sebâ Tâ nîmâ, C. 3, İntişarat Zevvâr. آرین پور، یحیی: از صبا تا نیمه، جلد ۳، انتشارات زوار

ARTUN, Erman (?), Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Sanat, Estetik ve Üslup, 6 sayfaÇukurova ağ sayfası: [turkoloji.cu.edu.tr/.../erman-artun-sair - mahtumkulu -estetik-ustup.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/.../erman-artun-sair-mahtumkulu-estetik-ustup.pdf)

ASGAR-İ Ferdi: Fuzûlî Sebki Hindî Ya Sebki Azerbaycanî'nin Mimarı, Şehriyar Dergisi, No. 0, İlkbahar, 1379/2000 يا اصغرى فردى: فضول، معمار سبک هندى يا سبک آذربايجانى، مجله‌ی شهریار، شماره صفر، ۱۳۷۹

ASGARİ HANGAH, Asgar, KAMALİ; Mohammad Şarif, İraniyan-i Torkman, İntişarat-i Esatir, Tahrân, 1374/1995. اصغرى خانقاه و كمالى، محمد شريف: ايرانيان تركمن، انتشارات اساطير، تهران، ۱۳۷۴

AŞİROV, Annagurban (1391/2012), çeviri: Nasır, Rehnemâ, Ebhâm der Tarih-i Velâdet ve Vefat-i Mahtumkulu, Yaprak, Haftalık Gazetesi, sayı 116. S. 4

AŞİROV, Annagurban (2014),”Magtymguly – ylham çeşmesi” Aşgabat, Millî Golýazmalar Instituty 2014.

AŞİROV, Annagurban (1993) :“Hocamberdi Han dessanı” Türkmenistan ilimler Akademisi, Aşgabat, 1993, Arap Alfabetine Aktaran Akmirat Gürgenli.

AŞİROV, Annagurban (2014) :“Magtymgulynyň golýazmalarynyň derňewi” Aşgabat, 2014

AŞİROV, Annagurban (2014) :TR. T. Çevirenler: GÜZEL, A., DUYMAZ, A.,SARIYEV, B., KTLU, H.İ., YILMAZ, E., Mahtumkulu Bütün Eserleri, cilt 1-2, Türksoy, ANKARA.

Aşırov, Tahir, 2014: Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı Ve Etkisi, Türk Dünyası Bilgiler Zirvesi, S. 26-28, (TDKB) Eskişehir.

AŞIRPUR, Nur Muhammed, (1376/1997), Magtımku Sözlüğü I,II,III cilt, Eşg-i Daneş Yay., Günbed اشک، انتشارات اشک، ۳ جلد، عاشورپور، نورمحمد، مختومقلی سوزلوگی، ۱۳۸۸ گنبد، دانش، گنبد

AŞIRPUR, Nurmuhammed, (1388/2009), Divan-i Mahtumkulu, Firaki, Metn-i Entegâdi, cild 1-2 İntişârât-i Mahtumkulu Firâgi, Gorgân. عاشورپور، نورمحمد: دیوان مختومقلی فراغی، متن انتقادی، ۲ جلد، انتشارات مختومقلی فراغی، گرگان ۱۳۸۸

ASLANOĞLU, İbrahim, Şah İsmail Hatayî, şivan, Dehname, Nasihatname ve Anadolu Hatâyileri, Der Yayınları İstanbul 1992

ATAGÖZLİ, Mahmud (1377/1998), Logât-i Doşvâr-i Divan-i Mahtumkulu, Yaprak Dergisi sayı 2-10. آتا گوزلی، محمود: لغات دشوار دیوان مختومقلی، یاپراق، ۱۰-۲.

ATAHANOĞLU, Ahmed, Şah İsmailin Eserleri, Dicitel yayın, 2010

ATALAY, Besim (1998). Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat-it-Türk Dizini*

ATALAY, Besim (1998). Kâşgarlı Mahmud, *Divanu Lûgat-it-Türk Tercümesi*, III C., TDK Yayınları, Ankara.

ATANIYAZOV, SOLTANŞA, (2004), Türkmen diliniň sözköki (Etimologik) sözlügi, Aşgabat, Miras.

AYDOĞDIYEV, M., vs. ,(1998), Türkmen Tarihinde Devlet Meselesi, Gadimiyet we Orta Asırlar, İhlas Holding tesisleri, İstanbul.

AZEMİRAD, Günbeddurdı, (1390/2011), Perniyan-i Heft-reng, III. Cilt, Gulistan İli'nin Kültür Genel Müdürlüğü, Gorgan اعظمی راد، گنبد دردی، (۱۳۹۰) پرنیان هفت رنگ، جلد سوم، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان گلستان، گرگان

AZEMİRAD, Günbeddurdı, (1392/2013), Perniyan-i Heft-reng, IV. Cilt, Gulistan İli'nin Kültür Genel Müdürlüğü, Gorgan اعظمی راد، گنبد دردی، (۱۳۹۲) پرنیان هفت رنگ، جلد چهارم، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان گلستان، گرگان

AZEMİRAD, Günbeddurdı, (1386/2007) :Perniyan-i Heft-reng, I. ve II. Cilt, gülistan İli'nin Kültür Genel Müdürlüğü, Gorgan اعظمی راد، گنبد دردی، (۱۳۸۶): پرنیان هفت رنگ، جلد چهارم، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان گلستان، گرگان

AZEMİRAD, Günbeddurdı,(1377/1998): Mogaddeme-yi ber Şe,r-i Mahtumkulu-ye Firaki (Ber Esas-i Edebiyyat-i Tatbiki), Gülneşr Yay., Meşhed اعظمی راد، گنبد دردی، (۱۳۷۷): مقدمه‌ای بر شعر مختومقلی فراغی، (بر اساس ادبیات تطبیقی)، انتشارات گلنشر، مشهد

AZEMOUN, Youssef, (2012), Türkmen Şairi Mağtımguili Ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1, TDK Belleten 2012-1 s. 85-121

AZEMOUN, Youssef, (2012), Türkmen Şairi Mağtımguili Ve Onun Eserleri Hakkında Bilinmesi Gereken Konular-1, TDK Belleten 2012-2. S. 5-28

AZEMOUN, Youssef, Verified by Brian Aldiss, (1995), Songs From The Steppes Of central Asia, The Collected Poems Of Makhtumkuli, The Society of Makhtumkuli, Great Britain.

AZEMOUN, Youssef, (2000), An Interview with Gara Ishan, The journal of Makhtumkuli Studies Volume 2 2000, p. 7. Society of Friends of Makhtumkuli 1993.

AZERNUŞ, Velimammed ve Gazi, Moraddurdu (Hazırlayanlar), (1343/1964), Külliyyat-i Hezret-i Magtımkuı Feragi, Kabus Yay., Günbed, آذرنوش، ولی محمد و قاضی، مراد دوردی: کلیات حضرت مختومقلی فراغی، انتشارات قلبوس، گنبد، ۱۳۴۳ هـ

AZİMOV, P, SOPİYEV G., ÇÖŇŇÄYEV, Y., Türkmen Dili, Aşgabat, Magarif, 1992

AZİMOV, P., vs., (1992), Türkmen Dili, Magarif, Aşgabat.

AZMEMOUN, Yussef, Mebâni-Yi Destûr-İ Zebân-İ Türkmeni “Ana Çizgileriyle Türkmençe Dilbilgisi”, ANKARA, 1983. آزمون، یوسف: مبانی دستور زبان. ترکمنی، آنکارا، ۱۹۸۳

AZODÎ, Ahmed, (1373/1994), Divan-i Kamel-i Şaer ve Aref-i Nami Mahtumkulu-ye Firaki, Azodi Yay., Meşhed, عضدی، احمد: دیوان کامل شاعر و عارف نامی، انتشارات عضدی، مشهد، ۱۳۷۳ هـ

BAHADIR HAN, Abulgazi (2006), Şecere-i Terâkime, H. ÖLMEZ, Zuhul Kargı, Mehmet Ölmez Yay., Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin, (2007), Türkçe'nin Grameri, TDK, Ankara.

BASKAKOV, N.A., Çeviri: Koç, K. Ve Karaca, O.S., Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi, Multilingual, İstanbul.

BÂTENÎ, Muhammed Rızâ (1373/1994): Dil ve Düşünce, Dil bilimsel makaleler mecmûası, İntişarat-i Ferheng-i Muâsır, Tehran, 1373/1994, باطنی، محمدرضا: زبان و تفکر، مجموعه مقالات زبانشناسی، انتشارات فرهنگ معاصر، تهران ۱۳۷۳

BÂTENÎ, Muhammed Rızâ (2008): Dil ve Düşüncenin ilişkisi, dil bilimi dergisi No. 66, Ekim 1998 ۱۳۸۷، مهر، مجله زبانشناسی، باطنی، محمدرضا: رابطه‌ی زبان و تفکر، شماره ۶۶

BAYRAMOV, N.,(1987), Asırların Cümmüşinden, Magtymguly Hakda Oylanmalar, Magarif, Aşgabat.

BAYRAMOV, N.,(1987), Asırların Cümmüşinden, Magtymguly Hakda Oylanmalar, Magarif, Aşgabat.

BAZIN, L. vs. (1964), *Philologiae Turcicae Fundamenta II.*, Aquis Attiacis Apud Franciscum Steiner

BEGCANOV, Amantagan, (1993), Mangışlak Türkmenleri XVIII-XIX Asırlarda, Bereket Bina Neşiryatı, Aşgabat.

Bekmiradov, Ahmet, (1993), “á оэтический мир Махтумкули” (Mahtumkulu’nun şiir dünyası) Aşgabat 1993.

BERTELS, Y. E., (1356/1977) Çevirisi (İZADİ, Sirus), Tasavvuf ve Edebiyat-ı Tasavvuf, İntişarat-i Emirkebir, Tahran و برتلس، ی. ا. مترجم، ایزدی، سیروس: تصوف و ادبیات تصوف، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۵۶ هـ

BERTELS, Y. E., (1374/1995) Çevirisi (İZADİ, Sirus), Tarih Edebiyat-i İran, İntişarat-i Hirmand, Tahran و برتلس، ی. ا. مترجم، ایزدی، سیروس: تاریخ ادبیات ایران، انتشارات هیرمند، ۱۳۷۴ هـ

Bice, Hayati. (2016), Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2016 ANKARA.

BİRAY, Himmet, (1999), Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim, TDK, Ankara

Blacher, Philippe-Schmerka, 1964- Grammaire de turkmene l'usage des francophones; Farsça'ya çeviren : İslam Howren.

BOYL.G.A. : İran Tarihi, Kambric Üniversitesi, Farsça Çeviren: Hasan Enuşeh, İntişarat-İ Emirkebir, Tahran 1366/1987.

CAFEROĞLU, A. (2000). Türk *Dili Târihi*, Enderun Yayınları, İstanbul,.

Caferoğlu, A., ABDULHAK HAMİD'İN İSTİLİSTİK KELİME YARATICILIĞI, www.journals.istanbul.edu.tr/iutded/article/download/.../1023016858

ÇALIŞKAN, Adem (2010), EDEBİYAT TEORİSİNİN ÜZERİNE-1: EDEBİYAT TEORİLERİNİN SINIFLANDIRILMASI, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 21 , s. 89-108 Bahar 2012

ÇALIŞKAN, Adem (2012), EDEBİYAT TEORİSİNİN ÜZERİNE-2: EDEBİYAT TEORİLERİNİN SINIFLANDIRILMASI, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 21 , s. 100-119 Bahar 2012

ÇALIŞKAN, Adem (2012), EDEBİYAT TEORİSİNİN ÜZERİNE-3: EDEBİYAT TEORİLERİNİN SINIFLANDIRILMASI, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 21 , s. 24-6- Bahar 2012

CEM DİLÇİN* Stilistik Açıdan “Öncelemeler” ve Fuzûlî’nin Şiirlerinde “Yüklem Öncelemesi” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1, İstanbul 2008, 41-46.

CLARK, Larry (1998), *Turkmen Reference Grammar*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

CLAUSON, Gerard (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth*

CORCANİ, Abd'ul Gâhir, çeviri: TECLİL, Celil, (1366/1987), Esrâr'ul Belâğah, İnteşârât-i Daneşgâh-i Tehran, Tehran. جرجانی عبدالقاهر، مترجم، تجلیل، جلیل: اسرارالبلاغه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ هـ

COVEYNİ, Atamelik: Tarih-i Cahangüşa, Düzeltilici: M.A. Gazvini, İntişarat-İ Bamdad Ve Ergavan, Tahran 1367/1988. جوینی، عطاملک: تازیخ جهانگشا، تصحیح م. ا. انتشارات بامداد و ارغوان، تهران، ۱۳۶۷ هـ

CUMAYEV, K. vd., (1977), Seydi, Saylanan Eserler, Türkmenistan Neşiryâtı, Aşgabat.

CÜNEYDİ Fâizeh, Nufûz-i Siyasî-ictimâî-ye Nakışbendiyyeh der asri Câmî, Câmî konferansı. جنیدی، فائزه: نفوذ سیاسی اجتماعی نقشبندیه در عصر جامی، کنفرانس جامی.

CÜRCANİ, Altın, (1384/2005) Ketabşenasi-ye Mahtumkulu, Mahtumkulu Yay., Gorgan. جرجانی، آلتین: کتابشناسی مختومقلی، انتشارات مختومقلی، گرگان، ۱۳۸۴

CÜRCANİ, M., vd., (1379/2000) Yadname-ye Mahtumkulu-ye Firaki, M. Gazi ve A. Sarlı, Mahtumkulu Yay., Gorgan. جرجانی، موسی و...: یادنامه‌ی مختومقلی فراغی، م. قاضی، آ. سارلی، انتشارات مختومقلی، گرگان ۱۳۷۹

CÜRCANİ, Musa (1376(1997), yadname-ye Mahtumkulu Firaki ve Devlet Muhammed Azâdî, Hâne-ye Zebân-i Nâser, Gorgan. جرجانی، موسی: یادنامه‌ی مختومقلی. فراغی، و دولت محمد آزادی، خانه‌ی زبان ناصر، گرگان ۱۳۷۶

CÜRCANİ, Musa ve M. Gızıl, (1378/1999), Yadname-yi Mahtumkulu Firaki 3, Hazırlayan: Nasir Dil Öğretim Merkezi Yay., Gorgan. جرجانی، موسی و م. قزل: یادنامه‌ی مختومقلی ۳، خانه‌ی زبان ناصر، گرگان ۱۳۷۸

CÜRCANİ, Musa, (1384/2005), Alim-i Torkmen, Hadim-i Mahtumkulu, Mahtumkulu Yay., Gorgan. جرجانی موسی: عالم ترکمن، خادم مختومقلی، انتشارات مختومقلی، گرگان، ۱۳۸۴

CÜRCANİ, Musa, (1385/2006), Muhammedsafa Berader-i Gomşode-ye Mahtumkulu, Mahtumkulu Yay., Gorgan. جرجانی، موسی: محمدصفا، برادر گمشده‌ی مختومقلی، انتشارات مختومقلی، گرگان ۱۳۸۵

CÜRCANİ, Musa, (1389/2010), Sire-ye Nebevi der Eş,ar-i Mahtumgoli-ye Firaki, Mahtumkulu Yay., Gorgan. جرجانی، موسی: سیره‌ی نبوی در اشعار مختومقلی فراغی، انتشارات مختومقلی، ۱۳۸۹

CÜRCANİ, Musa, Gazi M., ve Oraz Yagmır, (Hazırlayan), (1376/1997), Yadname-ye Mahtumkulu-ye Firaki ve Devlet Muhammed-i Azâdî, Nasir Dil Öğretim Merkezi Yay., Gorgan. جرجانی، موسی، م. قاضی، اوراز یاغمیر: یادنامه‌ی مختومقلی فراغی، دولت محمد آزادی، خانه‌ی زبان ناصر، گرگان ۱۳۷۶

ÇOBAN, Ahmet, Edebiyatta Üslup Üzerine, Akçağ Yayınları, Ankara 2004

ÇALIŞKAN, Adem, Üslup ve Üslupbilim Üzerine 1, İlk Belirleme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği, Cilt 7, Sayı 34, s. 30-52

ÇALIŞKAN, Adem, Üslup ve Üslupbilim Üzerine 2, Üslup ve Üslupbilimin Tarihçesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği, Şubat 2015, Cilt 7, Sayı 36, s. 30-52

ÇALIŞKAN, Adem, Üslup ve Üslupbilim Üzerine 3, Üslup ve Üslupbilim Teorileri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği, Nisan 2015, Cilt 8, Sayı 37, s. 55-75

ÇALIŞKAN, Adem, Üslup ve Üslupbilim Üzerine 4, Üslup ve Üslupbilim Sınıflandırması, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Derneği, Haziran 2015, Cilt 7, Sayı 38, s. 48-86

Dadaloğlu şiirler, Antoloji.com kültür ve sanat, 2004.

DAVIDSON, Olga M. , (1380/2001) Çevirisi (Atayi, Farhad), Edebiyat-i Tetbîgi ve Şiir-i Klasik, Naşr-i Farzan Ruz, Tahran

DEVLET, Nadir, Rusya Türklerinin, Millî Mücadele Tarihi, TTK. 1999

DİLÇİN, Cem (2008), Stilistik Açından “Öncelemeler” ve Fuzûlî’nin Şiirlerinde “Yüklem Öncelemesi” Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 1, s. 41-94 İstanbul 2008,

DİYEÇİ, Abdürrahman, (Hazırlayan ve Farsça’ya çeviren), (1373/1994), Zendeğiname ve Bergozide-yi Eş,âr-i Mahtumkulu-ye Firaki, Elhüda Yay., Tahran
ديهجى، عبدالرحمن: زندگينامه و برگزیده‌ی اشعار مختومقلی فراغی، انتشارات الهدی، تهران، ۱۳۷۳

ECKMANN J. (2005). *Çağatay Türkçesi El Kitabı*, Çev. Günay KARAAĞAÇ, Akçağ Yayınları, Ankara.

ECKMANN J. Vs.,(1979)., *Tarihî Türk Şiveleri*, Çev. AKALIN, Mehmet

ECKMANN, Janos (2003), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine*

ELGORİN, Wilfred ve s. , (1370-1991), Çevirisi: MAHİNKHAH, Zahra, Rahnama-ye Ruykardha-ye Nagd-i Edebî, İntişarat-i İttılaat, Tahran

EL-HAŞEMİ, Ahmed (1990), Cevâher ol-belâğah fî ‘l-maani ve’l-beyân ve’l-bedi, Merkez un-neşr, Mekteb ul-A’lâm ul- İslâmî
الهاشمى، احمد: جواهر البلاغة فى المعانى الـى المعانى
و البيان و البديع، مركز النشر المكتبة العالم الاسلامى، بيروت ۱۹۹۰

El-KAŞGARİ, Mahmud bin El-Hüseyin, (1384/2005), Divan-i Lugat’üt-Türk, bergerdan Farsi ez Dr. Hüseyin Muhammedzadeh Sıddık, Neşr-i Ehter, Tebriz.
الكاشغرى، محمود ابن الحسين: ديوان لغات الترك، برگردان فارسى از دكتور حسين محمدزاده صديق، نشر
اختر تبريز، ۱۳۸۴

El-MAKDESÎ: Ehsen’üt-Tekâsîm Fî Marifet’ül-Ekâlîm, Liden, Bril, 1906
المقدسى: احسن التقاسيم فى معرفه الاقاليم، ليدن، بريل، ۱۹۰۶

FEDAKAR, Nurgılıç, (1379/2000), Nagdi ber Magale-ye Ag Gız ve Mengli der zendegi-ye Mahtumkulu, Yaprak Dergisi sayı 10. فداکار، نورقلیچ: نقدی بر مقالهی آق. قیز و منگی در زندگی مختومقلی، یاپراق ۱۰، ۱۳۷۹

FEDAKAR, Nurgılıç, (1380/2001), Mahdumkulu Firaki ve Gurban Durdi Zelili, Yaprak Dergisi sayı 14-15 s.21-25. فداکار، نورقلیچ: مختومقلی فراغی و قربان دوردی. یاپراق، ۱۴-۱۵، ۱۳۸۰ ذیلی،

FRYE, R. N. : Buhara Ortaçağda Bir Başarı, Farsça Çeviri: M. Mahmudi, İntişarat-İ İlmi Ve Ferhengi, Tahran 1365/1986. فرای، ریچارد ن: بخارا دستاورد قرون. وسطی، مترجم فارسی، م. محمودی، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۵

FRYE, Richard Nelson (Tarihsiz), *Orta Çağın Başarısı Buhārā*, Bilig Yay., Ankara.

FRYE, Richard Nelson, (1984) Tarih-I İran Kambric üniversitesi, c.4, فرای، ر. ن.: تاریخ ایران کمبریج، جلد ۴، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۹۸۴ Emirkebir, Tahran

FRYZER, J. B. "Emiri, Menuçehr" (1985): Sefernâme-yi Frizer, marûf be Sefer-i Zemistâni, İntişârat-i Tûs, Tehran. فریزر، ج. ب، مترجم امیری، منوچهر، سفرنامه‌ی. فریزر معروف به سفر زمستانی، انتشارات توس، تهران ۱۳۶۴

FUZULÎ BAGDADI: Divan-İ Şiir-İ Türki, M.F. Köprülüzade, Yeki Şark Kitaphanesi İstanbul 1924. فضولی بغدادی، دیوان شعر ترکی، م. ف. کوپرولوزاده، یکی شرق. کتبخانه‌سی، استانبول ۱۹۲۴

FUZULÎ DİVANI, taşbasma, University of TORONTO library, چاپ سنگی، کتابخانه‌ی دانشگاه تورنتو

G. ORAZGULYÝEW, N. Aşyrmommedow: SÖZÜM SAÑA, PYRAGY! (Türkmen We Beýleki Üurtlaryň Şahyrlarynyň Magtymguly Pyraga Bagyşlanan Goşgular Ügyndysy) Aşgabat 2014

GARRIYEV, Seyid, (1967), Türkmen Edebiyatının Sovet Gündoğarı Halklarının Edebiyatları bilen Özara Baglanışygının Taryhyndan, Ilım, Aşgabat.

GARRIYEVA, Amangül vs., (1993), Türkmen Halk dessanları, Türkmenistan, Aşgabat.

GAZÎ, Hac Muraddurdi, (1377/1998), edebî Miras 2, Mahtumkulu'nun Sırlı Stirleri Hakında Berilen Düşündirişler, Gabus Neşiryatı, Günbed. قاضی، حاجی مراد. مختومقلی‌نینگ سیرلی سطرلری حقندا بریلن دوشوندیریشرلر، قابوس نشریاتی، گنبد، ۱۳۷۷

GAZÎ, M., (?), Şerh-i Hal-i Farsi-yi Mahtumkulu Firaki ve Mohammadveli Kemine, Gabus Yay., Günbed. قاضی، حاجی مراد دوردی: شرح حال فارسی مختومقلی فراغی و محمد ولی کمینه، انتشارات قابوس، گنبد،

GAZİ, M., (1340/1961), Beyik Şahır Magtımkuılı Pıragınıñ Eseri, Kabus Yay., Günbed قاضی، حاجی مراد دوردی: بییک شاعر مختومقلی فراغی نینگ اثری، انتشارات قابوس، گنبد، ۱۳۴۰

GAZİ, M., (1342/1963), Divan-i Hezret-i Magtımkuılı, Kabus Yay., Günbet I. Ve II., III. ۱۳۴۲ جلد، ۳ گنبد، انتشارات قابوس، گنبد، ۱۳۴۲

GAZİ, M., (1345/1966), Magtımguılınıñ Kämil Divanı, Kabus Yay., Günbed قاضی، حاجی مراد دوردی: مختومقلی نینگ کامل دیوانی، انتشارات قابوس، گنبد ۱۳۴۵

GAZİ, M., (1358/1979), Magtımkuılınıñ Kämil Divanı, Kabus Yay., Günbed قاضی، حاجی مراد دوردی: مختومقلی نینگ کامل دیوانی، انتشارات قابوس، گنبد، ۱۳۵۸

GAZİ, M., (1371/1992), edebî Miras 1, Kabus Yay., Günbed قاضی، حاجی مراد دوردی: ادبی میراث، انتشارات قابوس، گنبد، ۱۳۷۱

GAZİ, Molla Aşur (1377/1998) , Medine-yi Fazile ez Didgâh-i Devlet Muhammed AZADİ, Yaprak Dergisi sayı1 s. 28-35. قاضی، ملا عاشور: مدینه‌ی فاضله از دیدگاه دولت محمد آزادی، یاپراق، ۱، ۱۳۷۷

GAZİ, Moraddurdi, (?), Mametveli Kemine'nin Divanı, Gâbus Neşiryâtı, Günbed-i Kavus. قاضی، حاجی مراد دوردی: محمد ولی کمینه‌نینگ دیوانی، انتشارات قابوس، گنبدکاووس

GAZİ, Murad Durdi, (1379/2000), Magtımguily Pyragynin Kamel Divanı, İntişarat-i Gülneş, Meşhed. قاضی، حاجی مراد دوردی: مختومقلی فراغی نینگ کامل دیوانی، انتشارات گلنشر مشهد، ۱۳۷۹

GELDIYEV, G. (2003), Türkmen Şahyrana Halk Dörediciliği, Türkmen Devlet Neşriyat

GELDIYEV, Gurbandurdi, (1978), Peziyanın Hazirki Zaman Keşbi, Türkmenistan Neşiryâtı, Aşgabat.

GELDIYEV, Gurbandurdi, (1982), Gurbandurdi Zelili, Ilım Neşiryatı, Aşgabat.

GONAYMI HELAL, Mohammad, (1373/1994), Çeviri: Ayatollahzade Şirazi, Seyed Morteza, Edebiyat-i Tetbigi, Amirkabir, Tahran غنیمی هلال، محمد: مترجم سید مرتضی آیت الله زاده شیرازی، ادبیات تطبیقی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۳

GIZIL, Maşatgılı vs., (1379/2000) Mecmu,a-yi Eş,ar-i Mahtumkulu-ye Firaki, Birinci Defter, Asr Yay., Tahran. قزل، مشهقلی و: مجموعه‌ی اشعار مختومقلی فراغی، جلد اول و دوم، انتشارات عصر، تهران ۱۳۷۹

Gocik, Yusef ve Atagözli, Mahmud, (1371/1992), Yaprak, İnteşârât-i Berg, Tahran. قوجق، یوسف و آتاگوزلی، محمود: یلپراق، انتشارات برگ، تهران، ۱۳۷۱

Gocik, Yusef ve Atagözli, Mahmud, (1372/1993), Yaprak, İnteşârât-i Berg, Tahran. قوجق، یوسف و آتاگوزلی، محمود: یلپراق، انتشارات برگ، تهران، ۱۳۷۲

GOCİK, Yusef, (1380/2001), Yol ve Hezret-i Resul der Şeerhaye Mahtumkulu, Yaprak Dergisi sayı 14-15. s. 15-19 در يوسف: يول و حضرت رسول در ۱۳۸۰، ۱۵-۱۴، شعرهای مختومقلی، یاپراق،

GUBANGELDIYEV, Cumamirat, (1384/2005), Payhas Zerresinin Zikkeleyici Magtymguly Pyragynın Eyranda Öwrenilişi we Wagyz Edilişi, Yaprak Dergisi Sayı 30-31. S. 35-32

GÜLPINARLI, Abdulbaaki, (2008), Melâmet ve Melamtiyan, Çevirmen: Tefvik Subhâni, İntişarati Revzene, Tahran.

GURBANNEPESOV, Kerim, (1979), Edebiyat ve Durmuş, Türkmenistan Neşiryatı, Aşgabat.

HAKŞENS, Dr. Ali Muhammed, (1382/2003), Merz-i Miyân-i Zebân ve Edebiyât Kocâst?, Ketab-i Mâh-i Edebiyât ve Felsefe, Sayı 65-66, Hâne-ye Ketâb-i İran. حق شناس، دکتر علی محمد: مرز میان زبان و ادبیات کجاست؟ کتاب ماه، ادبیات و فلسفه، خانه ی ایران. کتاب ایران، ۱۳۸۲

HAMZAYEV, M. Y. (1962). Türkmen *Diliniň Sözlügi*, Aşkabat.

HANSER, Oskar, çeviri: Zuhak, Kargı Ölmez, (2003), Türkmençe Elkitabı, Yayınlayan: Mehmet, Ölmez, :stanbul.

HEMEDANİ, Aynü’ı-kuzât, Temhidât, 2010 ağ adresi: <http://ketabnak.com/book/8383/%D8%AA%D9%85%D9%87%DB%8C%D8%AF%D8%A7%D8%AA#versions>, همدانی عین القضاة، تمهیدات، آدرس اینترنتی، سال ۲۰۱۰

HOSEYNI, H. VE YOLMEHÂ, A.R., (2013), Enisuttalibin ez kist:, Mecelleyi Husini, H. ve Yolmeâ, A.R., (2013), Enisuttalibin ez kist:, Mecelleyi Mutaliâtî İrfânî, Daneşgâhe Kaşan, sayı: 17. 1392 H. Şemsi yılı, s. 5-20. ح. و حسینی، آ. ر.: انیس الطالبین از کیست؟ مجله ی مطالعات عرفانی، دانشگاه کاشان، شماره ۱۷، ۱۳۹۲

[Http://Www.Aftabir.Com/قرار-داد-آخال](http://Www.Aftabir.Com/قرار-داد-آخال)

CHODZKO, Aleksandr, çeviri: Mansure İttihâdiyyeh ve Sirus Sadvendiyan, (13?), Nohbe-ye Seyfiyyeh der Tarih ve Cogrâfiyâ-ye Esterâbâd, Neşr-i Târih-i İran, Tahran. خودزکو، الکساندر، مترجم، اتحادیه، منصوره و شادوندیان، سیروس: نخبه ی سیفیه در تاریخ و جغرافیای استرآباد، نشر تاریخ ایران، تهران،

JAAMI, Abdulrahman bin Ahmet, (1356/1977), Nagd’un-Nusus.. , Muassese Motaleat va Tahgigat-i Farhangi, Tahran جامی، عبدالرحمن ابن احمد: نقدالنصوص، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۵۶

JEREMIAS, Eva M. çeviri: Gaffariferd, Abbasgoli, (1386/2007), Tarih-i Peyvestegiha-ye Ferheng-i İran ba Ferhng-i Zebanha-ye Torki, İnteşârât-i Emirkebir, Tahran.

KAFABI, Mohammad Abdossalam, (1382/2003), Çeviri: SEYYEDİ. Seyyedhosein, Edebiyat-i Tetbigi, İntişarati Astan-i Gods-i Razavi, Meşhed

KARA, Mehmet (1998), Türkmen Türkçesi, Akçağ, Ankara.

KARA, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.

KARA, Mehmet, (1381/2002), Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Çağatayca ve oğuzca unsurlar, Bilig sayı 7, Güz-1998, s.131-135 ve Farsça Çevirisi: Enasor-i Cogatayi ve Oguzi der Eş'âr-i Mahtumkulu Firaki, Yaprak Dergisi 16-17. S. 53-54

KARİMÎ, Annadurdi, (2013): Der Miyan-i Torkmanha, intişârât-i İlärman, Günbed-i Kavus. کریمی، آنادوردی: در میان ترکمن‌ها، گزارش سفرنامه‌ها به ترکمن صحرا، انتشارات ایل آرمان، گنبدکاووس

KELTE, İbrahim, (1375, 1996), Mogaddemei Ber Şenaht-i İlât ve Eşâyerie Türkmen, İntişârat-i Hacı Telâyi Günbed-i Kavus.

KELTE, İbrahim, (1379/2000), Moarrefi-ye Agtokay (Ak Tokay'ın Tanıtımı), Yaprak Dergisi sayı 8-9, s. 32 Mahtumkulu Firaki özel sayı. کلتہ، ابراهیم: معرفی آق. ۱۳۷۹، ۹-۸، یاپراق، توقای

KİRİŞÇİOĞLU, Fatih ve ŞAHİN. Savaş, (2015): Afganistan'da bulunan Çağatayca Mahtumkulu Divanı, Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu, Bildiri Kitabı, Başkent Üniversitesi, Ankara, s. 50-54.

Kılıç, SAVAŞ, (2005), Türkiye'de ilk Stilistik Çalışmaları, "LEO SPITZER ve onun İzleyicileri", Uluslararası V. Dil, Yazım, Deyişbilim Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, s. 24-25, 2005.

GHIYÂSÎ, Muhammad Taghi, (1989): Der Amedi ber Sebkşinasi Sakhtari, intişarat-i şo'le-ye endişe 1368/1989

KÖKLÜGİLLER, Ahmet, "İğretileme", Türkçe Edebiyat Sözlüğü, Hür Yay., İst. 1974.

KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK. Yayınları, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (2011), Türkçe'de Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, TDK, Ankara.

KORKMAZ, Zeynep, (2013), Türkiye Türkçesi'nin Temeli Oğuz Türkçesi'nin Gelişimi, TDK, Ankara.

KÖSAYEV, Mati, (1972), Ededbiyat Barada Söhbət, Türkmenistan Neşiryatı, Aşgabat.

M. SADİK, Hüseyin: Sebk-i Mevlana Saib-i Tebrizi Osmani, Riza Hemraz'ın Web Sayfası. محمد زاده صدیق، حسین: سبک مولانا صائب تبریزی و شعر عثمانی. Web Sayfası

Mahdum A. N., Mahdumkulu Divanına Sonradan İlave Edilmiş Şiirler Hakkında Görüşler Ve Konuyla İlgili Bir Tecüme, Türk Dünyası Araştırmaları Sayı 150, Haziran 2004, S. 205-218

MAHDUM A. N., MAHDUMKULU ŞİİRİNİN ÇOK SEVİLİP YAYILMASININ SEBEPLERİ ÜZERİNE, Türkiyat Mecmuası, c. 26/1, 2016, s. 197-231

MARAŞ, İbrahim, (2002), Türk Dünyasında Yenileşme, Otügen Neşriyat, İstanbul.

MEHDEVİ, Abdurreza Huşeng, (1364(1985), Tarih-i Revâbet-i Hareci-ye İran ez Ebteda-ye Dovrân-i Safeviyyeh tâ Pâyân-i Ceng-i Dovvomüe Cehâni, İntişârât-i Emirkebir, Tahran. مهدوی، عبدالرضا هوشنگ: تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوره صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۴

MELİKLİ. Tofiq, (2012), edebiyat anıtları olarak eski Türk yazıtları, irs-Az.com/new/pdf/201301/1357899041804729711.pdf, s. 30-33

MEREDOV, A. (1978), Şabende, Lirik, Gül-bilbil, İlim Neşriyatı, Aşgabat.

MEREDOV, A. Varka Ve Gülşah Destanı Türki Hemde Farsi Dillerinde, Aşgabat, İlim Neşriyatı, 1980

MEREDOV, A. Ve NURYAGDİYEYEV, A., (1976), NurMuhammed Andalıp, Lirik İlim Neşriyatı, Aşgabat.

MEREDOV, A., (19?), Kemine, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat.

MEREDOV, A., (1964), Şeydayı, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat.

MEREDOV, A., (1980), Varka ve Gülşa Dessanı Parsı Hem Türki Dillerinde, İlim, Aşgabat.

MEREDOV, A., KİÇİGULOY, P. Ve AŞIROV, N., (1960), Magtymguly , Şahyrın Ömrüne Ve Dörediciligne Değişli Makalalar Yığındısı, Türkmenistan Devlet Neşriyatı, Aşgabat.

MEREDOV, A., vs., (1960), Magtymguly , Şahyrın Ömrüne Ve Dörediciligne Değişli Makalalar Yığındısı, Türkmenistan Devlet Neşriyatı, Aşgabat.

MEREDOV, A.; AHALLI, S. (1988), Türkmen *Klassıkı Edebiyatının Sözlüğü*,

Mervi Muhammed Kazem, Metin İncelemesi: Dr. Muhammed Emin Riyâhi, (1374/1995), İntişârât-i Elmi, Tahran.

MEŞHUR, Pervin Dokht, (1379/2000), Mengli, Nemûdi ez Aşg-i Hak, Yaprak Dergisi sayı 8-9, Mahtumkulu Firaki özel sayı. مشهور، پروین دخت: منگلی، نمودی از عشق. حق، یاپراق ۸-۹، ۱۳۷۹

Mevlana, Celalü'd-din Rumi. Gazeliyat-i Şems. ganjoor.com Web Sitesi.

MODERRESİ, Dr. Fateme, (1379/2000), Mezâmin-i Eş'âr-i Mahtumkulu, Yaprak Dergisi sayı 8-9, Mahtumkulu Firaki özel sayı. مدرس، دکتر فاطمه: مضامین اشعار مختومقلی، یاپراق، ۸-۹، ۱۳۷۹

MOHAMMADZADEYE SEDDİGH, (2008), Seyid İmadeddin Nesimi Türkçe divanı, Neşri Ahter. Tebriz. محمدزاده صدیق، حسین: سید عماد الدین نسیمی نین تورکجه دیوانی، نشر اختر تبریز، ۱۳۸۷

MOHAMMADZADEYE SEDDİGH, Hoseyin, (1369/1990), Seyr-i der İşare Türki Mekteb-i Mevlevi, İntişarat-i Gognus. Tahrân. محمدزاده صدیق، حسین: سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه، انتشارات ققنوس، تهران، ۱۳۶۹

Morfologiya, Magtimgulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşkabat.

MOŞTAKMEHR, Rahman (1379/2000), Bahsi der Royahâ-ye Arefâne-ye Mahtumkulu Firaki, Yaprak Dergisi sayı 8-9, s.15-19 Mahtumkulu Firaki özel sayı. مشتاق مهر، رحمان: بحی در رویاهای عارفانهی مختومقلی فراغی، یاپراق، ص 15-19، ۸-۹، ۱۳۷۹

MUDERRİSZADE, Abdurriza: Now Averihaye Honeri Der Aşiganehayê Bidil, Zeban Ve Edebiyatı Farsi Dergisi, 4.Yıl, No:10, İlkbahar 1387/2008. مدرس، زاده، عبدالرضا: نو، اوریهای هنری در عاشقانههای بیدل، مجلهی زبان و ادبیات فارسی، سال ۴، شماره ۱۰، بهار ۱۳۸۷

MUHAMMED, Muhammed Mustafa, çeviri: Feyz Muhammed beluç,(1389/2010), Fehrest-i Movzu'ı-ye Ayât-i Kur'ân ez didgah-i Ehl-i Sünnet, İntişârât-i Hâce Abdullah-i Ensâri, Türbet-i câm. محمد، محمد مصطفی: ترجمه‌ی فیض محمد بلوچ، فهرست موضوعی آیات قرآن از دیدگاه اهل سنت، انتشارات خواجه عبدالله انصاری، تربت جام، ۱۳۸۹

MUHAMMEDAMANI, Berdimuhammed ve Durdinejad, Miri, (1329/1950), Divan-i Hezret-i Magtimgulı, Günbed. محمد امانی، بردی محمد و دوردی نژاد میری: دیوان حضرت مختومقلی، گنبد ۱۳۲۹

MUHAMMEDİ, Ata İşân, (1391/2007), Be Nazar-i Men Hacı Govşan Zadgah-i Mahtumkulu Ast, Firaki Dergisi, sayı 25. محمدی آتا ایشان: به نظر من حاجی قاوشان زادگاه مختومقلی است، مجله فراغی، شماره ۲۵، ۱۳۹۱

Mulk Amanov vd., (1998), Mahdumkulı, Saylanan eserler, ILIM Neşiryâtı Aşgabat.

MUSTAKOV, Romangulı, (1994), Magtimgulının Poeziyasında Gadımı Gündoğarın Mifleri, Ruh Neşiryatı, Aşgabat.

MUSTAKOV, Romangulı,(2014), Magtymguly we Gündogar edebiýaty.Aşgabat 2014

NAZARİ, Geldi (1389/2010), Nagdi ber Mogaddeme-ye Metn-i Entegâdi- ye

Divan-i Mahtumkulu Firaki, Yaprak Dergisi, Mahtumkulu'yu anmaya Özel sayı 49. S.21-26 نظری، گلدی: نقدی بر مقدمه‌ی متن انتقادی دیوان مختومقلی، یاپراق، ۴۹، ۱۳۸۹

NAZARİ, Geldi (1389/2019), Kemal Han Afgan der Eş'âr-i Matumkulu, Yaprak Dergisi, Mahtumkulu'yu anmaya Özel sayı 49. S.32-37 نظری، گلدی: کمال خان 49. S.32-37 افغان در اشعار مختومقلی فراغی، یاپراق، ۴۹، ۱۳۸۹

NEDA, Taha, (1380/2001), Çeviri. Khosravi, Zahra, Edebiyat-i Tetbigi, Naşr-i Farzan Ruz, Tahrân

Nefisi, Said, (1366/1987), Serçeşme-ye Tasavvuf Der İran, Kitapfuruşi-ye Furugi, Tahrân.

Nefisi, Said, Divan-I Gasayid ve gazaliyyat-I Attar-I Nişaburi, kitabfuruşi İkbâl, Tahrân, 1349

NEPESOV, Tecen, (1991), Yedigen Kitaphanacığı, Zelili, Magrupı, Seydi, Mâtâji, Turan, Aşgabat.

NEVÂÎ, Alişir, Divan, 353 No.'Lu Elyazma Nüşhası, 190 Varak, Kitabhâne-Yi Meclis-I Şûrâ-Yi İslâmi, İran, Tahrân. نوایی امیر علیشیر، دیوان، نسخه‌ی خطی کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی

Nevâî: Divan-I Türki, Çap-i Taşkent, 1884. ۱۸۸۴ نوایی، دیوان، چاپ تاشکند، ۱۸۸۴

NIDA, Taha: Karşılaştırmalı Edebiyat, İntişarati Emirkebir, Tahrân, 1991. طه، ندا: ادبیات تطبیقی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۹۹۱

NİKNİHAD, Abdulcebbar Ahun, Divan-i Hazret-i Mahtumkulu Firagi, İntişarat-İ Hacı Telayi Gonbad-i Kavus, 1380/2001. نیک نهاد، عبدالجبار آخوند: دیوان حضرت مختومقلی فراغی، انتشارات حاجی طلایی، گنبدکاووس، ۱۳۸۰

NİMET KURAT, Akdes, (1948), Rusya Tarihi, TTK, Ankara

NURBADOV, Kasım, (1997), Eyran Türkmenlernin edebî Durmuşı, Aşgabat.

Mahtumkulu'yu anmaya Özel sayı 49. عنصری، آنادوردی: شعر آتامینگ، یاپراق، ۴۹، ۴۹، ۱۳۸۹

ÖLMEZ, Zuhâl (2007), “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, s. 173-219.

ÖVEZGELDİYEV, A. Ve MÜLK AMANOV, A., (1989) , Magtymguly 250, ILIM, Aşgabat.

ÖZEN, Tuğba, (2013) Mehmet Kaplan'ın Edebiyat Teorisi Hakkındaki Görüşleri, YL. Tezi, Danışman: Roç. Dr. Mehmet ÖNAL, Gazi Üniversitesi 2013

ÖZTELLİ, Cahit, (1962) “Köroğlu, Dadaloğlu, Hayatı, sanatı, şiirleri” Türk klasikleri 11, Varlık yayınevi, İstanbul.

PİR SULTAN ABDAL, (2004), Şiirleri, Antoloji.Com Kültür Ve Sanat yayınları

POPPE, Nicholas (2009). *Zemahşeri Mukaddimet'ül-Edeb*, KAÇALIN,

RAHİMİDASHLİBOROON, Y. (1379/2000), Ehvâl ve Asâr-i Mahtumkulu Firaki, Yaprak Dergisi sayı 8-9, s. 5-11 Mahtumkulu Firaki özel sayı. رحیمی داشلی‌برون، یعقوب: احوال و آثار مختومقلی فراغی، ی‌اراق، ۸-۹، ۱۳۷۹

RAHİMİDASHLİBOROON, Y. (1387/2008), Lâle Gamnâmeye Dohterâne Deşt (Türk- mensahra sözlü edebiyat türü), <http://www.cloob.com/c/tehrans-turkmen/1049742>. رحیمی داشلی‌برون، یعقوب: لاله، غمنامه‌ی دختران دشت، ۱۳۸۷، وبسایت کلوب. <http://www.cloob.com/c/tehrans-turkmen/1049742>

RAHİMİDASHLİBOROON, Yaghoob, (1372/1993), Te'sir-i Zeban ve Edebiyât-i Farsi Der Torkemeni, Yüksek Lisans Tezi, Tahran Üniversitesi.

RAHİMİDAŞLİBOROON, Yaghoob,(2005): Nigâhi Sebkşinâsâne be Şe'ri ez Firagi, Mahtumkulu, Firagi'nin bir şiirine stilistik bakış, Gadryn hiç bilmez "Değerini Asla Anlamaz" Yaprak Dergisi sayı 30, s.24-29 2005.

RAHİMİDAŞLİBOROON, Yaghoob,(2007): Mahtumkulu Firagi'nin bir Şiirine edebî Eleştiri, Özy Byrâgyň" Burak'ın Kendisi" Yaprak Dergisi, yıl 9, sayı 33, s. 13-18, kış 2007.

RAHİMİDAŞLİBOROON, Yaghoob,(2008): Mahtumkulu Firagi'nin bir şiirine karşılaştırmalı edebiyat açısından Görüşler, Huşy Yandyrar, "Akli yandırır" Yaprak Dergisi, yıl 10, s. 15-21, Güz 2008.

RECEBOV, R., (1966), Edebiyat İlmına Değişli Terminlerin Sözlüğü, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşgabat.

RECEBOV, R.,(1995), XVIII-XIX Asırlar Türkmen Edebiyatının Döredicilik Stili, ılım, Aşgabat.

ROTON, K. K., (1378/1999), Çeviri: Esmailpur, Abulgâsem, Ostûreh, edebî Akımlar dizisinden, Neşr-i Merkez, Tahran.

ŞA'BANİ, Dr. Reza, (1365/1986),Tarih-i Ectemâi-ye İran der Asr-i Efşâriyyeh, Çap-i Huşeh, Tahran. شعبانی، رضا: تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریه، چاپ، خوشه، تهران، ۱۳۶۵

ŞADMEHR, Amangılıç (1379/2000), Dert, cowher-i şeer ve zendegi-ye Mahtumkulu ast. Yaprak Dergisi sayı 8-9, s.16-18, Mahtumkulu Firaki özel sayı. شادمهر، امان قلیچ: درد، جوهر شعر مختومقلی است، ی‌اراق، ۸-۹، ۱۳۷۹

ŞADMEHR, Amangılıç (1390/2011), *Tārīh-i Edebiyyāt-i Torkman*, İlarman, شادمهر، امان قلیچ: تاریخ ادبیات ترکمن، انتشارات ایل آرمان، گنبدکاووس، ۱۳۹۰

ŞADMEHR, Amangılıç, (1377/1999), Nagmehâ-ye Zenan-i Türkmen, İnteşârât-i Hacı Telâyi, günbed. , شادمهر، امان قلیچ: نغمه‌های زنان ترکمن، انتشارات حاجی ، طلایی، گنبدکاووس، ۱۳۷۷

ŞADMEHR, Amangılıç, (1379/2000), Halvetneşin-i Eşg, Piramun-i Şeer ve Erfân-i Mahtumkulu Firaki, Hovze-ye Honeri yay. Tehran. , شادمهر، امان قلیچ: خلوت ، نشین عشق، پیرامون شعر و عرفان مختومقلی فراغی، انتشارات حوزه هنری، تهران ۱۳۷۹

ŞADMEHR, Amangılıç (1389/2010), Hedisgeran-i Bidari-ye Ensan ez Zeban-i Mahtumkulu Firaki, Yaprak Dergisi, Mahtumkulu'yu anmaya Özel sayı 49. s.16-19
شادمهر، امان قلیچ: حدیث‌گران بیداری انسان از زبان مختومقلی فراغی، یاپراق ۴۹، ۱۳۸۹

SAHGALLI, Yusef, 1378/1999, Mahtumkulu-şenasi, I VE II Cilt, Mahtumkulu Yay., Gorgan سقالی، یوسف: مختومقلی شناسی، ۲ جلد، انتشارات مختومقلی، گرگان
۱۳۷۸

SAJJADI, Seyyed Ali Mohammad, (1372/1993), Saib-i Tebrizi ve Şairan-i Meruf Sabk-i Hindi, İntişarat-i Danişgah-i Peyam-i Nur, Tahran سجادی، سید علی محمد: صائب تبریزی و شاعران معروف سبک هندی، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران ۱۳۷۲

SAJJADI, Seyyed Jafar, (1369-1990), Nagd-i Tetbigi Edebiyat-i İran ve Arap, Şirket-i Müellifan ve Mütercüman-i İran, Tahran سجادی، سید جعفر: نقد تطبیقی ادبیات ایران و عرب، شرکت مولفین و مترجمان ایران، تهران، ۱۳۶۹

SAMEDİ, Hüseyin, (1374/1995), Der Galamrov-i Mazanderân 3, İneşârât-i Hacı Telâyi, Günbed. صمدی، حسین: در قلمرو مازندران ۳، انتشارات حاجی طلایی، گنبد، ۱۳۷۴

SAMOYLOVIÇ, A.,(1382/2003), Mahtumkulu ve Hekim Ata,(çeviri: M. Gocığı), Yaprak Dergisi sayı 21-22.s.23-27, مترجم محمد، ساموئیلوویچ: مختومقلی و حکیم آتا،(çeviri: M. Gocığı), Yaprak Dergisi sayı 21-22.s.23-27، قوجقی، یاپراق ۲۱-۲۲ سال ۱۳۸۲

SARAÇ,H.(2016),(<http://www.dergizan.com/2016/07/23/edebiyatin-icten-icelenmesinde-imaj-metafor-sembol-ve-mit-unsurlari-huseyin-sarac/>).

SARAY, Mehmet (1993), *Türkmen Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

SARAY, Mehmet, çeviri: Gadirvirdi Recai, (1378/1999), Torkmanha der asr-i Amperyalizm, Pejuheş der Bareye Mermom-i Torkmen ve Enzemam-i Keşvereşan be Empraturi-ye Rusiyeh, Naşir: Mutercim, Günbed-i Kavus.

SARI, A. ve ATAYEV, Cuma (1379/2000), Ag Gız ve Mengli der Zendeği-ye Mahtumkulu“Ak Kız ve Mengli Mahtumkulu’nun Hayatında“,Yaprak Dergisi sayı 8-9, Mahtumkulu Firaki özel sayı.

SARIYEV, Berdi, (1999). “Mahtumkulu’nun bazı şiirlerinin yorumları”. *Türk Lehçeleri Ve Edebiyatları* , s. 34-53, Ankara.

SARIYEV, Berdi, (2004). *Mahtumgılı Sözlär Tili Türkmenin*. Ankara,

SARIYEV, Berdi, (2012) Mahtumkulu’nun Dil ve Dil Bilimine Dair Görüşlerinin Şiirlerine Yansıması, MTAD (Modern Türklük Araştırmaları Dergisi), Cilt 9, Sayı 4, s. 50-71 Aralık

SARIYEV, Berdi, (2014), Devletmehmet Azâdî ve oğlu Mahtumkulu, Akademik Kitaplar, İstanbul.

SARLI, Araz Muhammed (1377/1998), Pejuheşhâyi der Edebiyat-i Türkmen, Neşr-i muellif, Meşhed. سارلی، اراز محمد: پژوهش‌هایی در ادبیات ترکمن، نشر مولف، مشهد، ۱۳۷۷

SARLÎ, Araz Muhammed, (1394/2015), Yusuf ve Ahmed, Gurban Ali Ma,rûfi'nin dessanı, Mahtumkulu Yay., Gorgan سارلی، اراز محمد: یوسف و احمد، قربان علی معروفی نینگ دستانی، انتشارات مختومقلی، گرگان، ۱۳۹۴

SARLI, Araz Muhammed (1364/1985), *Torkestân dar Târîh*, Amirkabir Yay., سارلی، اراز محمد: ترکستان در تاریخ، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴

SARLI, Araz Muhammed (1378/1999), *Divân-i Dovlatmohammad-i âzâdi*, سارلی، اراز محمد: دیوان دولت محمد آزادی، انتشارات مختومقلی، ۱۳۷۷

SARLÎ, Araz Muhammed, (1390/2011), Divan-i Mahtumkulu, Mahtumkulu Yay., Gorgan سارلی، اراز محمد: دیوان مختومقلی، انتشارات مختومقلی گرگان، ۱۳۹۴

SAVORY, Roger, çeviri: Ahmed Sabâ,(1363/1984), İran-i Asr-i Safevi, Ketab-i Tehran, yay. Tehran.

Şefii Kedkeni M.R., Gozideyi Gazeliyat-i Şems, Kitabhay-ı Cibi, Tahran, 3. Baskı, 1981. شفیع کدکنی، محمد رضا: گزیده‌ی غزلیات شمس، کتابهای جیبی، تهران چاپ سوم، ۱۳۶۰

ŞEFII Kedkeni, M.R., Esrâr'üt-Tevhid Fi Makâmât-i Şeyh Ebu Said (Muhammed Bin Münevver), İntişârâtı Agâh, Tahran, 3. Baskı, 1992. شفیع کدکنی، محمد رضا: اسرار التوحید. فی مقامات الشیخ ابوسعید، محمد ابن منور، انتشارات آگاه تهران ۱۳۷۱

ŞEFII Kedkeni, M.R.: Şair-i Ayneha, Berresi Sebki Hindî ve şeer-i Bîdil. Entişarat-i Agah, Tehran, 1366 شفیع کدکنی، محمد رضا: شاعر آینه‌ها، بررسی سبک هندی و شعر بیدل، انتشارات ۱۳۶۶ آگاه، تهران،

Sehaverz Beşir: Berresi-Ye Zendeği Ve Asar-i Galib, Hollanda, Bongah-i Virayeş-i Şahname. سخاورز، بشیر: بررسی زندگی و آثار غالب، هلند، بنگاه ویرایش شاهنامه

SELİMNEJAD, Mecid: Berresi Sebki Hindî Der Eşâri Emir Alişir Nevâi Ve Nizami Selim Nâzad, Tebriz 1384 سلیم نژاد، مجید: بررسی سبک هندی در اشعار امیر علیشیر نوایی، و نظامی قارامانلی، تبریز ۱۳۸۴

SEMÎ SEYİD MEHDÎ, Câygâh-i Tarikatı Nakışbendiyyeh der Tasavvufî İslami, Rûdeki dergisi سمیع، سیدمهدی: جایگاه طریقت نقشبندیه در تصوف اسلامی، مجله‌ی رودکی

ŞEMİSA, Sirus, (1368/1989), Negâhi Tâze be Bedi', İntişârât-i Ferdovsi, Tehran. شمیس، سیروس: نگاهی تازه به بدیع، انتشارات فردوسی، تهران، ۱۳۷۸ ۱۳۷۸

ŞEMİSA, Sirus, (1377/1998), Ma'ani ve Beyân, İntişârât-i Daneşgâh-i Peyâm-i nur. شمیس، سیروس: معانی و بیان، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران، ۱۳۷۷ ۱۳۷۸

ŞEMİSA, Sirus, (1393/2014), Kolliyat-i Sebksenâsi, Neşr-i Mitra ve Kitab-i Siyamek, Tehran. ۱۳۷۸ شمیس، سیروس: کلیات سبک شناسی، نشر میترا و کتاب سیامک، تهران ۱۳۷۸

ŞEMİSÂ, Sirus: Sebksinasi-ye Nezm, İntişarat-I Peyam-Inur, Tahran 1378 شمیس، سیروس: سبک شناسی نظم، انتشارات پیام نور، تهران، ۱۳۷۸

ŞEMİSA. Sirus, (1372/1993), Sebk Şenasi (1) Nazm, İntişarat-i Danişgah-i Peyam-i Şimisa, Siroos: Sıbk Şenasi Nızm ۱, انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران، ۱۳۷۲ Nur, Tahrān 1378

Seydi, Seyid Nazar, (1365/1986), Divan-i Eş'âr, Kitabfuruşi Yahtı, Günbed-i Kavus.

ŞEYH EMİN, Bekri (1984), Al-belâgat ul-arabiyye fi sevbiha'l cedideh, 'Elm ul-beyân Neşr ul-elm lil-Mollayin, Beyrut. شیخ امین، بکری: البلاغه العربیه فی ثوبها الجدیده، علم البیان، beyrūt. نشر العلم للملایین، بیروت ۱۹۸۴

ŞEYH EMİN, Bekri (1984), Al-belâgat ul-arabiyye fi sevbiha'l cedideh, 'Elm ul-Ma'ani Neşr ul-elm lil-Mollayin, Beyrut. . شیخ امین، بکری: البلاغه العربیه فی ثوبها الجدیده، علم . المعانی، نشر العلم للملایین، بیروت ۱۹۸۴

SEYİDMUHAMMEDİ, Hocaseyid (1380/2001), Tecelli –ye Telmihat-i Gur'ani ve Eşârât-i Dastani-ye Edeb-i Farsi der Şeer-i Mahtumkulu, Yaprak Dergisi sayı 14-15. سیدمحمدی، حوجهسید: تجلی تلمیحات قرآنی و اشعار داستانی ادب فارسی در شعر مختومقلی، یاپراق ۱۴-۱۵، ۱۳۸۰

ŞİHMIRADOV vs. (1993), Türkmen Halkının Gelip çıkışının Dünya Yayrayşının ve Onun Devletinin Tarihinin Problemleri, Ruh Neşiryatı, Aşgabat.

ŞİRAZİ, Ahmed Emin (1369/1990), A'in-i Belagat Şerh-i Muhtasar ul-Maani, C. 1-3, İran, Gom, Neşr-i Muellif. شیرازی، احمد امین: آیین بلاغت، شرح مختصر المعانی، ۳ جلد، قم، نشر . ۱۳۶۹ مؤلف

ŞIYHNEPESOV, AMAN, (2010), XVII Asır Türkmen Edebiyatı, Türkmenistan Bilim ministirliği, Aşgabat.

SOBHANİ, Tovfig H., Metin inceleme ve Giriş, (1371/199), Enisü't Talebin ve uddetü's Sakelin, Selah bin Mubarek Buhâri, Sazman-i İnteşârât-i Keyhan, Tahrān. سبجانی، توفیق: تصحیح انتقادی و مقدمه، انیس الطالبین و عده السالکین، صلاح ابن مبارک بخاری، سازمان انتشارات کیهان، تهران ۱۳۷۱

ŞOKRİ, Yedullah (1363/1984), Tarih-i Alem Arâye Safevi, İntişârât-i Ettelâ'ât, Tahrān. شکری، یدالله: تاریخ عالم آرای صفوی، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۶۳

SÖYEGOV, Miratgeldi vs. (2000), Türkmen *Diliniň Grammatikası*,

SÛFİRÂD, Abdulgahhâr, Şahır Ve Dünya, Sözbaş: Yaghoob R. Daşlıburun, İntişarat Makhtumguli Ferâgi, Gorgân, 1379/2001.

SUFİRAD, Abdulkahhar (1389/2010), Te'emmoli der Zendegi ve Asâr-i Mahtumkulu ve Yek Zaruret, Yaprak Dergisi, Mahtumkulu'yu anmaya Özel sayı 49.s. 16-20 صوفی‌راد، عبدالقهار: تاملی در زندگی و آثار مختومقلی، یاپراق ۴۹، ۱۳۸۹

SUMER, Faruk (1380/2001), *Oguzhâ (Torkmanhâ)*, Çevirmen, Annadurdi Onsorı, Hâc Talayai Yay., Günbet. فاروق، سومر: اوغوزها، مترجم آنادوردی عنصری، انتشارات طلایی، گنبد، ۱۳۸۰

SUMER, Faruk, (1369/1990), çeviri: Vehâb-i Veli, Karakounluha, cild.1, Muessese-ye Motâle'at ve Tahgigât-i Ferhengi, Tahran. ١، قراقویونلوها، جلد ١، فاروق، سومر: مترجم، وهاب ولی، قراقویونلوها، جلد ١، موسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران ١٣٦٩

TATÇI, Mustafa, (2012), Yunus Emre Divânı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, Kültür Eserleri 422, İnternet Yayını

TADİYE, John İyu, (1998): edebî eleştiri 20. Yüzyılda, Çeviri: Muhammed Rahim Ahmed, Enntışarat-i Sure, 1377/1998

TECLİL Celil, (1377/1998), Şeer-i Mahtumkulu Firaki, Yaprak Dergisi sayı 2 تجلیل، جلیل: شعر مختومقلی فراغی، یاپراق ٢، ١٣٧٧

TECLİL, Celil, (1367/1988), Cinâs der Pehne-ye Edeb-i Farsi, Muessese-ye Motâle'ât ve Tehgigât-i Ferhengi, Tehran. جلیل: جناس در پهنه‌ی ادب فارسی، موسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ١٣٦٧

TEKİN, Şinasi (1973-1974), “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 59-157.

TEKİN, Talât, (2010), Orhon Yazıtları, TDK, Ankara.

TEMUR, Nazir (2017): “Bir kültürel Bellek Mekânı Olarak Mahtumkulu Divânı”, *Türkbilig*, Sayı 34, S. 173-178

TENGLİ TANA, Abdürrahman Ahun (1363/1984) Tenbihü'l-Ahevan fi Ma'rifet-i Mahdumkulu İşan, Ferheng-i Gur'an Yay., Tahran تتگلی طانا، عبدالرحمن آخوند: تنبيه الاخوان فی معرفه مختومقلی ایشان: انتشارات فرهنگ قرآن، تهران ١٣٦٣

TİMURTAŞ, FARUK K., (1972)Yunus Emere, 1001 Temel Eseri, Tercüman Gazetesi, İstanbul

TOLSTOY, L., (1364/ 1985), Honer Çist?, Çeviri: Dehgân, Kaveh, İnteşârât-i Emirkebir, Tahran. تولستوی: هنر چیست؟ مترجم کاوه دهقان، انتشارات امیرکبیر تهران، ١٣٦٤

TURGAY Şafak: Sebk-İ Hindî Ve BaztaB-i An Der Şiir-i Türkü-Ye Osmani.3

TÜRKMEN, Fikret, (1995), Türkmen Şiiri Antolojisi, Levent Ofset Matbaası, Ankara.

ÜNAL Emre, (2013), Metinler Arasılık Ve Metinler Arası Okuma vı. *Uluslararası sınıf öğretmenliği eğitimi*,

ÜŞENMEZ, Emek (2010), *Karahanlı Türkçesi'nin Sözlüğü*, Doğu Kitabevi, İstanbul.

ÜZEYİR ASLAN, (2010), Foregrounding and Parallelism in Babur's Divan – Bâbur, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul 2010

VAHİDİ CEVZCANİ, Mohammad Yakub., Divan-I Soltan Hüseyin-I Baykara, 1346/1968, Kabil. وحیدی جوزجانی، محمد یعقوب: دیوان سلطان حسین بایقرا، کابل، ١٣٤٦

VAMBERY, Armin (1370/1991), *Siyāhat-i Darvīsh Dorūgīn dar Hānāt-i āsiyā-ye Miyāne*, 4. Baskı, Elmī va Farhangī Yay., Tahran. درویش دروغین در سیاحت در میان آسیای و امبری، آرمنیوس: سیاحت درویش دروغین در حانات آسیای میانه، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۰

VARAHRĀM, Golamrezā (1372/1993), *Tārīh-i āsiyā-ye Markazī dar Dovrān-i Eslāmī*, āstān-i Gods-i Rezavī, Maṣhad. ورهرام، غلامرضا: تاریخ آسیای مرکزی در دوران اسلامی، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، ۱۳۷۲

VEREHRAM, Dr. Golâmreza, (1366/1987), Târih-i Siyasî ve Ectemâi-ye İran der Asr-i Zend, Muessese İnteshârât-i Moin, Tahrân. ورهرام، غلامرضا: تاریخ سیاسی-اجتماعی ایران در عصر زند، مؤسسه‌ی انتشارات معین، تهران، ۱۳۶۶

VON GABAIN, A., çeviri: Akalın, Mehmet (2007), Eski Türkçe'nin Grameri, TDK, Ankara.

YAGMIR, Oraz, (1992), Magtymgulinama, Türkmenistan Medeniyet Hazinası, Aşgabat.

YAGMUR, Oraz, (1379/2000), Her Çe Daştem Penhan Nekerdem“Ne varsa gizlemedim“,Yaprak Dergisi sayı 8-9, Mahtumkulu Firaki özel sayı. هرچه، اوراز: ۱۳۷۹، ۹-۸، داشت پنهان نکردم، یاپراق

YAKÛT Bin Abdullah El-Hamevi Er-Rûmi El-Bagdâdî: Mu'cem'ül-Büldân, C.1, Dâr Sâdir, Beyrût, 1977/1397 H. **معجم البلدان، جلد ١، دار صادر، بيروت، لبنان، ١٩٩٢**

Yazarlardan Cevap, (1379/2000), Tarz-i sohen-i Mahtumkulu Çegune ast?“Mahtumkulu’nun Şiir Tarzı Nasıldır?“ , Yaprak Dergisi sayı 8-9, Mahtumkulu Firaki özel sayı. ۱۳۷۹, ۹-۸، بايراق از نويسندگان، اختر اح در باره‌ی مختومقلى

YAZBERDÎ, Almaz, Çeviri, Azimguli, Bogdeh (1382/2003), Fehrest-i Ketaphaye Çap-i Gadimi Be Zabân-i Türkmeni. Gorgan. یازبرد ی آلماز: مترجم عظیم قلی بغده، فهرست کتابهای چاپ گادیمی به زبان ترکمنی، گرگان ۱۳۸۲

YILDIZ, Naciye, (2015): Magtimgulı Nasıl Tapşırıldı?, Uluslararası Türkmen Şairi Mahtumkulu Firaki Sempozyumu, Bildiri Kitabı, Baskent Üniversitesi, Ankara, s. 22-30.

YILMAZ, Hayati, (2014), Mahtumkulu Divanının İmla ve Sesbilgisi Özellikleri, MTAD (Modern Türklük Araştırma Dergisi), Cilt 11, Sayı, 1 Mart 2014

YÜCE, Nuri,(1993), Mukaddimetü'l Edeb, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, TDK, Ankara.

YUSUPOV, N., YUSUPOVA, C.,(1992), Türkmen Dili ve Edebiyatı, Dessur Kiçi Karhânası, Aşgabat.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin ve Hamid, (1374,1995), Nagd-i Edebî, İnteşârât-i İnteşârât-i Daneşgâh-i Peyâm-i nur, Tehran. انتشارات
زرین کوب، عبدالحسین و حمید : نقد ادبی، انتشارات
دانشگاه پیام نور ، تهر ان، ۱۳۷۴

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin, (1361,1982), Nagd-i Edebî, İnteşârât-i Emirkebir, Tahran. Cilt 1 ve 2. ۱۳۶۱. زرین کوب، عبدالحسین: نقد ادبی، انتشارات امیرکبیر، ۲ جلد، تهران، ۱۳۶۱. Tahran. Cilt 1 ve 2.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin, (1363,1984), Şeere bi Dorûgh. Şeere bi Neghâb, İnteşârât-i Câvidan, Tahran. ۱۳۶۳. زرین کوب، عبدالحسین: شعر بی دروغ شعر بی نقاب، انتشارات جاویدان، تهران ۱۳۶۳

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin, Yazar ve çevirmen (1357,1978), Arestu ve Fenn-i Şeer, İnteşârât-i Emirkebir, Tahran. ۱۳۵۷. زرین کوب، عبدالحسین: ارسطو و فن شعر، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۵۷

?: (1358/1979), Mahtumkulu Saylanan Şıgırlar, Şenaht Yay., Tahran. مختومقلی، سایلانان شعرلاری، انتشارات شناخت، تهران

?: (1364/1985), Mahtumgoli-yi Firaki Şair-i Şehir, Mahtumkulu Mezarının Yönetim Heyeti, Günbed. مختومقلی فراغی، شاعر شهر، هیئت آرامگاه مختومقلی فراغی، گنبد Heyeti, Günbed

?: ACÂYİB'UL-MALUKÂT Ve Garâyib'ul-Mesnûât, Kazan 1906/1324 H. عجایب 1324 Hc. المخلوقات، و غرایب المخلوقات، قازان،

?: Usul-i Agâid-i Ehl-i Sünnet ve Cema'at be Mezheb-i Ebu Mansur Matoridi, Kitapfuruşi Seyyidiyan, Mahabad, Azerbaycan Garbi. اصول عقاید اهل سمت و جماعت به مذهب ابو منصور ماتریدی، کتابفروشی سیدیان، مهاباد، آذربایجان غربی

DİZİN

- A
- a bkz. ol
- anğa, alar, alardın, alarınğ, alarnı, anı, anınğ
- ‘abeş A. gereksiz, beyhude
- ‘a.+ dūr 50/5, 126/10
- ‘aceb A. acaba, hayret, şaşılacak şey
- ‘a. 106/30, 116/5, 167/21, 169/2, 227/8, 237/15, 31/16, 61/10, 64/7, 72/13
- ‘acāyib A. şaşılacak şey, acayip
- ‘a. 65/21, 230/1
- ad isim, ad, Tm. T. ād
- a. 162/3, 45/10, 54/21, 70/24
- a.+ ı 118/8, 128/27, 131/12, 131/16, 131/2, 131/20, 131/4, 131/8, 136/3, 40/13, 40/25, 91/3, 211/14, 137/7, 170/39, 186/16, 237/39, 240/6, 39/10, 39/14, 39/18, 39/22, 39/26, 39/6, 40/1, 40/21, 40/23, 40/5, 46/2, 72/16, 237/43, 39/3
- a.+ ıdur 40/17
- a.+ inğ 119/2, 12/42, 143/14, 184/2, 215/1, 243/12, 44/11, 38/29
- a.+ inğa 156/10
- a.+ im 153/16
- a.+ imı 169/25
- a.+ imız 211/13
- a.+ in 229/3, 230/62, 92/35
- a.+ ında 134/15
- “at”
- a. 104/33, 183/9
- a.+ da 118/14
- a.+ ı 237/35
- a.+ ları 221/15, 221/23
- a.+ lı 107/2, 133/19, 140/10, 162/6, 39/31, 39/35, 40/2, 114/10
- Dābbetü’l-erz ā.+ lı 14/1
- a.+ lığ 138/4, 162/27, 39/12, 39/16, 39/20, 39/24, 39/28, 39/32, 39/36,
- 39/4, 39/8, 93/19
- ‘adālet A. adalet
- ‘a.+ din 189/8
- ‘adem A. yokluk,
- ‘a.+ de 58/3
- ‘adıl A. bkz. ‘adl
- ‘a. 240/22
- ‘a.+ dur 76/13
- ‘aşā A. değnek, baston, derviş sopası
- ‘a.+ ları 104/18
- ‘a.+ sı 14/15, 236/8, 67/20, 226/15
- ‘a.+ sın 14/18
- ‘a.+ sın 107/3, 81/14
- anğa bkz. ol
- anğnğır - anırmak, eşeğin bağırması
- a.- ip 76/114
- Tm. T. “anğnğır”< anğnğırar, anırır
- a. 240/25

aṅḍi- - pusu kurmak, hile yapmak DLT
136

a.- + ıp Tm. T. aṅḍip 19/10

a.- yan 184/9

aṅır fehim, düşünce,

a.+ sızı 16/2

aṅla-anlamak DLT 147/128 ‘anlamak’
Oğuzca.

a.- madım 203/11

a.- maz 199/27

a.- sam 188/27

aṅrı öte, diğer taraf

a. 76/134

a.+ sı 50/16

aşıl A. asıl, esas bkz. asl

a. 22/3, 22/4, 78/6

a.+ a 152/1

a.+ ın 162/5

‘āṣī A. suçlu, günahlı

‘ a. 117/22, 119/27

aşl A. esas, her şeyin kendisi

a.+ ı 135/2, 37/17, 39/10, 39/14, 39/18,
39/22, 39/3, 39/6, 81/9, 195/7, 211/14

a.+ iṅ 126/9, 6/13

a.+ ın 145/7, 66/5

a.+ ına 120/17, 160/28, 98/9

a.+ ını 98/8

aşlā asla

a. 129/1

aç - açmak

a. 189/32, 75/13

a.- a 103/12, 85/3,

a.- alı 222/2

a.- an 151/4, 246/18, 46/6

a.- ar 12/44, 185/8, 232/7, 246/21,
77/24

a.- arğa 33/9

a.- arlar 149/26

a.- ayın 170/30, 211/12

a.- dı 1/13, 132/16, 132/4, 150/4,
162/13, 21/6, 230/109, 237/12, 237/16,
81/1

a.- dılar 133/4

a.- dım 86/1

a.- dıkça 15/4

a.- dur 230/20

a.- ğunça 109/3

a.- ğlı 107/13

a.- ılur 43/19

a.- ıp 148/11, 168/3, 200/15, 230/101,
31/28, 65/12, 66/33, 76/103, 94/4

a.- ık 246/11

a.- ıkdur 5/18

a.- ma 24/10

a.- maz 193/9

a.- māğa 120/7

a.- sa 190/6, 31/12

a.- saṅg 59/23

a.- up 146/3

a.- updur 104/65

açıl - açılmak

- a.- dı 107/10
- a.- -dı 12/17
- a.- maz 211/12
- a.- mazdı 133/3
- a.- mış 138/2
- a.- sa 142/12, 170/41
- a.- -sa 3/4
- a.- sun 149/13, 149/15
- a.- ur 127/2, 231/8, 95/8
- a.- -ur 77/11
- ‘afv A. affetme
- ‘a.+ ın̂da 64/22
- ağaç/c ağaç
- a. 161/6, 163/16, 192/22, 236/17, 38/13, 38/14, 38/19, 38/21, 38/22, 38/23, 38/24, 38/25, 38/4, 38/7, 38/9, 76/147
- a.+ din 81/19, 9/2, 95/12
- a.+ ı 77/31
- a.+ lar 100/32, 4/8, 95/10, 75/5
- a.+ ğa 213/16
- a.+ ı 227/7, 67/13
- a.+ in 28/13
- a.+ ını 42/16
- ağır ağır
- a. 12/25, 12/29, 121/13, 139/14, 144/3, 168/20, 174/13, 182/3, 188/7, 193/15, 198/11, 21/26, 211/12, 218/17, 54/5, 84/6, 98/13
- a.+ dur 126/19, 234/8, 95/5
- “ağır”
- a.+ am 191/15
- a.+ amı 140/14
- ağız/ ağız ağız
- a. 230/109, 233/4, 246/28, 86/1
- a.+ a 193/16
- a.+ ı 104/14, 243/9
- a.+ ın̂ 242/15
- a.+ ın̂da 143/13
- a.+ ın̂dın 233/16
- a.+ ıma 12/15, 212/7
- a.+ in 12/15, 146/3, 31/28, 85/3, 96/12, 200/15
- a.+ ina 160/18
- a.+ ında 76/50
- a.+ ındadır 139/16
- a.+ ındın 106/37, 20/64
- ağla - ağlamak Tm. T. āğla-
- a.- n 71/3
- a.- p 146/4
- ağran - ağır olmak
- a.- ıp 19/16
- ağsağ topal
- a. 227/13
- “ağsağ”
- a.+ ın̂ 28/13
- ağyār A. yabancı olanlar,
- a.+ lardın 174/5
- āh F. Feryat, ah
- a. 151/1
- a.-ı zāram 229/4

‘ahd A. söz verme, ahit

‘a.+ iŋg 204/24

‘a.+ imi 65/35

‘aks A. yankı, akis

‘a. 159/19

al - almak

a. 175/7, 230/28, 27/6, 7/11

a.- a 246/14, 55/8

a.- adur 137/7

a.- agör 180/9

a.- an 135/10

a.- anda 114/7

a.- anı 36/23

a.- anıŋg 53/11

a.- anlar 14/21

a.- ar 137/21

a.- arlar 34/15

a.- asıdur 84/14

a.- ayım 230/18

a.- ayın 236/1

a.- dı 102/3, 104/30, 117/21, 118/26,
131/18, 150/4, 153/14, 155/15, 230/57,

63/17, 63/28, 74/2, 74/6

a.- dıŋg 102/7, 88/14

a.- dılar 104/10, 104/25, 105/17,
245/50, 81/21

a.- dım 159/15, 2/24, 97/9

a.- dır 134/11

a.- dur 246/14

a.- ğın 106/21, 191/17, 45/4

a.- ğır 161/15, 179/1, 32/3

a.- ğiŋg 47/7

a.- ıp 171/25, 180/16, 182/29, 188/4,
225/10, 230/81, 234/11, 238/27,
245/35,

42/24, 55/4, 65/20, 89/6

a.- mađıŋg 88/19

a.- mağın 10/16

a.- malıdur 211/6

a.- mamış 117/7

a.- maķ 200/20, 22/15, 27/20, 51/20

a.- may 156/11, 156/11

a.- mayandın 222/11

a.- mayān 160/21

a.- maz 113/8, 126/3, 134/3, 174/11,
174/13, 177/14, 50/15, 67/5

cihān-ġiriŋg a.- mazı 182/11

a.- mazlar 41/3

a.- mazmı 164/20

a.- māğa 111/8, 175/18, 44/5, 97/15

a.- mış 230/77

a.- sa 106/4, 120/14, 164/19, 51/17,
51/18, 51/19, 62/13, 73/3, 76/140,

76/56, 76/100

a.- saŋg 187/16, 223/6, 27/19, 43/23,
5/5, 78/9

a.- sam 4/25

a.- up 158/18, 177/8, 19/8, 23/20, 37/16,
37/24, 65/1, 97/7

a.- ur 13/39, 16/1, 183/3, 192/20, 20/12,
245/17, 35/12, 46/4, 70/1,

70/29, 76/73, 8/27, 90/10, 94/27, 152/2

a.- urdı 218/15, 218/16	‘ä.+ e 101/3
a. 30/8	‘aleyk A. üzerine
a.+ saṅg 28/13	selām ‘a. 245/25, 245/6
albay av kuçu terbiyesinde ele giyilen alın - alınmak	
kırmızı keçe	a.- dı 118/10
a.+ ın 65/28	alış - karşılıklı almak
alda – aldamak, yalan uydurmak	a.- saḵ 204/17
Tm. T.“āldā-“	‘alil A. hastalıklı, sakat
a.- p 230/77, 82/16	‘a. 1/7
a.- r 116/12, 243/30	‘ālim A. ālim, bilgin
aldır - aldırarak	‘a.+ ğa 66/11
a.- ma 223/12	‘a.+ lerni 202/11
a.- maḡın 69/11	alma elma, Oğuzca: Erc. DLT 77/65, alımla
a.- sa 28/1, 28/11, 28/7	a. 243/20
“aldir“< aldırar	almaz Yun. elmās
a.- lar 165/13	a. 179/3, 40/22
a‘lā A. yüksek, yukarıda	A.+ a 50/25
a. 100/25	alp er, yiğit
fırdevs-i a. 228/6	a. 8/9
maḵām-ı a. 119/10	altı (sayı) altı
‘arş-ı a.+ da 92/17	a. 104/15, 112/8, 118/6, 154/16, 174/13,
tāc-i a.+ dur 209/6	2/23, 21/28, 221/27, 223/13, 225/11,
‘arş-ı a.+dın 117/26	230/105, 230/97, 31/6, 38/14, 38/4,
a.+ya 221/4	38/7, 40/10, 40/11, 40/9,
‘arş-ı a.+ya 184/2	57/19, 67/11
‘ilāc A. tedavi, derman	a.+ dur 230/105
‘a.+ ın 28/14	a.+ lancı 221/25
‘alem A. bayrak, tuğ	a.+ ncı 39/21, 40/23
‘a. 135/8, 76/96	“altā”
‘ālem A. evren, cihan	a. 230/96

altın altın	‘ a. 233/1
a. 230/24	ana anne
altmış altmış	a.+ da 173/2
a. 104/21, 112/8, 132/20, 161/4, 163/1, 168/30, 175/13, 221/27, 236/17,	a.+ si 170/13
31/23, 31/6, 38/32, 40/10, 40/9, 42/1, 54/1, 95/11	anbār F. depo
a.+ a 88/21	a. 81/3
a.+ dur 40/11	‘ anber A. iyi koku
a.+ ında 134/18	‘ a.+ e 245/34, 133/2
altun altın	ancağ ancak
a. 105/28, 113/8, 125/13, 182/26, 227/16, 230/129, 230/134, 76/62	a. 233/20, 48/10
a.+ dın 39/18	‘ andelīb A. bülbül
a.+ mu 129/13	‘ a.+ i 173/31
alkış alkış, hayır dua	‘ an’ıl-Hağ A. Haktan
a. 120/14, 206/16, 45/4, 53/11, 7/11	‘ a. 174/9
a.+ ı 187/16	ant yemin
a‘ māl A. amel, ameller	a. 57/9
a. 232/3	‘ anḳā A. kuş türü
a.+ iṅg 106/29, 37/15	‘ a. 77/20, 128/5
a.+ ım 66/40	āḥ F. . ah, feryat
a.+ im 188/27	a. 26/10
‘ amel amel,	‘ azāb A. işkence, adāp
‘ a. 188/16, 233/1	‘ a. 10/11, 173/12, 177/3, 20/35
‘ a.+ de 185/26	‘ a.+ a 94/6
‘ a.+ ne 76/88	‘ a.ün-nār eden 64/20
‘ a.+ sız 76/51	‘ azīm A. büyük
‘ a.+ niṅg 217/14	‘ a. 121/2, 95/9
‘ amelen-şālihen A. iyi amel	aḥmak A. aklını kullanmayan, aptal
	a. 12/44, 143/2, 156/14, 167/27, 216/3, 78/14, 89/9
	a.+ a 194/11

a.+ ıng 53/14	ā.+ sin 240/34
a.+ lar 36/7	‘arab Arap
a.+ lık 74/13, 80/3	‘a. 131/12, 131/16, 131/2, 131/20, 131/4,
a.+ lıkdur 22/14	131/8, 161/1, 178/2, 50/10,
a.+ lıkda 18/11	91/4
aḥşam akşam	ey-vay ‘a. 209/8
a. 130/14	‘araşāt A. kiyâmet günün meydanı
a.+ ıng 97/17	‘a. 106/20
aḥter F. yıldız	‘a.+ da 10/10
a.+ din 39/1	yevm-i ‘a.+ dur 185/20
aḥvâl A. hal, durum, hâller	‘arak A. içki, içecek
a.+ a 171/16	‘a. 185/10, 94/20
apar - götür-	ard art, arka Tm. T. ârd
a.- an 125/7	a.+ ina 104/25
a.- ıp 171/7	a‘râb A. Araplar
ar yüz metre kare değerinde yüz ölçümü, mecazî anlamda: çok büyük	a. 13/18
a. 106/49	arı temiz,
âra- Tm. T. âra- DLT 145/125 Oğuzcada aramak	a. 188/21, 221/13, 96/11
â.- Tm. T. a. + ıp >âp 77/43	a.+ dur 196/10
ara Tm. T. âra ara, arasında	arığ temiz bkz. arı
a. 46/2	a. 7/9
“ārā” araya	arla - arslanın yüksek sesi
ā.+ ā 104/28, 192/20, 192/8	“arlā-“
ā. 47/4	a.- p 180/15
ā.+ da 149/30	a.- r 8/9
ā.+ din 204/14	armağân hediye
ā.+ sı 65/34	a.+ ıng 203/2
ā.+ sında 245/9, 73/8	ārmân F. Umut, arzu, istek
	a. 123/18, 158/4, 213/10, 228/12, 77/4,
	93/12, 23/12

a.+ da 123/2, 205/11, 244/23, 75/14

a.+ dadur 75/14

a.+ dur 41/22, 168/18

a.+ ı 149/18, 64/19

a.+ ında 105/15

a.+ lı 26/1

‘arż A. anlatmak, sunmak

‘a. 31/8, 80/4

‘a.+ ım 173/8, 205/21, 21/1, 71/13

‘a.+ ıng 166/13

‘a.+ ın 222/13, 245/24

arż A. yer

a.-ı şerifdin 119/22

a.+ ıng 208/13

a.-ı Rūmistān 38/14

‘arża A. dilekçe, anlatı yazmak

“‘arżā”

‘a.+ nı 68/3

arriķ zayıf, arık, cılız

a. 213/4, 227/13, 227/6

arслан aslan

a. 109/13, 156/20, 36/12, 73/4

a.+ .ı 43/5

a.-u her 64/8

a.+ a 212/2

a.+ dur 218/26

a.+ ı 34/8, 87/1

a.+ ıngdur 170/1

a.+ lar 38/11

‘arş A. taht, göğün yüksek tabakası

‘a. +a 132/8

‘a. +dın 142/1

‘a. +ı 80/2

‘a. 92/26, 92/27

‘A. 64/3, 65/3

‘a.-ı a‘ lāda 92/17

‘a.-ı a‘ lādın 117/26

‘a.-ı a‘ lāya 184/2

‘a.-u ferş 100/17

‘a.-u ferşler 100/31

‘a.+ a 182/14, 91/3

‘a.+ da 106/61

‘A.+ da 104/52, 230/117

‘a.+ dın 170/17

‘A.+ dın 81/19

‘a.+ ı 89/8

‘a.+ ıng 128/14, 155/13, 209/6

‘A.+ ıng 104/54, 149/7, 196/17

‘A.+ mı 129/14

arşun boy ölçüsü, metre, Çağatay Türkçesi
sözlük s. 31

a. 21/28

art - artmak, çoğalmak

a.- ar 102/17, 15/10, 162/11, 212/13, 44/17,
49/1, 53/11, 8/6

a.- dı 100/7, 17/4

a.- ıgın 230/133

a.- ıp 212/17, 64/14, 79/10

a.- madıng 62/22

a.- maz 200/1	arzılā -
a.- sun 73/10	a.- p 116/2
a.- up 45/4	ārzūmend istekli
artdır çoğaltmak	a.+ iŋg 120/6
a.+ dīŋg 15/4	a.+ im 243/11
“artdır”-	as - asmak
a. 27/9	a.- ar 164/10, 240/13
artdur - bkz. artdır	a.- dılar 155/3, 67/13
a.- ırlar 93/9	a.- iŋg 3/9
a.- ur 16/12	a.- ıncağ 48/11
artık fazla	a.- sa 106/56
a. 189/42, 54/7	‘asel A. bal
arka arka, sırt	‘a.+ dūr 48/6
a.+ da 91/9	‘esel A. bal
a.+ sı 178/11	‘e. 206/6
a.+ sında 166/11, 65/16	asğırş - hapşurşmak
a.+ an> arķān 175/9, 106/39	a.- up 20/32
arkaç Tm. T. Yom. tepenin güneş almayan arka tarafı; Gök. kuzey	a.- üp 76/77
a. 212/12	asıl - asılmak
a.+ ında 160/24	a.- anı 195/11
arvana dişi deve	a.- ışı 35/28
a.+ mīŋg 147/8	asılış - asılışmak
ārzū F. arzu, istek	a.- ur 212/14
a. 112/5, 119/15, 158/4, 186/4	“asılış –“
a.+ sı 144/5	ıssı-ıssı a.- ardım 158/22
arzūla - F + T arzu etmek, istemek,	āsmān F. gök
a.- ma 223/10	a. 110/14, 115/8, 119/3, 133/1, 184/2, 245/51, 34/19, 201/7, 210/18, 39/1, 39/13, 9/28
arzūlā -	
a.- r 71/4, 241/10,	

- a.+ a 101/5, 105/11, 115/16, 191/20, 218/29, 33/13, 33/6, 76/78
- a.+ da 133/10, 201/11, 246/16, 237/37
- a.+ dağı 158/21
- a.+ dın 115/3, 118/23, 74/4, 12/29, 13/30, 13/43, 14/31
- a.+ ı 137/26, 39/26, 69/29, 112/4, 20/18
- a.+ lar 121/8
- a.+ larğa 230/59
- sū-yi ā.+ a 12/8
- yer-u ā.+ dāki 39/29
- ā.+ iŋg 12/9
- assı fayda, kazanç
- a. 143/5
- ast alt, aşığı
- a.+ ımdın 104/30
- a.+ ına 246/27, 76/145
- a.+ ında 109/15, 122/9, 173/12, 177/1, 203/3, 234/20, 37/1, 66/25
- a.+ ındın 140/15, 177/4
- aş yemek, yiyecek
- a. 11/11, 2/9, 217/2, 3/21, 47/24, 5/22, 73/10, 8/8, 8/9, 95/3
- a.+ a 88/8
- a.+ ı 236/20
- a.+ iŋgni 43/26
- a.+ ımız 25/8
- a.+ ımıza 82/15
- a.+ ın 53/20
- a.+ ına 18/28
- a.+ ında 145/15
- a.+ ındın 163/13
- a.+ ındın 30/7
- aş - Tm. T. āş, bir şeyin üzerinden geçmek
- a.+ dım 112/8
- a.- a 215/9, 80/9
- a.- adur 166/18
- a.- an 105/12, 105/4
- a.- anda 134/24
- a.- ar 157/6, 70/21
- a.- ası 242/
- a.- dı 150/8, 162/14
- a.- dıŋg 115/17
- a.- ıp 16/12, 219/12
- ā.- ıpdur 170/17
- a.- ması 242/14
- a.- mayan 179/26
- āşır - üzerinden geçirmek
- ā.- dı 172/11
- aşak aşığı
- a. 235/7, 67/13
- a.+ dur 142/1
- a.+ ı 101/22
- “aşāg”
- a.+ ı 98/18
- a.+ ında 93/18
- āşkār F. açık, belli, aşikar
- ā. 64/25, 230/124, 230/80, 240/3

“āṣikāra”	ata baba
ā. 69/28	a. 18/17, 20/65, 230/78, 237/8, 59/11
āṣyān F. yuva, ev	a.+ da 173/1
a.+ a 245/13	a.+ sı 236/23, 119/28
a.+ ım 245/8	a.+ sınıṅ 76/94
at - atmak	a.+ siz 92/10
a.- ar 133/10, 158/7, 183/5	a.+ ṅ 120/3, 88/1
a.- arman 32/3	a.+ ṅdın 131/7
a.- dılar 170/11, 62/19	a.+ m 131/3, 92/36
a.- ḡaymu 58/28	a.+ ma 54/18
a.- ıp 158/14, 196/20	a.+ mıṅ 54/12, 54/16, 54/2, 54/20, 54/24, 54/28, 54/4, 54/8
a.- ıpdūr 48/13	a.+ mız 105/15, 237/2
a.- ma 2/9	a.+ nı 57/16
a.- maḡın 173/20, 37/6	a.+ nıṅ 72/4
a.- māḡa 42/4	atdır - atdırmak
a.- mıṣ 208/5	a.- ıp 227/14
at at, hayvan adı	a.- maz 42/10
a. 109/19, 111/1, 111/3, 138/1, 143/6, 145/2, 147/7, 160/12, 179/7,	‘atā A. baḡış, ihsan
200/7, 212/11, 26/2, 27/23, 34/19, 35/12, 35/17, 35/27, 39/15, 45/9,	‘a.-yı devleti 64/11
5/22, 50/10, 73/5, 76/123, 76/31, 88/14, 90/15	atıl - atılmak
a.+ a 195/1, 35/1	a.- an 169/7
a.+ ı 104/18, 105/11, 133/13, 186/7, 240/26, 26/8, 95/13, 111/1, 62/11	atış - atışmak
a.+ ıṅ 104/25, 133/8, 161/1, 217/1	a.- an 124/13
a.+ ın 161/9, 90/11	atlan - atlanmak, ata binmek, DLT 133/116
a.+ lı 104/21, 104/17, 104/2	Oḡuzcada çıkmak
“atlā” Tm. T. Atlı + a(yön)	a. 8/17
a.+ 104/63	a.- sa 150/5
	aḡ - akmak

- a.- ar 118/15, 124/18, 130/17, 235/19, ‘a.+ ı 193/17, 202/10, 207/4, 236/28, 236/16 242/10, 35/2, 46/1, 5/10, 73/13,
- a.- arda 22/12 73/7, 87/7
- a.- dı 230/44, 230/47 ‘a.+ ınğ 108/6, 156/7, 166/23, 194/15, 3/16, 36/3, 47/25, 89/11
- a.- maz 65/24
- a.- sa 91/13 ‘a.+ ım 103/10, 103/20, 104/51, 105/3, 112/7, 121/5, 141/2, 157/5, 174/20,
- a. + ar 104/14, 106/37 56/11, 63/17, 63/29, 89/3
- “aķıyār” ‘a.+ ıma 181/4
- a. 239/8 ‘a.+ ımı 119/25, 171/7, 9/26
- ‘aķıl A. aķıl ‘a.+ ın 23/20
- ‘a. 116/1, 122/16, 126/28, 134/14, 143/11, ‘a.+ ını 82/12 156/18, 159/14, 166/14, 166/6,
- 167/22, 170/22, 174/19, 210/11, 219/17, avarrā F. āvāre, serseri 42/12, 46/3, 53/15, 58/44, 7/9, a.+ lıķ 5/8 88/6, 96/9, 97/27 āvāze F. ün, şöret, nam
- ‘A. 74/3 ā. 200/17
- ‘a.+ dın 174/24 ā. + sin 30/5
- ‘a.+ ı 143/8, 213/13, 53/16 ā.+ nğ 243/12
- ‘a.+ ınğ 70/22 avıç avuç
- ‘a.+ ım 125/3 a.+ da 98/13
- ‘a.+ lı 120/18, 196/14, 246/6 a. 126/9
- ‘a.+ sız 195/2, 77/1 ay- söylemek, demek, krş. Ayt/d, ayıt
- ‘a.+ sızlar 198/9 a.- ğan 175/24
- ‘aķīm A. kısır, üreme imkanı olmayan, a.- ğın 104/40, 22/10 kısarak a.- ğusı 61/7
- ‘a. 40/2 a.- ıķ 230/139
- ‘aķıķ A. kimetli taş a.+ asıdur 208/10
- ‘a.+ a 213/11 ay yılın on ikide biri, kamer
- ‘aķl A. bkz. ‘aķıl a. 76/22, 112/4, 137/26, 14/26, 20/72, 202/2, 230/103, 46/10, 67/12, 68/8, 77/19, 81/19, 88/3
- ‘A.-u hūşınğa 61/16

- a.+ a 130/14, 130/9, 169/12, 24/6, 63/1, 7/16
- a.+ da 120/15, 76/129, 76/131, 166/1, 58/8, 71/10
- a.+ dın 218/23
- a.+ dur 7/15
- a.+ ı 242/2
- a.+ ınġ 166/2, 65/32
- a.+ lar 192/26, 20/23, 225/8, 72/13, 110/14
- a.+ ları 225/7
- a.+ lık 225/11
- a.+ mu 129/8
- ayan - cimri olmak, korumak
- a.- ma 50/18
- ‘ayān A. âşikâr, açık
- ‘a. 150/9, 172/18
- ‘a.+ dur 58/12
- ayak/ġ ayak
- a. 127/19, 16/6, 165/19, 174/7, 185/30, 198/7, 245/50, 27/8, 44/5
- a.+ da 43/11
- a.+ din 187/10, 233/3
- a.+ dur 165/19
- a.+ lar 118/14
- a.+ sız 164/11
- “ayaġ”
- a.+ a 16/6, 38/31
- a.+ ı 139/15, 14/6, 196/18, 20/52, 200/12, 211/8, 76/83
- a.+ ınġ 122/27, 33/6
- a.+ ınġa 131/19
- a.+ ın 230/131
- a.+ na 175/11, 212/11
- a.+ nı 62/19
- ‘ayb A. ayıp
- ‘a. 44/27
- ‘a.+ ım 210/7
- ‘a.+ ın 193/9
- ayd - söylemek, demek
- a.- adurlar 213/26
- a.- ar 10/26, 10/5, 104/45, 104/61, 20/75, 230/79, 241/17, 27/25, 4/1, 4/27, 47/18, 52/17, 70/35, 76/151, 77/16, 77/26, 77/40, 83/17, 85/11, 91/6, 95/25, 98/25, 10/6
- a.- ayın 212/7, 221/22
- a.- ır 107/17, 109/21, 131/17, 140/17, 173/14, 77/28, 77/30, 77/32, 77/42, 77/44, 77/7, 97/25, 223/54
- a.- ıyar 229/10, 63/31, 65/31, 93/21
- a.- ıyār 100/35, 101/24, 204/24
- a.- ur 125/19, 142/13, 144/17, 152/9, 154/19, 160/7, 170/45, 179/33, 182/33, 230/144, 230/41, 230/94, 236/25, 237/49, 240/33, 246/25, 57/17, 77/13, 77/18, 178/17, 221/33, 230/112, 77/20
- a.- urdı 230/10
- a.+ ınġ 211/13
- aydıl - söylenmek
- a.- maz 142/8
- a.- sa 73/13
- aydış - karşılıklı söylemek, deyişmek
- a.- ġan 92/15

- a.- ıp 62/10
- ‘ayāl A. eş, kadın
- ‘a. 148/5, 219/4, 230/62, 26/12, 207/9
- ‘a.+ dur 200/1
- ‘a.+ ınġ 200/2
- ‘a.+ larda 165/11
- ‘a. + sıza 195/6, 207/10
- ‘a.+ sızlığı 207/12
- ‘ayān A. āşikār, açık, belli
- ‘a. 101/17, 232/29
- ‘a.+ a 174/15
- ‘a.+ dur 135/3, 135/4
- ‘ayıd < ‘īd A. bayram
- ‘a. 230/65
- ayıl - ayılmak, kendine gelmek
- a. 75/7
- a.- ıp 106/68
- a.- sun 149/9, 25/7
- a.- urmı 96/10
- ayın - deġişmek
- a.- maz 39/9
- ‘ayıblaş– A.+T. hata bulmak
- ‘a.- mañġ 77/53
- ‘a.- māñġ 157/8
- ayır - uzaklaştırmak
- a.- an 204/10
- a.- dılar 205/7
- a.- maz 24/14
- a.- sañġ 58/6
- a.- ur 140/13, 179/2, 191/7
- Tm. T. ayūr < ayurur
- a. 76/54
- ayıt - bkz. Ayd- ‘Oğuzlarda söylemek, konuşmak” DLT 115/104
- a. 50/35
- aylan - dönmek, devr
- a.- ar 82/17
- a.- dıkça 220/5
- a.- ıp 225/7, 65/30
- a.- ması 52/6
- a.- ur 113/9
- ayla - döndürmek
- aylā a.- p 117/11
- ‘ayn A. göz
- ‘a. 99/14
- ‘A. 69/18
- şāhid-i ‘a. 1/5
- nūr-ı ‘a.+ ımdur 170/3
- āyna < āyīne F. ayna
- a. 70/33
- a.+ din 196/10
- a.+ sına 168/2
- ‘ayn’ul- bāķı A. ömürlük pınar
- ‘a. suvniñġ 242/16
- aynı – aynamak, deġişmek
- a.- maz 206/17
- ayra ayrı
- a. 150/10, 151/1, 151/2, 225/5
- a.+ lığı 160/22

a.+ lıgıñg 202/8	a.- sam 66/22
a.+ lık 171/23, 179/25	a.- ur 76/99, 78/8, 94/33
a.+ lıkda 131/3	a.- urğa 175/14
a.+ lıga 11/20, 28/17	aytıl - söylenme
ayrı ayrı	a.- maz 199/19
a. 100/27, 125/11, 153/12, 162/26, 192/3, 63/27, 64/6, 99/23	ayu (hayvan) ayı, adıg > ayıg Oğuzca Erc. DLT 54/40
a.+ lık 167/9, 209/8	a.+ layın 35/28
ayrıl - uzaklaşmak	ayur bkz. ayır-
a.- dıñg 131/7	‘ayyār A. kurnaz
a.- dım 174/5, 205/3	‘a. 181/13
a.- ıp 169/15	az az, Tm. T. āz
a.- maķ 155/19	a.+ ı 53/2
a.- maz 142/20, 187/10, 213/19	‘azab’un-nār cehennem azabı
a.- up 174/24, 179/27, 188/28	‘a.+ dın bolmuş 228/5
a.- ur 148/9, 185/9, 193/15, 37/13, 86/7, 95/12	āzār F. işkence, eziyet, ezinç
ayrılış - birbirinden ayrılmak	a. 168/32
a.- an 20/30	āzergün F. gül çeşidi
a.- maķ 168/27	a. 187/1
ayru ayrı	āzık F. āzūke, yiyecek
a. 190/3, 31/10	ā. 118/5, 234/19
‘ayş yaşam, zevk ve sefā	ā.+ ıñg 215/4, 61/20
‘a.-i ‘eşret 120/7	‘aziz A. aziz
ayt - söylemek, demek	‘a. 233/4, 95/20
a. 97/20	‘azm A. yönelme, gitme
a.- arğa 58/16	‘a. 20/1
a.- ay 230/102	‘a.+ ın 198/18
a.- ayın 230/8	‘a.+ i 13/33
a.- mazdın 43/18	av av, Tm. T. āv
	ā. 183/5, 184/9, 193/22

- ā.+ iṅg 166/16, 184/3
 ā.+ iṅga 246/23
 ā.+ ım 245/29
 ā.+ ın 152/2, 190/15
 ā.+ lar 110/6
 ā.+ ları 109/13
 ā.+ uma 183/5
 āvāre F. serseri, aylak, işsiz
 ā. 204/6
 ā.+ dur 187/13
 āvāz F. ses, seda, çağırı
 a. 77/36, 185/2, 226/6, 230/58
 ā.+ ı 185/13, 52/11, 239/19
 ā.+ ıdur 189/20
 ā.+ sız 200/14
 ā.+ sin 30/5
 avı zehir, Tm. T. āvı
 a. 13/23, 195/9, 59/2, 76/115, 82/15
 avıḡ zehir, Tm. T. āvı
 a. 66/8
 avla - avlanmak, Tm. T. āvla-
 a.- māyınmı 190/16
 a.- rdım 245/26
 a.- yın 199/17
 avlaḡ avlanma yeri, Tm. T. āvlaḡ
 a.+ ları 227/8
 avlaḡ keçi, geyik yavrusu
 a.+ ın 28/11
 āyet Kuran'ın küçük birimi
 ā. 66/33,
 ā.+ ler 18/13
 ā. + iṅg 100/4
 ayla - ay süresi geçirmek
 “aylā” a.- p 136/8, 157/2
 az az, Tm. T. āz
 a. 102/5, 104/19, 119/14, 122/23, 14/9,
 143/10, 151/11, 158/13, 168/12,
 168/20, 173/27, 194/19, 209/4, 3/18,
 3/27, 3/28, 36/5, 42/2, 60/13,
 69/31, 69/32, 69/33, 69/34, 69/35, 87/7
 a.-u görke 202/10
 a.-u köp 230/16
 a.+ da 160/7
 a.+ dur 120/10, 167/22, 18/27, 215/3
 ā.+ ı 143/10
 az - sapmak, Tm. T. āz-
 a.- ar 232/23
 a.- arkān 169/3
 a.- arlar 76/46
 a.- ıp 105/31
 a.- ma 140/3
 a.- masun 80/6
 a.- saṅg 135/9
 azalt/d - azaltmak, Tm. T. azalt-
 a.- ır 22/7
 azan yoldan sapan, Tm. T. āz
 a.+ a 118/19
 azaş - sapmak, Tm. T. āzaş-

- a.- dım 169/10
- a.- mağın 127/10
- azdır – saptırmak, Tm. T. āzdır-
- a.- ur 108/6
- azdur - bkz. azdır-
- a.- ur 16/2
- āzād F. özgür
- ā. 109/5, 139/7, 214/10, 230/23
- Āzāde F. Mahtumkulu’nun babasının mahlası; kafiye geēği son /i/ sesi /e/ getirilmiştir.
- Ā. 119/28
- āzāde F. özgür
- ā. 92/18
- Āzādī F. Mahtumkulu’nun babasının mahlası
- Ā. 223/50, 92/35
- Ā.+ m 223/16, 223/24, 223/32, 223/40, 223/49, 223/57, 223/6, 223/8
- āzār F. eziyet, işkence
- ā. 194/7, 232/21, 32/11
- ā.+ ıdur 217/10
- ‘Azāzil A. melek adı
- ‘A.+ dir 105/8
- azıkoy – sapmak, Tm. T. āz
- a. 10/25
- azla - az saymak, Tm. T. āzla-
- a.- maz 44/13
- āzmāyış F. imtihan, sınav
- ā. 230/2
- ā.+ lar 8/3
- ‘Azrā’ıl A. melek adı
- ‘A. 20/13, 20/27, 132/9, 233/3, 76/56, 115/11, 20/12, 39/31
- ‘a.+ din 114/9
- ‘a. + e 81/5
- aztur - azdırmak
- ā.- ar 14/30
- āb F. su
- ā. 13/19, 159/20, 192/27, 51/15
- ā.-ı Ceyhūn 13/35
- ā.-ı hayāt 242/15
- ā.-ı sıldür 48/7
- ā.-ı tevfiķ 190/13
- ā.-ı Zemzem 65/34
- eşk-i ā.+ ın 100/33
- ‘Abbas A. isim, Muhammed peygamberin amcası
- ‘A. 170/47
- ‘Abd’ul- kādir A. Ceylāni
- ‘A. 138/7
- ‘Abdullāh Hazret-i Muhammed’in babası
- ‘A. 225/1, 228/10
- ibn-i ‘A. 178/19
- ābād F. bayındır
- ā. 122/4, 159/4, 192/6, 45/1, 48/1
- ā.+ dur 185/15
- ā.+ ı 38/3
- ‘Abā’ıl A. melek adı
- ‘A. 39/24

āb-i rūy F. yüz suyu, namus, şeref	161/6, 162/5, 164/15, 173/14, 179/17, 18/27, 18/28, 180/11, 180/2, 183/7,
ā. 215/11	185/27, 187/13, 194/13, 195/14, 214/11, 215/1, 217/14, 217/6, 224/12, 239/5,
ā.+ dur 16/10	246/5, 28/17, 28/20, 3/13, 32/1, 32/13, 33/8, 36/21, 37/1, 39/27,
ā.+ ınġ 192/20	40/7, 47/10, 50/13, 54/21, 6/1, 67/3, 7/17, 72/18, 73/11, 74/12,
ā.+ lı 166/23	77/39, 8/24, 82/3, 84/1, 84/10, 85/1, 85/3, 95/28
ābile F. çiçek hastalığı	ā.+ a 16/10
ā. 13/32	ā.+ din 38/12
‘Acbā A. melek adı	ā.+ .dilli 41/15
‘A.+ dur 39/26	ā.+ din 52/1
acı acı, Tm. T. ācı	ā.+ dūr 236/15
ā. 94/6	ā.+ ġe 179/35
ā.+ raķ 12/28	ā.+ ınġ 194/6, 194/7, 20/25, 235/15
acıt - incitmek, Tm. T. ācıt-	ā.+ lıķ 194/5
a.- ma 223/4	ā.+ lıķdın 8/22
‘āciz	ādemzād A.+F. insanoġlu
‘ā. 105/30, 122/22, 124/15, 125/17, 139/19, 142/27, 173/8, 20/14, 231/19	ā. 120/1, 122/11, 134/1, 162/1, 167/16, 186/11, 199/11, 21/23, 214/9, 219/12, 219/16, 219/2, 219/20, 219/4, 219/8, 235/7, 33/14, 4/10, 45/5, 98/12
‘a.+ ligiġ 69/24	ā.+ a 178/4
‘a.+ ligim 97/6	ā.+ din 194/5
ad - adım atmak, Tm. T. ād-	ā.+ dur 200/7
a.- ıcaķ 6/2	ā.+ ınġ 134/14, 113/14
Ādem Hz. Ādem	‘Aden A. şehir adı
Ā. 104/16, 105/15, 105/7, 115/18, 154/4, 155/15, 237/8, 72/4, 76/97, 77/6, 81/2, 92/4	‘A. 13/33
Ā.+ ınġ 82/7	Adnaġāl özel ad(bayan)
Ā.+ ınġ 237/2	
ādem A. insan	
ā. 104/20, 114/5, 116/16, 118/24, 121/1, 135/1, 135/2, 14/31, 14/5,	

A. 244/10	‘āṣī A. suçlu
anġ - kavramak, anlamak, Tm. T. ānġ-	‘ā. 127/5, 58/10, 58/20, 58/30, 58/40, 58/50, 59/8
a.- a 161/12	116/16, 14/14, 142/27, 155/18, 173/11, 239/19, 40/7, 72/3
a.- an 223/30	‘ā.+ dūr 187/13
a.- dım 1/3, 56/14	aç/c aç, tok olmayan, Tm. T. āç
a.- masa 41/16	ā. 161/15, 183/11, 186/3, 198/3, 2/10, 2/5, 212/14, 212/2, 24/16,
a.- mayın 9/17	38/11
a.- maz 195/14, 21/14	a.+ da 47/7
anġ kavrama, fehim	a.+ din 2/14
ā. 89/10	a.+ lık 13/15
anġla- kavramak, anlamak, Tm. T. ānġla-	a.+ lık 179/15
a.- dıġım 221/9	“ac”
a.- madım 23/13	a.-ı yalaġaç 123/6
a.- mayın 29/21	a.+ a 126/24
ā.- maz 152/12, 152/16, 152/2, 152/4, 152/8, 167/27, 191/23, 192/18, 216/13, 217/11, 41/13	a.+ am 245/29
ā.- maza 18/13, 206/10, 220/10, 47/8, 3/23	‘ā’ıl
ā.- mazlar 191/34, 52/2	ā. 219/12
ā.- n 216/19	āfāk A. ufuklar
ā.- yup 189/12	‘Arķa-yı ā. 40/13
ā. + maz 152/20, 103/14, 160/23, 174/15	āferin
“ānġlā –“	ā. 100/24
ā.- n 124/17, 203/11, 241/18	āfet A. bela
ā.- nġa 99/18	ā.+ din 189/4
ā.- nlar 99/12	ā.+ i 185/30, 208/9
ā.- r 52/6	afi “af ī” A. yılan türü
ā.+ rdın 41/13	ā.+ sın 47/22
	āftāb F. güneş

- ā.+ a 171/10
 ağ - aşmak, Tm. T. āğ-
 a.- a 19/7
 a.- ar 183/4, 21/19, 73/15
 a.- ardı 17/6
 a.- ıbān 105/4
 a.- ıp 113/4, 38/20
 āğa ağabey, Tm. T. āğa
 a. 230/37
 a.+ lar 70/1
 a.+ sı 230/35
 ağdar - devirmek, yenmek, Tm. T. āğdar-
 a.- sa 65/22
 ağdur - bkz. āğdar-
 a.- ur 82/2
 āgāh F. bilgili, uyanık
 ā. 230/115, 230/73
 āgāz F. başlangıç
 ā. 168/9
 ağır - acıt- Tm. T. āğırt-
 a.- mağın 140/4
 “ağırd –“
 a.- anıṅ 20/65
 ağla - ağlamak, Tm. T. āğla-
 a. 61/24
 a.- dı 100/31, 100/32, 100/33, 100/34
 a.- dım 117/13
 a.- mayın 28/20
 a.- n 110/7, 225/22
 a. - sam 238/21
 a.- r 102/16, 124/16, 77/40
 a.- y 131/5, 74/8
 a.- yan 208/14
 “ağlā –“
 ā.- p 130/7, 55/19, 65/4, 81/17
 a.- r 102/1, 106/59, 120/2, 130/11,
 130/3, 136/7, 155/6, 230/20, 59/11,
 67/7, 72/9
 a.- rın 141/1, 141/10, 141/12, 141/14,
 141/2, 141/4, 141/6, 141/8
 a.- rlar 11/20, 140/9
 ağlaş - ağlaşmak, Tm. T. āğlaş-
 a.- up 14/32
 a.- ur 102/4
 āğlat - āğlatmak, Tm. T. āğlat-
 ā.- dılar 62/17
 āğu bkz. avı, zehir, Tm. T. āvi
 a.+ lar 40/12
 āh F. bkz. aḥ
 ā. 134/18, 228/9, 29/9
 ā.-ı efğanıṅ 228/19
 ā.-ı zārıdur 48/17
 ā.-u nidāmet 59/4
 ā.-u zārı 130/1
 ā.+ ı 63/15
 ā.+ ım 51/13
 āteş-i ā.+ ımdın 185/32
 ā.+ ımıṅ 228/10
 āheṅ F. ahenk

ā. 185/11	‘ā. 47/10
āhenger F. demirci	āk̄māya dīši deve
ā. 154/16	ā. 28/7
āḥır A. son	al Tm. T. āl. alın, hile, turuncu renk, Tm. T. āl
ā. 47/3	a. 133/8, 169/23, 180/13, 213/24, 242/17, 4/9, 99/21
āḥiret A. ahiret, kıyâmet	a.+ dur 242/17
ā.+ e 11/15	mekrîṅ-u ā.+ iṅ 93/3
Aḥmed A. özel ad Muhammed peygamber	a.+ imdın 224/10
A. 133/15, 244/1, 87/4	a.+ ina 105/27, 94/25
A.-i Muḥtârı 226/25	a. + in 99/22
A. 128/23, 178/19, 226/11, 75/4, 210/17	a.+ indın 76/83
A.+ e 230/88	a.+ inîṅ 178/5
A.+ i 230/75	ā.+ innîṅ 178/14
A.+ iṅ 210/16	ala Tm. T. āla, ala
A.+ im 101/13	a. 163/1, 20/67, 50/14
aḳ Tm. T. āk, beyaz	a.+ lık 191/7
a. 14/23, 104/67, 120/2, 121/2, 14/19, 142/22, 16/3, 178/3, 188/22, 213/23, 31/15, 39/14, 39/15, 65/26, 65/33, 66/29	alar - Tm. T. ālar-
a.+ din 118/7	a.- sa 126/7
a.+ dur 196/22, 236/26	“ālā –“ geniş zaman fiili
a.+ dur. 52/19, 113/6	ā. + r 88/28
“ağ”	alda - Tm. T. ālda-
a.+ ı 14/5, 178/5	a.- dur 122/25
a.+ iṅdın 88/20	a.- ğı 203/14
aḳard - beyazlatmak	a.- ğıdır 93/3
ā.- ıp 19/13	a.- māğa 162/17
‘ākıl A. âkil, akıllı	“āldā–“ geniş zaman fiili
	ā.- rın 129/3
	ā.- rlar 141/7

aldad - Tm. T. āldad-

a.- ur 59/19

aldan - Tm. T. āldan

a.- ma 37/21

‘ālem A. cihan, evren

‘ā. 100/28, 105/10, 106/14, 106/65,
131/17, 136/4, 149/15, 149/17, 149/9,

168/14, 169/26, 185/1, 185/14, 185/27,
189/5, 192/6, 200/10, 224/11, 224/9,

230/55, 230/6, 241/10, 243/9, 244/26,
29/9, 54/21, 64/1, 66/17, 69/18,

76/34, 98/14

küll-i ‘ā. 100/3

zevvār-i ‘ā. 170/27

‘ā.+ de 104/55, 12/42, 154/13, 176/4,
218/3, 224/12

‘ā.+ din 175/2

‘ā.+ e 128/21, 14/4, 144/9, 178/5,
200/14, 218/18, 228/7, 76/8, 91/3,
211/2

‘ā.+ ge 171/10, 66/12

‘ā.+ i 103/1, 142/11, 52/11, 6/5, 92/7,
97/23, 100/12, 243/30

‘ā.+ iñg 101/10, 14/27, 141/11

‘ā.+ in 117/5

‘ā.+ ni 174/13, 57/19

‘Alī Hz. Ali

‘A. 117/20, 128/21, 136/11, 182/32,
230/101, 230/113, 230/122, 230/141,
230/145,

230/15, 230/150, 230/153, 230/156,
230/21, 230/35, 230/52, 230/58,
230/67, 230/87,

230/92, 245/17, 245/19, 245/2, 245/20,
245/23, 245/25, 245/29, 245/35,
245/41,

245/6, 245/8, 87/2, 87/6, 89/13, 90/7

‘A.+ de 230/144

‘A.+ dur 104/29

‘A.+ dür 109/12, 109/16, 109/2,
109/20, 109/24, 109/4, 109/8

‘A.+ ğa 245/37

‘A.+ ge 230/112

‘A.+ ni 230/57

‘A.+ niñg 218/12, 218/16, 218/2,
218/20, 218/24, 218/28, 218/32,
218/36, 218/4,

218/8

‘A.+ niñgdür 34/17

‘A.+ ye 170/2, 170/47

‘A.+ ğa 230/31

‘A.+ ni 230/60

Hezret-i ‘A.+ ni 117/14

‘A.+ niñg 136/10, 72/9

‘ālī A. yüksek, büyük

‘ā. 182/2

‘ālī-cāh A. yüksek makamlı

‘ā.+ i tört 81/11

Ālīlī Tm. T. boy adı

Ā. 25/15

‘ālim A. bilgin, âlim

‘ā. 79/3

‘ā.+ ler 175/7

‘ā.+ lere 43/19

Allā A. Allah	‘ A. 13/14
A.+ ıng 194/10	an bkz. ol
Allāh Tanrı, Allāh	āh F. feryat. bkz. ah
A. 104/68, 11/16, 149/5, 178/18, 199/9, 204/20, 205/12, 205/16, 205/2, 205/20, 205/24, 205/28, 205/4, 205/8, 230/16, 237/55, 3/1, 49/25, 5/10, 66/19, 69/1, 69/23, 77/2	ā. 205/15 ā.+ dur 41/22 Āzerbeycān Azerbaycan Ā. 38/26
A.-u-ekber taḥsīn 230/147	āhır A. son
A.+ dīn 114/8, 117/25, 17/22, 177/5, 212/4, 47/14	ā. 53/7, 64/23, 102/20, 107/12, 112/7, 122/30, 123/19, 13/42, 139/6, 170/15, 20/74,
A.+ ıng 4/13	223/19, 230/38, 233/5, 239/23, 46/2, 82/11, 88/17, 95/19
A.+ ım 25/3	ā.+ i 21/22, 53/10, 154/18, 57/18, 60/4, 82/19
A.+ ımdın 185/33	ā.+ in 198/9
A.+ ına 226/18	ā.+ inde 170/43, 76/43
A.+ nıng 76/55	
alın Tm. T. āln, alın	āhıret A. ahiret
a.+ ınga 10/2	ā. 160/13, 190/2, 198/18, 214/7, 217/13, 230/154, 49/3, 54/8, 92/34
a.+ ımıza 106/2	ā.+ de 160/15, 170/6
a.+ ına 76/48	ā.+ dīn 139/18, 160/5
a.+ ınıng 14/5	ā.+ ıng 234/18, 48/19
‘ām A. kamu, tüm	Ā.+ ni 58/32
risvā-yı ḥāṣ-u ‘ā. 46/10	
āmennā	āhır A. + T. sonu
ā. 106/1	ā. 70/12
‘ām A. kamu, tüm	‘ār namus, şeref
‘ā. + ı 52/2	‘ā. 27/2
āmin A. amin	‘ā.+ ı 137/15
ā. 175/19, 223/52	‘ā.+ ıngdın 129/17
‘Amman A. şehir adı	‘ā.+ sız 220/20

ar – Tm. T. ār-, yorulmak	‘ā.+ in 61/23
a.- masa 179/30	‘ā.+ ler 111/6, 117/4, 5/7
a.- mayan 179/13	‘Arқа özel ad
a.- mazlar 99/12	‘A.-yı āfāk 40/13
ard arka, Tm. T. āra	Arқalūn A. melek adı
ā. 153/8	A.+ dur 39/6
ā.+ ı 158/25, 34/2	Arż A. yer
ā.+ iŋg 217/3	A. + ı 238/7
ara - Tm. T. āra, aramak	“Arıż” A. yer,
“ārā”	‘A.+ da 137/20
ā.- p 77/43	Ārzū F. istek, arzu
ā.- nlar 71/7	Ā.+ nı 137/20
ārām F. dinlenme	āsān F. kolay
ā. 58/19, 99/13	ā. 156/16, 172/6, 58/39, 64/23, 85/11, 99/25
ārāyış F. süsleme	‘Asger A. asker
ā.-ı cān 201/1	‘A.+ e 170/40
‘ārıż A. yanak	‘Āsif Süleyman peygamberin veziri
‘ā.+ ı 226/3	‘Ā. 144/14
arıķ ırmak, nehir, Oğuzca cılız Erc. DLT 45/31	‘āşık A. âşık
a. 230/47, 237/35, 237/39	‘ā. 130/11, 137/10, 137/16, 137/24, 153/3, 160/7, 172/5, 173/22, 222/13, 231/7, 236/23, 239/6, 243/3, 243/31, 31/4, 47/17, 63/1, 63/10, 63/15, 63/2, 63/20, 63/24, 63/25, 63/3, 63/30, 63/35, 63/4, 63/5, 65/19, 65/25, 77/16, 85/11, 98/19, 98/25
“ārıĝ”	
a.+ ı 235/19	
a.+ ındın 132/12	
‘Arībā A. melek adı	
‘A. 40/25	
‘ārif A. bilgili, ārif	‘ā.-ı ezel 51/1
‘ā. 145/7, 158/10, 161/10, 167/28, 246/25	‘ā.-ı zārıŋg 209/11
‘ā.+ dın 106/21	‘ā.-u sen 15/13
	‘ā.+ a 168/22, 202/7, 228/17

- ‘ā.+ am 105/13, 170/26, 229/1, 77/15, 87/9
- ‘ā.+ ı 142/9
- ‘ā.+ ınġ 14/25
- ‘ā.+ ım 211/5, 73/17, 75/7
- ‘ā.+ lar 102/1, 114/11, 118/1, 128/17, 132/5, 237/11, 237/16, 239/33, 71/10, 71/3, 75/1, 86/8, 89/19, 97/1, 97/24
- ‘ā.+ largā 15/12
- ‘ā.+ lara 47/3, 68/7
- ‘ā.+ lardın 15/11
- ‘ā.+ larıġ 238/33, 76/18, 96/15
- ‘ā.+ ların 69/27
- ‘ā.+ larınġ 211/7
- ‘ā.+ lıġıġ 173/23
- ‘ā.+ lık 65/24
- āşinā F. tanıdık
- ā. 208/10
- “āşnā”
- ā. 113/10, 183/10
- ā.+ dur 67/6
- ā.+ lara 201/13
- ā.+ ları 96/18
- ā.+ lıġı 21/6
- ā.+ lık 188/25, 97/16
- Atanażar T. + A. kişı adı
- A. 244/11
- āteş F. od
- ā. 106/43, 13/14, 159/6, 167/20, 185/28, 20/35, 226/19, 76/109
- ā.-i āhımdın 185/32
- ā.-i ‘ışķa 209/14
- ā.+ din 108/12
- ā.+ dūr 57/4
- ā.+ e 66/26, 69/14
- ā.+ i 199/3, 202/8
- ā.+ in 140/6
- ā.+ ine 174/1, 60/6
- ā.+ ini 243/15
- āteşhor F. semender adlı sürüngenın sıfatı
- ā. 66/44
- ‘ākıl A. akıllı, ākil
- ‘ā. 36/8, 13/21, 152/6, 160/8, 200/19, 7/18, 78/14, 89/9
- ‘ā.+ larıġ 193/18
- ‘ā.+ ınġ 53/13
- ‘ā.+ ler 214/3

B

ba-şefâ F.+A. zevkli, sefâlı

b. 213/20, 7/8, 78/8

b.+ mı 69/9

b.+ dur 242/18

bağ - kapatma , Tm. T. bāğ-

b.- lı 94/24

b.+ ı 82/16

bağır bağırmak, Tm. T. bāğır

b.+ ına 94/26

b. 29/3

b.+ lar 59/2

bağışla - bağışlamak, affetmek

balaman evcil av kuşu, şâhîn, lâçin

b. 170/16, 170/2, 170/20, 170/24,
170/28, 170/32, 170/36, 170/4, 170/40,
170/44, 170/47, 170/8

b. 161/13

Zeyn'ül-^ç âbidine b. 170/12balağ Tm. T. Çağ. S.79 : baldırağ pijama,
pantolonun paçasıb.- sañg 205/12, 205/16, 205/2, 205/20,
205/24, 205/28, 205/4, 205/8

b.+ lı 40/8

bağıl A. cimri, kıskanç

bağlan – Tm. T. bāğlan-, bağlanmak

b.+ din 12/34

b.- up 70/33

bağr A. deniz

bağla - bağlamak

b.+ ıdın 69/10

b.- p 116/11, 189/32

b.+ inde 128/18

bağr ciğer

b.+ ine 102/23

b.+ ı 136/2, 202/4, 225/21

bağış F. bağış, hibe etmek, vermek

b.+ ım 206/2, 221/36, 58/31, 58/46,
128/10

b. 101/15

b.+ ın 11/17, 28/8

bağış F. hibe etmek, vermek

b.+ ında 144/6

b.+ din 152/10

b.+ ındın 89/19

bağt F. şans, ikbâl

behâr F. bahar

b. 138/2, 182/3

b. 128/3, 246/8, 224/10

b.-ı siyâhımdın 185/29

b.+ a 77/13

b.-ı siyâhdın 1/4

b.+ ı 163/11

b.-u ikbâla 146/5

bal bal

b.+ ı 231/20, 4/22

b.+ ınğ 24/17, 53/3, 182/9

- b.+ ım 208/12, 21/10, 224/8, 42/25, 57/11, 66/39
- b.+ ın 206/14
- b.+ imiñg 17/18
- bağş A. bahis, münâkaşa
- b.-i ceñg 197/11
- bar - gitmek, varmak
- b. 116/13, 214/10, 222/7, 230/58, 37/24
- b.- a 136/5, 19/20, 206/11, 220/19, 230/58, 220/19, 220/8
- b.- adır 172/20
- b.- adur 172/12, 172/16, 172/2, 172/4, 172/8, 94/12, 94/16, 94/2, 94/20, 94/24, 94/28, 94/32, 94/36, 94/4, 94/8
- b.- agör 122/29
- b.- am 124/4, 245/13
- b.- an 122/13, 225/22, 242/5, 68/10
- b.- anda 132/13
- b.- aydur 86/9
- b.- ayın 15/14, 230/15
- b.- caķ 215/6
- b.- dı 162/13, 176/11, 230/88, 58/38, 62/6
- b.- dıñg 100/19
- b.- dıgım 65/11
- b.- dılar 51/14
- b.- dım 63/32
- b.- dıķ 85/6
- b.- diler 104/22
- b.- dur 216/12, 216/4, 222/12
- b.- ğan 10/13, 109/20, 162/14, 168/7, 38/16, 38/20, 56/13
- b.- ğın 104/8
- b.- ğu 3/14
- b.- ıñg 230/41, 230/42
- b.- ıp 109/16, 132/1, 167/4, 171/6, 196/17, 20/16, 225/13, 238/19, 244/3, 30/8, 33/9, 35/9, 7/11, 92/15
- b.- ma 2/5, 30/6, 32/18
- b.- mas 58/37
- b.+ ar-māga 35/16
- b.- maķga 100/20
- b.- maz 197/22, 217/7, 66/11
- b.- māga 203/1
- b.- mış 2/6
- b.- s 83/8
- b.- sa 168/18, 20/15, 218/32, 244/22
- b.- sañg 146/9, 183/12, 43/16
- b.- sam 175/15, 211/3, 230/19, 29/19, 54/19, 91/14
- b.- saķ 227/1
- b.- ķ 140/5
- b.- ur 212/18, 37/9, 42/16, 49/14, 93/5
- b.- ura 190/3
- b.- urġa 188/28
- b.- urmı 197/21
- barış - barışmak, varma gelme
- b.- māga 160/2
- barķ A. gök gürültüsü
- b. 246/16

bas - basmak

b.- an 161/1, 196/5
 b.- ar 13/25, 13/26, 13/27, 140/14,
 164/11, 164/12, 49/12, 89/4
 b.- dı 1/13, 137/13, 188/4
 b.- dıng 127/19, 174/7
 b.- ğan 82/6
 b.- ım 194/6
 b.- ınca 48/9
 b.- ıp 14/28, 172/1, 29/1
 b.- maz 198/7

basdır - basdırmak

basdıyr<basdırır b. 50/7

basıl - yenilmek

b.- dı 133/5

baş A. açmak, genişlemek

b. 149/18

baş kelle

b. 102/6, 11/9, 153/8, 16/6, 165/19,
 17/14, 175/11, 186/3, 194/9,
 206/19, 211/3, 215/9, 223/27, 226/23,
 227/13, 230/59, 234/1, 241/20, 29/2,
 49/3, 66/30, 67/13, 8/2, 8/27, 88/11
 b.+ a 106/13, 125/13, 143/3, 143/5,
 169/21, 170/18, 174/25, 18/9^c âkil.ler,
 197/21,
 223/3, 223/7, 45/7, 47/16, 84/12
 b.+ da 101/17, 107/15, 197/26, 203/10,
 40/11, 44/4, 78/4, 98/15
 b.+ dın 108/11, 166/18, 174/6, 21/15,
 39/17, 39/5, 73/15, 80/9, 38/31
 b.+ dur 151/11

b.+ ı 37/20

b.+ ısız 83/3

b.+ ğa 203/1, 221/31, 68/6

b.+ ı 118/1, 144/2, 180/1, 196/17,
 196/23, 2/6, 20/51, 202/4, 232/22,
 35/2, 40/10, 53/8, 76/84, 87/7

b.+ ıng 10/17, 102/7, 116/11, 180/16,
 182/29, 61/11, 70/14, 70/16, 84/3,

88/21

b.+ ınga 106/11, 93/13

b.+ ıngda 122/8, 162/25, 184/6, 44/3

b.+ ıngdın 70/21

b.+ ıngı 62/5

b.+ ıngnı 43/27

b.+ ım 104/6, 124/11, 141/14, 169/28,
 230/23, 42/24, 56/5

b.+ ıma 130/3

b.+ ımda 60/8

b.+ ımdın 105/4, 56/1

b.+ ımız 25/20

b.+ ımıza 146/1

b.+ ın 158/18, 76/103, 76/71

b.+ ına 106/40, 130/4, 18/20, 189/32,
 196/16, 198/14, 67/3

b.+ ında 134/14, 134/6, 145/13, 20/52,
 76/137

b.+ ındadur 113/8

b.+ ındın 163/15, 230/87, 30/6

b.+ ını 76/107

b.+ la-dı 65/17, 72/15

b.+ lar 109/5, 141/9

b.+ ları 76/86	bağ - bakmak
b.+ larını 234/9	b. 56/20, 77/52, 168/2, 174/7, 203/13, 30/2, 2/18
b.+ la-yup 76/95	b.- a 234/16
b.+ lâr 152/5, 90/7	b.- am 130/10, 130/14, 130/9
b.+ lı 163/1, 167/6, 167/7, 177/9, 204/13, 30/15	b.- an 52/14
başar - başarmak	b.- ar 235/17, 28/6, 59/11
b.- ur 154/5	b.- arlar 76/79
başla - başlamak	b.- dı 62/9
b.- maz 152/6	b.- dîng 33/6
“başlâ-“	b.- dım 12/8
b.- r 152/17, 152/18, 152/19	b.- îng 42/17
başmağ/ğ ayakkabı, Erc.DLT: 190/162	b.- ımlı 243/14, 243/28
Oğuzca	b.- ıp 146/7, 172/16, 215/8, 221/8, 230/21, 36/22, 77/22, 81/14
b.+ ı 92/27	b.- mağıl 223/20
bat - batmak	b.- manam 153/3
b.- ar 162/12, 196/6, 46/10	b.- mağdın 205/19
b.- dı 11/14, 124/11, 144/2, 174/16, 7/8	b.- mayân 193/16, 193/24
b.- dım 174/22	b.- maz 134/23, 212/3
b.- ıp 158/15, 175/3, 7/4	b.- mazlar 143/1
b.- ma 180/18	b.- mâng 158/9
b.- mağıl 223/36	b.- mış 224/11
b.- maz 110/9, 72/13	b.- sam104/58
b.- mâğa 42/2	b.- sañg 24/7
batır - batırmak	b.- sun 20/9
b.- dım 153/6, 56/10	bağkâl A. bakkal
b.- mâng 144/18	b. 85/2
b.- mış 200/15	b.+ dur 70/11
batur - batırmak	bay zengin, Tm. T. bāy
b.- mışam 103/21	

- b.+ lar 179/6
- bayak az önce, şimdi
- b.+ da 43/9
- baydağ A. beydak< es.F. piyādek, bayrak
- b.+ ları 227/16
- baynı – gücüne gelmek, iyileşmek
- b.- maz 206/19
- bayr bayır
- b.+ ında 91/1
- baykuş baykuş
- b. 77/26
- bāzergān F. təcir, iş adamı
- b.+ am 229/5
- baʿzı A. bazı
- b. 189/24
- bā F. ile/lı,li anlamında ön ek
- b. 101/17
- bāb A. kapı
- b. 159/12
- b.-ı Hakkda 221/10
- b.+ ın 230/101
- bād F. rüzgar, yel
- b. 49/10, 96/17
- b.-ı şabānı 91/1
- b.-ı ḥazān 61/14, 97/10
- b.-ı pāy 2/2
- b.+ a 171/2, 185/23, 63/14
- b.+ dın 200/8
- b.+ ındın 139/5
- bāde A. şarap
- b. 23/3, 96/11
- b.+ sin 158/1, 175/25, 23/7
- b.+ de 103/7
- bāğ F. büyük bahçe, bağ
- b. 129/4, 168/10, 222/5, 63/3, 63/5, 65/12, 78/14
- b.-ı bostān 77/15, 97/9
- b.-ı bostāna 85/4
- b.+ da 243/14
- b.+ ı 117/10, 2/8
- b.+ ıdur 72/16
- b.+ ıng 34/14
- b.+ ınga 204/16
- b.+ ında 238/13
- b.+ ıngdın 88/19
- b.+ ın 190/10
- b.+ ına 63/8
- b.+ ınıng 242/8
- b.+ lar 110/12, 121/4, 136/7, 246/1, 40/4, 77/40
- b.+ larda 166/9
- b.+ lardın 163/3
- b.+ lı 232/7
- bāğ - Tm. T. bāğ, bağlamak
- b.- lı 126/12, 133/3, 74/11
- bāğçe F. bahçe
- b.+ sinde 227/4
- bāğırt/d bağırtma, Tm. T. bāğırt-
- b.+ dur 126/17

bāgla - bağlamak, Tm. T. bāgla

b. 32/10

b.- ğın 69/21

b.- māyınmı 190/8

b.- n 110/8

b.- p 216/6

b.- sa 25/13

b. + sam 238/23

b.- salar 116/24

b.- y 74/7

b.- yān 122/18

b.- yıp 62/19

b.- yup 189/31, 9/28

bāgla - bağla- Tm. T. bāgla

b.- ıban 243/29

b.- ıp 226/19

Tm. T. bāglā -

b.+ıp > bāglā- 169/21, 18/9, 31/3, 47/21

b.- r 124/2

b.- rlar 11/12, 140/10

bāhüner sanatçı

b. 9/27

bala çocuk, Tm. T. bāla,

b. 28/9

b.+ larminġ 77/41

b.+ sı 101/4, 239/5

b.+ sın 196/8, 28/1, 28/1, b.+ ma 245/15

balık balık, Tm. T. bālīk

b. 226/16, 62/20

b.+ nınġ 81/16

bāni A. kurucu

b. 228/8

bar - Tm. T. bār. var olmak

b. 10/11, 10/15, 10/9, 104/30, 122/13,
13/10, 13/36, 135/3, 158/25,

158/26, 158/27, 160/5, 160/6, 160/7,
162/24, 168/12, 169/17, 169/18, 169/19,

17/14, 170/21, 171/11, 173/29, 18/22,
18/23, 18/24, 18/27, 18/5, 18/6,

18/7, 18/9^c ākil.ler, 189/11, 189/8,
190/17, 194/20, 196/27, 198/19, 198/5,
20/33,

20/34, 20/35, 200/11, 200/16, 203/4,
205/6, 207/14, 217/10, 219/15, 221/11,

221/15, 222/3, 222/5, 222/6, 223/26,
223/33, 223/34, 223/35, 223/8, 226/11,

226/12, 226/13, 226/14, 227/12, 227/16,
227/2, 227/20, 227/4, 227/8, 228/3,

230/1, 230/102, 230/108, 230/112,
230/144, 230/15, 230/24, 230/25,
230/40, 230/46,

230/62, 230/74, 230/76, 230/84, 230/90,
236/21, 236/22, 236/23, 237/29, 237/34,

237/35, 237/39, 237/42, 243/11, 245/8,
3/5, 3/6, 31/10, 31/11, 34/10,

36/4, 37/16, 38/10, 38/11, 38/9, 39/34,
39/36, 40/12, 40/15, 40/16,

40/2, 40/20, 40/24, 40/28, 40/4, 40/8,
41/27, 42/28, 44/5, 5/22,

51/2, 52/3, 53/9, 54/25, 55/4, 58/18,
60/7, 64/1, 7/10, 88/19,

94/23, 97/13, 97/16

bīr-i b. 194/15

- b.+ a 58/1
- b.+ dı 205/17
- b.+ dur 162/25, 162/26, 162/27, 181/9, 216/16, 216/2, 216/20, 216/8, 220/14
- b.+ ça 112/10, 14/12, 156/15, 185/27, 200/18, 217/6, 230/110, 230/116, 57/8, 58/39, 71/8, 104/33, 135/3, 25/7
- b.+ ça 58/12, 64/22, 217/14, 68/14
- b.+ çalar 63/2
- b.+ çâmı 66/6
- b.+ dur 18/28
- mūr-u mār-ū b.+ ça 64/9
- b.+ çası 230/136, 230/82
- b.+ çasın 94/36
- b.+ çağ.a 111/9
- b.+ ı 104/17, 104/22, 226/4, 239/36, 244/22, 245/4, 245/49, 36/19, 41/2, 6/9
- b.+ ımdın 29/14
- b.+ ın 158/23, 194/14, 217/6
- b.+ ındın 138/8
- b.+ ını 190/7
- b.+ lara 22/20
- b.+ sı 104/44
- b.+ ısı 240/33, 59/22
- b.+ ların 230/137
- b.+ lığna 162/23
- b.+ mı 176/1, 176/10, 176/12, 176/2, 176/4, 176/6, 176/8, 203/1, 225/28, 225/6, 58/14
- b.+ mıdur 203/2, 225/14
- b.+ sız 220/8
- b. 102/5, 104/3, 104/4, 104/52, 104/7, 110/13, 110/5, 116/3, 121/7, 123/13, 125/17, 71/13, 71/14, 74/3, 77/26, 77/27, 78/3, 78/4, 82/11, 83/5, 83/6, 83/7, 92/10, 99/4
- b.- dır 66/23
- b.- dur 11/17, 122/10, 122/11, 122/15, 122/7, 122/8, 122/9, 126/14, 144/7, 149/21, 157/6, 165/1, 175/13, 175/14, 175/20, 21/1, 22/17, 221/19, 243/10, 243/19, 26/5, 26/6, 31/9, 34/9, 39/11, 39/12, 39/15, 39/16, 39/19, 39/2, 39/20, 39/23, 39/24, 39/27, 39/28, 39/32, 39/4, 39/7, 39/8, 43/10, 44/3, 44/7, 47/1, 68/5, 83/18, 84/11, 84/12, 96/13
- b.- mı 51/16, 176/14
- b.- mıdur 61/19
- bārān F. yağmur
- b. 120/14, 21/4, 225/17, 246/16, 77/45
- b.+ ı 149/5, 20/25
- B.+ lar 244/15
- bārgāh F. saray, sarayın giriş bölümü
- b. + i 81/11
- bōri kurt, Tm. T. bōri
- b. 189/32
- beri beri, Tm. T. bāri
- b. 206/1, 245/21, 7/9, 82/27
- bāṭıl A. bâtil, iptal olan
- b.+ nı 189/40
- bâtır yiğit, pehlivan
- b. 117/23, 136/9

b.+ dur 189/10	b.+ da 22/15
b.+ ga 35/18	b.+ ı 226/2, 41/8
b.+ lık 10/1	b.+ ınġ 116/7, 162/19
b.+ lıkdur 35/15	b.+ ın 196/3
b. 198/7	b.+ ında 3/19, 33/7
bākī A. kalıcı, bâkî	bāzī F. oyun
b. 48/4, 54/9, 58/4, 168/31, 185/17, 20/1	b. 35/10, 88/10
b.+ si 72/17	b.+ dur 189/22
b.+ de 236/21	b.+ sin 74/1
b.+ dūr 69/19	bāzīger F. oyuncu
b.+ de 236/9	b. 151/4, 157/4
b.+ sini 178/18	b.+ dūr 59/19
bay zengin, Tm. T. bāy	b.+ dūr 74/1
b. 12/26, 186/15, 202/10, 209/7, 230/28, 66/4	be F. yön, iyelik anlamındaki ön ek
b.-u yōksul 94/35	b. 104/33, 154/2, 154/4, 185/12, 189/4, 209/3, 217/13, 44/12, 46/5, 95/7
b.+ dur 111/10, 7/13	b.-cāy süngke 88/4
b.+ ınġ 55/13	b.-nāgāh haber 224/2
b.+ lar 126/1, 47/21	Becānger F. Hindistan'da şehir adı
b.+ larınġ 227/19	B.-inġ almazı 182/11
b.+ larında 165/10	be-ħaḡ F. + A. haklı
bāz F. kartal, şâhin	b.+ ḡ-ı Fāṭıma-y kıyām 170/31
b. 161/13, 168/11, 179/1, 87/8	bebir F. kaplan
b.+ a 42/6	b.+ dūr 218/30
b.+ ı 218/16	bebr F. kaplan
b.+ ımı 153/13	b.+ i 43/5
b. + la 227/14	bed F. kötü
bāzār F, çarşı	b. 10/1, 13/10, 13/11, 13/5, 152/1, 17/4, 18/17, 187/8, 189/12,
b. 167/6, 224/8, 69/26, 77/9	

189/4, 195/2, 195/7, 20/53, 22/3, 37/23, 40/12, 56/14, 62/1, 66/4, 66/43, 69/3, 78/6, 89/7 eḥter-i b. 1/3 b.-i bedkār 13/4 b.+ i 230/75 b.+ ler 59/15	b. 107/14 beççe F. çocuk, yavru, b.+ ler 213/26 b.+ si 42/10 beg bey b. 145/5, 163/8, 22/3, 5/1, 62/16, 71/2, 78/6 b.+ dür 134/3 b. + e 47/7 b.+ i 223/10, 191/23 b.+ iñg 22/4 b.+ ler 121/1, 150/5, 152/3, 59/5, 67/17, 92/21 b.+ lere 46/9 b.+ leri 113/8, 29/6 b.+ ligim 171/21 b.+ ligindin 94/17 b.+ lik 152/1, 179/14, 193/5 begāl F. kucak, b. 1/7 begzāde F. âyân, beyzāde, b.+ ler 41/9 behā F. fiyat, kimet b. 174/13 b.+ ñg 204/23 b.+ sı 119/26, 97/20 b.+ ya 119/14 behāne F. behane, b. 157/10 behem
beden A. vücut, beden b. 113/1 b.+ iñg 131/9 b.+ iñgdin 140/8 bedev F. koş-, mecaz. at b. 111/1, 145/3, 26/1, 43/13, 62/2 b.+ din 145/1, 78/10 b.+ ler 145/4 b.+ li 144/3, 150/5 bed-kār F. ktü iş yapan b. 58/11 bed-i b. 13/4 b.+ ler 141/7 bed-nām F. adı kötüye çıkmış b. 46/2 b.+ ı 117/8 bed-ḥūy F. kötü ahlaklı b.+ iñg 79/8 bedkılık F. + T. kötü ahlaklı b. 14/22 beng esrar, uyuşturucu bitki b. 185/10 beñggi esrara bağımlı b.+ ler 136/9	

- b. 79/1, 79/10, 79/2, 79/4, 79/6, 79/8
- behişt F. cennet
- b. 116/15, 132/15, 155/13, 230/118, 72/11, 87/3
- binā- 'i b.+ de 192/1
- b.+ e 54/27
- b.+ inġ 112/3, 142/12, 142/16, 142/2, 142/20, 142/24, 142/28, 142/4, 142/8, 52/10, 72/14
- b.+ tde 237/26
- behre F. kâr, fayda
- b. 174/11, 230/18, 30/4
- behri F. bkz. behre
- b. 87/8
- bek sağlam, sıkı, korunmuş; beklet-: DLT 434/339 'baglatmak, korumak; Oğuz lehçesinde.
- b. 11/6, 13/25, 16/3, 179/21, 230/131, 230/58
- b.+ dür 106/55
- beklen - pekişme, sertleşme, beklet-: DLT 434/339
- b.- en 226/17
- belā A. belâ, kötülük
- b. 1/13, 120/1, 152/10, 207/6, 212/3, 63/10, 81/26, 81/3
- b.+ da 203/12
- b.+ dın 1/1, 17/14, 47/15
- b.+ dur 155/2, 235/6, 41/14, 41/17
- derd ü b.+ ġa 99/2
- b.+ nġ 82/11
- b.+ lardın 30/16
- b.+ larġa 232/6
- b.+ nınġ 11/2
- b.+ sın 173/23
- b.+ sına 181/15
- b.+ ya 184/12
- b.-ya 7/8
- beled bir yeri, yolu veya işi bilen kişi
- b. 152/5
- beli A. evet
- b. 101/23
- b. + ge 230/111
- belke A. + F. belki
- b. 191/21
- “belki”
- b. 119/18, 12/6, 15/2, 191/6, 218/26, 228/18
- bellen - belli olmak
- b.- üp 2/10
- belli açık, belli
- b. 244/22 119/12, 119/16, 119/2, 119/20, 119/28, 119/4, 119/8, 131/12, 131/16,
- 131/2, 131/20, 131/4, 131/8, 14/20, 140/20, 143/14, 167/7, 169/19, 184/12,
- 218/18, 54/3, 61/12, 62/24, 68/1, 70/12, 70/16, 70/2, 70/20, 70/24, 119/24
- 70/28, 70/32, 70/36, 70/4, 70/8, 74/11, 76/4, 82/24, 95/14, 96/16
- b.+ dür 145/12, 145/16, 145/2, 145/20, 145/4, 145/8, 147/1, 147/10, 147/2,
- 147/4, 147/6, 147/8
- b.+ sini 47/18

bend F. tutuklamak, tutuklu

b. 154/9, 182/9, 197/13, 211/8, 226/8,
244/15, 57/11

pāy-ı b. 63/9

b.-i zindān 77/33

b.+ dūr 141/13, 148/5

b.+ i 143/11, 87/5

b.+ iṅg 120/5

b.+ indin 96/7

bende F. kul

b. 10/1, 122/22, 151/10, 153/8, 158/5,
160/17, 170/37, 171/12, 173/8,

185/34, 188/3, 190/3, 197/21, 214/9,
215/1, 243/13, 3/18, 30/10, 44/11,

44/6, 66/38, 76/53, 79/7, 89/7

b.-yi fermānım 149/21

b.-yi müselmān 58/35

b.+ dūr 192/9, 67/5

b.+ lere 142/27

b.+ lerni 59/14

b.+ ligimdin 188/15

b.+ likde 66/24

b.+ ni 204/13

b.+ niṅg 64/6

b.+ yem 170/47

“bendā”

b.+ ṅg 51/17

b.+ ni 154/5, 58/26

b.+ niṅg 139/12, 139/16, 139/2, 139/20,
139/4, 139/8, 22/18, 242/24

bender F. liman

b. 83/14

bendil F.+ T. baḡlı, esir

b. 179/23

be-ḡıl F. + A. helāl etmek

b. 204/15

beḡr A. deniz

b. 226/16

b.-i ‘ummāna 12/32, 87/8

b.+ idur 63/16

ber F. lı/li, ön ek

b. + kenār 112/10

b.- ḡaḡ 69/2

b.- ḡarār 138/10

b.- bād 34/14

b.- ca 58/25

b.- cāy 116/26, 148/14

ber – vermek

b.- di 105/6, 150/2, 154/14, 170/5, 170/7,
171/15, 138/4 138/5, 178/18, 188/25,
207/2, 214/7, 31/20, 45/2, 57/13,

6/16, 97/4, 98/8, 171/19, 171/5, 189/38,
199/25, 202/12, 230/134, 230/146,
230/147, 230/31, 239/14, 67/14, 88/5,
88/6

B.- di 69/29

b.- diṅg 109/18, 168/32, 173/2, 27/23,
27/24, 58/5, 64/13

b.- digim 65/13

b.- digin 88/11

b.- diler 105/19, 137/19, 230/136

b.- dim 103/19, 153/1, 63/14

b.- dür 246/14

b.- e 246/14, 35/10

b.- egör 199/14

b.- eli 158/1, 223/52

b.- em 245/39

b.- en 125/18, 160/24, 182/8, 220/3,
44/13, 51/17, 51/18, 51/19, 52/18,

76/31, 76/36, 81/5, 84/14

b.- eni 223/11

b.- er 189/41, 230/152

b.- eyin 230/16

b.- gen 100/11, 20/46, 33/1, 39/30,
61/18

b.- gene 230/150

b.- gey 62/13

b.- gi 230/117

b.- gîng 47/7

b.- gin 104/48, 118/18, 125/12, 125/14,
170/29, 207/3, 207/8, 221/22, 245/29,
25/19, 26/17, 32/1, 37/25, 37/26, 37/27,
67/16, 92/3, 92/34

b.- iñg 104/42, 104/62, 230/1, 230/64

b.- ilen 168/26, 67/15

b.- im 165/10, 179/14

b.+ imiñg 79/7

b.- imsiz 55/13

b.- ip 116/9, 168/35, 171/2, 171/22,
174/20, 194/10, 20/27, 222/16, 230/18,

36/1, 36/14, 44/9, 51/20, 65/8

b.- len 230/12

b.- mäge 225/3, 50/31

b.- mändür 41/21

b.- me 140/3, 185/23, 194/11, 30/1,
70/8, 77/19

b.- medi 153/13, 23/18

b.- medîng 161/18

b.- megin 114/2, 32/11

b.- mek 126/24, 135/10, 177/3, 191/25

b.- mese 186/15, 206/19

b.- meseñg 233/13

b.- meyen 156/14, 179/14

b.- meyin 15/8

b.- mez 116/12, 168/5, 189/44, 21/9,
245/17, 4/14, 42/6, 5/21, 59/19,
61/23

b.- mişdi 245/3

b.- mişem 158/3

b.- se 106/48, 142/6, 167/18, 230/151,
66/22, 76/40, 89/18, 89/3

b.- señg 116/20, 126/21, 126/22,
126/23, 199/14, 202/3, 207/8, 230/86,
53/19,

69/31, 69/32, 69/33, 69/34, 72/5, 90/15

b.- sem 102/25, 125/10, 230/19, 31/7

b.- sün 73/5

b.- ür 8/27

Tm. T. “bîr-“ < berer

b. 110/6, 13/21, 13/31, 17/18, 178/5,
183/3, 184/17, 194/7, 200/16,

212/15, 213/11, 213/19, 217/7, 36/24,
7/18, 70/29, 70/31, 82/16, 93/24

- b.- ler 15/9, 189/34, 221/18, 70/24, 77/46
 ser-encam b.- ler 221/7
 berāt A. belge, nişan
 b. 237/22
 berāber F. eşit, denk
 b. 196/4, 221/1, 230/96
 bereket A. bereket
 b.+ i 191/20
 berg F. yaprak
 b.+ imi 66/2
 b.+ imdin 66/1
 beril - verilmek
 b.- di 230/128
 berk sağlam, muhkem
 b. 184/6, 185/8
 ber-ḥaḳ F. + A. haklı
 b. 24/3
 bes F. kâfi, yeterli
 b. 229/6, 64/9, 99/16, 99/17, 99/18, 99/19
 b.+ dür 223/11, 50/6, 2/14
 b.+ idür 187/14
 besāṭ A. sofrā,
 b.-ī ḳurb 100/19
 b.+ ı 182/15
 besī F. çok
 b. 100/18, 185/16
 besle - yetiştirmek,
 b.- gen 92/13
 b.- se 218/15
 b.- seṅg 22/13
 “beslā – “
 b.- n 179/7
 b.- ne 73/5
 b.- p 172/13, 190/15
 beste F. kapalı, bağlı
 b. 185/7
 bēş beş
 b. 41/23, 55/11\ 114/10, 118/6, 126/27, 137/23, 200/1, 200/2, 214/1, 223/13, 230/105, 230/96, 245/8, 246/20, 31/25, 38/22, 55/16, 59/9, 76/132, 9/20, 90/1, 95/28
 b.+ de 54/1, 120/6
 b.+ inde 76/139
 b.+ i 186/4
 b.+ imiz 25/16
 b.+ in 152/16
 b.+ inci 39/17, 40/21
 b.+ inde 134/2, 134/3
 beşer A. beşer, insan
 b. 119/4, 119/6, 243/5
 beter F. kötü
 b. 58/47, 76/1
 b.+ ge 31/11
 beḳā A. kalıcılık, bâkilik
 b. 167/18, 168/5, 185/22
 b.+ lıḳ 19/15
 b.+ sı 168/33, 48/2

b.+ ya 43/14	bāyūk būyūk
bevl A. idrār, sidik	b. 110/2, 121/4, 124/20, 130/12, 166/9, 186/12, 196/28, 212/17, 238/27,
b.+ iŋg 93/15	56/11, 76/33, 218/17
beyān A. beyan etmek	b.+ ligŋge 43/1
b. 10/23, 14/2, 142/26, 176/2, 90/1, 98/19	b.+ lik 182/15, 182/4, 184/4,
b.+ a 12/24	“beyüg”
b.+ dur 135/3	b.+ i 39/36
b.+ ı 75/12	beze - süslemek
b.+ ın 221/22	b.- mek 194/16
be-yekbār F. ansızın, bir defada	“bezā-“
b. 230/114	b.- p 18/11, 27/23
beyik būyūk, ulu	b.- rler 76/109, 76/61
b. 22/1, 59/10, 76/23	bezen - süslenmek
b.+ leri 39/12, 39/16, 39/20, 39/24, 39/28, 39/8, 39/4	b.- üp 122/25, 19/2
“beyg”	bezgek kuş türü, Çağ. S.303: beznek
b.+ i 39/35	b. 77/22
beyle böyle	bezirgen F. bâzergân, tâcir
b. 223/18, 31/11	b.+ lik 225/15
beyn beyin	bezm F. eğlence meclisi
b.+ iŋg 76/35	b. 211/9, 51/12
beyni beyin	bırağ - bırakmak
b.+ ŋg 32/6	b.- dı 230/129
b.+ si 184/10	b.- mağın 122/20
b.+ sinde 73/7	b.- mayān 193/20
beyze A. yumurta	b.- maz 212/3, 8/21
b.+ nī 64/5	bi-llāh Allah adına yemin
beyt A. ev	b. 231/4, 93/5
b. 159/12	bī Arap alfabesinin ikinci harfi
	B. 69/2

Eş-şabr-u miftāḥ--ul-cenān b.-şabr olan 232/17, 232/21, 232/5	b.+ dur 220/13
b.-īmān gelür 14/20	bī-dehān F. ağızsız, konuşmayan
b.+ dīn 9/19	b.-u bīzebān 100/32
bī-şabır F. + A. sabırsız	bī-dem F. sessiz
b.+ lar merhem 232/15	b. 173/12
bī- ^ç aqıl F.+A. akılsız	bī-derd F. dertsiz
b.+ lar 214/4	b. 167/26
bī-baş F.+A. öncüsüz, lidersiz	bī-devlet F. ikbâlsız, şanssız
b. 73/4	b. 22/1
bī-bād F.+A. harâp, berbât	b.+ i 194/9
b. 21/22, 41/11, 45/2, 140/20	bīdīn F.+A. dinsiz
b.+ dur 185/16	b.+ dur 40/22
bī-behre F. faydasız	bildüginçe bildiğin kadar
kör-i b. 202/9	b. 49/23
b.+ dūr 100/18	bī-şavt F.+A. sessiz
bī-bekā kalıcı olmayan	b.-ı şedā 66/2
b. 10/22	biç - biçmek
b.+ dur 167/2	b.- di 237/2, 237/6
bī-cān cansız	b.- eli 222/8
b.+ lar 185/3	b.- er 235/5, 48/16
bi-cāy yersiz	b.- ip 94/28
b. 215/7	b.- se 162/7
b. + dur 7/14	bī-çāre A.+F. çâresiz
bid ^ç at A. peygamberden sonra çıkan değişik inançlar	b. 210/15, 213/12, 173/31, 204/7
b.+ ğa 189/10	b.+ niṅ 228/18
b.+ lar 106/16, 76/2	bülbül-i b.+ yem 229/4
bīdār F. uyanık	bī-ğam F.+A. kaygısız, gamsız, kedersiz
b. 162/28, 45/3, 48/3, 99/10, 37/7, 66/6	b. 134/2, 216/8, 47/10
	bigāne F. yabancı

- b. 174/5
- bī-gāyet F.+A. gāyesiz, hedefsiz
- b. 66/32
- bī-hesāb F.+A. hesapsız
- b.-u bişumār 230/154
- bihūde beyhūde, gereksiz
- b. 162/15, 197/12, 61/13, 66/3, 175/20, 74/12, 80/5, 231/10
- b.+ dūr 223/34
- bī-hūş F. baygın
- b. 128/6
- bī-^çilāç F.+A. tedâvisiz
- b. 93/24
- bī-īmān F.+A. imansız
- b. 136/6
- bī-kār F. işsiz
- b. 214/11, 4/21, 6/18, 47/26
- bī-kemāl F.+A. olgunsuzluk kemâlsız
- b. 86/5
- b.+ em 170/25
- bil - bilmek
- b. 116/12, 118/22, 29/10, 40/26, 61/3, 2/25, 2/27, 237/25, 237/33, 67/10
- b.- di 230/46, 245/20
- b.- diñg 102/7, 168/31, 168/33, 88/9
- b.- digünçe 36/28
- b.- diler 189/10, 189/11, 189/12, 189/13, 189/14, 189/15, 189/16, 189/17
- b.- dim 158/21, 158/22, 158/23, 188/14, 2/4, 245/17, 42/25, 56/13, 56/14,
- 56/15, 58/36, 66/5, 66/6, 66/7, 66/8, 77/30
- b.- dir 138/4
- b.- dūr 230/84
- b.- e 193/10
- b.- en 122/14, 150/9, 156/3, 191/21, 192/19, 206/9, 207/4, 216/20, 225/28, 44/14, 89/9
- b.- endin 14/21, 207/5, 47/18
- b.- ene 197/25
- b.- eniñg 108/2, 53/9
- b.- enine 79/3
- b.- enler 225/14, 41/14, 44/14, 49/14
- b.- eyin 148/12
- b.- geçleyin 223/17
- b.- gen 58/35
- b.- gil 232/1, 232/29
- b.- gin 10/4, 104/36, 104/44, 6/9, 61/1, 61/5
- b.- gülidür 211/2
- b.- iñg 185/17, 221/25, 30/11, 63/25, 95/14
- b.- igni 141/9
- b.- ik 14/21
- B.- ik 53/18
- b.- ip 14/26, 189/13, 189/29, 19/6, 192/22, 230/111, 240/15
- b.- işe 206/5
- b.- mäge 111/7, 120/4, 44/7
- b.- măn 119/13
- b.- mäne 187/18

b.- medim 104/31, 105/1, 107/19,
107/20, 159/12, 159/16, 159/2, 159/20,
159/4,

159/8, 23/14, 4/18, 62/24

b.- megin 245/48

b.- mek 146/1, 240/34, 5/4

b.- meli 237/4

b.- mem 181/8

b.- men 1/2, 103/12, 103/17, 103/2,
103/21, 103/4, 103/8, 124/11, 129/10,

169/18, 229/7, 3/18, 66/17, 174/22

b.- menem 237/50, 63/16, 78/7, 97/4

b.- mer 234/12, 234/16, 234/2, 234/20,
234/4, 234/8, 82/5

b.- mes 230/89, 58/27

b.- mese 2/13

b.- meseñg 237/51, 77/3

b.- mesün 47/6

b.- mey 103/10, 158/14, 159/13, 169/3,
6/1, 74/13

b.- meyen 106/67, 161/10, 161/11,
161/9, 208/5, 230/151

b.- meyendin 222/9

b.- meyenler 76/120

b.- meyin 211/13, 58/22

b.- mez 112/10, 114/5, 115/17, 116/22,
116/23, 128/26, 134/1, 134/3, 145/5,

147/1, 155/4, 155/8, 158/18, 161/12,
161/14, 161/8, 169/20, 179/12, 179/13,

179/14, 179/16, 179/17, 179/18, 179/2,
179/20, 179/24, 179/28, 179/30, 179/32,

179/36, 179/8, 18/19, 207/6, 207/9,
208/6, 21/13, 214/11, 217/6, 223/25,

223/26, 223/27, 225/26, 231/4, 240/26,
29/15, 29/27, 41/14, 42/2, 50/3,

52/1, 53/20, 54/11, 70/16, 80/3, mez
179/4, 174/14

b.- mezdin 61/10

b.- mezem 158/12, 158/16, 158/2,
158/20, 158/24, 158/28, 158/4, 158/8,
208/1,

83/17, 83/19

b.- mezi 182/9

b.- mezler 102/14, 106/33, 106/34,
106/35, 99/14

b.- mezlikde 124/14, 125/4

b.- mezmi 225/23, 98/11

b.- mezmiñg 65/1, 65/10, 65/15, 65/2,
65/20, 65/25, 65/3, 65/30, 65/35,

65/4, 65/5

b.- mezmu 118/9

b.- mezsın 70/14

b.- mişem 97/6

b.- se 106/68, 19/20, 199/26, 28/19,
76/120

b.- señg 10/28, 166/21, 217/4, 49/17

b.- sun 52/12, 52/16, 52/2, 52/20, 52/4,
52/8

b.- sün 37/14

b.- sünler 244/26

b.- ünürmi 238/12, 238/16, 238/20,
238/24, 238/28, 238/32, 238/36, 238/8

b.- üp 173/27, 187/15, 189/16, 43/26,
69/2, 94/19

b.- ür 113/12, 160/15, 170/21, 173/5,
182/9, 188/1, 196/14, 20/15, 237/55,

44/3, 78/11, 78/12, 8/1	156/7, 162/12, 170/19, 170/37, 179/18,
b.- ürding 56/19	179/26, 190/14, 192/12, 192/16, 192/2,
b.- ürler 189/6	192/20, 192/24, 192/28, 192/4, 192/8,
b.- ürmi 98/27	193/6, 2/21, 2/22, 2/23, 205/5, 205/6,
b.- ürmiñg 98/7	205/7, 21/12, 21/16, 21/2, 21/20, 21/24,
b.- ürmu 118/15	21/28, 21/3, 21/4, 21/8, 210/5, 210/6,
bil bel, Tm. T. bil	214/1, 214/10, 214/12, 214/14, 214/2,
b. 122/18, 163/12, 204/19	214/4, 214/6,
b.+ i 139/16, 25/13	214/8, 217/9, 223/13, 223/14, 223/19,
b.+ ing 108/11, 114/2, 120/5, 246/18,	223/33, 223/50, 227/13, 227/14, 227/15,
69/21	227/7, 230/137, 230/57, 239/20, 241/2,
b.+ inñni 204/4	26/17, 26/18, 26/19, 27/12, 27/16,
b.+ in 216/6	27/2, 27/20, 27/24, 27/28, 27/4, 27/8,
b.+ inde 92/10	3/1, 3/2, 3/20, 3/21,
b.+ indin 89/6, 98/18	3/8, 32/5, 32/6, 32/7, 33/1, 33/15, 34/5,
b.+ ler 146/3	36/25, 37/12, 37/16,
bildir - bildirmek	37/2, 37/20, 37/24, 37/28, 37/4, 37/6,
b.- di 171/17	37/8, 4/12, 4/16, 4/17,
b.- me 8/14	4/2, 4/20, 4/24, 4/28, 4/4, 4/8, 42/14,
b.- meseñg 99/14	43/14, 47/16, 49/5,
bildür - bildirmek	54/13, 55/4, 57/12, 57/16, 57/2, 57/20,
b.- megin 69/12	57/4, 57/8, 58/13, 58/38,
b.- señg 230/85	58/49, 58/9, 64/17, 66/43, 68/10, 69/27,
bile ile, beraber (vasıta hâli eki)	71/9, 74/14, 76/28, 76/41,
b. 101/15, 102/6, 106/67, 109/17,	76/61, 80/10, 81/13, 81/19, 81/5, 88/10,
109/18, 109/19, 114/9, 116/12, 116/16,	88/12, 98/15
116/2, 116/20, 116/24, 116/28, 116/4,	Tm. T. "bilā"
116/8, 117/24, 118/16, 124/5, 126/3,	b.+ ni 90/12, 90/16, 90/2, 90/4, 90/8,
131/1, 131/3, 132/10, 132/11, 132/14,	90/20
132/9, 133/12, 133/13, 133/14, 133/15,	bilenğ bkz. bilek
140/11, 141/7, 144/19, 152/5, 152/6,	b. + li 110/3
152/7, 153/5, 154/4, 154/7, 156/1,	bilek elle kol arası
	b.+ leri 68/2
	b.+ li 76/90
	"bileg"

- b.+ im 171/3
- bilen ile
- b. 105/36, 117/14, 117/21, 117/22, 117/23, 12/14, 12/2, 120/13, 13/40, 136/11, 143/14, 162/24, 169/9, 175/6, 18/8, 187/18, 188/17, 194/12, 194/16, 194/2, 194/20, 194/4, 194/8, 195/2, 195/9, 196/1, 211/3, 221/8, 225/1, 225/18, 232/22, 232/23, 237/44, 237/7, 43/16, 44/24, 5/27, 62/1, 62/10, 62/15, 62/2, 62/20, 62/25, 62/3, 62/4, 62/5, 74/13, 76/84, 77/36, 77/37, 83/2, 93/4, 94/8
- b.+ dür 99/21, 99/22, 99/23, 99/24
- bilin - bilinmek
- b.- di 118/11, 98/3
- b.- mez 165/12, 165/16, 165/2, 165/20, 165/4, 165/8, 178/16, 34/12, 34/16, 34/2, 34/20, 34/4, 34/8, 76/59
- b.- mezler 225/24
- b.- ür 194/6
- bilün - bilinmek
- b.- ür 76/102
- b.- ürmi 238/2, 238/4
- bīmār F. hasta
- b. 120/11, 16/7, 171/13, 181/14
- b.-ı hayrān 228/20
- b.+ lıgıñg 179/19
- bī-murād F.+A. muradına ermeyen
- b.+ em 195/13
- binā yapı, binâ
- b. 226/1, 77/44, 87/3, 194/4
- b.-'i behiştde 192/1
- b.+ lar 110/2
- b.+ mız 25/6
- b.+ nı 94/1
- b.+ sı 106/18, 170/15, 237/34, 237/38
- b.+ ya 194/3
- b.+ ŋga 99/17
- bī-namāz F. namaz kılmayan
- b.+ a 108/16
- bīnende F. gören
- b. 46/6
- bī-nevā F. fakir
- b. 173/31, 208/11
- b.+ dın 203/12
- b.+ ğa 99/5
- bī-nurbat F.+T. rehimsiz, acımasız
- b.+ dur 48/16
- bī-ḥaber F. habersiz,
- b. 189/24, 189/28, 201/1, 201/10, 201/14, 201/2, 201/4, 201/6, 201/8, 230/138, 164/11, 201/12, 9/19
- b.+ dillerge 64/25
- bī-ḥayr F.+A. hayırsız
- b.+ lar 189/28
- bi-ḥad F.+A. sınırsız, hatsız
- b. 66/32, 199/21
- b.+ dur 17/23
- bī-ḥesāb F.+A. hesapsız
- b. 230/63

bī- pāyān F. sonsuz

genc-i b. 9/12

bi-pervā F. korkusuz

b. 195/3

bī-pervāy bkz. bi-pervā

b.+ em 29/14

bir sayı, bir

b. 1/5, 10/13, 10/5, 10/9, 100/1, 100/27,
102/19, 104/1, 104/11,

104/17, 104/2, 104/23, 104/25, 104/31,
104/37, 104/41, 104/62, 106/2, 106/28,

106/45, 106/46, 106/47, 107/1, 107/16,
107/5, 108/19, 108/20, 108/9, 109/4,

111/9, 112/7, 113/1, 113/11, 113/14,
113/6, 115/5, 115/7, 116/18, 116/5,

117/11, 117/16, 117/18, 117/2, 118/14,
118/2, 118/25, 118/26, 119/18, 119/26,

12/11, 12/14, 12/21, 12/44, 120/16,
120/18, 121/3, 122/10, 122/22, 123/15,

125/12, 126/10, 126/11, 126/12, 126/16,
126/17, 126/18, 126/24, 126/9, 127/14,

13/24, 13/38, 133/12, 133/13, 133/17,
133/6, 133/9, 134/10, 136/1, 137/17,

138/2, 138/3, 138/8, 14/19, 14/2,
141/14, 142/12, 142/14, 144/20, 148/4,

15/13, 150/1, 150/2, 151/10, 151/9,
152/1, 152/10, 152/13, 153/1, 153/7,

156/13, 156/8, 158/18, 158/7, 158/9,
159/10, 159/11, 159/5, 159/9, 16/8,

162/16, 162/2, 163/13, 164/11, 165/6,
167/18, 167/23, 167/4, 167/6, 168/4,

17/12, 17/5, 170/11, 170/14, 170/25,
171/16, 171/19, 173/1, 173/32, 173/8,

174/16, 174/2, 174/22, 174/7, 175/12,
175/28, 176/9, 179/29, 179/3, 18/4,

180/9, 182/31, 183/14, 183/4, 183/5,
183/9, 184/16, 184/8, 185/20, 187/14,

189/41, 191/11, 191/21, 191/9, 192/22,
192/23, 193/1, 193/16, 193/2, 193/27,

193/6, 195/14, 195/3, 196/1, 196/12,
196/13, 196/15, 196/21, 196/22, 196/27,

197/2, 199/12, 199/16, 199/24, 199/8,
2/1, 20/33, 20/34, 20/35, 20/36,

20/40, 20/59, 20/8, 200/7, 201/7, 202/1,
204/, 204/17, 204/3, 206/3,

206/8, 207/14, 207/2, 207/3, 208/14,
208/2, 208/3, 209/11, 209/7, 21/13,

21/16, 21/18, 21/19, 21/21, 212/7,
214/1, 214/6, 215/8, 216/18, 217/10,

217/7, 219/14, 22/1, 22/9, 221/1,
221/19, 221/26, 221/3, 221/34, 222/4,

223/34, 223/40, 223/53, 224/1, 225/17,
226/1, 226/14, 226/19, 226/9, 228/20,

229/10, 229/3, 229/5, 229/8, 23/1,
23/11, 23/2, 230/1, 230/102, 230/12,

230/142, 230/149, 230/150, 230/152,
230/22, 230/24, 230/25, 230/54, 230/60,
230/61,

230/68, 230/8, 230/92, 230/95, 233/2,
234/15, 235/13, 235/6, 236/21, 236/23,

236/27, 237/14, 237/38, 237/43, 239/23,
239/7, 24/14, 24/18, 24/4, 240/1,

240/10, 240/30, 240/5, 241/4, 241/8,
241/9, 242/19, 242/23, 243/33, 245/15,

245/16, 245/2, 245/22, 245/5, 246/13,
246/17, 246/21, 246/27, 25/13, 25/16,

25/8, 26/13, 27/11, 27/12, 27/15, 27/5,
27/7, 28/1, 28/11, 28/15,

28/3, 29/9, 3/18, 3/25, 3/4, 3/9, 30/9,
31/13, 31/16, 31/17,

31/19, 31/8, 32/11, 32/12, 32/19, 33/1,
33/11, 33/2, 35/14, 35/15,

35/3, 36/17, 36/18, 36/19, 37/19, 38/17,
38/30, 38/9, 4/26, 4/5,

41/14, 41/21, 41/5, 41/8, 42/6, 43/9,
45/6, 46/3, 46/6, 47/11,

47/20, 47/3, 48/13, 48/18, 48/6, 48/7,
48/9, 5/13, 5/19, 50/20,

50/24, 50/28, 50/6, 51/12, 51/4, 51/8,
52/19, 56/3, 58/21, 58/23,

58/28, 58/5, 59/18, 59/8, 60/9, 61/14,
61/18, 62/20, 62/24, 62/8,

63/1, 63/10, 63/15, 63/16, 63/23, 63/24,
63/3, 63/34, 64/5, 65/10,

65/18, 65/25, 65/27, 65/29, 66/3, 68/1,
68/12, 69/26, 7/10, 7/7,

7/8, 70/1, 70/11, 70/15, 70/31, 71/3,
72/15, 73/11, 73/14, 73/2,

74/11, 76/126, 76/129, 76/131, 76/136,
76/15, 76/33, 76/45, 76/46, 76/47,

76/61, 76/7, 76/8, 77/44, 77/9, 78/13,
78/4, 78/6, 78/7, 79/6,

8/11, 80/6, 81/1, 81/22, 82/15, 82/2,
82/6, 82/9, 83/17, 84/14,

84/2, 84/3, 84/4, 86/9, 88/1, 88/11,
88/20, 89/1, 89/10, 89/19,

9/20, 9/9, 90/15, 90/4, 92/14, 94/27,
94/31, 95/8, 96/13, 96/3,

97/15, 97/19, 98/15, 98/3, 99/23, 99/24

B. 238/13, 58/33

der-be-der b. 9/27

b.+ din 109/8, 183/3, 196/24

b.+ dūr 230/103, 237/38, 76/9

b.+ ev 230/29

b.+ evdin 241/12, 78/9

b.+ indin 90/10

b.+ le 244/10

b.+ len 237/8

b.+ liginġ 210/12

b.+ ligin 69/2

b.+ ligne 25/19

Tm. T. “bīr”

b. 106/26, 137/18, 165/15, 179/4,
189/40, 19/2, 191/1, 191/3, 191/5,

201/12, 205/19, 242/6, 68/11, 73/12

B. 168/24

b.-i bār 194/15

b.+ e 168/24, 205/19

b.+ ge 13/31, 191/1

b.+ i 102/12, 117/12, 12/13, 12/14,
12/15, 137/9, 142/8, 144/13, 173/29,

184/10, 221/28, 50/35, 90/4

ey-ā B.+ ibār 76/98

b.+ in 106/12, 225/18, 230/86, 68/12

b.+ inde 120/16

b.+ ine 183/3, 189/40, 19/2, 201/12

b.+ ini 106/26, 137/18, 137/9, 165/15,
191/5, 68/11

b.+ isindin 11/2

b.+ isiniġ 225/19

b.+ ne 73/12

bī-raḥim F.+A. acımasız

b. 223/42	biş -pişmek
borç/c Tm. T. bōrç	b.- dim 159/7, 66/18, 66/27, 66/45, 66/9
b.+ ım 230/24	b.- meyen 179/25
birehne F. çıplak	b.- sem 207/13
b. 69/32	“bişir –“
birev birey, biri	b.- ge 198/4
b. 214/3	bîşe F. orman
biri bir kişi	b. 64/8
b. 20/40, 47/2	b.+ sindin 190/16
b. 200/11	b. + de 218/30
birik/g – birleşmek, birlikte olmak	bî-şumâr F. sayısız
b.- ür 192/3	b. 230/136
birin birini	bîhesâb-u b. 230/154
b. 191/3	bit -1 yazmak
birle ile	bilüp b.- mek 69/2
b. 132/19, 185/15, 186/7, 189/37, 20/48, 20/7, 239/13, 239/14, 239/15,	b.- üp 70/26
240/10, 46/3, 58/31, 59/12, 62/6, 64/7, 69/15, 69/16	bit -2 yapılmak
birlen ile	b.- di 230/141
b. 171/4, 171/6	b.- er 149/19, 232/18, 44/24,
birniçe kaç	b.- mäge 205/22
b. 116/8	b.- mekdür 241/6
biryân F. kebab	bit-3 yeşillemek, çıkmak
b. 116/14, 176/5, 23/4, 231/17, 57/5	göl b.- en 166/10
b.+ em 17/25	ayak/ ağaç b. –er 163/16,
biryâne bkz. biryân	ayak b. –er 76/83
b. 174/3	bitgir – iş yapmak
bisyâr F. çok	iş b.- gen 58/24
b. 123/14, 230/52	Tm. T. “bitgâr–“<bitgerir, yeşilletir
	b.- 44/10

bitil - yazıl-	b.+ lardın 30/2
b.- miş 230/117, 230/118	b.+ larğa 30/1
bitir -1 yapmak,	b.+ nıñ 208/2
iş b.- mez 79/6	b.+ lıķ ermesmu 15/3
Tm. T. “bitir –“ < bitirer	biyābān F. çöl
b.- ge 35/19	b. 77/43
bitir -2 yeşilletmek	biz 1. şahıs çokluk zamir
gül b.- miş 185/12	b. 1/14, 117/1, 12/41, 150/7, 210/15, 230/123, 245/49, 71/11, 72/3,
bitür - yapmak	82/19, 98/5
b.- diñ 122/1, 70/18, 88/30	b.+ din 12/36, 204/10, 204/15, 213/26, 237/1, 237/5, 67/1, 98/1
b.- en 26/15	b.+ e 146/7, 155/20, 223/11, 38/2, 66/23, 95/20, 97/19, 204/25
b.- se 116/25	b.+ ge 204/1, 245/47
bī-ķarār F.+A. kararsız	b.+ i 150/7, 153/11, 236/25, 29/17, 63/6, 76/39
b. 60/8, 112/9, 230/50	b.+ inġ 141/5, 164/2, 20/75, 67/15, 239/20
b.+ am 229/2	b.+ im 31/12, 31/2, 31/20, 31/24, 31/28, 31/4, 31/8, 31/16
bī-tāķat F.+A. güçsüz, tākatsız	b.+ ler 223/33
b. 245/18	b.+ lere 29/18
bīķimet F.+A. fiyatı belli olmayan	b.+ leri 245/33
dürr-i b.+ e 195/12	b.+ ni 170/12, 170/16, 170/2, 170/20, 170/24, 170/28, 170/32, 170/36, 170/4,
bīķuvvet F.+A. güçsüz	170/40, 170/44, 170/47, 170/8, 173/1, 173/10, 173/15, 173/2, 173/20, 173/25,
b. 199/22	173/30, 173/35, 173/4
bīvec F.+ A. yüzşüz, kötü	dār’ül-beķāda b.+ ni 173/5
b.+ dür 42/25	dār’ül-fenāda b.+ ni 173/3
b.+ ler 4/20	bīz Tm. T. biz beyaz kumaş
bī-vefā F.+A. vefāşız	
b. 153/1	
b.+ dur 168/33, 160/26	
b.+ ġa 99/20	
b.+ lar 204/25	

b. 21/28	2/4, 20/30, 205/18, 216/12, 227/5, 227/6, 235/4, 241/12, 241/16, 241/2,
bī-zār F. özlememek, nefret	241/20, 241/4, 241/8, 29/14, 29/15, 29/18, 3/1, 36/8, 43/2, 8/8
b. 193/23, 230/78, 232/22	b.- ana 5/13
b.+ a 42/23	b.- anlar 49/15, 73/13
b.+ dur 220/15	b.- ayın 148/6, 237/3
b.+ ıdur 217/4	b.- dı 100/10, 100/2, 100/3, 100/4, 100/9, 104/11, 115/1, 115/10, 115/12,
bī-zebān F. dilsiz	115/14, 115/15, 115/16, 115/2, 115/4, 115/6, 115/8, 117/22, 117/25, 118/10,
bidehān-u b. 100/32	124/7, 130/11, 133/9, 150/9, 174/17, 174/18, 189/19, 191/11, 191/9, 224/13,
bozla – Tm. T. bōzla-, devenin yavrusunu özleyerek içten seslenmesi	230/120, 230/139, 230/26, 230/9, 244/13, 244/15, 244/16, 244/17, 244/21, 244/7,
b.- mayın 28/8	245/20, 245/32, 245/33, 245/52, 42/18, 54/8, 58/31, 62/15, 62/8, 92/19
boğ - boğmak	şafiy’u-llāh b.- dı 115/18
b.- un 172/8	b.- dīng 116/9, 62/23, 62/24, 62/25, 88/2
boğaz boğaz	b.- dıg 58/20
b. 13/13, 197/12, 42/22	b.- dık 12/41
b.+ na 20/47	b.- dım 103/11, 104/53, 12/2, 12/39, 159/13, 159/14, 159/5, 159/6, 159/7,
“boğz”	17/15, 171/16, 174/1, 174/10, 174/15, 174/2, 174/20, 174/25, 174/3, 174/4,
b.+ undın 196/12	174/5, 175/26, 188/19, 2/20, 23/13, 245/18, 58/1, 58/10, 58/13, 58/2,
bögürş – beraber yüksek sesle ağlamak	58/3, 58/30, 58/4, 58/40, 58/5, 58/50, 58/6, 58/7, 58/8, 58/9,
b.- ip 131/13	66/1, 66/10, 66/18, 66/2, 66/20, 66/27, 66/3, 66/36, 66/4, 66/43,
bol - olmak	66/45, 66/9, 77/32
b. 116/13, 127/12, 154/6, 174/8, 214/10, 214/9, 75/7, 77/48, 99/4	
b.- a 223/15, 35/5, 55/2	
b.- acağıng 145/13, 21/23	
b.- acağ 221/16	
b.- agör 180/11	
b.- am 223/21	
b.- an 13/1, 134/13, 152/18, 156/15, 175/30, 176/4, 176/6, 192/2, 196/14,	

- b.- dıkça 105/22
- b.- dum 230/26
- b.- gaç 100/8
- b.- ğan 39/29, 46/9, 66/26, 92/10
- b.- ğanınġ 66/24
- b.- ğanın 230/125
- b.- ğay 139/20, 62/12, 66/41, 93/1, 93/19, 93/20
- b.- ğaymu 58/23
- b.- ğay-mu 15/12
- b.- ğın 157/9, 22/11, 22/12, 22/16, 22/20, 22/4, 22/8, 45/3
- b.- ğunça 230/30, 230/36
- b.- ğūsı 228/17
- b.- ıcaķ 40/24
- b.- inġ 30/10
- b.- inça 218/9
- b.- inça 22/1
- b.- inça 38/28
- b.- ma 104/34, 127/5, 195/3, 202/9, 230/7, 61/22
- b.- madı 102/2, 137/11, 204/1, 231/20, 235/2
- b.- maġay 62/2
- b.- mandur 50/22
- b.- mas 230/100, 230/103, 230/104, 230/97, 230/98, 230/99
- b.- masa 126/6, 149/23, 183/1, 187/11, 187/9, 198/19, 2/15, 210/25, 217/11, 217/12, 32/15, 41/12, 41/16, 41/2, 41/20, 41/24, 41/28, 41/4, 41/8, 44/12, 44/16, 44/2, 44/20, 44/24, 44/28, 44/4, 44/8, 95/13
- b.- masaġ 125/5, 58/17, 66/24
- b.- masun 175/24, 47/7, 73/1, 73/10, 73/12, 73/14, 73/16, 73/18, 73/2, 73/4, 73/6, 73/8
- b.- maķ 135/1, 42/22
- b.- may 103/12
- b.- mayan 179/22, 179/23
- b.- maz 102/20, 114/3, 13/1, 134/4, 14/26, 145/10, 145/11, 145/3, 145/9, 150/9, 156/18, 160/22, 160/23, 161/2, 175/30, 178/11, 179/9, 187/15, 19/6, 192/28, 195/7, 195/8, 20/61, 207/10, 214/11, 217/5, 227/18, 230/95, 230/96, 230/97, 239/31, 240/34, 26/18, 46/8, 50/13, 52/10, 54/16, 66/26, 68/7, 68/8, 7/3, 79/3, 91/11, 93/8, 94/25
- b.- mazdın 61/1
- b.- māġ 126/13, 126/14, 127/1, 230/50
- b.- māt 50/12, 50/16
- b.- mış 142/9, 173/32, 2/4, 230/78, 29/14, 46/7, 77/44, 98/18
- b.- mışam 176/3, 181/5, 181/7, 63/1, 63/10, 63/15, 63/2, 63/20, 63/25, 63/3, 63/30, 63/35, 63/4, 63/5, 97/5
- b.- -mışam 60/5
- ‘azab’un-nārdın b.- muş 228/5
- b.- sa 102/14, 104/40, 107/13, 119/26, 12/20, 12/23, 120/10, 123/17, 139/2, 139/4, 14/22, 147/9, 15/2, 156/9, 160/20, 166/23, 18/5, 184/13, 186/12,

186/13, 186/14, 186/15, 186/16, 186/2,
186/20, 186/4, 186/6, 186/8, 186/9,

187/8, 189/15, 189/6, 191/30, 192/12,
192/21, 192/7, 197/26, 197/4, 2/19,

205/27, 212/1, 215/1, 216/1, 216/14,
219/12, 219/16, 219/2, 219/20, 219/4,

219/8, 223/49, 230/156, 230/18, 230/19,
230/76, 233/5, 239/24, 24/16, 243/16,

246/9, 25/20, 26/7, 3/11, 3/28, 30/7,
31/24, 32/19, 35/13, 39/35,

43/26, 44/1, 44/11, 47/13, 48/10, 5/17,
5/19, 50/19, 53/3, 54/10,

54/28, 73/4, 76/36, 76/72, 79/7, 9/6,
91/13, 91/14, 93/17, 94/29

b.- -sa 60/20

b.- sadı 9/14

b.- saṅg 108/15, 140/18, 145/7, 158/5,
160/28, 160/8, 165/18, 167/28, 167/8,

177/15, 2/10, 2/21, 2/5, 214/9, 22/19,
230/8, 242/6, 30/10, 32/1,

37/11, 37/12, 43/24, 55/15, 8/1, 8/3,
83/7, 90/1, 93/1

Gözli-ata b.- saṅg 98/5

b.- sam 142/7, 181/15, 31/7, 4/27, 60/1,
77/7, 77/8

b.- -saydı 51/12, 51/8

b.- sın 207/4

b.- sun 104/68, 149/10, 149/9, 207/6,
223/53, 230/158, 230/30, 25/12, 25/6,

25/8, 35/7, 98/1

b.- sunlar 244/27

b.- şın 230/146

b.- ubān 104/12, 156/2

b.- uṅg 230/73

b.- undı 100/6

b.- up 102/10, 105/18, 105/28, 11/1,
112/7, 121/6, 121/8, 124/3, 126/26,

130/15, 130/18, 130/4, 133/12, 140/9,
153/9, 155/18, 156/12, 16/7, 16/8,

161/6, 161/9, 166/15, 166/19, 173/11,
188/9, 189/11, 193/19, 199/10, 20/39,

20/42, 20/70, 204/16, 216/3, 218/5,
221/2, 225/12, 230/115, 230/136,
230/82,

238/9, 245/51, 26/11, 27/14, 31/17,
32/5, 35/1, 4/19, 42/24, 49/12,

49/16, 49/2, 49/20, 49/24, 49/28, 49/4,
49/8, 5/25, 5/26, 5/27,

53/7, 56/12, 56/16, 56/2, 56/20, 56/4,
56/8, 58/44, 6/6, 65/6,

66/30, 76/111, 76/28, 76/32, 76/38,
76/4, 76/45, 76/46, 76/47, 76/80,

76/82, 88/13, 88/27, 9/16, 9/7, 93/6

b.- updur 164/6, 76/1

b.- ur 10/14, 106/25, 106/27, 108/17,
116/26, 12/42, 125/6, 126/22, 126/23,

13/10, 13/11, 13/7, 13/9^c ilim, 134/13,
134/14, 134/15, 134/16, 134/20, 134/26,

134/6, 139/7, 14/14, 14/15, 14/19,
14/29, 140/1, 140/12, 140/20, 152/10,

152/11, 152/9, 162/21, 162/24, 163/10,
163/17, 163/18, 163/19, 166/14, 166/21,

167/13, 172/6, 176/9, 178/9, 18/21,
18/22, 18/23, 182/26, 183/10, 183/9,

185/10, 185/13, 185/21, 187/12, 187/16,
187/2, 187/20, 187/4, 187/8, 192/23,

20/21, 20/4, 20/44, 20/60, 20/66, 20/67,
20/68, 20/76, 200/10, 206/8,

21/24, 212/6, 212/7, 213/13, 227/20, 230/154, 230/38, 232/15, 232/22, 232/6,	b.+ ında 3/3, 44/10
234/4, 237/38, 240/22, 29/10, 30/13, 30/15, 37/10, 37/11, 37/9, 38/18,	boş boş
40/9, 43/11, 43/12, 43/16, 43/2, 43/20, 43/24, 43/28, 43/4, 43/6,	b. 122/30, 16/14, 194/15, 230/151, 47/12, 58/49, 60/4, 99/2
43/8, 62/1, 7/3, 70/1, 70/15, 70/22, 76/115, 76/150, 76/41, 76/42,	hasret-â b. 49/16
76/43, 76/89, 79/7, 82/6, 83/12, 89/3, 98/14	boşan - boşanmak
Lâ-ilâhe b.- ur 237/31	b.- ur 83/14
nûr-a-nûr b.- ur 30/14	boğ dışkı, kötü kişi
b.- urlar 106/61, 106/63	b.+ a 32/6
b.- urmı 204/22, 28/12, 28/16, 28/2, 28/20, 28/4, 28/8	b.+ ınğ 93/15
hoş-vaqt b.- urmı 24/3	boy boy
b.- urmuş 240/6	b. 226/4, 87/7
b.+ ğın 22/2	boya - boyamak
b.+ ur 20/59, 5/9	b.- dılar 131/1
böl - Tm. T. böl-,	boyan - boyanmak
b.- ek 77/12	b.- dı 107/9
b.- en 235/10	boyın boyun
bölek bölüm	b. 177/17, 76/112
b. 204/3	b.+ da 139/14
böri Tm. T. bōri, kurt	b.+ lı 177/16
b. 212/14, 39/11	boyırğanş - beraber göz yaşı aktırmak, ağlaşmak
b.+ dür 183/11	b.- up 76/79
bostān F. büyük bahçe	boyn boyun
b. 199/4, 222/6	b.+ a 221/20, 55/8, 197/10
bāğ-ı b. 77/15, 97/9	b.+ ı 139/7, 195/11, 230/55
bāğ-ı b.+ a 85/4	B.+ ı 178/3
	b.+ ınğa 93/25
	b.+ ına 155/15, 164/15, 57/10
	B.+ ına 168/23

b.+ ındın 155/3	b. 1/6, 104/19, 108/10, 12/17, 12/37, 166/14, 196/26, 202/3, 203/10, 42/23, 46/8, 48/10, 51/16, 88/25
b.+ un 141/11, 230/122	
b.+ una 240/13, 89/6	
boyun boyun	b.+ miş 54/3
b. 126/25, 204/17, 204/19, 230/151	b. + dür 41/1
b.+ mızda 222/15	bu bu
boz - bozmak	b. 1/1, 1/4, 1/7, 10/12, 10/14, 10/16, 10/2, 10/20, 10/24, 10/28, 10/4, 10/5, 10/8, 100/33, 100/35, 101/10, 102/11, 102/20, 103/18, 104/42, 104/59, 106/67, 108/11, 109/21, 11/20, 110/1, 112/9, 113/12, 113/5, 115/17, 116/1, 116/17, 116/3, 116/9, 117/1, 117/21, 12/28, 12/36, 12/44, 126/18, 126/22, 126/25, 127/12, 127/16, 127/2, 127/20, 127/3, 127/4, 127/8, 129/18, 13/2, 13/4, 13/42, 13/44, 130/13, 135/10, 137/23, 14/4, 14/6, 141/7, 145/9, 146/2, 147/7, 15/12, 15/3, 151/9, 154/10, 154/17, 155/12, 155/16, 155/18, 155/19, 155/2, 155/20, 155/4, 155/8, 156/17, 157/4, 157/6, 157/7, 158/9, 161/19, 161/20, 162/14, 162/18, 162/19, 162/20, 162/23, 162/4, 162/9, 163/7, 164/1, 164/18, 164/5, 165/19, 166/19, 166/25, 167/1, 167/17, 167/5, 167/8, 168/15, 168/19, 168/33, 168/34, 168/7, 168/8, 169/18, 17/14, 17/4, 171/12, 171/17, 173/10, 173/11, 173/34, 175/10, 175/17, 175/18, 175/28, 175/3, 177/11, 177/18, 179/20, 179/34, 18/16, 180/20, 181/12, 181/2, 182/2, 182/28, 182/36, 185/23, 185/29, 185/31, 185/32, 185/7, 186/11, 187/20, 189/1,
b.- ar 13/19, 13/27	
b.+ dılar 132/17	
b.- ıp 28/8	
b.- ma 116/7	
b.- mamış 11/17	
b.- uķ 163/10, 172/4	
boz açık toprak rengi	
b. 135/1, 14/28, 148/6	
bozıl - bozulmak	
b.- an 241/20	
“bozl –“	
b.- ıp 191/28	
bök - atlamak, zıplama	
b.- denci 49/10	
böklek zıplama, zıplama yapma sebebiyle hayvan hastalığı.	
b. 244/6	
böl - bölmek, Tm. T. böl-	
b.- ük 109/16	
börk külah, takke	
b.+ i 67/16	
böyle böyle	

- 189/26, 189/38, 189/4, 190/12, 191/4, 191/6, 192/15, 196/10, 197/15, 197/5, 198/14, 198/6, 199/16, 20/22, 20/3, 20/45, 20/56, 200/19, 201/14, 203/12, 205/26, 207/8, 208/10, 208/4, 208/8, 209/14, 21/21, 210/25, 211/13, 212/10, 212/4, 215/11, 215/2, 215/9, 216/18, 216/2, 216/9, 219/7, 221/10, 221/18, 222/5, 223/23, 223/3, 223/34, 223/46, 223/49, 223/7, 228/1, 228/12, 228/14, 228/18, 228/2, 228/7, 228/8, 228/9, 23/16, 230/11, 230/133, 230/139, 230/152, 230/4, 230/61, 230/89, 231/18, 231/2, 231/9, 234/1, 235/10, 235/16, 235/18, 235/5, 235/6, 235/8, 241/16, 243/10, 243/16, 243/17, 243/20, 243/35, 244/6, 245/27, 245/29, 245/47, 245/52, 245/7, 246/13, 246/15, 27/22, 27/26, 29/18, 29/22, 3/13, 3/16, 30/16, 30/3, 30/4, 32/13, 33/12, 33/17, 33/20, 33/5, 34/16, 34/17, 34/18, 36/7, 38/12, 38/16, 38/2, 38/20, 38/24, 38/28, 38/32, 38/4, 38/5, 38/8, 39/17, 39/5, 41/27, 42/12, 42/17, 46/5, 47/23, 49/8, 49/9, 50/23, 51/4, 54/22, 54/3, 54/6, 55/11, 56/13, 56/19, 56/4, 58/11, 58/15, 58/24, 60/14, 60/20, 60/4, 61/17, 61/19, 61/21, 61/24, 62/13, 64/19, 65/22, 66/16, 69/21, 7/2, 7/4, 7/5, 7/6, 70/21, 74/1, 75/11, 76/149, 76/151, 76/5, 77/18, 77/6, 79/10, 8/23, 82/26, 83/19, 84/13, 84/2, 84/5, 84/7, 84/9, 86/9, 90/15, 92/21, 93/10, 93/4, 93/8, 94/1, 94/2, 94/31, 94/7, 95/17, 96/16, 96/4, 97/18, 97/5, 98/17, 98/25, 98/26
- B. 60/2
- Rabb'ul-^çibādı b. 92/34
- b.+ dur 108/9, 140/2, 15/9, 183/13, 184/20, 21/23, 82/24, 93/25
- b.+ gün 70/27
- b.+ lar 12/17, 200/18, 221/21, 221/29, 225/, 225/12, 225/2, 225/20, 225/24, 225/28, 225/4, 225/8
- b.+ lardı 101/17
- b.+ lardın 221/31, 225/14, 225/6
- b.+ larnı 230/35, 230/37
- b. 100/18, 100/25
- b.+ nlar 12/37
- bucağ/ğ köşe,
- b.+ ındın 109/6
- bud but Tm. T. būd
- b.+ ındın 245/39
- b.+ ındın 245/40
- buğa boğa, öküz
- b. 106/64
- buğra iki hörgüçlü erkek deve
- b. 106/51, 140/7, 177/20, 20/70, 40/8, 59/13, 76/112, 76/90
- buhṭān A. būhtān, kıskançlık
- b. 189/31
- bul - bulmak
- b.- ducağın 36/20

bulak/ğ kaynak, çeşme

b.+ dur 237/11, 237/15

b.+ ı 237/42, 237/46

b.+ ıdur 72/12

b.+ ın 28/10

bulan - bulanmak, duruluğu yitirmek

b. 175/12

b. + sam 238/18

bulaş - kirlenmek

b.- ıp 148/7

b.- maz 139/3

Tm. T. b.- māl 102/9 bulaşmadan

b.- ur 182/13

bulaşdır - bulaştırmak

b.- dı 172/9

bula- bulamak, kirletmek

“bulār “

b.- r 241/9, 65/28

buluş - buluşmak

b.- maḳ 168/25

bulut/d bulut

b. 130/5, 140/5, 244/6

b.+ lar 240/18

“bulud”

b.+ a 171/2

bun bkz. bu

burc köşe, ay

tört b.+ ın 216/9, 221/12

felek b.+ ında 128/15

tevbe b.+ ının 188/24

bureı kar, buz

b. 110/8

burç köşe

b. 195/9, 21/8

b.+ a 150/2

b.+ ında 227/16

burğun

b.+ muṅg 129/12

burhān A. delil, neden

delil ü b.+ dur 92/6

burın burun

b.+ dıḳ 40/4

burn burun

b.+ ıṅgđın 233/16

b.+ ın 183/6

b.+ ında 20/62, 81/15

b.+ una 76/86

burun burun

b. 133/4, 61/1, 61/10, 61/15, 61/2,
61/20, 61/25, 61/3, 61/4,

61/5

b.+ lar 126/5

būryā F. hasir

b. 104/30, 180/6

bus - saklanmak

b.- ıp 216/16

but F. put

b.-perest miṅg 52/9

b.+ dın 164/19

b.+ lar 100/6	b.+ i 70/10
butperest F. puta tapan	b.+ ler 149/9, 85/4
b.+ ler 164/19	b.+ leri 238/1
boynuz boynuz	b.+ mü 129/2
b.+ ı 178/6	bülend F. yüksek, bülent
buyr- buyurmak, DLT 526/428 emretmek, Oğuzcada.	b. 101/4, 163/15, 177/11, 95/10, 210/23, 43/1, 63/20
b.+ ığın 233/17	b.+ li 246/5
buysan - onurlanmak	bünyād F. esas, asıl, temel
b.- ma 246/23, 43/1	b. 192/5, 226/20
buyur - buyurmak DLT 526/428 emretmek, Oğuzcada.	b.+ ı 137/7
b.- dı 104/49, 104/63	b.+ ınġ 143/13
buz Tm. T. bŭz, buz	bürgüt kartal, şâhîn
b. 21/4	b. 218/15, 35/21, 39/7
b.+ dın 12/27, 12/34	bütün bütün, tüm
gâh-i b.+ dın 140/6	b. 182/28
b.+ dındır 200/12	büyük büyük
bük - bükmek	b. 106/55
b.- üp 116/21	Badehşân F. şehir adı
büklim büklüm	B. 182/12
b. 121/6	B.+ a 136/14
bülbül F. bülbül	Başra A. şehir adı
b. 101/2, 110/12, 121/4, 130/18, 163/3, 166/10, 168/10, 171/22, 204/16,	B. 101/7
227/4, 246/1, 246/2, 28/3, 29/19, 63/18, 63/8, 65/14, 71/4, 77/13,	B.+ mı 13/14
78/2	Baġdād A. şehir adı
B. 238/14	B. 13/19, 77/24
b.-i biçāreyem 229/4	Rŭm-u B. 101/16
b.+ em 63/3	Belġ F. şehir adı
	B.+ ı 13/13

Balkan Türkmenistan'da sıradağların adı	bölge ve	B. 107/2
B. 204/23		B.+ dür 104/37
Bakırğan yer adı		Belķis Süleymân peygambere eş olan kraliçe
B. 85/6		b. 243/14
Bāyezīd tasavvuf şeyhi bāyezīd Bestāmī		B.+ inġ 65/12
B. 226/13		Bende kul
Bābā pīr, şeyh		B. + de 168/18
b. 230/78		Benīcān A. insandan önceki yaratıklar
B. 104/49		B. 154/1, 154/18, 49/5
Nūr-ata B. 85/5		Bezrkūh
B.-zūryāt ol 104/35		B.+ da 38/27
B.-Selmān Ebūbekir 104/46		Beyt'ul-lāh kâbe
B.+ dur 104/38		B. 238/15
ner b.+ lı 113/7		Beyt'ul-Muqaddes
Zenġgi B.+ nı 91/2		B.+ de 'İmrān 92/9
bābil şehir adı		Bırāġ Peygamberin mirâc gecesi bindiġi atın adı
B. 133/20		b. 92/26
bākır on iki imamın beşincisi		B. 132/7, 90/15, 105/11, 116/15, 119/22, 228/6, 76/142, 76/31, 90/11
B.+ a 170/16		B.+ ı 170/34, 76/61
Bāzāristān F. pazar		b.+ inġ 178/16, 178/12
B.+ a 85/2		B.+ inġ 178/1, 178/2, 178/20, 178/4, 178/8
Bedaḡşān F. şehir adı		B.+ lar 59/20
B. 182/22		Bi,
Bedr Peygamberin gazālarından biri		B. 99/2
B.+ inġ 136/8, 133/5		Biribar Tm. T. Bīribār, Tanrı
Behā'ud-dīn A. Behā'ud-dīn nakişbendī, Türk mutasavvif		B.+ a 24/2
B.-dīn Mirkülāl 91/2		Bismillāh A. Bism-illāh
Behāveddin bkz. Behā'ud-dīn		

B. 132/16, 65/17

Bītāb F. tākatsız

B. 173/28

Budelā Tasavvuf terimi,

b.+ dur 221/15

B.+ dur 54/20

Bulgār Bulgaristân

B. 38/17

B.+ da 242/18

B.+ ınġ 13/39

Buĥar Buhârâ şehri

B. 13/26

B.+ dın 107/3

Buzaĥor T.+F. içki içen kişi B. 52/4

C

caynamâz F. seccâde

c.+ lı 31/14

câdde yol, câdde

c. 163/16

Tm. T. c. + yön eki >“caddâ”

c. 223/36

câdı F. câdû, büyülemek

c.+ nı 65/16

câhil A. câhil, bilmeyen

c. 134/13, 219/20

c.+ lere 43/20

c.+ lıkda 70/13

c.+ lıkîng 56/1

c.+ liğ 134/8, 199/28

c.+ liğde 124/13, 127/18

c.+ liğdin 219/11

câm F. kadeh, içki kadehi

c. 170/29, 30/13

c.-ı mey 181/3

c.+ dın 163/5

c.+ ı 117/12

c.+ îng 97/19

c.+ ım 181/2

c.+ ın 90/17

c.+ in 159/1

c.+ ları 127/11

c.+ muğ 129/6

cân F. can

c. 1/6, 101/24, 106/38, 107/8, 11/1, 116/2, 119/26, 12/35, 120/12,

121/3, 126/12, 126/21, 130/13, 131/3, 134/19,

14/36, 143/11, 146/10ayrıl.sa, 15/2,

15/8, 158/20, 165/17, 167/19, 167/23, 168/18, 168/25, 169/17, 170/46, 171/11,

173/2, 174/24, 175/17, 175/5, 176/13, 180/3, 181/9, 185/17, 185/21, 185/30,

185/32, 188/8, 198/20, 199/16, 199/18, 20/30, 201/1, 205/1, 208/9, 209/9,

210/5, 211/2, 213/13, 213/19, 221/21, 222/12, 222/16, 224/2, 224/3, 23/9,

230/63, 230/93, 233/4, 233/5, 233/6, 238/22, 243/10, 243/16, 27/19, 3/22,

3/23, 30/6, 31/7, 36/6, 37/27, 40/20, 41/5, 44/9, 48/5, 51/19,

51/20, 58/38, 58/5, 66/29, 70/10, 73/9, 76/58, 77/1, 77/2, 80/8,

84/14, 88/6, 9/4, 9/6, 91/11, 97/27

C. 239/22

cövher-i c. 122/2

ârâyış-ı c. 201/1

terk-i c. 114/11

c.-ı cânlar 59/1

‘ışkıngdilber-â c.-û cigerim 63/13

c.+ a 107/8, 12/28, 15/4, 153/2, 156/13, 157/1, 163/9, 166/15, 168/1,

- 177/18, 185/3, 19/6, 190/1, 191/16, 199/20, 2/27, 207/2, 207/8, 214/7, 215/11, 228/2, 230/157, 243/35, 50/22, 51/11, 53/6, 55/11, 76/76
- c.+ da 108/13, 119/17, 119/18, 244/23
- c.+ dadur 192/10
- c.+ dār 33/16, 76/76
- c.+ dīn 108/18, 118/22, 12/6, 13/41, 137/1, 15/5, 169/11, 174/17, 175/26, 211/1, 23/12, 245/18, 35/22, 7/10, 86/8, 94/18
- c.+ dūr 41/14, 84/13, 98/17
- c.+ ı 112/2, 143/7, 144/18, 20/27, 210/20, 241/1, 3/26, 58/6, 64/16, 90/20
- c.+ iŋg 10/6, 108/11, 109/21, 162/9, 174/8, 202/3, 25/17, 69/34
- c.+ iŋga 125/18, 185/25, 55/9
- c.+ iŋgda 192/23
- c.+ iŋgdın 156/2, 50/17
- c.+ iŋgnı 233/9
- c.+ ım 100/26, 159/3, 166/17, 172/10, 199/6, 228/1, 230/155, 239/35, 245/17, 245/7, 5/6, 51/7, 58/24, 60/6, 63/28, 77/50
- c.+ ıma 223/48
- c.+ ımda 123/18, 228/12
- c.+ ımı 239/36
- c.+ in 238/10, 36/14, 69/30, 69/35, 76/56, 81/5, 81/8
- c.+ ina 105/25, 76/93, 9/21
- c.+ inda 144/6
- c.+ indın 29/23, 76/54
- c.+ ını 20/12
- c.+ lı 98/20
- c.+ lar 102/13, 113/10, 141/12, 203/3, 40/24, 95/20
- cān-ı c.+ lar 59/1
- c.+ ları 106/4
- c.+ lı 196/19, 76/57
- c.+ sız 196/19, 98/20
- c.+ ver 14/29
- cānān F. sevgili, mâşuk
- c. 174/17, 69/35
- c.+ a 159/11, 166/27, 168/2
- c.+ dın 86/7
- cānāne bkz. cānān
- c.+ dın 232/11
- cānever F. canlı, diri
- c. 196/26
- cāvdān F. ebedî, bengü
- c. 76/144
- cây F. yer
- c. 115/11, 162/26, 234/18, 26/7, 31/26, 88/4
- c.-ı Hindistān 38/13
- c.-ı pinhān 199/24
- c.+ a 104/24, 104/26, 118/25, 231/9, 169/2
- c.+ da 140/10
- c.+ ı 237/55, 244/27, 32/4, 54/23
- c.+ iŋg 166/28, 166/4, 2/19, 37/11

- c.+ ıngda 104/64
- c.+ ın 213/28, 43/26, 156/19
- c.+ ında 104/3, 108/3
- c.+ lar 110/8, 20/22, 72/13
- c.+ mış 94/30
- c.+ na 116/20
- c.+ sız 105/21
- câyiz A. izinli, icâzetli
- c.+ dir 202/3
- c.+ dur 69/5
- cebhe cephe
- c.+ si 242/3
- cebir cefâ, zülüm
- c. 158/6, 2/25, 20/49
- c.+ de 135/5
- cebr bkz. cebir
- c. 12/33, 125/18, 145/19, 15/12, 20/58, 27/21, 62/12, 9/21
- c.-u cefâdın 203/4
- c.-u zülüm 142/18
- c.+ i 105/21
- c.+ ıng 15/4
- c.+ indin 30/6
- cebrâ'îl melek adı
- c. 117/27
- C. 128/27, 132/10, 230/43, 237/6
- ced kavgacı
- c. 13/9
- cedd A. dede, büyük baba, ata
- c.+i 170/18
- cedâl A. cedel, kavga
- cengng-i c.+ i 60/10
- cedel A. kavga
- ceng-i c. 156/10
- c.+ i 198/17
- ceng F. savaş
- c. 117/24, 187/8, 218/26, 8/16, 87/8
- beğs-i c. 197/11
- c.-i cedel 156/10
- c.+ de 183/11
- c.+ dür 26/16
- c.+ e 88/14
- c.+ i 198/17, 43/6
- c.+ inde 133/5, 161/13
- c.+ indin 14/3
- c.-ngi cedâli 60/10
- cefâ F. eziyet, cefa
- c. 105/19, 111/3, 132/19, 132/4, 170/10, 185/25, 2/25, 214/7, 223/9, 228/2, 230/3, 55/5
- c.+ da 169/14
- cebr-u c.+ dın 203/4
- c.+ dur 95/18
- cevr-i c.+ ng 204/21
- c.+ ğa 162/9
- c.+ lar 81/20
- c.+ lardın 30/4
- c.+ larga 30/3
- c.+ larıng 131/5
- c.+ nı 170/7

c.+ sı 81/24	c.+ ıng 100/21, 101/24, 130/9
cevr-i c.+ sı 27/3	māh-ı c.+ ıng 228/11
c.+ sındın 165/3	c.+ ıngı 75/10
c.+ ya 12/35	c.+ ın 21/12, 31/8
cehd A. çalışma, çabalama	c.+ ında 105/29, 76/138
c. 1/2, 151/2, 232/26, 233/18, 3/15, 79/5, 99/4	c.+ ını 76/148
c.+ i 197/21	c.+ in 172/14
cehālet A. cāhillik,	vaşl-ı c.+ indin 224/7
c.+ dın 189/1	c. +ı 159/19
cehennem A. cehennem	c.+lı 143/12, 239/11
c. 140/15, 177/19	cennet A. cennet
nār-ı c. 100/30	c. 119/19, 202/7, 230/106, 239/12, 37/11, 54/23, 70/20, 72/12, 72/15,
c.+ de 59/14	81/21, 81/6, 90/7
cellād A. öldürmeye görevli	c.+ de 244/27
c. 144/4, 214/9, 218/26	c.+ din 115/3
c.-ı cihān 15/6	c.+ i 237/33, 237/37
c.+ dur 181/13	ceren ceylan
cem ^c A. toplam, toplu	c. 246/24, 28/11
c. 101/20, 117/18, 197/14, 230/14, 243/9, 25/9, 49/2, 5/19, 61/17	cesed A. ceset, naaş
c. + ine 230/68	c. 126/11, 171/11, 174/18, 174/24, 185/32, 199/16, 199/5
cem bkz. cem ^c	C. 190/18
c. 134/14, 192/12, 192/4, 198/12, 89/3	c.+ de 134/19
cemād A. cansız varlıklar	c.+ din 106/4
c.+ lar 51/15	c.+ ge 66/35
cemāl A. güzellik	c.+ im 190/13, 57/5
c. 171/19, 173/22	c.+ inde 112/2
c.-ı Celīl'lu-llāh haķı 92/2	c.+ ler 20/30
c.+ ı 171/21, 202/7	cevāb A. cevap

- c. 10/10, 139/10, 20/33, 225/27, 23/18, 233/12, 42/6, 69/15, 76/40
- c.+ ıng 108/4, 93/23
- c.+ ın 189/34, 22/10, 230/102, 230/86
- cevār A. yakın,
- c.+ ıngda 209/9
- cevher A. asıl, cevher
- c.+ dür 121/3
- c.+ e 196/4
- c.+ in 196/1
- c.-i cān 122/2
- cevlān A. dolaşma, gezinme
- c. 188/8
- cevr A. cefâ, zülüm
- c.-i cefāng 204/21
- c.-i cefâsı 27/3
- c.+ inde 170/10
- c.+ indin 165/3
- cevşen A. zırh, savaş elbisesi
- c. 50/9
- cezb A. etkileyerek kendine bağlama, kendine çekme
- c.+ imdin 9/18
- Cübbe geniş elbise
- C. 50/9
- cezā A. cezâ
- rūz-ı c.+ dur 219/6
- c.+ sın 158/6
- cezāre A. ada
- c. 38/23
- cıgır su kanama sesi, bığır bığır
- cıgır c. 76/35
- cıglad - bitkinin çok ve hızlı çıkması
- c.- ıp 20/26
- ciger F. ciğer
- c.+ i 205/14
- c.+ im 57/5, 63/13
- c.+ in 231/17, 74/7
- c.+ li 98/12
- cihān evren, dünya
- c. 115/1, 116/13, 122/1, 129/19, 14/11, 149/11, 15/1, 15/2, 15/4, 151/9, 154/17, 156/17, 158/20, 168/20, 175/5, 185/1, 185/15, 185/21, 188/2, 192/14, 196/1, 201/2, 215/5, 221/21, 224/11, 224/7, 228/4, 228/8, 230/93, 3/15, 3/17, 38/5, 4/11, 49/1, 5/19, 54/22, 66/16, 66/43, 69/7, 77/21, 91/11, 91/4, 215/12, 230/3
- cellād-ı c. 15/6
- Hind-u Sind-u Dekken-u devr-i c. 101/18
- mülk-i c. 175/21, 197/9
- c.+ a 100/1, 105/10, 110/1, 157/2, 168/3, 189/4, 201/2, 221/21, 230/157, 239/30, 33/5, 76/3, 79/4, 239/21
- c.+ da 108/1, 110/1, 119/18, 122/11, 141/6, 145/9, 16/14, 168/34, 170/39, 183/9, 203/3, 211/2, 217/10, 237/25, 35/19, 58/18, 58/29
- c.+ dın 12/30, 12/5, 12/6, 148/13, 163/7, 235/1

c.+ dur 151/4, 192/13, 205/25	c.+ de 20/40
c.+ ı 102/18, 102/3, 106/14, 13/2, 13/8, 149/18, 157/7, 196/15, 221/14, 46/5, 71/5, 75/11, 91/6, 94/3, 97/23	cism A. gövde, beden, vücut c.+ im 174/3, 60/7
c.+ iñg 105/21, 162/10, 219/17, 234/1, 237/9, 54/6, 61/6, 84/7	colāb armut ç. 198/10
c.+ sız 159/11	cōş F. cūş, kaynamak
cihāngīr F. dünyayı fetheden	c. 103/10, 151/14, 161/17, 23/2, 58/42, 73/1, 89/18, 89/3, 96/10
c. 218/9	c.+ a 104/6, 44/15, 244/20, 67/17, 88/1
cihānhār F. dünyayı yeyen ve tutan	c.+ ar 157/5, 70/13
c. 64/15	c.+ dın 56/2
cihet A. yön	c.+ ğa 221/29
c. 230/105	c.+ ğına 230/149
cilev F. ön,	c.+ ğında 56/5
c.+ i 200/8	c.+ ı 56/1
c.+ iñgde 182/32	c.+ ındadur 113/1
cilevdār F. önder,	c.+ ındın 230/87
c.+ ı 223/21	c.- an 105/2
cilve A. cilve, naz	c.- ar 234/13, 236/14, 70/9
c. 171/19	c. 141/6
cōmerd F. < cevānmerd, esirgemeyen, eli açık, ahi	c.- ğına 205/1
c.+ iñg 73/10	c.- ğun 148/9, 162/13, 65/8, 76/18
cin A. cin	c.- ğundadur 199/6
c. 216/10, 68/10, 83/5	c.- ğunlığı 65/24
c.+ dın 54/15	c.- ı 89/2
c.+ dūr 189/25	c.- ımdın 77/32
c.+ ge 177/7	c.- ıp 230/48
c.+ iñg 81/12	c.- madım 23/9
cins A. tür, nev, çeşit	c.- up 156/8, 175/16
	cōşdır – F.+T. coşdurmak

c.- dı 98/23	c.+ ni 27/16
cōşdur – bkz. cōşdır	cümle A. tüm, hepsi
c.- up 100/33	c. 115/10, 119/18, 12/5, 136/4, 200/10, 33/16, 51/15, 76/76
c.- ur 106/17	c.+ ye 230/146
civān F. genç	cümri hırsız,
c. 120/6, 120/7, 134/8, 230/94, 95/23	c.+ niṅ 106/57
ķız-u c. 189/22	cünbān F. hareket edebilen yaratıklar
c.+ lık 134/9	c.+ lar 140/7
cövren - şikâyet etmek, yanmak	cünbende F. bkz. cünbān
c.- di 205/14, 76/81	c.+ ler 185/10, 210/20
cömerd < civānmerd F. eli açık bahşış eden	c.+ niṅ 64/9
c.+ e 114/14	cünbüş F. kımıldı, hareket
c.+ iṅ 143/7	c. 155/11, 191/32
c.+ ler 90/8	cünde < jende F. eskimiş elbise
cudā F. ayrı	c.+ ni 154/7
c. 66/1, 9/7	cūr F. râzı
c.+ larka 209/9	c. 42/24
cul at ve bz. Hayvanın örtüsü	cür'et A. cüret, cesâret
c.+ lıya 143/1	c. 45/9
cum' a A. Cuma günü	c. 161/20
c. 230/14, 230/140	cürm F. günâh, hatâ
cumā'	c. 58/15
c. 200/4	c.-i 'iṣyān 77/10
cur' a A. yudum, kadehte kalan son damlalar	c.-i günāhdın 203/6
c. 230/155, 77/50	c.-u günâsin 59/7
c.+ dın 65/25	c.+ e 10/15
cülge F. düz yer, dağ arasındaki geniş ve düz yer	c.+ im 188/2, 205/27, 210/4
c. 130/5, 130/6	c.+ inî 64/22
Tm. T. cülgā	cüz F. illâ

c. 104/56	C.+ ing 104/55
Ca' fer A. imâm Cafer sâdık	Celîl'lu-llâh A. büyük Allah
C. 242/3	cemâl-ı C.-llâh hâkı 92/2
C.+ e 170/20	Cemâl A. güzellik
cihân F. evren	C. + ın 239/7
C. 216/20	Cemşid F. İran mitolojijisinde dördüncü padişah
Câmıyan F. şehir adı	C. 110/2, 9/21
C. 101/19	Cenâdil A. Hz. Ali ile savaşan kişi
Cebbâr A. Allahın adı	C.+ ing 109/1
c. 230/129	Ceĥim A. cehennem
C. 123/1, 125/18, 13/2, 157/9, 17/13, 170/22, 188/1, 214/9, 58/15, 76/99	C. 93/10
Ceberut metafizik âlemi	Ceyhûn Orta Asya'da ırmak adı
C. 104/55	âb-ı C. 13/35
Cebrâ' il A. melek adı	Ėubbet'ül-islâmda C. 128/18
C. 132/14, 39/32	Cim Arap harfi
C.+ ing 72/8	c. 99/4
Cehl A. cehâlet	C. 69/5
C. 66/19	Circis peygamber adı
Cehûd A. yahûdi	C. 238/22
c. 230/31, 230/39, 230/41, 230/46, 230/48, 230/49	
C. 85/9	
c.+ a 230/134, 230/28, 230/34	
c.+ lar 230/135	
Celîl A. Allahın sıfatı	
C. 119/16, 188/1, 64/1, 64/10, 64/15, 64/2, 64/20, 64/25, 64/3, 64/4, 64/5	

Ç

çaṅg toz

ç.+ ında 133/6

çaf - kesmek

ç.- an 109/15

çafıl - kesilmek

ç.- up 35/25

çafrız çapraz

ç. 124/8

çağır - Tm. T. çağır, dâvet etmek

ç.- dıḡıṅg 245/33

çaḡlan - keyfi yerinde olmak, Tm. T. çarḡ F. felek, gök

çaḡlan-

ç. 215/6

çahâr F. dört

ç. 230/104

çal - çalmak, kılıç vurmak

ç.- dı 136/13, 150/4, 230/57, 66/2, 74/1

ç.- ḡın 10/20

ç.- ım 217/7

ç.- ımlı 242/5

ç.- sa 14/35, 218/4, 76/20, 83/9

ç.- saṅg 79/1

ç.- up 20/29

ç.- ur 134/8

çala gevşek

ç. 10/18

çaldır - çaldırmak DLT 358/285 çaltur-

ç. + sam 238/27

çalın - çabalamak

ç.- dıḡça 49/1

ç.- maz 76/58

“çalın –“

ç.- up 3/15

çaman tembel (at ve bz.)

ç. 26/8

çap - kesmek,

ç.- arman 32/3

ç.- mak 191/5

ç. 102/20, 172/9, 203/3, 239/34, 70/27

ç.-ı felek 122/15, ç.-ı çenbere 245/34

ç.+ ıṅg 144/7, 235/3, 97/11, 99/23

ç.+ ına 171/3

ç.+ mu 129/10

çāşt F. kuşluk vakti

ç. 65/15

ç. 91/5

ç.+ ıṅga 162/16

ç.+ ım-u şāmım 181/8

çat – bağlamak; DLT 413/324 ‘katmak, eklemek’

ç.- ar 77/31

çatıl - bağlanmak

ç.- an 142/22

çaḡ - zehirleme, sokmak

ç.- ar 59/12

çağ çağ, zaman	ç.+ lar 124/12, 127/12, 127/16, 127/2, 127/20, 127/4, 127/8
ç.+ da 183/5	ç.+ larda 166/10
ç.+ lar 73/13	ç.+ ları 29/5
çakıl - ateş yakılmak	ç.+ lasam 238/22
ç.- ur 76/42	ç.+ lâ-rlar 11/8
çağır içki	Ç.+ ırın 239/18
ç. 52/3	çağa Tm. T. çağa
çağırhor içki içen	ç.+ m > çağām 245/8
ç.+ ınğ 20/61	çağır - Tm. T. çağır dâvet etme
çağmağ/ğ ateşleme âleti	ç.- ayın 230/80
ç.+ a 179/4	ç.- dı 65/17
çav ün, şöhet	Tm. T. çağır + ır > çağır - ç.- in
ç.+ ı 128/22	71/12
ç.+ ınğ 184/1	çāk F. yırtık, yarık
çābuk çabuk	ç. 12/3
ç. 66/19	ç.-i geribān 226/14
çāğ Tm. T. çağ, zaman, asır	çün F. zīrâ
ç.+ dur 127/12, 127/16, 127/2, 127/20, 127/4, 127/8	ç. 206/7
ç.+ ıdur 63/17	çār F. dört
ç.+ ınğdur 167/10	ç. 109/23, 124/13, 137/13, 22/8, 70/33, 90/11
ç.+ ında 92/13	çāre F. çāre
ç.+ ır 223/9	ç. 121/7, 173/33, 204/18, 204/9, 217/5, 51/8
ç.+ ır- 92/33	ç.+ sin 198/15, 208/6, 21/14, 43/21
ç.+ ır-dılar 31/21	çāresāz çare buulan
ç.+ ır-sağ 102/13	ç. 60/14
ç.+ ır- 104/45, 104/61	ey-ā ç. 230/53
ç.+ ır-lar 122/20	Raḥīm-i ç. 210/2
ç.+ lan- 110/7	çārşenbe F. çarşamba

- ç. 65/15
- çāş - dağılmak
- ç.- ar 157/5, 70/22
- ç.- ası 242/10
- ç.- dı 141/2
- ç.- dım 112/7
- çāşı çarpık,
- ç. 196/22
- çaķ Tm. T. çağ, çağ
- ç.+ ığa 213/10
- çāy F. kuyu
- ç. 230/48
- ç.+ a 130/9, 133/20, 169/16, 170/11
- çüyri - çürümek
- ç.- ymez 236/15
- ç.- mez 186/15
- ç.- r 108/11
- çüyrik çürük
- ç. 196/1, 196/3
- çenġ mûsiki âleti, el
- ç. 202/5
- ç.+ ine 245/22
- çenġ çenġ çalgı sesi
- ç.+ e 202/5
- çek - çekmek
- ç. 38/30
- ç.- dı 79/4
- ç.- di 171/24
- ç.- digim 181/11, 57/3
- ç.- diler 170/33
- ç.- e 155/4, 155/8, 186/5, 234/8
- ç.- edür 42/8
- ç.- egörgin 158/6
- ç.- em 130/1
- ç.- en 144/11, 155/9, 4/28
- ç.- ene 198/6
- ç.- enler 78/11
- ç.- er 128/25, 155/2, 158/26, 161/5, 173/12, 179/8, 204/21, 205/15, 213/10, 26/10, 26/14, 33/18, 76/75
- ç.- erge 244/11
- ç.- erler 177/4, 246/19, 90/16
- ç.- inġler 230/42
- ç.- imli 243/7
- ç.- ip 102/13, 109/7, 171/9, 236/11, 34/15, 62/20, 81/20, 93/12
- ç.- ipdür 226/4
- ç.- mǎġe 111/3, 72/7
- ç.- mǎn 179/19
- ç.- me 121/1, 36/23
- ç.- meklik 80/3
- ç.- meseġ 140/19
- ç.- mesün 69/9
- ç.- meyǎn 193/8
- ç.- meyen 173/23
- ç.- mez 155/12, 220/9
- ç.- miş 55/10, 57/9
- ç.- se 176/13, 177/19, 192/25, 192/26, 192/27, 243/3, 89/17, 89/18, 89/19

ç.- seŋ 155/17, 187/2, 2/25	çendân F. çok, bir kaç
ç.- üp 132/4, 140/11, 19/12, 203/3, 33/15, 55/1, 65/19	ç. 216/20, 63/21, 76/57
ç.- üpdür 146/8	çene - hedef tutmak,
çekik serçe gibi bir kuş türü	ç.-+ ip > çenâp 8/18
ç. 78/2	çeşm F. göz
çekil - çekilmek	ç. 181/10
ç.- di 107/7, 131/18, 87/5	Ç.-i ırâğımdur 170/3
ç.- en 169/7, 98/7	ç.-i giryân 231/18
ç.- ip 228/15	ç.+ e 188/26
ç.- -mezdin 61/20	ç.+ inġ 15/6
ç.- miş 242/19	ç.+ inġe 49/18
ç.- ür 126/15, 214/2, 93/22	ç.+ imni 99/10
ç.- -ür 76/21	ç.+ indin 239/33
çekül - çekilmek	ç.+ ine 58/42
ç.- üp 135/8	çeşme F. pınar
çem fırsat, olumlu durum	ç. 173/28
ç. 193/6	ç.+ din 230/45
çemen F. çimen	Ç.+ din 169/16
ç. 246/24	ç.+ ler 244/16
ç.+ indin 124/6	ç.+ li 110/4
ç.+ li 246/23	ç.+ si 242/15, 65/34
çemender tebel kişi	ç.+ sini 173/27
ç. 57/8	çeşmevâr F. pınar gibi
çen zan, tahmin	ç. 230/44
ç.+ din 188/2, 210/4, 54/13	çeten çevresi kuşatılarak korunmuş yer
ç.+ ine 26/9	ç. 110/11
çenber F. felek, gök	çetr F. şemsiye
çarh-ı ç.+ e 245/34	ç. 182/29
ç.+ münġ 129/10	çevir - çevirmek, değiştirmek

ç.- di 7/7	şem ^c -i ç.+ ı 170/35
ç.- diŋ 168/32	Çeşm-i ç.+ ımdur 170/3
ç.- ip 141/10	ç.+ lar 155/5
çevril - çevrilmek	ç.+ muŋ 129/16
Ç.- mez 110/14	çırçık/ğ sıkıntı
ç.- ür 193/14, 76/34	ç.+ ı 49/1
çeyne - çigneme	çırila - çağırnak
ç.- geniŋ 215/13	ç.- y 181/20
Tm. T. “çeynā –“	Tm. T. “çirlā –“
ç.+ ir > çeynār 76/51	ç.+ ip > çirlāp 31/19
ç. + ip > çeynāp 106/32	çırlan - yüksek sesle ağlamak
çıda - dayanmak	ç.- up 106/52
Tm. T. ç. + ip > çidāp 223/26	çırılak kuş türü
çın gerçek, doğru	ç. 78/2
ç. 116/20, 137/1, 145/4, 152/5, 192/4, 195/8, 199/25, 2/11, 213/1,	çırmaş - sarılmak
216/11, 221/14, 221/18, 36/22, 37/18, 49/20, 54/20, 69/25	ç.- ıgu 168/26
ç.+ da 98/9	çık - çıkmak
ç.+ dın 54/14, 54/28	ç. 246/9, 1/2
ç.+ dur 113/5	ç.- a 124/11, 158/18, 174/22, 234/2, 25/1
çıplak çıplak	ç.- am 124/3, 130/16, 130/4
ç. 120/1, 131/9	ç.- an 35/1, 75/5, 77/5, 98/16, 98/2
çıra bkz. çirāğ	ç.- ar 102/24, 106/49, 13/43, 140/16, 175/3, 194/5, 200/4, 212/1, 214/6,
ç.+ sı 11/14	235/18, 26/19, 27/14, 35/14, 40/27, 45/5, 72/2, 76/65, 76/75, 83/12,
çirāğ F. ışık	83/16, 83/2, 83/20, 83/4, 83/8, 9/12, 9/16, 9/2, 9/20, 9/24,
ç. 228/7, 90/13	9/28, 9/4, 9/8
ç.+ a 16/5	ç.- ardım 188/2, 210/4
ç.+ dur 101/3, 196/9	ç.- arlar 177/20, 76/77
ç.+ ı 119/5, 94/12	

ç.- ar-ma 61/15	çöcuğ domuz yavrusu
ç.- armaz 219/1	ç.+ ını 28/16
ç.- dı 104/13, 104/15, 104/21, 115/16, 136/1, 136/9, 153/2, 225/10, 230/130,	çigid tohum, çekirdek
230/22, 230/48, 230/69, 245/40, 34/2, 34/3, 56/1, 92/26, 96/7	ç.+ indin 198/10
ç.- dıng 119/22	çıygır -yüksek ince sesle bağırarak
ç.- ār 194/14, 95/22	Tm. T. ç.+ ır çıygırır > çıygıyr 76/130
ç.- ıp 113/3, 133/7, 172/12, 221/2, 33/13, 77/23	ç.- ıp 20/29
ç.- ıpdur 101/11	çign disikle omuz arası
ç.- ışdın 76/125	ç.+ e 2/16
ç.- ışı 178/10, 178/12	çihār F. dört
ç.- inça 122/8	ç. 151/11
ç.- mağıl 223/2	Çihāryār Peygamberin dört halifesi
ç.- mayan 193/4	Ç.+ dur 104/39
ç.- maz 106/38, 108/13, 134/23, 156/16, 163/18, 169/28, 193/1, 212/4, 218/14,	Çilim nargile
220/11, 225/27, 241/11, 50/33, 8/22, 96/3	ç. 108/19
ç.- māga 188/8	ç.+ niṅg 242/12
ç.- mār 222/16	çilimkeş nargile bağımlısı
ç.- miş 155/13, 196/17, 211/11	ç. 108/13, 108/17, 108/2, 108/21, 108/4, 108/9
ç.- sa 175/17, 5/9	çille kırk gün, yayın ipi
ç.- saṅg 182/21, 243/29	ç. 25/7
ç.- sun 149/18	ç.+ siz 169/8
çakar - çıkarmak	Çilten tasavvufta kırk kişi
ç.- a 153/11	ç. 221/23, 83/13
ç.- dım 174/6	Ç.+ de 54/18
Tm. T. çıkār < çıkarır	ç.+ ler 92/23
ç. 20/26	Çin Çin
	Ç. 2/3, 242/
	Ç.-i Māçinde 128/13
	Ç. 65/11

Çermek/g pijamanın bel kısmı

ç.+ e 50/29

çoy - Tm. T. çöy, ısıtmak

ç.- ar 169/26

çıyan akrep Tm. T. çıyān

ç.+ lar 20/43

ç. 50/29

çofan çoban

ç. 179/3, 41/9, 50/13, 198/11

ç.+ lar 213/12

çoğ - toplu çıkmak

ç.- an 13/28

çola kimsesiz boş yer

ç. 42/3

çolan - dürülmek

ç. 175/5

çolaş - sarılmak

ç.- ip 76/88

ç.- mak 168/26

ç.+ a 88/12

çomak dayak

ç. 20/48

çoğ çok

ç. 13/3, 198/18, 203/14, 205/27, 208/2, 218/9, 223/35, 229/4, 230/122,

232/25, 59/13, 63/15, 63/26

ç.+ dın 110/5, 223/54

ç.+ dur 98/10

ç.+ lar 103/5, 51/5, 7/4

ç.+ larıñg 113/3

ç.+ lardın 27/26

çoğlan - çoğalmak

ç.- ur 106/30, 134/20

çoğa topluluğa, çoklu yere

ç. 50/13

Çovdır Göklen komutanı

Ç. 244/12, 244/17, 244/2, 244/21, 244/25, 244/29, 244/4, 244/8

çoz - toplu yürüş/saldırı

ç.- sa 106/64

çöñgñgel - gözün zayıflaması

ç.- ür 95/2

çök - çökmek, oturmak

ç.- ecek 34/12

ç.- en 182/27, 182/5

ç.- erler 177/8

ç.- ip 221/4

ç.- üp 175/29, 35/14

çöker - çökdürmek

ç.+ ir çökār 27/13

ç.- mez 219/3

çöl çöl

ç. 185/8, 20/10, 223/34, 77/43, 8/13, 98/6

ç.+ de 152/11, 179/15, 210/23, 25/5, 53/17, 62/10, 71/6

ç.+ dür 38/12

ç.+ e 212/1

ç.+ i 179/31

ç.+ istān 2/19

ç.+ ler 155/12, 59/10

ç.+ lerde 122/20, 182/7, 191/13, 33/3,
91/7

ç.+ lere 124/3

ç. + inde 238/7

çüb F. ağaç

ç.-i himmetnî 64/15

ç. 66/16

çü F. zirâ

ç. 100/8

çüm - dalmak

ç.- dim 58/42

çün F. zirâ,

ç. 100/17, 100/21, 208/11, 24/4, 245/20,
245/32, 63/33, 63/6, 92/12,

92/16, 92/2, 92/20, 92/24, 92/28, 92/32,
92/36, 92/4, 92/8, 99/5

Çünkü F. zirâ

D

Dargana şehir adı	Dımaşk şâm, Suriyenin başkenti
D. 13/37	
Daqyânus A. eshâbı kehf zamanındaki padişah	D. 238/6, 170/11
D. 133/11	Durdı Mahtumkul'nun çağdaşı olan şâirin adı
Dâbbet'ül-arz A. kıyamet günü kopacak bir nesne,	D. 236/1, 237/49, 98/1
D.-arz götâr 106/13	Düldül Hz. Ali'nin atı
D.-arz âtlı 14/1	D. 101/15, 109/19, 72/9, 87/5
Dâğıstân bölge adı	şah-ı D. 245/31
D. 182/24	şîr-i D. 101/14
Dâl Arap alfabesi	D.+ e 109/4
D. 69/8, 99/7	da hem, daha anlamındaki bağlaç
Deccâl dinî inançlara göre kıyâmete yakın bir zamanda ortaya çıkacak olan yalancı ve kötü yaradılışlı bir kimse	d. 104/37, 122/13, 153/7, 174/17, 216/12, 216/16, 216/4, 47/24, 70/27, 71/2
D. 13/40, 14/1, 240/25, 240/6, 76/7, 240/17, 68/6, 68/9, 83/11	dañg tan, imsak vakti
D.+ dın 14/25	d. 178/8
D.+ ı 13/44, 240/23	dağal F. yalan, hile
Defna melek adı	d. 242/22
D. 39/22	dal ağacın dalı,
Dehistân Türkmenistan'ın Balkan vilâyetindeki kıvıl Etrek ve Esengulı ilçelerine bağlı, Hazar Denizi'nin doğusunda eski ilin adı,	d.+ dın 39/23
D.+ a 85/12	d.+ dur 242/19
d.+ ıñg 91/1	d.+ ı 194/2
Dekken yarım ada adı	dal - suya dalmak ya boğulmak
Hind-u Sind-u D.-u devr-i cihân 101/18	d.- mazdın 61/3
	dalda arka, sığınak,
	d. 125/5, 71/14
	d.+ dur 59/16

d.+ sna 188/18	Cugatâyi- Farsi s. 152) DLT: tarı-
d.+ da 84/6	“toprağı sürmek” 559/461
dalda - korumak	d.- dı 225/17
Tm. T. d. + ırlar > daldârlar 182/29	daş dış, uzak,
dalmın - yardım isteğiyle dudaklarını yalamak	d. 118/14, 16/8, 187/1, 207/5, 218/14, 230/60, 29/16, 47/4, 58/43,
d.- ıp 27/17	73/12
dalna - ayırt etme	d.+ a 134/23, 76/79
d.- may 196/20	d.+ dın 104/21, 46/4
d.- maz 47/24	d.+ dür 215/9
damar damar, DLT 182/155 Oğuzca.	d.+ ğında 56/6
d. 97/26	d.+ ı 236/24, 40/9
d.+ ın 106/58	d.+ ıng 19/9
d.+ lar 20/31	d.+ ınga 106/10
d.+ na 104/53	d.+ ıngnı 43/25
damak boğaz	d.+ ım 176/5
d. 8/7	d.+ ımıza 146/2, 146/8
dağı daha, uine DLT 545/446 ‘Oguzcada 'beraber, ile' anlamınadır.	d.+ ın 57/12
d. 226/22	d.+ ına 18/16
dağı yine DLT 545/446 ‘Oguzcada 'beraber, ile' anlamınadır.	d.+ ında 100/34, 103/9, 13/36, 134/4, 145/14
d. 230/108, 230/96, 203/9	d.+ ındadır 113/14, 113/6
dâhil A. iç, içeri	d.+ ındın 163/14, 194/16, 30/5
d.-ı dâr 230/132	daş – coşmak, DLT 327/265, Yağma, Toxsı ve Türkmenlerce “çıkma”
darğa - dağılık olmak, dağılmak	d.- ma 156/8
d.- dı 236/5	d.- madım 23/10
“dargâr “	daşar dışarı
d.- + ır < dargârlar 11/16	d. 230/130
darıy – Çağ. T. “darı-“ Tm. T. darıymak, rast gelmek, isâbet et- (Ferheng-i	daşdır - coşdurmak
	d.- dı 98/21

dağ- takmak; ‘DLT 272/238 Oğuzcada dağ dağ, Tm. T. dāğ	
takmak	d. 103/13, 105/27, 109/6, 11/19, 130/4,
d.- arlar 177/2, 177/12	130/6, 133/13, 182/35, 185/2,
d.- ıp 221/20	20/44, 20/56, 21/7, 222/6, 240/7, 78/1,
da‘vā A. dāvā	91/12, 93/14
d. 116/28, 194/8	d.-ı dāşı 109/9
d.+ dur 199/18	d.-ı hicrān 131/10
d.+ yı 189/40	d.-ı ḥasret-din 189/2
da‘vet A. dāvet	d.-u dāşlar 100/33
d. 64/14	d.+ a 238/11, 53/2, 65/30
da‘vi A. iddia	d.+ da 218/30, 71/6
d. 128/21	d.+ dın 112/8, 238/11, 40/15
dayan - dayanmak	d.+ dur 237/13, 237/9, 38/19
d.- cıdur 160/9	d.+ ı 115/13, 117/9, 153/2, 204/23,
d.- ğan 168/6	237/13, 237/25, 237/29, 245/26, 27/16,
d.- ma 37/22	65/10, 81/13, 82/18, 89/20
d.- mağ 126/4	derd-i d.+ ı 170/33
d.+ cı 147/3	d.+ ıdur 170/15, 63/16
dād F. feryât, adalet isteği	d.+ ıd-ur 63/29
d. 109/17, 27/17, 49/9	d.+ ıng 20/10
d.+ a 175/15	derd-u d.+ ıngdur 167/9
d.+ ınga 156/9	d.+ ıld-ın 35/23
d.+ ım 71/13	d.+ ın 155/3
d.+ ımı 169/27	d.+ ina 62/6, 63/7
d.+ ını 65/18	d.+ ında 112/5, 132/1, 155/1, 184/7,
d.+ lar 51/14	237/17, 237/21, 238/15, 56/7, 75/9
dād - tatmak	d.+ ında; 92/15
d.- anlar 225/9	d.+ ındın 109/7, 170/41, 172/7
dā‘imā dāyımā	d.+ ını 76/16
d. 226/15	d.+ ınıng 114/1, 81/15, 83/15

d.+ lar 110/10, 110/5, 121/6, 124/20, 124/4, 124/8, 130/12, 132/6, 136/8,	d.- mǎng 36/25
14/34, 155/7, 163/15, 177/2, 20/21, 20/24, 210/23, 218/22, 242/, 246/3,	deli Tm. T. dāli,
27/13, 34/6, 4/2, 40/12, 43/1, 59/10, 76/19, 76/23, 78/1, 83/10,	d. 147/3, 151/14, 179/11, 56/16, 56/6, 73/1, 82/12, 91/11, 91/12
84/11, 95/10, 38/11	d.+ li 246/6
d.+ larda 166/11, 182/6, 91/8	d.+ likdür 5/14
d.+ lardın 105/27, 163/1, 177/11, 177/13	dām F. tuzak
d.+ lardil.-en 49/5	d. 167/23
d.+ ları 145/18, 29/7	d.-ı zülfiṅg 63/22
d.+ larıṅg 113/3, 137/9, 43/5	dāmād F. dāmât
d.+ la-y 74/7	d.+ ıdur 170/1
d.+ mı 13/34	dāmen F. gömleḡin eteḡi
daḡıt - Tm. T. dāḡıt-, daḡınık etme	d.-i vaşliṅg 60/12
d.- dı 174/19	d.-i yār 87/9
d.- ma 116/7	dān F. bilinen, belli
dāḡla - Tm. T. dāḡla + ıp/ır > dāḡlā,	d. 186/16
d.- p 216/5	dāne F. tâne
d.- rlar 106/58, 140/11	d. 146/8, 167/23, 245/13
dāl < deḡil Tm. T. deḡil	dar Tm. T. dār, geniş olmayan
d. 7/17	d. 135/6, 162/27, 41/5, 53/16, 53/19
d.+ dür 156/10, 38/2, 239/5	dār A. ev
d.+ mi 80/1, 80/10, 80/2, 80/4, 80/6, 80/8, 99/16, 99/17, 99/18,	daḡıl-ı d. 230/132
99/19	d.-i miḡnetde 185/23
dalaş - Tm. T. dālaş-, çaba göstermek, mücadele etmek, saklanmak	mekān-u d.+ ı 239/32
d.- dı 150/2	dār'ül-beḡā A. bâkilik ev, ahiret
d.- ıp 148/7	d.+ da bizni 173/5
	dār'ül-fenā A. ölümlülük ev
	d.+ da bizni 173/3
	dāri 1 derman, ilaç
	d.+ dür 217/12

dâri 2 bârut, patlayıcı madde

d.+ sne 167/20

dâstân F. destan, hikâye

d. 118/7, 13/13, 147/6, 29/8, 40/22,
47/16, 58/46

d.+ a 3/24, 65/30

d.+ dın 101/11, 12/26, 234/3, 58/47,
95/1

d.+ dın 38/11

d.+ ı 115/13, 145/18, 245/26, 35/4,
53/2, 89/20

dâğ-ı d.+ ı 109/9

d.+ ın 32/7

d.+ lar 26/6, 34/6, 84/11, 4/2

dâğ-u d.+ lar 100/33

d.+ ları 218/21

d.+ larını 206/15

d.+ lı 113/7

dât - tatmak

d.- madîng 62/23

d.- mayan 179/9

dâver F. yargıç, Tanrı

hükm-i d.+ i 245/1

Dāvūd A. Peygamber adı

D. 55/10

D. 142/6, 154/13, 243/26

D.+ ıng 154/15, 76/139

düyp dip

d.+ din 151/6

d.+ siz 102/25, 117/19, 195/3

d.+ i 122/4, 158/11, 16/13, 180/20,
208/3, 215/3, 215/9, 241/5, 99/22

dâye F. sütünine, sütünine kiralık anne

d.+ si 101/12

dâyımā

d. 63/7, 62/10

dâyın - kaymak,

d.- up 59/24

dâyim F. dâyin

d. 12/42, 208/10, 237/10, 237/14, 81/7

düyri - toplayarak kaldırılmak

d.- di 230/127

düş rüyâ

d. 16/13

d.+ de 142/9

d.+ dür 16/13, 197/6

d.+ imdin 23/5

d.+ ime 228/11

d.+ imize 146/6

d.+ inde 134/8

d.+ indedür 113/10

d.+ ine 18/2

de bkz. da

d. 17/12, 192/27, 206/2, 216/2, 216/20,
216/8, 230/26, 239/22, 239/4,

38/17, 40/26, 71/2, 84/4

deñg eşit, denk

d. 102/6, 125/13, 141/9, 145/3, 156/1,
158/23, 160/23, 170/25, 182/18,

187/20, 20/47, 200/11, 21/20, 26/18,
5/10, 56/19, 62/1, 62/2, 70/35,

89/9	d.- er 106/54, 166/15, 21/18, 73/16, 13/31
d.-u düş 200/9	d.- ip 81/10, 81/26
d.+ dür 218/29	d.- me 206/10
teht'uş-şara d.+ eç 109/20	d.- mey 169/7
d.+ i 198/18, 223/14, 41/18	d.- meyākā 143/3
d.+ im 150/1	d.- mez 18/12, 18/16, 18/2, 18/20, 18/24, 18/28, 18/4, 18/8
d. + in 152/20	d.- se 106/12, 117/10, 152/1, 163/9, 224/14, 61/14
d.+ inde 161/14	d.- seŋg 32/6
d.+ siz 156/1, 218/33	degerān F. diğerler, başkalar
deŋgel – eşit olmak	d. 66/44
d.- ür 227/7, 43/6	degil değil, DLT 165/43 Oğuzca
deŋgiz deniz	d. 179/29, 8/16
d. 38/7, 82/18	d.+ dür 189/18, 189/27, 189/36, 189/45, 189/9
d.+ ler 201/9	degirmen değirmen
def A. def	d.+ çi 179/1
d. 100/30, 149/10, 76/41	değişhâne T.+F. değininp gitme yeri, dünya
def bkz. def	d.+ dur 235/13
d. 152/10	degre çevre, etraf
defe defâ, kere	d. 106/10, 76/79
d. 78/1	d.+ si 113/7, 237/9, 85/5
defiş - tepişmek, tekmeleşmek	d.+ sinde 128/15
d.- ür 34/5	deh F. köy
defret titretmek, kıpırdatmak	d.+ inde 128/17
d.+ di 115/10	dehān F. ağız
defter A. defter, kitap	d. 163/20, 185/3, 185/7, 8/15, 88/5
d.+ ler 77/11	deşt-u d. 34/3
deg - değmek, dokunmak	
d.- di 189/5, 207/2	
d.- en 3/24	

- d.+ iṅḡdın 93/15
d.+ ındın 16/1
d.+ lı 177/10
d.+ sız 231/4
dehr A. devir, zaman
d. 185/21, 60/9
divāne-yi d.+ em 57/2
d.+ iṅḡ 173/33
dek gibi
d. 100/17, 104/67, 106/15, 106/44,
106/49, 12/4, 13/31, 137/10, 137/12,
137/14, 137/16, 137/18, 137/2, 137/20,
137/22, 137/24, 137/26, 137/4, 137/6,
137/8, 14/5, 140/7, 143/7, 149/1,
149/11, 184/12, 199/1, 199/3, 2/15,
2/2, 20/25, 20/56, 20/62, 202/12,
206/15, 226/3, 227/2, 230/91, 230/92,
231/3, 238/11, 238/17, 238/26, 239/2,
239/3, 24/20, 29/7, 35/11, 40/6,
42/5, 58/29, 62/14, 65/9, 76/111,
76/114, 76/123, 76/124, 8/10, 8/11,
8/7, 8/9, 96/16
d. + dür 239/9
del - delik açmak
d.- mek 5/12
delbin - bkz. dalmın-
d.- ip 230/21
delālet A. kılavuzluk, aracılık
d. 69/8
delīl A. kanıt
d. ü burhāndur 92/6
delmir - bkz. dalmın-
d.- ip 28/6
dem F. nefes, an, az zaman
d. 105/14, 12/15, 122/7, 122/8, 126/9,
131/13, 173/11, 175/29, 180/4,
185/21, 192/28, 204/17, 215/2, 217/13,
223/20, 33/15, 33/4, 4/28, 42/8,
61/18, 84/9
d.+ de 240/21, 245/24, 58/2, 58/7, 9/20
d.+ din 17/4
d.+ e 16/9, 17/4, 19/16, 88/5, 58/34
d.+ ge 179/34
d.+ i 137/23, 19/17, 26/6
d.+ iṅḡ 11/7, 22/17, 82/5
d.+ ındın 34/19, 124/5
d.+ mi 208/7
demir demir
d. 136/12, 140/11, 19/9, 47/13, 57/12
d.+ din 27/1, 40/14
d.+ dür 66/29
“demr”
d.+ iṅḡe 55/10
dendān F. dış
d. 163/20
dep - tekme atmak
d.- seṅḡ 6/6
depe/defe tepe
d. 161/2, 195/1
d.+ sniṅḡ 14/8
der F. kapı,

d. 185/8, 31/12	d.+ em 105/13
d.+ siz 103/11	d.+ i 13/13, 144/6, 155/12, 155/2, 155/20, 155/4, 155/8, 158/27, 162/11,
der F. bulunma hâli eki anlamında	171/1, 192/10, 192/7, 199/27, 205/23, 225/25, 155/16, 60/2
d. beğal 1/7,	d.+ idür 208/9
der F. ara ek	d.+ inġ 148/10, 168/29, 183/13, 189/37, 208/1, 24/19
d. 138/10	d.+ inġ.e 208/8
der ter, terlemek	d.+ im 165/1, 174/12, 176/2, 33/10, 60/8, 77/26
d.+ indin 115/6	d.+ imge 99/7
der-be-der F. serseri	d.+ imni 172/18
d. 9/26	d.+ in 157/10, 168/24
der-hem F. yok etmek	d.+ indin 131/5, 77/41
d. + eyle- 99/9	d.+ ine 199/28, 58/14
deraht F. ağaç, bağ	d.+ ini 49/19
d. 115/5	d.+ ininġ 29/21
d.-ı hurma 40/18	d.+ ler 7/6
derd F. dert, acı, ağrı	d.+ leri 189/21
d. 124/16, 153/17, 153/2, 156/2, 158/28, 166/15, 166/18, 176/5, 181/12,	d.+ li 123/5, 167/26, 206/1, 242/6
183/9, 21/16, 21/7, 21/8, 228/9, 23/16, 56/4, 78/11, 83/6	d.+ lilerinġ 149/19
d.-i dāġı 170/33	derdeser F. sıkıntı
d.-i düġündin 155/17	d.+ dür 197/10
d.-i Ken'ân 77/49	derāz F. uzun
d.-u dāġinġdur 167/9	d. 168/12, 188/22, 60/12
d.-ū miḥneti 64/12	d.+ dur 18/26, 215/3
d. ü belāġa 99/2	derfen - kımıldamak, kıpırdamak
d.+ dedür 199/6, 219/14	d.- mez 182/35
d.+ e 104/50, 105/33, 114/13, 141/14, 148/8, 175/28, 176/10, 21/13, 217/12,	dergā F. kapı, kapı yeri, tekke
24/9, 244/6, 28/14, 29/26, 58/33, 84/2, 86/5	d.+ sı 5/18

d.+ ya 24/1	dermān F. ilâç, çâre, derman
dergâh bkz. kapı, tekke	d. 121/7, 144/10, 158/28, 188/5, 199/28, 219/14, 228/2, 23/16, 58/34
d.-ı yöldur 48/9	d.+ ı 149/19, 228/10
d.-i durar 209/3	d.+ ınğ 242/6
d.+ a 175/2, 202/13, 208/13, 212/17, 51/14, 58/45	dermānde F. bîçâre, zavallı
d.+ dın 117/27	d. 57/15
d.+ dın 149/25	dermende bkz. dermānde
d.+ e 192/9, 199/21, 81/25	d. 123/12, 149/23
d.+ ınğa 1/9, 58/15	d.+ yem 245/28
d.+ ınğdın 58/49	derrende F. yırtıcı hayvan
d.+ ına 175/8	d.+ ler 121/12
d.+ ındın 31/12	d.+ niñg 64/8
d.+ ınğdın 202/14	ders A. ders
d.+ ınge 109/17, 168/11	d. 175/14
d.+ ine 64/2	derveze F. kapı, giriş kapı
d. + lar 127/2	d.+ sin 109/7
dergeh bkz. kapı, tekke	dervîş F. sūfi, dervîş
d.+ ınğ 188/18	d. 192/4, 216/5, 64/16, 66/21, 7/11, 7/15, 89/5
d.+ ınğdın 188/5	ehl-i d. 232/1
der-hem F. yıkılmak, karışmak	d.+ dın 7/12
d. 102/5	d.+ e 7/14
deriğ F. pişmanlık ünlemi, vah	d.+ i 42/19
d. 119/23	d.+ ınğ 227/19
d.-â dîn 17/5	d.+ ler 107/11, 111/8, 126/1, 137/2, 142/9, 189/2, 25/9, 4/28, 71/7, 75/6, 83/1
d.-â geçdi 63/14	d.+ lere 207/11
derkâr F. işe yarayan	d.+ leriñg 189/21, 234/9, 84/8
d.+ ı 41/20	
derle - terlemek	
Tm. T. d. + ip > derlāp 61/25	

- d.+ leri 13/9
- deryā F. deniz
- d. 113/11, 115/7, 13/14, 138/9, 155/15, 177/13, 182/20, 182/35, 195/3, 196/6, 2/20, 208/3, 21/19, 218/31, 236/14, 244/20, 33/3, 38/23, 39/36, 43/3, 5/11, 56/10, 58/27, 62/19, 7/15, 7/16, 70/21, 85/5, 91/12, 98/11
- d.-yī ʿummān 224/6
- d.-yī Nīli 25/14, 27/10
- d.+ dīn 12/26
- d.+ dūr 38/7, 65/24
- d.+ lar 11/19, 115/6, 121/14, 20/20, 76/21, 76/26
- d.+ muṅḡ 129/11
- d.+ mī 133/16
- d.+ mīṅḡ 39/34
- d.+ sī 175/16, 234/13, 38/3, 5/19
- d.+ sīna 103/20, 117/3
- d.+ sīnda 117/19, 201/3
- d.+ ya 154/11, 158/14, 175/4, 20/18, 61/3
- mevc-i d.+ ya 184/8
- d.+ mī 112/8
- d.+ ya 24/9
- deslāp F. sabahleyin esnafın ilk satışı
- d. 132/1
- dest F. el
- d. 73/5, 92/3
- teṅḡ-i d. 18/21
- d.-i men 87/9
- d.-u du 38/21
- d.+ dīn 192/17
- d.+ i 136/10, 31/13, 54/12, 73/10
- d.+ idūr 230/156, 54/12
- d.+ im 102/24, 230/156
- d.+ imdin 104/29
- d.+ inde 189/3
- d.+ ine 196/20, 246/26
- d.+ ler 4/14
- destān bkz. dāstān
- d. 12/42, 230/8, 245/52
- d.+ dūr 218/3
- destenbil < destenbū F. gül türü
- d. + i 206/18
- dester < destār F. sarık,
- ehl-i d. 66/21
- destgīr F. yardımcı, elinden tutan
- d. 118/19
- d.+ im 57/15
- destūr F. emir, gelenek,
- d. 191/35
- d.-ı zamān 15/9
- d.-ı zamāndur 205/26
- d.+ dūr 11/20
- deṣ - delmek
- D.- ermiş 240/30
- d.- ip 76/16
- deṣt F. bozkır, ova

- d.-u dehān 34/3
- d.+ ine 106/23
- dev F. dev
- d. 109/5, 113/8, 117/24, 118/26, 13/31, 34/15, 38/10, 66/30, 83/16
- d.-i merdūmh̄ār 38/19
- d.+ dīn 78/9
- d.+ e 14/6, 66/30
- d.+ iṅ 184/10
- d.+ ler 115/14, 133/14
- d.+ leri 109/15, 43/22
- d.+ lerni 154/9
- devā F. ilâç, derman
- d. 5/14
- d.+ sīdur 208/8
- d.+ sīn 58/35
- d.+ mī 99/7
- devir A. devir, zaman
- d. 102/2, 158/12, 167/3, 172/9, 212/10, 220/5, 246/12
- d.+ de 167/4
- d.+ ler 94/9
- devlet A. baht, saadet, ikbal
- d. 138/10, 145/13, 16/2, 160/19, 179/18, 18/19, 182/27, 182/3, 184/6, 191/2, 191/8, 195/5, 195/8, 24/7, 25/1, 32/20, 48/4, 50/3, 53/1, 71/9, 73/4
- D. 218/12, 218/16, 218/2, 218/20, 218/24, 218/28, 218/32, 218/36, 218/4, 218/8
- elḥamd'ü-lillāh d. 178/18
- d.+ de 185/22
- d.+ dīn 123/11, 32/19
- d.+ dūr 45/8
- d.+ e 126/4, 195/8, 48/3
- d.+ i 111/8, 186/11, 186/6
- ‘atāy-ı d.+ i 64/11
- d.+ iṅ 192/17, 212/15, 212/17, 93/8
- d.+ im 57/10
- d.+ in 179/17, 33/17
- d.+ ler 193/15
- d.+ lere 54/5
- d.+ li 126/1, 164/1, 24/18
- d.+ līniṅ 22/2
- Devletmāmed A. Firaki'nin babası
- d. 92/36
- devr A. zaman, devir
- d. 239/34
- Hind-u Sind-u Dekken-u d.-i cihān 101/18
- d.-i sabıķda 100/21
- d.-i zamān 189/38
- d.+ imdīn 165/1
- d.+ inde 128/17, 133/11, 170/9, 181/2, 81/4
- devrān A. devir, zaman
- d. 102/16, 154/1, 158/12, 168/12, 168/8, 183/7, 199/2, 212/10, 214/14, 215/2, 217/7, 220/5, 246/12, 26/4, 82/7
- ḡam-ı d. 173/32

d.-ı zamāna 166/25	dırnağ/ğ tırnak
d.+ a 168/5	d. 49/5
d.+ da 75/6	d.+ lar 126/7
d.+ dadur 75/6	d.+ ı 27/1
d.+ dur 104/32, 144/20	dık - içine sokmak
d.+ ı 172/9, 18/1, 182/2	d.- incı 7/13
d.+ ınġ 214/1	di – Tm. T. di, demek, söylemek
d.+ ına 168/6	d.- yer 10/25
d.+ ında 166/3, 246/11	d.+ yerler 68/11
d.+ ındın 49/9	d.- yeyin 5/6
d.+ lı 26/3	d. + ye 130/10, 130/12, 130/14, 130/16, 130/18, 130/4, 130/6, 130/8
devvār A. dönüp dolaşan, felek	d.- ben 230/56
d. 64/3, 69/29	d.- r 186/8, 8/2 diyer > dir
devzaḥ F. cehennem	d.- ye 130/1, 130/10, 130/12, 130/16, 130/18, 130/2, 130/4, 130/6, 130/8
d. 230/106	d.- yem 169/27
d.+ dın 100/5	d.- yen 222/14
d.+ dur 237/51, 237/55	ḫuṭb'ul-aḫṭāb d.- yen 117/8
d.+ ı 237/41, 237/45	d.- yer 214/13, 222/13, 243/31, 76/66
d. 40/15, 76/110	d.- yerler 12/16
d.+ a 93/5	d.- yürler 221/31
d.+ da 69/17	d.- yeyin 240/1
d. + dın 40/26	d.- yip 104/15, 11/16, 119/21, 141/1, 141/2, 141/4, 141/6, 144/8, 240/,
d.+ ınġ 59/6	26/16, 47/17, 70/20, 76/104, 76/39, 76/68, 76/70
d.+ lar 114/14	d.- yüban 69/8
dey gibi	d.- yüp 141/10, 141/12, 141/14, 141/8, 83/20
d. 156/19, 168/26, 176/10, 176/4, 176/6, 202/10, 202/4, 206/3, 218/15,	d. 214/8, 217/3, 223/52, 46/9, 2/6
229/9, 243/34, 35/21, 35/23, 35/7, 51/5, 58/11, 58/14, 58/18, 66/11,	
66/44, 67/9, 94/24	

- d.- di 104/42, 230/109, 230/21, 230/27, 230/28, 230/34, 230/50, 230/53, 230/65, 245/21, 245/24, 245/33, 245/34, 245/35, 245/41, 62/20, 230/91
- d.- diŋg 204/2, 58/2, 197/10, 197/18, 197/20, 197/22, 197/24, 197/6, 197/8, 245/37
- d.- digiŋg 89/12
- d.- digim 182/25
- d.- digin 230/114
- d.- diler 100/24, 104/16, 104/2, 104/24, 104/28, 104/29, 104/32, 104/36, 104/4, 104/56
- 104/40, 104/44, 104/48, 104/52, 104/60, 104/64, 104/8, 12/22, 31/20
- d.- dim 107/19, 12/20, 12/25, 197/4, 43/9, 104/12, 104/20, 104/68
- d. 197/13, 197/15, 197/19, 197/21, 197/5, 197/7, 197/9
- zū'l-celāl d. 197/23
- d.- ŋg 211/10
- d.- geç 12/17, 145/11, 145/3, 12/37
- d.- gen 99/17
- d.- gin 12/16, 223/19
- d.- mǎŋg 38/2
- d.- mǎndür 214/9
- d.- me 106/29, 214/3, 63/23, 216/16
- d.- megin 245/48
- d.- mekin 190/19
- d.- men 217/9
- d.- mese 52/19
- d.- meyenler 20/50
- d.- mez 37/28
- d.- p 104/22, 11/13, 11/14, 11/15, 116/6, 122/4, 128/11, 13/6, 130/9, 132/16, 133/1, 134/17, 134/18, 17/28, 181/20, 186/3, 194/14, 199/17, 212/8, 216/19, 226/9, 230/100, 230/58, 244/27, 244/28, 31/21, 31/22, 53/18, 55/19, 65/14, 65/17, 69/19, 69/9, 70/24, 74/2, 76/149, 76/38, 76/72, 76/97, 80/5, 80/6, 82/4, 88/23, 95/3
- D.- p 168/15, 134/17, 128/5, 62/1, 7/8
- d.- r 107/12, 113/13, 141/13, 153/3, 183/5, 184/17, 186/2, 189/22, 192/25, 194/18, 205/13, 207/7, 210/26, 212/18, 215/13, 22/6, 223/50, 230/108, 230/113, 230/123, 230/19, 230/23, 230/35, 230/37, 230/63, 230/73, 230/83, 230/88, 231/15, 36/28, 42/5, 68/13, 71/13, 74/14, 76/113, 76/98, 77/10, 77/12, 77/2, 77/24, 77/45, 78/14, 78/2, 81/13, 40/28
- d.- rdi 211/5
- D.- rdi 54/9
- d.- rler 102/15, 119/27, 12/23, 12/29, 12/41, 134/24, 14/23, 166/2, 166/4, 169/25, 189/29, 20/37, 206/6, 221/11, 221/19, 221/5, 230/147, 230/75, 237/15, 242/5, 242/6, 242/7, 31/24, 72/12, 76/7
- d.- se 228/10, 242/21, 27/5, 27/6, 27/7, 31/4
- ve-saḳāhum-ṣarāban d.- se 173/19
- d.- seŋg 148/1, 148/10, 148/12, 148/14, 148/2, 148/4, 148/6, 148/8, 15/14, 18/13, 187/14, 8/2, 51/17

- d.- seler 201/5, 8/17
d.- sem 207/14, 211/12, 39/5
d.- sün 175/19, 230/113, 230/114
d.- yenler 20/56
d.- yip 62/17
d.- yr 123/17
d.- ysem 122/17
- dōdağ/ğ dudak
d.+ lar 126/6
d.+ ı 178/6, 20/63
d.+ ıdur 72/18
d.+ ınğ 55/3, 94/26
d.+ ıma 97/28
d.+ mı 26/10
- dīde F. göz
d.+ m > dīdām 151/13
nūr-i d.+ m 230/20
d.+ m 91/13
d.+ mīnğ 65/33
d. 192/16
d.-yi dildārdın 202/9
d.+ dın 12/3, 23/8
- dīdār F. görüşme, yüz
d. 23/14
tālīb-i d.+ ınğ 99/13
- dīnğle - dinlemek
Tm. T. d.+ ınğ > dīnğlānğ 14/25
Tm. T. d.+ en > dīnğlān 167/5
d.- r 28/9
- d. + nğiz 239/18
d. 175/7, 30/5, 52/13, 191/13
D. 59/16
d.- gin 106/22, 22/10, 93/1
d.- māge 72/2
d.- mey 94/28
d.- mez 167/26, 70/30
d.- se 13/41, 191/21
d.- señğ 5/6
- dik - bakmak, kumaş dikmek
gözin d.- er 76/74
köynek d.- ip 81/6
- dil dil
d. 106/32, 116/1, 141/7, 152/17, 16/11, 163/20, 174/24, 181/10, 19/14, 190/19, 192/19, 203/9, 207/4, 207/6, 22/20, 23/18, 93/23
d.+ ber 206/1, 206/13, 31/4, 44/15
d.+ ber.din 23/14
d.+ bere 202/1
d.+ bering 239/12, 239/16, 239/2, 239/20, 239/24, 239/4, 239/8
d.+ de 115/9, 192/21, 40/25
d.+ dın 161/20, 246/28
d.+ dür 38/8
d.+ e 10/19, 142/26, 2/21, 88/8
d.+ i 102/3, 139/8, 143/7, 187/3, 20/11, 20/63, 77/34
D.+ i 76/87
d.+ ınğ 2/28, 84/4, 140/11
d.+ ınğdin 161/17

- d.+ inġi 140/19
- d.+ im 12/12, 12/17, 142/17, 209/1, 57/7
- d.+ imdin 105/33
- d.+ ime 196/13
- d.+ imiz 20/73
- d.+ imni 188/22
- d.+ in 166/21, 178/2, 77/39
- d.+ inde 119/11, 189/2, 191/30
- d.+ indin 106/56, 139/10
- d.+ lenür 85/13
- d.+ ler 100/31, 149/26, 95/6
- d.+ lerde 122/21, 218/5
- d.+ lere 142/25
- d.+ leriġ 181/13, 61/7
- d.+ lerni 230/77
- d.+ li 131/12, 131/16, 131/2, 131/20, 131/4, 131/8, 143/2, 171/22, 218/19, 30/12
- d.+ nevāzı 239/18
- d.+ n-üp 13/20
- d.+ siz 130/11, 20/50, 29/19
- dil - delmek
- d.- di 137/9
- d.- enim 206/2
- dol - Tm. T. döl, dolmak
- d.- a 192/16
- d.- ar 150/5, 20/22, 32/6
- d.- dı 136/10, 235/12, 34/19, 74/14
- d.- ġan 109/8
- d.- ı 153/10
- d.- ıdur 227/9, 230/65
- d.- ıp 235/15
- d.- mış 231/18
- d.- madı 235/12
- d.- maķ 5/20
- d.- maz 110/13
- d.- mazmı 164/4
- d.- māġa 122/10
- d.- sa 53/7, 76/12, 76/4
- d.- ubān 20/44
- d.- up 23/10, 25/12, 31/18
- d.- ur 163/6, 170/42, 20/56, 20/72, 212/16, 246/22, 234/12
- dilbend F. gönül bağlayan, yâr
- d.+ inġ 120/5
- dilber F. göönül götüren, mâşuk
- d. 205/23, 243/17
- d.+ inġ 239/28, 239/32, 239/36
- dildâr F. gönülü olan, yâr
- d. 243/31, 243/32, 243/34
- dide-yi d.+ dın 202/9
- d.+ ı 226/5
- d.+ ım 129/1
- d.+ lar 141/8
- yâr-u d.+ lıķ 204/22
- doldır - Tm. T. döldır-, doldurmak
- d.- dı 171/19
- d.- ırlar 108/12

Tm. T. "döldür" < döldurar	d.	d.- ür 149/25
29/26		dolu dolu, Tm. T. dölh
d.- lar 165/14		d. 113/11, 116/19, 129/19, 53/19, 56/4, 181/7, 41/22
döldur - doldurmak		dilleş - sır verişmek
d.- an 75/11		d.- ür 206/1
d.- ma 234/5, 8/15		dilpezir F. gönül isteyen
d.- maz 186/19		d. 230/71
Tm. T. "döldür" < döldurur	d.	dolu dolu, boş değil
76/114		d.+ dur 178/13
dile - dilemek, istemek		dıyn- dinlenmek; DLT 278/242 Oğuzcada susmak
d. 41/6		d.- ar 14/29
d.+ gi 13/6		d.- arlar 200/6
d.+ ge 2/5		d.- maz 102/16, 40/20, 82/9
d.- g 114/3, 149/1, 152/9, 213/17, 218/21, 227/10, 24/11, 30/20, 12/34		d.- çlık 233/19
Lâ-ilâhe d.- gidür 72/6		d.- çliğinġ 179/13
d.- gim 125/16, 25/3, 17/22		dîn A. din
d.- ginde 119/12		d. 120/4, 125/9, 230/7, 68/6
d.- me 245/39		deriġ-â d. 17/5
d.- se 239/36		d.-i islâm 101/13
d.- seġ 215/11		d.-i İslâmdur 223/42
d.- yüp 109/11		d.+ din 188/12
Tm. T. "dile + -ip/-en/-ir > dilâ-		d.+ e 101/24, 154/9, 20/37, 230/128, 64/14
d.- n 164/20, 213/22		d.+ i 132/17, 184/17, 230/127
d.- -p 36/13		d.+ inġ 140/20, 212/13, 92/6
d.- r 173/9		d.+ im 245/7
d.- rin 149/1		d.+ in 132/19, 132/4, 150/4
dilen - dilenmek		d.+ ine 109/24, 240/15
d. 175/2		
d.- gen 58/49		

d.+ ler 191/2	d.+ leri 34/7
d.+ lerge 230/9	d.+ ıng 122/14
don Tm. T. dön erkeklerin geniş elbisesi	dirik diri
d. 222/8, 50/8	d. 81/6
d.+ a 106/7	diril - dirilmek
dinğdir - yükseltmek	d.- ürler 76/63
d.- digim 65/4	d.- mek 135/4
dinār A. para birimi	dirlik/g dirilik
d. 230/18	d.+ ne 162/21
dirhem-u d.+ ların 230/137	d.+ i 197/5
dir < diri Tm. T. diri	dōst F. dost
d.+ ligne 25/17	d. 102/7, 123/19, 130/17, 138/5, 15/1, 15/10, 15/12, 15/14, 15/2,
d.+ likdin 191/7	15/6, 15/8, 165/18, 172/6, 174/14, 184/14, 187/7, 190/6, 192/15, 192/21,
dir – Tm. T. tır-/dir-, toplamak, derlemek	194/13, 21/12, 218/8, 224/1, 224/10, 224/12, 224/14, 224/2, 224/4, 224/6,
d.- ip 103/19	224/8, 226/18, 239/13, 27/28, 37/27, 5/22, 60/12, 63/21, 92/14
direk/g direk	d.+ a 136/5, 24/12
d.+ i 84/8, 119/7	d.+ dın 160/25, 192/19
direl - dirilmek	d.+ ı 187/15, 192/13, 192/14, 230/4, 24/3, 41/19, 54/28, 87/10
d.- ür 20/28	d.+ ıng 11/10, 170/23, 204/21, 73/8, 92/8, 220/7, 127/11, 238/13
direlt - diriltmek	d. + ınga 168/32
d.- di 76/39	d.+ ıngdın 140/13
diren - diremek, dayanmak	d.+ ıngı 47/5
d.- ür 20/54	dōstlar-ā d.+ ım 211/1
dirhem para birimi	d.+ ın 14/22
d. 230/18, 230/19	d. + ında 238/34
d.-u dinārların 230/137	
d.+ dür 223/38	
diri Tm. T. dīri, diri	
d. 199/15	

- d.+ ına 246/25, 67/14, 81/23, 81/24, 81/26, dişi anat, yumurta oluşturan veya yavru douran birey.
- d.+ lar 168/27, 169/13, 169/9, 17/17, 17/2, 179/34, 196/13, 221/33, 222/1, 4/15, 66/13, 66/18, 66/27, 66/36, 66/45, 66/9, d. 196/21, 115/14,
- d.+ lar-â döstüm 211/1, dişle - dişlemek, ısırarak
- d.+ lardın 150/10, d.+ ip > dişlâp 26/10
- d.+ larğa 172/18, dīvān A. meclis, dīvan, hesap günü, ahiret
- d.+ larınga 15/3, d. 108/3, 116/27, 228/16, 76/33, 77/51
- d.+ larım 189/18, 189/27, 189/36, 189/45, 189/9, d.+ da 218/19
- d.+ larna 230/2, d.+ dur 218/27
- d.+ lıgınıg 3/10, d.+ ında 145/20
- d.+ lıgna 164/7, dīvāne F. deli, meczup, divane
- d.+ un 236/6, d.+ ye 208/9
- döster F. daha döst, d. 174/20, 174/25
- d. 66/23, d.-yi dehrem 57/2
- diş diş Tm. T. diş, d.+ lık 169/21
- d. 100/20, 16/1, 8/16, d. 102/10, 104/7, 104/9, 107/14, 107/2, 12/44
- d.+ i 105/24, 177/11, 40/11, 40/18, 53/4, 20/62, d.+ niğ 23/6
- d.+ idür 156/13, Tm. T. “divānā”
- d.+ iğ 164/6, 19/14, d. 175/22, 166/14
- d.+ iği 44/21, diyānet A. dindârlık
- d.+ im 17/7, d. 141/4
- d.+ ine 177/12, 18/4, d. + i 80/7
- d.+ leri 106/49, diyâr F. memleket, diyâr
- d.+ lerni 242/22, d. 224/1, 230/60
- d.+ li 177/10, 177/14, 243/25, d.-ı fânide 58/11
- d.+ sizler 198/15, d.+ a 230/61
- d.+ ında 58/3, d.+ dın 42/23
- d.+ ında 58/3, d.+ ımdın 165/1

diz diz, Tm. T. dıyz	d.+ ya 108/15
d. 163/12	doğrıl - doğru olmak,
d.+ e 95/16	d.- ubân 97/14
eyyühan-nâs d. 175/29	doğru doğru
doğ donmak, buz tutmak	d.+ sı 229/1, 229/10, 229/2, 229/4, 229/6, 229/8
d. 187/7, 218/21	dolan - dolaşmak, tavaf etmek, geri dönmek
doğuz domuz	d. 126/10, 174/7, 175/6
d. 7/16	d.- dı 87/1
doğuz domuz	d.- dur 143/11
d. 35/27	d.- ıp 225/7
d.+ dur 106/53	d.- sam 238/19
doğ - doğmak	d.- up 96/8
d.- alı 50/4	d.- ur 146/5, 70/6, 94/9
d.- an 152/19, 242/2, 98/20, 98/4, 105/30, 11/11, 160/4	dolaş - sarılmak
d. - anı 239/27	d.- an 102/9
d.- ar 20/23	d.- dı 237/44, 237/48
d.- dı 235/20	d.- ıp 148/8
d.- diğ 120/1	dolı sağanak
d.- madı 235/20	d. 225/17
d.- sa 243/19	dön - dönmek, Tm. T. dön-; DLT 526/427 Oğuzcada 'dönmek'
doğra - doğramak, keserek veya elle parçalamak	d. 212/6
d. + sam 238/10	d.- der 123/18
doğrı doğru	d.- di 102/2, 174/3, 38/29, 87/6
d. 102/13, 106/5, 109/11, 116/16, 139/4, 152/5, 159/14, 162/14, 3/7, 143/1, 182/10	d.- e 19/7, 130/13
32/12, 36/9, 37/25, 42/19, 69/1, 70/3, 77/3, 92/22, 93/5, 98/26	d.- egör 127/7, 215/10
d.+ lar 81/9	d.- er 127/14, 134/9, 176/9, 183/1, 183/10, 183/12, 183/14, 183/2, 183/4, 183/6, 183/8, 212/2, 29/11, 29/5, 50/29, 94/9, 99/25

d.- ip 191/8, 212/11, 27/20	d. 198/1
d.- mǎng 76/5	doğın – dokunmak, DLT 341/275
d.- medi 81/9	d.- a 57/14
d.- mez 102/3, 141/3, 182/35, 19/14, 96/4	doğış - çaba göstermek
d.- miş 74/10, 74/9	d.- ar 198/1
d.- mişem 63/12	doğuz dokuz
d.+ se 147/9	d. 119/3
d.- sin 41/11	doy - doymak
d.- üp 171/7, 191/2, 46/7	d.- dı 25/17
d.- dim 168/11	d.- manam 181/1
d.- en 118/7	d.- mak 173/24
d.- er 167/14, 167/15, 71/9	d.- maz 110/13, 122/10, 145/9, 205/19, 55/14, 82/27
d.- mesi 113/4	d.- mǎn 50/4
d.- seŋg 207/10	dök- dökmek
d.- sem 77/10	d.- di 150/6
d.- üp 68/10	d.- diŋg 70/17
d.- di 87/2, 87/4	d.- em 130/2
dönder – döndürmek, Tm. T. dönder-	d.- ene 27/18
d.- di 115/5	d.- er 25/2
d.- e 100/27	d.- erler 106/58
d.- ip 64/2	d.- gin 149/5
d.- mez 47/15	d.- imli 243/21
dört dört, Tm. T. dōrt	d.- ip 146/8, 168/24, 203/5, 221/36
d. 104/2, 153/4	d.- mǎge 111/4
doğ -1 dokunmak	d.- meklik 80/4
d.- ip 81/24	d.- se 176/13
doğ -2 dokumak	d.- seŋg 52/7
d.- p 81/12	d.- üp 172/2, 81/22
doğ tok	d.+ e 234/12

d. + er 173/28	d. 221/5, 224/7, 227/14, 230/31, 230/54, 75/11, 81/2
d.- meyān 193/12	dest-u d. 38/21
dökil - dökülmek	du‘ āgūy F. dua eden kişi
d.- di 107/11	d. 83/14
dökül - dökülmek	du‘ ā A. dua
d.- ür 76/22, 93/15	d. 105/26, 120/13, 175/19, 202/13, 207/7, 223/57, 24/1, 244/28, 25/2, 4/23, 81/3, 89/7
döre - meydana gelmek, yaratılmak, DLT 417/327 ’yaratmak, pınlama	D. 238/25
Tm. T. d.- + en > dörān 213/26	d.+ da 173/35, 230/158, 70/36, 119/12, 77/34, 104/14
Tm. T. d.- + ir > dörār 153/18, 153/19	d.+ dın 1/14, 164/18
d.- meāne 191/36	d.+ ğa 199/1
d.- mez 198/10	d.+ lar 66/34
dövüş - döğüşmek	d. + m199/21
d.- e 136/9	d.+ sıdur 84/8
d.+ dür 199/18	d.+ sı 92/7, 76/101
dögüş döğüşmek	duçār F. karşılaşmak
d.- 136/11	d. 230/22, 232/6
dövül - dövlmek	dul dul
d.- mez 182/34	d.+ a 50/26
döz - kıymak,	d.+ lıkdur 206/2
d.- e 10/28	dum F. kuyruk
d.- mān 244/6	d. 196/22
d.- mek 173/24	d.+ lı 14/7
d.- memiş 11/19	dumān duman
d.- menem 181/1	d. 114/1, 136/8, 14/28, 161/8, 163/2, 182/6, 185/2, 21/15, 246/4,
d.- mez 108/21, 243/16, 40/12, 40/20	26/16, 88/15
d. 40/14, 41/10	d.+ ı 110/9, 157/5, 172/1, 73/15
d.+ im 190/1	
du F. iki	

- d.+ ın 148/11
- d.+ lı 237/3
- dummuy kuş türü
- d. 77/23
- dur - durmak
- d. 10/6, 31/24
- d.- a 220/7, 66/7
- d.- agör 215/6
- d.- an 104/39, 104/41
- d.- anda 132/15, 35/11
- d.- andur 200/18
- d.- anlar 75/9
- d.- ar 10/22, 106/5, 116/24, 167/17, 20/62, 21/25, 217/5, 3/4, 37/16, 50/30, 72/5, 76/146
- dergāh-i d.- ar 209/3
- d.- arlar 76/38
- d.- dı 105/5, 230/92
- d.- dīng 27/7
- d.- dılar 104/26, 107/5, 132/10, 137/17, 245/50
- d.- dim 197/3
- d.- ğan 104/10, 85/5
- d.- ğın 104/12, 104/16
- d.- ıp 131/15
- d.- ıpdur 180/12, 180/2, 180/20, 180/4, 180/8
- d.- ışın 219/18
- d.- ĩnça 22/3
- d.- ip 19/7
- d.- lur 212/13
- d.- ma 48/10
- d.- maṅg 104/24
- d.- mağa 31/26
- d.- manam 181/1
- d.- masa 173/16, 179/29
- d.- mayan 230/46
- d.- maz 143/7, 194/12, 21/11, 215/2, 231/12, 233/6, 4/16, 54/9, 71/6, 73/4
- D.- maz 130/17
- d.- mazlar 215/5, 99/11
- d.- māğa 111/2, 168/29
- d.- mış 162/18, 19/12, 31/28
- d.- sa 106/44, 76/104, 76/108, 76/80, 106/32, 76/96
- d.- saṅg 230/85
- d.- sam 191/33, 31/5
- d.- sun 25/9
- d.- up 35/11, 69/1, 69/4
- d.- updur 17/10, 17/11, 17/9, 180/16, 196/12, 196/16, 196/2, 196/20, 196/24, 196/28, 196/4, 196/8
- d.- ur 191/26
- dur Tm. T. dūr < durur
- d. 29/1, 66/42
- d.- mı 164/12
- Durdi Mahtumkulu ile çağdaş Türkmen şair
- D.+ ı 237/5
- Durı duru, temiz

d.+ dur 218/23	d. 14/22, 152/12, 152/15, 156/19, 174/14, 184/14, 186/17, 204/21, 226/18, 41/19, 81/24, 102/7
d.+ sın 169/24	d.+ a 168/32, 191/8, 28/15
durna turna, kuş türü	d.+ da 143/6
d. 77/24	d.+ dın 161/7, 245/14
dussak/ğ zindân,	d.+ ı 187/7, 218/8
d.+ dur 237/10	d.+ ınğ 123/19, 47/6
dūstān F. dostlar	d.+ ınğa 170/23
d. 230/7	d.+ ına 241/14
düş F. omuz, eşit boy ve ya yaşda olan, yan, kenar	d.+ dur 219/14, 79/8
d. 102/6, 103/11, 123/7, 125/16, 127/3, 13/6, 160/23, 171/16, 174/16, 197/1, 198/18, 199/1, 202/1, 207/6, 223/14, 24/1, 24/9, 241/8, 25/3, 4/14, 47/2, 47/28, 47/8, 58/48, 70/35, 73/2, 77/51, 77/7	dut - tutmak
deñg-u d. 200/9	d.- a 29/27
d. + ın 152/20	d.- ar 223/18
d.+ dın 41/18	d.- ma 61/13
d.+ lar 125/13, 141/9, 170/25	d.- maz 27/17
d.+ um 150/1	d.- sağıdur 63/19
düş - F.+T. karşılaşmak	d.- sâğına 63/9
d.- an 105/16, 182/13	duy - duymak, hissetmek
d.- up 206/10	d.- asıdur 84/12
d.- sa 28/15	d.- maz 183/7, 82/25
duşak hayvanın iki ön ayağına bağlanan ip	duz tuz, Tm. T. dūz
d.- 148/5	d. 194/8, 195/9, 21/8, 44/2
düşdur - karşılaştırmak	d.+ a 95/28
d.- dı 98/22	d.+ sız 44/19
Duşmān F. duşmān	duzak tuzak
	d. 19/9, 70/27
	d.+ dur 237/50, 237/54
	dügül kartal ve bz. Kuşun avlanma için hızla inmesi

- d.+ dın 35/21
- düğün dert, sıkıntı
- derd-i d.+ dın 155/17
- dükân A. dükkân
- d. 167/6, 182/11
- d.+ a 63/34
- d.+ ınġ 116/7
- dünyâ A. dünya
- d. 100/10, 102/11, 103/1, 105/26, 106/18, 108/14, 11/15, 110/5, 110/7, 113/12, 113/14, 116/19, 122/13, 122/21, 122/25, 122/3, 124/7, 126/13, 127/17, 137/11, 137/23, 137/25, 139/13, 139/6, 139/9, 141/13, 146/6, 147/3, 157/3, 158/11, 16/13, 164/5, 167/17, 167/23, 17/9, 170/42, 170/5, 173/6, 174/11, 174/6, 180/19, 182/8, 187/6, 19/9, 194/18, 197/11, 197/7, 199/11, 2/1, 205/25, 21/19, 21/21, 213/3, 216/1, 216/2, 217/5, 219/10, 219/18, 219/7, 221/2, 221/30, 237/54, 246/11, 246/13, 246/15, 27/1, 27/3, 3/10, 3/13, 3/19, 30/15, 33/11, 33/15, 36/1, 36/13, 36/15, 36/17, 36/23, 36/3, 37/3, 38/12, 38/16, 38/2, 38/20, 38/24, 38/28, 38/31, 38/32, 38/4, 38/8, 4/9, 44/19, 48/19, 48/7, 49/8, 5/26, 5/7, 50/23, 54/9, 58/31, 61/21, 62/7, 64/19, 65/27, 68/6, 68/7, 69/11, 74/1, 76/149, 81/2, 81/23, 82/12, 82/16, 82/2, 82/20, 82/24, 82/25, 82/28, 82/4, 82/8, 83/11, 86/9, 92/34, 93/8, 94/1, 94/14, 94/26, 94/31, 94/5, 94/6, 94/7, 95/17
- mâl-ı d. 195/4, 59/19
- mâl-i d. 19/1
- mest-i d. 58/44
- d.-yu kıyâmet 173/10
- d.+ da 10/22, 138/5, 154/2, 160/11, 173/15, 175/17, 186/16, 20/2, 20/56, 218/33, 41/13, 47/1, 70/8, 144/12
- d.+ dâ 50/21
- d.+ de 106/67, 113/5, 170/33, 192/2, 198/19, 222/5, 230/152
- d.+ dın 102/12, 154/10, 240/31, 47/27
- d.+ dın 134/2
- d.+ dur 195/3
- d.+ ge 235/16, 32/13, 66/7
- mâl-ı d.+ lık 62/5
- d.+ likde 123/11, 195/8
- d.+ likdin 138/1
- d.+ likdir 122/7
- d.+ lıkde 18/22
- d.+ nı 106/15, 112/6, 117/21, 13/4, 158/21, 176/7, 56/13, 57/18, 6/17, 75/11, 91/12, 49/4
- d.+ nınġ 109/23, 14/24, 148/12, 197/5, 215/3, 221/12, 27/9, 33/17, 38/1, 54/3, 99/21
- d.+ ni 134/3, 137/21, 189/11, 235/10, 81/2, 88/17
- d.+ nınġ 112/1, 113/4, 116/9, 147/7, 162/11, 162/23, 182/28, 215/9, 216/9, 235/13, 241/5, 78/5, 103/18, 45/7

- d.+ sı 186/13
d.+ sine 102/9
d.+ ya 100/6, 162/4, 20/1, 94/2
d.+ ye 122/18, 228/7, 231/11
d.+ yı 99/20
dünye A. dünyā
d. 123/19, 20/3, 64/23
māl-ı d. 21/17
d.+ niṅ 61/19
dür değerli taş, inci
d. 193/26, 204/23
d.+ dür 197/25, 5/13
d.+ e 206/9
d.+ ler 216/14
d.+ lü 44/1
d.+ mü 129/13, 129/15
dürdāne F. pahalı dür,
d.+ niṅ 226/23
dürli çeşitli
d. 95/11
dürr bkz. dür
d.-i bîkîmete 195/12
d.-i ğaltānı 5/21
dürt - dürtmek
d.- ip 156/12
dürüst doğru, dürüst
d. 139/2, 202/4, 26/9
düş - düşmek, inmek
d.- di 118/23, 118/25, 12/10, 130/9,
150/10, 150/3, 155/10, 174/25, 189/39,
202/5, 141/14, 202/6, 212/5, 239/1,
243/12, 54/18, 60/6, 87/8, 92/25
‘ale’ş-şalāğa d.- di 100/1
d.- dik 117/1
d.- diler 133/20
d.- dim 102/25, 138/9, 174/1, 175/4,
23/15, 86/4, 86/5
d.- e 212/15
d.- ek 148/5, 76/145
d.- en 105/20, 105/24, 105/32, 105/8,
151/1, 151/2, 182/14, 182/6, 213/18,
29/23
d.- ende 73/14
d.- er 124/18, 13/22, 163/20, 235/7,
70/15, 70/23, 76/69, 76/86, 76/87,
76/93, 81/13, 89/1, 166/26
D.- er 70/32
iran-cıran d.- er 106/19
d.- erler 221/29
d.- genler 99/11
d.- güne 230/149
d.- ibān 140/18
d.- inçe 114/13
d.- ip 132/6, 191/15
d. - ipdür 82/8
d.- mānde 143/5
d.- mändür 219/13
d.- me 173/26
d.- medik 110/4
d.- medim 23/11
d.- megin 102/11, 168/15

d.- meyen 179/27, 246/26	d.+ mi 13/34
d.- mez 141/3, 194/2, 2/21, 61/12	düz - dizmek
d.- miş 96/3	d.- di 69/18
d.- mişem 134/17, 60/14	d.- digim 65/9
d.- se 155/6, 167/20, 179/1, 179/3, 213/16, 242/14, 73/11, 153/4, 176/9	d.- diler 132/19, 237/23
d.- seŋg 99/2	d.- enler 237/19
d.- sem 207/13	d.- erler 76/62
d.- üp 210/17, 24/12, 29/26, 44/25, 48/13, 96/10	d.- im 65/9
düşek/g -	d.- lür 76/33
d.- i 62/15	d.- mäge 142/7
d.- im 104/30	d.- seŋg 57/18
d. 62/8, 37/2, 76/85	düze - düzene getirmek, düzeltmek
d.+ de 120/11	d.- gin 49/21
d.+ dür 196/5	d.- mek 194/4
d.+ siz 162/27	d.+ .dür 44/8
düyp dip	düzen - sırsılanmak, saf tutmak
d.+ siz 175/4	d.- ip 19/4
düz düz, geniş ve saf yer	düzet - düzeltmek
d. 103/13, 161/2, 162/14, 21/20, 61/3	d.- gin 194/17
d.+ de 2/7, 71/6	düzil - dizilmek
d.+ din 204/4	d.- di 107/8
d.+ e 230/48, 243/15	dindur- dinlendirmek
d.+ i 38/3, 178/12	d. -+ maz 239/6
d.+ indin 34/3	
d.+ ine 14/34	
d.+ ini 137/19	
d.+ ler 107/9, 246/23	
d.+ leriŋg 20/10	

E

ebdāl A. tasavvuf terimi, kırk kişi

e. 159/1, 175/22, 83/13

ebdān A. beden, vücut

e.+ lar 113/9

Ebābekr A. Hz. Ebubekir

E.-ū ‘Ömer 100/8

Ebābīl A. Kuran’dan gelen kuş adı

E. 237/40

E.+ din 240/19

E.+ ler 237/36

Ebed A. sonsuzluk

e. 159/1, 162/22

ebedî A. sonsuz

e. 106/60, 76/116

ebir F. bulut

e. 192/26

ebr F. bulut

e. 182/5

e.+ iñg 52/11

e.+ ler 185/2

ebrār tasavvuf terimi, iyi kişiler

e.+ iñg 112/5

ebrīšem F. ipek

e. 213/2

Ebūbekir Hz. Ebubekir

E. 92/31

Bāba-Selmān E. 104/47

ebvāb A. kapılar

e.+ ın 237/16

e.+ ını 237/12

ecābet A. kabul görölme, cevaplama

e. 58/48

e.+ in 98/22

ecel A. ölüm, ecel

e. 106/3, 106/5, 110/13, 113/13, 120/15, 122/28, 126/17, 139/16, 139/5,

144/10, 144/4, 146/3, 158/7, 162/6, 167/19, 167/3, 168/17, 180/15, 183/7,

19/10, 19/5, 20/5, 20/74, 217/5, 234/15, 235/5, 246/26, 28/18, 3/7,

47/14, 48/15, 54/2, 55/10, 55/18, 59/21, 6/15, 68/5, 70/21, 72/18,

76/53

e.+ din 227/18

e.+ iñgdin 53/5

e.+ im 223/48

e.+ siz 175/1

taḳdır-i e. + niñg 19/18

edā F. cilve, eda

e. 25/8, 29/10, 66/18, 66/26, 66/27, 66/45, 66/9, 9/5, 233/14, 66/36

edālan – F. +T. cilve yapmake.- dı 17/6

edeb A. edep,

e.+ dūr 92/5

e.+ inde 145/8

e. 165/12, 51/2

emān A. emin, emniyet	āh-ı e.+ ıng 228/19
a. 100/5, 102/12, 15/10, 165/16, 189/44, 210/5, 230/37, 240/12, 240/16, 240/2, 240/20, 240/24, 240/28, 240/32, 240/36, 240/4, 240/8, 245/17, 32/4	e.+ ı 63/15
a.+ a 102/4, 212/8	efgār F. yaralı,
eṅ benzerlilik	e. 230/26
e.+ siz 218/34	efsūn F. büyü, cādū
eṅin beden, vücut	e. 192/8
e. 2/15	e. 146/7, 65/2
eṅn bkz. eṅin	eg - eğmek
e.+ i 31/15	e.- di 137/11
eşer A. iz, belirti	eger F. eğer
e. 189/8, 9/18, 9/3	e. 10/28, 111/10, 13/29, 134/5, 139/2, 142/12, 147/5, 186/9, 189/44,
e.+ i 187/11	206/5, 209/7, 212/9, 215/7, 230/8, 230/85, 231/5, 231/7, 239/24, 3/7,
e.+ ine 190/6	31/2, 5/5, 51/9, 72/5, 88/30
eṅgre - ağlamak	E. 209/2
e.-+ ip > eṅgrāp 155/6	egil - eğilmek
eṅgreş - beraber ağlamak	e.- se 83/9
e.- erler 84/5	e.- ür 155/7, 163/12
e.- ip 106/62	egis - eksiltmek
eṅse ense, buyunun arkası	e.- er 76/89
e.+ sindin 20/47	egle - oyalamak, bekletmek
eşhāb A. Muhammet peygamberle söhbet edenler	e.-+ irlar > eglārler 11/4
e. 104/43, 81/7	e.- me 47/5
e.+ lar 104/61	eglen - oylanmak
ef'āl A. işler, ameller	e.- diṅ 122/2
e.+ im 17/4	e.- māğa 31/26
efgān F. feryāt	e.- mey 66/7
	e.- mez 167/2, 215/4, 246/12, 246/16, 246/2, 246/20, 246/24, 246/28, 246/4,

- 246/8, 91/5
- E.- mez 193/13
- egn bkz. egin
- e.+ i 128/7
- egri doğru olmayan, eğmeçli
- e. 146/7, 36/22
- e.+ ler 81/9
- e.+ ye 108/14
- egs - azaltmak, eksiltmek
- e.- egör 189/37
- e.- er 175/6, 21/16
- egsit/d - azaltmak
- e.- ür 162/15
- egsik/g eksik, az, küçük
- e.+ i 19/19
- e. 145/1
- e.+ leriñg 11/9
- e.+ lerin 234/10
- egsil - azalmak
- e.- mez 32/8
- e.- ür 24/19
- eğyār A. yabancılar
- e. 181/3
- ehl A. topluluk, cemaat
- e.-i dervīş 232/1
- e.-i dester 66/21
- e.-i ‘ irfān 64/24
- e.-i Hāk 60/1
- e.-i hūş 77/50
- e.-i islāmdur 38/25
- e.-i zülüm 197/17dīdim
- e.-i k̄ānī‘ 12/32
- e.-i zamān 197/13
- e.+ i 189/15, 189/19, 208/10, 212/10, 224/9, 227/19, 60/5, 34/13
- e.+ in 64/1, 100/28
- e.+ ine 189/31, 189/5
- e.+ iniñg 23/19, 97/1
- eñter F. yıldız
- e.-i bed 1/3
- ejderhā F. ejderha, masal canavarı
- e. 230/92
- e.+ nı 42/8
- e. 109/6
- e.+ sı 33/15, 48/14
- a. 166/12
- ek - tohum ekmek
- e.- e 234/20
- e.- en 162/7
- e.- ene 198/5
- e.- in 198/5, 234/20
- e.- ip 81/2
- eklenç/c eğitmek, beslenme
- e.- i 49/10
- ekin tarla, Oğuzcada tarla DLT 51/37
- e.+ iñg 149/6
- ekiz ikiz
- e. 200/3
- ekle - beslemek

e.-+ ip > eklâp 138/6	e.+ if 99/20
el el	E.+ if, 99/1
e. 103/8, 108/10, 109/23, 111/5, 116/20, 12/38, 12/6, 122/27, 122/4, 129/18, 14/6, 146/7, 153/13, 156/20, 162/17, 163/14, 164/11, 168/30, 169/23, 175/11, 183/5, 192/19, 192/27, 207/7, 21/9, 214/3, 232/19, 245/18, 33/1, 44/5, 5/21, 60/18, 62/19, 76/54, 81/19, 83/20	e.+ if.din 9/19 e.+ im 171/18, 205/21, 238/25, 102/25 e.+ imdin 105/34, 171/15 e.+ imni 99/6 e.+ in 15/5, 169/26, 55/10 e.+ inde 105/30, 111/8, 14/15, 14/16, 189/19, 226/18, 23/3, 23/4 e.+ indin 122/15, 127/11, 127/9, 139/11, 141/4, 231/1, 235/3, 28/13, 28/5, 90/18, 96/11, 97/10, 97/11 e.+ ine 150/4, 179/3, 94/27 e.+ ini 117/13, 160/18, 20/58 e.+ lerin 106/57, 94/4, e.+ ler 40/2, e. 17/10 e.+ leri 106/3 e.+ lerine 230/42 e.+ niñg 19/18 e.+ ħamd'ü-lillâh devlet 178/17 e.+ ħamd'ü-llâh sürâni 92/30 e.+ ħamdulillah.dur 209/1 e.+ ħamdullâh 77/16 e.+ siz 169/6 e.+ vâñ 36/5, 95/11
e.+ .e 81/14	
e.+ .inğdin 77/46	
e.+ din 28/11	
e.+ de 112/2, 125/10, 41/2, 48/15, 61/13, 98/24	
e.+ din 133/3, 137/15, 153/2, 163/11, 189/41, 194/10, 25/1, 28/7, 31/14, 32/15, 58/41, 8/21	
e.+ dür 22/6	
e.+ e 10/17, 103/19, 104/57, 2/17, 2/24, 207/9, 219/10, 77/19, 88/7	
e.+ endir-ür 89/20	
e.+ eyüp 109/9	
e.+ gim 211/5	
e.+ i 101/22, 134/8, 139/15, 143/7, 179/26, 196/12, 21/22, 21/3, 228/18, 27/9	
e.+ in 12/13	
e.+ idür 211/8	
e.+ inğ 246/11, 166/13	
e.+ inğdin 140/1, 161/19	
e.+ inğle 199/14	
	ele - elemek e.- + irdim > elârdim 245/26 elek eleme âleti

e.+ ler 105/6	em - süt emmek
Elest A. Allah ile kuuluk ahdetme	e.- diŋ 120/2
E. 58/2	emşāl A. örnekler
Elif A. alfabe harfi	e.+ iŋ 93/20
e. 242/19	emānet A. emānet
E. 69/1	e. 20/27, 233/13
elli elli	e.+ i 80/8
e. 115/16, 154/1, 38/32, 38/9, 57/19, 88/20	emek gıdâ, ekmek
e.+ ye 134/15, 17/2	duz e. 194/8
ellik elli	emen - gıdâ ve içecek beklemek
e. + de 70/17	e.- dim 169/23
elḥamd A. kuran'da ilk sürenin başı, şükr	Emīn A. emin
e. 223/23	E. 132/14
elt - götürmek	E.+ dīn 76/70
e.- di 21/21	e.+ i 128/27
e.- diler 31/21	emir "emr" A. emir
e.- em 245/13	e. 47/14
e.- enler 92/22	e.+ dūr 212/4
e.- er 224/14	emīr A. padişah, emir
e.- erler 76/110	e.+ e 183/1
e.- ip 115/9, 230/137, 230/60	e. 46/7
e.- üŋ 104/63	e.+ iŋ 46/1, 46/2
e.- üp 115/18	emma A. ama
e.- üpmidür 43/14	e. 223/2, 52/18
elvān A. renkler, boyalar	emr A. buyurmak
e. 116/14, 180/13	e. 64/5
em derman, iyileştirme	e. + e 126/25
e. 192/8, 49/20	e.-i ezel 1/8
e.+ i 19/18	e.-i Hākı 77/38

e.-i muḥālī 60/15	‘e.+ dur 230/104
e.-i ḥān 233/2	ene anne, ana
e.+ inġ 184/19, 233/5	e. 20/65, 237/8, 92/10
e.+ inġe 181/18	e.+ dūr 196/7
e.+ in 116/26, 69/4	e.+ nġ 120/3
e.+ indin 76/55	e.+ sin 18/17
e.+ ine 66/19	e.+ sindin 225/5
e.+ ini 6/3	engūr F. üzüm,
enbāz F. ortak, şerik	e. 40/15
e.+ ıdur 189/21	enin A. inleyen
‘enber A. iyi koku	e. 100/21
‘e.+ münġ 129/9	Ente A. sen
enbiyā A. Peygamberler	E.-Subḥān okıp 81/16
e. 104/43	envār A. nurlar, ışıklar
encām F. son, işin sonu	e. 64/5
e.+ a 44/18	eḥbār A. haberler
e.+ ı 221/8	e. 230/146, 230/64
encüm A. yıldızlar	eḥvāl A. haller
e. 46/10	e.+ ın 168/23
endām F. beden, vücut	er Tm. T. ār
e. 88/4	e. 116/26, 120/13, 120/14, 13/44, 143/6,
endek F. az	147/1, 189/10, 189/42, 189/6,
e. 221/14	193/9, 2/23, 217/2, 221/15, 221/19,
endişe F. fikir, düşünce	237/52, 237/56, 240/10, 26/3, 31/16,
e. + e (yön eki) > endişā 88/28	35/24, 4/26, 42/22, 43/28, 47/15, 52/15,
e. 201/3	63/19
e.+ de 4/6	e.+ din 193/16187/19, 193/12, 193/2,
e.+ sin 148/2	193/20, 193/24, 193/28, 193/4, 193/8,
‘enāşır A. elementler, unsurlar	220/12,
	220/16, 220/2, 220/20, 220/4, 220/8,
	230/79, 32/12, 42/22

ā.+ dūr 104/37, 12/21, 221/26	e. 1/5
ā.+ e 112/7, 136/6, 16/12, 195/10, 221/1, 24/20, 47/28, 50/6	eri - erimek, sıvılanmak
e.+ ge 12/10	e.- ben 127/14
e.+ i 36/17, 41/12	e.- di 51/15
e.+ idūr 236/23	e.- p 155/8, 159/3, 171/8
e.+ iṅ 187/14, 187/19, 195/12, 200/19, 48/18, 52/6	e.- r 121/6, 20/24, 76/23
e.+ ler 104/4, 195/2, 216/13, 221/17, 231/16, 7/20	e.- ymez 236/13
e.+ likde 218/34	erit/d - eritmek
e.+ likdin 191/5	e.- ür 206/15, 218/21, 26/6, 29/7
er - yardımcı fiil	e. + dir 145/18
e.- di 133/3, 224/1, 9/22	eriş - ulaşmak
e.- en 221/27, 54/17	e.- di 230/61
e.- enler 106/25, 127/3, 75/9, 182/29	e.- e 19/6
e.- ken 230/15	erk özgürlük
e.- mes 191/5	e.+ i 67/4
e.- mese 210/3	e.+ iṅe 95/22
bī-vefālīk e.- mesmu 15/3	e.+ im 217/9
e.- miş 236/19	e.+ ime 239/26
e.- ür 160/10, 200/3, 230/89, 232/9, 39/30, 58/33, 209/11, 232/11	e.+ li 84/6
ere üzere, üçünde	erkān A. direkler,
e. 226/16, 60/9	e. 165/12, 199/20
erbāb A. ağabey	e.+ dūr 92/5, 51/2
e.+ ġa 46/7	e.+ ında 145/8
e.+ lar 183/1, 46/7	erkana özgürce
erbe ^c in	e. 207/14
e.+ de 221/24	erkek erkek
ercül A. ayaklar	e. 115/14, 230/62
	e.+ dur 196/21
	ern - emmek, sormak

e.- ip 180/2	e.+ e kovuşdı 237/40
ers - kalkınma, haddinden aşma	Esrafil A. Melek adı
e.- gin 25/4	E. 20/29
erte yarın,	esrâr A. sırlar
e. 100/28, 108/12, 135/10, 20/45, 217/8, 235/8, 61/25, 75/14, 93/6	e. 221/10
e. + e (yön eki) > ertâ 82/26	esrit/d - sarhoş etme
ertir sabah, yarın	e.- ip 27/11
e. 130/14	esrük kızgın, sarhoş, meczup
e.+ i 235/4	e.- k 104/67
e.+ inġ 20/17	es -esme“rüzgar esme”
ervâh A. ruhlar	e.- diġ 168/31
e. 216/10, 68/10, 83/5	e.- dikçe 27/9
esbâb A. sebepler	e.- er 106/3
e. 60/5	e.- erde 22/12
e.+ ı 186/14, 60/19	ess akıl, duygu
e.+ in 190/2	e.+ indin 174/17
Esed’u-llâh A. Hz. Ali’nin lakabı	eşek/g eşek
E.- hâkı 92/32	e.+ inġ 28/5
eşer A. iz	e.+ in 153/6, 72/10
e. 155/5, 179/11	e. 145/1, 148/6, 213/11, 65/5, 76/114, 78/10
esîr A. esir, tutuklu	e.+ din 178/15
e. 238/1	eşik/g elbise
e.+ e 191/3	e.+ i 142/10
eski eski, kullanılmış	eşit/d - işitme
e. 54/7, 60/20	e.- en 13/38
Eslîm A. 9. yy. mutasavvufu	e.- enler 44/27
E. 104/49, 104/35	e.- inġ 235/14
ey-â E. 104/46	e.- ip 240/29
eshâb’ul-fil A. Kuran süresi	e. 173/14

- e.- di 230/67
e.- dim 229/3
e.- geç 221/18
e.- genin 44/7
e.- medi 65/18
e.- mek 26/18
e.- mez 52/12
- eşık F. göz yaşı
e. 188/26
e.-i ābın 100/33
e.-i giryān 23/8
e.+ imdin 190/10
- eşşek eşek
e. 62/2
- eşyā A. şeyler
e. 201/5
e.+ da 201/14
e.+ dīn 159/19, 159/15
e.+ nīng 185/13
- et/d - etmek, yamak
e.-1/11,105/22,108/2, 109/22,123/6,143/5,
149/30, 188/21, 188/22, 44/23,
62/4, 69/12, 75/13,
188/23, 203/13, 219/17, 32/18, 43/26,
6/14, 74/3, 92/16, 99/10, 99/5
e.- di 1/3, 105/25, 105/5, 110/5, 112/6,
115/11, 118/12, 118/16, 118/2,
118/20, 118/24, 118/28, 118/4, 118/8,
132/11, 133/17, 136/2, 137/5, 157/1,
159/17, 159/18, 159/19, 171/16, 171/21,
171/22, 171/23, 171/24, 212/5, 221/35,
9/21
230/100, 230/116, 230/131, 230/142,
230/148, 230/48, 230/67, 235/11, 244/2,
58/35,
65/27, 66/12, 74/2, 81/21, 86/3, 88/1,
92/7, 96/1
tīdi-yu e.- di 230/118
e.- dīng 109/14, 109/5, 15/11, 170/23,
173/1, 173/4, 230/124, 27/21, 27/28,
82/21
e.- dike 15/10
e.- diler 230/115, 230/126, 31/23
e.- dim 153/5, 159/10, 159/9, 175/25,
188/11, 188/6, 198/18, 38/31
e.- dimi 1/8
e.- er 230/29
e.- gūci 12/33
e.- ge 128/21, 13/33
e.- gen 135/7, 15/5, 208/4, 212/6,
230/145, 37/15, 62/12
e.- genime 1/10
e.- gil 234/17, 234/18, 234/19, 236/25,
41/27
e.- gin 194/19, 30/20, 6/13
e.- ip 189/15
e.- ma 69/15
e.- maz 193/18
e.- māga 142/17
e.- māge 120/17, 14/11, 197/14, 205/21,
23/17, 23/18, 23/19, 42/28, 72/7

e.- me 10/1, 114/3, 116/3, 119/23,
123/10, 123/7, 125/15, 125/16, 125/18,
155/18, 194/10, 194/11, 194/9, 202/14,
207/5, 207/6, 223/39, 234/10, 234/11,
234/9, 24/11, 78/3

e.- medi 136/11

e.- meding 51/3

e.- medim 159/5, 23/12

e.- megil 223/28

e.- megin 219/18, 32/9, 80/7

e.- mek 12/34, 12/35, 197/11, 42/18,
5/14, 63/18, 69/20, 69/25, 69/5

e.- mekdür 191/22

e.- mese 120/11, 155/5

e.- meseing 99/25

e.- mesün 44/27

e.- mek 89/14

e.- mey 6/12, 6/3, 94/23

e.- meyân 176/11

e.- meyen 179/11

e.- meyin 33/4, 56/18

e.- mez 102/8, 116/18, 139/17, 139/18,
139/19, 143/2, 174/11, 213/2, 223/16,
227/10, 230/39, 27/18, 81/23, 92/21,
93/13

e.- mezding 148/13

e.- mezler 16/9, 176/13

e.- mezmiş 114/14

e.- miş 196/3, 29/13, 57/10, 57/11, 57/9,
76/31

e.- mişem 125/3

e.- mişi 76/48

e.- se 160/19, 186/11, 189/42, 191/35,
194/15, 206/11, 21/28, 212/2, 218/21,
218/22, 241/15, 27/10, 27/17, 31/2,
31/8, 34/11, 6/15, 66/34

e.- seing 10/23, 102/8, 120/9, 138/1,
145/2, 152/9, 166/13, 214/8, 216/9,
32/7, 97/19, 25/16

e.- seingiz 182/23

e.- sek 223/14, 227/3

e.- seler 243/8

e.- sem 104/57, 137/3, 142/26, 176/2,
238/30

e.- sün 11/16, 114/11, 114/12, 244/28

e.- ür 176/5

e.- ürlər 185/3

“ed/t –“

e.- e 100/26, 100/27, 100/28, 100/29,
108/2, 148/9, 179/14, 182/9, 223/27

e.- eng 61/17

e.- eling 110/1

e.- eling 179/34

e.- em 211/5

e.- en 101/15, 101/5, 106/11, 144/9,
145/19, 20/36, 20/49, 208/12, 210/11,
213/1, 213/17, 221/29, 231/20, 238/1,
246/1, 29/13, 42/7, 64/1, 64/10,
64/15, 64/2, 64/25, 64/3, 64/4, 64/5,
7/14, 90/20, 96/10, 96/11,
96/9, 98/28

‘azab’ün-nār e.- en 64/20

e.- ep 199/20

e.- er 116/11, 117/5, 134/16, 139/11, 14/14, 14/22, 142/11, 145/15, 151/2,	60/19, 63/32, 64/10, 64/24, 64/5, 66/31, 69/22, 69/34, 69/6, 70/2,
161/17, 181/14, 182/10, 182/3, 184/19, 186/4, 189/43, 193/5, 195/3, 213/4,	73/5, 76/44, 78/13, 8/15, 81/1, 90/10, 91/5, 91/6, 93/12, 93/13,
223/55, 223/6, 231/11, 233/6, 238/34, 239/34, 240/, 241/19, 27/11, 27/12,	93/14, 98/6, 99/11
3/15, 42/4, 59/17, 67/5, 70/10, 70/11, 70/9, 71/6, 79/1, 79/10,	e.- ipdür 128/10, 96/5
79/2, 79/4, 79/6, 79/8, 9/6	e.- e 224/4
hey-vâylar e.- er 233/7	et et (anatomi), sümükle deri arasında oluşan tabaka
e.- erdim 245/12	e. 190/18, 245/39, 245/40, 245/43, 245/47, 50/30, 77/2
e.- erge 213/28	e.+ din 190/18
e.- eriñg 55/17	e.+ iñg 36/18, 93/6
e.- erin 71/11	e.+ li 207/3
e.- erler 185/5, 230/128	etek/g giyisinin belden aşağı
e.- ermiş 76/119	e.+ ne 12/38
e.- esiñg 223/33	e.+ siz 106/7
e.- eyin 148/14, 197/4, 240/3	Etrek İran Türkmensahrâ'da İran-Türkmenistan sınırında ırmağının adı
e.- hem 109/11	E. 211/14
e.- iben 64/13	iṭa' at A. buyruğa uyma, söz dinleme
e.- ıcek 6/12	i. 46/8
e.- iñg 122/16, 126/28, 173/34, 70/36	āv - acele etmek
e.- inegör 215/4	ā.- mek 232/9
e.- inip 124/16	evc F. yükseklik, yukarı
e.- ip 1/2, 101/14, 105/14, 106/14, 106/59, 11/5, 11/6, 110/11, 12/1,	e. 27/9
12/3, 131/19, 154/9, 165/14, 169/1, 169/22, 171/10, 173/7, 174/14, 179/21,	e.+ inde 17/8
185/8, 188/20, 202/11, 211/10, 211/6, 212/14, 212/2, 218/10, 223/48, 227/1,	e.+ indin 27/5
228/19, 230/109, 230/78, 34/1, 34/13, 42/15, 5/27, 60/16, 60/17, 60/18,	evlā A. daha iyi, yeğ
	e. 188/14
	e.+ dur 209/10

evlād A. çocuklar

e. 186/10, 45/8, 50/24

e.-ı 13/23, -ı hüŋkâra 243/2

e.+ dın 200/2

evliyā A. veliler, veli

e. 62/14

e.+ dur 138/8

e.+ lar 91/10

evtād A. çiviler, tasavvuf terimi, dört büyük şeyh

e. 221/11

evvel A. önce

e. 111/1, 132/1, 133/4, 173/1, 182/22, 189/30, 194/17, 206/8, 211/6,

223/11, 43/18, 49/21, 70/12, 81/2, 82/16, 88/2, 92/4, 99/1

e.+ dın 70/23, 133/3,

e.+ i 203/11, 60/3, 21/22

e.+ ki 230/131

ey F. ey, eyâ, nidâ

e. 1/9, 101/10, 101/15, 101/20, 101/24, 101/4, 101/5, 102/1, 102/8,

112/1, 115/1, 122/11, 122/13, 134/1, 135/1, 139/1, 141/1, 142/2, 146/1,

15/1, 15/10, 15/12, 15/14, 15/2, 15/6, 15/8, 153/19, 169/27, 172/19,

173/14, 173/35, 181/1, 188/1, 210/1, 210/2, 213/21, 224/1, 224/10, 224/12,

224/14, 224/2, 224/4, 224/6, 224/8, 229/1, 229/9, 230/102, 230/123, 230/151,

230/156, 230/7, 230/74, 230/79, 230/84, 230/94, 232/1, 233/17, 233/18, 233/19,

243/31, 245/38, 245/47, 3/13, 3/17, 36/23, 48/1, 48/3, 52/15, 59/1,

62/11, 63/1, 63/19, 64/21, 7/2, 7/9, 70/1, 73/1, 83/19, 87/7,

93/21, 93/22, 93/23, 93/24

e.-â Biribâr 76/98

e.-â çâresâz 230/53

e.-â Eslim 104/46

Zü'l-Celalim e.-â Kâdir 123/13

e.-â Kâziy'ül-hâcât barça 68/14

e.-vay ' arab 209/8

eydi A. eller

e. 1/5

eyâ F. ey, nidâ

e. 17/2

Eye iye, sahip, Allâh

E.+ ŋi 44/11

e.+ m 188/20, 230/158

E.+ m 17/20, 66/41

E.+ niŋ 6/3

E.+ dın 66/23

e.+ si 101/14, 128/23, 19/3, 29/6

e.+ sne 93/24

e.+ sindin 220/14

e.+ sine 213/1

eyele - iyelemek, sahip olmak

Tm. T. e.-+ ir > eyelār 166/12

eyerlen - eyerlenmek

e.- en 195/1

e.- miş 59/20

eyge iye

e.+ si 39/34

eyle öyle

e. 13/38

eyle - yapmak

e. 1/4, 106/3, 118/1, 125/1, 142/28,
149/18, 168/1, 168/14, 168/2,

168/21, 168/28, 168/3, 168/35, 168/4,
168/5, 168/6, 188/23, 188/25, 188/26,

20/1, 210/1, 210/10, 210/12, 210/14,
210/16, 210/18, 210/2, 210/20, 210/22,

210/24, 210/26, 210/4, 210/6, 210/7,
210/8, 210/9, 223/1, 223/24, 230/23,

232/3, 24/18, 25/3, 27/22, 49/25, 49/26,
49/27, 57/13, 57/15, 58/39,

69/14, 77/50, 77/51, 78/3, 85/12, 98/19,
99/4, 168/7

e.- di 137/13, 225/18, 230/110,
230/132, 69/26, 69/27, 69/28, 69/29,
69/6,

69/7, 69/8, 69/9, 87/8, 88/3

e.- diŋ 101/6, 109/9, 162/19, 61/16

e.- dim 155/1

e.- geç 64/14

e.- gen 100/12, 226/20

e.- genge 232/18

e.- genler 232/13, 232/14

e.- gey 185/35

e.- gil 232/25, 232/26, 232/27, 233/18

e.- gin 173/26, 56/17, 58/38, 64/21,
64/22, 64/23, 64/24, 69/24, 97/22

e.- gör 208/13

e.- mǎyinmi 190/4

e.- me 230/133

e.- megin 166/22

e.- mek 232/10

e.- mesēŋ 233/14

e.- mesün 1/14

e.- mez 146/4, 167/27, 179/10, 179/35,
192/6, 51/4, 89/12

e.- mezdım 223/5

e.- mezler 204/7

e.- mezmi 164/4

e.- miş 64/16

e.- mişdür 228/3

e.- rem 170/38

e.- se 139/8, 160/17, 197/20, 211/9,
59/6, 59/7, 99/9

e.- seŋ 10/14, 156/1, 175/21, 185/28,
39/33

e.- sem 103/16, 221/9

e.- yǎn 120/18, 172/3, 212/8

e.- yen 29/25

e.- yip 230/49, 51/14

e.- yüp 137/3, 149/12, 149/16, 149/2,
149/20, 149/24, 149/26, 149/28, 149/32,
149/4, 149/8, 189/33, 189/40, 203/5,
211/9, 226/8, 230/53, 69/3

e.- yür 226/6, 226/7, 226/8, 226/9,
230/2

Tm. T.“eylǎ-< eyle+ ir/iŋ/en/ip

e.- ŋ 173/35, 175/28, 66/23

e.- n 165/6

- e.- p 112/5, 94/23, 115/12, 119/15, 123/15, 151/13, 151/14, 155/11, 157/1, 168/11,
171/14, 173/2, 173/20, 173/3, 173/30, 173/6, 176/1, 180/4, 185/25, 188/24,
189/14, 191/3, 191/32, 212/9, 214/5, 224/3, 226/16, 23/2, 23/7, 230/52,
230/77, 5/8, 60/7, 64/12, 69/17, 89/2, 92/29
e.- r 13/12, 13/16, 13/17, 13/2, 13/20, 13/24, 13/28, 13/32, 13/35,
13/36, 13/4, 13/40, 13/44, 13/8, 149/29, 152/7, 16/3, 16/4, 168/8,
168/9, 187/5, 187/6, 187/7, 198/15, 20/18, 200/4, 221/6, 230/80, 244/19,
29/6, 82/14, 89/10, 89/11, 89/9, 96/17, 96/18, 96/19, 99/6, 99/7,
99/8, 99/9, 238/14
e.- rin 149/3
e.- rler 160/14
e.- rmiz 230/75
e.- yin 172/18
eymen - korkmak
e.- çdür 187/10
e.- egör 215/1
e.- gin 10/8
eysem yoksa
e. 223/51
eyvân F. dergâh, sarayın girişi
e. 31/19, 77/8
e.+ da 117/17
e.+ din 94/17
e.+ ı 70/7
e.+ ın 81/21
eyyâm A. günler
e. 110/9, 167/21, 193/13, 46/6, 46/8, 57/9, 130/13
e.+ a 44/17
e.+ da 141/7, 165/19, 241/16
e.+ ı 117/2, 42/17
e.+ ın 181/12
e.+ ında 128/3
e.+ lar 113/9, 216/13
eyyâm'ul- kadîm A. eski zamanlar
e.- yatsa 62/7
Eyyüb Peygamber adı
E. 231/3, 62/18, 77/48
E.+ a 135/5
E.+ ın 81/10
Eyyüha-nnâs A. ey insanlar
e.- 175/28
ez - kıymak, nemleme
e.- erler 103/7
e.- memiş 11/18
ez F. -dan/-den çıkma hâli eki anlamında
e. 66/5
rûz-i e. 112/2
ezber F. ezber,
e. 92/29
ezel başlangıçsız, zaman dışı
‘âşık-ı e. 51/1

emr-i e. 1/8

rūz-i e. 185/18

F

Faşl A. sezon	Faķır A. fakir
f.-ı yāz 168/13	f. 125/11, 191/30, 204/9, 138/3, 52/12, 52/20, 77/28
f.+ a 151/11	f.+ e 145/19, 179/5, 183/10, 191/29, 42/18
f.+ ı 246/7	f.+ i 160/6
f.+ ım 147/9	f.+ inġ 223/22, 227/19
f.+ ını 56/9	f.+ ler 218/6, 102/4
faşıl A. sezon	f.+ lige 153/15
f. 144/20	f.+ liķ 125/14
f. 95/8	faķr A. fakirlik
falān F. falan	f. 189/31
f. 245/8	fāl A. uğur, fal
f. 11/13, 197/24	f.+ lar 244/13
f.+ ı 223/10	fānī A. geçici, fāni
fażl A. fazilet,	f. 137/25, 185/16, 237/50, 237/54, 175/5, 20/2
f.+ inġ 210/6	f.+ de 71/4
farż A. farz	diyār-ı f.+ de 58/11
f. 80/10	f.+ dur 94/1
f.+ ı 20/37, 233/14	f.-yü ger 58/4
f.+ ın 222/14	f.+ ni 168/31
farķ A. fark	f. + ye 203/13
f. 92/21, 94/23	fāriġ A. rahat, azade
f.+ ı 187/19, 36/11, 67/2	f. 38/30
f.+ ın 174/14, 70/30	fāsıķ A. fāsık, ahlaksız
feth A. fetih, yenmek	f.+ ı 189/29
f.-ū nuşreti 64/13	fāş A. meydana çıkma, açık
Feth'ali A. A. özel isim, İran ordusunun komutanı	
F. 182/1	

- f. 132/5, 194/11, 223/1, 223/29, 223/5, 223/6, 39/33, 73/18, 8/26
- f.+ dur 91/3
- fātā A. fātiha
- f. 104/62, 104/42
- fāthā A. fātiha
- f. 223/52
- Fāṭıma A. Peygamberin kızı Hz. Fatma
- F. 90/7
- F.+ nîng 96/13
- be-ḥaḳḳ-ı F.-y kıyām 170/31
- F.+ y-ı Zehrādur 170/13
- Fāṭıma
- F. 230/138, 230/19, 230/33
- fehim A. anlama, anlayış
- f.+ li 35/6
- f.+ siz 83/3
- fehm bkz. fehim
- f. 103/16, 120/18, 143/2, 179/35, 23/12, 29/25
- F. 118/1
- f.+ i 200/19
- f.+ inġ 160/7
- felek/g A. gök
- f.+ e 183/6, 2/6
- f.+ idür 72/1
- f. 101/5, 11/17, 113/13, 116/17, 119/3, 128/10, 128/15, 130/11, 130/3, 131/18, 146/7, 151/3, 155/10, 158/1, 162/19, 162/6, 164/1, 164/13, 167/23,
- 171/15, 171/3, 183/3, 191/4, 238/35, 244/19, 246/27, 3/19, 33/13, 33/7, 48/13, 56/18, 57/9, 63/6, 65/28, 65/31, 70/11, 71/9, 85/2, 94/25
- çarḥ-ı f. 122/15
- gerdiş-i f. 231/1
- f.+ de 218/24, 63/32
- f.+ din 170/17
- f.+ i 146/2, 89/8
- f.+ inġ 113/4, 126/2, 141/11
- f.+ ler 244/7
- f.+ lere 140/16
- felte F. yakıtı kendine çekerek yaka bilen pamuktan olan örgü, fitil
- f.+ nġ 167/12
- fenā A. yokluk, fenâ
- f. 166/3, 240/31, 63/6
- f.+ dın 19/15
- fevt-i f.+ dın 203/14
- feẓîḥat A. rezillik
- f. 44/17
- ferd A. tek, bir
- f. 182/16
- ferdā F. yarın
- f.+ ya 20/17
- ferāġat A. dinlenme, vaz geçme
- f. 122/27, 172/13, 180/14, 19/11, 204/13, 214/2, 69/20
- f.+ ı 237/19, 237/23, 104/59
- Fereñġ A. batı ülkeleri
- F. 120/10

F.+ n̂gi 101/19	f. 2/22
Fereydūn F. İran mitolojisinde padişah	‘arş-u f. 100/17
F. 235/10, 138/8	f.-i ĥali 151/6
F.+ ın̂g 182/16	f.+ de 104/52
Ferhād F. destanda şirine âşık olan kişi	f.+ din 149/13
F. 130/12, 137/10	f.+ e 174/7
F.+ a 175/14, 63/12	f.+ i 142/10, 218/27, 221/4
Ferişte F. melek	F.+ ini 64/4
f. 133/19, 20/28, 39/30, 40/3, 175/19	‘arş-u f.+ ler 100/31
f.+ ler 72/5	ferzend F. çocuk, oğul ve kız
f.+ si 11/7, 39/11, 39/15, 39/19, 39/2, 39/23, 39/27, 39/7	f. 148/5, 154/3
f. 76/63	f.+ i 143/12, 200/1
f.- nîng 76/65	fesād A. bozukluk
fermān A. emir, buyruk	f.+ a 60/18
f. 117/25, 121/7, 122/12, 140/9, 177/5, 23/18, 76/89, 77/6	fetī A. yiğit
f.+ a 12/12, 168/35, 177/17, 191/24, 212/12, 212/9, 43/22	f. 230/84
f.+ da 123/4, 75/10, 76/91	fevt A. ölüm, olme
f.+ dadur 75/10	f.-i fenādın 203/14
f.+ ı 149/17	Fevz A. kurtarılmak
bende-yi f.+ ım 149/21	F.-i kelāmı 103/3
f.+ ındın 76/55	feyz A. feyiz, bolluk
Ferhār A. şehir adı	f.+ ler 107/11
şehir-i F. 101/16	fidā A. feda,
fersaḥ A. altı km. Olan mesafe birimi	f. 245/7, 66/3, 9/6
f. 109/4, 38/17	f.+ largā 209/9
f.+ ları 227/20	f.+ yam 170/46
ferş A. döşek, yer	fiğān F. feryat,
	f. 246/2, 14/32, 185/14
	f.+ dur 181/11

fırafiç kürek, Tm. T. pıravıç

f. 171/25

fırça A. grup, topluluk

f.+ dur 20/38

Fî A. Arap alfabesi

F. 69/20, 99/16

fikir A. fikir

f. 102/23, 103/20, 166/7, 174/22,
190/16, 203/13, 234/17, 66/23, 77/1,

89/4

f.+ dın 191/4

f.+ dur 97/17

f.+ li 246/6

fıkr A. fikir

f. 120/17, 143/5, 174/16, 210/11, 49/27,
74/3

f.+ e 124/18, 171/7, 174/16, 56/11

f.+ i 84/2

f.+ inġ 99/16

f.+ im 105/3

fi'1 A. kılış, amel, fiil

f.+ inġ 246/10, 175/24, 93/2

f.+ ime 125/20

f.+ indin 141/3

f.+ ine 150/3

fil A. fil

f. 106/49, 177/16, 183/6, 213/15

f.+ e 5/15

f.+ i 84/10, 27/11

Filķūs A. Rum padişahı, İskenderin babası

F. 57/20

Fir'avn A. Mûsa peygamberin zamanında
Mısır kralı

F. 76/37

F.+ inġ 64/14

firdevs A. cennet

f.-i a' lā 228/6

firāġ A. rahatlık, âzâdelik

f.+ a 99/15

f.+ ında 92/14

f.+ ındın 172/6

Firāġi A. Mahtumkulu'nun mahlası

F. 138/9, 16/13, 192/25, 181/20,
224/13, 184/17, 31/21, 209/13, 210/26,
212/18, 40/28, 45/10, 9/25

Zü'l-Celalim F. 123/17

Zü'l-Celālim F. 17/25

Firāġā Tm. T. Firāġi + yön eki > Firāġā

F.+ 38/29

firāk A. ayrılık

f. 171/23, 172/8

F. 222/13

f.+ da 128/10

fitne A. azdırma, fesat, fitne

ĥiz-ĥarāmı f. 62/3

fiķr A. fikir

f.+ inġ 84/1

fûlād F. metal çeşidi

f.+ dın 243/16

furşat A. fırsat

f. 104/3, 138/6, 214/14, 14/10, 215/3

f.+ lı 122/23

f.+ dur 12/22

furḩat A. ferahlık, gönül açılışı, gönül
genişliği

f.+ ınġ 61/13

furḩat A. ayrılık

f. 66/5

f.+ ınġ 100/35

fuḩarā A. fakirler

f. + nınġ 152/4

G, Ğ

Ğaffār A. bağışlayıcı, Allahın sıfatı

ğ.+ da 205/11, 58/9

Ğ. 123/3, 125/19

ğ.+ din 123/9, 147/9, 153/10, 186/18, 63/23

ğaflet A. gâfil olmak

ğ.+ ı 219/3, 230/52

ğ. 72/17, 180/1, 199/13, 99/15

ğ.+ ınğ 214/7

ğ.+ de 180/17, 185/27, 211/11, 36/7

ğ.+ ım 58/18

ğ̃āb-ı ğ.+ din 168/13, 99/3, 175/1

ğ.+ ın.dın 124/7

ğ.+ e 69/12, 204/17

ğ.+ ındın 76/69

ğallā sinirlendiren söylem

ğ.+ ını 36/8

ğ. 167/17

ğ.+ dur 26/7

ğallāc yoksul, muhtâc

ğ.+ idur 63/11

ğ. 123/5

ğ.+ ini 128/25

ğ.+ am 245/28

ğ.+ lar 149/10

ğ.+ dur 151/6

ğ.+ sız 2/8

ğalmağal A. konuşma

ğamgeşte A.+T. gamli

ğ. 197/12, 4/11

sergeşte-yi ğ. 175/23

ğ.+ dur 246/13, 38/28

ğamgîn A.+F. kederli, gamli

ğ.+ ı 60/2

ğ. 125/2, 223/15

ğ.+ ınğ 160/3

ğ.+ em 149/3

ğ.+ lar 59/3

ğamkeş A.+F. kedere dayanan

ğaltān F. yuvarlanan

ğ. 57/3

dürr-i ğ.+ ı 5/21

ğamze A. süzgün veya göz ucu ile bakış, gamze

ğam A. gam, üzüntü, keder

ğ.+ si 202/1

ğ. 122/8, 142/19, 148/3, 158/1, 171/16, 171/5, 173/27, 175/25, 192/2,

ğanī A. varlıklı, zengin

208/10, 21/22, 210/5, 211/6, 217/9, 29/1, 37/1, 49/12, 63/12, 63/9

ğ. 1/12, 69/19

ğ.-ı devrān 173/32

ğanīm A. Duşmān

ğ.+ a 148/7, 16/9, 56/3, 88/21

Ğ. 238/10

ğazab A. öfke, gazap

ğahr-ı ğ. 59/12

ğ. 109/2

ğaraž A. istek, gaye

ğ. 63/19

ğarb A. batı

ğ.-u şark 201/7

şark-u ğ. + ı 101/18

ğarāmet A. ceza,

ğ.+ i 55/7

ğarīb A. yoksul, yabancı, garip

ğ. 102/16, 121/1, 171/8, 50/20, 175/18, 179/27, 200/13, 204/9, 211/10, 211/13, 217/8,

227/6, 231/5, 243/33, 26/7, 63/24

Ğ. 137/24

ğ.+ din 106/22, 119/23

ğ.+ em 230/64

ğ.+ i 173/34, 97/22

ğ.+ inġ 211/8

ğ.+ leriġ 145/17

ğark A. suya boulma

ğ. 100/12, 92/7, 142/11, 195/3, 224/9, 231/15, 235/11

Ğarķā ʾil A. melek adı

Ğ. 39/36

ğavvāş A. dalgıç

ğ. 103/5

Ğayın A. Arap alfabesi

Ğ. 69/19

Ğayr A. yabancı, gayr

ğ.+ ı 239/30, 240/34

ğayret A. gayret

ğ. 79/9

ğ.+ e 8/19

ğ.+ i 152/18, 95/14

ğayrı A. gayrı, yabancı

ğ. 102/22, 114/8, 203/1, 203/10, 203/12, 203/14, 203/2, 203/4, 203/6,

203/8, 58/41, 65/18, 76/57

ğ.+ din 227/18

ğādik/g gedik

g.+ inde 83/15

ğāfil A. gāfil,

ğ. 122/11, 127/1, 129/19, 144/17, 173/14, 175/20, 215/2, 245/14, 49/15,

58/29, 59/1, 72/18, 77/6, 82/7, 88/29

ğ.+ dūr 85/3

ğāfir A. gafūr, bağışlayan

ğ.+ im 58/18

gāh F. arasıra, bazı vakitler

g.-i būzdın 140/6

gāhi bkz. gāh

g. 200/6, 62/22, 62/23

ğorfaķ sōkūlen, kopan. metatez: ğopu- raķ > ğorpaķ > ğorfaķ. DLT:kopur- 305/252 yerinden sōkmek, kaldırmak.

ğ. 65/27

gōk gōk, Tm. T. gōk

g. 76/23

gemi gemi, DLT kemi 548/448 (Oguz-Kıpçak)

g. 168/4, 117/4

g.+ de 61/4

G.+ ge 218/31

g.+ ni 82/1

g.+ sin 103/20

gemiş F. alt çenesi kısa olup iyi otlayamayan hayvan, gemiş

g. 177/16

gür F. kabir,

g. 37/9

g. 37/8

g.+ de 74/11

g.+ dın 76/77

güyt/d - tutmak, oyalama,

g.- enler 225/10

g.- mez 3/8

g.- cek 6/4

güyç/c kuvvet, zor

g. 13/7, 188/4

g.+ li 177/11, 36/25

g.+ lidür 123/14

g.+ lü 28/15

g.+ lüdür 207/7

g.+ dın 29/11

g.+ lidür 42/26

g.+ e 170/42

g.+ i 189/44

g.+ inġ 134/12, 212/13

g.+ imdür 231/13

g.+ indin 78/5

g.+ ünġ 108/5

güyçlen - kuvvetlenme, toparlanma

g.- ür 52/6

ġāyet A. çok fazla, son derece

ġ. 230/123

ġāyib A. kayıp, görünmeyen

ġ. 63/4

ġ.+ lar 117/18, 92/22

ġ. 75/9, 83/13

güymen - oyalanmak,

g.- ç 213/4

g.- egör 214/14, 215/14

güyz güz, sonbahar

g.+ dın 204/1

g.+ e 95/12

gedā F. dilenci

g. 66/4

şāh-u g. 36/19

g.+ ġa 230/27

g.+ lara 209/10

g.+ lardın 30/20

g.+ yam 170/47

g.+ yinġ 55/14

g. + y 29/6

g.+ ydur 111/9

gede kendini beğenen, kibirli

g. 167/26

gedem kendini beğenen, kibirli

g. 6/2, 84/9

g.+ din 52/3

gedi kendini beğenen, kibirli

g. 143/2

geñ şaşılacak şey, acâyıp

g. 185/13, 219/11, 3/22, 5/9

geñgeş istişâre, danışma

g. 152/7, 206/5, 218/14

g.+ i 152/11

g.+ in 152/8

geç - geçme

g. 129/17, 50/19

g.- di 102/1, 132/20, 134/18, 141/1,
141/8, 150/6, 154/12, 154/16, 154/2,

154/20, 154/4, 154/8, 21/5, 218/33,
235/1, 62/7, 81/1, 81/10, 81/12,

81/14, 81/16, 81/18, 81/2, 81/20, 81/22,
81/24, 81/26, 81/4, 81/6,

81/8, 90/3

derîğ-â g.- di 63/14

g.- diler 133/16

g.- dim 112/8, 188/17

g.- e 103/21, 85/3

g.- eli 222/16, 222/4

g.- en 125/4, 179/18, 18/8, 2/17,
219/11, 246/19, 43/15, 46/6, 49/6,

76/134

g.- endin 225/23

g.- er 102/12, 113/9, 13/3, 130/13,
135/9, 146/4, 156/12, 156/2, 162/1,

163/7, 167/8, 168/16, 181/12, 181/8,
182/19, 183/7, 214/14, 220/19, 223/3,

223/7, 231/12, 246/12, 246/8, 29/12,
29/16, 29/2, 29/20, 29/24, 29/28,

29/4, 29/8, 31/1, 35/22, 36/12, 44/26,
55/12, 55/16, 55/2, 55/20,

55/4, 55/8, 59/7, 59/8, 59/9, 70/16,
70/7, 76/129, 76/131, 76/18,

76/6, 80/3, 82/17, 84/9, 86/8, 88/25,
90/19, 91/5

g.- erge 33/11

g.- erler 90/12, 90/8

g.- ermiz 82/19

g.- evergin 37/7

g.- gen 125/2

g.- igli 107/15

g.- il-di 12/19

g.- ip 10/13, 110/9, 27/26, 38/16,
76/121, 86/9, 94/2, 94/32, 94/8

g.- ipdür 104/66

g.- irdim 97/18

g.- ir-dim 12/5

g.- ir-gin 17/24

g.- ir-mışdür 7/5

g.- it 213/8

g.- mez 18/18, 193/11, 218/13, 29/22,
66/16

g.- miş 119/15, 155/16

g.- se 111/6, 162/7, 3/27, 32/17, 76/124,
76/128, 76/132

g.- señg 162/28, 59/22

g.- ür- 26/4

- g.+ er 20/17
- Tm. T. “geçir < geçirir”
- g.- rler 213/9
- geçi keçi, DLT 541/442 Oğuzca
- g. 164/7
- geçil - geçilme
- g.- ür 127/16, 127/8
- geçir - geçirme
- g.- me 231/10
- g.- miş 154/17
- geçür - geçirme
- g.- dim 117/2
- geh F. bkz. gâh
- g. 173/6, 173/7
- gel - gelme
- g. 106/22, 116/3, 122/1, 143/11, 168/1, 173/26, 20/1, 206/1, 223/35,
- 230/27, 245/21, 27/5, 32/11, 7/9, 70/18, 73/17, 82/4
- g.- di 102/1, 104/17, 104/2, 104/6, 107/12, 107/16, 107/2, 107/20, 107/3,
- 107/4, 107/8, 109/17, 117/26, 118/21, 118/27, 127/3, 131/13, 133/7, 134/12,
- 162/13, 174/25, 178/20, 182/1, 189/18, 189/27, 189/36, 189/45, 189/9, 197/2,
- 205/1, 225/, 225/12, 225/2, 225/24, 225/4, 225/8, 23/9, 230/130, 230/143,
- 230/17, 230/22, 230/58, 235/16, 244/20, 245/22, 245/24, 245/5, 67/17, 81/3
- g.- diŋ 100/6, 122/1, 122/30, 157/2, 162/4, 228/7, 3/13, 33/5, 88/13
- g.- digine 105/34
- g.- dik 76/117
- g.- diler 101/14, 105/18, 132/10
- g.- dim 103/11, 124/10, 124/6, 174/16, 188/18, 197/1, 2/12, 202/1, 245/19,
- 77/30
- g.- ecege 21/5
- g.- ecek 217/9
- g.- en 102/11, 102/12, 12/24, 122/13, 126/13, 146/4, 161/20, 162/1, 162/7,
- 163/7, 166/19, 176/1, 184/3, 196/13, 199/1, 21/5, 216/2, 217/2, 231/12,
- 32/15, 33/12, 36/13, 41/6, 47/12, 5/26, 6/11, 7/2, 7/20, 84/12,
- 86/9, 91/5, 94/2, 95/3
- kervân-saraymış g.- en 94/32
- g.- ende 114/7
- g.- endin 32/14
- g.- endur 27/26
- g.- ene 111/10, 111/2, 36/9, 246/9
- g.- enler 225/13, 29/27, 49/13
- g.- erler 34/13
- g.- geç 119/21
- g.- gen 66/7, 9/13
- g.- genin 230/125
- g.- gey 191/12, 191/16, 191/2, 191/24, 191/28, 191/32, 191/36, 191/4, 191/8
- g.- gin 10/16, 245/35
- g.- ibân 189/30
- g.- inġ 179/34, 222/1
- vesvâs’ul-ĥannâs g.- inġ 175/28
- g.- in 44/20

ķiz-u g.- in 189/23

g.- inçe 230/38

g.- ip 105/2, 109/11, 12/13, 132/15, 132/7, 7/4, 16/10, 170/47, 171/4, 174/19,

20/7, 21/3, 223/47, 230/121, 230/135, 230/85, 235/1, 33/11, 42/23, 58/15

g.- ipdür 245/27

g.- işe 206/6

g.- iş-mez 4/14

g.- lebān 46/7

g.- mǎge 244/3, 97/14

g.- mǎndür 50/23

g.- mǎne 36/10

g.- me 226/9

g.- medi 188/16, 225/, 225/12, 225/2, 225/20, 225/24, 225/28, 225/4, 225/8,

235/16

g.- mek 135/8

g.- menem 181/4

g.- mese 217/11, 32/13

g.- meseṅg 77/3

g.- mesun 230/94

g.- meyen 184/3

g.- mez 102/4, 117/22, 12/12, 122/6, 126/18, 13/6, 130/7, 139/10, 142/25,

161/19, 192/8, 198/14, 204/23, 207/9, 230/73, 239/30, 26/9, 29/10, 40/14,

50/1, 50/14, 58/41, 58/42, 58/43, 58/44, 58/45, 58/46, 58/47, 58/48,

58/49, 76/94, 95/3, 44/15

g.- mezdin 61/4

g.- mezem 83/18

g.- mezi 182/10

g.- mezler 102/13

g.- mezmi 164/2, 225/22

g.- miş 167/8, 230/29, 76/26, 99/3

g.- mişem 229/6, 97/7

g.- se 106/16, 106/2, 106/20, 106/40, 106/5, 108/6, 142/26, 157/8, 18/19,

185/1, 196/19, 217/5, 230/149, 29/12, 29/16, 29/2, 29/20, 29/24, 29/28,

29/4, 29/8, 3/7, 32/4, 47/12, 47/16, 47/2, 47/20, 47/24, 47/28,

47/4, 47/8, 50/3, 63/29, 66/29, 66/32, 76/13, 76/136, 76/14, 76/16,

76/2, 76/32, 76/48, 76/53, 76/64, 76/76, 76/84, 89/5

g.- seṅg 116/16, 24/9

g.- sün 119/21, 12/20, 174/4, 177/18, 73/12

g.- tür- 12/24

g.- übān 233/3

g.- ünçe 81/7

g.- üp 104/26, 104/66, 16/14, 177/8, 185/14, 185/3, 221/35, 44/12, 44/26

g.- ür 104/16, 106/45, 11/5, 120/15, 13/3, 13/37, 13/42, 133/1, 134/5,

134/6, 139/6, 14/12, 14/16, 14/2, 14/24, 14/28, 14/32, 14/36, 14/4,

14/8, 146/1, 146/3, 152/13, 160/20, 161/19, 163/6, 170/43, 182/25, 183/4,

198/14, 2/26, 20/18, 20/64, 211/11, 212/8, 212/9, 223/3, 223/7, 230/93,

233/12, 233/16, 233/2, 233/20, 233/4, 233/8, 234/13, 234/15, 239/19, 239/24,	fāni-yü g. 58/4
240/21, 245/16, 41/10, 51/10, 51/11, 51/9, 76/151, 76/66, 76/7, 82/13	helāl-u g. 189/35
bī-īmān g.- ür 14/20	ger - germek, el uzatma
g.- ürlər 212/12, 233/11	g.- er 106/6, 214/3
g.- ürmi 24/1	g.- gin 207/7
g.- ürmiş 240/30, 240/5	g.- diŋ 168/30
geliş - karşılıklı gidip gelme	gerān F. ağır
g.- mege 160/2	g. 60/13
geltür- getirmek;DLT 364/289 Oğuzlar -t ile yapar.	gerd F. toz
g.- diler 230/46	g. 196/15
gemir- dişleme	g.+ e 176/9
g. + ip 109/10	g.+ i 34/20
geŋgreş -genişleme, yayılma	g.+ ini 49/18
g.- ip 246/18	gerdān F. dönen, dolaşan
genc F. hazine	g. 201/8
g. 174/4, 24/8	g.+ a 104/6, 155/10
g.+ li 166/11, 182/7	g.+ dur 151/3, 201/7
g.-i bīpāyān 9/12	g.+ ı 126/2, 97/11
g.-i mālā 146/6	g.+ iŋ 164/1
g.+ e 6/6	gerdiş F. dönme, gezi
g.+ i 230/55	g.-i felek 231/1
gende F. kötü kokumuş	g.+ i 235/3, 42/17
g.+ ligimdin 188/13	g.+ ī 100/22
ger F. eğer	g.+ iŋ 164/5
g. 15/14, 15/2, 189/35, 201/5, 224/14, 46/1, 51/17, 51/19, 58/4,	g.+ inde 82/7
58/9, 66/28, 77/49, 9/1, 9/14, 9/18, 93/17	g.+ indedür 113/4
	g.+ ler 94/9
	gerçe F. gerçi
	g. 172/5, 18/25, 192/21, 2/10, 208/9, 210/7, 24/17, 3/21, 43/17

Ḥudāvend-ā g. 17/21	g. 211/14
gerçek doğru, düzgün, yiğit	G. 98/5
g. 160/14	germ F. sıcak
g.+ lere 77/7	g. 162/19
gerçekle - gerçekleme, teyit etme	gern - gerinmek, kolları açarak vücudu germek
Tm. T. g. + ir > ger.eklār 73/13	g.- ip 180/16
gerek gerek	geşt F. gezmek
g. 111/1, 111/10, 111/2, 111/3, 111/4, 111/6, 111/8, 120/1, 120/10, 120/12, 120/14, 120/16, 120/18, 120/2, 120/4, 120/6, 120/8, 145/14, 148/5, 160/12, 175/3, 183/13, 35/17, 35/6, 41/28, 59/21, 59/22, 59/23, 59/24, 69/1, 69/10, 69/15, 69/2, 69/20, 69/25, 69/3, 69/30, 69/35, 69/4, 69/5	g. 101/6, 106/14, 109/9, 112/6, 137/13, 137/3, 155/1, 91/6
g.+ dür 106/12, 106/16, 106/2, 106/20, 106/24, 106/28, 106/32, 106/36, 106/4, 106/40, 106/44, 106/48, 106/52, 106/56, 106/60, 106/64, 106/68, 106/8, 143/3, 175/18, 35/12, 76/52, 76/108, 76/120, 76/16, 76/20, 35/16, 35/2, 35/20, 35/24, 35/28, 35/4, 35/8, 45/9, 76/100, 76/104, 76/112, 76/116, 76/12, 76/124, 76/128, 76/132, 76/136, 76/140, 76/144, 76/148, 76/152, 76/2, 76/24, 76/28, 76/32, 76/36, 76/4, 76/40, 76/44, 76/48, 76/56, 76/60, 76/64, 76/68, 76/72, 76/76, 76/8, 76/80, 76/84, 76/88, 76/92, 76/96	getir - getirme g. 77/52 g.- di 230/50, 23/12 g.- diŋg 58/1 g.- en 154/9 g.- mez 79/5 g.- miş 117/27 g.- sem 9/10 Tm. T. getir g. + ir > getirer > getir 148/11
giribān F. elbise yakası	getür - getirmek
çāk-i g. 226/14	g.- di 23/16, 23/2, 23/20, 23/4, 23/8, 230/138, 237/6
Gerkez Mahtumkulu'nun boy ve aşiret adı	g.- diŋg 88/21 g.- dim 104/57, 181/18, 188/10 g.- gen 104/64, 58/25 g.- me 10/17, 10/18, 10/19, 216/17 g.- mese 44/18 g.- mez 155/12 g.- se 116/26

- g.- ür 16/11
- gevher F. değerli taş
- g. 32/7, 90/6, 71/5
- g.+ dür 218/23
- g.+ i 226/23
- gey - giymek
- g.- dügi 170/18
- g.- en 154/7, 75/4
- g.- erge 198/8
- g.- genim 66/8
- g.- ibān 154/8
- g.- ip 20/18, 30/18, 76/141
- g.- mǎge 151/8, 198/1
- g.- mǎn 50/8
- g.- medi 54/7
- g.- miş 12/11, 70/33, 76/9
- g.- üp 180/13, 175/22
- geydir - giydirmek
- Tm. T. geydīr < geydirir
- g.- ler 106/43
- gez - gezmek
- g. 115/15, 223/31, 236/18, 40/26, 60/17
- g.- di 244/10, 62/10
- g.- diŋg 88/16
- g.- digiŋg 116/17
- g.- digim 65/6
- g.- dikçe 203/3, 55/14
- g.- diler 132/18, 137/19, 237/21
- g.- dim 153/16, 155/1
- gül-ruhsārın g.- dim 112/5
- g.- dir-ürsen 82/1
- g.- en 11/1, 124/12, 182/7, 25/5, 42/19, 53/17, 56/7, 70/2
- g.- enler 237/17
- g.- en-üp 122/28, 19/12
- g.- er 116/12, 121/10, 130/15, 134/4, 192/3, 192/4, 200/9, 223/55, 54/21, 67/7
- 54/22, 54/23, 77/10, 77/23, 77/39, 77/43
- g.- erdim 245/10
- g.- erem 97/3
- g.- erge 148/7
- g.- erin 128/11
- g.- erkān 169/1, 176/7
- g.- erler 103/6, 213/24, 76/45, 76/47, 76/63
- g.- ermiş 106/14, 76/118
- g.- gen 3/17
- g.- gin 151/13, 223/41, 44/21, 70/19, 70/20
- g.- in 168/17
- g.- ip 128/26, 148/13, 98/6
- g.- mǎŋg 214/6
- g.- mǎge 142/5, 173/15, 20/6, 27/4
- g.- mǎn 244/5
- g.- mǎnde 205/9
- g.- me 185/25
- g.- mek 173/21
- g.- mesün 80/5

g.- se 60/16	g.+ si 128/6, 132/13, 218/28
g.- seŋ 127/13, 192/24, 214/12, 43/28, 57/19, 95/27	g.+ sin 137/2
g.- sem 103/1, 207/1, 4/2, 91/6	174/17, 93/11
gezdır - gezdirmek	gidi A. ahmak, nâmert, boş (gid + i değişlilik eki. Bkz Magtymguly sözlüğü, Aşırpur)
g.- diŋ 173/3	g. 26/15, 24/11
geze - hedef tutmak	giŋ geniş
g.- gin 49/22	g. 29/1, 123/6, 160/17, 207/3, 35/6, 35/7, 53/15
g.- kli 195/4	g.+ din 104/20
g.- mek 194/2	g.+ dir 216/20
gezek sıra	giç geç Tm. T. giç
g.+ li 164/5	g. 22/18
ġibet A. gıbet	ır-u g. 185/24
ġ. 17/11, 61/7, 59/23, 203/9	g.+ de 242/23
ġ.+ din 234/6, 187/3	g.+ dur 126/20
ġ.+ din dil..iŋ 60/17	g.+ dür 215/9
ġ. + i 107/18	gil F. balçık
ġibetkeş A.+F. gıbetçi	g. 121/3
ġ. 140/12, 140/16, 140/2, 140/20, 140/4, 140/8	gir - girmek
ġ.+ e 108/16	g.- di 150/3, 70/34, 72/7
ġ.+ dür 237/47	g.- dim 63/8, 102/23, 138/9
gice gece	g.- en 163/18, 81/6, 83/1
g. 104/1, 107/1, 113/10, 118/26, 14/26, 142/7, 188/7, 210/22, 23/1,	g.- enler 83/3, 84/13
231/13, 27/7, 54/10, 65/4, 76/128, 81/17, 82/10, 228/11	g.- er 106/7, 83/7, 160/18, 21/27, 54/27, 84/3, 240/15
g.-yi gündiz 63/25	g.- ipdür 223/37
g.+ din 76/127	g.- ip 35/23, 154/6
g.+ ler 51/6, 90/6	g.- megin 194/1
g.+ münġ 129/7	g.- mez 228/11, 240/14

- g.- se 219/10, 35/9, 158/17
g.- seŋg 234/2, 53/5, 83/8
g.- sem 204/16, 238/31
girdāb F. girdāp, firtına
g.+ a 56/6, 61/4
g.+ muŋg 129/12
girev F. rehin
g. 230/30
g.+ de 230/33
giriftār F. tutkun, tutulmuş
g. 123/15, 168/1, 17/15, 170/23, 181/15, 23/15, 58/14
g.+ ıdur 217/14
g.+ iŋg 51/6
giryān F. ağlayan
g. 174/21, 176/5, 239/33, 57/6
çeşm-i g. 231/18
eşk-i g. 23/8
zār-ı g. 77/27veyrāna.da
g.+ em 17/26
giryāne F. ağlayan
g. 12/2
git/d - gitmek
g. 223/53
g.- e 223/25, 229/7, 66/7
g.- ecek 53/6
g.- ek 124/1
g.- em 124/2
g.- en 126/18, 141/3, 225/2, 37/20, 47/12
bi-llāh g.- en 93/5
g.- ende 134/15
g.- enler 225/11
g.- enmiz 223/13
g.- er 128/1, 160/20, 163/20, 166/20, 184/2, 190/18, 193/6, 193/7, 20/70, 21/20, 211/11, 223/19, 233/5, 241/18, 243/18, 246/2, 246/4, 36/12, 36/16, 36/2, 36/20, 36/24, 36/28, 36/4, 36/8, 42/21, 50/11, 58/44, 67/6, 73/3, 77/3, 83/13, 93/2, 95/15
g.- erem 181/16
g.- erler 216/11, 76/121, 90/5
g.- esiŋg 223/34
g.- ıcek 6/20
g.- ıcekdür 5/26
g.- ip 171/6,
g. 175/22
g.- di 102/18, 103/10, 104/51, 11/15, 128/22, 130/7, 137/15, 141/2, 150/8, 169/13, 17/1, 180/10, 180/5, 205/14, 210/3, 225/1, 230/132, 230/141, 230/32, 230/58, 230/68, 25/4, 63/17, 7/2, 74/1, 74/10, 74/12, 74/14, 74/2, 74/4, 74/6, 74/8
Māmmet-äefā g.- di 225/3
g.- diŋg 127/17
g.- diler 104/10, 245/51, 49/16
g.- dim 21/2, 23/7, 239/14, 56/3
g.- er 77/30
g.- erge 31/10

- g.- mağa 42/24
- g.- mäge 225/26, 3/13
- g.- me 10/3, 116/9, 122/30, 162/9, 196/25
- g.- medim 203/11
- g.- megi 197/16
- g.- megil 223/12, 223/35, 223/4, 223/45
- g.- mek 16/1, 16/10, 16/12, 16/14, 16/2, 16/4, 16/6, 16/8, 69/1
- g.- meklik 223/28
- g.- mez 110/9, 19/8, 193/19, 3/12, 55/7, 88/15
- g.- mezmiş 114/1, 114/10, 114/12, 114/2, 114/4, 114/6, 114/8
- g.- miş 76/30
- g.- se 163/11, 166/16, 216/3, 28/5, 63/29, 47/12
- g.- seŋg 102/10, 116/12, 157/6, 226/6, 37/9, 55/18, 85/8
- giyâh F. ot, yeşillikler
- g.+ lar 185/4
- gizle - gizlemek
- Tm. T. g.+ ir > gizlār 246/21, 26/20, 71/7
- g. 217/3, 73/18
- g.- me 160/25
- g.- meyin 28/16
- g.- mez 44/14
- g.- nen 20/45
- gizli gizli
- g. 69/26, 54/25
- göger - yeşillemek, ot çıkmak
- g.- mez 117/10
- g.- se 126/7
- g.- ür 199/1
- göge -
- Tm. T. g.+ ir > gögār 120/13, 120/13
- gögerş - beraber yeşillemek
- g.- ip 76/60
- gök/g Tm. T. gök
- g. 102/19, 115/8, 155/4, 200/5, 35/26, 39/9, 68/8, 72/6, 76/19, 83/9
- 76/59, 77/5, 8/7, 84/8
- g.+ dāki 39/25
- g.+ de 100/13, 112/3, 119/6, 151/12, 151/3, 206/17, 36/2, 54/23, 67/18, 7/15, 210/21
- g.+ din 114/9, 13/37, 142/1, 171/14, 242/1
- G.+ din 12/25, 132/7, 96/2
- g.+ dür 106/54
- g.+ ni 39/5
- g.+ e 10/17, 115/12, 14/9, 20/54, 221/6, 237/20, 237/24, 77/1, 238/25
- g.+ i 114/7, 116/21, 136/5, 14/28, 14/34, 185/19, 196/24, 39/17, 39/21
- g.+ inġ 119/7, 149/7, 155/3, 67/10
- g.+ ünġ 245/9
- g.+ ce 245/5
- gön Tm. T. gön, deri, ayakkabı derisi
- g. 198/8
- ğavġâ F. kavga
- ğ. 113/11, 109/12, 76/8

ğ.+ da 70/16	g.- digiŋ 185/4
ğ.+ dur 246/13, 38/6, 65/23	g.- er 89/15
ğ.+ ları 76/42	gön - doğru olmak
ğ.+ mız 80/9,	g.- medi 81/9
ğ.+ sı 106/19	gönder - göndermek
ğ.+ sın 240/35	g.- di 115/6
ğ.+ ya 134/17, 62/5, 63/3, 234/2, 169/28	g.- diŋ 36/10
göç - göçmek	g.- digim 65/1
g. 118/5, 56/13, 214/2, 216/1	g.- ip 92/18
g.- di 236/5	g.- ür 202/11
g.- dür 126/16, 85/14	gör - görmek
g.- e 85/4	g. 13/2, 201/13, 230/141, 230/38, 30/8, 34/18, 49/3, 56/20, 61/23
g.- en 43/14, 74/3	g.- di 12/12, 155/10, 171/4, 199/26, 49/14, 230/143, 230/3, 230/43, 230/54, 245/5
g.- er 162/1, 163/2, 167/2, 167/20, 215/5, 77/25	g.- diŋ 168/34, 77/47, 88/17, 88/9
g.- erler 94/10	şāhib-cemālimni g.- diŋmi 128/12, 128/16, 128/2, 128/20, 128/24, 128/38, 128/4, 128/8
g.- i 225/1	g.- digiŋdin 62/22
g.- mez 11/12	g.- digim 65/12
g.- üp 168/7, 191/20, 56/13, 113/3	g.- digimiz 82/26
gögs göğüs	g.- digin 20/73
g.+ i 178/3, 207/3	g.- dik 220/1
g.+ iŋ 106/6, 93/12	g.- diler 104/21
g.+ ime 12/13	g.- dim 117/12, 117/16, 117/17, 117/2, 117/20, 117/24, 117/28, 117/4, 117/8, 226/1, 226/10, 226/15, 226/2, 226/20, 226/25, 226/3, 226/4, 226/5, 245/15, 31/17, 66/6, 77/2, 245/16
Gökleŋ Mahtumkulu'nun mensup olduğu Türkmen boyu	g.- e 106/35, 193/10, 37/6
G. 212/1, 212/10, 212/12, 212/14, 212/16, 212/18, 212/2, 212/4, 212/6, 212/8, 25/15, 25/19, 34/1	
G.+ iŋ 182/36	
göm - gömmek	

- g.- edür 3/14
- g.- egör 199/15, 19/15
- g.- elde 165/9, 191/9
- g.- eli 158/3, 223/51
- g.- en 136/2, 140/9, 225/28, 239/4, 18/2, 189/39, 225/6, 239/7, 26/18, 33/18, 79/7
- g.- ende 2/9
- g.- enler 106/26, 75/10
- g.- enlerinġ 242/10
- g.- enlermiz 235/8
- g.- er 10/23, 103/3, 106/41, 147/2, 163/19, 19/17, 214/3, 215/8, 232/21, 240/35, 61/8
- g.- erdi 219/19
- g.- erdin 190/19
- g.- erge 57/1
- g.- eyin 223/46, 230/15
- g.- geç 100/1, 100/10, 100/15, 100/2, 100/20, 100/25, 100/3, 100/30, 100/35, 100/4, 100/5
- g.- gen 172/4
- g.- genne 175/4
- g.- ġin 104/4, 104/52, 137/23, 140/18, 207/7, 6/18
- g.- ġülük 95/2
- g.- inüp 185/4
- g.- icked 231/7, 239/34
- g.- inġ 141/11, 20/38, 26/15, 42/17, 47/23, 68/3
- g.- inġler 20/69, 245/1
- g.- im 165/9
- g.- in-mez 15/1
- g.- ip 15/7, 186/17, 20/50
- g.- ipdür 153/18
- g.- işli 243/23
- g.- kna 207/4
- z-u g.- ke 202/10
- g.- kezme 207/12
- g.- ki 217/1, 243/32
- g.- kiġ 206/17, 243/19, 95/24
- g.- kiġe 95/23
- g.- kindin 202/2
- g.- kli 163/19
- g.- künġ 60/11
- g.- mġe 138/6
- v-Allh g.- m-ge 71/2
- g.- mn 239/4, 33/18, 42/3
- g.- mniġ 136/2
- g.- medi 243/34
- g.- medik 73/14
- g.- mediler 166/28
- g.- medim 202/4, 66/25, 87/10
- g.- megey 93/14
- g.- megüne 21/12
- g.- mek 120/15, 241/11
- g.- memişem 129/1
- g.- men 31/6
- g.- mese 179/31, 71/10
- g.- meseġ 10/7

g.- mesem 54/13	g.- ürlər 76/25
g.- mesün 181/3	görin - görünmek
g.- mey 2/1	g.- mez 106/16
g.- meyen 173/22, 179/15, 183/14	g.- ür 238/3
g.- meyin 181/4, 204/22, 28/18	görk yüz, görk
g.- meyiçe 229/2	g.+ i 5/10
g.- mez 72/11, 93/7	görkez - göstermek
g.- mezsem 209/12	g.- er 82/4
g.- miş 30/2	görn - görünmek
g.- ne 161/14	g.- ip 200/18
g.- nıp 180/20	Göroğlu Koroğlu
g.- nişim 60/11	G. 238/11
g.- nür 134/8, 143/1, 143/10, 143/12, 143/14, 143/2, 143/4, 143/6, 143/8, 161/6, 203/13, 219/10, 219/9, 73/7	görün - görünmek
g.- n-ür 20/45, 3/25, 3/26, 3/27	g.- ür 110/1, 110/10, 110/12, 110/14, 110/2, 110/4, 110/6, 110/8, 88/27
g.- se 133/10, 152/12, 152/15, 152/19, 169/26, 183/6, 189/30, 213/14, 213/15, 213/19, 213/7, 242/17, 76/148, 76/152	göster - gööstermek
g.- seŋg 16/13, 216/7, 49/27, 7/11, 70/7, 93/21	g. 66/20
g.- sem 31/7, 4/5, 91/1, 91/10, 91/12, 91/14, 91/2, 91/4, 91/6, 91/8	göt göt, arka
g.- sün 58/24	g.+ e 8/18
g.- üŋg 146/2, 245/36	götün arka, arkalayın, gerileyen
g.- ün-mekdür 19/2	g. devlet 16/2
g.- ünür 158/11, 219/11	göter - kaldırmak
g.- ün-ür 50/25, 50/26, 50/27	Tm. T. Däbbet'ül-arz g.+ ir > götär 106/13, 118/5
g.- üp 118/13, 142/9, 204/21, 215/6, 225/14, 230/34, 99/22	g. 175/10, 175/7, 175/8, 175/9, 175/11
	g.- di 97/23
	g.- diler 230/43
	g.- dim 197/3
	g.- en 154/3, 72/6, 80/2
	g.- gin 108/10, 111/5, 129/18

- g.- ip 136/7, 164/14, 24/6, 81/14
- g.- se 52/11
- g.- sün 204/14
- g.- tdi 115/9
- g.+ mez 156/20
- göterl - gösterilmek
- g.- ip 149/27
- g.- ürmiş 240/27
- gövde- beden, vücut
- g. 163/18
- gövre beden, vücut
- g.+ n̂g 162/12
- Tm. T. g.+ in̂ge > gövrān̂ge 10/18, 11/6
- g.+ n̂gi 116/6, 164/14
- g.+ ni 29/1
- g. 108/20, 153/10, 165/17, 174/23, 8/13, 163/10
- g.+ m 63/11
- g.+ si 35/6
- g.+ sin 11/18
- g.+ sindin 133/8
- gövs göğüs
- g.+ in̂g 10/17
- göz göz
- g. 109/3, 116/1, 117/11, 127/20, 145/17, 151/4, 165/13, 172/2, 189/39, 190/19, 193/12, 203/9, 207/1, 21/12, 22/5, 220/13, 224/13, 236/21, 26/18, 28/10, 3/2, 44/4, 65/20, 86/1, 87/3, 88/27, 88/28, 88/6, 95/1, 130/3 98/21
- g.+ de 114/11, 152/4, 47/20, 76/105, 79/9, 80/4, 85/13, 94/16
- g.+ din 16/4, 203/5, 204/20, 45/5
- g.+ e 120/12, 134/3, 143/1, 196/26, 200/18, 243/17, 41/1, 95/2
- g.+ ge 9/14
- g.+ gîng 187/4
- g.+ gü 30/14
- g.+ güdür 196/10
- g.+ i 126/12, 131/11, 171/4, 178/8, 196/22, 20/61, 235/12, 235/15, 238/34, 238/5, 36/2, 40/7, 55/14, 76/9, 77/35, 9/15, 94/24
- g.+ in̂g 122/10, 134/11, 145/9, 147/2, 163/19, 186/19, 37/13, 43/19, 6/8, 93/2
- g.+ in̂gde 72/17
- g.+ in̂ge 77/52
- g.+ in̂gi 44/21
- g.+ in̂gni 56/18
- g.+ im 12/12, 153/4, 17/10, 172/16, 199/7, 65/9, 74/14, 93/21, 93/22, 93/23, 93/24, 239/1
- g.+ imde 95/26
- g.+ ime 13/3, 15/1, 158/11, 44/26
- g.+ imîng 65/33
- g.+ imiz 205/19
- g.+ in 104/65, 106/41, 76/74, 76/78
- g.+ ince 47/19
- g.+ indin 124/18, 130/17, 140/17, 29/3, 104/14
- g.+ ini 168/3, 19/5, 29/26

g.+ ler 107/10, 119/5, 126/7, 246/22, 75/2	g.- y 244/12
g.+ leri 106/54, 151/12, 225/20, 50/32	gözleş - beklemek
g.+ leriñ 181/13, 20/9, 61/8	g.- igem 77/13
g.+ leriñdin 93/11	g.- ip 77/38
g.+ lerim 211/11, 231/14, 57/6	ğubār A. toz
g.+ lerimdin 58/47	ğ. 224/14
g.+ lerimiñ 130/2	ğuşsa A. gam, keder
g.+ lerindin 231/6	ğ. 241/7, 65/29, 80/3, 83/6
g.+ leriniñ 236/16	ğ.+ dın 152/15
g.-lese 70/3	ğ.+ dur 63/12
g.+ li 52/19	g.+ a > ğuşsā
G.+ li-ata bolsañ 98/5	ğ. 177/6
g.+ siz 20/49	ğam A. gam, keder
g.+ sizdur 106/35	ğ. 121/1, 122/9, 123/8, 160/3, 171/14, 171/6, 172/1, 172/10, 228/20, 23/8, 24/19, 36/23
g.+ yaşım 173/28	ğ.+ da 60/8
göze - yırtığı olan şeyi elek gibi dikmek	ğ.+ gīn 129/3
g.- mek 194/12	ğ.+ ında 122/3
gözet - bakmak, düşünmek	ğ.+ lı 164/8
g.- gīn 194/18	ğ.+ hānedur 167/7
gözle - seyetmek, bakmak	ğamış kamış
g.+ ip > gözşāp 17/10, 30/1	Ğ.+ a 13/23
g.- r 149/17, 151/1, 151/10, 151/12, 151/14, 151/2, 151/4, 151/6, 151/8, 19/4, 71/8	ğamze A. gamze, göz ucu bakışı
g. 158/5, 217/3, 73/17	ğ.+ ñğ 181/14, 243/6
g.- dip 90/9	ğ.+ si 63/30
g.- māyin 28/2	şanem A. put, güzel
g.- me 160/26	ş.+ ler 100/2, 110/11
g.- se 242/23	ğazab A. öfke,
	ğ. 20/18, 218/22

ğ.+ dın 87/5	g.+ ni 137/13
ğibet A. gıbet	güşmâl F. cezalandırma
ğ.+ din 19/14	g. 197/20
ğ.+ im 42/26	ğuvan - sevinme
ğibetkeş A.+F. gıbetçi	ğ.- ıp 165/13
ğ. 106/53	güyâ F. sanki
ğovş A. tasavvufta en büyük mertebede olan, kutb	g. 64/16, 66/40
ğ. 182/6	güdâz F. alev, ateş
ğovgâ F. kavga	g.+ a 159/3, 174/8
ğ. 107/9	g. 60/11
ğ.+ lar 106/30	G.+ da 43/2
ğubâr A. toz	güng F. konuşamayan, dilsiz
ğ. 149/15	g. 244/13
ğonça gonca	g.-u lâl 208/7
ğ. 71/4	g.+ dirler 106/31
ğ.+ lar 136/7	güftâr F. konuşma
ğ.+ sına 227/3	g. 230/100, 230/118
gūristân F. mezarlık	g.+ ıdur 217/2
g.+ ı 49/27	gül F. çiçek, gül, sevgili
ğusl A. yıkanmak	g. 101/3, 103/7, 116/4, 131/9, 163/4, 166/10, 185/12, 185/35, 199/1, 224/9, 226/3, 229/2, 231/8, 238/1, 238/13, 3/3, 63/1, 63/2, 69/13, 71/3, 74/9, 86/6, 94/33
ğ.+ ı 230/128	g.-çehre sen 243/14
gūş F. kulak	g.-ruhsârın gezdim 112/5
g. 176/2, 38/21, 8/24, 88/5	g.+ de 61/14, 71/4
g.+ ine 224/2	g.+ din 65/29
gūşe F. köşe	g. + dūr 148/4
g. 60/9	g.+ e 55/20, 74/9
g.-yi veyrânedin 9/11	
g.+ de 4/7, 9/9	
g.+ din 49/22	

- g.+ i 101/24, 187/1, 206/18, 228/17, gülâb F. gülsuyu, gülâp
231/8
g.+ a 167/13
g.+ inġ 199/2
g.+ indin 97/9
g.+ ine 227/3
g.+ ler 77/5, 95/7
g.+ ni 230/31, 61/15
gül - gülmek,
g.- di 74/8
g.- e 173/11
g.- en 110/7, 122/15, 176/12, 216/8, 175/4
g.- eni 36/22
g.- er 173/7, 26/19, 71/3
g.- esidür 208/14
g.- ip 176/7
g.- mäge 97/13
g.- medi 235/4
g.- mek 5/28
g. + mez 174/12
g.- mezmi 164/8, 225/22
g.- üm 95/17
g.- ümdür 95/17
g.- üp 146/4, 94/15
gülme - gülmek
g.- ge 160/1
gülbâd F. köy adı
g.+ inġ 242/8
güldar F. güllü kumaş
şidde-yi g. 243/29
gülçehre F. gül yüzlü, güzel
g. 66/3
Gülferhâr F. Nevruz ve Gülferhar
destanındaki kişi
G. 238/26
G.+ ı 137/16
gülgül F. çok güllü olan, çok güzel
g.+ mü 129/4
gülgün F. gül renkli
g. 103/7, 23/3, 62/11, 86/6
gülle < gülüle F. mermi
g. 167/19
Gülşah F. Varka ve Gülşâh destanındaki kişi
G.+ dın 65/7
Tm. T. Gülşâ
G.+ nı 137/14
gül' izâr F. gül yanaklı, al yanaklı
g. 110/3
gülzâr F. gül bahçesi, güllük
g. 77/15
güm F. kayıp
g. 163/18, 244/15, 49/4, 5/20
g.+ inġ 5/20
gümân F. şek
g. 168/15, 189/39, 201/12, 215/13,
114/2
g.+ da 201/12
g.+ inġ 55/4

gümra F. sapık

g. 126/26

gümrah F. sapık

g. 216/12, 221/33, 4/19, 74/2

gümreh F. sapık,

g.+ i 189/17

gün gün, güneş, zaman birimi

g. 10/2, 10/24, 100/23, 100/27, 100/34,
106/2, 106/25, 106/68, 110/14,

110/4, 116/8, 117/7, 119/24, 125/5,
126/17, 126/22, 127/14, 133/4, 134/10,

135/10, 135/7, 135/9, 137/17, 138/6,
139/11, 14/26, 14/27, 14/5, 140/12,

152/13, 158/7, 158/9, 170/34, 173/20,
177/15, 177/18, 188/4, 192/1, 192/23,

192/26, 199/12, 199/16, 20/23, 20/45,
20/76, 202/2, 204/13, 204/7, 208/14,

213/23, 214/1, 214/6, 219/15, 22/11,
223/23, 223/3, 223/46, 223/47, 223/7,

230/103, 230/20, 233/18, 233/2, 234/15,
235/8, 242/1, 245/2, 245/29, 246/17,

246/19, 246/21, 246/27, 27/16, 27/7,
31/25, 35/14, 41/23, 47/3, 54/27,

55/7, 61/12, 61/24, 62/13, 63/6, 63/9,
65/15, 65/22, 65/4, 66/25,

68/8, 69/17, 70/1, 70/15, 71/3, 72/13,
76/1, 76/152, 76/22, 76/30,

76/34, 76/59, 76/80, 77/46, 80/10,
82/15, 82/2, 82/26, 82/6, 84/14,

84/2, 84/3, 88/1, 9/7, 90/15, 93/16,
93/17, 93/18, 93/19, 94/27,

94/29, 95/27, 95/28

il-u g. 76/54

Kerim-â g. 17/3

gün-doğardın g.-batar Tera 85/9

g.+ batar.dın 68/1, 68/8

g.+ de 105/17, 108/17, 152/1, 170/39,
204/, 204/12, 216/1, 217/12, 235/5,

24/15, 240/22, 27/11, 27/12, 27/23,
58/8, 62/12, 85/14

g.+ din 14/3, 14/4, 155/18, 17/3,
185/19, 188/4, 206/17, 240/12, 240/16,

240/2, 240/20, 240/24, 240/28, 240/32,
240/36, 240/4, 240/8, 246/20, 70/23,

76/1

g.+ diz 81/17, 82/10

gice-yi g.+ dîz 63/25

g.+ dür 223/23, 245/29

g.+ düzde 76/128

cürm-u g.+ â.sin 59/7

g.+ çe 31/6

g.+ e 130/14, 185/19, 24/6, 242/2,
243/32, 42/7, 77/19

g.+ eh 58/42

g.+ i 219/6

g.+ eş 239/9

g.+ eş.i 17/19

g.+ eşi 243/19

g.+ eşing 119/26

g.+ ge 100/13

g.+ i 108/3, 11/14, 112/4, 114/14,
122/29, 137/26, 193/21, 193/22, 193/23,

195/6, 228/15, 37/24, 50/11, 54/1,
61/25, 72/11, 8/19, 94/29

- g.+ iñg 11/8, 140/12, 140/4, 162/21, 246/7, 3/28, 49/10, 49/11, 49/9, 65/32
- g.+ iñgde 160/1
- g.+ iñgni 162/16
- g.+ inde 119/9, 128/3, 160/3
- g.+ ine 221/28
- g.+ ler 105/12, 105/16, 105/2, 105/20, 105/24, 105/28, 105/32, 105/36, 105/4, 105/8, 135/8, 192/26, 3/27, 40/28
- g.+ lerde 218/6
- g.+ leri 106/1, 20/65
- g.+ leriñg 88/22
- g.+ lerin 106/59
- g.+ lik 109/3, 126/27, 137/23, 55/11, 61/22
- g.+ mişdik 102/10, 102/6
- g.+ mü 129/8
- g.+ ni 42/2
- g.+ siz 196/9
- g.+ üñg 67/12
- gün-dogar doğu
- g.+ dın gün-batar Tersa 85/9
- gündiz gün (zaman birimi)
- g. 113/10, 142/7, 129/7, 210/22, 231/13, 51/6, 54/10
- g.+ i 218/28, 128/6
- g.+ im 97/17
- günâ F. günâh, suç
- g.+ si 170/14
- günâh F. günâh, suç
- g. 10/9, 16/4, 215/14, 58/14
- g.+ a 61/8
- g.+ a, 99/8
- cürm-i g.+ dın 203/6
- g.+ dın 219/5
- g.+ iñg 140/14, 234/8, 69/22
- g.+ ım 17/23, 173/30, 188/4
- g.+ iñg 93/25
- g.+ iñgdin 127/5
- g.+ im 123/14, 210/1, 210/10, 210/12, 210/14, 210/16, 210/18, 210/2, 210/20, 210/22, 210/24, 210/26, 210/4, 210/6, 210/8
- g.+ iniñg 49/19
- g.+ lar 122/23
- g.+ ları 20/54
- g.+ lı 78/7
- günâhkâr F. suçlu
- g. 210/7
- günehkâr F. suçlu
- g.+ iñg 209/11
- güneş güneş
- g.+ dın 218/23
- güzer F. geçit
- g. 159/9, 160/19, 6/15, 77/42
- g.+ iñg 180/7, 55/18
- g. 211/3
- Güzergâh F. geçit
- G.+ in 162/18
- güzeşt F. geçim, bağışlama

- g. 173/30, 210/1, 210/10, 210/12, 210/14, 210/16, 210/18, 210/2, 210/20, 210/22, 210/24, 210/26, 210/4, 210/6, 210/8, 91/5
g.+ i 162/15
- gürbe F. kedi
Tm. T. g.+ e yn eki >gürbâ 29/11
g.+ niġ 189/44
- gürbet A. gurbet
ġ.+ de 169/15
- gürd F. yiġit, pehlivân
g. 121/11
- gürdân F. çok. Bkz. gürd
g. 121/11
- gürg F. kurt
g.+ dür 197/18
- Gürgen F. Türkmensahrâ'da ırmağın adı
G.+ e 212/6
- gürle - gürültülü ve fkeli ses
g.+ ip > gürlâp 8/7
g.- r 140/5, 8/11
g.- yüp 19/10
- gürüh F. topluluk, grup
g. 20/39, 20/69, 76/46, 221/25, 76/44
g.+ ı 76/45, 76/47
g.+ lar 7/5
- gürz F. silah olarak kullanılan ağır topuz
g. 133/14, 236/12, 80/1, 93/18
g. gürizi 233/15
g.+ ini 76/29
- g.+ ler 106/46
g.+ li 144/3
guşâd F. açık,
g. 230/24, 109/14
- Güştäsp F Firdevsi'ye göre. İran'ın kiyâniyân hanedanının 5. pâdişâhı
G. 184/12
- güvâ F. tanık, şahit
g.+ lık 20/46
g.+ miz 80/10
g.+ si 92/6
güvâh bkz. güvâ
g. 20/37, 244/27
g.+ dın 1/6
g.+ ımdın 185/30
güyâ F. sanki
g. 107/12, 168/9, 184/8, 185/10, 189/23, 221/21, 235/16, 244/17, 246/7, 38/16, 50/23, 58/21, 94/31
- gözel güzel
g. 136/1, 148/3, 179/20, 186/10, 198/2, 199/9, 206/17, 238/13, 239/13, 242/12, 242/16, 242/2, 242/20, 242/24, 242/4, 242/8, 25/3, 61/8, 72/1, 72/13
g.+ de 203/9
g.+ leriġ 243/8
g. + lerni 17/10,
g.+ dür 22/6
giġ geniş
g.+ dür 12/30

giç geç

g. 86/3

ğarīb A. garip, fakir, yabancı

ğ. 125/2, 220/8, 231/5, 43/12, 76/10,
172/1

ğ.+ em 105/13, 149/3

ğ.+ liġniġ 219/3

ğark A. suya boġulmak

ğ. 24/9

ğ.-ı zalālet 66/20

ğarre A. kibirli

ğ. 61/22

ğarkāb tehlikeli su

ğ.+ a 179/22

ğavş A. pir, şeyh

ğ. 221/1

ğavış A. bkz. ġavş

ğ. 91/8

ğavvaş A. dalgıç

ğ.+ ı 181/5

Ġayın Arap alfabesi

Ġ. 99/15

ğayr A. gayr, diġer,

ğ. 211/9

ğayret A. gayret, çaba

ğ.+ i 50/12

H, Ĥ, Ħ

ha de/da anlamında bağlaç,

ol h. 10/7, 213/11

Ĥabeş etyopiya, doğu Afrika'da ülke

Ĥ. 13/15, 5/23

Ĥ.+ de 2/3

Ĥabīb A. dost, sevgili

Ĥ. 137/1

Ĥabīb'ullah A. Muhammed peygamber

Ĥ.- seni 71/1

Ĥaccāc İmam Cafer Sadık zamanındaki
halife

Ĥ.+ dın 170/19

Ĥacı Bektāş 13. yy. Meşhur mutasavvufu

Ĥ.- 138/7

Ĥāciyān A. hacce gidenler

h. 230/107

Ĥaleb A. Sûriye ve Şâm'da şehir adı

H. 101/7

ĥalk A. halk

ĥ.+ ı 2/10, 2/15

Ĥamle A. saldırı

Ĥ. 239/15

hamu tümü, hepsi

h. 124/14, 19/17

h.+ sın 103/18

hān hân, emir

h.+ da 58/4

handın nereden, her yerden

h. 211/3

Ĥannān A. Allah'ın adı

Ĥ. 77/17

Ĥazret A. saygılı,

Ĥ. 128/21, 230/139

Ĥ. 230/38

Ĥ.+ ge 245/24

Ĥ.+ i 154/15, 104/34

Ĥ.+ iñg 128/22

haray sığırma

h. 210/25, 76/113

h.+ dır 231/16

h.+ dur 86/10Mağdumkılı

h.+ ı 76/113

h.+ ıñg 106/10

ĥarām A. haram

ĥ.+ a 10/11

Ĥariş A. rivayetlere göre cehennem yılanı

Ĥ. 157/3, 237/47, 93/19

Ĥārūt A. Bâbil'de kuyuya düşen melek adı

H. 133/19

Ĥasan Hz. Ali'nin oğlu imam Hasan

Ĥ.+ a 170/4

Ĥağ A. Allah, doğru, hakikat

Ĥ. 100/11, 100/27, 104/15, 105/22,
107/4, 108/1, 115/15, 115/2, 116/25,

- 118/12, 126/21, 127/4, 127/9, 128/5, 13/6, 137/1, 142/18, 144/15, 150/3, 152/13, 154/14, 154/5, 157/1, 158/3, 165/5, 17/16, 185/17, 189/24, 189/34, 192/11, 192/13, 204/6, 212/13, 212/7, 217/8, 220/15, 230/103, 230/12, 230/121, 230/145, 230/150, 230/151, 230/155, 230/83, 234/7, 244/28, 26/2, 42/19, 44/13, 47/16, 57/13, 59/14, 59/6, 62/6, 67/14, 69/4, 75/1, 75/3, 76/55, 77/29, 81/23, 82/22, 84/7, 88/11, 88/23, 88/30, 89/13
- Eş-şabr-u miftāh--ul-cenān H. 232/25
- ehl-i H. 60/1
- H.+ a 117/1, 135/3, 139/4, 150/9, 223/57, 230/53, 238/23, 41/25, 68/3, 71/13, 72/15, 80/4, 90/20
- bāb-ı H.+ da 221/10
- H.+ dın 102/22, 105/17, 121/7, 136/3, 162/13, 164/20, 172/15, 186/3, 19/13, 2/13, 204/12, 204/18, 204/5, 223/56, 240/34, 65/18, 73/3, 76/57, 76/72, 85/7, 89/17, 94/13, 95/21
- H.+ dur 102/15
- nazar-ı H.+ dur 221/3
- taḳdir-i H.+ dur 204/10
- H.+ ı 106/66, 139/8, 77/4, 95/21
- emr-i H.+ ı 77/38
- H.+ ınḡ 119/10, 137/19, 144/15, 156/15, 158/5, 175/8, 187/15, 217/6, 230/101, 230/4, 3/6, 44/18, 5/18, 72/1, 76/148, 76/74, 78/1, 81/8
- Ḥalilu-llāh H.+ ınḡ 118/3
- H.+ ıḡat.ınḡ 117/6
- H.+ nınḡ 20/9
- nūr-ı H.+ nınḡ 101/4
- Ḥav-ana bkz. Havvā
- H.+ dır 105/16
- havā F. hava
- h. 230/132
- nefs-i h. 66/10
- h.-yı hevesge 17/15
- h.-yı vaşlınḡı 63/21
- h.+ da 245/16, 77/35
- nefs-i h.+ da 173/4
- h.+ dın 203/10
- h.+ lı 110/12, 246/1, 95/10
- havālan - havaya uçmak
- h.- mış 96/2
- h.- ur 245/16
- Havvā Hz. Adem ve Havvā
- H. 154/4, 237/8
- hay vah, feryât
- h. 99/12
- Ḥaydar Hz. Ali
- H. 230/147
- H.+ am 245/38
- H. + dın 104/33
- ḡayā A. utanç, sıkılma
- hük-m-i ḡ.+ dın 1/8
- ḡayvān A. hayvan

h.+ ı 72/11	Ḥudāy F. Tanrı
h.+ ıng 72/12	Ḥ. 70/3
ḥ. 28/19, 68/5	Ḥ.-ā men 58/10, 58/20, 58/30, 58/40, 58/50
ḥ.+ a 8/23	Ḥ.-ā kılma 173/9
ḥ.+ dur 41/15	Ḥ.+ ā 168/11
ḥūb F. iyi	Ḥuldā A. cennet adı, ebedîlik
ḥ. 152/9, 169/4, 204/25, 226/4, 230/107, 77/11, 189/12, 237/13	Ḥ.+ dur 40/5
ḥ.+ a 153/3	Ḥulḳ A. ahlak
ḥ.+ lara 229/9	ḥ.+ ı 50/28
ḥud F. kendi	ḥ.+ ıng 120/9
ḥ. 175/30, 185/26	ḥum F. içinde su saklanan büyük seramik kap
Ḥudā F. Tanrı, Allah	ḥ. + a 230/47
Ḥ. 118/2, 228/6, 64/21, 66/5, 69/7, 81/13	ḥumıs A. beşde bir olan dinî vergi
Ḥ.+ .dın 60/18, 203/1	ḥ. 230/66
Ḥ.+ .nı 62/4	ḥumus A. beşli, beş duyu
Ḥ.+ .nıng 69/2	ḥ.+ dur 230/105
Ḥ.+ .ya 45/1	ḥūn F. kan
Ḥ.+ .yıng 55/15	ḥ.-i nāḥaḳdın 189/43
Ḥ.+ ğa 99/1	ḥ.+ a 27/22
Ḥ.+ nıng 245/10	ḥ.+ ıngdın 156/12
Ḥ.+ vend-ā gerçe 17/21	ḥūnāb F. göz yaşı, kan ağlama
Ḥ.+ y 202/14, 210/26, 88/3	ḥ. 232/5
Ḥ.+ y.a 7/12	zuḥā
Ḥ.+ y.ı 40/26	z. 230/91
Ḥ.+ ya 153/7, 184/20, 24/5	ḥuzūr A. huzur
Ḥ.+ ydur 111/9	ḥ. 154/15
Ḥ.+ yım 232/19	ḥ.+ dur 10/5
Ḥ.+ yımınıng 243/5, 87/1	ḥ.+ lı 102/10

hūr A. cennet güzeli, hūr	h.+ i 210/21, 210/22
h.-i rıẓvān 119/19	h.+ ine 210/16
h.+ dīn 115/3	hürrem F. sevinçli, şād
h.+ ler 142/14	h. 101/19
h.+ lere 236/24	h.-i hoşhāl 245/14
h. 37/11, 76/146, 90/9	h.+ de 128/13
h.-i rıẓvān 116/15	hürremvār F. sevinçli, hoş
h.+ ındın 112/3	hoş-u h. 230/32
h.+ lar 39/19	hazāne A. hazine
hurma F. hurma	h.+ sin 2/24
h. 81/19	hādī A. hidāyet eden
deraht-ı h. 40/18	h.-yī vaḥdet 209/3
hurūc A. çıkış, kalkınma	hāk F. toprak
h. 212/9	h. 12/1
h.+ a 170/43	h.-isār šāh-ı merdān 245/53
hurūş F. coşma, gürültü	höl nemli, Tm. T. öl
h.+ a 185/14, 23/9	h. 94/28
hüsn A. güzellik	hālīk A. yaratan, Allah
h.+ inġ 243/30	h. 62/15
h.+ ünġda 209/10	Hāmān A. Hz. İbrâhim'in kardeşi
hūt A. balık	H. 76/37
h. 98/12	Hāmūn A. bkz. Hārūn
hūk F. domuz	H. 235/9
h.+ dur 106/53	hāne F. ev, hâne
hülle A. ipek kumaşı	h.+ sin 186/19
h. 59/20, 76/141, 76/32, 76/61	Hārūn A. Hz. Mûsâ'nın kardeşi
h.+ ler 142/15	H. 82/23
hürmet A. saygı	Hâtem A. Hâtem Tâyi, Arabistan'da
h. 100/11, 189/19, 230/37, 230/49, 32/8,	cömertlikle tanılmış kişi
42/14	H. 117/20

Ḥaḵ A. Allah	117/1, 119/8, 121/8, 123/17, 139/14, 143/10, 153/10, 159/12, 162/2, 162/4,
Ḥ. 150/2	166/15, 167/4, 17/11, 170/46, 171/12, 171/13, 171/16, 173/6, 174/11, 175/29,
hāy feryat, ah	185/5, 186/13, 186/14, 186/15, 186/16, 188/8, 190/18, 190/19, 192/21, 2/10,
h. 231/15	
h.+ a 63/25	
hec̣v A. kötöleme, ayıp açma	2/12, 2/5, 20/27, 201/1, 202/5, 205/27, 206/3, 207/4, 21/10, 21/11,
h. 189/15	
heṅṅām F. zaman,	211/8, 213/15, 215/6, 216/1, 217/12, 218/17, 223/49, 228/15, 228/6, 230/104,
h. 214/4, 26/3	
H. 146/2, 151/11	230/110, 230/114, 230/125, 230/32, 230/96, 230/97, 230/98, 24/16, 245/52, 27/7,
h.+ lar 121/13, 95/5	
heṅ F. âhenk	29/12, 29/16, 29/2, 29/20, 29/24, 29/28, 29/4, 29/8, 3/28, 34/19,
h.+ in 65/14	
heft F. yedi	35/15, 38/18, 39/33, 39/34, 41/16, 44/12, 44/15, 44/16, 44/2, 44/20,
h. 230/106	
Heftā'îl A. melek adı	44/24, 44/28, 44/4, 44/8, 46/8, 58/26, 58/27, 58/6, 59/12, 64/19,
H. 237/16	
H.+ inṅ 237/12	64/2, 64/7, 69/18, 71/11, 72/16, 76/58, 77/2, 77/45, 81/12, 82/17,
Hefṭe F. hafta	82/18, 82/19, 83/5, 84/14, 85/9, 9/25, 93/16, 93/25, 93/8, 98/20,
h. 197/24, 58/7	
h.+ dîn 14/10	99/9
heften F. yedi kişi, veliler	Hemdem F. yakın arkadaş, yâr
h.+ lere 54/19	h. 173/13, 76/28
helâket	h.+ ge 179/33
h.+ lik 69/27	h.+ inṅdür 90/13
heley kadın	hemdest F. yâver, yardımcı
h.+ dūr 113/14, 197/8	h.+ i 149/6
hem F. hem	hemân F. ol,
h. 1/7, 100/19, 100/23, 100/24, 100/7, 100/8, 101/8, 107/14, 116/24,	h. 189/40, 201/14, 232/30
hemîşe F. her zaman, daima	

h. 13/21, 209/11, 7/18, 97/12, 142/4

hemme F. tüm, hepsi

h. 124/19, 145/3, 225/2

hemhâne F. ev arkadaşı

h. 192/2

hemrâh F. yoldaş

h. 133/12, 207/2, 221/35, 32/5

h.+ ı 181/6

h.+ lık 66/31

hemrâz F. sırdaş, dost

h. 62/6

h.+ ım 33/9

hemser F. denk, eşit

h. 230/98

hemvâr F. düz, saf

h. 64/4

h.+ dur 76/126

hemzebân F. dildeş

h.+ em 57/8

henüz F. henüz

h. 120/10, 17/8, 69/31, 69/32, 69/33, 69/34

hâzır A. hazır

h. 180/11, 245/32

h. 127/12, 141/5, 84/2, 99/4

hekîm A. bilgin, tabib

h.+ iñg 144/1

H.-i ' Alîni 117/14

her F. her, tüm

h. 1/13, 101/2, 102/14, 105/14, 8/11, 106/28, 106/48, 113/1, 113/2, 114/3,

117/12, 118/8, 12/4, 13/12, 13/31, 13/36, 13/41, 130/5, 130/7, 134/10,

134/11, 136/6, 139/17, 14/10, 14/32, 143/12, 143/8, 145/10, 148/13, 150/1,

150/2, 151/10, 152/13, 156/4, 156/8, 157/8, 158/17, 158/26, 159/15, 159/19,

161/6, 163/5, 163/6, 164/17, 168/14, 173/34, 173/4, 174/21, 176/9, 177/11,

177/12, 177/3, 177/7, 177/9, 18/20, 180/4, 183/13, 183/14, 183/4, 183/5,

185/13, 185/18, 185/21, 187/11, 187/5, 189/10, 189/26, 189/30, 189/37, 19/20,

191/27, 191/35, 192/11, 192/7, 193/5, 196/19, 196/25, 198/13, 199/14, 199/17,

199/26, 20/14, 20/15, 20/29, 20/40, 206/13, 207/1, 207/8, 21/16, 210/13,

213/9, 217/7, 218/13, 218/32, 219/13, 22/15, 22/18, 220/13, 220/18, 221/27,

221/28, 222/3, 223/20, 223/27, 223/3, 223/56, 223/7, 224/7, 227/12, 227/16,

228/11, 228/2, 228/9, 230/126, 230/16, 230/21, 231/14, 231/19, 235/17, 237/24,

239/29, 239/34, 241/13, 243/18, 243/33, 245/26, 27/15, 35/1, 35/10, 35/19,

36/20, 36/23, 36/28, 37/15, 37/9, 4/12, 4/5, 40/10, 40/11, 40/22,

40/27, 41/12, 41/2, 41/21, 41/24, 41/26, 41/4, 41/8, 44/16, 46/1,

49/22, 5/13, 5/17, 5/21, 54/28, 55/18, 58/32, 58/35, 58/4, 58/7,

58/8, 59/11, 59/17, 59/18, 59/6, 59/7, 6/11, 6/7, 60/16, 62/13,

63/19, 64/6, 65/23, 65/29, 69/22, 70/14, 70/9, 71/10, 73/13, 73/18,	h.+ inġ 3/11
73/3, 73/7, 73/9, 74/3, 75/11, 76/100, 76/140, 76/27, 77/22, 77/44,	h.+ im 207/14
77/9, 78/4, 79/2, 79/3, 79/7, 81/1, 81/25, 81/26, 88/11, 9/11,	h.+ in 174/6, 213/2
90/10, 90/4, 93/9, 95/19, 95/27, 96/20, 99/23	h.+ lerin 71/11
arslan-u h. 64/8	hevesle - heves etme
yıldı-yu h. 58/8	h.- p 172/14
Herāt Afganistan'da şehir adı	hevl A. korku
H. 13/16, 101/9	h. 14/14
H.+ inġ 87/4	hey hey (ünlem), ey (nidâ)
Hayber-u H. 101/9	h. 10/6, 105/12, 105/16, 105/2, 105/20, 105/24, 105/28, 105/32, 105/36,
hergiz F. asla, hiç bir surette	105/4, 105/8, 114/1, 120/2, 120/8, 124/12, 124/16, 124/2, 124/20, 124/4,
h. 227/10, 15/1, 51/3, 66/25	124/8, 199/27, 240/12, 240/16, 240/2, 240/20, 240/24, 240/28, 240/32, 240/36,
hesâb A. hesap	240/4, 240/8, 63/11, 63/12, 63/13, 63/14, 73/17, 8/17, 82/12, 82/16,
h. 10/11, 20/34, 222/4	82/2, 82/20, 82/24, 82/28, 82/4, 82/8
h.+ a 94/5	h.-vây telmirip 231/13
h.+ inġ 93/22	hey-vây A. ah, (ünlem)
h. + ı 20/17	h.+ lar eder 233/7
hesîb A. hesap	heybet A. heybet, mehabet
h.+ i 22/17	h. 64/4, 115/7
heves A. arzu, istek	h.+ i 8/6
h.+ e 86/4	h.+ inġ 100/3, 100/30
h.+ idür 208/2	h.+ inġe 43/3
h. 176/1	h.+ indin 34/6
h.+ de 56/5	h.+ li 114/9, 155/7, 177/13
havâ-yı h.+ ge 17/15	heyhât A. (ünlem) pişmanlık duygusu, efsûs
h.+ i 106/17, 119/25, 223/37	h. 240/12, 240/16, 240/2, 240/20, 240/24, 240/28, 240/32, 240/36, 240/4,
h.+ idür 84/1	

240/8, 66/31, 68/13, 128/3	162/10, 167/17, 168/5, 174/15, 179/12,
h.+ dur 76/14	179/16, 179/2, 179/20, 179/24, 179/28,
hezār F. bin (sayı)	179/32, 179/36, 179/4, 179/8, 187/18,
h. 121/4, 142/3, 168/10, 176/3, 230/76,	191/11, 196/26, 199/24, 199/8, 2/7,
38/18, 60/8	202/4, 204/8, 207/12, 208/1, 209/7,
Hezāristān F. çokluğun yeri, dünya	21/13, 225/22, 230/62, 235/6, 239/28,
H.+ a 85/1	239/30,
hezl A. lezzet, fayda	3/12, 3/16, 3/2, 3/20, 3/24, 3/28, 3/4,
h. 167/27, 174/11, 179/10, 90/10	3/8, 33/20, 36/11,
Hıṭay F. Hıtay, Çin'in kuzeyi	37/19, 47/11, 50/21, 51/16, 51/9, 53/10,
H. 101/19	56/15, 61/19, 62/2, 62/23,
H.+ a 13/30	7/12, 73/4, 8/4, 82/5, 82/9, 83/14, 9/17
Hī A. . Arap alfabesi	H. 239/10
h. 99/19	h.+ dur 126/4
H. 69/27	h.+ dūr 118/17, 16/13
Hī A. Arap alfabesi	h.+ e 188/6
H. 69/6	h.- dūr 215/10
hicrān A. ayrılık	hilāl A. yeni ay, mâşukun kaşı
h. 127/9, 158/2, 171/25, 171/5, 171/9,	h. 243/24
172/7, 208/3, 236/11, 239/25	himmet A. himmet, gayret
dāğ-ı h. 131/10	h. 12/8, 138/8, 190/14
h.+ a 168/28, 173/24	h.+ i 111/4, 134/25
hicret A. göç	h.+ inġ 100/25, 71/5
h.+ inġ 99/19	çüb-i h.+ nī 64/15
hidāyet A. hidayet	hinci inci DLT: 26/12, Cincü "inci", Oğuz,
h. 230/124	Kıpçak
h.+ e 66/20	h. 230/55
hiç F. hiç	Hind F. Hint
h. 102/17, 102/22, 106/10, 106/18,	H. 13/29, 2/15
115/17, 120/16, 134/26, 14/13, 145/6,	H.-u Sind-u Dekken-u devr-i cihān
	101/18
	H.+ de 2/3, 83/12

H.+ e 243/12	Ḥuzūr A. huzur
Hindistān F. Hindistan	h. 230/71
H. 13/32, 242/18, 77/25, 77/37	ḥūrī A. bkz. ḥūr
cāy-ı H. 38/13	h. 239/12
H.+ a 136/13, 225/15	ḥurūf A. harfler
H.+ ı 91/9	h.+ ta 222/3
H.+ ıng 242/11	hūş F. huş, akıl
hor zayıf, Tm. T. hōr	h. 134/5, 151/13, 58/44, 96/9
h. 36/4	ehl-i h. 77/50
h'ār F. hor, aşığı, bayağı	h.+ a 88/18
h. 218/13	h.+ ı 236/28, 53/16, 89/4
hoş F. hoş	h.+ ıng 197/26
ḥ. 2/26	‘Aql-u h.+ ınga 61/16
Hū A. ol,	h.+ ım 104/51
h. 104/15, 63/25	h.+ ımdın 23/7, 56/3, 77/32
H. 62/20, 77/12	hūşyār F. akıllı,
h.-hū tiyüp 228/17	h. 61/4
Ḥudā	hücüm A. saldırı, hamle
Ḥ.+ ya 2/26	h. 89/2, 171/14, 214/5, 238/14, 246/1
Hūlaç hastalık adı, tâûn, vebâ	hüdhüd A. ibibik kuşu, Hz. Süleyman'ın kuşu
H. 13/18	h. 65/11, 77/20
humāy F. tâlih kuşu	h.+ ni 65/2
h. 243/22	hüngkār Rûm şâhı
h.+ a 24/7	evlād-ı h.+ a 243/2
h.+ ım 25/1	ḥükm A. hüküm
Humāyûn F. mübârek, kutlu, mutlu	h. 144/9, 88/3
H. 235/9, 170/15, 184/7	h.-i dāveri 245/1
Ḥumş A. Sûriye'de şehir adı	h.-i ḥayādın 1/8
Ḥ.+ ıng 5/12	h.-i Süleymân 144/11, 2/17

h.+ i 207/10, 218/22, 236/3	h.+ in 230/147
h.+ ini 69/6	h.+ inġ 6/16
“hüküm”	h.+ in 97/15
h. 154/11	h.+ lar 230/144
h.+ li 243/2	h.+ li 221/17
hülle A. cennet elbşsess, ipek	h.+ miz 104/3
h. 126/22, 76/145	h.+ sız 82/13
hüner F. sanat, beceri	habib A. dost
h. 143/14, 241/13, 32/19	h. 100/26
h.+ din 32/20	h.+ din 119/21
h.+ e 24/4	h.+ im 119/1
h.+ i 35/8	H.+ im 105/10
h.+ ler 161/19, 95/9	hac A. hac
h.+ leri 2/4	h. 42/28
hürmet A. saygı,	h.+ dur 126/24, 42/27
h.+ i 230/83, 99/5	h.+ inġ 243/33
h.+ ine 210/12	hacer A. taş
Hüseyn A. Peygamber torunu	h.+ din 98/18
H. 68/3	hâcet A. hâcet, dilek
H.+ e 170/8	h.+ im 57/13
haber A. haber	hacı A. hacce giden
h. 100/16, 106/21, 11/13, 110/6, 119/21, 122/14, 130/7, 191/17, 200/16, 200/20, 209/13, 223/6, 225/27, 236/1, 237/5, 238/12, 238/16, 238/2, 238/20, 238/24, 238/28, 238/32, 238/36, 238/4, 238/8, 244/1, 30/8, 5/5, 65/13, 67/16, 77/46, 78/9, 86/7, 9/1, 9/27, 97/4, 97/9, 98/8, 118/18	h. 225/12
be-nāgāh h. 224/2	hadd A. hat, sınır
h.+ inġ 61/19	h.+ in 172/11, 157/6
	hadīs A. hadis, söz
	h.+ din 240/1
	h.+ in 18/14
	hakem A. Arap emiri Mervan’ın lakamı
	h. 170/9

ḥalāş A. kurtulmak	ḥ.+ ı 20/53, 215/5, 54/22
ḥ.+ ı 14/13, 175/26	ḥ.+ dın 4/1, 103/6
ḥ.+ ım 147/9	ḥ.+ ıng 120/9, 223/38, 230/68
Ḥalāyık A. halklar	ḥ.+ ın 96/14
ḥ. 230/140	ḥ.+ lar 221/32, 230/112, 230/91
Ḥ. 76/91	ḥalka A. halka
ḥ.+ da 165/9	ḥ. 107/6, 240/17
ḥ.+ lar 230/110, 230/14, 235/14, 76/105	ḥ.+ sın 104/19
ḥal ^c at A. ikramiye elbisesi	ḥalvet A. köşe, sâkin yer
ḥ.+ ıng 100/15	ḥ. 199/23, 238/29
ḥ. 198/1	ḥ.+ de 189/21, 97/15
Ḥalîl A. İbrâhim peygamber	ḥamd A. hamd, şükür
Ḥ. 202/12, 75/8, 76/98, 72/7	ḥ.+ ıng 100/31
Ḥalîl'ullah A. bkz. Ḥalîl	ḥ.+ ıng 99/1
Ḥ.-llâh ḥakı 92/20	ḥ.+ ın 69/6
Ḥ. Ḥakıng 118/3	ḥamîr A. hamur
ḥalḥâl A. kadınların ayak bileklerine takdığı bilezik	ḥ.+ e 183/6
ḥ.+ lar 142/15	ḥamr A. içki, şarap
ḥalk A. halk	ḥ. 76/3
ḥ. 14/19, 14/29, 14/30, 141/4, 143/14, 151/3, 160/27, 182/18, 189/1, 189/20, 189/21, 189/24, 189/33, 192/4, 194/18, 20/58, 214/13, 217/4, 220/15, 230/114, 230/115, 230/142, 230/65, 230/71, 46/2, 56/16, 60/16, 191/15, 47/19	ḥân F. ev
ḥ.-u şâh 230/116, 230/120	ḥ.-ı mândın 86/7
ḥ.+ a 118/22, 147/5, 192/3, 20/67, 22/11, 230/127, 230/69, 66/39, 75/7, 191/22	ḥancer F. hançer
ḥ.+ da 150/9	ḥ. 245/40
	ḥ.+ ı 245/37
	ḥ.+ i 245/35
	ḥ.+ in 242/1
	ḥ.+ ini 171/9
	ḥandân F. gülümseyen,
	ḥ. 238/1, 63/23

hazer A. sakınma, çekinme

h. 106/3

Hazret

H.+ i 105/35

har F. eşek

h. 106/50, 179/7, 189/20, 240/25, 27/24,
43/8, 52/14, 8/10

haramzādā A.+ F. kaba, terbiyesiz, babası
belli olmayan

h.+ ng 76/10

haray sığınmak

h.+ dur 113/13

zarb A. darp, vurma

z. 109/1

z.+ ın 183/14

z.+ ında 93/18

z.+ ındın 106/34, 87/6

z.+ ını 52/13

z.+ indin 87/2

harāb A. bozuk

h. 13/12, 13/16, 13/17, 13/2, 13/20,
13/24, 13/28, 13/32, 13/35,

13/36, 13/4, 13/40, 13/44, 13/8, 159/4,
174/23, 23/19, 98/14, 212/11

h.+ a 167/14

h.+ ı 38/3

harām A. haram

h. 102/14, 122/21, 139/1, 140/19, 165/7,
189/35, 193/10, 216/10, 234/5,

37/18, 6/7, 70/17, 73/6, 94/19

h.+ a 139/3

h.+ dın 188/23, 19/14, 191/18, 229/7,
62/23

h.+ dur 223/44, 245/47

h.+ ı 70/30

harāmī A. haydut, eşkiyâ, hırsız

h. 107/18, 94/22

harçenġ F. yengeç

h. 185/8, 5/11

haridār F. satın alıcı

h. 23/13, 230/8, 30/10, 171/4

h.+ ı 41/28

h.+ ıdur 48/18

Harīş A. cehennemde yılan adı

H. 114/10

harla - gürültülü ses çıkarma

h.- r 8/10

harman F. hasat

h. 224/9, 77/12

h.+ lar 245/9

Harķa A. dördüncü kat gök adı

H. 40/17

Harķānı 10-11 asır mutasavvufu Ebu'l
Hasan Harakānī

H. 226/13

Harvar F. eşek yükü

h. 120/12, 230/66, 230/86

hased A. haset, kıskançlık

kibr-u h. 190/11

hasret A. hasret, özleyiş

h. 134/20, 144/19, 188/17, 58/38

h.-â boş 49/16	H. 29/17, 41/21, 81/21
h.+ de 169/14, 18/3, 185/25, 36/6, 94/15	h.+ a 32/18
dâğ-ı h.+ din 189/2	H.+ dındıl..e 45/6
h.+ e 148/8, 195/6	h.+ dur 135/1, 135/10, 135/2, 135/4, 135/6, 135/8, 52/17
h.+ i 186/5	h.+ ı 203/5, 92/36
h.+ ime 130/11	cemâl-ı Celîl'lu-llâh h.+ ı 92/2
h.+ indin 28/4	şafî'yu-llâh h.+ ı 92/4
h.+ ler 55/1	‘îsâ-yı Ruḥ'u-llâh h.+ ı 92/12
h.+ li 60/3, 99/6	Esed'u-llâh h.+ ı 92/32
hasta F. hasta, yaralı	Kelim'u-llâh h.+ ı 92/16
h. 171/13, 227/5, 61/1	Nebi'yu-llâh h.+ ı 92/24, 92/8
h.+ dın 225/9	Ḥalîl'u-llâh h.+ ı 92/20
h.+ lık 191/16, 61/2	Resûl'u-llâh h.+ ı 92/28
haşem A. evcil hayvanlar	h.+ ın 166/22
h.+ i 182/24	h.+ ına 210/18, 210/23, 210/24
haşlaş - yorgunluktan oluşan nefesin sesi	h.+ ıkāt.da 83/1
h.- up 59/13	h.+ îr 77/28
haşm F. gazap, öfke	h.+ îkāt 40/16
h.+ îng 99/9	h.+ ka 189/25
haşhaş uyuşturucu bitkisi	haṭ A. hat, yazı
h.+ îng 53/8	h. 109/18, 230/109, 96/13
haşr A. toplama	h.+ a 195/2
h.-i kıyâmetdur 185/20	h.+ da 237/19, 237/23
h. + e 168/13	h.+ dur 218/3
hatûn F. kadın, hanım	h.+ ı 240/27, 72/3
h. 195/10	haṭar A. tehlike
Hak A. hak, Allah	h. 60/13, 85/10
h. 135/4, 165/15, 204/14, 219/16, 240/15, 52/18, 213/27	h.+ dın 188/23, 169/10
	h.+ lar 126/15

ḥaṭā A. yanlış, hatâ

ḥ.+ dın 58/41

ḥ.+ sın 18/18

ḥaḳîḳat A. hakikat, gerçek

ḥ. 47/15, 170/35, 221/17, 221/30, 43/15, 61/23

ḥ.+ inġ 49/17, 173/21

ḥavās A. beş duyu

ḥ.+ ı 230/105

ḥavāle A. denretme, ısmarlama

ḥ. 171/15

ḥavf A. korku

ḥ. 60/18

ḥ.+ indın 213/13

ḥ.+ li 213/6

ḥavż A. havuz

ḥ.-ı Kevşer 72/14

ḥay uyarı ünlemi

ḥ. et- 234/17

Ḥayber Hz. Ali'nin savaştığı kalenin adı

Ḥ. 109/7, 132/1

Ḥ.-u Hirāt 101/9

Ḥ.+ inġ 87/2

ḥayā A. utanç

ḥ. 79/9

şerm-i ḥ.+ sı 92/5

ḥayāt A. yaşam, hayat

ḥ. 118/15, 66/35

āb-ı ḥ. 242/15

ḥ.+ dur 185/17

ḥayır A. hayır, iyilik

ḥ. 165/2, 173/35, 179/6, 214/10, 37/10

Ḥ. 58/43

Ḥayl A. at sürüsü

ḥ.+ ı 182/24

ḥaylı F. çok

ḥ. 98/6

ḥayr A. hayır, iyilik

ḥ. 152/13, 189/7, 64/18, 66/4

ḥ.-u şer 173/17

ḥ.+ a 123/18, 32/10

ḥ.+ ı 184/15, 36/26

ḥ.+ inġ 37/24, 146/9

ḥ.+ inġı 204/21

ḥ.+ ım 66/38

ḥayrān A. hayrān

ḥ. 112/7, 124/3, 150/7, 159/11, 166/14, 171/12, 205/18, 213/13, 214/13,

221/34, 225/19, 23/6, 230/11, 230/61, 238/34, 239/7, 63/27, 66/17, 76/38,

76/80, 77/22

bimār-ı ḥ. 228/20

mest-i ḥ. 176/6, 23/20

ḥ.+ a 12/40, 77/22

ḥ.+ da 123/16, 169/11, 188/17, 75/1

ḥ.+ dadur 75/1

ḥ.+ dur 125/3, 166/6, 184/14

ḥ.+ em 17/27

ḥayret A. hayret, hayranlık

ḥ. 171/8

h.+ de 100/15	muşt-ı h. 56/18
hayvānat A. hayvanlar	h.-i pāyam 170/45
h.+ ğa 185/5	h.+ din 135/2
hayyāt A. terzi	h.+ i 34/20
h. 235/5	muşt-ı h. + e 58/5
hazān F. güz, sonbahar	hâkim A. hâkim, emir
h. 163/4, 88/19, 66/2	h.+ dūr 142/18
bād-ı h. 61/14, 97/10	h. 22/11, 41/12
h.+ ı 117/10	h.+ ler 20/49
ḥāb F. uyku	hākister F. kül, ateşin külü
h.-i ğafletdin 99/3	h. 66/26
h.-ı ğafletdin 175/1	hāl A. hâl
hācet A. dilek, istek, hacet	h. 104/59, 168/23, 208/8, 88/25, 99/23
h. 1/12, 172/15, 200/20, 58/12	h.+ a 134/11
h.+ in 30/19	h.+ da 71/12, 61/11, 61/12
h.+ ini 164/20	h.+ de 125/6
h.+ im 185/33	h.+ dedür 59/18
hāş A. özel	h.+ e 230/11
risvā-yı h.-u ‘ām 46/10	h.+ em 170/26
h. + ı 52/2	h.+ inġ 93/1
h.+ dur 81/25	h.+ inġa 61/24
h.+ ların 71/11	h.+ ima 17/26
hāşıl A. hâsıl, elde edilen	h.+ imġa 176/12, 66/17
h. 185/31, 197/15, 198/5	h.+ i 139/20, 151/10, 60/1
h.+ inġ 185/28, 203/6	ferş-i h.+ i 151/6
h.+ im 188/13	h.+ idür 230/65
h.+ in 162/7	h.+ inġ 135/9, 140/9, 148/1, 93/25
hāk F. toprak	h.+ inġdin 77/46
h. 14/36, 55/6, 69/34	h.+ im 150/9, 17/28, 174/15, 176/11

- h.+ ime 125/2, 210/25
h.+ imğa 173/7
h.+ imi 172/3
h.+ imni 58/16
h.+ in 245/20
h.+ indin 122/14
h.+ ine 42/20, 59/11
h.+ dur 106/30
h.+ ımğa 29/12, 29/16, 29/2, 29/20, 29/24, 29/28, 29/8
h.+ ımge 29/4
h.+ iñg 37/14
h.+ imiz 20/75
h.+ in 23/19
hâl F. ben (yüz beni)
h. 197/8, 213/16
h.+ ımdın 9/1
hâla- beğenme
h.+ ğanın 202/12
h.- nı 243/5
Hâlık A. yaratan
H. 62/10
hâlî A. boş
h. 56/2, 123/11, 164/18, 194/14, 47/9, 82/20
h. + dir 201/5
hâliş A. öz
h. 192/9
hâm F. cilt, deri
h. 111/5, 167/22, 46/1, 46/4
h.+ ım 181/16
hân F. han
h. 117/15, 136/14, 186/12, 186/13, 223/21, 24/20, 244/12, 244/17, 244/2, 244/21, 244/25, 244/29, 244/4, 244/8, 25/20, 68/1, 71/2
emr-i h. 233/2
h.-ı mânı 59/22
h.-ı mânındın 76/53
h.+ da 244/22
h.+ dur 236/19
h.+ ı 223/10, 226/12, 243/1, 97/1
h.+ iñg 65/21
h.+ lar 59/5, 150/5
hâne F. ev
h.+ ñg 167/14
hâristân F. dikenli yer
h.+ da 185/35
hâtem A. mühür
h. 118/13
hâtın F. kadın, hanım
h.+ ım 230/25
hâtûn F. kadın, hanım
h. 50/27, 30/11, 45/7, 47/28
h.+ ı 195/12
h.+ lar 52/16
hâtır A. anma, anı
h. 122/14
h.+ iñg 61/9
h.+ na 102/19, 76/119, 210/14

ḥāyın A. hâin

ḥ.+ ları 189/13

ḥ. 189/13

ḥāzır A. hazır

ḥ. 8/8, 179/22

ḥ.+ dur 10/6

ḥelâl A. helâl

ḥ. 102/14, 160/5, 165/7, 216/10, 6/7

ḥ.-u ger 189/35

ḥ.+ a 10/11

ḥ.+ dın 111/6, 191/18, 94/22

ḥemâyet A. güven

ḥ.+ li 145/14

ḥeml A. taşıma

ḥ.+ e 230/106

ḥezzer A. sakınma, çekinme

ḥ. 241/14, 6/14

ḥesâb A. hesap

ḥ. 108/3, 169/19, 37/24, 38/31, 90/18

ḥ.+ ın 106/48, 33/4

ḥ.+ lı 19/17

ḥ.+ ıngdur 90/14

ḥesîb A. hesap

ḥ. 191/9

ḥevf A. korku

ḥ. 139/18

ḥ.+ e 230/93

ḥ.+ ım 17/3

ḥ.+ i 133/14

ḥ.+ li 161/7

ḥeyf A. yazık olmak

ḥ.+ ıng 177/18

ḥicâlet A. utanç

ḥ. 10/15, 214/10, 100/23

ḥ.+ de 202/2

ḥ.+ e 10/4, 122/24

ḥ.+ ge 188/15

ḥ.+ din 189/5

ḥifz A. ezberleme

ḥ. 188/23

Ḥızır A. Hızır peygamber

Ḥ.+ dın 12/7

Ḥ. 117/5, 118/16, 142/5, 182/7, 192/27, 226/11, 238/31, 25/5, 66/34,

83/20, 91/7, 92/24, 175/29, 182/30, 86/10

Ḥ.+ a 197/1

Ḥızır A. Hızır peygamber

Ḥ. 57/16

Ḥ.+ a 137/17

Ḥızırpüş A.+ F. yeşillik

ḥ. 185/12

ḥırş A. sonsuz arzu, hırs

ḥ. 159/13

ḥırs F. ayı

ḥ. 83/20

ḥırka A. hırka

ḥ. 75/4

ḥ.+ sı 67/20

hırkâpûş A.+F. sûfî, mürit

h. 128/7

hızlat/d - koşturmak

h.- ıp 90/11

Hî A. Arap alfabesi

H. 69/7, 99/6

Hî, A. Arap alfabesi

H. 99/5

Hidmet A. hizmet

h.+ de 105/5

hişşe A. pay, düşerge

h. 113/11, 175/13, 177/7

h.+ li 113/11

hîle A. kurnazlık, hile

h.+ y-i tezvîrler 189/33

h. 35/15

h.+ sin 28/18

hilim A. sabırlılık

h.+ niġ 99/5

hinzîr A. domuz

h. 59/15, 76/45

hizmet < hidmet A. hizmet

h. 222/10, 245/33

h.+ i 111/10

h. 230/49

h.+ de 185/27

hor Tm. T. hõr zayıf, âciz

h. 138/10, 14/21, 140/18, 43/11

h.+ lıġna 162/22, 25/18

hîre F. direk bakış

h.+ dūr 202/2, 183/12

ziyâ A. nur, ışıık

z.+ ġġ 99/12

hiyâl A. hayal, zihinde tasarlanan şey

h. 104/57, 197/6, 244/19, 4/10, 42/4, 44/25, 78/4, 89/2, 99/24

h.+ a 102/11, 146/5, 96/3, 89/18

h.+ da 139/13

h.+ dın 111/5, 96/4

h.+ ı 151/14, 205/6, 35/13, 60/4

h.+ iġ 243/1

h.+ iġdın 3/12

h.+ iġla 129/3

h.+ ım 171/7

h.+ ımġa 66/16

h.+ ındın 219/1, 58/43

h.+ i 134/7

h.+ im 17/8, 42/27

hiyâlât A. hayaller, bkz. hiyâl

h.+ ı 243/30

h. 214/12

hiyânet A. hâinlik

h. 233/13

h.+ i 80/7

hîz F. kalkmak

h. 229/7

h.-harâmı fitne 62/3

h.+ dūr 223/44

h̃ar F. aşığı,

- h. 234/9, 189/15
h.+ a 228/14
Hoca < h̃āce F. hoca
h. 163/8, 228/10
H. 75/4
h.+ muṅg 129/5
hocā < h̃āce Tm. T. hocaya
h. 69/5
h̃āb F. uyku, uyumak
h.-ı ğafletdın 168/13
h. 181/17
H̃āce Ahmed F.+A. Hoca Ahmet Yesevi
H. 138/7
h̃āce F. hoca, büyük
H.+ m̃ga 58/25, 175/15
h.+ sin 30/19
h. 104/46, 133/15
h.+ dūr 104/35
H̃ārezm F. Harezmi
H.+ i 13/35
Horāsān F. Horāsān
H. 182/21, 212/11, 38/27
sīney-i H. 170/27
H.+ inḡ 34/20
horla - uykuda horlamak
h.- yup 19/11
hoş F. hoş
h. 12/22, 134/6, 137/23, 14/14, 148/9, 16/10, 16/11, 16/9, 160/1, 167/21, 173/15, 173/18, 181/17, 192/1, 194/10, 195/6, 200/10, 211/9, 213/24, 214/6, 215/12, 217/2, 217/3, 223/15, 223/31, 224/11, 230/63, 230/8, 241/12, 26/4, 29/28, 3/23, 43/13, 5/1, 50/1, 58/45, 61/12, 64/7, 77/7, 77/8, 88/22, 91/13, 94/29
H. 239/13
h.-hāl idinḡ 61/10
h.-u hürremvār 230/32
h.-vaḡt bolurmı 24/3
h.+ dur 16/8, 168/22, 195/13, 205/9, 60/19, 8/14
h.+ ı 45/9, 73/9
h.+ inḡa 106/9
h.+ ındadur 113/2
h.+ lıḡım 97/13
h.+ lıḡ 18/8
h.+ luḡ 100/1
hūşe F. küme,
h.+ e (yön eki) hūşā 88/26
hoşk F. kuru
h. 18/3, 244/16, 51/10, 81/19
hoşlan - hoşlanma, beḡenme
h.- mış 224/11
h.- ur 52/7
hoşnemā F. güzel, görkemli
h. 57/5
hoşnūd F. râzı, sevinen
h. 100/10, 120/3, 120/9
hoşhāl F. sevinçli, şād

hürrem-i h. 245/14	Hoten F. Çin'de bulunan yer adı
hoşvaqt F.+ A. vakti hpş olan, sevinen	H. 13/29
h. 126/14, 173/3, 174/12, 184/14, 230/123, 54/24	Hürāk F. yiyecek
h.+ lık 66/15	H.+ im 57/4
I	
ıñgran - düşük sesle ağlamak	ı.+ na 90/6
ı.- up 93/6	ı. 16/5
ıran titreme	ı.+ lı 173/1
ı.-cıran düşer 106/19	ıışk A. aşk
ırak/ğ uzak Tm. T. ırāk	ı. 155/3, 155/5, 157/7, 166/17, 17/25, 171/1, 171/17, 171/24, 171/6,
ı. 1/4, 58/13, 58/43, 1/11, 156/3, 188/7, 193/7, 218/7, 47/4, 60/13, 228/5	171/9, 172/11, 172/20, 173/25, 174/1, 174/19, 176/1, 176/8, 176/9, 185/18,
I. 38/26, 182/23	188/25, 208/3, 208/5, 21/17, 21/2, 212/14, 226/2, 23/15, 23/19, 234/13,
ı.+ dın 223/55	237/53, 29/21, 60/5, 65/8, 69/30, 73/11, 84/13, 86/5, 87/9, 88/1,
ı.+ dur 126/19, 139/14	90/17, 96/17, 96/18, 96/9
ıIrāk Irak ülkesi	
ıI.+ da 128/9, 130/10	ı. 155/3, 155/5, 157/7, 166/17, 17/25, 171/1, 171/17, 171/24, 171/6,
ırzván < riżván A. cennetin kapıcısı	ı. 155/3, 155/5, 157/7, 166/17, 17/25, 171/1, 171/17, 171/24, 171/6,
ı.+ lar 90/5	171/9, 172/11, 172/20, 173/25, 174/1, 174/19, 176/1, 176/8, 176/9, 185/18,
ırızván A. cennet kapıcısı	188/25, 208/3, 208/5, 21/17, 21/2, 212/14, 226/2, 23/15, 23/19, 234/13,
ı. 237/6	237/53, 29/21, 60/5, 65/8, 69/30, 73/11, 84/13, 86/5, 87/9, 88/1,
isle - isteme	29/23, 96/10
Tm. T. i.+ ip >islāp 169/16	āteş-i ı.+ a 209/14
ıssı fayda, kazanç, sıcaklık	ı.+ dın 192/16, 44/16
ı. 111/5, 114/6, 120/11, 160/24, 179/16, 220/3, 59/19, 93/13, 93/14	ı.+ ı 179/11, 63/33
ı.-ıssı asılşardım 158/22	ı.+ ıdur 29/17
ı.+ sı 40/19	ı.+ ıñg 100/26, 106/17, 176/14, 119/25, 137/7, 149/29, 155/1, 155/9, 158/27, 208/9,
ışık/ğ ışıık, nur	222/2, 229/5, 243/15, 3/11, 30/5, 30/7, 60/13, 60/6, 63/28
ı.+ ı 142/11	ı.+ ıñga 149/30

˘1.+ 1ngda 51/5

˘1.+ 1ngdil.ber-ā cān-ū cigerim 63/13

˘1.+ 1m 137/11, 175/13, 205/10

˘1.+ 1mn1ng 157/5

˘1.+ 1na 105/22, 107/4, 230/150, 26/2

˘1.+ 1nda 122/21, 170/29, 185/17, 4/13,
56/7, 75/1

˘1.+ 1nd1n 87/4

İ

i - yardımcı fiil

i.- di 104/7, 218/9, 228/8, 93/17

i.- diŋg 145/5

hoş-ḥāl i.- diŋg 61/10

i.- dim 188/9, 245/14, 245/15

i.- mes 95/4

i.- rmes 200/20

i.- sem 51/10, 51/11, 51/9

i.- ye 53/20

i.- yene 20/59

i.- yer 82/27

i.- yerge 198/16

i.- yerler 68/11, 76/143

i.- yesidür 84/10

i.- yip 246/17, 73/6

i.- ymek 190/17

i.- yüp 180/13

i.+ ken 202/12

i - Tm. T. ī- yemek fiili

i.- di 62/17

i.- diŋg 61/17, 88/8

i.- digi 20/64, 33/7

i.- digiŋg 32/9

i.- gey 93/6

i.- gin 194/19

i.- gu 61/22

i.- māge 151/7

i.- mek 134/6

i.- men 217/9

i.- mesi 239/31

i.- mez 118/5, 178/13, 183/8

i.- mgāge 198/3

i.- miş 201/14

i.- p 203/7, 62/18, 88/11

i.- r 215/4, 242/7, 36/8, 70/30

i.- rler 189/30, 189/35

i.- se 183/8

i.- sem 77/8

i.- ydi 81/10

i.- ygeniŋg 215/13

i.- ygenim 66/8

i.- yp 120/8

iniş iniş

i. + i 178/12

‘ibâdet A. ibâdet

‘i. 1/9, 190/14

‘i.+ de 1/7

iber - gönderme

i.- eli 223/51

i.- meseŋg 223/31

İblīs A. iblīs

İ. 117/22, 81/10	iç iç, içeri
ibn A. oğul	i. 194/11
i.-i ‘Abdullah 178/19	i.+ de 169/17, 175/27, 54/25
i.-i Sultân 226/12	i.+ din 159/7
İbrâhîm A. İbrâhîm peygamber	i.+ gin 18/10
İ. 105/18, 137/4, 76/98, 81/8, 92/20, 74/6	i.+ i 178/13, 20/66, 41/22
İ.+ dır 105/20	i.+ inġ 187/3
‘ibret A. ibret	i.+ inġde 122/7
‘i. 168/3	i.+ inġdin 122/8
ibtidâ A. başlangıç	i.+ inġni 60/19
i. 99/1	i.+ il-di 12/18
it/d – Tm. T. it/d- rehberlik etme	i.+ im 171/19, 176/5, 60/20
i.- er 20/71	i.+ imdin 172/12
ide - takip etme	i.+ in 175/6, 57/12
Tm. T. i.+ ir > idâr 84/2	i.+ inde 122/1, 122/12, 122/18, 122/2, 122/24, 122/3, 122/30, 122/4, 122/5, 122/6, 237/35, 237/39, 237/43, 128/14, 129/4, 140/15, 143/14, 143/4, 157/7, 160/27, 183/11, 183/12, 189/1, 199/12, 224/3, 226/16, 228/20, 233/20, 236/15, 4/10, 4/11, 4/9, 44/2, 44/20, 56/16, 65/12, 66/43, 73/15, 77/1, 77/10, 77/12, 77/15,
i.- mese 82/3	77/17, 77/19, 77/2, 77/21, 77/23, 77/25, 77/27veyrâna.da, 77/29, 77/31, 77/33,
idir - yedirme Tm. T. idir-	77/35, 77/37, 77/39, 77/4, 77/41, 77/43, 77/45, 77/47, 77/49, 77/51,
i.- seġ 18/27	77/53, 77/6, 77/8, 81/17, 96/15, 98/10, 98/11, 99/15
Tm. T. idir < idir+ir	i.+ ininġ 236/20
i.- ler 106/42	i.+ ip 160/16, 174/10, 238/9
İdrîs	i.+ ki 115/4
İ. 238/30, 67/9, 81/6	iç - içme
İşfihân F. İşfihân şehiri	
İ.+ ı 13/24	
“İşfihân” vezin gereği	
İ. 182/23	
‘işyân A. isyân	
cürm-i ‘i. 77/10	
‘i.+ dur 188/13	

i.- di 132/12, 237/4, 237/8	i.+ din 134/23
i. + dīṅ 88/11	içil - içilmek
i.- e 103/8	i.- ür 127/12
i.- en 169/13, 246/17, 76/135, 76/3	içre
i.- er 167/4, 220/18, 232/5, 70/5, 77/24, 82/10, 90/17, 96/12	i. 100/23, 142/13, 161/11, 166/8, 168/10, 168/15, 168/16, 168/17, 168/18, 168/19, 168/20, 168/8, 171/11, 18/5, 180/3, 181/17, 185/11, 185/21, 185/32, 188/2, 189/24, 192/14, 192/4, 197/2, 199/13, 199/16, 2/20, 2/8, 201/10, 202/7, 202/8, 211/10, 215/12, 218/2, 224/11, 224/12, 224/9, 226/19, 228/14, 230/91, 238/21, 29/9, 31/18, 32/16, 33/3, 4/7, 51/12, 54/21, 54/23, 58/19, 60/16, 63/11, 63/3, 64/8, 81/6, 86/5, 93/10, 93/9
i.- erge 175/26	içre içinde
i.- erler 76/143	i. + dūr 63/5
i.- gūsi 76/115	ig soylu, asil
i.- gen 52/3	i. 78/4
i.- gu 61/22	igle - hastalanmak
i.- igli 107/14	i.+ irlar > 11/2
i.- ip 203/7	iken zaman ifade eden edat
i.- māḡe 120/8, 191/35	i. 169/10, 169/11, 169/9, 2/28, 61/11, 61/12, 61/13, 61/14, 69/20, 98/24
i.- me 173/27	iki iki
i.- mek 134/6	i. 94/29, 100/10, 104/13, 104/41, 104/7, 104/9, 105/24, 105/27, 108/14, 112/1, 112/8, 117/16, 12/11, 12/21, 13/44, 130/6, 133/19, 166/1, 168/4, 175/25, 178/7, 187/6, 192/15, 196/23, 20/39, 209/6, 230/100, 230/103, 230/107, 230/108,
i.- mekdin 190/17	
i. + mesi 239/31	
i.- meyin 181/2	
i.- mez 193/10	
i.- miş 185/10	
i.- mişler 169/24	
i.- se 163/5	
i.- seṅḡ 59/21	
i.- sem 77/8	
i.- üp 94/20	
içegü bağırsak	
i. + si 20/55	
içer içeri	
i. + de 230/65	

230/20, 230/84, 230/95, 230/99, 236/17, 240/5, 35/3, 38/13, 38/25, 38/8, 55/7, 61/22, 63/34, 73/12, 73/8, 76/44, 88/4, 89/15, 91/4, 98/28 tidi-yu i. 69/7 i.+ nci 20/69, 39/5, 40/5	i.- mez 120/12 i. - mezler 41/1 i.+ lere 142/26, 43/17 i.+ lerni 230/77 i.+ li 218/17 i. 163/15
ikrām A. saygı, i' zāz-ı i. 230/135	ildir - takmak i. 22/5
il el, ulus i. 5/3, 102/16, 143/4, 148/5, 152/18, 17/26, 193/9, 204/7, 217/2, 22/8, 230/72, 191/35, 217/12, 244/9, 41/20, 46/6, 55/14, 73/15 i.-u gün 76/54 i.+ din 130/15, 130/16, 51/2 i.+ çiyem 77/20 i.+ e 130/15, 130/16, 2/5, 22/1, 193/5, 43/18, 61/21, 62/13, 64/3, 64/4 i.+ i 145/14, 34/12, 151/2, 182/36, 191/7, 244/23, 98/5 i.+ inġ 140/17, 11/8, 140/4, 179/28, 191/27, 212/3, 26/14 i.+ imiz 25/11 i.+ in 16/6 i.+ inde 92/9, 238/6 i.+ indin 151/2 i.+ ine 236/10 i.+ iniġ 63/9 i.+ ler 114/1, 195/13, 149/27, 225/6, 244/2, 25/5, 44/28, 59/5, 75/13, 95/25 i.+ lerde 191/14, 218/3, 218/7 i.- memiş 196/26	ilâc A. ilaç i.+ ın 58/36 i.+ lar 4/16 İlâh A. Allah İ.-â sen 122/19 İ.+ inġdin 215/1 İ.+ edin 69/28 i. + i 207/12, 170/31, 209/3 i' lām A. duyuru i. 230/127 ile ile (vasıta hâli eki) i. 1/1, 100/11, 100/25, 100/26, 101/11, 101/24, 101/8, 101/9, 104/59, 115/7, 13/8, 133/2, 158/6, 170/42, 170/7, 181/12, 188/19, 188/26, 189/31, 20/13, 203/7, 205/13, 21/17, 211/5, 211/9, 218/25, 224/4, 226/11, 228/9, 245/21, 245/32, 56/4, 58/15, 63/34, 88/12 ilhām A. ilham i. 212/5, 76/72 ilki ilk, birinci i. 39/1, 40/1

‘ilm A. ilim	ī.+ din 126/8
‘i.-i ledün 107/13	nūr-i ī.+ dur 17/22
‘i.-i ledünmı 64/24	ī.+ ı 44/10, 117/16
‘i.+ inġ 99/14	ī.+ inġ 90/14
iltifāt A. ilgilenme, bakma, gönül alma	ī.+ inġı 122/29
i. 51/3	ī.+ ım 245/7, 91/14, 125/7
i.+ inġ 60/15	ī.+ ın 81/21
İlyās A. Peygamber adı	ī.+ sız 40/16, 43/15
İ. 175/29, 182/30, 182/5, 192/27, 226/11, 238/31, 66/34, 91/7, 92/24	i.+ lar 170/10, 170/29, 170/46, 81/22
İ.+ a 197/1, 86/10Maḥdumḳulı	i.+ ları 20/71
im yem	‘imāret A. binâ, bayındırlık
i.+ i 76/115	‘i. 118/4, 230/51
imdi şimdi, Oğuzca DLT75/62: imdi	‘i.+ ler 85/7
i. 102/8, 127/19, 143/11, 158/23, 174/1, 174/10, 174/15, 174/2, 174/20, 174/25, 174/3, 174/4, 174/5, 174/6, 201/13, 205/7, 208/6, 245/36, 56/20, 60/15, 76/117	imes - değil, olmaz
İmām-Rızā mezarı İran’da olan 8. imam	i.- dür 31/26
Hacı-Bektāş ‘Abd’ul-kādir H̱āca-Ahmed İ.+ dur Fereydün 138/7	i. 48/4
imāman F. imamlar	īmiş yiyecek,
i. 221/5	ī.+ ler 95/11
īmān A. iman	imkān A. imkan
ī. 108/20, 189/41, 114/6, 156/18, 165/4, 168/18, 181/18, 185/35, 187/11, 19/20, 170/2, 170/20, 170/28, 170/36, 170/4, 170/40, 170/8, 182/31, 182/32, 92/23, 3/3, 37/5, 43/16	i. 15/8
nūr-ı ī. 120/16	i.+ inġ 106/6
ī.+ a 102/3, 32/10	‘İmrān A.
	Beyt’ul-Muḳaddesde ‘İ. 92/9
	imtiḥān A. sınav, imtihan
	i. 226/17, 64/12
	in - Tm. T. īn-, inmek
	i.- di 136/3
	i.- ip 157/2
	ī.- di 171/18, 81/2

ī.- egör 127/6	i.- saṅg 135/4
ī.- ende 132/7, 171/14, 68/6	i.+ cı 147/3
ī.- er 14/31, 20/13	incal - dinlenmek,
ī.- ip 118/21, 118/23, 200/6, 40/27, 83/11	i.- maz 21/11
i.- işdin 76/126	ī.- mayın 134/21
i.- mesi 113/3	ī.- urmı 37/4
i.- mez 102/17, 102/19, 110/14, 96/2	incit/d - incitme
i.- miş 155/14	i.- ip 120/9
i.- sün 149/14	i.- se 18/17
i.+ di 67/18	i.- seler 204/15
i.+ dür 108/20	i.- me 160/6
i.+ en 117/28	incü inci, DLT: 26/12, Cincü “inci”, Oğuz, Kıpçak
i.+ inḡdin 156/16	i.+ dindür 39/14
i.+ ip 117/26	i. 225/10
i.+ mişdür 196/18	indir - indirmek
on on Tm. T. ön	i.- diṅg 36/9
ō. 134/5, 134/7, 152/13, 186/4, 224/10, 230/107, 230/12, 230/150, 230/152, 230/99, 59/9, 68/12, 76/129, 76/85	i.- digim 65/30
ō.+ a 230/98	i.- ip 206/20
inan - inanmak	i.- se 244/19
i.- cım 228/16	i.- ip 190/8
i.- maḡın 162/23	indür - bkz. indir-
i.- mas 230/157	i.- digim 65/2
i.- masaṅg 106/21	indi şimdi, şimdiden sonra
i.- mayan 106/27	i. 104/16, 153/3
ser-ḡoşlar i.- mayan 76/150	iṣāf A. insaf, adalet
i.- mazlar 164/13, 207/13	i. 164/4, 27/22, 60/17, 8/21
i.- māṅg 146/5	i.+ ım 17/1
	i.+ din 188/12
	i.+ inḡı 37/5

‘ināyet A. ilgi, teveccüh

‘i. 118/24

inçe ince

i. 146/3, 204/19

i.+ dūr 76/6

inçge ince

i. 59/25

inek inek, sığır

i. 106/63

ini kardeş

i.+ si 230/34

i.+ sniṅ 230/39

inkār A. reddetmei inkar

i. 189/17

ins A. insan

i. 177/7

i.+ inṅ 81/12

insān A. insan

i. 29/10, 3/20, 57/7, 68/5, 77/39, 9/3

i.+ a 168/6

i.+ dur 154/18

i.+ ı 20/26

intizār A. bekleyiş

i. 230/142, 230/72, 230/82

i.+ dur 181/10, 228/4

i.+ inṅ 244/9

izhār A. açığa çıkarma

i. 210/9, 221/9, 58/12

iḥlāş A. ihlâs

i. 10/20, 58/49, 205/13, 213/1, 33/1, 69/10

i.+ ı 5/17

i.+ inṅ 230/156

i.+ inṅı 49/21

i.+ ım 147/10, 188/21, 190/8

i.+ dur 81/25

i.+ ım

iḥsān A. iyilik, güzellik

i. 114/12, 152/13, 165/2, 59/17, 76/31

lūtf-u i. 64/21

i.+ ı 114/12, 210/19, 59/17, 64/18

iḥtiyār A. bir şeyi seçme zgürlüğü,

i. 210/3, 230/116, 60/9

i.+ ı 137/15

i.+ ım 60/10, 63/28

ip ip

i. 230/40, 89/6

i.+ siz 230/42

ir- yardımcı fiil

i.+ mes 58/25

i.- digim 65/3

i.- ken 199/15

ir Tm. T. ĩr, erken

i. 22/18

i.-u giç 185/24

i.+ de 242/23

irāde A. itāde,

i. 149/29, 58/3

Īrān Īrān

İ.+ a 184/5	‘İ.+ din 12/7
İ. 150/8, 184/13, 184/19	İsfihān A. isfihan
İ.+ a 212/16	İ. 150/8, 34/15
İ.+ ı 101/24, 61/17	ıysğa - koklama
küll-i İ.+ ı 137/3	İ.+ ip > ıysgāp 206/18
irem A. Şeddâd’ın cennet diye yaptırdığı bahçe	İskender Yunan hükümdarı
i. 2/8	İ. 110/2, 144/9, 154/12, 182/34, 2/20, 43/23, 49/7, 83/15
İ. 72/16	şāh-ı İ. 57/20
İ.+ ning 63/8	İ.+ inġ 182/20
‘irfān A. irfān	isle- isteme,
ehl-i ‘i. 64/24	i.- n 118/13, 213/21, 220/11, 24/14, 69/35, 71/1
irinġ	i.- ne (islāne) 73/6
i. 106/37, 76/50	i.- ni (islāni) 227/2
irken zaman ifade eden edat	i.+ ip > islāp 172/15, 214/4, 27/6
i. 56/12	i.+ ir > islār 186/10, 201/9, 245/36
irte erte, yarın	i.- rin (islārşn) 138/10, 138/4, 138/6, 138/8, 212/17, 138/1, 138/2
i.+ rāk 126/20	i.- se 218/13
is koku	i.- seġ 22/15
i. 32/6	islām A. islām
i.+ i 194/5, 97/16	i. 100/7, 150/4, 165/4
i.+ in 103/9	İ. 132/19, 223/37, 230/124, 240/11, 45/1
i.+ indin 20/53	dīn-i i. 101/13
‘isā A. Peygamber adı	İ.+ a 73/5
‘İ. 192/28, 21/14, 27/24, 66/33, 67/18, 72/10, 76/13, 76/99, 81/7, 238/29, 128/19, 13/43, 175/29, 57/16, 76/138, 20/7, 240/21, 65/5	dīn-i İ.+ dur 223/42
‘İ.-y1 rūḥ’u-llāh kimin 100/13	ehl-i i.+ dur 38/25
‘İ.-y1 Ruḥ’u-llāh ḥaḳı 92/12	İ. + inġ 184/18
‘İ.+ n inġ 208/7	İsm Aö ad

- i.+ i 100/9
- i.+ ing 210/14
- İsmâ'îl A. ismâîl peygamber
- İ. 39/4, 75/8, 92/19
- ishâk A. kuş türü
- i. 77/28
- İspendiyâr F. Ferdevsi'nin şâhnâme'sinde
pehlivân adı
- İ. 238/5
- İsrâfîl Aç melek adı
- İ. 132/9, 14/35, 20/8, 239/21, 39/31,
76/108, 76/20, 76/58, 76/73,
83/9
- İ.+ din 68/4
- iste - isteme
- i. 12/43, 223/56
- i.- dim 204/1, 23/14
- i.- gim 15/14, 199/23
- i.- güm 190/4
- i.- me 192/18
- i.- mese 197/22
- i.- mez 63/26
- i.- mezler 226/6
- i.- r 25/1, 61/17, 85/4
- i.- rem 1/11, 204/5, 63/21, 63/22, 63/23,
63/24
- i.- se 125/13, 66/41
- i.- seŋg 46/5, 69/21
- i.- yânler 174/4
- i.- yedür 228/13
- i.- yen 173/22, 230/7
- i.- yüp 69/24
- i.- yür 210/5
- i.- n (istân) 209/10, 219/4
- i.- p (istâp) 12/8
- i.- r (istâr) 103/1, 186/1, 186/12,
201/11, 230/62, 6/5
- i.- rding (istârding) 93/17
- i.- rdik (istârdik) 150/7
- i.- ri(istâri) 102/5, 223/8
- i.- rin(istârin) 71/12
- i.- rler (istârler) 10/10
- iş iş, Tm. T. iş
- i. 10/23, 122/1, 13/10, 13/11, 13/5,
135/3, 143/5, 146/1, 156/4,
174/25, 175/10, 18/19, 189/42, 191/6,
192/15, 193/20, 198/19, 198/9, 199/26,
207/1, 208/8, 213/18, 214/3, 214/7,
215/8, 215/9, 216/18, 217/6, 230/139,
232/18, 241/6, 34/18, 35/19, 4/18, 46/3,
47/1, 47/8, 5/9, 50/1,
58/41, 6/18, 62/24, 70/18, 73/14, 73/8,
76/33, 79/6, 89/10, 8/4
- i.+ de 133/17, 169/18, 18/20, 76/118,
44/3, 73/14
- i.+ dedür 151/10
- i.+ din 189/39, 217/10, 88/24
- i.+ dindür 22/13
- i.+ dur 126/28, 201/13
- i.+ dür 10/25, 118/18, 16/14, 160/14,
162/8, 168/27, 223/18, 235/18, 42/22,
44/4, 49/13

i.+ e 10/1, 102/20, 124/14, 139/1,
150/1, 171/12, 173/4, 205/18, 214/13,
219/2, 223/27, 241/20, 37/18, 60/14,
66/4, 70/14, 77/9

i.+ ge 189/26

i.+ i 10/12, 10/16, 10/2, 10/20, 10/24,
10/28, 10/4, 10/8, 115/13,

13/5, 145/19, 153/8, 189/7, 213/3,
219/9, 221/20, 221/9, 230/107, 232/17,

241/7, 242/3, 26/9, 35/8, 45/2, 51/4,
54/3, 77/36, 81/25, 95/18,

99/23

I.+ i 221/16

i.+ idur 96/18

i.+ idür 156/15, 175/10, 223/40, 230/3

i.+ inġ 106/11, 114/13, 126/10, 164/7,
167/22, 171/17, 187/16, 187/8, 19/15,

20/36, 215/6, 227/17, 24/13, 245/46,
27/2, 27/25, 32/15, 37/28, 48/10,

49/3, 62/1, 82/24

i.-inġ 24/12

Küll-i i.+ inġ 75/12

i.+ inġde 170/21

i.+ inġdin 6/14

i.+ inġe 184/14

i.+ inġi 44/23

i.+ iġ.i 149/13

i.+ iġ.ne 133/1, 90/7

i.+ im 125/6, 166/18, 17/23, 17/5,
18/25, 231/13, 48/17, 99/25

i.+ ime 173/29

i.+ imi 153/5

i.+ iminġ 205/22

i.+ in 10/21, 139/17, 152/12, 189/12,
199/15, 219/19, 230/145, 49/14, 69/3,

81/4, 94/23, 159/14

i.-in 26/15

i.+ inde 134/16, 134/20

i.+ indin 189/24, 23/6, 77/33

i.+ ine 158/3, 187/6, 219/16, 53/14,
66/19

i.+ ini 168/21, 56/14, 96/9

i.+ ler 13/10, 13/42, 141/6, 15/3,
156/15, 168/20, 198/6, 21/26, 214/5,

215/7, 219/11, 220/11, 230/141,
230/143, 38/5, 43/21, 68/14, 7/3,
76/151,

83/18, 84/12, 95/9

i.+ lere 166/6, 36/26, 42/12, 45/9, 66/4,
3/16

i.+ leri 58/39

i.+ lering 135/7

i.+ lerni 58/24

i.+ ni 189/12, 46/4

İşân F. onlar, Tm. T.'de dinî açıdan büyük
kişi anlamında kullanılır.

İ. 154/13

işik/g kapının girişi

i.+ ik 132/16

i.+ in 57/11

işme örgü

i.- si 242/13

işâret A. işâret,

i. 104/11, 23/11

işle - çalışmak

Tm. T. i.- +ip > işlâp 214/10

i.- di 72/16

i.- me 234/3

i.+ le 191/18, 160/5

i.+ leme 37/23

i.+ lenen 169/5

‘işret A. hoşluk, sefâlı yaşam

‘i. 197/24, 55/6, 58/9

‘i.+ ini 54/6

‘e. 116/4, 138/5, 195/6, 213/22, 214/4, 31/25, 64/17

‘ayş-i ‘e. 120/7

‘e.+ de 198/13, 36/5, 94/21

‘e.+ dür 202/7

‘e.+ inġ 30/17

‘işretnemâ A.+ F. hoş gözüken,

‘i. 60/11

it köpek

i. 106/36, 133/12, 160/24, 192/22, 32/12, 52/7, 7/16, 93/6

i.+ din 24/14

i.+ dür 193/27, 197/18

i.+ e 220/9, 195/14

i.+ inġ 195/11

i‘tibâr A. önem, saygınlık, değer

i. 1/10, 146/6, 168/16, 190/1, 207/8, 219/18, 48/8, 99/20

i.+ ı 41/4

i.+ inġ 27/27

i.+ ım 17/17

i.+ sız 220/16

ikbâl A. tâlih, baht, ikbal

i. 235/2

baht-u i.+ a 146/5

i.+ dur 106/29

i.+ ı 48/3, 182/16

i.+ inġ 53/1

i.+ ım 17/20, 57/11

i.+ ımġa 66/13

i.+ inġ 182/10, 220/6

i.+ ım 153/6, 21/10, 223/46, 42/26, 60/12, 66/39

i.+ ime 92/3

i.+ iminġ 184/15

i.+ lar 244/4

İ.+ lar 244/8

İ. + lı 242/24

i.+ lık 62/1

i.+ liniġ 219/9

iklîm A. yer, bölge, ülke

i. 121/5, 128/15, 128/23, 132/18, 238/3

i.+ e 136/14

i.+ i 237/29

i.+ inġ 113/2

ikrâr A. kabul etme, söz verme, vefâ

i. 100/3, 101/14, 189/16

i.+ a 179/29

i.+ ı 41/16

i.+ ım 42/28

i.+ sız 220/4

iy - yeme

i.- ip 160/16

i. + en 18/28

iyt/d - engelli bir kişiyi götürmek

i.- ip 215/8

iz iz

i. 103/16

i.+ inde 101/2, 225/19, 75/2

i.+ indin 115/6, 148/10, 230/5

i.+ i 126/16, 178/16, 218/36, 83/12

i.+ inġde 244/9

i.+ in 58/21

ī zāz A. saygı gösterme,

i.-ı ikrām 230/135

izle - izleme, takip etme

i.- + ir (izlār) 71/7

i.- meyin 28/12

i.- p 17/9

ī izzet A. azizlik,

ī. 89/14

ī.+ in 161/10

ī.+ indin 78/6

J

jinde F. eskimiş kumaş, dervişlerin giydigi
eskimiş elbise

j.+ li 128/7

K, Ƙ

Ƙabā' il A. Melek adı

Ƙara siyah, kara

Ƙ. 39/8

Ƙ.+ dur 76/127

Ka' be A. Kâbe, kıbla yönü

Ƙarakçı bekçi, nöbetçi

K. 100/34, 118/4, 128/9, 240/17, 5/24,
85/8, 226/20

Ƙ.- dur 223/44

K.-terâş kim 118/3

Ƙardaş kardeş

K.+ dür 42/27

Ƙ.+ ını 76/106

Ka' be + e (yön eki) > Ka' bâ

Ƙ.+ ını 84/3

K. 225/11, 238/19, 68/10

Kaşgar Doğu Türkistan'da Kaşgar şehiri

K.+ ni 42/15, 91/14

K. 13/29

Ka' be-rov A.+F. kabe yolcusu

Ƙağ - vurma

K.+ ları yer 109/14

Ƙanat k.- ıp 35/21

Ƙabir A. kabir

Ƙav - kovalama

Ƙ. 2/27

Ƙ.- dını 109/13

Ƙaç - kaçma

Ƙavm kavun Tm. T. Ƙavın

Ƙ.- arda 5/15

Ƙ.+ ını 84/3

Ƙahbe

Ƙaydüm A. 3. Kat gök adı

Ƙ. 1/6, 183/3

Ƙ. 39/10

Ƙal - kalkma

Ƙaysı hangisi

Ƙ. 76/72

Ƙ. 3/11

Ƙalmık kalmuk

Kâbil Afganistan'ın başkenti

Ƙ. 5/24

K. 132/3

Ƙanber A. Hz. Ali'nin işçisi

Kâf A. alfabe harfi

Ƙ. 245/32

K. 99/17

Ƙ.+ i 245/31

kâfir A. gavur, kâfir

Ƙandihâr Afganistan'da şehir adı

k. 100/9, 106/27, 109/13, 13/29, 214/5,
240/19, 240/6, 25/18, 37/17,

Ƙ.+ ı 13/16

76/150, 76/89

k.+ da 156/18	k.+ ligîng 124/10, 124/6
k.+ din 35/3	k.+ liķîng 56/10
k.+ dur 136/6, 17/12, 20/4	kāmyāb F. arzuya kavuşan
k.+ ğa 218/1	k. 224/7
k.+ i 76/109	kān F. mâden
k.+ iŋg 67/2	k.+ ine 9/22
k.+ ler 100/7, 105/25, 132/2, 173/19, 240/15, 42/15, 76/37, 92/13	k.+ lı 207/3
k.+ lere 109/2	kān çok
kāfūr A. iyi kokulu madde	k. 120/10, 149/22, 186/20, 230/63, 233/20, 51/18
k.+ mu 129/9	k.+ din 35/2
kāhil tembel,	k.+ dūr 166/5, 17/23, 205/27, 41/13
k. 219/16	k.+ e 101/6, 63/31, 63/33
kākül F. alna düşen kısa kesilmiş saç, perçem	k.+ i 82/21
k.+ in 81/18	k.+ indin 29/21
k.+ indin 62/16	k. + i 182/11
kākilik keklik	Kāzım A. ydinci imam, Mûsâ Kâzım
k. 28/1, 243/	K.+ e 170/24
ķāl - kalmak	kār F. iş, fayda
ķ.+ sun 45/1	k. 189/12, 230/38, 37/2, 70/21, 81/23
ķ.- dı 2/18	k.+ e 230/61
ķ.- saŋg 2/1	k.+ ı 191/25, 191/26
kām F. ağız, arzu	k.+ i 6/11
k.+ im 181/4	k.+ idür 217/6
kāmil A. Kāmil, bütün, tam	keşt-i k.+ idür 48/19
k. 175/11, 179/9, 230/111, 43/27, 5/13, 54/26, 88/18, 9/16	k.+ iŋgdin 129/18
k.+ dedür 199/7	k.+ imdin 29/13
k.+ e 33/1	k.+ siz 220/12
	kārisâz F. Çâre bulan,
	Kerim-u k. 210/1

Kārūn A. Mûsâ peygamberin zamanındaki zengin kişi	k.+ ni 230/43, 230/45, 230/47 k. 230/42
Ḳ. 6/6, 64/18, 9/5, 2/24	kebâb kebab
kāse F. bardak, kadeh	k. 159/8
k.+ si 107/15	k.+ a 174/3
k.+ sin 194/15	kebter güvercin
k. 86/8	k. 204/19
kāş F. istek ve arzu için ünlem	kefter güvercin
k.+ i 53/20	k. 245/21, 245/22, 245/48, 245/5
k.+ ini 53/19	k.+ inġ 245/20
kāşki F. bkz. kâş	k.+ ler 77/12
k. 216/14	k.+ ni 245/23
kâtib A. yazıcı,	k.+ i 245/27
k.+ ligin 142/6	kebüter güvercin
kevḫulî ?	k. 243/23
k.+ dur 101/22	kedḫudâ muhtar, köy başı
küy fikir,	k.+ lardın 30/12
k.+ ler 198/14	k.+ lık 148/2, 148/3, 193/7, 197/23, 61/9
kāyi - şikayet etme, uyarmak	Ken'ân. Ai Hz. Yakup'un yurdu
k.- dür 89/11	K. 131/7, 81/17
kāyin - homurdanmak,	derd-i K. 77/49
k.- meyin 98/26	K.+ ı 137/5
k.- er 94/18	Kec F. eğri
kāyiş homurdamak	k. 235/3, 97/11
k. 199/18	k.+ dür 42/26, 126/2
kāyn - homurdanmak	keçe keçe, DLT 541/442: Oğuzca
k.- edür 53/14	k.+ ler 18/9' âkil.ler
küyse - özlemek	Kef A. Arap alfabesi
k.- me 55/13	K. 69/22
kūze F. sürahi	

Kefen A. kefen	k.+ ge 231/15
k. 235/5	kelevle - fırtınalamak
k.+ ge 175/5	k. 174/8
k.+ inġ 30/18	kelfeze kertenkele
keffāret A. Allah'a baġışlatmak için verilen sadaka ya tutulan uruç	k.+ ge 42/11
k. 118/2	k. 42/7
kepi- köpürmek	kelhemeç kertenkele
k.+ nçe 45/5	k. 22/6
kehf Eshabı Kehfin girdiġi mağara	Kelim Hz. Mûsâ
k. 81/7	K. 62/6, 62/9
kehkeşân F. samanyolu	Kelim'u'llâh Hz. Mûsâ
k. 12/9	K.- kimin 100/14
kejdüm F. akrep	K.- haķı 92/16
k. 13/31	Kelle baş, kelle
k.+ ler 13/30	k. 108/6
kelām A. söz	k. 109/17
k. 12/40	k.+ si 200/12
K. 136/3, 14/33, 142/13, 170/30, 189/20	k.+ sin 99/9
K.+ da 135/3, 20/73	k.+ sinde 209/6
k.+ dur 223/41	k.+ sine 18/12, 35/4, 92/27
K.+ ı 117/28	kelpeze kertenkele
Fevz-i k.+ ı 103/3	k. 196/27
k.+ ın 117/6, 154/14	kem F. Az.
K.+ ın 165/5	k. 134/13, 30/7, 66/38, 66/39, 78/9
kelân F. büyük, çok	k.+ dür 215/3
kirm-i k.+ lar 226/17	k.+ i 19/19
kelev fırtına	k. + lik 78/3
k. 21/15	Kemâl A. Kemak, olgun olmak
k.+ de 179/23	k. 149/30, 78/3

K. 24/20, 25/20	k. 12/40, 194/20
k.+ a 134/12	k.+ ing 5/5
k.+ ı 137/11, 239/10	k.+ ni 160/13
K.+ ı 170/17	kepder güvercin
k.+ lı 207/4, 143/8	k.+ i 245/39
kemân F. yay	ker iştımeyen
k. 114/4, 15/6, 158/8, 168/17, 239/3	k. 147/4, 52/12, 76/47
kemel - azalmak	Kerbelâ İmam Hüseyin'in şehit olduğu yer
k.- di 17/7	K. + nıng 238/7
k.- ip 17/3	K.+ da 81/22
k.- se 191/14	K.+ ya 130/10
k. 192/13	Ker Kerbelâ'nın kısaltılmış şekli
kemelt/d - azaltmak	k. + de 238/7
k.- ir 108/5	kerâmet A. ketamet, erenlerin doğaüstü durumu
kemend F. ip, sevgilinin saçları	k. 118/12, 170/19
k. 57/10	kerem A. lütf, bahşış
k.+ im 169/21	k. 125/1, 138/1, 149/22, 175/16, 210/3, 245/21, 245/32, 245/36, 97/19
kemer F. bel	şâhib-i lütf-u k. 245/38
k.+ ne 104/54	k.+ dür 245/46
kemîne F. en küçük	k.+ ngize 182/14
k. 122/22, 170/47	k.+ i 23/2
kenâr F. yan, kenâr	k.+ ing 123/14, 149/23, 205/27, 207/7
k. 159/8	k.+ ingdin 173/9, 92/3
k.+ da 58/28	k.+ inge 188/10, 77/51
kenîzek F. câriye	k.+ ingle 210/8
k. 243/13	k.+ in 230/153
kent kent	k.+ li 123/3, 125/19, 185/34
k.+ lering 34/16	
kep laf	

kereşme F. nâz, edâ	k.- inġ 3/10
k. 19/3, 226/5	k.- ip 106/58, 61/7, 191/10
keret A. defa	k.- ipdur 121/5
k. 2/23, 238/19	k.- me 245/41
kerfiç tuġla,	k.- mez 37/19
k.+ din 227/11	k.+ se 156/7
kergedân F. kergedan	kesb A. iş, kazanç
peşe-yi k. 121/12	k. 81/1
k. 213/15	k.+ in 81/1
Kerim A. kerim	“kesib”
K.-â gün 17/3	k. 138/4
K.-u kârisâz 210/1	kesd A. işin gerilemesi
Kerk A. kergedan	k. 187/6
k. 144/3, 183/6	kese yatay
kervân F. kervan	k. 212/12, 27/14
k. 180/10, 213/7, 214/2, 58/21, 61/20,	kesek balçığın kurumuş küçük bölümü
69/18	k. 194/4
k.+ a 168/7	k.+ din 194/3
k.+ de 169/10	kesel dert, hastalık
k.+ lar 126/15	k. + dür 166/17
kervân-saray F. hân	keser keskin
k.+ mış gelen 94/31	k.- li 50/10
kes - kesmek	kesil - kesilmek
k.- di 54/4	k.- en 20/31
k.- e 245/40	keşf A. keşf,
k.- en 35/2	k. 221/10, 64/24
k.- er 164/9, 84/5	keşik/g bekçi, nöbetçi
k.- eri 187/9	k.+ em 77/13
k.- erler 20/47	k.+ ne 90/5
k.- gir 234/6	

keşke F. keşke	ķ.- maķ 5/2
k. 32/13	k.- maz 114/6
keşt F. gezi,	ķ.+ sam 1/9
k.-i kārīdūr 48/19	ķımmat kıymetli
keştī F. gemi	ķ.+ ı 134/25
k.+ dūr 196/6	ķ.+ sız 169/6
k.+ si 179/23	ķıpcaķ kıpçak
k.+ siz 133/16	ķ. 101/19
k.+ m 102/23	ķırķ kırk
Kevşer A. çok,	ķ. 76/59
k. 132/12	ķış kış
K. 76/135	k. 204/2
ķavż-ı K. 72/14	ķıtay Hıtay, Ćin
sāķi-yi k.+ i 245/47	ķ.+ da 128/13
keyf A. keyf,	ķızıl kırmızı, kızıl
k.+ i 108/6	ķ. 2/27
keyik/g geyik	ki ki
k.+ e 212/1	k. 100/6, 11/17, 139/18, 15/7, 160/15,
k. 42/9, 66/11, 77/39	162/20, 168/33, 173/5, 181/12,
Keyūmers Īran mitolojisine göre ilk insan	185/18, 186/8, 189/22, 189/25, 189/26,
K. 154/7	192/11, 192/5, 197/20, 223/2, 228/7,
Kez kere, defa	230/38, 241/13, 245/15, 245/17, 31/2,
k. 204/	35/5, 51/9, 52/18, 61/15, 61/2,
keždüm F. akrep	79/2, 89/1, 9/22
k. 40/6	kibi gibi
ķıbt Mısır'ın eski adı	k. 64/18. 109/13, 185/35, 186/20, 204/6,
ķ.+ ı 13/25	204/7, 226/14, 238/21, 238/22, 238/23,
ķıl - kılma, yapma	238/29, 238/30, 238/31, 35/23, 93/7
ķ. 2/26	Kibr A. kibir, kendini beğenme
	k.-u ķased 190/11

kiçi küçük

k. 178/15

kiçelt/d - küçültme

k.- ip 191/19

kiçik küçük

k. 245/4

kilit/d kilit, anahtar

k.+ i 237/32

kilim kilim

k. 198/2, 38/21, 62/8

kim kim

k. 100/5, 106/28, 106/48, 11/17, 110/13, 113/12, 118/2, 118/8, 122/11,

123/13, 13/36, 13/41, 136/6, 139/17, 14/13, 14/9, 150/1, 150/2, 150/4,

150/8, 151/10, 151/6, 47/2, 151/7, 151/8, 151/9, 152/13, 153/18, 158/17, 160/15,

163/17, 163/5, 170/21, 171/4, 173/13, 173/5, 174/14, 183/5, 187/20, 187/5,

189/15, 189/20, 189/26, 189/42, 19/20, 191/30, 192/5, 192/7, 193/5, 198/13,

199/26, 20/15, 20/2, 20/5, 206/13, 206/18, 208/6, 21/21, 210/13, 219/13,

220/18, 227/15, 228/12, 228/19, 228/2, 230/14, 230/140, 230/151, 230/16, 230/3,

237/12, 237/2, 237/4, 237/28, 239/29, 243/33, 246/14, 246/26, 28/18, 30/2, 30/4,

33/20, 36/20, 36/23, 36/28, 4/12, 4/5, 40/22, 42/5, 44/8, 49/16,

49/4, 49/8, 50/21, 54/28, 59/11, 60/19, 66/23, 66/5, 69/6, 7/12,

73/3, 76/100, 76/128, 76/140, 76/39, 81/25, 86/3, 90/18, 99/6, 99/7

Ka^ç be-terāşı k. 118/4

k.+ de 187/11, 189/6, 241/13

k.+ dedür 67/10, 67/12, 67/16, 67/2, 67/20, 67/4, 67/8

k.+ din 71/9

k.+ dir 98/3

k.+ dür 113/5, 118/13, 118/26, 155/9, 172/3, 200/13, 236/10, 236/21, 236/5, 236/6,

236/7, 236/9, 237/17, 237/18, 58/17, 67/7, 8/1, 94/3

k.+ e 118/12, 150/2, 169/27, 170/5, 217/7, 237/28, 237/36, 237/44, 237/50, 41/21, 5/21, 59/6, 59/7, 71/9, 183/4, 239/10

k.+ ge 30/13, 168/5

k.+ i 137/23, 150/8, 246/14, 59/9, 76/122, 76/123, 76/129, 76/131, 94/13, 94/14, 94/15, 94/16, 94/17, 94/18, 94/19, 94/20, 94/21

k.+ inġ 118/20, 144/7, 18/20, 189/19, 192/7, 223/19, 227/12, 237/55, 41/24, 5/17

k.+ im 125/17

k.+ irse 133/11

k.+ isi 106/38, 76/122, 76/82, 94/22, 94/23

k.+ ler 118/25, 150/3, 151/5, 151/6

k.+ lerde 151/5

k.+ lerī 64/18

k.+ leriġ 64/19, 64/20

k.+ ni 218/13, 64/16, 64/17	k.+ m 21/1
k.+ niŋg 64/17, 73/7	k.+ niŋg 76/83
k.+ sāge 67/19	k. 155/2, 174/15, 19/17, 203/12, 21/13, 23/16, 30/20, 31/13
k.+ sāniŋg 76/49, 76/50	kīmyā eski inançlara göre bakırı altına çeviren madde
k.+ se 11/13, 115/17, 118/16, 221/1, 58/23, 65/18, 76/113, 76/124, 76/129, 76/130, 76/131, 76/27, 76/81	k. 138/4
k.+ sedür 98/21, 98/23	k.+ dur 182/26
k.+ seninŋ 106/37	k. + m 79/1
k.+ sesi 76/123, 94/15	kīn intikam,
kimerse nesne, kimse	k.+ inŋde 122/28
k. 221/11	kīne bkz. kīn
kīmet fiyat, kıymet	k. 165/14, 57/9
k.+ ı 147/2	Kirdigār F. yaradan, Tanrı K. 1/9
Kimi bazı, kimileri	kirām'ul'kātibeyn insanın iş ve davranışlarını yazan iki melek
k. 59/18, 70/3	k.- sağ-u sōlīŋga 70/25
K. 59/18	Kirfī kirpi
Kimin gibi	K. 166/20
k. 230/131, 43/21, 65/10, 238/18, 65/11, 65/7, 106/36, 140/5, 166/27, 168/25, 177/2, 182/35, 182/5, 182/6, 20/24, 20/26, 20/44, 20/72, 206/12, 22/11, 22/8, 30/14, 35/10, 35/27, 35/9, 44/28, 91/7, 91/8	Kirfīk/g kirpik
K.+ din 70/29	k.+ inŋ 243/7
şefī'u-llāh k. 100/11	kiriş kiriş
‘isā-yı rūḥ'u-llāh k. 100/13	k. 158/8
Kelim'u-llāh k. 100/14	k.+ e 168/17, 19/5
Nūḥ-i nebi'yu-llāh k. 100/12	kirm kurçuk, solucan,
k. + e 70/29	k.-i kelānlar 226/17
kimse kim	Kirmān F. İran'da şehir adı Yezd-u K. 101/17
	Yezd-u K.+ da 244/24
	Kirş kiriş
	k.+ siz 169/5

kīse cep, kese	k.+ i 181/5, 151/12
k.+ sin 194/14	k.+ inġ 179/32
Kiş İran'da şehir ve ada adı	k.+ ler 244/21
şehir-i K.+ e 13/22	kör F. göremeyan, kör
kişi kişi	k. 37/20, 52/20, 53/3, 66/40
k. 108/15, 12/41, 59/17, 160/21, 165/13, 169/20, 179/19, 179/30, 187/5, 189/10, 189/30, 189/43, 191/13, 213/21, 219/13, 22/19, 223/29, 231/4, 236/12, 35/16, 59/18, 62/12, 62/13, 78/6, 93/2	k.-i bibehre 202/9
k.+ din 114/10	k.+ likdin 191/6
k.+ dür 156/14	k. 147/2, 43/20, 76/47
k.+ niġ 158/26, 73/9, 166/23, 41/4	ĖorĖ - korkmak
k.+ ye 143/12, 143/8	Ė.- ar 58/45
“kişi” kişiye	Köse köse
k.+ e(yön eki) kiřiā 134/24	k.+ sin 194/13
kişmir Hindistan'da bulunan, yılan duřmānı, Mangos Hintli ,Nemes adlı küçük hayvan.	köşek/g deve yavrusu
k. 213/14	k.+ in 28/7
keştin F. “keştiyin, gemisin”	ķoř yolculuk gıdası ve araçları
k. 56/10	ķ. + ım 34/2
kitāb A. kitap	ķov- peşinden ķořmak
k. 159/16, 169/19	ķ.+ ar 94/14
k.+ a 245/3	ķavım A. akrabā, kavım
k.+ inġ 93/21	ķ. 134/23
k.+ ın 222/2	ķovla - kovalamak
K.+ ın 230/101	ķ.-+ ırdım (ķovalārdım) 245/27
ķoç ķoç	ķavm A. bkz. ķovım
ķ. 35/25	ķ. 76/106
köl göl, Tm. T. kōl	kūy F. kūy, sevgilinin mahallesi
	k.+ e 63/15
	k.+ üne 199/9
	k.+ de 230/133
	k.+ ler 213/25

- k.+ üñgde 209/9
 k.-i seyr 4/7
 koy - koymak
 k.- maz 65/28
 koy koyun
 k. 183/11
 köz köz Tm. T. köz
 k. 21/2, 44/16
 k.+ din 12/33
 k.+ e 10/27, 243/16
 k.+ idür 239/25
 k.+ ine 174/2
 k.+ lerdür 29/18
 k.+ lere 29/17
 k.+ siz 96/19
 köñgl gönül
 k.+ e 12/24, 165/14, 216/17, 243/35, 9/10
 k.+ i 12/31, 186/12, 186/9, 207/3, 220/19, 230/153, 231/8, 241/12, 35/5
 K.+ i 192/12
 k.+ inğ 168/15, 220/11, 230/17, 32/10, 32/16, 37/27, 93/2
 k.+ inğe 6/11, 61/6
 k.+ inği 223/12, 226/8, 234/14, 69/13
 k.+ inğni 122/26, 6/4
 k.+ im 103/1, 103/14, 104/6, 112/6, 123/6, 124/7, 129/3, 169/13, 172/4, 175/1, 175/12, 175/18, 175/2, 175/24, 175/3, 175/30, 175/4, 175/5, 175/6, 18/26, 223/31, 223/39, 230/155, 230/79, 58/19, 60/11, 60/8, 66/37, 197/2, 209/12
 k. + iminğ 174/23
 k.+ imdin 58/43
 k.+ ime 12/19, 125/12
 k.+ imge 9/13
 k.+ imi 12/5, 172/1, 223/24
 k.+ imni 210/9, 63/23
 k.+ in 11/18, 111/8, 120/9, 219/3
 k.+ ine 102/17, 217/1
 k.+ ini 160/17, 211/9
 k.+ üm 4/6, 99/24, 63/17, 5/25
 k.+ indin 114/2
 köñgöl gönül
 k. 113/1, 163/10, 175/17, 113/1, 113/2, 116/1, 116/9, 122/1, 122/21, 127/18, 134/7, 139/13, 147/3, 151/14, 153/1, 160/6, 168/2, 168/8, 17/9, 170/37, 172/14, 173/26, 174/18, 187/4, 192/11, 193/1, 193/2, 194/10, 199/17, 199/5, 199/9, 20/1, 205/9, 206/13, 208/1, 208/10, 208/12, 208/14, 208/2, 208/4, 208/6, 208/8, 21/11, 213/4, 220/1, 223/15, 223/16, 223/22, 223/55, 227/2, 230/149, 24/4, 25/9, 26/9, 3/2, 3/3, 3/8, 30/1, 30/14, 4/1, 4/15, 41/6, 44/10, 44/15, 49/2, 53/13, 54/5, 56/5, 58/37, 73/1, 73/11, 73/9, 76/69, 77/9, 91/6, 96/1
 K. 15/7
 k.+ de 230/52

k.+ e 21/18	k. 102/4, 122/23, 134/6, 152/11, 158/13, 163/13, 165/18, 173/11, 173/27,
k.+ ler 243/1	174/12, 18/15, 186/10, 186/9, 187/16, 187/17, 187/18, 187/19, 189/33, 194/13,
k.+ leri 230/51	199/21, 207/2, 208/14, 218/18, 228/14, 228/16, 230/144, 27/3, 3/11, 3/18,
K.+ ni 69/16	30/12, 36/1, 36/17, 4/17, 44/26, 50/15, 53/18, 60/18, 7/5, 76/42,
k.+ niġ 111/4	79/5
kūçe sokak, cadde, Tm. T. köçe	āz-u k. 230/16
k.+ ler 213/25	k.+ de 160/7
köfik/g köpük	k.+ dür 104/20, 105/21, 36/27
k.+ ler 104/67	k.+ i 35/18
k.+ indin 115/8	k.+ leri 154/17, 82/21
köfri köprü	k.+ likdür 199/23
k.+ de 173/16, 71/14	köpek köpek
k.+ dîn 59/24	k. 220/3
k.+ sindin 76/134, 90/19	köpel - çoğalmak
köhne F. eski, köhne	k.- se 191/27, 191/31
k. 105/21, 122/16, 113/12, 154/17, 157/10, 182/3, 7/20, 192/13, 205/25, 231/12, 61/21	k.- üp 191/16
Kökbā'îl melek adı	köpelt/d - çoğaltmak
K. 39/12	k.- ür 47/22
Kölege gölge	köst < kâst F. eksiklik, nuksan
k. 2/7	k.+ i 134/20
“kölge”	köşk saray, köşk
k. 130/5	k.+ de 2/6
kömek yardım	k.+ inde 243/1
k. 225/3	k.+ indin 87/3
kömür kömür	köy - yanmak, pişmek
k.+ ge 17/18	k.- di 185/32, 5/25, 60/6
köp çok	

- k.- dim 159/7, 21/2, 66/18, 66/27, 66/36, 66/45, 66/9
- k.- düm 174/2
- k.- m̄n 50/2
- k.- mez 183/7
- k.- sem 207/13
- köydür - yandırmak, yakmak k.- ür 199/3
- k.- ürlr 37/12
- köynek/g gömlek
- k.+ iṅgi 131/1
- k. 186/1, 81/6
- k.+ li 186/2
- köz kızıl ateş parçası
- k. 159/7
- Ḳubbet'ül-islām Türkistan'da Buhârâ'nı k. 29/7
- lakabı
- Ḳ.+ da Ceyhân 128/18
- Ḳubeys A. Mekke'de dağın adı
- Ḳ. 81/15
- Ḳudret A. güç, kuvvet
- Ḳ. 237/7
- Kūfe A. Irak'ta şehir adı K.+ ni 13/19
- K. 101/7
- ḳul kul,
- ḳ.+ larda 122/22
- ḳ.+ larını 2/11
- ḳ.+ luḳdın 3/6
- Ḳulhuv-Allah A. Kuran'ın 2. süresi
- Ḳ. 77/17
- ḳullan - kullanmak
- ḳ.- up 2/11
- Ḳur' a A. şans, baht
- Ḳ. + lar 244/13
- Ḳur'ân A. Kuran
- Ḳ. 199/19
- Ḳ.+ dadur 75/12
- Ḳ.+ iṅḡ 240/27
- Ḳ. 14/8, 9/20
- Ḳ. 159/16, 223/41
- Ḳ.+ a 107/17
- Ḳ.+ ı 106/13
- Ḳurşun kurşun, mermi, Oğuzca: ḳuşun DLT 256/224
- k. 29/7
- kūteh F. kısa
- k. 167/22, 46/1
- ḳutul - kurtulmak
- ḳ.- madım 1/1
- ḳ.- maḳ 15/8
- ḳ.- ur 126/21
- ḳutulur - kurtulmak
- ḳ.- mı 1/6
- Ḳuḳnūs mitolojide kuşun adı
- Ḳ. 237/14
- küffâr A. kâfirler
- k. 230/120, 230/128
- küfr A. gavurluk, küfür
- k. 201/5
- k.+ idür 180/7

küfür A. gavurluk, küfür	k. 105/28, 136/12, 227/11, 50/25
k. 230/127	k.+ din 39/6
kükre -	k.+ i 52/20
k.- yür 100/29, 59/12, 239/2	k.+ mü 129/13
kül ateş külü	kün A. (emir fiili) ol
k. 167/13, 171/24, 199/3, 199/4, 22/4	k. 99/17
K. 174/8	künc F. köşe
k.+ de 184/15	k.+ de 2/1
k.+ e 74/9	k.+ ine 109/23
külâh F. şafka, külâh	k.+ de 230/68
k.+ ı 184/6	kürd F. kavim adı
küle kısa	k. 121/9, 182/22
k. 104/56	kürk yumuşak keçi derisi
külfet A. zorluk, şiddet	k.+ i 67/20
k. 110/11	kürre eşek ve atın yavrusu
Küll A. tümü	k.+ si 28/5
k.-i ' âlem 100/3	kürs A. yer yüzü,
k.-i îrânı 137/3	k. 83/2
K.-i işîng 75/12	K.+ îng 149/7
k.+ i 122/12, 77/6, 64/23	K.+ mü 129/14
küllühüm A. onların tümü	Küşte F. ölü
k. 61/17	k.+ dür 151/9
külünder güçlü adam, kalın ağaç	kütel - keskin olmamak
k. 57/12	k.- di 17/7
kümiş gümüş	küy hayal, arzu
k. 243/20, 76/62	k. 105/2, 134/6, 162/25, 223/3, 223/7
kümmet günbez, kupbe	k.+ de 66/17
k.+ i 237/34, 237/38	k.+ im 199/7
kümüş gümüş	k.+ inde 139/13

ķ.+ dın 106/45	ķafes A. kafes
ķaç - kaçmak	ķ.+ dur 41/5
ķ.- adur 94/19	ķ.+ dūr 126/11
ķ.- agōr 191/18	ķ.+ i 180/3
ķ.- alı 222/12	ķ.+ ne 168/1
ķ.- an 209/12, 153/20, 167/24, 17/14, 41/10, 49/2, 62/2, 74/3, 82/5	ķafıř - kapıřmak, dōğūřme
ķ.- ar 106/26, 157/3, 163/12, 167/24, 20/14, 26/16, 66/11, 73/11, 90/18	ķ.- ur 34/6
ķ.- arga 35/17	ķafi kapı
ķ.- armış 240/11	ķ.+ da 230/143
ķ.- dı 118/26, 141/10, 153/9, 155/15	ķ.+ m 31/10
ķ.- dılar 133/12	ķ.+ ā 103/11
ķ.- duğım 199/23	ķ.+ ņga 245/19
ķ.- ğın 193/27	Tm. T. ķ.+ a > ķafā 230/118, 230/22, 116/22
ķ.- ıp 106/6, 14/13, 155/13, 230/121, 241/3, 76/12	ķafu kapı
ķ.- mağan 30/16	ķ. 133/4
ķ.- maz 76/25	ķ.+ sı 236/4
ķ.- māğa 191/34	ķ.+ sın 47/21
ķ.- sa 35/3	ķ.+ sina 132/15
ķ. + a 103/16, 21/20	ķağız kağıt
ķaçır - kaçırnak	ķ. 230/109
ķ.- an 82/12	ķahar A. kahr, öfke
ķ.- ma 192/17	ķ. 224/12
ķaf A. alfabe harfi	ķ.+ sız 12/30
ķ. 170/41, 83/15	ķahbe A. fāhiře, nāmussuz
kāf içi boş şey. Kaşkay T.ndeki çöl anlamında olan kefe ve Farsça kef-i dest ile ilgili olabilir.	ķ. 106/38, 113/14, 122/25, 146/2, 235/3, 36/6, 94/25, 94/7, 97/11
ķ.-ı řaķřaķdır 101/21	ķ.+ ni 42/14
	ķahr A. kahr, öfke
	ķ. 20/13

ķ.-ı ğaḏab 59/12	ķ.- mış 230/13
ķ.+ a 156/5, 230/17, 244/18, 47/2	ķ.- sa 76/60, 76/68
ķ.+ ı 239/24, 87/1, 230/87	ķ.- up 16/6
ķ.+ ıng 217/3, 230/94	ķalkķ - kalkmak, yükselmek
ķ.+ ıngıza 182/13	ķ.- ḡan 128/5, 14/7
ķ.+ ımıng 199/3	ķ.- ḡar 134/7
ķ.+ ın 191/26, 46/6	ķ.- ḡ-ıp 77/35
ķ.+ ındın 177/19, 36/14	ķalb A. gönöl, kalp
ķ.+ ina 209/2	ķ. 194/6
ķal - kalkmak, yükselmek	ķ.+ ıma 223/37
ķ. 175/10, 184/4	ķalbır eleme âleti
ķ.- andar 57/2	ķ.+ da 194/12
ķ.- dı 101/12, 105/11, 115/12, 116/1, 133/6, 96/1, 96/7	ķaldır - kaldırmak
ķ.- dıng 88/23	ķ.- dı 171/18
ķ.- dım 221/34, 23/5	ķ.- dılar 230/45
ķ.- dır 138/3	ķ.- maz 148/3
ķ.- dır-ıp 65/3	ķal' e kale
ķ.- dır-ma 8/13	ķ. 130/8
ķ.- dırmağın 156/5	ķ.+ dın 230/130
ķ.- dırsam 238/25	ķ.+ leri 136/12
ķ.- ā 34/14	ķ.+ sidür 227/15, 84/6
ķ.- ' e 109/8, 34/10	“ķalā” kale
ķ.- em 65/1	ķ.+ dın 47/13
ķ.- faķ 51/4	ķov - kovalamak,
ķ.- ğay 191/20	ķ.- dı 153/14, 172/7
ķ.- ğın 104/60	ķ.- ıp 240/26
ķ.- ındır-maz 53/12	ķ.- sa 35/17
ķ.- maz 163/12, 163/20	ķovş - kavuşmak
ķ.- mazmı 164/12, 225/21	ķ.- an 105/36

kovşaş - gevşeklenmek

ķ.- dı 136/7

kovşa gevşemek

Tm. T. ķ. +ır > kavşār 88/28

kovşır - kavuşturmak

ķ. + ır > kovıyr 76/146

kovşul - kavuşmak

ķ.- ıp 168/27

kovuş - kavuşmak

ķ.- dı 237/28, 237/52, 237/56

eşhâb'ul-file ķ.- dı 237/40

Resûl'u-llâh ķ.- dı 237/32

ķ.+ dı 237/36

ķavıştır - kavuşturmak

ķ.- ğay 204/5

ķoy - koymak

ķ. 10/27, 175/11, 22/5, 45/2, 43/27, 104/64,
108/15, 158/10, 177/17, 199/9, 22/19,
22/9, 53/9

ķ.- an 29/17

ķ.- anlar 20/42, 20/58

ķ.- ar 10/4, 192/23, 76/137, 76/71, 94/6

ķ.- arlar 10/2, 233/10, 68/12

ķ.- asıdur 84/2

ķ.- dı 100/20, 15/7, 170/18, 21/5, 21/6,
21/7

ķ.- dıng 127/18, 166/8

ķ.- dılar 107/16

ķ.- dım 107/18, 158/19

ķ.- ğay 93/25

ķ.- ğın 10/8,

ķ. + mış 162/6

ķ. + ğun 126/25

ķ.- ğusı 61/8

ķ.- ıbân 162/9

ķ.- ıp 11/15, 12/15, 180/14, 30/19, 9/8

ķ.- ıpdur 137/23

ķ.- ma 123/18, 123/6, 149/30, 173/10,
25/18, 30/3, 31/11, 8/20, 99/15

ķ.- madı 54/5, 66/14

ķ.- madıng 27/28

ķ.- mağıl 228/14

ķ.- mağın 122/24, 123/12, 123/16,
123/2, 123/20, 123/4, 123/8, 125/8

ķ.- may 205/11, 4/21

ķ.- mayan 239/26, 72/8

ķ.- maydurlar 42/20

ķ.- maz 106/9, 116/17, 124/2, 168/29,
193/22, 205/23, 225/25, 240/31, 27/4,

82/26, 95/22, 97/14

ķ.- mazlar 173/15, 20/6, 48/12

ķ.- māng 36/26

ķ.- māğa 151/7

ķ.- māt 50/24

ķ.- mış 155/20, 168/17, 19/5

ķ.- muş 108/1

Resûl'u-llâh ķ.- muş 92/35

ķ.- sa 191/1, 196/14, 96/12

ķ.- sağ 162/12, 164/15, 18/14

ķ.- sam 27/8

ķ.- up 180/1, 230/133	ķalkķ - kalkmak
ķoyber- bırakmak	ķ.- ar 223/16
ķ. 223/24, 223/32	ķalkķın - kalkınma, uķma
ķ. 223/40	ķ.- up 106/33
ķoyıl - koyulmak	ķamet A. boy,
ķ.- dı 131/10	ķ.+ i 101/4
ķoyın koyun	ķ.+ i 63/20
ķ. 35/23	ķamış kamış, ney
ķ.+ ında 153/18	ķ. 65/26
ķoyın koyun	ķ.+ dın 227/9
ķ.+ a 114/3, 230/129	ķamu tũm, bkz. hamu
ķ.+ ı 195/11	ķ.+ sın 144/16
ķ.+ ın 141/12, 246/21	ķamķam A. bir kılıķ adı
ķ.+ ına 70/34, 94/36	ķ. 109/19
ķ.+ ını 62/9	ķ.+ ı 101/15
ķ.+ ını 167/16	ķan kan
ķoyun koyun	ķ. 115/9
ķ. 116/18, 22/8, 225/10, 81/14	ķ.+ da 243/8, 79/7
ķoz ceviz	ķ.+ ı 141/8, 44/6
ķ.+ ıng 187/1	ķ.+ lı 231/6
ķõngũl gõnũl	ķanab A. ip
ķ. 29/3	ķ. 58/28
ķalem A. kalem	ķ.+ ın 54/4
ķ. 72/3, 76/17	ķanber Hz. Ali'nin hizmetķisi
ķalender A. kalender, derviş	ķ. 137/20
ķ. 154/8, 83/13, 86/2, 86/4, 97/12, 97/16, 97/2, 97/20, 97/24,	ķ.+ e 245/35
97/28, 97/4, 97/8	ķand ŗeker
ķalın - kalmak	ķ.+ ındın 96/5
ķ.- maz 175/30	ķandır - iķirmek

ķ.- sa 244/20	ķara siyah
ķanā' at A. yetinme, kani olma	ķ. 113/6, 14/20, 14/23, 14/27, 140/12, 142/22, 144/16, 144/2, 187/2,
ķ. 179/5, 61/18, 214/6	213/23, 223/36, 233/16, 246/22, 51/4, 55/1, 58/31, 62/15, 76/9, 85/3,
ķanı hanı, nerede	88/27, 93/23, 95/1
ķ. 137/25, 144/14, 144/15, 203/8, 235/10, 36/3, 42/12, 49/7, 76/70	ķ.+ dur 231/20, 52/19
ķazā A. alın yazı, kader	ķ.+ sı 236/26, 65/33
ķ. 244/18	“ķara+ a yön eki > ķarā
tīr-i ķ.+ sın 158/7	ķ. 118/7
ķ. 180/8, 19/12, 235/15	ķara - bakmak
ķ.+ dur 244/24	ķ. 217/3
ķaht A. kıtlık	ķ.- may 33/6
ķ.+ lığı 13/26	ķ.- maz 198/9
ķap - kapmak	ķ.- ķçıdın 122/19
ķ.- ar 189/44	ķ.- ķçıdur 243/6
ķ.- saṅg 6/5	ķ.- ķçılar 213/7
ķaplaṅg kaplan	ķ.- ķçımuṅg 129/5
ķ. 145/10	Tm. T. kara + ıp/ır > “ķarāp/ķarār“
ķ.+ lar 131/15	ķ.- p 43/25
ķaplan kaplan	ķ.- r 14/19
ķ. 29/11, 35/9, 83/5	ķarābet yakınlık, akrabalık ķ. 69/21
ķapu kapı	ķaraṅgķu karanlık
ķ. 90/5	ķ. 188/7
ķ.+ sına 22/2	ķaraf A. taraf
ķapuḡ kapı	ķ. 101/7
ķ.+ mı 232/7	ķ.+ a 124/13, 90/11
ķarn karın	ķ.+ dın 106/46, 106/47, 130/5
ķ.+ ı 186/3	ķ.+ ḡa 201/4
ķar-āla siyah beyazlı renk	ķ.+ ın 185/8
ķ.+ dur on 196/23	

ṭ.+ ında 128/9	ḳ.+ sız 220/2
Ḳaran Üveys Ḳaranī	ṭarfāt'ıl- ^ʿ ayn A. birden bire, bir anda
Ḳ.+ dur 104/36	ṭ.+ da mehcūr 66/42
Ḳarav öç, karşılıklı ceza verme	ḳarğa karga kuşu
ḳ. 230/29, 43/10	ḳ. 153/14, 161/13, 166/9, 34/5, 35/7, 42/5, 50/14
ḳardaş kardeş	ḳarğış lânet
ḳ. 105/30, 11/11, 114/3, 160/4, 165/18, 194/1, 227/10, 241/2, 62/3	ḳ. 22/7, 42/7, 53/12
ḳ.+ a 134/23	ḳ.+ ım 206/15
ḳ.+ dın 227/10	ḳarın karın
ḳ.+ ı 239/27, 240/11, 65/32	ḳ. 154/3
ḳ.+ lar 122/16, 239/1, 141/10, 230/1, 66/22, 70/36, 76/1, 76/150, 76/5	ḳ.+ da 35/14
ḳ.+ ları 105/31, 166/27	ḳarınca karınca DLT 250/220: Oğuzca
ḳ.+ larıṅg 131/13	ḳ. 156/19, 161/15
ḳ.+ lı 113/7	ḳarınçga karınca
ḳ.+ sıza 195/5	ill-Allāh ḳ. 77/16
Ḳarş Türkiye'de şehir adı	ḳarış karış
Ḳ. 83/12	ḳ. 21/27, 214/12
Ḳ.-u Tiflīs 101/16	ṭarīḳ A. yol, câdde
ḳarār A. karar	ṭ.+ nıṅg 101/20
ḳ. 1/9, 11/12, 139/10, 210/9, 223/16, 230/106, 230/68, 31/27, 49/2, 58/19, 7/17, 99/13	ḳarn karın
metā ^ʿ -i ḳ. 224/6	ḳ.+ ı 106/54, 20/43, 20/56
nizām-u ḳ. 230/6	ḳ.+ ıṅg 108/12, 234/12
ḳ.+ dın 42/21	ḳ.+ ıṅgı 234/5
ḳ.+ ı 205/14, 239/31	ḳ.+ ında 20/51, 20/63, 81/16
ḳ.+ ıṅg 82/9	ḳ.+ una 76/87
ḳ.+ ım 63/29	ḳarż A. borç
	ḳ.+ ını 137/19
	ḳ. 36/24, 80/8
	ḳ.+ ı 233/13

ķ.+ ın 222/15	Ėasd kast, niyet
ķarpız karpuz	ķ. 223/48, 32/9
ķ. 198/10	ķaş ķaş
ķarrı yaşı, ihtiya	ķ.+ ları 63/30
ķ. 134/15, 197/8, 213/10, 4/9, 76/136	ķaşıķ ķaşıķ
ķ.+ ğan 110/6	ķ. 183/3
ķ.+ lıĝa 148/1	ķat ^c kat etmek, geķmek
ķ.+ lıĝa 124/15, 29/5	ķ. 15/11
ķ.+ lıĝıĝ 163/9	ķat kat, tabaka, nezd, huzur DLT 161/140, Oĝuzca bir şeyin huzurunda
ķ.+ lıķ 142/19, 215/10	ķ. 115/11, 237/45, 39/13, 39/17, 39/21, 39/25, 39/5, 40/1, 40/17, 40/23, 40/5, 47/13, 76/145, 76/85
ķ.+ lıķda 49/12	
ķarrı - yaşılanmak	ķ.+ ında 204/6
ķ.- p 110/10	ķ.+ la 204/12
ķ.+ dıķķa 17/1	ķat - katmak
ķ.- maz 196/7	ķ.- ar 183/5, 195/9, 82/15
ķ.- p 134/25	
ķ.- r 26/12	ķatı sert, şiddetle
ķarsaķ bozkır tilkisi	ķ. 240/25, 3/24, 198/3
ķ. 78/12	ķatıl - karıştırılma
ķarşı karşı	ķ.- an 142/21, 169/5
ķ. 106/5, 242/2, 83/8	ķ.- mış 245/34
ķ.+ ğ 37/16	ķatır katır, yük taşıma hayvanı
ķ.+ ğda 72/18, 44/1	ķ. 106/50, 76/111
ķ.+ sında 93/16	“ķatır” ķ. 140/7
ķ.+ mda 230/85	ķ.+ dın 178/15
ķarşı karşı	ķatış - karışmak
ķ. 104/22, 111/2, 122/26, 230/135, 246/9, 86/1, 86/10, 86/2, 86/4, 86/6, 86/8	ķ.- an 124/14
ķ.+ da 117/11	ķ.- maz 37/17
	ķatı - sertleşmek

ķ.- ıp (katip)58/47	ķ.- ıp 126/18, 13/34, 135/10, 164/12, 199/4, 212/6, 244/3, 27/19, 36/24, 106/12
ķatıl öldürme, katil	
ķ. 211/5	49/12, 93/15, 96/4
ķatlan - tahammül etme, dayanma	ķ.- a 124/9
ķ. 24/11, 8/19	Ķayd A. tuzak, tutuklama
ķ.- urlar 11/11	ķ.+ inā 63/22
ķatnaķ Uygur T.ndeki kan+tak/dak kipçak	ķayān nereye
T.nde kaday biçimindeki nasıl	ķ. 15/14
anlamında kullanılan kelime ile ilgilidir.	
ķ. saraydur 101/23	ķaygı
ķaķ - vurma	ķ. 148/11, 134/20, 142/19, 148/3, 197/24, 21/22, 214/7, 216/17, 73/3, 76/41,
ķ.- ıp 221/16	79/6, 80/3, 83/6, 89/4
ķ.- ışı 178/9	ķ.+ dın 123/9
ķaķlan - kurumak	ķ.+ lar 149/10
ķ.- ur 134/19	ķ.+ sı 36/2
ķuķnūs kuş adı	ķ.+ sıız 49/15, 54/27
ķ. 77/37	“ķaygā”< k.+ a (yön eki)
ķavşur - kavuşturmak	ķ. 223/36, 238/17, 144/18, 76/69
ķ.- ıp 31/5	ķayġu kaygı
ķavuş - kavuşmak	ķ.+ dur 197/16
ķ.- dı 118/27	ķ.+ lıdur 211/10
ķay hangi, nere	ķ.+ sı 134/4, 58/31, 61/6, 61/9
ķ.+ sı 103/13, 103/14, 103/16, 118/23, 67/13, 67/14, 71/1, 76/118, 98/11, 98/13, 98/19, 98/27	ķayır - yaratmak, yapmak
ķ.+ sıdur 103/13, 103/16	ķ.- mamış 5/10
ķaya kaya,	ķ.+ maz 24/13
ķ. 35/11	ķayıt geri dönmek
ķayd - dönmek, geri gitmek	ķ. 77/47
ķ.- ıcaķdur 49/13	ķayna - kaynamak

ķ.- + ıp 171/1, 176/8, 23/9, 230/87, 58/42, 65/8, 76/35	ķ.- dım 122/23
ķ.- r 76/50	ķ.- ıp 19/20, 213/27
ķayra kuzey, geri	ķ.- up 122/29
ķ. 41/18	ķ.- ur 111/1
ķ.+ sı 101/19, 101/22	ķazā kader, alın yazı
ķayrıl - yapılma	ķ.+ sı 3/7
ķ.- maz 213/18	ķoca büyük, ulu
ķ.- mış 142/10	ķ. 94/34
ķayser Türkiye’de şehir adı	ķocal - yaşlanmak
ķ.-u Şiraz 101/8	ķ.- dıng 88/24
ķaysı hangisi	ķ.- dıkça 95/15
ķ. 158/12, 158/16, 158/2, 158/4, 158/8, 159/12, 159/16, 159/2, 159/20,	ķ.- ur 113/9, 95/24
159/4, 159/8, 165/12, 165/16, 165/2, 165/20, 165/4, 165/7, 165/8, 191/31,	ķongşı komşu, ķoşnı > ķonşı Oğuzca DLT 219/188
192/9, 208/1, 219/2, 62/24, 97/4	ķ.+ a (yön eki) > ķongşā 20/41, 241/8
ķ.+ dur 158/20, 158/24, 158/28, 159/12, 159/20, 165/8, 174/14, 187/15	ķ.+ nıng 166/22
ķ.+ sıdur 118/10	ķoç koç, DLT 161/141 Oğuzcadır aslı koçngar’dır.
ķayt - geri gitmek	ķ. 111/1, 114/12, 114/4, 14/7, 145/12, 150/1, 152/16, 152/8, 161/3,
ķ. 70/19	235/1, 26/8
ķaytar- döndürmek, geri vermek; DLT 529/430, Oğuzca.	ķ.+ ak 193/21
ķ.- ma 223/32	ķ.+ aklar 150/6
ķazna hazine	ķ.+ ğırlar 92/18
ķ. 116/19	ķoçak koç, yiğit
ķ.+ ng 186/20	ķ. 62/11
ķazan - kazanmak	ķ.+ lar 73/14, 8/28
ķ. 234/18, 37/10, 37/5, 47/26, 5/22	ķol kol, el
ķ.- ca 66/15	ķ. 136/7, 168/23, 169/7, 175/8, 185/30, 197/3, 204/17, 24/6, 245/23,
	31/5, 76/146, 86/1

ķ.+ dın 17/1	ķ.- ması 113/3
ķ.+ ı 60/12, 87/7	ķ.- maz 67/4, 96/8
şāhib-kemālîŋ ķ.+ ı 46/3	ķ.- sa 11/12, 145/13, 243/17
ķ.+ îŋnı 31/20	ķ.- sun 65/14
ķ.+ îŋa 70/26	ķ.- up 168/7
ķ.+ îŋı 10/27	ķondır - kondurmak
ķ.+ îŋızdın 182/31	ķ.- dı 115/9
ķ.+ ım 138/3	ķ.- dıĝı 83/16
ķ.+ ımdın 104/9, 105/35	ķ.- -dıĝım 65/15
ķ.+ ına 123/15, 76/73	ķop - kopmak
ķ.+ ında 107/15	ķ.- ar 20/41, 239/23
ķ.+ ındın 245/41	ķ.- arlar 20/51
ķ.+ larîŋ 245/46	ķ.- dı 107/9
ķ.+ larında 80/1	ķ.- sa 106/28, 76/28
ķ.+ na 179/1	ķopuz çalgı, saz âleti
ķ.+ sız 20/51	ķ. 202/5
ķ.+ suz 20/41	ķ. 238/27
ķ.+ tuĝına 233/9	ķor - korumak
ķ.+ um 185/33	ķ.- ĝan 85/5
ķ.+ un 66/33	‘Uzra Vamık’ın sevgilisi
ķolda - yardım etmek	‘U. 137/18
ķ.- ır> ķoldār 243/33	ķork - korkmak
ķ.- ırlar > ķoldārar 182/31	ķ.- ısdın 131/14
ķon - konmak	ķ. +ı 17/27
ķ.- an 162/1, 34/4, 74/3	ķ.- a 131/6, 40/26
ķ.- ar 67/3, 67/4, 71/9, 94/10	ķ.- ar 185/30, 230/79
ķ.- arlar 200/5, 76/141	ķ.- aram 153/11, 229/7
ķ.- duĝîŋ 167/1	ķ.- ı 76/93
ķ.- ı 225/1	ķ.- ıp 230/48, 245/18

ķ.- īṅga 95/21	ķubā beyaz, güzel
ķ.- īmı 180/14	ķ. 179/31, 95/23
ķ.- mānīṅ 219/5	ķubūr A. kabirler
ķ.- saṅg 30/6	mevt-u ķ. 60/4
ķ.- ubān 20/20	ķucaķ/ġ kucak
ķ.- up 155/10, 155/14, 53/5	ķ.+ ındın 109/5
ķ.- ıynı 10/18	ķucaķlā - kucaklamak
ķ.+ a 131/6	ķ.- r 76/97
ķ.+ ı 95/26	ķudret A. kudret
ķ.+ ıdın 53/6	ķ. 115/14, 117/5, 166/6, 196/15, 196/27,
ķ.+ up 94/13	230/46, 235/18, 237/44, 64/3,
ķ. + ı 161/5	75/3, 98/15
ķorķuz - korkturmak	ķ.+ dın 115/7
ķ.- urġa 35/18	ķ.+ dūr 115/13
ķoş – katmak,	ķ.+ i 230/83
ķ.- ar 70/14	ķ.+ iṅg 166/5, 92/11, 99/16
ķ.- dıṅg 88/11	ķ.+ im 9/10
ķ.- ma 234/1	ķ.+ ine 20/9
ķ.- mān 102/6	ķ.+ li 123/1, 123/13, 125/1, 170/22
ķ.- māndur 227/13	ķuşur A. kusur, eksiklik
ķ.- up 223/27	ķ.+ dur 100/31
ķoşavıç bir el doldurarak alma hacim birimi	ķuç - kucaklama
ķ. 122/10	ķ.- an 43/13
ķoşıl - katılmak	ķ.- ar 167/16, 70/6
ķ.- maz 236/24	ķ.- ıp 160/16, 203/7, 230/122, 94/36
ķoşun ordu	ķ.- madım 204/4
ķ. 174/19, 212/18, 5/3, 83/11	ķ.- māġa 120/7
ķoķu koku	ķ.- sam 207/14
ķ.+ sındın 164/16	ķ.- up 146/3
	ķ.+ dı 141/12

tūğ bayrak	ķ.+ luķçı 142/14
t. 135/8	ķ.+ luķsız 75/14
ķuğar - kuruma	ķ. 239/19 + ım
ķ.- ıp 82/20	ķolaç iki kolun açık durmasıyla oluşan ölçü birimi
ķul kul	ķ. 230/40
ķ. 116/13, 144/8, 163/8, 171/21, 192/9, 22/2, 230/89, 30/20, 69/5,	ķulaķ/ğ kulak
71/2, 78/4, 78/7, 94/34	ķ.+ a 233/8
ķ.+ dur 78/13	ķ.+ ı 14/7, 178/7, 76/15
ķ.+ ıng 104/48, 58/1, 58/10, 58/2, 58/20, 58/3, 58/30, 58/4, 58/40,	ķ.+ ıng 147/4, 18/16
58/5, 58/50, 58/6, 58/7, 58/8, 58/9	ķ.+ ımdın 31/22
ķ.+ lar 149/25, 237/3, 38/10, 40/16, 59/16, 59/8, 75/14, 76/117, 76/121,	ķ.+ ın 28/9
76/152, 76/40	ķ.+ ına 10/20, 43/8
ķ.+ lara 142/27	ķ.+ ında 241/18
ķ.+ larga 64/12	ķ.+ na 3/22
ķ.+ larına 230/41, 240/3	ķ. + ın239/6
ķ. + larnı 230/36	ķ. 13/21, 158/10, 160/8, 168/35, 178/1, 197/26, 22/9, 221/18, 221/22,
ķ.+ lıgıma 77/28	221/26, 230/1, 230/81, 27/17, 3/9, 30/9, 32/1, 44/7, 45/3, 53/9,
ķ.+ lıgın 116/25	66/22, 7/10, 7/18, 72/5, 96/6
ķ.+ lıķ 115/12, 90/20	ķulan yabancı at
ķ.+ luğınğa 228/4	ķ. 76/130
ķ.+ luğna 17/16	ķ.+ a 212/1, 5/15
ķ.+ luğın 54/26, 55/15, 69/5	ķul-huv-Allāh Kuran süresi
ķ.+ luğında 100/23, 22/3	ķ.+ dur 209/2
ķ.+ luķ 238/23, 238/30, 105/5, 106/66, 111/7, 25/16, 4/26, 50/17, 58/25, 67/5, 70/2,	ķullan - kullanmak
75/13, 78/13, 98/28	ķ.- ur 230/36
ķ.+ luķda 31/5, 70/19, 99/2	ķulle dağ,
	ķ.+ sine 92/25

ķulzum deniz adı	ķ.- dıŋ 88/10, 183/14
ķ.+ ı 31/1	ķ.- dıĝım 65/14
ķ. 117/19, 49/19	ķ.- dılar 104/27, 107/6, 107/7
ķ. 128/17	ķ.- ĝın 104/20, 116/4
ķ.+ ı 25/14	ķ.- ıp 168/20, 76/96
ķum kum, toprak	ķ.- lan 182/17
ķ. 122/10, 163/19, 49/28, 76/67, 146/10	ķ.- lur 81/11
ķ.+ a 122/5, 135/2, 144/2, 167/14, 182/13, 74/10	ķ.- maŋ 104/19
ķ.+ dın 235/12, 246/22	ķ.- mış 70/27
ķ.+ dur 126/9	ķ.- sa 76/92
ķumārbāz A.+F. oyuncu, kumarcı	ķ.- up 90/9
ķ. 3/19	ķ. 11/6
ķ.+ dur 196/2	ķūr daĝın adı
ķumāş A. kumaş	ķ. 66/31
ķ.+ ıŋ 162/17	ķ. 81/13
ķumrı kumru, kuş türü	ķ.+ ıŋ 62/6
ķ. 101/2, 63/18	ķ.+ ındın 112/3
ķ.+ lar 77/36	ķ.+ nıŋ 92/15
ķ. + mu 129/2	ķurayş Hz. Peygamberin mensup olduĝu boy
ķunbul güçlü, kuvvetli	ķ.+ dın 81/20
ķ. 227/14	ķurb kuvvet,
ķundan - bebeĝin kumaşla sarıması	besāt-ı ķ. 100/19
ķ.- ır 167/13	ķ. + a 29/10
ķur - kurmak	ķ.+ lı 215/10
ķ.- an 108/3, 121/13, 183/12, 68/9, 72/1, 81/5	ķurbān A. kurban, yakınlık
ķ.- ar 10/21, 146/2, 21/26, 214/4, 215/7, 67/8, 67/9	ķ. 228/1, 239/35, 72/7
ķ.- dı 136/9, 65/16	ķ.+ ıŋ 92/19
	ķ.+ da 75/8
	ķ.+ dadur 75/8

ķurbet A. yakınlık	ķ. + ı 196/16
ķ. 209/3	ķurıl - kurulmak
ķ.+ ing 100/20	ķ.- an 169/8, 76/107
ķurt/d kurt, bōri, DLT 172/148 Oğuzlarda yırtıcı hayvan	ķūh-endāz ķ.- an 242/4
ķ. 116/22, 72/9, 78/12, 81/10	ķ.- mış 167/6, 76/30
ķ.+ dın 114/3	ķ.- sun 25/6
ķ. 100/34, 116/18, 121/10, 131/14, 131/15, 153/16, 153/18, 155/6, 164/7, 213/16, 29/11, 35/23, 62/17, 62/18, 76/25, 77/42, 83/5	ķ.- up 135/7
ķ.+ lar 143/3	ķur- kurmak
ķ.+ a 122/12, 193/22	ķ. +ıp 239/13
ķ.+ ı 34/8	ķurıt - kurutmak
ķ.+ ındın 131/6	ķ.- dı 172/10
ķ.+ ing 22/7,	ķuyrık kuyruk
ķur' ān Kuran	ķ. 178/10
ķ. 120/4, 77/47	ķ.+ sız 195/14
ķ.+ a 105/9, 102/15, 168/35	ķurıy - kurumak
ķ.+ da 75/12	ķ.- bān 127/15
ķ.+ ı 92/29	ķ.- p 41/20
ķurçuk ķurçuk	ķ.- r 20/20
ķ. 84/10	ķ.- p 36/14, 43/4
ķurı kuru	ķ.- r 11/3
ķ. 122/30, 16/14, 160/22, 20/31, 22/19, 47/12, 60/7, 9/2, 94/28	ķ.- sa 126/6
ķ.+ dur 224/8, 25/14	ķ.- r 246/24
ķ.- yar 76/21	ķurl - kurulmak
ķūrıt/d - kurutmak	ķ.- an 113/9, 194/3
ķ.- ur 27/10, 49/20	ķ.- ıp 180/8
ķūrıg kuru	ķ.- ur 240/22, 65/23
	ķurşun kurşun, mermi
	ķ. 20/24

ķurtar - kurtarmak	ķ.- ğın 188/20
ķ.- ar 245/19	ķ.- maz 235/6
ķ.- maķ 17/14	ķutıl - kurtulmak
ķurtıl - kurtulmak	ķ.- ur 90/18
ķ.- māġa 241/3	ķutluġ kutlu, mūbarek
ķurtul - kurtulmak	ķ. 119/1
ķ.- mas 30/16	ķoķa- kokumak
ķ.- maz 20/15	Tm. T. ķ- + ır > ķoķār 238/13
ķ.- ur 167/24	ķuķb'ul-aķtāb tasavvufta en būyūķ ŗeyh
ķurul - kurulmak	ķ.- diyen 117/8
ķ.- ur 240/18	tūtī F. papaġan
ķurıs saġlam	t. 110/12, 77/38
ķ.+ dur 182/34	tūtīyā gōz sūrmesi
ķuŗ ķuŗ	t. 49/18
ķ. 128/5, 14/7, 57/7, 166/9, 227/8, 230/130, 230/132, 230/54, 230/57, 233/9,	tāķat takat, dayanma gūcū
237/14, 243/26, 243/28, 29/12, 35/21, 65/14, 76/124, 77/37, 94/24	t.+ inġ 135/5
ķ.+ a 122/12	tāvūs ķuŗ tūrū
ķ.+ dur 118/19, 126/12, 167/23, 237/10, 67/11, 67/3	t. 243/26, 77/36
ķ.+ ġa 115/5	tāyfe boy, tire
ķ.+ ı 115/9, 180/3, 223/22	t.+ dur 197/17dīdim
ķ.+ in 190/15, 230/145, 152/2	ķuvan - sevinmek
ķ.+ inı 192/17	ķ.- cı 230/56, 147/4
ķ.+ lar 100/34, 121/10, 131/14, 155/6, 185/7, 4/24, 75/5, 76/25, 77/38	ķ.- cim 66/15
ķ.+ ları 168/8	ķ.- ıp 102/20
ķutar - kurtarmak	ķ.- ma 194/3, 37/22, 43/3, 99/22
ķ. 49/3	ķ.- maġın 95/23
	ķ.- ur 156/4, 213/5, 213/7
	ķuvvet kuvvet, kudret
	ķ. 163/12, 169/17, 171/11, 195/5

ķ.+ i 134/21, 147/8, 160/10, 67/10, 73/9, 95/15	ķ. 149/5, 80/4
ķ.+ iŋ 108/5, 88/23	ķ. 182/8, 206/11, 76/74
ķ.+ im 17/7, 60/13	ķ.+ iŋ 115/13
ķ.+ im 175/14	ķā'il söyleyen, k�il
ķ.+ indin 78/5	ķ. 219/8
ķ.+ li 114/9, 155/7, 177/13	ķ�f Efs�nevi dağın adı
ķuy - t�kmek	ķ. 29/7, 76/16, 99/16
ķ.- d� 104/31	ķ. 237/13, 69/21
ķ.- m�n 50/36	ķ.+ d�n 128/22, 240/30
ķ.- sa 96/20	ķ.+ a 128/22
ķ.- saŋ 18/15	ķ�l - kalmak
ķuy�� g�ne�, nur	ķ. 116/8, 230/27, 27/7
ķ. 119/1	ķ.- an 100/22, 113/5, 122/16, 163/15, 175/18, 175/3, 216/16, 220/8, 236/9
ķuyu kuyu	ķ.- as� 239/7
ķ.+ s�nda 133/20	ķ.- ay�n 148/8
“ķuy�” kuyu	ķ.- d� 105/30, 122/18, 122/5, 155/11, 170/19, 171/11, 189/2, 191/10, 191/11, 191/9, 218/5, 230/25, 230/61, 244/23, 244/5, 36/14, 41/9, 62/7, 7/4, 74/12, 86/3
ķ. 230/41, 230/44	ķ.- d�ŋ 122/3, 77/4, 88/24
ķ.+ s� 230/40, 237/42	ķ.- dılar 100/15, 170/10, 244/9
ķuyruk�/� kuyruk	ķ.- d�m 23/6, 102/21, 105/33, 12/40, 159/11, 169/15, 171/12, 171/8, 174/24, 188/15, 188/17, 188/27, 2/8, 23/15, 56/11, 77/33
ķ.+ � 40/6	ķ.- d�k 149/23, 205/18
ķ.+ s�z 193/27	ķ.- �ay 93/18
ķuz� kuzu	
ķ.+ n� 116/22	
ķuzla - kuzu doğurma	
ķ.- p 77/31	
ķ�yn zor	
ķ. 68/14	
ķ�y - kıymak	
ķ.- mam�� 11/18	

- .- ın 114/13
 .- ın-maz 76/57
 .- ıp 124/15, 56/12, 57/15, 199/13, 56/16, 56/2, 56/20, 56/4, 56/8, 58/13, 97/6
 .- ıpdur 155/19, 42/2
 .- ışma 125/20
 .- ış-manġ 36/27
 .- ma 162/22, 164/18, 180/10
 .- madı 137/15, 137/21, 144/12, 144/13, 154/19, 154/2, 189/3, 235/8
 .- maġın 126/26, 69/18
 .- mamış 230/4, 61/21
 .- masın 138/10
 .- masun 45/8, 47/5
 .- maķ 135/2, 51/16
 .- maz 106/18, 106/65, 110/10, 134/25, 14/21, 163/16, 163/2, 163/4, 163/8, 182/25, 19/19, 217/5, 33/12, 33/16, 33/2, 33/20, 33/4, 33/8, 35/14, 54/21, 73/3, 76/71, 83/14
 .- mazlar 102/12, 121/1, 121/10, 121/12, 121/14, 121/2, 121/4, 121/6, 121/8
 .- mgr 202/10
 .- mndur 50/21
 .- mış 100/23, 138/2, 17/19, 231/19
 .- mışam 223/54, 63/27
 .- sa 106/60, 121/3, 162/3, 175/17, 204/17, 47/4, 76/116, 76/144, 76/24, 76/88
 .- saġ 173/13, 2/7
 .- sun 41/20, 45/10, 45/2, 45/4, 45/6, 45/8
 .- up 19/16, 20/14, 4/1, 77/22
 .- ur 108/13, 110/11, 110/7, 121/11, 121/9, 14/9, 148/7, 175/23, 190/19, 20/10, 20/2, 20/5, 212/11, 228/12, 239/22, 246/26, 246/28, 26/1, 26/3, 28/18, 29/11, 29/19, 36/6, 36/7, 43/11, 74/11, 82/20
 .- urlar 20/50
 .- urmıġ 223/45
 l kalmak Tm. T. l-
 l-u .+ .lar 59/4
 an kan Tm. T. n
 . 106/37, 107/10, 11/3, 122/3, 128/10, 131/1, 133/8, 136/10, 136/2, 176/13, 189/43, 203/5, 224/13, 231/18, 233/16, 45/5, 58/31, 65/28, 68/2, 76/50, 77/2, 77/41, 82/10, 88/2, 9/2, 93/11, 97/26
 .+ a 136/10, 51/10, 87/1, 87/10, 87/2, 87/4, 87/6, 87/8
 .-a 12/18
 .+ at 151/12, 31/3, 35/21, 36/16, 65/26, 77/11
 .+ at.ı 67/11
 .+ atıġ 164/14
 .+ dır-dıgım 65/25
 .+ dur 164/6
 .+ ı 210/19, 90/12
 .+ ıġ 140/8, 36/18, 50/30, 69/33
 .+ ıġdın 156/8, 50/19

ķ.+ ın 109/11, 72/8, 81/22	ķ.- up 122/5
ķ.+ ını 132/2	ķ.- lur 146/10
ehl-i ķ.+ i ^c 12/32	“ķārl –“
ķ.+ lar 109/10, 150/6, 244/25, 35/26, 55/1, 70/17, 76/133	ķ.- ıp 135/2
ķ.+ lı 130/2, 50/19	ķarış - Tm. T. ķarış
ķ.+ maz 96/12	ķ.+ dı 54/19
ķ.-maz 82/10	ķ.- ıpdur 216/10
ķānat kanat Tm. T. ķānat	ķ.- ma 173/29
ķ. 230/57	ķ.- ta 175/22
ķ.+ dın 179/2	ķārūn Mūsâ peygamber zamanındaki zengin
ķ.+ ım 103/2	ķiři
ķāni ^c yetinen, ķāni	ķ. 117/21, 186/20, 82/23, 235/11
ķ.+ leri 189/14	ķ.+ a 27/23
ķāzı yargıç, kadı	ķař kaş Tm. T. ķāř
ķ.+ dur 189/24	ķ. 243/24, 29/4
ķ. 189/29	ķ.+ a 88/6
ķ.+ sı 191/23	ķ.+ ı 202/1, 236/4
ķāziy'ül-hācāt istekleri karşılayan, Allah	ķ.+ ıng 243/7
ey-â ķ. barça 68/14	ķ. + lar 239/3
ķar kar Tm. T. ķār	ķ.+ ıngdur 15/6
ķ. 110/8, 27/16	ķavun kavun Tm. T. ķāvun
ķ.+ dur 236/13	ķ. 213/16, 166/20, 242/7
ķ.+ lı 163/1	ķāyım A. sağlam
ķar - karıştırmak, Tm. T. ķār-	ķ. 105/5, 25/6, 40/4, 81/7, 226/6
ķ.- dı 171/2	ķ.+ dur 58/46
ķ.- ğın 104/56	ķāz F. kaz, ördek
ķarıl - Tm. T. ķārılmak; DLT 335/271	ķ. 151/12, 161/16, 204/19
Oğuzca.	ķ.+ ımı 153/14
ķ.- dıng 102/7	ķ.+ lar 179/31, 77/35
	ķiblegāh A.+F. kıble yönü

- ı.+ im 74/5
 ıl - yapmak, kılmak
 ı. 1/12, 122/12, 175/19, 180/6, 188/22, 207/7, 233/1, 54/26, 55/15, 60/15, 61/20, 7/19
 ı.- a 245/36, 55/12, 93/22
 ı.- adur 41/19
 ı.- am 58/12
 ı.- an 176/2, 76/3
 ı.- ana 230/158
 ı.- andın 47/19
 ı.- anım 206/16
 ı.- anlar 225/15
 ı.- arlar 34/14, 76/143
 ı.- asıdur 208/6
 ı.- ay 204/18
 ı.- ayın 148/2
 ı.- dı 105/26, 239/15, 115/7, 115/8, 228/9, 23/11, 230/49, 230/54, 245/21, 245/25, 245/31, 245/32, 245/6, 67/19, 75/3, 81/3
 ı.- dıng 157/10, 64/11, 92/18
 ı.- dıgım 125/20
 ı.- dıgıng 180/7
 ı.- dılar 230/148
 ı.- dım 103/10, 103/9, 60/9, 77/1, 9/26
 ı.- dın 93/22
 ı. + durur 239/17
 ı.- ganga 99/16
 ı.- ça 55/11
 ı.- gan 109/16, 109/4, 126/3
 ı.- gıl 232/3, 49/18
 ı.- gın 10/28, 61/2
 ı.- ıp 127/7, 223/57, 238/25, 230/135, 25/2, 66/34
 ı.- ıpdur 63/33
 ı.- ma 122/26, 123/11, 123/5, 147/5, 223/39
 Hudây-â ı.- ma 173/9
 ı.- madıng 180/5, 61/18
 ı.- mağın 230/23
 ı.- mas 58/36
 ı.- mak 135/6, 51/8
 ı.- may 18/18
 ı.- mayan 106/66
 ı.- mayandın 222/10
 ı.- maz 173/33, 21/14
 ı.- mazlar 99/13
 ı.- māga 111/7, 44/6
 ı.- mış 228/6, 231/17, 237/45
 ı.- sa 142/5, 69/23, 76/52, 89/7
 ı.- saıg 188/3, 228/2, 24/5, 43/21
 ı.- sam 24/1, 4/24, 4/26, 58/45, 77/42
 ı.- sak 223/8
 ı.- sun 52/9
 ı.- sunlar 244/28
 ı.- up 175/12, 185/11, 4/23, 9/5
 ı.- ur 152/13, 173/8, 185/2, 188/3, 20/8, 202/13, 8/3
 ı.- urlar 106/62, 185/1, 185/14, 185/7

ķ.- ğıl 85/11	ķır kır, toprak
ķıl kıl,	ķ. 179/24, 31/1
ķ. 116/24, 167/10, 175/8, 188/21, 204/15, 57/10, 59/24, 71/14, 90/1	ķ.+ lar 210/23
ķ.+ dın 59/25, 65/22, 76/6	ķıra kenâr, yan
ķ.+ ça 144/18, 2/27, 60/6	ķ.+ sında 245/9
ķ.+ ı 95/1	ķıraķ/ġ kenâr, yan
ķ.+ nı 61/23	ķ.+ a 16/5, 38/30
ķılça kıl gibi	ķ.+ da 179/24
ķ. 93/14	ķırıl - çok sayıda öldürölmek kırılmak
ķılıç/c kılıç	ķ.- dı 133/9
ķ.+ ı 152/18	ķ.- ur 240/19
ķ.+ ın 125/9	“ķırıl –“
ķ.+ ında 145/16	ķ.- ur 36/16
ķ. 109/19, 136/13, 150/4, 184/5, 19/12, 191/1, 212/16, 217/2, 50/10, 88/14	ķırmız kırmızı, kızıl
ķ.+ dın 59/25, 76/127	ķ. 164/6, 35/26
ķ.+ lı 218/19	ķırnaķ câriye
ķ. 109/10	ķ. 50/26
ķılık/ġ huy, ahlak	ķırķ kırk (sayı)
ķ. 143/9, 187/7, 41/19, 66/43	ķ. 109/3, 113/7, 133/4, 14/27, 175/14, 230/134, 230/24, 230/40, 235/11, 236/11, 236/18, 237/24, 240/29, 27/23, 30/11, 31/1, 31/5, 38/4, 38/7, 58/36, 65/19, 65/25, 65/29, 70/23, 76/131, 76/80, 81/17
ķ.+ ınġ 187/8	ķ.+ da 134/14
ķılın - yapılmış	ķ.+ dın 16/12, 219/12
ķ. + mış 239/3	ķ.+ dur 167/18
ķılıř - beraber yapmak	ķ.+ ınġa 88/18
ķ.+ maķ 168/24	ķ.+ ındın 219/20
ķımmat pahalı	ķıs - kısmak
ķ.+ ın 97/20	
ķ.+ ı 32/8	

ķ.- ıp 44/21	ķ.+ larnı 90/9
ķış ķış	ķızdır - kızdırmak
ķ. 117/10, 147/9, 29/20, 77/25, 82/17	ķ.- lıp 76/26
ķ.+ a 56/9, 88/22	ķ.- maz 72/13
ķ.+ ıngı 44/22	ķ.- ur 108/7
ķ.+ ımız 25/12	“ķızdur –“
ķ.+ ına 18/8	ķ.- lur 76/34
ķ.+ lar 84/11	ķızıl kırmızı
ķıyām A. kalkmak	ķ. 121/3, 143/1, 148/4, 151/5, 164/6, 178/14, 2/28, 213/20, 213/24,
be-ħaķķ-ı Fâtıma-y ķ. 170/31	238/26, 242/11, 242/17, 28/3, 39/10, 39/18, 76/62, 77/5
ķıyâmet A. kıyâmet	ķ.+ dın 142/10, 235/11
ķ. 68/13, 65/22	ķ.+ lı 90/16
ķ.+ ing 47/26	ķızılbaş Safevi hânedanının ordusunu oluşturan Türkler, şii Türkler
ķ.+ lıgıng 73/17	ķ.+ a 212/16
ķıyım kıyma, kesim	ķ.+ ımız 25/4
ķ. 238/10	ķız - kızmak
ķız - kızmak	ķ.- ar 77/9
ķ.- ar 77/9	ķ.- dı 230/153
ķ.- dı 230/153	ķ.- dıgım 65/8
ķ.- dıgım 65/8	ķ.- gın 6/17, 76/85
ķ.- gın 6/17, 76/85	ķ.- gınlı 88/26
ķ.- gınlı 88/26	ķ.- ıp 135/7
ķ.- ıp 135/7	ķ.- ma 116/6
ķ.- ma 116/6	ķ.- maķ 173/22
ķ.- maķ 173/22	ķ.- mânda 205/10
ķ.- mânda 205/10	ķız ķız, bayan
ķız ķız, bayan	ķ. 14/30
ķ. 14/30	ķ.-u civân 189/22
ķ.-u civân 189/22	ķ. 145/2, 206/9, 97/27
	ķ.+ ing 119/13, 71/5
	ķ. + i 230/55

kın zor

ķ. 233/12

ķ.+ dur 242/14

ķorgan kale

ķ. 84/6, 12/21, 187/17, 60/12

ķ. + nı 235/9

ķ.+ lı 110/10

ķ.+ dur 98/10, 93/23

ķismet kismet

ķ. 206/11, 21/27, 29/18

Zü'l-Celalım ķ. 124/1

ķ.+ de 185/24

ķ.+ dın 79/5

ķ.+ dür 244/24

ķ.+ inġdin 214/12

ķ.+ in 44/13

ķ.+ ine 219/8

ķıy - kıymak

ķ.- mazlıkda 18/15

ķiyâmet kiyâmet

ķ. 114/14, 139/11, 152/13, 177/18,
194/18, 219/15, 76/152, 77/46, 80/10

dünyâ-yu ķ. 173/10

ķ.+ dın 189/18, 189/27, 189/36, 189/45,
189/9, 43/9

ķaır-i ķ.+ dur 185/20

ķ.+ inġ 162/22

ķıyn zor

ķ.+ ı 118/18

ķ.+ ındın 245/40

ķıynat/d - zorlaştımak

ķ.- ur 53/15

ķız kız

ķ. 120/6, 19/3, 197/14, 236/23, 44/20,
48/11, 88/10

ķ.-u gelin 189/23

ķ.-u zen 213/22, 55/5

ķ.+ a 102/9

ķ.+ da 165/11

ķ.+ dın 186/10, 204/3

ķ.+ ı 142/24

ķ.+ inġ 233/7

ķ.+ ım 230/25

ķoz ceviz, Tm. T. Ķöz/höz

ķ. 196/1

L

Lafz A. söz,	l. 205/7, 230/90, 7/14
l.+ ıdın 229/8	lâl F. konuşamayan
l.+ ınyda 209/8	l. 193/26
la ^c l A. değerli taş	günğ-u l. 208/7
l. 213/12	l.+ dur 106/31
l.+ i 182/12	lâle F. çiçek adı, sevgili
la ^c net A. lânet	l.+ ni 243/4
l. 8/20	l.+ si 101/1
lâ A. yok	l.+ sin 28/3
l. 69/28	lâlezârân lâle biten yerler
L.-ilâhe bolur 237/31	l. 77/25
L.-ilâhe dilegidür 72/6	Lâm A. Arap alfabesi
L.-ilâhe ill-Allâh Muhammed 230/119	l. 242/19, 99/17
L.-İlâhe virz 80/2	L. 69/23, 69/28, 99/20
lâbır demir, çapa (deniz. Söz.)	lâmekân A. yersiz, mekânsız
l. 179/21	l.+ a 63/32
l.+ dur 218/31	lâş lâşe, gövde, beden
lâcın F. kartal, şahin	l. 134/19, 165/17, 29/24, 8/12
l. 153/14, 161/15, 218/15, 243/22, 245/16, 245/22, 245/24, 245/37, 245/41, 245/48, 77/32, 245/38	l.+ e 88/2
lâf söz,	l.+ i 89/16
l. 47/17, 60/16, 8/15	l.+ imize 146/10ayrıl.sa
l.-u yalan 61/7	l.+ in 164/3
Lâhūr Pakistan'da şehir adı	lây F. çamur, bataklık
L.+ a 13/33	l.+ a 153/6, 169/24, 7/4
lâkin A. lâkin	l.+ dın 175/3
	l.+ ı 242/16

l.+ ındın 124/11	l. 162/27
lāyik A. uygun, değerli, yakışır	leḥze A. an, az müddet
l. 156/10, 188/16, 222/8, 230/139, 66/26	l. 228/9
l.+ lı 31/9	lezzet A. lezzet, tat
lāzım A. gerekli	l.+ in 16/1
l. 174/9	l. 44/2
leb F. dudak	l.+ in 220/18
l.+ ındın 109/6	l.+ li 18/4
lebbeyk A. kabul etme, itaat etme	l. +in 161/11
l. 76/66	lerzān F. titreyen,
lecām F. yular, Tm. T. uyan	l. 121/8, 124/7, 244/7
l.+ ı 117/20	l.+ ı 68/4
ledün A. kendinden, Allah'ın verdiği direk ilim	l.+ a 155/11, 191/32, 230/93
‘ilm-i l. 107/13	let yara,
‘ilm-i l.+ nı 64/24	l. 192/23
lek H. Beş yüz bin	levā A. bayrak
l. 72/5	l.+ da 119/2
Lekkahir F. bkz. lâhûr	levlā A. sen olmazsan
L.+ i 101/9	l. 100/15
Lekāhir F. bkz. lâhûr	l.+ dur 209/4
L.+ de 132/3	levḥ A. sayfa,
Leklek F. leyley, kuş türü	L.-i meḥfûzda 119/8
l. 77/17	l.+ inġ 118/18
lenber F. üst üste toplanan şey (kar, bulut,...)	lâkin A. lâkin
l. 121/14, 81/3	l. 192/14
l.+ münġ 129/11	leyl A. gece
leḥed A. kabir	l.-u rûz 100/27
	Leyli A. Mecnun'un sevgilisi
	L. 137/8, 243/13, 27/21, 56/8

L.+ niġ 179/12
 lū balık yılı
 l. 54/1, 92/25
 lūli F. nazlı, raks eden çingene kızı
 l. 82/28
 lum'at A. parıltı, ışıktanma
 l.+ iġ 100/2
 l.+ iġ 99/17
 Lūṭ A. Peygamber ve kavminin adı
 L.+ iġ 41/11
 lūṭf A. ihsan, yardım, inâyet
 l. 188/20, 64/13, 173/20, 245/21,
 245/32, 58/38, 59/7

M

miġ bin
 m. 114/6
 ma'cūn A. karışık şerbet
 m. 142/21
 ma' den mâden
 m. 9/22
 m.+ ı 182/12
 maderzād doğuştan
 m. 192/7
 maġga bkz. men
 maşıl < mahsûl A.
 m.+ ın 162/6
 maġrib A. batı
 m. 71/8
 m.+ a 38/1

l.-u ihsân 64/21
 şâhib-i l.-u kerem 245/38
 l.+ in 69/23
 L.+ iġni 210/9
 Luġma A. lukum,
 l. 93/19
 Luġmân A. kuran'da adı geçen tabip ve
 hekim
 L. 144/1, 208/7, 21/14, 43/21, 58/36,
 9/24
 Lü'lü' A. inci, değerli taş
 saray-ı L. + i 101/21
 m.+ dın 106/23
 Maġribistân A.+F. batı
 M.+ a 85/10
 maġrūr A. kendini beğenen
 m. 7/1, 11/19, 15/13, 162/21, 167/1,
 168/28, 180/18, 195/4, 48/1, 55/9
 m.-i surūr 185/16
 maġrūm A. ümitsiz
 m. 1/14
 m. 202/14
 mal A. mal
 m.+ dın 111/5
 ma' lūm A. mâlûm
 m. 145/15, 150/9, 161/2, 201/10,
 213/18, 219/6, 38/2, 49/13, 79/3,

- 8/22
- m.+ dur 139/18, 162/20, 198/6
- mancanıyķ A. taş atılan âlet
- m.+ ğa 226/19
- Manşūr A. yardım olunan
- M. 181/15
- Ma' nī A. anlam
- m.+ sın 195/14, 167/28
- m.+ sız 194/20
- m.+ sna 179/10, 219/13
- m. 124/17, 134/1, 160/23, 179/36, 222/11
- m. 103/14, 120/18, 18/10, 220/17, 98/10, 99/18
- m.+ sı 236/22
- m.+ sını 103/4
- manzar A. nazar edilen yer
- m.+ ı 226/24
- maḥal A. vakit, mekân
- m. 88/26
- maḥbūb A. sevgili
- m. 160/10, 160/12, 186/10, 203/7, 88/12
- m.+ e 153/1
- Mahdumķulı Mahdumkulı
- M. 23/17, 48/17, 52/17, 10/27, 100/35, 101/24, 102/24, 104/65, 105/33, 106/65, 107/17, 108/18, 109/21, 110/13, 111/9, 112/9, 113/13, 114/13, 115/17, 116/25, 117/25, 118/25,
- 119/27, 12/43, 103/18, 2/25, 3/25, 44/25, 49/25, 120/17, 121/13, 122/25,
- 124/17, 125/19, 126/25, 127/17, 18/25, 43/25, 19/19, 128/25, 129/17, 13/41, 130/17, 131/17, 132/17, 133/17, 134/25, 135/9, 136/13, 137/25, 139/17, 14/33, 140/17, 141/13, 142/25, 143/13, 144/17, 145/17, 146/9, 147/10, 148/13, 149/29, 58/41, 8/25, 150/10, 151/13, 152/17, 153/17, 154/19, 155/17, 156/17, 157/9, 158/25, 159/17, 160/25, 161/17, 162/25, 163/17, 164/17, 165/17, 166/25, 167/25, 168/29, 169/25, 170/45, 171/21, 172/17, 173/31, 174/21, 175/25, 176/13, 177/17, 178/17, 179/33, 180/17, 181/17, 182/33, 183/13, 185/29, 186/17, 187/17, 188/25, 189/37, 190/17, 191/33, 193/25, 194/17, 195/13, 196/25, 197/25, 198/17, 199/25, 20/75, 200/17, 201/13, 202/13, 203/13, 204/24, 205/25, 206/19, 207/13, 208/13,
- 21/25, 213/25, 214/13, 215/13, 216/17, 217/13, 218/33, 219/19, 22/17, 220/17,
- 221/33, 223/54, 225/25, 227/17, 228/19, 229/10, 230/157, 231/17, 233/17, 233/18,
- 233/19, 234/17, 235/17, 236/25, 237/1, 237/53, 238/33, 239/35, 24/17, 240/33,
- 241/17, 242/21, 243/34, 244/26, 245/53, 246/25, 25/17, 26/17, 27/25, 28/19,
- 29/25, 30/17, 31/25, 32/17, 33/17, 34/17, 35/25, 36/25, 37/25, 38/29,
- 39/33, 4/25, 41/25, 42/25, 47/25, 50/33, 53/17, 54/25, 55/17, 56/17,
- 57/17, 59/21, 6/19, 60/16, 5/25, 61/24, 62/21, 63/31, 65/31, 66/37, 67/17,
- 68/13, 69/34, 7/19, 70/35, 71/13, 72/17, 73/18, 74/14, 75/13, 76/151,
- 77/52, 78/13, 79/9, 80/9, 81/25, 82/25, 83/17, 84/13, 85/13, 87/10,
- 88/29, 89/17, 90/17, 91/13, 92/33, 93/21, 94/33, 95/25, 96/17, 97/25,

98/25, 99/24	m. 243/23
Eş-şabr-u miftāh--ul-cenān M. 232/29	ma'rifet A. tanıma, bilme
M.+ dur 211/14	m. 228/17, 230/101
M.+ dın 46/9	m.+ inġ 117/3
Tm. T. M.+ a(yön) >ā 51/20	Mārūt melek adı, Hârût, Mârût
M.+ nınġ 226/24	M. 133/19
M.+ nı 64/21, 1/13	Masğara A. maskara, soytarı
Mazlūm A. zülüm gören, eziyet çeken	m.+ lık 47/11
m. 15/9	maşrıķ A. doğu
m.+ lar 189/3	m. 106/23, 71/8
maḥlūķ A. yaratık	M.+ a 182/21
m. 200/5, 210/13, 15/13	m.+ dın 38/1
m.+ dur 196/21	maşķ A. ödev, yazmak
maḥrem A. mahrem	m.+ inġ 237/31
m. 208/11	m.+ ınınġ 237/27
maḥşer A. toplanan yer,	ma'şūķ A. sevilen, sevilmiş
m. 17/28, 72/11, 100/28, 106/1, 106/19, 106/68, 119/24, 122/29, 125/5, 149/31, 170/34,	m. 15/13
177/15, 20/53, 240/35, 54/27, 59/3, 61/25, 70/26, 76/69, 90/15, 93/22,	m.+ dın 100/16
93/6, 96/14	m.+ ım 21/9
rōz-ı m. 145/20	m.+ ını 231/7
rūz-ı m. 189/34, 68/13	matā A. mal
rūz-i m. 140/1	m.+ sın 27/19
Şefi' 'ul-müzniḇin m. 119/9	maṭbaḥ A. mutfak
m.+ e 189/11	m.+ ında 176/8
m.+ nınġ 228/15	maḳbūl A. kabul görülen
M. + inġ 168/25	m. 76/101
Maral meral, geyik	maḳşad A. hedef, gâyet
	M. 237/15
	m.+ a 149/31

m.+ ım 57/14, 64/23	Māgūn A. 4. Kat gök adı
m.+ ına 54/14	M. 39/14
m.+ ını 104/48	māh F. ay
m.+ ınġ 104/40	m.-ı cemālınġ 228/11
maḳām A. makam	m.-ı tābān 68/2
m. 100/25	m.+ larınġ 119/5
m.-ı a ^c lā 119/10	Māh-Cemāl F.+A. ay yüzlü, destanda
m.+ a 174/16	sevgilinin adı
m.+ ında 209/4	Seyf'ül-melek M.+ ı seven 137/12
m.+ lı 121/4	māl A. māl
maḳşūd A. maksat, hedef	m. 116/20, 117/21, 18/21, 189/41,
m.+ a 70/4	197/14, 213/27, 213/28, 213/4, 230/136,
m.+ ı 63/2	230/86, 33/14, 36/1, 45/8, 48/6, 50/22,
maṭlab A. talep edimeli şey, konu	62/13, 69/19, 93/24
m.+ ınġnı 27/6	M. 50/29
maya Tm. T. māya, dişi deve	m.-ı dünyā 195/4, 59/19
m.+ sı 101/11	m.-ı dünyālık 62/5
maymın maymın	m.-ı dünye 21/17
m. 106/44	m.-i dünyā 19/1
mazā tat, ağız tadı	m.-u zen 48/11
m.+ sı 3/5	m.+ a 126/26, 134/11, 180/18, 199/10,
Māçin Çin'in çevresi, uzak doğu	230/12, 55/2
M. 242/9	genc-i m.+ a 146/6
Çin-i M.+ de 128/13	m.+ dın 197/15, 230/7
M.+ de 2/3	m.+ dur 38/24
M.+ dir 65/11	m.+ ı 137/11, 139/12, 151/4, 182/8,
mā'il A. meyil eden, yönelen	45/7, 53/11, 60/3, 82/4
m. 122/26, 173/4, 231/3	m.+ ınġ 135/10, 37/13
m.+ dür 181/10	mülk-i m.+ ınġ 59/22
	m.+ ınġa 37/22, 61/22, 7/1
	m.+ ınġdur 36/24

m.+ ımğa 66/15	m.+ ı 226/15
m.+ ın 20/59, 225/, 234/11, 9/5	mārgir F. yılan tutan
m.+ ına 105/26, 17/26, 93/2	m. 66/44
m.+ ındın 139/9, 21/21, 50/31	māşe F. orman,
m.+ ını 55/13	m.+ leri 110/3
m.+ idür 230/66	m.+ leriñg 184/9
m.+ lansa 183/10	mât F. suskun
m. + lı 143/4	m. 5/26
m.+ na 165/13	māye F. maya
m.+ sızlığı 207/11	m.+ si 19/1
māle - koyunun meleme sesi	māyil A. meyil eden
m.- y 28/12	m. 219/2
mālik A. iye, sahip	Māzenderān F. Hazar Denizi'nin güney
m. 210/13	kıyısında blge adı
Māmmet Muhammed'in Tm. T. telaffuzu	M. 212/12
M.-äefā gitdi 225/3	mecāl A. fırsat
mān F. ev, kalacak yer	m.+ ıñg 246/9
ḥan-ı m.+ dın 86/7	m.+ ım 17/16, 66/14
m. 239/16	m.+ im 172/17
ḥān-ı m.+ ı 59/22	meclis A. meclis
ḥān-ı m.+ ındın 76/53	m. 104/27, 127/15, 161/11, 211/10
mānde F. kalan	m.+ de 173/34, 53/19
m. 188/9	m.+ inğ 104/19
M. 97/6	m.+ inde 165/6
mār F. yılan	m.+ ler 107/6
m. 13/16, 2/22, 237/44, 37/4, 64/15	m.+ lere 198/11
mūr-u m.-ū barça 64/9	Mecma' ul-Baḥreyn
m.+ a 24/8	M.+ inğ Niliñg 43/7
m.+ dur 36/15, 37/3	Mecnūn A. deli, Leyli'nin âşığ

- M. 114/1, 124/3, 130/4, 137/8, 179/11, 226/14, 56/7, 65/16, 65/6,
75/7
M.+ a 27/21
m.+ am 170/26
M.+ dın 175/13
M.+ ı 97/7
medār A. geçinme
m. 116/18, 27/24
m.+ ım 63/27
meded A. yardım
m. 17/13, 231/16, 71/12
mededkār
m. 157/9, 230/158, 58/17
Medīne Peygamberin hicret ederek kaldığı şehir
M.+ ge 136/1
M.+ ni 13/15
M. 76/11
M. 101/1, 63/7
Meşel A. örnek, misâl
m.+ dür 166/19
meñgze - benzemek
m.- r 12/32, 14/6, 146/6, 168/13, 178/4, 178/8, 195/1, 195/10, 195/12, 195/2, 195/4, 195/6, 195/14, 195/8, 212/1, 218/36, 243/2, 44/19
m.- ydür 164/7
m. 206/9
m.- ydür 197/7
meñgz yüz,
m. + ım 238/26
Meşvîr cennetin ırmağının adı
M. 237/39
Me'cûc A. Yecûc, Mecûc
M. 68/11, 76/14
Me'hûz A. alınan, cezalanan
m. 100/29
meger F. belki, meğer,
m. 130/9, 223/15, 244/25, 3/16, 66/41
meges F. sinek
m. 213/20, 66/31
m.+ dür 48/6
meh F. ay, kamer
m.-u sālîng 93/4
mehcûr A. uzakta kalan
tarfat'ıl-^c aynda m. 66/42
Mehdî Hz. Mehdi, 12. imam
M. 20/7, 76/13
M.+ ye 182/18
M. 13/43
M.+ niñg 240/26
mehmân F. misâfir
m. 199/12, 246/20, 26/20, 50/20
M. 116/9
m.+ a 168/21, 26/19
m.+ dur 165/17, 95/4, 199/11, 84/14, 95/12, 95/16, 95/2, 95/20, 95/24, 95/28, 95/8
m.+ ı 61/19
m.+ ında 145/12

mehr F. mihir, sevgi

m.+ imi 206/20

mehveş F. ay gibi

m. 119/1

mekş A. durma, sakınm

m. 159/17

mekân A. yer

m. 114/8, 162/26, 167/7, 201/6

m.-u dâri 239/32

m.+ a 159/9, 163/18, 167/8, 169/4

m.+ da 119/19, 159/17

m.+ ındın 96/7

m.+ sız 159/9

mekecin erkek domuz

m. 28/15

Mekke Arabistan'da nebinin ortaya çıktığı
şehir

M. 101/1, 226/12, 238/6, 76/11, 63/7

M. + ni 13/15

M.+ din 101/6, 136/1

mekr A. hile, kurnazlık

m.+ inġ-u âlîġ 93/3

mekteb A. okul

m. 88/9

melâ'ik A. melekler

m.+ ler 245/49, 115/10

m. 237/4

melâl A. yorgunluk

m. 197/16

m.+ ı 60/5

melâmet A. suçlama, azarlama

m.+ e 221/32

melek A. melek, ferişte

m. 118/23, 119/6, 133/10, 14/31, 177/6,
72/6, 93/18

m.+ din 54/15

m.+ i 66/32

m.+ ler 100/24, 106/24, 106/34, 115/12,
119/13, 133/2, 209/5, 76/29, 80/1

mel'ûn A. lânet edilen

m. 234/3

memât A. ölüm

m.+ dur 185/18

men ben

m. 1/1, 1/11, 102/1, 102/24, 103/3,
104/31, 104/59, 122/22, 130/1,

15/13, 152/6, 157/7, 157/8, 158/13,
158/14, 158/15, 158/21, 168/15, 169/14,

17/25, 17/26, 170/45, 171/13, 171/8,
173/28, 173/6, 173/7, 173/8, 173/9,

174/11, 174/12, 174/13, 174/14, 174/22,
175/26, 176/4, 176/5, 185/29, 185/30,

185/33, 185/34, 188/3, 190/3, 195/13,
2/20, 2/6, 202/14, 203/12, 204/12,

204/13, 204/18, 204/2, 204/6, 204/7,
204/9, 205/13, 205/15, 206/3, 209/11,

209/13, 209/14, 21/13, 21/16, 211/8,
214/13, 221/33, 223/6, 228/13, 229/1,

229/3, 230/114, 230/157, 230/26,
230/29, 230/36, 230/89, 233/11, 237/50,
240/,

245/22, 245/38, 29/13, 3/18, 31/1, 31/3,
42/23, 42/24, 42/5, 49/28,

- 51/1, 51/10, 51/11, 51/17, 51/18, 51/9,
56/12, 56/16, 56/2, 56/20,
56/4, 56/8, 57/1, 57/15, 58/1, 58/14,
58/15, 58/16, 58/21, 58/25,
58/27, 58/29, 58/33, 58/44, 58/45,
58/47, 60/1, 60/5, 63/12, 63/21,
63/31, 66/13, 66/17, 66/19, 66/21,
66/38, 66/44, 69/7, 77/24, 77/25,
77/28, 77/29, 77/30, 77/31, 77/40,
77/42, 77/43, 86/5, 87/10, 87/9,
9/25, 97/22, 97/5, 99/18, 99/5
dest-i m. 87/9
Hudāy-ā m. 58/10, 58/20, 58/30, 58/40,
58/50
m.-i mübtelādın 1/12
m.+ de 123/8, 149/21, 204/9, 60/10
m.+ din 1/11, 174/11, 188/16, 210/3,
215/11, 215/7, 27/6, 99/6
m.+ em 125/11, 125/17, 138/3, 20/56,
229/5, 230/88, 63/24, 78/7, 78/8
m.+ i 1/11, 1/4, 104/25, 137/11, 166/17,
171/1, 171/10, 171/15, 171/2,
171/20, 171/25, 171/3, 171/4, 171/5,
172/11, 172/20, 172/7, 204/, 205/11,
205/13, 205/23, 208/12, 211/6, 228/14,
239/16, 245/19, 245/48, 63/26, 63/33,
65/27, 77/18, 99/15
m.+ inġ 125/12, 125/16, 125/2, 125/20,
125/4, 125/8, 150/10, 169/25, 181/20,
206/12, 210/25, 228/1, 231/2, 4/6,
63/26, 63/27, 63/28, 63/29
m.+ im 128/12, 128/16, 128/2, 128/20,
128/24, 128/38, 128/8, 176/10, 176/6,
202/10, 206/2, 211/1, 51/5, 58/11,
128/4
m.+ liginġ 190/9
m.+ liginġdın 127/6
m.+ lik 153/5, 78/3
m.+ likdın 127/16
maṅa bana
m.+ a 158/1, 159/1, 199/24, 204/5,
206/11, 212/5, 238/3
m.+ adur 224/12
m. 1/5, 103/6, 104/28, 113/5, 125/14,
125/5, 239/14, 239/15, 51/3,
58/17
m. 170/29
mennān A. Allah'ın adı, minnet edici,
hayırlı
m. 77/17
men^c A. mâni olma
m. 208/12
menzil A. durak, ev,
m. 157/1, 162/26, 169/2, 201/6, 37/19
m.+ .e 58/23
m.+ .im 63/11, 63/5
m.+ de 21/25, 221/34
m.+ din 246/17
m.+ dir 221/3
m.+ dür 116/5, 126/11, 33/11
m.+ e 162/2, 33/12, 33/2
m.+ i 214/1, 218/27, 239/32
m.+ inġ 180/6
m.+ ler 126/14, 126/19

m.+ miş 94/30	m.+ dın 156/3
meḥbûb A. sevgili	Şâh-ı m.+ dın 12/7
m. 43/13	m.+ inġ 164/3
m.+ a 202/3	şâh-ı m.+ inġ 109/22
meḥfel F. meclis, toplantı	merdânevâr F. erkek gibi
m. + i 101/22	m. 175/10
meḥfûz A. korunmuş	merdümh̃âr F. adam yiyen
Levh-i m.+ da 119/8	dev-i m. 38/19
Mercen A. mercân, değerli taş	merg F. ölüm
m. 65/9	m. 13/27
m.+ münġ 129/15	merġûb A. kaliteli
merd F. mert, erkek, cesûr	m. 230/108
m. 111/3, 12/25, 121/11, 143/10, 152/17, 153/19, 153/20, 175/18, 175/3, 186/18, 21/6, 26/14, 26/19, 35/24, 35/5, 69/30, 78/11	merhem F. derman, ilaç
m.+ dedür 199/7	m. 122/9, 134/13, 99/8
m.+ din 152/19, 152/9, 213/17	bî-şabırlar m. 232/15
m.+ e 141/13, 153/7, 176/9, 104/49	merkeb A. binek hayvan
m.+ i 158/26	m.+ iniġ 240/13
m.+ inġ 175/10, 26/13, 31/24, 36/11	Merḥamet A. rahim, bağışlamak
m.+ ini 49/17	M. 184/16
m.+ ler 143/4, 183/11, 36/4, 7/7	Mertebe A. makam, derece
merdân F. bkz. merd çok.	m. 240/25
m. 121/11, 199/8, 213/1, 230/79, 31/18, 9/16	Mervân A. Beni ümeyye komutanlarından biri
hâk-isâr şâh-ı m. 245/53	M. 170/9
şâh-ı m. 104/45, 133/7	Merve A. Mekke'de dağın adı Sefâ-Merve
m.+ a 104/5, 155/9, 35/11	M. 238/15, 65/34
Şâh-ı m.+ a 12/16	M.+ dın 14/2
	Meryem A. Hz. İsâ'nın annesi
	M. 92/11
	merz F. sınır

m. 80/6	m.+ lik 106/67
mescid A. mescit	m.+ mü 129/20
m. 159/2, 180/6, 20/70, 230/91	mestân F. sarhoşlar
m.+ de 230/10, 245/2	m. 230/7, 90/17
m.+ din 230/141	mestâne F. sarhoşça, süzgün
m.+ dür 218/27	m. 174/10
m.+ ine 5/24	mest-i m. 107/4
m.+ ler 230/66	meş' al A. ateş, şûle
mesken A. ev, bina, yaşam yeri	m.+ ı 94/11
m. 110/12, 124/4, 153/12, 163/3, 177/1, 191/13	meşakkat A. zorluk,
m.+ i 101/1, 72/12	m. 207/2
meskenet A. fakirlik	m.+ dur 198/20
m. 69/29	m.+ ın 179/15
mesrûr A. sevinçli	meşgûl A. meşgul
m. 48/3	m. 116/11, 126/26, 199/10, 245/15, 55/2
mest F. sarhoş	meşhûr A. şöhretli, meşhur
m. 103/11, 12/39, 149/9, 18/22, 185/10, 25/7, 27/11, 70/13, 76/82, 77/32	m. 170/39, 218/18, 66/12, 66/43, 68/1, 76/4
m.-i dünyâ 58/44, 87/9	m.+ dur 92/11
m.-i mestâne 107/4	metâ' A. mal,
m.-i hayrân 176/6, 23/20	m. 196/3
m.-i şeyda 176/3	m.-i karar 224/6
m.+ de 156/18, 238/33	m.+ ı 226/2
m.+ din 192/18	m. + ın 125/7, 190/11, 229/5
m.+ idür 230/155	mevc A. dalga
m.+ in 221/30	m. 121/14, 23/10
m.+ ine 81/23	m.-i deryâya 184/8
m.+ ler 4/13	m.+ e 138/9
	m.+ mü 129/11

Mevlā A. Allah	m. 226/13
M. 77/18	meyl A. meyl, arzu, sevmе
M.+ m 108/18, 116/27, 212/5, 76/24	m. 208/4, 31/2
M.+ nı 223/9	m.+ i 182/28
mülk-i M.+ ya 20/3	meylisler < meclisler
mevsim A. mevsim, sezon	m. 239/13
m.+ i 199/2	meymenek maymın
mevt A. ölüm	m. 76/46
m.-u ḵubūr 60/4	m.+ niṅ 93/20
mey F. içki	meyhāne F. meyhāne
m. 103/11, 12/18, 129/20, 230/7, 239/14	m.+ din 174/10
cām-ı m. 181/3	mezāristān F. mezarlık
‘an’il-Ḥaqq-u min’el-Ḥaḡ m. 174/10	m.+ a 85/14
m.+ in 237/4	müdām A. devamlı, durmadan
meydān A. meydan	m. 221/24, 63/17
m. 19/4, 26/1, 26/2, 31/17, 31/18, 34/17, 77/23	müdār A. çāre, geçinme
m.+ a 158/19, 159/10, 212/14, 35/9, 84/13	m. 207/10
m.+ da 143/6, 218/19, 76/107	Mıṣır. Mısır, ülke adı
m.+ dın 161/5	M. 101/8, 137/5
m.+ dur 84/13	M.+ dur 38/26
m.+ ı 106/20, 227/9, 237/53	M.+ a 131/18
m.+ iṅ 161/14	Mıltıḡ tüfek, silah
m.+ ında 127/15, 145/4, 171/8	m.+ dur 167/19
m.+ lar 150/5	mızraḡ uzun saplı demir uçlu silah
m.+ lı 207/3	m.+ d ur 114/4
m.+ sız 159/10	miṣāl A. örnek
mey‘ān A. sıvılaṣmak	m.+ dur 246/15
	m. 197/2
	m.+ dur 196/13

m.+ ım 223/47	m.+ i 98/7
miŋ bin	mōlla A. molla
m. 100/14, 101/2, 102/8, 113/11, 115/16, 115/2, 122/8, 142/3, 144/1, 146/5, 151/14, 154/1, 154/16, 154/20, 16/4, 161/16, 169/14, 171/22, 175/21, 177/10, 177/12, 177/2, 177/6, 177/7, 177/9, 179/36, 189/5, 2/23, 21/17, 210/14, 213/25, 216/1, 216/12, 216/3, 216/4, 216/5, 226/21, 226/23, 230/129, 230/13, 230/134, 230/24, 236/22, 237/52, 237/56, 239/15, 3/8, 32/20, 34/10, 34/9, 38/14, 38/15, 38/17, 38/19, 38/21, 38/22, 38/23, 38/24, 38/25, 38/4, 38/7, 38/9, 40/3, 40/4, 50/35, 58/37, 61/9, 63/19, 63/34, 64/1, 65/23, 66/30, 67/6, 71/3, 76/125, 76/132, 76/133, 77/37, 79/6, 88/28, 90/3, 99/24	m. 66/21, 92/36 m.+ lar 142/13, 160/13, 32/2, 76/51 m.+ lık 62/25 millet A. millet m. 68/6, 89/15 m.+ i 20/38, 89/16 Mīm A. Arap alfabesi M. 69/24, 99/18 mi' mār A. mimar m. + ı 226/20 min - binmek m.- d 244/18, 65/3 m.- di 105/11, 87/5 m.- diŋ 88/14 m.- en 43/13, 178/19 m.- ende 132/5, 72/10 m.- er 134/10, 161/9, 76/31 m.- erler 170/34, 200/7, 76/142 m.- ip 105/12, 119/22, 132/8, 160/16, 65/5, 70/34, 92/26 m.- üp 156/5
mişl A. benzer	
m.+ i 137/22, 137/4, 137/6, 14/6, 93/3	
mihr F. sevgi	minber A. câmide vaaz yeri
m.+ i 87/10	m.+ e 230/69
m.+ iŋ 36/9	mindir - bindirme
m.+ in 120/3, 244/19	m.- di 115/5
Mikā'il A. rızık vekili melek	min'el- Hağ A. Haktan, Allahtan
M. 132/9, 230/44, 39/31	an'il-Hağğ-u m.-Hağğ mey 174/9
Mil uzun demir	

- Minā A. Mekke'de Haccın birçok m. 155/20
amellerinin yapılma yeri
M.+ da 92/19
- Minnet A. minnet
m. 126/3, 220/9
m.+ li 163/13
- mīḥ F. çivi
m.+ idur 78/1
m.+ idür 115/13
- miḥek A. mihenik taşı
m. 52/14
m. 147/6
- miḥnet A. sıkıntı, zorluk
m. 198/6, 73/3
m.+ de 180/18
dār-i m.+ de 185/23
m.+ din 123/9
m.+ dūr 45/7
derd-ū m.+ i 64/12
m.+ inġ 93/9
m.+ in 33/18
m.+ ler 93/12
m.+ li 63/10
- miḥrāb A. mescidin mihrabı
m. 159/2
m.+ a 245/3
m.+ dur 98/2
m.+ lı 31/14
- mīrāş A. tereke, bırakıt
m.+ dur 81/26
- mī' rāc A. göğ'e çıkma, yükselme
m. 105/12, 92/25
şeb-i m. 100/16
m.+ ı 67/14
m.+ inġ 132/13, 236/4
- Mirkülāl F. Meşhur mutasavvıf
Behā'ud-din M. 91/2
- mirzā kâtip, yazar
m.+ ni 68/3
- mīs F. bakır
m. 182/26, 32/7, 50/25
m.+ i 194/6, 52/20
- misāfir A. yolcu
m.+ dūr 199/5
m.+ ken 10/21
- miskīn A. fakir
m. 111/10, 209/7
m.+ em 66/37
- mikdār A. nicelik, miktar
m. 5/17, 5/18
m. 105/34
m.+ ına 66/16
- mizā F. şaka, mizâh
m. 3/21, 3/22
- mīzān A. tartma, hesap günü
m. 106/45, 135/7, 20/34, 76/95, 228/15,
76/107
m.+ a 204/23
- möcek böcek

m. 60/20	m.+ da 10/23, 108/2, 116/13, 126/14, 162/28, 205/15, 214/3, 217/8, 230/74, 191/8
moncık/ğ boncuk	
m.+ na 213/11	233/19, 237/18, 237/22, 241/6, 37/23, 47/10, 62/12, 7/9, 91/11, 94/35
möy örümcek, böy, Tm. T. möy	
m. 60/20	m.+ dın 146/9, 157/6, 167/24, 173/25, 37/26, 47/11, 49/3, 55/20, 7/7,
m.+ in 47/22	70/7, 94/19
m.+ ler 140/7, 177/16, 40/8, 59/13, 93/10	M.+ dın 102/24
mu bu	m.+ ça 180/2, 196/25, 233/7, 30/18, 37/7, 37/8, 55/5, 55/6, 74/6, 185/25, 228/12
m.+ nı 223/18, 230/120, 230/67, 76/120, 98/27, 173/14	76/133, 93/12
m.+ nıñ 100/17, 100/24	M.+ ça 49/28
muñga buna	m.+ çenli 173/26
m. 122/9, 134/13, 196/5	m.+ ınğ 219/6
mu'azzam A. ulu, büyük	m.+ lar 100/20
m. 63/16	M.+ mağ 66/35
mu'ciz A. mucize	
m. 101/11	munakkaş A. nakışlı, güzel
Müşıl Irak'ta şehir adı	M. 239/11
M. 101/17	münis A. dost, nedim
M.+ ı 13/18	m. 166/21
Muṣṭafā A. seçilmiş, Peygamber	muḥabbet A. sevgi
M.+ nıñ 105/23	m. 12/18, 127/11, 137/13, 27/5
M.+ nı 69/8, 230/4	m.+ i 111/2
Muft bedava	m.+ ınğ 119/17, 96/5
m. 186/8	m.+ nıñ 209/4
mūm mūm	Muḥammed A. Muhammed Peygamber
m. 206/15, 244/16	M. 101/13, 102/15, 102/19, 104/22, 109/24, 132/12, 132/16, 132/2, 132/20,
mun bu	

- 132/4, 132/8, 133/1, 133/5, 170/16, 170/32, 210/15, 226/25, 76/103, 76/119, 76/64,
 76/92, 76/95, 82/22, 92/28, 93/16, 93/7
 Lâ-ilâhe ill-Allâh M. 230/119
 M.+ e 117/28
 M.+ inġ 90/2
 M. + i 230/74, 230/76
- Muĥanneṣ A.. namussuz
 m. 152/11, 53/15
 m.+ de 73/10
 m.+ ler 35/22
 M.+ ler 161/7
 m. + e 161/18
- muĥâl A. mümkün olmayan
 m. 208/7
 m.+ dur 66/35
 emr-i m.+ i 60/15
- muĥliṣ A. ihlâslı
 m.+ leriġ 54/11
- muĥtâc A. muhtaç
 m. 125/15, 209/5, 95/4
 m.+ a 125/10
 m.+ dur 91/4, 151/5, 123/7
 m.+ em 245/28
 m.+ inġ 51/18
 m. lıġinġ 2/13
- m.+ larġa 126/23
- muĥtâr A. seçilmiş,
 m. 118/10
- Ahmed-i M.+ ı 226/25
 Muĥterem A. saygılı
 m.+ dür 245/46
 mūr F. karınca
 m. 13/28, 2/21, 66/32
 m.-i riġ 13/27
 m.-u mār-ū barça 64/9
 m.+ a 22/9
- muraṣṣa^c A. süslü, kimetli
 m. 142/15
- murdâr F. ceset, ölü
 m. 8/12
- murâd A. murat
 m. 241/6, 98/24
 m.+ a 149/31, 173/30, 175/16, 70/4, 119/24
 m.+ ı 147/7, 160/11, 92/34
 m.+ inġ 12/43, 69/24
 m. + ima 92/1
- m.+ ım 191/22
 m.+ ın 164/19, 172/15
- murġ F. kuş
 m. 230/131
 m.-ı seĥerdür 168/9
 m.-ı zerrin 230/59
- murrut bıyık
 m.+ ını 8/5
- Murtaẓâ A. Hz. Ali
 M. 245/2
- murvârid F. inci

m. 243/25	m.+ lı 142/3
Musallaṭ A. üstün, birinin başında üstün olmak	muḳātil A. savaşı
m. 59/3	m. 87/6, 136/11
Mūsā A. Peygamber adı	m.+ e 109/12
M. 100/14, 117/6, 14/15, 170/24, 62/9, 66/33, 72/10, 76/99, 81/14,	muḳırr A. kabul eden, ikrar eden
92/16, 226/15	m.+ inḡ 100/9
M.+ ġa 64/13	muṭī ^c A. itaat eden
M.+ mınḡ 112/3, 14/18	m. 184/19
mūsice F. kuş adı	şām-çırāġ'ıl- ^c âlem m. 136/4
m. 77/30	muḳīm A. ikâmet eden
mustaġraḳ A. suya boġulan	m. 10/21, 168/21, 9/9
m. 201/6	müzd F. ücret
Müş F. sıçan	m.+ ı 230/154
m. 43/6	mübāriz A. savaşçı
muşt F. yumruk	m.+ ler 116/23
m.-ı ḡāk 56/18	mübtelā A. belâya düşen
m.-ı ḡāke 58/5	m. 236/9
muştāk A. hevesli	men-i m.+ dın 1/12
m. 244/21	m.+ lardın 30/8
m.+ am 170/37	m.+ sıdur 208/1
m.+ dur 71/2	mücāvir A. komşu
mu ^c teḳid A. imanlı, akideli	m.+ siz 54/16
m.+ dürler 100/22	müdām A. devamlı,
mutlaḳ A. kesin	m. 128/11, 200/11, 200/9, 218/13, 236/13, 236/14, 3/26, 33/19, 37/16,
m. 174/6	49/23, 51/18, 81/1
muḳarreb A. yakın, kurba yetişen	m.+ a 202/13
m.+ ler 100/18	münḡ bin
muḳām A. makam, mertebe	m. 42/6
	m. + de 45/6

münkir A. inkâr eden, kabul etmeyen	m. 48/18
m. 13/1, 160/14, 189/11, 20/4, 42/16	mülk A. mülk
M. 233/11, 233/15, 54/11	m. 13/36
m.+ dür 136/6	m.-i cihân 175/21, 197/9
M.+ e 114/2	m.-i mālîng 59/22
m.+ i 189/16	m.-i Mevlâya 20/3
m. 135/6, 106/9	m.+ e 37/22
mü'min A. müminler	m. + in 174/19
m. 119/12, 13/1, 237/18, 237/22, 55/15, 76/117, 76/121, 76/40, 76/89	m.+ ine 48/1
yessir-lenâ-ḥesâban M.+ e 173/18	m.+ ing 114/6, 120/10
m.+ ler 14/14, 178/1, 80/6	M.+ ing 48/2
m.+ lere 237/54	m.+ inge 7/1
m.+ lerge 230/10	m.+ im 69/19
m.+ leri 234/7	m.+ inde 116/8, 125/14, 3/17
m.+ ing 217/10	m.+ iniing 224/3
m.+ ler 230/153	m.+ ünde 219/7
mü'minân A. müminler	mün - binmek
m. 1/14	m.- ibân 20/70
mü'mine A. mümin kadın	münber A. vaaz yeri
m. 194/7	m.+ din 230/80
mü'minûn A. müminler	m.+ e 230/13
m. 100/9	münâcât A. dua
müezzîn A. müezzîn	m. 149/26, 175/8, 66/34
m. 20/71	münâfık A. iki yüzlü, münaşık
müflis A. iflâs eden, fakir	m.+ nıing 12/31
m. 227/6	Münzer A. özel kişi adı
mühr A. mühür	M.+ e 66/32
m.-i Süleymân 14/16, 14/17	Mühkem A. sağlam
mükemmel A. mükemmel	m. 234/4

mürde F. ölü

m. 171/13, 175/30, 192/25, 58/6, 66/35

m.-y şed 51/11

m.+ nıñg 64/7

mürevvet A. cömertlik

m. 15/9

m.+ din 189/8

m.+ li 74/5

mürsel A. şariat iyesi peygamber

m. 144/13, 226/22

mürşid A. kılavuz, doğru yolu gösteren

m. 189/16

m.+ ine 59/16

müsāhib A. uygun, yerinde

m. 105/13

m. 179/5, 41/24

müselmān F. müslüman

m. 133/6, 14/12, 191/17, 230/120,
230/142, 230/146, 35/3, 37/18, 38/10,

67/2, 76/5, 90/1

bende-yi m. 58/35

m.+ a 207/12, 212/10, 215/12, 32/11,
37/17

m.+ ı 25/18

m.+ lar 112/1, 19/1, 115/1, 191/1,
240/14, 244/29, 245/1, 73/1, 76/12

müşk F. hoş kokulu madde

m. 133/2, 245/34

m.+ indin 87/3

m.+ mü 129/9

müşkil A. sıkıntı

m. 168/27, 187/20, 230/24, 44/4, 58/39

m.+ dür 198/16, 47/8

M.+ dür 198/4

m.+ e 188/27, 60/14

m.+ im 85/11

müşteri A. müşteri

m.+ sine 224/8

N

nā F. olumsuzluk ön eki

n. 126/1

n. + hâk 165/15

nāme ne

Naşır A. nasır

n. 129/12, 129/14, 129/16, 129/2,
129/20, 129/4, 129/8

N. 170/9

Naşib A. nasip, kismet

n.+ dür 237/35, 237/43

n. 124/2, 21/28, 52/10

n.+ dür 108/4

n.+ i 173/32, 22/18

nān F. ekmek

n.+ iñg 204/1

n. 120/8

naşihat A. vaaz, öğüt

nażar A. bakış, bakma

n.+ dur 43/17

n. 104/58, 115/7, 122/12, 132/6, 168/1,
168/14, 168/2, 168/21, 168/28,

nağme F. şarkı, güzel ses

168/3, 168/35, 168/4, 168/5, 168/6,
168/7, 206/20, 212/5, 221/29, 231/11,

n. 168/10

6/13

n.+ si 142/3

na' leyn A. ayakkabı

n.-ı Hâkdur 221/3

n.+ i 91/3

n.+ iñg 184/16

n. + i 209/6

n.+ ım 104/5, 104/54, 12/10, 182/26,
54/18

N. + idür 239/12

na' ra A. yüksek sesle aslan gibi bağırma

nāme F. yazı, mektup

n. 238/27, 65/19

n.+ ñg 70/26

n. + lar 107/7

n.+ nı 65/1

naqd A. nakit

namāz F. namaz

n.+ ı 230/129

n. 126/3, 168/12, 20/42, 222/14,
230/148, 230/54, 234/19

Naķī A. 10. imam

n.+ a 230/142, 25/9

N.+ ya 170/36

n.+ dur 18/25

naķış A. nakış

n.+ ı 52/9

n.+ lar 9/13

n.+ iñg 84/4, 90/13

Naķışbend A. Behā'ud-din Nakışbendi,
Türkistan piri

namāzħon F. namaz kılan

şah-ı N. 23/1	naşīb A. nasip, kismet
şah-ı N.+ de 107/1	n. 150/7
naķş A. nakış resim	nāçār F. çâresiz
n.+ ı 59/15	n. 230/70
n.+ ıdur 41/6	neçe kaç
naķķāş A. nakış yapan	n. 186/20, 230/90, 237/35
n. 230/59	nāgāh F. vakitsiz, ansızın
neyzebāz F. savaşçı,	n. 224/4, 230/115, 230/73, 232/19
n.+ ı 34/9	nāgihān F. ansızın
ne ne	n. 12/10, 230/22
n. 10/14, 227/14, 52/12, 52/16, 52/2, 52/20, 52/4, 52/8, 63/17	nāle F. ah, feryat,
n.+ din 6/9	n.+ ğa 202/6
n.+ dindur 83/19	n.+ ni 243/3
n.+ dindür 236/12, 236/16, 236/2, 236/20, 236/24, 236/28, 236/4, 236/8	n. 176/5, 89/19
n.+ dür 230/117	n.+ din 169/15
n.+ ge 10/22, 104/57, 104/58, 197/13, 197/7, 41/28, 48/12, 48/16, 48/2, 48/20, 48/4, 48/8	n.+ dür 57/3
n.+ ler 110/1, 115/1	n.+ si 101/2, 97/24, 239/6
net/d "ne+ed" - ne et-	nālet < lanet A lânet
n.- er 20/69	n.+ kerde 235/20
n.- ersiz 245/37	nāliš F. ağlama, inleme
n.- ıcek 6/16	n. 12/2, 149/3, 24/5, 4/24
n.- ürmiş 76/117	n.+ e 206/7, 89/5
nādān F. bilmeyen, aptal	n.+ im 184/20, 199/21
n. 207/9	n.+ li 149/25, 164/18
n.+ am 78/7	nām F. ad, şöhret
n.+ larıng 9/15	n. 115/3, 2/18
	n.+ ım 181/20
	nāmaḥrem F.+ A. mahrem olmayan
	n.+ i 160/26

nāmaḥrūm F.+A. nasipsiz, mahrum

n. 214/6

nāmdār F. meşhur

n.+ dur 104/38

nāmus F. nâmus,

n.+ dın 129/17

nāme‘mūr F.+A. bayındır olmayan

n. 66/37

nāmerd F. alçak, mert olmayan

n. 152/15, 161/5

N. 152/20

n.+ ler 73/16

n.+ e 114/13, 36/1, 41/26

n.+ in 114/3

n.+ lerdin 153/20

n. 152/7, 183/12, 21/6, 26/13, 26/20, 78/11, 8/1

n.+ dūr 43/15

n.+ e 123/7, 125/15, 213/18, 24/11, 24/13, 32/18, 73/18

n.+ iṅg 163/13

n.+ iṅg 36/11

n.- iṅg 26/15

nāmıs F. nâmus

n. 27/2

nāmūrād F. arzuya yetmeyen

n. 98/24

n.+ a 177/3

nāmūs F. nâmus

n.+ ı 137/15, 34/13,

n.+ in 103/19

nān F. ekmek

n. 111/4, 120/2, 125/10, 126/23, 126/24, 13/26, 151/7, 186/8, 186/9,

198/15, 198/16, 220/12, 23/2, 37/26, 51/17, 74/6, 8/16, 88/8

n.+ a 32/9, 33/7, 95/4

n.+ ı 18/3, 198/3, 44/9, 61/18, 64/17, 90/8

n.+ iṅg 105/22, 179/16, 69/31, 76/36

n.+ iṅgdin 50/18

nāḥaḳ F.+A. haksız

n. 108/10, 166/22, 203/5, 27/22

n.+ dın 213/27

ḥūn-i n.+ dın 189/43

nāzır A. bakan, gözlemleyen

n.+ dur 10/7

nār A. ateş

n. 13/40, 37/12

n.-ı cehennem 100/30

n.-u saḳar 100/29

n.+ ı 242/8, 239/2

nār vā F. yakışaz, câiz olmayan

n. 223/39

nāş A. ceset, naş

n.+ ı 89/12

nāşād F. üzüntülü, kederli

n. 230/23

n.+ em 195/13

nāşāyeste F. yakışmayan

n. 66/40	118/7, 119/18, 12/6, 120/1, 121/10,
nāṣī A. bilmeyen, yeni öğrenmeye başlayan	121/11, 121/7, 121/9, 122/1, 122/27,
n.+ ni 53/17	122/9, 130/3, 134/13, 137/9, 146/1,
nāṣta F. kahvaltı	149/21, 15/2, 151/4, 155/2, 158/15,
n.+ sın 5/1	162/8, 168/12, 168/14, 168/18, 168/22,
nāt < ne + et- ne yap-	168/27, 168/34, 169/17, 169/18, 169/19,
n.- eyin 66/13	169/20, 169/28, 171/11, 171/13, 174/7,
nāḳadır F.+A. kimetsiz	175/20, 18/19, 185/24, 188/3, 189/34,
n.+ a 207/5	189/8, 19/7, 190/17, 192/3, 194/16,
nāḳābil F. değeri olmayan	194/20, 196/10, 196/11, 196/19, 196/2,
n. 66/39	196/21, 196/5, 196/6, 196/7, 196/9,
nāv F. tekne,	197/15, 197/17dīdim, 198/19, 199/14,
n.+ in 190/13	199/27,
nāvaḳt F.+A. vakitsiz	2/18, 20/4, 200/1, 200/4, 200/5, 200/7,
n. 19/6	201/13, 202/6, 202/7, 203/13,
nāy F. ney,	203/4, 204/18, 204/4, 207/8, 208/6,
n. 202/6	208/8, 209/14, 21/25, 210/13, 211/12,
nāyib A. vekil,	215/7, 215/8, 217/12, 217/6, 22/13,
n.+ nı 189/29	228/2, 230/108, 230/112, 230/126,
nāz F. eda, naz	230/14,
n. 19/3, 226/9, 77/36	230/140, 230/15, 230/16, 230/18, 230/2,
n.-ı ni‘met 230/50	230/38, 230/63, 230/97, 233/8, 235/18,
n.+ ı 142/16	236/13, 236/14, 236/15, 236/17, 236/19,
nāzūk F. nâzik	236/6, 236/7, 237/10, 237/9, 239/22,
n. 142/15, 246/22	243/19, 245/33, 245/36, 27/21, 31/10,
ne ne	31/9, 34/18, 36/10, 36/4, 36/9,
n. 10/23, 102/10, 102/14, 102/6, 102/7,	37/14, 37/15, 4/18, 44/2, 44/3, 5/17,
104/40, 104/52, 104/66, 106/30,	51/2, 52/3, 53/6, 55/12,
110/11, 110/7, 112/9, 116/19, 118/18,	58/10, 58/12, 58/18, 58/19, 58/20,
118/19, 118/21, 118/24, 118/5, 118/6,	58/30, 58/40, 58/50, 59/11, 6/7,
	60/7, 61/10, 62/25, 63/16, 65/21, 66/15,
	66/17, 66/21, 66/5, 67/11,
	67/18, 67/3, 67/5, 67/6, 67/8, 69/15,
	69/35, 70/18, 71/5, 76/102,
	79/2, 8/2, 81/20, 82/11, 84/9, 88/24,
	88/30, 9/24, 91/11, 94/34,

94/7, 95/10, 95/9, 97/20, 98/13, 98/17, 98/2	n.+ inġ 230/71
Zāl-u n. 9/24	n.+ in 175/7
n.+ dindür 39/13	neşihatgöy A.+F. öğüt veren
n.+ dur 37/28	n. 66/11
n.+ dür 161/4, 197/11, 118/17, 118/6, 118/8, 12/25, 12/26, 12/27, 12/28, 158/12, 158/16, 158/2, 158/20, 158/24, 158/28, 158/4, 158/8, 161/12, 161/16, 161/2, 161/20, 161/4, 161/8, 197/5, 197/9, 203/6, 230/34, 230/95, 230/99, 236/27, 6/13,	neçün niçin
98/12, 98/15, 98/16, 98/2, 98/20, 98/24, 98/28, 98/4, 98/8	n. 55/8
nebāt A. bitki	nef ^c A. fayda, kar
n.+ lar 77/5	n. 160/21
n.+ sız 18/7	n.+ din 47/5
nebī A. peygamber	nefes A. solunum, dem, an
n.+ ler 119/15	n. 181/9, 212/7
Nebi'yu-llah A. Allah'ın peygamberi	n.+ dür 126/9
Nūḥ-i n.- kimīn 100/12	nefit F. petrol, neft
N.- ḥaķı 92/24, 92/8	n. 78/8
neccār A. marangoz	nefs A. can , nefis
n. 81/4	n. 10/26, 139/13, 17/12, 188/19, 203/9, 214/11, 214/5, 69/16
Necd A. Arabistan yurdu	N. 188/12
N. 56/7	n.-i havā 66/10
Necef A. Irak'ta şehir adı	n.-i havāda 173/4
N. + de 238/6	n.-i şeytān 180/12
naşihat A. öğüt, nasihat	n.+ e 10/3, 159/13, 214/7
n. 180/9, 191/22, 230/69, 199/19, 165/6, 3/23, 193/28, 7/19	n.+ i 20/25
pend-u n.+ dur 232/30, 30/9	n.+ inġ 10/5, 157/3, 22/13, 48/6, 77/7
	n.+ inġi 69/11, 69/20
	n.+ im 17/21, 190/7, 197/19, 77/50
	n.+ iminġ 190/15
	Zü'l-Celalım n.+ iminġ 123/3
	n.+ imni 172/13
	neheng F. balina balığı

n. 177/14, 184/8	nev F. yeni, taze
n.+ dūr 218/31	n.+ e 110/3
n.+ i 43/7	nevbet A. nōbet
nehr A. nehir, ırnak	n. 189/38, 217/8, 27/26
n.+ i 87/4	n.+ in 179/18
Nekīr A. kabirde sorgulayan meleğın afı	n. 183/4
N. 233/11\ 106/9, 233/15\ 135/6	n.+ dūr 45/7
nem F. nem, rūtūbet, ıslaklık	n.+ e 195/4
n. 192/16	n.+ indin 78/5
Nemrūd A. İbrahim peygamberi ateşe atan padişah	nevā F. ses, ahenk, nağm
N. 105/19, 72/15	n. 208/11
Nezr A. sadaka	Nevāyi Alīşir Nevāyi
n.+ e 137/17, 197/3	N. 128/7
ner F. erkek	Nevmīd F. umutsuz
n. 104/67, 106/51, 113/7, 147/8, 150/5, 177/20, 40/8, 43/16, 52/13, 76/90, 79/6	n. 213/17, 123/10
n.+ lermiz 25/7	nevrūz F. nevrüz, yılın ilk günü N. 137/16, 54/1
nerdibān F. merdiven	n. 185/1, 210/21, 77/45
n.+ idur 209/5	n.+ din 204/2
Nergīz F. nergis	Nevşāh F. belli olmayan şehir adı
N. 238/34	N. 227/1
nesne nesne, varlık	Nevşirvān F. ādilliğıyle ūnlū İran padişahı
n.+ ni 27/15	N. 149/11
n.+ ler 13/3	ney F. ney
neşr A. yayma, dağıtma	n.+ i 242/12
n. + i 168/25	neyle - ne yapmak
neķīb A. kılavuz, rehber	n.+ir > neylār160 157/7, 173/5, 205/12, 205/16, 205/2, 205/20, 205/24, 205/28, 205/4,
n. 221/28	205/8, 7/16

n.+ irlər > neylār 160/15	niçik nasıl
n.- yin 103/12, 103/17, 103/2, 103/21, 103/4, 103/8, 172/19	n.+ si 94/30
n.- rem 60/1, 60/10, 60/15, 60/2, 60/20, 60/3, 60/4, 60/5	n.+ iksi 94/30
n.- sin 198/8	niçe kaç
n.- sün 198/12, 28/17	n.+ ni 74/2
n.- yin 171/20, 174/21, 204/18	n. 109/14, 113/12, 117/11, 117/18, 117/2, 118/22, 118/27, 118/9, 119/14, 13/12, 133/11, 133/6, 133/9, 141/12, 141/8, 141/9, 142/14, 16/7, 164/3, 169/9, 18/6, 18/7, 188/5, 197/2, 208/11, 209/13, 216/12, 216/7, 216/8, 222/3, 222/5, 222/6, 222/7, 223/14, 226/14, 228/9, 230/141, 237/11, 237/20, 237/25, 237/26, 237/27, 237/34, 237/42, 47/1, 59/23, 62/18, 62/20, 64/11, 64/12, 7/10, 7/6, 7/7, 75/9, 76/101, 76/37, 76/7, 81/22, 82/27, 95/19, 95/27, 96/20, 98/14, 98/22
nışıf A. yarım	n.+ ler 106/31, 106/32, 106/33, 106/35, 106/36, 106/39, 106/44, 18/21, 18/22, 18/23, 18/24, 18/3, 213/27, 216/11, 74/8, 94/10
n. 14/19	n.+ lere 106/42, 106/43
nırh F. fiyat, kimet	n.+ leriñ 106/41, 18/1
n. 193/14	n.+ si 106/50, 106/51, 74/9
n. + ı 134/9, 187/18	n.+ sine 14/17
nī yok	n.+ sne 14/18
n. 189/38	n.+ sniñ 94/11, 94/12
n. 208/14	niçük nasıl
nice kaç	n. 102/16, 125/6, 126/28, 135/9, 139/20, 166/7, 20/76, 223/18, 223/33, 32/17, 88/25, 93/1, 96/15
n. 100/14, 181/8, 197/19, 74/6	
n.+ ler 106/31, 106/39, 18/11, 7/8, 74/10, 74/8	
n.+ me 83/7	
n.+ si 106/50, 106/51, 107/5, 74/10	
n. + dür 197/23	
nidā A. çağır	
n. 245/31	
nidāmet A. pişmanlık	
āh-u n. 59/4	
nişār A. fedā etme	
n. 109/22, 224/4, 230/126	
n.+ iñ 51/7	

n.+ se 170/21	n.+ din 77/42
niçün niçin	nire nereye
n. 230/64, 36/20, 36/28, 62/21	n. 223/17
nigâr F. sevgili	n. 230/89
n. 230/130	n.+ rde 237/41
n.+ iñg 202/6	nisbet A. nispet
nigehdâr F. koruyan, tutan	n. 63/18
n. 58/17	nîsân F. nisan ayı
nihân F. gizli	n.+ sız
n. 185/6	nîst F. yok olma
n.+ dur 192/14	n.+ liginğ 190/10
Nîl Mısır'da ırmak adı	n. 13/11, 18/23, 182/10, 20/18, 27/12
deryâ-yı N.+ i 25/14, 27/10	nîster F. daha yokluk
Mecma' ul-Bağreyniñg N.+ iñg 43/7	n. 66/24
nîm F. yarı	nôş F. içme
n. 98/4	n. 103/9, 175/25, 23/7, 77/50, 96/11, 96/5
ni' met A. nimet	Nîşâbûr Horasan'da şehir adı
n. 116/14	N. 212/9, 13/13
nâz-ı n. 230/50	nişân F. nişan, bellilik belge
n.+ din 234/5, 3/5	n. 14/4, 189/1, 189/18, 189/2, 189/27, 189/3, 189/36, 189/4, 189/45,
n.+ i 142/16	189/5, 189/6, 189/7, 189/8, 189/9, 2/18, 18/7
n.+ iñg 99/18	n.+ dur 192/15
Nizâm A. düzgün	n.+ ı 137/13
N. 39/30	n.+ ina 58/48
n. 109/18	nişâne F. hedef
n.-u karar 230/6	n. 108/9, 115/3, 12/36, 215/11
n.+ ları 191/28	niķâb A. yüz örtü
nir < ne + yer Tm. T. nerede	
n.+ de 237/33, 237/52, 67/9, 7/11	

n.+ lı 31/15	N. 101/12, 81/4, 92/8, 2/12
niyâz F. istek, dua	N.-i nebi'yu-llâh kimîn 100/12
n. 230/53, 49/22, 58/48	N.+ dın 110/6
n.+ a 137/17, 197/3	N.+ ınġ 101/12
niyet A. niyet	nūr A. nur, ışık
n. 32/16	n. 105/10, 115/10, 230/121, 230/5, 37/10, 65/33, 66/33, 66/41
n.+ de 185/26	n.-a-nūr bolur 30/14
n.+ ınġ 246/10	N.-ata Bâba 85/5
n.+ im 42/27	n.-ı 'aynımdur 170/3
n.+ ine 235/2	n.-ı Hâknıġ 101/4
neyze F. silah türü	n.-ı imân 120/16
n. 40/6	n.-ı rahmetindin 69/25
nol - ne ol-	n.-ı tecelli 75/3
n.- a 17/28	n.-i didâm 230/20
nevĥân nevha okuyan, şiilerin yasta okuduġu aġıtlar	n.-i imândur 17/22
n.+ ınġ 76/86	n.+ dın 115/4, 142/11, 39/26
nöker hizmetçi, kul, kapıcı	n.+ ı 115/5, 127/4, 212/13, 76/30, 119/1, 239/8
n.+ dın 34/9	n.+ ınġ 149/14
n.+ ınġdür 184/3	n.+ ın 9/8
nüşret A. zafer	n.+ ındın 112/4
n. 232/11	n.+ en 66/41
n.+ dın 189/3, 100/1	nurbat eman, sığınma
fath-û n.+ i 64/13	n. 165/16, 212/8, 230/37, 32/4
Nûn Alfabe harfî	n.+ sız 152/3, 49/9
n. 99/18	Nurbâ' il A. melek adı
N. 69/25	N. 39/28
Nunbâ 'il melek adı	nūrlan - nurlanmak, ışıklanmak
N. 39/16	n.- ur 87/3
Nūĥ Nuh peygamber	

Nuḳabā A. tasavvufta 12 pir ve şeyh

n. 221/25

N.+ dır 54/17

nuḳṣān A. eksiklik, kusur

n. 139/6

n.+ a 191/2

n.+ ı 73/16

n.+ ıng 180/20

Nücbā A. Tasavvufta 70 erenler

N. 54/19

nücebā bkz. Nücbā

n. 221/23

O

ot ateş, Tm. T. ôt/d	ô.+ una 17/25, 173/25, 179/25
o. 172/10, 172/5, 183/9, 20/59, 208/3, 213/19, 235/18, 5/25, 76/42, 76/49, 76/81, 79/4, 98/16, 98/2	oy fikir, düşünce
o.+ dın 115/11, 12/27, 153/10, 20/56, 20/66, 234/12, 39/9	o. 54/13
o.+ dur 112/9, 96/15	o.+ da 116/18, 120/15
o.+ ı 63/28	o.+ sız 81/24
o.+ lar 51/13, 96/16	oyıl - Tm. T. öyıl-, çukur açılmak
o.+ larğa 208/4	o.- agör 163/14
o.+ ları 221/14	oyul - Tm. T. öyul-, çukur açılmak
o.+ lı 20/48, 233/15, 41/7	o.- dı 131/11
“öd”	oñg kutlu, mübarek
ô. 105/19, 96/19	o. 187/16, 219/9
ô.+ a 105/20, 139/19, 171/23, 173/20, 173/26, 175/15, 204/13, 207/13, 36/3, 37/6, 63/13, 81/8, 92/14	oñg - iyileşme
ô.+ dın 200/12	o.- madı 244/4, 244/8
ô.+ dur 97/17	oñgal - iyileşmek
ô.+ ı 134/9, 65/8, 102/18	o.- ur 227/6
ô. + lı 56/8	oñgurğa omurga
o.+ lıg 106/46	o. 40/9, 40/10
ô.+ ım 21/3, 71/13, 33/10	‘Oşmān
ô.+ ına 208/5, 21/2, 23/15, 76/10	‘O. 104/47, 34/18, 92/32, 100/8
ô.+ ındın 139/7	oğıl oğul
ô.+ ını 65/19	o. 102/9, 160/9, 18/17, 48/11, 55/5
ô.+ ımı 169/26	o.+ iñg 5/1
ô.+ um 174/12	o.+ sız 195/5
ô.+ un 59/6, 60/7	oğl oğul
	o.+ a 59/11
	o.+ ı 114/5, 135/1, 152/20, 154/13, 161/5, 180/11, 182/1, 184/12, 187/13,

- 214/11, 28/17, 33/8, 36/21, 57/20, 6/1, oğrı hırsız
62/16, 74/12, 75/8, 82/3, 28/20
84/1, 95/28
o.+ ıdur 137/5
o.+ ım 223/12, 223/2, 223/20, 223/28,
223/35, 223/36, 223/4, 223/45, 223/52,
223/53, 76/97
o. + anlar 230/34
o.+ ın 118/2, 81/15
o.+ ına 118/24, 5/4
o.+ ında 105/29, 92/11
o.+ ını 72/7
o.+ ınıñ 184/11, 239/5
oğlan oğlan
o. 104/28, 104/68, 104/8, 202/12, 92/13
o.+ a 104/42
o.+ ı 104/62
o.+ ım 22/6
o.+ lar 225/5, 230/30
o.+ ları 230/33
o.+ larımnı 230/28
o.+ ların 230/138
o.+ larna 230/27
o.+ lıgıñ 124/5, 124/9
o.+ lık 134/9, 215/10
o.+ lıkda 145/5, 49/11
o.+ lıkdan 134/5
oğrı hırsız
o. 237/48, 32/12, 93/1
o.+ ya 108/16
o.+ nıñ 106/57
oğul oğul
o. 14/30, 195/8, 197/14, 213/22, 233/7,
235/20, 45/8, 76/94
o.+ dın 235/19, 35/22, 45/10
ol o,
o. 10/2, 10/7, 100/14, 100/16, 101/14,
101/22, 101/3, 216/2, 104/35, 104/37,
104/38, 104/39, 104/43, 105/23, 106/25,
115/10, 115/5, 115/9, 116/13, 116/26,
118/21, 118/26, 122/13, 13/39, 131/13,
134/10, 134/24, 135/9, 136/6, 137/10,
137/22, 14/29, 144/15, 15/7, 150/10,
153/3, 156/4, 158/14, 158/17, 158/19,
159/17, 159/3, 161/14, 163/17, 163/18,
163/5, 166/6, 170/36, 170/7, 171/8,
172/16, 172/9, 173/16, 173/19, 173/20,
174/8, 179/9, 185/34, 185/4, 186/5,
189/19, 189/6, 191/30, 191/36, 192/1,
196/2, 2/14, 20/3, 20/76, 200/2, 200/4,
200/5, 200/7, 200/9, 202/6, 202/9,
205/15, 206/14, 208/2, 209/12, 209/13,
211/10, 211/4, 216/1, 221/4, 223/56,
226/10, 226/12, 226/21, 226/25, 228/10,
228/12, 228/5, 230/125, 230/134,
230/145, 230/20, 230/39, 230/59,
230/79, 230/80, 234/2, 236/10, 236/13,
236/14, 236/17, 236/19, 236/21, 236/5,
236/6, 236/7, 236/9, 237/10, 242/5,
245/24, 245/30, 245/31, 245/36, 245/5,
25/20, 36/15, 38/12, 41/15, 46/2, 47/2,
49/7, 56/2, 58/2, 58/45, 59/16, 59/20,
59/25, 59/3, 59/4, 60/13, 60/18, 61/23,
61/25, 62/12, 62/14, 62/6, 63/26, 63/30,
63/6, 64/13, 67/11, 67/3, 68/1, 70/7,
76/116, 81/12, 84/14, 86/5, 88/3, 9/25,
91/10, 93/16, 93/19, 97/21, 98/21,
98/23

O. 200/13, 239/5, 59/7	237/22, 37/23, 38/10, 38/11, 38/9, 40/12, 40/16, 40/2, 40/20, 40/24,
Bāba-züryāt o. 104/36	
Resül-Allāh o. 81/20	40/27, 40/28, 40/3, 40/4, 40/8, 58/1, 63/31, 85/1
o.+ da 8/14	a.+ dadıñg 31/22
o.+ dur 120/14, 244/11, 35/5, 221/10	a.+ dadur 40/6, 59/1, 59/10, 59/15, 59/2, 59/20, 59/25, 59/3, 59/4, 59/5
“o”	
o. 208/7, 63/9, 64/19, 69/17, 93/16, 93/17, 93/18, 93/19, 93/8	a.+ dağ 58/46
o.+ lar 169/14, 67/7	a.+ dın 106/22, 118/4, 174/16, 197/19, 200/10, 208/11, 208/12, 211/6, 224/11, 230/115, 230/138, 230/3, 31/10, 41/7, 69/18, 70/32, 76/73, 98/16
o.+ lardın 81/26	
o.+ nda 226/11, 226/12, 226/13, 226/14	a.+ ı 224/14, 227/15, 245/48, 97/3
o.+ nı 177/4, 178/19, 76/52	a.+ ıñg 115/4, 158/23, 170/13, 189/25, 189/39, 209/4, 211/4, 240/10, 240/14,
“oñg” o.+ a 156/14, 219/14, 222/8	59/17, 60/9, 67/4, 81/5, 92/7, 14/3
“añga” ona 211/8, 154/14, 170/22, 173/33, 211/3, 222/4, 226/17, 230/126, 230/75, 104/58, 105/6, 122/26, 136/3, 15/8, 23/11, 49/20, 52/10, 72/2, 75/3	a.+ ıñgla 82/18
	a.+ lar 170/6, 62/7
“alar” onlar	a. +ı 1/3, 3/20
201/10	a.+ larıñg 226/22
“alardın” onlardan 2/18	a.+ uñg 116/9, 173/32
“alariñg” onların 122/6	a. -dın 14/29, 15/12, 14/13
“alarnı” onları	ol - olmak
230/35, 230/49	o. 100/31
“anı” onu	o.- a 100/30, 102/5, 173/13, 228/15, 243/9
144/4, 189/10, 230/43, 239/29, 82/22, 63/18	o.- an 117/9, 197/20, 69/30, 8/12, 100/13, 101/20, 232/5
“anıñg” onun	o.- an 232/17, 232/21
202/4, 230/6	o.- ana 192/15
“an”	o.- dı 100/7, 131/9, 136/1, 136/10, 136/12, 136/14, 136/2, 136/4, 136/6,
a.+ da 103/5, 104/8, 108/4, 173/16, 180/8, 205/15, 230/121, 234/18, 237/18,	

- 136/8, 153/12, 153/16, 153/2, 153/20,
153/4, 153/8, 174/9, 209/13, 244/16,
25/4, 51/15
şāhib-kırān o.- dı 136/4
o.- dıng 6/9, 62/22
o.- dım 210/7, 231/15
o.- dık 25/2
o.- dum 63/8, 63/9
o.- dur 104/34, 185/34, 186/18, 236/27
O.- dur 116/20
o.- duğ 230/123
o.- ğay 185/28
o.- ıcağ 55/6
o.- ma 156/3, 160/14, 167/1, 168/28,
180/18, 185/16, 185/22, 55/9, 62/3,
195/4
o.- mağ 59/1
o.- mağa 120/3
o.- may 174/21
o.- maz 124/1, 146/1, 173/21, 173/22,
173/23, 173/24, 185/18, 185/31, 223/29,
223/30, 223/31, 27/20, 63/18, 67/6,
67/7
o.- mazmı 164/8
o.- mış 100/17, 170/39, 197/13, 224/9,
230/14, 117/18
o.- muş 92/27
o.- sa 21/27, 211/7, 53/1
o.+ sam 9/9
o.- sağ 158/10, 22/11, 226/6, 24/9
oba ova, Tm. T. öba
o.- sun 184/6
o.- un-ma 7/1
o.- up 103/5, 130/12, 132/5, 142/21,
156/20, 161/10, 162/21, 168/10, 173/28,
174/12, 175/6, 185/12, 185/9, 226/18,
38/30, 41/11, 63/27, 66/42
o.- ur 134/2, 197/19, 201/5, 24/17,
24/18, 46/1, 46/10, 46/2, 46/4,
46/6, 70/13, 8/25, 8/26, 89/1
o.- ur; 46/8
o.- ursa 211/3
oltur - oturmak
o.- ıp 245/25, 245/6
o.- mışdı 245/2
o.- mışdılar 245/4
on on Tm. T. ön
o. 112/8, 114/8, 117/16, 120/6, 130/6,
14/31, 144/13, 166/1, 182/31,
193/20, 20/39, 20/69, 200/1, 200/2,
200/3, 226/22, 230/100, 230/107,
230/108,
230/84, 230/99, 38/13, 47/13, 64/1,
76/44, 88/10, 88/4
kar-âladur o. 196/23
o.+ da 108/21, 117/18, 162/28, 38/20
o.+ dın 102/4, 120/8, 188/20, 88/2
o.+ ı 35/16
onbir on bir
o. 230/99
onki on iki
o. 221/19, 221/20, 236/18, 92/23
ö. 195/1

ōdın odun	o.+ da 189/22
ō.+ ı 40/14	o.+ sında 17/27
or -	oşal gevşek, mühtemel
o.- ar 164/9	o.+ dur 48/5
o.- asen 231/9	ot ot, bitki
o.- up 70/17	o. 59/18
orak/ğ ekimi biçme aleti	o.+ ğa 60/7
o.+ a 99/3	o. 101/22, 138/4, 178/13, 20/26
o.+ ını 94/27	o.+ lağın 72/14
o.+ sız 88/26, 164/9	o.+ lar 100/32, 77/45, 77/5
Orazmeñgli Mahtumkulu ile çağdaş şair	otağ oda
O. 67/1	o.+ ı 236/19
orn makam, derece	o.+ lar 121/2
o.+ a 73/11	o.+ nıñğ 236/20
o.+ ı 142/2, 237/46	otla - otlamak
o.+ ıñğ 237/51	o.- yıp 92/17
o.+ ına 224/14, 64/20	otur - oturmak
o.+ ında 199/4, 20/61, 76/139, 81/15	o. 160/27, 193/26, 49/24, 49/27, 61/4
o.+ ındın 141/2, 224/13, 96/8	o.- dı 230/70
o.+ una 76/85	o.- dıñğ 100/19, 157/2, 88/29
o.+ unda 128/14	o.- dılar 104/27, 230/82
ornaş - simek	o.- dım 188/9, 4/17, 4/20
o.- ıp 246/18	o.- ğan 216/5, 216/6, 216/7, 58/22, 58/28
Ors rus	o.- ıp 69/32
O.+ ı 13/40	o.- ıpdık 104/13
oris rus	o.- ıslı 243/22
o. 13/39	o.- ma 216/19
orta orta	o.- mağın 32/5
o. 146/8, 162/8	o.- maz 157/3

o.- mǎng 144/17	o.+ ın 122/28, 49/22
o.- māga 31/27	o.+ ing 236/18
o.- mış 200/13, 221/12, 221/16, 221/2, 221/20, 221/24, 221/28, 221/32, 221/36, 221/4, 221/8, 226/9, 230/33, 31/18, 70/28	o.+ sız 169/7
o.- miş 85/2	oğa - okumak
o.- sa 116/27, 58/36	o.- m 130/18
o.- sam 4/8	o.- n 167/5
o.- sın 175/22	o. + yın 170/30
Tm. T. "otır "< otır + ır oturuyor	oğıl - okulmak
o. 47/24	o.- maz 199/19
o.- ğa 198/12	oğı - okumak
o. 152/7	o.- dıng 88/9
oturış - oturmak, birlikte oturmak, toplantı yapmak	o.- dılar 92/29
o.- ta 175/20	o.- dım 171/17
otuz otuz	o.- mak 174/9
o. 104/43, 127/19, 168/34, 177/10, 177/12, 177/9, 230/13, 230/40, 240/5, 76/139	o.- p 142/13, 192/8, 223/41, 24/8, 9/23, 146/7, 66/33
o.+ a 134/12	Ente-Subhān o.- p 81/16
o.+ ingda 88/15	o.- r 103/3, 117/6, 120/4, 168/14, 107/13, 119/19, 77/17, 77/29, 168/10
o.+ lı 35/20	o. + rım 209/2
oğ ok	o.- rın 223/23
o. 168/17, 19/5, 202/1, 243/7, 63/30, 72/15	o.- dırlar 96/14
o.+ a 50/14	o.- sa 189/20
o.+ dur 113/13, 167/19	o.- yp 234/19, 221/24
o.+ ing 194/2	oğla - atmak
o.+ ım 58/48	o.- nan 226/19
	ovgān afgan
	o. 24/20, 25/20
	o.+ dur 223/42
	oyak/ğ uyanık olma

o.+ a 99/10	o.+ una 240/14
oyan - uyanma	oyın - oynama
o. 180/17	o.- aşı 30/11, 36/17
o.- agör 215/2	oyna - oynama
o.- dım 23/5	o.- maz 206/18
o.- maz 182/33, 187/12, 21/10	o.- māğa 97/13
o.- sa 53/1	Tm. T. o.- + ıp > oynāp 148/7, 176/7
o.- ur 213/6	Tm. T. o.- + ır > oynār 130/5, 76/49
o. 168/13, 175/1	oynat/d - oynatma
oyandır - uyandırma	o.- ur 117/12
o. 17/20	o.-urlar 42/14
oyat - uyandırma	oynaḥ oynama yeri
o.- ğan 58/26	o.+ ları 227/4
oydır- Tm. T. öydır, kazdırma	oyun - oynama
o. -lar 106/41	o.- ma 7/3
oyın oyun	oyun oyun
o. 5/27, 56/15	o. 124/5, 134/4, 204/16
o.+ a 127/18	o.+ a 116/11, 199/10
oyın oyun	
o.+ unğa 10/16	
o.+ un 141/11	

Ö

ön - üretmek Tm. T. ön -

ö.- en 135/2

ördek Tm. T. ördek

ö. 161/16, 179/31, 77/34

öt Tm. T. öt/d, safra kesesi

ö.+ de 79/9

öz Tm. T. öz

ö. 125/18, 193/17, 196/8, 217/9, 245/39, 6/4, 78/10, 81/4, 143/2

ö. + i 44/18

ö.+ inġ 127/6, 140/10, 230/84, 17/24, 58/39

ö.+ inġe 126/10, 174/7, 77/52

ö.+ inġi 228/6

ö.+ im 66/39, 158/14

ö.+ imni 181/19

ö.+ in 5/27, 78/9

ö.+ ine 236/12

ö.+ ini 189/42, 241/19

ö. 102/21, 106/48, 120/9, 124/16, 143/12, 143/8, 144/15, 161/10, 170/1,

173/7, 185/13, 187/6, 199/14, 211/5, 22/6, 36/8, 42/20, 59/11, 61/24,

66/14, 66/17, 73/7, 73/9, 76/140, 76/27, 76/56, 77/32, 79/3

ö.+ i 115/2, 116/27, 142/18, 142/2, 154/5, 178/2, 191/29, 196/8, 205/11,

218/20, 218/32, 227/12, 240/6, 35/6, 62/11, 70/3, 76/24

ö.+ i 63/4

ö.+ idür 189/25, 239/27

ö.+ idür 58/26

ö.+ inġ 104/56, 142/28, 157/9, 178/18, 188/1, 188/3, 194/17, 2/9, 216/18,

22/14, 223/17, 223/9, 230/85, 30/3, 37/6, 38/30, 43/18, 49/21, 6/1,

69/23

ö.+ inġdin 140/18, 148/9

ö.+ inġi 41/25

ö.+ inġni 156/1, 226/8, 56/19, 61/10, 82/3

ö.+ im 103/10, 12/39, 159/13, 181/19, 66/6, 74/13

ö.+ imde 95/25

ö.+ imdin 102/21, 66/25

ö.+ ime 158/9, 44/25

ö.+ imi 12/4, 153/15

ö.+ imiz 205/18

ö.+ imni 123/5, 63/22

ö.+ in 145/1, 145/15, 174/18, 176/10, 18/11, 199/26, 200/15, 208/5, 214/11,

216/4, 230/80, 24/15, 26/20, 50/3, 52/1, 56/14, 69/28, 73/15, 78/1,

78/10, 78/11, 78/12, 78/14, 78/2, 78/6, 78/8, 89/9

ö.+ indil.â-p 76/100	öçir - söndürme
ö.+ indin 124/16, 124/19, 190/4, 193/17, 239/30, 29/1, 34/1, 96/17	ö.- sin 21/3
ö.+ ine 115/2, 143/12, 143/8, 185/13	ög - övme
ö.+ ini 115/10, 116/23, 224/4, 29/27, 78/4	ö. -er 73/15
ö.+ leri 221/23	ögüt öğüt
ö.+ lerne 221/35	ö. 26/17, 50/5
özge başkası, diğer kişi	ö.+ dür 12/36
ö. 11/8, 132/17, 99/6, 99/7	ögüt/d öğüt
ö.+ ni 242/21	ö.+ din 160/21
ö. 125/17, 2/13, 204/18, 211/7, 60/1	ö.- inġ 145/6
ö.+ si 126/8	ö.+ e 32/1
öñġ ön, önce, evvel	öl - ölme
ö. 13/42, 14/25	ö.- di 230/25, 74/4
ö.+ din 155/19, 51/16	ö.- dim 2/28
ö.+ i 154/18, 158/25, 34/2, 83/12	ö.- dīr- 68/12
ö.+ inġde 236/22, 34/12	ö.- dir-ür 40/19
ö.+ inde 101/21, 161/15, 18/14	ö.- dir 148/3
ö.+ indin 114/10, 212/15	ö.- enġ 78/14
ö.+ ine 245/22	ö.- en 175/1, 176/8, 37/14
ö.+ ünġ 217/3	ö.- ende 114/8
ö.+ ün 56/15	ö.- endin 36/19
ö. + ki 119/15, 124/12	ö.- ene 5/14
öç - sönme,	ö.- enim 206/12
ö.- di 12/9	ö.- gey 93/17
ö.- er 167/12	ö.- i 122/14, 34/7, 56/12, 70/24
ö.- erge 33/10	ö.- ıcek 26/3
ö.- gin 193/25	ö.- inġā 218/11
ö.- üp 94/12	ö.- inġe 114/4
	ö.- mek 135/4, 155/19, 5/16

ö.- mese 186/14, 2/14, 32/14	ö. 164/15
ö.- meyen 106/65	‘Ömer A. Hz. Ömer
ö.- meyin 20/5	‘Ö. 104/47, 92/31, 92/32, 34/18
ö.- mez 110/10, 110/13, 168/15, 196/7, 239/29, 76/144	Ebābekr-ü ‘Ö. 100/8
ö.- mezdin 61/2	‘ömür A. ömür
ö.- mezler 102/11	’. 183/7
ö.- se 26/1	‘ömr A. ömür
ö.- seṅg 2/12	‘ö. 134/18
ö.- üm 134/16, 142/19, 172/6, 188/14, 199/15, 33/18, 33/19, 93/17, 95/26	‘ö.-i tebāhımdın 185/31
ö.- ümdür 57/18, 95/19	‘ö.+ e 126/27, 168/20, 48/8, 190/1, 168/16
ö.- ümge 176/11	‘ö.+ inḡ 162/15, 167/11, 19/8, 45/4, 48/7, 53/7, 88/29
ö.- ümni 114/5	‘Ö.+ inḡ 70/8
ö.- ünçe 222/7	‘ö.+ inḡde 192/24
ö.- üp 65/7, 98/3	‘ö.+ inḡe 37/21, 55/11, 55/9
ö.- üpdik 76/38	‘ö.+ inḡi 180/19, 231/10, 36/5, 61/13
ö.- ür 13/38, 152/15, 20/16	‘ö.+ im 51/7, 63/14
ö.- ürmiṅg 223/45	‘ö.+ imdin 141/1
ö.- üsin 89/15	‘ö.+ imi 158/13
ö.+ i 134/24, 42/11	‘ö.+ imiṅg 117/9
öldir - öldürme	‘ö.+ in 33/8
ö.- di 171/16	‘ö.+ iniṅg 54/4
Tm. T. “öldir < öldür + ir	‘ö.+ ünḡ 10/13, 139/5, 180/5, 99/3
ö.- rler 165/15	‘ö.+ ünḡi 185/23
Tm. T. “öldüyr < öldür +ür	‘ö.+ üm 188/6
ö.- ler 240/23	‘ö.+ ün 58/29
öleṅg yeşillik yer	‘ömür ömür
ö.+ li 110/4	‘ö. 138/6, 140/3, 151/11, 157/4, 167/18, 167/22, 17/6, 214/1, 215/3,
ölüm ölüm	

- 217/5, 218/9, 32/14, 37/2, 4/21, 41/23,
53/11, 54/9, 73/6, 84/9
- ‘Ö. 168/12
- ‘ö.+ ge 17/17
- öfüş öpüşme
- ö.+ de 36/18
- örk dayanak, tutulma
- ö.+ i 67/12
- ört - örtme
- ö.- ip 166/24
- ö.- ünçe 62/8
- ö.- üncesi 62/15
- örte - yakma,
- ö.- +ip> örtāp 171/24
- ö.- me 173/25
- örten - yanma
- ö.- dim 66/18, 66/27, 66/36, 66/45, 66/9
- örti örtü
- ö.+ nġ 2/15
- öt - affetme, geçme,
- ö.- di 11/13, 144/12, 144/20, 188/12,
37/2, 55/19, 88/26, 62/7
- ö.- dim 124/6
- ö.- e 189/39
- ö.- en 106/59, 110/11, 20/7, 236/2
- ö.- endin 179/17, 225/23
- ö.- eni 105/14
- ö.- enler 100/21
- ö.- er 130/13, 157/4, 162/4, 180/19,
214/14, 215/2, 221/3, 36/12, 76/81,
- 77/30, 82/14, 84/9
- ö.- erler 126/13
- ö.- ermu 47/11
- ö.- gen 93/4
- ö.- gence 37/21
- ö.- gür 139/19, 174/12, 177/14
- ö.- inçe 185/19
- ö.- ip 180/5
- ö.- mekdür 241/5
- ö.- meyin 33/12
- ö.- mez 204/6, 3/24, 3/28, 37/26
- ö.- se 61/12
- ö.- sem 190/14
- ö.- sin 204/2
- ö.- üpdür 137/25
- ö.- ür 217/7
- ö. 160/16
- ö.+ ünçe 47/27
- ötir - yürütme
- ö.- en 154/11
- ötri için
- ö. 70/31
- ötür - geçirme
- ö. 49/4
- ö.- dīnġ 88/22, 88/29
- ö.- gen 58/29
- ö.- meġ 144/19
- övil - övülme
- ö.- ür 70/5

övir gerileme, dönme

ö. 220/6

övn - övünme, öğünme

ö.- er 241/3

övril - geri dönme

ö.- mez 213/17

ö.- mezmi 164/2

ö.- ür 182/27, 193/13, 240/17

ö.+ ür 212/10

Övüt/d öğüt

ö. 241/17

öy ev

ö. 103/9, 148/5, 162/27, 183/12, 199/12,
54/8, 68/7

ö.+ de 179/16, 230/133, 230/33

ö.+ i 66/37

ö.+ inġ 47/13

ö.+ in 206/13, 64/3

ö.+ indin 3/23, 5/6

ö.+ ine 116/9, 155/13, 127/19

ö.+ lere 106/8

ö.+ üm 230/26

ö.+ ümge 230/29

ö.+ ünde 233/10

ö.+ üne 196/17, 199/11

ö.- siz 205/3

ö. + ünġ 45/1

ö. + ün 234/3

öylān öğlen vakti, Oğuzca: DLT 69/55

ö. 235/4

öylen - evlemne

ö.- ġin 148/1, 148/10, 148/12, 148/14,
148/2, 148/4, 148/6, 148/8

P

pâdişâh F. pâdişâh	p. 5/4
p. 163/8, 230/74	pāk F. temiz,
p.+ dın 244/1, 25/16	p. 188/23
p.+ lık 2/16	p.+ dur 221/13
p. 243/5, 94/34	pākī traş âleti
p.+ ı 81/12	p. + e (yön) > pākā 179/4
“pādşâh”	pāra F. para, rişvet
p.+ ı 66/29	p. 231/2, 31/23
palan eşeğe vurulan yumuşak bir çeşit eyer	p.+ dur 231/2, 231/8
p. 179/8	p.+ sı 65/32
p.+ lı 76/111	pārāla - bölme, öldürme
palās keçi kılından dokunmuş kaba kilim,	p.+ ırmız > pārālārmız 230/76
p.+ a 86/6	pāre bölüm, bölünmüş
palçık/ğ balçık, çamur, Erc.DLT:	p.+ dur 204/8
129/114, Oğuzca.	Pārs İran’ın Fārs ili
p.+ na 174/22	P. 101/24, 38/27
pālūde F . yazın içmeye hazırlanan bir çeşit	P.+ a 182/27
soğuk ve tatlı şerbet, pāluze	pāş A. fāş, açığa çıkma
p. 53/4	p. 147/5, 56/17
parça F. bölüm, kesim	pāy pay,
p. 173/32, 50/18, 62/8	p. 202/12, 70/1
paymāl F. ayak altında	bād-ı p. 2/2
p. 211/6	Zīr-i p. 182/23
pā F. ayak	p.-ı bend 63/9
p. 38/21	ḥāk-i p.+ am 170/45
pāc F.< bâc, pay, vergi	p.+ ı 242/24
p. 125/14	p.+ ıng 48/14
pādīmān çoban, hayvan sürüsünü koruyucu	

p. + a 184/4
 pāybend F. esir, tutuklu
 p.-i zūlfînge 211/7
 pāyān F. son
 p.+ ı 208/3
 p.+ ına 9/23
 pāye F. dikeç, sütün
 p.+ si 101/13, 84/8
 pāyimāl F. ayak altında ezme
 p.+ îng 51/7
 p.+ ı 188/19
 payla - pay verme
 p.- māyınmı 190/12
 peder F. baba
 p. 155/20
 p.+ îng 55/19
 pehlivān F. güçlü kimse, güreşçi
 p. 49/7, 97/8
 p.+ lar 19/4
 peleṅg F. kaplan
 p.+ din 8/6
 p.+ i 43/5
 p.+ li 110/3
 p. + dür 218/30
 pelle F. basamak
 p. 167/18, 235/7, 83/2
 p.+ sine 92/26
 pelte F. fitil
 p.+ siz 16/5

Pencâp F. Hint eyâleti
 P. 38/15
 pence F. el ayası ve parmaklar
 p.+ sin 180/15
 pend F. nasihat
 p.-u neşihatdur 232/30
 p.+ im 215/8
 p.+ indin 96/6
 p.- ini 230/81
 penāh F. sığınma
 p. 188/10
 p.+ ı 218/6
 p.+ im 102/22
 p.+ ında 118/28, 204/20
 “penā”
 p. 191/29
 p.+ sında 245/10
 per F. kanat
 p. 27/12, 36/16, 77/24, 9/28 p.+ i 229/9
 p.+ in 244/18, 133/10
 p.+ indin 76/65
 p.+ ler 77/11
 perde perde
 p. 115/4, 141/13, 239/20, 24/10, 86/6
 p.+ ler 115/2
 Fereṅg F. avrupa
 P.+ din 65/11
 Perende F. uçan, kuş
 p.+ ler 121/10

peri F. peri	p. 66/25
p. 101/10, 101/15, 101/20, 101/24, 101/5, 226/10, 226/3, 226/9, 229/1, 229/3, 229/9, 38/10, 66/29, 70/6	p.+ i 236/8 p.+ ine 18/12
perişân F. dağınık, perişan	peşe F. sivrisinek
p. 58/37, 61/9	p. 116/28, 27/12, 43/6
p.+ dur 18/26	p.-yi kergedân 121/12
perizâd F. periden doğmuş, güzel	pey iz, peş
p. 179/12, 50/27	p.+ indin 5/7
p.+ ı 137/8	p.+ ine 196/19
perrân F. uçgun	p.+ sizdür 218/35
p.+ ı 53/4	peydâ F. belli, aşikar
pervâne F. ışıık etrafında dönen böcek, pervane	p. 185/1, 185/14, 185/2, 185/21, 185/28, 185/3, 185/35, 185/4, 185/5, 185/6, 185/7
p. 174/1, 208/5, 213/19	p. 116/19, 120/16, 186/11, 194/16, 36/13, 53/6, 70/9, 9/14, 91/11
perva F. korku, endişe	p.+ dur 38/5
p. 180/5	peygâm F. mesaj
“pervây”	p.+ ber 81/1, 81/4
p. 148/13	Peygamber F. peygamber
pervâz F. uçma	p. 189/28, 220/15, 230/5, 57/16, 62/18, 67/19, 76/97, 18/14, 100/14, 105/18, 105/35, 111/7, 148/14, 154/20, 193/23, 218/35, 230/10, 230/148, 54/12, 90/3
p. 168/8, 180/4, 223/22, 224/3, 226/8, 245/51, 4/15, 96/1	Hzret-i P. 104/34
Perverdigâr F. Allah, Tanrı p. 230/152	ümme-i P. 105/9
P. 191/29, 230/2	p.+ e 67/15
şâh-ı P. 245/30	P.+ e 214/8
P.+ i 6/10	p.+ i 226/21
Pes F. düşük, aşağı	p.+ inğ 236/2
p.+ leri 115/15	
p.+ li 246/5	
pestter F. daha düşük	

P.+ inġ 230/83	p.+ inġ 175/12, 223/21, 229/8
p.+ ler 76/101, 76/93	p.+ ler 106/63, 189/32, 231/16
p.+ lere 64/11	Pîryârî Mutasavvîf Pûryây-i Veli P. 97/8
P.+ niġ 134/26	pîrzâde şeyh ve pir oġlu
peykân F. ok, okun ucu	p. 104/13
p.+ ı 184/11	pîs F. düşük, değersiz
peyker F. beden, vücut	p. 147/1, 156/19, 191/23, 195/12, 32/5, 45/10, 45/7, 50/27, 93/7
p. 226/10	p.+ e 16/7, 139/3
peymâne F. kadeh,	p.+ i 194/7, 52/16
p. 53/7	p.+ leri 115/15
peynî beyin	piser F. oġul
p.+ sne 18/15	p.-i Ya' kûb 230/107
peyvend F. baġlılık, ek	pîş F. ön, ileri
p.+ i 143/11, 200/3	p. 16/2
peyvest F. ulaşma, kavuşma	p.+ inġ 184/13
p.+ i 54/20	p.+ indin 230/88
p.+ idür 230/155	pîşe F. iş, Tm. T. p. + e (yön) > pîşâ 88/24
pil F. fil	p. 176/3
p. 116/24, 116/28, 121/12, 43/6	p.+ de 4/5
pildâr F. fil çobanı	p.+ si 95/18, 99/21
p.+ ı 34/10	pîşekâr F. işçi
pinhân F. gizli	p.+ em 229/10
p. 103/6, 158/27, 168/22, 205/17, 211/2, 223/1, 226/9, 58/33, 77/19, 9/8	pîşik kedi
cây-ı p. 199/24	p. 183/2
p.+ dur 166/7	p.+ dūr 197/18
p.+ ı 97/22	pîşmân F. pişman
pîr F. şeyh	p. 102/8, 106/59, 125/3, 131/19, 93/14
p. 101/21, 145/11, 147/5, 197/20, 242/5	p.+ a 191/4
p.+ e 222/10, 242/5	p.+ da 143/5, 29/13

p.+ dur 219/15	p. 22/16
pīšvā F. lider, başkan	p.+ dın 235/12
p. 117/14	p.+ ğa 174/13
piyāde F. yürüyen kişi	p.+ ı 213/23
p. 104/15	p.+ ınġ 230/29, 230/30
piyāle F. kadeh	p.+ ım 230/36
p. 89/17, 89/18	p.+ nı 230/31
p.+ ni 104/50	pūst F. deri, cilt
p.+ sin 196/11	p.+ ını 187/1
pol F. köprü	p.+ i 54/24
p. 59/8, 98/8	pūşış F. giyisi
polat/d F. < Fûlād, element çeşidi, demir	p.+ im 63/12
p. 136/12, 66/29	p. 2/16, 54/7
por F. dolu	puşt F. arka, sırt
p. 60/13	p. 138/10, 245/3
porġam F. çok üzüntülü	p.+ ınġ 184/13
p.+ dur 57/6	p.+ ım 102/22, 138/10
pūdaġ/ġ dal, ağaç dalı	pür F. dolu, çok
p.+ ı 236/17, 237/26, 237/30	p. 206/16
p. 206/16	pūşte arka yada sırtta taşınacak yük
pūç F. hiç, sıfır	p.+ dür 151/9
p. 203/14, 56/14	püte < Fûte A. pazara götürülen bel sarığı
p.+ dur 126/8	p.+ sinde 22/16
pul F. para,	
R	
Rab A. Allah	20/76, 208/2, 208/8, 225/6, 238/12,
R. 1/1, 1/10, 1/12, 1/14, 1/2, 1/4, 1/6,	238/16, 238/2, 238/20, 238/24, 238/28,
1/8, 113/12,	238/32, 238/36, 238/4, 238/8, 24/3,
124/20, 125/1, 125/6, 139/20, 142/28,	58/14, 58/23, 58/28, 58/34, 92/12,
166/7, 17/28, 173/20, 197/23, 197/7,	97/19

Rabb	r.+ inġ 99/8, 160/6
R.+ im 64/1, 64/10, 64/15, 64/2, 64/20, 64/25, 64/3, 64/4, 64/5, 76/52	“raḥim” r. 27/18, 204/7 r.+ li 35/5
Rabb’ul-‘ibād A. kulların Rabbi	Raḥmān A. Allah’ın adı
R.+ ı bu 92/33	R. 149/22, 228/3, 10/26
Rabbenā A. Rabbimiz	R.+ ı 156/6
R. 77/45	R.+ inġ 191/26
Rabbī A. Rabbim	R.+ ıdın 232/10
R. 58/2	raḥmet A. rahmet
Rabbūk A. Rabbin	r. 107/9, 149/5, 16/11, 230/121, 235/19, 244/28, 69/10, 73/3, 85/7, 75/3, 11/16
R. 233/11	r.+ din 123/10, 178/13
ribāt A. han, dünya	r.+ e 127/3
r.+ da 167/5, 45/6	r.+ i 119/16
Raf‘ a A. melek adı	r.+ inġ 100/10, 149/13
R. 39/3	nūr-ı r.+ indin 69/25
raġbet A. meyil, istek	rast F. doğru
r. 175/26	r.+ ları 189/13
Ramażān A. Ramazan ayı	Ratķā A. 5. Kat gök
R.+ dur 166/2	R. 39/18
ra‘ nā A. güzel, latif	Raķş A. oynama, dans
r.+ ya 63/2	r. 159/18
Raḥīm A. acıyan, esirgeyen	raķīb A. rakip, herif
R. 149/22, 171/18	r. 204/14, 204/17, 97/14
R.-i çāresāz 210/2	r.+ i 239/28
raḥm A. acıma, esirgeme	‘arz A. gösteriş, beyan etme
r. 102/17, 146/4, 149/12, 149/16, 149/2, 149/20, 149/24, 149/28, 149/32, 149/4, 149/8, 172/3, 176/13, 231/20, 92/16, 99/5	‘r.+ inġ 12/16 rāfi‘ A. yükseltici r. + i 119/7

rāh F. yol

r. 221/34

r.-ı zūlmāt 100/4

r.+ ını 64/6

rāhbīn F. yol gören, kılavuz

r. 101/10

rām F. evcil,

r. 197/19, 69/20

rāḥat A. rahat

r. 203/7, 214/4, 226/16

rāzī A. razı

r. 218/8, 230/136, 230/82

r.+ dur 189/26

rāst F. doğru

r. 230/109

rāster F. daha doğru

r. 66/22

rāvī A. rivayet eden

r.+ din 240/1

rāy F. akıl, fikir

r. 209/7

r.+ a 7/2, 84/10

r.+ inğa 108/1

r.+ imğa 66/14

r.+ ımız 223/32

r.+ ın 219/17

r.+ ına 10/3, 216/3

r.+ ında 123/3

r.+ ındın 124/9

rāz F. sır, gizli söz

r. 92/15

rāzlaş - F.+T. sırdaş olma

r.- ıp 77/38

r.- urdı 81/13

redā A. uzun ve geniş elbise. r. 66/8

r.+ lı 31/15

reṅg F. renk, boya

r. 158/21, 17/18, 185/1, 185/12, 187/2, 95/7

r.+ i 39/9

r.+ ṅgi 178/3, 94/13, 97/10, 196/23, 69/33

r.+ giṅgi 108/7

r.+ kli 237/13, 237/9, 242/11

reṅgberēṅ F. rengârenk

r. 230/55

Refref A. peygamberin Mirac gecesi bindiği binek

R. 105/12, 132/8

R.+ i 101/7

reftār F. davranış, hareket

r.+ ıdur 217/1

rehber F. kılavuz, yolbaşçı

r.+ siz 173/21

rehnemūn F. yol gösteriş

r. 100/8

rehrev F. yolcu,

r. 188/9

rehzen F. eşkiya, korsan

- r.+ ler 125/8
- r.+ lere 190/12
- rekâb A. binme, hayvana bime âleti
- r.+ ınğız 182/30
- rekʿat A. namazın kıyam, rüku ve iki secdesinden oluşan birim r. 230/54
- Remkâ A. melek adı
- R.+ dur 40/1
- renç F. dert, eziyet
- r. 13/22
- resm A. resim, âdet
- r.+ e 97/18
- resûl A. peygamber
- r. 20/39, 76/103
- R. 100/1, 100/10, 100/15, 100/2, 100/20, 100/25, 100/3, 100/30, 100/35, 100/4, 100/5, 104/45, 104/61, 105/2, 105/26, 105/27, 112/2, 112/4, 136/7, 137/1, 144/15, 170/1, 228/1, 228/12, 228/16, 228/2, 228/20, 228/3, 228/4, 228/8, 230/13, 230/144, 82/22
- R.-Allâh ol 81/20
- R.-Allâh üç 230/119
- R.+ a 230/139
- R.+ ınğ 189/34
- R.+ ında 119/4
- R.- ʿullâh hâkı 92/28
- R.- ʿullâh sâye 106/61
- R.- ʿullâh şolar 115/4
- R.- ʿullâh kovuşdı 237/32
- R.- ʿullâh koymuş 92/35
- revâ F. izinli, câiz
- r. 1/12, 166/28
- revâc F. itibâr, geçerlilik
- r. 184/17
- r.+ ı 205/22
- r. 13/5, 22/15, 25/19
- revân F. giden, gidici
- r. 114/11, 136/1, 185/4, 224/13, 230/57, 233/2
- r.+ dur 184/15
- reveş F. yol, yürürlük
- r.+ in 219/17
- revşen F. ışıklı, nurlu, açık
- r. 100/4, 178/5, 236/21, 7/6 r.+ münğ 129/16
- Rey F. Şehir adı
- R. 13/20
- reygân < râygân F. bedava
- r. 114/12, 136/12
- rızâ A. razı olma
- r.+ sın 158/5
- R.+ ya 170/28
- r.+ sı 3/6, 47/16
- rızvân A. cennet bekçileri
- r.+ lar 142/14
- hūr-i r. 119/19, 116/15
- rısvâ F. rezil,
- r. 176/4
- rızķ A. rızķ,
- r. 11/5, 138/4, 160/18, 167/20, 84/7
- r.+ a 217/9

- r.+ ı 67/8
 r.+ ınġ 11/5
 r.+ ın 44/13
 r.+ ınī 64/10
 r. + ım 77/43
 Rī A. Arap alfabesi
 R. 69/10, 99/8
 rīg F. kum
 mūr-i r. 13/27
 r.+ ine 5/20
 rīsmān F. ip
 r. 177/2
 r.+ ın 179/21
 rīş F. sakal
 r. 8/20
 r.+ ınġ 19/13
 r.+ im 17/6
 rişte F. iplik
 r.+ m 102/21
 r. 168/26
 r.+ si 48/5
 rişvet A. rişvet
 r. 189/30
 riyā A. iki yüzlülük, riyâ
 r. 180/7
 ‘ucb-u r. 190/11
 ‘ücb-u r.+ dın 1/2
 rüy-ı r.+ dın 203/8
 riyâzet A. zorluk çekme
 r. 190/7
 r.+ de 216/6
 r.+ ınġ 175/9
 rū-siyeh F. suçlu
 r. sermende 20/60
 rūḥ A. ruh
 r.+ ım 190/15
 Rūm F. Osmanlı toprakları
 R. 120/10, 13/17, 182/33, 212/13
 R.-u Bağdād 101/16
 R.+ a 243/12, 76/11
 R.+ da 2/3
 R.+ ınġ 137/19
 Rūmistān F. Rūm ülkesi, Osmanlı toprakları
 arz-ı R. 38/14
 R.+ a 136/13, 85/8
 R.+ ı 91/10
 Ruḥ’ullāh A. Hz. İsâ’nın lakabı
 ‘isâ-yı R.- ḥaḳı 92/12
 ‘isâ-yı R.- kimīn 100/13
 Ruḥşat A. izin
 r. 103/12, 197/4
 R. 12/20
 r.+ dur 12/23
 r. 245/50
 ruḥsār F. yüz, çehre
 r.+ ı 226/3
 r.+ ınġ 15/7
 rūsiyā F. kara yüzlü, suçlu

- r. 62/12
- r. 142/28, 142/5
- rūsiyāh F. kara yüzlü, suçlu r. 59/21
- rūzigār F. zaman, devir
- Ruḳabā A. rakipler
- r. 111/6, 2/14, 230/4, 32/17
- R. 221/19
- r.+ e 195/9
- rūy F. yüz
- Rüstem F. Firdevsi'nin Şahname'sinde
- r.-ı riyyādın 203/8
- pehlivân
- r.-ı siyyādın 203/2
- R. 122/5, 133/13, 154/8, 238/5, 43/22,
- r.-i zemîni 128/26
- 49/7, 61/21
- rūz F. gün (zaman birimi)
- R.+ i 117/24
- leyl-u r. 100/27
- R.+ ing 144/3
- r.-ı cezādur 219/6
- R.+ ler 137/25, 216/15
- r.-ı maḥşer 145/20, 189/34, 68/13
- rüsvā F. rezil, itibârsız
- r.-ı şeb 184/20
- r. 20/67, 173/9, 63/33
- r.-i ez 112/2
- r.+ dur 65/22
- r.-i ezel 185/18
- r.-y1 ḥāş-u 'ām 46/10
- r.-i maḥşer 140/1
- r.+ lıgıng 140/2
- rütbe A. derece, mevki, makam
- rūze F. uruç
- r.+ sin 69/26
- r. 54/10, 59/14, 90/13, 168/12, 222/14,
- 52/9
- r.+ ng 84/4
- rūzi F. rızık

S, ä, Ş

şabır A. sabır

ş. 2/26

sabık A. geçen, önceki, eski

devr-i s.+ da 100/21

sāde F. süsü olmayan, yalın

s. 207/6

Saṅga bkz. sen

sengsār F. taşla vurma cezası

s. 35/4

saç saç

s. 11/9

s.+ a 187/2

s.+ ı 142/22, 178/14

s.+ ın 65/12

s.+ ında 96/13

saç - dağıtma, yayma

s.- alar 18/10

s.- an 76/133

s.- ar 220/17, 59/6

s.- ardım 216/14

s.- dı 132/2

s.- dılar 133/2, 133/8

s.- ğın 193/26

s.- inagör 48/20

s.- ıp 230/121, 243/15, 94/16

s.- ıpdur 104/67

s.- māğa 191/33

saçıl - serpilme, dökülme

s.- dı 107/10

s.- sun 149/14

s.- ur 127/20, 127/4

safar A. yolculuk

s.+ lık 186/6

sağ sağ sağlık, sağ taraf, DLT512/440, 49/34: Oğuzca

s. 11/1, 14/16, 147/4, 221/5, 222/7, 23/3, 244/3

kirām'ul-kātibeyn s.-u sölīnga 70/25

s.+ a 3/26

s.+ da 122/20, 71/8, 84/5

s.+ ı 115/14, 76/75

s.+ ıng 143/7, 93/10

s.+ ıngı 234/16

s.+ ın 190/9

s.+ ındakı 221/6

s.+ ındın 240/7

s.+ ını 76/102

s.+ lıgıng 179/20, 3/5, 61/1

s.+ lıgmı 223/56

s.+ lık 104/23, 186/3, 44/6

s. + ında 238/14

sağal - sıhhat bulma, iyileşme

s.- dı 225/9

s.- ur 227/5

sağdağ/ğ ok salınan topba, okluk

s.+ ı 236/18

sal - salmak

- s. 175/9, 231/9, 26/2, 7/10, 99/10, 197/26,
s.- a 55/16
s.- adur 41/18
s.- an 117/24, 176/10, 216/4, 236/10, 84/10
s.- anda 35/27
s.- anım 206/20, 206/8
s.- ayın 148/1
s.- dı 105/10, 115/7, 136/11, 150/7, 171/23, 224/6, 230/60, 244/6, 245/23, 63/13, 63/6
s.- dıng 130/3, 164/3, 204/13, 77/18
s.- dılar 104/50
s.- dım 153/13, 2/16
s.- ğan 101/24, 109/12, 109/2, 109/24
s.- ğıl 10/12
s.- ğın 45/3, 55/17, 95/21
s.- iban 64/6
s.- ing 221/26, 30/9
s.- inça 218/10
s.- ip 112/6, 205/9, 207/1, 230/81
s.- ışı 35/12
s.- ma 200/17, 62/5
s.- mağın 69/16
s.- malı 227/8
s.- masang 77/4
s.- mak 51/12
s.- mayan 179/21
s.- maz 114/5, 16/5, 189/7, 42/13
s.- mazlar 139/9
s.- māğa 120/3
s.- mānda 205/10
s.- nan 117/20
s.- sa 106/8, 89/6, 162/5, 184/16, 191/3, 192/26, 243/6, 76/8
s.- sang 204/, 34/5, 43/22
s.- salar 204/23
s.- sam 204/16, 206/5
s.- up 106/66, 4/3, 51/13, 130/16
s.- ur 128/1, 130/5, 16/6, 183/3, 212/7, 221/30, 240/10, 243/4, 28/9, 76/147, 94/5
S.- ur 246/27
s.- urlar 233/9
sal direklerin yan yana bağlanmasından oluşan deniz ve ırmak taşıtı
s. 213/8,
saldır - yaptırma
s.- mış 110/2
saldur - yaptırma
s.- ğan 235/9
şalâ A. namaz
şevm-u ş.+ dın 1/10
salım az vakit
s. 217/7
salın - yapılma
s.- dı 118/9
salış - beraber salma, sarılma
kol s.- mak 168/23

sallan - nazla yürüme, sallanma	katnak-ı s.+ dur 101/23
s.- ur 142/24	s.+ ı 76/114
Salur TTürkmen boyu	sargâ - mesaj gönderme,
s. 152/2	s.- dı 236/6
S. 34/11	sars - titreme
san - sayma	s.- ar 182/18, 76/19
s.- up 189/17	sarkıt/d kalıntı
Sancar Selçuklu Padişâhı	s. ın 183/8
S. 117/15	sat - satmak
sandivâc bülbül	s.- ar 162/16
s. 185/11	s.- aram 229/5
saḥavet A. eli açıklık, bağış yapma	s.- dı 119/14, 144/8, 230/35
s.+ inġ 47/21	s.- dılar 62/17
saḥibkâr A.+F. işveren, makamlı	s.- ıp 158/13, 196/4, 225/
s. 13/24	s.- ma 180/19
saḥîler A.+T. cömertler	s.- mayın 33/8
s. 210/19	s.- maz 27/19
saḥrâ A. çöl	s.- māġa 42/16
s.+ da 65/6	sataş – karşılaşma, DLT 373/295 Oğuzca.
s.+ larinġ 131/6	s.- dım 169/12, 169/16, 169/2, 169/20,
sar - sarmak, çevresini çevirmek, yumak	169/24, 169/28, 169/4, 169/8, 112/7
yapmak	satıl - satılmak
s.- an 18/12	s.- an 169/6
s.- dı 171/3	s.- ur 226/2
sarây F. saray	saķa A. su içme
s.+ a 169/4, 7/20	s.+ dın 234/13
s.+ dur 231/12, 86/9	saķal sakal
s.+ lar 20/21	s. 88/20
s.-ı Lü'lü'yi 101/21	saķar A. cehennem
s.+ da 116/17, 76/130	s. 99/4

S. 237/41, 237/45	savıy - soğuk olma, soğuklaşma
nār-u s. 100/29	s.+ ır > savıyr 220/1, 220/7
sağla - tutmak	savut zırh, savaş elbisesi
s. 192/22, 230/37, 60/17, 187/3, 122/19, 77/19	s.+ lar 70/33
s.- ğan 147/6	say - saymak, zannetme
s.- ğın 234/6, 69/23, 234/14, 123/9	s. 14/31
s.- ma 223/1, 47/6	s.- mağın 62/1
s.- masaṅ 187/4	s.- maz 145/1
s.- may 172/2	sa'y A. çaba
s.- nan 226/18	s.+ ın 188/6, 1/1
s.- sın 234/7, 7/19	s.
s.- sun 127/9, 204/20	sayıl - sayılma
s.- vdur 40/3	s.- ur 85/1
s.- y 199/26	sayla - seçme
Tm. T. "sağla+ıp/ır > saqlāp/r"	s.- yur 120/5
s.- p 230/31	s.- dım 204/3
s.- r 8/24	Tm. T. "saylā –"
s.- rlar 213/23	s.- n 165/7, 95/1
sağlan - tutulma	s.- p 170/34, 94/22
s.- a 107/20	s.- r 90/10
s.- ur 134/19	sayra - avaz okuma, bülbül nağmesi, sesi
savaş savaṣ; DLT 319/261 Oğuzca.	s.- dım 63/8
s. 212/2, 50/11, 8/25	s.- y 28/2
s.+ a 212/15, 88/14	Sayram Türkistan'da şehir adı
s.+ i 240/10	S.+ da 104/12, 104/26, 75/4
savıl - çekilme	S.+ dadur 75/4
s.- dı 216/15	"sayrā –"
s.- madı 218/12	s.- r 70/10
s.- maz 195/10	sā' at saat

- s. 10/13, 88/3, 166/1, 167/21, 214/1, 93/9
- s.+ da 58/7, 239/23
- sāb” sāf” A. saf, düz
- s. 104/42
- sāde F. sade
- s. 141/9
- sā’il A. soru soran, dilenci
- s. 151/5, 219/4, 230/22, 230/32
- sāf F. saf, sade
- s. 139/17
- sağın - saymak,
- s.- ur 189/42
- sāl F. yıl
- s. 197/24, 213/8, 51/11, 88/25
- s.+ dur 21/19, 38/20
- s.+ ı 139/2, 82/2
- meh-u s.+ inġ 93/4
- s.+ inġ 221/27
- s.+ ime 125/4
- s.- ı 182/20, 134/7
- sālār F. başkan, önder
- s. + ı 184/18
- saman saman
- s. 196/3
- s.+ ı 53/8
- Sāmıra A. Irak’ta şehir adı
- S. 106/23
- san sayma, Tm. T. sän-
- s. 122/6, 169/19, 243/19, 67/17
- s.+ anlar 20/41
- s.+ ġı 134/16, 16/12, 6/12, 60/2
- s.+ ı 90/4
- s.+ siz 141/14, 175/27, 218/25
- s.- a 51/9
- s.- agör 215/12
- s.- dım 159/14, 66/8
- s.- ġısız 205/3, 35/19
- s.- ıpdur 36/22
- s.- maġ 143/3
- s.- maġın 69/19
- s.- maz 78/9, 82/11
- s.- up 31/1
- süyn - uzama, uzunlaşma
- s.- er 76/87
- sāral - saralma
- s.- ıp 236/11, 94/13
- s.- mazmı 164/16
- sārār - sararma
- s.- sa 126/5
- sārart - sarartma
- s.- maġın 41/26
- Sārā Sara
- S.+nı 137/4
- sarı sarı, -A doğru
- s. 164/2, 171/14, 181/16, 217/13, 239/20, 245/13, 245/27, 245/51, 31/12, 31/16, 31/2, 31/20, 31/24, 31/28, 31/4, 31/8, 39/22, 42/7, 85/1,

85/10, 85/12, 85/14, 85/2, 85/4, 85/6, 85/8	süyren - sürüklenme
sārvān F. kervan rehberi	s.- ür 106/38, 20/55
s. 58/21	süyş - yerinden hareket etme
sākī A. Sâki, şarap sunan	s.- en 105/28
s. 167/3, 181/2, 59/21, 86/3, 117/11	süyt süt
s.+ dür 196/11	s. 120/2
s.+ mu 129/6 s.	sāz F. saz
s.-yi kevşeri 245/47	s. 161/12, 168/10, 3/26, 68/9, 77/37, 87/7
s.+ sı 72/18	s.+ a 25/10
s.+ sındın 76/135	s.+ dur 227/17, 227/5
sāvçı haberci, elçi; DLT 512/411 634/530	s.+ ı 142/4, 239/17
s.+ yam 77/21	s.+ ıdur 189/19
say - sayma, zannetme	s.+ ın 68/9
s.- ar 78/10, 78/12, 78/14, 78/2, 78/4, 78/6, 78/8, 78/1	sebeb A. sebep
s.- ı 220/1	s.+ i 84/7
sāye F. gölge	sebükbār F. hafif
s. 126/23, 184/16, 76/147, 76/36	s. 230/56
Resūl'u-llāh s. 106/61	sebze F. sebze
s.+ si 84/7	S. 185/11
s.+ sinde 22/4	s.+ ler 95/7
s.+ sinā 209/5	sebzebāz F. yeşil giyinmiş
sāyı sayı	s. 104/17
s. 85/6	sebzepūş F. yeşil giyinmiş s. 200/11
sāyıl soru soran, dilenci	sebbezār F. yeşilik
s. 202/14	s. 185/9
süyre - sürükleme	secde A. secde
s.- yip 181/16	Tm. T. s.+ e (yön eki) > secdā 76/71
s.- yüp 107/3	sed F. yüz (sayı)
	s. 13/11, 195/7, 204/8, 60/8, 9/6

s.+ dūr 143/9, 218/1, 89/14	s. 78/12
sedā sedā, ses	segperest F. köpegge tapan, puta tapan
s. 76/75	s. 89/16
seng F. taş	segre- ön ayakları beraber atarak yürüme,
s. 187/12	s. + sem 238/9
sengistān F. taşlık yer	segsen seksen
s.+ dın 12/31	s. 115/15, 138/6, 70/18
seç - seçme	s.+ e 134/22, 88/25
s.- dim 204/3	sehv yanlış, hatâ
s.- e 103/4, 161/8	s.+ im 18/26
s.- ende 96/14	sekiz sekiz
s.- er 167/28	s. 114/8, 230/106, 230/97, 230/98,
sef - dağıtma, seprme, her yere atma	236/18, 236/19, 237/33, 237/37, 64/1,
s.- düğîṅ 79/2	72/12, 72/6, 80/2
s.- ersin 79/2	s.+ i 236/26
şefā A. sefā	“sekkiz”
s.+ nı 170/6	s. 101/1
sefer A. yolculuk	Sekvān şehir adı
s. 223/40, 223/8, 227/1	S. 132/3
sefidpūş F. beyaz giyinen	S.+ ı 101/9
s.+ dı 12/11	selām A. selam
sefil - sıvı şeylerin serpilmesi	s. 100/11, 115/6, 36/10, 237/1, 245/25,
s.- üp 35/26	245/6, 46/9, 67/1, 98/1
s.- ür 85/7	s.+ ın 117/7
sefil A. aşağı,	selāmet A. selamet
s.-ū zāya 63/35	s. 11/1, 118/28, 230/51, 244/3, 90/19
sefine A. gemi	s.+ lık 104/23
s.+ sini 201/3, 224/5	Selim A. Osmanlı padişâhı 3. selim
seg F. köpek	S. 117/15, 226/12
	selle sarık

s. 189/32	122/9, 125/5, 126/21, 129/10, 129/11,
Selmān A. şeyh adı	129/12, 129/13, 129/14, 129/15, 129/16,
S. 104/49, 40/21	129/19, 129/2, 129/20, 129/4, 129/6,
Selsebil F. kevser ırmağı,	129/7, 129/8, 129/9, 134/11, 137/1,
S. 132/11	147/5, 148/11, 148/7, 148/9, 149/22,
semā A. gök	15/7, 162/12, 162/16, 162/19, 162/2,
s.+ da 119/8, 70/24	162/20, 162/24, 162/28, 162/4, 162/8,
semā ^c A. dinleme, semâ, sûfilerin oynu ve dönmesi	164/10, 164/11, 164/9, 167/12, 167/13,
s. 107/7	167/16, 167/2, 167/20, 167/24, 167/28,
s. + da 238/29	167/4, 167/8, 168/16, 168/20, 17/20,
semend F. at	17/24, 173/11, 173/12, 173/5, 175/23,
s.+ im 169/22	180/1, 180/14, 181/16, 181/20, 184/10,
semender F. kertenkele	184/11, 184/17, 184/8, 184/9, 185/23,
s. 57/4, 66/44	188/1, 188/20, 188/3, 189/22, 19/11,
Semengân F. şehir adı	19/7, 191/17, 194/18, 201/1, 201/10,
S. 117/23	201/2, 201/8, 204/, 204/13, 204/19,
Semer baston yapılan ağaç türü	204/9, 206/1, 206/10, 206/11, 206/3,
s.+ din 236/8	206/9, 207/7, 21/17, 21/18, 21/19,
Semerķand F. Türkistan'da şehir adı	21/20, 21/24, 21/25, 21/26, 21/27,
S.+ ı 13/25, 182/17	212/16, 212/18, 214/2, 214/3, 214/6,
sen sen	215/6, 215/7, 215/8, 217/13, 22/9,
s. 1/11, 1/4, 10/1, 10/21, 10/22, 10/23,	221/22, 223/17, 223/18, 223/19, 223/25,
10/7, 100/6, 101/10,	223/26, 223/27, 228/14, 228/16, 228/7,
101/15, 101/20, 101/24, 101/4, 101/5,	230/124, 230/23, 230/24, 230/27,
101/6, 101/7, 101/8, 101/9, 102/16,	234/12,
104/56, 106/5, 106/6, 106/7, 107/12,	234/16, 234/2, 234/20, 234/4, 234/8,
112/10, 112/9, 118/15, 118/9, 119/10,	242/12, 242/16, 242/2, 242/20, 242/24,
119/16, 119/5, 120/1, 120/2, 120/4,	242/4, 242/8, 243/15, 245/39, 245/7,
120/5, 120/8, 122/27, 122/6, 122/7,	27/13, 27/14, 27/15, 27/17, 27/18,
	27/19, 27/4, 3/14, 3/15, 36/1, 37/1,
	37/3, 37/8, 43/12, 43/16,
	43/2, 43/20, 43/24, 43/28, 43/4, 43/8,
	44/3, 46/5, 48/10, 48/12,
	48/16, 48/2, 48/20, 48/4, 48/8, 49/8,
	51/3, 51/5, 55/12, 55/16,

55/2, 55/20, 55/4, 55/8, 55/9, 58/39,
6/12, 6/16, 6/2, 6/20,

6/4, 6/5, 6/8, 60/14, 61/16, 61/17,
61/18, 61/19, 61/6, 61/8,

62/24, 64/23, 66/20, 69/18, 70/10,
70/11, 70/13, 70/14, 70/15, 70/29,

70/30, 70/31, 70/32, 70/5, 70/6, 70/7,
70/9, 71/5, 74/11, 74/12,

77/10, 77/9, 82/10, 82/11, 82/13, 82/14,
82/15, 82/16, 82/2, 82/20,

82/25, 82/26, 82/27, 82/4, 82/5, 82/9,
84/2, 84/9, 88/13, 88/18,

93/11, 93/14, 93/16, 93/17, 93/18,
93/19, 93/24, 93/6, 93/7, 95/24,

98/11, 98/27, 98/5, 98/6

S. 49/8, 58/17, 62/21

ber-kenâr s. 112/10

‘âşık-u s. 15/13

gül-çehre s. 243/14

İlâh-â s. 122/19

s.+ dâni 154/6

s.+ de 108/9, 149/22, 204/9, 231/9,
97/16, 243/11, 243/9, 36/11

s.+ din 1/11, 10/10, 122/11, 123/13,
125/11, 125/17, 146/9, 149/19, 17/13,

188/28, 201/1, 201/10, 201/12, 201/14,
201/2, 201/4, 201/5, 201/6, 201/8,

210/25, 210/3, 210/5, 212/5, 230/124,
230/71, 236/1, 238/12, 238/16, 238/2,

238/20, 238/24, 238/28, 238/32, 238/36,
238/4, 238/8, 24/19, 242/21, 246/12,

246/2, 246/24, 246/4, 246/8, 37/13,
63/24, 99/7

s.+ divâc-ı sermestem 66/1

s.+ i 1/11, 108/1, 127/9, 129/1, 131/18,
137/1, 137/10, 137/12, 137/14,

137/16, 137/18, 137/2, 137/20, 137/22,
137/24, 137/26, 137/4, 137/6, 137/8,

201/9, 204/1, 204/10, 204/12, 204/15,
204/2, 204/20, 204/25, 204/3, 204/4,

204/5, 206/4, 209/10, 228/13, 228/3,
233/6, 242/10, 245/49, 246/21, 37/28,

47/9, 61/14, 63/24, 71/1, 71/10, 71/12,
71/14, 71/2, 71/4, 71/6,

71/8, 84/10

Ḥabîb’u-llâh s.+ i 71/1

s.+ inġ 140/2, 149/1, 164/1, 164/5,
203/6, 203/8, 206/12, 21/23, 215/13,

228/1, 228/19, 228/5, 229/3, 243/34,
245/19, 70/28, 82/24, 93/1, 93/10,

93/15, 93/2, 93/20, 93/25, 93/3, 93/4,
93/5, 97/25, 97/26, 97/27

S.+ inġ 58/18, 245/46

va-Allâh s.+ inġ 229/9

s.+ inġdur 97/26

s.+ inġdür 116/13, 116/14, 116/15

s.+ mi 55/20

s.+ siz 15/1

s.+ sizin 209/7

Saġga sana

s.+ a 173/13, 173/14, 180/12, 181/10,
185/24, 188/16, 200/16, 203/4, 205/21,

212/6, 215/5, 223/53, 228/18, 229/1,
233/2, 233/20, 243/13, 245/7

173/8, 10/7, 100/16, 100/9, 104/3,
111/5, 113/5, 135/4, 44/12, 48/11,

48/13, 51/1, 6/15, 77/40, 79/7, 58/12

sened A. belge

s. 218/5

sendivâc kuş türü66/1

sehâvet A. eli açıklık,

s. 165/10, 179/6

seher A. erken sabah, seher

s. 12/2, 127/1, 130/7, 16/4, 169/1,
175/19, 203/7, 204/16, 222/1, 206/7

224/1, 236/7, 24/2, 24/5, 4/23, 45/1,
45/3, 47/20, 61/24, 62/4,

89/5, 99/10

şâm-u s. 119/11

s.+ de 220/13

s.+ din 164/17

murğ-ı s.+ dür 168/9

s.+ ler 245/26, 69/22

seht F. sert

s. 12/26, 12/31, 223/47

ser F. baş

s. 154/4, 17/23, 189/4, 203/10, 27/8,
36/26, 46/5, 58/43, 72/3

s.-encam bîrler 221/7

s.-hoş.lar inanmayan 76/149

s.+ ahs.ı 13/27

s.+ bet 76/135

s.+ bet.din 33/20

s.+ bet.in 33/19

s.+ d 12/27

s.+ di 171/10

s.+ din 115/17

s.+ âr.ımdın 9/3

s.+ engngiz 30/12

s.+ encâm.in 5/3

s.-erge 15/10

s.+ ferâz 3/17

s.+ fil-mez 21/15

s.+ gerdân 63/35

s.+ i 187/10, 191/27

tâc-i s.+ i 226/22

s.+ ing 146/9

s.+ ingdin 88/15

s.+ i' at 13/11

s.+ i' at.ing 84/6

s.+ im 66/38

s.+ imde 175/27

s.+ ime 105/2, 89/1

s.+ imge 65/14

s.+ imize 72/1

s.+ indâki 236/28

s.+ inde 35/13

s.+ indin 110/9, 114/1, 150/6, 76/18,
76/67, 96/3

s.+ ine 104/66, 136/2, 237/3

s.+ iştâ.ing 30/7

s.+ işte 54/26

s.+ ma 40/19

s.+ mâye.si 84/7

s.+ mende 58/10, 58/30, 58/40, 58/50

rû-siyeh s.+ mende. 20/60

s.+ mest 11/1

sendivâc-ı s.+ mest.em 66/1	s.+ si 162/10
s.+ ne 73/11	s.+ sin 171/17
s.+ negûn 100/6	s.+ nġ 70/22
s.+ ħed.lere 109/18	serkâr F. baş, başkan
s.+ hoş 238/9	s.+ ı 191/27
s.+ rişte 64/7	serkerde F. komutan
s.+ rişte.sin 46/5, 5/3	s.+ dūr 218/25
s.+ ṭ 83/7	Serkeş F. isyâncı
s.+ ver.i 62/14	S.+ ligin 66/12
s.+ vi 242/19	Sernegûn F. devrilmiş,
serendîp A. dağ adı	s. 100/2
s.+ .de 20/16	server F. başkan
serdâr F. komutan, başkan	s. 111/9
s. 182/1	ses ses
s.+ lık 182/4	s. 13/37, 230/9, 86/3
ser-defter F. kiabın içindekiler bölümü, liste	s.+ dir 13/38
	s.+ i 28/9, 52/12, 97/24
s.+ de 119/2	s.+ leri 115/16
serçimen F. yeşillik yer	Settâr A. Allah'ın adı, örtücü
s. 227/7	S. 210/7
s.+ li 179/32	sev - sevme
sergerdân F. âvâre	s.- digim 131/12, 131/16, 131/2,
s.+ dur 151/3, 213/3	131/20, 131/4, 131/8, 204/, 204/10
sergeşte F. âvâre	s.- digin 76/140
s. 171/12	s.- diginiġ 76/27
s.-yi ġamgeşte 175/23	s.- diġi 237/11
sergüzeşt F. biyografî, öykü, hikâye	s.- en 137/10, 137/14, 137/16, 137/18,
s.+ in 168/24	137/2, 137/20, 137/22, 137/24, 137/26,
serişte F. ipucu, mâye	137/4, 137/6, 137/8
s. 133/18, 175/21, 39/29	

Seyf'ül-melek Mâh-Cemâlî s.- en süvâr F. atlı, süvâri, binici	
137/12	s. 245/31
s.- gili 143/10	sevgi sevgi
s.- gisi 197/14, 197/9	s.+ si 192/10
s.- güdin 197/15	seviş - sevişme
s.- güsi 144/6	s.- dim 205/3
s.- it 50/9	s.- meklik 205/26
s.- me 233/19	şevm A. uruç
s.- mişem 137/1, 137/10, 137/12, 137/14, 137/16, 137/18, 137/2, 137/20, 137/22,	ş.-u şalâdın 1/10
137/24, 137/26, 137/4, 137/6, 137/8	sevķ A. sevkette
s.- se 239/29	s.+ din 100/19
s.- seŋg 97/21	Seyf'ül-melek Mâh-Cemâl'in âşığı olan kişi
s.- ķ 214/8	S. 137/12
s.+ en 89/7	Seyid A. Peygamber soyundan olan
sevdākār âşık, sevdālî	s. 163/8
s.+ em 229/6	s.+ münġ 129/5
sevdā F. aşk, sevgi, siyahlık	seyl A. sel
s. 130/3, 175/27, 176/3, 70/11, 72/1	s. 110/11
s.+ da 162/20, 70/12	seyr A. seyr, hareket
s.+ lı 134/17	s. 101/5, 110/1, 132/11, 63/32
s.+ mız 80/9	küy-i s. 4/7
s.+ sina 234/1	s.-i seyrânı 137/3
s.+ ya 134/17, 158/13	s.+ e 132/13, 200/9
s.+ dur 65/21	s.+ im 201/3, 63/7
s.+ lık 62/3	s.+ inde 105/6
s.+ sı 65/21	seyrân A. hareket, gezme
s.+ ya 63/10, 169/20	s. 117/5, 159/10, 169/1, 201/4, 216/9, 223/14, 227/3, 76/143
s.+ yâ 64/6	s.+ a 77/23
	s.+ da 169/9, 75/2

s.+ dadur 75/2	s.- dıgım 65/35
s.+ ı 61/16	s.- ur 53/12, 53/16, 53/2, 53/20, 53/4, 53/8
seyr-i s.+ ı 137/3	sır A. sır, gizli söz
s. + ımda 239/1	s. 147/6, 170/21, 188/26, 64/25, 8/14
Seyyār A. Nasr-i Seyyar, Horâsan'da komutanı	s.+ da 98/25
S. 170/9	s.+ dın 115/17, 39/25, 98/17
sıçraş - beraber atlama	s.+ ı 223/29, 8/26
s.- ur 189/23	s.+ ınġ 160/25, 194/11, 39/33, 47/6, 54/25, 73/18
sıf - bir sebeple bırakılma düşme	s.+ ınġı 71/7
s.- ıp 216/16	s.+ ınġnı 223/1
s.- ınça 45/5	s.+ ım 223/5, 33/9
sıġ - yerleşme, sıġma	s.+ ın 82/25
s.- an 217/1	s.+ ına 190/5, 210/13
s.- may 34/3	s.+ lar 20/45
s.- sa 198/1	s.+ lardın 54/22
sıġın - sıġınma, ilticâ	s.+ lı 95/9
s.- up 188/18	s.+ na 104/55
“sıġrın –“	s.- ımı 107/19
s.- a 107/19	s. + ınġ 147/5
“sıġn –“	sırlaş - sır verme, gizli konuşma
s.- ıp 188/10	s.- ara 217/11
sıġır inek	s.- ardım 205/5
s. 178/10, 20/62, 39/2, 5/2, 72/10	sırtlan sırtlan
sındır – kırmak, sınık DLT 604/496 ‘sınık, kırılmış’	s. 8/18
s.- ınġ 242/22	sitr A. örtme
s.- sa 244/18	s. 210/7
sındur - kırmak	sık - sıkamak
s.- dı 224/5	s.- ar 233/3

s.- dı 230/44	āb-ı s.+ dūr 48/7
sıkıl - sıkılma	s.+ i 224/5
s.- sa 126/5	S.+ i 171/6
sıyā F. siyah, kara	s.+ ne 171/5
s. 57/1	s.+ ler 246/4
s.+ sīdur 208/12	s.- maz 76/105
sıyāgūş kedigillerden yırtıcı hayvan, vaşak	sol sol
s. 213/15	s. 14/15, 23/4, 76/102
sız - sızmak	s.+ da 122/20, 71/8, 84/5
s.- mak 173/23	s.+ ı 115/14, 238/14
sızdır - sızdırmak	kirām'ul-kātibeyn sağ-u s.+ ınğa 70/25
s.- ur 108/7	s.+ ındın 221/5
sızdur - sızdırmak	s.+ uñg 93/10
s.- lur 76/35	s.+ uñgı 234/16
sızıldeş -	s.+ una 76/75
s.- ar 231/3	s.+ undın 240/7
Siccīn A. cehennem kuyusu	silk- silkme, sarstırma
S. 140/10	s.+ ip 126/22
S.+ dur 40/23	sillen - sel gibi akma
S.+ dūr 237/46	s.- ür 85/13
Sidre A. Miraçta ağaç adı	sīm F. gümüş
S. 128/19, 83/2	s. 162/17
siñgir sinir, âsâp	s.+ inğ 242/13
s. 77/2	sīmāb F. merkür,
sīfan - kendini güzelleme, cilve yapma	s. 213/20
s.- ur 142/24	sıyn - azalma, eksilme
sīl A. sel	s.- ar 14/30
s. 106/15, 163/2, 76/123	Sīn A. alfabe harfi
s.+ dūr 38/16	S. 69/12, 99/10

sıyna - sına, sınavdan geçirme

s.- maḳ 245/49

s.- gör 215/8

Sind F. Hindistan eyaleti

Hind-u S.-u Dekken-u devr-i cihān
101/18

Sine F. gönül, kalp

s.+ m 12/3

s. +nġ 131/10

s. 216/5, 98/17

s.+ mde 107/16

s.+ me 188/26

s.+ sin 186/18

s.+ lerde 7/6

s.+ m 124/8, 18/5

s.+ mde 58/33

s.+ sinde 20/63, 73/7

s.+ emde 21/7

s.-yi Ḥorāsān 170/27

sīḥ F. ızgara, diken

s.+ ı 183/14

sihr A. efsun, sihir

s. 24/8

sipāh F. ordu

s. 161/9, 35/1

s.+ ı 184/5

s.+ ıñġ 212/15

sırr A. sır, gizli söz

s.+ ı 12/44

sīr F. tok

s. 145/9, 36/2

sor - sormak Tm. T. sōr- DLT 224/426
'emmek, Oğuzcada:sormak, aramak.'

s.- a 230/62, 230/70, 230/90

s.- an 18/5, 216/14

s.- ar 106/9, 140/8, 215/7

s.- ay 225/26

s.- dılar 104/23

s.- ānlara 211/13

s.- lur 20/36

s.- ma 145/7, 53/18

s.- maġa 50/30

s.- sañġ 18/10, 225/23, 39/13, 39/17,
39/25, 47/18

s.- up 172/3

s.+ lur 146/9

sora - sormak, Tm. T. sōramak

s. 12/23

s.- ğ 130/16, 135/6, 20/33

s.- ğı 237/47

s.- ğını 112/6

s.- m 130/8

s.- maḳda 206/4

s.- r 76/70

s.- rlar 76/39

s.- sa 69/15

s.- sañġ 200/16, 237/5

s.- ḳda 128/11

s.- y 230/114

s.- yur 206/3

- s. + dım 104/33
 Tm. T. “sōrā –“
 s.- ŋ̃ 230/144
 soraş - sormak, Tm. T. sōramak
 s.- dılar 230/125
 s.- ıp 168/23
 s.- maz 76/106
 s.- sa 95/6
 s.- saŋ̃ 110/6
 s.- sam 58/34
 sorıl - sorulmak, Tm. T. sōrul-
 s.- up 135/7
 s.- ur 106/29, 106/47
 “sōrl –“
 s.- an 173/17
 sirke F. sirke
 s. 78/8
 sorubir - soruverir
 s. 36/18
 siyā siyah, kara
 rūy-ı s.+ dın 203/2
 s.+ sı 17/18
 siyāh F. Siyah, kara
 s. 187/12, 243/21
 baht-ı s.+ dın 1/4
 s.+ dur 219/5
 baht-ı s.+ ımdın 185/29
 siyāset A. siyaset
 s. 66/28
 sıyn - sınama, imtihan
 s.- maz 182/34
 Tm. T. s. + ıp > sıynāp
 223/51
 s.- yın > sıynāyın 223/46
 siz siz
 s. 230/63, 230/64, 245/37, 76/6
 s.+ dın 231/16
 s.+ e 182/15, 182/27
 s.+ i 124/4
 s.+ iŋ̃ 245/27
 s.+ iŋ̃dür 182/12, 182/16, 182/2,
 182/20, 182/22, 182/24, 182/28, 182/32,
 182/36,
 182/4, 182/8
 s.+ ler 231/11
 sōŋ̃ son
 s. 106/22, 115/18, 118/4, 120/8, 143/5,
 158/22, 179/17, 20/5, 20/6,
 20/7, 219/20, 230/90, 246/17, 246/18,
 246/19, 32/14, 36/19, 36/6, 37/14,
 68/10, 68/9, 70/32, 76/133, 76/134,
 76/135, 88/2, 98/3
 s.+ a 51/16
 s.+ ı 198/19, 203/14, 240/35, 76/132
 s.+ ın 56/15, 82/11
 s.+ ında 133/7
 s.+ ındın 14/1, 14/24
 s.+ sız 218/35
 sōŋ̃la - sona erdirme
 s.- maz 167/25

sonğra sonra

s. 118/27, 14/3, 173/2, 182/22, 234/4

s.+ sındın 89/10

so'āl A. soru

s. 135/6, 197/4

s.+ ığa 233/12

sofra F. sofra

s.+ da 25/8

sol - solma, renki gitme

s.- an 236/11

s.- ar 71/3

s.- ayın 148/4

s.- dı 74/10

s.- dırsam 238/26

s.- mazdın 61/15

s.- mazmı 164/16

s.- mış 97/10

s.- up 3/4

s.- ur 139/5, 163/4

soldır - soldurma, renk giderme

Tm. T. s. +ır > soldıyr 61/14

soldur - soldurma, renk giderme

s.- ıp 69/33

sol sol

s.+ undākı 221/7

sona kuş türü, mecaz anlamda mâşuûk

s.+ m 153/13, 204/25, 204/3, 51/1

sorfa F. sofra

s. 111/4

sok – sokmak; DLT 273/238 'sokmak (yılan vb. Sokmak) Oğuzca.

s.- ar 59/13

s.- arlar 177/16

s.- sa 156/16, 76/112

S. + dı 239/16

sovāl A. soru

s. 12/19

s.+ im 230/84, 230/90

sovğat hediye, armağân

s. 36/10

sovıl - kenara çekilme

s.- maz 142/20, 25/11, 60/2

s.- ur 24/19

sovul - kenara çekilme

s.- sun 149/10

sovitkâr zırh ustası,

s.+ dur 243/21

sovıķ/ğ soğuk

s.+ dın 11/3

s.+ dur 12/34

s.+ ı 40/19

sovrul - rüzgarla toz olma

s. 174/8

sovur - rüzgarla toz etme

s.- dı 171/25

sovut - soğutma

s.- ma 116/6

s.- mışlar 204/25

soyıl - deri soyulma

- s.- dı 131/9
 söğüt ağaç türü, zırh
 s.+ din 160/22
 sök – sökme, DLT 116/104 ‘hasta’
 s.- di 150/6
 s.- em 130/6
 s.- ip 172/8
 s.- mäge 111/3
 s.- üp 93/12
 sön - sönme
 s.- di 11/14
 s.- dir-digim 65/20
 s.- mez 102/18, 21/4, 96/20
 şöhet A. Söhet, konuşma, toplantı
 s. 161/12, 218/2, 3/26, 81/5, 116/4, 68/9, 32/2, 67/8
 s.+ inde 165/5
 s. + i 239/17, 67/9
 s.+ e 25/10
 s.+ de 173/34
 s.+ dur 227/17
 s.+ ing 100/5
 söy - sevmek
 s.- en 75/6
 s.- enşip 104/39
 s.- gili 73/12
 s.- gülüdür 211/1
 s.- ip 30/17
 s.- lâ-r 157/8
 s.- le 133/16, 76/52, 88/24, 98/17, 98/26
 s.- le- 47/25
 s.- le-men 54/13
 s.- lemeseng 226/7
 s.- le-sem 39/21
 s.- măn 50/28
 s.- medi 54/6
 s.- mez 198/17
 s.- n-edür 53/13
 s.- seing 164/13
 s.- übân 228/3
 s.- üpdür 89/13
 söyüş- sevişme
 s.+ ding 88/12
 söyle - söyleme
 Tm. T. s.- en > söylân 165/5
 Tm. T. s.- irlar > söylârlar 160/13
 s.- yin 172/17
 s. 228/20
 s.- mâyinmi 190/20
 s.- se 242/22
 s.- seing 179/36
 söz söz
 s. 103/14, 113/1, 113/2, 12/30, 140/13, 143/13, 143/14, 143/2, 152/6, 156/13, 157/6, 157/8, 16/11, 160/28, 161/11, 161/17, 161/20, 162/13, 163/6, 167/28, 175/6, 179/10, 179/35, 18/15, 183/9, 187/14, 189/37, 193/8, 195/14, 21/16, 212/3, 215/7, 217/12, 217/9, 219/13, 220/18, 222/3, 230/11, 240/1,

241/9, 26/17, 29/22, 41/16, 43/9, 44/14,
44/20, 44/8, 49/24, 50/34,

50/35, 50/6, 52/5, 61/7, 72/17, 88/27,
98/10

s.+ de 187/9, 79/9

s.+ din 12/35, 121/3, 160/21, 167/27,
204/15, 222/11, 241/1

s.+ dir 3/22

s.+ çini 106/56

s.+ e 156/8, 160/8, 196/25, 197/26,
200/19, 221/26, 243/18, 30/10, 37/25,

45/3, 52/18, 72/5, 95/4

S.+ e 156/6

s.+ ge 66/38

s.+ i 10/19, 142/8, 156/11, 156/2,
178/20, 197/25, 212/7, 218/2, 218/5,

220/16, 235/14, 44/19, 49/6, 70/9

S.+ i 41/22

s.+ inġ 101/2, 12/23, 12/24, 145/6,
168/19, 182/19, 194/19, 217/3, 230/108,

230/112, 230/90, 240/33, 27/27, 41/3,
43/17

s.+ inġdin 140/19

s.+ inġe 175/24, 230/72

s.+ inġi 41/27

s.+ inġni 56/17

s.+ im 142/17, 182/25, 187/17, 191/33,
204/6, 212/4, 213/9, 216/19, 220/10,

221/18, 230/1, 230/86, 30/9, 36/27,
44/28, 5/13, 52/13, 7/10, 73/13,

74/13, 8/23, 81/23

s.+ imdin 223/2

s.+ ime 13/1, 13/21, 158/10, 3/9, 44/27,
7/18, 77/53

s.+ imi 191/21, 223/4

s.+ imiz 205/17

s.+ imni 118/1, 207/14, 66/22

s.+ in 14/25, 167/25, 167/26, 17/9,
175/7, 18/13, 193/18, 200/14, 230/113,

230/70, 26/5, 44/14

s.+ indin 124/17, 130/18, 189/28, 230/6

s.+ ine 14/33, 53/13, 53/9

s.+ ini 22/10, 29/25, 41/18

s.+ ininġ 120/17

s.+ le 217/4

s.+ le- 43/25, 73/17

s.+ le-gin 49/23

s.+ le-meyen 28/4

s.+ le-mez 44/15

s.+ ler 12/36, 122/21, 126/6, 141/5,
18/16, 18/6, 215/11, 215/12, 41/6

s.+ leri 59/23

s.+ lerim 52/17

s.+ le-yip 3/18

s.+ ne 203/11

s.+ ün 230/39

sözle - söyleme, konuşma

s. 168/19, 244/26, 73/17

s.- me 160/27

s.- mey 168/29

s.- meyen 223/29

s.- meyin 171/20

s.- seŋg 226/7	s. 20/55
s.- yüp 173/27	s.+ ıŋg 106/40
Tm. T. s. + ir/en/ip > sözlâ -	suf'suv" su
s. 217/4	s. 230/42
s.- n 75/11	sūfî A. derviş, sofî
s.- p 17/11, 65/13, 88/8, 98/2	s. 133/15, 189/32, 66/21
s.- r 143/7, 160/28, 166/10, 167/25, 178/2, 2/28, 20/73, 79/9	s.+ ler 42/1
s.- riŋg 20/11	s.+ si 106/64
s.- rin 74/13	Sufyân Şehir veya kişi adı
sözleş - karşılıklı konuşma	S.+ da 13/23
s.- ende 187/20	Suhâ A. yıldız adı
s.- erdim 205/5	S. 230/91
s.- ip 77/39	sultân A. padişah
s.- ür 95/6	s. 12/33, 144/9, 189/29
sū F. +a/e doğru, yön anlamında edat	S. 226/13, 62/14
s.-yi âsmâna 12/8	ibn-i S. 226/12
Subhân A. Allah'ın sıfatı	s.+ da 244/22
s. 242/3, 85/11	s.+ ı 5/23
S. 125/1, 156/9, 190/5, 210/6, 230/21, 58/38, 75/6	S.+ dın 118/21
S.+ a 166/13, 245/12, 66/12	s.+ dur 218/25, 219/7
S.+ ı 149/7, 97/21	s.+ ı 101/10, 112/1, 137/5, 97/1
S.+ ıŋgı 69/12	S.+ ı 149/28
sūd F. fayda, kâr	S.+ ım 149/12, 149/16, 149/2, 149/20, 149/24, 149/32, 149/4, 149/8
s. 102/8, 158/24, 165/8, 169/18	s.+ lar 92/21
s.-ı ziyân 185/5	sun - sunma
s.-u ziyânı 112/10	s.- alı 159/1
s.+ ındın 139/6	s.- dıŋıŋ 181/3
sūdhor F. fâiz alan kişi	s.- dım 86/1
	s.- ıp 185/33

sunul - sunulma	s.+ dın 200/8, 235/18, 244/20, 31/14
s.- ur 167/3	s.+ dur 108/19
surayı ney bitkisi	s.+ ınġ 166/8, 234/19
s. 242/12	s.+ ın 187/2
sūre Kuran sūresi	s.+ ındın 115/8
s.+ de 119/20, 92/30	s.+ in 77/24
surġ F. kırmızı	s.+ laġ.ıdur 72/14
s.+ ınġ 69/33	s.+ laġan 92/17
Surġan F. yer adı	s.+ lar 210/24, 76/21
S.+ ınġ 65/16	s.+ lara 182/19
Surrit/d - sıvılaştırma, gevşetme	s.+ larda 182/5, 91/7
s.- ur 26/5	s.+ lı 41/7
surūd F. naġme, âhenk	‘ayn’ul-bākı s.+ mınġ 242/16
s.-u şedā 185/15	s.+ sız 59/10
surūr A. sevinç, şâd olma	suvar - F. at binen, suvâri
maġrūr-i s. 185/16	s.- sam 190/10
zevk-i s. 60/3	suvlaġ sulu yer
sustter F. daha gevşek	s.+ ları 227/12
s. 66/19	sūy F. bkz. sū
Suġlāp A. eski coġrafya ilminde yedi bölgenin biri	s. 3/20
S. 38/15	sūz F. yangı, yanma
suv su	s. 100/26, 159/6
s. 106/15, 169/16, 173/1, 194/12, 2/19, 20/68, 22/12, 236/15, 3/24,	s.+ lar 18/5
43/2, 65/20, 70/22, 82/1, 96/20	sücūd A. secde etme
s.+ a 185/8, 2/17, 3/21, 114/7, 49/6, 5/11	s.+ ında 105/7
s.+ da 213/8	sūnġk kemik
s.+ dınġ 88/2	s. 24/14
	s.+ dın 190/18
	be-cāy s.+ e 88/4

s.+ i 8/18	s.- dîng 88/17
s.+ ing 167/15, 95/15, 160/10	s.- e 154/10, 154/10
Süfliyân yer adı	s.- eli 223/50
S. 101/16	s.- en 121/13, 154/1, 18/24, 68/9
Sükr A. coşgu, sarhoşluk	s.- er 110/5, 14/17, 170/6, 179/8, 20/71
s. 169/22	s.- erdi 133/13
Süleymân A. peygamber adı	s.- erler 117/4, 76/110
S. 182/19, 154/12, 216/15, 66/28, 2/17, 218/35, 22/9, 226/11, 49/6, 65/35, 74/4, 81/11	s.- gin 104/32
hükm-i S. 144/11	s.- gün 116/4
mühr-i S. 14/16, 14/17	s.- ibân 127/13
S.+ a 77/21, 207/10	s.- ip 155/16
S.+ ı 117/17, 82/23	s.- l-ür 20/40
S.+ ing 113/6, 144/14, 236/3, 65/13	s.- mäge 138/5, 31/25
Sümük kemik	s.- mândür 41/23
s. 88/28	s.- nip 180/12
sünnet A. sünnet, peygamberin yaptıkları ve tavsiyeleri	s.- nür 20/42, 76/15
s. 80/10	s.- se 106/24, 106/52, 217/8, 32/14, 66/28, 76/44
s.+ i 20/37, 233/14	s.- seîng 36/5
s.+ in 148/14	sür ^c et sürat, hız
sünni A. ehli sünnette olan	s. 237/15
s. 34/13	sürme göze çekilen sürme
s.+ ye 218/1	s. 167/15
sühân F. söz	sürn - sürüklenme
s. 168/9	s.- ip 230/92
sür - sürmek	sürt - sürtme
s. 182/1	s.- ip 212/17
s.- di 154/13, 53/18	süst/süs F. gevşek
	s. 12/39, 239/14
	sütün F. direk

s. 177/9, 218/1	şah-ı ş. 245/5
sütünvār F. direk gibi	şāh-ı ş. 230/134
s. 230/92	Ġaffār A. Allah'ın sıfatı
sora - sormak, Tm. T. sōra-	Ġ. 210/8
“.- ğıl 230/112	şafī A. temiz, seçilmiş
şabā A. hafif rüzgar	ş.-llāh hākı 92/4
ş. 62/13	ş.+ de 230/143
ş.+ dın 164/17	ş.-llāh boldı 115/18
bād-ı ş.+ nı 91/1	āaftā'ıl A. melek adı
şabr A. sabır	ä. 39/20
ş. 173/26, 232/10, 232/18, 232/26, 232/27, 232/7, 49/26, 99/11	şalavāt A. salavāt
ş.+ ınġ 156/9	ş. 214/8
ş.+ ım 224/5	şahābe A. peygamberin söhbetinde bulunan müslümanlar
şabır F. sabır	ş. 245/4
ş. 172/7, 179/5, 44/24, 69/14, 82/9, 232/3	ş.+ ler 105/36
ş.+ da 135/5	şahrā A. çöl
ş.+ dın 42/21	ş. 38/22, 158/19
ş.+ lı 77/48	ş.+ da 63/11
ş.+ sız 220/2	ş.+ ları 245/10
şabī A. çocuk	ş.+ sı 119/28
ş.+ ler 119/14	ş.+ sında 128/19, 66/28
şaddaġnā A. inandık, doğruladık	ş.+ ya 63/5
ş. 106/1	şar-şar A. güçlü soğuk rüzgar
şaf A. saf, sıra	ş. 83/10
ş. 136/9, 177/6, 65/23, 76/43, 90/9	şarf A. harcama
ş.+ da 65/23	ş. 105/22, 188/6, 213/28, 43/26
ş.+ ı 177/7	şarfa A. kazanç, kâr
şafder A.+F. yiğit, güçlü	ş.+ dur 98/13
	āarsā'ıl A. melek adı

ä. 39/35	ş.+ i 183/13
şayha A. haykırış, bağırma	şāhib-cemāl A. güzellik iyesi, güzel
ş. 20/8	ş.+ imni gördiṅmi 128/12, 128/16, 128/2, 128/20, 128/24, 128/38, 128/4, 128/8
şayyād A. avcı	şāhibzamān A. 12. İmam, Hz. Mehdi
ş. 235/6	ş.+ a 170/44
ş.+ dın 153/9	şed F. yüz
ş.+ a 70/28	ş. 100/24, 14/32, 15/2, 176/3, 230/76, 66/28, 87/8, 9/12
şābit A. sabit	mürde-y ş. 51/11
ş. 69/4	şedā F. ses
āād A. Arap alfabesi	ş. 226/7, 76/65
ä. 69/14	bīşavt-ı ş. 66/2
ş. 99/11	surūd-u ş. 185/15
şāf A. düz, doğru	ş.+ lar 107/8
ş. 60/19	şefā A. Mekke'de dağın adı, gönül rahatlığı
ğāfil A. habersiz gâfil	ş. 223/50, 65/34
ğ. 102/21, 114/5, 126/13, 162/5, 180/2, 19/16, 37/1	Beyt'u-llāhınṅ ş. 238/15
şāhib-kemāl A. olgunluk iyesi	ş.+ dın 14/2
ş.+ iṅṅ kolu 46/3	zevk-i ş.+ ṅṅ 204/22
şā' ika A. yıldırım	ş.+ lı 102/6, 110/8
ş. 13/17	şefāger A.+ F. rahatlık verici
şāli elverişli, uygun, iyi	ş.+ lik 62/25
ş.+ iṅṅ 101/11	şefī-ullāh A. Hz. Adem
ş. + en 233/1	ş.- kimin 100/11
şāniye A. sâniye	Şī A. Arap alabe harfi
ş. 100/22	Ş. 69/4, 99/4
şāhib A. iye, sahip	şenā A. dua, semâ
ş. 183/1, 240/21, 245/38	ş. 191/30, 77/44
ş.-i Zülfikār 245/30	
ş.-kırān oldu 136/4	

ş.+ da 119/16, 77/34	ş.+ a 177/1
ş.+ lı 75/5	ş.+ dın 59/8, 76/6
ş.+ sıdur 84/4	şowıtkâr T.+ F. zırh, savaş elbisesi
şen ^c ân A. derviş ve şeyh adı	ş.+ dur 242/13
ş. 238/17	şöhbet A. söhbet
şevâb A. sevap, doğru	ş.+ i 111/6
ş. 215/14	şûfî A. sofî, derviş
şevâb A. sevap, Tanrının vereceği ödül	ş. 62/23
ş. 10/9, 185/26, 37/26	ş.+ lık 60/19
ş.+ a 10/15	ş.+ sın 47/23
ş.+ ınġ 69/14, 70/31, 93/24	şulb A. bel,
ş.+ ın 243/33	ş.+ ındın 88/1
şiddîk A. Hz.Ebubekir'in lakabı	şulġul A. suyun kayama sesi,
ş. 92/31, 104/47	ş.+ â 202/5
şıdk A. doğruluk	şun ^c A. yaratıcılık
ş.+ ınġ 32/10	ş.+ unġ 210/17, 210/13
ş.+ ım 77/40	şūr A. İsrâfil'in kıyâmette öttürüleceği boru adı
şıfat A. sıfat	ş. 14/35, 20/29, 239/21, 76/58, 76/73, 83/9
ş. 128/5, 202/3, 230/63, 59/13, 59/15	ş.+ da 237/56
ş.+ ın 159/15	ş.+ ımı 76/20
ş.+ lı 154/12, 177/14, 177/20, 39/11, 39/15, 39/19, 239/11	şūret A. yüz, (vücut)
ş.+ lıdur 178/10	ş. 157/1, 173/2, 233/8
ş.+ lıġ 226/10, 39/27	ş.+ de 106/28, 236/27
şıfât A. sıfatlar	ş.+ em 158/9
ş.+ ına 210/11	ş.+ i 106/53, 59/15
şıfhân	ş.+ inġni 233/10
ş.+ ı 101/8	ş.+ im 57/7
şırâṭ A. yol, kıyâmet köprüsü	ş.+ inde 93/20
ş. 76/134, 90/19, 98/8	

ş.+ lı 39/7

şüm A. dilsiz, konuşamayan

ş.+ lıg 39/2, 39/23

ş. 160/27, 216/19, 49/24

şüretperest A.+F. grüntüye tapan

ş. 118/17

şülbet

ş.+ i 72/4

Ş

şagāl F. çakal

ş. 197/18, 242/7, 166/16

ş.-ı Nakşbendde 107/1

Şahşanem F.+ A. Şahşanem Garip sestanın
aşık olan kişiliği

Ş.+ i 137/24

şarāb A. şarap

ş. 103/9, 159/20, 191/35, 103/7, 238/9,
94/20

ş.+ a 169/23

ş.+ dın 163/5

ş.+ ındın 181/7

ş.+ lı 23/3, 31/13

ş.+ muṅḡ 129/6

ş. en 30/13

şark A. doğu

ğarb-u ş. 201/7

ş.-u ġarbtı 101/18

şakşak iki içi boş şeyin çarpışmasın- dan
çıkan ses. Örneğin iple birbirine bağla-
nıp oyuncak olarak kullanılan şeyein
sesi.

kaf-ı ş.+ dır 101/21

şay F. para, nakit

ş. 186/14, 21/18, 234/19

ş.+ a 41/3

ş.+ ılık 189/41

şayla - F. +T. süsleme

ş.- māyınmı 190/2

şā F. bkz. şah

ş.+ lık 62/2

ş.+ sı 97/2

şāb A. genç

şeyh-i ş. 104/41

şād F. sevinçli

ş. 164/8, 173/35, 186/18, 186/9, 223/24,
235/4, 29/27, 49/11, 5/27,

54/23, 67/7, 97/22

ş. + da 59/18

ş.+ lığı 193/1

ş.+ lık 10/15

ş.+ lıkları 76/41

şāfer F. büyük kanat, kuş

ş.+ i 245/15

şāfi'ī

ş. 226/24

şāgird A. çırak, öğrenci

ş.+ i 154/15, 245/53

Şāh F. şah

ş. 117/15, 238/6, 226/12, 227/13,
230/113, 230/114, 230/122, 230/72

ḡalk-u ş. 230/116, 230/12

ş.-ı Dūldūl 245/31

ş.-ı Nakışbend 23/1

ş.+ ı 20/62, 14/9

ş.-ı şafder 230/134, 245/5

ş.-ı İskender 57/20

ş.-ı merdān 104/45, 133/7	ş.+ ı 151/8, 60/20
hāk-isār ş.-ı merdān 245/53	ş.+ ınğa 61/23
Ş.-ı merdāna 12/16	ş. + lı 143/6
Ş.-ı merdāndın 12/7	Şām A. Suriye
ş.-ı merdānıng 109/22	ş. 101/3, 77/29
ş.-ı Perverdīgār 245/30	Ş. 101/17, 76/11
ş.-ı velāyet 230/123	ş.-çırāg'ıl-‘ālem muṭī‘ 136/3
ş.-u gedā 36/19	Ş.-ı şerif 166/4
ş.+ dın 245/50	ş.-u seher 119/11
ş.+ dur 219/7	Ş.+ da 128/9
ş.+ ı 13/33, 184/7, 66/31	Ş.+ dur 38/26
ş.+ ıdur 113/1	Ş.+ ı 237/19, 237/23
ş.+ ım 184/1, 74/5	çāştım-u ş.+ ım 181/8
Ş.+ ımdın 185/34	şān A. makam, iş, konu
ş.+ lar 121/1	ş.+ ınğda 192/21
Ş. + larıng 184/18	ş.+ ınğdın 156/20
ş.+ lıķ 179/7	ş.+ ımda 123/17
şāhbāza F. kartal, şāhin	ş.+ ına 57/14, 76/110
ş. 42/5	ş.+ ında 161/1, 161/3, 68/5, 72/9
şāhid A. tanık, şāhit	ş.+ ındın 76/26
ş.-i ‘ayn 1/5	şāne F. tarak
şāhzāde F. şehzāde	ş. 107/16
ş.+ ler 230/51, 230/56	şār F. Tm. T. Göklen ağzında şehir
şā‘ir A. şâir	ş. + i 226/1
ş. 236/1, 237/49, 237/5	şāyed F. belki, şâyet, eğer
ş.+ e 67/1, 98/1	ş. 204/14
şāl F. şal	şeb F. gece
ş. 213/2	ş. 168/9
ş.+ dın 54/7	rūz-ı ş. 184/20

- ş.-i mi' rāc 100/16
şebistān F. mahremlerin odası
ş. 77/29
şecer A. ağaç
ş.+ din 98/19
ş.+ ler 226/4
Şeddād A. İrem cenneti yaptıran zengin kişi
Ş. 76/37, 72/15
şefā' at A. şefa
ş. 214/8, 85/12
ş.+ dın 71/14, 123/10
ş.+ çı 106/25
ş.+ ınġ 119/23
Şefī' A. şefa
Ş.- 'ul müznibīn mahşer 119/9
Şefkat A. şefkat, rahim
Ş.+ ınġ 93/8
şeh F. şah
ş.+ lere 46/8
şehd F. çiçek nektarı, bal
zehr-u ş.-i şekker 59/2
şehādet A. şehit olma
ş. 70/31
şehīd A. şehit
ş. 105/24
ş.+ ler 90/12
ş.+ leriġ 210/19
şehir F. şehir
ş. 130/8, 132/18, 182/7, 230/146
ş.+ de 98/27
ş.+ dūr 85/10
ş.+ i 163/10
ş.+ ler 121/2
şehir F. şehir
ş. 63/34
ş.-i Ferhār 101/16
ş.-i Kişe 13/22
ş.-i vilāyet 101/6
Ş.-i zenān 101/23
ş.+ e 186/12, 240/11, 67/18
ş.+ i 230/102, 230/142, 235/11, 87/2, 174/23
ş.+ ınġizde 229/3
ş.+ ınġizdin 229/7
ş.+ ınġizge 229/6
ş.+ in 13/14, 13/17, 13/19, 13/26, 34/15
ş.+ inde 117/23, 128/19, 132/3, 170/11
ş.+ indin 36/13
ş.+ ine 109/1, 13/37, 227/1, 41/11
ş.+ ini 13/39
şek A. şer, kuşku
ş. 189/18, 189/27, 189/36, 189/45, 189/9, 230/133
ş.+ i 10/12, 54/11
şeker şeker
ş. 227/9
zehr-u şehd-i ş. 59/2
şem' A. mum
ş.-i çıraġı 170/35

ş.+ idin 9/7	şerī ^c at A. şeriat
şem	ş. 189/15, 191/11, 80/6
ş. 118/11	ş.+ siz 106/63
ş. + i 118/12	şerīf A. saygılı
şemāl A. rüzgâr	Şâm-ı ş. 166/4
ş. + ı 239/9	arż-ı ş.+ din 119/22
Şenāver F. suda yüzen	ş.+ e 76/11
Ş.+ lik 58/27	şerimsār A. utanan
şer A. kötülük	ş. 58/16
ş. 123/17, 221/16, 73/6, 79/4	şerm F. utanç
ḥayr-u ş. 173/17	ş.-i ḥayāsı 92/5
ş.+ din 187/3	şermende F. utanan
ş.+ ge 191/25	ş. 119/27, 123/20, 58/20
ş.+ im 165/11	ş.+ ni 204/14
ş.+ ḥi 187/17	ş.+ yem 245/28
Şer ^c A. şeriat	şerḥ A. açıklama
Ş. 189/12	ş.+ in 142/7
Şerbet A. içecek	ş.+ ini 142/17, 237/51
ş. 70/5	şerṭ A. koşul
ş.+ de 169/13	ş.+ i 90/1
ş.+ din 142/21, 179/9	ş.+ imdin 199/8
ş.+ in 237/7	ş.+ siz 83/8
ş.+ ini 48/15	şekāvet A. acımasızlık
şerāret A. yaramazlık, kötülük	ş.+ din 192/5
ş.+ din 189/6	şevir < şebgir F. gece soyguncusu
şeref A. şeref	ş. 223/26
ş.+ li 118/7	şevket A. şevket,
şerer A. odun uçgunu	ş. + inġ 203/10
ş.+ indin 51/13	şevķ A. coşku, şevk

- ş. 189/43, 224/4
 ş.+ din 100/17
 ş.+ e 171/19
 ş.+ inġ 15/10, 174/2, 181/7, 224/5
 ş.- ĩinġdin 201/9
 ş.+ indin 202/6
 ş.+ ine 210/17, 99/11
 şevġlen - şevklenme
 ş.- ür 232/14
 şeydā F. âşık
 ş. 91/11, 130/15, 163/3, 70/10
 mest-i ş. 176/3
 ş.+ muġ 129/20
 şeyle şeyle
 ş. 231/19
 şeyġ A. yaşı, şeyh
 Ş. 238/17
 ş.-i şāb 104/41
 ş. + ler 159/18
 şeytān A. şeytan
 ş. 10/25, 17/12, 105/16, 1/7, 10/3, 16/3, 105/31, 188/12, 189/25, 20/14, 202/11, 232/23, 234/3, 40/27, 45/2, 69/13, 72/2, 83/10, 83/4, 84/5, 93/3, 95/22
 Ş. 141/9
 nefis-i ş. 180/12
 ş.+ a 191/12, 20/13
 ş.+ dın 69/23
 ş.+ dur 214/5
 ş.+ ı 156/5
 ş.+ ıdın 232/9
 ş.+ ıdur 191/6
 ş.+ inġ 188/19, 191/25, 237/7
 Şibli A. Ebubekir Şibli, ünlü mutasavvuf adı
 Ş. 238/18, 65/10
 Ş.+ ni 97/7
 Şidde kemer
 ş.-yi güldar 243/29
 Şiş A. Hz. Adem'in oğlu
 Ş. 154/7
 şikāt A. şikâyet
 ş. 140/1
 şikeste F. kırık
 ş. 170/26
 şikve A. şikâyet
 ş. 155/18
 Şimr A. Kerbelâ'da imam Hüseyin ile savaşılan kişi
 Ş. 170/7
 Şin A. Arap alafabe harfi
 Ş. 69/13, 99/11
 şir F. arslan
 ş. 110/3, 145/10, 183/14, 183/5, 183/8, 193/22, 213/15, 218/16, 36/12, 42/10, 43/12, 8/11
 ş.-i Döldöl 101/14
 ş. + i 144/15
 ş.+ e 183/2, 24/16
 ş.+ i 180/15, 184/9, 19/10, 42/4

ş.+ ler 216/15	şo o, şo
ş.+ leriṅ 184/7	ş. 104/7, 125/6
şôr F. tuzlu	ş.+ lar 115/16
ş. 108/19, 24/17, 5/11, 66/39	Resûl'u-llâh ş.+ lar 115/4
Şirâz F. İran'da şehir adı	ş.+ lardur 104/44
Ş.+ ı 13/28	ş. + n 67/9
Şayser-u Ş. 101/8	ş.+ da 223/15, 237/10, 237/14, 240/23
Şîrîn F. tatlı, Ferhâd'ın mâşuku	ş.+ ça 81/10
ş. 10/25, 146/10, 160/10, 204/19, 205/17, 211/1, 230/77, 24/18, 245/18, 3/22,	ş.+ ndadur 226/1, 226/20, 226/25, 226/10, 226/15, 226/2, 226/3, 226/4, 226/5
48/5, 76/54, 94/5	şoṅg son
Ş. 206/6	ş.+ a 218/36
Ş.+ i 137/10	şol o, şo
Şirket A. iştirak, katılım	ş. 10/24, 104/11, 104/26, 104/4, 104/41, 104/5, 104/51, 104/9, 114/9,
ş.+ i 64/14	115/15, 239/18, 118/12, 121/14, 140/12, 196/28, 237/30, 237/44, 237/7, 240/21, 240/22,
şîrḥora F. süttten kesilmemiş bebek,	240/27, 240/29, 39/30, 5/18, 77/37, 85/12, 85/6
ş. 230/25	Şovḥın < şebihun F. geceleyin saldırı
Şîrvân F. İran'da şehir adı	ş.+ ın 223/26
Ş. 227/15, 65/21	şöhret A. ün, şöhret
Ş.+ a 101/7	ş. 118/22, 189/1, 191/25
Şîşe F. cam	ş.+ i 100/7
ş.+ si 242/11	şöyle şöyle
şitte süslenen kemer	ş. 115/14, 136/4
ş. 87/7	şu bu, şu
şikve şikâyet	ş. 106/22, 14/24, 14/8, 199/8, 223/31, 246/22, 58/34
ş. 139/11	ş.+ nça 221/13, 63/21, 230/26, 63/35, 153/15, 66/36, 97/5
şîve F. işve, nâz	
ş.+ li 243/	
ş.+ lik 226/5	

ş.+ nçaklı 31/7

ş. + ne 190/7

ş.+ nı 121/5, 95/14

şunğa Tm. T. şuna

ş.+ a 246/15

Şu'ayb A. Hz. Musa zamanında onun
kayınpederi olan peygamber

Ş.+ ing 62/9

Şu' le A. ateş alevi

ş. 118/11, 167/11, 65/19

ş.+ si 101/3

ş.+ siz 20/23

Ş. + sinde 239/9

Şum F. uğursuz

ş. 188/12, 192/24, 214/5, 244/13

şunğar kuş adı,

ş.+ ım 65/26

şüh F. sevinçli

ş. 173/7

ş.-endāz kırılan 242/4

şükr A. şükür

ş. 16/9, 179/34, 232/14, 245/12, 32/18,
49/26

ş.-i lilleh 228/8

ş.+ in 44/6

ş.+ ini 61/2

şükür A. şükür

ş. 117/1, 2/26

şümdi şu an

ş. 67/16, 67/18

şütür şotor< F. deve

T, Ṭ

Ṭaleb A. istek, talep

ṭ. 203/4, 173/6

ṭ.+ de 139/15

ṭ.+ i 219/15

ṭama^c A. aç göz, para göz

ṭ. 24/10, 52/3, 69/16

ṭ.+ sını 193/3

ṭ. + da 70/20

Tm. T. ṭamā

ṭ.+ sı 223/38

ṭ.+ sını 3/10

ṭa^cn A. hakaret

ṭ. 7/14

ṭavḵ A. kolye

ṭ. + ı 105/8

ṭavūs A. kuş türü, tavuskuşu

ṭ. 66/31

Ṭay A. Arap alfabe harfi

Ṭ. 69/16

Ṭ. 99/13

ṭayr A. uçma

ṭ. 245/12

ṭayrān A. uçuş

ṭ. 237/36, 240/19, 213/14

ṭa^cām A. yiyecek, gıda

t. 18/4

t.+ a 44/19

ṭabīb A. tabib, doktor

t.+ i 173/33

tabşır - tavsiye, sipariş

t. 44/23

t.- ınğ 104/63

Tm. T. +ır > tabşır 76/58, 70/26

tabūt A. tabut

t.+ lar 70/34

taṅḡla sonra

t. 17/28, 77/51

Taṅḡrı Tanrı

T. 10/6, 117/7, 118/28, 128/27, 138/1, 160/17, 189/28, 223/11, 223/53, 240/3, 61/18, 72/11, 73/5, 77/33, 89/7

T.+ dur 240/

T.+ nıṅ 237/25

T.+ sı 50/36

T.+ ya 167/10

T.+ a > Tm. T. : Taṅḡrā 44/23

T.+ ım 18/18

T.+ nıṅ 80/8

tafil - bulunma

t.- maz 175/17, 19/18

t.- ur 85/8

taḡyīr

t. 124/19, 192/12

Tahrān F. Tahran, İran'ın başkenti

T.+ a 212/18	t.+ ur 143/4
Ta' līm A. öğretim	tanış - tanışma
t. 230/128	t.- ıp 76/106
tamām A. tamam, son	ta' ne A. A. hakaret
t. 104/27, 243/9, 245/52, 145/11, 230/100, 230/64, 25/12, 71/8	ṭ.+ sin 186/17
t.+ dur 38/27	ta' zīm A. saygı
tummān < tonbān F. pijama	t. 245/25, 245/6
t.+ lı 76/81	taḥsīn A. övgü,
taṣṣandır - lezzetlendirme, tat verme	Allāh-u-ekber t. 230/148
t. + ır > taṣṣandıyr 94/26	taḥt F. taht
tamuğ cehennem	t.+ a 76/141
t. 202/8, 41/7, 139/7, 140/15, 155/14, 239/2	t.+ ı 4/21, 74/4
t.+ dadur 47/27	t.+ ina 5/23
t.+ ınġ 47/22, 7/13, 98/7, 189/26	t.+ ında 113/2, 182/17, 65/13
t.+ lıķ 40/24	t.+ ını 144/11
t.+ lıķ 14/23	t.+ ınıġ 97/2
tanı - tanıma	t.+ lar 140/6
t. 44/11 , 5/22	t.+ lı 113/8
t.- maz 134/22	taḥta F. düz, saf
t.- ra 243/24	t.+ dır 178/11
t.- ur 76/102	taḥkīķ A. hakikatı bilme
t.+ ı 127/6	t. 189/41
Tm. T. tanır	t.+ a 213/9
t.+ ır > tanıyr 106/26, 52/13, 52/14, 52/15	tap/f - bulma
tanıyr tanımak	t.- a 128/26
t.+ ġa 57/1	t.- an 37/27
tanıl- tanılma	t.- ar 13/5, 199/18, 204/2, 3/21
	t.- dı 100/5, 118/22, 189/1, 230/6
	t.- dıġ 120/7

t.- dılar 208/11	tapdır - buldurma
t.- dık 230/124	t.- maz 21/9
t.- ğan 189/7	tapıl - bulunma
t.- ğay 49/2	t.- ğaymu 58/34
t.- ıp 186/9, 204/4, 230/71	t.- masa 198/12, 198/2, 198/4, 198/8, 198/16, 198/20
t.- madı 144/10, 230/70, 81/15	t.- maz 199/12, 199/16, 199/2, 199/20, 199/24, 199/28, 199/4, 199/8
t.- madım 12/40	t.- maz 8/4
t.- masağ 49/24	ṭahāret A. temizlik,
t.- mağ 66/35	ṭ. 230/52, 118/16, 230/67
t.- may 244/23, 221/34	ṭahūr A. temiz
t.- mayanlar 213/8	ṭ.+ dın 30/13
t.- mayın 137/9, 2/19, 2/22, 2/7	ṭa' lamūn
t.- maz 13/34, 14/13, 151/7, 151/8, 18/21, 192/12, 209/13, 213/28, 26/5, 28/14	ṭ. 237/17, 237/21
t.- mışam 181/6	Ṭūbā A. cennet ağacı
t.- sa 156/19, 186/7, 189/35, 198/15, 213/12, 213/16, 213/2, 213/20, 213/24, 213/28, 213/4, 213/8, 9/18, 9/27, 9/4	ṭ. 230/117
t.- sağ 37/26, 43/27, 54/26, 6/7	Ṭ. 76/147
t.- sam 21/9, 4/26	ṭā' at A. ibâdet
t.- sağ 230/75	ṭ. 10/14, 48/9, 62/20, 47/19
t.- şur 41/25	ṭāğūn A. tâun hastalığı
t.- a 49/17	ṭ. 13/22, 191/36
t.- an 186/4	ṭākat A. dayanma
t.- ar 124/19, 14/10, 160/19, 209/7, 223/49, 47/14, 71/1	ṭ.+ ınğ 203/8
T.- ar 243/33	ṭālī' A. baht, tâli
t.- ıp 18/3	ṭ.+ ınğ 53/3
t.- ıpdur 30/4	ṭ.+ ım 1/3, 138/2, 17/19, 199/22
	ṭālib A. isteyen, tâlip
	ṭ.-i dīdārınğ 99/13
	ṭāmi' aç göz

. + a 189/14	Tatar Trk topluluğu
s F. kap, şarap depolama kabı	T. 85/9
. + a 86/1	Tağdir A. irde
. + ı 97/28	t.-i Hağdur 204/10
. + ın 86/4	t. 149/17
on elbise, Tm. T. tn	t.-i ecel 19/18
. + ları 20/66	t. + dın 218/14
araf A. taraf	t. + e 199/25, 230/89
t. + a 22/8	tağşr A. kusur, suç
t. + ınęa 233/4	t. + lar 189/31
tarlaņę kartal gibi av kuşu	Tağı A. 9. İmam
t. 243/28	T. + ya 170/32
tart - ęekmek	Tağşm A. blme
t.- ar 65/28, 8/5	t. 64/10
t.- dı 244/25	tağv A. takva
t.- ıp 212/18, 223/20	t. 189/17
tasla - taslama,	t. + nı 189/17
t.- sa 218/14	tav kıvrık
t.- saņę 22/14	t. 168/26
taş taş	taviş ses, ayak sesi
t. + dın 159/7	t. + da 98/14
t. + ın 191/19	tavl - kıvrırma
taşla - atmak	t.- p 171/3
t.- dı 72/15	avr A. davranış
t. + dım 107/18	. 13/12
taşlan - atılma	tay semt, taraf
t.- ur 52/5	t. 148/13
tat Trk olmayan	tayan - dayanma
t. 98/28	t.- maz 233/6

tayağ dayak	t.+ dur 151/5, 91/3
t.+ da 43/10	t.+ ı 119/5, 67/15
taydur - kaydırma	t.+ lı 113/8
t.- dı 65/27	Tācık F. Tacik
tayyār hazır	T.+ e 179/7
t. 230/12, 230/150, 230/30, 230/36, tağ dağ 61/20	t.+ ıngdın 88/19
tā F. (edat) tā	Ṭāhā A. Kuran'da süre adı
t. 114/4, 122/7, 170/38, 181/12, 181/9, 228/8, 230/38, 243/10, 245/40, 47/27, 61/15, 61/2, 61/5, 88/10	Ṭ. 119/20, 92/30
tāb F. dayanma	Ṭāhir temiz
t. 139/19, 155/12, 159/5, 176/11	Ṭ. 137/22
tābağ/ğ kap,	ṭeblebāz A. + F. davul çalan
t.+ ı 52/8	ṭ. 104/18
t.+ ın 191/19	ṭavāf Kabe'yi ziyaret etme
tābān F. parlak	ṭ. 189/14, 23/17
t. 117/9	ṭ.+ ın 42/28
māh-ı t. 68/2	ṭürfe A. şaşırtıcı
tābi ^c A. tâbi, uyan	ṭ. 59/2, 59/5
t. + i 189/25	tāki F. (edat) tāki
tābiş F. güneş ışıklanması	t. 218/11
t.+ e 159/5	tālaṅg soygun
tāblaş - moral verişme	t.+ ı 243/6
t.- ıp 160/1	tālan soygun
tāc F. taç	t. 176/14
t. 125/13, 136/2, 92/27\ 29/6, 76/137	t.+ a 174/20
t.-i a ^c lādur 209/6	t.+ dur 27/25
t.-i seri 226/22	t.+ çı 27/1
t.+ dın 170/18	t.+ lar 236/10
	temizle - temizleme

t.+ ip > temizlāp 216/11	t.+ din 94/11
tās F. kap,	tāzele - yenileme
t. 175/25, 86/2	Tm. T.+ ir > tāzelār 193/14
t.+ ı 52/8	tāzı avlanma köpeği
taş taş, Tm. T. dāş	t. 42/3
t.+ lar 155/8, 244/16	t.+ dur 189/23
tat - tatma, Tm. T. dāt-	tebāh A. fesat, yok olma
t.- mayın 33/20	‘ömr-i t.+ ımdın 185/31
tāy eş, çift	tebrik A. tebrik, kutlama
t. 186/13, 202/4, 21/20, 231/14, 243/32, 68/7	t.+ dür 239/29
t.+ ı 242/20	tebsird - susuzluktan kuruma
t.- dur 218/20	t.- ip 55/3
t.+ sız 218/34	tecellī A. görünme, ayan olma
tay - Tm. T. tāy sapma, kayma	t. 100/17, 97/2
t.- maz 214/12	nūr-ı t. 75/3
tüykür - tükürme	tedbīr A. tedbir, çare bulma
t.- ip 104/60	t.+ im 57/13
tüyn karanlık	t.+ ler 221/6
t.+ inġ 104/1	t. 175/28
tüynik düġnük, çadırın çemberi	t.+ ine 144/10
t.+ de 201/7	tetārık “tedārük” A. hazırlık yapma
t.+ siz 106/8	t. 126/27, 55/12
tüys asli, gerçek	teşadduk A. sadaka verme
t. 50/26	t. 191/14
tāze F. yeni	teñg F. dar
t. 116/14, 117/9, 139/5, 14/36, 157/10, 182/3, 195/9, 20/28, 204/2,	t. 219/10, 89/11
23/4, 230/67, 3/3, 7/20, 71/4	t.-i dest 18/21
‘Uruben-etrāben t. 142/23	teñgñge para, sikke
	t.+ dür 223/38

te'şib A. reassüp, bağnazlık

t. 165/14, 191/11, 212/2, 73/5, 34/1,
133/17

t. + i 220/20, 22/19

t.+ in 26/14

teferrüc A. seyahat, eğlence

t.+ dür 38/6

tehr dayak, Tm. T. dēhre,

t.+ ine 41/9

tek F. tek. bir,

t. 106/49, 106/50, 106/51, 106/64,
178/9, 182/19, 182/33, 182/35, 199/2,

208/5, 212/13, 212/14, 3/24, 43/12,
43/16, 43/2, 43/20, 43/22, 43/23,

43/24, 43/28, 43/4, 43/8, 65/35, 65/5,
68/2, 76/121, 76/122, 76/123,

77/48, 77/49, 81/11

t.+ i 89/13

Teke Türkmen boyu

T. 25/15, 34/11

Tekebbür A. gurur

t. 105/7

tekin gibi

t. 211/2

telbe deli, divane

t. 12/4

telāş F. çaba,

t.+ dın 108/10

t.+ lar 4/12

t.+ ı 240/9

telmir - kendini yitirme

hey-vāy t.- ip 231/14

t.- ip 131/15

telvās hevveslenme

t. 223/55

temāşā A. seyetme, gezip görme

t. 44/26, 88/16

t.+ dur 38/6

t.+ ğa 33/13

t.+ sın 14/11

temennā A. dilek, istek

t.+ sı 218/29

temir demir

t. 76/85

Temirbat özel isim, devin adı

D. 66/30

Temiz A. temiz

t.+ li 5/1

ten F. vücut, beden

t. 1/7, 108/19, 11/4, 116/8, 121/3,
122/2, 126/11, 127/14, 141/13,

156/14, 158/3, 167/19, 168/1, 168/25,
174/23, 180/3, 186/1, 199/25, 21/19,

213/21, 221/21, 221/5, 224/3, 3/21,
37/25, 40/20, 41/10, 41/5, 52/18,

55/6, 63/17, 69/32, 97/26

t.+ de 109/21, 125/9, 15/2, 169/17,
181/9, 198/20, 210/5, 222/12, 230/93,

243/10, 48/5, 84/14, 95/20, 100/26,
119/17, 171/11, 185/18

t.+ dedür 181/9

t.+ din 146/10 ayrıl.sa, 188/8, 233/5, 58/6	t.- dikçe 46/4
t.+ e 14/36	t.- dükçe 162/11
t.+ i 139/19, 2/27, 231/3	t.- ende 98/16
t.+ inġ 108/7, 167/14, 167/15	t.- inġ 126/20
t.+ inġde 80/8	t.- ürken 190/20
t.+ im 199/22, 231/3	terinġ derin, DLT 606/497 ‘derin; Oguzlar her derin ve çok seye terinġ derler.
Zü’l-Celalim t.+ im 123/5	t. 35/18, 43/3, 49/19, 58/27
t.+ imde 204/8	terk terk etme
t.+ in 81/10	t. 116/3, 223/33, 230/78, 233/6, 41/27
t.+ inde 64/16, 76/49	t.-i cân 114/11
t.+ indin 185/9, 9/4	t. + i 221/2
t.+ ine 26/11	Termiz şehir adı
t.+ leri 20/67	T.+ e 13/22
t.+ ni 62/18	Terös F. “der-ḥāst” istek
tenhā F. yalnız, tek	t. 50/15, 209/14
t. 101/12, 175/23	t.+ ı 223/39
t.+ lık 62/4	t.+ ım 116/3, 223/35, 41/27
Tezerv sülün, kuş türü	ters ters
T. 243/	t. 159/14, 83/16, 83/4
Teht A. alt, aşağı	Tersā F. hırısstıyan
t.- uşşara denġeç 109/20	T. 85/9, 133/9
ter F. nemli, tâze	Tesbîh A. tesbih, Allah’ı övme
t. 110/4	t.+ im 77/26, 168/14
terbiyet A. eğitim, terbiye	tesellā A. avuntu giderme, dinlendirme
t. 213/21	t.+ dur 209/12
t.+ i 192/6	teselli bkz. tesellā
terāzū F. ölçü aleti, tartı	t. 125/12
t. 76/30	teşhed A. tanıklık etme
terfen - titreme, çabalama	yevm-i t. 1/5

teşvîş A. karışıklık,	t.- ar 47/24
t. 136/11	t.- arlar 189/35
t.+ inġ 227/18	ti - demek, söylemek
tevbe A. tövbe	t.- yer 60/1
t. 127/7, 167/10, 168/11, 175/12, 18/18, 188/24, 49/20, 69/3	hū-hū t.- yüp 228/17
tevekkel	t.- di 230/125, 230/17, 230/15
t. 44/23, 79/6	t.- di-yu iki 69/7
tevellā A. dostluk,	t.- genler 49/28
t.+ dur 209/14	t.- p 230/119, 230/120, 233/11,
tevfiķ A. başarı verme, Allah'ın yardımına kavuşma	t. + yüp 239/19
t. 4/25	t.-yu etdi 230/118
āb-ı t. 190/13	t.- ydi
t.+ inġ 188/24	Tī, Arap alfabesi
t.+ inġni 210/10	T. 99/3, 69/3
t.+ li 59/16	tiŋle - dinleme
Tevrāt A. Hz. Musa'nın kitabı	t.+ inġ > tiŋlāŋ 230/102
T.+ da 118/13	Tiflīs şehir adı
Tevrīz A. Tebriz şehiri	Ḳarş-u T. 101/16
T. 150/8	tīġ kılıç, keskin alet
tey F. "teh" dip	t. 72/7
t.+ indin 5/5	t.-ı tīzi 218/4
t.+ ine 155/14, 196/18	t.+ sız 164/9
teyyār hazır	t. 12/14
t. 64/10	tik - dikmek
tezvīr A. hile,	t.- erler 76/78
hiley-i t.+ ler 189/33	tiken diken
tıķ - zorla sokma, doldurma	t. 156/12, 94/33
t.- ancıdur 189/26	t.+ din 65/29
	t. + e 198/7

til dil

t. 121/3, 17/11, 190/20, 3/1

t.+ inġni 234/6

t.+ im 58/37

t.+ indin 245/52

t.+ ler 244/17

t.+ lerin 76/51

t.+ li 14/7

t.+ de 185/11

tol - Tm. T. dōl-, dolmak

t.- ar 46/10

t.- dı 189/4

t.- durdılar 230/45

t.- ğun 202/2

tile - dileme, Tm. T.

t.+ ip > tilāp 172/15

t.+ ir > tilār 185/33, 186/3, 201/11,
204/12, 241/11

t.+ kge 58/37

tilen - dilenme

t.- ey 188/5

tiley fırtına

t.+ dür 158/15

t.+ e 158/17

tilki tilki

Tm. T. + e(yön) > tilkā 42/10

t. 108/21, 183/2, 183/8, 24/15, 35/10,
36/12, 78/12, 8/11

t.+ dür 108/20

t.+ ler 42/3

t.+ si 34/8

tilkülēn - saklanma, görünmeme

t.- ip 153/16

tīmār F. eğitme, seyislik

t. 120/11, 181/14

t.+ lı 243/28

ton elbise,

t. 120/1, 126/22, 151/8, 186/2, 198/2,
230/151, 76/31

t.+ in 20/18, 237/2

t.+ ina 76/109

t.+ ını 236/3, 76/32

t.+ lar 106/43, 59/20

t. 143/1

t.+ uñg 69/32

tīr F. ok

t.-i kazaşın 158/7

t.+ e 183/14

t.+ i 184/11

t.+ im 57/14

tirel - dirilme

t.- ür 20/32

tirik diri

t. 56/12, 3/1

t.+ dür 128/6

t.+ ler 37/14

tirme şal ve kumaş çeşidi

t. 143/6, 151/8

titre - titreme

Tm. T.+ ir > titrār 76/17

t.- dūr 199/22	t.- up 35/27
t.- yūp 155/4	tofraḡ/ġ toprak
t.- yūr 59/12	t.+ a 52/7
titret/d - titretme	t.+ ina 63/6
t.- ūr 89/8	t. + a 238/18
titreş - beraber titreme	toġsan doksan
t.- ūrdi 133/14	t. 42/10
tiz F. keskin, hızlı	t.+ da 88/27
t. 2/12, 213/6, 44/24	t.+ dın 134/24
t. + i 218/4	tol - dolma
t.+ dın 204/5	t.- uġ 201/2
t.+ rāk 207/8	tölek/g ödeme, ödev
toz toz	t.+ i 242/18
t. 159/5, 161/8, 176/9, 21/24	tomaşakār A.+F. seyirci
t.+ ıdur 239/26	t. 27/14
tozan toz	tomus yaz
t.+ a 118/19	yāz-u t. 82/17
tōba tövbe	toĥım çekirdek
t.+ nı 42/13	t. 231/9, 48/20
tonġ - donma	toĥm çekirdek
t.- ıp 244/5	t.+ ın 33/16
tonġnguz domuz	toĥtaş - dert azalma, sakinleşme
t. 20/42	t.- arġa 33/10
tofıḡ/ġ topuk, ayak bileġi	Toprak/ġ toprak
t.+ na 142/22	T.+ ı 52/8
t. 204/19	t. 21/24, 40/14
tofuḡ ayaġın kabarık kemiġi	t.+ dur 122/2
t.+ lı 243/23	tor aġ
tofil - hamle yapma, saldırma	t. 146/8, 153/9

törd dörd	t.- dı 104/54
t.+ i 116/1	toğsan doksan
t.+ in 152/16	t. 237/52, 237/56, 25/12, 44/1,
t.+ inde 134/2	toğkuz dokuz
torfağ/ğ toprak	t. 101/5,
t.+ a 127/14, 79/1	toğuz dokuz
t.+ ıdur 72/4	t. 157/2, 230/106, 65/31, 230/98,
t.+ na 175/12	237/52, 237/56, 238/35, 88/3
t. 136/12, 159/6, 65/28, 93/13	t.+ ı 236/27
t.+ dın 135/1, 79/1	toviş ses, âvâz
torla - ağla tutma	t.+ lı 243/26
t.- yup 19/9	tovlâ - döndürmek
torsık/ğ hayvan adı	t.- p 8/5
t.+ a 42/9	tovs - zıplama
tört/d dörd	t.- ar 76/90
t. 101/20, 104/17, 104/5, 104/63, 11/2,	tovsan tavşan
117/14, 118/6, 144/1, 154/20,	t. 5/11
155/16, 166/1, 168/34, 177/9, 20/28,	toy düğün
200/11, 200/3, 200/9, 216/9, 221/11,	t. 183/11
221/12, 226/21, 226/23, 230/104,	t.+ da 143/6
230/129, 230/96, 235/10, 236/22,	t.+ dur 189/22
237/39, 240/11,	t.+ ina 76/95
240/7, 246/19, 28/6, 31/19, 34/10,	toyır - doyurma
38/15, 38/17, 39/30, 65/4, 72/16,	t.- maz 24/15
76/63, 88/10, 88/13, 90/3, 98/15	toynağ toynak, hayvan tırnağı
‘âli-câhi t. 81/11	t. 178/9
t.+ dür 118/21	toz toz
t.+ inci 39/13, 40/17	t. 238/18
t.+ incisi 39/32	tozı - toz olma
toğın-dokunma,DLT341/275	t.+ ip > toziyp 37/8
döğülmek	

töhma A. töhma

t. 10/27

t. 12/29

Ṭūbī A. cennet ağacı

t.+ dīn 234/7

Ṭ.+ mīng 237/26, 237/30

t.+ e 195/10

tūfān F. fırtına

t.+ i 34/16

t.+ ında 101/12

tök - dökme

tūğ bayrak

t.- dī 230/47

t.+ ını 76/92

t.- e 28/10

tuğun avlanma kuşu, kartal

t.- er 239/33, 29/3

t. 243/28, 34/5

t.- ip 12/3

t.+ ım 153/9

t.- māge 72/8

tullan- Göklen ağzında kendini değersiz etmek

t.- mekge 189/43

tol: sıvı şeydeki değersizçöküntü

t.- se 192/27

t.+ up 2/9

t.- seṅg 120/12

ṭulu^c A. gün ve ay doğuşu

t.- üp 11/10, 11/11, 11/6, 11/9, 2/11, 93/13

ṭ. 1/3

t.- üpdür 21/8

tupān F. fırtına

t. 220/9

t. 240/18

tökül - dökülme

tur - kalkmak

t.- ür 20/22, 230/5, 36/16, 76/67

t. 175/8, 223/52, 45/1, 61/24, 62/4, 69/22, 78/13, 99/3

töre - ortaya çıkma, yaratılma. DLT 417/327
'yaratmak, pırlanlama

t.- a 106/33

t.+ ir > törār 68/1, 153/17, 68/10, 68/12, 68/14, 68/2, 68/4, 68/6, 68/8

t.- aṅgda 197/6

t.- p 81/19

t.- agör 199/13

t.- ar 194/8, 228/16, 76/66

töre han, bey

t.- arlar 20/49, 76/78

t.+ si 66/30

t.- ayın 130/7

t. 183/4

t.- dı 105/3, 116/2, 153/20, 159/18, 171/23, 172/14, 224/3, 230/111, 230/143,

t.+ likde 218/34

230/87, 54/2, 86/3

töz - dayanma

t.- dım 105/1, 12/37, 23/17	tut - tutma
t.- ğan 58/27	t. 160/8, 178/1, 2/12, 2/16, 2/2, 2/20, 2/24, 2/28, 2/4,
t.- ıp 104/65, 175/19, 215/5	2/8, 215/8, 230/58, 246/11
t.- ışlı 243/22	t.- a 116/23, 186/18
t.- ma 104/8	t.- agör 233/17
t.- maz 21/10, 21/15	t.- agörgin 246/10
t.- māğa 31/27	t.- am 124/4
t.- sa 212/9, 219/1	t.- an 102/25, 106/57, 110/12, 152/12, 163/3, 168/21, 177/1, 191/13, 20/6,
t.- sañg 3/12	214/13, 46/3, 6/14, 86/7, 94/3
t.- sam 206/7	t.- anda 134/21
t.- up 116/28, 128/5, 230/148, 24/2, 24/5, 34/7	t.- anıñg 13/5, 94/4
Ṭūr dağ adı	t.- ar 106/15, 116/28, 126/17, 162/8, 183/6, 194/8, 232/19, 234/15, 34/18,
Ṭ. 75/9, 132/6	82/13, 89/10, 93/10
Turaç kuş adı	t.- arğa 31/9
t. 77/34	t.- arlar 191/34, 240/23
turāb A. toprak	t.- armış 97/12
t. 174/23	t.- asıñg 43/18
t.+ a 167/15	t.- asın 18/19
Tūrān orta asya Türk yurdu	t.- aş-ar 14/34
T. 150/8	t.- dı 104/29, 104/9, 124/8, 137/7, 144/4, 153/12, 171/18, 230/131, 230/56,
T.+ dur 184/13	230/68, 245/41, 49/4, 86/4, 86/6, 97/23
turış - kalkma,	t.- dılar 31/22, 62/16
t.- ar 198/3	t.- dım 117/13, 94/8
turşıt - ekşiletme	t.- dırmaz 162/10
t.- ma 95/3	t.- dır-maz 42/9
tus - tutmak, yakalama	t.- dır 94/7
t.- dı 54/2	t.- dır 214/5
tus sağ tutuklu	
t.+ dur 237/14	

t.- ğan 230/145	tutdır - tutdurma
t.- ğın 97/28	t.- maz 157/4, 175/21
t.- ğun 2/1	tutıl - tutulma
t.- ıcaķ 49/8	t.- an 169/6
t.- ıp 196/24, 221/12, 230/32	tüket/d - bitirme
t.- ma 193/3, 194/13	t.- ip 11/7
t.- madı 137/21, 153/8	tükel belli bir sayı, tam
t.- madıñg 62/24	t. 33/4
t.- mağın 168/4, 6/17	tüken - bitme
t.- maķ 133/18, 69/10, 69/35, 69/4	t.- mez 142/16, 148/10, 167/17, 186/8, 230/47
t.- maz 194/4, 230/39, 26/13, 59/14, 94/1, 96/6	t.- ür 167/12, 82/5
t.- māğa 225/27, 244/1, 3/15	tümen Moğ. çok, binlerce
t.- mış 115/2, 226/1, 39/1, 55/18, 71/5	t.+ din 18/6
t.- mışam 181/6	t.+ lik 41/3
t.- muş 196/15, 76/29	t. 18/27
t.- sa 9/1	tün katanlık
t.- sañg 156/4, 160/18	t.+ inde 128/1
t.- salar 173/16	tür A. çeşit
t.- sam 211/4, 238/29	t. 12/19
t.- ubān 76/108	türbet A. toprak, türbe
t.- ulsa 86/8	t.+ ine 118/20
t.- ul-up 20/23	türfek Tüyleri savrulmuş zaif yavru kuş, Metatez: tüprek > türpek > türfek, DLT 305/252, Tüpir- rüzigar esmek ve toprağı savurmak. Macarcadaki yavru kuş, civciv anlamında törpek sözcüğünde de bu metatez görölmektedir. (grimmstories.com, Macarca ve Türkçe çevirisi “ormandaki Cüceler”.
t.- ul-ur 76/22	t. 65/26
t.- up 104/50, 105/35, 162/18, 171/15, 196/12, 37/20, 81/4	Türk Türk
t.- updür 48/15	
t.- us-maz 37/18	
tutaşdır - alevlendirme	
t.- dı 172/10	

t. 13/19, 13/26, 13/28	tüys öz, asli
t.+ āna 207/6	t. 100/28
t.+ e 98/28	t.+ li 38/8
t.+ ler 121/9	ta ^c am yemek
Türki Türk halkları, Türkmenler	ṭ. 16/1, 180/13, 44/1
T.+ yā 25/13	ṭ.+ ğa 230/19
Türkistān orta Asya	ta ^c at ibâdet
T.+ a 136/14, 85/6	ṭ. 214/14
T.+ ı 91/9	toğuz dokuz
Tüsse duman	ṭ. 98/4
t. + e (yön) < tūsṣṭā 108/21	
tüş - düşme, inme	
t.- di 63/7	
t.- er 11/13, 124/12, 230/93, 28/14	
t.- erler 177/6	
t.- geç 230/9	
t.- gen 66/42	
t.- mez 94/17	
t.- miş 224/1	
t.- se 179/7, 209/1, 9/15	
t.- ti 61/6	
t.- üp 21/13, 36/3, 94/25	
tüşek/g döşek	
t.+ inġ 180/6	
tütün tütün	
t. 14/27	
t.+ im 171/2	
tüy kuş kanadındaki tüy	
t. 36/16	

U, Ü

ur - vurma

u. 184/5, 217/13

u.- an 121/14, 236/12

u.- anda 242/1

u.- ar 134/18, 14/18, 151/1, 163/4, 188/8, 223/22, 239/34, 240/17, 246/16,

4/15, 65/19, 66/40, 83/4

u.- arlar 40/22, 47/17

u.- dı 105/7, 118/11, 12/13, 12/15, 23/10, 88/19

u.- dıñg 88/18

u.- dıgım 83/20

u.- dılar 62/17

u.- dım 12/38, 12/4, 153/15

u.- ğay 233/15

u.- ğın 10/5

u.- ıbān 109/1

u.- ıp 182/21, 212/16, 230/59

u.- lan 43/10, 43/8

u.- lur 20/48

u.- ma 223/9

u.- sa 167/11, 192/28, 83/10, 239/21

u.- sañg 24/12, 24/13, 24/16, 24/2, 24/20, 24/4, 24/8, 53/2

u.- sam 125/9, 29/9

u.- smlar 175/29

u.- up 106/24, 185/2, 65/2, 68/4

urıl - vurulma

u.- sa 192/5

u.- ur 106/46

urış - savaş,

u.- sañg 164/13

urıl - vurulma

u.- up 135/8

urn - kendine vurma, çabalanma

u.- ıp 180/4

urş savaş

u.+ ında 105/23, 136/8

‘Uruben A. tatlı konuşan ve yaşıt olan kadınlar

‘U.-etrāben tāze 142/23

uruğ/ğ tire, boy

u.+ lıdur 218/17

Urūm rūm

U.+ ıñg 5/23

‘uryān A. çıplak

‘u. 174/24

us akıl, düşünce

u.+ lı 246/6

usta F. üstat, usta

u. 242/3

u.+ sız 169/5

ustād <üstād F. üstād

u.+ ını 65/17

ü.+ a 237/1, 70/2

ü.+ dın 200/20

- ü.+ ı 115/12
 ü.+ ıng 12/41
 ustuhân F. kemik
 u. 20/31, 51/10, 97/25
 u.+ ım 31/23
 uşak/ğ çocuk, aile
 u.+ ın 28/6
 u. 37/2
 uşbu şu, bu
 u. 222/15, 228/4, 230/81, 231/11
 ut - oyunda yenmek
 u.- ar 162/20
 u.- maz 3/20
 u.- up 196/2
 u.- r 70/12
 utan – utanma, DLT 108/98 Oğuzcada
 utanır görünmek; uwutlan-
 u. 88/20
 u.- ğın 10/8
 u.- ma 214/10, 37/23
 u.- madıng 19/13
 u.- urdım 223/5
 uqla - uyumak, Tm. T. ūkla-
 ū.- nan 226/16
 ū.- sa 53/3
 ū.- sın 7/17
 uç - uçma
 u.- a 103/2
 u.- ar 31/3, 71/9, 76/124
 u.- arda 5/15
 u.- dı 132/8, 141/4
 u.- dılar 245/51
 u.- ğun 177/20
 u.- ıp 94/24
 u.- mağ 237/32
 u.- mağnıng 237/28
 u.- sañg 59/24
 u.- sun 149/15
 u.- up 230/132
 u.+ arıng 20/11
 u. + an 74/4
 uçmağ cennet
 u. 101/1, 14/23
 uçmağ cennet
 u. 105/15
 uçaş - karşılaşma
 u.- ıp 231/15
 uy - uymak
 u.- ar 14/33
 u.- dı 105/9
 u.- dım 107/17, 159/13
 u.- ğın 65/24
 u.- ma 10/3
 u.- maz 13/9^c ilim
 u.- mış 17/20, 4/22
 u.- sañg 43/19, 43/20
 u.- up 156/6
 u.- updurmız 102/15
 u.- kıda 66/6

uyal - utanma

u.- ğay 93/16

u.- maḵ 51/2

u.- mazdın 61/25

uyan at gemi ve uyanı

u.+ da 139/15

u.+ lı 76/142

uyandır - uyandırma

u.- saḵ 4/22

uyat/d utanma, utanç, Tm. T. uyāt

u.+ a 173/10

u. 165/11, 50/11

u.+ lı 177/15

u.+ sız 220/4

uydır - uydurma

u.- maḡın 69/13

uydur - uydurma

u.- ma 230/17

uyḵu uyku

u. 73/11, 54/10

u.+ da 138/2

u.+ dın 23/5

u.+ lıdur 211/12

u.+ sı 72/17

u.+ sında 19/11

uz Tm. T. ūz, güzel, mükemmel

ū. 44/28

uza - uzun olma,

u.- maḵ 194/20

uzat/d - uzatma

u.- anlar 225/4

u.- ıp 103/8, 109/23, 146/7

u.+ ıṅ 104/62

uzan - uzanma, dinlenme

u.- dı 107/6

u.- ıp 19/8

u.- up 122/27

uzat - uzatma

u.- dı 245/23

u.- dıṅ 122/4

u.- dım 169/23

u.- ma 163/14, 60/18

uzaḵ uzak

u. 124/1, 194/9, 59/10, 73/6

u.+ dur 237/49, 237/53, 95/5

uzın uzun

u. 144/18, 188/6, 238/17, 36/6, 151/11

uzun uzun

u. 12/21, 178/3, 24/15, 87/7

uc DLT 34/20 ūç Tm. T. ūç, bir şeyin ucu

ū.+ ı 14/30

ū.+ ın 180/16

u.+ ındaḵı 195/1

‘ucb kibir

‘u.-u riyādın 1/2

‘u.-u riyā 190/11

uṣal kötü, yetersiz,

u.+ dur 166/18

üç üç

ü. 113/11, 12/10, 12/41, 132/20, 14/4,
144/13, 170/19, 175/26, 183/2,

20/38, 210/14, 214/1, 221/26, 221/27,
221/35, 226/22, 230/100, 230/103,
230/104,

230/13, 230/95, 230/96, 240/25, 245/29,
246/17, 34/9, 38/25, 38/32, 54/17,

57/19, 65/4, 76/125, 77/31, 94/29

Resül-Allâh ü. 230/120

ü.+ dür 160/11

ü.+ i 200/2, 200/3, 34/16

ü.+ inci 39/9

ü.+ ünci 40/13

üyn ses

ü. 233/8, 51/13, 68/4

ü.+ i 240/29

ü.+ ing 140/16

üyr - ürme, havlama

ü.- ip 7/16

ü.- se 106/36

üyš - toplanma

ü.- üp 244/29

üçin için

ü. 88/30

üçün için

ü. 116/27, 133/18, 17/5, 177/3, 180/19,
189/38, 189/39, 189/41, 197/11,

203/9, 204/4, 208/14, 21/18, 210/19,
210/20, 213/21, 213/22, 213/23, 213/3,

215/14, 226/17, 227/12, 23/16, 230/12,
230/14, 230/140, 230/145, 230/150,
230/16,

24/10, 24/7, 24/8, 244/12, 244/17,
244/2, 244/21, 244/25, 244/29, 244/4,

244/8, 245/49, 27/21, 33/14, 40/7, 55/5,
55/6, 55/7, 60/11, 60/9,

69/11, 69/35, 7/3, 70/28, 77/15, 97/27

Üz - üzme,

ü. + er 141/11

‘ühde A. sorumluluk

‘ü.+ sindin 58/46, 83/18

ülke ülke

ü. 200/17

ü.+ ni 13/12

ü.+ ning 41/8

üftâde F. bir düşkün, biçâre

u. 230/149

uğır uğur

u.+ dur 126/18

u.+ sız 216/13, 66/13

uğr uğur

u.+ ingda 60/17

u.+ ım 169/3, 58/22

u.+ ın 225/26

u.+ inça 214/11

uğra - yola çıkma,

u.- dı 236/7

u.- dım 181/18, 197/1, 56/6, 63/31,
63/32, 63/33, 63/34

u.- masa 183/2

u.- n 219/9	u.- dı 150/1
u.- sam 199/17, 238/11	u.- dım 56/3
u.- yip 179/22	u. + dıng 88/7
u.- yur 134/11	u.- ıp 58/33
uğraş - uğraşma	u.- maṅg 36/26
u.- anda 134/22	u.- mağanlar 16/9
u.- dı 54/17, 31/16	u.- maḵ 168/22
u.- dım 138/9	u.- maz 139/1, 139/3
u.- ma 192/24	u.- ur 182/14
u.- maz 224/10	ulaş ulaşma
u.- saṅg 77/49	u.+ a 88/4
u. + sam 209/2	u.+ dıng 88/7, 88/8
uğur uğur, DLT 39/25 Oğuzcada‘hayır ve bereket’	ulaştır - ulaştırma
u. 19/8	u. 25/11
u.+ a 217/11	ulı ulu, büyük
ulaḵ/ḡ binek	u. 117/27, 191/14, 56/20
u. 179/30, 150/7	u.+ sın 89/14
u.+ ıdur 72/10	u.+ nı 222/9
u.+ sız 118/5	ulu ulu, büyük
ulal - büyüme	u. 222/9, 228/16
u.- anda 50/1	u.+ dur 178/15
u.- dıng 120/2, 61/6	uluḡ ulu, büyük
u.- mazdın 61/5	u. 104/24, 230/39, 245/4
ulalt/d - büyütme	u.+ raḵ 40/15
u.- ın 191/19	ulus ulus,
ulan kullanma	u.+ a 217/2
u. + sam 238/17	um - umut etme
ulaş - ulaşma	u.- dım 169/12
u.- anda 134/12	‘ummān deniz adı

‘u. 201/10, 77/35

deryā-yı ‘u. 224/6

‘u.+ a 102/25, 158/17, 53/5

beħr-i ‘u.+ a 12/32

‘u.+ da 117/19

‘u.+ dur 158/15

‘u.+ ı 101/20, 91/10

un un, Tm. T. ūn

u. 198/4

unıt - unıtma

u.- dı 174/18

unut/d - unıtma

u.- ur 84/3

u.- dı 119/25

u.- dıng 6/10

u.- dım 181/19, 58/32

u.- madıng 62/21

u.- mağın 156/6, 44/22, 6/19

u.- mağ 69/3, 69/30

Uħud Medine’de dağın adı, Peygamberin
savaştığı yer

U. 105/23

Ü

Ülke ülke

ü.+ li 154/6

ü. 109/15, 179/26, 183/4, 191/23, 73/4

ü.+ sız 14/36

ü.+ de 183/1

ümmet A. ümmet

ü.+ din 230/60

ü. 64/22, 76/70, 90/4

ü.+ lerde 218/7

ü.-i Peygamber 105/9

ü.+ si 48/1

ü.+ i 134/26, 20/39, 210/15, 72/3

ü.+ sin 13/20

ü.+ inġ 210/15, 71/11, 71/6, 93/7

ü.+ sinde 179/28, 5/12

ü.+ im 76/104, 76/68

ü.+ sine 171/6

ü.+ ininġ 226/24

ülüş pay, hisse

ü.+ ler 106/62

ü. 220/14, 105/17

ü.+ leriġ 100/29, 119/11

üm işâret

ümür sis DLT 45/26 : Oğuzca emir

ü. 192/20

ü.+ ge 17/19

ümenā A. güvenilir kişiler

ü.+ li 246/3

ü. 221/31

üp-süm dilsiz, konuşmamak

ümid ümit

ü. + süm 160/27, 216/19

ü. 15/5, 103/17, 169/11, 175/2, 17/27, 185/34, 244/10, 244/2, 29/23, 65/7, 69/10,

üst üst, bir şeyin üzeri

69/25

ü.+ e 131/15

ü.+ ın 10/26, 15/11

ü.+ i 227/11, 54/16

ü.+ i 198/5

ü.+ inġdin 140/14, 242/14, 82/19

ü.+ inġ 116/5, 52/1

ü.+ inġe 189/23

ü.+ im 185/31, 31/11, 71/14, 74/5

ü.+ inde 11/4, 119/3, 14/8, 153/4, 160/3, 27/13, 31/19, 58/22, 8/12,

ü.+ in 171/22, 80/5

8/16, 8/2, 8/20, 8/24, 8/28, 8/4, 8/8, 8/9, 81/18, 86/2, 238/35

ü.+ lı 77/48

ü.+ indedür 20/74

ü.+ lıġ 15/11

ü.+ indin 21/7, 21/8, 186/2

- ü.+ ine 189/33, 191/15, 20/58, 65/3, 76/147
 ü.- imdin 104/31
 ü.+ inġdin 82/8
 iste - istemek
 ü.- se 202/11
 ‘üşür A. onda bir
 ‘ü. 230/66
 ütelgi <ütelġü, akbaba, kuş türü
 ü. 213/14
 Üveys kişi adı, Üveys-i Karani
 Ü. 104/36
 üz - kesmek
 ü.- digim 65/7
 ü.- dim 12/6, 245/18
 ü.- er 29/23, 77/42
 ü.- ermiş 15/5
 ü.- ip 103/17, 169/11, 175/2
 ü.- me 116/5
 ü.- meġin 192/19
 ü.- mesün 80/5
 ü. 52/1
 üzdır - üzdürme
 ü.- ür 108/5
 üze üzere
 ü. 100/19
 üzenġnġi atın gemi
 ü.+ nġ 246/19
 ü.+ ler 136/10
 üzenġnġü atın gemi
- ü.+ sı 200/8
 üzeķoy - üzerek koy, üz
 ü. 10/26
 üzil - kesilme
 ü.- mez 126/16
 üzre üzere
 ü. 100/24, 115/5, 131/10, 245/50

V	v. 230/10
va A. yemin edâtı	vaḥdet A. birlik
v.-Allāh seninġ 229/9, 71/2	hādi-yī v. 209/3
va ^ç de A. vaad, söz verme	vaḥşī A. yabanı,
v.+ dūr 173/18	v. 180/3
vaşf A. nitelik, vasıf	v.+ dūr 41/5
v.+ inġ 75/2	v.+ ninġ 166/21
v.+ in 178/1, 243/8	varak/ġ A. yaprak, sayfa
v.+ ı 142/25, 209/4, 239/10	v.+ ı 237/27, 237/31
vaşiyet A. vasiyrt	Varḳa Gülşâh'ın âşuġı olan kişı
v. 67/19	V. 137/14, 65/7
vaşl ulaşmak, varmak	Vaṭan A. vatan
v. 15/11	v. 116/2, 116/6, 211/4
v.-ı cemālindin 224/7	v.+ dın 179/27
v.+ ı 69/26	vaḳt A. vakit, zaman
v.+ inġa 51/8, 99/19	v. 104/11, 127/3, 166/10, 173/19,
havā-yı v.+ inġī 63/21	182/1, 193/14, 209/13, 215/9,
dāmen-i v.+ inġ 60/12	240/27,
v.+ inġe 15/5	43/4, 55/16, 62/20, 69/20, 71/10,
vaşlet A. ulaşma, varma	89/1
v. 66/5	v.+ a 56/19
vaġız < va ^ç z A. dīni öğüt	v.+ da 104/41, 104/7, 173/17, 211/11
v. 230/79	v.+ dın 102/5
vaġt < vaḳt A. vakit	v.+ dır 12/43
v.+ inġda 215/10	v.+ dur 12/22, 127/7, 167/21
vaḥ pişmanlık edâtı	v.+ ı 127/1, 149/11, 169/1, 222/1,
v. 186/2	4/23, 45/3, 5/22, 65/15, 89/5
va ^ç z A. dīni öğüt	v.+ ıdur 216/18
	v.+ inġ 47/23
	v.+ inġı 26/4
	v.+ in 97/18

v. + dın 82/27	v.-saķāhum-şarāban dīse 173/18
vā A. (edât), pişmanlık, hasret	vebâl A. günah, vebâl
v. 49/16, 63/14	v. 197/10
vā' iz A. öğüt veren	vefâ A. sözünde durma, vefâ
v. 230/102, 230/88, 230/110, 230/111, 230/113, 230/116, 230/69, 230/73, 230/83, 230/94	v. 230/3, 30/2
v. + dir 230/72	v.+ dın 234/14
v. + e 230/81	v.+ nġ 204/24
vâle F. şeydâ, mecnun	v.+ sı 118/17, 122/17
v. 230/11	v.+ sın 88/17
Vâmık Vâmık ve Üzrâ destanının şahsiyyeti	v.+ sız 129/18
V. 137/18	v.+ nı 170/5
var Tm. T. vār, var olma	veh (ünlem), şaşkınlık
v. 230/14, 230/140, 230/16, 66/5	v. 168/22
v.+ am 170/38	vehim A. korku
vâkıf A. haberli, bilen, vâkıf	v.+ li 35/7
v. 245/20	vehm A. korku
Vāv A. Alfabe harfî	v.+ iġ 160/5
V. 69/26, 99/19	vekîl A. vekil
Vā-veylâ A. (ünlem) feryat, çıġlık, figân	v.+ i 11/5
V. 237/46	velâyet A.
vây (ünlem), feryat	şāh-ı v. 230/123
v. 202/8, 210/25, 76/104, 76/68	velî A. ermiş, veli
v.+ lar 40/20	v. 92/23
v.+ mış 94/29	v.+ ler 62/14
vāyan A. (ünlem), feryat, figân	v.+ ni 117/15
v. 173/16	v.+ sin 89/13
ve (edât) ve	v. + ge 230/111
	ver - vermek
	v.- mez 226/7

v.+ e 230/69	v.+ i 144/14
v.+ miş 245/3	v.+ inġ 46/1
verziş F. alışmak için işin tekrarlanması, spor	vişāl A. ulaşmak, kavuşma
v.+ i 42/18	v. 158/2, 171/22
v.+ inġ 223/25	v.+ a 171/18, 173/24, 168/28
v.+ im 181/11	zevķ-i v.+ inġ 51/19
verzişkār F. bir işe alışan	vilāyet A. yurt, ülke
v. 148/6	şehir-i v. 101/6
vesīle A. araç, vesile	v.+ de 191/31
v. 27/15	vird A. zikir, tesbih
vesvās A. kuruntu,	v.+ im 77/26
v.- ulĥannās geliġ 175/27	v. + din 245/3
Veyis A. özel ad	virz < vird A. zikir
V. 226/13, 62/14	Lā-İlāhe v. 80/2
Veyl A. cehennem kuyusu	Vitir A. yatsı namaz sonrası kılınan namaz
v. 202/8	v. 230/104
veylā A. feryât	vör Tm. T. Göklen ağzı, görme
v.+ dur 209/8	v.+ e 235/2
veyrân F. yıkık, harâp	vu"ve" A. edât, ve
v. 122/4, 174/23, 225/18, 230/26, 77/31, 93/13	v. 119/20
v.+ a 191/28	
veyrāne F.. daġınık, yıkılmış	
v. 174/4	
gūşe-yi v.+ din 9/11	
Veys Üveyis, özel ad	
V.+ i 97/8	
Vezir F. vezir	
v. 230/116, 230/72, 230/74, 240/22	

Y

ya F. veya, ya da

y. 100/26, 129/5, 13/34, 202/14, 92/12

Ya'cūc A. yecūc mecūc, Kuran'da anlatılan bir vahşi kavmin adı

Y. 38/22, 240/29, 240/35, 68/11, 76/14

Y.+ a 170/41

yaŋı yeni

y. 50/8

y.+ dın 76/60

dIn + yaŋā: için

Tm. T. y.+ a > yaŋā 212/5, 204/15

yaŋıl - yanılmak, yanlış olma

y.- ur 88/27

yaŋlı gibi,

y. 76/130

yaŋlıg gibi

y. 102/24, 168/25

yafıl - kapanma

y.- ur 85/7

yafış - yapışma

y.- ur 34/7

yağ - yağmak

y.- ar 106/15, 13/30, 236/13, 76/59, 163/2

y.- dır 149/12, 149/16, 149/2, 149/20, 149/24, 149/28, 149/32, 149/4, 149/8

y.- ı 161/1

Y.- ın 191/24

y.- ıp 171/5

y.- ırlar 244/5

y.- ırlı 246/3

y.- may 191/24

y.- mırlı 110/8, 246/3

y.- şā 165/18

yağday durum, hal

y.+ ın 223/28

yağdır - yağdırma

Tm. T. y. + ır > yağdır 20/25

Yağı duşmān

y. 46/9

y.+ da 73/16

y.+ dur 72/2

y.+ sı 220/12

yağmur yağmur

y. 76/59

y.+ ı 171/5

yağmur yağmur

y. 120/13, 149/12, 149/16, 149/2, 149/20, 149/24, 149/28, 149/32, 149/4,

149/8, 163/2

yağıl - ışıklanma, nurlanma

y.- ur 90/6

yal köpek yemeği

y.+ ın 52/7

yala - yalamak

y.- yup 109/10	y.- dı 191/10
yalaŋgaç yalın, çıplak	yalbar - yalvarma
y. 186/1, 00/13	y. 223/57
âc-ı y. 123/6	y.- ıp 231/19
Yalan yalan	y.- mak 3/8
y. 110/7, 113/5, 122/17, 138/5, 17/11, 170/5, 173/15, 175/24, 176/7, 204/24, 239/21, 77/21	y.- saŋg 24/6
lâf-u y. 61/7	y. 45/1
y.+ a 212/4	yalŋış yanlış
y.+ da 98/9	y. 50/7
y.+ dın 20/46, 47/17	yalğan yalan
y.+ dur 27/27	y. 189/16, 59/23
y.+ çı 163/7, 237/48, 27/3, 33/5, 7/17, 99/21	yalguz yalnız
y.+ çıda 168/30, 218/11, 94/21, 94/3	y. 239/27, 76/24
y.+ çıdın 175/11	yalıŋg çıplak
y.+ çıdur 156/17, 94/35	y. 198/7
y.+ çılık 93/4	yalın alev, ateş
y.+ çını 144/19	y. 76/49
y.+ çını 137/7	y.+ sız 96/19
y.+ çınıŋg 36/21, 84/1	yalmavuz asla doymayan, aç göz
y.+ ı 36/21	y. 30/15
y.+ ıŋg 53/10	yalğa - affetme, bağışlama
y.+ ım 188/21, 206/4	y.- v 76/119
yalançı yalancı	yaman yaman, kötü
y.+ da 162/3	y. 102/3, 106/11, 12/29, 122/24, 138/3, 14/12, 140/13, 141/3, 141/5, 156/11, 156/13, 16/11, 16/14, 165/18, 165/20, 168/19, 173/29, 185/28, 189/42,
y.+ nıŋg 122/17	191/10, 193/8, 195/10, 199/27, 20/41, 204/20, 207/1, 217/10, 217/14, 218/6,
y. + nı 127/13	
yalavlan - güçlenme, keskinleşme	

- 22/20, 233/12, 234/14, 241/8, 241/9,
26/12, 28/14, 3/28, 36/27, 37/12,
37/15, 40/28, 41/17, 41/19, 42/22,
47/28, 5/9, 58/13, 61/11, 70/19,
71/12, 73/2, 73/8, 77/47, 79/3, 82/14,
84/12
y.+ a 102/2, 145/6, 239/22, 166/26,
241/4, 49/26, 50/34, 50/5, 52/5
y.+ dın 16/8, 195/7, 223/30
y.+ dır 10/24
y.+ dur 17/21, 209/8, 47/1
y.+ ı 156/7, 22/5, 45/2, 52/4, 91/8
y.+ ınġ 102/18, 217/4
y.+ ın 148/12
y.+ ını 166/24
y.+ lıġa 187/5
y.+ lıġınġ 62/21
y.+ lık 149/27, 193/4
Y.+ lık 212/8
yan - yanma, alevlenme
y.- a 130/13, 223/20
y.- agör 127/5
y.- alı 159/3
y.- an 239/25
y.- anda 132/6
y.- ar 108/11, 112/9, 134/9, 167/12,
209/14, 56/8, 71/10, 76/10, 94/11
y.- aram 229/1
y.- asıdur 208/4
y.- dı 118/11, 131/3, 228/7
y.- dım 205/1
y.- dır-maġın 69/14
y.- ġın 193/25
y.+ ġındın 11/3
y.- ıp 179/25
y.- ık 221/36
y.- ma 37/21
y.- maġın 69/17
y.- maz 155/5, 96/16
y.- mış 74/9
yandır - yandırma, ateşleme
y.- dı 172/11
y.- ıp 172/20, 190/9
yandır - yandırma, ateşleme
y.- dı 166/17, 171/1
y.- -dıġım 65/10
y.- ıp 145/18
y.- ur 89/12, 89/16, 89/2, 89/20,
89/4, 89/8, 96/19
yaġlar F.+T. buzlar
y. 244/5
yaġşı iyi
Tm. T. y. + a > yaġşā 239/22, 16/8,
45/2, 49/26
y. 102/2, 106/11, 111/2, 12/22,
12/30, 122/24, 127/7, 14/12, 140/13,
143/9, 148/12, 156/7, 16/10, 160/12,
160/16, 160/2, 160/20, 160/24,
160/28,
160/4, 160/8, 162/3, 165/20, 167/21,
168/19, 173/29, 18/2, 185/26,
186/16,

187/14, 187/7, 193/9, 195/10, 195/12, 195/7, 207/9, 215/12, 217/14, 217/4,	y.- m̃ğa 186/1
219/19, 22/14, 22/20, 223/41, 223/47, 233/1, 235/19, 241/1, 241/2, 246/10,	yar - Tm. T. yār-, bölme, kesme
3/27, 3/6, 32/15, 32/16, 36/27, 37/11, 37/15, 41/21, 43/13, 45/10,	y.- ıp 166/16
45/3, 47/28, 49/23, 49/24, 50/34, 50/6, 52/5, 66/24, 71/12, 73/2,	yara - yaramak, fayda verme
79/3, 79/5, 82/14, 91/8	y.- maz 198/11
y.+ dın 223/30, 5/9, 58/13	y.- şuğı 179/6
y.+ dır 10/24, 32/12	Tm. T. yara + ır > yarār
y.+ dur 30/11, 32/16, 32/2, 32/20, 32/4, 32/8, 41/7, 47/20, 82/18	y.+ lı 243/35
y.+ lar 195/7, 226/1	yara yara
y.+ lardın 180/9, 45/4	y. 204/8
y.+ larıñg 22/16	y.+ dur 231/4
y.+ lığa 22/5	Tm. T. y. + a (yön) > yarā 195/9
y.+ lıgı 147/1	yarat/d – yaratmak; DLT 423/331 'yaratmak, Oğuzcada bir şey yapmak.
y.+ lık 108/14, 192/18, 143/10, 143/9, 150/3, 193/3, 241/15, 79/8	y.- an 166/5, 193/11, 61/11
y.+ rākdur 45/10	y.- dı 112/2, 112/4, 115/11, 115/15, 237/33, 237/37, 237/41, 72/11
y.+ sın 166/12, 166/16, 166/20, 166/4, 166/2, 166/24, 166/28, 166/8	y.- ğan 123/1, 76/99
y.+ sını 242/7	Y.- ğan 69/31
y. nı 166/26, 52/16, 241/10	Yaradan Allah, Yaratın
yahtı nur, ışık	y. 110/5, 177/5, 204/12, 218/10, 242/23, 97/21
y. 128/1	Y. 125/15, 206/14, 207/2, 92/1
y.+ sı 65/33	yaradıl - yaratılma
yap - kapanma	y.- mış 246/5
y.- ığlıdur 227/11	yarağ silah,
	y.+ a 99/4
	y. 160/12, 90/14
	y.+ ı 186/7, 95/13

yārān F. yāren

y. 120/18, 150/7, 214/13, 31/19,
85/12

yār-ı y. 107/5, 77/53

y.+ ı 137/21, 149/6

y.+ lar 102/21, 102/8, 106/27, 112/1,
115/1, 122/13, 126/12, 126/16,
126/2,

126/20, 126/24, 126/28, 126/4,
126/8, 127/1, 134/1, 135/1, 139/1,
141/1,

142/2, 144/12, 144/16, 144/2,
144/20, 144/4, 144/8, 146/1, 153/19,
169/27,

171/20, 172/19, 173/35, 176/1,
176/10, 176/12, 176/14, 176/2,
176/4, 176/6,

176/8, 190/5, 20/12, 20/16, 20/2,
20/20, 20/24, 20/28, 20/32, 20/36,

20/4, 20/40, 20/44, 20/48, 20/52,
20/56, 20/60, 20/64, 20/68, 20/72,

20/76, 20/8, 230/11, 231/1, 245/1,
52/15, 59/1, 63/1, 66/10, 73/1,

83/19, 96/12, 96/16, 96/2, 96/20,
96/4, 96/8

yaraş - yakışmak

y.- maz 5/24, 166/9, 5/12, 5/16, 5/2,
5/20, 5/28, 5/4, 5/8

y.- ur 182/15, 51/20

yarağ silah

y.+ dur 45/9

yarfak/ğ yaprak

y.+ ınğ 70/23

y. 163/4, 65/29

yarıy - iyilik görme

y.- maz 196/5

y.- r 241/1

yarlıg emir, fermân

y.+ ı 152/3

yarsa yarasa (kuş)

y. 77/18

yası düz

y. 178/3

yastan - yan yatıp dinlenme

y.- up 37/3

yastık/ğ yastık

y.+ ında 180/1

yaşılla- yeşerme, yerden çıkma

Tm. T. y.+ ır > yaşıllar 95/7

yat - yatma

y.- a 29/15

y.- acağsın 30/18

y.- an 206/14, 213/6, 37/10, 37/4,
42/4, 76/149, 195/11, 38/24, 98/12

y.- anda 134/21

y.- anıñğ 13/6

y.- anında 29/22

y.- anlar 49/15

y.- ar 162/28, 232/17, 54/24, 76/82

y.- armu 47/10

y.- dı 174/17, 86/3

y.- dılar 62/18

y.- dım 104/51

y.- ğın 194/19

y.- ıcağ 37/8

y.- ıp 18/2, 185/27, 214/2, 22/13, 37/1, 37/3

y.- ıpdur 86/2

y.- ĩnça 47/26

y.- ĩrdım 104/1

y.- ma 180/17, 19/16, 199/10, 199/13, 215/2, 30/17

y.- mağın 37/7, 6/18

y.- maz 225/5, 3/2

y.- māğa 14/10, 205/23, 225/25, 3/14, 42/20

y.- sa 113/10, 219/1

eyyām'ul-ğadım y.- sa 62/8

y.- sañğ 120/11, 16/7, 197/6, 2/22, 203/7, 3/12

y.- sam 77/8

y.- up 175/20

y.- ur 117/17, 122/27, 122/28, 122/9, 173/12, 180/14, 19/10, 233/8, 48/12,

48/16, 48/2, 48/20, 48/4, 48/8, 49/28, 81/7

y.- urdım 107/1, 181/17, 23/1

y.- urken 172/13

yatağ/ğ yatak

y.+ ında 5/2

yatur - yatırma, uyutma

y.- dım 104/59

y.- ğan 58/26

y.- maz 157/3

yağ - yakma

y.- ar 199/20, 221/14, 27/15, 59/14

y.- dı 102/18

y.- ğucı 12/27

y.- ğücı 12/33

y.- ımlı 243/35

y.- ıp 171/24, 172/20, 175/15, 221/32, 33/14, 55/3, 81/8

y.- mağda 60/7

y.- maz 50/34

y.- salar 172/5

y. 174/8

yağa yaka

y.+ a 82/13

y.+ dın 234/15

y.+ sız 106/7

y.+ ñğ 126/17, 20/6

yağdır - yakdırma, yandırma y. + dı 105/19

yağın Tm. T. yağıyn, yakın

y. 170/37, 218/7, 114/7, 73/12, 66/38

y.+ dın 225/13

y.+ ıñğ 143/13

y.+ dur 108/18

yağın A. yağın,

y. 100/22

Ya'ğub Hz. Yakup peygamber

Y. 62/16, 105/29, 131/11, 137/5, 144/5, 72/9, 77/49, 81/18

piser-i Y. 230/107

Y.+ am 130/1	yayrat/d - dağıtmak
Yakūt A. süs taşı, yakut	y.- ur 206/16
y.+ dın 39/22	yaykanış - çalkalanmak
y.+ mîng 129/15	y.- up 201/9
y. 213/12	yaz - yazmak
y.+ dındur 178/14	y. 246/7
y.+ dın 39/10	y.- anda 72/3
yav duşmān	y.- anlar 237/18
y. 193/21, 8/19	y.- ar 68/3
yavız kötü, kederli	y.- dı 230/153, 230/109
y. 73/8, 76/15	y.- dılar 237/22
yavuz bkz. yavız	y.- dım 105/34
y. 108/17, 135/8, 40/2, 59/3, 59/4, 84/12	y.- māğa 142/6
yay - yaymak, açığa çıkarma	y.- miş 72/3
y.- an 151/12	y.- sa 116/21
y.- ıng 166/24	yazıl - yazılma
y.- ıp 111/4, 180/15	y.- an 195/2
y.- ırlar 11/9	y.- sa 185/24
y.- saıng 164/14	Yazır Türkmen boyu
yayıl - yayılma	Y. 223/21, 25/15
y. 75/7	yā F. veyâ, ya da A. (ünlem) ey
y.- sun 149/11, 149/27, 168/19, 25/5	y.- leyteni 173/19
y.- up 184/1, 185/6	y. 1/1, 1/10, 1/12, 1/14, 1/2, 1/4, 1/6, 1/8, 101/13,
y.- ur 77/11	104/45, 104/46, 104/47, 11/3, 113/12, 12/44, 122/19, 123/1, 123/12, 123/16,
yayl - yayılma	123/2, 123/20, 123/4, 123/8, 124/20, 125/1, 125/15, 125/6, 128/23, 128/27,
y.- ur 26/11	
yaynā - özgür yaşama, lezzet alma	
y.- p 176/7	

- 129/10, 129/11, 129/12, 129/14,
129/15, 129/16, 129/20, 129/6,
129/7, 129/8,
129/9, 132/14, 134/2, 137/1, 139/20,
142/28, 153/7, 157/9, 166/5, 166/7,
17/13, 17/24, 17/28, 170/2, 170/20,
170/24, 170/28, 170/4, 170/40,
170/44,
170/47, 170/8, 173/29, 185/26,
193/26, 197/10, 197/23, 197/7,
198/14, 20/76,
205/12, 205/16, 205/2, 205/20,
205/24, 205/28, 205/4, 205/8, 207/2,
208/2,
208/8, 210/26, 210/6, 210/8, 213/11,
22/12, 225/6, 226/11, 228/1, 228/12,
228/16, 228/2, 228/20, 228/3, 228/4,
228/8, 230/17, 230/21, 238/2, 238/4,
24/3, 245/17, 245/19, 245/25,
245/29, 245/41, 245/6, 245/8, 57/13,
58/14,
58/15, 58/23, 58/28, 58/34, 58/38,
66/13, 66/18, 66/27, 66/36, 66/45,
66/9, 7/15, 74/5, 77/18, 8/27, 85/11,
92/1, 92/2, 92/20, 92/22,
92/28, 97/19, 99/25
Y. 238/12, 238/16, 238/20, 238/24,
238/28, 238/32, 238/36, 238/8, 69/31
yā-leyteni-turāban y. 173/20
- Yā A. Alfabe harfî
Y. 99/21
- yād F. anma, hatırlama, yabancı
y. 105/14, 12/1, 139/8, 160/2,
160/20, 173/34, 183/10, 211/10,
228/19,
230/158, 236/25, 54/22, 62/4, 67/6,
69/12, 69/22, 69/24, 69/6, 70/36,
71/11, 71/6, 96/18, 98/6
y.+ a 10/12, 106/66, 124/12, 162/5,
189/7, 205/9, 206/5, 206/8, 243/4,
4/3, 42/13, 51/12, 55/16, 55/17,
61/12, 77/4, 95/21
y.+ dın 153/11, 200/4, 241/11, 39/21,
45/5, 95/22
y.+ ı 3/1
y.+ inġ 143/13
y.+ inġa 156/11, 204/
y.+ inġdadur 61/11
y.+ inġdın 61/15
y.+ inġız 170/38
y.+ ima 205/10, 224/1, 230/73
y.+ imdadur 95/26
y.+ in 49/25
y.+ ina 114/5
y.+ inda 134/16
y.+ ını 77/29
yādigār F. anı, hâtıra
y.+ em 229/8
yağ yağ, Tm. T. yāğ
y. 16/5, 167/12, 78/8
y.+ a 206/6
y.+ inġdur 167/11
y.+ ındın 172/5
yālī < yaŋlıġ, gibi
y. 227/20

yan Tm. T. yân, کنار, yan

y.+ ma 76/94

y.- inġda 192/22

y.- ında 123/19, 189/20

y.+ ındın 29/22

y. 15/12, 174/22, 199/17, 20/29,
218/32, 230/21, 231/19, 235/17,
239/34,

3/11, 36/3, 37/9, 55/18, 58/32, 65/22

y.+ a 12/4, 157/6, 174/2, 158/18,
168/14, 168/30, 168/4, 20/14, 20/15,
207/1,

235/17, 28/6, 35/10, 37/19, 53/10,
77/22

y.+ da 187/18, 206/9

y.+ dın 161/6, 20/33, 20/34, 20/35

y.+ ı 186/7

y.+ inġdın 114/6, 156/4

y.+ ım 65/27

y.+ ındın 104/11

y.+ ma 76/111

y.+ ında 122/6, 239/17, 143/2, 144/5,
144/7, 145/2, 147/1, 147/10, 147/2,
147/4,

147/6, 147/8, 152/17, 170/25,
177/15, 32/2, 43/28, 5/7, 68/5, 72/9,
78/10, 79/8

y.+ ındın 124/10, 76/25, 76/27

yār F. yâr

y. 100/13, 100/21, 130/18, 147/10,
153/11, 157/10, 128/11, 159/19,
16/8, 171/21,

172/14, 181/1, 188/24, 189/13,
205/13, 205/5, 205/6, 206/8, 207/14,
207/3,

209/1, 21/7, 210/10, 211/5, 211/9,
217/11, 223/53, 224/7, 230/156,
230/88,

238/12, 238/16, 238/2, 238/20,
238/24, 238/28, 238/32, 238/36,
238/4, 238/8,

24/18, 27/4, 27/5, 31/2, 37/28, 41/21,
53/1, 58/13, 60/6, 63/11,

63/24, 79/8, 96/11, 97/15

Y. 239/14

dāmen-i y. 87/9

y.-ı yārān 107/5, 77/53

y.-u dildārlik 204/22

y.+ a 63/26

Y.+ dın 47/4

y.+ dur 179/33

y.+ ā.nı 92/31

y.+ ı 137/21, 14/19, 205/13, 206/3,
225/19, 226/10, 239/28, 27/4, 41/24

y.+ ı.sı 54/15

y.+ ıdar 206/13

y.+ ıdur 217/8

y.+ inġ 104/68, 11/10, 112/6, 128/25,
159/15, 209/12, 239/26, 244/10, 51/5

y.+ inġdın 129/19

y.+ ıl-ıp 76/19

y.+ ılmaz 102/19

y.+ ıl-ur 76/67

y.+ ım 205/12, 205/16, 205/2, 205/20, 205/24, 205/28, 205/4, 205/8, 230/20,	y. 104/14, 11/10, 12/3, 121/13, 130/17, 134/15, 134/22, 134/24, 147/5,
63/26	151/13, 16/12, 16/4, 223/25, 223/30, 239/33, 27/18, 47/20, 56/19, 58/47, 130/3
y.+ ında 104/1	
y.+ sızlıkdın 207/1	73/14, 73/6, 74/14, 77/52, 88/21, 91/13, 93/11
yar - Tm. T. yār- bölmek, kesmek	
y.- a 113/10, 136/5, 15/7, 168/22, 183/10, 21/1, 24/12	y.+ a 134/5, 168/34, 29/26, 76/136, 88/10, 88/13, 88/20, 88/30
y.- dı 12/14, 171/20, 81/19	y.+ dıng 88/7
y.- dın 209/13	y.+ ı 127/20, 130/2, 145/17, 236/16, 236/2, 35/20, 53/12, 85/13
y.- dur 206/12	
y.- ıp 171/9	y.+ ım 17/2
yarı Tm. T. yāri, yarım	y.+ ımdın 65/20
y.+ sı 54/15	y.+ ımız 25/2
yarıt/d - Tm. T. yārit-, ışıq verme	y.+ ımıza 146/4
y.- ur 196/9	y.+ ın 114/11, 142/5, 152/4, 193/12, 29/3, 65/9, 80/4, 94/16, 172/2, 221/36
yarıl - Tm. T. yārıl-, kesilme, bölünme	
y.- dım 205/1	y.+ ına 18/24, 2/12
yas taziye, yas, Tm. T. yās	y.+ ında 132/20, 134/1, 134/10, 134/26, 76/138
y.+ a 200/15, 86/2	y.+ ındadır 113/12
y.+ ı 97/12, 52/4	y.+ ımı 53/18, 76/105, 98/21
Yāsīn A. Kuran süresi	y.+ ınıng 28/10
Y. 92/30, 119/20	y.+ lar 107/10, 124/18, 4/4
yāshāne T.+F. yas evi,	y.+ lı 194/1, 194/13
y. 55/19, 5/28	y.+ li 42/1
yaş Tm. T. yāş, yaş, genç	yaşa - yaşamak, Tm. T. yāşa-
y.+ a 134/7	y.- sa 41/23
y.+ lar 231/6	y.- may 5/16
y.+ lıgıng 61/5	y.- n 144/1

- y.- saṅg 95/19
- y.- p 42/13
- yaşıl yeşil Tm. T. yâşıl
- y. 104/18, 12/11, 178/7, 180/13, 20/66, 213/24, 236/3, 31/15, 39/3, 76/137, 76/62, 76/96
- Yaşlılık gençlik, çocukluk
- y. + da 50/2
- yât” yād” F. yabancı
- y. 104/34
- yay yay Tm. T. yāy
- y. 202/1
- y.+ a 169/8, 194/1, 63/30
- y.+ dur 113/13
- y.+ ı 180/8, 242/4
- y.+ ın 122/28
- y.+ lara 182/17
- y.+ lār 72/14
- y.- dur 243/7
- y.- lara 182/18
- yayla - yazın yerleşme yurdu
- y.- yup 168/30
- yayla – Tm. T. yāyla-
- y.+ ıp > yāylāp 218/11, 94/21
- y.+ ır > yāylār 157/7, 198/13
- yāylaḥ yazlık
- y.+ ları 227/2
- yaz- yazmak, DLT Oğuzcada yazmak 470/376
- y- ar 68/3, y- anda ve y-mış72/3
- y- dım 105/34 y- dı 230/109, 230/153
- y- dılar 237/22
- y- māga 152/6
- y- ılsa 185/24
- y-ılan 195/2
- yaz bahar, Tm. T. yāz
- y. 151/11, 185/19, 211/11, 3/25
- faşl-ı y. 168/13
- y.-u tomus 82/17
- y.+ a 147/9, 25/11, 44/22, 95/8
- y.+ da 10/14
- y.+ dur 10/13, 215/4
- y.+ ı 142/20, 218/12, 52/10
- y.+ iṅg 88/22
- y.+ iṅgdın 148/9
- y.+ lar 18/7, 84/11
- y.+ lara 29/19
- yazdır - Tm. T. yāzdırmak, bıraktırma, salmak
- y.- ıp 94/32
- yazık/ğ Tm. T. yāzık, günah, hata
- y.+ ım 206/7
- y.+ ım 12/1
- y.+ lar 127/8
- y. + ın 193/11
- yazuk Tm. T. yāzık, günah, hata
- y.+ ımını 4/3
- ye - yemek
- y.- mekte 203/9

y.- mekge 64/17	y. 76/91
yedi yedi	yel - koşmak,
y. 100/34, 105/17, 109/8, 113/2, 115/11, 115/18, 117/15, 117/7, 118/6,	y.- dīng 168/31
119/3, 12/19, 121/5, 130/6, 136/14, 136/5, 136/8, 14/3, 177/4, 196/27,	y.- dim 58/32, 2/2
221/15, 223/23, 226/21, 229/8, 230/97, 237/29, 237/45, 238/19, 238/3, 30/15,	y.- egör 180/10
38/23, 5/16, 62/9, 65/32, 72/4, 77/44, 91/12, 92/23	y.- er 173/6
Y. 238/35	y.- mek 5/8
y.+ de 88/9	y.- tūng 88/13
y.+ dūr 236/26, 237/29	y. – ip 94/14
y.+ nci 39/25, 40/25	yel rüzgar
y.+ ŋde 120/4	y. 10/17, 103/19, 106/3, 134/8, 2/17, 27/9, 31/14, 40/2,
yeŋg elbise kolu	77/19, 97/10
y.+ ine 245/23	y. 104/53, 116/2, 144/11, 171/23, 171/7, 22/12, 76/122, 89/1
yeg iyi, yegâne	y.+ din 236/6
y. 3/5, 7/12, 78/10	y.+ dūr 48/7
y.+ dūr 18/6, 220/3, 24/16, 32/19, 162/3	y.+ e 140/3, 171/25, 49/6, 70/8
y.+ rāgi 119/6	y.+ eyin 148/10
yek F. bir, tek	y.+ i 157/5
y. 16/7, 38/18, 38/21	yeldā F. yılın en uzun gecesi
yeke tek	y.+ ya 63/4
y. 173/13, 180/10, 27/24, 42/9	yelde - sığındırmak, korumak
yeksān F. denk	y.+ irlar > yeldārler 182/30
y. 122/5, 154/19, 212/11, 27/28, 64/22, 43/24	y.+ dūr 59/17
yekser F. tümü	yeldir - koşturmak
	y.- digim 65/5
	yelerüzgarın esdiği taraf
	y.+ ŋdin 161/18
	yelek/g yelek

y.+ idür 72/8	216/7, 216/8, 223/49, 223/56, 231/5,
yelken yelken	237/45, 238/35, 243/5, 245/8, 35/7,
y.+ im 102/23	36/7, 38/12, 42/3, 5/19, 53/15, 53/16,
Yemen ülke adı	54/24, 67/8, 7/15, 76/116,
Y. 38/17	79/2, 8/13, 86/5, 98/26, 98/6
Y.+ de 137/14	y.+ din 115/18, 115/3, 115/9, 12/25,
Y.+ i 13/18	13/43, 14/32, 157/1, 187/19, 20/54,
Yene yine	20/55, 218/29, 225/21, 225/27,
y. 186/8, 182/2, 196/27, 221/11,	237/20, 240/30, 35/1, 35/12, 44/9,
228/15, 27/20, 36/24, 73/2	7/2,
yer yer	75/5, 76/15, 77/5, 81/24
y. 102/19, 105/6, 110/14, 114/9,	y.+ e 106/54, 110/9, 117/26, 43/24,
115/13, 120/13, 121/6, 121/9, 13/20,	132/7, 146/8, 164/3, 206/10, 21/27,
13/7, 14/34, 133/18, 141/12, 144/16,	218/10,
149/14, 151/7, 154/2, 167/16,	221/7, 242/1, 25/13, 69/29, 8/10,
173/14, 177/1,	84/3
177/4, 177/8, 184/1, 185/19, 185/6,	y.+ ge 211/4
186/19, 2/2, 200/6, 221/8, 230/62,	y.+ i 112/4, 114/7, 14/28, 195/11,
230/89, 233/10, 234/20, 241/15,	196/24, 196/9, 227/5
245/9, 246/21, 27/28, 31/28, 38/24,	y.+ iñg 104/53, 14/35, 116/21, 149/6,
40/13,	149/7, 155/14, 162/18, 166/11,
40/21, 40/25, 43/24, 43/4, 57/17,	166/3, 173/12,
62/8, 64/9, 7/17, 70/34, 76/23,	179/24, 187/19, 196/18, 203/1,
76/59, 77/1, 77/44, 79/2, 83/9, 84/8,	246/27, 3/14, 37/10, 37/9, 39/34,
85/3	39/35,
Ka'be-rovları y. 109/15	40/17, 40/23, 40/5, 43/23, 49/14,
y.-u āsmāndāki 39/29	61/3, 67/10, 72/4, 87/5, 95/27
y.+ de 102/22, 104/4, 104/51, 112/3,	y.+ iñgde 215/6
113/11, 115/11, 119/6, 151/3,	y.+ iñgdin 88/15
153/12,	y.+ im 125/11, 188/28, 190/3
161/7, 162/8, 165/15, 182/25,	y.+ imdin 104/10, 105/1, 12/37
191/36, 208/7, 210/21, 211/4, 213/6,	y.+ inde 218/26, 26/7, 35/15, 35/8,
213/9,	5/28
	y.+ indin 105/3, 76/19, 76/66, 96/1

- y.+ ine 152/13, 20/68, 230/12, 230/152, 27/8, 31/3, 68/12, 93/11
- y.+ ini 26/13
- y.+ ler 115/8, 140/6, 191/24, 210/24, 68/4, 72/13
- y.+ lere 120/14
- y.+ li 105/3
- y.+ ni 137/9, 230/44
- y.+ siz 197/12, 30/3, 43/10, 47/2, 8/10
- yeser kötü
- y.+ ler 20/46
- Yesevi Hoca Ahmmet Yesevi
- Y. 128/23, 133/15
- yet - ulaşmak
- y. 160/28
- y.- di 136/5, 210/13
- y.- diñg 168/34, 210/17, 88/1, 88/10, 88/12, 88/14, 88/16, 88/18, 88/2, 88/20, 88/22, 88/24, 88/26, 88/28, 88/30, 88/4, 88/6, 88/8
- y.- dir 94/7
- y.- dirmez 239/10
- y.- e 129/10, 240/26
- y.- en 161/3, 20/5
- y.- ende 134/22
- y.- eniñg 13/7
- y.- er 156/9, 162/2, 183/7, 185/24, 200/19, 22/18, 223/17, 228/18, 33/2, 54/14, 66/42, 76/87
- y.- erge 35/17
- y.- geç 100/16
- y.- inçã 99/19
- y.- ip 124/10, 196/16
- y.- ir 173/30, 99/1
- y.- mǎge 14/9, 42/12
- y.- mek 135/5, 190/5
- y.- meyen 179/10
- y.- meyin 33/2
- y.- mez 106/10, 166/7, 193/17, 205/21, 210/11, 230/40, 3/16, 53/10
- y.- miş 63/19
- y.- se 134/7, 166/13, 189/44, 223/48, 47/14
- y.- señg 44/22
- y.- sem 190/6
- y.- ünçe 47/25
- yetil - ulaşmak
- y.- en 142/23
- y.- miş 230/117
- yetim öksüz, yetim
- y. 20/59
- y.+ leriñg 76/17, 234/11
- yetir - yetirme, ulaştırma
- y.- gen 58/23
- y.- gin 50/17
- y.- miş 200/14
- yetiş - ulaşmak
- y.- dim 169/22
- y.- memiş 65/26
- yetmiş yetmiş

y. 115/2, 152/10, 161/4, 177/6, 177/7, 194/1, 20/38, 237/30, 38/8, 40/3, 42/1, 42/13, 63/34, 76/141, 76/145, 76/146, 89/15, 95/11 y.+ de 134/19, 88/23	Y.+ a 245/12 Yezid İmam Hüseyin'i şehit eden kişi, Muaviye'nin oğlu Y. 170/7
yetür - ulaştırmak	yığ - toplamak
y.- di 44/9	y.- ar 21/17, 74/12
y.- diñg 88/21	y.- dıgım 245/13
y.- dim 104/58, 12/38, 4/18, 56/9	y.- ın 152/19
y.- gin 119/24, 149/31, 92/1	y.- ında 143/4
y.- mey 30/19	y.- ıp 103/19, 174/19
y.- sin 21/1	y.- inça 45/6
y.+ gey mü 175/16	y.- mağı 197/16
yetüş - ulaşmak	y.- mışdı 64/18
y.- di 17/2, 224/2, 237/20, 237/24	y.- sañg 116/19
y.- diñg 61/16	y.+ dı 74/6
y.- en 124/15	yıgıl - toplanmak
y.- geç 104/5, 230/11	y.- an 139/12
y.- gen 98/9	y.- ğanın 230/126
y.- mese 17/13	y.- mış 230/13
y.- mez 170/22, 37/19, 76/113	y.- mışdı 230/140
y.- se 121/7, 177/5, 43/4, 88/25	y.- sa 173/33, 218/18, 42/6, 50/15, 83/11
y.- ür 70/4	y.- sun 161/16, 25/10
yevm A. gün	y.- urlar 11/10
y.-i ' araştırdur 185/20	y.+ ıñg 235/14
y.-i teşhed 1/5	y.- ur 13/25, 14/11
Yezd F. İran'da şehir adı	yıgla - ağlama
Y.-u Kirmān 101/17	y. 62/4
Y.-u Kirmānda 244/24	y.- dı 230/122
Yezdān F. Tanrı	y.- ğın 69/22

- y.- ma 43/12
- y.- maḫdın 131/11
- y.- mayan 176/12
- y.- mayın 172/19
- y.- y 65/6
- y.- yıp 173/13
- y.- yubān 228/13
- y.- yup 208/13
- y.- yur 93/11
- Tm. T. yıḡlān/p/r/ram/rın
- y.+ an > yıḡlā 122/15, 164/8
- y.+ ıp > yıḡlā 173/7, 216/7, 224/13, 230/70, 27/18, 29/12, 29/16, 29/2, 29/20,
- 29/24, 29/28, 29/4, 29/8
- y.+ ır > yıḡlā 185/29, 76/103
- y. ıram > yıḡlā 105/14
- y.+ ırın > yıḡlā 231/14
- yıḡlad - aḡlama
- y.- ıp 166/26
- yıḡlaş aḡlaşma
- y.+ ur 76/91
- yıḡlat - aḡlatma
- y.- ibān 234/10
- yıl yıl
- y. 115/16, 127/13, 138/6, 154/1, 175/14, 183/2, 192/25, 224/10, 236/11,
- 3/27, 31/5, 31/6, 44/17, 47/19, 57/19, 58/36, 59/9, 62/18, 62/9,
- 67/6, 68/1, 76/2, 79/10, 79/4, 9/23
- y.+ dın 44/17
- y.+ da 120/15, 237/20, 237/24, 40/27, 59/9, 71/10, 76/129, 76/131, 76/132,
- 98/22
- y.+ da-yu her 58/8
- y.+ dın 118/27, 240/29, 240/5, 76/2, 76/7, 79/10, 79/4, 98/3
- y.+ dırım 76/122
- y.+ dız 65/32, 76/22
- y.+ dızınḡ 67/12
- y.+ dızlar 72/2
- y.+ ān 41/10, 42/11, 76/112
- y.+ ān.lar 59/13, 76/90
- y.+ ı 54/1, 92/25
- y.+ lar 192/25, 225/7, 225/8, 76/133
- y.+ larda 122/23, 191/15
- y.+ lā-p 81/17
- y.+ lıḡ 126/27, 76/125
- y.+ lıḡda 70/18, 72/16
- y.+ mu 129/7
- y.+ kı 42/1
- yıldırım yıldırım
- y. 178/9
- yıldız yıldız
- y. 210/21
- y.+ dın 169/12
- y.+ ı 218/24
- y.+ ın 14/26
- y.+ lar 121/8, 20/22

yılan yılan Tm. T. yılān

y. 196/15

y. 106/49, 113/6, 114/10, 156/13,
195/11, 20/43, 213/14, 237/43,
237/47,

239/16, 26/11

y.+ a 93/19

y.+ ı 196/28

y.+ ınġ 36/15

y.+ larınġ 40/18

yılla - zaman ve yıl geçirme

y.+ ıp > yıllāp 155/16

yırāk

y.+ dın 225/13

yırt - yırtmak

y.- ar 8/7

y.- maķ 197/12

yırtıcı yırtıcı hayvan

y. 64/8

yık - yıkma

y.- a 234/4

y.- am 130/12

y.- ar 13/18

y.- ardın 34/10

y.- ılanınġ 225/21

y.- ıp 34/14, 172/4

y.- mayan 193/2

y.- sa 42/15

y. + an 164/12

yıkıl - yıkılma, düşmek

y. 78/13

y.- an 54/14

y.- dı 107/11, 131/17, 131/19

y.- dınġ 88/23

y.- dım 105/1, 117/13

y.- ġın 82/28

y.- sa 83/10

y.- up 76/82

y.- ur 106/18, 121/5, 20/21, 76/23

y. 153/7

y.+ mazmı 124/20

yi - yeme,

y. 214/7

yigit/d genç, yiğit

y.+ e 143/10, 50/2, 50/32, 32/3,
41/17, 50/12, 50/16, 50/20, 50/24,
50/28, 50/36,

50/4, 50/8, 73/2

y.+ i 52/15

y.+ inġ 111/1, 145/7, 160/11, 161/3,
187/9, 26/8, 35/13, 35/24, 41/2,

8/26, 95/13

Yigit genç, yiğit

y. 145/11, 145/15, 148/1, 152/6,
167/10, 179/29, 213/10, 217/1,
26/12,

26/5, 26/6, 29/5, 45/9, 62/11, 7/9,
76/136, 79/5, 88/13, 94/34

y.+ dın 114/4, 153/19, 160/23

y.+ ge 45/8

y.+ ke 186/5

- y.+ ler 114/12, 145/12, 150/1, 152/16, 152/8, 19/3, 193/21, 235/1, 246/15,
25/10, 3/9, 35/25, 41/15, 70/35, 76/137, 95/6
- y.+ lere 207/11
- y.+ leri 159/18
- y.+ ligiñg 163/11, 88/16
- y.+ ligniñg 95/16
- y.+ lik 148/11, 17/8, 215/4, 3/25, 56/9, 148/4
- y.+ likde 18/23, 198/13, 49/11
- y.+ likdür 246/7
- yigren - yiğrenme
- y.- ür 20/53
- yigirmi yiğirmi
- y. 100/28
- yigrim yiğirmi
- y. 2/23, 88/13
- y.+ i 154/3
- yigrimi yiğirmi
- y. 134/10, 154/20, 166/1, 226/21, 226/23, 35/20, 65/23, 76/43, 90/3
- yol yol Tm. T. yöl
- y. 103/16, 116/16, 117/22, 126/3, 13/10, 139/14, 150/2, 152/19, 153/4, 16/11, 161/18, 163/16, 169/12, 170/41, 188/7, 190/12, 191/10, 213/5, 216/11,
230/9, 242/14, 31/1, 38/14, 38/19, 4/19, 45/2, 5/22, 58/22, 60/13, 76/121, 79/5, 81/18, 84/5
- y.+ a 102/13, 117/1, 154/5, 154/6, 169/3, 193/6, 194/9, 216/4, 225/11, 37/20, 77/18, 77/3, 81/13, 83/1, 83/3, 83/7, 83/8, 88/11, 88/7,
92/22
- y.+ da 10/9, 125/7, 174/18, 84/5, 69/21, 71/1, 76/118, 92/21, 97/5
- y.+ dadur 225/20, 40/7
- y.+ dın 169/3, 232/23, 50/33, 59/8, 76/5
- y.+ dur 118/9, 138/3, 148/3, 38/13, 38/4, 76/125
- dergâh-ı y.+ dur 48/9
- y.+ çılarıñg 127/10
- y.+ çıyam 77/20
- y.+ ı 109/3, 139/4, 151/1, 34/4, 152/5, 181/6, 182/4, 82/8, 83/4, 90/2
- y.+ ıdur 211/4, 69/1
- y.+ ıñg 11/6, 135/9, 158/25, 228/5, 77/3, 88/9, 93/5
- y.+ ıñga 70/27
- y.+ ıñgda 228/1
- y.+ ıñgdın 140/3
- y.+ ıñgı 71/7
- y.+ ım 103/13, 124/2, 150/10, 188/11, 190/6, 58/22
- y.+ ıma 125/8
- y.+ ımız 20/74
- y.+ ın 111/7, 176/1, 54/2, 83/4
- y.+ ına 69/16, 76/74
- y.+ ında 119/10, 126/21, 105/31, 238/22, 170/46, 176/14, 239/35, 37/27, 42/19, 66/3, 69/30, 81/8

- y.+ ındın 127/10, 151/1
y.+ ını 160/19
y.+ ınıñ 170/35
y.+ ındın 141/3
y.+ lar 223/44, 237/49, 244/12, 244/15, 38/9, 59/25, 95/5, 59/10
y.+ lara 124/1, 172/16
y.+ larda 122/19, 163/17
y.+ lardın 162/14
y.+ ları 97/3
y.+ ların 173/21
y.+ larına 230/41
y.+ larnı 230/78
y.+ na 230/151
y.+ nı 230/32
y.+ sızlığı 207/11
y.+ unğdın 70/19, 77/47
y.+ un 16/3
y.+ una 150/3, 152/13, 69/31, 83/16, 69/13
y.+ unda 109/22, 221/17, 43/27, 58/24
- yoldaş yoldaş, arkadaş
y.+ daş 241/4108/17, 2/21, 50/22, 66/10, 73/16, 74/2, 207/5, 29/15, 31/17, 4/27, 8/28, 81/21, 91/14
y.+ ınıñ 84/4
Y.+ a 193/24
y.+ ı 213/5
y.+ ım 188/11
y.+ ına 213/5
- yollan - yollanma
y.- ur 85/14
yit - kaybolma
y.- di 103/13
y.- er 161/13, 162/24, 163/16
y.- i 76/127
y.- mez 110/10, 196/7, 3/4, 76/144
yiti keskin
y. 59/25
yitir - kaybetme
y.- dim 188/11
y.- gen 58/21
y.- ip 97/3
y.- mez 79/5
y.- se 28/3
y.- ür 16/11
yitür - kaybetme
y.- dim 12/39, 181/19, 4/19, 56/11
y.- en 154/10
y.- me 216/18
yok/ğ yok, Tm. T. yök
y.+ ın 158/23
y.+ sa 176/14
y. 1/10, 1/9, 10/19, 102/21, 102/22, 102/23, 102/24, 102/25, 103/2, 106/6, 108/14, 11/5, 15/8, 120/15, 120/16, 122/13, 122/14, 122/15, 122/16, 122/17, 125/10, 125/11, 125/9, 13/10, 133/9, 134/21, 14/29, 142/17, 142/18, 142/19,

143/14, 146/6, 15/14, 157/1, 158/11,
16/4, 162/24, 165/10, 165/11,
165/18,

165/5, 165/6, 165/7, 165/9, 167/5,
167/6, 167/7, 168/33, 172/17,
174/18,

175/26, 188/11, 188/21, 188/28,
189/11, 190/1, 190/3, 190/5, 191/9,
193/19,

194/14, 20/21, 20/30, 201/14,
203/10, 203/12, 204/6, 204/7, 204/8,
204/9,

207/1, 208/3, 209/7, 21/24, 212/6,
216/19, 218/10, 220/20, 223/13,
223/25,

230/5, 230/62, 230/9, 230/96,
230/98, 32/19, 33/9, 36/11, 36/2,
38/28,

44/9, 48/2, 48/8, 49/10, 54/10, 54/11,
54/9, 60/10, 63/27, 63/28,

63/29, 64/16, 64/17, 64/18, 64/19,
66/14, 7/2, 71/5, 82/21, 82/9,

88/22, 88/23, 94/33, 94/34, 94/35,
99/20

y.+ dı 115/1, 115/3

y.+ dın 110/5, 58/1

y.+ dur 10/12, 111/5, 58/29, 122/17,
135/5, 143/5, 147/3, 167/5, 168/16,
17/16,

17/17, 17/5, 170/14, 185/22, 195/5,
195/6, 204/18, 205/22, 206/4, 207/8,

221/1, 239/28, 241/13, 241/14,
241/15, 27/2, 27/27, 31/27, 52/18,
52/5,

58/11, 58/16, 7/12, 81/23, 93/23,
95/14, 42/5

y.+ lığa 190/9

y.+ lık 127/15

y.+ mış 204/24

y.+ sılılık 193/19

y.+ sılılıkdın 94/18

bây-u y.+ sul 94/35

yöksıl yoksul, fakir

y.+ lık 41/17

y.+ lıkda 36/4

yöksıllık yoksulluk

y.+ da 18/1

yöksul yoksul

y.+ lık 138/3

yoğna - toplama

y.- yur 120/5

yoğun kalın,

y.+ dur 178/6

yolbars arslan

y.+ dın 145/10

yoldaş arkadaş, yoldaş

y.+ dur 83/6

y.+ ı 35/24

yol - kökten koparmak

y. -ur 166/20

yoluk/ğ - rastlanmak, karşılaşmak

y.- dı 31/13

y.- dılar 137/17

y.- ğan 104/32, 92/14

- y.- sa 26/12, 26/16, 26/2, 26/20, 26/4, 26/8
y.+ dı 225/17
y.- ıpdur 118/14
Yomut Türkmen boyu
Y. 182/36, 25/15, 25/19, 34/1
Yorğan yorgan
y. 148/5
yort - koşmak
y.- ar 120/8, 173/6
yoğ - bulaşmak
y.- mayān 193/28
y.- maz 145/6, 212/3, 220/10, 50/35, 8/23
y.+ andur 142/1
y. an246/20
yoğsa yoksa
y. 175/23, 21/4
yoğar yukarı
y.+ da 91/9
y.+ dın 34/11
y.+ sı 101/23
yoğış yokuş, rampa
y.+ ı 178/11
yov savaş, saldırı
y. 193/23
yovıt/d - saldırtmak
y.- ur 240/31
yör - yürümek
y. 31/4
y.- di 31/17
y.- ā 106/34
y.- ān 34/4
y.- ende 132/14
y.- gen 33/3
y.- gin 104/2, 104/24, 104/28
y.- gürse 220/6
y.- inġ 104/61
y.- māge 138/5, 44/5, 48/12
y.- me 99/2
y.- seġ 203/5, 90/2
y.- sem 224/10, 31/6
y.- üşli 243/
yöri - yürümek
y.- yen 152/3
y.- cek 231/5, 231/6
y.- dür 196/11
y.- şe 19/7
y. 162/2
y.+ r 20/52
y.+ riġ 20/11
y.- mez 196/6
y.- p 76/84, 88/7
y.- r 110/14, 126/15, 214/2, 84/9
y.- rge 66/14
y.- rler 185/6, 99/12
Y.- rmiş 240/7
y.- se 178/16
y.- seġ 111/7

y.- şini 50/7	y.- maḵ 3/2
y.- ymez 236/14	y.- sa 235/15
yüril - yürülme	Yūnān ūlke adı
y.- di 230/127	zemīn-i Y. 38/18
yörit/d - yürütmek	Yūnus Peygamber adı
y.- ür 206/14, 218/22	Y. 238/23, 81/16
y. 184/5	Y.+ nı 62/19
yöriş - yürüyüş, hamle	Yurt/d yurt
y. 34/11	y.+ iṅg 183/13
yörüd - yürütmek	y.+ iṅgmıdur 21/26
y.- erler 33/19	y.+ a 11/12, 74/11
yu - yıkamak, Tm. T. yuv-	y.+ ı 11/8, 116/3, 211/14, 225/18, 34/4, 227/20
y.- sam 4/4	y.+ iṅg 168/33, 26/14, 41/12
yut/d – yutmak; DLT 422/331 ‘yutmak (Oguz-Kıpçak)	y.+ iṅga 167/1
y.- ıcaḵ 6/8	y.+ ım 77/27veyrāna.da
yulduz yıldız	y.+ ın 13/34, 212/3
y.+ a 243/19	y.+ ındın 131/7, 236/5
y.+ na 178/8	y.+ ımızda 79/10
yum - yummak, kısarak kapamak	y.+ lar 121/9, 143/3, 7/5
y.- dıṅg 37/13	y. 137/5, 153/12, 21/5, 25/6
y.- dım 86/1	y.+ dadur 199/5
y.- up 109/3, 6/8	Yūsuf Hz. Yusuf
y. 44/21	Y. 105/29, 130/1, 130/10, 130/12, 130/14, 130/15, 130/16, 130/18, 130/2, 130/4,
yumrıl - kısılarak yuvarlanma	130/6, 130/7, 130/8, 130/9, 137/6, 166/27, 238/21, 242/20, 76/138, 77/48
y.- ğın 82/28	Y.+ dir 105/32
yumrık elin yumulmuş hali	Y.+ ı 144/8
y.+ sız 164/10	
yumul - kısılarak kapanm	

Y.+ ınġ 144/5, 81/18	y.+ siz 164/10
Y.+ niġ 62/16	yügr - koşmak
Yuġa Tm. T. yuvka, yufka, ince	y.- ip 140/5
y. 178/6	y.- ik 76/123
yuv - yıkama	yügir - koşmak
y.- ip 190/13	y.- dim 58/32
yuvaş yavaş	yügrük koşucu, hızlı
y. 241/16	y. 62/11
yuvt/d – yutmak; DLT 422/331 ‘yutmak (Oguz-Kıpçak)	yügür - koşmak
y.- ip 196/8	y. 173/11, 94/14, 122/7
y.- dıġ 82/21, 82/22, 82/23	y.- diġ 168/31
y.- maġdur 241/7	y.- dim 104/53
y.- maġın 80/7	yügürş - koşuşmak
y.- mayın 33/16	y.- ip 131/14, 240/18
y.- māġa 42/8	yük yük
y.- arlar 102/14	y. 139/14, 188/7, 94/32
y.- armu 47/9	y.+ e 148/6
y.- dı 144/16	y.+ i 68/7,
y.- ip 196/28, 55/1	y.+ in 158/26, 155/9
y.- ipdür 48/14	y.+ ini 175/9
y.- maġın 37/5	y.+ ler 126/19
y.- maġ 191/26	yükle- yükleme
yüvtür - yutturmak	y.+ irlık > yüklär 186/6
y.- maz 42/11	yürek/g gönöl
yüġ yün	y. 143/11, 153/10, 160/9, 163/6, 167/11, 192/16, 199/6, 21/11, 241/9, 4/27, 58/42
y.+ saġķal 241/19,	y.+ de 10/19, 119/17, 166/15, 167/9, 192/10, 44/16
y. + i 161/3	y.+ i 187/12, 231/18
yüf ip	

- y.+ iŋg 122/3, 55/3
y.+ iŋgde 183/9
y.+ im 106/17, 12/14, 171/9, 172/12, 175/15, 204/8, 228/9, 23/10, 231/2, 42/21, 57/3, 57/6, 77/41, 89/3
y.+ imde 153/17, 158/27, 171/1, 239/25, 58/19
y.+ in 33/14
y.+ inde 205/6
yüz yüz
y. 100/28, 101/2, 117/12, 117/4, 119/26, 126/27, 127/13, 133/15, 134/26, 141/10, 141/7, 142/21, 142/3, 144/1, 144/13, 146/5, 151/14, 154/16, 154/20, 154/3, 155/16, 16/4, 161/4, 162/25, 168/32, 169/14, 170/33, 177/2, 18/27, 18/6, 182/21, 185/11, 189/43, 189/5, 191/34, 197/8, 2/23, 201/4, 204/12, 21/18, 210/5, 212/17, 213/25, 214/12, 216/1, 216/12, 216/3, 216/4, 216/5, 221/26, 221/27, 221/35, 223/3, 223/7, 226/21, 226/22, 226/23, 226/5, 230/129, 236/22, 239/15, 24/12, 24/13, 24/16, 24/2, 24/20, 24/4, 24/8, 26/13, 26/19, 3/27, 38/25, 38/32, 38/4, 4/12, 4/16, 40/10, 40/11, 40/9, 41/23, 41/3, 42/9, 44/12, 47/15, 47/19, 5/16, 54/17, 56/5, 57/19, 58/37, 59/9, 61/12, 61/9, 64/17, 65/23, 65/29, 66/30, 66/33, 7/7, 72/16, 74/3, 76/43, 81/11, 88/28, 88/30, 9/23, 90/3, 93/23, 94/15, 98/15, 99/24
Y. 63/10
y.+ din 142/8, 71/3, 98/4
y.+ dir-dim 201/4
y.+ e 218/20, 243/20, 86/6, 95/24
y.-gen 33/3
y.+ i 139/10, 14/5, 142/12, 149/15, 170/42, 178/4, 185/15, 186/19, 200/10, 207/4, 219/10, 219/5, 235/13, 38/1, 63/1, 68/2, 76/34
y.+ iŋg 95/3
y.+ iŋgdin 24/10
y.+ iŋge 95/17
y.+ iŋgi 41/26
y.+ iŋgni 229/2
y.+ iŋgniŋ 101/3
y.+ ik 32/7
y.+ im 12/1, 209/1, 31/9, 4/4, 58/16
y. + ime 104/60
y.+ imni 188/22
y.+ in 100/27, 14/27, 16/3, 209/12, 57/17
y.+ in 175/9
y.+ in.dur 106/39
y.+ inde 13/7, 133/18, 166/3, 177/8, 197/8, 200/6, 239/3, 38/5, 64/9, 68/8, 82/1, 95/27
y.+ indin 12/9, 130/17, 230/5, 239/8

y.+ ine 14/35, 149/14, 184/1, 185/6,
2/2, 200/5

y.+ ini 116/21, 43/23, 93/7

y.+ iniṅ 237/27

y.+ ler 126/5

y.+ leri 20/10, 20/72

y.+ leriṅ 181/14

y.+ li 14/20

y.-mez 5/11

y.+ mişem 181/5

y.-seṅ 57/17

y.+ üne 209/1

yüz - yüzme

y.- er 164/10, 192/1

y.- erler 103/5

yüzdür - yüzdürme

y.- ip 117/3

yüzen - yüz tutma, isteme

y.- üp 122/26

Z, Ẓ, Ż, Z̈

zāṅṅ çan, zil

z.+ lar 240/13

zamān A. zaman

z. 1/13, 122/30, 14/24, 158/16, 168/16,
170/43, 174/21, 189/37, 201/8,

21/16, 228/11, 240/21, 246/8, 60/16,
63/23, 93/9, 99/23

destūr-ı z. 15/9

devr-i z. 189/38

ehl-i z. 197/13

z.+ a 114/7

z.+ da 141/5

z.+ dın 13/42

z.+ dur 47/3

destūr-ı z.+ dur 205/26

z.+ ın 148/11

z.+ ıya 201/8

zamāne bkz. zaman

z. 102/1, 102/20, 102/5, 107/12, 157/4,
239/23, 41/1

devrān-ı z. 166/25

z.+ niṅṅ 191/12

zaḥım F. yara

z. 108/13

zaḥmet A. zahmet,

z.+ in 179/19

zakḫūm A. cehennem zehiri z. 106/42

zād F. şey, gıda

z. 67/5

zāḡ F. karga (kuş)

z. 78/2

z.+ ıdur 63/18

z.+ lar 130/11

zāhid A. zāhit, âbit

z. 237/21

z.+ leriṅṅ 96/6

Zāl Ferdevsi'nin şāhnâme'sinde Rüstem'in
babası

Z.+ iṅṅa 61/21

Z. 117/23, 154/8, 184/11

Z.-u ne 9/24

Z. + ında 238/5

zār F. ağlayan, inleyen

z. 13/32, 16/7, 189/14, 226/7, 228/13,
230/122, 230/48, 234/10, 62/10,

64/2, 69/27, 81/17

z.-ı giryān 77/27veyrāna.da

ah-ı z.+ am 229/4

z.+ dur 181/11

āh-u z.+ ı 130/1

z.+ iṅṅ 244/11, 51/6

‘āşık-ı z.+ iṅṅ 209/11

z.+ ım 63/26

z.+ ımdın 29/15

z.+ ındın 76/17

zārı ağlama, inleme

- z. 106/62, 205/15, 228/13, 239/4, 58/45
 āh-ı z.+ dur 48/17
 zārla - özlme, ağlama
 z.+ ıp > zārlāp 81/18
 zāt A. şahsiyet
 z. 83/17
 z.+ dur 199/27
 z.+ lar 77/6
 zāv deniz ve ırmak kıyısındaki yüksek bölüm, burun
 z.+ ıng 166/12
 z.+ ın 190/14
 z.+ lar 110/4
 zāvıye A. köşe, cehennem dibi
 Tm. T. z.+ e > zāvıyā 59/24
 zebān F. dil
 z. 1/13, 185/7, 204/19, 243/18, 246/28, 88/5
 z.+ a 107/20, 12/20, 157/8
 z.+ da 141/5
 z.+ dın 163/6
 z.+ ı 91/4
 z.+ ım 170/30
 z.+ ıma 178/20
 z.+ ında 145/16
 Z. + ı 76/29
 zebāne F. alev
 z. 177/19
 z.+ sin 171/24
 zebāniye A. cehennem meleği
 z. 80/1
 zeber F. üst, yukarı, fethe
 zīr-u z. 9/17
 zeberced F. değerli taş
 z. 237/13, 76/142
 z.+ dūr 178/7
 zebūn F. aşağı, yenilmiş
 z. 100/7
 Zebūr Dâvut peygamberin kitabı
 Z.+ ıng 154/14
 zeṅg F. zil, çan
 z. 185/9, 187/4
 Zeṅṅgi <zengi F. siyah insan
 Z. 104/38, 91/2
 z.+ ler 136/9
 Zeṅgistan F. Afrika, siyalar ülkesi
 Z. 38/15
 Zehir F. zehir
 z. 106/42, 12/35, 20/68, 225/9, 76/115
 z.+ dın 12/28
 z.+ e 183/8
 z.+ i 163/9
 zehr bkz. zehir
 z.-u şehd-i şeker 59/2
 z.+ i 156/16, 26/11, 87/6
 z.+ indin 36/15
 z.+ ine 41/10
 Zehrā A. özel isim, Fatma, Peygamberin kızı

Fâtımay-ı Z.+ dur 170/13	ķız-u z. 213/22, 55/5
Z. 230/17	z.+ dūr 36/17
zekʿāt A. dinî vergi, zekat	z.+ ine 26/10
z. 50/31, 209/10, 90/14	zenbil F. sepet
z.+ sız 139/12, 7/13	z. 81/12
z.+ sızıñg 20/43	Zencebîl A. cennet çeşmesi, zencefil
zemîn F. yer, dünya	Z. 132/11
z. 100/23, 110/13, 130/10, 137/26, 146/3, 155/11, 158/16, 164/4, 171/14, 185/12, 185/9, 191/32, 201/11, 201/7, 209/5, 210/18, 244/7, 34/19, 38/23, 47/9, 48/14	zenân F. kadınlar
z.-i Yunân 38/18	Şehr-i z. 101/23
z.+ de 201/11	zeneĥdân
z.+ dın 76/71	z.+ a 243/20
z.+ dūr 40/21	zer F. altın
z.+ dūr 108/19	z. 120/12, 147/6, 195/2, 2/11, 220/9, 230/126, 230/129, 27/20, 43/2, 52/14, 79/1
Z.+ e 154/11	z.+ im 125/10
z.+ i 184/19, 20/18	z.+ li 50/9
rûy-i z.+ i 128/26	z. 162/17
z.+ iñg 119/7, 27/13, 40/1	zerbeft F. altınla dokunmuş
z.+ lerge 230/9	z.+ e 185/22
zemistân F. kış	zereh F. zırh, savaş elbisesi
z. 184/10	z. 111/3, 150/6
Zemzem A. kâbe civarında meşhur kuyu	z.+ din 35/26
Z. 242/15	zernigâr F. altınla işlenmiş
âb-ı Z. 65/34	z. 230/54
zen F. hanım, kadın	zerrin F. altınlı
z. 152/7, 152/8, 230/106, 230/64	z. 230/130
mâl-u z. 48/11	murğ-ı z. 230/59
	zevâl A. zail olma, sona erme
	z. 78/3, 99/22

zevklen - zevk alma

z.- ür 232/13

zevvār A. ziyâretçiler

z.-i 'âlem 170/27

Zeyn'ül-‘âbidîn A. 12 imamin dördüncüsü

Z.+ e bağışla 170/12

Zeyn A. süs

z.+ i 184/18

Zî Arap alfabesi

Z. 69/11

Z. 99/9

zibâ F. güzel

z.+ ya 63/20

zîn atın eyeri

z.+ i 90/16

zencîr F. zincir

z. 177/12

zindân F. ceza evi

z. 238/21, 238/3, 63/22

bend-i z. 77/33

z.+ a 105/32

z.+ da 106/60

zinde F. diri

z. 151/9, 170/38, 171/13, 175/30,
185/17, 192/28, 58/5

z.+ dūr 192/11

z.+ ligimdin 188/14

z.+ niṅ 64/7

zinâ A. zinâ

z. 191/31, 76/3

z.+ çı 20/51

z.+ çılar 106/55

zinâhor A.+F. zinâcî

z.+ a 237/48

zine A. süs

z.+ sin 184/4

zînet A. süs

z. 39/1

z.+ li 243/26

zinhâr F. (ünlem) sakın!

z. 180/11, 192/19, 230/28, 230/94,
32/18, 32/9

zîr F. alt, aşağı, kesre

Z.-i pây 182/23

z.-u zeber 9/17

zōrla - zorlama

z.- p 135/10

ziyâd F. çok

z. 45/4

z.+ dur 185/19

ziyâde F. çok

z. 119/4, 173/25, 175/13, 238/30,
69/11

ziyân F. zarar

z. 114/14, 122/18, 158/24, 165/8,
169/18

sūd-ı z. 185/5

sūd-u z.+ ı 112/10

ziyâret A. ziyâret

z. 118/20, 118/8	z.+ yin 99/8
zūr F. güç, kudret, kuvvet	zümürred F. değerli taş
z. 205/7, 212/15, 234/11, 62/13, 66/38, 79/10, 99/9	z. 39/3, 113/7
z.+ ı 95/16	zünnār F. hırstiyn kemeri
z.+ ım 125/9	z. + ın 74/7
z.+ ındın 88/16	zürbe (Göklen ağızı) kekliğin yeni yavrusu
z. 13/8	z. 28/1
z.+ ı 212/13	Žād Arap alfabesi
Zü'l-Celal azamet ,yesi	Ž. 69/15, 99/12
Z. 123/12, 123/2, 123/8, 123/4, 123/16, 123/20, 17/24	Žabṭ A. düzen,
Zühre Zühre Tâhir destanının şahsiyeti	ž. 69/15
z. 237/24	ža ^ç if A. güçsüz, zaif
Z. 117/16	ž. 73/2
Z.+ si 65/31	ža ^ç ife A. kadın,
Z.- ni 137/22	ž. 147/7
zülāl F. duru, saf	žalālet A. sapıklık
z.+ dın 191/17	žark-ı ž. 66/20
Züleyhā Hz. Yusuf'un âşığı olan kişi	ž.+ dın 189/7
Z. 243/13	ž.+ in 98/23
Z.+ nı 137/6	žarbe A. vurma, darbe
Z.+ nınġ 242/20	ž. 29/9
Zülf F. saç	žarp A. vurma, darb
z.+ inġ 229/9, 242/13, 243/21	ž. 106/24
dām-ı z.+ inġ 63/22	žāya A. bozulmuş, berbat
pāybend-i z.+ inġe 211/7	ž. 134/18, 153/5, 20/18, 63/14, 231/10, 244/7
z.+ ine 63/19	sefīl-ū z. 63/35
z.+ leri 63/4	žid A. zıt, ters
zümre A. gurup,	ž. 100/9
	Žülmā ^ç il

Z. 128/14	z. 123/15, 17/12, 217/8, 62/22, 79/4, 27/22
zūlmāt A. karanlık	z.+ e 123/7, 125/16
z. 128/1, 166/8, 240/12, 240/16, 240/2, 240/20, 240/24, 240/28, 240/32, 240/36, 240/4, 240/8	z.+ ğa 66/10
rāh-ı z. 100/4	z.+ ge 189/38
z.+ a 70/15, 70/32, 238/31	z.+ inġ 102/17, 145/19
z.+ da 106/55, 118/15	z.+ ler 43/11
zūlmet A. karanlık	z.+ leriġ 165/3
z. 230/121	Zāl Arap alfabesi
zūlm A. zülüm	Z. 69/9, 99/8
z. 13/8, 170/42, 191/3, 42/18, 59/6, 69/17, 79/10	zāt A. şahsiyet
z.+ ın 164/15	z. 104/31, 160/4, 21/21, 24/14, 240/31, 240/5, 77/44, 78/7, 98/20
z.+ i 102/17	z.+ dın 112/10, 200/16
zūlüm A. zülüm	z.+ dur 143/9, 198/2, 76/13, 76/15
z. 141/6, 179/26, 76/14	z.+ ı 81/9, 239/11
cebr-u z. 142/18	z.+ ına 210/11
z. + ge 176/11	z.+ ında 170/14, 179/35
ehl-i z. 197/17dīdim	z.+ lar 124/19
z.+ dūr 95/18	z.+ ları 221/13
zū'l-celāl A. Allah, büyüklük sahibi	zehin A. zihin, düşünce
z.- didim 197/22	z. 196/14, 53/14
Zay A. Arap alfabesi	z.+ inġ 89/11
Z. 99/14, 69/17	zelil A. aşağı, düşük
zāhir A. açık, âşikâr	z. 228/18
z. 103/6	z.+ lik 228/14, 69/9
z.+ dir 99/14	zerre A. zerre
zālim A. zalim, ezici	z. 106/47, 134/4, 17/16, 170/14, 32/20
	zevk A. zevk
	z.-i surūr 60/3

z.-i viṣālṅg 51/19

z.+ in 185/22

z.+ dīn 100/18

z.-i ṣefāṅg 204/22

z.+ i 191/12

RAHIMI DASHLIBOROON, Yaghoob, Mahtumkulu'nun Şiir Üslubu, Doktora Tezi,
Tez Danışmanı Prof. Dr.Melek ERDEM, XVIII + 1671 s.

ÖZET

Türkmen şairi Mahtumkulu Firaki'nin şiir üslubu üzerine eski elyazmalara dayanan bir üslupbilimsel çalışma yapılmamıştır ve onun şiirlerinin dilsel, edebî ve düşünsel özellikleri ve eserlerinin kendi döneminde yaygın olan Çağatay edebiyatından ayrılma ve benzeşme noktaları irdelenmemiştir.

Bu tez çalışmasında dil bilimin edebî eserleri inceleme yöntemlerine dayanarak dil bilimsel açıdan eş zamanlı ve art zamanlı yöntemlere ve edebî açıdan dil bilimsel edebiyat inceleme ekollerine baş vurulmuştur. Eskiliğini tespit ederek esas aldığımız elyazmaların şiirlerinin transkripsiyonu yapılmıştır. Dönemin sosyal, siyasal ve kültürel şartlarının üslupbilimi ve yeni üslubun oluşmasındaki etkisi dikkate alınmıştır. okul ve tecrübe hayatı, kişisel ve aile hayatı ve çağdaş şairlerle edebî ilişkileri incelenmiştir. Onun şiiri ne derecede Çağatay edebiyatına bağlıdır? Acaba, onun edebî yeteneği ve yaratıcılığı kişisel üslup ortaya çıkarmış mıdır? Dönemsel üslubun öncüsü olmuş mudur ve Türkmenistan, İran ve Afganistan'da onun üslubu izlenmiş midir? Eserlerinin tenkitli metnini oluşturma ve yayınlamada hangi süreçler yaşanmış ve dikkat edilmesi gereken konular nelerdir? Bu tez çalışmasında bunun gibi soruları yanıtlamaya çaba gösterilmiştir.

İki eski elyazmaya dayanan çalışmamız, metin, dizin, edebî üslup tanımı ve ekolleri, şairin hayatı ve tarihî dönemi, dil, edebiyat ve düşünce yönlü üslup özellikleri ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Üslup özellikleri bölümünde, dil, edebiyat ve düşünce olmak üzere, kişisel ve dönemsel üslubun oluşumu, günümüze kadar şairin izleyicileri, Mahtumkulu'nun kendine ait asil şiirlerinin tespiti ve metinbilimsel ve üslupbilimsel özellikleri dikkate alınarak başkalarının şiirleri onun eserlerinden tasfiye edilmesinin ipuçları teşhis edilmeye çalışılmıştır.

RAHIMI DASHLIBOROON, Yaghoob, Stylistics of Mahdumkuli's Poems, Phd.

Thesis, Advisor Prof. Dr. Melek ERDEM, XVIII + 1671 p.

ABSTRACT

There have not been conducted any researches neither on the stylistics of Turkmen poet Mahtumkuli Firagi's poems based on the manuscripts, nor on the linguistic, literary and intellectual characteristics of his works and their similarity or differences from the common literature of his era, i.e. Chagatai literature.

Relying on the linguistic-literary analytical methods in this thesis, synchronic and diachronic methods in linguistics and literary analysis schools from the literary point of view are considered based on linguistic achievements. The texts of the poems have been transcribed, after analyzing the valid manuscripts. The social, political and cultural conditions of the era and their relationship with stylistics and the emergence of a new style were studied. The poet's education and his literary relations with his contemporary poets were considered as well. How much does his poetic style owe to the Chagatai literary style? Has his poetic creativity resulted in a new private and individual style? Has he started a new period style and his style been followed and what are the hints to his poetic style in Turkmenistan, Iran and Afghanistan? How were editions and publications of his works and what things must be taken into account? These are the questions which this thesis attempts to answer.

This thesis, based on two manuscripts, includes the text, a glossary of terms, understanding poetic style and schools, poet's life and his era, the linguistic, literary and intellectual characteristics of his poetry and the conclusion. The section on the poet's stylistics considers the emergence of his individual style, the literary style in the period, his followers until the present, methods used to verify his poetry and guidelines to distinguish the poems which belong to others, based on the stylistic features and text recognition.